T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

OSMANLI CAMİLERİNDE HÜNKÂR MAHFİLLERİ

MUSTAFA ÇETİNASLAN

DOKTORA TEZİ
1. Cilt
(Metin)

DANIŞMAN:
PROF. DR. REMZİ DURAN

Konya 2012

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

OSMANLI CAMİLERİNDE HÜNKÂR MAHFİLLERİ

MUSTAFA ÇETİNASLAN

DOKTORA TEZİ
1. Cilt
(Metin)

DANIŞMAN:
PROF. DR. REMZİ DURAN

Bu çalışma Selçuk Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından 07103004 nolu Doktora tez projesi olarak desteklenmiştir.

Konya 2012

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Mustafa ÇETİNASLAN
	Numarası	054104001001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sanat Tarihi / Sanat Tarihi
	Programı	Doktora
	Tezin Adı	Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa ÇETİNASLAN

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Mustafa ÇETİNASLAN
	Numarası	054104001001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sanat Tarihi / Sanat Tarihi
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Remzi DURAN
	Tezin Adı	Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri** başlıklı bu çalışma 05/10/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Remzi DURAN		
Prof. Dr. Ali BAŞ		
Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAKIR		
Prof. Dr. Haşim KARPUZ		
Prof. Dr. Halit ÇAL		

ÖNSÖZ

Bir ibadet mekânı olarak camiler, iç ve dış bölümlerinde çeşitli simgesel ve litürjik ögelerle donatılmışlardır. Bazı hallerde bu ögelerin taşıdıkları simgesel özelliklerin işlevlerinin önüne dahi geçtiği görülmektedir. Minare ve kubbe caminin dış yüzünde yer alan işlev-simgesellik birlikteliğinin en dikkat çekici uygulamalarıdır. Aynı şekilde cami ibadet alanı içerisinde de bazı ögelere özel bir önem verilmiştir. Simgeledikleri otoritenin yansıması olarak harimi donatan mihrap, minber, kürsü, mahfil gibi birimler içerisinde mihrap ve vaaz kürsüleri dini otoriteyi temsil ederken; minber ve hünkâr mahfili ise siyasi otoritenin cami içerisindeki uzantısı durumundadırlar. Söz konusu ögelerin hepsi simgeledikleri otoritelerin gücünü yansıtmaları sebebiyle, son derece gösterişli olarak tasarlanmışlardır.

Konumuzu oluşturan hünkâr mahfilleri, siyasi erk sahiplerinin cami içerisinde bulundukları ve ibadetlerini yerine getirdikleri zaman zarfında dış etkilerden ve olası suikast girişimlerinden korunmaları için tasarlanmış özel mekânlar olmalarının yanında siyasi otoritenin cami hacmi içerisindeki yansıması olarak ve böylece din ile iktidar birlikteliğinin somutlaşmış sembolü olarak görülmektedirler.

Doktora tez konumuzun tespitinde ve yüksek lisans tezimizden itibaren bu alana yönlenmemizdeki en önemli pay hiç şüphesiz, danışman hocam Prof. Dr. Remzi Duran'a aittir. Kendisine şükranlarımı sunuyorum. Tez izleme komitesinde yer alan farklı bakış açıları ve bilgi birikimleri ile her ihtiyaç duyduğumda yanımda yer alan Selçuk Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ali Baş ve Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi öğretim üyesi Yard. Doç. Dr. İbrahim Bakır'a sonsuz teşekkürler ediyorum. Tezimizi okuma zahmetine katlanan ve görüşleriyle değerli katkılarda bulunan Gazi Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Halit Çal, Selçuk Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Osman Eravşar ve kütüphanesinden yararlanmama izin Prof. Dr. Haşim Karpuz'a da teşekkür ediyorum.

Arazi çalışmalarım esnasında beni yalnız bırakmayan ve her zaman yanımda olan Uzman Erdal Zeki Tomar, Sanat Tarihi bölümü yüksek lisans öğrencisi Serkan Solak ve Arş. Gör. Ahmet Yavuzyılmaz'a teşekkür etmek için kullanabileceğim

kelimelerin hepsi yetersiz kalır. Ayrıca yine arazi ve arşiv çalışmalarındaki yardımlarından dolayı Sanat Tarihçileri Abdullah Saat, Murat Gündem, Fırat Dost, Mahmut Avcı, Halil Kocaman, Ahmet Latifoğlu, Sercan Arslan, Süleyman Güven ve Ceylan Yaman'a da teşekkür etmek isterim. Uzun çalışma saatlerinde, ofisinin kapılarını açan Sayın Turgut Baş'a da ayrıca teşekkür ediyorum.

Sanat Tarihçiler Adem Yılancı, Mehmet Ali Taş, Fatih Tanrıveren, Fatih Yılmaz ve Selçuk Oğuz da eksik fotoğraflarının tamamlanmasında yardımcı olarak çalışmamıza katıldılar. Sanat Tarihçi Necdet Özkan bazı yapı çizimlerini temin ederek, işimizi kolaylaştırdı. Uşak Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Yard. Doç. Dr. Türkan Acar da Manisa Muradiye Camisi çizimlerini temin ederek çalışmamıza katkı sağladı. Durmuş Çopur, Rıza Vurgun ve Samet Şimşek çizimlerin tamamlanmasında ve düzenlenmesinde çalışmamızda yer aldılar. Gülsüm Kuş, yaptığı yabancı dil çevirileri ile zaman kazanmamı sağladı. Kendilerine şükranlarımı sunuyorum.

İstanbul ve Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü çalışanları ile İstanbul Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma IV Nolu Bölge Kurulu çalışanlarına da ilgilerinden ve yardımlarından dolayı teşekkür etmek boynumuzun borcudur.

Tez konumuz kapsamında İstanbul, Bursa, Edirne, Amasya, Tokat, İzmir, Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Bolu ve Konya'da yer alan camilerde incelemelerin yapılabilmesi için gerekli araştırma izinlerinin temini konusunda, başta İl Valilikleri olmak üzere ilgili tüm il ve ilçe müftülükleri yetkililerine ve ayrıca çalışmalarımız esnasında bize yardımcı olan cami görevlilerine teşekkür ediyorum.

Bursa ve Amasya arazi çalışmalarına bizzat katılan, yoğun çalışma saatlerime tahammül gösteren biricik eşim Özlem'e ve doğumlarıyla bana yeni bir şevk kazandıran ikizlerim Betül ve Berra'ya, yardımları ve yol göstericilikleri ile hayatımı kolaylaştıran aileme şükranlarımı sunuyorum.

Bu doktora tezi Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir. Desteğinden ötürü BAP koordinatörlüğüne teşekkür ederim.

Konya 2012 Mustafa ÇETİNASLAN

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Mustafa ÇETİNASLAN
	Numarası	054104001001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sanat Tarihi / Sanat Tarihi
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Remzi DURAN
	Tezin Adı	Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri

ÖZET

Osmanlı camilerindeki hünkâr mahfillerini konu alan bu çalışma; "giriş", "katalog", "değerlendirme" ve "sonuç"tan oluşan dört ana bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde konunun tanımı yapılmış, konuyla ilgili yayın ve araştırmalara değinilmiş, tezde kullanılan metot ve düzen belirtildikten sonra *hünkâr mahfili* terimi üzerinde durulmuş, mahfil olarak adlandırılan birimlerin ortaya çıkışı ve gelişimi anlatılmıştır. Hünkâr mahfilinin mekânsal olarak ortaya çıkışı ve gelişimi anlatıldıktan sonra Osmanlı öncesinde, Anadolu'da inşa edilmiş hünkâr mahfili örnekleri üzerinde de durulmuştur. Giriş bölümü, namaz ibadeti çevresinde gerçekleştirilen törenlerin ele alınması ile tamamlanmıştır.

İkinci bölümde Osmanlı camilerindeki hünkâr mahfilerinin tek tek ele alındığı katalog yer almaktadır. Burada 57 adet hünkâr mahfili, bulundukları yapı ile birlikte inşa edilenler, yapıya sonradan eklenenler ve yayınlarda hünkâr mahfili olarak ele alınan ancak işlev açısından sorunlu örnekler olmak üzere alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Her katalog örneği tanıtılırken öncelikle, hünkâr mahfilinin bulunduğu yapı ile ilgili genel bilgiler verilmiş, ardından hünkâr mahfili ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Katalog bölümünün ardından mevcut yapıların genel özelliklerinin belirlenerek, malzeme ve süsleme ayrıntılarının ortaya konulduğu, hünkâr mahfillerinin yer ve konum

özelliklerinin irdelendiği değerlendirme bölümü gelmektedir. Bu bölümde ayrıca hünkâr mahfillerini inşa ettiren sultanlar ve sanatkârlara da değinilmiştir.

Sonuç bölümünde; bu çalışmada elde edilen yeni bulgular ile Osmanlı camilerinde yer alan hünkâr mahfillerinin, Türk sanatı ve mimarlık tarihi içerisindeki yerleri ve taşıdıkları önem belirtilmiştir.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Mustafa ÇETİNASLAN
	Numarası	054104001001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sanat Tarihi / Sanat Tarihi
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Remzi DURAN
	Tezin Adı	Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri

SUMMARY

This study is about the hünkâr mahfils in Ottoman mosques and consists of four main parts which are named as “introduction”, “catalogue”, “evaluation” and “conclusion”.

In the part of introduction is defined the theme and touched on publishings and researchs which are related to the theme. After determination of method and order of the thesis is gone about the term “hünkâr mahfil” and describeb the appearence and development of units which are named as “mahfil”. Then, the models of hünkâr mahfil are describeb which were built before Ottoman Empire in Anatolia. The introduction is completed with the description of the ceremonies which has a connection with prayer.

In the second part, there is a catalogue in which the “hünkâr mahfils” in Ottoman Mosques are handled one by one. There are 57 different hünkâr mahfils in this part which were built together with building or added to it later and describeb as hünkâr mahfil in publishings, but which are also as problematic models in function. They are examined here with catch titles. As every catalogue model is being introduced, firstly general informations

are given about the buildings in which hünkâr mahfil is located and after that hünkâr mahfil is descriebed in details.

After the part of catalogue, the general characteristics of existent buildings are determined and in the next part of evaluation, the details of material and ornament are put forth and the place and position characteristics of hünkâr mahfils are examined. In addition to that it is touched on the artisians and the sultans by whom the hünkâr mahfils were built.

The part conclusion goes about the new findings which were attained in this study and the hünkâr mahfils in Ottoman mosques and whose positions and importance in turkish art and architecture history.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI ii
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU iii
ÖNSÖZ iv
ÖZET vi
SUMMARY viii
Kısaltmalar xiv
1. GİRİŞ 1
1.1. Konunun Tanımı, Sınırları ve Önemi: 1
1.2. Konu Hakkında Yapılmış Yayın ve Araştırmalar: 2
1.3. Yöntem: 5
1.4. Hünkâr Mahfili: 9
2. OSMANLI CAMİLERİNDE HÜNKÂR MAHFİLLERİ: 25
2.1. Cami ile Eş Zamanlı Olarak Yapılan Hünkâr Mahfilleri: 25
2.1.1. BURSA YILDIRIM CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 25
2.1.2. BURSA YEŞİL CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 31
2.1.3. BURSA MURADİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 39
2.1.5. İSTANBUL 2. BAYEZID CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 49
2.1.6. İSTANBUL SULTAN SELİM (Selimiye) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 56
2.1.7. İSTANBUL ŞEHZADE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 61
2.1.8. İSTANBUL SÜLEYMANİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 68
2.1.9. EDİRNE SELİMİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 76
2.1.10. MANİSA MURADİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 87
2.1.11. İSTANBUL SULTAN AHMET CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 92
2.1.12. İSTANBUL EMİNÖNÜ YENİ CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 102
2.1.13. İSTANBUL ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 111
2.1.14. İSTANBUL HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 117
2.1.15. İSTANBUL NURU OSMANİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 121
2.1.16. İSTANBUL ÜSKÜDAR AYAZMA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 127
2.1.17. İSTANBUL LALELİ CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 134
2.1.18. İSTANBUL FATİH CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 140
2.1.19. İSTANBUL ZEYNEP SULTAN CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 147

2.1.20. İSTANBUL BEYLERBEYİ VALİDE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....151
2.1.21. İSTANBUL EYÜP SULTAN CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 158
2.1.22. İSTANBUL MİHRİŞAH VALİDE SULTAN CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:165
2.1.23. İSTANBUL ÜSKÜDAR SELİMİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....169
2.1.24. İSTANBUL NUSRETİYE (TOPHANE) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....174
2.1.25. İSTANBUL ABBAS AĞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....180
2.1.26. İSTANBUL KÜÇÜK SELİMİYE (Çiçekçi) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:..184
2.1.27. İSTANBUL EMİRGAN HAMİD-İ EVVEL CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:..188
2.1.28. İSTANBUL TEVFİKİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....194
2.1.29. İSTANBUL ASÂRİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 198
2.1.30. İZMİT ORHAN (Gazi Süleyman Paşa) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....202
2.1.31 İSTANBUL KÜÇÜK MECİDİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....206
2.1.32. İSTANBUL HIRKA-İ ŞERİF CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 210
2.1.33. İSTANBUL BÜYÜK MECİDİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....215
2.1.34. İSTANBUL AZİZ MAHMUD HÜDAİ CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....220
2.1.35. İSTANBUL AKSARAY VALİDE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 224
2.1.36. İSTANBUL ERTUĞRUL TEKKE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....229
2.1.37. İSTANBUL YILDIZ HAMİDİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....234
2.2. Camilere Sonradan Eklenen Hünkâr Mahfilleri: 241
2.2.1. İSTANBUL HASEKİ SULTAN CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....241
2.2.2. İSTANBUL GALATA ARAP CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....246
2.2.3. BURSA ULU CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....251
2.2.4. İSTANBUL VANİKÖY CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....259
2.2.5. EDİRNE ESKİ CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....262
2.2.6. İSTANBUL GÜL CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 268
2.2.7. İSTANBUL HACI BEŞİR AĞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....272
2.2.8. İSTANBUL ÜSKÜDAR ATİK VALİDE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....276
2.2.9. İSTANBUL MAHMUT PAŞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....282
2.2.10. İSTANBUL DEFTERDAR İBRAHİM PAŞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 287
2.2.11. İSTANBUL KAYMAK MUSTAFA PAŞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: ..291
2.2.12. İSTANBUL AYASOFYA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....295
2.3. Yayın ve Araştırmalarda Hünkâr Mahfili Olarak Tanımlananlar: 302

2.3.1. AMASYA 2. BAYEZID CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....302
2.3.2. İSTANBUL ÜSKÜDAR MİHRİMAH SULTAN CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 306
2.3.3. İSTANBUL EDİRNEKAPI MİHRİMAH CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....309
2.3.4. KONYA SELİMİYE (Sultan Selim) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....313
2.3.5. İSTANBUL TEŞVİKİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:.....316
2.3.6. İSTANBUL DOLMABAHÇE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 320
2.3.7. İSTANBUL 3. MUSTAFA (İskele) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 324
2.3.8. İSTANBUL SADABAD CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: 327
3. DEĞERLENDİRME:.....331
3.1. Malzeme ve Teknik: 332
3.1.1. Mermer: 332
3.1.2. Ahşap:.....337
3.1.3. Çini: 340
3.1.4. Taş: 341
3.1.5. Metal:.....342
3.1.6. Tuğla: 343
3.1.7. Alçı: 343
3.2. Hünkâr Mahfili Elemanları:.....344
3.2.1. Düşey Taşıyıcılar (Sütun ve Ayaklar): 344
3.2.2. Kaide ve Başlıklar: 346
3.2.3. Kiriş ve Kemer:.....350
3.2.4. Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü:.....352
3.2.5. Korkuluk:.....354
3.2.6. Kafes:.....357
3.2.7. Giriş-Kapı ve Merdiven:.....362
3.2.8. Pencere:.....366
3.2.9. Mihrabiye:.....368
3.2.10. Kavukluk: 369
3.3. Süsleme:.....370
3.3.1. Bitkisel Süsleme: 373
3.3.2. Geometrik Süsleme:.....381
3.3.3. Yazı:.....383
3.3.4. Mukarnas:.....389

3.3.5. Günlük Kullanım Eşyaları ve Manzara Resimleri: 391
3.4. Hünkâr Mahfillerinin Cami İçerisindeki Yerleri ve Konumları: 392
3.5. Hünkâr Mahfillerinin Bani ve Sanatkârları: 396
4. SONUÇ: 400
KAYNAKÇA: 402
Özgeçmiş 423

Kısaltmalar

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
bkz.	Bakınız
DBİA	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
H.	Hicri
Haz	Hazırlayan
Hk	Hakkında
İA	İslam Ansiklopedisi (MEB)
m.	Metre
M.	Miladi
Res.	Resim
Şek.	Şekil
t.y.	Tarih yok
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Üsküdar Tarihi	Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi
VD	Vakıflar Dergisi
vd.	ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Tanımı, Sınırları ve Önemi:

"Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri" başlıklı bu doktora tezi, Osmanlı camilerinde yer alan özel kullanım amaçlı alanlardan olan "hünkâr mahfilleri"nin bir örneklemesini yapmayı ve hünkâr mahfillerinin özelliklerinin belirlenmesini hedeflemektedir.

Son yıllarda sanat tarihinin genel konularının yanında özel konuları üzerinde yapılan çalışma ve araştırmalar, Türk sanat ve mimarisinin zenginliklerini gözler önüne sermekte, gelecek nesillere önemli bir bilgi hazinesinin aktarılmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmamız, Osmanlı camilerindeki hünkâr mahfillerinin tespitini, genel özelliklerinin ve ayırt edici yönlerinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır.

"Mahfil" terimi sanat tarihi terminolojisinde çok sık kullanılmakla beraber yeteri kadar incelenmiş, özellikleri tam olarak ortaya konabilmiş mimari bir birim değildir. Mahfil biriminin ortaya çıkışı, yaygınlaşması ve ifade ettiği sembolik anlamlar, henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu nedenle bu tezde hünkâr mahfillerinin ortaya çıkışı ve gelişimi incelenecek, Osmanlı mimarisi öncesindeki önemli uygulamalar üzerinde de durulacaktır.

Mahfiller, cami mimari elemanları içerisinde en kolay değişim geçirebilen birimlerin başında gelmektedir. İhtiyaca göre genişletilen, sökülüp yeniden yapılan, tamamen ortadan kaldırılabilen ya da sonradan ilave edilebilen bu birimler, hem kuruluş açısından hem de bezeme programları açısından harim içerisindeki en önemli ögelerden birisini oluşturmaktadırlar. Sultan ve maiyeti gibi seçkin bir kitleye hitap eden hünkâr mahfilleri; harim içerisinde mihrap, minber, kürsü gibi birimler ile iç mekânının en önemli donatılarından birisidir. Bu araştırmayla Osmanlı camilerinde yer alan hünkâr mahfillerinin tespiti yapılacak ve bu zengin birikimin gelecek kuşaklara aktarılmasına çalışılacaktır.

Tezimiz mekân, konu ve zaman olmak üzere üç ölçüte göre sınırlandırılmıştır. Çalışmamızın mekânsal sınırını günümüzde var olan hünkâr mahfillerinin bulunduğu, Osmanlı Şehzade Sancakları veya Osmanlı Başkentleri olan

Bursa, Amasya, Manisa, Konya, Edirne ve İstanbul'daki Osmanlı camileri oluşturmaktadır. Bu camilerin mimari özelliklerinden ziyade hünkâr mahfili olarak tanımlanabilecek bir birime sahip olup olmadıkları dikkate alınmıştır. İnceleme dönemimizin başlangıcını Osmanlı mimarisinde hünkâr mahfillerinin ilk olarak uygulanmaya başlandığı Bursa yapıları oluşturmaktadır. Orhan Gazi (1326-1359) ve 1. Murad Hüdavendigar (1359-1389) dönemlerinde inşa edilen camilerde hünkâr mahfili bulunup-bulunmadığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak günümüze ulaşan en erken tarihli hünkâr mahfili örneği Yıldırım Bayezid (1389-1403) dönemine aittir. Bursa Yıldırım Camisi (1389-99) ile başlayan hünkâr mahfili yapımı, Osmanlı mimarisinin klasik döneminde bir gelenek halini almış ve Osmanlı mimarisinin son camilerine kadar devam etmiştir. Konumuz açısından son örneğimiz olan İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi (1882–86) ile incelememiz tamamlanmış olmaktadır.

1.2. Konu Hakkında Yapılmış Yayın ve Araştırmalar:

Mahfiller, ibadet mekânında çeşitli işlevlerin yerine getirilmesi için hazırlanmış özel birimlerdir. Yüklendikleri işleve göre, farklı şekil ve biçimlerde tasarlanmış olan mahfillerle ilgili olarak gerçekleştirilmiş araştırma sayısı oldukça azdır. Şu ana kadar hazırlanan çalışmalar da bütüncül nitelikte olmayıp, birkaç hünkâr-bey mahfilini ele almaktadırlar.

Cami ve mescitler anlatılırken bazen hiç değinilmeyen bazen de kısaca tanımlanan mahfillerle ilgili doğrudan yapılan araştırmaların başında Muzaffer Sudalı tarafından hazırlanan doçentlik çalışması gelmektedir[1]. Osmanlı döneminde yapılmış olan 17 adet hünkâr mahfilinin incelendiği çalışmada; mahfiller, bulundukları camilerin plan tiplerine göre değerlendirilmişlerdir. İlk cami ve cami hacmine yapılan ilk ilaveler başlıklı bölümden sonra mahfiller, ikili fonksiyonlu camilerde hünkâr mahfili, monümental cami tipi ve hünkâr mahfili ile son devir Osmanlı camilerinde hünkâr mahfilleri olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Fotoğraf ve çizimlerle desteklenen eser, bu sahada yapılan ilk araştırma olmanın eksiklerini hissettirmekle birlikte bu alana ışık tutması sebebiyle hayli önemlidir. Bu

[1] Sudalı, 1958.

doktora tezi ile Muzaffer Sudalı tarafından başlatılan hünkâr mahfili çalışmaları, gerek yeni örnekler gerekse coğrafi bölge açısından zenginleştirilecektir.

Robert Hillenbrand, *Islamic Architecture* isimli çalışmasında, hünkâr mahfillerinin öncüsü olarak kabul edilen maksureleri ele almakta; maksurelerin ortaya çıkış sebepleri ve sembolik anlamları ile ilk uygulamalar üzerinde durmaktadır[2]. Richard Ettinghausen ve Oleg Grabar birlikte hazırladıkları İslam mimarisi ve sanatı konulu çalışmada maksurelerin ortaya çıkışı ve ilk görüldükleri coğrafya hakkında bilgi vermektedirler[3].

Jonathan M. Bloom ve Sheila S. Blair tarafından hazırlanan *The Grove Encylopedia of Islamic Art and Architecture* adlı ansiklopedi çalışmasında maksure (*Maqsura*) terimine yer verilmiş ve ilk uygulamalardan başlayarak Osmanlı mimarlığındaki hünkâr mahfili (*loge*) örneklerine kadarki süreç üzerinde durulmuştur[4].

Hünkâr mahfillerine dikkat çeken diğer bir isim de rahmetli Yılmaz Önge'dir[5]. Divriği Ulu Camisi'nin hünkâr mahfilini ele aldığı makalesinde mahfili en ince ayrıntısına kadar tanımlamış ve o güne kadar gözden kaçan hususlara dikkat çekmiştir. Ayrıca İstanbul camilerinde yer alan cami harimine ek bir birim olarak ilave edilen ve hünkâr mahfilinin cami dışına bir yansıması niteliğindeki hünkâr köşkleriyle ilgili bir makale[6] yayınlamış ve Üsküdar Sultan Selim, Sultan Ahmet, Tophane Kılıç Ali Paşa ve Bayezid camilerinin hünkâr köşklerine değinmiştir.

Ayşıl Tükel Yavuz, Divriği Ulu Cami hünkâr mahfilinin üst örtüsünü ele aldığı çalışmasında sadece bu yapı ile ilgili değil aynı zamanda Selçuklu dönemi hünkâr mahfilleri için de önemli bilgiler vermektedir[7]. Selçuklu devri camilerinde yedi ve aynı geleneği sürdüren daha geç tarihli iki camide hünkâr mahfili bulunduğunu belirtmekte ve Divriği Kale (1180–81), Amasya Burmalı Minare (1237–47), Sinop Alâeddin (1267), Niğde Alâeddin (1223), Beyşehir Eşrefoğlu

[2] Hillenbrand, 1994: 48-50.
[3] Ettinghausen and Grabar, 1994: 36.
[4] Bloom and Blair, 2009: 461-462.
[5] Önge, 1969: 8–9,20; Önge, 1978: 416–418.
[6] Önge, 1968: 8–9.
[7] Yavuz, 1978: 143-144.

(1297–99), Ankara Aslanhane (13. yüzyıl sonları), Niğde Sungur Bey (1335), Aksaray Ulu (Selçuklu üzerine 1431'de Karamanoğlu yenilemesi) camilerinin isimlerini vermektedir[8].

Türk sanatında mahfilleri üzerinde en fazla durulan yapılardan birisi Osmanlı mimarisinin şaheserleri arasında yer alan Bursa Yeşil Camisidir. Yapıda yer alan müezzin ve hünkâr mahfili özellikle çinileri açısından incelenmiştir[9].

Mimar Sinan'ın yaptığı camilerdeki mahfillerle ilgili özellikle Edirne Selimiye Camisi müezzin ve hünkâr mahfili ile ilgili araştırmalar bulunmaktadır[10]. Ancak bu çalışmalardan hünkâr mahfilini konu alanlar genellikle süsleme kompozisyonları ve ayrıntıları ile ilgilidir[11].

Mimar Sinan'ın İstanbul'da yapmış olduğu camilerindeki mahfilleri konu alan bir yüksek lisans tezi Nil Çamay tarafından hazırlanmıştır[12]. Bulundukları cami iç mekânıyla ilişkili olarak ayrıntılı tanımlamaları yapılan mahfillerin kısmi rölöveleri de verilmiştir. Tezde Mimar Sinan tarafından yapılan özgün halini koruyan ve özgün durumunu kaybetmiş mahfiller ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Hünkâr mahfili, hünkâr köşk ve kasırları üzerinde duran önemli bir isim de M. Baha Tanman'dır. Yayınlamış olduğu ansiklopedi maddelerinde hünkâr mahfillerinin ortaya çıkışı, gelişimi ve örnekleri üzerinde genel bilgiler vermektedir[13].

Hünkâr mahfillerinin harim dışındaki uzantısı durumunda olan hünkâr köşk ve kasırlarını farklı açılardan konu alan çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır[14]. Hünkâr köşkü-kasrı en çok ele alınan yapıların başında Eminönü Yeni Cami gelmektedir[15].

Gönül Cantay tarafından hazırlanan önemli bir çalışmada gravür ve resimlerle tespit edilebilen ancak günümüze gelememiş hünkâr köşkleri üzerinde

---

[8] Yavuz, 1978: 143-144.
[9] Yetkin, 1993: 97–102.
[10] Gülendam, 1988: 29–36; Akın, 1998: 27–38.
[11] Zick-Nissen, 1996: 202–208; Tanman, 2001: 151–161; Doğanay, 2008: 133–142.
[12] Çamay, 1989.
[13] Tanman, 1994: 483-484; Tanman, 2003: 331–333.
[14] Nar, 2001.
[15] Yücel, 1972: 16–27; Anonim, t.y.

durulmaktadır[16]. Ayrıca araştırmacının İstanbul Sultan Selim Camisinin hünkâr köşkünü ele aldığı bir makalesi de bulunmaktadır[17].

Geç dönemde ortaya çıkan hünkâr dairelerinin son cemaat yerine getirdiği değişiklikler ve hünkâr mahfili ile ilişkisinin irdelendiği önemli bir çalışma Selçuk Batur tarafından kaleme alınmıştır[18].

Hünkâr mahfillerinin bir ileri aşaması olarak görülen hünkâr daireleri ile ilgili olarak A. Zeynep Kulçay bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır[19]. Bu tezde hünkâr mahfillerinin artık sadece cami içerisinde bir birim olmaktan çıktıkları, caminin yan ya da kuzey cephesinde bir kütle olarak yer almaya başladıkları aşama olan hünkâr daireleri ele alınmıştır. Hünkâr daireleri camiye rampa ile bağlantılı olanlar, caminin yan cephesinde yer alanlar ve caminin giriş cephesini oluşturanlar olmak üzere üç bölümde incelenmiştir.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı gibi hünkâr mahfillerini konu alan çalışmaların çoğunluğu belli başlı birkaç örnek üzerinde durmakta ya da hünkâr mahfillerinin cami hacmi dışına taşan uzantısı durumundaki köşk ya da daireleri tanıtmaktadır. Hazırladığımız bu çalışma ile hem yayınlara konu olan hünkâr mahfilleri hem de büyük bir kısmı sadece içerisinde yer aldıkları camiler tanıtılırken kısaca tanımlanan hünkâr mahfillerinin tamamının bir arada ele alınması ve böylece hünkâr mahfili geleneğinin bütünüyle ortaya konulması hedeflenmiştir.

1.3. Yöntem:

Araştırma klasik anlamda üç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada konu ile ilgili kapsamlı bir kütüphane ve arşiv çalışması gerçekleştirilmiş, konuyla ilgili yayın ve araştırmalar tespit edilmiştir. Bu aşamada Osmanlı Mimarisi için temel kaynak durumundaki çalışmalar[20], yapı[21] ve şehir monografileri[22], seyahatnameler[23],

---

[16] Cantay, 1995: 439–449.
[17] Cantay, 2000: 118-123.
[18] Batur, 1970: 97–112.
[19] Kulçay, 1984.
[20] Esad Efendi, 1939; Konyalı, 1950; Kuban, 1954; Kuban, 1958; Kızıltan, 1958; Erdoğan, 1962; Kuran, 1964; Meriç, 1965; Sözen, 1975; Arel, 1975; Öney, 1976; Demiriz, 1979; Erzan, 1981; Aslanapa, 1986; Aslanapa, 1988; Ayverdi, 1989; Ayverdi, 1989; Sönmez, 1995; Aslanapa, 1997; Saner, 1998; Gurlitt, 1999; Özbek, 2002; Bakır, 2003; Goodwin, 2003; Erdenen, 2003; Yüksel, 2004; Necipoğlu, 2005; Yüksel, 2006; Kuban, 2007; Cansever, 2009; Can, 2010.
[21] Su, 1940; Ahunbay, 1975; Cantay, 1989; Kazancıgil, 1997; Kuban, 1997; Barkan, 1972-1979; Çelik, 2009.

dönem kaynakları[24] ile Rölöve ve Restorasyon Dergisi, Belleten ve Vakıflar Dergisi gibi süreli yayınlar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi[25] ve Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi[26] gibi çeşitli ansiklopedik yayınlar taranmak suretiyle hünkâr mahfillerinin bulunduğu yapıların tam olarak tespit edilmesine çalışılmıştır. Kütüphane çalışmaları esnasında Yüksek Öğretim Kurumunun (YÖK) ulusal tez arşivinden de yararlanılmıştır.

Listeler oluşturulurken özellikle İstanbul'daki Osmanlı dönemi yapıları için en önemli kaynak durumundaki Ayvansarâyî Hüseyin Efendi tarafından yazılan ve daha sonra Alî Sâtı' Efendi ile Süleymân Besîm Efendi tarafından iki kez güncellenen *Hadîkatü'l-Cevâmi'*den büyük oranda yararlanılmıştır[27]. Hadîka'da Ayasofya, Fatih, Süleymaniye, Sultan Ahmet, Eminönü Yeni, Nuru Osmaniye, Laleli, Ağa (Beşir Ağa), Hekimoğlu Ali Paşa, Haseki, Hırka-i Şerif, Zeyrek, Zeynep Sultan, Kalenderhane, Kadızade Tekkesi Mescidi, Gül, Mahmud Paşa, Unkapanı, Hidayet, Yanık Minare, Humbaracıyan Kışlası (Mihrişah Valide Sultan), Çorlulu Ali Paşa, Piyale Paşa, Kalyoncular Kışlası, Arap, Kurşunlu Mahzen, Tophane (Kılıç Ali Paşa), Nusretiye, Cihangir, Beşiktaş Sinan Paşa, Arap İskelesi, Abbas Ağa, İdadiye, Teşvikiye, Ortaköy, Bebek, İskele Mescidi, Anadolu Hisarı, Vaniköy, Beylerbeyi, İstavroz, Çinili, Üsküdar Yeni Valide, Ayazma, Üsküdar Selimiye, Cami-i Adliye, Aziz Mahmud Hüdai cami ve mescitlerinde hünkâr mahfili bulunduğu yazılıdır. Ancak bu yapılardan Arap İskelesi Cami tamamen ortadan kalkmış, harap olan Bebek Cami bütünüyle yeniden yapılmıştır. Çorlulu Ali Paşa, Piyale, Hidayet ve Çinili camilerde ise hünkâr mahfili olarak tanımlanabilecek bir bölüm bulunmamaktadır.

---

[22] Wilde, 1909; Çetintaş, 1946; Aslanapa, 1949; Baykal, 1950; Çetintaş, 1952; Gabriel, 1958; Konyalı, 1976-1977; Dijkema, 1977; Öz, 1977; Kuban, 1978; Gurlitt, 1999; Acun, 1999; Özkarcı, 2001.

[23] Montegu, t.y.; Müler, 1978; Evliya Çelebi, 1995; Evliya Çelebi, 1999; Nerval, 2004; Tournefort, 2005; Amicis, 2006.

[24] Ahmet Efendi, 1972; Hoca Sadettin Efendi, 1992; Anomim, 1992; Neşri, 1995; Kolağası Mehmed Râ'if, 1996; Rif'at Osman Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999; Abdurrahman Hibri, 1999; Ahmed Bâdi, 2003; Aşık Paşazade, 2003; Sâî Mustafa Çelebi, 2003.

[25] Anonim, 1998-2011.

[26] Anonim, 1994.

[27] Ayvansarâyî vd, 2001.

İstanbul cami ve mescitleri için temel kaynak durumundaki Tahsin Öz'ün İstanbul Camileri[28] isimli çalışması da hünkâr mahfillerin tespit edilmesinde önemli bir kaynak olmuştur. Eserde Ayasofya, Bayazıt, Eyüp Sultan, Fatih, Gül, Hekimoğlu Ali Paşa, Hırka-i Şerif, Humbaracıyan Kışlası Mescidi (Mihrişah Sultan, Halıcıoğlu), Laleli, Mahmut Paşa, Nuru Osmaniye, Sultan Ahmet, Süleymaniye, Aksaray Valide, Yeni Cami, Abbas Ağa, Arap, Ayazma, Beylerbeyi, Valide-i Cedit, Çinili, Dolmabahçe, Emirgan, Güzelce Kasımpaşa, Hamidiye, Aziz Mahmud Hüdai, İstavroz (Abdullah Ağa), Kalyoncular Kışlası (Cezayirli Hasan Paşa), Mecidiye, Üsküdar Mihrimah, Nusretiye, Ortaköy (Büyük Mecidiye), Üsküdar Selimiye, Sultan Mustafa, Teşvikiye, Yahya Efendi camilerinde hünkâr mahfili bulunduğu belirtilmektedir.

Süleyman İlhami Özden, Beşiktaş camilerini[29] konu alan çalışması da bazı orta ölçekli yapılardaki hünkâr mahfillerinin tespit edilmesini sağlamıştır. Süleyman İlhami Özden Abbas Ağa, Asariye, Büyük Mecidiye (Ortaköy), Defterdar İbrahim Paşa, Ertuğrul Tekke, Küçük Mecidiye, Şeyh Yahya Efendi, Tevfikiye, Yıldız Hamidiye camilerinde hünkâr mahfili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca harap olduğu için bütünüyle yenilenen Hümâyun-u Abad (Bugünkü Bebek Cami) ve Arap İskelesi[30] camilerinin de özgün hallerinde birer hünkâr mahfili olduğunu yazmaktadır.

Katalog listelerinin tamamlanmasından sonra ikinci aşamayı saha çalışması oluşturmaktadır. Bu aşamada kaynaklarda hünkâr mahfili bulunduğu belirtilen tüm yapılara gidilerek, hünkâr mahfilinin halen var olup-olmadığı yerinde tespit edilmiş ve böylece katalog listelerine son şekli verilmiştir. Arşiv çalışması ve yayınlarda tespit edilen camilerde bulunan hünkâr mahfillerinin rölöve ölçüleri alınmış; genel ve ayrıntı fotoğrafları çekilerek gerekli notlar alınmıştır.

Üçüncü aşamada kütüphane ve arşiv çalışmasıyla elde edilen bilgiler, saha çalışmasının sonuçlarıyla derlenerek belirlenen ana hat planı doğrultusunda metin yazımı gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada katalogda yer verilen örnekler, yapıların inşa

[28] Öz, 1977.
[29] Özden, 2009.
[30] Sultan 1. Mahmut Beşiktaş Sarayını yeniletip saraya yerleştiğinin ikinci günü Cuma Namazını bu mescitte kılmıştır (Özden, 2009: 25).

tarihlerine bağlı olarak değil, hünkâr mahfillerinin yapıldıkları döneme göre kronolojik olarak sıralanmıştır.

Yapılar, belirli bir tipoloji içerisinde anlatılarak şekil ve resimlerle desteklenmiştir. Hünkâr mahfillerinin tanıtımında kullanılan rölöve çizimlerinin tamamına yakını tarafımıza aittir. Başka kaynaklardan alınan çizimler kaynak gösterilerek belirtilmiştir. Çizimlerde hünkâr mahfilinin vurgulanması amaçlanarak yapının farklı unsurları üzerinde durulmamış, bu tutumla konunun dışına çıkılmaması hedeflenmiştir. İncelenen yapıların büyük bir kısmında hünkâr mahfillerinin inşa ve onarım tarihlerini veren kitabeler bulunmamaktadır. Bu nedenle kesin bir kaynak olmadığı sürece, hünkâr mahfilinin yapılış tarihi olarak, caminin inşa tarihi kabul edilmiştir.

Tezin metin kısmı dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun tanımı yapılarak konuyla ilgili yayın ve araştırmalara değinilmiş, tezde kullanılan metot ve düzen belirtildikten sonra *hünkâr mahfili* terimi üzerinde durulmuş, hünkâr mahfillerinin ortaya çıkışı ve gelişimi anlatıldıktan sonra Osmanlı öncesinde, Anadolu'da inşa edilmiş hünkâr mahfili örnekleri tanıtılmıştır. Namaz ibadeti çevresinde gerçekleştirilen törenlerin ele alınması ile tamamlanan giriş bölümünden sonra Osmanlı Camilerindeki hünkâr mahfilerinin tek tek ele alındığı katalog bölümüne geçilmiştir. Katalogda hünkâr mahfilleri, bünyesinde yer aldıkları cami ile birlikte inşa edilenler, yapıya sonradan eklenenler ve yayın-araştırmalarda hünkâr mahfili olarak tanımlanan ancak işlev açısından sorunlu örnekler olmak üzere üç bölüm halinde ele alınmıştır. Katalog bölümünün ardından mevcut yapıların genel özelliklerinin belirlenerek, hünkâr mahfillerinin bulundukları yer ve konumlarının irdelendiği değerlendirme bölümü gelmektedir. Sonuç bölümünde; bu çalışmada elde edilen yeni bulgular ile Osmanlı camilerinde yer alan hünkâr mahfillerinin, Türk sanatı ve mimarlık tarihi içerisindeki yerleri ve taşıdıkları önem belirtilmiştir. Metin kısmının sonunda; genel kaynakça, tablo, çizim ve fotoğraf listeleri ile tablo, çizim ve fotoğraflar yer almaktadır.

1.4. Hünkâr Mahfili:

Mahfil Terimi: "*Toplanılacak yer, toplantı yeri*" anlamına gelen mahfil terimi[31], cami harimi içerisinde özel konuma sahip alanlar olup, etrafı parmaklıkla çevrilmiş yahut yerden yüksek olarak yapılmış yerlere verilen genel bir isimdir[32]. Genel olarak farklı işlevlere uygun olarak biçimlendirilmiş bey-hünkâr, müezzin ve kadınlar mahfili olmak üzere üç çeşit mahfilden söz etmek mümkündür[33]:

Sultan camilerinde yer alan ve hükümdarın ibadetine tahsis edilmiş, güvenlik amacıyla yerden yüksekte yapılmış ya da etrafı parmaklıklarla çevrili birimlere "*bey* veya *hünkâr mahfili*"[34] ismi verilirken; camilerde ezan okuyan din görevlisi olan müezzinlerin bir arada oturmaları ve namaz ibadetini rahat takip edebilmeleri için ayrılmış, cami zemininden yüksek yerlere ise "*müezzin mahfili*" denilmektedir[35].

Camilerde kadınların ibadeti için düzenlendiği düşünülen, ancak ana işlevi harim alanı içerisinde yer kazanmak olan ve çoğunlukla ana mekândan korkuluk ve kafeslerle ayrılmış, genellikle ikinci bir kat olarak tasarlanmış bölümlere ise "*kadınlar mahfili*" adı verilmektedir[36]. Bu çalışmada söz konusu durumdaki mahfiller ve büyük ölçekli camilerdeki galeri olarak da tanımlanan mahfil katları, ikinci kat mahfili olarak adlandırılacaktır.

Günümüzde "*hünkâr-sultan mahfili*" olarak adlandırılan mekânlar, ilk olarak görüldükleri Müslüman Arap toplumunda "*maksura*, *beyt'ül maksure*"[37] adı ile anılmaktaydılar[38]. Süleymaniye Camisi inşaat defterlerinde "*mahfel-i hazret-i hüdavendigâr*"[39] şeklinde; Evkaf Defterleri[40] ile çeşitli arşiv kayıtlarında[41] ve

---

[31] Anomim, 1997: 1153.
[32] Pakalın, 1983: 382; Sertoğlu, 1986: 157.
[33] Mevlevihanelerde saz heyetine ayrılmış olan ve genellikle ikinci kattan ortadaki semahaneye açılan bölüme "mutrip mahfili", semahane çevresinde parmaklıklarla ayrılmış izleyici bölümüne ise "züvvar mahfili" ismi verilmektedir (Anomim, 1997: 1153).
[34] Arseven, 1966: 1260.
[35] Doğan, 2003: 955.
[36] Anomim, 1997: 1153.
[37] İlk İslam topraklarında, camilerde etrafi alçak tahta parmaklıklarla ayrılmış olan yerler şeklinde yapılan maksureler, Osmanlı mimarlığında ise ikinci kat mahfillerinin altındaki etrafi parmaklıklarla çevrili sekileri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Öz, 1997: 12.
Maksure terimi için bkz. Sertoğlu, 1986: 207.
[38] İbn-i Haldun, 1982: 678–682.
[39] Barkan, 1979: 27.
[40] Barışta, 2009: 607.

Ayazma Camisi inşaat defterlerinde ise "*mahfil-i hümayûn*"[42] olarak geçen hünkâr mahfilleri, günümüz sanat tarihi terminolojisinde *Sultan*, *Bey* veya *Hünkâr mahfili* terimleri ile tanımlanmaktadır. "Bey mahfili" terimi genel olarak Osmanlı öncesinde beylikler döneminde yapılan Eşrefoğlu, Divriği Kale, Divriği Ulu camileri ile Osmanlı döneminde şehzadeler tarafından yaptırılan Konya Sultan Selim Camisi gibi yapılardaki mahfilleri tanımlamak için kullanılırken; "Sultan ve hünkâr mahfili'' terimleri Osmanlı döneminde Sultanlar tarafından yaptırılmış camilerdeki mahfilleri nitelemek için kullanılmaktadır. Osmanlı döneminde çok yaygın olmamakla birlikte halk dilinde hünkâr mahfili kavramıyla birlikte kullanılan ikinci bir terim de "*paşa mahfili*dir''[43]. Bu terimle Osmanlı vezir ve paşaları tarafından yaptırılan camilerdeki mahfiller ya da Sultan tarafından yaptırılan camilerdeki söz konusu görevlilere ayrılmış mahfiller tanımlanmaktadır. Ancak çoğu zaman bu konuda kesin bir ayrım söz konusu değildir.

Hünkâr Mahfillerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Anadolu'daki İlk Örnekleri: Mahfillerin kökenini tespit edebilmek için İslam dininin doğduğu toprakları ve bu topraklarda gelişen dini anlayışı incelemek ve bu pencereden bakmak olası yanlış anlaşılmaların önüne geçecektir. İslam dininin ortaya çıktığı Mekke'de, ilk Müslüman topluluğun özel bir ibadet yeri -bir cami- yoktu. Gerçekte İslam dini de belirli bir ibadet mekânını şart koşmayan bir felsefi temele sahiptir. Namaz vasıtası ile önemli olan Allah'ın huzurunda secdeye varmak olup, bu da her yer ve zamanda mümkündür.

Hz. Muhammed, ancak Medine'ye hicretinin[44] ardından burada hem kendi evini hem de "suffa" olarak adlandırılacak olan bir çeşit medrese ve ibadet alanından oluşan, duvarları kerpiç malzemeden üzeri ise hurma dalları ile örtülü bir mescit inşa ettirmiştir[45]. İlk zamanlar bu mescide[46] kıbleyi gösteren bir işaret -bir çizgi veya taş-

---

[41] Abdulkadir Dündar tarafından incelenen Osmanlı Arşivindeki 15 Muharrem 1325/28 Şubat 1907 tarihli Vaniköy Camisini gösteren çizimde "mahfel-i hümayûn" ifadesi açık şekilde görülmektedir (Bkz. Dündar, 2000: 289, Şekil: 10).

[42] Bayram ve Tüzen, 1991: 252, 256, 259.

[43] Hekimoğlu Ali Paşa ve Zeyrek camilerinin hünkâr mahfilleri, halk dilinde paşa mahfili olarak adlandırılmaktadır (Bkz. Barışta, 2009: 206).

[44] Önkal, 1998: 458–462.

[45] İslam'ın ilk mescidi Hicret esnasında Kuba'da, kerpiç malzemeden inşa edilen mescittir. Bkz. Lings, 1997.

ve hutbe okumak üzere üzerine çıkılan bir hurma kütüğü konulmuştu. Mihrap ve daha sonra üç basamaklı hale getirilen minber, cami içerisindeki ilk eklentileri oluşturmuştur. Tamamen işlevsel olarak gerçekleştirilen bu ilavelerle ortaya çıkan cami içindeki birimler arasında mahfile rastlanmaması mahfilin, Peygamber devrinde bir ihtiyaç olarak görülmediğini göstermektedir. Ancak Bilal-i Habeşi'nin ibadet esnasında durduğu yere daha sonra bir müezzin mahfili yapılmıştır. İlk zamanlarda ahşaptan sade bir halde olan bu mahfil, "*makberiyye*" adıyla bilinmektedir[47].

Pek çok araştırmacıya göre ilk maksureler-hükümdar mahfilleri, halifelere yapılan suikastlar neticesinde doğmuştur[48]. Richard Ettinghausen ve Oleg Grabar kökeni kesin olarak ortaya konulamamış olan maksurelerin Suriye ve Mısır coğrafyasındaki büyük ölçekli camilerde görülmeye başlandığını belirtmektedirler[49]. İlk maksureyi Hz. Osman'ın (644–656) yaptırdığı ise yaygın bir görüştür[50]. Buna göre kerpiçten yapılan bu ilk maksurenin, cemaatin imamını görmelerini sağlamaya yönelik pencereleri vardı[51].

Belazurî ilk maksurenin 665-673 yılları arasında Basra Valisi olan Ziyad tarafından Basra Camisinde yaptırıldığını belirtirken[52]; Creswell, İbni Haldun'dan rivayetle ilk maksurelerin Muaviye[53] ya da Mervan bin Hakem tarafından yaptırıldığını kabul etmektedir[54].

Bu konuda İbni Haldun'un görüşleri şöyledir: "*Namaz için maksure (hünkâr mahfili) ve (Cuma Günü halife ve sultana) hutbede dua, hilafetle ilgili hususlardan ve İslam Mülkünün alametlerindendir. İslam hanedanlıklarının dışında bu gibi şeylerin mevcudiyeti bilinmemektedir.*

Sultanın camide namaz kılması için yapılan beytü'l maksure yani hünkâr mahfili, mihraba nazır olan yerin ve çevresinin bir çit ve korunakla ayrılmasından ibarettir. Bunu ilk defa yapan, bir haricinin suikastına uğrayan Muaviye olmuştur,

---

[46] Küçükaşçı ve Bozkurt, 2004: 281–290.
[47] Küçükaşçı ve Bozkurt, 2004: 286.
[48] Küçükaşçı ve Bozkurt, 2004: 286.
[49] Ettinghausen and Grabar, 1994: 36.
[50] Sudalı, 1958: 10.
[51] Pedersen, 1960: 28.
[52] Belâzurî, 1987: 500.
[53] Kalkaşendî, 1987: 5.
[54] Creswell, 1979: 42-43.

hadise malumdur. Bunu ilk defa yapan, Yemenli bir şahsın suikastına uğrayan Mervan bin Hakem olmuştur, diyenler de bulunmaktadır. Daha sonra gelen halifeler de maksureler edindiler. Böylece maksure, namaz esnasında sultanı cemaatten ayırt etmek için bir adet haline geldi. Haşmet ve debdebe ile ilgili herhalde olduğu gibi, maksurede hanedanlıklar azamet kazandığı ve refah hâsıl olduğu zaman ortaya çıkar.

Tüm İslam hanedanlıklarında durum hep böyle olagelmiştir. Abbasi Devleti dağılıp doğuda müteaddit hanedanlıklar çıkınca da böyle oldu. Endülüs Emevi Devleti yıkılıp yerini Mülûk- tavâif ve müteaddit derebeyler alınca da aynı şey görüldü"[55].

İbni Haldun'un verdiği bu bilgilere göre, ilk maksure Medine valisi Mervan b. Abd al-Hakem tarafından Hicretin 44. yılında bir Yemenli tarafından yapılan suikasttan sonra yaptırılmıştır. Sonradan Muaviye de onu taklit etmiştir. Muaviye, haricilerin suikast girişiminden sonra, kapısında nöbetçinin beklediği bir maksure yaptırmıştır.

Ancak, Hz. Osman'ın kerpiçten ya da Mervan'ın yontulmuş taştan, pencereli bir maksure yaptırmış olma ihtimallerinin zayıf olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çünkü Peygamber devrinde olmayan bir uygulamanın Peygamberin hayatta olan arkadaşları tarafından sıcak karşılanmayacağı açıktır. İbni Haldun da "*bir çit ya da korunaktan*" bahsederek, ilk maksurelerin daha ziyade ahşaptan yapıldığı yönünde bilgi vermektedir. Oleg Grabar da bu konuda "*mihrap, minber ve maksureleri süslemek için ahşaptan sık sık yararlanılmıştır. Daha ender olmakla birlikte, taş işçiliği de görülür*" şeklinde bilgi vermektedir[56].

Kesin bir ifadeyle belirtmek gerekirse, "maksure-hünkâr mahfili" Emevi devri başlarında mevcuttur. Bu birim hükümdarın gitgide artan itibarı ile o derece uzlaşmakta idi ki, İbni Haldun'un da belirttiği gibi, kısa bir zamanda bütün İslam memleketlerine yayılmıştır[57]. İbni Haldun'a göre bütünüyle İslam dininin kendi

[55] İbni Haldun, 2004: 523-527.
[56] Graber, 1998: 129.
[57] İslam Valilerinin belli başlı eyaletlerdeki çeşitli camilerde maksureler yaptırdıkları bilinmektedir. Tarık b. Ziyad Kufe ve Basra'da, Kura b. Sarik ise Fustat'da maksure yaptırmışlardır. Mısır'da H. 169 yılında yaptırılan Cami al-Askar ve İbni Tulun camilerinde de birer maksure yaptırıldığı

oluşumu içerisinde ortaya çıkmış bir birim olan hünkâr mahfillerinin, Bizans kiliselerinde görülen "*empore* ya da *galeri katı*" olarak tanımlanan bölümlerle arasında bir ilişki olup-olmadığı tam olarak ortaya konabilmiş değildir[58].

Emevilerden itibaren maksurelerin camilerde mihrap önünde büyük bir kubbenin altına yapılması geleneği, Selçuklu Mimarisinde de maksure kubbesi adı verilen birimlerle devam ettirilmiştir. Bugünkü verilerimizin ışığında Selçuklu camilerindeki maksure kubbelerinin altında hünkâr mahfillerinin olup-olmadığına dair fikir yürütmek mümkün görünmemektedir. Ancak bu kubbelerin "sultan"ı temsil ettiği düşüncesi yaygın bir görüştür[59].

İslam dininin yayıldığı coğrafyada 11. ve 12. yüzyıllarda yaygınlaşan hünkâr mahfilleri, Osmanlı öncesi Anadolu topraklarında da çeşitli şekillerde yapılmışlardır. Divriği Kale Camisinde (1180–81) görülen ilk örnekten sonra çeşitli yapılarda hünkâr-bey mahfilleri yapılmıştır[60]. Bu yapılarda mahfilin önemi, ayrı bir galeri asma kat olarak yapılmasıyla, bu bölüme ve bu bölümdeki unsurlara gösterilen özel önemle ve bazı örneklerde de bu kısma açılan özel bir kapıyla belirlenmektedir[61].

Osmanlı öncesinde yapılan sultan-bey mahfillerinin bulundukları yapılar ve sayıları konusunda araştırmacıların üzerinde uzlaşma sağladıkları kesin bilgiler bulunmamaktadır. Genellikle ahşap malzemeden yapılmış olan bu dönem mahfillerinin büyük bir kısmının tamamen ortadan kalkması, bazılarının da çeşitli onarımlarla günümüze ulaşmış olması ve doğrudan bu dönemde yapılan mahfilleri konu alan çalışmaların bulunmaması sebebiyle çeşitli görüşler ve sayılar ileri sürülmektedir.

---

bilinmektedir. H. 86-93 yılları arasında Medine'de valilik yapan Ömer b. Abdülaziz, mevcut maksureyi yükseterek sac ağacından yaptırmış, ancak H. 160 yılında el-Mehdi bunu yıktırarak, yerine toprak seviyesinde bir başkasını yaptırmıştır. Kaynaklarda Emevi Camisinde birbirinden farklı üç adet maksurenin bulunduğunu bildirmektedir. İlk maksureler için bkz. Pedersen, 1960: 28-29.
Oleg Grabar Kayrevan ve Kurtuba camlilerindeki maksureleri "*Kayrevan Camisi'ndeki maksure görülmedik güzellikte bir ahşap bölme olarak korunmuştur; Kurtuba'dakiyse mihrabın önündeki üç bölümlük bir yapısal birimdir*" şeklinde tanımlamaktadır (Graber, 1998: 121).

[58] Pedersen, 1960: 28.
[59] Kuban, 1993: 136
[60] Tanman, 2003: 331–333.
[61] Yavuz, 1978: 143.

Divriği Kale Camisi (1180–81)[62] ile başlayan geleneğin Konya Alâeddin Camisi (1220)[63], Divriği Ulu Camisi (1228–29)[64], Niğde Alâeddin Camisi (1288)[65], Beyşehir Eşrefoğlu Camisi (1297–99)[66], Hasankeyf Ulu Camisi[67] (11. yüzyılın ortasında yapılan cami son şeklini 1394'de almıştır) ve Aksaray Ulu (1408-1409)[68] Camisinde de devam ettirildiğini söylemek mümkündür[69]. Ancak bu yapılardaki bey mahfillerinin sadece birkaç tanesi -pek çok onarımlarla- günümüze ulaşabilmiştir. Büyük bir kısmı ortadan kalkan ya da tamamıyla şekil değiştiren söz konusu örneklerden bir kaçının ise mevcut izlerden yola çıkılarak özgün durumunu tespit edilebilmek imkân dâhilindedir.

Anadolu Selçuklularının Konya'da inşa ettiği en önemli sanat eserlerinden biri olan ***Konya Alâeddin Camisi*** Sultan mahfili, caminin batı bölümünde güneybatı köşede yer almaktadır. Özgün halini tam olarak bilemediğimiz mahfil bugünkü şekliyle batı ve güney duvarlara dayalı olarak yapılmış ve yerden 2.28 m. yükseltilmiş olup, yaklaşık olarak 8.50x10.40 m. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır. Güney duvara paralel iki ayak sırasıyla taşınan mahfilin ayakları, mahfil hizasına kadar taş, üst tarafı ise tuğladır. İki ayak dizisinde biri duvara dayalı ikisi serbest üçer ayak bulunmaktadır. Döşemesi silindirik kirişlerle taşınan mahfile çıkış, batı duvara bitişik olarak yapılmış, mahfilin kuzeyinde kalan ahşap bir merdivenle sağlanmaktadır[70].

Ön yüzünde kemer örgüsü arasında Selçuklu dönem çini çivilerinin üzerinin sonradan sıvanarak kapatılması[71] süsleme programında duvar kaplaması olarak çininin kullanılmış olabileceğine işaret etse de, günümüzde mahfilde çininin kullanılmış olduğunu gösteren herhangi bir ize rastlanmamaktadır[72].

---

[62] Boran, 2001: 60-65.
[63] Erdemir, 2001.
[64] Anonim, 1978.
[65] Gabriel, 1962.
[66] Erdemir, 1999.
[67] Boran, 2001: 42-47.
[68] Dülgerler, 2006: 78–80.
[69] Ahmet Çaycı, Selçuklularda egemenlik sembollerini ele aldığı çalışmasında, maksure (hünkâr mahfili) uygulamasını, hükümdarlık esnasında kullanılan 30 civarındaki sembolden biri olarak kabul etmektedir (Bkz. Çaycı, 2008: 293–296.).
[70] Çetinaslan, 2005: 15–19.
[71] Dülgerler ve Kaltakcı, 1996: 107
[72] Erdemir, 2009: 137. Konya Alâeddin Camisi Sultan Mahfilinin eski bir fotoğrafı için bkz. Erdemir, 2009: 83.

Eşrefoğlu Süleyman Bey Camisinde farklı işlevler için tasarlanmış bey mahfili, müezzin mahfili ve ikinci kat mahfili (kadınlar mahfili) olarak tanımlanan üç mahfil çeşidi de görülmektedir. Bey mahfili, harimin güneybatı köşesinde enine bir, boyuna iki sahınlık alanı kaplar. 3.95 m. yüksekliğindeki mahfil kuzey güney istikametinde yerleştirilen iki ahşap sütunun taşıdığı bir ana kirişle, buna dik olarak atılan ve diğer uçları batı uçlarına basan tali kirişlere oturur. Ana kiriş, güneyde duvardan çıkan bir konsola, aralarda ise profilli yastıklarla sütunlara binmektedir. 0.35 m. çapında ve 2.80 m. boyundaki silindirik sütunlar yukarıda sekizgen bir boyunu müteakiben 1.20 metrelik bir boşluk oluşturur. Çivilerle çakılarak tutturulan ve kademeli olarak genişleyerek yükselen mukarnas sıralarından alttakiler düz, diğerleri badem biçimli olup, kenarları siyah noktalarla konturlanmıştır. Çok silinmiş olmasına rağmen içlerindeki renkli motiflerin izleri seçilebilmektedir.

Mahfile, batıdaki özel girişin hemen yanından duvara bitişerek yükselen on üç basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Mahfil, yandan 0.90 m. yüksekliğinde tek, önden ise 1.45 metrelik iki sıra geometrik işlemeli parmaklıklarla çevrilmiştir. Öndeki parmaklığın alt sırasında yan yana dilimlenmiş kemer açıklıkları üstte ve yanda ise geometrik geçmeler dikkati çeker. Kapı açıklığı sivri kemerlidir. Mahfil zemini iki kademelidir. Giriş tarafında kalan zemine 0.22x0.22 m. ebadında tuğla döşenmiş, 0.35 m. daha yüksek olan diğer bölüm tahta ile kaplanmıştır. Kıble duvarına oyulan 0.46 m. derinlik ve 0.95 m. genişlikteki mihrap nişi mahfil girişi gibi kemerlidir. İçerisi yanlarda birer büyük dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır.

Camininkinden 1.80 m. kadar daha yüksek olan mahfil tavanı biri kıble duvarına bitişik diğer ikisi alttaki sütunların hizasında yükselen üç destekle taşınmaktadır. İki parçalı bu destekler çepeçevre ince ağaç levhalarla kaplanmıştır. Destek araları da ince tahtalarla kaplanarak "Bursa Kemeri" biçiminde düzenlenmiştir. Kemerlerin alt ve yan yüzleri ile desteklerde çok yıpranmış olmasına rağmen zengin nakış izleri görülebiliyor. Üstelik bu motifler ağaç yüzeye yapıştırılan bez üzerine uygulanmıştır. Bez parçaları yer yer kalabilmiştir. "Duvarlarında evvelce "çini tuğla" ile kaplı olduğuna dair izler bulunuyor" deniliyorsa da bugün, Bey mahfilinin duvarlarında herhangi bir ize rastlanılmamaktadır[73].

[73] Erdemir, 1999: 55-57.

Divriği Ulu Cami hünkâr mahfili, caminin güneydoğu köşesinde yer almakta ve doğu cephesindeki "Selçuklu Kapısı" veya "Doğu Kapısı" diye tanımlanan girişten ulaşılmaktadır. Bu giriş, toprağın yükselmesi nedeniyle pencereye çevrilmiş ve bugün demir parmaklıklı bir pencere olarak varlığını sürdürmektedir.

İç yüzü sivri kemerli olan hünkâr kapısının yaklaşık 0.25 m. aşağısında mahfilin bugünkü ahşap döşemesi bulunmaktadır. Mihrap istikametinde dört sıra halindeki taş ayaklar ve bunları birbirine ve duvarlara bağlayan kemerler camide beş sahın oluşturmaktadır. Hünkâr mahfili caminin doğu sahnında güney kısmındaki bölümü kaplamaktadır. Güneydoğu köşedeki son ayağa oturan kemerin üzengi hizasında güney duvarına uzatılarak buna bağlanan, 0.32x0.32 m. ölçülerindeki ahşap kiriş, mahfil döşemesinin ana taşıyıcısıdır. Birer uçları bu ana kirişe dik istikamette uzanan, diğer uçları ise doğu duvarına oturtulmuş 0.20 m. çapındaki ahşap tali kirişler mahfil döşemesinin alt yapısını oluşturmaktadır. Böylelikle ahşap mahfil döşemesi, cami döşemesinden itibaren takriben 5.50 m. yüksekliğe ulaşmaktadır. Mahfil döşemesinin ana kirişi orta yerden çatladığı için muhtemelen 19. yüzyılda taş konsol üzerine oturtulmuş 0.22 m. çapında ve üstte iki tarafa konsol başlıklı bir ahşap dikme ile takviye edilmiştir. Döşemeyi taşıyan kirişlerin bir kısmı bu hizalarda ana kirişin alnında takriben 0.60 m. arayla çivi izleri görülmektedir. Aynı şekilde mahfilin kuzeyindeki tali kiriş üzerinde de yine muntazam aralıklarla bazı kertikler dikkati çekmektedir[74].

Mahfilin üst örtüsü Beyşehir Eşrefoğlu Camisinde de gördüğümüz gibi diğer kısımlardan yüksek ve farklı tutularak bu kısma dikkat çekilmiştir. Hünkâr mahfilinin tonozu güney ve doğuda duvar, batıda güney duvarı ve sekizgen ayak üzerinde uzanan bir sivri kemer, kuzeyde de doğu duvardan aynı ayağa uzanan ikinci bir sivri kemerle taşınmaktadır[75].

Duvar ve tonozların tamamen sıvalı olması bezemeye ilişkin bir fikir edinilmesini imkânsız hale getirmektedir. Bugünkü haliyle ahşap kısımlarda da herhangi bir bezeme unsuru mevcut değildir. Ancak Yılmaz Önge'nin makalesinde

[74] Önge, 1978: 416–418.
[75] Yavuz, 1978: 139.

yer verdiği ahşap panolar dikkate alınırsa, mahfilde caminin taş bezemelerinden aşağı kalmayan, ahşap bezemelerin varlığı ortaya çıkmaktadır[76].

Anadolu Selçukluları devrinde yapılan bir diğer hünkâr mahfili de ***Niğde Alâeddin Camisi***nde yer almaktadır. Kıble yönündeki ilk sahın kubbe ile örtülürken, kuzeydeki sonuncunun Bey Mahfiline ayrıldığı, minareye yakın mukarnas kavsaralı bağımsız taçkapı, batı uçtaki pencere ve orta akstaki bingilere oturan süslü düz tavanından anlaşılır[77].

Cephe duvarından yukarı taşıntı yapan anıtsal görünüşteki kapı, cami meyilli bir arazi üzerine kurulduğu için harimin zemininden 2,5 m. yükseklikte kalmaktadır; aynı zamanda yol seviyesinden de 0.70 m. yüksekte tutulmuştur. Ahşap olduğu anlaşılan mahfil ortadan kalkınca, taçkapı da demir parmaklıklı pencereye dönüştürülmüştür.

Bey mahfilinin mukarnaslı düz tonozun altında, yani mihrabın tam karşısında yer aldığı anlaşılmaktadır. Çünkü bey mahfilinin örtü sistemi biçim ve teknik bakımdan diğer bölümlerinkinden daha farklı yapılarak, bu mekâna verilen önem özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca kuzey cephedeki kapı, cami zemininden yaklaşık yarım kat yüksekte kaldığı için, mahfilin çapraz ve düz tonozu, diğer tonozlardan daha yüksek tutularak mahfilde bir ferahlık sağlanmıştır. Böylece bey mahfilinin girişi ve cami içindeki konumu belirlenmekle birlikte ahşap mahfilin kalıntısı günümüze gelmemiştir[78].

Aksaray Ulu Camisi bey mahfiline caminin kuzeybatısında yer alan ahşap merdivenle ulaşılmaktadır. Kuzey bölümde yer alan mahfil katı kuzey, doğu, batı cephede yarısı duvarlara gömülü ayaklara, güneyde ise; serbest çokgen biçimli ayaklara oturtulmuştur[79]. Bu ayaklar duvarlara ve birbirlerine sivri kemerler ile bağlanmıştır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mahfil duvarlarla beş bölüme ayrılmıştır. Bölümler arasındaki irtibat kapı açıklıkları ile sağlanmıştır. Doğu duvarda bir niş, ortadaki bölümün kuzeyinde eksende bir niş içine alınmış kapı ile bölümlerin eksenlerinde üst seviyede birer tane olmak üzere toplam beş pencere yer almaktadır. Mahfil katının mihrap aksında yer alan bölümünün üzeri düz tonozla

[76] Önge, 1978: 416–418.
[77] Tuncer, 1997: 113.
[78] Özkarcı, 2001, 37–38.
[79] Dülgerler, 2006: 78–80.

diğer bölümlerin üzeri ise sivri tonozla örtülüdür. Üst örtüde görülen diğer bölümlerden ayrılan düz tonoz uygulaması bu bölümün bey mahfili olarak kullanılmış olabileceğine de işaret etmektedir. Söz konusu bölümün üzerini örten düz tonozda üç değişik tipte sarkıtlarla yapılmış taş süsleme görülür. Tavan kesme taştan sarkıtlar ve aralarında gülbezekler oluşturan bir düzende yapılmıştır. Birinci tipte sarkıtlar, ucu düz bir kare ile sonlanan dört kollu püskül şeklindedir. Püskül kollarının dış yüzeyleri, yukarıdan aşağıya doğru daralan armudi şekilde kavislendirilerek tepede kolların arasında kalan kısımlar köşelere doğru ikişer üçgen ile pahlandırılmıştır. İkinci tipte sarkıtlar merkeze doğru çukurlaşan, yuvarlak dilimli sekizgenlerle süslenerek köşeleri ikişer üçgenle uçlara doğru pahlanmıştır. Üçüncü tipte ise sarkıtlar uçları sivri tonozlarla biten dört kollu püsküllerin kollarının dış yüzeyleri düz bırakılarak aralardaki bitişik yüzeyler hafifçe içe doğru kavislendirilerek üzerlerine damla motifi oyularak süsleme tamamlanmıştır.

Beyşehir Eşrefoğlu Camisi Bey mahfili özgün halini koruyarak günümüze ulaşırken, Konya Alâeddin Camisi hünkâr mahfili pek çok onarımlar geçirerek günümüze gelebilmiştir. Divriği Ulu, Divriği Kale ve Niğde Alâeddin camilerin hünkâr mahfillerini oluşturan ahşap bölümler ise tamamen ortadan kalkmıştır. Ancak özel girişleri ve üst örtüleri mahfillerinin durumu hakkında bilgi edinebilmemize imkân tanımaktadır.

Ancak, bu dönem de yapılan mahfillerde ahşap malzemenin kullanılması ve bu malzemenin nispeten dayanıksız oluşu, bu konudaki bilgilerimizin sınırlı kalmasına neden olmaktadır[80].

Halifelerin ve hükümdarların namaz kılması için ayrı bir bölüm halinde ortaya çıkan maksure veya hünkâr mahfilleri, İslam'ın herkesi eşit tutan anlayışına uygun görünmemektedir. Ancak bu mekânlar idareci sınıfa bir imtiyaz olarak değil, suikast tehlikesine karşı idareci zümrenin can emniyetini sağlamak amacıyla ortaya çıkmış; bilhassa Selâtin Camilerde yaygın bir uygulama alanı bulmuş ve Anadolu'da Selçuklularından sonra Osmanlılar tarafından da yapılmışlardır.

[80] Örneğin; Divriği Ulu Camisinin ahşap hünkâr mahfili ortadan kalkmış, ancak tonozdaki farklı uygulamadan, duvar ve ayaklardaki izlerden mahfil konusunda fikir edinilebilmektedir. Önge, 1969: 8–9, 20.

Osmanlı döneminde genel olarak padişahların cuma ve bayram namazlarını, kandil geceleri yatsı namazlarını bulundukları şehirde selâtin camilerinden birinde eda etmeleri söz konusu olduğundan genellikle Bursa, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı başkentlerindeki camilerde görülmektedir[81].

Osmanlı mimarisinde bilinen en eski hünkâr mahfili uygulaması Yıldırım Bayezıd tarafından yaptırılan Yıldırım Külliyesi (1385-99) içerisinde yer alan zaviyeli-tabhaneli camide yer almaktadır. Konumu ve boyutları açısından tartışmalı olan bu hünkâr mahfilinin ardından, tam oturmuş karakteri ve bezemeleri ile dikkat çeken bir diğer örnek Çelebi Sultan Mehmed tarafından Hacı İvaz Paşa'ya yaptırılan Bursa Yeşil Camisinde (1419-20)[82] karşımıza çıkmaktadır. Caminin kuzey tarafında oldukça geniş bir alanı kaplayan mahfil, yoğun çini uygulaması ile mahfile verilen önemi en iyi şekilde ortaya koymaktadır[83].

Bursa Yeşil Camisinden sonra bilinen en eski hünkâr mahfili Edirne Bayezıd Camisinde (1438) yer almaktadır. Bu mahfil daha sonra İstanbul camilerinde yapılacak olan mahfillerin ilk örneğini oluşturmuştur[84].

İstanbul'daki Selâtin camilerinde, özgün biçimiyle günümüze ulaşabilmiş ilk hünkâr mahfili 2. Bayezıd Camisinde (1500-06) görülmektedir. Bu yapıdan sonra İstanbul'da sultanlar tarafından inşa edilen bütün camilerde hünkâr mahfili bir gelenek halini alarak yapılmıştır[85].

İlk olarak Sultan Ahmed Camisinde ortaya çıkan ve hünkâr mahfilinin gerisinde yer alan hünkâr köşkleri-kasırlarının 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyümeye başladığı ve giderek camilerin kuzey cephelerini kapladığı, buna paralel olarak da hünkâr mahfillerinin harimin kuzey duvarına alındığı ve çok defa kavisli çıkmalarla localara dönüştüğü görülür[86]. "Osmanlı Barok ve Rokoko Sanatı" en uygun tatbik alanlarından birini de bu mahfillerde bulmuştur[87].

---

[81] Tanman, 2003: 331.
[82] Yalman, 1977: 16.
[83] Bursa Yeşil Camisi hünkâr mahfiline verilen önemi en iyi şekilde yansıtan hususlardan birisi mahfil zeminde yer alan çini döşemedir. Bkz. Yetkin, 1993: 97–102.
[84] Çamay, 1989: 5.
[85] Tanman, 2003: 332.
[86] Tanman, 2003: 332.
[87] Çamay, 1989: 4.

Hünkâr Mahfillerinin Kullanıldığı Tören ve Uygulamalar: Hünkâr mahfilleri, namaz ibadeti çevresinde gelişen namaz merasimleri, mevlit ve kadir gecesi gibi önemli gün ve gecelerde icra edilen törenler ile Cuma selamlığı gibi uygulamalarda kullanılmaktadır[88]. Söz konusu törenlerin hepsi, Sultanın camiye gidişi, camideki uygulamalar ve camiden dönüşü ile ilgili kurallar ve uygulamalardan oluşmaktadır.

Bayram ve Cuma selamlıkları ile diğer bütün tören ve teşrifat uygulamaları "Silahtar Ağa"lar tarafından düzenlenir ve idare edilirdi[89]. Şeyhülislam tarafından törene katılacakların isimlerinin belirlenip Reisü'l Küttap Efendi'ye gönderilmesi ile başlayan *Mevlüd Alayı* töreni, cami içerisinde hiyerarşik bir düzenleme ile uygulanırdı. Reisü'l Küttap tarafından kendilerine davetiye gönderilenler, resmi kıyafetleri ile törenin icra edileceği camiye gelirlerdi[90]. Kadıasker, ilim adamları ve müderrisler minberin sağında, vezirler mihrabın solunda, şeyhülislam ise mihrabın karşısında yerini aldıktan sonra, diğer saflar da ileri gelenlerce doldurulurdu. Sultanın hünkâr mahfiline geldiği, özel bir işaretle ya da hünkâr mahfili kafesindeki pencere açılarak bildirilen topluluk hep birden ayağa kalkar ve yine verilen işaretle yerlerine otururlardı. Bundan sonra Mevlid-i Şerif okunur ardından da önceden belirlenmiş kişilere çeşitli hil'atler giydirilirdi[91].

Başlangıç tarihi belli olmamakla birlikte 19. yüzyılın başlarından beri Osmanlı Sultanları *Kadir Geceleri*, iftardan sonra teravih namazı kılmak için Ayasofya Camisine –Sultan Abdülmecid ile birlikte saraya yakın bir camiye- giderler ve namazlarını cemaatle kılarlardı. Genel anlamda Cuma selamlığı şeklinde uygulanan bu törendeki tek fark gece olması sebebiyle aydınlatma (kandil, fanus,

---

[88] Bazı özel durumlarda hünkâr mahfili ve köşkünün adeta bir karargâh olarak da kullanıldığı görülmektedir. Yeniçeri Ocağının kaldırılması süreci bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şehsuvaroğlu, ty: 78.

[89] Ali Seydi Bey, ty: 122.

[90] 16. yüzyılın sonlarında Ayasofya Camisi, 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Sultan Ahmet Cami tercih edilmiştir. 2. Mahmud döneminde Bayezid, Nusretiye, Dolmabahçe, Eyüp Sultan camilerinde gerçekleştirilen törenler, 2. Abdülhamid döneminde ise Yıldız Hamidiye Camisinde yapılmıştır (Karateke, 2004: 201-203).

[91] Mevlid-i Şerif töreninin uygulanışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Esad Efendi, 1979: 21-27.

meşale vd.) araçlarına yer verilmesidir[92]. Bu gecede ayrıca donanma düzenlenir ve havai fişek gösterileri de yapılırdı[93].

Sabah namazlarında gerçekleştirilen namaz törenleri, 1. Selim (Yavuz) döneminde hilafetin Osmanlı Devletine geçmesi ile birlikte daha zengin uygulamalarla Cuma günleri de gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Önceleri resmi bir özelliği olmayan Cuma namazları saray camisinde ya da selâtin camilerin birinde kılınırken, hilafetle birlikte *Cuma selamlıkları* düzenlenmeye başlanmıştır.

"*Cuma alayı*", "*selamlık resmi*" ve "*selamlık resm-i âlisi*" gibi çeşitli isimlerle anılan Cuma selamlığı töreni[94], 1453 ile 1924 yılları arasında padişahların İstanbul'da bulundukları zamanlarda her Cuma günü tekrarlanan yarı resmi bir namaz töreniydi[95]. Hükümdar-halk bütünleşmesini sağlayan Cuma selamlığı, sadece merasim ve dini yönüyle değil hukuki, sosyal ve kültürel açılardan da büyük önem taşımaktadır[96].

Cuma namazının cemaatle ve güvenlikli bir ortamda camide kılınması ve hutbe dinlemesinin farz olması sebebiyle bütün padişahlar hastalık ve özel durumlar haricinde bu ibadeti yerine getirmişlerdir[97]. Padişahların, törenle ve kortej eşliğinde saraydan çıkıp bir camiye gidip Cuma namazını kılıp geri dönmeleri, I. Selim (Yavuz) döneminde hilafetin Osmanlılara geçmesi ile büyük önem kazanmış ve Halife Abdülmecid Efendi'nin İstanbul'u terk edişine (5 Mart 1924) kadar sürmüştür.

Cuma selamlığının programı ve protokolü bayram alayından pek farklı olmazdı[98]. Cuma selamlığı her zaman olmamakla birlikte sarık alayı ile başlardı.

---

[92] Ali Seydi Bey, ty: 154-155.
[93] Karateke, 2004: 206.
[94] Geç dönemde düzenlenen Cuma selamlıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karateke, 2004: 102-122.
[95] Padişahlar seferde bulundukları dönemde dahi Cuma selamlıklarına büyük önem vermişlerdir. Yavuz Sultan Selim "Tebriz"de, Kanuni Sultan Süleyman "Budin"de, 4. Murat ise "Revan" ve "Bağdat"te oldukça gösterişli Cuma selamlıkları düzenlemişlerdi (Ali Seydi Bey, ty: 159).
Edirne 2. Bayezid Camisinde düzenlenen bir Cuma selamlığı için bkz. Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 68.
[96] İpşirli, 1993: 90.
[97] 3. Murad kapıkulu askerlerinin taşkınlığından çekinerek saltanatının son iki yılında Cuma selamlığına çıkmamıştır. 17. yüzyılın ilk yarısında tahta çıkan deli, dengesiz 1. Mustafa, çocuk yaştaki 4. Murad ve 4. Mehmed dönemlerinde Cuma selamlıkları düzenlenmemiştir (Sakaoğlu, 1994: 443).
[98] "Alay-ı iyd" adı verilen ve Cuma selamlığına göre daha geniş kapsamlı olarak yapılan bayram alayı için bkz. Uzunçarşılı, 1998: 209-210; Nutku, 1992: 265-266; Sakaoğlu, 1994: 99-101.

Kuşluk vakti, başçavuş, başında paşa kavuğu, sırtında bol yenli kürk ve üstünde kaftan, belinde altın yaftalı kemerle murassa hançer, yanında oniki sarıkçı, kırk-elli hasodalı ve mülazım ile biri sorguçlu diğeri sorğuçsuz iki sarık taşıyarak saraydan camiye kadar yürür ve sarıkları yolun her iki tarafına da gösterirdi. Böylece halk Cuma selamlığının hangi camide yapılacağını ve alay güzergâhını da öğrenmiş olurdu[99].

Cuma selamlığı için hazırlıklar bir gün önceden başlar, devlet erkânı ve törene katılması gereken ocak ağaları, alayda görevli askerler Cuma günü erkenden sarayda toplanmaya başlardı. Saraydan camiye kadar yol boyunca karşılıklı olarak kapıkulu askerleri yanaşık düzende veya mesafe uzaksa aralıklarla çifter çifter sıralanmaktaydılar. Sarayın birinci avlusunda toplanan kortej, Babüsselam'dan at üzerinde çıkan padişahın önünde iki yanında ve arkasında yerlerini alarak yürüyüşe geçerlerdi. Yol boyunca "*Uğurun açık ola, yaşın uzun ola*", "*saltanatta mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var", "bin yaşa, muzaffer ol*" alkışları[100] arasında ilerleyen padişah halkı ve askerleri selamlar, halk ve askerler de ellerini göğüslerine çapraz olarak götürür ve eğilirlerdi. Önden giden vezirler ve yeniçeri ağası camide padişahı karşılarlardı. Yeniçeri ağası camiye ulaştığında öncelikle hünkâr mahfiline padişah için seccade serdirip, kontrol ederdi. Seccadeyi seren görevli secde esnasında padişahın yüzüne bir şey dokunmaması için seccadeye yüzünü sürerek kontrol ederdi[101]. Padişah camiye ulaştığında yeniçeri ağası padişahın çizmelerini çıkarır ve silahdar ağa ile birlikte padişahın koluna girerek hünkâr mahfiline kadar birlikte yürürlerdi[102].

Cuma ve bayram namazlarını padişaha vekâleten hünkâr imamları kıldırırlardı[103]. Namazdan sonra padişah henüz hünkâr mahfilinde iken sadrazam, şeyhülislam ve yeniçeri ağası padişah tarafından ayrı ayrı huzura kabul edilirdi.

---

[99] "Sarık Alayı"nın uygulanış şekli için bkz. Ali Seydi Bey, ty: 161-162.
[100] Osmanlıda alkış terimi ve uygulamaları için bkz. Uzunçarşılı, 1998: 212-216.
[101] Alikılıç, 2004: 103.
[102] Yeniçeri ağası bu hizmeti ilk defa yapıyorsa, kendisine elmaslı bir hançer hediye edilirdi. Bkz. Alikılıç, 2004: 105.
[103] Padişahların namaz kılarken uydukları zata hünkâr imamı adı verilirdi. Padişah imamlarının sayısı zamanla üçe kadar çıkmış ve bu kişiler dönüşümlü olarak padişahlara imamlık etmişlerdir. Özel olarak seçilen hünkâr imamları için bkz. Uzunçarşılı, 1998: 373-374.

Cuma selamlığı esnasındaki en önemli olay halkın dilek ve şikâyetlerini doğrudan padişah tarafından görevlendirilmiş kişilere iletebilmesidir[104].

Namaz çıkışında benzeri hizmet ve selamlama tekrarlanır, cami mütevellisi de bir süre buhurdan taşıyarak korteje eşlik ederdi. Cami mütevellisinin oniki tepsi içerisinde padişaha sunduğu meyveler ve çiçek, saraya gönderilerek haremde dağıtılırdı[105].

Cuma selamlığında gidilecek cami padişah tarafından belirlenirdi. Özellikle Sultan I. Abdülhamid'in cami çevresindeki halka itibar göstermek ve yerinde gözlemler yapmak için hünkâr mahfili bulunmayan camileri de tercih ettiği bilinmektedir[106]. İlk zamanlarda genellikle Ayasofya, Sultan Ahmet, II. Bayezıd ve Süleymaniye gibi saraya yakın camiler tercih edilirken, 18. yüzyıldan itibaren özellikle deniz yoluyla Eyüp Sultan, Yeni Cami, Arap Cami ile Kasımpaşa, Beşiktaş ve Üsküdar'daki camiler tercih edilmiştir. 19. yüzyılda sahil sarayların yapımı ile birlikte Cuma selamlıkları Beşiktaş bölgesindeki Kılıç Ali Paşa, Nusretiye, Dolmabahçe ve Sinan Paşa camilerinde yapılmaya başlanmıştır. Sultan I. Abdülhamid'in 350'nin üzerinde Cuma selamlığı düzenlediği ve 45 değişik camiye gittiği bilinmektedir[107]. Sultan Abdülaziz[108] Cuma selamlığını deniz yoluyla gerçekleştirmekte ve genellikle Ortaköy Camisine gitmekteydi[109]. Bu dönemdeki selamlıklarda Boğaziçi'ndeki donanma gemilerinden toplar atılarak padişahın selamlanması da bir gelenek halini almıştır. Çırağan Olayı'na kadar çeşitli camilerde Cuma selamlığı düzenleyen 2. Abdülhamid[110], bu olaydan sonra törenler için Yıldız

---

[104] İpşirli, 1993: 91.

[105] "*Cami mütevellisi de daha önce hazırlamış oldukları çiçek ve meyve tepsilerini padişaha sunar; padişah da bunları kadınlarına, kızlarına ve kız kardeşlerine hediye olarak götürürdü*" (Alikılıç, 2004: 105).

[106] Sarıcaoğlu, 2001: 55.

[107] Sultan 1. Abdülhamid başta Ayasofya olmak üzere Sultan Ahmed, Süleymaniye, Bayezid-i Veli, Sultan Mehmed (Fatih), Nur-ı Osmani, Sultan Selim, Eyüp Ensari, Sultan Mustafa (Laleli), Yeni Valide, Şehzade, Üsküdar Valide, Üsküdar Sultan Mustafa (Ayazma), İstavroz (Beylerbeyi) gibi selatin camilerde Cuma selamlığı düzenlediği bilinmektedir (Bkz. Sarıcaoğlu, 2001: 56).

[108] Sultan Abdülaziz'in bir Cuma selamlığına yabancı gözle bakış için bkz. Amicis, 2006: 182–195.

[109] Sultan Abdülmecid'in saltanatının son döneminde 1273-75/1856-59 yıllarında Ayazma, Bayezid, Beşiktaş, Dolmabahçe, Fındıklı, Göksu, Mirgun (Emirgan), Nusretiye, Ortaköy, Üsküdar Selimiye, Tersane-i Amire'deki cami, Teşvikiye ve Üsküdar Yeni camilerinde Cuma selamlığı düzenlemiştir (Karateke, 2004: 104, 14. dipnot).

[110] 2. Abdülhamid döneminde düzenlenen Cuma selamlıkları hakkında ilk elden bilgiler için bkz Örikağasızade Hasan Sırrı, 2007: 192-198.

Hamidiye Camisini yaptırmıştır[111]. Üç aylık kısa saltanatı süresinde Cuma selamlıklarına araba ile katılan 4. Murat gibi 2. Abdülhamid de törenlere araba ile katılmış ve bu uygulama 5. Mehmed Reşad ve Abdülmecid Efendi dönemlerinde de devam etmiştir.

Son dönemde resmi bir tören özelliği kazanan Cuma selamlıkları kapsamlı protokol kuralları çerçevesinde icra edilirdi. Beşiktaş'taki camilerde gerçekleştirilen törenlerde, bölgede özel güvenlik önlemleri alınır, kimsenin yanında silah, dürbün, fotoğraf makinesi bulundurmasına izin verilmezdi. Davetli yabancılar ve seyir kasrındaki büyükelçilerle yabancı konuklar fotoğraf çekmemek koşuluyla töreni izlerlerdi. Cumartesi günü yayınlanan gazetelerde Cuma selamlığının yapıldığı dua ve temennilerden oluşan birkaç cümle ile ilan olunurdu.

Cuma selamlıkları padişahlara suikast yapmak veya olay çıkarmak isteyenler içinde fırsat olmuştur. 10 Temmuz 1792 tarihinde 3. Selim'e Ayasofya'da ve 21 Temmuz 1905'de 2. Abdülhamid'e Hamidiye Camisinde Cuma selamlığı sırasında suikast girişimleri olmuştur[112].

Son Cuma selamlığı 28 Şubat 1924'de Halife Abdülmecid Efendi'nin katılımıyla gerçekleşmiş ve bu tarihten sonra bu gelenek de ortadan kalkmıştır[113].

1893 yılında İngiliz milletvekili olan kocası ile birlikte İngiliz sefaretinde görevli olan oğlunu ziyaret etmek üzere İstanbul'a gelen Max Müller, Sultan 2. Abdülhamit tarafından davet edildikleri Cuma selamlığını bir mektubunda büyük bir heyecan içerisinde aktarmaktadır (Bkz. Müller, 1978: 37–46).

[111] Sakaoğlu, 1994: 444.

[112] İpşirli, 1993: 92.

[113] Sakaoğlu, 1994: 444.

2. OSMANLI CAMİLERİNDE HÜNKÂR MAHFİLLERİ:

2.1. Cami ile Eş Zamanlı Olarak Yapılan Hünkâr Mahfilleri:

Bu grup içerisinde yer alan 36 adet hünkâr mahfili, cami ile birlikte tasarlanmış ve eş zamanlı olarak yapılmışlardır. Birkaç örnek dışında bütünüyle Sultanlar tarafından yaptırılan camilerde yer alan hünkâr mahfilleri, sultanın şanına yakışır bir şekilde kaliteli malzeme ve itinalı bir işçilikle inşa edilmişlerdir.

2.1.1. BURSA YILDIRIM CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 1-3 / Fotoğraf: 1-7)

İNCELEME TARİHİ: 30.08.2007

TARİH-DÖNEM: Erken dönemden söz eden Osmanlı tarihlerinde, Yıldırım Bayezıd'ın şehrin merkezinde bir cami ve medrese ile şehrin bir ucuna imaret, medrese, hastane ve Ebu İshakiyye zaviyesini inşa ettirdiği belirtilmektedir[114]. Burada imaret olarak adı geçen ve bugün cami olarak kullanılan Yıldırım Camisinin inşa kitabesi bulunmamakla birlikte, 802/1399–1400 tarihli bir vakfiyesi vardır[115]. Caminin 14. yüzyılın sonlarında 1389 ile 1399 tarihleri arasında yaptırılmış olduğu yönünde yaygın bir görüş bulunmaktadır[116].

YAPTIRAN: Sultan Yıldırım Bayezıd (1360–1403) Han tarafından yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: İtinalı taş işçiliği ile inşa edilmiş olan Yıldırım Camisinin ustalarına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Sedat Çetintaş caminin ustası olarak türbenin 1406 tarihli kitabesinde adı geçen ve türbeyi inşa eden Ali bin Hüseyin'in

---

[114] Oruç Beğ, 1972: 49; Âşıkpaşaoğlu, 1985: 66; Hoca Sadettin Efendi, 1992: 195; Mehmet Neşri, 1995: 361.

[115] Ayverdi, 1969: 37-46.

[116] Aptullah Kuran hangi ölçüte göre yaptığını belirtmediği tarihlendirmesinde yapıyı, 1390–1395 tarihleri arasına yerleştirmektedir (Kuran, 1964: 77).
Sedat Çetintaş ise "Gülşen-i Maarif'deki "*Yıldırım Beyazıd 1389 senesi Ramazanının dördüncü günü padişah oldu, Edirne'ye gelip o kışı orada geçirdi, ilkbaharda umeraya vazife verip muhtelif yerlerin zaptına gönderdi. Kendisi de Bursa'ya gelerek umera seferden dönünceye kadar bir cami, bir medrese, bir imaret, bir bimarhane bina etti…*" ifadesini delil kabul edip külliyenin inşasına 1390 yılında başlandığını kabul etmektedir (Çetintaş, 1952: 72).

adını vermektedir. Ancak bu görüş fazla kabul görmemiştir[117]. Vakfiyede adı belirtilmeyen mimara "*günde iki dirhem, her ay bir müd buğday verilmesi*" bildirilmektedir[118]. Hünkâr mahfili, yapının içerisinde bir ara kat olarak tasarlandığı için yapısal kurguyu tasarlayan mimar haricinde bir usta aramak da gereksizdir. Ancak alçı pencere ve günümüzde var olmayan kalemişi bezemelerini yapan sanatçılar hakkında da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

YAPININ MİMARİ TANIMI: "Zaviyeli camiler[119]" içerisinde ele alınan cami, daire ve mahkeme işlerinin görüldüğü, içinde tabhanelerin (istirahat yerleri) de olduğu bir yapıdır[120].

Cami, beş bölümlü bir son cemaat yeri ve son cemaat yerinin güneyinde arka arkaya sıralanmış kubbeli iki büyük birim ve bu birimlerden kuzeydekine (sofa/iç avlu) açılan kubbeli iki eyvan ve bu eyvanlara kuzey ve güneyden bitişik üzerleri aynalı tonoz örtülü ikişer birimden oluşmaktadır (Çizim 1).

Özgün halinde kuzeydoğu ve kuzeybatıda iki minare yer alırken, şiddetli lodos sonucu yıkılan bu minarelerin yerine sonradan yapının kuzeybatı köşesine tek şerefeli yeni bir minare yapılmıştır[121].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Yapının kuzeyinde yer alan hünkâr mahfiline, giriş açıklığının iki yanına yerleştirilmiş döner merdivenlerle çıkılan bir "yükseltilmiş mekândan[122]" (ara kattan)

---

[117] Sedat Çetintaş'ın caminin pervazlarında bulunan ve dekoratif nitelik taşıyan kufi karakterli "Ali" kelimelerine dayanarak öne sürdüğü bu görüş Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından çürütülmektedir. Zira burada tekrar eden "Ali" kelimesi sanatçıdan çok Hz. Ali'ye bir atıf niteliği taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayverdi, 1989: 429.

[118] Ayverdi, 1969: 41.

[119] Erken dönem Osmanlı mimarlığı içerisinde önemli bir grubu oluşturan ve 60 kadar örneği bulunan zaviyeli camilerin gelişimi ve örnekleri için bkz. Eyice, 1963: 1–80.

[120] Yapının mimari ve süsleme özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Wilde, 1909: 24-27; Baykal, 1950: 154–155; Çetintaş, 1952: 20–30; Gabriel, 1958: 65–72; Kızıltan, 1958: 114; Kuran, 1964: 77–79; Demiriz, 1979: 411–415; Ayverdi, 1989: 419–440; Evliya Çelebi, 1999: 13; Yıldız, 2001.

[121] Ayverdi, 1989: 437.

[122] "*Yükseltilmiş mekân*" terimi, işlevsel nedenlerden çok simgesel sebeplerle asıl mekândan (harimden) daha yüksek bir konuma yerleştirilmiş ara mekânları tanımlamakta kullanılmaktadır. Zaviyeli camilerde yer alan ve bir taraftan merkezi mekâna bakış olanağı sağlarken, diğer taraftan da taç kapı kavsarasında ya da üzerinde yer alan bir açıklıkla harim dışına açılan, yüksek bir konuma yerleştirilmiş ara katlardan ibaret olan bu mekânlar Bursa'daki Yıldırım, Yeşil ve Muradiye zaviyeli camilerinde "hünkâr mahfili" olarak kullanılmışlardır. Yıldırım Camisinde "yükseltilmiş mekân" olgusu için bkz. Akın, 1995: 47–54.

ulaşılmaktadır (Çizim 3-4, Fotoğraf 4)). Ara kattaki birimlerden batıdaki mukarnaslarla geçilen basık bir kubbe ile örtülüdür. Büyük boyutlu mukarnaslar, sıva nedeni ile şekillerini kaybetmiş durumda olup, köşelere gelen alanlarda da bozulmalar oluşmuştur. Minarenin üstüne devrilmesiyle yıkılan doğudaki bölümün üst örtüsü ise basık tonozla yenilenmiştir[123].

Doğu ara katında bulunan altı basamaklı oldukça dik bir merdivenle hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır (Fotoğraf 5). Yapının kuzey tarafında, son cemaat yerinin üzerinde yüksek bir konuma yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, alçı şebekeli birer pencere ile hem kuzey cepheye hem de harime açılmaktadır (Fotoğraf 1, 6).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr mahfili, harimin taş malzemeden yapılmış, tuğla ve ahşap hatıllarla desteklenen kuzey beden duvarı içerisine yerleştirilmiş olup, bağımsız taşıyıcı birimlere sahip değildir.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfili, çıkma ve korkuluk gibi birimlere sahip değildir. Ancak harime ve taç kapıya açılan kalıplama tekniğinde yapılmış alçı şebekeli pencereleri bulunmaktadır (Fotoğraf 2, 7). Harime açılan yatay dikdörtgen biçimli ve kuzey taç kapının kuşatma kemeri üzerindeki dikey dikdörtgen şekilli pencereler, sekiz kollu yıldızlardan oluşan alçı şebeke ile sınırlandırılmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini taş döşeli olan hünkâr mahfilinin üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbenin sıvaları tamamen dökülmüş ve kubbe örgüsünde kullanılan yapım malzemesi olan tuğlalar ortaya çıkmıştır.

Kapı ve Merdiven: Harim kapı kanatlarının arkasındaki basık kemerli açıklıklardan geçilerek ulaşılan döner merdivenlerden, birinci katta 0.75 m. eninde dar bir koridora çıkılır. Buradan, sağ ve solda, 0.63 m. daha yüksek birer sahanlığa, oradan da 1.00 m. daha yüksek olan şahnişinlerin döşemesine geçilir[124]. Birinci katın doğu tarafında, alttan çıkan merdivenin üstüne isabet eden bir merdivenle ikinci kattaki hünkâr mahfiline ulaşılır.

---

[123] Ayverdi, 1989: 437.
[124] Ayverdi, 1989: 436–437.

Hünkâr mahfiline kapı kanadı olmayan basık kemerli bir açıklıktan girilmektedir.

Pencereler ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili kısa kenarı düşey olarak yerleştirilmiş dikdörtgen biçimli bir pencere ile bu pencereye alt ve üst ortasından bitişik olarak yapılmış daha küçük boyutlu kare pencere açıklıkları ile harime açılmaktadır. Dışbükey bir silme kuşağı ile kuşatılan pencere açıklığının alt ve üst bölümleri kare pencereleri de kuşatacak şekilde aşağı ve yukarı doğru uzatılarak üçgen alanlar oluşturulmuştur (Fotoğraf 3).

Hünkâr mahfilinin kuzey cephesinde taç kapı kavsarasının üzerine gelen alanda harime açılandan daha küçük boyutlu bu kez uzun kenarı düşey olarak yerleştirilmiş dikdörtgen biçimli bir pencere yapılmıştır.

Günümüzde, hünkâr mahfilinde suni aydınlatma araçları bulunmamaktadır[125].

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Günümüzde harap haldeki hünkâr mahfilinin, duvar sıvalarının üzerinde kalemişi bezeme olup-olmadığına dair herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır. Ancak, 24 Ağustos 1825 tarihli Bursa Kadı Sicilinde yer alan "*mihrap, minber, müezzin ve hünkâr mahfillerinin yeni elvan boya ve nakkaş ücreti...*" ifadesi göz önüne alınarak hünkâr mahfilinde boyalı süslemenin bulunduğu düşünülebilir[126].

Güneyde harime açılan, kuzeyde ise taç kapının üzerinde yer alan iki pencerenin de alçı şebekelerinde kalıplama tekniğinde yapılmış geometrik süsleme kompozisyonları yer almaktadır.

Harime açılan pencerede altıgenlerin yatay ve düşey yönlerde sıralanması ile oluşturulan alçı şebeke düşeyde kare yatayda dikdörtgen biçimli bir çerçeve ile sınırlandırılmaktadır. Aynı zamanda taş bir silme kuşağı ile çerçevelenen pencere açıklığının alt ve üst ortalarında oluşturulan üçgenlerin köşelerinde hafifçe dışarı

[125] Osmanlı camilerindeki doğal ve suni aydınlatma sistemleri ve araçlarının gelişimi için bkz. Doğan, 2001.
[126] Ayverdi, 1989: 425.

taşırılmış palmetler ve palmetlerin üzerinde ise yarım olarak yapılmış sekiz kollu yıldızlar yer almaktadır.

Kuzey cephedeki pencere ise düşey olarak yerleştirilmiş üç adet oniki kenarlı çokgen ile bu çokgenlerle iç içe geçmiş haldeki yarım ve çeyrek çokgenlerden oluşan bir şebekeye sahiptir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfili ile ilgili bir kitabe bulunmadığı gibi hünkâr mahfilinde herhangi bir yazılı süsleme de yoktur.

DEĞERLENDİRME: Bursa Yıldırım Camisi hünkâr mahfili, caminin kuzeyinde ikinci bir kat olarak yapılmış yardımcı hizmet mekânları ile mihrap-taç kapı ekseni üzerinde yer alan ve harime açılan hünkâr mahfili bölümünden oluşmaktadır.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Yıldırım Camisinin hünkâr mahfili için "*bu dar, karanlık ve çıkılması son derece müşkil yerin hünkâr mahfiline benzer yeri yoktur. Muhtemelen, isim sonradan yakıştırılmıştır*" demekte, ancak Cami içerisinde olmasını gerektiğini söylediği hünkâr mahfili için başka bir yer önerisinde de bulunmamaktadır[127]. Gerçekten de oldukça dar ve karanlık olan bu kısmın hünkâr mahfili olması zor gibi görünmekle birlikte bu konuda iki ayrı belge ile bu birimin varlığı ve işlevi kesin bir şekilde ortaya konulmuştur. Ayverdi'nin tespit ettiği 24 Ağustos 1825 tarihli Bursa Kadı Sicilinde, "*mihrap, minber, müezzin ve hünkâr mahfillerinin yeni elvan boya ve nakkaş ücreti ve sairesi olarak 23447 kuruşla tamiri hakkında şerh verilmiştir*"[128] şeklindeki ifadeye göre hünkâr mahfilinin boyalı bezemelere sahip olduğu, ancak bunların günümüzde ortadan kalktığı düşünülmelidir. Belgede geçen *"hünkâr mahfili"* ifadesi ve burasının bezemesi için para tahsis edilmesi de cami içerisinde bir hünkâr mahfili bulunduğunu göstermektedir. Sedat Çetintaş'ın 1668 tarihli bir sicil kaydında rastladığı "*Yıldırım*

[127] Ayverdi, 1989: 437.
[128] Ayverdi, 1989: 425. Belgenin özgün hali için bkz. B.K.S., 288. C., 36. S. Ayrıca Nisan 1669 tarihli bir başka Kadı sicilinde de "*hünkâr mahfili kapısı*" ifadesi de geçmektedir. Bkz. B.K.S., 301. C., 20. S. geçmektedir.

Camisi Şerif ve medrese ve türbe ve hünkâr mahfili kubbesi üzerine bast olunan kurşun..."[129] ifadesi de hünkâr mahfilinin varlığını ispat eden başka bir belgedir.

Bursa Yeşil ve Muradiye camilerinde hünkâr mahfili ve yardımcı hizmet mekânları aynı zemin kotunda yapılırken, Yıldırım Camisinde hünkâr mahfili ile yardımcı mekânlar arasında ciddi bir kot farkı bulunmaktadır. Aynı şekilde diğer iki örnekte taç kapı kavsarası içerisinde yer alan pencere açıklıkları da Yıldırım Camisinde kavsaranın üzerine yerleştirilmiştir. Bütün bu farklılıklar söz konusu yapılar arasındaki mimari tasarım farklılıklarından dolayı ortaya çıkmaktadır. Yıldırım Camisinden sonra yapılan diğer iki örnekte hünkâr mahfiline ayrılan alan daha büyümekte yan mekânlar ile hünkâr mahfili arasındaki bütünlük daha belirgin bir şekilde sağlanmaktadır. Ayrıca diğer iki örnekte hünkâr mahfili yaklaşık olarak taç kapı kavsarasının arkasına yerleştirilirken, Yıldırım Camisinde taç kapı kavsarasının üstüne gelecek şekilde daha yüksek bir yere konumlandırılmıştır.

Hünkâr mahfilinin duvar ve kubbe sıvaları büyük oranda tahrip olduğu için süsleme kompozisyonu konusunda bilgi sahibi olabilme imkânımız da ortadan kalkmıştır. Ancak süsleme programının pencere şebekelerinde alçı ve harime açılan pencere açıklığının çevresinde taş malzeme kullanılarak gerçekleştirildiği görülmekte ve duvar yüzeylerinde ise boyalı süslemelerin olabileceği kayıtlardan anlaşılmaktadır[130].

Yıldırım Camisi, Osmanlı mimarisine itinalı ve dikkatli bina yapma geleneğini getirmiş ancak pek çok kez harap olmuş ve çeşitli onarımlarla günümüze gelmiş bir yapıdır[131]. Günümüzde cami iyi durumda olmakla birlikte hünkâr mahfili için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Osmanlı mimarlığının en erken tarihli hünkâr mahfili şu anda oldukça harap durumda olup, bölümün sıvaları tamamen dökülmüş, tuğlalar ve hatıllar ortaya çıkmıştır. Bir an önce restore edilmesi ve bu eserin hak ettiği değere kavuşturulması gerekmektedir.

---

[129] Sedat Çetintaş, şeriye sicilinde geçen "*hünkâr mahfili*" ifadesini açıklarken, Yıldırım Camisinde bir hünkâr mahfili olamayacağını, buradaki tanımlamanın sadece tamir edilecek alanı tarif etmek için kullanıldığını belirtmektedir. Çetintaş, 1952: 24.

[130] 24 Ağustos 1825 tarihli Bursa Kadı Sicilinde yer alan "*mihrap, minber, müezzin ve hünkâr mahfillerinin yeni elvan boya ve nakkaş ücreti...*" ifadesi hünkâr mahfilinde boyalı süslemenin bulunduğunu ya da bu tarihte yapıldığını göstermektedir. Ayverdi, 1989: 425.

[131] Ayverdi yapının 15–16 büyük onarım geçirdiğini tespit etmiştir. Bkz. Ayverdi, 1989: 422–425.

2.1.2. BURSA YEŞİL CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:
(Çizim: 4-6/Fotoğraf: 8-17)

İNCELEME TARİHİ: 29.08.2007

TARİH-DÖNEM: Giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 822/1419–20 yılında tamamlanan yapının nakışlarının bitirilmesi ise 1424 yılını bulmuştur[132].

YAPTIRAN: Giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre Çelebi Sultan Mehmet (1413–1421) tarafından yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: Giriş kapısının iki yanındaki nişlerin üzerindeki sanatçı kitabesine göre mimarı Hacı İvaz Paşadır[133]. Caminin çeşitli yerlerindeki usta kitabelerinde Nakkaş Ali bin İlyas Ali ve Çini ustası Mehmed el-Mecnun'un isimleri geçmektedir[134]. Kitabelerde adı bulunmamakla birlikte, caminin ahşap işlerini Yeşil Türbe'nin kapısını yapmış olan Ali ibn Hacı Ahmed Tebrîzî'nin yapmış olması ihtimali yüksektir[135].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Zaviye olarak inşa edilen ancak günümüzde cami olarak kullanılan yapı, 12.70 x 11.76 m ölçülerinde mihraplı hacim ve önündeki sofa/iç avluya açılan yan mekânlar ile bu yan mekânların iki yanında bulunan birer odadan (tabhane) meydana gelmektedir[136].

Sofa/iç avlunun kuzey kısmında, giriş koridoru ve merdiven holleri ile birlikte bir üst kat halinde hünkâr mahfili ve yardımcı mekânları düzenlenmiştir (Çizim 4). Sofa/iç avlunun ve mihraplı hacmin üzeri üçgen prizmalarla geçilen birer kubbeyle örtülüdür. Yan mekânlar, köşelerde mukarnaslı pandantiflere oturan kubbelerle örtülmüş, kuzeydeki odalarda tonoz, güneydekilerde ise yine kubbe örtü sistemleri kullanılmıştır.

---

[132] Yapının Kitabesi için bkz. Kunter, 1942: 439; Mantran, 1954: 92; Tüfekçioğlu, 2001: 135-140.
[133] Hacı İvaz Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pay, 1996: 177–186.
[134] Yalman, 1977: 16.
[135] Sönmez, 1995: 424.
[136] Yapının mimari ve süsleme özellikleri hakkında bkz. Parville, 1874; Wilde, 1909: 36–50; Baykal, 1950: 137–139; Gabriel, 1958: 79-94; Yetkin, 1959: 368–372; Eyice, 1963: 38; Kuran, 1964: 80–83; Öney, 1976, s. 75–76; Demiriz, 1979: 331–378; Ayverdi, 1989: 46–94; Yalman, 1991; Evliya Çelebi, 1999: 13; Gök, 2000: 26–48; Özbek, 2002, 325–326.

Devrinin en güzel işçiliklerinden birine sahip çini mihrabı ve hünkâr mahfili ile hünkâr mahfilinin altında yer alan giriş açıklığının iki yanındaki eyvanlar bütünüyle çini kaplıdır.

Yapının kuzey dış cephesinde görülen kemer konsollarından anlaşıldığı üzere, beş bölümlü bir son cemaat yeri tasarlanmış, ancak nedeni belli olmayan bir sebepten dolayı uygulanmamıştır. Caminin kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde, yapı bünyesinde yer alan tek şerefeli minareler, yakın tarihlerde tamamen yenilenmiştir[137].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Geç dönemde karşımıza çıkacak olan hünkâr dairesi[138] uygulamasının erken tarihli bir örneği olarak değerlendirilebilecek olan Yeşil Camisi hünkâr mahfili, yapının kuzeyinde yer alan yükseltilmiş mekân olarak konumlandırılmıştır (Çizim 5, 6, Fotoğraf 8).

Taç kapıdan girildikten sonra, aynalı tonozlu bir holden geçilerek mescit ve zaviyelere açılan sofa/iç avluya ulaşılır. Harimden kuzey cepheye doğru bakıldığında ortada giriş ve girişin doğu ve batısında yerden ikişer basamakla yükseltilmiş, Bursa Kemerli birer mahfil yer almaktadır (Fotoğraf 9). Girişin üstünde bir eyvan şeklinde sofaya açılan bölüm ise hünkâr mahfilidir. Hünkâr mahfilinin iki yanında demir parmaklıklı pencereleri ile sofaya açılan yan odalar görülür.

Giriş açıklığının üzerinde yer alan hünkâr mahfili, harim zemininden 5.46 m. yüksekliğinde, 3.22x3.67 m. boyutlarında bir sofa ve bu sofadan 0,94 m. yükseklikte üç basamakla ulaşılan ve harime açılan 4.50x3.33 m. boyutlarındaki bir eyvandan oluşmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

---

[137] Gabriel, 1958: 84.

[138] Hünkâr Dairesi uygulaması Osmanlı mimarlığında geç dönemde ortaya çıkmış bir özelliktir. Bu özellikteki yapılarda güneyde kubbe ile örtülü bir harim ile kuzeyde bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerine doğu ve batı yönlerde yapılan ilavelerle harim beden duvarından daha geniş olan Hünkâr daireleri yapılmıştır. Ancak Bursa Yıldırım, Yeşil ve Muradiye gibi zaviyeli camilerinin hünkâr mahfilleri ve yardımcı hizmet mekânları, hünkâr dairesi kurgusunun öncüleri olarak öne çıkmaktadır. Erken Osmanlı mimarisinin ilk örneklerinde görülen bu uygulama gelişerek 19. yüzyıl yapılarından hünkâr dairesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Taşıyıcılar: Yapının kuzeyinde ikinci bir kat olarak yapılmış ve inşa malzemesi taş olan hünkâr mahfili, sofa ve eyvan olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan sofa simetrik olarak yapılmış doğu ve batı kapılardan girildikten sonra karşılaşılan ve sofa/iç avluya bakan eyvana geçit vermektedir. Bu bölümün üzeri alçıdan yapılmış, on üç dilimli külahı andıran sivri bir kubbeyle örtülüdür (Fotoğraf 10). Bu ara mekânın kuzeyinde yer alan alçı şebekeli pencere, taç kapının üzerinden dışa açılmaktadır.

Sofadan, üç basamakla yükseltilmiş olan hünkâr mahfiline ulaşılır. Duvarları, zemini ve üzeri çini kaplı olan hünkâr mahfili, caminin sofa/iç avlusu ve hünkâr mahfili sofasından birer Bursa kemeri ile ayrılmıştır (Fotoğraf 11-13).

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin sekiz kollu yıldız kompozisyonlarından oluşan 0.91 m. yüksekliğindeki çini korkuluğu delikişi tekniğinde yapılmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin, tabanı Türk sanatında bir ilk ve son kez uygulanan bir özellik olarak çini ile kaplanmıştır[139]. Duvarlarda ve tavanda görülen kompozisyon mahfil tabanında da aynen uygulanmıştır (Fotoğraf 14-15). Ancak duvarlarda geometrik kompozisyonu oluşturan, kesişen konturların kabartma olarak verilmesi uygulaması pratik sebeplerden dolayı zeminde tercih edilmemiş ve düz satıhlı levhalarla zemin kaplanmıştır.

Hünkâr mahfilinin alt kısmı, taç kapıdan girilen ara mekândan sofa/iç avluya geçişi sağlayan aynalı tonozla örtülü birimdir.

Hünkâr mahfilinin üzeri iki sıralı mukarnaslardan oluşan destek sistemi ile geçilen düz tavan şeklinde olup, levha halindeki kare çinilerin altın yaldızlı başları olan çivilerle sabitlenmesi ile oluşturulan tavan kompozisyonu duvarlardaki süslemenin devamı niteliğindedir.

Kapı ve Merdiven: Yapıya girildikten sonra, sütunlarla genişletilen ara mekânın (giriş sofası), doğu ve batı köşelerine yakın alanlarda ikinci kata çıkmaya

[139] Bursa Yeşil Camisi Hünkâr Mahfili'nin tabanında gerçekleştirilen çini döşeme uygulaması, ilk kez Prof. Dr. Şerare Yetkin tarafından bilim camiasına duyurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yetkin, 1993: 97–102.

yarayan iki döner merdiven bulunmaktadır. Bu merdivenlerle bir ara bölüme oradan da divan odalarına ve sivri kemerli birer kapı ile hünkâr mahfiline geçit veren sofaya ulaşılır. İki kanatlı ahşap kapılardan geçilerek hünkâr mahfili sofasına girilir.

Firuze renkli altıgen çinilerin arasına yerleştirilen kobalt mavisi renkli üçgen parçalardan oluşan bir kompozisyonla kaplanmış olan bir seki ile sofadan ayrılan hünkâr mahfiline üç basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır. Seki ve merdiven bölümünün üst kısmında ve alt bölümünde devam eden hatai, krizantem ve şakayıklardan oluşan bitkisel bir kuşak tüm cepheyi dolaşmaktadır[140].

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili sofasının kuzeyinde, taç kapı kavsarasına açılan alçı şebekeli bir penceresi bulunmaktadır (Fotoğraf 17). Hünkâr mahfilinin doğal aydınlatılması bu pencere ile harime açılan kemer boşluğu yoluyla sağlanmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Bursa Yeşil Camisi hünkâr mahfili, özellikle çini süslemelerinin yoğunluğu ve işçilik kalitesi ile öne çıkmaktadır[141]. Hünkâr mahfilinin duvarları, tavanı, tavana geçişi sağlayan mukarnasları, tabanı, korkulukları ve Bursa kemerini çevreleyen geniş bordürün yüzeyi; Tebrizli Ustalar tarafından gerçekleştirilen zengin bir geometrik ve bitkisel kompozisyonla süslenmiştir. Araştırmacılar tarafından mozaik çini tekniğinden, renkli sırla boyama tekniğine başarılı bir geçişin temsilcisi olarak görülen, zengin ayrıntılarla süslü hünkâr mahfilinde, kare levhalar halinde yapılmış olan çini plakalar, renkli sırla boyama tekniğinde renklendirilmişlerdir[142].

---

[140] Sofa bölümündeki tek renk sırlı çinilerin, hünkâr mahfilinin çinileriyle birleştiği kısımda görülen hatai, krizantem ve şakayık motifleriyle bezeli olan bu bordür, harim duvarlarında ve mihrapta da yer almaktadır. Bkz. Gök, 2000: 46. Benzer uygulama Bursa Yeşil Camisi Külliyesi ile sınırlı kalmamakta ve erken döneme ait çeşitli eserlerde de görülmektedir. *"Edirne Muradiye Camisi mihrabının en dış bordüründe ve iç mekânda panoları sınırlandıran bordürlerde, Edirne Üç Şerefeli Camisi avlusunda kuzey kapısının batı tarafındaki iki pencere alınlığının bordürlerinde de bu tarz kompozisyona rastlanmaktadır. Edirne Muradiye Camisi ve Edirne Üç Şerefeli Camisi'deki (1437-47) bordür kompozisyonlarında diğerlerinden farklı olarak motifler daha iri ve natüralist üsluptadır, ayrıca teknik olarak da sıraltıdır."* Yıldırım, 2007: 170.

[141] Hünkar mahfilinin çini süsleme programı için bkz. Demiriz, 1979: 359-360.

[142] Yetkin, 1986: 202–204.

Hünkâr mahfili sofasının duvarları zeminden 2.11 m. yüksekliğe kadar altıgen biçimli firuze ve altıgenleri çevreleyen üçgen biçimli kobalt mavisi tek renk sırlı çinilerle kaplanmıştır.

Hünkâr mahfili ile cami sofa/iç avlusunu ve hünkâr mahfili sofasını birbirinden ayıran Bursa kemerleri, yan yana yapılmış iki küçük niş ile başlamakta üç sıra halinde yapılmış mukarnaslarla devam etmekte ve mukarnasların üstünden itibaren de kemer yayı başlamaktadır. Kemer karınlarında kırık çizgilerden oluşan geometrik kompozisyonlara yer verilirken; kemer yüzeylerinde kıvrık dal ve çiçeklerden oluşan bitkisel kompozisyon tercih edilmiştir. Sofa ile hünkâr mahfili arasındaki Bursa kemerinin mukarnaslardan oluşan üzengilerinin üst bölümünde çini ustasının "*amel-i Muhammed el-Mecnûn*" şeklindeki usta kitabesi yer almaktadır (Fotoğraf 16).

Hünkâr mahfilinin sofa/iç avluya açılan ön cephesini sınırlandıran korkuluk, altı adet sekiz kollu yıldız ve bu yıldızların çevresini kuşatan düzgün olmayan altıgenlerin yatay düzlemde yan yana sıralanması ile oluşturulmuştur. Kompozisyonların birleşme alanlarında ikişer adet beş kollu yıldız ve yarım çokgenler yer almaktadır. Korkuluğunun sofa/iç avluya bakan yüzünde firuze, iç yüzünde ise sarı renk ağırlıktadır. Korkuluğun üst kısmında kobalt mavisi zemin üzerine beyaz, firuze ve sarı renklerin dönüşümlü olarak kullanıldığı geçmelerle birbirine bağlanan rumi-palmet kompozisyonu işlenmiştir.

Hünkâr mahfili büyük bir itina ile yapılmış olup, mihrapla beraber Caminin en yoğun ve özgün çini örneklerinin kullanıldığı yeridir. Büyük bir sekizgen ve sekiz köşeli yıldızlardan gelişen geometrik örgülü sistemin düşey ve yatay eksende sıralanması ile oluşturulan kompozisyon, duvarlar, taban ve tavanda aynı şekilde yer almıştır. Renkli sır boyama tekniğinin, kabartma kontur ve altın yaldızla zenginleştirilmesi ile söz konusu yüzeylerde görsel bir şölen oluşturulmuştur.

Duvar yüzeyleri, sekizgen bir merkezin çevresine yerleştirilmiş olan beş kollu yıldızlar ve bu yıldızların arasında yer alan beşgenlerden oluşan kompozisyonların düşey ve yatay istikametlerde tekrar edilmesi ve bu kompozisyonların birleşme alanlarında köşelerde sekiz kollu yıldızlar ve aralarda beşgenlerden oluşan levha çinilerle kaplıdır. Duvar yüzeylerini tavan ve tabandan ayıran en önemli özellik,

geometrik kompozisyonu oluşturan, kesişen konturlar kabartma olarak kalıplanmış ve altın yaldızla yaldızlanmışlardır. Selçuklu mozaik çini sanatının karakteristik süslemelerini yansıtan geometrik kompozisyon, bu defa levha çiniler üzerinde, renkli sırla boyama tekniğinde sarı, kobalt mavisi, firuze renklerde uygulanmıştır. Hünkâr mahfili tavanına geçişte beş kollu iki tam yıldız ve bunların arasında kalan yarım yıldızların düşey doğrultuda yükseltilmesi ile elde edilen mukarnasların yüzeyleri duvar ve tavandaki üslupta çinilerle kaplanmıştır. Mukarnasların yüzeyindeki kompozisyon tavan yüzeyinde de aynı şekilde devam etmektedir. Sekizgen bir merkezin çevresine yerleştirilmiş olan beş kollu yıldızlar ve bu yıldızların arasında yer alan beşgenlerden oluşan kompozisyonların yan yana tekrar edilmesi ve birleşme alanlarında köşelerde sekiz kollu yıldızlar ve aralarda beşgenlerden oluşan tavanda, çiniler kabartma tekniğinde yapılmıştır.

Geometrik kompozisyonların arasına ve içerisine yerleştirilmiş olan bitkisel motiflerin yer yer yazı ile bütünleşerek kullanıldığı kompozisyonlarda zengin bir renk armonisi hâkimdir. Kobalt mavisi, sarı, firuze, patlıcan moru ve beyaz renklerinin bir arada kullanıldığı çiniler, zemin döşemesi haricinde kabartma olarak yapılarak ışık-gölge etkisinin de bu armoniyi zenginleştirmesi sağlanmıştır.

Selçukludan itibaren yaygın bir kullanım alanına sahip olan geometrik kompozisyonun arasına ve içerisine yerleştirilen bitkisel motiflerin benzer örneklerinin İlhanlı ve Timurlu yapılarında görülmesi, ustalarının kökenini ortaya koyması açısından da dikkat çekmektedir.

KİTABE-YAZILAR: Yapıda, hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren herhangi bir kitabe olmamakla birlikte, çini ustasının adını veren usta kitabesi (*amel-i Muhammed el-Mecnûn)* hünkâr mahfili ile sofayı ayıran Bursa kemerinin üzengisi üzerinde yer almaktadır.

Hünkâr mahfilinin ön cephesinde zeminden başlayan ve ters U şeklinde hünkâr mahfilini de kuşatan çini yazı kuşağında “Kelime-i Tevhid” yazılıdır. Ayrıca

hünkâr mahfilinin hem harime hem de sofaya bakan alınlığında düşey dikdörtgen pano halinde birer yazı kuşağı yer almaktadır[143].

Sofaya açılan kapıların alınlıklarında[144] ve kuzey cepheye açılan pencerenin alınlığında[145] da yazı panoları bulunmaktadır.

DEĞERLENDİRME: Bursa Yeşil Camisi hünkâr mahfili konum ve süsleme açısından benzerlerinden ayrılan bir örnektir. Özellikle geç dönemde yaygın bir uygulama alanına sahip olan hünkâr dairesi uygulamasının erken tarihli örneği olarak ele alınabilecek olan hünkâr mahfili ve yardımcı hizmet mekânlarından oluşan ikinci bir kat tasarımı Bursa'da inşa edilmiş olan Yıldırım ve Muradiye camilerinde de görülmektedir. Ancak bu örnekler içerisinde gerek birimlerin konumlanışı gerek süsleme programı ile Yeşil Camisi en dikkate değer örnek olarak öne çıkmaktadır.

Hünkâr mahfilinin iki yanına yerleştirilmiş olan mekânlar, sultan ve maiyetinin istirahatları için tasarlanmış alanlardır. Alt kattan simetrik olarak yapılmış birer döner merdivenle ulaşılan sofalardan geçilerek girilen yardımcı hizmet mekânları alt kattaki eyvan şeklinde yapılmış olan müezzin mahfillerinin üstüne gelmekte olup, birer pencereyle harime açılmaktadırlar. Türk üçgenleriyle geçilen kubbelerle örtülü bu mekânlar, alçıdan yapılmış dolaplara ve yaşmaklı ocaklara sahiptirler[146]. Sofadaki dar koridorlardan yanlara doğru geçildiğinde ise mermer korkuluklarla kuzey cepheye açılan mekânlara ulaşılır. Bu odalarda üst örtüye ve minareye çıkmaya yarayan yollar ve ortada küçük fıskiyeler bulunmaktadır.

Tebriz'li ustalar tarafından gerçekleştirilen çini uygulamaları dönemin en güzel ve kaliteli örneklerindendir. Benzer örnekleri Timurlu ve İlhanlı yapılarında görülen çini uygulamalarının caminin özellikle giriş, mihrap, müezzin ve hünkâr mahfillerinde yoğun olarak tercih edilmesi bu bölümlere verilen özel önemin bir sonucu olarak düşünülmelidir.

---

[143] Her iki alınlıkta da "*Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: Sadaka veriniz. Çünkü öyle zaman gelecek ki, kişi sadakasını vermek üzere yürür de alacak kimse bulamaz.*" Hadis-i Şerif'i yazılıdır. Yapıdaki kitabe ve yazılı süsleme programının ayrıntılı tahlili için bkz. Tüfekçioğlu, 2001: 135-164.

[144] "*Elde olanı her zaman daha iyiye kullanmazsan, şüphesiz, kesin olarak bilinen ebed kapısının eşiğine başını koyacaksın (öleceksin).*" Tüfekçioğlu, 2001: 144.

[145] "*Kalplerin şifası, sevgililerin kavuşmasıyla mümkündür.*" Tüfekçioğlu, 2001: 144.

[146] Yardımcı hizmet mekânlarındaki alçı süslemeler hakkında bkz. Karaçağ, 2002: 195–204.

Cami ile birlikte tasarlanmış ve yapılmış hünkâr mahfili, işlevini yitirmiş olmakla birlikte genel üslup ve süsleme özelliklerini koruyan önemli bir örnektir.

2.1.3. BURSA MURADİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 7-8/Fotoğraf: 18-23)

İNCELEME TARİHİ: 27.07.2007

TARİH-DÖNEM: Giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 828/1424 yılında yapımına başlanan yapı, 830/1426 yılında tamamlanarak, ibadete açılmıştır[147].

YAPTIRAN: Kitabesine göre Sultan 2. Murad (1421–1451) tarafından yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Bulunduğu semte adını veren Muradiye Külliyesi, hepsi günümüze ulaşmış olan cami, medrese, imaret ve hamamdan oluşmaktadır[148].

Zaviyeli Camiler grubunda yer alan yapı, asıl ibadet mekânının kuzeyine eklenen orta sofa/iç avlu ile bu sofaya açılan doğu ve batıdaki eyvanlar ile bu eyvanların kuzeyine yerleştirilen tabhane odalarından meydana gelmektedir (Çizim 7). Yapının kuzeyinde ise dört yığma ayak ile iki mermer sütun tarafından taşınan beş bölümlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapının kuzeydoğu ve kuzeybatısında tek şerefeli birer minare yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Bursa Yeşil Camisi hünkâr mahfili ile benzerlik gösteren, ancak biraz daha farklı bir uygulama ile inşa edilen Muradiye Camisi hünkâr mahfili ve yardımcı hizmet mekânları, yapının kuzeyinde geniş bir alana yayılmış hünkâr dairesi görünümündedir. Hünkâr mahfili döşemesi yerden 6.50 m. yükseklikte olan, bir asma kat şeklinde yapılmıştır (Çizim 8, Fotoğraf 18-19). Beş ayrı mekândan oluşan hünkâr mahfili katına girişin sağında, günümüzdeki müezzin mahfilinin arkasındaki mekânda yer alan bir kapıdan geçilerek ulaşılmaktadır. Üst katı oluşturan beş

[147] Caminin inşa kitabesi için bkz. Baykal, 1950: 166; Uzunçarşılı, 1958: 14; Ayverdi, 1989: 315–316; Tüfekçioğlu, 2001: 190-191.

[148] Yapının mimari tanımı ve süsleme özellikleri için bkz. Wilde, 1909: 51-56; Gabriel, 1958: 105-111; Kızıltan, 1958: 114; Kuran, 1964: 84-89; Öney, 1976: 76; Demiriz, 1979: 265-268; Ayverdi, 1989: 298-316; Evliya Çelebi, 1999: 13.

mekândan ortada, kıble aksında yer alan ve bir açıklık ile harime açılan mekân, hünkâr mahfili olarak tasarlanmıştır (Fotoğraf 20). Günümüzde önünde ahşap bir mahfil katının yer aldığı hünkâr mahfilinin özgün görünümü hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Fotoğraf 23).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Yapının inşasında bir sıra moloz-taş ve üç sıra tuğla malzeme almaşık olarak kullanılmıştır. Yapının kuzeyinde ikinci bir kat olarak yapılmış hünkâr mahfili de aynı malzeme ile inşa edilmiştir.

Hünkâr mahfili, yan mekânlardan geçilerek ulaşılan 3.29x3.07 m. ölçülerinde üzeri beşik tonoz örtülü bir ön bölüm ile duvar kalınlığı boyunca uzanan ve dikdörtgen biçimli bir pencere ile cami sofa/iç avlusuna açılan bir mekândan oluşmakta ve cami beden duvarları sayesinde taşınmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin mihrap cephesinde yer alan pencere açıklığının önünde herhangi bir kafes ya da korkuluk bulunmamaktadır. Günümüzde önünde ikinci kat mahfili yer alan açıklığın özgün hali hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Hünkâr mahfilinin kuzeyinde yer alan dilimli kemerli açıklığın sınırlandırılmasında ise geometrik örgülü alçı şebekeli bir korkuluktan yararlanılmıştır (Fotoğraf 21).

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini taş üzerine ahşap döşemeli olan hünkâr mahfilinin üzeri beşik tonozla örtülüdür. Tonozun başlangıç bölümünde alçıdan bir kuşak tüm cepheleri dolaşmaktadır. Doğu ve batı yönlerde yarım daire, kuzey ve güney yönlerde ise sivri kemerli yüzeysel nişlerden oluşan alçıdan bir kuşakla başlayan tonozun, tepe noktasında kare biçimli bir tekne tavan yapılmış ve tavanın merkezinde de bir daire içerisine yerleştirilmiş altı kollu çiçek motifine yer verilmiştir.

Hünkâr mahfilinin alt kısmını ve eyvan şeklinde oluşturulmuş giriş açıklığının üstünü örten tavan, geometrik motiflerden oluşan bir kompozisyona sahiptir (Fotoğraf 22). Çini plakalarla kaplı duvar yüzeyinden mukarnaslı bir kuşakla geçilen ahşap tavan, ortasında çiçek motiflerinin yer aldığı altıgenlerin çevresine

yerleştirilmiş baklava dilimi ve üçgenlerden oluşan bir kompozisyona sahiptir. Bu kompozisyonun çevresinde ise bitkisel motiflerden oluşan bir kuşak, tavanı dört yönden kuşatmaktadır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfili katına ulaşımı sağlayan ahşap merdiven yapının kuzey beden duvarına bitişik olarak yapılmıştır.

Ana girişin batısında, günümüzde müezzin mahfili olarak kullanılan alanda, kuzey beden duvarında yer alan basık kemerli açıklıktan geçilerek ulaşılan ara mekândan ahşap bir merdivenle hünkâr mahfili katına çıkılmaktadır. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir husus bu ahşap merdivene asıl ulaşım, günümüzde kapalı tutulmakla birlikte, taç kapının sağında yer alan kapıdan sağlanmaktadır. Böylece sultan ve maiyetinin caminin içerisine girmeden hünkâr mahfiline ulaşması sağlanmıştır. Bu mekândan hünkâr mahfiline geçişte ise sivri sağır kemerli mermerden yapılmış düz atkı ile geçilen bir açıklık bulunmaktadır. Hünkâr mahfilinin doğusundaki mekâna geçişte de benzer özellikte bir açıklığa yer verilmiştir. Her iki açıklığı örten birer kapı kanadı bulunmaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin biri cami sofa/iç avlusunu, biri de kuzey cepheye açılan iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Sofa/iç avluya açılan dikdörtgen biçimli pencere günümüzde ahşap çerçeveli ve camlı olarak kapatılmışken, kuzey cephede yer alan pencere korkuluklu bir açıklık şeklinde bırakılmıştır.

Hünkâr mahfilinde kullanılan suni aydınlatma araçları ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yardımcı hizmet mekânlarında görülen yüzeysel nişler, çeşitli aydınlatma araçlarının kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Muradiye Cami hünkâr mahfili sade bir örnektir. Yalın olarak yapılmış bitkisel ve geometrik kompozisyonlar birkaç bölümde toplanmaktadır.

Hünkâr mahfili ve yardımcı hizmet mekânlarının üzerini örten tonozlarda, tonoz başlangıçları ile tepe noktalarında yoğunlaşan alçı süslemeler haricinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Hünkâr mahfilinin kuzeyinde yer alan alçı şebeke, sekiz kollu yıldız geçmelerin yatay ve düşey eksenlerde yerleştirilmeleri ile oluşturulmuştur.

KİTABE-YAZILAR: Bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Muradiye Camisi hünkâr mahfili, yapının kuzeyinde ikinci bir kat olarak yapılmış, yardımcı hizmet mekânları ile mihrap-taçkapı ekseni üzerinde yer alan ve eyvan şeklinde cami sofa/iç avlusunu açılan hünkâr mahfili bölümünden oluşmaktadır.

Hünkâr mahfilinin özgün hali konusunda kesin bir bulunmamaktadır. Ancak günümüzde hünkâr mahfilinin önünde yer alan ahşap mahfil katının sonradan ilave edildiği bilinmektedir. Girişin üstündeki ahşap tavan[149], eski müezzin mahfilinin tavanıdır. Ekrem Hakkı Ayverdi bu tavanla ilgili olarak "*Kamil Kepecioğlu Beyin yazdığı gibi, Caminin müezzini de bu tavanın büyük eyvanın sağ ayağı üzerindeki mahfilinde bulunduğunu ve 1854 zelzelesinde buraya getirildiği bize bildirildi*"[150] yazmaktadır.

Hünkâr mahfilinin yanlarında eyvan şeklinde tasarlanmış üzeri tonozla örülü birer mekân ile minare ve üst örtüye çıkmaya yarayan yollar yer almaktadır. Üzeri tonozla örtülü mekânlar ile bu mekânların yanlarındaki yollara geçit veren birimler Bursa kemerli birer açıklık ile kuzey cepheye açılmaktadırlar.

Erken Osmanlı mimarisinin önemli örneklerinden olan Bursa Muradiye Camisi hünkâr mahfili, Bursa Yıldırım Camisinde de olduğu gibi oldukça harap durumdadır. Cami içerisinde atıl bir depo olarak kullanılan hünkâr mahfili ve yardımcı hizmet mekânları, kuzeye açılan pencere açıklıklarının da etkisiyle toz içerisinde olup, kuşların hâkimiyetine terk edilmiş durumdadır.

---

[149] Tavan, geometrik bir kompozisyonla tasarlanmış ve aralarda kalemişi bezemelere yer verilmiştir. Kırık çizgilerden oluşan geometrik kompozisyonun temelinde oniki kollu yıldızlar yer almaktadır. Tavanın ortasında kabara şeklinde büyük bir göbek ve onun çevresinde sekiz adet tam, on iki adet yarım ve dört adette çeyrek yıldız bulunmaktadır. Geometrik motifler ince çıtalarla birbirlerine bağlanmışlar ve kompozisyonun aralarında ise bitkisel motiflere yer verilmiştir. Bkz. Demiriz, 1979: 267.

[150] Ayverdi, 1989: 314.

2.1.4. EDİRNE 2. BAYEZID CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 9-14/Fotoğraf: 24-29)

İNCELEME TARİHİ: 09.08.2007

TARİH-DÖNEM: Cami, medrese, darüşşifa, tabhane, hamam, köprü, imaret, erzak depolarından oluşan ve oldukça geniş bir alanı kaplayan külliyenin temelinin 889 / 1484 tarihinde atıldığı kabul edilmektedir[151]. Cami, taç kapısı üzerinde yer alan, iki satırlık celi sülüs hatlı inşa kitabesine göre 893 / 1488'de tamamlanmış ve ibadete açılmıştır[152].

YAPTIRAN: Sultan 2. Bayezıd (1447–1512).

USTA-SANATÇI: Edirne 2. Bâyezid Camisi'nin mimarı hakkında kesinleşmiş bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yapı ile ilgili yayınlarda Mimar Hayreddin veya Mimar Yakub Şah'ın ismi öne çıkmaktadır[153].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Kare plânlı kübik harim, 20.55 m. çapındaki çokgen kasnağa oturan bir kubbeyle örtülüdür[154]. Harimin doğu-batı kanatlarında cami mekânı ile doğrudan bağlantısı olmayan tabhâne mekânları, kuzeyinde yedi bölümlü son cemaat yeri ile revaklı-şadırvanlı avlu ve tabhânelerin dış köşelerine bitişik olarak yapılmış tek şerefeli iki minare bulunmaktadır[155] (Çizim 9).

Ahşap kapı ve pencere kanatları bitkisel bezemelere sahip olan caminin mihrap, minber ve hünkâr mahfili mermer malzemedendir.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Güney ve doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirlerine ve beden duvarlarına sivri kemerlerle bağlanmış toplam on altı mermer

---

[151] Tarihlendirme hakkında bkz. Müderrisoğlu, 1991: 151-152'de 2. ve 5. dipnotlar; Kazancıgil, 1997, s. 11–12; Bayrakal, 2001: 93–95.

[152] Kitabenin ayrıntılı tahlili için bkz. Dijkema, 1977: 44-45; Onur, 1972: 133–134; Tüfekçioğlu, 2001: 423–430.

[153] Mimar sorunu hakkında bkz. Müderrisoğlu, 1997: 13–15.

[154] Bayrakal, 2001: 83–95.

[155] Cami, plân şeması itibariyle "zaviyeli camiler" grubu içinde değerlendirilir. Benzer plân şeması küçük farklılıklarla, 1522'de İstanbul Sultan Selim Camisi'nde uygulanmıştır. Eyice, 1963: 45.
Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Aslanapa, 1949: 62–65; Gökbilgin, 1952: Kuran, 1964, 23–26; Müderrisoğlu, 1991: 151-198; Kazancıgil, 1997; Evliya Çelebi, 1999: 245; Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 67-74; Goodwin, 2003, 143-148; Yüksel, 2006: 106–116.

sütuna oturmaktadır (Çizim 10, Fotoğraf 24). Harim zemininden 2.88 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, 5.14x6.72 m. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır (Çizim 11).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Doğu ve güney beden duvarları ile hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan merdivenin yer aldığı geçiş bölümünü sınırlandıran duvar tarafından desteklenen hünkâr mahfili, kuzeyde üç kemer açıklığına, batı da ise dört kemer açıklığına sahiptir (Çizim 12-13, Fotoğraf 25). Kuzey ve batı cephelerde yer alan ikisi güney ve doğu beden duvarlarına bitişik sekiz sütun, hünkâr mahfilinin altındaki sekiz sütunla da desteklenmektedir. Hünkâr mahfilinin altındaki sütunlardan altı tanesi merdiveni sınırlayan duvar ile güney beden duvarına bitişik iken üçü serbest haldedir. Güney beden duvarına bitişik sütuna oturan sivri kemer sistemi, batı cepheyi oluşturmakta ve beşinci sütunun üzerinde doksan derecelik bir açı yaparak doğu beden duvarına ulaşmaktadır. Hünkâr mahfilinin altında kalan sütunlar ise doğu-batı ve kuzey-güney doğrultuda uzanan sivri kemerler ile birbirlerine, cepheyi oluşturan sütunlara ve beden duvarlarına bağlanmaktadır.

Hünkâr mahfilini taşıyan sekizgen sütunlardan dış sıradakiler yeşil damarlı, içtekilerden ikisi kahverengi damarlı, üçü hareli ve dördü beyaz renklidir. Sütun ve kaideler mermerden tek parça olarak yapılmıştır. Kare kesitli bir kaideden dekoratif silindirik bileziklerle geçilen sekizgen sütunlar yine silindirik bileziklerle sonlanmaktadır. Sütunların tamamı aynı malzemeden olup aynı şekil özelliklerinde işlenmişlerdir[156]. Sütun başlıklarında ise durum değişmektedir. Hünkâr mahfilinin batı ve kuzey cephelerinde yer alan sütunlar mukarnaslı; içte, mahfilin altında kalan sütunlar ise baklava dilimli sütun başlıklarına sahiptirler.

Hünkâr mahfilinin, camiye bakan batı ve kuzey cephelerinde kemerler beyaz ve gri renkli iki farklı mermer malzemenin dönüşümlü olarak kullanılması ile örülürken, mahfilin alt bölümünde kalan kemerlerde ise yalnızca gri renkli mermer malzeme kullanılmıştır.

---

[156] Oktay Aslanapa, hünkâr mahfilini taşıyan bu sekiz köşeli sütunların Diana mabedinden geldiğini belirtmektedir. Bkz. Aslanapa, 1949, 68.

Kuzey ve batı cephelerde kemer köşeliklerinde zemin oyma tekniğinde işlenmiş kıvrık dal, palmet ve rumilerden oluşan bitkisel karakterli kompozisyonlar yer almaktadır (Çizim 14, Fotoğraf 27). Kompozisyonun zemini kırmızı renk ile boyanırken, motifler altın yaldızla yaldızlanmıştır. Son yıllarda gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında köşeliklerin bir bölümü özgün halinde bırakılırken bir bölümü yeniden boyanmıştır.

Kemer dizisinin üzerinde yer alan ve döşeme kotunu belirleyen içbükey ve dışbükey silmelerden oluşan bir kuşağın üstünden itibaren korkuluk levhaları başlamaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin, harime bakan cepheleri 0.71 m. yüksekliğinde mermer bir korkulukla kuşatılmıştır (Çizim 14, Fotoğraf 26). Minber korkuluğu ile aynı biçimde tasarlanmış olan korkuluk, iç içe geçmiş altı ve oniki kenarlı çokgenlerin yatay doğrultuda yan yana yerleştirilmesi ve kırık çizgilerle zenginleştirilmesi ile oluşturulan geometrik kompozisyonun delikişi tekniğinde uygulanması ile oluşturulmuştur.

Hünkâr mahfilinin kafesi bulunmamaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilini taşıyan kemerler arasında kalan bölümler düz tavan şeklinde bırakılmış olup, günümüzde sade sıvalıdırlar. Önceki dönemlerde tavan yüzeyinde süsleme olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamakla birlikte kemer kalınlıkları ve kemerlerle tavan arasındaki mesafe dikkate alındığında bu alanların sade olarak bırakıldıklarını düşünmek makul görünmektedir.

Zemini taş döşemeli olan hünkâr mahfilinin üst bölümü için ayrı bir tavan tasarımı bulunmamaktadır. Caminin üzerini örten kubbe ve kubbeye geçişte kullanılan pandantif hünkâr mahfilinin de üst örtüsü durumundadır.

Kapı ve Merdiven: Doğu-batı doğrultusunda dört sütun sırası ile üçe bölünmüş olan hünkâr mahfilinin doğudaki bir kemer açıklığındaki bölümü geçit olarak tasarlanmış ve bu bölümün güney ucuna, batıya bakan bir giriş açıklığı

yerleştirilmiştir[157] (Fotoğraf 28). Sivri kemerli giriş açıklığı kemer başlangıç hizasında bir düz atkı ile bölünmüş, kemer ile düz atkı arasında kalan bölüme ise mermerden delikişi tekniğinde işlenmiş bir pano yerleştirilmiştir.

Hünkâr mahfiline, beden duvarına yakın bir konumda yer alan ve kapı kanadı olmayan açıklıktan geçilerek doğu beden duvarına yaslı olarak yapılmış 13 basamaklı taş bir merdivenle ulaşım sağlanmaktadır. Merdiven, önce kuzey-güney doğrultuda uzanmakta, dar bir sahanlıktan sonra doğu-batı doğrultuda devam ederek hünkâr mahfili katına ulaşmaktadır. Merdiven açıklığı mahfil katından mermerden yapılmış sağır bir korkulukla sınırlandırılmıştır.

İ. Aydın Yüksel doğu beden duvarının güneyden ilk penceresinin hünkâr mahfiline harim dışından ulaşımı sağlayan bir kapı olarak kullanıldığını daha sonra ise kapatılmış olduğunu belirtmektedir[158].

Pencere ve Aydınlatma: Harimin güneydoğu köşesinde yer alan hünkâr mahfilinin alt katı, güney ve doğuda yer alan dikdörtgen biçimli birer pencereden ışık almaktadır. Doğuda yer alan pencere geçit bölümünün arkasında kaldığı için sadece merdivenin ışık almasına imkân tanımaktadır.

Hünkâr mahfili katında güney cephede alt kattaki pencerenin üstünde yine dikdörtgen biçimli bir pencere yer almaktadır. Söz konusu bu ikinci kat penceresinin bir simetriğinin bulunmaması, bu pencerenin hünkâr mahfili için özel olarak tasarlandığını düşündürmektedir. Caminin eski fotoğraflarında burada şahnişin şeklinde sütunlarla taşınan çokgen biçimli ahşap bir çıkmanın olduğu görülmektedir[159] (Fotoğraf 29). Nitekim Cornelius Gurlitt tarafından yapılan çizimde burada bir çıkma gösterilmiştir[160]. Doğu cephede ise pencere bulunmamakta alt kattaki pencerenin üzerinde yer alan sivri sağır kemer yer almaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

---

[157] Bu bölüm, hünkâr mahfilinin özgün halinde bulunmayıp, dışarıdan hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan kapının pencereye dönüştürülmesinden sonra oluşturulmuş olmalıdır. Müderrisoğlu da bu bölümün sonradan yapılmış olduğunu belirtmektedir. Bkz. Müderrisoğlu, 1991: 158.

[158] Yüksel, 2006: 116.

[159] F. Müderrisoğlu, caminin dışındaki hünkâr mahfili ile irtibatlı olarak yapılmış olan ve günümüzde ortadan kalkmış olan bu bölümün 17. yüzyıl içinde yapılmış olabileceğini belirtmektedir (Müderrisoğlu, 1991: 158, 30. dipnot).

[160] Gurlitt, 1999: 66, Şekil: 130.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Bitkisel ve geometrik süslemenin birlikte kullanıldığı hünkâr mahfili, klasik üslubu çağrıştıran süsleme programı ile özgün bir örnektir.

Sade sütun kaidelerinin üzerinde yer alan ve dekoratif bileziklerle hareketlendirilmiş çokgen sütunlar, sütunlara göre oldukça iri olan mukarnaslı ve baklava dilimli başlıklar taşıyıcı sistemin tekdüzeliğini kırmaktadır. İç kısımlarda baklava dilimli başlıklara, kuzey ve batı cephelerde ise işçilik açısından daha zor ve maliyeti de daha yüksek olan mukarnaslı başlıklara yer verilmesi cepheye verilen önemin somut bir göstergesidir.

İki renkli mermer malzeme kullanılarak oluşturulan kemer örgüsü, aynı zamanda taşların birbirlerine geçmeli olarak birleştirilmeleri ile farklı bir görünüm kazanmıştır. Kemerlerin arasında kalan köşelikler, hünkâr mahfilinin en yoğun süslemeli alanları olarak dikkat çekmektedir (Fotoğraf 27). Kırmızı zemin üzerine yapılmış olan bitkisel karakterli kompozisyonların bir kısmı altın yaldızla yenilenmiştir. Ortada yer alan palmet motifinin çevresinde kıvrık dallar ve rumilere yer verilmiş ve aynı kompozisyon tüm kemer köşeliklerinde tekrarlanmıştır.

Cephede yer alan son dikkat çekici süsleme ögesi, çokgenler ve kırık çizgilerin yatay olarak sıralanması ile oluşturulan korkuluktur[161].

Giriş açıklığın üzerinde yer alan mermer pano, ortasında altı kollu çiçek motifinin yer aldığı oniki kenarlı çokgenlerin yatay ve düşey doğrultuda bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur.

DEĞERLENDİRME: Edirne 2. Bayezid Camisi hünkâr mahfili, İstanbul öncesinde inşa edilen ve klasik üslubu en iyi yansıtan hünkâr mahfili uygulaması olarak önem kazanmaktadır[162]. Aynı zamanda mermer malzemenin yoğun olarak

[161] Hünkâr mahfili korkuluğunda görülen süsleme kompozisyonu, minber korkuluğunda da aynı şekilde tekrar etmektedir. Bu durum her iki ögenin de aynı ustalar tarafından ve aynı zamanda yapılmış olduğunu göstermektedir.

[162] Rif'at Osman hünkâr mahfilini, Edirne camilerinde inşa edilen ilk hünkâr mahfili olarak belirtmektedir. Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 70.

kullanıldığı ilk örnek olup, bundan sonra yapılan hünkâr mahfillerinde mermer malzeme kullanımı artış göstermektedir.

Edirne 2. Bayezid Camisi hünkâr mahfili, harimin güneydoğu köşesinde, bağımsız bir birim olarak yapılmıştır. Bulunduğu konum açısında benzer uygulama klasik dönem örneklerinde tekrarlanmaktadır. Ancak konumunun yanında bağımsız birim olarak tasarlanan örnekler Bursa Ulu, Edirne Eski, İstanbul Sultan Selim, İstanbul Şehzade ve Manisa Muradiye camilerinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu ilk iki örnek ahşap malzemeden yapıya sonradan eklenmişlerdir. Sultan Selim, Şehzade ve Manisa Muradiye Camisi hünkâr mahfilleri ise Edirne 2. Bayezid Camisindeki örnekle konum ve malzeme açısından büyük benzerlik gösterir.

Edirne 2. Bayezid Camisi hünkâr mahfili, bulunduğu konum, taşıyıcı sistemi, korkuluk özelliği ve süsleme programı ile daha sonra inşa edilen pek çok yapıda karşımıza çıkacak olan genel bir tasarım anlayışının ilk uygulamasıdır. Hünkâr mahfilinde ilk olmasından kaynaklanan çeşitli eksikler de göze çarpmaktadır. Sütunlar ile sütun başlıkları arasındaki boyutsal ve giriş geçidinin konumlanışı hünkâr mahfilinin genel görünümüne zarar vermektedir. Daha sonra inşa edilen hünkâr mahfili örneklerinde bu sorunlar büyük oranda çözülmüştür.

Hünkâr mahfilini taşıyan sütunların birbirlerine kemerler vasıtasıyla bağlanması, akılcı bir çözümden ziyade estetik kaygıların ağır bastığını göstermektedir. Sütunlar arasındaki ortalama 1.50 m. olan mesafe mermer kiriş ile rahatlıkla geçilebilecek bir uzunluktur. Sütunların arasının kiriş ile geçilmesi hünkâr mahfilinin daha alt seviyede konumlanmasını sağlayacak ve aynı zamanda da hünkâr mahfilinde süslemenin en yoğun olduğu alan olan kemer köşeliklerinin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Bu nedenle düz atkı yerine kemer tercih edilmiş olmalıdır.

Son yıllarda önemli onarımlar geçiren yapı gibi hünkâr mahfili de elden geçirilmiştir. Hünkâr mahfili cephesinde yer alan bitkisel süsleme panoları birer atlamalı olarak altınla yaldızlanmış, arada kalanlar özgün halini göstermesi açısından olduğu gibi bırakılmıştır.

2.1.5. İSTANBUL 2. BAYEZID CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 15-18/Fotoğraf: 30-38)

İNCELEME TARİHİ: 19.06.2007

TARİH-DÖNEM: Harim giriş kapısı üzerinde yer alan celi sülüs hatlı inşa kitabesine göre, caminin yapımına 1500/906 Zilhiccesinde başlanmış ve 1506/911 yılında tamamlanmıştır[163].

YAPTIRAN: Sultan 2. Bayazıd (1481–saltanattan ayrılışı 1512) tarafından İstanbul, Bursa, Edirne ve Selanik'teki zengin vakıf mülklerinden birisi olarak, medrese, aşhane-imaret, hamam, kervansaray, türbeler ve camiden oluşan bir külliye halinde yaptırılmıştır[164].

USTA-SANATÇI: Mimarın kimliği konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Mimar Kemal, Mimar Hayreddin ve Yakup Şah bin Sultan Şah[165] isimlerinden özellikle son ikisi öne çıkmaktadır. Caminin kitabeleri hattat Şeyh Hamdullah Efendi tarafından yazılmıştır.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami, kare plânlı harim ve önündeki revaklı-şadırvan avlusundan oluşmaktadır[166]. Ortada kare kaideye oturan ve pandatiflerle geçilen 16.78 m çapındaki merkezi kubbe, kuzey ve güney yönlerden birer yarım kubbeyle genişletilmiştir. Doğu ve batı kanatlarda ise dörder kubbeyle örtülü yan sahınlar uzanmaktadır.

Harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerine bitişik beşer kubbe ile örtülü tabhâne mekânları ile bunların kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerine yerleştirilmiş tek şerefeli birer minare bulunmaktadır[167] (Çizim 15).

---

[163] Kitabe için bkz. Erbaş, 1990: 74–80; Ersoy, 2002: 41–43; Yüksel, 2006: 202–204.
R. Melül Meriç yapının inşasının dört yıl, üç ya da üç buçuk ay sürdüğünü belirtmektedir. Meriç, 1957: 4-76.

[164] Yüksel, 2006: 191.

[165] Mimar sorunu konusunda bkz. Meriç, 1957: 26–32; Eyice, 1994: 87–89; Yüksel, 2006: 191–192.

[166] Caminin mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Sözen vd., 1975: 61-62; Eyice, 1990: 11-15; Eyice, 1992: 45–56; Eyice, 1994: 87-96; Öz, 1997: 33–34; Kuban, 1997: 47–54; Gurlitt, 1999: 64-65; Ayvansarâyî-vd., 2006: 52-53; Wiener, 2002: 385–390; Goodwin, 2003: 168-173; Cıda, 2005.

[167] "*Bâyezid Camisi, iki yanındaki tabhâne mekânlarıyla da, 'erken dönem -merkezi kubbeli çok-üniteli- cami tipi'nin 16. yüzyıl başlarındaki etkisini gözler önüne sermektedir*" Eyice, 1963: 46.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneybatı köşesinde uzun kenarı mihraba dik gelecek şekilde yerleştirilmiştir (Çizim 16). Güney ve batı duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, doğu ve kuzey yönlerde ise birbirine mermer kirişlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 17, Fotoğraf 30-31). Harim zemininden 3.14 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, 11.40x6.15 metrelik bir alanı kaplamaktadır (Fotoğraf 35-36).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Güney ve batı yönlerde kesme taş kaplamalı beden duvarları tarafından desteklenen hünkâr mahfili, kuzey ve doğu yönlerde ise birbirlerine ve beden duvarlarına mermer kirişler ile bağlanan on adet mermer sütun tarafından taşınmaktadır.

Ana taşıyıcı konumundaki mermer sütunların sadece cins ve renklerinin değil aynı zamanda çap ve boylarının da birbirinden farklı olması, söz konusu sütunların farklı yapılardan devşirildiklerini göstermektedir. Beyaz, kırmızı, siyah-beyaz benekli, hareli mermer ve granit malzemeden yapılan sütunların çapları 0.28 m. ile 0.35 m arasında değişmektedir. Mihrap duvarına paralel olarak uzanan sekinin üzerine yerleştirilmiş olan sütunların oturduğu taş kaideler, farklı boylardaki sütunları eşitlemek için farklı yüksekliklerde yapılmışlardır. Bu uygulama sayesinde kaidelerin bir kısmı seki seviyesinden yukarıda kalmış ve izlenebilir hale gelmiştir. Görülebildiği kadarıyla aşağıdan yukarıya doğru daralan sütun kaideleri, içbükey ve dışbükey olarak yapılmış farklı kalınlıklardaki silmelerle hareketlendirilmiştir.

Sütunların üzerinde birbirinden farklı tarzda yapılmış dört sıra mukarnasdan oluşan sütun başlıkları bulunmaktadır (Fotoğraf 32). Kuzey cephede yer alan dört sütun başlığı birbirinin farklı varyasyonları iken doğu cephedekiler ufak farklarla birbirini tekrar etmektedir.

Sütun başlıklarının üzerinde dikdörtgen prizma şeklinde mermer kirişler yer almaktadır. Kirişlerin hünkâr mahfilinin dış cephelerini oluşturan yüzeyleri sade iken, mahfilin altında yer alan iç yüzeyleri içbükey bir silme kuşağına sahiptir. Bu kirişlerin üzerinde silmelerle hafifçe dışarı taşırılmış bir kuşak yer almaktadır.

Hünkâr mahfili döşemesi ile aynı kotta olan ve döşemeyi sınırlandıran bu silme kuşağının üzerine mermer korkuluk ve kafes yerleştirilmiştir.

Korkuluk ve Kafes: Mermer kirişlerle aynı özellikteki gri damarlı beyaz mermerden yapılan 0.40 m. yüksekliğindeki korkuluk, hünkâr mahfilinin kuzey ve doğu cephesini boydan boya dolanmaktadır (Çizim 18, Fotoğraf 34). Zemin oyma tekniğinde işlenmiş olan korkululuk levhaları, çok kollu yıldız motiflerinin yatay istikamette sıralanması ile oluşturulan geometrik bir kompozisyona sahiptir.

Mermer korkuluk levhalarının üzerinde 1.30 m. yüksekliğindeki ahşap kafes yer almaktadır[168] (Çizim 18). Ahşap direklerle sınırlandırılan ortalama 2.00 m. genişliğindeki her bir kafes biriminin orta bölümlerine isabet eden kısımlarda ufak birer pencere yer almaktadır[169]. Kuzey cephede başlayan ve doğu cephede devam eden ahşap kafes, mihrap duvarına yaklaşan 2.85 metrelik bölümde hem malzeme hem de kompozisyon yönünden farklılaşmaktadır. Burada ahşap çıtalardan oluşan kafes yerine, metal malzemeden dökme tekniğinde yapılmış bir parmaklık bulunmaktadır. Geç dönem özellikleri gösteren metal döküm tekniğinde yapılmış parmaklık, mermer korkuluğun üzerine yerleştirilen ikinci bir sağır korkuluğun üzerine oturtulmuştur (Fotoğraf 33).

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı, geometrik kompozisyonlardan oluşan alttan çakmalı tavan şeklinde yapılmıştır. Tavan tamamen kahverengi yağlı boya ile boyanmıştır.

Hünkâr mahfilinin üst bölümü için ise özel bir tavan tasarlanmamış, harim üst örtüsü bu birimin üzerinde de aynı şekilde devam ettirilmiştir.

---

[168] Evliya Çelebi, "*... Ba'dehü sene (---) tarihinde Sultan İbrahim Han bu mahallin canib-i selasesine müzehheb ve mutalla şebeke kafesler inşa idüp guya kasr-ı huld-i berin oldı.*" yazarak Sultan İbrahim (1640–68) zamanında hünkâr mahfilinin üç tarafına kafes ilave edildiğini ve hünkâr mahfilinin cennetten bir köşk haline geldiğini belirtmektedir. Ancak günümüzdeki ahşap kafes ve metal parmaklığın bu dönemden kalma olasılığı bulunmamaktadır. Ayrıca hünkâr mahfilinin camiye açılan iki cephesi bulunması sebebiyle üç tarafına kafes ilave edilme imkânı da olası değildir. Evliya Çelebi, 1995: 60.

[169] Esad Efendi, Mevlid-i Şerif töreni esnasında "*…padişahın mahfel-i hümayuna gelip oturduğunu göstermek için kafesin küçük kapısı açılır. Kafes kapısının açılması ile birlikte orada bulunanların hepsi ayağa kalkarak saygıyla eğilir. Sadrazam ise seccadesinden ağaşı da yer öper. Kafesin küçük kapısı kapandıktan sonra herkes yerine oturur.*" şeklinde bilgi vermektedir. Söz konusu uygulama sultanın, hünkâr mahfilinde bulunduğu diğer durumlarda da benzer şekilde uygulanmış olmalıdır. Bkz. Esad Efendi, 1979: 24.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım, yapının batı beden duvarına bitişik olarak yapılmış ve günümüzde cami yaşatma derneği olarak kullanılan, ampir özellikteki ahşap köşkten sağlanmaktadır. Köşkün batı cephesinde yer alan bir giriş açıklığından ulaşılan merdivenler, üst kattaki sofaya açılmakta ve buradan hünkâr mahfiline geçilmektedir. Köşke ulaşımı sağlayan ikinci bir geçiş caminin batı beden duvarındaki kapı açıklığına dönüştürülen güneydeki ilk pencereden sağlanmıştır. Bu giriş açıklığı ahşap kanatlara sahiptir. Kapı açıklığına dönüştürülen bu pencerenin üzerinde yer alan üst kat penceresi de köşkle hünkâr mahfili arasındaki bağlantıyı sağlayan geçişe dönüştürülmüştür. Önüne metal bir parmaklık ile ardından ahşap kapı kanatları yapılmış olan bu açıklıktan geçilerek bir basamakla hünkâr mahfili döşemesine inilir[170] (Fotoğraf 37).

Pencere ve Aydınlatma: Caminin bütününde uygulanan çift katlı pencere uygulaması hünkâr mahfilinin olduğu bölümde de aynı şekilde uygulanmış, hünkâr mahfili için özel bir pencere tasarımına gidilmemiştir. Güney ve batı beden duvarlarında birer adet altlı üstlü pencere bulunmaktadır. Ancak güney cephedeki pencereler, asli işlevlerini yerine getirmeye devam ederken, batı duvardakiler köşke ve köşkten hünkâr mahfiline giriş açıklığı haline dönüştürülmüşlerdir. Söz konusu pencerelerden güneydekiler ve giriş açıklığı olarak kullanılan üst kattaki pencerenin söve ve düz atkıları pembe mermerdendir.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: İstanbul Bayezıd Camisi hünkâr mahfili, klasik üslubun ilk temsilcilerindendir. Süsleme programı özellikle birkaç noktada yoğunlaşmaktadır. Farklı çap ve boylardaki devşirme sütunlar, farklı bir renk armonisi oluşturmaktadır. Sütun başlıkları iri mukarnaslarla oluşturulmuş, sütunların ve mermer korkulukların duruşunu güçlendirmektedir.

[170] Semavi Eyice, İ. Aydın Yüksel'in de belirttiği ve çiziminde gösterdiği üzere hünkâr mahfilin simetriği olan güneydoğu köşede, duvar içinde bir merdivenin bulunduğunu belirtmektedir. Söz konusu merdivenin hünkâr mahfili için tasarlanmış olabileceğini ancak daha sonra bilinmeyen bir sebeple projenin değiştirilerek hünkâr mahfilinin alışılageldiği üzere burada değil de güneybatı köşede yapılmış olabileceği üzerinde durur. Eyice 1994: 91. Çizim için bkz. Yüksel, 2006: 188, 65. Şekil.

Mermer korkuluk, on iki kollu yıldızın yatay istikamette sıralanması ve arada kalan yüzeylerde altta ve üstte yarım on iki kollu yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyondan oluşmaktadır. Korkuluğun zemini kırmızı renk ile boyanmış, motifler ise mermerin özgün renginde bırakılmıştır.

Çıtalardan oluşan ahşap kafesin yalınlığı, sonradan eklenen metal parmaklık ile tezat oluşturmaktadır. Parmaklık, alt kısmında meandrlardan oluşan bir kuşak ve bunun üzerinde bitkisel karakterli olarak hazırlanmış çıtalar ve en üstte çiçek motiflerinden oluşan bir kuşakla son bulmakta ve cephenin görünümünü güçlendirmektedir.

Hünkâr mahfili katı ise süslemenin daha yoğun olarak kullanıldığı bölümdür. Güney ve batı beden duvarlarında kalemişi olarak yapılmış bitkisel motifler ve geometrik kuşaklar tüm yüzeyi kaplamaktadır[171]. Kapı sövesine kadar olan duvar yüzeyleri, kıvrık dallar içerisine yerleştirilmiş narçiçeklerinin, yatay ve düşey eksenlerde tekrar etmesi ile oluşturulan bitkisel süsleme ile bezenmiş, kapının üst bölümünden itibaren ise sekiz kollu yıldız ve eliptik kartuşlar içerisine yerleştirilmiş bitkisel motifler tüm yüzeye yayılmıştır (Fotoğraf 36).

Hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı, alttan çakmalı tavan olarak yapılmıştır. Altı köşeli yıldız ve altıgenlerin dönüşümlü olarak sıralanması ile oluşturulan kompozisyon, yağlıboya ile kahverengine boyanmıştır. Muzaffer Sudalı, Müezzin Mustafa Remzi isimli bir kişiden "*tavanın daha önceden tezhip işi ile kaplı olduğunu*" rivayet etmektedir[172]. Günümüzde bunu doğrulayacak somut bir veri bulunmamakla birlikte, İstanbul Sultan Selim Camisi hünkâr mahfili tavanındaki kalemişlerinin, yağlıboyanın kazınması sonucunda ortaya çıkarıldığı göz önünde bulundurulmalı ve benzer bir durumun burada da olabileceği dikkate alınmalıdır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile ilişkin bir kitabesi yoktur.

DEĞERLENDİRME: İstanbul Bayezıd Camisi hünkâr mahfili, harimin güneybatı köşesinde, bağımsız bir birim olarak yapılmıştır. Mahfilde, İstanbul

[171] Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "*mahfilin içi 18. asır çinileri ile süslüdür*" yazmaktadır. Ancak günümüzde duvarlarda çini izi görülmemektedir (Şehsuvaroğlu, ty: 62).
[172] Sudalı, 1958: 23, 12. dipnot.

camilerinde inşa edilen ilk hünkâr mahfili örneği olmasının getirdiği çeşitli tasarım sorunları dikkat çekmektedir.

Klasik dönemde hünkâr mahfilleri genel olarak camide, mihrap-taçkapı aksının solunda konumlanırken; İstanbul Bayezid Camisi hünkâr mahfili mihrabın sağında, güneybatı köşede yer almaktadır. Osmanlı döneminde benzer konumda inşa edilmiş hünkâr mahfili örnekleri sadece Üsküdar Atik Valide ve Eyüp Sultan camilerinde görülmekle birlikte, Selçuklu dönemine tarihlenen Konya Alâeddin (1220) ve Beyşehir Eşrefoğlu (1297–99) camilerinde benzer konumda hünkâr-bey mahfilleri bulunmaktadır.

Hünkâr mahfilinin uzun cephesinin mihrap duvarına dikey doğrultuda tasarlanması, merkezi kubbeyi taşıyan ayağın konumu ve mihrabın sağında yer alan minber nedeniyle, hünkâr mahfili ile mihrap arasındaki organik bağlantı büyük oranda ortadan kalkmıştır. Bu örnekten sonra bu bağlantının korunmasına azami derecede dikkat edildiği; hünkâr mahfillerinin uzun kenarlarının mihrap duvarlarına paralel olacak şekilde yerleştirildikleri ve minberin olduğu sağ taraf yerine sol tarafın tercih edildiği görülmektedir.

Edirne 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfilinde sütunların arasındaki mesafenin kemerlerle geçilmesinin mimari bir çözümden ziyade estetik kaygıların sonucu olduğu belirtilmişti. Bu örnekte ise estetik kaygılar bir yana bırakılarak sütunlar arasındaki kısa mesafe mermer kirişlerle geçilerek daha akılcı bir çözüm üretilmiştir.

Konum ve tasarım açısından farklı bir örnek olmakla birlikte İstanbul Bayezıd Camisi hünkâr mahfili genel tasarım şeması açısından klasik üslubu hazırlayan öncülerdendir.

Hünkâr mahfilinin dışındaki ampir karakterli ahşap binanın, yapının özgün hali ile bir ilgisi bulunmamaktadır[173]. Yapıya sonradan eklenen bu birim hünkâr köşkü olarak hizmet vermiş olup, günümüzde cami yaşatma derneği olarak

[173] Öz, 1997: 34.

kullanılmaktadır (Fotoğraf 38). Ahşap direk ve payandalarla taşınan bir çıkma halindeki hünkâr köşkü bir oda ve helâdan oluşmaktadır[174].

[174] Tezimizin yazım aşaması devam ederken 21 Şubat 2011 tarihinde hünkâr köşkünde bir yangın çıkmış ve köşk büyük oranda harap olmuştur.

2.1.6. İSTANBUL SULTAN SELİM (Selimiye) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 19-23/Fotoğraf: 39-43)

İNCELEME TARİHİ: 25.06.2007

TARİH-DÖNEM: 16. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen külliyenin camisi, Kasım-Aralık1522/Muharrem 929 yılında tamamlanmıştır[175].

YAPTIRAN: Kitabesine göre Sultan 1. Selim (1512–1520) tarafından[176] medrese, tabhane-imaret, mektep, türbe ve camiden oluşan bir külliye olarak yaptırılmış, daha sonra haziresine Hafsa Sultan ve Şehzadeler türbeleri eklenmiştir. Kaynaklarda adı geçen kervansaray ve hamamın yerleri bilinmemektedir.

USTA-SANATÇI: Caminin mimarı, Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve İran seferleri ile Anadolu'ya gelen Acem Ali isimli bir ustadır[177].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami[178], plân şeması itibariyle erken Osmanlı döneminin tabhâneli cami geleneğinde yapılmış son uygulamadır[179]. Yapı, tek kubbeli harim ve iki yanında yer alan merkezi plânlı-dört eyvanlı tabhaneleriyle, Edirne 2. Bayezıd Camisinin plân şemasını klâsik bir tutum içerisinde tekrar etmekle birlikte; tek şerefeli minareler revaklı-şadırvanlı avlunun güney köşelerine yerleştirilmiştir (Çizim 19). 24.50 m çapındaki kubbe, çok pencereli bir kasnağa oturtulmuştur.

---

[175] Kitabe metni için bkz. Öz, 1997: 129; Yüksel, 2004: 521; Ersoy, 2002: 47–48.

[176] İsmail Hami Danişmend caminin inşasına başlama tarihini 9 Cemaziyelâhir 927/17 Mayıs 1521 Cuma günü olarak vermektedir. Dolayısıyla 8-9 Şevval 926/21-22 Eylül 1520 tarihinde vefat eden Yavuz Sultan Selim cami inşaatının başlangıcını dahi görmemiştir. Sultan Süleyman babasının vefatından yaklaşık yedi ay sonra caminin yapımını emretmiş ve babasına hürmeten de kendi adını vermekten kaçınarak, kitabede babasının adına yer vermiştir. Danişmend, 1971: 65, 85; Yüksel, 2004: 520.

[177] Yüksel, 2004: 520.

Muzaffer Sudalı, Edirne 2. Bayezıd, İstanbul 2. Bayezıd ve İstanbul Sultan Selim camilerinin hünkâr mahfillerinin benzerliklerini dikkate alarak, Celal Esad Arseven tarafından ileri sürülen ve Sultan Selim Caminin mimarının Mimar Hayrettin olabileceği fikrini göz önünde bulundurmak gerektiğini belirtmektedir. Sudalı, 1958: 31; Esad Efendi, 1939: 138.

[178] Cami ve külliyenin ayrıntılı tanımı için bkz. Kuban, 1994: 62-63; Öz, 1997: 129–130; Kuban, 1978, 95-96; Gurlitt, 1999: 66-67; Ayvansarâyî-vd., 2006: 54; Wiener, 2002: 476–478; Goodwin, 2003, 184-185; Yüksel, 2004: 517–538.

[179] Eyice, 1963: 47; Kuban, 1978: 95.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır (Çizim 20, Fotoğraf 39). Güney ve doğu duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirine mermer kirişlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır. Harim zemininden 3.46 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, 5.54x4.99 metrelik bir alanı kaplamaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr mahfili, güney ve doğu beden duvarları ve bu duvarlara bitişik dikdörtgen kesitli iki konsol ile desteklenirken, kuzey ve batı yönlerde altı adet bağımsız mermer sütun ile taşınmaktadır (Çizim 21-22, Fotoğraf 40-41). Uzun cephesi mihraba dikey doğrultuda uzanan hünkâr mahfilini taşıyan sütunlar, mermer kirişlerle birbirine bağlanmıştır. Sütunların bazıları çeşitli yapılardan devşirilmiş olduklarından gerek boy gerekse renk açısından değişiklik göstermektedirler.

Sütunların dört sıra mukarnastan oluşan başlıkları üzerinde mermerden yapılmış kiriş ve bu kirişin üzerinde içbükey ve dışbükey silmelerden oluşan mermer kuşak yer almaktadır (Çizim 23, Fotoğraf 40-41).

Korkuluk ve Kafes: Korkuluk tasarım ve uygulama özellikleri açısından İstanbul 2.Bayezıd Camisi hünkâr mahfilinin mermer korkulukları ile büyük benzerlik göstermektedir. Mermer kirişlerle aynı özellikteki gri damarlı beyaz mermerden yapılan 0.80 m. yüksekliğindeki korkuluk, hünkâr mahfilinin kuzey ve batı cephesini boydan boya dolanmaktadır (Çizim 23). Zemin oyma tekniğinde hazırlanan korkululuk levhaları, çok kollu yıldız motiflerinin yatay istikamette sıralanması ile oluşturulan geometrik bir kompozisyona sahiptirler. Korkuluğun, hünkâr mahfilin içine bakan cephesi işlenmeden sade olarak bırakılmıştır.

Mermer korkuluğun üzerinde kafes bulunmamaktadır[180].

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin zemini ahşap döşemelidir.

---

[180] Evliya Çelebi, "*... Ve cami'in solında (---) sütun üzre bir hünkâr ma'bedhanesi vardır. Bunda dahı İbrahim Han müzehheb kafesler inşa itmiştir*..." yazmaktadır. Ancak bu kafesler günümüze ulaşamamıştır. Evliya Çelebi, 1995: 62.

Oldukça sade olarak tasarlanmış olan hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı, alttan çakmalı tavan olarak yapılmış ve zengin bir kalemişi programı ile süslenmiştir (Fotoğraf 42). Hünkâr mahfilinin üst bölümü için özel bir üst örtü tasarımı bulunmamaktadır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım, doğu beden duvarındaki ilk pencerenin içerisinde yer alan merdivenle sağlanmaktadır (Fotoğraf 43). Kuzey-güney doğrultuda uzanan taş merdiven 12 basamaklıdır. Üç bölüme ayrılmış ve üzeri geometrik geçmelerle süslü ahşap kapı kanatlarına sahip giriş açıklığından geçilerek ulaşılan merdiven, basık tonozlu bir koridor şeklinde hünkâr mahfili katına ulaşmaktadır. Alt kattakinin benzeri kapı kanatları üst katta da yer almaktadır. Harim içerisinden giriş açıklığına dönüştürülmüş pencereler, dışarıdan metal pencere şebekeleri ile kapatılmıştır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için bağımsız bir pencere tasarımı söz konusu olmamakla birlikte, yapının beden duvarlarında yer alan pencere açıklıkları hünkâr mahfilinin ışık almasına da imkân sağlamaktadır. Mihrap duvarındaki pencereler sadece aydınlatma vazifesi görürlerken, doğu cephedekiler aynı zamanda geçit olarak işlev kazanmışlardır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Genel anlamda sade olan hünkâr mahfilinin süsleme programı, farklı renklerdeki devşirme sütunlar ve mukarnaslı sütun başlıkları, geometrik kompozisyonlu korkuluk ile kalemişi süslemeli alttan çakmalı tavanda toplanmaktadır.

Mermer korkuluk, on iki kollu yıldızların yatay istikamette sıralanması ve arada kalan yüzeylerde altta ve üstte yarım on iki kollu yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyondan oluşmaktadır.

Hünkâr mahfilinde süslemenin en yoğun olduğu bölümü, alttan çakmalı ahşap tavandır[181]. Tavanın bugün kırmızı renkle boyalı ve çıtalarla taksimatlandırılmış orta bölümünün çevresi ince bir işçilik gösteren dört ayrı kuşakla çevrilmiştir. Bitkisel karakterli motiflerden oluşan dört kuşağın her birinde farklı çiçek motifleri kullanılmıştır. En içteki kuşakta yapraklı dalların arasına yerleştirilmiş güller; ikinci kuşakta, kırmızı zemin üzerine yerleştirilmiş küçük çiçeklerin arasında iri karanfiller yer almaktadır. Zencereklerle çevrilmiş üçüncü kuşakta sekiz kollu yıldızların arasında oluşturulmuş madalyonlar içerisinde naturalist gül, lale gibi çiçekler ve en dıştaki dördüncü kuşak dönüşümlü olarak verilmiş karanfil ve elipslerin arasına yerleştirilmiş küçük çiçeklerle son bulmaktadır[182].

Muzaffer Sudalı tarafından verilen bilgiye göre hünkâr mahfili döşeme altı tavanındaki bu eşsiz süsleme kompozisyonu yağlı boyaların kazınması sonucunda ortaya çıkarılmıştır[183]. Ortadaki halen yağlı boya ile kaplı bölümün altında da kalemişi desenlerin olması mümkündür.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur.

DEĞERLENDİRME: Plan açısından Edirne 2. Bayezıd Camisine benzeyen, Sultan Selim Camisinin hünkâr mahfili bulunduğu konum açısından da bu yapıdaki hünkâr mahfiline benzerken, genel kurgu ve tasarım özellikleri açısından da İstanbul 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfilinin hemen hemen aynısıdır.

İstanbul Sultan Selim Camisi hünkâr mahfili, harimin güneydoğu köşesinde, bağımsız bir birim olarak yapılmıştır. Bulunduğu konum açısından benzer uygulamalar klasik dönem örneklerinde tekrarlanmaktadır. Ancak konumun yanında bağımsız birim olarak tasarlanan örnekler Bursa Ulu, Edirne Eski, Edirne 2. Bayezid, İstanbul Şehzade ve Manisa Muradiye camilerinde karşımıza çıkmaktadır. Söz

---

[181] İ. Aydın Yüksel, "*Hünkâr mahfili tavanı muhtemelen yapıldığı devirden kalma müstesna güzellikte nakışlarla bezelidir. Her ne kadar bazı kartuşlar içindeki gül ve lale buketleri daha sonraki bir üslûbu işaret ediyorsa da diğer altınlı rûmi ve hatâyiler ve karma cedveller 16. yy izlerini taşımaktadır.*" yazmakta ve tavanın özgünlüğünü belirtmektedir. Yüksel, 2004: 521.
Doğan Kuban ise "*Sultan mahfilinin altındaki ahşap tavanın çok övülen bezemesinin, yapının özgün dönemine ait olduğu şüphelidir*" yazmakta, ancak konuyla ilgili başka bir bilgi vermemektedir (Kuban, 1978: 95).

[182] Döşemealtı tavanı için bkz. Cantay, 2000: 119.

[183] Sudalı, 1958: 31.

konusu ilk iki yapıdaki ahşap malzemeden yapılan mahfiller yapıya sonradan eklenmişlerdir. Sultan Selim ve Şehzade camilerinin hünkâr mahfilleri ise Edirne 2. Bayezid Camisindeki örnekle konum ve malzeme açısından büyük benzerlik gösterir. Sultan Selim Camisinde sütun açıklıklarını geçmede mermer kirişler kullanılırken, diğer iki örnekde ise kemerlere yer verilmiştir.

Edirne 2. Bayezıd Camisinde hünkâr mahfilini taşıyan sütunlar birbirlerine kemerler vasıtasıyla bağlanmış, bu örnekte ise aradaki kısa mesafe dikkate alınarak İstanbul 2. Bayezıd Camisinde olduğu gibi mermer kirişlere yer verilmiştir.

Genel anlamda sade olan hünkâr mahfili, özellikle kalemişi ile süslenmiş döşeme altı tavanı ile dikkat çekmektedir. Döneminin en özgün örneği olarak öne çıkan süslemeler, yüzeydeki yağlı boyanın kazınması ile ortaya çıkarılmıştır.

Hünkâr mahfiline ulaşımın pencere içerisinde yer alması ve aynı dönemde yapılan örnekler dikkate alındığında Sultan Selim Camisi hünkâr mahfili, yapı ile birlikte 1522 yılında tamamlanmış olmalıdır. Hırka-i Şerif Caminin yapıldığı 1848-1851 tarihleri arasında Hırka-i Şerif'e ev sahipliği yapan hünkar mahfili[184] günümüzde büyük bir onarım geçirmiştir.

[184] Aktaran: Can, 2010: 108. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Mesail-i Mühime, No: 700 C.âhır 1264/17 Mayıs 1848.

2.1.7. İSTANBUL ŞEHZADE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 24-28/Fotoğraf: 44-53)

İNCELEME TARİHİ: 25.06.2007

TARİH-DÖNEM: Külliyenin yapımına başlama tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Tezkiretü'l Bünyan'da inşaata Rebiyülevvel 950/Haziran 1543'de başlanıldığı yazılıdır[185]. Cami, inşa kitabesine göre Recep 955/Ağustos 1548'de tamamlanmıştır[186].

YAPTIRAN: Sultan Süleyman (1520–66) tarafından, ölen oğlu Şehzade Mehmed'in anısına yaptırılmıştır[187]. Külliye, cami, medreseler, tabhane ve türbelerden oluşmaktadır.

USTA-SANATÇI: Mimarbaşı Sinan'ın inşa ettiği ve kendi ifadesiyle "çıraklık eseri" olarak nitelendirdiği ilk selâtin camisidir[188].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami, kare plânlı harim ve kuzeyindeki yine kare planlı revaklı-şadırvan avlusundan oluşmkatadır[189]. Kare tabana oturan 18,42 m. çapındaki merkezi kubbe, dört yönden yarım kubbe ve ikişer eksedra ile genişletilmiş, köşelerde bağımsız kubbelere yer verilmiştir (Çizim 24-25).

Harimin doğu ve batı cephelerinde düzenlenen revaklar avlu yönünde, iki şerefeli minarelerin kaideleri ile son bulmaktadır. Sinan, caminin dışında yan cephelerde revak denemesini ilk defa Şehzade Camisinde gerçekleştirmiş ve minare-cami ilişkisini akılcı bir çözüme kavuşturmuştur[190]. Cami ve güneyindeki hazire bölümü bir dış avlu içerisine alınarak, Külliye'nin diğer birimlerinden ayrılmıştır.

---

[185] Kuban, 1978: 101–102.
[186] Kitabe için bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 54. Ersoy, 2002: 52–54.
[187] Külliyenin Şehzade Mehmet'in ölümünden önce mi yoksa sonra mı başladığı tam olarak ortaya konulabilmiş değildir. Kanuni'nin yapımını başlattığı külliyeyi, Şehzade Mehmet'in ölümünden sonra onun adına ithaf ettiği akla yakın gelmektedir. Bu konuda bkz. Kuban, 1994:152; Necipoğlu, 2005: 191-196.
[188] Cami, Mimarbaşı Koca Sinan'ın çıraklık eseri olarak ünlenmiştir.
[189] Yapının mimari özellikleri için bkz. Kuban, 1994:152–155; Öz, 1997: 138; Kuban, 1978: 103-104; Gurlitt, 1999: 67-68; Ayvansarâyî-vd., 2006: 54–56; Wiener, 2002: 479–480; Goodwin, 2003: 207-211; Yüksel, 2004: 683-698; Bomba, 2006.
[190] Kuban, 1994: 153.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır[191] (Fotoğraf 44). Güney ve doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, merkezi kubbeyi taşıyan sekizgen planlı ayaklardan güneydoğudaki tarafından desteklenmekte; batı ve kuzey yönlerde ise birbirine ve duvarlara sivri kemerlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 26-27, Fotoğraf 45). Harim zemininden 4.00 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, 7.12x8.40 m. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Güney ve doğu beden duvarları ile kuzeybatı köşede merkezi kubbeyi taşıyan büyük ayak tarafından desteklenen hünkâr mahfili, kuzey ve batı cephelerde ise birbirine ve duvarlara sivri kemerlerle bağlanan ikişer mermer sütun tarafından taşınmaktadır (Fotoğraf 46). Ayrıca hünkâr mahfilinin altına yerleştirilmiş olan birbirlerine ve beden duvarlarına basık kemerlerle bağlı dört ahşap direk de mahfil döşemesinin taşınmasına destek olmaktadır.

Farklı renklerdeki mermer sütunların bilezikler yardımı ile oturdukları kaideler, seki seviyesinin altında kaldıklarından tam olarak izlenememektedirler. 2.21 m. boyundaki sütunların üzerine sade bilezikler yardımı ile oturtulan iki sıralı mukarnaslardan oluşan düşey dikdörtken biçimli sade sütun başlıkları birbirlerinin benzeri olarak tasarlanmışlardır. Aynı şekilde sivri kemerlerin duvar ve ayaklara oturmasını sağlayan üzengiler de mukarnaslı olarak yapılmışlardır.

Silme kuşakları ile hareketlendirilen mermer kemerlerin arasında kalan alanlarda yüzeysel gülbezeklere yer verilmiştir. Sütunların üzerinde tam olarak verilen gülbezekler, duvar yüzeylerine bitişik oldukları durumda ise yarım olarak verilmişlerdir (Fotoğraf 47).

Kemerlerin üzerinde yer alan silme kuşağının ardından mermer korkuluk ve kafese geçilmektedir. Kemer kavisleri ve döşeme hizasında uzanan bir silme kuşağı

[191] Evliya Çelebi "*Ve cami'in sol tarafında (---) sütun üzre hünkâr mahfili ...*" ifadesiyle hünkâr mahfilinin yerini tarif etmektedir (Evliya Çelebi, 1995: 67).

kırmızı renkle boyanarak, beyaz mermer yüzeyle kontrast oluşturulmuştur. Benzer uygulama korkulukların arasında kalan silmelerde de görülmektedir.

Hünkâr mahfili döşemesinin altında birbirlerine ve mahfilin diğer taşıyıcı ögelerine basık kemerlerle bağlanan dört adet kare kesitli ahşap direk, mahfil döşemesini desteklemektedir. Ahşap direklerden doğu duvara yakın olan ikisi kuzey-güney doğrultuda; güney duvara yakın olan diğer ikisi ise doğu-batı doğrultuda uzanan basık kemerlerle birbirlerine bağlanmıştır. Ahşaptan tek parça olarak şekillendirilmiş olan 2.21 m. boyundaki sütunların, 0.60 m. yüksekliğinde kaideleri ve bitkisel bezemeli başlıkları bulunmaktadır. Sütun başlıklarında yer alan volütler ve yaprak motifleri bu ahşap direk ve sütunların sonradan eklendiği yada yenilendiği etkisi uyandırmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Döşemenin başladığı hizadan geçen silmeden sonra, 0.57 m. yüksekliğindeki mermer korkuluk yer almaktadır. Korkululuğun harime bakan cepheleri zemin oyma tekniğinde işlenerek üst kısmı yarım daire biten dikey taksimatlar yapılmış ve zemin kırmızı renkle boyanmıştır (Fotoğraf 48).

Korkuluğun üzerinde 1.10 m. yüksekliğinde ahşap kafes yer almaktadır (Çizim 28, Fotoğraf 48). Geç dönemde yapıldığı anlaşılan kafes, büyük ölçüde yenilenmiş olmakla birlikte özgün halinde kalemişlerine sahip olduğu kısmen de olsa kalan izlerden anlaşılmaktadır. Batı ve kuzey cephelerde üzerinde nar motiflerinin yer aldığı ikişer dikmenin arasına yerleştirilen kafes, kıvrımlar ve stilize akantlardan oluşmaktadır. Hünkâr mahfilinin kuzeybatı köşesinde yer alan ve kuzey ile batı cepheleri birbirinden ayıran -ana kubbeyi taşıyan- ayağın yüzeyine kalemişi olarak kafes yapılarak iki cephe arasındaki bağlantı sağlanmaya çalışılmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşeli olan hünkâr mahfilinin üst bölümü için özel bir üst örtü tasarımına gidilmemiştir. Caminin üst örtü sistemi, hünkâr mahfilinin olduğu alanda da aynı şekilde devam ettirilmiştir. Hünkâr mahfilinin üzerinde küçük eksedralarla geçilen bir kubbe yer almaktadır.

Hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı alttan çakmalı olarak yapılmış olup, tavanın tüm yüzeyi çıtalarla kare taksimatlara ayrılmış ve gri bir yağlı boya ile boyanmıştır (Fotoğraf 49). Ancak mahfilin doğusunda kalan ve ahşap direklerle

sınırlandırılmış bölümde farklı bir uygulamaya gidilmiştir. Burada yine alttan çakmalı çıtalı tavan yapılmış, ancak bu kez taksimatlandırma kare değil ince uzun dikdörtgenler şeklinde oluşturulmuştur. Üçerli gruplar halinde bölümlere ayrılan tavanda çıtaların arasında kalan tavan yüzeyleri kalemişi olarak bezenmiştir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım doğu cephede payandalar arasında kalan ve taş basamaklarla ulaşılan bir tören girişinden[192] sağlanmaktadır[193] (Fotoğraf 50). Payandaların arasında kalan bölüm sivri kemerle iki bölüme ayrılmış ve her bir birimin üzeri eşdeğerde iki tekne tavanla örtülmüştür. Bu alanın doğu cephesi merkezinde altı kollu yıldızların yer aldığı on iki kenarlı çokgenlerden oluşan mermer bir kafesle sınırlandırılmıştır. Söz konusu kafesin güneyinde metal parmaklıklara sahip basık kemerli bir giriş açıklığı yer almaktadır. Bu girişten geçilerek bir sekiye, oradan da caminin güneydoğu köşesinde yer alan payandanın içerisine yerleştirilmiş taş merdivene ulaşılmaktadır. Ancak günümüzde tören girişi kapalı tutulmakta olup, hünkâr mahfilinin altında kalan bir pencerenin kapı haline dönüştürülmesi ile sekiye ulaşım sağlanmaktadır. Buradan merdivenle mermer konsollarla taşınan ahşaptan yapılmış balkona ulaşılmakta ve mermer kirişli bir açıklıktan hünkâr mahfiline geçilmektedir.

Giriş açıklığı ahşaptan yapılmış çokgenlerden oluşan geometrik kompozisyonlarla süslenmiş kapı kanatları ile örtülmüştür.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için özel pencereler tasarlanmamış, harimi aydınlatmak için yapılan pencereler hünkâr mahfilinin de aydınlatılmasına imkân tanımıştır. Hünkâr mahfili katında güney cephede iki ve doğu cephede bir pencere açıklığı yer almaktadır. Söz konusu pencereler mermer söve ve düz atkılara sahip olup, dikdörtgen biçimli olarak yapılmışlardır.

Pencere açıklıklarında çift kanatlı ahşap kanatlar kullanılmış ve kanatların yüzeyinde geometrik kompozisyonlara yer verilmiştir. Üç bölüm halinde tasarlanmış

---

[192] "*Tören girişi*" uygulaması, yan revakların yapımı ile ortaya çıkmış, revakların bir bölümünün özel giriş alanları olarak değerlendirilmesi sonucunda hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan geçit mekânları oluşmuştur. Geç dönemde hünkâr dairelerinin ortaya çıkması ile birlikte ise tören girişleri biçim değiştirerek sundurmalı girişlere dönüşmüşlerdir.

[193] Doğan Kuban, Şehzade Camisinde ilk kez görülen yan revak uygulamasına dikkat çekmekte ve "*Osmanlı mimarisinde masif duvarların yerini dış mimaride ilk kez bir revak almaktadır*" yazmaktadır (Kuban, 1978: 103).

kanat yüzeylerinde üst tabla sade, orta ve alt tablalar ise çok kollu yıldız ve çokgenlerden oluşan motiflerle bezenmiştir. Pencere kanatlarının duvara monte edilmesi için kullanılan metal kuşaklar ve tabla aralarında kullanılmış metal kabaralar da ahşabın görsel etkisini arttıracak şekilde biçimlendirilmiştir.

Mihrabiye: Güney beden duvarında hünkâr mahfili katındaki iki pencere arasında dış bükey bir silme ile sınırlandırılmış 2.61x1.28 m. ölçülerinde yüzeysel bir mihrabiye yer almaktadır (Fotoğraf 52). Düşey dikdörtgen biçimli mihrabiyenin beş kademeli kavsarası bulunmaktadır. Köşeliklerde sade gülçelere yer verilirken, mihrap nişinin ortasında içerisinde bitkisel kompozisyonların yer aldığı bir kandil motifi kullanılmıştır. Ancak duvar yüzeyindeki mevcut izlerden mihrap nişinde ve köşeliklerde yoğun bir kalemişi bezeme olduğu da anlaşılmaktadır (Fotoğraf 53).

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfilinin özgün süsleme programı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak mevcut süsleme ve izlerden bir fikir yürütmek mümkün görünmektedir.

Farklı renkli sütunlar ve mukarnaslı sütun başlıkları hünkâr mahfilinin cephesinde ilk dikkat çeken ögelerdir. Kemer köşeliklerinde yer alan gülbezekler ve silme kuşakları mermer yüzeyin monotonluğu kırmak için kullanılmıştır. Kırmızı bir çerçeve ile bulundukları yüzeylerden hafifçe öne taşırılan gülbezeklerin ortasında yeşil zemin üzerine altın yaldızla işlenmiş çiçek motifleri yer almaktadır. Batı cephede altı kollu çiçekler, kuzey cephede ise on kollu çiçekler kullanılmıştır.

Sade korkuluğun üzerinde bulunan ve geç dönemde yapılmış olan kafes de cephedeki süsleme programına zenginlik katmaktadır.

Hünkâr mahfili katı oldukça sade olmakla birlikte, mihrap duvarında yer alan payanda ile mihrap nişinin yüzeyinde kalemişi süslemeler kısmen belli olmaktadır. Büyük oranda tahrip olmuş kalemişlerinde kıvrık dal ve çiçeklerden oluşan bitkisel süsleme programının uygulandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında mahfilin kuzeybatı köşesinde yer alan ana kubbeyi taşıyan ayağın yüzeyinde, kafesin devamı niteliğinde bitkisel motiflerden oluşan kalemişi uygulamasına yer verilmiştir (Fotoğraf 51). Aynı zamanda hünkâr mahfilinin üzerinde yer alan kubbede de kalemişleri yoğun olarak

kullanılmıştır. Yapılan restorasyonla değiştirilen kompozisyonun algılanabilmesi için kubbenin orta bölümünün yarısı özgün halde bırakılmıştır.

Hünkâr mahfilinin kalemişleri ile bezeli alttan çakmalı tavanı, zengin bitkisel süsleme programının itina ile uygulandığı bir örnektir. Kırmızı zemin üzerine yapılan uygulamada iki ucunda lotusların yer aldığı bir çerçeve içerisinde kıvrık dallar arasına yerleştirilmiş karanfil ve çiçeklere yer verilmiştir. Günümüzde renk ve motiflerinin bir kısmı yok olan alttan çakmalı tavanın, bütünüyle kalemişi kaplı olduğunu gösteren bir kayıt bulunmamakla birlikte, tavanın bir bölümünün ince bir işçilikle bezenirken diğer bölümlerinin boş bırakılmış olma olasılığı zayıf görünmektedir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur.

Hünkâr mahfili katında yer alan üç pencere açıklığı ile kapı açıklığının alınlıklarında muhakkak hatla yazılmış "Besmele" ve "Ayet-el Kürsi" yer almaktadır. Yazı panolarının tamamı rumi ve kıvrık dallardan oluşan bir bezeme kuşağının içinde kurşuni zemin üzerine kırmızı renkli olarak yazılmıştır. Güney cephede mihrabın üzerinde dairesel gülbezek halinde "İhlâs Suresi", doğu cephede ise "Esma'ül Hüsna"dan isimler yazılıdır. Kurşuni zemin üzerine siyah renkli olarak yazılmış yazıların ortasında kırmızı renkli geometrik örgü bulunmaktadır[194].

DEĞERLENDİRME: Bağımsız bir birim olarak yapının güneydoğu köşesinde yer alan Şehzade Camisi hünkâr mahfili, Bursa Ulu, Edirne Eski, İstanbul Sultan Selim, Edirne 2. Bayezıd ve Manisa Muradiye camileri ile aynı konumda yer almaktadır.

Şehzade Camisi hünkâr mahfili, yapının güney ve doğu duvarları tarafından desteklenirken, kuzeybatı köşede ana kubbeyi taşıyan sekizgen planlı ayağa bitişik olarak yapılmıştır. Hünkâr mahfilinin kuzeybatı köşesindeki ayak mahfilin iki cephesi arasındaki organik bağlantıyı kesintiye uğratmış, batı ve kuzey cephelerin birbirinden kopmasına neden olmuştur. Söz konusu kesinti, geç dönemde hünkâr mahfili katında ayak üzerine yapılan kalemişi kafes motifi ile ortadan kaldırılmaya

[194] Ersoy, 2002: 56.

çalışılmıştır. Bundan sonra yapılan diğer hünkâr mahfili örneklerinin büyük bir çoğunluğunda ise cepheler arasındaki bağlantının korunmaya çalışıldığı görülmektedir.

İstanbul 2. Bayezıd ve Sultan Selim camilerinin hünkâr mahfillerinde sütun açıklıklarını geçmede kullanılan mermer kiriş uygulaması Şehzade Camisi hünkâr mahfili ile son bulmuştur. Bu örnekten sonra yapılan bütün kargir hünkâr mahfillerinde sütun açıklıklarını geçmede kiriş yerine dönemin üslup özelliklerine uygun kemer biçimleri kullanılmaya başlanmıştır.

Şehzade Camisi hünkâr mahfilinde ortaya çıkan diğer bir yenilik de hünkâr mahfili için yapının dışında, özel bir giriş tasarlanmasıdır. Bu uygulama gelenek halini alacak ve hünkâr mahfili bulunan bütün yapılarda görülecektir.

Genel anlamda sade bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfilinde yer alan bitkisel motif ve kompozisyonlarda Osmanlı sanatının klasik dönem özellikleri görülmektedir.

Şehzade Camisi hünkâr mahfili, cami ile birlikte tasarlanmış ve inşa edilmiştir. Sinan tarafından "çıraklık" eseri olarak tanımlanan yapının hünkâr mahfili, tasarım ve uygulama alanında yukarıda sayılan yeniliklerin ortaya konulduğu öncü bir örnektir.

2.1.8. İSTANBUL SÜLEYMANİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 29-33/Fotoğraf: 54-63)

İNCELEME TARİHİ: 21.06.2007

TARİH-DÖNEM: İnşa kitabesine göre caminin inşasına 957 Cemâziye'l-evvel (Mayıs-Haziran 1550) ayının sonlarında başlanmış ve 964 yılı Zilhicce (Eylül-Ekim 1557) ayının sonlarında tamamlanmıştır[195].

YAPTIRAN: Kanuni Sultan Süleyman[196] (1520–1564) tarafından cami, dört medrese, sıbyân mektebi, darüşşifa, tıp medresesi, imaret, tabhane, hamam, darül hadis ve iki türbeden oluşan bir külliye halinde yaptırılmıştır[197].

USTA-SANATÇI: Mimarbaşı Sinan'ın "kalfalık eserim" olarak tanımlanan yapısıdır. Bina nazırı Mehmet Paşa, bina emini Sinan Bey ve kâtip olarak Halil'in adları da bilinmektedir[198].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Kare kaideye oturan 26.50 m çapında merkezi kubbe, kuzey-güney aksında iki yarım kubbe ile genişletilmiştir[199]. Yan sahınların üzerinde üç büyük iki küçük olmak üzere beşer bağımsız kubbeye yer verilmiştir. Üst örtüde tamamlayıcı unsurlar olarak pandantifler, eksedra ve mukarnas dizileri kullanılmıştır (Çizim 29).

Revaklı avlunun ortasında bir maksem ile dört köşesinde birer minare bulunmaktadır. Cami ve güneyindeki hazire, bir dış avlu ile külliyenin diğer birimlerinden ayrılmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır (Çizim 30, Fotoğraf 54). Güney ve doğu duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve

---

[195] Kitabe, Hasan bin Ahmed Karahisari (Ahmet Karahisari'nin öğrencisi Hasan Katip/Çelebi) tarafından celi sülüs hatlı olarak yeşil zemin üzerine altın yaldızla yazılmıştır. Kitabe için bkz. Çulpan, 1971: 291-292; Ersoy, 2002: 61–63; Yüksel, 2004: 595-600.

[196] Bates, 1978: 65–74. Kanuni Sultan Süleyman'ın vakfiyesi için bkz. Yılmaz, 2008.

[197] Külliyenin inşa süreci ve inşaatta kullanılan malzemeler için bkz. Barkan, 1972-1979; Çelik, 2001.

[198] Öz, 1997: 132.

[199] Caminin ayrıntılı mimari tasviri için bkz. Sözen vd., 1975: 175-176; Kuban, 1978: 112-118; Gurlitt, 1999: 69-73; Ayvansarâyî-vd., 2006: 56-57; Öz, 1997: 131-134; Cantay, 1989; Wiener, 2002: 464–469; Kuban, 1994: 104; Goodwin, 2003: 217-237; Yüksel, 2004: 67-613.

kuzey yönlerde ise birbirine kemerlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır. "L" planlı hünkâr mahfilinin uzun kenarı mihrap duvarına paralel olarak uzanmakta, kuzeyinde kısa bir kol payandada sonlanmaktadır. Harim zemininden 4.55 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, yaklaşık olarak 11.79x6.95 metrelik ana hacim ile bunun kuzeyindeki eklenmiş 2.95x2.00 m. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır (Fotoğraf 56).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Doğu ve güney yönlerde beden duvarına bitişik olan hünkâr mahfilinin ana taşıyıcı sistemini mermer sütunlar oluşturmaktadır[200] (Fotoğraf 55). Günümüzde kaide ve bilezikleri seki seviyesinin altında kalan 2.34 m. boyundaki sütunlar, bileziklerle geçilen üç kademeli mukarnaslı başlıklara sahiptirler[201].

Birer tanesi güney ve doğu beden duvarlarına bitişik toplam sekiz sütun, birbirlerine ve beden duvarlarına sivri kemerlerle bağlanmıştır (Çizim 31-32). Batı cephede iki kemer, kuzey cephede ise üç kemer açıklığı bulunmaktadır. Hünkâr mahfilinin orta bölümünde yer alan iki sütun da birbirlerine, beden duvarlarına ve diğer sütunlara sivri kemerlerle bağlanmıştır. Hafifçe içe çekilerek yüzeyden ayrılmış olan Marmara mermerinden[202] örülmüş kemerlerin arasında ahşap gergiler bulunmaktadır. Kemer kilit taşlarının yüzeyinde daire biçimli, altın yaldızla boyanmış gülbezeklere yer verilmiştir. Sivri kemerlerin üzerinde döşeme seviyesinde hafif dışarı taşan bir silme kuşağı ve bu kuşağın üzerinde mermer korkuluk yer almaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Marmara mermerinden yapılmış olan 0.58 m yüksekliğindeki korkuluk, dekoratif Bursa kemerlerinin yatay eksende sıralanması ile oluşturulmuştur (Çizim 33). Mihrap duvarından başlayıp önce kuzeye yönelen

[200] 30-40 cm çapında ve 2.34 m. boyundaki sütunlar, Taşkesen breşi, serpantin breşi, Mısır graniti, eski kırmızı porfir ve Marmara mermerdendir. Söz konusu toplan sekiz sütun üç kişi tarafından sütun başına 100-150 akçeye işlenmiştir. Çelik, 2001: 213.

[201] 18 Ocak-1 Şubat 1556 döneminde, hünkâr mahfilinin her biri 300 akçeden 6 tam ve her biri 240 akçeden 2 yarım sütun başlığı ve sütunların oturacağı seki işlenmiştir. Söz konusu tarihte sütunlar henüz yerlerine dikilmemiş ancak ikisi işlenmiştir. 15-28 Şubat 1556 döneminde de kalan sütun işlenmiş ve 28 Şubat 1556 tarihinden sonra sütunlar dikilmiş ve kemerlerin yapımına başlanmıştır. Bkz. Çelik, 2001: 254.

[202] İnşaat defterinde, Süleymaniye Camisi ve Külliyesi'nde kullanılan mermer malzemenin büyük ölçüde Marmara Adası ve Marmara Bölgesindeki mermer ocaklarından temin edildiği kayıtlıdır. Barkan, 1972: 356.

korkuluk, hünkâr mahfilinin kuzeybatı köşesinde doksan derecelik bir kırılma yaparak doğuya yönelmekte ardından doğu beden duvarına yaklaşıp tekrar doksan derecelik bir kırılma yaparak kuzeydeki payanda da son bulmaktadır.

Geç dönemde korkuluğun üzerine yapılan ahşap kafes, günümüzde ortadan kalkmıştır[203] (Çizim 33).

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini taş döşeli hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı, kemerler arasında kalan altı bölüm halinde tasarlanmıştır. Basık aynalı tonozların ortasında içerisi dört köşe bölümlere ayrılmış kare biçimli birer tavan göbeği bulunmaktadır (Fotoğraf 62).

Harimin üst örtüsü hünkâr mahfilinin üzerinde farklılık göstermemekte ve harimin üzerini örten köşe kubbesi hünkâr mahfilinin üzerini de kaplamaktadır. Ancak mukarnaslarla geçilen kubbe zengin süsleme programı ile simetriğinden ayrılmaktadır. Kubbenin merkezinde ongen geometrik bir sistem ve ongenin çevresine zencerek kuşağı ile bu kuşağın çevresinde rumi ve hatailerden oluşan ikinci bir kuşak yer alır. Kubbe eteğindeki rumili kuşağa kadar uzanan 24 taksimatlı tığ kompozisyonu ile süsleme programı tamamlanmaktadır. Tığları güçlendiren şemselerin içerisinde naturalist üslupta nergis ve lalelere yer verilmiştir[204].

Kubbeyi taşıyan sivri kemerlerden batıdaki kırmızı ve beyaz renkle dönüşümlü olarak kaplanırken, doğu beden duvarına bitişik olanın karnında kalemişi olarak yapılmış süslemeler bulunmaktadır. Kırmızı zemin üzerine siyah-beyaz rumi, palmet ve kıvrıkdallardan oluşan girift bir kompozisyon, yine siyah, kırmızı ve beyaz renklerden kıvrıkdallı bir kuşakla çevrilidir[205].

Kapı ve Merdiven: Doğu cephede güney duvara yakın olarak yapılmış ve iki payandanın arasında kalan dikdörtgen planlı alan tören girişini barındırmaktadır[206] (Fotoğraf 63). Payandalar arasında kalan alanın birbirine sivri kemerlerle bağlı iki sütunla üç bölüme ayrılması sağlanmış ve bu bölüm ortada kubbe yanlarda düz

---

[203] Muzaffer Sudalı tarafından çekilen fotoğrafta ve yapılan çizimlerde mermer korkuluğun üzerine yerleştirilmiş olan kafes açık bir şekilde görülmektedir. Bkz. Sudalı, 1958: 36, Pl. VI, Şekil: 28 b.
[204] İrteş, 2007: 301.
[205] Semih İrteş kemeraltı süslemelerinin Edirne Selimiye Camisi kemer nakışlarının bozuk kopyaları olduğunu belirtmektedir. Bkz. Semih İrteş, İrteş, 2007: 301.
[206] Evliya Çelebi, caminin beş adet kapısı bulunduğunu bunlardan hünkâr mahfili altındakinin "*vüzera kapusı*" olarak adlandırıldığını belirtmektedir (Evliya Çelebi, 1995: 63).

tavanla örtülmüştür[207]. Söz konusu üç bölümün güneydeki ikisi onikigenlerden oluşan çokgenlerin yatay ve düşey akslarda sıralanmasıyla oluşturulan mermer bir korkuluk ile sınırlandırılmıştır. Korkuluk çokgenlerin üzerinde palmetlerin yatay olarak sıralanması ile oluşturulan bir tepelik ile son bulmaktadır. Bu iki bölümün kuzeyinde kalan ve yedi basamaklı bir merdiven ile ulaşılan açıklıkta mermer levhalarla oluşturulmuş tören girişi bulunmaktadır. Basık kemerli giriş açıklığının üst kısmında, korkuluklar da görülen palmet sırası devam etmektedir. Giriş açıklığı iki kanatlı metal şebeke ile kapatılmıştır. Giriş açıklığının karşına gelen ve doğu duvardaki iki pencere arasında kalan dolap nişinin arkasına yerleştirilmiş kuzey-güney doğrultuda uzanan merdivenle hünkâr mahfiline ulaşım sağlanmıştır. Cami içerisinden de doğu cephedeki ikinci pencere açıklığının içinden geçilerek söz konusu açıklığa ulaşılmaktadır (Fotoğraf 57). Bir basamakla vurgulanan açıklık, çift kanatlı ahşap bir kapı ile örtülüdür.

Hünkâr mahfili, payanda içerisinde yer alan basit bir girişle kuzeyinde kalan galeri katı ile de bağlantılı hale getirilmiştir (Fotoğraf 58). İki birim arasında oluşan kot farkı iki basamaklı bir merdiven yapılarak çözülmüş olması bu geçidin yapının özgün halinde olmayıp daha sonra yapıldığı intibaını uyandırmaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin alt katında ve mahfil katında ikisi doğu, ikisi güney cephede olmak üzere toplam dörder adet mermer kirişli pencere yer almaktadır[208]. Bu pencerelerin sıvalı tavanları kalemişi olarak[209], tabanları ise renkli taşlardan yapılmış geometrik motif ve geçmelerden oluşan kompozisyonlara sahiptirler. Hünkâr mahfili katında güney beden duvarında yer alan pencereler, yapının tamamında kullanılan beyaz mermerden söve ve düz atkılardan farklı olarak yeşil renkli damarlı mermerden yapılmışlardır.

---

[207] Tören girişi bir dönem camekânla kapatılarak görünümü bozulmuş ancak daha sonra bu yanlış uygulamadan vazgeçilmiştir.

[208] Güney cephede, mihrabın iki yanındaki diğerlerine göre daha itinalı olarak yapılmış pencerelerde, pirinç malzemeden yapılmış parmaklıklar bulunmaktadır. Bu iki parmaklık 2100 akçeye mal olmuştur. Çelik, 2001: 284.

[209] Alt pencerelerde de çeşitli varyasyonlar şeklinde uygulanan süslemeler, genel olarak sekiz dilimli şemse ve köşelik tasarımından oluşmaktadır.

Hünkâr mahfili mihrabiyesinin iki yanındaki pencere kanatları caminin diğer bölümlerindeki pencere kanatlarından hem malzeme hem de tasarım açısından daha özenli olarak yapılarak hünkâr mahfiline verilen önem vurgulanmıştır[210].

Mihrabiye: Hünkâr mahfilleri içerisinde büyük boyutlu ilk mihrabiye uygulaması Süleymaniye Camisinde ortaya çıkmaktadır[211]. Şehzade Camisinde silmelerle vurgulanan yüzeysel mihrap nişi yerine bu yapıda, güney beden duvarında yer alan iki pencerenin arasına yerleştirilmiş mermer mihrabiye görülmektedir.

5.05x2.10 m. boyutlarındaki mermerden yapılmış sade mihrabiye, mermer kaplı beden duvarından 0.16 m. öne taşırılmıştır (Fotoğraf 59-60). Silmelerle sınırlandırılan mihrabiyenin, dört cepheli nişi ve nişin üzerinde beş dilimli mukarnaslı kavsarası bulunmaktadır. Kavsaranın üzerinde celi sülüs hatla yazılmış kitabelik bulunmaktadır.

Kavukluk: Güney beden duvarı içerisine yapılmış olan dikdörtgen biçimli niş, dolap ya da kavukluk olarak tasarlanmış olmalıdır. Ancak sonraki örneklerde kavukluk olarak adlandırılan birimler dikkate alınırsa buradaki uygulama basit bir niş görünümündedir.

SÜSLEME: Süleymaniye Camisi hünkâr mahfili, yalın ve vakur duruşu ile dikkat çekmektedir. Hünkâr mahfilinin tüm cepheleri beyaz mermerden yapılmış, aynı zamanda mihrap cephesi de gri damarlı mermerle kaplanmıştır. Muzaffer Sudalı, hünkâr mahfilini tanımlarken *"Akşam güneşi batıdaki pencerelerden geçerek tam hünkâr mahfilinin mihrap cephesine düşmekte ve bu saatler loş olan cami içerisinde yalnız mahfil dikkati çekmektedir."* ifadesiyle bu uygulamayı vurgulamaktadır.

Cephelerdeki sütunlar değişik renklerden oluşan mermer bloklardan yapılırken arada kalan iki sütun da beyaz mermer tercih edilmiştir. Sütunların üzerinde yer alan mukarnaslı mermer başlıklar birbirinin tekrarı izlenimi uyandırmakla birlikte, dikkatle incelendiği takdirde aralarında küçük farklılıkların

---

[210] Yanar, 1989: 41.

[211] Evliye Çelebi, yapıyı tanıtırken "*bu Camisin sol guşesinde (---) sütun üzre bir makam-ı ali hünkar mahfili vardır. Başka mihrabı vardır.*" şeklinde bilgi vermekte; hünkâr mahfilinin varlığını belirtmekte ve hünkâr mahfiline ait özel bir mihrabiyenin bulunduğunu da vurgulamaktadır (Evliya Çelebi, 1995: 63).

olduğu görülmektedir. Özelikle kuzeybatı köşede yer alan diğerlerine göre de daha kalın olarak yapılmış olan sütunun başlığı, diğerlerinden daha büyük olarak yapılmıştır. Başlıkların üzerinde altın yaldızlı bir kuşağa yer verilmesi ve sütunların arasında kalan gergiler ile kemer kilit taşlarındaki gülbezeklerin altın yaldızla yaldızlanması cephenin görünüşüne farklı bir renk katmıştır. Döşeme hizasında silmelere yer verilirken, Bursa kemerlerinden oluşan korkuluk ile cephenin bütünlüğü tamamlanmıştır.

Gri renkli damarlı mermerle kaplı mihrap cephesi ve bu cephede yer alan pencere kiriş ve sövelerinin az bulunan ve maliyet açısından da diğer mermer çeşitlerine göre daha yüksek olan yeşil damarlı mermerle yapılması hünkâr mahfiline ve özellikle mihrap cephesine verilen önemin bir sonucu olarak öne çıkmaktadır. Pencere alınlıklarında altın yaldızla hazırlanmış kitabelikler yer almaktadır.

Hünkâr mahfili mihrabiyesinin iki yanındaki pencere kanatları simetrik düzenli 0.62x2.14 m ölçülerindeki pencere kanatları abanoz ağacından yapılmışlar; fildişi ve sedef kakmalarla bezenmişlerdir (Fotoğraf 61). Geçme tekniğinde üçer panolu olarak yapılmış kanatların alt ve üst panoları kareye yakın yatay dikdörtgen, orta pano ise düşey dikdörtgendir. Panolar burgulu ince bir şeritle kuşatılmış ve panoların çevresi çintemanilerle çevrilmiştir. Her bir pano sırasıyla meander, burgu ve zencireklerden oluşan üç sıra ince kuşak içerisine alınmıştır. Alt panoların ortalarında kareye yakın olarak bir pano yapılmış ve panonun içerisinde şemse-köşebent kompozisyonu yerleştirilmiştir. Üst panoların ortalarında ise burgulu desenle yatay dikdörtgen bir pano yapılmış ancak içi boş bırakılmıştır. Düşey dikdörtgen şeklindeki orta panolarda alt ve üstte köşebendlere yer verilmiş, düşey olarak sıralanmış üç adet şemsenin aralarına yerleştirilen çintemanilerle kompozisyon tamamlanmıştır. Kanatların binilerinde de fildişi kakma şemselere yer verilmiştir[212].

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur.

---

[212] Pencere kanatlarında kullanılan malzeme ve uygulanan teknikler ile benzer uygulamalar hakkındaki doyurucu bir çalışma için bkz. Bozer, 2007: 329–353.

Hünkâr mahfilinde yazılı süsleme sadece mihrabın üzerinde ve mihrabın iki yanındaki pencerelerin alınlıkları ile doğu cephedeki pencere alınlıkları hizasındaki levhalarda görülmektedir. Yazılar koyu yeşil zemin üzerine sülüs hatla altın yaldız kullanılarak yazılmıştır. Mihrabiyenin iki yanındaki pencere alınlıklarında "*Peygamber (SAV) buyurdu ki: Adalet ve insaf sahibi kimseler Allah indinde nurdan minberler üzerindedirler*" mealindeki Hadis-i Şerif; mihrabiye alınlığında ise "*Zekeriya mihrapta durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler*" mealindeki Âl-i İmrân Suresinin 39. Ayeti yazılıdır[213].

DEĞERLENDİRME: Süleymaniye Camisi hünkâr mahfili, klasik dönemde yapılan tüm örneklerde gördüğümüz üzere yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Caminin kuzey ve yan duvarları boyunca devam eden (galerilerin) (ikinci kat mahfilleri) bir devamı gibi görünmekle birlikte bu katla arasında kot farkının bulunması hünkâr mahfilinin bağımsız bir birim olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Bursa Ulu, Edirne Eski, İstanbul Sultan Selim, Edirne 2. Bayezıt, Manisa Muradiye ve Şehzade camilerindeki hünkâr mahfilleri, söz konusu yapılarda ikinci kat mahfillerinin olmaması sebebiyle harim içerisinde tek başlarına bağımsız birimler olarak yer almaktadır. Süleymaniye Camisinde ise ikinci kat mahfillerinin bulunması, hünkâr mahfilinin bu katın devamı olarak algılanmasına neden olmaktadır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi hünkâr mahfili ile ikinci kat arasındaki kot farkı ve birim arasındaki bağlantının yalnızca eğreti bir geçitle sağlanıyor olması bu hünkâr mahfilin de bağımsız bir birim olarak ele alındığını göstermektedir. Benzer uygulama Edirne Selimiye ve İstanbul Sultan Ahmet camilerinde de görülmektedir. Ancak bu örneklerde ikinci kat mahfili ile hünkâr mahfili arasında bir geçit de bulunmamaktadır.

Hassa Mimarlar Ocağının başı Sinan'ın dehasının en somut yansımalarından biri olan Süleymaniye Camisinin, Kanuni Sultan Süleyman için tasarlanmış olan hünkâr mahfili, sadeliğinin yanında getirdiği yeniliklerle de önemini gözler önüne sermektedir. Şehzade Camisi hünkâr mahfilinde başlayan yüzeysel mihrabiye tasarımı, Süleymaniye Camisi ile daha büyük boyutlu hale gelmiş ve özellikle klasik dönemde yaygınlaşmıştır. Süleymaniye Camisinde ortaya çıkan ve Edirne Selimiye

[213] Yüksel, 2004: 601.

Camisinde devam eden bir uygulama da mahfil katında beden duvarının geriye çekilerek hünkâr mahfilinin daha geniş bir alana oturmasına imkân tanıyan mimari çözümdür. Söz konusu uygulama ile yan revakların üst kısımları hünkâr mahfiline dâhil edilmiştir.

Süsleme kompozisyonunun sadeliği, oranların uyumu açısından klasik dönem Osmanlı mimarisinin en dikkat çekici uygulamalarından olan hünkâr mahfili, pencere kanatlarında kullanılan malzeme ve tekniklerle ayrıntıya verilen önemi ortaya koymaktadır.

Bir dönem mermer korkuluklarının üzerine ahşap kafes yerleştirilen hünkâr mahfili, günümüzde özgün görünümüne kavuşturulmuştur.

2.1.9. EDİRNE SELİMİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 34-38/Fotoğraf: 64-74)

İNCELEME TARİHİ: 10.08.2007

TARİH-DÖNEM: Harimin kuzey giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre yapımına H.976/M.1568–69'da başlanan cami, H.982/M.1574-75 yılında tamamlanmıştır[214].

YAPTIRAN: Sultan 2. Selim (1524–1574).

USTA-SANATÇI: Mimarbaşı Sinan'ın "ustalık eserim" olarak tanımladığı yapıdır[215].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Enine dikdörtgen plânlı harim, sekizgen kaideye oturan 31.50 metrelik merkezi kubbeyle örtülmüş ve dört köşede yarım kubbe biçimli birer eksedraya yer verilmiştir[216] (Çizim 34-35). Dikdörtgen mekândan dışarıya doğru taşırılan mihrap bölümünün üzeri de bir yarım kubbe örtülüdür. Yan kanatlarda yer alan iki katlı dış cephe galerilerinin ikinci katları mahfil olarak değerlendirilmiştir. Kıble cephesinde de tek katlı galeri uygulaması vardır.

Harimin dört köşesinde üçer şerefeli birer minare ile önünde ortasında bir su tesisatının yer aladığı revaklı-şadırvan avlusu bulunmaktadır[217].

Cami, mimari özelliklerinin yanında taş, mermer, çini, ahşap sedef gibi süsleme özellikleri de dikkat çekicidir. Mihrap ve minberi mermer işçiliğinin en özenli örnekleri arasındadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır (Çizim 36, Fotoğraf 64). Güney ve doğu duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve

---

[214] İnşa kitabesi için bkz. Onur, 1972: 62; Dijkema, 1977: s. 37-38; Dikici, 2003: 147-149.

[215] Arşiv belgelerine göre Sinan, 1568'den itibaren yapının inşasında bizzat bulunmuş ve inşaatın seyri hakkında İstanbul'la sürekli yazışarak, bilgi vermiştir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncay, 1969: 3-12.

[216] Osmanlı mimarisinde merkezi mekânlı yapılarda sekizgen şemanın gelişimi için bkz. Acar, 1992: 96–105.

[217] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Aslanapa, 1949: 1; Gökbilgin, 1952: Sözen vd, 1975: 196; Zick-Nissen, 1996: 202–208; Kuban, 1998; Köylüoğlu, 1998; 21–28; Evliya Çelebi, 1999: 246-249; Gurlitt, 1999: 73-74; Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 25-46; Goodwin, 2003: 261–269; Tunca, 2005.

kuzey yönlerde ise birbirine kemerlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır. Yapının dışında kalan iki katlı galerinin üst katının hünkâr mahfiline eklenmesi ile oldukça geniş bir alana yayılan hünkâr mahfili, 10.70x8.79 m ölçülerinde "L" planlı bir alanı kaplamaktadır. Hünkâr mahfilinin güneyinde 1.45x0.92 m. ölçülerinde yamuk planlı bir sahanlıktan geçilerek ulaşılan 1.62x2.90 m. ölçülerinde küçük bir hücre bulunmaktadır[218].

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Doğu ve güney yönlerde beden duvarları tarafından desteklenen hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise dört adet mermer sütunla taşınmaktadır (Çizim 37, Fotoğraf 65).

Güney beden duvarına bitişik sütunla başlayan kemer dizisi, iki kemer açıklığının ardından doksan derecelik bir kırılma yaparak doğu beden duvarına uzanmaktadır. Güney cephede duvara bitişik durumdaki sütunun yerini doğu cephede mermer bir üzengi almaktadır. Hünkâr mahfilinin cephelerinde sivri kemerler kullanılırken, batı cephenin ortasındaki sütun, doğu-batı doğrultuda uzanan basık bir kemerle doğu beden duvarına bağlanmıştır.

Mihrap duvarı ve yan sahınlar boyunca devam eden 0.23 m. yüksekliğindeki sekinin üzerine yerleştirilen sütunların kaideleri izlenememekle birlikte kaide ile sütun arasında kalan bilezikleri görülebilmektedir. 2.16 m. boyundaki sütunların üzerinde dört kademeli olarak hazırlanmış mukarnaslı sütun başlıkları yer almaktadır. Sütunların üzerine oturan sivri kemerler renkli taşların dönüşümlü olarak kullanılması ile örülmüştür. Kemer köşelikleri çini plakalardan yapılmış zengin bir bitkisel kompozisyonla bezenmiştir (Çizim 38, Fotoğraf 66).

Çini kuşaklarının üzerinde hafifçe dışarı taşan bir silme kuşağının ardından da mermer korkuluğa geçilmektedir.

---

[218] Söz konusu alan M. Baha Tanman tarafından "*itikâf hücresi*" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tanman, 2001: 151-161.
Rif'at Osman, 1253/1837 tarihinde itikâf hücresindeki pencerenin genişletilerek kapıya dönüştürüldüğünü ve mihrabın soluna rastlayan minare kaidesine dışarıya doğru ahşap bir abdesthanenin yaptırıldığını belirtmektedir. Daha sonra bu çirkin uygulama Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ortadan kaldırılarak, yapı özgün görünümüne kavuşturulmuştur (Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 33).

Doğu beden duvarının geriye çekilmesi ile daha geniş bir alana yayılması sağlanan hünkâr mahfilinin, güney beden duvarından başlayıp kuzeydeki payandaya kadar uzanması ve "L" planlı bir alanı kaplaması sağlanmıştır. Alt katta doğu duvarında yer alan iki pencere açıklığının üzerini kaplayan hünkâr mahfili, kapı olarak kullanılan üçüncü pencerenin olduğu bölümü de alanı içerisine alarak genişletilirken kapı açıklığının üzerinde dört adet taş konsol da hünkâr mahfilinin genişletilmesine destek vermiştir.

Hünkâr mahfili katında beden duvarlarının üzerine isabet eden alanda ise dört kademeli fakat alt kattakilerden daha büyük mukarnaslı başlıklara sahip iki mermer sütun yer almaktadır. Birbirlerine ve güneyde beden duvarına kuzeyde ise payandaya sivri kemerle bağlanan sütunlar, doğu beden duvarına basık kemerlerle bağlanmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Silme kuşağının üzerinde yer alan döşeme hizasındaki dikey bölümlere ayrılmış mermer bir kuşağın üzerine yerleştirilmiş olan 0.49 m. yüksekliğindeki mermer korkuluk, Süleymaniye Camisinde olduğu gibi yatay istikamette sıralanmış dekoratif Bursa kemerlerinden oluşmaktadır (Çizim 38). Ancak korkuluğun arka yüzüne yerleştirilen ahşap panolar nedeniyle kemer boşlukları ortadan kalkmıştır. Mihrap duvarından başlayıp önce kuzeye yönelen korkuluk, hünkâr mahfilinin kuzeybatı köşesinde doksan derecelik bir kırılma yaparak doğuya yönelmekte ardından doğu beden duvarının üzerinde tekrar doksan derecelik bir kırılma yaparak kuzeydeki payanda da son bulmaktadır.

Geç dönemde korkuluğun üzerine 1.48 m. yüksekliğinde ahşaptan bir kafes yapılmıştır. Kafes de korkuluk gibi mahfil cephelerini dolanmaktadır. Kafes sistemini oluşturan dikmelerin üzerinde nar motiflerine yer verilirken, çıtaların birbirine çapraz olarak çakılmasında oluşturulan kafesin üst bölümlerinde perde motifleri kullanılmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin zemini taş döşelidir.

Hünkâr mahfili katında güney beden duvarının geriye çekilmesi ile elde edilen alanda yer alan iki sütunun birbirlerine ve güney beden duvarına kemerler yardımı ile bağlandığı daha önce belirtilmişti. Bu alanda iki basık kemerle üç bölüme

ayrılmış ve aynalı tonozla örtülmüştür. Aynalı tonoz olarak ele alınan bu yüzeyler boş bırakılmamış ve yoğun bir kalemişi süsleme uygulanmıştır (Fotoğraf 71).

Hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı doğu-batı doğrultuda uzanan kemerle iki bölüme ayrılmış ve bu iki bölüm aynalı tonozla örtülmüştür. Dikdörtgen biçimli bölümler üst kattaki süsleme programına benzer bir şekilde kalemişi olarak süslenmiştir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfilinin doğusunda, tören girişi bulunmaktadır (Fotoğraf 74). Yapının güneydoğu köşesindeki minare ile doğu cephedeki ilk payanda arasında kalan üç kemer açıklığından oluşan yan revak, tören girişi olarak tasarlanmıştır. Kare planlı iki ayak ve yanlarda sivri teğet, ortada sivri kemer kullanılarak üç bölüm halinde tasarlanan alanın güneydeki iki bölümü geometrik geçmelerden oluşan mermer bir korkulukla sınırlandırılmış; kuzeyde kalan bölümü ise basık kemerli bir giriş açıklığı olarak değerlendirilmiştir. Hem korkuluğun hem de giriş açıklığının üzerinde palmetlerden oluşan bir kuşak cepheyi boydan boya dolaşmaktadır. Kare planlı ayakların batıdaki beden duvarına basık kemerlerle bağlanması sonucu oluşan tavan yüzeyleri kalemişi olarak süslenmiştir. Altı basamaklı bir merdivenle ulaşılan tören girişinden geçildikten sonra ulaşılan dikdörtgen planlı alanın güneyinde 1.19 m. derinliğinde sivri kemerli bir eyvan, batı cephesinde iki pencere ile harimle irtibatı sağlayan bir giriş açıklığı ve kuzeyinde payanda içerisine yerleştirilmiş basık kemerli ikinci bir giriş açıklığı yer almaktadır. Bu ikinci giriş açıklığından taş bir merdivenle hünkâr mahfili katına ulaşılmaktadır. Çini kaplı basık kemerli açıklıkta, kapı kanadı bulunmamaktadır.

Hünkâr mahfilindeki ikinci geçit, mahfilin güneyindeki hücreye geçişe imkân tanıyan siyah-beyaz taşlardan örülmüş basık kemerli geçittir (Fotoğraf 67-68). Bu açıklıkta sade bir kapı kanadı bulunmaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili katı için tasarlanmış özel bir pencere uygulaması bulunmamaktadır. Hatta cephedeki simetriyi bozmamak için hünkâr mahfili mihrabiyesinin nişinde bir pencereye dahi yer verilmiştir. Hünkâr mahfilinin doğu cephesinde ise üç adet pencere yer almaktadır. Dikdörtgen biçimli bu pencere açıklıkları düz atkılarla geçilmiştir.

Mihrabiye: Çift renkli burmalı sütunlar ile sınırlandırılan sivri kemerli bir niş içerisine yerleştirilmiş olan mermer mihrabiye, sade bir niş ile beş kademeli mukarnaslardan oluşan bir kavsaradan ibarettir (Fotoğraf 72). Mihrabın en ilginç yanı, mihrap nişi içerisinde yer alan düşey dikdörtgen şeklindeki pencere açıklığıdır. Abanoz ağacından yapılan ve fildişi kakma ile zenginleştirilen pencere kanatlarına sahip pencere açıklığı, güney cephenin simetrisini bozmamak için mihrap nişi içerisine yerleştirilmiştir (Fotoğraf 73).

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Edirne Selimiye Camisi, bu döneme kadar inşa edilen hünkâr mahfilleri içerisinde en yoğun çini[219] ve kalemişi[220] uygulamalarına sahip olan hünkâr mahfilidir.

Koyu renkli sütunlar, iri mukarnaslı başlıklar, iki renkli taşların dönüşümlü olarak kullanılması ile örülen kemerler, kemer köşeliklerine yerleştirilen çini plakalar, Bursa kemerli mermer korkuluk ve geç dönemde korkuluğun üzerine eklenen ahşap kafes hünkâr mahfili cephesinde dikkat çeken ve görsel zenginliği artıran ögelerdir.

Özellikle kemer köşeliklerinde yer alan çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan bir kuşakla çevrelenen kompozisyonlar, beyaz zemin üzerine işlenmiş iri hatayi ve yaprakların aralarına yerleştirilmiş lale, karanfil, sümbül, şakayık gibi çiçekler ve gülbezeklerden oluşmaktadır[221]. Kemerlerin birleşme noktasının üstünde ortada hataili kompozisyonu kesen, kırmızı zemin üzerine beyaz renkli içleri kobalt mavisi ile renklendirilmiş çin bulutlarından oluşan iri yuvarlak bir madalyon yer almaktadır. Kemerlerin köşelik kısımlarının yan ve üst kenarlarında yarım olarak kullanılmış iri hatailer bulunmaktadır. Söz konusu kompozisyon hünkâr mahfilinin batı ve kuzey cephelerinde az farkla tekrar etmektedir. Ancak kuzey cephe daha dar olduğu için buradaki kompozisyon da yatay eksende daha dar olarak uygulanmıştır.

---

[219] Hünkâr mahfilinin çini süsleme programı, onüç farklı kompozisyonun birlikte kullanılması ile oluşturulmuştur. Selimiye Cami ve hünkâr mahfilindeki çini süsleme programı için bkz. Arlı, 1998: 417-426.

[220] Selimiye Camisi kalemişleri için bkz. Gülendam, 1994. Ayrıca caminin kalemişi süslemelerinin restorasyonlara dayalı genel bir değerlendirmesi için bkz. Bilgi, 2010: 435–446.

[221] Selimiye Camisi çinilerinde kullanılan lale motifleri ve kullanım alanları için bkz. Ülkücü, 1998: 37–68.

Hünkâr mahfilin iç bölümü ise dış yüzeylere göre daha yoğun bir çini uygulamasına sahne olmuştur (Fotoğraf 70). İznik çinilerinin en güzel ve kaliteli örnekleri bu hünkâr mahfili için üretilmiş olmalıdır[222]. Burada sonradan kesilip yerlerine konmuş gibi görünen meyve vermiş iki elma ağacı bütün Osmanlı çinilerinde tek özgün dekor olarak karşımıza çıkmaktadır. Elma fidanının kökü karanfil, lale ve sümbüllerle zenginleştirilmiştir. Bahar açmış erik fidanı da birkaç defa tekrarlanarak hünkâr mahfilinde taze bir bahar havası estirilmiştir. Ancak ne yazık ki, güney duvarındaki çinilerin bir bölümü 1877-78 Rus Harbinde yerlerinden sökülerek, Moskova'ya götürülmüştür[223]. Özellikle güneydeki hücreye geçiş açıklığının yer aldığı duvardaki sonsuzluk prensibine göre oluşturulmuş çinilerden boş kalan alanlar kalemişi olarak tamamlanmıştır (Fotoğraf 71). Hünkâr mahfilindeki çini kaplı bazı yüzeylerde çeşitli onarımlar esnasında rast gele yerleştirilen çini plakalar nedeniyle özgün görünümlerini kaybetmişlerdir.

Mermer mihrabın sivri kemerli alınlığı lacivert üzerine beyaz sülüs ayet yazılı pano ile taçlanmıştır (Fotoğraf 72). Mihrabın burmalı sütuncelerinin yanlarında beyaz zemin üzerine kırmızı, mavi ve yeşil renkli şakayıklar iri yaprak motiflerinin arasına yerleştirilmiştir. Kemer köşelikleri çiçek ve kıvrıkdallardan oluşan girift bir süsleme ile kaplanmış; köşeliklerin yanlarında küçük bahar ağaçlarına yer verilmiştir[224].

Hünkâr mahfilinin doğu beden duvarında pencere alınlıklarının iki yanında beyaz zemin üzerine mavi, kırmızı ve yeşil renklerden oluşan bahar ağaçları yükselmektedir. Dikdörtgen çerçeveli üç pencere arasındaki duvar yüzeyleri ise birbirinin simetriği olarak düzenlenmiş yine beyaz zemin üzerine iri mavi gülbezek ve şakayıklarla çevrili içleri bitkisel motiflerle dolgulanmış büyük boyutlu şemselerden oluşan kompozisyonlarla kaplanmıştır. Büyük ve daha küçük olarak kullanılmış dilimli şemseler kompozisyonun ortasında tam, yan bölümlerinde ise yarım olarak kullanılmıştır. Güneydeki panoda küçük ve büyük şemselerin her birinin zemini kırmızı iken, kuzeydeki panoda küçük şemselerde lacivert renk zemin tercih edilmiştir.

---

[222] 1572 yılında çıkarılan bir fermanla çinilerin İznik'te yaptırılması emredilmiştir. Öney, 1976: 85.
[223] Köylüoğlu, 1998: 25.
[224] Öney, 1976: 85.

Hünkâr mahfili girişinin solunda dar bir alanı kaplayan beyaz zemin üzerine lacivert rengin hâkim olduğu panoda lacivert zeminli içleri beyaz, kırmızı ve yeşille renklendirilmiş şemseler düşey eksende ortada tam yanlarda yarım olarak sıralanmışlardır. Bu iri şemselerin arasında kırmızı zeminli içleri beyaz ve yeşille renklendirilmiş natüralist çiçek demetleriyle dolgulanmış üst kısmı palmetle taçlanan daha küçük boyutlu şemselere yer verilmiştir. Panonun zemininde ise iri hatai ve yapraklar bulunmaktadır.

Girişin sağında ise sonsuzluk prensibine uygun olarak düzenlenmiş olan ve beyaz zemin üzerine kırmızı rengin ağırlıkta olduğu pano yer almaktadır. Kırmızı zemin üzerine beyaz çiçek dolgulu şemselerin kırmızı renkli lalelerle birbirine bağlandığı ana kompozisyon, mavi renkli ince dallarla birbirne bağlanmış hatailerin üzerine oturmaktadır.

Hünkâr mahfilinin üst örtü sistemi yoğun bir *kalemişi* süsleme programı ile öne çıkmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan iki basık kemerle, aynalı tonozlu üç bölüme ayrılan tavan yüzeyinde hem tonozların yüzeyi hem de kemer yüzeyleri alçı sıva üzerine yapılmış motif ve kompozisyonlarla süslenmiştir.

Birbirinin simetriği durumundaki kemerlerin yüzeyinde sonsuzluk ilkesine uygun olarak gerçekleştirilmiş hatayi üslubunda motifler yer almaktadır. Atlamalı olarak pembe ve yeşil zemine sahip geçmeli şemselerin içleri çiçek, hançer yaprakları ve ortalarında gülbezeklerle dolgulanmıştır. Girift olarak yapılmış sarı ve beyaz renkli saplar kompozisyonun devamlılığını sağlarken; pembe, turuncu, koyu ve açık tonlarıyla mavi-yeşil renkler görsel zenginliği tamamlamaktadır. Kemerlerin yan yüzeylerinde de içerisi hatayi üslubunda yaprak ve çiçeklerle bezeli mavi renk zeminli dilimli madalyon ve pembe renk zeminli kartuşların dönüşümlü olarak kullanıldığı kuşaklarla bezenmiştir. Bu kuşağın üzerinde yeşil zemin üzerine asma yaprağı ve kıvrık dallardan oluşan bir kompozisyon süreklilik ilkesine bağlı olarak işlenmiştir. Bu kuşağın üzerindeki üçgen biçimli köşelikler ise yeşil zemin üzerine beyaz ve kırmızı renklerde yapılmış rumi ve kıvrık dallarla bezenmiştir. Kemer yan yüzlerinde görülen kompozisyonlar, tepe pencerelerinin çevresinde de benzer şekilde uygulanmıştır.

İki kemerin arasında kalan tonoz yüzeyleri geometrik madalyon ve geçmeler ile rumi- palmetlerle zenginleştirilen zengin bitkisel kompozisyonla bezenmiştir. Kiremit kırmızısı zemin üzerine koyu sarı renkli alçıdan yapılmış ince bir zencerek, tavanı çerçeve içerisine almaktadır. Alçıdan ince bir kornişten sonra tavan yüzeyini büyük oranda kaplayan dikdörtgen kuşak başlar. Pembe zemin üzerine dört köşeye birer adet ve dikdörtgenin uzun kenarlarına ikişer adet olmak üzere toplam sekiz adet açık mavi renkli dilimli eliptik gülbezek yerleştirilmiştir. Gülbezeklerin içerisinde çarkıfelek şeklinde yapılmış yaprak ve çiçek motiflerine yer verilmiştir. Gülbezeklerin arasında yüzey ise küçük gülbezeklerle birbirine bağlanan kıvrıkdal ve çiçeklerden oluşan zengin bir bitkisel kompozisyonla kaplıdır. Bu geniş kuşağın ardından alçıdan yapılmış iki korniş arasında açık mavi renk zemin üzerine geçmeli yaprak motiflerinden oluşan bir kuşak yer almaktadır. Mavi zemin üzerine çiçek motiflerinden oluşan dikey olarak yapılmış ince bir kuşağın ardından yine alçıdan yapılmış iki korniş arasına yerleştirilmiş ince bir zencerek kuşağından sonra tonozun tepe noktasını oluşturan dikdörtgen biçimli yüzeye geçilmektedir. Basık daire oluşturan beyaz renkli saplar ve pembe renkli rumilerden oluşan bitkisel kompozisyonun arasında dört adet kırmızı zeminli eliptik gülbezek yer almaktadır. Ortadaki tonozda eliptik gülbezeklerin içerisinde yazı kuşakları, yanlardaki tonozlarda ise sarı, kırmızı ve mavi renklerde yapılmış naturalist üslupta karanfil, lale ve sümbüller bulunmaktadır.

Sıva üzerine kalemişi uygulamalar sadece tavan yüzeylerinde değil aynı zamanda kemer yan yüzeylerindeki süslemeler anlatılırken değinildiği gibi tepe pencerelerinin çevrelerinde, pencere tavanlarında, merdiven tavanında ve hünkâr mahfili ile önündeki hücrenin girişinde de yer almaktadır.

Hünkâr mahfili girişi ile önündeki hücrenin giriş bölümünün köşeliklerinde kemer yan yüzlerinde ve pencere çevrelerinde zengin süsleme kompozisyonları yer almaktadır. Tepeliklerin altında ise çevresi tığlarla kaplı dairesel gülbezekler bulunmaktadır. Merkezinde büyük bir gülçenin yer aldığı merkezi kompozisyon sekiz kollu çiçekle genişlemekte, çift kollu rumi ve hatayilerle zenginleşerek dairesel çerçevede sonlanmaktadır. Nefti yeşil zemin üzerine siyah konturlu kompozisyonda beyaz, turuncu, açık yeşil, lacivert ve mavi renkler hâkimdir. Hücre girişindeki

gülbezekler, aynı ölçü ve özelliklerde iken, giriş bölümündekilerden doğudaki daha küçük olarak uygulanmıştır. Ayrıca giriş bölümündekiler tahrip olmuş durumda olup, çerçeveyi oluşturan tığlar haricinde gülbezeğin içerisindeki motifleri izleme imkânı ortadan kalkmıştır[225].

Kalemişi süslemenin kullanıldığı diğer bir yüzey ise hünkâr mahfilinin iki bölüm halinde tasarlanmış ve rumi-palmetlerden oluşan zengin bir kompozisyonla süslenmiş döşeme altı tavanıdır. Tavan yüzeyinin ortasında tam olarak verilen şemse, uzun kenarlarda yarım ve kısa kenarlarda ise sadece palmetli uçları görülecek şekilde kullanılmıştır. Ortadaki şemsenin zemini kiremit kırmızı, yarım olarak kullanılmış olan uzun kenardakilerin ise siyah olarak uygulanmış ve şemselerin içerisin rumilerle dolgulanmıştır. Bu kompozisyonun çevresinde dikdörtgen bir çerçeve oluşturmak için Rumilerden oluşan ve dönüşümlü olarak kullanılan iki farklı motif tercih edilmiştir.

Kalemişi olarak renklendirilmiş burmalı sütunceler[226] arasında yer alan mihrap nişinde yer alan geçme tekniğinde yapılmış fildişi kakmalı abanoz pencere kanatları, simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmışlardır. Ortada düşey dikdörtgen, alt ve üstte ise kare panolardan oluşan kanatlarda, kakma ve kısmen de tarsî tekniği kullanılmıştır. Bitkisel gülbezeklerle kuşatılan panolar, dışta zencerek ve fisto kuşakları ile kuşatılmıştır. Üst panolarda palmet ve rumilerden kapalı bir kompozisyon, alt panolarda köşelerinde çintemanilerin yer aldığı çizgisel olarak uygulanmış kesişen dairelerden oluşan gülbezekler, ortada ise şemse-köşebent kompozisyonları görülmektedir. Gövdesinin ortasında ve başlıklara geçiş noktalarında fildişi olarak süslenmiş bininin, yarıdan çoğu kırılmış durumdadır[227].

Dönemin sanat anlayışını yansıtan bitkisel motif ve kompozisyonlar aşırılığa kaçmadan gerek duvar yüzeylerinde çini kaplama ve kalemişi olarak gerek ahşap

---

[225] Hünkâr mahfilinin kalemişi süslemelerinin geçirdiği restorasyonlar ve bu restorasyonlarda hangi süslemelerin yenilendiği konusunda bkz. Gülendam, 1994: 20.

[226] Küfeki taşından yapılmış sütünceler, horasan kırmızı boyalı olarak kırmızı-beyaz olarak renklendirilmiştir. Gülendam, 1994: 31.

[227] Selimiye Camisi kapı kanatları ve hünkâr mahfili pencere kanatları için bkz. Bozer, 1998: 31–33. Bozer'in makalesinde kullandığı fotoğraflarda bininin sağlam durumda olduğu görülmekte ve ne yazık ki bu durum son yıllarda yaşanmış bir Vandallığı da ortaya koymaktadır.

üzerine kakma olarak kullanılmış ve hünkâr mahfilinin zengin bir renk armonisi ile kaplanmasını sağlamıştır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur[228]. Ancak hünkâr mahfilinin duvar yüzeylerinde yazı panoları yer almaktadır[229].

Pencere alınlıklarında lacivert zemin üzerine beyaz sülüsle yazılmış ayetler[230], pencerelerin arasında kalan yüzeylerde pencere alınlıkları hizasında yine lacivert zemin üzerine beyaz olarak yazılmış 0.96x0.92 m ölçülerindeki makılı panolar, itikâf hücresinin giriş açıklığının iki yanında yer alan Kelime-i Şehadet ve pencere alınlıkları ile aynı özellikteki yazı panoları hünkâr mahfilinde ilk dikkat çeken yazılı süslemelerdir. Bunun yanında mihrap alınlığında yer alan pano ve bunun devamında kemerlerin üzerinde yer alan kalemişi olarak uygulanmış yazı panoları ile aynalı tonozun tepe noktasında dilimli şemseler içerisinde yer alan yazılar da süslemenin görsel bütünlüğünü güçlendirmektedir[231].

DEĞERLENDİRME: Edirne Selimiye Camisi hünkâr mahfili, klasik dönemde yapılan diğer örneklerde gördüğümüz üzere yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Caminin kuzey ve yan duvarları boyunca devam eden galerilerin (ikinci kat mahfilleri) bir devamı gibi görünmekle birlikte hem bu katlarla arasında kot farkının bulunması hem de söz konusu bölümlerle organik bir bağının olmaması hünkâr mahfilinin Süleymaniye ve Sultan Ahmet camilerinin hünkâr mahfilleri gibi bağımsız bir birim olarak ele alındığını ortaya koymaktadır[232].

---

[228] Aziz Doğanay duvar yüzeylerindeki makılı kitabelerin usta kitabesi olabileceği üzerinde durmaktadır. Bkz. Doğanay, 2008: 133–142.

[229] Sultan 2. Selim'in 1572 yılında doğrudan Mimarbaşı Sinan'a yazdığı bir belgede, Sinan'ın caminin yazıları için istediği hattat Hasan Karahisari'nin bu işle görevlendirildiği belirtilmekte; camideki hem çini üzerinde hem de kalemişi yazı düzeninin ise Sinan'ın kendi zevkine göre düzenlemesi istenmektedir (Arlı, 1998: 417).

[230] *Pencere alınlıklarında Kur'an-ı Kerim'in 59. Suresi olan Haşr Suresinin 22 ve 23. ayetlerinin bir bölümü yer almaktadır. Soldan sağa doğru sırayla 1. pencerede: 22. ayetin başı; 2. pencerede ortası eksik olan 22. ayetin sonu ve başı eksik olan 23. ayet; 3. pencerede ise 23 ayetin devamı yazılıdır.* M. Baha Tanman bu sıralamanın Halvetiyye tarikatı mensuplarının okudukları Vird-i Settar'da, esmai hüsna'nın sıralandığı bölümün başlangıcı olduğu belirtmektedir. Tanman, 2001: 153-154.
Aziz Doğanay M. Baha Tanman'ın bu görüşlerine karşı çıkarak pencere alınlıklarındaki yazıların doğrudan Esmâ-i Hüsnâ'dan seçilmiş isimler olduğunu belirtmektedir (Doğanay, 2008: 134).

[231] Dikici, 2003: 155–156.

[232] M. Baha Tanman Selimiye Cami hünkâr mahfilinin bir tarikat yapısı olarak düşünülebileceğini belirtmektedir. Bkz. " ... *Hünkâr mahfilini, caminin içine yerleştirilmiş minyatür bir Halveti zaviyesi*

Edirne Selimiye Camisi hünkâr mahfili, Süleymaniye Camisi hünkâr mahfilinden daha büyük ölçekli olarak yapılmış olup, süsleme programı açısından da daha zengindir. Bunun yanında sadece bu hünkâr mahfilinde yer alan bir özellik de, mahfilin güneyinde ikinci bir mekânın daha bulunmasıdır. Çinilerle kaplı zengin bir giriş bölümünün ardından duvarları sade olarak bırakılmış tonoz örtülü mekânın, baninin isteği doğrultusunda yapıldığı düşünülmektedir[233].

Sultan 2. Selim, Mimar Sinan'a Selimiye'yi yaptırdığı zaman, caminin içinde sağ tarafında, sol taraftaki hünkâr mahfilinin simetriği durumunda bir de kütüphane yaptırmış; içine defterleri ve vakfiyesi ile birlikte birçok kitap koydurtmuştur[234].

Çini ve kalemişi olarak yoğun bir süsleme programına sahip hünkâr mahfilinde dönemin sanat anlayışına uygun olarak yapılmış motif ve kompozisyonlarla güçlü bir görsel etki sağlanmıştır. Abanoz ağacı üzerine fildişi kakma olarak yapılmış pencere kanatları, malzeme kalitesi ve işçiliğe verilen önemin somut birer göstergesi durumundadırlar.

Rus istilasında zarar gören, çinilerinin bir kısmı sökülüp götürülen, kalemişleri büyük oranda tahrip olan hünkâr mahfili, çeşitli onarımlarla özgün görünümlerine kavuşturulmaya çalışılmış; zarar gören süslemeler aslına uygun olarak yenilenmiş, yok olan süslemeler bulundukları yere uygun farklı yerlerden alınmış motif ve kompozisyonlarla yeniden yapılmışlardır[235].

Klasik dönemin en büyük ve gösterişli hünkâr mahfili, bugün özel günlerde, protokolün kullanımına tahsis edilmiş durumdadır.

---

gibi değerlendirmek, planını da, tasavvuftaki aşamaların doğrultusunda "okumak" mümkündür: Batı kesimindeki mihraplı ibadet bölümünün şeriat'a, doğudaki sohbet biriminin tarikat'a, buraya açılan itikâf hücresinin de hakikat'a tekabül ettiği düşünülebilir." Tanman, 2001: 151-161.

[233] Tanman, 2001: 156-157.

[234] Peremeci, 1939: 70. Kütüphaneye eser vakfedenler için bkz. Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 38-39.

[235] Camide gerçekleştirilen son restorasyon çalışmaları hakkında Doğan Kuban'ın danışmanlığında hazırlanan rapor için bkz. Kuban, 1990.

2.1.10. MANİSA MURADİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 39-43/Fotoğraf: 75-81)

İNCELEME TARİHİ:

TARİH-DÖNEM: Caminin kuzey giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre yapımına H.991 Muharrem / M.1583 Ocak-Şubat'ında başlanılmış ve H.994 Zilhicce / M.1586 Kasım-Aralık ayında tamamlanmıştır[236].

YAPTIRAN: Sultan 3. Murat (1546-1595) tarafından yaptırılmıştır. Sultan 3. Murat şehzadeliği döneminde 1570-72 tarihlerinde Hassa mimarlarından Nikola'ya aynı yerde bir mescit yaptırmış, mescidin yeterli gelmemesi üzerine de padişahlığı döneminde medrese, imaret ve dükkânlarla birlikte günümüzdeki camiyi inşa ettirmiştir[237].

USTA-SANATÇI: İstanbul'dan gönderilen Mimar Mahmut ve daha sonra da Mehmet Ağa tarafından tamamlanan cami, tezkirelerde Hassa Mimarbaşı Sinan'a mal edilmektedir[238].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Enine dikdörtgen planlı caminin pandantiflerle geçilen kare kaideye oturan 10.80 m çapında merkezi kubbeli orta sahnı, ters "T" plân şemasını andıracak şekilde güney, doğu ve batı yönlerden yarım çapraz tonoz örtülü dikdörtgen hacimlerle genişletilmiş ve mihrabın olduğu çapraz tonozla örtülü bölüm güney yönde hafifçe öne taşırılmıştır[239] (Çizim 39).

Beş bölümlü son cemaat yeri; ortada aynalı çapraz tonoz ve yanlarda kubbe ile örtülüdür. Harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde tek şerefeli birer minare yükselmektedir. Günümüzde caminin kuzeyinde ortasında sekizgen planlı bir şadırvanın yer aldığı avlu bulunmaktadır. Ancak yapının özgün halinde bu bir avlusunun olup-olmadığı kesin olarak ortaya konamamıştır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır (Çizim 40, Fotoğraf

---

[236] Kitabenin ayrıntılı tahlili için bkz. Acun, 1999: 214–215.
[237] Emecen, 1987: 178.
[238] Su, 1940: 24–29; Meriç, 1965: 24, 82; Çobanoğlu, 1987: 229–232; Acun, 1999:216.
[239] Muradiye Camisi ve Külliyesi'nin mimari özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Su, 1940; Yücel, 1965: 207–214; Acun, 1999:214–243 Evliya Çelebi, 2005: 39-40.

77). Güney ve doğu duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirine kemerlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 41-42). 6.09x4.01 m. ölçülerindeki hünkâr mahfili, harimden 4.80 m. yükseklikte yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Doğu ve güney beden duvarlarına oturan hünkâr mahfilinin kuzeyinde yer alan iki mermer sütun, birbirlerine ve beden duvarlarındaki üzengilere sivri kemerlerle bağlanmıştır (Fotoğraf 76). Uzun cephesi mihrap duvarına paralel uzanan hünkâr mahfilinin kuzeyinde iki, batısında ise bir sivri kemer bulunmaktadır.

Gri renkli mermerden yapılmış 1.99 m. boyundaki sütunların birer bilezik yardımıyla oturduğu mermerden geniş kaideler, son onarımlarda yapılan ahşap seki nedeniyle kısmen izlenebilmektedir. Batı yönde beden duvarına bitişik olarak yapılmış üç sıra mukarnaslı başlığa, güney yönde beden duvarından hafifçe öne taşırılmış bir üzengiye oturan kemerler; sütunların üzerinde ise üç sıralı mukarnas ve sarkıtlardan oluşan başlıklara oturmaktadırlar. Bilezikler yardımı ile sütunların üzerine yerleştirilmiş sütun başlıklarının üzerinde, kemer açıklıklarında gergilere yer verilmiştir.

Kemer üzengi seviyesinin üzerinde yer alan hafifçe öne taşırılmış bir silme kuşağının ardından mermer korkuluğa geçilmektedir. Silme kuşağı ile aynı hizada yer alan ahşap döşeme, dönemin en güzel kalemişlerini barındırmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Döşeme hizasında yer alan hafifçe dışarı taşırılmış silme kuşağının üzerinde 0.58 m. yüksekliğinde delikişi tekniğinde yapılmış mermer korkuluk yer almaktadır. Batı ve kuzey cepheleri boydan boya dolaşan korkuluk, geometrik geçmelerden oluşmaktadır.

Kafes bulunmamaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli olan hünkâr mahfilinin iki eş birim olarak tasarlanan döşeme altı tavanı ise devrin en güzel ahşap ve kalemişi işçiliğini gösteren nadide bir örnektir (Çizim 43, Fotoğraf 80).

Hünkâr mahfilinin üst bölümü için özel olarak tasarlanmış bir tavan uygulaması yoktur. Malakari sıva işleri ile dekore edilmiş üst örtüde altın yaldız ve kırmıza renkler hâkimdir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan merdiven sistemi, doğu beden duvarında yer alan pencerenin içerisine yerleştirilmiştir[240]. Caminin doğu cephesinde üç basamakla ulaşılan kare kesitli sütunların Bursa kemeri ile sınırlandırıldığı bir sekiden pencereye ulaşılmaktadır (Fotoğraf 81). Pencerenin dış kısmında ortasında altıgenlerin yer aldığı onikigenlerin yatay ve düşey eksende tekrarlanması ile oluşturulmuş çift kanatlı metal kapı kanadı; iç kısmında ise yine çift kanatlı ve üzerinde metal kabaraların yer aldığı ahşap kapı kanatları bulunmaktadır.

Pencere açıklığının güney cephesine yapılmış olan döner merdivenle hünkâr mahfilinin güney cephesinde yer alan basık kemerli açıklığa ulaşılmakta ve buradan mahfile geçilmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için özel bir pencere tasarımına gerek duyulmamıştır. Caminin ihrap aksının iki tarafının simetrik olarak düzenlendiği pencere sistemindeki tek fark, doğu beden duvarındaki güneyden ilk pencerenin içerisine yerleştirilen merdivende görülmektedir. Bu kapı haricinde alt katta mihrap duvarında bir, hünkâr mahfili katında mihrap duvarında ve doğu beden duvarında ikişer pencere yer almaktadır.

Ahşaptan yapılmış üç panolu sade pencere kanatlarının üzerinde delikişi tekniğinde yapılmış ve ince bitkisel motiflerle süslenmiş metal kabaralar yer almaktadır. (Fotoğraf 78-79) Pencere alınlıklarında ise çini yazı kuşakları yer almaktadır. Ancak mihrabın doğusundaki pencerenin alınlığındaki çini pano yerinde değildir. Mermer kirişli, dikdörtgen biçimli pencerelerin üzerinde büyük boyutlu alçı şebekeli tepe pencereleri bulunmaktadır.

Mihrabiye: Hünkâr mahfili katında, güney beden duvarında yer alan iki pencerenin arasında sade, yüzeysel bir mihrabiye bulunmaktadır (Fotoğraf 79).

[240] Hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan merdiven sisteminin pencerenin içine yerleştirilmesi, yapının tasarım aşamasında gerçekleştirildiği için pencerede herhangi bir bozulma söz konusu değildir. Ancak yapıdaki diğer pencerelerde lokmalı pencere şebekeleri kullanılırken, burada çift kanatlı metal kapı kanatları tercih edilmiştir. Hünkâr mahfili girişinin yer aldığı revakın üzeri kurşun kaplı eğimli bir çatıyla örtülüdür. Caminin cephe tasarımı için bkz. Erdoğan, 2006: 178-194.

Beden duvarından hafifçe içeri alınan bir nişe sahip olan mihrabiye, yanlarda sütuncelerle sınırlandırılmış ve beş bölümlü bir kavsara ile sonlandırılmıştır. Kavsara köşeliklerin de altın yaldızla bezenmiş gülçeler yer almaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Klasik üslupta süsleme programına sahip hünkâr mahfilinin, en yoğun süslemeleri hiç şüphesiz ki; döşeme altı tavanında görülmektedir (Çizim 43).

Döşeme altı tavanının bütünü çintemani, hatai, kıvrık dal, rumi ve çiçek motiflerinden oluşan dar bir bitkisel çerçeve ile kuşatılmış, ardından dönüşümlü olarak yerleştirilmiş elips ve dikdörtgen şekilli şemselerin kıvrık dal ve çiçeklerle zenginleştirildiği daha geniş bir kuşak tavanı iki bölüme ayırmıştır. Kıvrık dal ve çiçek motiflerinden oluşan bir çerçeve içerisine yerleştirilen her iki bölümün de merkezinde on iki kollu yıldızlar ve bu yıldızlardan gelişen onikigenler yer almaktadır. Çıtalarla yapılmış geometrik kompozisyonun arasında kalan tavan yüzeyi, geometrik motiflerin içleri, dış çerçevelerde kullanılan bitkisel motiflerle kalemişi olarak bezenmiştir.

Renklerin bir kısmı solmuş olmakla birlikte tavanı oluşturan kompozisyonlar da zeminde kırmızı, yeşil ve gri tonlar tercih edilirken; motiflerde lacivert, beyaz, altın yaldız ve kırmızı renkler tercih edilmiştir. Renklerin tamamen bozulduğu bazı bölümler ise gri ve kırmızı renkle boyanmıştır.

Süslemenin yoğun olarak görüldüğü diğer bir alanda pencere alınlıklarında yer alan çini yazı panolarıdır. Bu panolar caminin bütün cephelerinde izlenebilmektedir.

Bugün kısmen izlenebilen sütun kaidesi ve mukarnaslı başlıklar ile mermer korkuluk, yapının cephesinde dikkat çeken diğer süsleme ögeleridir. Mermer korkuluk, merkezinde altı kollu yıldızların yer aldığı onikigenlerin yatay eksende yan yana sıralanması ile oluşturulmuştur.

Yapıldığı dönemin sanat anlayışını en iyi şekilde ortaya koyan hünkâr mahfilinde, geometrik ve bitkisel motif ve kompozisyonlar bir arada kullanılmıştır.

Caminin bütününde yer alan kalemişi ve çini süslemeler motif, desen renk ve karakterleriyle birbirine benzer şekilde işlenmiştir[241].

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi bulunmamaktadır. Ancak caminin bütün cephelerindeki pencere alınlıklarında yer alan üsluplaştırılmış geometrik motifler, hançer yaprakları, çiçek ve dal motifleri ile çerçevelenen yazı panoları hünkâr mahfilinin pencere alınlıklarında devam etmektedir. Lacivert zemin üzerine beyaz renkli olarak yazılmış ayetlerin yer aldığı panolardan batıdaki sökülmüş olup yalnızca doğudaki görülebilmektedir.

DEĞERLENDİRME: Yapı ile birlikte tasarlanmış olan sade hünkâr mahfili, İstanbul dışında klasik üslubu en iyi yansıtan örnek olarak dikkat çekmektedir. Caminin güneydoğu köşesine yerleştirilen ve uzun kenarı mihrap duvarına paralel olarak yerleştirilen bağımsız bir birim olarak tasarlanan hünkâr mahfili, caminin bütününe hâkim konumu ve sembolik olarak yapılmış mihrabiyesi ile öne çıkmaktadır.

Bursa Ulu, Edirne Eski, İstanbul Sultan Selim, Edirne 2. Bayezıt ve İstanbul Şehzade camileri hünkâr mahfillerinde görülen hünkâr mahfilinin bağımsız birim halinde tasarlanıp, yapının güneydoğu köşesine yerleştirilmesi uygulaması bu örnekte de devam etmektedir. Söz konusu örneklerden Bursa Ulu ve Edirne Eski camilerindekiler ahşap malzemeden, Manisa Muradiye Camisi ve diğerleri ise mermer malzemeden yapılmıştır.

Yalın bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, bitkisel motif ve kompozisyonlarla Osmanlı klasik döneminin sanat anlayışına uygun olarak süslenmiştir. Sütun başlıkları, pencere alınlıklarında caminin bütününde olduğu gibi çini plaka uygulaması ve döşeme altı tavanı süslemenin en yoğun oluğu alanlardır.

[241] Acun, 1999: 219.

2.1.11. İSTANBUL SULTAN AHMET CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 44-48/Fotoğraf: 82-93)

İNCELEME TARİHİ: 20.06.2007

TARİH-DÖNEM: Kaynaklarda, temelinin 1018/1609 yılında atıldığı bildirilen[242] cami, taç kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 1025/1617 yılında tamamlanmıştır[243]..

YAPTIRAN: Sultan 1. Ahmed tarafından cami, hünkâr kasrı, türbe, darülhadis medresesi, darülkurra, sıbyan mektebi, çeşme ve sebiller, darüşşifa, imaret, dükkânlar, hamam, kira odaları, evler, mahzenlerden oluşan geniş programlı bir külliye halinde yaptırılmıştır[244].

USTA-SANATÇI: *Cafer Çelebi* tarafından kaleme alınan *Risale-i Mi'mariyye*[245] adlı yazma esere göre, Sultan Ahmet Camisi'nin mimarı -Sedefkâr- Mehmet Ağa'dır[246].

YAPININ MİMARİ TANIMI: 64.00x72.00 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plânlı harim, kare tabana oturan, 33.60 m çapında merkezi kubbeyle örtülüdür[247]. Merkezi kubbe dört yönden yarım kubbeler ve mihrap yönü hariç üçlü eksedralarla genişletilerek, köşelerde birer küçük kubbeye yer verilmiştir (Çizim 44). Harimi üç yönde kuşatan galeriler –ikinci kat mahfili- bulunmaktadır. Ayrıca iç mekânda yoğun çini süsleme dikkat çekmektedir.

Yüksek bir subasman üzerinde yer alan caminin, harim ve ortasında sekizgen planlı bir şadırvanın yer aldığı revaklı-şadırvan avlusunun köşelerinde, dördü üç ve ikisi de ikişer şerefeli olmak üzere altı minaresi bulunmaktadır.

---

[242] Caminin yapılacağı yerin tespiti ve caminin inşa süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, 1938: 26; Gökyay, 1998: 158- 163.
[243] Kitabe için bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 60-61; Ersoy, 2002: 85-89.
[244] Ahunbay, 1994: 55-57.
[245] Risale-i Mi'mariyye hakkında bkz. Gökyay, 1998: 113-215; Can, 2005.
[246] 1606–1622 yılları arasında Hassa Mimarlar Ocağı Baş Mimarı olan Mehmet Ağa'nın hayatı ve eserleri için bkz. Çobanoğlu, 1987; Küçükkaya, 1987.
[247] Sultan Ahmet Camisi'nin Osmanlı dini mimarisinde merkezi mekân gelişimi bakımından yeri ve önemi hakkında bkz. Öz, 1997: 125-128; Kuban, 1958: 39-41.
Yapının mimari özellikleri hakkında ayrıca bkz. Nayır, 1975: 35-133; Öz, 1938: 25-28; Önge, 1968: 10-11; Aslanapa, 1986, s.324-338; Ahunbay, 1994: 55-61; Gurlitt, 1999, s.86; Ayvansarâyî vd., 2001: 57-61; Wiener, 2002: 470–473; Goodwin, 2003: 343-349.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Uzun kenarı mihrap duvarına paralel olarak uzanan hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır (Çizim 45, Fotoğraf 82). Güney ile doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirine ve beden duvarlarına sivri kemerlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 46-47). Harim zemininden 5.03 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, yaklaşık 16.12x8.47 metrelik bir alanı kaplamaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Doğu ve güneyde beden duvarları tarafından desteklenen hünkâr mahfili, birbirine ve beden duvarlarına sivri kemerlerle bağlanmış farklı renklere sahip on adet mermer sütunla taşınmaktadır[248] (Fotoğraf 85).

Mihrap duvarına paralel olarak uzanan iki sütun sırasından ilkinde beş sütun birbirlerine ve doğu beden duvarına sivri teğet kemerlerle bağlanmıştır (Çizim 48). İkinci sıradaki beş sütunu birbirine bağlayan kemer sırası ise doğu beden duvarı yerine, beşinci sütunun üzerinde doksan derecelik bir kırılma ile kuzeye yönelmekte ve buradaki payanda da son bulmaktadır. Batı cephede mihrap duvarına dikey yönde uzana iki sivri teğet kemer, iki sütuna ve mihrap duvarında yer alan üzengiye oturmaktadır.

2.23 m boyundaki sütunların oturduğu kaide sistemleri, seki seviyesinin altında kaldığı için görülememektedir. Hünkâr mahfilinin kuzey ve batı cephelerinde yer alan sütunlar birbirinden farklı renklerde iken iç kısımda yer alan sütunlar sade beyaz ve gri renklidirler. Sütunların üzerine birbirinin aynı özelliklerde yapılmış bilezikler ve bunların üzerinde de üç sıralı mukarnaslardan oluşan sütun başlıkları yerleştirilmiştir. Sütun başlıklarının üzerinde kemer açıklıklarında ise gergiler kullanılmıştır.

Beyaz ve kırmızı renkli taşların dönüşümlü olarak kullanılması ile örülen sivri kemerlerin üzerinde mukarnaslı ince bir silme kuşağı bulunmakta ve bu silme kuşağının üzerinde de işlemeli mermer korkuluk ve kafes yer almaktadır. Kemer

[248] Evliya Çelebi hünkâr mahfilini çeşitli sütunlar üzerine oturan bir mekân olarak tanımlamaktadır ("(---) *sütun-ı guna-gun üzre bir hünkâr mahfili var guya bu mahfilin mahafili cennetdir*" Evliya Çelebi, 1996: 87).

köşeliklerinde, sütun başlıklarının üzerine gelen alanlarda kırmızı renkli, hafifçe dışarı taşkın gülbezekler bulunmaktadır. Kuzeybatı köşede her iki cephede de yarım olarak kullanılmış bir gülbezek ile iki cephe arasındaki sürekliliğin sağlanması amaçlanmıştır. Gülbezeklerin içerisi boyadan dolayı tam olarak izlenememekle birlikte bitkisel motiflerle dolgulandığı anlaşılmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: 0.72 m. yüksekliğindeki delikişi tekniğinde yapılmış bitkisel süslemeli mermer korkulukları, mihrap duvarından başlayıp, kuzeye doğru devam etmekte, ikinci sütunun hizasından doğuya yönelmekte, tüm kuzey cephe boyunca devam ederek beşinci sütun hizasında doksan derecelik bir kırılma yaparak kuzeye yönelmekte ve burada yer alan payandada son bulmaktadır. Korkulukta rumi ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel kompozisyon birbirini tekrar ederek tüm cepheleri dolaşmaktadır (Çizim 48).

Hünkâr mahfilinin batı cephesinde korkuluğun 3.64 metrelik bölümünde delikişi tekniği uygulanmamış, motiflerin arasında kalan yüzeyler boşaltılmamış ancak hünkâr mahfilinin iç yüzünde altın yaldızlı ince kuşaklarla motiflerin konturları belirginleştirilmiştir (Fotoğraf 89).

Korkuluğun üzerinde aynı şekilde tüm cepheleri dolaşan bir kafes yer almaktadır. Batı cephede yer alan yüzeyi boşaltılmamış korkuluğun üzerinde mermer bir kafes diğer bölümlerde ise başak motifli bir kafes tüm cepheyi kuşatmaktadır. Başak motifli kafesin, batı cephedeki bölümü ile kuzey cephedeki bir bölümü bronzdan diğer bölümleri ise ahşaptandır.

Batı cephede yer alan 1.40 m. yüksekliğindeki bitkisel süslemeli mermer kafes, delikişi, zemin oyma ve eğri kesim tekniklerinin birlikte kullanılması ile yapılmıştır. Motiflerin arasında kalan alanların boşaltılması ile oluşturulan kafeste laleler, narçiçekleri, palmet, rumi, kıvrıkdal ve çeşitli çiçek motiflerinden oluşan kompozisyon altın yaldız renkli boya kullanımı ile zengin bir görsel etki bırakacak şekilde renklendirilmiştir. Simetrik olarak düzenlenen kompozisyonun merkezinde narçiçekleri ve bunlardan çıkan kıvrık dallar yer almaktadır. Yan bölümler de ise kıvrık dallar arasına yerleştirilmiş çiçek ve rumiler tüm yüzeyi zengin bir örgü ile kaplamaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin zemini ahşap döşelidir. Hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı ise döneminin en güzel örneği olarak dikkat çekmektedir[249]. Alttan çakmalı ahşap tavan tamamen kalemişi olarak bezenmiştir (Fotoğraf 83-84).

Hünkâr mahfilinin üst katı için özel bir üst örtü tasarlanmamış, harimin üzerini örten küçük kubbelerden güneydoğu köşedeki kubbe aynı zamanda hünkâr mahfilinin de üst örtüsü olarak değerlendirilmiştir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline iki ayrı yoldan ulaşılabilmekte olup her iki yoldan da önce caminin doğu cephesindeki alt ve üst kat galerine geçilmektedir (Fotoğraf 92). Galerilerden ahşap kapılar ile örtülü basık kemerli açıklıklardan geçilerek hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır.

İlk yol doğu cephede hünkâr kasrının yakındaki bugün camekânla kapatılmış olan yan galeri de yer almaktadır[250] (Fotoğraf 93). Dıştan doğu cephedeki beş basamaklı merdivenle, cami içerisinden ise giriş açıklığına dönüştürülmüş olan doğu cephedeki üçüncü pencereden geçilerek galeriye ulaşılmaktadır. Galerinin kuzeyinde kalan payandadaki basık kemerli giriş açıklığından geçilerek ulaşılan taş merdivenle hünkâr mahfiline geçilmektedir.

İkinci yol ise hünkâr kasrından hünkâr mahfiline geçmeyi sağlayan yol olup, hünkâr kasrından taş konsollarla taşınan bir balkon aracılığıyla caminin doğu cephesinde yer alan galerinin ikinci katına geçilmekte ve buradan da hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır.

Hünkâr mahfilinin kasır ile irtibatını sağlayan iç kısımdaki basık kemerli giriş açıklığının sedef kakmalı kapı kanatları, güney beden duvarındaki pencere kanatları ile benzer tarzda düzenlenmiştir. Simetrik düzende üçer panolu olarak düzenlenen kapı kanatları geometrik geçmelerden oluşan birer çerçeve içerisine alınmıştır. Sedeften kesilmiş karanfil çiçekleri ile kuşatılan panolardan ortadaki düşey dikdörtgen, üst ve alttaki ise yatay dikdörtgen olarak tasarlanmıştır. Üst tabloda yazı, ortada ve altta çok kollu yıldız ve çokgenlerden oluşan geometrik bir kompozisyon

[249] Döşeme altı tavanının süsleme özellikleri için bkz. Öz, 1942: 209–210.
[250] Evliya Çelebi bu kapıyı "*hünkâr mahfili altında imam kapusı*" olarak tanımlamaktadır (Evliya Çelebi, 1996: 87).

tüm yüzeyi kaplamaktadır. Ortadaki panoda, merkezde on kollu yıldız ve bir ongenden gelişen kompozisyon köşelerde çeyrek olarak uygulanmış ongenlerle sonlanmaktadır. Alt panoda ise ortadaki panonun merkezindeki motifler tekrarlanmıştır. Binisi günümüze ulaşmamış olan kanatlardan sağdakinin sedefleri büyük oranda dökülmüş, özellikle yazı bölümü okunamaz hale gelmiştir.

Hünkâr mahfiline alt galeriden ulaşımı sağlayan merdivenler basık kemerli bir açıklıkla hünkâr mahfiline geçit vermektedir. Burada da simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmış, her panosu geometrik motiflerle süslenmiş ahşap kapı kanatları bulunmaktadır. Panolar arasında işlemeli bronz kabaralar yer almaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için özel olarak tasarlanmış bir pencere uygulaması bulunmamaktadır. Mihrap duvarında yer alan dört adet altlı üstlü pencere ve doğu beden duvarında yer alan ikişer adet altlı üstlü pencere hünkâr mahfilinin ışık almasını sağlamaktadır (Fotoğraf 86-88). Doğu cephede yer alan üçüncü altlı üstlü pencereler kapı olarak kullanıldıkları için aydınlatma işlevlerini kaybetmişlerdir. Yukarıda sayılan pencerelerin yanında tepe penceresi konumunda revzenli pencereler de hünkâr mahfilinin aydınlatmasına destek olmaktadır.

Hünkâr mahfilinin aydınlatmasında kullanılmış olabilecek suni aydınlatma araçları arasında *"yedi kandilli gümüş fener"*in bulunduğu inşaat defterindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır[251].

Mihrabiye: Mihrap duvarında yer alan payanda içerisine yerleştirilmiş olan mihrabiye, 3.58x2.85 m. Ölçülerindedir (Fotoğraf 90). Beş kenarlı niş ve yedi sıra mukarnaslı kavsaranın; iki yarım bir tam altgenlerden oluşan siyah, sarı ve kırmızı damarlı renkli taş işçilikli bir kuşakla çevrilmiştir. Mihrabiyenin üst bölümünde, palmetlerden oluşan sade bir tepelik yer almaktadır.

Köşeliğin alt bölümünde başlayan çift kıvrıkdallı kompozisyon karanfil, lale, hatai ve saz üslubundaki yapraklardan oluşmaktadır. Simetrik olarak zemin oyma

[251] Hünkâr mahfili yedi kandilli gümüş fener haricinde *"fıstıki gümüş top, nakışlı devekuşu yumurtası, kırmızı billur bardak, fağfuri sürahi, fildişi ayna, altın yaldızlı kozalak, sedefkari ibrik gibi doksanı aşkın değerli eşya ile donatılmıştır."* Bkz. Ahunbay, 1994: 59.

tekniğinde yapılmış motifleri altın yaldızla boyanmıştır[252]. Kavsaranın altında, mihrap nişinin üst kenarlarında çiçek motifleri yer almaktadır. Ortada yeşimden yapılmış gül motifi yanlarda ise altı kollu çiçeklerden oluşan kompozisyon altın yaldızla boyanmış eliptik nişler içerisine yerleştirilmiştir. Nişlerin alt bölümünde "Kelime-i Tevhid" ve "Cihar Yar-i Güzin"in isimleri, siyah zemin üzerine altın yaldızla yazılmıştır. Ortada beşgen bir çerçeve içerisinde "Hasan" ve "Hüseyin" isimleri ile başlayan bir yazı kuşağı yer almaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Sultan Ahmet Camisi hünkâr mahfili, gerek süslemesi gerekse ayrıntılardaki ince işçiliği ile döneminin en gözde eseridir. Hünkâr mahfilinin bütününde çini, mermer, taş gibi farklı malzeme türleri üzerinde bitkisel ve geometrik süslemenin hâkim olduğu görülmektedir.

Cephelerde renkli sütunlarla başlayan mukarnaslı başlıklar ve renkli taş örgülü kemerler ile yükselen mukarnaslı silme kuşağı, bitkisel örgülü korkuluk ve kafesle tamamlanan güçlü görsel etki; hünkâr mahfilinin duvarlarındaki taş mozaik panolar, çini plakalar, ahşap kapı ve pencere kanatları ve yazı kuşakları ile zenginleşmektedir.

Pencere ve kapı açıklıklarının arasında kalan bölümlerde yedi ayrı pano halinde çeşitli renk ve özelliklerdeki taşlardan oluşan zengin bir mozaik kompozisyon duvar kaplaması olarak kullanılmıştır[253]. Bu panoların üzerinde altın yaldızla hazırlanmış yazı kuşakları, hünkâr mahfilinin güney ve doğu duvarlarını dolanmaktadır. Sadece alt kattan hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan basık kemerli açıklığının sağındaki panonun üzerinde yazı kuşağı bulunmamaktadır.

Taş mozaik panoların üzerinde karanfil, çiçek ve kıvrık dallarla bağlantılı hale getirilen sekiz kollu yıldız ve eliptik gülbezeklerin dönüşümlü olarak kullanıldığı altlı-üstlü birer kuşak güney ve doğu beden duvarlarını dolanmaktadır. Bu iki kuşağın arasında vazodan çıkan çiçekler, karanfiller, yaprak ve kıvrık

[252] Hünkâr mahfili mihrabiyesinin kemer köşeliklerinde uygulanan kıvrıkdal ve hatayilerden oluşan kompozisyonlar, caminin ana mihrabında da görülmektedir. Bkz. Bozkurt, 2007: 142.
[253] Bu panoların çok daha sade bir benzeri caminin ana mihrabının solundaki iki pencerenin arasında yer almaktadır. Öz, 1938: 28

dallardan oluşan zengin bir kompozisyon yer almaktadır[254]. Alt ve üst kuşaklarda lacivert zemin üzerine turkuaz, beyaz ve kırmızı renkli motifler kullanılırken; ortadaki kuşakta beyaz zemin üzerine kırmızı, lacivert ve yeşil renkli motifler tercih edilmiştir.

Turkuaz üzerine altın yaldızla tasarlanan yazı kuşağının üzerinde iri yaprak motiflerinden oluşan çini bir kuşağın ardından kalemişi olarak yapılmış bitkisel motiflere geçilmektedir.

Hünkâr mahfilinin güney beden duvarındaki dört adet dikdörtgen biçimli pencere, simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmış sedef kakmalı ahşap pencere kanatlarına sahiptirler[255]. Sedef kakmalı sade bir kuşak ile çerçeve içerisine alınan panolarla kuşak arasında yan kısımlarda bir bütün olarak kesilmiş sedef şemse ve salbekler yer almaktadır. Panolardan üstteki yatay dikdörtgen, ortadaki düşey dikdörtgen alttaki ise kareye yakın yatay dikdörtgen olarak verilmiştir. Üstteki panolar harfleri sedeften kesilerek hazırlanmış yazı kuşaklarından oluşmaktadır. Ortadaki panolar merkezinde on kollu yıldızın yer aldığı geometrik bir kompozisyonla bezenmiştir. Dörtgen, beşgen ve altıgenlerden oluşan sedef parçalar ahşap parçalarla kontrast oluşturacak şekilde birleştirilmiştir. Alt panolarda ise iki farklı uygulama görülmektedir. Mihrabın yanındaki ile doğu beden duvarına yakın olan ilk pencerenin kanatlarında ongen bir ana kompozisyon çokgenlerle dolgulanmıştır. Ortada kalan iki pencerede ise ortadaki panonun merkezini oluşturan on kollu yıldızdan gelişen geometrik örgü ufak farklarla tekrar edilmiştir.

Ne yazık ki her dört pencerenin kanatlarındaki biniler yok olmuş ve sedef kakmaların bir bölümü dökülmüş haldedir.

Hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı dönemin en ince işçiliklerini gösteren özgün bir örnektir. İnce çıtalarla kare taksimatlara ayrılan tavan yüzeyi, duvar çevrelerinde üç sıra halinde yapılmış kuşaklarla çevrelenmiştir. Narçiçekleri arasına yerleştirilmiş karanfil ve lalelerden oluşan iki kuşağın arasında, ortasında dönüşümlü olarak yapılmış iki farklı şemse motifinin, karanfil, lale ve kıvrık dallardan oluşan

---

[254] Dayıgil, 1974: 225-226.

[255] Camideki sedef kakmalı kapı ve pencere kanatları, Sedefkâr Mehmed Ağa'nın eserleridir. Mehmed Ağa'nın diğer sedefkârlık eserleri için bkz. Küçükkaya, 1987: 16-22.

bitkisel bezeme ile kuşatıldığı daha geniş bir kuşak yer almaktadır. Ortasında altı kollu bir şeşberkin yer aldığı sekiz kollu çiçek motifi çevresinde gelişen bitkisel kompozisyon kare taksimatlar içerisinde tüm tavan yüzeyini kaplamaktadır. Tavan yüzeyinin tamamında kırmızı renkli zemin üzerinde beyaz ve altın yaldız renkli motifler tercih edilmiştir[256].

KİTABE-YAZILAR: Kitabesi bulunan ilk hünkâr mahfili Sultan Ahmet Camisinde karşımıza çıkmaktadır. Hünkâr mahfili katında yer alan sülüs hatla girift bir üslupta yazılmış olan iki satırlık kitabe şu şekildedir (Fotoğraf 91):

Mahfeli tarihühü hatta yura külle fi asrın

Mahfeli Ahmed Sultan Rabbi azzırehü bansarü

Sene 1125/1713-14

Hünkâr mahfilindeki yazılı süsleme programı, çini, taş ve sedef malzemeden yapılmış olup; özellikle birkaç alanda toplanmış haldedir:

Mihrabiyenin yanından başlayan, güney ve doğu beden duvarlarını dolaşan turkuaz zemin üzerine altın yaldızla sülüs hatla yazılan çini ayet kuşağı "Besmele" ile başlamaktadır.

Pencere ve kapı açıklıklarının arasında kalan taş panoların üzerinde gri zemin üzerine altın yaldızla sülüs hatla yazılan ikinci kuşak altı ayrı panodan oluşmaktadır.

Pencere ve kapı kanatlarının üst panoları da sedef kakma olarak işlenmiş yazı kuşakları ile bezenmiştir.

Yazılı süslemenin yoğun olarak kullanıldığı diğer alan ise daha önce değinildiği gibi, mihrabiye nişinin kavsara ile birleştiği bölümde yer almaktadır.

DEĞERLENDİRME: Sultan Ahmet Camisi hünkâr mahfili, klasik dönemin genel eğilimlerine uygun olarak yapının güneydoğu köşesine yerleştirilmiş, simetriği durumundaki güneybatı köşede ise bir kitaplığa yer verilmiştir. Caminin kuzey ve yan duvarları boyunca devam eden galerilerin (ikinci kat mahfilleri) bir devamı gibi görünmekle birlikte bu katla arasında bir payandanın bulunması hünkâr mahfilinin

[256] Barışta, 2009: 182.

bağımsız bir birim olarak ele alındığını ortaya koymaktadır[257]. Benzer uygulama İstanbul Süleymaniye ve Edirne Selimiye camilerinde de görülmektedir. Süleymaniye Camisinde mahfil katı ile hünkâr mahfili arasında kot farkının bulunmasına rağmen, Selimiye ve Sultan Ahmet camilerinde kot farkı bulunmamaktadır.

Sultan Ahmet Camisi hünkâr mahfili, kitabesi bulunan ilk hünkâr mahfili örneği olması ile de öne çıkmaktadır. Kitabesi olan ikinci bir örnek ise Beylerbeyi Camisinde görülmektedir.

Cami hacmi dışında hünkâr mahfili ile irtibatlı rampalı bir hünkâr kasrı yapılması da ilk kez bu yapıda görülmektedir[258] (Fotoğraf 92). Dış avlu zemininden kısa bir rampayla çıkılan hünkâr kasrı, yüksek bir bodrum üzerinde yükselmektedir. Giriş katında bir koridorla ulaşılan iki oda yer almaktadır. Giriş holünden sultanın kullanımına ayrılan üst kata bir rampayla ulaşılmaktadır. Osmanlı mimarlığında ilk kez bu yapıda padişahın tahtırevan veya atla üst kata ulaşmasını sağlayan rampalı bir düzen kurulmuştur. Rampa demir parmaklıklı pencerelerle avlu yönüne açılmaktadır. Üst katta Türk evine özgü bir galeri düzenlemesi dikkat çekmektedir. Dış avlu yönü pencereli bir duvarla sınırlanan hayatın, boğaz cephesinde kasrı camiye bağlayan galeriyi taşıyan bir sütun dizisi yer almaktadır. Kasrın sultan için ayrılan bölümü birbirine bitişik ve birinciden geçilerek ulaşılan iki odadır. Her iki odada da benzer mimari ögeler ocak, niş ve pencereler bulunmaktadır. Özgün çatı ve bezemeleri yok olan kasrın değerli kumaş, kilim ve halılarla döşendiği inşaat defterinde satın alınan eşyalar listesinden öğrenilmektedir[259].

Sultan Ahmet Camisi hünkâr mahfili, taşın doğal damarlı haline ek olarak oluşturulmuş geometrik kompozisyonlar, bitkisel motiflerden oluşan zengin çini uygulamalar, geometrik ve yazılı süslemeli sedef işçiliği ve kalemişlerinden oluşan zengin bir süsleme yelpazesine sahiptir.

---

[257] Tahsin Öz, "*... Bu mahfelin yanında Sultan Ahmet'in çilehanesi (itikâf köşesi) bulunmaktadır*" şeklinde bir bilgi vermektedir (Öz, 1997: 127). Ancak hünkâr mahfilinde bu tarz bir kullanım için ayrılmış özel bir alan bulunmamaktadır. Çilehane olarak hünkâr kasrı içerisindeki bir oda ya da bölümün kullanılmış olması muhtemeldir.

[258] "*Alçak kütlesi, taş-tuğla almaşık duvarları ve baca, saçaklı çatı gibi camiden ayrı ögeleriyle beliren bu yapı, konut mimarisi ölçü ve oranlarını taşımaktadır.*" Bkz. Sözen vd., 1975: 257.

[259] Ahunbay, 1994: 58.

Hünkâr mahfili özgün özelliklerini büyük oranda korumaktadır. Ancak caminin doğu cephesinde yer alan revak sisteminin camekânla kapatılması ile bu bölümün görünümüne büyük zarar verilmiştir. Döşeme altı tavanı ufak tefek zararlar görmekle birlikte görsel bütünlüğünü korumaktadır. Kapı ve pencere kanatlarındaki sedef kakmaları büyük oranda dökülmüş haldeki yapının söz konusu bölümlerinin bir an önce onarılması gerekmektedir.

2.1.12. İSTANBUL EMİNÖNÜ YENİ CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 49-55/Fotoğraf: 94-106)

İNCELEME TARİHİ: 21.06.2007

TARİH-DÖNEM: 1597 yılında inşasına başlanan külliyede, caminin inşasına uzun süre ara verilmiş, cami ancak 1663 yılında tamamlanabilmiştir[260].

YAPTIRAN: Caminin ilk banisi 3. Murad'ın eşi, 3. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'dır[261]. Yapının tamamlanması 4. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan[262] eliyle gerçekleşmiştir.

USTA-SANATÇI: Yapının ilk planı Mimar Davud Ağa tarafından tasarlanmış, onun vefatı ile yerine geçen Dalgıç Ahmed Ağa devam etmiş, ancak günümüzdeki şeklini Mimar Mustafa Ağa gerçekleştirmiştir[263].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Camiye bitişik olarak yapılmış Hünkâr Kasrı, Mısır Çarşısı, türbe, çeşme ve sebilden oluşan bir külliye halinde tasarlanan Yeni Camisi külliyesi, Osmanlı tarihi boyunca yapımı en uzun süren külliyedir.

Dört büyük ayakla taşınan merkezi kubbenin dört yönde yarım kubbeler ile genişletildiği cami[264], Mimar Sinan'ın Şehzade ve Sedefkâr Mehmed Ağa'nın Sultan Ahmet Camisi'nde kullandığı kubbe planını tekrarlamaktadır[265] (Çizim 49). Ancak kubbenin piramidi andırır şekilde yükselmesi bu yapının kendine has bir özelliğidir. Caminin içerisi üç yönden ikinci kat mahfilleri ile kuşatılmıştır.

Bir platform üzerine inşa edilen caminin üç şerefeli iki minaresi ve revaklarla çevrili ortasında, kubbeli mermer bir şadırvanı bulunan avlusu vardır.

---

[260] İnşa kitabesini için bkz. Ersoy, 2002: 80-82.

[261] 1550 tarihinde Venedik'te doğduğu sanılan Safiye Sultan, 1563'de Venedik'ten Korfu'ya giderken esir alınması üzerine Manisa Sancakbeyi olan Şehzade Murad'ın Sarayı'na yerleştirilmiştir. 10 Kasım 1605 tarihinde Eski Saray'da vefat etmiş ve Ayasofya Camisi haziresindeki Sultan 3. Murad'ın türbesine defnedilmiştir. Safiye Valide Sultan'ın hayatı ve eserleri için bkz. Pazan, 2007: 75-77.

[262] 1627'de Güney Ukrayna'da doğduğu tahmin edilmektedir. Küçük yaşta Harem-i Hümayun'a kabul edilen ve iyi bir eğitim alan Hatice Turhan Sultan, pek çok hayır eseri yaptırmıştır. 5 Temmuz 1683 tarihinde Edirne Sarayında vefat etmiş ve Yeni Cami haziresindeki türbesine defnedilmiştir. Hatice Turhan Sultan'ın hayatı ve yaptırdığı eserler için bkz. Pazan, 2007: 90-96; Şenocak, 2009.

[263] Kuban, 1994: 464.

[264] Yeni Cami Külliyesinin mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 61-63; Kuban, 1978: 140-143; Öz, 1997: 153-154; Kuban, 1994: 464-467; Ülgen, 1942: 387-399.

[265] Yeni Cami-Şehzade Camisi karşılaştırması için bkz. Kuban, 1994: 465.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde ikinci kat mahfilinin uzantısı şeklindedir (Çizim 50, Fotoğraf 94). Merkezi kubbeyi taşıyan ayaklardan güneydoğudakine ve güney ile doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirine ve duvarlara sivri kemerlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 51-52). Harim zemininden 4.84 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, 9.67x9.49 m. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Doğu ve güney yönlerde beden duvarları tarafından desteklenen hünkâr mahfilinin kuzeybatı köşesi ana kubbeyi taşıyan haçvari ayağa oturmaktadır. Bu destek ögelerinin yanı sıra birbirine ve beden duvarlarına sivri kemerlerle bağlı altı adet mermer sütun da hünkâr mahfilinin taşınmasına katkı sağlamaktadır.

Kubbeyi taşıyan haçvari ayak ile güney beden duvarına bitişik olarak yapılmış payanda arasındaki mesafe, aynı ölçülerde iki kemerle geçilmek yerine farklı açıklıklara sahip iki kemerle geçilmiştir (Fotoğraf 96). Haçvari ayağa yakın olan 1.85 m. açıklığındaki ilk kemer yüksek sivri kemer olarak tanımlanabilecek bir tarzda yapılmış; 2.44 m. açıklığındaki ikinci kemer ise sivri kemer şeklinde yapılmıştır. Aynı uygulama haçvari ayak ile doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış payanda arasında da görülmektedir.

Hünkâr mahfilinin batı cephesini oluşturan kuzey-güney doğrultuda uzanan kemer sırasının doğusunda, hünkâr mahfilinin altında mahfil katının devamı niteliğinde ikinci bir kemer sırası daha uzanmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere haçvari ayak ile doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış payanda arasındaki mesafe iki kemerle geçilmiş ve iki sıra halinde doğu-batı doğrultuda uzanan ikişer kemere yer verilmiştir. Ancak batıdaki kemerlerden farklı olarak burada iki kemer dizisi arasında kuzey-güney doğrultuda uzanan küçük bir sivri kemere yer verilmiştir. Bu kemerin devamında aynı istikamette uzanan üç kemer açıklığı ile güney beden duvarına ulaşılmaktadır. Bu kemerleri taşıyan sütunlar, yan yana yerleştirilmiş iki sütun arasında kalan ortadaki

mesafe daha küçük bir sivri kemerle, yanlar ise daha geniş sivri kemerlerle geçilmiştir. Kuzey-güney doğrultuda sıralanan bu iki sütun aynı zamanda birer sivri kemerle doğu beden duvarına da bağlanmıştır[266].

İkinci kat mahfilini ve hünkâr mahfilini taşıyan sütunlar gri renkli mermerden yapılmışlardır. Ancak batı cephede yer alan sütun, diğerlerinden farklı olarak sarı renklidir[267]. 2.03 m. boyundaki sütunların bilezik ve kaideleri, camiyi doğu-batı ve kuzey yönlerde kuşatan seki kotunun altında kaldıkları için izlenememektedirler. 0.12 m. genişliğinde bilezikler yardımı ile sütunların üzerine yerleştirilen sütun başlıkları, üç sıra mukarnastan oluşmakta ve yüzeyleri altın yaldızla, konturları ise siyah renkle boyanmış haldedir. Benzer uygulama kemerlerin duvarlarla birleştiği alanlardaki iki sıralı mukarnaslı üzengilerde de görülmektedir.

Geçmeli taşlarla örülen kemerlerde dönüşümlü olarak gri ve kırmızı renkli taşlara yer verilmiştir. Yüzeyden hafifçe içeri çekilmiş kemerlerin köşeliklerinde kırmızı renkli taşlardan yapılmış gülçeler bulunmaktadır. Hünkâr mahfili döşeme seviyesi hizasında yer alan üç sıralı zengin mukarnas kuşaklarının üzerinde yer alan daire motiflerinden oluşan bir sıranın ardından mahfil korkuluğu başlamaktadır. Altın yaldız ve siyah renkle boyanmış mukarnas kuşaklarının dışarı taşırılması ile cepheye oldukça gösterişli bir görünüm kazandırılmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin harime açılan batı cephesinde döşeme hizasında yer alan mukarnaslı kuşakların üzerinde, delikişi tekniğinde işlenmiş 0.60 m. yüksekliğinde mermerden yapılmış korkuluk bulunmaktadır (Çizim 53, Fotoğraf 95). Korkuluk, mermer yüzeyinde yatay ve düşey eksenlerde dönüşümlü olarak yerleştirilen baklava dilimlerinin boşaltılması ile oluşturulan kırık çizgilerden oluşan geometrik bir kompozisyona sahiptir.

---

[266] Camiyi konu alan pek çok çizimde, hünkâr mahfilinin olduğu alan ya boş bırakılmakta ya da olmayan kemer sistemleri ile işlenmektedir. Nitekim hünkâr mahfilinin alt bölümünde ortada kalan ayaklarla batıdaki ayakları birleştiren herhangi bir kemer bulunmadığı gibi kuzey-güney doğrultuda uzanan kemerler arasında da ayrıca bir kemer bulunmamaktadır.

[267] Edmondo de Amicis "*Validesultan Camisinde Hanya fatihinin hayatına malolan altına benzer sütun vardır*" şeklinde bilgi vermektedir. Hünkâr mahfilin batı cephesinde yer alan sarı renkli sütun rivayete göre, Hanya fatihi Sinan Paşa'nın evinin bahçesinde bulunmuş ve Paşa altın olduğu söylenen bu sütunu sakladığı için katledilmiştir (Amicis, 2006: 332, 50. dipnot).
Ancak Evliya Çelebi Sinan Paşa değil Yusuf Paşa'nın ismini vermekte, bu olaya sebep olanların daha sonra pişman olduklarını (*Basra harap olduktan sonra*) belirtmekte ve sütunun altından daha değerli olduğunu, dünyada bir benzerinin daha bulunmadığını yazmaktadır (Evliya Çelebi, 2006: 125).

Korkuluğun üzerinde 1.31 m. yükseliğinde delikişi ve eğri kesim tekniklerinin birlikte uygulandığı kafes ile mermer bir tepelik yer almaktadır (Fotoğraf 101). Kafes üç bölüm halinde yapılmıştır. Ortada kenar uzunluğu 0.62 m. olan kare bir açıklık ile bu açıklığın iki yanında birbirinin tekrarı olan bitkisel kompozisyonlardan oluşan panolar yer almaktadır. Bir palmet çevresinde gelişen kompozisyon uzun kıvrık dallar ve rumilerden oluşmaktadır. Aynı ana motifin yatay eksende tekrarı ve düşey eksende simetrik olarak verilmesi ile oluşturulan kafes yüzeyinde eğri kesim tekniğinde işlenen alanlar altın yaldızla boyanmış ve beyaz renkli mermer ile zarif bir kontrast elde edilmiştir.

Kafesin üzerinde iki sıra mukarnas ve bir sıra da dairelerin yan yana sıralanması ile elde edilen kuşaktan oluşan tepelikle hünkâr mahfilinin batı cephesi tamamlanmaktadır.

Hünkâr mahfilinin, ikinci kat mahfiline bitişik olarak yapılmış kuzey cephesi ise iki bölüm halinde tasarlanmıştır (Fotoğraf 100). İlk bölüm ikinci kat mahfilinden hünkâr mahfiline geçiş imkânı veren yarım daire kemerli bölümdür. Bu bölümün batısındaki ise diğer cephede uygulanan korkuluk, kafes ve tepelik üçlemesinin bazı farklarla tekrarlandığı görülmektedir (Çizim 54).

Altıgenlerin yatay eksende sıralanması ile oluşturulan korkuluğun üzerinde kafes yer almaktadır. Üç bölüm halinde ele alınan kafesin ortasında batı cephede olduğu gibi bir pencere açıklığı bırakılmış ve bu açıklığın iki yanında altıgen ve altı kollu yıldızların yatay ve düşey eksenlerde dönüşümlü olarak sıralanması ile oluşturulan geometrik örgülü kafes panolarına yer verilmiştir. Kafesin ve kapı açıklığını içeren bölümün üzeri, batı cephede olduğu gibi boydan boya bir tepelik ile son bulmaktadır[268].

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini taş döşemeli olarak yapılan hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı düz tavan olarak yapılmış, kemerler arasında kalan bölümler ayrı ayrı ele alınarak kalemişi olarak bezenmiştir. Beyaz

[268] Eski bir fotoğrafta hünkâr mahfilini, mahfil katından ayıran mermer korkuluk ve kafes sisteminin üzerinde, kubbeyi taşıyan haçvari ayaktaki mukarnaslı kuşağın altına kadar yükselen kemerli ahşap bir kafes sistemi görülmektedir. Bu kafesin ne zaman konulduğu ve tekrar ne zaman ortadan kaldırıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fotoğraf için bkz. Şenocak, 2009: 242, Resim 5.15.

zemin üzerine kırmızı ve lacivert renklerle gerçekleştirilen uygulamada, kuşaklardan oluşan bir çerçeve içerisine alınmış alanda şemse ve salbeklere yer verilmiştir.

Hünkâr mahfilinin üst bölümü için özel bir tavan tasarlanmamıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım üç ayrı yoldan sağlanmaktadır:

Hünkâr mahfiline ulaşımın ilk yolu hünkâr mahfilinin, kuzeyinde kalan ikinci kat mahfilinden ayıran mermer duvarda yer alan ve günümüzde ahşap bir kapı ile örtülen yarım daire kemerli giriş açıklığıdır.

Hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan ikinci merdivene, caminin doğu cephesinde yer alan tören girişinden[269] ya da hünkâr mahfilinin altında kalan ve giriş açıklığına dönüştürülmüş pencereden ulaşılmaktadır (Çizim 55, Fotoğraf 106). Hünkâr mahfilinin doğusunda yer alan iki kemer açıklığını kaplayan galerinin kuzey tarafına yerleştirilmiş olan giriş, caminin doğusundaki meydana bakmaktadır. Hünkâr kasrına yakın bir alanda yer alan basık kemerli ve tepelikli giriş açıklığından merdivenle ulaşılan galerinin oldukça gösterişli olarak tasarlanmış girişinden geçilerek payanda içerisine yerleştirilmiş taş merdivenle mahfille aynı kottaki üst galeriye ulaşılmaktadır (Fotoğraf 105). Galeri katında yer alan ve girişe dönüştürülmüş madeni lokmalı şebekelere sahip pencere açıklığından da hünkâr mahfiline geçilmektedir.

Üst kattaki galeriye ve dolayısıyla hünkâr mahfiline ulaşmanın üçüncü yolu ise hünkâr kasrının batı ucuna yerleştirilmiş giriş açıklığıdır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için özel olarak tasarlanmış pencere açıklığı bulunmamaktadır. Caminin aydınlatması için yapılmış olan alt ve üst kat pencereleri hünkâr mahfilinin aydınlatılmasına da imkân tanımaktadır. Ancak hünkâr mahfilinde yer alan pencere açıklıklarını örten ahşap pencere kanatları dönemin en güzel ahşap işçiliğini sergilemektedir (Fotoğraf 97).

Mihrabiye: Hünkâr mahfillerinde görülen ilk ve tek, çift mihrabiye uygulaması Eminönü Yeni Camide görülmektedir (Fotoğraf 98). Güney beden duvarı

---

[269] "*Büyük kemerli alınlıklar içinde alçak kabartma rumiler, klasik palmetler şeklindeki tepelikler, kapının iki yanında geometrik desenli geniş panolar ve bu panoları çevreleyen mukarnas şeritler Osmanlı döneminde taşoyma bezemenin ulaştığı desen ve teknik yoğunluğun, bezemesel isteğin sınırlı olmasına karşın, büyük bir mükemmelliğe eriştiğini kanıtlamaktadır*" Kuban, 2007: 449.

içerisine yerleştirilmiş olan mihrabiyelerden iki pencere arasındaki boşlukta olanı 3.31x1.80 m ölçülerinde, güney beden duvarını destekleyen payandanın gövdesindeki ise 3.31x2.20 m. ölçülerindedir.

Benzer şekilde yapılmış, yedi kenarlı mihrap nişinin her bir kenarı vazodan çıkan bitkisel motifler ve bir kandil motifi ile bezenmiş çinilerle kaplıdır (Fotoğraf 102-103). Mihrap nişini kuşatan yedi dilimli kavsara altın yaldız renkli boya ile konturları belirginleştirilmiş mukarnaslardan oluşmaktadır. Kavsara köşeliklerinde zemin oyma tekniğinde işlenmiş ve yine altın yaldız renkli boya ile boyanmış kıvrık dallardan oluşan bir kompozisyon ve bu kompozisyon içerisine yerleştirilmiş gülçeyi andırır şekilde yapılmış yürek motifleri mihrap cephesini süslemektedir.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Eminönü Yeni Camisi, çini süsleme ve kalemişinin yoğun olarak kullanıldığı bir camidir. Yoğun çini uygulaması hünkâr mahfilinin alt bölümü ile sultanın ibadet ettiği asıl bölümün duvarları ile hünkâr mahfiline geçişi sağlayan galerinin duvarlarında görülmektedir[270]. Kalemişi ise tavanlarda, kemer karınlarında ve kubbeye geçiş elemanları ile kubbelerde yoğunluk kazanmaktadır.

Hünkâr mahfili duvarları mahfil döşemesinden 3.32 m. yüksekliğe kadar tamamen çini kaplanmıştır. Her duvar yüzeyinde aynı genel kurgu içerisinde farklı motifler kullanılarak yapılmış kompozisyonlar yer almaktadır. Hünkâr mahfili döşemesine yakın bir konuma yerleştirilmiş vazo ve bu vazodan çıkan kıvrık dallar çevresine serpiştirilmiş çiçeklerden oluşan kompozisyon yazı kuşağı ile son bulmaktadır (Fotoğraf 104).

Payanda içerisine yerleştirilmiş mihrabiyenin solunda, haçvari ayağın güney yüzünde ve hünkâr mahfilinin doğu beden duvarında taş malzemeden mozaik tekniğinde yapılmış panolar yer almaktadır. Benzer örnekleri Sultan Ahmet Camisi hünkâr mahfilinde de görülen panolardan doğu beden duvarındaki pano diğer ikisinde biraz daha farklı olarak oluşturulmuş, diğer ikisi ise birbirinin tekrarı şeklinde yapılmıştır.

---

[270] Caminin bütününde ve hünkar kasrındaki çiniler, İznik'te üretilmiştir ("*Tuhfe-i Hattatin'de kasır ve cami dahilindeki yazıları yazan Hattat Tekneci Zade İbrahim Efendi'nin bu yazıları resmetmek üzere İznik'e gittiği yazılıdır, bu çinilerin ora mamulatı olduğuna şüphe yoktur.*" Anonim, ty: 23).

Güney beden duvarında mihrabiyenin iki yanındaki pencereler ile doğu beden duvarında hünkâr kasrına geçit veren galeriye açılan ve pencerelerle aynı özellikteki açıklık simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmış sedef sıvama ve bağa kakmalı ahşap pencere kanatlarına sahiptir[271]. Ortada düşey dikdörtgen, alt ve üstte ise yatay dikdörtgenlerden oluşan ve aralarında dörder adet kabaranın yer aldığı panolar zencereklerden oluşan iki kuşakla çerçevelendirilmişlerdir. Üst panolarda sedef sıvama ve bağa kakma ile oluşturulmuş yatay ve düşey eksende birbirinin simetriği olarak oluşturulmuş motifler, alt panolarda merkezinde altı kollu yıldızların yer aldığı onikigenlerden oluşan ve yine sedef kakma olarak yapılmış kompozisyonlar yer almaktadır. Ortadaki panoda ise merkezinde on kollu bir yıldız ve ongenden gelişerek kırık çizgilerle devam eden kompozisyon sedef ve ağaç kakma olarak işlenmiştir. Bininin ortasında ve başlıklara geçiş noktalarında da fildişi olarak yapılmış süslemeler yer almaktadır.

Kemer karnı ve üst örtüye geçiş elemanlarında iri bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar kalemişi tekniğinde işlenmiştir.

Duvar yüzeyleri çini ve kalemişi ile bezenirken, kapı ve pencere açıklıkları da ahşap üzerine kakma tekniğinde işlenmiş pencere kanatlarına sahiptir. Pencere söve ve düz atkıları ile çini kaplı yüzeylerden ayrılan, geometrik bir desen repertuarı ile bezenmiş pencere kanatları koyu ahşap üzerine açık renkli malzemelerin kakılması ile oluşturulmuş etkileyici bir renk armonisine sahiptir.

Hünkâr mahfilinin birbirinden koparılmış durumdaki kuzey ve batı cephelerinde ise sütunlarla başlayan ve kafesin üzerine yerleştirilmiş tepelikle son bulan bir bezeme sistematiği görülmektedir[272]. Sade sütunlarla başlayan batı cephe, mukarnaslı sütun başlıkları, renkli taşlardan örülmüş kemerler, gülçeler, mukarnas kuşakları, geometrik örgülü korkuluk, korkuluğun üzerine yerleştirilmiş bitkisel bezemeli kafes ve nihayet mukarnaslardan oluşan tepelik ile sonlanmaktadır. Kuzey cephe ise korkuluk seviyesinden başlamakta ve bitkisel kafesin yerine geometrik

[271] Hünkâr mahfilindeki bu pencere kanatlarının benzerleri Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nde de yer almaktadır. Bkz. Önkal, 1992: 203.

[272] Doğan Kuban, minber ve müezzin mahfili gibi birimlerle hünkâr mahfili parmaklıklarında görülen taş işçiliği ve tasarımların belki maniyerist, fakat üstün bir zevk anlayışının ürünü olduğunu belirtmektedir (Kuban, 1978: 143).

örgülü kafesle devam etmekte ve batı cephedeki ile benzer bir tepelik ile son bulmaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur. Ancak hünkâr mahfili katında pencere açıklıklarının üzerine denk gelen alanda tüm cepheleri boydan boya dolanan toplam 26.00 m. uzunluğundaki çini yazığı kuşağı yer almaktadır[273]. Lacivert zemin üzerine beyaz renkli celi sülüs hatlı yazı kuşağı payandanın doğu yüzünde yer alan "Besmele" ile başlamakta, güney ve doğu duvarların ardından kubbeyi taşıyan haçvari ayağın batı cephesinde devam etmekte ve güney tarafında sonlanmaktadır. Söz konusu kuşakta Kur'an-ı Kerim'in 48. suresi olan Fetih Suresinin 27-29. ayetleri ile 15. sure olan Hicr Suresinin 9. ayeti yer almaktadır.

DEĞERLENDİRME: Uzun bir inşa süreci içerisinde tasarlanan Yeni Caminin hünkâr mahfili, Osmanlı mimarisinin klasik döneminde yaygınlık gösterdiği şekilde yapının güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. İkinci kat mahfilinin uzantısı şeklinde tasarlanan hünkâr mahfili, mermer bir duvarla mahfil katından ayrılmış ve mihraba doğru genişletilmiştir. Cephede mermer korkuluk, kafes ve tepeliklerle zenginleştirilerek de önemi vurgulanmıştır.

Konum ve tasarım açısından benzer hünkâr mahfili örnekleri İstanbul Haseki Sultan, Üsküdar Valide-i Cedit, Nuru Osmaniye, Fatih ve Emirgan Hamid-i Evvel camilerinde karşımıza çıkmaktadırlar.

Hünkâr mahfili caminin bütününde olduğu gibi yoğun bir süsleme programına sahiptir. Çini ve kalemişi uygulamalarında bitkisel motif ve kompozisyonlar ağırlık göstermektedir.

Sultan Ahmet Caminde ortaya çıkan, ancak mihrabiyenin bulunduğu bölümle sınırlı kalan kafes uygulaması, Yeni Camide tüm cepheleri kuşatacak şekilde genişletilmiştir. Bu örneklerden sonra klasik dönemde inşa edilmiş camilerdeki hünkâr mahfillerine de ahşaptan kafesler ilave edilmeye başlanmıştır.

Hünkâr mahfilinin kubbeyi taşıyan ayağa kadar genişletilmesi, mahfilin cepheleri arasındaki organik bağlantıyı koparmıştır. Söz konusu uygulamanın

[273] Eminönü Yeni Cami hünkâr mahfilindeki çini yazı kuşağı için bkz. Dumlupınar, 2008: 32-34.

görüldüğü yapılardan ilki Şehzade Camisi diğerleri ise Eminönü ve Üsküdar Yeni camileridir.

Camiye güneydoğudan bitişik olarak yapılmış ve ilk kez Sultan Ahmet Camisinde görülen hünkâr kasrına bir rampa ile çıkılmaktadır. Kasır, birisi kubbeli iki büyük oda, bir eyvan ve odalar arasındaki bir helâ ve bu mekânların açıldığı kapalı bir sofadan oluşmaktadır. Eyvandan bir aralığa ve galerili bir sofadan cami içindeki hünkâr mahfiline geçilmektedir[274].

Cami ile birlikte tasarlanıp, yapılan ve özgün halini büyük oranda koruyan hünkâr mahfilinin çinilerin bir kısmı[275] ile hünkâr kasrındaki çinilerin bir bölümü hırsızlar tarafından sökülüp çalınmıştır. Son yıllarda hünkâr kasrında başlayan restorasyon çalışmaları halen sürmektedir.

[274] Yücel, 1972: 16–27; Anonim, ty.

[275] Günümüzde yazı kuşağını oluşturan çinilerde bir eksiklik görülmemektedir. Duvar çinilerinden çalınanların yerine konulduğu söylenen üç panodan ilki mihrabiyenin solundaki duvarda; ikincisi doğu beden duvarında, iki sedef kakmalı kapının arasında; üçüncüsü ise yazının bittiği haçvari ayak üzerinde bulunmaktadır. Dumlupınar, 2008: 32; Anonim, 1994.

2.1.13. İSTANBUL ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 56-57/Fotoğraf: 107-112)

İNCELEME TARİHİ: 24.07.2007

TARİH-DÖNEM: Kitabesine göre 1110–1112/1708–1710 yıllarında inşa ettirilmiştir[276].

YAPTIRAN: 3. Ahmet tarafından annesi Gülnüş Emetullah Sultan[277] adına yaptırılan külliye; cami, türbe, sebil, muvakkithane, çeşme, şadırvan, sıbyan mektebi, arasta (dükkânlar), imaret, meşruta evleri ve mahyacı odasından oluşmaktadır[278].

USTA-SANATÇI: Mimar Bekir Ağa'nın subaşılığı sırasında yaptırılan caminin mimarı kesin olarak bilinmemektedir. Cami, Lale devri baş mimarı Kayserili Mehmet Ağa'nın mimarbaşılığı döneminde yapılmıştır[279]. Yapıdaki yazılar, Hezarfen Mehmet Efendi tarafından yazılmıştır[280].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Bir dış avlu duvarı ile çevresindeki yollardan ayrılan külliyenin, yaklaşık kare planlı bir Camisi ve caminin kuzeyinde ikinci bir avlu duvarı ile çevrilmiş, ortasında mermerden yapılmış sekizgen planlı şadırvanın yer aldığı bir avlusu bulunmaktadır[281].

Caminin üzeri dördü serbest, ikisi kuzey ikisi de güney benden duvarları içerisinde yer alan sekiz büyük ayakla taşınan merkezi bir kubbe ve bu kubbeyi dört

---

[276] Emir Buhari Tekkesi şeyhi Karamanizade Ahmed Efendi tarafından yazılan ve Şair Taib tarafından kaleme alınan 48 satırdan oluşan inşa kitabesi kuzey giriş kapısı üzerinde yer almaktadır. Kitabe için bkz. Konyalı, 1976: 315; Ersoy, 2002: 98–106. Caminin temel atma ve açılış törenleri için bkz. Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, 1969: 246, 269-270.

[277] 1647 yılında Girit'in Resmo şehrinde doğduğu tahmin edilen Mehpâre Emetullah Râbia Gülnûş Valide Sultan, Sultan 4. Mustafa'nın eşi, Sultan 2. Mustafa ve 3. Ahmed'in annesidir. 4 Kasım 1715 tarihinde vefat etmiş ve Üsküdar'da yaptırmış olduğu külliyenin haziresine defnedilmiştir. Eserleri ve hayatı için bkz. Pazan, 2007: 101–104.

[278] Seçkin, 1994: 468.

[279] Mehmed Ağa *"Hassa baş mimarlığını 1115 (1703) tarihinde Ebubekir Ağa'dan almış, 1117 (1705) yılında ise yerini Hacı İbrahim Ağa'ya bırakmıştır. Ancak Mehmed Ağ'nın Hatice Sultan kethüdalığında bulunduğu sırada, Eyüp Camisi minareleri tamiri ve şerefelerinin tezyinindeki başarısından dolayı, 1120 (1708) tarihinde tekrar hassa baş mimarlığına getirilmiştir."* Erdoğan, 1962: 1.

[280] Doğu giriş kapısı üzerinde Hezarfen Mehmet Efendi'nin imzası yer almaktadır.

[281] Caminin mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Mehmed Râ'if, 1996: 147-148; Ayvansarâyî-vd., 2006: 594-595; Öz, 1997: 15; Seçkin, 1994: 468–470; Aytaçoğlu, 1993: 36–44; Canca, 1999: 56–71; Akbulut, 2003: 28-60.

yönde destekleyen yarım kubbelerle örtülmüştür[282]. Caminin mihrap ve minberi mermerden yapılmış, ancak mihrabın iki yanında çiniye yer verilmiştir.

Caminin çifte şerefeli iki minaresi, klasik üslupta yapılmış son minarelerdendir.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Caminin kuzey giriş açıklığının iki yanından başlayıp mihrap duvarına kadar uzanan ikinci kat mahfillerinden doğudakinin, güney ucuna yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, güney ile doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmıştır (Fotoğraf 107). Hünkâr mahfili, kuzeybatı köşedeki kubbeyi taşıyan ayak tarafından desteklenmekte ve batı ile kuzey yönlerde ise birbirine ve duvarlara sivri kemerlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 56). Harim zemininden 4.47 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, 4.72x6.24 m. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Doğu ve güney yönlerde beden duvarları tarafından desteklenen hünkâr mahfili, kuzeydoğu köşede kubbeyi taşıyan sekizgen planlı büyük ayağa oturmaktadır. Bu büyük ayak ile doğu beden duvarındaki payanda arasındaki açıklık basık kemerle; söz konusu ayak ile mihrap duvarı arasındaki açıklık ise bir sütun ve iki sivri kemerle geçilmektedir (Fotoğraf 108).

Merkezi kubbeyi destekleyen sekizgen ayağın pahlı köşeleri, kemerleri desteklemek üzere genişletilmiş ve kemerler için üzengiler yapılmıştır. Batı cephede yer alan mermer sütun, mihrap duvarına bitişik payanda ile sekizgen ayak arasına yerleştirilmiştir. Mukarnas başlıklı bir sütunla kuzey-güney doğrultusunda uzanan sivri kemerler bu sütuna taşıtılmıştır. Daha önce belirtildiği üzere hünkâr mahfili, harimin doğu cephesi boyunca uzanan mahfil katının bir devamı niteliğindedir. Ancak hünkâr mahfilinin taşınmasına destek olan sütun, ikinci kat mahfilini taşıyan diğer sütunlardan 0.26 m. öne alınarak hünkâr mahfilinin batı yönde, mihraba doğru genişlemesi sağlanmıştır.

---

[282] Sekiz destekli taşıyıcı sistemin gelişimi ve Yeni Caminin bu alandaki yeri ve önemi için bkz. Acar, 1992: 129–132.

Hünkâr mahfilinin kuzey cephesinde ise büyük ayak ile doğu beden duvarı arasında kalan alan, basık kemerle geçilmiştir. Tek kemer açıklığıyla geçilen bu alanda payanda genişliğinde iki ayrı kemer kullanılmıştır. Kemerler payandalara yüzeysel üzengiler yardımı ile oturtulmuştur.

Tüm yapıda olduğu gibi hünkâr mahfilinde de kemerlerin arasında üzengi seviyelerinin hemen üstüne gelen noktalarda kare kesitli ahşap gergiler yer almaktadır.

Batı cephede kemerler ince bir silme kuşağı ile çevrelenmiş ve hafifçe içeri çekilmiş, kemerlerin birleştiği noktada ise uç kısmı aşağıya bakan bir palmet motifi işlenmiştir. Palmet motifinin üzerinde, kemerlerin arasında kalan alınlıkta 0.35 m. ölçüsünde bir gülbezek ve kemer kilit taşları üzerinde ise daha küçük ölçekli birer gülbezek daha yer almaktadır. Gülbezeklerin hepsinde bitkisel motifler işlenmiştir.

Kemerlerin üstünde iki kademeli mukarnaslardan oluşan bir silme kuşağı ve onun üzerinde de yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış palmet ve rumilerden oluşan ikinci bir kuşağın ardından da korkuluk başlamaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Mahfil katının tüm cephelerini dolaşan ve altı kollu yıldızların yatay eksende tekrar ettirilmesi ile oluşturulmuş delikişi tekniğindeki mermer korkuluk, hünkâr mahfilinin de batı cephesini boydan boya dolaşmaktadır (Çizim 57, Fotoğraf 109). Ancak buradaki tek fark hünkâr mahfili korkuluğunun biraz daha dışarı alınmış olmasıdır. Mahfil katının diğer bölümlerinde mermer korkuluğun üzerinde 0.73 m. yüksekliğinde sonradan eklenmiş olan ve korkulukla benzer kompozisyona sahip bir kafes yer almakta iken hünkâr mahfilinde 0.63 m. yüksekliğindeki korkuluğun üzerinde 1.50 m. yüksekliğinde başak motiflerinden oluşanahşap bir kafes yer alır.

Hünkâr mahfilinin kuzey cephesinde ise ahşap bir duvar (paravan) yer almaktadır. Bu bölümün özgün hali ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Hünkâr mahfilini, mahfil katından ayıran mevcut duvarın yüzeyi dikdörtgen tahtaların yatay ve düşey eksenlerde sıralanması ile oluşturulan bir kompozisyonla kaplanmıştır. Paravanın doğusunda cami beden duvarına bitişik yarım daire kemerli bir giriş açıklığı mahfil katı ile hünkâr mahfili arasında irtibat sağlamaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Ahşap döşemeli hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı, mahfil katının tamamında olduğu gibi sade beyaz sıvalıdır. Tavanın ortasında kalemişi olarak yapılmış dairesel bir tavan göbeği ile bu göbeğin çevresini kare şeklinde kuşatan bir kuşak yer almaktadır. Bitkisel motiflerden oluşan bu kuşağın benzer uygulaması tavan yüzeyinin duvara bitiştiği alanda da uygulanmıştır.

Hünkâr mahfilinin üzeri caminin güneybatı köşesinde olduğu gibi küçük bir aynalı tonoza benzeyen kubbe ile örtülüdür. Ancak güneybatı köşede yer alan kubbe nispeten daha sade iken, hünkâr mahfilinin üzerini örten kubbe, kubbeye geçiş elemanlarından itibaren yoğun bir süsleme programına sahiptir. Pandantif ve kasnakta mukarnas dizilerine yer verilmiş, dilimler halinde bölümlere ayrılan kubbenin ortasına kare bir tavan göbeği yerleştirilmiştir. Kubbenin bütün yüzeyi boş yer bırakılmamacasına dönüşümlü olarak, kırmızı ve siyah zemin üzerine işlenmiş beyaz renkli bitkisel motif ve kompozisyonlarla kaplanmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline iki ayrı yoldan ulaşılabilmektedir:

İlk yol ikinci kat mahfilinden sağlanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi mahfil katının uzantısı durumundaki hünkâr mahfili ahşap bir duvarla mahfil katından ayrılmaktadır (Fotoğraf 110). Ahşap duvarın doğu beden duvarına yakın olan bölümündeki yarım daire kemerli bir açıklık ile hünkâr mahfiline ulaşılabilmektedir. Dikdörtgen tahtaların yatay ve düşey eksenlerde sıralanması ile oluşturulan ahşap bir kapı kanadı, giriş açıklığı örtmektedir.

İkinci yol ise camiye bitişik olarak yapılmış hünkâr köşkünden, hünkâr mahfiline geçiş imkânı sağlamaktadır. Hünkâr mahfili katında caminin doğu cephesindeki güneyden ilk pencerenin giriş açıklığına dönüştürülmesi ile köşk ile bağlantı sağlanmıştır. Düz atkılı açıklık hünkâr mahfili tarafında demir bir kapı kanadı, hünkâr kasrı tarafında ise ahşap bir kapı kanadı ile örtülmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için bağımsız bir pencere tasarlanmamıştır. Harimin cephe sistemi hünkâr mahfilinin olduğu güneydoğu köşede de aynı şekilde devam etmektedir. Caminin doğu ve güney duvarında yer alan dikdörtgen biçimli alt kat pencereleri, hünkâr mahfilinin alt katının aydınlatılmasını

sağlamaktadır. Dikdörtgen biçimli pencerelerin üzerinde sivri kemerli revzenli tepe pencereleri yapılarak hem aydınlatmaya destek olunmuş hem de harim içerisindeki renk yelpazesi güçlendirilmiştir.

Hünkâr mahfili katında doğu beden duvarındaki pencere, kapıya dönüştürülürken; güney beden duvarındaki pencere olarak varlığını sürdürmektedir. Alt kattakiler gibi bu pencerede altta dikdörtgen biçimli üstte ise sivri kemer içerisinde revzenli olarak yapılmıştır. Hünkâr mahfili katında doğu ve güney beden duvarlarında kubbe eteklerinde üçer adet sivri kemerli pencere yer almaktadır.

Günümüzde, hünkâr mahfilinin aydınlatılmasında kullanılmış olabilecek kandil, lamba gibi taşınabilir aydınlatma araçları bulunmamaktadır.

Mihrabiye: Hünkâr mahfilinin 3.73x1.72 m. ölçülerindeki mihrabiyesi, güney beden duvarında yer alan ve 0.77 m. öne taşıntı yapan payanda içerisine yerleştirilmiştir (Fotoğraf 111). Ters "U" şeklinde bitkisel süslemeli bir kuşak içerisine alınmış olan ve kum saati şeklinde başlıklara sahip sütuncelerle sınırlandırılan yedi kenarlı mihrap nişinin üzerinde, yedi sıra mukarnasdan oluşan bir kavsara yer almaktadır. Selvi motifleri ile başlayan, asma yaprakları ve üzüm salkımları ile gelişen, iç ve dış kenarlarında zikzakların yer aldığı bitkisel kuşak, kırmızı zemin üzerine altın yaldızla işlenmiş girift motiflerden oluşmaktadır. Bu kuşağın üzerinde kitabe panosu içerisinde "mihrap ayeti" yer almaktadır. Kavsara köşelikleri iki adet yüzeysel gülbezeğin çevresini saran altın yaldızla renklendirilmiş rumili kıvrıkdallardan oluşan bir kompozisyona sahiptir.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfili, soyut bitkisel süslemenin ağırlıkta olduğu bir süsleme programı ile dekore edilmiştir. Mermer korkuluk, mukarnas başlıklı sütunlar ve sarkıtlarla zenginleştirilmiş mukarnaslı kuşak ile hünkâr mahfilini, ikinci kat mahfilinden ayıran ahşap duvarın yüzeyi haricinde geometrik süsleme görülmemektedir. Başta mihrabiye olmak üzere, gülbezekler, palmet dizilerinden oluşan kuşaklar ve ahşap kafes, bitkisel süslemenin yoğun bir şekilde kullanıldığı alanlardır.

Duvar yüzeyleri sade beyaz badanalı olarak bırakılan hünkâr mahfilinin kemer ve kubbesi bütünüyle kalemişi olarak yapılmış motiflerle kaplanmıştır. Söz konusu kalemişi uygulama caminin bütününde aynı yoğunlukta kullanılmıştır[283].

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi bulunmamaktadır. Ancak özellikle revzenlerde yazılı süsleme yer almaktadır.

DEĞERLENDİRME: Üsküdar Yeni Valide Camisi hünkâr mahfili[284], Osmanlı mimarisinin klasik döneminde yaygınlık gösterdiği şekilde yapının güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. İkinci kat mahfilinin uzantısı şeklinde tasarlanan hünkâr mahfili, ahşap bir duvarla mahfil katından ayrılmış ve mihrap yönünde genişletilerek önemi vurgulanmıştır.

Konum ve tasarım açısından benzer hünkâr mahfili örnekleri İstanbul Haseki Sultan, Sultan Ahmet, Eminönü Yeni, Nuru Osmaniye, İstanbul Fatih ve Emirgan Hamid-i Evvel camilerinde karşımıza çıkmaktadırlar.

Hünkâr mahfili caminin bütününde olduğu gibi çok yoğun olmayan ancak ağırlığını hissettiren bir süsleme programına sahiptir. Motif ve kompozisyonlarda bitkisel süslemeler ağırlıktadır.

Cami ile birlikte tasarlanıp, yapılan ve özgün halini büyük oranda koruyan hünkâr mahfilinin dışına, caminin doğu beden duvarına bitişik olarak ahşap bir hünkâr köşkü yapılmıştır (Fotoğraf 112). Yapıya sonradan eklenen hünkâr köşkü, üç ahşap direk ve iki taş sütun üzerine yerleştirilmiştir. Üst katta bir sofa ile bir dinlenme mekânını içeren köşkten, hünkâr mahfiline ulaşım bir kapı ile sağlanmaktadır.

---

[283] Camide uygulanan kalemişi süslemeler için bkz. Aytaçoğlu, 1993: 37–44

[284] Vakfiyede, hünkâr mahfilinin temizliği için altı akçe ücretle bir görevli tahsis edildiği bildirilmektedir.

2.1.14. İSTANBUL HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 58-59/Fotoğraf: 113-118)

İNCELEME TARİHİ:

TARİH-DÖNEM: Caminin kuzey giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 1147/1734–35 tarihinde yaptırılmıştır[285].

YAPTIRAN: Hekimbaşı Nuh Efendi'nin oğlu Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından cami, türbe, kütüphane, sebil, çeşme, şadırvan ve tekkeden oluşan bir külliye halinde yaptırılmıştır[286].

USTA-SANATÇI: Yapının mimarı Ömer Ağa'dır[287]. Bazı yayınlarda mimar olarak Çuhadar Ömer Ağa ile birlikte Hacı Mustafa Ağa'nın da adı geçmektedir[288].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Külliye 1. Mahmud dönemindeki (1730–1754) yenilikler çağında Lale Devri sanatının ve mimarisinin özelliklerinin barındırdığı kadar, İstanbul barok ve rokokosunun da habercisi sayılabilecek yeniliklere sahiptir[289]. Yüksek bir subasman üzerine inşa edilen caminin kubbesi altıgen destek şemasına sahiptir[290]. Merkezi kubbe doğu ve batıda ikişer adet yarım kubbe ile desteklenmiştir. Mihrabın olduğu bölüm öne taşırılmış ve üzeri yine yarım kubbe ile örtülmüştür (Çizim 58-59). Yapının duvarlarında 18. yüzyılda Tekfur Sarayı'nda üretilen yeşilimsi bir tonun egemen olduğu mavi ve sarı renkli çinilerle kaplanmıştır. Geniş bir avlu içerisinde yer alan caminin beş açıklıklı son cemaat yerine merdivenlerle çıkılmaktadır. Son cemaat yerinin batısında 20. yüzyılda kaidesine kadar yıkılıp, yeniden yapılmış tek şerefeli minare yükselmektedir[291].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hekimoğlu Ali Paşa Camisi hünkâr mahfili, mihrap girintisinin doğu beden

---

[285] Caminin kitabeleri için bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 125-126; Öz, 1997: 70.
[286] Ayvansarâyî-vd., 2006: 125.
[287] Öz, 1997: 70.
[288] Aytaçoğlu, 1993: 253.
[289] Kuban, 1994: 43.
[290] Ayvansarâyî-vd., 2006: 125-128; Kuban, 1978: 147-149; Öz, 1997: 70; Kuban, 1994: 43-46; Tanman, 1996: 253-280; Erol, 1991: 75-79; Afacan, 1996: ; Arel, 1975: Arel, 1975: 47-48; Sözen vd., 1975: 290.
[291] Kuban, 1994: 45.

duvarında oldukça yüksek bir noktada harime bakan bir çıkma şeklindedir (Fotopraf 113). Yapının doğusunda yer alan ve bir rampa ile ulaşılan ahşap hünkâr köşkü ortadan kalkmıştır (Fotoğraf 118). Hünkâr mahfiline ulaşımın sadece bu köşkten sağlanması sebebiyle mahfile ulaşım ortadan kalkmış ve hünkâr mahfili, cami duvarındaki bir yük olarak asılı kalmıştır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Camini doğu beden duvarına yaslanan hünkâr mahfilinin çıkması, iki konsolla taşınmaktadır (Fotoğraf 114-115). Konsollar, barok ve rokoko üslupta girift oymalar ile süslenmiş ve yaldızlanmıştır. Dikdörtgen bir kiriş sistemi, bu iki konsola oturmakta; hünkâr mahfilinin döşeme, korkuluk ve kafes birimleri de bu kiriş sisteminin üzerinde yer almaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Kuzey, güney ve batı cepheleri ile harime açılan hünkâr mahfili çıkmasının batı cephesi güneydeki daha geniş olmak üzere iki birim halinde, diğer cepheleri ise birbirinin simetriği durumunda birer birim halinde tasarlanmıştır (Fotoğraf 114-115). Her üç cepheyi de dolaşan sade korkuluk, yatay silme kuşakları ile hareketlendirilmiştir. Korkuluk, batı cephenin köşelerinde ve ortasında yer alan kare kesitli sütun kaideleri ile bölümlere ayrılmıştır. Söz konusu kaideler üzerine yerleştirilmiş kompozit başlıklı ince sütunlar hem üstteki kirişi taşırken hem de kafesi sınırlandırmaktadır.

Çıtakari tekniğinde yapılmış ahşap kafesin alt kenar ortalarında küçük pencereler, üzerinde ise kıvrıkdallardan oluşan sade bir taç yer almaktadır. Sadece güney cephede pencere açıklığına yer verilmemiştir. Kafesin taç bölümünün üzerinde yer alan bir açıklıktan sonra sütunların taşıdığı kirişlere geçilmektedir. Kompozit sütun başlıklarının üzerinde yer alan ek bölümler, kiriş boyunca devam etmekte silme kuşağında sonlanmaktadır. Silme kuşağının ardından hünkâr mahfilinin taç bölümüne geçilmektedir. Kıvrıkdallar, akantus yaprakları ve küçük çiçeklerden oluşan taç bölümü altın yaldızla boyalıdır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Bütünüyle ahşap malzemeden yapılmış olan hünkâr mahfilinin döşemesinde de ahşap kullanılmıştır. Döşemealtı tavanı merkezdeki eliptik gülbezekten dağılan ışınlardan oluşan bir süsleme

kompozisyonuna sahiptir (Fotoğraf 116). Eliptik gülbezek, köşelerde yer alan çeyrek daireler ile uzun kenarların kenar ortalarında yer alan bölümlerin yüzeyleri akantus yaprakları, küçük çiçekler ve "C" kıvrımlarından oluşan motiflerle kaplanmıştır. Söz konusu kompozisyon yeşil zemin üzerine altın yaldızla uygulanmıştır.

Hünkâr mahfilinin üzeri iki bölüm halinde tasarlanmış ve tavan yüzeyleri bitkisel motiflerle süslenmiştir[292]. Tavanın üst kısmında güneyde dikdörtgen, kuzeyde ise kare biçimli sağır tekne tavanlar bulunmaktadır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ikinci kat mahfilindeki pencereler ile aynı kotta yer alan mermer söve ve dilimli basık kemerli bir açıklıktan ulaşılmaktadır. Söz konusu açıklık çift kanatlı ahşap bir kapı ile örtülmektedir. Ancak hünkâr köşkünün ortadan kalkması ile bu kapıya ulaşma imkânı da ortadan kalkmıştır. Bu kapı ile aynı özelliklerdeki bir kapı ikinci kat mahfilinde yer almakta ve söz konusu bölümü hünkâr köşküne bağlamaktaydı.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili çıkmasında pencere bulunmamaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfilinin bütününde barok karakterli motif ve süsleme kompozisyonları yer almaktadır. Yeşil zeminli çıkmanın, sütunları ve yatay silme kuşakları krem renkle, barok karakterli motifleri ise altın yaldızla boyanmıştır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hem özgün bir örnek olarak öne çıkmakta hem de tarihlendirme açısından bir sorun teşkil etmektedir. Hünkâr mahfilinin yapıya sonradan eklendiğine dair bazı düşünceler olmakla birlikte bu konuda kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Yaygın kanaat burada benzer özelliklerde bir çıkmanın bulunduğu, ancak bu çıkmanın sonradan yenilendiği yönündedir. Hünkâr mahfilini taşıyan konsollardan güneydekinin altında yer alan

[292] Hünkâr mahfilin üst örtü sistemi için bkz. Tanman, 1996: 266-267.

pencerenin hafifletme kemerine saplanması, iki konsol arasındaki çinilerin caminin bütününde yer alan Tekfur Sarayı çinileri yerine Kütahya çinileri olmaları gibi bulgular, burada bulunan özgün mahfilin daha sonra yenilenmiş olduğunu düşündürmektedir[293].

İkinci kat mahfilinin doğu kanadının güney ucunda yer alan ve simetriği durumundaki batı kanatta bulunmayan mihrabiye ile mihrabiyenin solunda hünkâr mahfili çıkmasını hünkâr köşküne bağlayan kapı sisteminin bir benzerinin bulunması, söz konusu ikinci kat mahfilinin güney ucunun hünkâr mahfili olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir (Fotoğraf 117). Ancak bunu kesin olarak ortaya koyabilme imkânımız bulunmakla birlikte ancak mahfil katı ile hünkâr mahfilinin, rampa ile ulaşılan bir hünkâr köşkü ile bağlantılı hale getirildiği açıktır.

[293] Caminin 2. Mahmud döneminde 1830'da bir onarım geçirdiği bilinmekte ve hünkâr mahfilinin bu dönemde yenilenmiş olduğu akla yakın gelmektedir. Ancak M. Baha Tanman, hünkâr mahfilin genel karakterini ve süsleme özelliklerini de dikkate alarak; 1. Abdülhamit döneminde 1197/1782-83 yılındaki onarıma dikkat çekmekte ve mahfilin bu dönemde yenilenmiş olabileceğini belirtmektedir. Bkz. Tanman, 1996: 267.

2.1.15. İSTANBUL NURU OSMANİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 60-63/Fotoğraf: 119-126)

İNCELEME TARİHİ: 19.06.2007

TARİH-DÖNEM: Tacü't-Tevarih yazarı Hoca Saadeddin Efendi'nin eşi Fatma Hanım'ın Mescidi'nin yerinde kurulan külliyenin yapımına, çevresindeki yeterli alanın istimlâki gerçekleştirilerek, 1161/1748-49 yılında başlanılmıştır[294]. Caminin inşa kitabesi ise 1169/1755–56 tarihlidir[295].

YAPTIRAN: Sultan I. Mahmut (1696–1754) döneminde inşasına başlanılan Cami, 1. Mahmut'un ölümünden sonra tahta geçen Sultan 3. Osman (1699–1757) zamanında, Sadrazam Mehmet Sait Paşa'nın çabalarıyla tamamlanmıştır[296].

USTA-SANATÇI: Caminin mimarı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Acak Bina Kâtibi *Ahmet Efendi* tarafından yazılmış Risalede[297], Caminin "Bina Nazırı" olan *Derviş Efendi*, "Bina Emir"liğine *Ali Ağa*'yı getirmiş ve o da *Semyon (Simeon)* adıyla bilinen bir "*nam zimmî*"yi (Rum asıllı) "Kalfa" olarak görevlendirmiştir[298].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Kare planlı harim ve çokgen planlı bir avludan oluşan cami, arazideki zemin suyu seviyesinin yüksek olması sebebiyle tonoz örtülü bir bodrum kat üzerinde inşa edilmiştir[299]. Kare plânlı harim, hafif sivri yapılı büyük kemerlerle birbirlerine bağlanan dört köşe ayağı ve yüksek bir kasnak üzerinde yükselen 25.50 m çapında tek kubbeyle örtülüdür[300] (Çizim 60). Mihrap duvarından öne taşan çokgen biçimli mihrap bölümü yarım kubbe ile örtülüdür.

---

[294] Ayvansarâyî vd., 2001: 63-64; Öz, 1997: 111; Kuban, 1995: 143; Kuban, 1998: 153.

[295] Kitabeye, Hattat Mehmed Râsim Efendi tarafından düşürülen tarih için bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 63. Kitabe metni ve genel bir değerlendirme için bkz. Ersoy, 2002: 110–112.

[296] *Caminin adının 3. Osman'dan ya da caminin içindeki ışıktan geldiği konusunda rivayetler vardır. Kubbede Nur Suresinin 35. ayeti "Allah göklerin ve yerin nurudur"...* yazılıdır. Bkz. Kuban, 1994: 101.

[297] Ahmet Efendi, 1918.

[298] Kuban, 1954: 27; ayrıca bkz. Kuban, 1995: 143; Kuban, 1998: 143-144; Kuban, 1978: 153.

[299] Zemin sorunu ve çözümü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aksoy, 1979: 200–213; Kuban, 1995: 149–152.

[300] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 63-64; Kuban, 1978: 151-154; Öz, 1997: 111-112; Özbayram, 1988; Yüzereroğlu, 2006.

Beş bölümlü son cemaat yerine eklenen çokgen plânlı bir revakla düzenlenmiş avlu barok etkili olup, ortasında şadırvanı bulunmamaktadır. Son cemaat yerinin doğusunda ve batısında yer alan iki şerefeli minareler, Osmanlı mimarisinde taş külahın kullanıldığı ilk örneklerdir[301].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı ikinci kat mahfilinin (galeri) güneybatı ucuna yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, güney ve doğu beden duvarlarına yaslanmakta; birbirine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanan mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 61-62, Fotoğraf 119-120). 8.15x7.61 m. ölçülerindeki hünkâr mahfilinin doğusunda hünkâr kasrı yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Doğu ve güneyde beden duvarları tarafından desteklenen hünkâr mahfili, birbirine ve beden duvarlarına dilimli kemerlerle bağlanmış ikisi beden duvarlarına bitişik toplam dokuz adet mermer sütunla taşınmaktadır.

Mihrap duvarına bitişik olarak yapılmış bir sütunla başlayan ve barok karakterli "S" ve "C" kıvrımlarından oluşan dilimli kemerlerin kuzey-güney doğrultuda tekrar ettirilmesi ile oluşturulan kemer dizisi, hünkâr mahfilinin kuzeybatı köşesinde yer alan sütundan itibaren doksan derecelik bir kırılma yapmakta ve doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış sütunda sonlanmaktadır[302]. Duvara bitişik olarak yapılmış olan sütunlar ve üzerlerindeki sütun başlıkları yarım olarak kullanılmıştır.

Hünkâr mahfilin altında yer alan ve kuzey-güney doğrultuda uzanan iki kemer sırası, beden duvarlarında sütun başlıklarına benzer özellikteki üzengilere, aralarda ise ikişer adet sütuna oturmaktadır. Aynı zamanda sütunların arasında kalan doğu-batı doğrultusundaki 0.55 m. mesafe de dekoratif olarak yapılmış dilimli kemerlerle geçilmiştir. Buradaki dört sütunun sade başlıklarının üzerine yastıklar

[301] Kuban, 1978: 154.

[302] Kubbeyi taşıyan ayağa bitişik olarak yerleştirilmiş yarım sütunun kuzeyinde caminin mermerden yapılmış vaaz kürsüsü yer almaktadır.

yerleştirilmiş ve kemerler bu yastıklara oturtulmuştur. Bu nedenle ön cephedeki gibi dilimli olarak yapılmış olan kemerler, daha basık bir görünüm kazanmıştır.

Hünkâr mahfilini taşıyan sütunlar, silme kuşakları ile hareketlendirilmiş kare planlı kaidelere oturmaktadır. Sütunlar, kaide ve sütun başlıkları arasında bileziklere yer verilmiştir. Sade sütun başlıkları bir boyun bölümünün ardından yukarı doğru genişlemekte ve altın yaldızla boyanmış bir silme kuşağı ile sonlanmaktadır. Sütun başlıklarının üzerinde kemer açıklıklarında ve ön cephe ile arkada kalan sütunların arasında ise gergiler kullanılmıştır.

Kemer yüzeyleri cepheden hafifçe içeri alınmış ve kilit taşlarının üzerinde elips şeklinde gülbezeklere yer verilmiştir. Kemerlerin üzerinde ince silme kuşağının ardından geniş bir alan ve bu alanın üzerinde de içbükey silmelerden oluşan bir kuşağın ardından korkuluğa geçilmektedir. Söz konusu silme kuşakları sadece hünkâr mahfilinin değil tüm ikinci kat mahfillerinin cephelerini dolaşmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Nuru Osmaniye Camisi hünkâr mahfilinde ortaya çıkan korkuluk ve kafes uygulamaları, hünkâr mahfili cephelerindeki yeniliklerin öncüsüdür. Bu örnekte mahfil zeminine oturup cepheyi boydan boya dolaşan korkuluğun yerini; hünkâr mahfili zeminine oturup, kemerlerle birbirine ve beden duvarlarına bağlanan sütunlar ve bu sütunların arasına yerleştirilmiş korkuluk ve kafesler almıştır. Korkuluk ve kafesler bu dönemden itibaren sütunların arasında kalmış ve parçalı birimler olarak yapılmaya başlanmıştır (Fotoğraf 121).

Gövdesi üç adet oyukla hareketlendirilen kare biçimli sütunların oturduğu kaidelerin arasında kalan mermer korkuluklar, kaide ile aynı yükseklikte yapılmışlardır.

Korkulukların üzerinde yükselen ahşap kafes levhalarının üzerinde bitkisel kompozisyonlardan oluşan taç bölümleri yer almaktadır. Çıtaların birbirine paralel ve farklı açılarla çakılması ile oluşturulan kafes, kalın çıtalardan oluşan bir çerçeve ile sınırlandırılmış ve çerçevenin orta noktalarından atılan yatay ve düşey çıtalarla sağlamlaştırılmıştır. Ortasında çok kollu yıldızın yer aldığı elips şeklindeki bir gülbezek içerisine alınmış motifin çevresinde barok üslupta yapılmış kıvrık dallarla

bezeli ve dalların arasında küçük çiçek motiflerinin yer aldığı tacın tepe noktasında istiridye kabuğu biçimli süsleme ögesi yer alır.

Hünkâr mahfilinin alt katında, mihrap duvarına bitişik sütun ile ikinci sütun arasında mermerden yapılmış sade bir korkuluk yer almaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini taş kaplamalı hünkâr mahfilinin üst bölümü için özel bir üst örtü tasarlanmamıştır. Hünkâr mahfilin beden duvarına yakın bölümünün üzeri tekne tavan şeklinde yapılmış ve ortada dikdörtgen bir çerçeve içerisinde ortada tam, yanlarda yarım elipsler ile kenarlarda iri yapraklardan oluşan bir kompozisyonda kalemişi olarak bezenmiştir.

Döşeme altı tavanı iki ayrı bölüm halinde ele alınmış düz tavandır. Duvar kenarında yedi, batıda ise beş bölüme ayrılan tavan yüzeyinde "S" ve "C" kıvrımlarından oluşan taş süsleme görülmektedir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline iki ayrı yoldan ulaşmak mümkündür:

İlk yol hünkâr mahfilinin altında yer alan düz atkılı açıklıktan geçilerek ulaşılan merdivenle sağlanmaktadır. Güneye bakan giriş açıklığından geçilerek duvar içerisine yerleştirilmiş taş merdivene ulaşılmakta ve buradan da doğu beden duvarındaki düz atkılı açıklığa ulaşılmaktadır. Alt ve üst kattaki giriş açıklıkları tek kanatlı ahşap kapılarla örtülü haldedir.

İkinci yol ise hünkâr kasrından hünkâr mahfiline geçmeyi sağlayan yol olup, rampalı olarak yapılmış hünkâr kasrından caminin güney beden duvarında doğu köşeye yakın olarak yerleştirilmiş düz atkılı açıklıktan hünkâr mahfiline geçilmektedir (Fotoğraf 126). Kavukluğun yanında yer alan ve tek kanatlı ahşap bir kapı ile kapalı olan giriş açıklığı günümüzde kullanılmamaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin alt ve üst kat aydınlatması için özel olarak tasarlanmış bir pencere sistemi bulunmamaktadır. Caminin aydınlatma sistemi bu bölümde de değişikliğe gidilmeden uygulanmıştır. Buradaki tek fark pencere açıklıklarının kapı açıklığına dönüştürülmesinde görülmektedir. Hünkâr kasrından hünkâr mahfiline geçişte, güney beden duvarındaki pencere açıklığı, geçişe dönüştürülerek kullanılmıştır. Aynı şekilde harim katında da bu açıklığın altına gelen alandaki pencere açıklığı geçiş olarak değerlendirilmiştir.

Doğu cephede alt ve üstte üçer, güney cephede alt ve üstte birer düz atkılı pencere ile aydınlatılan hünkâr mahfilinde kullanılmış olabilecek suni aydınlatma araçları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: 2.60x1.42 m. ölçülerindeki kavukluk, hünkâr mahfilinin güney beden duvarında yer almaktadır (Çizim 63, Fotoğraf 124). Kare kesitli iki ayakla taşınan ve zeminden 0.94 m. yüksekliğine yerleştirilmiş olan kavukluk tablası iki yandan şişkin ortası dar bir dikdörtgen şeklindedir. Ayakların üzerinde renkli sütunceler ve sütuncelerin üzerinde gösterişli bir taç yer almaktadır. İkisi sütunların üzerinde birisi sütunların ortasına yerleştirilmiş durumdaki üç adet tepelikle son bulan taç bölümünün ortasında elips şeklinde bir çerçeve içerisine alınmış tuğra bulunmaktadır. 2. Mahmud'a ait olan tuğranın sebepsiz yere buraya yerleştirilemeyeceği; söz konusu kavukluğun, bu padişah tarafından eklenmiş olabileceği akla yakın gelmektedir. Ancak tuğra haricinde bunu doğrulayacak bir belge bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Nuru Osmaniye Camisi hünkâr mahfili, süsleme de değişimin başladığını gösteren en önemli örneklerdendir. "S" ve "C" kıvrımları, akant yaprakları, dilimli kemerler, elips biçimlerinin yaygınlık kazanması bu değişimin ilk dikkat çeken unsurlarıdır. Yoğun bir mermer kullanımı, beden duvarlarının mermerle kaplanması da barok üslubun özellikleri olarak öne çıkmaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi bulunmamaktadır. Ancak kavuklukta ve kubbeyi taşıyan ayağın güney cephesinde iki ayrı tuğra bulunmaktadır. Nuru Osmaniye Camisi hünkâr mahfili üzerinde hünkâra ait tuğraları barındıran ilk hünkâr mahfili olarak öne çıkmaktadır. Bu tuğralardan ayak üzerindeki caminin tamamlanmasını sağlayan 3. Osman'a (Fotoğraf 125), kavukluk üzerindeki ise 2. Mahmud'a aittir.

Caminin alt kat pencere alınlıklarının tamamında elips şeklinde gülbezekler içerisinde yazılı süsleme yer almaktadır. Her bir gülbezek içerisinde üçer tane olmak *Esma-ül Hüsna*'dan isimler koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızla celi sülüs hatlı olarak yazılmıştır.

İkinci kat mahfilinin üst sınırında başlayan ve iç mekânı çepeçevre kuşatan ayet kuşağı hünkâr mahfilinin olduğu bölümde de aksatılmadan devam ettirilmiştir. Burada Fetih Suresi, koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızla oldukça yoğun istifli celi sülüs hatla yazılmıştır[303].

DEĞERLENDİRME: Nuru Osmaniye Camisi hünkâr mahfili, Osmanlı mimarisinin klasik döneminde yaygınlık gösterdiği şekilde yapının güneydoğu köşesine yerleştirilerek konum açısından geleneğe bağlılığı devam ettirmiştir. İkinci kat mahfilinin uzantısı şeklinde tasarlanan hünkâr mahfili, cephede mermer korkuluk, kafes ve tepeliklerle zenginleştirilerek önemi vurgulanmıştır.

Konum ve tasarım açısından benzer hünkâr mahfili örnekleri İstanbul Haseki Sultan, Sultan Ahmet, Üsküdar Valide-i Cedit, Eminönü Yeni, Fatih ve Emirgan Hamid-i Evvel camilerinde karşımıza çıkmaktadırlar.

Konum açısından klasik dönem geleneğini devam ettiren hünkâr mahfili, tasarım açısından ise çeşitli yenilikler ile dikkat çekmektedir. Korkuluk ve kafes sistemi bu örnekle birlikte değişime uğramıştır. Artık korkuluğun üzerine yerleşen kafesler yerine, mahfil döşeme seviyesinden başlayan kaidelerin üzerine oturan sütunlarla sınırlandırılan kafesler ortaya çıkmıştır. Sütunların kaideleri arasında kalan alanlara korkuluk levhaları yerleştirilmiş, sütunların üzerine yerleştirilen sütun başlıkları ise kirişleri ve taç bölümünü taşımaya başlamıştır.

Kavukluk birimi bu örnekte mihrabiyenin yerini almıştır. Ancak söz konusu kavukluk üzerindeki tuğra, kavukluğun 2. Mahmud tarafından yaptırıldığını ortaya koymaktadır. Ancak kavukluğun bulunduğu alanda daha önce bir kavukluk ya da mihrabiyenin olabileceği de unutulmamalıdır.

Geç dönem süsleme anlayışına uygun olarak, fakat genel anlamda yalın bir süsleme programına sahip olarak tasarlanan hünkâr mahfili, cepheye getirdiği tasarım farklılıkları ile öne çıkan özgün bir örnektir.

---

[303] Caminin yazıları Enderunlu hattat ve müzehhip Bursalı Ali Efendi tarafından yazılmıştır. Minberin arkasındaki pencereler üzerinde adı yazılı olan Ali Efendi haricinde Mehmed Rasim, Fahreddin Yahya ve Seyyid Abdülhalim gibi dönemin hattatlarının camide çalıştıklarını kaynaklardan öğreniyoruz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 64.

2.1.16. İSTANBUL ÜSKÜDAR AYAZMA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 64-67/Fotoğraf: 127-134)

İNCELEME TARİHİ: 25.07.2007

TARİH-DÖNEM: Cami, taç kapısı üzerindeki inşa kitabelerine göre 1174/1760–61 yılında ibadete açılmıştır[304]. Caminin yapımına 19 Recep 1171'de (29 Mart 1758) başlanılarak, 1174 Cemâziyelevvel'inin (Ocak 1761) sonlarında tamamlanmıştır[305].

YAPTIRAN: Sultan 3. Mustafa (1717–1774) tarafından annesi Mihrişah Emine Sultan ile ağabeyi Şehzade Süleyman adına yaptırılmıştır[306]. Külliyenin parçası olan sıbyan mektebi, hamam ve muvakkithane yıkılmış; vakıf dükkânların ise sadece izleri kalmıştır[307]. Hünkâr kasrı ve avlu duvarına bitişik olarak yapılmış çeşme ise halen mevcuttur.

USTA-SANATÇI: Caminin mimarı bilinmemekle birlikte, "Bina Nazırı" *İshak Ağa*'dır[308].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Etrafı duvarla çevrili geniş bir avlu ortasında, oldukça yüksek görünümlü caminin son cemaat yerine, yarım daire plânlı, on basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Dikdörtgen plânlı harim, dört köşe ayağı ve askı kemerleri üzerinde yüksek bir kasnağa oturtulmuş, yaklaşık 13.00 m çapında tek kubbeyle örtülüdür[309] (Çizim 64-65). Harimin kuzeyinde, ortada aynalı tonoz ve iki yanında beyzî kubbelerle kapalı mahfil ve bunun arkasında benzer örtü düzenlemesi

---

[304] Kitabede, ta'lik hatla yazılan tarih manzumesi Sadrazam Râgıb Mehmed Paşa'ya, yazı ise Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'ye aittir. Kitabe için bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 595-596; Öz, 1997: 7; Ersoy, 2002: 110–112

[305] Sultan 3. Mustafa'nın Gümrük Emini es-Seyyid İshak Ağa'nın, caminin bina eminliği görevini yerine getirirken tuttuğu ayrıntılı notlar bir defter olarak düzenlenmiştir. Söz konusu defter, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 1137 numara ile kayıtlıdır. Ayazma Camisi inşaat defteri için bkz. Bayram ve Tüzen, 1991: 199–288. Aktuğ, 1995: 79–89.

[306] Ayvansarâyî-vd., 2006: 595.

[307] Eyice, 1994: 471.

[308] Eyice, 1991: 231. Tahsin Öz, herhangi bir kaynak göstermeksizin, Camiyi Mimar Mehmet Tahir Ağa'ya mâl eder (Öz, 1997: 7). 1753-1764 yılları arasında Hassa Mimarlar Ocağı Baş Mimarı olan Mehmet Tahir Ağa'nın, Ayazma Camisi ile doğrudan olmasa da dolaylı olarak ilgisinin bulunması akla yakın gelmektedir. Ağır, 1994: 367–368.

[309] Yapının ayrıntılı tanımı için bkz. Konyalı, 1976: 96-104; Öz, 1997: 7; Çelebi, 2004; Kuban, 1954: 29; M. Sözenvd., 1975: 283, 286; Eyice, 1991: 231; Eyice, 1994: 471-472; Mehmed Râ'if, 1996: 88.

ile üç bölümlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Harimin kuzeydoğu köşesinde hünkâr mahfiliyle bağlantılı hünkâr kasrı ve kuzeybatı köşesinde iki defa yıkılan ve yeniden yapılan tek şerefeli yüksek bir minare bulunmaktadır. Duvarlarında küçük konsol çıkmalar üzerine oturan kuş evleri[310] olan caminin haziresinde de saraya mensup pek çok kişinin mezarı bulunmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı ikinci kat mahfilinin, güneydoğusuna eklenmiş olan hünkâr mahfili, batı beden duvarı tarafından desteklenmekte ve mahfil katının ana taşıyıcısı durumundaki ayaklardan doğudaki ile birbirine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanan mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 66, Fotoğraf 127-129). 3.95x3.09 m. ölçülerindeki, harim kotundan 4.13 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfilinin doğusunda, cami hacmine bitişik olarak yapılmış "hünkâr kasrı" yer almaktadır (Fotoğraf 133).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Harimin kuzeyinde yer alan "U" planlı mahfil katı, kuzey beden duvarı boyunca uzanmakta, doğu ve batı beden duvarlarında ise 8.40 metrelik bir alana yaslanmaktadır (Fotoğraf 128). Bu mahfil sistemi iki ayak ve oniki mermer sütun ile taşınmaktadır. Hünkâr mahfili ise bu mahfil katının güneydoğu bölümünü oluşturmakta ve mermer bir bölme duvarı (korkuluk) ile mahfil katından ayrılmaktadır.

Hünkâr mahfilinin doğu cephesini, caminin doğu beden duvarı oluşturmaktadır. Beden duvarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfilinin kuzeybatı köşesinde yer alan ve mahfil katının ana taşıyıcılarından olan doğudaki ayak, hünkâr mahfilinin de en önemli taşıyıcı birimidir. Kare kesitli bu ayağa yerleştirilmiş bir üzengiden başlayan ve mihrap duvarına doğru uzanan kemerler, üçüncü sütunda doksan derecelik bir kırılma ile doğuya doğru zanmakta ve bir sütun ile doğu beden duvarındaki üzengiye oturmaktadır. Diğer taraftan kubbeyi taşıyan ayaktan başlayan basık bir kemer doğu beden duvarındaki üzengiye otururken, aksi

[310] Türk köşklerinin minyatür modeli olarak tanımlanabilecek kuş evleri için bkz. Barışta, 2000.

istikamette uzanan bir başka kemer de ikinci kat mahfilini taşıyan kemer sistemi oluşturmaktadır.

1.79 m. boyundaki mermer sütunlar, seki üzerine oturan armudi biçimli mermer kaidelere oturmaktadırlar. Hünkâr mahfilinin altında kalan sütunların kaideleri arasında mermerden yapılmış 0.52 m. yüksekliğinde korkuluklara yer verilirken diğer bölümlerde bu uygulama görülmez. Sütunlar büyük boyutlu renkli taş kakmalara sahip sütun başlıklarını taşımakta ve sütunları birbirine bağlayan yarım daire kemerler, bu başlıkların üzerine oturmaktadır. Alınlık yüzeyinden hafifçe içeri alınmış olan kemerlerin üzerinde geniş bir silme kuşağının ardından saçak bölümüne yer verilmiştir. Saçağın üzerinde içeri alınmış mermer sütunlar hünkâr mahfilinin gösterişli taç bölümünü taşırken, sütunlar arasında kalan bölümlerde mermer korkuluklara ve onların üzerinde de ahşap kafeslere yer verilmiştir.

Korkuluk ve Kafes: Ayazma Camisi hünkâr mahfilinin korkuluk ve kafes uygulaması, ilk olarak Nuru Osmaniye Camisinde görülen uygulamanın devamıdır. Alttaki sütunların üzerine isabet eden alanlara yerleştirilen daha ince dekoratif sütunlar, hünkâr mahfilinin taç bölümünü taşımaktadırlar (Çizim 67, Fotoğraf 130, 132). Oldukça gösterişli olarak yapılmış olan sütun kaideleri üzerinde yükselen sütunlar alt bölümde olduğu gibi oldukça büyük olarak tasarlanmış sütun başlıkları ile son bulmakta ve bu sütunların üzerinde 1.17 m. yüksekliğindeki taç yer almaktadır.

Mermerden yapılmış girinti ve çıkıntılarla hareketlendirilmiş kaidelerin arasına mermer levhalardan yapılmış 0.50 m. yüksekliğinde korkuluklar yerleştirilmiştir. Mermer korkulukların yüzeyinde de kaidelerdekine uygun şekilde girinti ve çıkıntılarla hareket sağlanmıştır.

Korkulukların üzerinde ahşap malzemeden delikişi tekniğinde yapılmış ve altın yaldızla boyanmış 1.34 m. yüksekliğinde kafes yer almaktadır[311]. Düşey

[311] İnşaat Defterinde "*An-Lâzıme-i Kafes*" başlığı altında "Mahfel-i hümâyûn direk aralarına kafes" kaleminde 20 zira' ölçüsünde 5 adet kafesin her biri 150 kuruştan 3000 kuruşa mal olduğu yazmaktadır. Ayrıca "*Mahfel-i hümâyûn taşrasına kafes*" kaleminde de 12 zira' ölçüsünde 2 adet kafes için her biri 150 kuruştan 1800 kuruşa mal olduğu da bildirilmektedir. Bayram ve Tüzen, 1991: 252.

istikamette birbirinin simetriği olarak düzenlenmiş iki bölümlü kafes, elips şeklinde oluşturulmuş ahşap yüzeylerin arasına yarım dairelerin yerleştirilmesinden ibarettir.

Sütun başlıklarının üzerine yerleştirilmiş olan dikmelerle taşınan ahşap taç bölümü ise üç ana bölüm halinde tasarlanmıştır (Fotoğraf 132):

İlk bölüm delikişi tekniğinde yapılmış olan ve sütun başlıklarının hemen üzerinden başlayarak konsola kadar devam eden bitkisel motiflerden oluşan alınlıktır. Bu bölümün üzerinde konsollardan oluşan taşıyıcı sistem ve bunun üzerinde de tepelik şeklinde asıl taç bölümü gelmektedir.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini taş döşemeli olan hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı ise sade sıvalı olarak bırakılmış, herhangi bir bezemeye yer verilmemiştir.

Hünkâr mahfilinin üstü için bağımsız bir üst örtü düzenlemesine gidilmemiş, harim üst örtü şeması olduğu gibi devam ettirilmiştir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline biri hünkâr kasrından biri de mahfil katından olmak üzere iki yolla ulaşılmaktadır. İlk yolda hünkâr kasrından basık kemerli bir kapıdan geçilerek mahfil katına ulaşılmaktadır. İkinci yolda ise harimin kuzey giriş açıklığının iki yanına, beden duvarı içerisine yerleştirilen döner merdivenlerden mahfil katına ulaşılmaktadır.

İkinci kat mahfilinden hünkâr mahfiline geçiş mermerden yapılmış bir duvarın ortasına yerleştirilmiş basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Kubbeyi destekleyen büyük ayaktan doğu beden duvarına atılmış yarım daire kemerin altında kalan alanda yapılmış olan mermer duvar, kademeli olarak duvar üzengisine kadar yükseltilmiş ve üstünde yine mermerden yapılmış istiridye kabuğu şeklinde bir taçla sonlandırılmıştır.

Mermer duvarın iç yüzünde giriş açıklığının kemer köşeliklerinde simetrik olarak yapılmış çiçek motiflerine yer verilmiştir.

Hünkâr mahfili ve mahfille irtibatlı bölümlerde dikdörtgenlerden oluşan birimler halinde yapılmış cevizden sade ahşap kapı kanatları yer almaktadır[312].

Pencere ve Aydınlatma: Harimin aydınlatılması için yapılan pencereler aynı zamanda mahfil katının ve hünkâr mahfilinin aydınlatılmasına da imkân tanımaktadır. Ancak hünkâr mahfilinin doğu beden duvarındaki pencere diğer pencerelerden ayrı tutulmuş ve alınlığında yazı panosuna yer verilmiştir. Ayrıca hünkâr mahfilinde yer alan pencere için özel bir pencere kanadının tasarlandığı inşaat defterlerinde yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır[313]. Ancak günümüzde hünkâr mahfilinde yer alan pencere kanatları, mahfil katındaki kapı kanatları ile benzer özellikte yapılmışlardır. Dikdörtgenlerden oluşan panolara sahip pencere kanatları cevizden yapılmışlardır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Doğu beden duvarı içerisine yerleştirilmiş payanda ile doğu beden duvarının birleştiği köşeye yerleştirilmiş olan 2.01x0.67 m. ölçülerindeki kavukluk tamamen mermer malzemeden yapılmıştır (Fotoğraf 134). Yarım daire biçimli bir niş, nişin üzerinde delikişi tekniğinde işlenmiş yaşmağı olan bir tepelik ve altında bir raf bölümünden oluşan kavukluğun çevresinde yer alan kare şekilli çinilerin büyük bir kısmı dökülmüştür[314].

SÜSLEME: Cephelerde mermer sütun kaideleri, zarif sütunlar ve taş kakmalı sütun başlıkları ile "S" ve "C" kıvrımları ile hareketlendirilmiş korkuluklar, altın yaldızlı kafeslerin üzerinde, ince bir işçilik eseri olan taç bölümü hünkâr mahfilinin en dikkat çekici bölümleridir.

Cephede en fazla dikkat çeken bölümüdür, arasına kafeslerin yerleştirildiği sütunlar üzerindeki gösterişli taç bölümdür. Sütunların üzerine yerleştirilen üzerlerinde elips şeklinde şemselerin yer aldığı dikmeleri birbirine bağlayan yatay kirişin yüzeyi kalemişi olarak yapılmış yaprak ve çiçeklerin dönüşümlü olarak kullanıldığı bir kompozisyonla kaplanmıştır. Dikmelerin arasında kalan alanlarda

---

[312] "*Mahfel-i hümâyûn ve mahfel yollarına ceviz sagir kapu*" ifadesi ile her biri 2400 kuruş değerinde 3 adet kapı kanadının 7200 kuruşa mal olduğu yazılıdır. Bayram ve Tüzen, 1991: 253.

[313] İnşaat defterinde "*Mahfel-i hümâyûn'a ceviz pencere kanadı" kaleminde 4,5 zira' ölçüsünde toplam 1620 kuruşa 1 adet ceviz pencere kanadı*" kaydı bulunmaktadır. Bayram ve Tüzen, 1991: 253.

[314] Eyice, 1994: 471.

delikişi tekniğinde yapılmış ve altın yaldızla boyanmış; merkezinde altı kollu çiçeğin yer aldığı kıvrık dallardan oluşan zengin bir uygulama yer almaktadır. Sütunların üzerine gelen alanlarda eliptik bir kürenin üzerine yerleştirilmiş deniztarağı motifi, aralarda ise ortasında gülbezek şeklinde bir çiçek motifinin yer aldığı taç bulunmaktadır.

Hünkâr mahfilinin iç bölümünde ise duvar kaplamasında kullanılan ve ne yazık ki büyük bir kısmı yok olmuş durumdaki çiniler ile ayrıntılı bir taş işçiliğinin ürünü olan kavukluk en göze çarpan süsleme ögelerdir.

Çinilerde, taç bölümünde ve kavukluk yaşmağında devrin değişen zevk anlayışına uygun olarak biçimlendirilmiş bitkisel süslemeler, deniztarağı motifleri yoğun bir altın yaldız uygulaması ile verilmiştir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi bulunmamaktadır. Ancak hünkâr mahfilin doğu beden duvarındaki pencerenin alınlığında koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızla yazılmış celi muhakkak hatlı yazı panosu yer almaktadır. "*Cennet anaların ayakları altındadır*" hadis-i şerifini içeren yazı panosunun üst bölümünde simetrik olarak düzenlenmiş palmet ve kıvrıkdallardan oluşan bir kompozisyon ile yaprak ve gül motiflerine yer verilmiştir. Sultan, annesi adına yaptırmış olduğu camide kendisine ayrılan bölümde de annesine olan saygı ve sevgisini bu hadis-i şerif aracılığıyla ortaya koymuştur.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyinde yer alan ikinci kat mahfilinin uzantısı durumundaki Ayazma Camisi hünkâr mahfili, caminin kuzeydoğu köşesine yakın bir konumda yapılmış ve hemen doğusunda yer alan hünkâr kasrı ile hem alt katta hem de mahfil katında yer alan birer kapı ile irtibatlı hale getirilmiştir.

Klasik dönemde yapının güneydoğu köşesinde konumlandırılan hünkâr mahfili uygulaması bu örnekle birlikte değişikliğe uğramış ve yapının kuzeydoğusuna kaymıştır. Benzer uygulamalar Beylerbeyi ve Laleli camilerinde görülmektedir. Aynı şekilde yapının kuzeyine taşınan hünkâr mahfillerinden Hırka-i Şerif ve Küçük Mecidiye camilerinde ise, hünkâr mahfilleri kuzeydoğu yerine kuzeybatıda konumlandırılmıştır. Hünkâr mahfilinin harimin kuzeyinde olduğu diğer örneklerde ise hünkâr mahfili-hünkâr dairesi birlikte tasarlanmışlardır.

Özellikle cephede yoğun bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, bitkisel motif ve kompozisyonlarla Osmanlı sanatının geç dönem anlayışına uygun olarak süslenmiştir.

Günümüzde oldukça bakımsız haldeki hünkâr kasrına[315] nazaran iyi durumdaki hünkâr mahfilinin, üst katında yer alan çinilerinin bir kısmı dökülmüştür.

[315] Batı cephesi camiye doğu cephesi ise avlu duvarına bitişik olarak yapılmış hünkâr köşkü bodrumla birlikte üç katlı olarak tasarlanmıştır. Özgün halinde hünkâra ait özel bir oda, helâ ve camiyle irtibat sağlayan yardımcı hizmet mekânlarından oluşmaktadır. Hünkâr köşkünün mimari ve süsleme özellikleri ile çizimleri için bkz. Çelebi, 2004: 60-75.

2.1.17. İSTANBUL LALELİ CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 68-73/Fotoğraf: 135-142)

İNCELEME TARİHİ: 23.06.2007

TARİH-DÖNEM: Cami, imaret, çeşme, sebil, türbe, han, medrese, muvakkithane, imam ve müezzin konutları ile dükkânlardan oluşan Laleli Külliyesi[316], 1173–1177/1760–1763 yılları arasında inşa edilmiştir[317].

YAPTIRAN: Sultan 3. Mustafa (1717–1774) tarafından yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: Yapının mimarı kesin olmamakla birlikte, pek çok araştırmacı tarafından Mehmet Tahir Ağa olarak kabul edilmektedir[318]. 1. Abdülhamit dönemindeki 1782 onarımını ise Seyit Mustafa Ağa gerçekleştirmiştir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami, bir kemer sisteminden oluşturulmuş bodrum kat (subasman) üzerinde yükselmektedir[319]. Derinlemesine dikdörtgen plânlı harim, ortada sekizgen kaideye oturan 12.50 m çapında merkezi kubbeyle örtülüdür[320]. Merkezi kubbe, büyük ve dördü küçük altı yarım kubbeyle desteklenmiştir[321] (Çizim 68-69). Harimin doğu ve batı cephelerinde, birer mihrabiyesi bulunan dış galerilere yer verilmiştir. Harimin kuzeyinde, beş bölümlü son cemaat yeri ve revaklı-şadırvan avlusu yer almaktadır. Son cemaat yerinin iki yanında tek şerefeli, birer bulunmaktadır[322].

---

[316] Caminin inşa süreci için bkz. Tanyeli, 2000: 317-326.

[317] Cami tamamlandıktan kısa bir süre sonra 1766 depremi olmuş ve tahminlere göre cami bünyesinde ufak hasarlar haricinde ciddi bir sorun yaşanmamıştır. Ancak 1782 yangını camiye ve caminin vakfi olan dükkânlara zarar vermiş ve camide çeşitli onarımlara gidilmesi gerekmiştir. Caminin 1197/1783 tarihli Arapça onarım kitabesi de bu onarımlardan sonra konulmuştur. Koyu yeşil zemin üzerine üç satır halinde yazılmış celi sülüs hatlı onarım kitabesi için bkz. Ersoy, 2002: 122–123.

[318] Aras Neftçi mimarın Kara (Hacı) Ahmed Ağa olduğunu ve yapım sürecinde Mehmet Tahir Ağa ile dönüşümlü olarak çalıştığını belirtmektedir. Neftci, 2002: 119-120. Ahmet Vefa Çobanoğlu da külliyenin yapımına Kara (Hacı) Ahmed Ağa'nın başladığını ve Mehmed Tahir Ağa'nın tamamladığını belirtmektedir. Çobanoğlu, 2003: 86.
Tahsin Öz, "Bina Emini" olarak Ali Ağa ismini vermektedir (Öz, 1997: 96).

[319] Kuban, 1954: 30.

[320] Acar, 1992: 133-137.

[321] Lâleli Cami plânı, mimari ve süsleme özellikleri hakkında bkz. Kuban, 1954: 30; Kuban, 1958: 53; Tanyeli, 1994: 190-193; Öz, 1997: 96-97; Tanyeli, 2000: 317-326; Neftci, 2002.

[322] Sol taraftaki minarenin, caminin tamamlanmasından altı sene sonra, 1183/1769'da ilave edildiği kaydedilmektedir. (Ayvansarâyî-vd., 2006: 64).

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı ikinci kat mahfilinin, güneydoğusuna eklenmiş olan hünkâr mahfili, doğu beden duvarı tarafından desteklenmekte ve ana kubbeyi taşıyan ayaklardan kuzeybatıdakinin arkasına gizlenmiş bir ayak ile birbirine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanan mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır[323] (Çizim 70-71, Fotoğraf 135). 3.85x3.73 m. ölçülerindeki, harim kotundan 4.42 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfilinin doğusunda "hünkâr kasrı" yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Harimin kuzeyinde, doğu, batı ve kuzey beden duvarlarına yaslanan ve sütunlarla taşınan ikinci kat mahfilinin güneydoğu ucunda yer alan hünkâr mahfili doğu beden duvarı tarafından desteklenmekte ve diğer yönlerde birbirine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanmış dört sütun ve bir ayak yardımı ile taşınmaktadır (Çizim 72, Fotoğraf 136). Hünkâr mahfilinin mihraba bakan cephesinde üç sütun yer almaktadır. Güneybatı köşede yer alan sütundan kuzeye doğru atılan iki kemerden ilki sütuna ikincisi ise kubbeyi taşıyan büyük ayağın arkasında yer alan ayağa oturtulmak suretiyle de batı cephe oluşturulmuştur (Fotoğraf 137). Bu ayaktan batıya doğru uzanan kemer ile mahfil katının batıya doğru devam etmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda bu ayaktan doğuya doğru uzanan basık bir kemer, hünkâr mahfili döşemesinin taşınmasına destek olmaktadır. Hünkâr mahfilinin bu yalın taşıyıcı sisteminin ayrıntıları oldukça ince bir işçilik sergilemektedir.

Seki üzerine yerleştirilmiş kare planlı mermer kaidelere oturan 2.03 m. boyundaki mermer sütunların yine mermerden yapılmış geniş sütun başlıkları bulunmaktadır. Sütun başlıklarının üzerine yerleştirilen yarım daire kemerler silme kuşakları ile hareketlendirilmiştir. Kemerler, mermer ile kaplanmış ve kemer açıklıklarında gergilere yer verilmiştir. Kemerlerin üzerinde yer alan dar bir silme kuşağı bütün cepheleri dolaşmakta ve bu kuşağın üzerindeki bir saçakla

[323] Doğan Kuban, mahfil taşıyıcılarını "*Kadınlar mahfili ve Sultan Mahfili'nin çok sayıda sütunu cami girişini kalabalıklaştırır ve başka camilerde olmayan bir sütun ormanı oluşturur*" şeklinde tanımlamaktadır. Kuban, 2007: 541.

sonlanmaktadır. Cepheler dışarı taşırılmış olan saçağın aksine hünkâr mahfili korkuluklarını taşıyan sütunlar ve sütunlar arasındaki korkuluk levhaları içeri çekilmiştir.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfili korkuluk ve kafes levhalarının arasında kalan koyu renk mermer sütunlar, kare planlı kaidelere oturmakta ve altın yaldızla boyanmış sütun başlıklarını taşımaktadırlar. Altın yaldızla üzerindeki motiflerin boyandığı sütun başlıkları ince bir boyun bölümünün ardından genişlemekte ve şişkin bir hal almaktadırlar.

Tüm ikinci kat mahfilinin harime bakan cephelerini dolaşan sade mermer korkuluk, hünkâr mahfilinin olduğu bölümde de aynen devam ettirilmiştir. Mahfilin diğer bölümlerinde gri renkli korkuluk levhaları ile aynı özellikte kaidelere yer verilirken hünkâr mahfilinin olduğu alanda korkuluk levhalarından farklı renkli kaidelere yer verilerek renk armonisi zenginleştirilmiştir. Sade mermer korkulukların yüzeyinde köşeleri pahlanmış dikdörtgen panolar yapılmıştır.

Korkulukların üzerinde altın yaldızla boyanmış 1.63 m. yüksekliğinde ahşap kafes yer almakta ve kafesin üzerinde sütun başlıkları hizasında bitkisel bezemeli bir kuşak ve onun üzerinde de taç bölümü yer almaktadır (Çizim 73, Fotoğraf 138-139).

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Mahfil katının bütününde olduğu gibi hünkâr mahfilinin zemini de taş döşemelidir.

Hünkâr mahfili için özel bir tavan tasarlanmadığı gibi hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı da sade olarak bırakılmıştır. Kemerler arasında kalan düz tavanın sadece kenarlarda kalan bölümleri ile tavanın ortasında kalemişi olarak yapılmış bitkisel süslemeler yer almaktadır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline biri hünkâr kasrından biri de cami içerisinden olmak üzere iki yolla ulaşılmaktadır. Her iki yoldan da önce ikinci kat mahfiline çıkılmakta, oradan da hünkâr mahfiline geçilmektedir (Fotoğraf 142). Harimin kuzey giriş açıklığının iki yanına beden duvarı içerisine yerleştirilen döner merdivenden çıkılarak yarım daire kemerli açıklıklardan mahfil katına ulaşılmaktadır. Diğer yolda ise hünkâr kasrından yine yarım daire kemerli giriş açıklığından mahfil katına ulaşılmakta ve buradan da hünkâr mahfiline

geçilmektedir. Hünkâr kasrından ulaşımı sağlayan açıklık geometrik panolardan oluşan ahşap kapı kanatlarına sahiptir.

Hünkâr mahfili için tasarlanmış özel bir kapı bulunmamaktadır. Ayazma Camisinde görüldüğü şekilde hünkâr mahfili mermer bir duvar ile mahfil katından ayrılmamakla birlikte, beden duvarı ile mahfilin güneybatısında yer alan ayak üzerinde yer alan çeşitli izler burada bir ayırıcı sistemin bulunduğunu düşündürmektedir. Büyük olasılıkla ahşap bir bölme ile mahfil katından ayrılan hünkâr mahfilinin işlevinin ortadan kalkmasından sonra harap olan ya da sökülen bölme ile hünkâr mahfili, mahfil katına dâhil edilmiştir.

Pencere ve Aydınlatma: Mahfil katı için bağımsız pencereler tasarlanmamıştır. Harimin aydınlatılması için yapılan pencereler aynı zamanda hünkâr mahfilinin ışık almasına da imkân tanımaktadır.

Hünkâr mahfilinin doğu beden duvarında dikdörtgen biçimli bir pencere ve onun üzerinde daire biçimli revzenli tepe penceresi yer almakta ve söz konusu iki açıklık, hünkâr mahfilinin aydınlatmasında etkin rol oynamaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Yapının doğu beden duvarında, pencerenin kuzeyine yerleştirilmiş olan 2.48x0.72 m.ölçülerindeki kavukluk, dilimli kemerle sonlanan yüzeysel bir niş ve sade bir raf bölümünden ibarettir (Fotoğraf 141). İçbükey olarak biçimlendirilmiş koyu renkli mermerle bir çerçeve içerisine alınmış niş bölümü damarlı kırmızı renkli mermerdendir. Yukarıdan aşağıya doğru daralan bir biçimde yapılmış olan raf bölümünün yüzeyi, kıvrımlarla hareketlendirilmiştir.

SÜSLEME: Laleli Camisi hünkâr mahfili, dönemin süsleme anlayışına uygun olarak tasarlanmış motif ve kompozisyonlardan oluşan zengin bir görsel tasarıma sahiptir. Cephede mermer sütun kaideleri, zarif sütunlar ve sütun başlıkları ile kıvrımlarla hareketlendirilmiş mermer korkuluklar, yıldız ve kırık çizgilerden oluşan altın yaldızlı kafes ve bu kafesin üzerinde, ince bir işçilik eseri olan taç bölümü dikkat çeken süsleme unsurlarıdır.

Geometrik bir kompozisyona sahip olan kafes, kırık çizgiler ve bu çizgilerin arasına yerleştirilmiş sekiz kollu yıldızlardan oluşmaktadır. Kafesin üzerinde yer alan

kuşak ise ortada bir madalyon ve onun çevresinde barok karakterde kıvrık dallardan oluşmaktadır. Bu kuşağın üzerinde 0.51 m. yüksekliğinde ve istiridye dilimli bir sorguçla sonlanan taç yer almaktadır. Tacın ortasında alttaki kuşağın üzerine isabet eden alanda daha büyük bir madalyon yer almakta ve bu madalyonun çevresinde yine barok karakterli kıvrık dallar dolanmaktadır.

Hünkâr mahfilinin iç kısmında ise renkli mermer işçiliğe sahip kavukluk ve kakma tekniğinde yapılmış motiflerle zenginleştirilmiş ahşap pencere kanatları süslemenin en yoğun olduğu bölümlerdir. Dikdörtgen biçimli pencere açıklığı simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmış pencere kanatlarına sahiptir. Ceviz üzerine ahşap kakma olarak yapılan kanatlarda kareye yakın olarak verilmiş alt pano ve üst pano yatay dikdörtgen, orta pano ise düşey dikdörtgen olarak yerleştirilmiştir. Kanatların alt ve üst bölümlerinde yatay dikdörtgen olarak düzenlenmiş bir çerçeve içerisinde şemse-salbek ve köşebendlerden oluşan bir kompozisyona yer verilmiştir. Kayıt ve serenlerin üzerinde panoları çevreleyecek şekilde yapılmış çintemanilerden oluşan bir kuşak yer almaktadır. Boş bırakılan üst panonun aksine, orta panoda düşey olarak sıralanmış üç adet şemse ve salbekler ile dikdörtgenin köşelerinde köşenbendler yer almaktadır. Aynı kompozisyon tekli olarak ve düşey şemseler yerine yatay şemseler ile panoda tekrarlanmıştır. Bininin alt ve üst kısımlarında da küçük boyutlu üçer adet şemse yer almaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi bulunmamaktadır.

Hünkâr mahfilinden hünkâr kasrına geçişi sağlayan yarım daire kemerli açıklıkların üzerinde altın yaldızla çerçevelenmiş yatay dikdörtgen bir alan içerisinde, siyah zemin üzerine altın yaldızla celi sülüs hatlı yazı panoları yer almaktadır. Benzer üslupta uygulamalar alt katta kapı, pencere ve dolapların üzerinde de görülmektedir. Alt kattaki onyedi adet pencerenin üzerinde mescit konulu hadisler ve Zümer Suresinin 53. ayeti yazılıdır[324].

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyinde yer alan ikinci kat mahfilinin uzantısı durumundaki Laleli Camisi hünkâr mahfili, caminin kuzeydoğu köşesine

[324] Camideki yazılı süslemeler için bkz. Ersoy, 2002: 123–125.

yakın bir konumda yapılmış ve hemen doğusunda yer alan hünkâr kasrı ile hem alt katta hem de mahfil katında yer alan birer kapı ile bağlantılı hale getirilmiştir.

Ayazma Camisi ile başlayan hünkâr mahfilinin konum değiştirme uygulaması bu örnekle devam ettirilmiş olup, Beylerbeyi Camisi ile de sürdürülmüştür. Aynı şekilde yapının kuzeyine taşınan hünkâr mahfillerinden Hırka-i Şerif ve Küçük Mecidiye camilerinde ise, hünkâr mahfilleri kuzeydoğu yerine kuzeybatı köşelerde konumlandırılmışlardır.

Özellikle cephede yoğun bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, bitkisel motif ve kompozisyonlarla Osmanlı sanatının geç döneminin dekorasyon anlayışına uygun olarak süslenmiştir.

2.1.18. İSTANBUL FATİH CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 74-78/Fotoğraf: 143-149)

İNCELEME TARİHİ: 26.06.2007

TARİH-DÖNEM: 1462 tarihinde yıkılan Havariyyun Kilisesi'nin[325] bulunduğu alana 867 Cemaziyelahir (Mart 1463) – 875 Receb (Aralık 1470) tarihleri arasında yaptırılmış olan külliyenin ortasında yer alan cami, 1766 depreminden[326] sonra 1767–1771 tarihleri arasında yenilenmiştir[327].

YAPTIRAN: Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan ilk yapının harap olmasından sonra inşa ettirilen günümüzdeki yapı, Sultan 3. Mustafa'nın padişahlığı zamanında yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: Sinaneddin Yusuf bin Abdullah'ın (Atik Sinan)[328] eseri olan "Eski Fatih Camisi"nin yerine yaptırılan günümüzdeki yapı, önce İbrahim Sârım Efendi sonra da İzzet Mehmet Bey yönetiminde Mehmet Tahir Ağa tarafından inşa edilmiştir[329].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Eski Fatih Camisi'nin dikdörtgen plânlı harimi; orta sahında merkezi kubbeye güney yönde eklenen bir yarım kubbe ile yan sahınlarda üçer kubbeyle örtülü olarak inşa edilmişti[330]. 1766'da geçirdiği deprem sonrasında caminin şadırvanlı avlusu, taç kapısı, mihrap ve birinci şerefeye kadar minareleri bırakılarak, harim bölümü dört yarım kubbeyle desteklenen merkezi kubbeli plân şemasına uygun olarak yenilenmiştir (Çizim 74).

---

[325] Havariyyun Kilisesi ile Eski Fatih Camisinin ilişkisi için bkz. Kunter ve Ülgen, 2002: 97-99.
[326] Yapının Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi onarımları için bkz. Wiener, 2002: 405-412.
[327] Caminin inşa kitabesi için bkz. Ayverdi, 1973: 385-387; Uzluk, 1971: 174-175; Erbaş, 1990: 21-27; Ersoy, 2002: 28-31; Tüfekçioğlu, 2001: 342-345.
[328] Mimar Atik Sinan'ın yaşamı ve eserleri için bkz. Konyalı, 1953.
[329] Caminin ilk inşasında Fatih devri mimarlarından Mimar Ayas'ın da çalışmış olacağı tahmin edilmektedir (Eyice, 1995: 245).
[330] Cami bu plan şemasıyla, İstanbul Atik Ali Paşa ve Konya Selimiye camilerinin öncüsü kabul edilmektedir. Fatih Camisi'nin ilk plânı ile genel mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Ağaoğlu, 1930: 179-195; Riefstahl, 1930: 311-321; Kunter ve Ülgen, 2002: 91-101; Erdoğan, 1962: 161-192; Kuban, 1958: .22, 27-28; Ayverdi, 1973: 356-406; Eyice, 1994: 265-270; Eyice, 1995: 244-249; Öz, 1997: 56-58; Ayvansarâyî-vd., 2006: 48-51; Şahin, 1999: 57-61; Goodwin, 2003: 121-131; Wiener, 2002: 405-411.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde ikinci kat mahfilinin uzantısı şeklinde olup, mahfil katı ile aynı kotta yapılmıştır. Doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış olan ikinci kat mahfili ile hünkâr mahfili arasındaki bağlantı doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış payanda ile ortadan kaldırılmıştır. Uzun cephesi mihrap duvarına paralel olarak uzanan "L" planlı hünkâr mahfili, birbirine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanan mermer sütunlarla taşınmaktadır (Çizim 75-76, Fotoğraf 143). 11.51x5.75 m. ölçülerindeki ana hacmin doğusunadaki 8.27x2.42 m. ölçülerindeki bölümle birlikte oldukça geniş bir alanı kaplayan ve harim kotundan 4.83 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfilinin, doğusunda "hünkâr kasrı" yer almaktadır (Fotoğraf 149).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Caminin güney ve doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfilinin ana taşıyıcısı durumundaki bağımsız sekiz sütun ile beden duvarlarına bitişik durumdaki üç sütun birbirlerine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanmıştır (Çizim 77, Fotoğraf 144-145). Cephelerde yarım daire kemer kullanılırken, hünkâr mahfilinin alt kısımlarında geniş açıklıkların geçilmesinde doğu-batı doğrultusunda uzanan basık kemerler kullanılmıştır.

Mihrap duvarının önündeki seki üzerinde yer alan sütunlar doğrudan sekiye oturmakta ve kaideleri izlenememektedir. 2.63 m. boyundaki sütunların üzerinde mermerden yapılmış sütun başlıkları yer almaktadır. İnce bir boyun bölümünün üzerinde şişkin bir şekilde yapılmış başlıkların dört köşesine yaprak motifleri işlenmiştir.

Sütun başlıklarının üzerinde yükselen kemerler, cepheden biraz geri çekilerek vurgulanmışlardır. Kemer açıklıklarında hem cephede hem de hünkâr mahfilinin alt bölümünde gergilere yer verilmiştir. Kemerlerin üzerinde hafifçe dışarı taşan hünkâr mahfili döşemesinin hizasındaki bir silme kuşağının üzerine mermer korkuluk levhaları yerleştirilmiştir.

Korkuluk ve Kafes: Geç dönemde Nuru Osmaniye Camisi ile ortaya çıkan Ayazma ve Laleli camileri ile devam, doğrudan mahfil döşemesine oturan sütunlar

ve bunların arasına korkuluk ve kafes levhalarının yerleştirilmesi uygulaması bazı değişikliklerle Fatih Camisinde de görülmektedir.

Mermerden yapılmış sütun kaideleri, sütun ve sütun başlıkları köşeli hatlara sahip olup, söz konusu birimlerin hepsi kare kesitli olarak kullanılmıştır. Sütunlar hünkâr mahfilinin dış cephesinde doğrudan mahfil döşemesine oturmakta, iç kısımda ise farklı bir uygulama görülmektedir. İç kısımdaki uygulamada sütunlar dönüşümlü olarak doğrudan mahfil zeminine ve korkuluğun üzerine yerleştirilmiştir.

0.64 m. yüksekliğindeki sütun kaideleri hizasında yapılmış olan mermer korkulukların ön ve arka yüzleri, yüzeysel oyma tekniğinde yapılmış kompozisyonlarla bezenmiştir (Çizim 78, Fotoğraf 147). Ancak korkulukların iç ve dış cephelerinde sütun sistemindeki değişikliğe bağlı olarak farklı uygulamalar söz konusudur. Dış cephede üst kısmı yarım daire kemerle sonlanan düşey nişlerin yatay düzlemde sıralanması ile hareketlendirilen korkuluk levhaları, iç cephede doğrudan zemine oturan iki sütun arasında kalacak şekilde daha büyük boyutlu olarak kullanılmışlar ve her bir korkuluk levhasının yüzeyine ortadaki yanlardakinden daha büyük üçer adet elips işlenmiştir.

Korkulukların üzerinde ahşaptan çıtakari tekniğinde yapılmış 1.44 m. yüksekliğinde kafes yer almaktadır (Çizim 78). Geniş bir çerçeve içerisine alınmış olan kafesin yan ve üst kısımlarında, altın yaldızla boyanmış barok karakterli bitkisel bezeme kuşakları bulunmaktadır. Kafes levhalarında hünkâr mahfilin kuzeybatı köşesinde ikisi batı cephede biri ise kuzey cephede olmak üzere üç adet basık kemerli küçük pencereye yer verilmiştir.

Ahşap bir silme kuşağı ile sonlandırılan kafesin üzerinde yine ahşap malzemeden yapılmış gösterişli taç bölümü yer almaktadır. Sütun başlıklarının üzerinde akant yapraklarından oluşan tepelikler ve kafeslerin üstünde ise vazo içerisinde çiçek motifleri ve bunun çevresinde kıvrık dallardan zengin bir bitkisel kompozisyon oluşturulmuştur.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin zemini ahşap malzemeden yapılmış, taban döşemesi ile kaplanmıştır. Düz tavan olarak bırakılmış olan hünkâr mahfilin döşemealtı tavanı ise kalemişi olarak yapılmış

kompozisyonlarla bezenmiştir. Mihrap duvarına paralel olarak iki bölüme ayrılan tavan yüzeyinin her bir bölümü kıvrıkdal ve rumilerden oluşan bir kuşakla çerçevelenmiş ve ortasında içi bitkisel motiflerle doldurulmuş büyük bir şemseye yer verilmiştir.

Hünkâr mahfilinin üst bölümü için özel bir üst örtü tasarlanmamış harim örtüsü bu bölümde de değişikliğe uğratılmadan devam ettirilmiştir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline biri hünkâr kasrından biri de cami içerisinden olmak üzere iki yolla ulaşılmaktadır. Harimin doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış payanda içerisine yerleştirilmiş döner bir merdivenle mahfil katına çıkılmaktadır. Yarım daire kemerli küçük bir açıklıktan geçilerek de hünkâr mahfiline girilmektedir. Ancak hünkâr mahfiline ana ulaşım hünkâr kasrından sağlanmaktadır. Hünkâr kasrından mermer bir çerçeve içerisine alınmış yarım daire kemerli açıklıktan geçilerek hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır. Her iki açıklıktan önce yapının özgün halinde olmayan ahşap bir paravanla bölünmüş ara mekâna ulaşılmakta ve oradan hünkâr mahfiline geçilmektedir (Fotoğaf 145).

Payandanın güney cephesinde yer alan yarım daire kemerli açıklık iki adet ahşap kapı kanadına sahiptir. Simetrik düzende dörder adet panodan oluşan kanatlar, mahfil katındaki diğer pencere ve kapı kanatlarına göre sade olarak bırakılmışlardır.

Kasırdan hünkâr mahfiline geçiş imkânı sağlayan yarım daire kemerli açıklığın kasır tarafında simetrik düzende üçer panolu olarak düzenlenmiş ahşap kanatlar, camideki pencere kanatları ile benzer özellikte ancak daha büyük boyutlu olarak tasarlanmışlardır. Ahşap üzerine ahşap kakma olarak yapılmış kanatların üstteki panoları yatay dikdörtgen, ortadaki panoları düşey dikdörtgen ve alttaki panoları ise kare olarak hazırlanmıştır. Kayıt ve serenleri sade tutulmuş kanatlarda panolar çerçeve içerisinde verilmiştir. Üst panoda yatay dikdörtgenin köşelerine yerleştirilmiş köşebendlerle orta bölümde bir şemse motifi oluşturulmuştur. Orta panoda merkezde düşey olarak yerleştirilmiş şemse, alt ve üstte salbeklerle, köşelerde köşebendlerden oluşan bir kompozisyon, alttaki panoda ise merkezde şemse ve köşebendlerden oluşan bir kompozisyon tercih edilmiştir. Bininin üst ve alt uçlarında şemse ve salbekler yer almaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için özel olarak tasarlanmış pencere bulunmamaktadır. Harimin genel pencere ve aydınlatma sistemi bu bölümde de olduğu gibi devam ettirilmiştir (Fotoğraf 146).

Hünkâr mahfili, alt ve üst katta güney cephede dörder, doğu cephede ise ikişer adet dikdörtgen biçimli düz atkılı pencere ve perde duvarı ile kubbe kasnağındaki sivri kemerli revzenli pencerelerle aydınlatılmaktadır.

Hünkâr mahfilinin dördü güney cephede ve ikisi doğu cephede yer alan pencere açıklıklarının tamamında benzer olarak tasarlanmış ahşap kanatlar bulunmaktadır.

Mihrabiye: Güney beden duvarında yer alan payanda içerisine yerleştirilmiş ve hafifçe öne taşırılmış olan mihrabiye, 3.62x2.26 m. ölçülerinde olup ince bir içbükey silme kuşağı ile payandadan ayrılmaktadır (Fotoğraf 148). Beş kenarlı niş ve geç dönem etkili renkli taş kakmalı kavsara ile kavsara köşeliklerinde vişneçürüğü renkli mermerlerin kullanıldığı Marmara mermerinden mihrabiyenin üst bölümünde, yatay dikdörtgen bir pano içerisinde sülüs hatla yazılmış altın yaldızlı mihrap ayeti yer almaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfilinin bütününde geç dönem süsleme özelliklerinin hâkim olduğu görülmektedir[331]. Cephede sade tutulmuş sütun başlıkları ve korkulukların aksine geç dönem etkili motiflerden oluşan kompozisyonlarla bezenmiş kafes ve taç bölümü ile öne çıkan hünkâr mahfilinin iç kısmında da mermerden korkuluk levhalarının yüzeyindeki elipsler, kafes ve taçtaki motifler ile taş kakmalı mihrabiye barok etkili süsleme anlayışının yoğunlaştığı bölümlerdir. Özellikle kafesin taç bölümündeki kıvrımlardan oluşan barok motifler altın yaldızla boyanarak, görsel etkinin arttırılması amaçlanmıştır.

Pencere alınlıklarında ve üst örtüye geçiş elemanları ile üst örtüde yoğunlaşan kalemişi uygulamalarda da geç dönem süsleme anlayışın yansıtan kompozisyonlar görülmektedir.

---

[331] Ernst Diez, Fatih Camisinin boyalı bezemesini "*bu tezyinatın çirkinliği her türlü tarifin dışında olup, içeri girmeyi ziyaretçi için kendisine taiyin edilmiş bir ceza haline getirmektedir*" şeklinde tanımlamaktadır (Diez, 1946: 187).

Ahşap kapı ve pencere kanatlarında ise klasik dönem etkilerinin devam ettiği izlenmektedir. Simetrik düzende üçer panolu olarak düzenlenmiş kanatlar üzerinde ahşap üzerine ahşap kakma tekniğinde işlenmiş kompozisyonlar yer almaktadır. Tarsi tekniğinde yapılmış bir dış çerçeve içerisinde her biri ayrı ayrı çerçevelenmiş panolardan üsttekiler yatay dikdörtgen, ortadakiler düşey dikdörtgen ve alttakiler kare olarak verilmiştir. Üstteki pano birbirine birleştirilmiş haldeki köşebendlerden oluşan şemse motifine sahiptir. Orta pano düşey olarak sıralanmış üç adet şemse ve şemselerin uçlarına yerleştirilmiş salbekler ile alt ve üstte ince bir tepelikten oluşmaktadır. Alttaki panoda, ortadaki panoda kullanılan şemse yatay olarak uygulanmış ve köşelerde sade köşebendlere yer verilmiştir. Sade tutulmuş bininin uçlarında da küçük şemseler bulunmaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Fatih Camisi hünkâr mahfili[332], Osmanlı mimarisinin klasik döneminin devamı olarak yapının güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Buradaki uygulamada hünkâr mahfili bağımsız bir birim olmakla birlikte, ikinci kat mahfili ile aynı kotta yapılarak mahfil katının bir uzantısı şeklinde gösterilmiştir. Benzer örnekler, klasik dönem uygulamalarında sıklıkla görülmekle birlikte, malzeme kullanımında ve cephe tasarımlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. İstanbul Haseki, Süleymaniye, Edirne Selimiye, Sultan Ahmet, Eminönü Yeni, Nuru Osmaniye ve Emirgan Hamid-i Evvel camilerinin hünkâr mahfilleri de benzer şekilde mahfil katının uzantısı olarak yapılmışlardır. Ancak bu örneklerden Haseki Sultan, Eminönü Yeni ve Emirgan Hamid-i Evvel camilerinin hünkâr mahfillerinin, mahfil katları ile doğrudan bağlantıları vardır. Diğer örneklerde ise hünkâr

[332] Haluk Y. Şehsuvaroğlu'nun verdiği bilgilerden Eski Fatih Camisinde de bir hünkâr mahfili bulunduğunu, 1509 yılında meydana gelen depremde harap olan bu mahfilin yerine Sultan 2. Bayezid tarafından bir yenisinin yapıldığını öğrenmekteyiz. Ancak bu mahfil de cami ile birlikte harap olmuş ve günümüzdeki hünkâr mahfili, yeni yapılan cami ile birlikte inşa edilmiştir. ("*Fatih Cami zamanların tahribatını görmüş, bilhassa 1509 zelzelesinde ciddi hasara uğramıştı. 2. Bayezid Camisi tamir ettirmiş, hünkâr mahfelini yeni baştan yaptırtmıştı.*" Şehsuvaroğlu, ty, 1946: 53).
Evliya Çelebi, Fatih Camisini tanıtırken, "*Mihrabı ve minberi ve hünkâr mahfili ve müezzinan mahfili beyaz mermerden sade güzeli kar-ı kadimdir*" şeklinde bilgi vererek, Eski Fatih Camisinde beyaz mermerden sade bir hünkâr mahfilinin bulunduğunu ortaya koymaktadır (Evliya Çelebi, 2006: 57).

mahfilleri, Fatih Camisinde olduğu gibi mahfil katları ile aynı kotta olmalarına rağmen payanda ya da duvarlarla birbirlerinden ayrılmış durumdadırlar.

Konum açısından klasik dönemin devamı niteliğindeki hünkâr mahfilin süsleme programında barok etkili bir anlayış görülmektedir. Genel anlamda sade olan hünkâr mahfilinin kafes ve kafesin taç bölümlerinde barok etki yoğun bir şekilde hissedilmektedir.

Hünkâr mahfilinin doğusunda, caminin güneydoğu köşesinde yer alan kesme taş malzemeden yapılmış hünkâr kasrı; rampalı bir giriş ile iki oda, helâ ve hünkâr mahfiline bağlantıyı sağlayan bir koridordan oluşmaktadır.

2.1.19. İSTANBUL ZEYNEP SULTAN CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 79-80/Fotoğraf: 150-155)

İNCELEME TARİHİ: 11.01.2011

TARİH-DÖNEM: Cami, sıbyan mektebi, türbe ve sebilden oluşan külliye cami giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 1769'da inşa edilmiştir[333]. Ancak türbe ve sebil günümüze ulaşamamıştır.

YAPTIRAN: 3. Ahmed'in kızı Zeynep Sultan tarafından yaptırılmıştır[334].

USTA-SANATÇI: Yapının mimarı, devrin hassa başmimarı Mehmed Tahir Ağa'dır[335].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami, sıbyan mektebi, medrese, meşruta evleri ve hazirenin bulunduğu bir dış avlu içerisinde yer almaktadır. Dış avludan dokuz basamaklı bir merdivenle ulaşılan iç avludan, ortada kubbe yanlarda aynalı tonozla örtülü beş bölümlü son cemaat yerine geçilir. Kare planlı cami mukarnas konsollarla desteklenmiş sade tromplarla geçilen kasnağın üzerine yerleştirilmiş 12,20 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür[336] (Çizim 79-80). Mihrabın olduğu bölüm dikdörtgen planlı bir çıkma şeklinde, kare planlı harimden taşıntı yapmaktadır. Girişin sağında mahfil katı, solunda hünkâr mahfili yer almaktadır. Caminin tek şerefeli minaresi kuzeybatı köşede yükselmektedir.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin kuzey, doğu ve batı beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı ikinci kat mahfilinin, doğusundaki alan hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir (Fotoğraf 150-151). Mahfil katı ve harimden kafeslerle ayrılan hünkâr mahfilinin, kafes haricinde mekânsal olarak ayırt edici bir özelliği bulunmamaktadır. Kuzey ve doğu beden duvarları tarafından desteklenen mahfil katı birbirine kirişlerle bağlanan mermer sütunlarla taşınmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

---

[333] Gültekin, 1994: 550.
[334] Öz, 1997: 158.
[335] Erdoğan, 1956: 158-180.
[336] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Aslanapa, 1986: 405; Gültekin, 1994: 550-551; Öz, 1997: 158.

Taşıyıcılar: Yapının "U" planlı mahfil katı, beden duvarları tarafından desteklenmekte ve mahfilin cephesine yerleştirilen altı adet ince mermer sütunla taşınmaktadır. Mermer sütunlar, alt ve üst kısımları silme takımları ile hareketlendirilen kaidelere oturmaktadırlar. Kaideler doğrudan zemine değil, harim zemininden bir basamak yükseltilmiş sekilere yerleştirilmişlerdir. Sütunların üzerinde yer alan başlıklar ince bir boyun bölümünün ardından şişkince yapılmış ve köşelerinde küçük yaprak motiflerine yer verilen bir üst bölümden oluşmaktadır. Sütunların birbirine ve beden duvarlarına bağlanmasında ahşap kirişler kullanılmıştır. Kirişlerin üzerinde döşeme seviyesinde hafifçe öne taşırılan bir silme takımı mahfil cephelerini bütünüyle dolaşmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Silme takımları üzerinde yer alan korkuluk mahfil katının ön cephesi boyunca devam etmektedir. Hünkâr mahfili bölümünde de değişikliğe uğramayan korkuluk, düşey eksende simetrik olarak düzenlenmiş motiflerin yan yana sıralanmasından oluşmakta ve bir küpeşte ile sonlanmaktadır (Fotoğraf 155).

Hünkâr mahfilin tek ayırt edici birimi durumundaki kafes, düşey dikdörtgen şeklinde yapılmış dikdörtgenlerden oluşan bir çerçeve içerisinde ele alınmış çıtakari uygulamadan ibarettir (Fotoğraf 154). Yatay ve düşey eksenlerde yerleştirilen çıtalardan oluşturulan kafes levhalarının alt kısımlarında küçük pencere kanatlarına yer verilmiştir.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Taşıyıcı durumdaki mermer sütunlar haricinde bütünüyle ahşap malzemeden yapılan hünkâr mahfilinin döşemesi de ahşaptandır. Döşemealtı tavanı ise alttan çakmalı olarak tasarlanmış, merkezden çıkan ışınlardan oluşan eliptik bir gülbezek ve bu gülbezekin köşelerinde çeyrek gülbezeklerden oluşan kompozisyonla kaplanmıştır.

Hünkâr mahfilinin üst bölümü için özel olarak bir tavan tasarlanmamıştır.

Kapı ve Merdiven: Mahfil katına ulaşım girişim iki yanında kuzey beden duvara bitişik olarak yapılmış ahşap merdivenlerle sağlanmaktadır. Kuzey cephedeki pencerelerin iki ucuna yerleştirilmiş olan merdivenlerle girişin üstündeki ara mekâna ulaşılmakta ve buradan da hünkâr mahfiline ya da yandaki büyük olasılıkla müezzin

mahfili olarak kullanılmış olan bölüme geçilmektedir. Hünkâr mahfiline girişte kapı kanadı bulunmaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin doğu beden duvarında sivri teğet kemerli bir pencere ile bu pencerenin üzerinde tam daire şeklinde ikinci bir pencere daha bulunmaktadır. Her iki pencere de renkli camlardan yapılmış şebekelere sahiptir ve renkli camlara yer verilmiştir.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Caminin bütününde görülen duvar yüzeylerinde kalemişi uygulaması mahfil katı ve hünkâr mahfilinde de aynı şekilde devam ettirilmiştir. Rumilerden oluşan bordürlerle bölümlere ayrılan duvar yüzeylerinde gülbezekler, şemse-salbek uygulamalarına yer verilmiştir. Pencerelerin çevresinde de rumi bordürleri bulunmaktadır.

Büyük oranda sade olarak yapılmış hünkâr mahfilinin korkulukları, kafes çerçevelerinin yüzeylerine aplike edilmiş motifler ve taç bölümü bitkisel içerikli geç dönem etkili motiflerle aşırıya kaçmadan bezenmiştir. Korkuluk, merkezde yer alan bir kürenin alt ve üst kısmına yerleştirilen üsluplaştırılmış akantus yapraklarından oluşan palmet motifleri ile bu motiflerin yanlarında birbirine bakacak şekilde oturtulmuş "C" kıvrımlarının alt ve üst uçlarından yaprak motifleri ile birleştirilmesi ile oluşturulmuş bir kompozisyon şeklinde tasarlanmıştır.

Çıtakari tekniğinde yapılmış kafesi sınırlandıran ahşap dikmeler, delikişi tekniğinde hazırlanmış, ahşap yüzeye aplike edilmiş bitkisel motifler ve üst kısımlarında dekoratif başlıklara sahiptir. Kafesin üzerinde hünkâr mahfilinin batı cephesinin güney ucunda bir taç yer almaktadır. Delikişi tekniğinde hazırlanmış taç, üst kısımda yer alan eliptik bir gülbezek çevresinde gelişen kıvrıkdal-yaprak kompozisyonundan oluşmaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi olmadığı gibi herhangi bir yazılı süsleme de görülmemektedir.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyinde yer alan “U” planlı ikinci kat mahfilinin doğu bölümünü kaplayan Zeynep Sultan Cami hünkâr mahfili, caminin kuzeydoğu köşesinde yapılmış olması ile Ayazma, Laleli, Beylerbeyi, Aksaray Valide ve Aziz Mahmud Hüdai camilerindeki mahfillerle paralellik göstermektedir.

Mahfil katından sadece kafesi ile ayrılan hünkâr mahfili, işlevsel olarak Sultanın ya da Sultanın kızının kullanacağı özel bir mekân olarak durmamaktadır. Edirnekapı Mihrimah Sultan örneğinde, caminin doğusundaki mahfil katının önüne kafes eklenmek suretiyle hünkâr mahfiline dönüştürülmesi uygulamasını hatırlatan bu ve buna benzer örneklere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Genel anlamda sade bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, bitkisel motif ve kompozisyonlarla Osmanlı sanatının geç döneminin sanat anlayışına uygun olarak süslenmiştir.

2.1.20. İSTANBUL BEYLERBEYİ VALİDE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 81-84/Fotoğraf: 156-163)

İNCELEME TARİHİ: 07.08.2007

TARİH-DÖNEM: Çeşitli noktalarına konulmuş üç ayrı inşa kitabesi[337] bulunan cami, 1192/1778 yılında ibadete açılmıştır[338].

YAPTIRAN: Dış kapısı üzerindeki inşa kitabesine Sultan 1. Abdülhamit (1725-1789) tarafından validesi "Şermî Rabiâ Sultan"ın ruhunu şâd etmek üzere inşa ettirilmiştir. Ayvansarâyî, Caminin yerinde, daha önce İstavroz Sarayı'nın Hırka-i Şerif Dairesi'nin bulunduğunu belirtmektedir[339].

USTA-SANATÇI: Caminin mimarı "Mehmet Tahir Ağa" ve bina emini "Şehremini Hafız el-Hac Mustafa Efendi"dir[340].

YAPININ MİMARİ TANIMI: 14.60x14.60 m. ölçülerindeki kare plânlı harim, köşelerden tromplarla geçilen ahşap omurgalı, tek kubbeyle örtülüdür[341] (Çizim 81-82). Dikdörtgen plânlı mihrap çıkıntısının üzeri, yarım kubbeyle örtülüdür. Kuzeyde, son cemaat yeri, son cemaat yerinin üzerinden itibaren cami içine uzanan ikinci kat mahfili, mahfil katının uzantısı hünkâr mahfili ve yapının kuzeydoğu köşesine dışarıdan bitişik hünkâr kasrı yer almaktadır. Caminin önünde yatay bir kütle arz eden son cemaat yerinin köşelerinde tek şerefeli birer minare yer almaktadır[342].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Son cemaat yerinin üzerini kaplayan, harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı ikinci kat mahfilinin, güneydoğusuna

---

[337] Kitabeler için bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 580-582; Öz, 1997: 12; Ersoy, 2002: 126-128.

[338] Aslanapa kaynak göstermeden, Caminin inşaatına 3 Nisan 1777'de başlanılıp, 15 Ağustos 1778'de ilk "cuma namazı"nın kılındığını belirtir (Aslanapa, 1986: 406).

[339] Ayvansarâyî Hüseyin Efendi vd., 2001: 579-581.

[340] Öz, 1997: 12; Aslanapa, 1986: 406.

[341] Caminin mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Konyalı, 1976: 110-117; Mehmed Râ'if, 1996: 249-253; Ayvansarâyî-vd., 2006: 579-586; Öz, 1997: 12; Mülayim, 1992: 191; Batur, 1994: 203-205. Caminin restorasyon çizimleri için bkz. Engin, 1987: 121.

[342] 1810-1811 yıllarında, Sultan 2. Mahmud tarafından gerçekleştirilmiş onarımda, Caminin yıkılan tek minaresi yerine, iki yeni minare ilave edilmiş ve son cemaat yeri değiştirilerek yeniden yapılmıştır (Ayvansarâyî-vd., 2006: 580). 1960'lı yılların başında, zemin oturması sebebiyle tehlike arz eden bu minareler de sökülerek, 1967-68'de yeniden inşa edilmişlerdir (Engin, 1987: 121).

eklenmiş olan hünkâr mahfili, doğu ve kuzey beden duvarları tarafından desteklenmekte, birbirine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanan mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 83, Fotoğraf 156). 3.69x5.06 m. ölçülerindeki, harim kotundan 4.45 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfilinin güney yönde bir çıkması ve doğusunda ise "hünkâr kasrı" bulunmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: İkinci kat mahfilinin uzantısı şeklindeki hünkâr mahfili, doğu beden duvarı tarafından desteklenmekte ve biri doğu duvarına bitişik toplam dört mermer sütun ile taşınmaktadır (Fotoğraf 157).

Harim zemininden hafifçe yükseltilmiş bir seki üzerine yerleştirilmiş kare planlı 0.68 m. yüksekliğindeki kaidelerinin cephelerinde altın yaldızla boyanmış üçer adet içbükey silmeye yer verilmiştir (Fotoğraf 158). Bir bilezik yardımı ile kaideye oturtulan 1.64 m. boyundaki gri renkli mermer sütunlara yine bir bilezikle birleştirilen sütun başlıkları taşıtılmıştır. Kompozit sütun başlıkları, bir boyun bölümünün ardından ortasında eliptik bir madalyonun yer aldığı ve çevresinde "C" şeklinde kıvrımların yer aldığı bir kompozisyonun çevresinde gelişen hatlardan oluşmaktadır[343]. Bütünüyle altın yaldızla boyanmış başlıkların üzerinde kemerlerin oturduğu silme takımları yer almaktadır.

Doğu duvara bitişik olarak yapılmış sütundan başlayan kemer dizisi, iki yarım daire kemerin ardından üçüncü sütundan itibaren doksan derecelik bir kırılma yaparak kuzeye yönelmekte ve bir yarım daire kemerin ardından yine doksan derecelik bir kırılma ile batı yönde devam etmektedir. Ancak ikinci kırılmanın ardından yapılan kemerler, yarım daire değil basık kemer şeklinde olup giriş açıklığı hizasına gelen basık kemer, her iki yandaki diğerlerinden daha geniş olarak yapılmıştır. Giriş kapısının karşısında basık kemerin ortasından geçen bir eksen

---

[343] Selçuk Batur, camide üç tip sütun başlığının bulunduğunu belirtmektedir. "*Sütunun bitimindeki metal bileziğin üzerinde, süslemesiz bir yüzeyle daha geniş bir daireye geçilmekte; bu daireden kareye geçilirken dört köşede yaprakçıklar yer almaktadır. Birinci tipte bu yaprakçıkların üzeri düzdür; ikinci tipte ise bunlar akant yaprağı biçiminde oyulmuştur. Bunun üzerinde tekrar metal bir çerçeve, onun üzerinde de kesme taştan bir silme takımı yer almakta, kemer bundan sonra başlamaktadır. Üçüncü tip sütun başlığı, galeriyi taşıyan sütunların üzerindedir. İyonik başlıklarda köşelerde görülen volütler, burada kardinal noktalarında kullanılmıştır. Bunların altında da yumurta motifleri görülmektedir* (Batur, 1994: 204-205).

çizgisi, mahfil katını iki eşit parçaya ayırmaktadır. İki bölüm arasındaki biçimsel tek farkı, hünkâr mahfilini vurgulamak için yapılan duvarlar ve hünkâr mahfili çıkması oluşturmaktadır. Kemerlerin hepsi sıvalı olup, kalemişi olarak boyanmış ve taklidi kemer taşları yapılmıştır.

Kemerlerin üzerinden geniş bir silme kuşağının ardından korkuluk ve kafes ile hünkâr mahfilinin cepheleri oluşturulmuştur.

Korkuluk ve Kafes: Mahfil katının uzantısı durumundaki ve iki cephesi ile harime açılan Beylerbeyi Camisi hünkâr mahfili korkuluğu, mermer taklidi görünümü ile ilginç bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Batı cephede şemse motifini andıran bir kabartmayla süslenmiş gri renkli mermer korkuluk yer alırken; üç bölüm halinde tasarlanmış ve hafifçe öne taşırılmış olan güney cephede durum farklıdır. Burada mermer bir korkuluk yerine ahşap malzemeden bağdadi bir korkuluk yapılmış ve üzeri sıvanan bu korkuluğun yüzeyine kalemişi boyama ile mermer görünümü kazandırılmıştır.

Biri doğu beden duvarına, diğeri bağdadi olarak yapılmış batı beden duvarının güney ucuna bitişik olarak yerleştirilmiş iki sütun ve üçü güney cephede korkuluğun üzerine yerleştirilmiş toplam beş sütun ile sınırlandırılmış ahşap kafes, hünkâr mahfilinin güney cephesi ve batı cephesinin bir bölümünü kaplamaktadır. Doğu beden duvarından başlayan kafes, korkuluğun şekline uygun olarak hafifçe öne taşırılmış ve ardından yine korkuluğu takip ederek kuzeye yönelmiştir. Mahfil korkuluğunun doksan derecelik kırılma yaparak batıya yöneldiği alttaki sütunun üzerine denk gelen alanda kafes son bulmuş ve arkadaki sütuna kadar bağdadi olarak yapılmış bir duvara yer verilmiştir.

Delikişi tekniğinde yapılmış 1.41 m. yüksekliğindeki ahşap kafes[344], eliptik kuşakların iç içe geçmesi ile oluşturulmuş olup, altın yaldızla boyanmıştır (Çizim 84, Fotoğraf 159).

Kafesin üzerinde 0.39 m. boşluğun ardından sütunlar tarafından taşınan ahşap bir kiriş hünkâr mahfilin tüm cephelerini dolaşmaktadır. Bu kirişin hünkâr mahfiline bakan iç yüzünde talik hatla yazılmış bir yazı kuşağı yer almaktadır (Fotoğraf 162).

[344] Konyalı, hünkâr mahfilinin "*tunç şebekeli*" olduğunu belirtmektedir (Konyalı, 1976: 113).

Hünkâr mahfilinin doğu cephesini oluşturan beden duvarı içerisinde bugün sıva altında kalan bir sütun yer almakta ve başlığı olmayan bu sütun da hünkâr mahfilin tüm cephelerini dolaşan kirişi desteklemektedir.

Korkulukların içerisinde yer alan kaidelere oturan sütunlardan bağdadi duvara bitişik olarak yapılan gri renkte, diğerleri ise damarlı kırmızı renkli mermerden yapılmış olup, hepsinin üzerinde benzer biçimde yapılmış sütun başlıkları yer almaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli olarak yapılan hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı düz tavan şeklinde olup, sadedir.

Merkezi kubbeyi destekleyen kuzeydoğu trompun altına yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili için bağımsız bir üst örtü tasarlanmamıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan iki ayrı merdiven bulunmaktadır. Bunlardan ilki yapının kuzeydoğu köşesinde yer alan ve mahfil katına ulaşımı sağlayan, beden duvarı içerisine yerleştirilmiş döner merdivendir. İkincisi ise hünkâr kasrına ulaşımı sağlayan ve buradan da hünkâr mahfiline geçiş imkânı tanıyan merdivendir.

Hünkâr kasrı ile mahfil katı arasından irtibatı sağlayan iki kapı bulunmaktadır. Bu kapılardan ilki harim kotunda ikincisi mahfil kotunda yapılmıştır. Harim kotunda yapılan kapı direk hünkâr kasrına açılmamakta, yapının doğu cephesine açılmakta buradan da bir merdivenle hünkâr kasrına geçilmektedir. Alt kattaki giriş açıklığı diğerine göre daha güneyde yapılmış olup mermer çerçeveli ve kaş kemerlidir. Dikdörtgen biçimli bir kitabe kuşağına sahip olan giriş açıklığı sade ahşap bir kapıya sahiptir. Mahfil katında yer alan giriş açıklığı da doğu beden duvarına açılmış olup, mermer çerçeve içerine alınmış ve üzerinde bir kitabe panosuna yer verilmiştir.

Gerek hünkâr kasrından gerekse cami içerisinden öncelikle mahfil katına ulaşılmakta ve buradan da iki sütun arasında yer alan sade ahşap bir kapısı bulunan açıklıktan geçilerek hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır. Harimin kuzey duvarının üzerine isabet eden ve doğu-batı yönünde uzanan sütunların doğu tarafındaki duvara bitişik ilk üç sütun hünkâr mahfilinin kuzey sınırını belirlemektedir. Doğu beden

duvarına bitişik sütun ile yarım daire kemerle bağlandığı ikinci sütun arasında 1.00 m. genişliğinde açıklık, giriş olarak bırakılmış; ikinci sütunla üçüncü sütun arası ise bağdadi bir duvar ile kapatılmıştır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için özel bir pencere tasarımı söz konusu değildir. Hünkâr mahfilinin alt kısmında doğu ve kuzey beden duvarlarında yer alan dikdörtgen biçimli pencereler ve hünkâr mahfilinin üstünde kubbeye geçiş elemanlarındaki sivri kemerli alçı şebekeli pencereler aydınlatma da etkin rol oynamaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Hünkâr mahfili giriş açıklığının hemen yanında doğu beden duvarı içerisinde yer alan yüzeysel bir nişe sahip kavukluk yer almaktadır (Fotoğraf 160). Oldukça sade olarak tasarlanmış kavukluk birimi bir niş ve raf bölümünden oluşmaktadır. Mermerden yapılmış raf bölümü duvardan hafifçe taşırılmış ve aşağıdan yukarıya doğru genişleyen bir kaideye oturtulmuştur.

Doğu beden duvarında kavukluğun güneyinde yatay dikdörtgen biçimli yüzeysel bir dolap nişi de yer almaktadır.

SÜSLEME: Beylerbeyi Camisi hünkâr mahfili gösterişe kaçmayan fakat zengin ayrıntılara sahip bir süsleme programının temsilcisidir. Sütun kaidelerinden başlayan ve sütun başlıkları ile yoğunlaşan süsleme programı, kafes levhaları, kafeslerin arasında yer alan renkli sütunlar ve sütun başlıkları ile devam etmekte ve yazı kuşağına sahip kirişle sonlanmaktadır.

Süsleme açısından hünkâr mahfilinin en önemli özelliği, hünkâr mahfilinin kuzey cephesinde yer alan doğa manzarasıdır. Bağdadi duvar üzerine yapılmış olan manzara resmi, mermer sütunlardan oluşan bir çerçeve içerisine alınmıştır (Fotoğraf 161). Pastel renklerin kullanıldığı manzara, yüksek ağaçların arasından görülen bir tepe ve ırmaktan oluşmaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinde kafesin üzerinde tüm cepheleri dolaşan ahşap kirişin hünkâr mahfiline bakan iç yüzü yazı kuşağı olarak değerlendirilmiştir.(Fotoğraf 162) Kuzey cepheden başlayan Yesari Mahmud Esad Efendi tarafından talik hatla yazılmış kitabe kuşağı üç cepheyi dolaşmakta ve doğu

beden duvarının olduğu köşede son bulmaktadır[345]. Bazı bölümleri silindiği için kısmen okunabilen yazı kuşağı; inşa kitabesi olup, hünkâr mahfilinin banisi ve yapım tarihi hakkında bilgiler vermektedir. Hünkâr mahfilinin kuzeyindeki resmin üzerinde yer alan yazı kuşağı içerisinde yer alan "1192/1778" tarihi yapının ve hünkâr mahfilinin inşa tarihini vermesi açısından özel bir önem taşımaktadır.

Harim ile hünkâr kasrı arasındaki irtibatı sağlayan iki açıklıktan alttakinin üzerinde Hicr Suresinin 99. ayeti; üsttekinde ise Bakara Suresinin 150. ayeti yazılıdır. Söz konusu yazı panoları dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış olup, siyah zemin üzerine altın yaldızla celi sülüs hatla yazılmışlardır[346].

DEĞERLENDİRME: Beylerbeyi Camisi hünkâr mahfili konumu açısından Laleli ve Ayazma camileri ile başlayan oluşumun temsilcisi olmanın yanı sıra, son cemaat yerinin üzerinin mahfil katına dâhil edilmesi ile ilk denemesi yapılan hünkâr dairesi uygulamasının da öncüsü olarak öne çıkmaktadır.

Harimin kuzeyinde yer alan ikinci kat mahfilinin uzantısı durumundaki Beylerbeyi Camisi hünkâr mahfili[347], caminin kuzeydoğu köşesine yakın bir konumda yapılmış ve hemen doğusunda yer alan hünkâr kasrı ile hem alt katta hem de mahfil katında yer alan birer kapı ile irtibatlı hale getirilmiştir.

Yapının doğu cephesinin kuzeyine yakın olarak yerleştirilmiş ve baldaken şeklinde taş ayaklarla taşınan hünkâr kasrı[348], minare ile yapı arasında kalan alanı kaplamaktadır (Fotoğraf 163). Yarım daire şeklinde sağır kemerlerin altında düz atkılı dikdörtgen şeklinde pencere açıklığının sahip olan kasır, cami ile bütünleşmiş bir mekân duygusu uyandırmaktadır.

---

[345] Konyalı, kitabenin hünkâr mahfilinin dört cephesini de kapladığını ve daha o yıllarda (1940'larda) yağmur sızıntıları nedeniyle büyük oranda tahrip olduğunu belirtmektedir. Şair Reşid'in hazırladığı manzumenin son mısrası Ebced hesabı ile 1192 tarihini vermekte ve bu tarih kitabenin sonunda da rakamla yazılmış halde verilmektedir. Manzumede, fildişiyle süslenen minber ve vaaz kürsüsü övülmekte; bunların kokulu ûd ağacından yapıldıkları belirtilmektedir. Padişahın bu camiyi annesinin ruhunu şad etmek için yaptırdığı da tekrarlanmaktadır. Kitabe metni için bkz. Konyalı, 1976: 113-114. Kitabenin tam olmayan bir metni için bkz. Mehmed Râ'if, 1996: 252.

[346] Ersoy, 2002: 128.

[347] Konyalı, Sultan 2. Mahmud'un özellikle yaz aylarındaki Cuma namazlarını burada kıldığını belirtmektedir (Konyalı, 1976: 111).

[348] Kesme taş malzemeden yapılan hünkâr kasrı, arasına merdivenlerin yerleştirildiği bir ayak sisteminin üzerine yerleştirilmiş, sultana ait bir dinlenme odası, bir salon ve tuvaletten ibarettir.

Hünkâr mahfilinde manzara resmine yer verilmesi uygulaması Üsküdar Atik Valide ve Beylerbeyi camileri ile sınırlı kalmıştır. Ancak Atik Valide Camisinde duvar yüzeyi bütünüyle resme ayrılmış iken Beylerbeyi Camisinde resim bölümü özel olarak vurgulanmış, sütunlarla bir çerçeve oluşturulmuştur.

Hünkâr mahfilinin önemli bir özelliği de Sultan Ahmet Camisi hünkâr mahfilinden sonra inşa kitabesi olan ikinci örnek olmasıdır.

2.1.21. İSTANBUL EYÜP SULTAN CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 85-89/Fotoğraf: 164-172)

İNCELEME TARİHİ: 01.08.2007

TARİH-DÖNEM: İlk caminin inşa tarihi olarak 863/1458–59 yılları verilmektedir[349]. 1766 depreminde ağır hasar gören yapının, keşif çalışmasında onarılamaz olduğu kanaatine varılması üzerine, temel seviyesine kadar yıkılarak 10 Temmuz 1798–16 Ekim 1800 tarihleri arasında yeni baştan inşa edilmiş ve 24 Ekim Cuma günü icra edilen selamlık resmi ile ibadete açılmıştır[350].

YAPTIRAN: Cami ilk olarak, Fatih Sultan Mehmed (1432–1481) tarafından Osmanlı döneminde *Hazret-i Halid*, günümüzde ise *Eyüp Sultan* olarak anılan Sahabeden *Halid bin Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî*'nin türbesi ile birlikte medrese, imaret ve hamamdan oluşan bir külliye halinde yaptırılmıştır. Bugünkü cami ise Sultan 3. Selim'in (1761-1807) eseridir[351].

USTA-SANATÇI: Caminin ilk yapımında veya ikinci inşasında görev alan mimarlar hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından yayınlanan ve yapının inşası ile tamir aşamalarını içeren "*Ruzname*"de, caminin yıkılmak suretiyle yenilenmesine karar veren bir "mimarlar heyeti"nden bahsedilmekle birlikte herhangi bir isim verilmemektedir[352]. Öte yandan Hadika'da, bina nazırı olarak "*Uzun Hüseyin Efendi*"nin adı geçmektedir[353].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Caminin ilk yapıldığında ortada bir ana kubbe ve bunu mihrap yönünde genişleten alçak bir yarım kubbeyle örtülü olduğu[354] Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır[355]. Caminin yeniden inşasında kıble duvarı hizası sabit bırakılarak harim, önündeki avluya doğru 10.50 m kadar

---

[349] Caminin günümüzde yerinde olmayan inşa kitabesi ve yenileme kitabeleri için bkz. Ersoy, 2002: 13–21.
[350] Eyüp Sultan Külliyesi'nin tarihsel gelişimi ve geçirdiği onarımlar hakkında bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 333-339; Ayverdi, 1989: 348-356; Eyice, 1995: 9-12.
[351] Ayvansarâyî-vd., 2006: 333-339.
[352] Ayverdi, 1989: 351.
[353] Ayvansarâyî-vd., 2006: 338.
[354] İlk caminin restitüsyon denemesi için bkz. Ayverdi, 1989: 352-353, 563.R.
[355] Evliya Çelebi, ilk yapıda da caminin sağ tarafında bir hünkâr mahfili bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Evliye Çelebi, 1996: 168.

genişletilmiştir[356]. Bugünkü şekliyle cami, enine dikdörtgen plânlı olup, üzeri sekizgen kaideye oturan 15.50 m çapındaki merkezi kubbe ile örtülüdür. Kubbenin çevresinde ana yönlerde büyük, ara yönlerde ise daha küçük ölçekli olan sekiz yarım kubbeye yer verilmiştir[357] (Çizim 85). Mihrap bölümü, beden duvarından öne doğru taşırılmıştır. Caminin kuzeyinde beş bölümlü son cemaat yeri ve iki yanında dörder kubbeli avlu revakları uzanmaktadır.

İlk camide avlunun içerisinde yer alan sekizgen plânlı Ebû Eyyûb el-Ensârî Türbesi, 1798-1800'deki yenileme sonrasında dışarıda kalmış ve avlu ile olan bağlantısı bir hacet penceresi ile sağlanmıştır. Caminin batısında, rampayla çıkılan hünkâr kasrı yer almaktadır. Harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı kenarlarında, ilk camiye ait minare temelleri üzerinde yükseltilmiş çift şerefeli iki minare bulunmaktadır. Cami, hazire bölümü ve diğer türbelerle birlikte bir dış avlu içerisinde yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı ikinci kat mahfilinin, güneybatı ucuna eklenmiş olan ve mihraba doğru taşıntı yapan hünkâr mahfili, batı ve güney beden duvarları tarafından desteklenmekte, birbirine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanan mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 86-87, Fotoğraf 164-165). 3.72x5.15 m. ölçülerindeki, harim kotundan 4.05 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfilin batısında "hünkâr kasrı" yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Güney ve batı beden duvarları tarafından desteklenen mahfil katı ve onun bir uzantısı durumundaki hünkâr mahfilinin ana taşıyıcıları mermer sütunlar olmakla birlikte güney ve batı beden duvarı içerisine yerleştirilmiş kalın payanlar da destek unsuru olarak kullanılmıştır (Çizim 88, Fotoğraf 166). Kaş kemerlerle birbirlerine bağlanan sütunlar, mahfil katının harime bakan cepheleri boyunca

[356] Bugünkü caminin mimari tasviri ve plânı için bkz. Kuban, 1954: 34; Öz, 1997: 53-54; Aslanapa, 1986: 420-425; Ayverdi, 1989: 562.R.; Eyice, 1995: 9-12; Tanman, 1994: 237-243; Tüzün, 1997: 100-163.
[357] Acar, 1992: 138–142.

boydan boya uzanmaktadır (Çizim 89). Hem kemer açıklıklarında hem de sütunlar ile beden duvarları arasında gergilere yer verilmiştir.

Hünkâr mahfilinin bir çıkma şeklinde mihraba doğru yaklaştığı ana bölümü, biri güney beden duvarına bitişik toplam beş sütunla taşınmaktadır. Güney beden duvarından başlayan kemer dizisi iki kemerin ardından doksan derecelik kırılma ile batıya uzanmakta ve burada da iki kemerin ardından yine doksan derecelik bir kırılmanın ardından kuzeye doğru devam etmektedir. İlk iki kemerle belirlenen alan hünkâr mahfilinin asıl bölümünü oluşturmakta ve burası farklı kafes ve kapı sistemi ile de vurgulanmaktadır. Bu bölümün kuzeyinde kalan ve üç kemer açıklığındaki bir alanı kaplayan, ön cephesi sonradan kafesle çevrilmiş bölüm ise hünkâr mahfilinin arkasına eklenmiş bir ara mekân olarak mahfil katından ayrılmıştır.

Mahfil katı ve hünkâr mahfilinin altında kalan sekinin uç bölümlerine yerleştirilmiş olan sütunların kaideleri seki nedeniyle görülememektedir. Gri renkli mermer sütunların üzerinde ince bir boyun bölümü ile şişkin bir üst kısımdan oluşan mermer sütun başlıkları yerleştirilmiştir (Fotoğraf 167). Sütun başlıkların şişkin olarak yapılmış üst köşelerinde dörder adet yaprak motifine yer verilmiş ve bu motiflerin üzerine geniş bir silme takımı yerleştirilmiştir (Fotoğraf 169). Altın yaldızla boyanmış silme kuşağının üzerine mermerden yapılmış kaş kemerler oturtulmuştur. Kemerlerin kilit taşları cepheden taşırılarak vurgulanmış ve üzerlerine zemin oyma tekniğinde bitkisel madalyonlar işlenmiştir. Sütunların üzerine isabet eden ve kemerlerin arasında kalan alanlarda ise düşey istikamette hafif oyuklarla hareketlendirilmiş mermer plakalar yerleştirilmiştir. Kemer kilit taşının üstünden itibaren yatay bir silme kuşağı mahfil katının bütün cephelerini dolaşmaktadır. Sütunların üzerine gelen bölümlerde öne doğru iyice taşırılarak barok bir görünüm verilen silme kuşağının üzerinde mermer korkuluk ve onun da üzerinde ahşap kafes yer almaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Silme kuşağının üzerine yerleştirilmiş olan mermer korkuluğun ön yüzeyi zemin oyma tekniğinde işlenmiş yatay şemse ve salbek motifleri ile bezenmiştir (Çizim 89, Fotoğraf 168). Hünkâr mahfilinin doğu cephesi birbirinin tekrarı iki birime ayrılırken kuzey cephede bu yapılmamış, bu bölüm tek bir birim olarak tasarlanmıştır. Aynı motif ve kompozisyon uygulaması hünkâr

mahfilinin içe bakan yüzünde de görülmekle birlikte; burada zemin oyma tekniği yerine motifin sınırlarını belirleyen kuşak, yüzeysel olarak oyulmuştur. Korkuluğun sütunların üzerine isabet eden bölümleri alttaki bölümlerin devamı olarak ele alınmış ve dikey istikamette üçer silme ile hareketlendirilmiştir. Bu bölümler hünkâr mahfilinin iç yüzeylerinde ise dikey bir elips şeklinde göbek motifi oyulmuştur.

Korkuluğun üzerinde sütunların hizasına gelen alanlara yerleştirilmiş direkleri bulunan kalın bir çerçeve yer almaktadır. 3.00 m. yüksekliğindeki bu çerçevenin içerisinde ise delikişi tekniğinde yapılmış zarif bir ahşap kafes yer almaktadır (Fotoğraf 171).

Hünkâr mahfilinin kuzeyinde kalan giriş bölümünün harime bakan cephesinde ise çıtakari tekniğinde yapılmış ahşap kafes yer almaktadır. Çıtakari kafesin merkezin biraz altına gelen bölümlerde, yine çıtakari olarak yapılmış küçük pencere kanatları bulunmaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin taş malzemeden yapılmış döşemesi pencere sövelerinin üzerine gelen alanlara yerleştirilmiş taş konsollarla desteklenmektedir. Ters olarak yerleştirilmiş bir yaprak motifi ile başlayan konsollar altın yaldızla boyanmış yatay silmelerle bölümlere ayrılmıştır. Sıva üzerine kalemişi motiflerle bezenmiş döşeme altı tavanı, hünkâr mahfilinin altında kırmızı zeminli bir tavan göbeği çevresinde oluşan geniş bir bitkisel süsleme programı tüm tavan yüzeyini kaplamaktadır (Fotoğraf 170).

Hünkâr mahfili katı için bağımsız bir üst örtü uygulamasına gidilmemiştir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım biri hünkâr kasrından diğeri mahfil katından olmak üzere iki yoldan sağlanmaktadır. Mahfil katına, caminin kuzey girişinin iki yanında yer alan döner merdivenlerle ulaşılmaktadır. Mahfil katının batı kanadında sonradan bölünmüş ara mekâna, buradan da hünkâr mahfiline geçilmektedir.

Hünkâr kasrından ise yarım daire kemerli bir giriş açıklığı ile ara mekâna geçilmekte ve buradan hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır.

Hünkâr mahfili ile bağlantılı bölümlerde üç ayrı kanadı bulunmaktadır. Hünkâr kasrından hünkâr mahfiline geçişi sağlayan yarım daire kemerli açıklığının

kasır tarafına yerleştirilmiş olan çiftli kanatlar, üçer panolu olarak yapılmış ve kahverengi ile boyanmış haldedir. Mahfil katından ara mekâna geçişi sağlayan açıklık tek kanatlı sade bir ahşap kapı ile örtülürken; hünkâr mahfiline giriş ise çift kanatlı ahşap bir kapı sistemine sahiptir. Hünkâr mahfilinin sade olarak tasarlanmış kapı kanatlarının iç yüzünde, ahşap çıtalarla meydana getirilmiş düşey bir dikdörtgen bulunmaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için tasarlanmış bağımsız pencereler bulunmamaktadır. Hünkâr mahfilinde ikisi güneyde ikisi batıda olmak üzere toplam dört pencere vardır. Bu dikdörtgen pencerelerden batıdaki ikisi hünkâr kasrına açılmakta olduğundan aydınlatma noktasında bir faydaları bulunmamaktadır. Hünkâr mahfilinin altında da benzer şekilde ikisi güneyde ikisi de batıda olmak üzere dört pencere bulunmaktadır.

Mihrabiye: Güney beden duvarına gömülü haldeki payandaya bitişik olarak yapılmış olan yarım daire planlı bir nişe sahip olan 3.19x1.24 m. ölçülerindeki mermer mihrabiye, sütuncelerle taşınan yarım daire kemerli sade bir kavsaraya sahiptir (Fotoğraf 172). Mihrabiyenin yan yüzeylerinde yer alan düşey silme kuşakları, mihrabiyenin üst sınırını belirleyen yatay silme takımı ile kesilmekte, yatay ve düşey silme takımları ile görsel etki arttırılmaktadır. Mihrap ayetinin yer aldığı kitabeliğinin üzerinde barok üslupta yapılmış taç bölümü yer almaktadır. Ortada istiridye şeklinde bir tepelik ve iki yanda kıvrımdaki oluşan yapraklardan oluşan taç bölümünün ortasında eliptik bir gülbezekin içerisinde yazı panosu yer almaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Ayrıntılarda geç dönem süsleme özellikleri gösteren hünkâr mahfilinin cephelerinde mermer işçiliği ön plana çıkmaktadır. Mermer sütunlar üzerine yerleştirilmiş köşelerinde yaprak motiflerinin yer aldığı sütun başlıkları, kilit taşlarında bitkisel gülbezeklere yer verilen kaş kemerler, yatay silme takımları ile vurgulanan kat ayrımları, gösterişli korkuluk, kıvrımlardan oluşan ve bir taçla sonlanan kafes, hünkâr mahfilinin cephesindeki barok etkili bir süsleme anlayışının yoğunlaştığı bölümlerdir. “S” kıvrımlarından oluşan ve çok kollu çiçeklerle sonlanan

çıtalardan oluşan kafes simetrik olarak altlı-üstlü olarak yapılmıştır. Korkulukta olduğu gibi kafeste de batı cephede iki bölüm kuzeyde tek bölüm halinde uygulama gerçekleştirilmiştir. Kafes levhalarının üzerinde ana çerçeveye kadar ulaşan yüksek bir taç yapılmıştır. Çiçek buketlerinden oluşan taç, çok kollu çiçeklerden oluşan bir tepelikle son bulmaktadır.

Pencerelerin üst hizasına kadar mermer kaplı sade duvarları bulunan hünkâr mahfilinin iç kısmındaki süsleme, mermer mihrabiyede yoğunlaşmaktadır. Burada da yatay silme demetleri ve özellikle taç bölümünde yoğunlaşan barok etkili bitkisel motifler görülmektedir.

Tamamında bitkisel süsleme programının hâkim olduğu hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı zengin kalemişi örnekleri ile donatılmıştır. Mihrap duvarından başlayarak kuzeye doğru yönelen döşeme altı tavanı "L" şeklinde bir alanı kaplayan geniş bir kompozisyondan oluşmaktadır. Yeşil yapraklar kırmızı ve bej renkli lale ve karanfillerin, altın yaldızla boyanmış rumili kıvrıkdallarla birlikte kullanıldığı açık yeşil renkli bir dış çerçeve içerisine alınan kompozisyon, altın yaldız ve kırmızı renklerden oluşan hatai, yaprak ve çiçek motiflerinin eliptik kıvrıkdallarla bir arada verilmesi ile oluşturulmuştur. Açık krem renkli tavan yüzeyinde birisi hünkâr mahfilinin altında biri de hünkâr mahfilinin kuzeyinde, doğu beden duvarına gömülü olarak yapılmış payandanın önünde olmak üzere iki göbek yer almaktadır. Mihrap duvarına paralel olarak uzanan kırmızı zeminli eliptik şemsenin aksine, kuzeyde tam daire olarak verilmiş göbeklerin içleri hatai ve kıvrıkdallardan oluşan motiflerle dolgulanmıştır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapımına ait bir kitabe bulunmadığı gibi, hünkâr mahfilinin süsleme programında da yazıya yer verilmemiştir. Ancak mihrabiyenin üzerinde, altın yaldızla çerçevelenmiş bir kartuş içerisinde mihrap ayeti yer almaktadır. Talik hatla altın yaldızla kaleme alınmış mihrap ayetinin üzerinde eliptik bir kartuş içerisinde mihrap ayeti ile benzer özelliklerde yazılmış bir yazı panosu bulunmaktadır.

DEĞERLENDİRME: İnşa edildiği dönemde İstanbul'un ilk Selâtin Camisi olma özelliği gösteren Eyüp Sultan Camisi, Osmanlı Devletinin önemli ruhani

merkezlerindedir. Hünkâr kasrı ile irtibatlı olarak yapılmış olan hünkâr mahfili özellikle kılıç kuşanma törenlerinde sıklıkla kullanılmıştır.

Eyüp Sultan Camisi hünkâr mahfili, harimin güneybatı köşesinde, ikinci kat mahfilinin bir devamı olarak yapılmıştır. Basit bir ahşap duvar sistemi ile mahfil katından ayrılan hünkâr mahfili, minbere doğru taşıntı yapan bir bölümden ibarettir. Klasik dönemde mihrap-taçkapı aksının soluna yerleştirilen hünkâr mahfilleri, İstanbul Bayezid, Üsküdar Atik Valide ve Eyüp Sultan örneklerinde sağ tarafa yerleştirilmiştir.

Merkezi kubbeyi taşıyan ayağın konumu ve mihrabın sağında yer alan minber nedeniyle hünkâr mahfili ile mihrap arasındaki organik bağlantı büyük oranda ortadan kalkmıştır. Konumdan kaynaklanan benzer tasarımdan sorunları İstanbul Bayezid, Üsküdar Atik Valide ve Eyüp Sultan camilerinin üçünde de görülmekle birlikte; son örnekte hünkâr mahfilinin daha yüksek bir konumda tasarlanması, mihraba dikey yerine paralel yönde bir oturum alanının tercih edilmesi ve mihraba doğru taşıntı yapılması ile söz konusu sorun büyük oranda ortadan kaldırılmıştır.

Eyüp Sultan Camisi hünkâr mahfili, genel anlamda sade bir örnek olmakla birlikte özellikle tasarımındaki barok karakterli ayrıntılar ve süsleme programı ile öne çıkmaktadır. Caminin bütününde olduğu gibi hünkâr mahfilinde de duvarlar ve örtü ögelerinde görülen kalemişleri, son onarımlara ait klasik üsluptaki motif ve kompozisyonlarla bezenmiştir. Son cemaat yerindeki kubbelere geçişte kullanılan pandantifler de ise 3. Selim devrinden kalma barok özellikteki kalemişleri görülmektedir[358]. İtinalı bir işçilik gösteren ahşap kafesin bazı bölümleri tahrip olmuştur.

Hünkâr mahfilinin batısında, iki katlı olarak yapılmış hünkâr kasrı yer almaktadır. Hünkâr kasrı, rampalı bir giriş bölümü ile ayaklarla taşınan bir galeri ve salon bölümünden oluşmaktadır. Hünkâr kasrının alt bölümü kalabalık günlerde daha ziyade hanımların kullandığı, harimle irtibatlı ek bir ibadet bölümü olarak değerlendirilmiştir.

[358] Tanman, 1994: 240–241.

2.1.22. İSTANBUL MİHRİŞAH VALİDE SULTAN CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Fotoğraf: 173-175)

İNCELEME TARİHİ: 18.03.2011.

TARİH-DÖNEM: Bugün büyük bir bölümü ortadan kalkmış cami, hünkâr kasrı, mühendishane, demirhane, hamam, kalhane (eritme yeri) ve dökümhaneden oluşan külliye, 1218/1803-04 tarihinde tamamlanmıştır[359]. Humbaracı Kışlası Camisi ve Halıcıoğlu Camisi isimleri ile de tanınan caminin 1218/1803–04 tarihini veren dört beyitlik talik hatlı inşa kitabesi, harim girişindeki yarım daire kemerin üzerinde yer almaktadır.

YAPTIRAN: 3. Selim tarafından annesi Mihrişah Valide Sultan[360] adına yaptırılmıştır[361].

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Humbaracılar Kışlasının ortasına yüksek bir bodrum katı üzerine fevkani olarak yapılmış cami, kare planlı bir harim ile merdivenlerle ulaşılan son cemaat yerinden oluşmaktadır[362]. Almaşık örgü tekniğine örülmüş duvarlar, eksedralarla geçilen yüksek kasnaklı ahşap kubbeyi taşımaktadır. Mihrabı mermer olan caminin, minber ve vaaz kürsüsü ahşaptandır. Caminin kuzey cephesinin iki ucuna yerleştirilmiş tek şerefeli iki minaresi vardır[363].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin kuzey, doğu ve batı beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan ve son cemaat yerinin üzerini de bütünüyle kaplayan ikinci kat mahfilinin, doğusundaki alan hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir (Fotoğraf 173). Mahfil katından ahşap paravanlarla ve harimden kafeslerle ayrılan hünkâr mahfilinin, kafes haricinde

---

[359] Ayvansarâyî-vd., 2006: 394

[360] 1805 yılında vefat eden Mihrişah Valide Sultan, Eyüp'teki imaret ve sebili yanındaki türbesine definedilmiştir (Öz, 1997: 73).
Mihrişah Valide Sultan için bkz. Sakaoğlu, 1994: 458.

[361] Dişören, 1994: 458.

[362] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 394, Öz, 1997: 73; Dişören, 1994: 458–459.

[363] Özgün halinde tek minareli olarak yaptırılan camiye, Sultan 3. Selim tarafından bir minare daha eklettirilmiştir (Ayvansarâyî-vd., 2006: 394).

mekânsal olarak ayırt edici bir özelliği bulunmamaktadır. İki bölüm halinde tasarlanan hünkâr mahfilinin kuzeyinde yine ahşap paravanla sınırlandırılan bir sofa yer almaktadır. Kuzey ve doğu beden duvarları tarafından desteklenen mahfil katı, birbirine kirişlerle bağlanan mermer sütunlarla taşınmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Son cemaat yerinin üzerini kaplayan ve üç birim halinde harime açılan mahfil katı, beden duvarları tarafından desteklenmekte ve mahfilin ön cephesine yerleştirilen ikisi doğu ve batı beden duvarlarına bitişik toplam dört adet mermer sütunla taşınmaktadır. Daire kesitli kaidelere oturan mermer sütunlar, uzun bir boyun bölümünün ardından şişkince yapılmış dışbükey bir silme ile vurgulanan başlıklara sahiptirler. Sütunların birbirine ve beden duvarlarına bağlanmasında ahşap kiriş kullanılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan kirişlerin üzerinde döşeme seviyesinde hafifçe öne taşırılan bir silme takımı mahfil cephesini bütünüyle dolaşmaktadır.

Alt kattaki sütunların üzerinde ikinci katta da aynı özeliklerde sütunlar mahfil cephesini sınırlandırmakta ve aynı zamanda üst örtü yükünü zemine aktarmaktadırlar. Ancak üst katta mahfilin ön cephesinde beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış sütunlara yer verilmediği gibi, harim ile son cemaat yerini birbirinden ayıran beden duvarının üzerine denk gelen alanda da ön cephedeki sütunların hizasında iki sütuna daha yer verilmiştir. Üst kattaki sütunların birbirine ve beden duvarlarına bağlanmasında dilimli basık kemerler tercih edilmiştir.

Korkuluk ve Kafes: Mahfil katının harime açılan ön cephesi üç birim halinde tasarlanmıştır. Sütunlar arasında kalan orta bölümde sadece basit bir ahşap korkuluğa yer verilirken; hünkâr mahfili ve onun simetriği durumdaki batı cephede üçer panodan oluşan korkuluk ve kafeslere yer verilmiştir.

Mahfil katının bütününde ön cephede ortası çökertilmiş korkuluk levhalarına uçları yarım daire ile sonlanan yatay dikdörtgen parçalar aplike edilmiştir. Korkuluk levhaların arka yüzünde ise baklava dilimlerine yer verilmiştir.

Düz eksende gelişen düşey dikdörtgen şeklindeki geometrik örgülü kafes levhaları delikişi tekniğinde yapılmışlardır (Fotoğraf 174-175). Kafes levhalarını

sınırlandıran kare kesitli ahşap sütunceler geniş bir düz atkı ile sonlanmakta ve düz atkının üzerinde üç birim olarak tasarlanmış tepelik yer almaktadır. Sütuncelerin üst kısımlarında ahşap oyma motiflere yer verilmiştir[364].

Hünkâr mahfilini, mahfil katından ayıran bölümlerde ahşap paravanlara yer verilmiştir. Üzeri düşey dikdörtgen şeklinde panolara ayrılan paravan, sütun başlıkları seviyesinde sonlanmaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli olarak yapılan hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı da düz tavan şeklinde yapılmış olup, sıvalıdır[365]. Altı birim halinde tasarlanmış mahfil katının düz tavanının doğudaki iki birimi, hünkâr mahfilinin üzerine gelmektedir. Tavan yüzeylerinde neoklasik devirde yapılmış kalemişlerine yer verilmiştir[366].

Kapı ve Merdiven: Son cemaat yerinin batı ucuna yerleştirilmiş olan ahşap merdiven ile mahfil katına ulaşılmaktadır. Mahfil katının doğu ucuna yerleştirilmiş olan hünkâr mahfilini, mahfil katından ayıran ahşap paravanda yer alan tek kanatlı kapıdan geçilerek önce mahfilin arkasındaki sofaya oradan yine tek kanatlı bir kapı ile hünkâr mahfiline geçilir. Kapı kanatları, paravanda olduğu gibi düşey dikdörtgen panolara ayrılmıştır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin doğu cephesinde mermer söve ve düzatkılı, düşey dikdörtgen şeklinde bir pencere yer almaktadır. Ayrıca hünkâr mahfilinin önündeki sofanın doğu cephesinde de daha büyük boyutlu bir pencere yer almaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Yapının bütünde ve mahfil katında görülen kalemişlerinde siyah, kırmızı ve sarı renkli bitkisel motiflere yer verilmiştir. Mahfil tavanında şemse, salbek ve köşebendlerden oluşan kompozisyonlar görülmektedir.

---

[364] H. Örcün Barışta, Mihrişah Valide Sultan Camisinin hünkâr mahfilinin, kafesleri taşıyan kompozit sütuncelerle öne çıktığını belirtmektedir (Barışta, 2009: 253).
[365] Son cemaat yerinin üzeri alttan çakmalı tavan olarak yapılmıştır.
[366] Dişören, 1994: 459.

Genel anlamda sade olarak yapılmış hünkâr mahfilinin en gösterişli bölümü, harime açılan kafes ve kafesi taçlandıran tepeliktir. Hünkâr mahfilinin ahşap kafesi birbirleri ile bağlantılı sekiz kollu yıldız ve tam daire motiflerinin dönüşümlü olarak kullanılması ile oluşturulmuştur. Kafesi sınırlandıran sütuncelerin üst kısımlarında ahşap oyma olarak hazırlanmış yaprak motiflerine yer verilmiştir. Kafesi taçlandıran ahşap oyma tekniğinde yapılmış tepelik ise ortada küçük çiçeklerin yer aldığı, iri yapraklardan oluşmaktadır. Kafes levhalarının bütününde, kafesi sınırlandıran sütuncelerin üst kısımlarındaki ve tepelikteki motiflerde altın yaldız kullanılmıştır (Fotoğraf 174).

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile ilişkin bir kitabesi yoktur.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyinde yer alan ikinci kat mahfilinin doğu bölümünü kaplayan Mihrişah Valide Sultan Cami[367] hünkâr mahfili, caminin kuzeydoğu köşesinde yapılmış olması ile Ayazma, Laleli, Beylerbeyi, Aksaray Valide, Zeynep Sultan ve Aziz Mahmud Hüdai camilerindeki mahfillerle paralellik göstermektedir.

Sütunlar haricinde bütünüyle ahşap malzemeden yapılan ve genel anlamda sade bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, gösterişli kafesi ve tepeliği ile Osmanlı sanatının geç dönem anlayışına uygun olarak süslenmiştir.

[367] Humbaracılar ve Lağımcıların barındığı Humbaracıyan kışlasının ortasındaki iç avlu içerisinde yer alan cami, bu konumu ile Cezayirli Hasan Paşa (Kalyoncular) kışlası ile benzerlik göstermektedir. Ancak Humbaracıyan kışlasını oluşturan yapıların büyük bir bölümünün ortadan kalkması ile cami yol kenarında kalmıştır. Kışla camileri için bkz. Bakır, 2003: 84.

2.1.23. İSTANBUL ÜSKÜDAR SELİMİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 90-95/Fotoğraf: 176-180)

İNCELEME TARİHİ: 12.07.2008

TARİH-DÖNEM: *Hadika*'da cami inşaatının 1216/1801-02'de başladığı yazılıdır[368].Cami, giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesine[369] göre 1219/1804-1805 yılında tamamlanmıştır[370].

YAPTIRAN: Sultan 3. Selim (1761–1808) tarafından okul, muvakkithane, çeşme ve bir sebille birlikte inşa ettirilmiştir[371].

USTA-SANATÇI: Ahmed Nureddin Efendi'nin başmimar olduğu dönemde tamamlanan yapının mimarı ya da mimarları hakkında kesin bir bilgi yoktur[372]. Ancak bina emini (harcama sorumlusu) olarak Eyüp Sultan Camisinde olduğu gibi "Uzun Hüseyin Efendi"nin adı geçmektedir[373].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Geniş bir dış avlunun içerisinde yer alan cami[374], tek kubbeyle örtülü harim, dikdörtgen biçimli mihrap çıkıntısı ve kuzeyindeki galeri bölümü ile birlikte dikdörtgen bir alana yayılmaktadır[375] (Çizim 90-91). 14.60 m çapındaki kubbe, yüksek bir kasnak ve dört pandantif vasıtasıyla askı kemerleri üzerine oturur. Kuzeyde yer alan revaklı galeri katı, üç bölüm halinde aynalı çapraz tonozlarla örtülüdür. Güneyde, dikdörtgen plânlı girintiyle düzenlenen mihrap bölümü tekne tonozla örtülmüştür. Harimin doğu ve batı cephelerine bitişik

---

[368] Ayvansarâyî-vd., 2006: 596.
[369] İnşa kitabesi için bkz. Konyalı, 1976: 260–261; Öz, 1997: 58; Ersoy, 2002: 142–144.
[370] Selimiye Camisinin inşa tarihi konusunda çeşitli araştırmacıların verdiği farklı tarihler bulunmaktadır. Tarihlendirme konusunda bkz. Batur, 1988: 375–376
[371] Öz, 1997: 58.
[372] Batur, 1994: 512–513. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar bu konuda yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Selman Can, gayrimüslüm mimarlara tanınan haklar ve verilen beratlara değinirken "*Üsküdar Selimiye Camisi Mimarı Foti Kamyanos Kalfa*" yazmakta ve caminin mimarı olarak onu göstermektedir (Can, 2007: 40, 7. dipnot).
[373] Ayvansarâyî-vd., 2006: 596.
[374] *18. yüzyıl sonunda orduyu yenileştirme çabaları sonucu kurulan kışlalara hizmet amacıyla tasarlanan kışla camileri, Cezayirli Gazi Hasan Paşa (Kalyoncular) kışlası ve Humbaracıyan kışlası iç avlularında inşa edilmişlerdir* (Bakır, 2003: 84). Kışla camileri içerisinde yer alan Üsküdar Selimiye Camisi de kışlaya hizmet amacıyla tasarlanmış olmakla birlikte kışlanın yanında halkın da kullanımına açık bir külliyenin merkezinde yer almaktadır.
[375] Yapının mimari özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Konyalı, 1976: 259-264; Ayvansarâyî-vd., 2006: 596-601; Öz, 1997: 58; Kuban, 1954: 33; Batur, 1976: 377-396; Batur, 1994: 512-515; Mehmed Râ'if, 1996: 113-114.

yan galeriler uzanmaktadır. Caminin kuzeyinde, açıklıkları birbirine eşit olmayan tonoz örtülü beş bölümlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yeri ile son cemaat yerinin iki ucuna yerleştirilmiş olan hünkâr kasrı bölümleri arasına tek şerefeli birer minare yerleştirilmiştir[376].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Kubbe ile örtülü ana ibadet mekânının kuzeyine, son cemaat yerinin iki yanına yerleştirilmiş olan ve bağımsız birer hünkâr kasrı durumundaki mekânlardan batıdakinin güneydoğu ucu, hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir (Çizim 92, Fotoğraf 176). Caminin batısındaki galeri katının üzerine yerleşen hünkâr mahfili, eyvan şeklinde tasarlanmış olup tek cephesi ile harime açılmaktadır (Fotoğraf 177-178). 4,60x5,40 ölçülerindeki dikdörtgen planlı hünkâr mahfili, harim kotundan 4,50 m. yüksekliğe yerleştirilmiştir (Çizim 93).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Harime bakan ikinci bir kat olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, caminin batı cephesindeki dış-yan galerinin (revakın) üzerine yerleştirilerek, revakı oluşturan ayaklara ve beden duvarlarına taşıtılmıştır.

Caminin batı beden duvarına açılmış iki adet dikdörtgen biçimli düz atkılı pencerenin üzerinde yer alan hünkâr mahfili, hünkâr dairesini taşıyan duvar ve ayak sistemi ile de desteklenmektedir.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin harime açılan doğu cephesi, harim pencereleri arasında yer alan yatay silme takımları ile sınırlandırılmış bir alan içerisine yerleştirilmiştir (Fotoğraf 178). İkinci ve üçüncü sıra pencerelerinin alt hizalarından geçen iki silme kuşağından alttaki caminin üç cephesini dolaşan yazı kuşağını[377] içine almakta ve hünkâr mahfilinin döşeme hizasını belirlemektedir. Üstteki silme takımı ise tavan seviyesinden geçmektedir. Her iki kuşak da hünkâr mahfilinin olduğu bölümde yükseltilmiştir. Söz konusu uygulama caminin doğu cephesinde ise görülmemektedir.

---

[376] Yapı biter bitmez kalın bulunduğu için taşlarının yontulması ile inceltilen minareler, 1823'de İstanbul ve çevresindeki on üç caminin daha minarelerinde hasar oluşturan şiddetli bir lodosta büyük oranda yıkıldıklarından, yenilenmişlerdir (Ayvansarâyî-vd., 2006: 600–601).

[377] Siyah zemin üzerine altın yaldızla celi sülüs hatlı olarak, besmele ve fetih suresinin ilk onbeş ayeti yazılmıştır. Ersoy, 2002: 145.

İçbükey bir silme kuşağı ile başlayan sade mermer korkuluğun üst kısmında kafes çerçevesinin oturduğu altı adet küçük üzengi yapılarak, korkuluğun monotonluğu kırılmaya çalışılmıştır (Çizim 94). Korkuluğun üzerinde geç dönem özellikleri gösteren ahşap bir kafes bulunmaktadır (Çizim 95).

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin zemini ahşap döşeme ile kaplıdır.

Basık bir kemerle harime açılan hünkâr mahfilinin üzeri elips şeklinde bir kubbe ve yanlarda düz tavanla örtülüdür (Fotoğraf 180). Kubbe eteğinde ve tavan göbeğinde kalemişi olarak yapılmış kompozisyonlar yer alır. Kemer karnında da yüzey boş bırakılmamış çin bulutları ve çiçek motifleri bu alanda uygulanmıştır. Hünkâr mahfilinin ve hünkâr dairesinin ana örtüsü ise dışta kurşun kaplı kırma çatıdır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan iki yol vardır. Bunlardan birisi harim içerisinde yer alan döner merdivenlerdir. Giriş açıklığının iki yanına yerleştirilmiş olan merdivenlerden harimin kuzey cephesinde yer alan mahfil katına ulaşılmakta ve buradan da bir kapı ile hünkâr kasrına geçilerek hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır. İkinci yolda ise direk hünkâr kasrı içerisinde yer alan merdivenden geçilerek hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır.

Hünkâr mahfilin sade ancak büyük boyutlu kapı açıklığı, kuzey tarafta yer almakta ve tek kanatlı ahşap bir kapı ile örtülmektedir. Kapı açıklığında kemer kullanılmamış, giriş açıklığı düz atkı ile geçilmiştir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin üçü batı beden duvarında ikisi güney beden duvarında olmak üzere toplam beş adet penceresi bulunmaktadır. Bu pencereler mermer kaplı beden duvarları arasına yerleştirilmiş olup, hepsi aynı ölçülerde dikdörtgen biçiminde ve düz atkılı olarak yapılmışlardır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Genel anlamda yalın olan hünkâr mahfilinin süsleme programı birkaç noktada toplanmaktadır. Geç dönem süsleme anlayışına uygun olarak

tasarlanmış ahşap kafes ve hünkâr mahfili içerisindeki kalemişleri en önemli süsleme unsurlarıdır. Ancak kalemişlerinin özgünlüğü konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Yapının geçirdiği restorasyonlar göze alınırsa bu süslemelere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Hem kafes hem de kalemişlerinde bitkisel süslemenin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Beş bölüm halinde düzenlenmiş olan kafesin ahşap çerçevesi, kemer üzengi seviyesine kadar yükselmekte ve bir taçla son bulmaktadır. Bu seviyenin üzeri ise kemer karnına kadar açıklık olarak bırakılmıştır. Kafes ve taç bölümünü sınırlandıran çerçeve iki yanda ve daha geniş olarak ortada basık kemerli arada kalan iki bölümde ise düz kiriş olarak bırakılmıştır. Uçları ters palmetlerle son bulan çıtalardan oluşan kafesin en gösterişli bölümü taç kısmıdır. Beş bölümün iki yanında çok kollu çiçekler ile ortadaki bölümde daha büyük boyutlu deniztarağı motifi aralarda ise vazo biçimli tepeliklerle sonlanan taç bölümünün arada kalan alanlarında simetrik olarak düzenlenmiş girift çiçek ve girlandlar sıralanmıştır. Kafes çerçevesi gri renkle, kafes ve tepelik ise altın yaldızla boyanmıştır.

Ayrıca hünkâr mahfilinin kemer üzengi seviyesine kadar mermer kaplı beden duvarlarında yüzeysel olarak işlenmiş motifler de dikkat çekmektedir. Pencerelerin alt seviyesine kadar yükselen bir silme kuşağı hünkâr mahfilin cephelerini dolanmaktadır. Silme kuşağının üzerinde pencere aralarında kalan yüzeylerde düşey istikamette yerleştirilmiş, hafifçe öne taşıntı yapan ve yine yüzeysel birer iyonik başlıkla son bulan mermer bloklar bulunmaktadır. Pencerelerin üst bölümlerinde ise yatay istikamette yerleştirilmiş elips şeklinde panolar yer almaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren bir kitabe olmadığı gibi mahfilin içerisinde de herhangi bir yazılı süsleme yer almamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Hünkâr mahfili-hünkâr kasrı birleşiminin aşamasını oluşturan Üsküdar Selimiye Camisi hünkar mahfili ve buna benzer birkaç örnekle birlikte yeni bir uygulama ortaya çıkmış, hünkâr kasırları ortadan kalkarak caminin kuzey cephesini bütünüyle kaplayan ve çok daha komplike olarak tasarlanan hünkâr dairesi uygulaması başlamıştır. Dini mimari ile sivil mimarinin adeta iç içe geçtiği bu uygulamalarda hünkâr mahfili bağımsız birim olma özelliğini yitirmiş ve sivil bir yapının cami hacmine uzanan parçası halini almıştır.

Caminin güneybatı köşesinde yer alan ve eyvan şeklinde cami hacmine açılan hünkâr mahfilleri, Nusretiye ve Yıldız Hamidiye camilerinde de görülmektedir. Nusretiye ve Yıldız Hamidiye camilerinin hünkâr mahfilleri konsollarla taşınıp ve cami hacmine uzanırken, Üsküdar Selimiye cami hünkâr mahfili beden duvarı ile aynı hizada tutulmuştur.

Caminin kütle kompozisyonu, ana hatlarıyla, son cemaat yerindeki esas girişten ve mihraptan geçen aksa göre simetrik bir şekilde düzenlenmiştir. Bu simetri hünkâr mahfili-hünkâr dairesi sebebiyle üç noktada bozulmaktadır: "*Bunlardan birincisi, doğu ucundaki konut bölümünün zemin katının boş oluşu; ikincisi doğudaki yan galerinin üzerinin tamamen boş olduğu halde, batıdaki yan galerinin üzerine hünkâr mahfili bölümünün birinci katta yer alan hünkâr mahfili locasının uzanması; üçüncüsü de, hünkâr mahfili bölümünün güney tarafına, zemin katta bir revak eklenmiş olmasıdır*"[378].

Genel anlamda sade tutulan, beden duvarları pencere sövelerinin üzerine kadar mermer kaplı olan hünkâr mahfilinin, süsleme programı örtü elamanları ve ahşap kafesin taç bölümü ile sınırlıdır. Geç dönem özellikli bitkisel kompozisyonlardan oluşan kalemişlerinin özgün durumu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Kafesin taç bölümü ise barok karakterli kıvrıkdallar ve yapraklardan oluşmakta olup altın yaldızla boyanmış haldedir.

Hünkâr mahfilini barındıran batı hünkâr kasrı, alt ve üst katta odalar, hol ve merdivenlerden oluşmaktadır. Benzer şekilde tasarlanmış olan doğu hünkâr kasrı, konut olarak kullanılmış; hünkâr mahfilinin olduğu bölüm ise daha ziyade Sultanın resmikabulleri gerçekleştirdiği bir mekân olarak kullanılmış olmalıdır[379].

[378] Batur, 1994: 513.
[379] Batur, 1976: 382-383.

2.1.24. İSTANBUL NUSRETİYE (TOPHANE) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 96-97/Fotoğraf: 181-188)

İNCELEME TARİHİ: 29.07.2007

TARİH-DÖNEM: Tophane-i Âmire'de Sultan 3. Selim tarafından yaptırılan ve 1238/1823'deki Firuzağa yangınında 48 yapı ile birlikte yanan "*Arabacılar Kışlası Camisi*"nin yerine inşa ettirilmiş olan Nusretiye (Tophane) Camisi, taç kapısı üzerindeki kitabeye göre 1241/1826 yılında tamamlanmıştır[380].

YAPTIRAN: Sultan 2. Mahmud (1785–1839) tarafından yaptırılmıştır[381].

USTA-SANATÇI: Pars Tuğlacı caminin, Kirkor Amira Balyan'ın (1764–1831) olgunluk dönemi eseri olduğunu belirtmektedir[382]. Ancak Selman Can, Kirkor Balyan'ın 1822 yılında Kayseri'ye sürgüne gönderildiğini ve birkaç yıl burada kaldığını, bu nedenle yapının mimarının bu dönemde başmimar olan Mehmet Rasim Ağa olabileceğini belirtmektedir[383].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Afife Batur tarafından "*Osmanlı Barok üslubunun kapanış yapıtı niteliğindedir*"[384] şeklinde tanımlanan dikey hatların hâkim olduğu cami, yüksek bir subasman üzerinde kare plânlı olup, mihrap kısmı poligonal çıkıntılıdır. Harim, dört köşedeki ağırlık kulelerini birbirlerine bağlayan askı kemerleri ve pandantiflerle geçilen yüksek bir kasnak üzerinde 7.50 m çapında tek kubbeyle örtülüdür[385]. Mihrap çıkıntısı yarım kubbelidir. Harimin önünde, iki kollu merdivenlerle çıkılan üç kubbeli son cemaat yeri ve bunun iki yanında hünkâr kasırları yer almaktadır. Caminin doğu ve batı kanatlarında yan galeriler uzanır. İki

---

[380] Caminin Mustafa Rakım Efendi tarafından yazılmış inşa kitabesi büyük oranda tahrip olmuş durumda olup, okunamayacak hale gelmiştir. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi vd., 2001: 461-463; Ersoy, 2002: 148-149.

[381] Ayvansarâyî-vd., 2006: 461

[382] Tuğlacı, 1993: 7.

[383] "*Kirkor Balyan, caminin inşaatının başlamasından bir yıl önce Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasındaki ihtilaflar nedeniyle karıştığı olaylardan dolayı 1822'de Kayseri'ye sürgüne gönderilmiştir ve birkaç yıl orada kalmıştır. Yapının planları hazırlanırken Kirkor Balyan Kayseri'dedir ve cami ile bir ilişkisi yoktur. Bu dönemde başmimar olan Mehmet Rasim Ağa bina ile ilgilenmiş olmalıdır.*" (Can, 2010: 99).

[384] Batur, 2010: 44.

[385] Yapının mimari ve süsleme özellikleri hakkında bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 461-462; Öz, 1997: 50; Kuban, 1954: 34-35; Aslanapa, 1986, s.430-433; Suner, 1994: 105-107.

şerefeli minareler, kasırların dış köşelerine bitişiktir[386]. Caminin çevre duvarı ve avlu kapıları cadde düzenlemesi ile birlikte ortadan kaldırılmış, sebil ve muvakkithane de özgün yerlerinden bugünkü yerlerine taşınmıştır[387].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Caminin iki ucuna yerleştirilmiş olan hünkâr kasırlarının son cemaat yerinin üzerine ikinci bir kat olarak yapılan mahfil katı ile irtibatlı hale getirilmesi sonucunda elde edilen hünkâr dairesi, caminin kuzey cephesini bütünüyle kaplamakta ve cami hacminden taşıntı yapmaktadır. Batıdaki kasrın, cami hacmine uzanan bir parçası durumundaki hünkâr mahfili eyvan şeklinde tasarlanmış olup, beden duvarından 0.27 m. öne taşırılmıştır (Çizim 96, Fotoğraf 181). 4.75x4.97 ölçülerindeki hünkâr mahfili, harim kotundan 5.07 m. yüksekliğe yerleştirilmiştir.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Harimin iki yanında yer alan yan revaklardan batıdakinin üzerine yerleştirilmiş olan ve harime açılan ikinci bir kat olarak yapılmış olan hünkâr mahfilinin taşıyıcıları, caminin beden duvarları ile hünkar kasrının ayaklarıdır. Birbirlerine yarım daire, beden duvarlarına basık kemerlerle bağlanan ayaklarla oluşturulan ve çapraz tonoz örtülü beş kemerli revakların kuzeybatıdaki iki birimi, hünkâr mahfilinin ana taşıyıcıları durumundadır.

Caminin batı beden duvarına açılmış olan iki pencerenin üzerinde yer alan hünkâr mahfili, hünkâr kasrını taşıyan duvar ve ayak sistemi ile de desteklenmektedir (Fotoğraf 183).

Mermer kaplı beden duvarlarına yerleştirilmiş olan pencerelerin üzerinde yer alan silme kuşağının üst hizasında hünkâr mahfili döşemesi başlamakta ve yazı kuşağının[388] üst kısmını belirleyen ikinci silme kuşağına kadar olan bölüm korkuluk olarak ele alınmaktadır. Harime doğru 0.27 m. çıkma yapan hünkâr mahfilinin

---

[386] Minareler 1826 yılında, daha iyi mahya kurulabilmesi için yükseltilmişlerdir (Ayvansarâyî-vd., 2006: 462).
[387] Suner, 1994: 105.
[388] Hünkâr mahfilinin sağından başlayarak, harimin üç cephesini dolaşan, Mustafa Rakım Efendi tarafından celi sülüsle koyu yeşil zemine kabartma olarak yazılan ve altınla boyanan 1241 tarihli kuşakta "Besmele" ve "Nebe Suresi" yazılıdır. Ersoy, 2002: 150-151.

taşınmasında yüzeysel konsollar kullanılmış ve çıkmanın yükü konsollar yardımıyla beden duvarına ve oradan da zemine aktarılmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin doğu cephesini oluşturan hem korkuluk hem de korkuluğun üzerine yerleştirilmiş olan kafes bölümü beş birim halinde tasarlanmıştır (Çizim 96, Fotoğraf 182). Ortada kalan ve yanlardakilere göre daha geniş olan üç bölüm birbirinin tekrarı iken daha kısa ve kavisli olarak yapılmış olan köşe bölümleri de kendi içinde birbirinin simetriği durumundadır.

Yazı kuşağının alt seviyesini belirleyen silme kuşağının üzerinden başlayan mermerden yapılmış hünkâr mahfili korkuluğu, kalın bir dışbükey silme ile başlamaktadır. Korkuluğun ortadaki üç bölümünün ön yüzlerinde ortasında çiçek motiflerinin yer aldığı girlandlar bulunmaktadır. (Fotoğraf 184). Dışbükey yüzeylere sahip olan yan bölümlerde girlandlar yerine ortadakilere göre daha iri çiçek motifleri kullanılmıştır. Girlandların üzerinde ise bir kuşak halinde yapılmış ve hünkâr mahfilinin ön cephesini bütünüyle dolaşan küçük perde motiflerine yer verilmiştir. Söz konusu perde motiflerinden oluşan kuşak sadece kafesi sınırlandıran sütunların altına gelen bölümlerdeki vazo şeklinde kaidelerde kesintiye uğramaktadır. Kaidelerin yüzeyleri de boş bırakılmamış, zemin oyma tekniğinde iri yaprak motifleri işlenmiştir.

Korkuluğun üzerine yerleştirilmiş olan ikisi beden duvarlarına bitişik toplam altı adet kare kesitli mermer sütunla beş bölüme ayrılan kafes bölümü korkulukta olduğu şekilde ortada üç adet geniş bölüm ile yanlarda dışbükey yüzeyli iki bölümden oluşmaktadır.

Sütunların arasında kalan alanlarda bitkisel bezemeli pirinç dökme tekniğinde yapılmış kafes şebekeleri yer almaktadır (Çizim 97). 1.25x1.48 m. ölçülerindeki dikdörtgen bir birim halinde tasarlanan şebekeler, kendi içinde düşeyde iki yatayda üç sıra olmak üzere altı bölüm halinde yapılmıştır. Birbirinin tekrarı olarak yapılmış her bir bölüm de kendi içinde yatay eksende simetrik olarak düzenlenmiş bitkisel motiflerden oluşmaktadır.

Kafes bölümü ile ahşap taç arasında 0.44 m. açıklık kalmakta ve bu alan yukarıdan aşağıya doğru sarkan yarım daire şeklindeki perde motifleri ile

hareketlendirilmektedir. Perde motiflerinin üzerinde ahşap konsol ve onun üzerinde yüzeyi iri yaprak motifleri ile bezenmiş geniş içbükey silme kuşağı yer almaktadır.

Hünkâr mahfilin üst bölümü ise bitkisel karakterli tepeliklere sahip taç bölümü ile son bulmaktadır. Cepheyi beş bölüme ayıran sütunların üzerine gelen yerlerde enginarlar, diğer bölümlerde ise altın yaldızla boyanmış iri yaprak motiflerinden oluşan taç, hünkâr mahfiline gösterişli bir katkı sağlamakta ve cephenin etkisini arttırmaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli olan hünkâr mahfilinin üzeri elips şeklinde yapılmış kaburgalı basık bir kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf 186). 16 eşit dilim halinde yapılmış bağdadi kubbenin her bir diliminin yüzeyi, boydan boya kalemişi olarak yapılmış bitkisel motiflerle süslenmiştir. Kubbenin ortasında yine elips şeklinde biçimlendirilmiş kırmızı zemin üzerine altın yaldızla boyanmış bitkisel motiflerden oluşan alçı tavan göbeği yer almaktadır.

Hünkâr mahfilinin harime çıkma yapan bölümünün üzerinde ise geniş bir saçak yapılmıştır. İçbükey olarak değerlendirilmiş yüzeyde altın yaldızla boyanmış geniş yaprak motifleri, dış yüzde olduğu gibi içte de verilmiştir (Fotoğraf 185).

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan iki yol vardır. Bunlardan birisi harimin kuzey girişinin iki yanına yerleştirilmiş olan döner merdivenlerdir. Bu merdivenlerden harimin kuzeyindeki mahfil katına oradan da hünkâr kasrına ve hünkâr mahfiline geçilmektedir. İkinci yolda ise doğrudan hünkâr kasrı içerisinde yer alan merdivenden geçilerek hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır.

Hünkâr mahfiline geçit veren giriş açıklığı, mahfilin kuzey beden duvarının doğusuna yerleştirilmiştir. Dikdörtgen biçimli açıklığın mermer düz atkısının üst köşelerine kare bir çerçeve içerisinde beş kollu çiçek motifleri işlenmiştir (Fotoğraf 187). Giriş açıklığının üzerinde, hünkâr kasrının bütün birimlerinin geçiş açıklıklarının üzerinde olduğu gibi bir yazı panosu yer almaktadır. Yazı, iki yanda iri yaprak motifleri ile sınırlandırılan mermer bir kartuş içerisinde siyah zemin üzerine celi sülüs hat kullanılarak yazılmıştır. Giriş açıklığı çift kanatlı sade ahşap bir kapı ile örtülmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin güney cephesinde bir, batı cephesinde iki olmak üzere toplam üç penceresi bulunmaktadır. Dikdörtgen biçimli pencereler mermer düz atkı ve söveli olarak yapılmış ve düz atkıların üzerinde çıkmalara yer verilmiştir. Söve ve düz atkıların birleştiği köşelerde, giriş açıklığında olduğu gibi çok kollu çiçek motiflerine yer verilmiştir.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Batı duvarda yer alan iki pencere arasında 2.33x1.58 m. ölçülerinde bir kavukluk yer almaktadır (Fotoğraf 188). Kavukluk mermer raf bölümü, niş ve taç bölümünden oluşmaktadır. Mermerden yapılmış raf bölümü geniş bir kaideye oturmakta olup, elips şeklinde taşıntılı rafla son bulmaktadır. Yarım daire kavsaralı olarak yapılmış elips şeklindeki niş, iki yanda yer alan mermer sütunçelerle sonlanmaktadır. Köşeli olarak yapılmış sütunçeler, raf bölümü hizasından başlamakta ve kavsara kemeri hizasında sonlanmaktadır. Bitkisel bezemeli iki sıralı başlık bölümünün ardından oldukça gösterişli olarak tasarlanmış olan taç bölümüne geçilmektedir. Tepe noktasında beş tane iri yaprak motifinin yer aldığı taç, yukarıdan aşağıya doğru kemer kavsine uygun şekilde yapılmış bitkisel motiflerle sonlanmaktadır.

SÜSLEME: Gösterişli ön cephesi kadar, iç bölümü de yoğun bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, kaliteli bir işçiliğin ürünüdür. Hünkâr mahfilinin harime bakan ön cephesi, korkuluk altındaki silmelerden itibaren geç dönem süsleme anlayışına uygun olarak tasarlanmış barok-ampir üslupta motif ve kompozisyonlarla bezenmiştir.

Hünkâr mahfilinin iç yüzeyinde pencere çevresinde mermer malzemeden yapılmış silmeler ve çiçek motifleri ile duvarlardaki kalemişi bezemeler ve nihayet dilimli kubbe ile çıkma tavanı da geç dönem süsleme ayrıntılarını barındırmaktadır.

Kavukluk ise geç dönem de görmeye alıştığımız üslup özelliklerini en iyi şekilde yansıtmaktadır. Raf ve altındaki kaide bölümü ile taç bölümünde bitkisel süsleme ağırlıktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak hünkâr kasrının odaları arasında yer alan geçişlerin

üzerinde yer alan yazı panolarının benzerleri kasırdan hünkâr mahfiline geçişte ve hünkâr mahfilinin iç kısmında görülmektedir. Dışta bir ayet yer alırken, iç kısımda "Yeryüzünün Sultanı" ifadesi yer almaktadır.

DEĞERLENDİRME: Nusretiye Camisi hünkâr mahfili, caminin batısında yer alan kasrın cami içerisindeki uzantısı durumunda olup, Üsküdar Selimiye Camisi ile başlayan ve Yıldız Hamidiye Camisi ile devam eden bir uygulamanın temsilcisidir. Nusretiye ve Yıldız Hamidiye Camisi Son iki örnekte hünkâr mahfilleri caminin beden duvarından öne taşırılmışlar ve cami hacmine uzanan bir balkon halini almışlardır.

Geç dönem süsleme özelliklerini barındıran yoğun bir süsleme programına sahip hünkâr mahfilinin korkuluk ve kafesin yer aldığı doğu cephesi, beden duvarları, örtü elemanları ile kavukluk birimi bitkisel süsleme programına uygun motif ve kompozisyonlarla bezenmiştir. Hem hünkâr dairesi hem de mahfildeki kalemişleri büyük oranda tahrip olmuş durumdadır.

Caminin kuzey cephesinde yer alan, doğu ve batı kısımlarında dışarıya doğru çıkıntılar meydana getiren iki katlı sivil bir yapı görünümündeki hünkâr kasırları simetrik olarak düzenlenmiştir. Hünkâr mahfilini barındıran batı hünkâr kasrı, alt ve üst katta odalar, hol ve merdivenlerden oluşmaktadır[389]. Batıdaki bölüm hünkâr kasrı, doğudaki bölüm ise paşa kasrı olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu tanımlama, kullanımdan kaynaklanan bir yakıştırma olmaktan öte hem hünkâr mahfilinin batıda bulunmasının hem de batıdaki girişin Mustafa Rakım imzalı kitabesi ve saçağı ile vurgulanmasının doğal sonucudur.

[389] Kasır, üst kata ulaşımı sağlayan girişlerin yer aldığı zemin kat üzerine iki katlıdır. Ara kat durumundaki birinci katta bir oda, asıl katta ise üç oda, iki salon ve iki tuvalet bulunmaktadır. Kasrın üzeri, kurşun kaplı kırma çatı ile örtülüdür. Hünkâr kasrının genel özellikleri için bkz. Nar, 2001.

2.1.25. İSTANBUL ABBAS AĞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Fotoğraf: 189-193)

İNCELEME TARİHİ: 15.02.2011

TARİH-DÖNEM: *Hadika*'ya göre Fatih Sultan Mehmet zamanında Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun tarafından yaptırılan mescit yanarak harap olmuştur[390]. Harap olan bu ilk mescidin yerine 17. yüzyılda (1665–1666) ikinci bir cami inşa edilmiştir[391]. Ancak günümüzdeki cami, harap olan bu ikinci yapının yerine 1250/1834-1835'te yaptırılmıştır[392].

YAPTIRAN: Sultan 4. Mehmed (1648–1687) dönemi darüssaade ağalarından Abbas Ağa adı ile tanınan Abbas İbn Abdürrrezzak[393] tarafından yaptırılan cami harap olmuş ve 2. Mahmut tarafından çeşme, hünkâr köşkü ve günümüze ulaşamamış olan sıbyan mektebi ile birlikte yeniden yaptırılmıştır[394].

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Evliya Çelebi'nin "*... dört köşe ve havadar bir cami*"[395] olarak tanımladığı yapı, kapalı son cemaat yeri, enine dikdörtgen planlı harim, harime batı yönünde bitişen hünkâr kasrı ile minareden oluşmaktadır[396]. Duvarlar moloz taş ve tuğla ile örülerek ahşap bir çatı ile örtülmüş, duvarlara iki sıra halinde dikdörtgen pencereler yerleştirilmiştir. Mihrap ve minberi sade olan caminin tavanı, kalın çıtalarla oluşturulmuş geometrik motifler ve zengin altın yaldız uygulamaları ile kaplanmıştır. Son cemaat yerinin batı kenarında yer alan bağımsız bir girişle donatılmış ahşap hünkâr kasrının, 2. Abdülhamit devri onarımında elden geçirildiği sanılmaktadır[397].

---

[390] Ayvansarâyî-vd., 2006: 208-209.
[391] Öz, 2007: 17.
[392] Tarihlendirme için bkz. Özden, 2009: 11.
[393] Halaçoğlu, 1988: 20.
[394] Okçuoğlu, 1994: 7.
[395] Evliya Çelebi, 1995: 192.
[396] Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Okçuoğlu, 1994: 7-8; Öz, 2007: 17; Ayvansarâyî-vd., 2006: 208-209; Özden, 2009: 11-14.
[397] Yapıdaki onarımlar için bkz. Özden, 2009: 12.

Petek kısmı prizmatik üçgenlerden oluşan silindirik gövdeli tek şerefeli minare, son cemaat yeri ile hünkâr mahfilinin birleştiği köşede, kare bir kaide üzerinde yükselmektedir[398].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı ikinci kat mahfilinin güneybatısında dikdörtgen bir alanı kaplayan hünkâr mahfili, mahfil katını destekleyen kare kesitli sütunlar tarafından taşınmakta ve batı beden duvarı tarafından da desteklenmektedir (Fotoğraf 189). Hünkâr mahfilinin batısında ahşap malzemeden yapılmış, hünkâr mahfili ile bağlantılı hünkâr kasrı bulunmaktadır (Fotoğraf 193).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Harimin batı duvarı tarafından desteklenen hünkâr mahfili, mahfil katını destekleyen kare kesitli altı ahşap sütundan ikisi ile taşınmaktadır. Ahşap sütunlar kaide olmaksızın doğrudan harim zeminine oturmakta ve ahşap kirişlerle birbirine ve beden duvarlarına bağlanmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Mahfil katının bütününde ahşap korkuluklar bulunmaktadır. Ancak hünkâr mahfili haricinde diğer bölümlerde delikişi tekniğinde yapılmış korkuluk levhaları yer almaktadır (Fotoğraf 190). Hünkâr mahfilinin harime açılan güney ve doğu cepheleri ise sağır olarak yapılmış ahşap korkuluk levhaları ile sınırlandırılmıştır.

Hünkâr mahfilinin doğu cephesinde korkuluğun üzerinde düşey olarak iç içe yerleştirilen dairelerden oluşan üç birimle iki eş bölüm olarak tasarlanmış ahşap kafes yer almaktadır (Fotoğraf 190). Mahfil tarafındaki yüzeyi kontaplakla kapatılan delikişi tekniğinde yapılmış kafes geometrik motiflerden oluşmaktadır. Sekiz kollu yıldız ve sekizgenlerin yatay ve düşey eksenlerde dönüşümlü olarak bir araya getirilmeleri ile oluşturulmuş kafes levhaları altın yaldızla boyanmıştır. Hünkâr mahfilinin güney cephesinde ise kafese yer verilmemiştir.

---

[398] Osmanlı Arşivi'nde caminin minaresine ait aynı kâğıt üzerine ikisi plan ikisi de gövde, şerefe ve petek detaylarını gösteren çizimler bulunmaktadır. Minarenin peteği Osmanlı minarelerinde rastlanılmayan sekiz sütunlu yuvarlak bir galeri şeklindeki bu minare yapılmayıp, kağıt üzerinde kalmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Dündar, 2000: 184-185).

Mahfil katının kuzey cephesinde de çıtakari tekniğinde yapılmış sade kafes levhaları bulunmaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşeli olarak yapılan hünkâr mahfilinin üzeri elips şeklinde yapılmış bağdadi bir kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf 192). Kubbenin ortası yağlıboya ile yapılmış akantus yapraklarının kullanıldığı bir süsleme programı ile kaplanmıştır. Dikdörtgen düz tavandan kubbeye geçişte, köşelerde beliren üçgen alanlarda, altın yaldızlı ışınsal doğrulardan oluşan süslemelerle bezenmiştir.

Döşemealtı tavanı ise alttan çakmalı olarak yapılmış ve çıtalardan oluşan geometrik kompozisyonlarla kaplanmıştır.

Kapı ve Merdiven: Mahfil katına harimin kuzeydoğu köşesinde yer alan ahşap bir merdivenle çıkılmakta, buradan da mahfil katı boydan boya geçilerek hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır. Hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan asıl merdiven sistemi ise hünkâr kasrında yer almaktadır. Caminin batı cephesinde yer alan iki kanatlı ahşap kapıdan geçilerek hünkâr kasrına girilmekte ve buradan hünkâr mahfiline çıkılmaktadır. Hünkâr mahfili, mahfil katından ayıran duvarda yer alan girişte kapı kanadı bulunmamaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin batı cephesinin güney ucunda dikdörtgen biçimli bir pencere bulunmaktadır. Ancak bu pencere ve bu pencerenin altında harim kotunda yer alan pencere de hünkâr mahfili için özel olarak tasarlanmamış, caminin genel tasarımına uygun olarak yapılmıştır.

Mihrabiye: Hünkâr mahfilinin güneybatı ucunda, caminin batı duvarı içerisine yerleştirilmiş alçıdan yapılmış bir mihrabiye bulunmaktadır (Fotoğraf 191). Üst örtünün başlangıcına kadar uzanan yarım daire planlı mihrabiye alçıdan yapılmış yaprak motiflerinde oluşan ince bir şeritle süslenmiştir.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfilinin bütününde 2. Mahmud dönemine ait geç dönem süsleme programının ağırlığı görülmektedir. Süsleme sekiz kollu yıldız ve çokgenlerden oluşan ahşap kafes ile bağdadi kubbe ve mihrabiyede toplanmaktadır.

Kubbeye geçişte dört köşede altın yaldızla boyanmış ışınsal doğrular ve kubbenin ortasında akantus yapraklarından oluşan iri bitkisel motiflere yer verilmiştir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmadığı gibi hünkâr mahfili içinde de herhangi bir yazıt bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyinde yer alan "U" planlı ikinci kat mahfilinin uzantısı durumundaki Abbas Ağa Camisi hünkâr mahfili, caminin kuzeybatı köşesine yakın bir konumda yapılmış ve hemen batısında yer alan ahşap hünkâr kasrı ile bağlantılı olarak tasarlanmıştır.

Ayazma Camisi ve Laleli camileri ile aynı şekilde ikinci kat mahfilinin bir bölümü kaplayan Abbas Ağa Camisi hünkâr mahfili, kuzeybatı köşeye yakın konumu ile Hırka-i Şerif ve Küçük Mecidiye camileri ile benzerlik göstermektedir. Ancak yapı her ne kadar 2. Mahmud tarafından yenilenmiş olsa da hünkâr mahfili, selâtin camilerdeki örneklerle kıyaslanamayacak kadar sade ve basittir.

Osmanlı sanatının geç döneminin sanat anlayışını yansıtan hünkâr mahfili, güney cephesinde kafese yer verilmemesi ile ilginç bir uygulama olarak dikkat çekmektedir.

Son cemaat yerinin batı kenarında bağımsız bir girişe sahip olarak yapılmış ahşap hünkâr kasrı, 2. Abdülhamid devri onarımında elden geçirilmiş olmalıdır[399]. Özgün halinde sütunlarla taşınması makul görünen hünkâr kasrının alt bölümü daha sonra kapatılarak, imam meşrutasına dönüştürülmüştür.

[399] Okçuoğlu, 1994: 7.

2.1.26. İSTANBUL KÜÇÜK SELİMİYE (Çiçekçi) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 98-102/Fotoğraf: 194-197)

İNCELEME TARİHİ: 26.07.2007

TARİH-DÖNEM: 3. Selim tarafından 1801–1805 tarihleri arasında Selimiye Camisi ile birlikte yaptırılmıştır. 1823'den sonra harp olan yapı, talik hatlı inşa kitabesine göre 1250–1251/1834–1836 yılları arasında bugünkü şekliyle inşa edilmiştir[400].

YAPTIRAN: Günümüzdeki yapı, Sultan 2. Mahmud tarafından yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Tekkenin mescidi olarak inşa edilmiş 17,50x12,00 m. ölçüsündeki yapı, bodrum kat üzerinde derinlemesine dikdörtgen planlı bir harim ile kapalı bir son cemaat yerinden oluşmaktadır[401] (Çizim 98). Simetrik bir düzende yapılmış olan caminin kuzey cephesinde hünkâr ve müezzin mahfilleri ile bunların altlarında maksureler (sekiler) yer almaktadır. Geniş bir avlu içerisindeki yapını tek şerefeli bir minaresi vardır. Caminin geniş bir haziresi bulunmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır (Çizim 99, Fotoğraf 194). Kuzey ve doğu duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve güney yönlerde ise birbirine ahşap kirişlerle bağlanmış zarif mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 100-101, Fotoğraf 195). Harim zemininden 3.36 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan kare planlı hünkâr mahfili, 3.43x3.30 m. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır. Hünkâr mahfilinin simetriği durumdaki kuzeybatı köşede müezzin mahfili yer almaktadır. Söz konusu iki birim arasındaki tek fark, müezzin mahfilinin cephelerinde kafesin bulunmamasıdır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

---

[400] Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin talik hatla kaleme aldığı altı satırlık kitabenin metni için bkz. Konyalı, 1976: 264-265.

[401] Konyalı, 1976: 264-269; Öz, 1997: 43; Tanman, 1994: 516-518.

Taşıyıcılar: Doğu ve kuzey beden duvarları tarafından desteklenen hünkâr mahfili, güney yönde iki mermer sütunla taşınmaktadır (Fotoğraf 196). Hünkâr mahfilini taşıyan sütunlardan birisi doğu duvarına bitişik olarak yapılırken; güneybatı köşedeki bağımsız olarak yapılmıştır. Kare kesitli düşey dikdörtgen kaidelerin üzerine oturan ince zarif sütunlar, altın yaldızla boyanmış sütun başlıklarına sahiptir. İnce boyun bölümünün üzerinde gelişen volütlerden oluşan kompozit üsluptaki sütun başlıklarının üzerinde ahşap yastıklara yer verilmiştir. Kaide, sütun ve sütun başlığı uygulamaları, müezzin mahfilinde ve mihrapta da aynen tekrarlanmıştır. Sütunları birbirine ve beden duvarlarına bağlamada ahşap kirişlerden faydalanılmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Döşeme seviyesinden başlayan korkuluk levhaları batı ve güney cephelerde ikişer birim halinde tasarlanmışlardır (Fotoğraf 195). Düşey dikdörtgen şeklindeki korkuluk levhaları geniş ahşap çerçevelerle kuşatılmış haldedir.

Korkuluğun üzerinde yine ikişer birim halinde tasarlanmış, çerçeve içerisinde çıtakari tekniğinde yapılmış kafes levhalarına yer verilmiştir (Çizim 102). Kafesin pencere şeklinde açılabilen ortadaki ikişer bölümünün altında delikişi tekniğinde yapılmış bitkisel motiflerden oluşan elips biçimli panolar yapılmış ve korkuluğa tutturulmuştur.

Kafes çerçevesinin üzerinde altın yaldızla boyanmış taç bölümleri bulunmaktadır. Zemin oyma ve delikişi tekniklerinin birlikte kullanılması ile biçimlendirilen taç bölümü, asma yaprakları ve iri bitkisel kıvrımlardan oluşmakta ve akantus yaprakları ile sonlanmaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Mermer sütunlar haricinde bütünüyle ahşap malzemeden yapılmış olan hünkâr mahfilinin döşemesi de ahşap malzeme kullanılarak oluşturulmuştur. Hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı alttan çakmalı tavan şeklinde yapılmış ve sofa bölümünün üzerinde olduğu gibi kare taksimatlara yer verilmiştir.

Caminin alttan çakmalı tavanı ise kare taksimatlar içerisine yerleştirilmiş kare şeklindeki panolardan oluşmakta ve bu uygulama hünkâr mahfilinin olduğu bölümde de devam etmektedir. Hünkâr mahfilinin sofa bölümünün yer aldığı son cemaat

yerinde yanlarda kare taksimatlı, ortada ise mihrap aksına 45 derecelik bir açı ile çakılmış çıtalardan oluşan çapraz kare taksimatlı alttan çakmalı tavan yer almaktadır.

Söz konusu bütün üst örtü elemanları beyaz renkli yağlı boya ile boyanmış haldedir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım, Hekimoğlu Ali Paşa ve Aziz Mahmud Hüdai camilerinin hünkâr mahfillerinde olduğu gibi sadece hünkâr kasrından sağlanmakta iken hünkâr kasrının ortadan kalkması ile birlikte hünkâr mahfiline ulaşımı sağlamak için yeni bir çözüm üretilmiştir. Hünkâr kasrı ile hünkâr mahfilinin arkasındaki sofa bölümü arasında irtibatı sağlayan düşey dikdörtgen şeklindeki açıklık pencere haline dönüştürülmüştür. Giriş kapısının sağından başlayan ve özgün halinde müezzin mahfili ve minareye ulaşımı sağlayan merdiven sistemi, son cemaat yerinin üzerinde kuzey beden duvarına bitişik olarak yapılan asma bir kat ile hünkâr mahfiline de ulaşımı sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Hünkâr mahfilini sofadan ayıran ahşap paravanın ortasında basık kemerli bir açıklık halinde düzenlenmiş olan giriş, çift kanatlı kapı ile örtülmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için özel olarak tasarlanmış bir pencere bulunmamaktadır. Basık kemerli alt ve üst kat pencereleri ile aydınlatılan harime açılan hünkâr mahfili kafesleri, pencere şeklinde açılır-kapanır kanatlara sahiptirler.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Hünkâr mahfilinin doğu beden duvarında mermer bir raf ve niş bölümünden oluşan kavukluğu bulunmaktadır (Fotoğraf 197). Yarım daire biçimli nişin merkezinde, köşeliklerinde ve kavsarasında alçıdan yapılmış bitkisel karakterli motifler yer almaktadır. Elips şeklinde yapılmış olan raf bölümü konik bir şekilde yukarıdan aşağıya doğru daralan çıkma ile taşınmaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfilinin bütününde yapıldığı dönemin süsleme repertuarına uygun motiflerden yapılmış, aşırıya kaçmayan bir süsleme programı görülmektedir. Altın yaldızla boyanmış kompozit sütun başlıkları, elips şeklinde tasarlanmış kafes levhaları, altın yaldızlı taç bölümü cephede dikkat çeken süsleme

ayrıntılarıdır. Harim üst örtüsüne geçişte yer verilen içbükey kuşak hünkâr mahfilinin de üzerinde devam ettirilmiştir. Siyah zeminli kuşakta geç dönem etkili kıvrıkdal ve yaprak motifleri arasında mimari tasarımlar görülmektedir.

Hünkâr mahfilinin iç kısmı bütünüyle sade olarak yapılmış sadece doğu beden duvarında yer alan kavuklukta bitkisel süslemeye yer verilmiştir.

Tavan ve döşemealtı tavanında ise oldukça sade geometrik uygulamalar görülmektedir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi olmadığı gibi herhangi bir yazılı süsleme de görülmemektedir.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyinde, bağımsız bir birim halinde yapılmış olan Küçük Selimiye Camisi hünkâr mahfili, yalnızca doğusunda yer alan hünkâr kasrından ulaşılabilen bir birimdir. Ancak hünkâr kasrı 1930'lardan sonra ortadan kalkmış, bu nedenle mahfile ulaşım için yeni çözümler üretilmiştir.[402]

Ayazma, Laleli, Beylerbeyi, Aksaray Valide ve Aziz Mahmut Hüdai camileri ile aynı konumda tasarlanmış olan hünkâr mahfili mermer sütunlarla taşınan ahşap bir mimari kuruluşa sahip olması ise Mahmut Paşa Cami hünkâr mahfilini hatırlatmaktadır.

Özellikle cephede yoğun bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, bitkisel motif ve kompozisyonlarla Osmanlı sanatının geç döneminin sanat anlayışına uygun olarak süslenmiştir.

[402] Tanman, 1994: 516. Aynı sayfada yer alan Ekrem Hakkı Ayverdi arşivinden alınmış eski bir fotoğrafta caminin doğu cephesinde yer alan ahşap hünkâr kasrı görülmektedir.

2.1.27. İSTANBUL EMİRGAN HAMİD-İ EVVEL CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 103-108/Fotoğraf: 198-202)

İNCELEME TARİHİ: 03.08.2007

TARİH-DÖNEM: Günümüze ulaşmış meydan çeşmesi ve günümüze ulaşamamış hamam, fırın ve değirmenle birlikte bir külliye olarak tasarlanan "ilk cami" giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 1196/1781'de yaptırılmıştır[403]. Bugünkü cami, sol taraftaki avlu kapısı üzerinde yer alan "Yeserizâde Mustafa İzzet" imzalı kitabeye göre 1254/1838 tarihlidir[404].

YAPTIRAN: İlk cami, Sultan I. Abdülhamid (1752–1789) tarafından erken yaşta ölen kardeşi "Şehzade Mehmed" ve annesi "Hümâşah Kadın"ın anısına yaptırılmıştır[405]. Bu ilk caminin yerine inşa edilen günümüzdeki yapı ise avlu kapısı üzerinde yer alan kitabede belirtildiği üzere Sultan 2. Mahmud (1785–1839) tarafından yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: Caminin mimarı, usta ve sanatçıları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Bir avlu içerisinde yer alan ahşap tavanlı cami, kuzey-güney doğrultusunda boyuna dikdörtgen plânlı bir harim ile önündeki son cemaat yerinden meydana gelmektedir[406] (Çizim 103-104). Caminin doğu cephesine bitişik olarak iki katlı hünkâr kasrı yer almaktadır. Son cemaat yerinin üst katı harime doğrudan açılan "L" plânlı bir mahfil katı olarak değerlendirilmiştir. Arazi eğiminden dolayı, caminin güney ve batı cephelerinde izlenen günümüzde depo olarak kullanılan yarım bir bodrum katı vardır. Giriş cephesinin batı köşesinde, yapının bünyesinden yükselen silindirik gövdeli tek şerefeli minare yer almaktadır.

---

[403] İlk caminin tarihi hakkında bkz. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi vd., 2001: 540. Nestalik hatla manzum olarak yazılmış beşer satırlık dört sütundan meydana gelen kitabe, zamanın şairlerinden Tevfik Bey tarafından kaleme alınmış olup, son mısrada 1196/1781 tarihi düşürülmüştür. İnşa kitabesi için ayrıca bkz. Ersoy, 2002: 131-134.

[404] Demirhisar, 1994: 169.

[405] Ayvansarâyî vd., 2001: 538-541; Öz, 1997: 22; Aslanapa, 1986: 407-408.

[406] Yapının ayrıntılı mimari tasviri için bkz. Öz, 1997: 22; Demirhisar, 1994: 169-170.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin kuzey ve doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "L" planlı ikinci kat mahfilinin, güneydoğusuna eklenmiş olan hünkâr mahfili, güney ve doğu beden duvarları tarafından desteklenmekte, birbirine ahşap kirişlerle bağlanan kalın mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 105-106, Fotoğraf 198). 3.02x6.30 m. ölçülerindeki, harim kotundan 3.36 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfilinin doğusunda ahşap bir hünkâr kasrı yer almaktadır (Fotoğraf 202).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Güney ve doğu beden duvarları tarafından desteklenen mahfil katı, ikisi duvara gömülü haldeki sekiz sütun tarafından taşınmaktadır. Bu sütun dizisinin güney duvara bitişik olan biri ve bu sütunu takip eden üçü olmak üzere toplam dört sütun hünkâr mahfilinin ana taşıyıcıları durumundadırlar (Çizim 107, Fotoğraf 199).

Kare planlı taş kaidelere bilezikler yardımı ile oturan yeşil renkli sütunların üzerinde altın yaldızla boyanmış akantus yapraklı başlıklar yer almaktadır. Başlıkların üzerine yerleştirilmiş yastıkların üzerine oturan ahşap kiriş sistemi kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta ve mahfil katının yükünün sütunlara oradan da zemine aktarılmasını sağlamaktadır. Kirişin üzerinde, döşeme hizasında hafifçe dışarı taşan bir silme kuşağı bütün cepheyi dolaşmakta ve bu silmenin üzerinde de ahşap korkuluk yer almaktadır (Fotoğraf 200).

Korkuluk ve Kafes: Mahfil katının harime bakan cepheleri, birbirini tekrar eden ahşap korkuluklara sahiptir (Çizim 108). Delikişi tekniğinde yapılmış olan ahşap korkuluk panolarının her biri dörtlü olarak yan yana sıralanmış motiflerden oluşmaktadır. Alttaki sütunların üzerine gelen alanlara yerleştirilmiş olan ahşap sütunların arasında kalan korkuluk panoları, daire içerisine alınmış çok kollu çiçek motifleri ve dairelerin arasında kalan bölümlerde ise düşey istikamette simetrik olarak verilmiş palmetlerden ibarettir. Sütun kaidelerinin harime bakan cephelerinde elips şeklinde yapılmış ve altın yaldızla boyanmış ahşap çiçek motifleri yer almaktadır. Mahfil katının bütününü kaplayan ahşap korkulukların hünkâr mahfilinin batı cephesini oluşturan üçünün iç kısmına bağdadi bir duvar yapılmıştır.

Mahfilin bütün cephelerini dolaşan mermer taklidi ahşap sütunlar, güney ve batı cepheler ile hünkâr mahfilinin olduğu bölümde yeşil renkli, mahfilin diğer alanlarında ise beyaz-gri olarak boyanmışlardır. Kompozit sütun başlıklarına sahip bu sütunlar, mahfil katında olduğu gibi kuzey-güney doğrultuda uzanan bir kiriş sistemi ile üst örtünün taşınmasına destek olmaktadır. Beyaza boyanmış ahşap korkulukların üzerinde hünkâr mahfilin batı cephesini oluşturan ve biri güney beden duvarına bitişik dört sütundan oluşan bölümde üç adet kafes levhası yer almaktadır. Aynı süsleme özelliklerine sahip olarak yapılmış ve 2.37x1.13 m. ölçülerinde ahşap bir çerçeve içerisine alınmış, kafes levhaları pirinç döküm tekniğinde yapılmıştır. Çizim 108, Fotoğraf 201).

Ahşap çerçevenin harime bakan yüzeyinde altın yaldızla boyanmış kırık çizgilerden oluşan bir kuşak tüm yüzeyi dolaşmakta; hünkâr mahfiline bakan yüzeyde ise asma yaprakları arasına yerleştirilmiş üzüm ve buğday başaklarından ulaşan bir kuşak yer almaktadır. Ampir üslupta yapılmış olan 1.13x1.43 m. ölçülerindeki kafes levhalarının üst bölümü 2. Mahmud döneminin tipik süsleme ögelerinden olan ve "*Sultan Mahmud Güneşi*"[407] olarak adlandırılan ışınsal doğrulardan oluşan bir taç bölümü ile son bulurken; tacın altında kalan alan ortada bir meşale ve onun çevresine serpiştirilmiş buğday başakları, kurdele ve çiçek motifleri ile doldurulmuştur.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli olarak yapılan hünkâr mahfilinin tavanı ile döşemealtı tavanı benzer şekilde tasarlanmış olup, zemin uçuk yeşile, çıtaları ise beyaza boyanmıştır. Alttan çakmalı olarak yapılmış tavanda, mihraba dikey istikamette uzanan çıtalarla tavanın monoton görünümü ortadan kaldırılmıştır. Hünkâr mahfili katında köşelerde konsollar kullanılmış ve bu konsollar duvarlar ile tavanın birleşme noktasını boydan boya kat etmektedir. Mihraba dikey yönde uzanan çıtalar duvar kenarlarında doksan derecelik bir kırılma ile diğer çıta ile birleşmekte ve böylece çıtalar dikdörtgen şekline gelmektedirler. Benzer uygulama hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanında da görülmektedir. Ancak mahfilin altında yer alan çıtalar, hünkâr mahfilinde kesintiye

[407] Demirhisar, 1994: 170.

uğramadan devam etmektedir. Oysa hünkâr mahfilinin tavanında kapı hizasında kesintiye uğrayan tavan, kapıdan sonra tekrar devam etmektedir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan iki ayrı merdiven sistemi bulunmaktadır. Bunlardan ilki mahfil katına ulaşımı sağlayan merdivenlerdir. Caminin kuzeyinde yer alan son cemaat yerinin iki ucuna yerleştirilmiş ahşap merdivenlerle mahfil katına ulaşılmaktadır. Mahfil katına ulaşıldıktan sonra ahşap bir kapı ile hünkâr mahfiline geçilebilmektedir. Ancak hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan asıl merdiven sistemi ise hünkâr kasrı içerisinde yer almaktadır.

Hünkâr mahfilinin, her iki giriş açıklığının dış yüzeyleri sade, iç bölümleri ise nispeten daha süslüdür. Ahşap kirişlerin üst bölümlerinde altın yaldızla boyanmış yüzeysel korint başlıklara yer verilmiş ve başlıklarının üzerinde dikdörtgen biçimli geniş yastıklar kullanılmıştır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için tasarlanmış özel pencereler bulunmaktadır. Caminin tamamında alt-üstlü uygulanan pencereler mahfil katında ve hünkâr mahfilinde aynı şekilde devam ettirilmiştir. Pencereler içeride dikdörtgen çerçeveli iken üst kat pencereleri dışarıda yarım daire kemerli olarak verilmiştir. Ancak hünkâr kasrının yer aldığı doğu cephede pencere sayısı azalmaktadır. Hünkâr mahfilinin altında biri güney, duvarda üçü doğu beden duvarında olmak üzere dört pencere yer almaktadır. Ancak bu pencerelerden daha kuzeyde kalan ikisi kasra açıldığı için aydınlatma işlevini yitirmiş durumdadırlar. Mahfil katında ise güney ve doğu beden duvarlarına açılmış birer pencere yer bulunmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Geç dönem süsleme özelliklerini yansıtan hünkâr mahfilinin altta akantus yapraklı, üstte kompozit sütun başlıkları, delikişi tekniğinde yapılmış ahşap korkuluğu, Sultan Mahmud Güneşi ile taçlanan metal kafesi ve dışta geometrik geçmeler, iç kısımda asma yaprakları ile bezenmiş ahşap kafes çerçevesi ince bir işçilik göstermektedir.

2. Mahmud döneminin ampir süsleme anlayışını yansıtan cami ve hünkâr mahfilinde, duvar yüzeylerinde alçıdan yapılmış ve altın yaldızla boyanmış bitkisel motifler de yer almaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapımına ait bir kitabe bulunmadığı gibi, hünkâr mahfilinin süsleme programında da yazıya yer verilmemiştir.

DEĞERLENDİRME: 2. Mahmud döneminin ampir üslubuna uygun olarak inşa edilmiş olan Emirgan Hamid-i Evvel Camisi hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Buradaki uygulamada hünkâr mahfili bağımsız bir birim olarak değil, ikinci kat mahfilinin bir uzantısı şeklinde yapılmıştır. Ancak hünkâr mahfili, cephede kafes ve tepeliklerle zenginleştirilerek farklılığı ve önemi vurgulanmıştır. Benzer örnekler, klasik dönem uygulamalarında sıklıkla görülmekle birlikte, kullanılan malzeme mermer ve taş olarak değişiklik göstermektedir. İstanbul Süleymaniye, Haseki Sultan, Sultan Ahmet, Eminönü Yeni, Nuru Osmaniye, Fatih ve Edirne Selimiye camilerinin hünkâr mahfilleri de benzer şekilde mahfil katının uzantısı olarak yapılmışlardır. Ancak bu örneklerden Haseki Sultan ve Eminönü Yeni camilerinin hünkâr mahfillerinin Emirgan Hamid-i Evvel Camisinde olduğu gibi, mahfil katları ile doğrudan bağlantıları vardır. Diğer örneklerde ise hünkâr mahfilleri, mahfil katları ile aynı kotta olmalarına rağmen doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış payandalarla birbirlerinden ayrılmış durumdadırlar.

Emirgan Hamid-i Evvel Camisi ile en fazla benzeyen örnek İstanbul Haseki Sultan Cami hünkâr mahfilidir. Her iki hünkâr mahfili de yapının güneydoğu köşesinde, harimi "L" şeklinde kuşatan mahfil katının devamı şeklinde olup, ahşap malzemeden yapılmışlardır.

Harimin kuzey ve doğu beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış mahfil katı, harimin simetrisini bozan bir eklenti şeklindedir. Hem bulunduğu konum hem de mahfil katının tavanı bu görüşü desteklemektedir. Ancak bu konuda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Yapının çeşitli yangınlar geçirdiği ve mahfil bölümünün de bu yangınlardan sonra eklenmiş olma olasılığı göz ardı edilmemelidir.

Ahşap bir hünkâr kasrı ile irtibatlı olarak yapılmış olan Emirgan Hamid-i Evvel Camisi hünkâr mahfili, az sayıdaki ahşap hünkâr mahfili uygulamasından

birisidir. Ahşabın yalınlığının dekoratif süsleme unsurları ile zenginleştirildiği hünkâr mahfilinin kasrı yangın geçirdiği için harap bir haldedir[408]. İçerisine girme imkânı bulamadığımız kasır ve hünkâr mahfilinin pencereleri, boğazın enfes güzelliklerine açılmaktadır.

[408] Caminin doğu cephesini bütünüyle kaplayan ahşap hünkâr kasrı iki katlı olarak inşa edilmiştir. Kasrın zemin katında bir giriş holü, bir oda ve tuvalet; üst katında salon, oda ve tuvalet yer almaktadır. Çift kollu merdivenlerle ulaşılan üst katta girişin üzerindeki, boğaza nazır bölüm sultanın dinlenme odası olarak yapılmıştır. Son yıllarda bir yangın geçiren kasır, restore edilerek tekrar hizmete açılmıştır.

2.1.28. İSTANBUL TEVFİKİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Fotoğraf: 203-208)

İNCELEME TARİHİ: 15.02.2011

TARİH-DÖNEM: "Arnavutköy Camisi" ve "Akıntı Burnu Camisi" olarak da bilinen caminin inşasına, giriş kapıları üzerindeki kitabelere göre H.1248/M.1832'de başlanmış ve H.1254/1838'de tamamlanmıştır[409].

YAPTIRAN: Sultan 2. Mahmud tarafından oğlu Şehzade Tevfik adına yaptırılmıştır[410].

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Geniş bir avlu içerisinde bir bodrum kat üzerine beden duvarları kâgir, üst örtüsü ahşap kırma çatılı olarak inşa edilmiştir[411]. Dikdörtgen planlı caminin kuzeyinde ahşap bir son cemaat yeri[412] ve batısında yine ahşap malzemeden yapılmış hünkâr kasrı yer almaktadır.

Caminin mihrabı iki yandan iyonik başlıklı ve gövdeleri yivli duvar payeleriyle sınırlandırılmıştır. Minberi ahşaptan ve sade olup, yine ahşap olan vaaz kürsüsü üzerinde ise ahşap oyma ve işlemeler görülmektedir. Harim, tavanın merkezindeki göbekte, ahşap kürsüde ve hünkâr mahfilinde bulunan ahşap oyma ve dekoratif işlemelerle dikkat çekicidir. Ayrıca kıble yönünde üçgen çatı şekli ve pencere kenar taşları ile köşelerindeki taş sütunlar, Barok-Rokoko mimari özelliklerini yansıtır.

Caminin kuzeydoğu köşesinde yer alan kesme taştan yapılmış tek şerefeli minaresinin kapısı doğrudan cami avlusuna açılmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı

---

[409] Giriş kapıları üzerindeki kitabelerdeki yazılar Yesarizade Mustafa İzzet'e ait olup, her iki kitabede de 2. Mahmud'un tuğrası bulunmaktadır (Özden, 2009: 184).
Caminin 1248/1832 tarihli kitabesi için bkz. Öz, 1997: 66.

[410] Özden, 2009: 184.

[411] Yapı hakkında yayın sayısı oldukça azdır. Mevcut yayınlarda ise oldukça yüzeysel ve kısa bilgiler tekrar edilmektedir. Bkz. Anonim, 1994: 437; Öz, 1997: 66; Özden, 2009: 184-189.

[412] Caminin son cemaat yerinin altında bir muvakkithanesi vardır (Öz, 1997: 66).

ikinci kat mahfilinin güneybatı ucunda eklenmiş yer alan mahfili, mahfil katını destekleyen kare kesitli sütunlarca taşınmakta ve batı beden duvarı tarafından da desteklenmektedir (Fotoğraf 203). Hünkâr mahfilinin batısında ahşap malzemeden yapılmış, hünkâr mahfili ile bağlantılı hünkâr köşkü bulunmaktadır (Fotoğraf 208).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Harimin batı duvarı tarafından desteklenen hünkâr mahfili, mahfil katını destekleyen kare kesitli altı adet ahşap sütundan üçü ile taşınmaktadır (Fotoğraf 204). Söz konusu sütunlar biri batı beden duvarına bitişik ikisi serbest olarak yapılmışlardır. Ahşap kaideleri bulunan sütunlar, mahfil katının altındaki maksureleri oluşturan sekilere oturmakta, ahşap kirişlerle birbirine ve beden duvarlarına bağlanmaktadır.

Hünkâr mahfili katında, mahfil döşemesini taşıyan kirişlere oturan ve tavan kirişine destek olan ahşap sütunlara da yer verilmiştir.

Korkuluk ve Kafes: Mahfil katının tamamında olduğu gibi hünkâr mahfilinde de ahşap korkuluklar kullanılmıştır. Lambri tarzı geçmeli tahtalardan oluşturulan korkuluk levhalarının ön yüzlerinde iç içe ikişer adet düzgün olmayan altıgene yer verilmiştir (Fotoğraf 205). Korkuluk zeminini oluşturan yüzeyler beyaz, altıgenleri oluşturan yüzeyler ise yeşil renkli yağlı boya ile boyanmıştır.

Hünkâr mahfilinin ayırıcı özelliği, mahfil katının diğer bölümlerinde korkuluk üzerinde kafese yer verilmezken bu bölümde ahşaptan delikişi tekniğinde yapılmış bir kafes bulunmasıdır. Üç birim halinde birbirini tekrar eden ve üst örtüye destek olan sütunlarla bölünen kafesin iki bölümü güney cephede bir bölümü ise doğu cephededir. Doğu cephede kafesin ardından hünkâr mahfilini, mahfil katından ayıran bağdadi duvar yer almaktadır.

Ahşap kafes, düşey istikamette simetrik olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf 205-207). Simetri eksenini oluşturan aksın üzerinde yatay istikamette yan yana sıralanmış sekiz kollu çiçek motifleri yer almaktadır. Kafes levhalarının alt ve üst bölümlerinde bu çiçekler yarım olarak verilmiştir. Çiçekler arasındaki alan eliptik kuşaklarla doldurulmuş ve kuşakların ortasında da yine sekiz kollu ancak bu sefer daha dolgun olarak işlenmiş çiçekler kullanılmıştır. Kafesin bütünü altın yaldızla boyanmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Bütünüyle ahşap malzemeden yapılan hünkâr mahfilinin döşemesi de ahşaptandır. Hünkâr mahfilinin üzeri ise dekoratif konsollarla geçilen düz tavanla örtülüdür. Alçı kuşaklarla geometrik kompozisyonların oluşturulduğu tavanın ortasında elips şeklinde yapılmış, iri yaprak motifleri ile süslü bir tavan göbeği bulunmaktadır.

Alttan çakmalı olarak yapılmış döşemealtı tavanı ise çıtalarla yapılmış geometrik kompozisyonlarla kaplanmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline iki ayrı yoldan ulaşılmaktadır. Bu yollardan ilki harimin kuzeydoğu köşesindeki ahşap merdivendir. Bu merdivenle mahfil katına ulaşılmakta ve buradan da hünkâr mahfiline geçilebilmektedir. Hünkâr mahfiline asıl ulaşım ise hünkâr köşkünden sağlanmaktadır. Hünkâr köşkünün biri güneyde çift kanatlı, diğeri kuzeyde tek kanatlı iki kapı ile örtülen iki girişi bulunmaktadır. Bu girişlerden ulaşılan sofadan merdivenlerle üst kata çıkılmakta ve buradan da çift kanatlı bir kapı ile hünkâr mahfiline girilmektedir. Hünkâr mahfili girişindeki kapı kanatları, köşkün bütününde olduğu gibi simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmışlar ve sade olarak biçimlendirilmişlerdir.

Pencere ve Aydınlatma: Caminin ve hünkâr kasrının bütününde iki katlı olarak yapılmış dikdörtgen pencereler yer almaktadır. Büyük boyutlu olarak yapılmış pencereler sayesinde caminin bütünü yoğun bir şekilde ışık almaktadır. Hünkâr mahfilinin batı duvarında bir adet dikdörtgen biçimli pencere bulunmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Hünkâr mahfilinin batı beden duvarında yarım daire kemerli elips şeklinde yapılmış bir kavukluk yer almaktadır. Sade olarak bırakılmış kavukluğun pencere alt sövesi ile aynı seviyede bir raf bölümü bulunmaktadır.

SÜSLEME: Cami, hünkâr köşkü ve mahfili genel anlamda sadedir. Hünkâr mahfilinin süsleme programı kafes ve üst örtüde toplanmaktadır. Kafeste geç dönem etkili eliptik kuşaklar arasında çiçek motifleri kullanılırken, tavanda alçıdan yapılmış geometrik örgüler dikkat çekmektedir. Günümüzde beyaz badanalı haldeki beden duvarlarının ise özgün halde kalemişleri ile kaplı olduğu restorasyon esnasında yer yer bırakılan izlerden anlaşılmaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmadığı gibi hünkâr mahfili içinde de herhangi bir yazıt bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyinde yer alan "U" planlı ikinci kat mahfilinin uzantısı durumundaki Tevfikiye Camisi hünkâr mahfili, caminin kuzeybatı köşesine yakın bir konumda yapılmış ve hemen batısında yer alan ahşap hünkâr kasrı ile bağlantılı olarak tasarlanmıştır.

Ayazma Camisi, Laleli ve Abbas Ağa camileri ile aynı şekilde ikinci kat mahfilinin bir bölümü kaplayan Tevfikiye Cami hünkâr mahfili, kuzeybatı köşeye yakın konumu ile Hırka-i Şerif ve Küçük Mecidiye camileri ile benzerlik göstermektedir. Abbas Ağa Camisi hünkâr mahfili ile konum, süsleme, hünkâr köşkü gibi pek çok açıdan benzerlikler gösteren hünkâr mahfili, güney cephesinde de kafese yer verilmiş olması ve Abbas Ağa Camisindeki mihrabiyenin yerini alan kavukluk ile bu örnekten ayrılmaktadır.

Osmanlı sanatının geç dönemi süsleme anlayışına uygun olarak süslenen hünkâr mahfili, genel anlamda yalın bir üslup sergilemekte ve selâtin camilerde görülen hünkâr mahfillerinde ayrılmaktadır.

Caminin batısında bulunan ahşap hünkâr kasrının ana girişi kıble (deniz) tarafından, tali girişi ise kuzey taraftandır. İki katlı kasrın ilk katında büyük bir salon ile bir oda bulunmaktadır. Salondan ahşap döner merdivenlerle ikinci kata çıkılmaktadır. İkinci katta birisi hünkâr mahfiline geçişi sağlayan hünkâr odası olmak üzere iki oda ve iki adet mutfak bulunmaktadır[413].

[413] Tevfikiye Câmisi'nin hünkâr mahfili ile hünkâr odası bir dönem (1961) Cumhuriyet Halk Partisi Semt Ocağı ile Kızılay Şubesi olarak kullanılmıştır (Özden, 2009: 188).

2.1.29. İSTANBUL ASÂRİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Fotoğraf: 209-211)

İNCELEME TARİHİ: 15.02.2011

TARİH-DÖNEM: Cami bahçesinin kuzeydoğu köşesinde yer alan ta'lik hatlı mermer kitabesi kırık olduğundan caminin kesin inşa tarihi tespit edilememektedir.

YAPTIRAN: Kılıç Ali Paşa İskelesi Camisi olarak da bilinen yapının ilk banisi Kılıç Ali Paşadır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yenilenen cami[414] son şeklini, 2. Mahmut'un saltanatı zamanında 1255/1839 yılında almıştır[415].

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Kâgir olarak inşa edilmiş daire planlı caminin kuzeyinde ahşap bir hünkâr kasrı bulunmaktadır[416]. Caminin daire planlı harimi yüksek ve yuvarlak bir kasnağa oturan, içeriden sıvalı, dışarıdan kurşun kaplı bağdadi bir kubbe ile örtülmüştür. Kâgir duvarlarda iki sıra halinde dikdörtgen açıklıklı pencereler yer almaktadır. Harimin cümle kapısı kuzeyde, mihrap ekseninde yer almakta ve kapalı son cemaat yerine açılmaktadır.

Caminin kuzeydoğu köşesinde kesme taş minare pabuç kısmı olmaksızın kalın bir simitle başlayan silindir gövdeli ve tek şerefelidir.

Asâriye Camisi, Küçük Efendi Cami-Tekkesi ile birlikte Osmanlı cami tasarımında gelenekselleşmiş kare ve dikdörtgen planın uygulanmadığı, batı kökenli yeni biçimlerin denendiği nadir örneklerden birisidir[417].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Daire planlı, tek kubbeli asıl ibadet mekânının arkasına eklenmiş olan hünkâr dairesinin harimin üzerinde ikinci bir kat oluşturan mahfil bölümü üç açıklık ile harime açılmaktadır (Fotoğraf 209). Bu açıklıklardan doğudaki müezzin mahfili, batıdaki ise hünkâr mahfili olarak ele alınmıştır (Fotoğraf 210). Eyvan şeklinde

---

[414] Ayvansarâyî-vd., 2006: 507.
[415] Öz, 1997: 41.
[416] Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cantay, 1991: 461; Okçuoğlu, 1994: 339; Öz, 1997: 41; Ayvansarâyî-vd., 2006: 507; Özden, 2009: 26-30.
[417] Okçuoğlu, 1994: 339.

harime açılan ve elips şeklinde bir çıkması bulunan hünkâr mahfili, kuzeyinde yer alan bir kapı ile hünkâr dairesine bağlanmıştır (Fotoğraf 211).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Beden duvarları ile sınırlandırılan hünkâr mahfilinin yükü, duvarlara ve duvarlar içerisine yerleştirilmiş ayaklarla zemine aktarılmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin elips şeklindeki çıkması, hünkâr mahfilinin cami içerisine dâhil olmasını sağlamakta ve mahfilin ön cephesini oluşturmaktadır. Çıkmanın korkuluk bölümü bağdadi olarak yapılmış olup, eliptik şekilde ve sadedir (Fotoğraf 210).

Korkuluğun hemen üzerinden başlayan kafes, ahşap çerçeveler içerisine yerleştirilmiş delikişi tekniğinde yapılmış metal levhalardan oluşmaktadır. Yatay eksende yedi ve düşey eksende üçer panodan oluşan levhalardan ortadakiler düşey dikdörtgen, alt ve üsttekiler ise yatay dikdörtgen olarak şekillendirilmiştir. Alt ve üsttekiler birbirinin tekrarı, ortadakiler ise farklı motiflerden oluşmaktadır. Yatay ve düşey eksende simetrik olarak düzenlenen levhalardan birbirinin tekrarı durumundaki alt ve üsttekiler daire içerisine alınmış altı kollu yıldızların çevresine yerleştirilen iri yapraklardan, ortadaki levhalar ise eliptik bir göbek çevresinde gelişen yine bitkisel karakterli motiflerden oluşmaktadır[418].

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli olarak yapılan hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı ise alttan çakmalı düz tavan olarak yapılmıştır. Aynı şekilde hünkâr mahfilinin üzeri de düz tavanla örtülüdür. Hünkâr mahfilinin üzeri açık mavi renkle, ince çıtalarla hareketlendirilmiş döşemealtı tavanı ise beyaz renkli yağlı boya ile boyanmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr dairesine iki ayrı yoldan ulaşılabilmektedir. Bu yollardan ilki camiye de geçit veren ara mekânda yer alan merdivenler, ikincisi ise hünkâr dairesi girişidir. Caminin kuzeybatısında iki mermer sütun ve kare kesitli iki ahşap direkle taşınan çıkmanın altındaki çift kanatlı kapıdan, hünkâr dairesinin zemin kat sofasına girilir. Güney yönünde bir odanın bulunduğu bu sofadan merdivenle üst

[418] Delikişi tekniğindeki metal levhalarda görülen kompozisyonlar, 2. Mahmud döneminde çok sık görülen çubuk biçiminde ve oval kakmalardan oluşmaktadır (Okçuoğlu, 1994: 339).

kata çıkılır. Hünkâr mahfili ile bağlantılı üst kat, bir sofa, iç içe iki oda ve bir abdestlikten oluşmuştur. Sofadan geçilerek ulaşılan küçük odadan tek kanatlı bir kapı ile hünkâr mahfiline girilmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Batı cephesinde dikdörtgen biçimli iki penceresi olan hünkâr mahfili, harime açılan ön cephesinden de ışık almaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Bütünüyle sade olarak yapılmış olan hünkâr mahfilinin süsleme programı ön cephesinde ampir üslupta yapılmış kafesle sınırlıdır. Delikişi tekniğinde yapılan kafes levhaları daire içerisine alınmış altı kollu yıldızlar ve iri bitkisel yaprak motiflerinden oluşmaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmadığı gibi hünkâr mahfili içinde de herhangi bir yazıt bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Daire planlı harime kuzeyden eklenen ve üç bağımsız açıklıkla harime açılan hünkâr dairesinin batıdaki bölümü hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir. Ancak doğuda kalan açıklıkta hünkâr mahfili ile aynı boyutta yapılmış ve müezzin mahfili olarak ele alınmış, ortadaki bölüm ise iki mekân arasındaki bir ara bölüm olarak tasarlanmıştır. Hünkâr mahfili olarak seçilen bölümün tek ayırt edici özelliği mahfilin ön cephesinde yer alan metal kafes bölümüdür.

Asariye Camisi ile benzer konumda tasarlanmış hünkâr mahfili örnekleri Küçük Mecidiye, Ortaköy ve Aksaray Valide camilerinde görülmektedir. Söz konusu örneklerden Ortaköy Camisinde hünkâr mahfilinin kuzeyindeki beden duvarı kaldırılarak, bütün mekân mahfil katına dâhil edilmiştir. Aksaray Valide Camisinde ise hünkâr mahfili kuzeybatı yerine kuzeydoğuda yer almaktadır. Ancak planlama ve konum açısından bu örneğe en yakın uygulama sekizgen planlı harim ve harime kuzeyden bitişik bir hünkâr dairesinden oluşan Hırka-i Şerif Camisinde görülmektedir.

Bütünüyle sade olarak yapılmış olan hünkâr mahfilinin süsleme programı harime açılan ön cephesinde delikişi tekniğinde yapılmış metal kafeste toplanmaktadır.

İki katlı hünkâr dairesi, giriş bölümü haricinde büyük oranda simetrik düzende inşa edilmiştir. Alt katta merdivenlere geçit veren giriş sofası ve bir oda üst katta ise hünkâr mahfili ile bağlantılı bir sofa, iç içe iki oda ve bir abdestlikten oluşmaktadır[419].

1960 yılında büyük bir onarım gören yapının bazı bölümlerinde müftülük hizmetleri verilmiş olup, cami son olarak 2001-2004 yılları arasında onarım görmüştür[420].

[419] Okçuoğlu, 1994: 339
[420] Özden, 2009: 26.

2.1.30. İZMİT ORHAN (Gazi Süleyman Paşa) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 109/Fotoğraf: 212-215)

İNCELEME TARİHİ: 29.04.2010

TARİH-DÖNEM: Şehrin iç kalesinde yer alan cami[421], onarım kitabesinde belirtildiğine göre 1332 yılında yaptırılan ilk caminin harap olması üzerine 1259/1843 yılında bütünüyle yenilenmiştir[422].

YAPTIRAN: İlk cami, Orhan Bey'in oğlu Şehzade Süleyman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ancak günümüzdeki cami ve hünkâr mahfili, Sultan Abdülmecid tarafından inşa ettirilmiştir[423].

USTA-SANATÇI: Caminin ve hünkâr mahfilinin ustası hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Derinlemesine dikdörtgen planlı harim, içte düz tavan, dışta kırma çatı ile örtülüdür[424] (Çizim 109). Ancak caminin orta bölümünde dört ahşap direkle taşınan bağdadi bir kubbe yer almaktadır. Ahşap bir son cemaat yeri ve kuzeybatısında hünkâr köşkü olan caminin, mihrap, minber, vaaz kürsüsü ve kubbe yüzeyinde ampir karakterli süslemeler görülmektedir. 2007 yılında özgün şekline göre yenilenmiş olan çift boğumlu armudi formlu külahlı minare caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır[425].

Caminin güneydoğusunda, caminin imamları ve eski medresenin müderrislerinin kabirlerinin bulunduğu bir hazire yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Yapının özgün halinde kuzeybatı köşede hünkâr mahfili, kuzeydoğu köşede ise ikinci kat mahfili yer almakta ve iki bölüm arasında organik bir bağlantı bulunmamaktaydı. Ancak günümüzde, iki birimin arasına yapılan mahfil katı ile söz konusu birimler

---

[421] İzmit iç kalesi ve caminin mimari özellikleri için bkz. Boran, 2001: 75–78.

[422] Yapının 1843 tarihli onarım kitabesi Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir. Talik hatlı kitabe ikişerli sütunlar halinde dörder satırlı iki ayrı parçadan oluşmaktadır.

[423] Ayverdi, 1989: 157.

[424] Yapının ayrıntılı tanımı için bkz. Ayverdi, 1989: 155–158; Şenel, 2007; Kaya, 2009: 112-113.

[425] Kaya, 2009: 113.

birleştirilmiş ve yapının kuzeyde iki yanda mihraba doğru çıkıntı yapan "U" planlı bir mahfil katı elde edilmiştir (Fotoğraf 212).

Kuzey ve batı duvarlara bitişik olarak yapılmış olan "L" planlı hünkâr mahfili, doğu ve güney yönlerde birbirine ahşap kirişlerle bağlanmış ahşap direkler tarafından taşınmaktadır. Harim zemininden 2.40 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, özgün halinde, 3.91x3.85 m. ölçülerinde bir kare alanı kaplamaktadır (Fotoğraf 213-214). Hünkâr mahfilinin batısında direklerle taşınan ahşap köşk yer almaktadır (Fotoğraf 215).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Kuzey ve batı beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, özgün halinde biri güneydoğu köşede biri de mahfilin çıkma yaptığı alanda olmak üzere iki ahşap direkle taşınmaktadır. Ancak günümüzde mahfil katı batı bölümle birleştirildiği için direk sayısı dörde çıkmıştır.

Yeşil renkle boyanmış alçak kaidelere oturan kare kesitli direkler yine yeşil renkle boyanmış sade başlıklarla sonlanmaktadır. Başlıkların üzerinde ahşap kiriş yer almakta ve döşeme seviyesinde yer alan hafifçe öne taşıntı yapmış bir silme takımı ile kiriş sonlanmaktadır. Sütun kaidesi ve başlıkta olduğu gibi yeşil renge boyanmış olan silme takımının üzerinde sade korkuluk ve kafes yer almaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin 0.54 m. yüksekliğindeki sade korkuluğu yeşil renge boyanmış silme takımlarından oluşan bir küpeşte ile sonlanmaktadır.

Hünkâr mahfilinin çıkması üç bölüm halinde tasarlanmıştır. Korkuluğun üzerinden başlayan ve tavandaki kirişe kadar uzanan kare kesitli dikmelerin arasında 1.10 m. yüksekliğinde çıtakari tekniğinde yapılmış kafes yerleştirilmiştir[426] (Fotoğraf 213). Söz konusu uygulama çıkmanın yan cephesi ile hünkâr mahfilinin ön cephesinde ve bütün mahfil katında da benzer şekilde tekrarlanmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin üzeri alttan çakmalı tavanla örtülmüştür. Kuzey beden duvarı ile güneyde mahfilin ön cephesini

[426] Çıtakari kafes levhaları, son yıllarda eklenmiştir. Kafeslerin olmadığı dönemde mahfil katının ön cephesi perdelerle örtülmüştür. Bkz. Boran, 2001: Resim: 159.

sınırlayan kiriş arasındaki alanda çıtalardan yapılmış geometrik uygulamalar yer almaktadır. Yeşil renge boyanmış çıtalardan oluşturan dikdörtgenlerin uzun kenarları mihraba dikey olarak yerleştirilmiştir.

Zemini ahşap döşemeli olan hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı da benzer şekilde alttan çakmalı tavan olarak tasarlanmış ve üst kattaki kompozisyon burada da tekrarlanmıştır[427].

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım son cemaat yerinin batısında yer alan ahşap merdivenlerle sağlanmaktadır[428]. Simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmış çift kanatlı sade ahşap kapıdan geçilerek ulaşılan merdivenlerle hünkâr mahfili katına ulaşılmaktadır. Hünkâr mahfilinin kuzey cephesindeki düz atkılı giriş açıklığı çift kanatlı kapı ile örtülmektedir. Kayıt ve serenleri yeşil renge boyanmış kanatların düşey dikdörtgen şeklinde yapılmış ikişer panosu bulunmaktadır.

Hünkâr mahfilin batı cephesinin kuzey ucunda yer alan bir başka açıklıkla da hünkâr köşküne geçilmektedir. Burada hünkâr mahfiline girişteki kapının benzeri yer almaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için pencere tasarlanmıştır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Hünkâr mahfilinin doğu ve batı cephelerindeki duvar yüzeylerinde basık kemerli elips şeklinde birer nişe sahip kavukluklar yer almaktadır (Fotoğraf 213-214). Sade haldeki kavuklukların basit birer rafları bulunmaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfili bütünüyle beyaz renkli boya ile badanalanmıştır. Ahşap yüzeylerde yeşil renkli boya haricinde herhangi bir süsleme yoktur.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfili ile ilgili bir kitabe bulunmadığı gibi hünkâr mahfilinde herhangi bir yazılı süsleme de yoktur.

---

[427] Mahfil katını taşıyan ortadaki iki direğin arasında kalan alanın mahfile dâhil edilmesinden sonra tavan yüzeyinde de yan bölümlerdeki aynı kompozisyon tekrar edilmiştir. Ancak buradaki çıtalar hem daha kalın hem de daha özensiz şekilde yerleştirilmiş olup, sonradan yapıldıklarını açık şekilde ortaya koymaktadırlar. Ayverdi'nin 1962 yılında çizmiş olduğu planda da söz konusu alanda mahfil olmadığı açıkça görülmektedir. Bkz. Ayverdi, 1989: 156, 209. R.

[428] Son cemaat yerinin doğu ucunda yer alan ikinci bir merdivenle kuzeydoğu köşedeki mahfil katına çıkılmaktadır. İki merdiven arasındaki tek fark, hünkâr mahfiline geçit veren merdivenin girişinin caminin doğu cephesinin kuzey ucunda; mahfil katına geçit verenin girişinin ise son cemaat yerinin doğusunda yer almasıdır.

DEĞERLENDİRME: İzmit Orhan Camisi hünkâr mahfili, yapının kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Konumu itibariyle hünkâr dairesi bulunan camileri hatırlatan hünkâr mahfilinin batısında dört ahşap direkle taşınan bir çıkma halindeki hünkâr köşkü yer almaktadır. İstanbul Küçük Mecidiye, Hırka-i Şerif ve Ortaköy camilerinin hünkâr mahfilleri benzer şekilde caminin kuzeybatı köşesinde yer almakta ve bir çıkma şeklinde harime açılmaktadırlar.

Tamamen sade haldeki hünkâr mahfilinin özgün şekli bozulmuş ve mahfil katının bir parçası haline getirilmiştir. Hünkâr mahfilinin günümüzde çiçeklik ve mahfile geçişi sağlayan bir açıklığın yer aldığı doğu cephesinin özgün şekli hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

2.1.31 İSTANBUL KÜÇÜK MECİDİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 110-112/Fotoğraf: 216-221)

İNCELEME TARİHİ: 30.07.2007

TARİH-DÖNEM: Çırağan Camisi olarak da adlandırılan yapı, avlu giriş kapısı üzerindeki Sultan Abdülmecid'e ait tuğranın altında yer alan ikişer satırlık iki sütundan oluşan inşa kitabesine göre 1265/1848 tarihlidir[429].

YAPTIRAN: Sultan Abdülmecid (1823–1861) tarafından yaptırılmıştır[430].

USTA-SANATÇI: Caminin mimarı olarak Garabed Amira Balyan (1800–1866)[431] ve Nigoğos Balyan'ın (1826–1858) adı öne çıkmaktadır[432].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Kuzeyinde duvarlarla çevrili küçük bir avlusu bulunan ve iç zemin kotu yüksek tutulan camiye, avludan dört basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Yaklaşık 12,50x1250 m. ölçülerindeki kare plânlı harim yaklaşık tek kubbe ile örtülüdür[433] (Çizim 110-112). Kubbe kasnaksız olarak doğrudan askı kemerlerine oturmaktadır. Harimin önünde, son cemaat yeri bulunmamaktadır. Caminin kuzeyi bir giriş holü ile kuzey-güney kenarları yarım daire plânlı iki yan mekândan oluşan üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Bu yan mekânların içerisinden birer merdivenle hünkâr kasrı ve mahfiline çıkılmaktadır. Hünkâr kasrının doğu kenarına bitişik olarak tek şerefeli minare ve batı kenarına eklenen bir yan giriş mekânı, camin simetrisi bozan birimlerdir. Yapıda, harim dışında kalan mekânlar basık tuğla tonozlu veya ahşap çatılı olarak yapılmıştır. Kubbe ve tonozlar kurşun kaplıdır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Kare planlı, tek kubbeli asıl ibadet mekânının kuzeyine eklenmiş olan hünkâr dairesinin harimin kuzeyinde ikinci bir kat oluşturan mahfil bölümü üç açıklık ile harime açılmaktadır (Fotoğraf 216). Bu açıklıklardan ortadaki ve onun doğusunda

---

[429] Yesarizade Mustafa İzzet Efendi tarafından kaleme alınana nes'talik hatlı inşa kitabesi koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızla yazılmıştır. Kitabenin metni ve ayrıntılı tahlili için bkz. Öz, 1997: 46; Ersoy, 2002: 164-165.

[430] Özden, 2009: 124.

[431] Batur, 1994: 314.

[432] Tuğlacı, 1993: 378.

[433] Yapının ayrıntılı mimari tasviri için bkz Batur, 1982: 61-78; Batur, 1994: 314-316; Öz, 1997: 46; Açıkyıldız, 1997: 59-63; Özden, 2009: 124-130; Öztürk, 2009.

kalan bölümler tek mekân olarak ele alınırken; batıda kalan bölüm hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir (Çizim 111, Fotoğraf 217). Eyvan şeklinde harime açılan ve mihraba doğru yarım daire bir çıkması bulunan hünkâr mahfili, kuzeyinde yer alan bir kapı ile hünkâr dairesinde bağlanmıştır. Odanın ortasında iki yandaki duvarlar inceltilerek eliptik bir daire oluşturulmuş ve üzeri bağdadi kubbe ile örtülmüştür. 6.49x3.18 m. ölçülerindeki hünkâr mahfili, zemin kotundan 4.71 m. yüksekte yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Beden duvarları ile sınırlandırılan hünkâr mahfilinin yükü, kağir yığma olarak yapılmış duvarlar ve duvarlar içerisine yerleştirilmiş ayaklara taşıtılmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin oldukça süslü bir kaidesi olan yarım daire şeklinde çıkması bulunmaktadır (Fotoğraf 218). Çıkmanın döşeme hizasından itibaren 0.41 m. yüksekliğinde sade ahşap korkuluğu bulunmaktadır. Bu ahşap korkuluğun üzerinde alternatifli olarak düzenlenmiş içi bitkisel süslemelere sahip yürek motiflerinden oluşan ikinci bir korkuluk kuşağı daha yer almaktadır.

Korkuluğun üzerinde dört tane metal çubukla taşınan ve büyük olasılıkla sonradan yapılmış bir düzenek yer almaktadır. Bu düzenek sayesinde gerektiğinde hünkâr mahfilinin ön cephesinin perde ile kapatılabilmesi sağlanmıştır.

Harime doğru çıkıntı yapan hünkâr mahfili çıkması yapının bütününde hâkim olan alçı süslemenin yoğun olarak uygulandığı bir bölümdür. Kaidenin duvarlara birleştiği alt bölümünde iri yaprak motifleri ile başlayan süsleme kompozisyonu iki sıra halinde yapılmış kıvrıkdal ve yaprak motifleri ile tamamlanmaktadır (Fotoğraf 218).

Hünkâr mahfilinin istisnai bir özelliği de ortadaki açıklık ile arasına yerleştirilmiş olan ve olası suikastları önlemeyi amaçlayan siperlik bölümüdür (Fotoğraf 219). İki bölüm arasında geçişi ortadan kaldırmak için yapılmış 2.00 m. yüksekliğindeki siperlik sade olup üst bölümü hafif bir kıvrımla son bulmaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap kaplamalı olarak yapılan hünkâr mahfilinin üzeri elips şeklinde basık bir kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf

221). Açık renkli kubbe yüzeyinde alçıdan yapılmış ve altın yaldızla boyanmış motifler yer almaktadır. En altta kıvrık dallardan oluşan bir kuşak bütün kubbe eteğini dolaşmakta ve onun üzerinde ikisi daha büyük altısı daha küçük olmak üzere toplam sekiz kartuş içerisinde bitkisel motifler yeralmaktadır. Kubbenin ortasında ise dönüşümlü olarak kullanılmış bitkisel motifler ve merkezden çıkan ışınlara yer verilmiştir. Sekizerli olarak kullanılan bu motiflerin ortasından kubbenin tepe noktasında bir göbekle kubbe bezemesi tamamlanmıştır.

Hünkâr mahfilinin ve bütünüyle hünkâr dairesinin üzeri dışta kurşun kaplı kırma çatı ile örtülüdür.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline, hünkâr dairesi içerisinde yer alan iki ayrı merdivenle ulaşılmaktadır. Bu merdivenlerden biri hünkâr dairesinin batı diğeri ise doğu ucundadır. Her ikisi de iki kollu olarak yapılmış döner merdivenlerden doğudaki daha dardır. Hünkâr kasrının batısında yer alan sundurmalı girişten girildiğinde, girişin sağında ye alan merdivenle mahfil katına çıkılmaktadır. Hem buradaki merdivene hem de doğu uçtaki merdivene, caminin kuzeyindeki 6,75x11,80 m. boyutlu ara mekânın iki ucuna yerleştirilmiş kapılardan geçilerek de ulaşılabilmektedir. Söz konusu her iki merdivenden de öncelikle hünkâr mahfilinin bulunduğu üst kata oradan da basık kemerli bir açıklıkla hünkâr mahfiline geçilmektedir.

Düz atkılı dikdörtgen biçimindeki giriş açıklığı çift kollu ahşap kapı ile örtülmektedir. Kapı kanatlarının yüzeyi boş bırakılmamış, çıtalarla yapılan geometrik motiflerle bezenmiştir (Fotoğraf 220).

Pencere ve Aydınlatma: Cami yüzeylerinin biçimlendirilişinde kullanılan en belirgin elemanlar pencereler olmakla birlikte hünkâr mahfili için özel bir pencere tasarımı söz konusu değildir. Hünkâr mahfili, çıkmanın bulunduğu ön taraftan aydınlatılmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Geç dönem süsleme anlayışının insanı yoran bir yoğunlukta kullanıldığı hünkâr mahfili, boyutları açısından küçük olmakla birlikte süsleme

programı açısından oldukça zengindir. Alçı süslemenin bu derece yoğun olarak kullanıldığı başka bir hünkâr mahfili örneği bulunmamaktadır.

Yapının bütün yüzeylerinde olduğu gibi hünkâr mahfili çevresinde de alçı süsleme yoğun olarak kullanılmıştır. Ancak özellikle çıkma altı ve mahfil kubbesi bu anlamda en zengin bölümlerdir.

Hünkâr mahfilinin geometrik süslemeli kapısı hariç bütün alanlarda geç dönem süsleme anlayışına uygun bitkisel motifler hâkimdir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihini gösteren bir kitabe olmadığı gibi mahfil yüzeylerinde de yazılı süsleme bulunmamaktadır[434].

DEĞERLENDİRME: Yapının kuzeyine büyük bir kütle halinde yerleştirilmiş olan hünkâr dairesinin, cami hacmine bir çıkma vasıtasıyla uzanan hünkâr mahfili, daire ile kıyaslandığında oldukça küçük ölçeklidir.

Beşiktaş Küçük Mecidiye Camisi ile benzer şekilde tasarlanmış olan Ortaköy, Hırka-i Şerif ve Aksaray Valide camilerinin hünkâr mahfilleri, hünkâr dairesinin cami mekânına açılan balkon-loca şeklindeki bir birimi olarak tasarlanmış diğer örneklerdir. Benzer örnekler arasında yer alan Sadabad, Dolmabahçe ve Teşvikiye camilerinde hünkâr mahfili için özel bir bölüm tasarlanmamış ve camiye açılan ikinci bir kat olarak konumlandırılmış mahfil katı bütünüyle hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir.

Caminin bütününde görülen yoğun alçı süsleme uygulaması hünkâr mahfilinde de görülmekte; geç dönem etkili barok motifler, hünkâr mahfili çıkması ve örtü elamanlarında yoğun bir şekilde yer almaktadır.

Caminin, iki katlı olarak yapılmış hünkâr dairesi, zemin katta caminin kuzey cephesine bakan iki oda ile üst kata ulaşımı sağlayan merdivenlerin yer aldığı iki holden oluşmaktadır. Hünkâr mahfilinin yer aldığı üst katta ise alttaki odaların üzerine yerleştirilmiş iki oda, birisi hünkâr mahfiline diğeri yandaki mahfile ulaşımı temin eden iki hol ve bir tuvalet bulunmaktadır.

---

[434] Caminin ikinci sıra pencerelerin üzerinde yer alan "Allah" ve "Muhammed" lafızları, "Hulafâ-i Raşidin" ile "Hasan" ve "Hüseyin" isimlerinin yer aldığı celi sülüs panolar, Sultan Abdülmecid'in kitabesini taşımaktadırlar (Ersoy, 2002: 165–166).

2.1.32. İSTANBUL HIRKA-İ ŞERİF CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 113-114/Fotoğraf: 222-227)

İNCELEME TARİHİ: 24.06.2007

TARİH-DÖNEM: Hz. Muhammed'in *Üveys el-Karani*'ye (Veysel Karani) hediye ettiği hırkanın (*hırka-i şerif*) muhafaza ve ziyaret edilmesi için yaptırılan caminin inşasına 1263/1847'de başlanılmış[435] ve giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre yapı 1267/1851'de tamamlanmıştır[436].

YAPTIRAN: Sultan Abdülmecid (1823–1861) tarafından mukaddes emanetin (hırka-i şerifin) şanına layık bir cami ve ziyaret mahalli yaptırılması kararlaştırılmış, bunun üzerine Hırka-i Şerif'in muhafazası ve ziyaretine mahsus birimlerle birlikte hünkâr kasırlı bir cami, meşruta, vekil dairesi ve kışladan oluşan geniş kapsamlı bir külliye yaptırılmıştır[437].

USTA-SANATÇI: Yapının mimarı hakkında son yıllara kadar kesinleşmiş bir bilgi bulunmamaktaydı[438]. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda mimar olarak dönemin Ebniye müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi'nin adı öne çıkmaktadır[439].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Üç kapı ile girilebilen avlu içerisinde yer alan cami, sekizgen plânlı harim, yaklaşık 11.00 m çapında bir kubbeyle örtülüdür[440]

---

[435] Anonim, ty: 125; Tanman, 1994: 68.

[436] Koyu yeşil zemin üzerine altınla kabartma olarak talik hatla yazılmış manzum kitabe üçer satırlık beş sütundan oluşmaktadır. Mustafa İzzet Efendinin hattı ile yazılmış kitabenin manzum metni A. Ziver Paşa'ya aittir. Kitabenin metni için bkz. Ayvansarâyî vd., 2001: 154-155; Ersoy, 2002: 166-169.

[437] Osmanlı Arşivi'nde caminin çevresindeki yolları ve kuzeybatısındaki evleri bütünüyle ortaya koyan bir vaziyet planı Abdulkadir Dündar tarafından tespit edilmiştir (Bkz. Dündar, 2000: 188-189, 312, Şekil: 33).

[438] Goodwin, "Hırka-i Şerif Camisi mimari detaylarının, bu yapının bir Balyan eseri olduğu izlenimini bıraktığını belirtmektedir" (Bkz. Goodwin, 2003: 423.)

[439] *1798 yılında Hassa Mimarlar Ocağı içerisine girmiş ve 1825 yılında başmimarlığa atanmış olan Seyit Abdülhalim Efendi'nin eserlerinin büyük çoğunluğu Balyanlar'a mal edilmiştir. Osmanlı'da son sermimaran-ı hassa unvanını taşıyan kişi olan Seyyid Abdülhalim Efendi 4 Ocak 1855 tarihinde vefat etmiştir. Elli dört yıllık mimarlık kariyeri içerisinde çok sayıda yapıya imzasını atmıştır. Yayınlarda Senekerim Balyan'ın eseri olarak gösterilen Bayezit Kulesi, Kirkor Balyan'a ait olduğu belirtilen Rami Kışlası, Nikoğos Balyan'a mal edilen Ortaköy Camisi, Garabet Balyan'a bağlanan Eski Çırağan Sarayı, yine Garabet Balyan'ın ismi ile anılan Hırka-i Şerif Camisi Seyyid Abdülhalim Efendi'nin eserleridir.* Can, 2007: 44–45.
Ayrıca Seyyid Abdülhalim Efendi'nin hayatı ve eserleri için bkz. Can, 2002.

[440] Caminin ayrıntılı mimari tasviri için bkz. Aslanapa, 1986: 440–442; Ögel, 1989: 65–66; Tanman, 1994: 68–69; Öz, 1997: 71; Ayvansarâyî-vd., 2006: 149–156.

(Çizim 113). Caminin kıble kenarına bitişik alt katı hırka-i şerifin muhafaza edildiği, üst katı ziyaret amaçlı olarak kullanılan sekizgen plânlı hırka-i şerif dairesi ve kuzeyine alt katı cami hacmine götüren bir giriş holü, üst katı mahfil birimleri ile birlikte hünkâr kasrı olarak düzenlenmiş bir yapı kitlesi yerleştirilmiştir (Çizim 114). Caminin hırka-i şerif dairesi ile olan ziyaret bağlantısı, harimi iki yandan kuşatan demir iskeletli ve ahşap aksamlı galerilerle sağlanmıştır. İki katlı hırka-i şerif dairesi dış görünümü itibariyle, sekizgen prizmatik gövde üzerinde kubbe örtülü bir türbeyi andırır. Yapının kuzey cephesine bütün geç dönem camilerinde olduğu gibi sivil bir mimari görünüm kazandıran hünkâr kasrının, doğu ve batı köşelerinde tek şerefli birer minare yükselmektedir.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Sekizgen planlı tek kubbeli asıl ibadet mekânının arkasında eklenmiş olan hünkâr dairesinin harimin üzerinde ikinci bir kat oluşturan mahfil bölümü üç açıklık ile harime açılmaktadır (Fotoğraf 222). Bu açıklıklardan batıda kalan ve sekizgenin köşesindeki mekân, hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir (Çizim 113, Fotoğraf 223). Elips şeklinde bir çıkma ile harime açılan hünkâr mahfili, kuzeyinde yer alan bir kapı ile hünkâr dairesine bağlanmıştır. 4.00x4.00 m. ölçülerindeki hünkâr mahfili, zemin kotundan 3.39 m. yüksekte yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Beden duvarları ile sınırlandırılan hünkâr mahfilinin yükü, duvarlara ve duvarlar içerisine yerleştirilmiş ayaklarla zemine aktarılmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin altındaki basık kemerli giriş açıklığının üstünden başlayan elips şeklindeki çıkma-balkon, hünkâr mahfilinin cami içerisine dâhil olmasını sağlamakta ve mahfilin ön cephesini oluşturmaktadır (Fotoğraf 224). Çıkmanın korkuluk bölümü taş malzemeden yapılmış olup, eliptik bir görünümdedir. Korkuluğun harime bakan yüzeyi, çıkmanın alt bölümünde olduğu gibi alçıdan yapılmış bitkisel süsleme kompozisyonlarına sahiptir (Fotoğraf 225).

Korkuluğun hemen üzerinden başlayan pirinç döküm kafes, iki ayrı birimin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur (Fotoğraf 227). Korkuluğun hemen üzerinde yer alan 0.25 m. yüksekliğindeki ilk bölümün üzerine yerleştirilmiş olan 0.84

yüksekliğindeki zarif dikmelerin üzerinde kafesin alınlığı yerleştirilmiştir. Üç bölüme ayrılmış olan cephe geniş bir açıklık olarak bırakılmıştır. Ancak gerek görüldüğünde bu bölümün perde ve değerli kumaşlarla örtülebileceği göz ardı edilmemelidir.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin zemini ahşap döşemelidir.

Hünkâr mahfilin üst örtüsü ilk bakışta kubbe etkisi uyandıran köşelerden kademeli olarak yükselen ortası geniş bir düz tavandır (Fotoğraf 226). Duvar yüzeylerinde yer alan alçı kuşakların duvarın üst örtü ile birleştiği alanda bir çerçeve oluşturmasıyla başlayan tavan kompozisyonu, dekoratif alçı süslemeli bitkisel kuşaklarla devam etmekte ve nihayet düz tavanla sonlanmaktadır. Tavan, hünkâr mahfilinin ön cephesini oluşturan kemer nedeniyle bölünmekte tam daire şeklini alamamaktadır. Düz tavanın yüzeyinde, kemere yakın bölümde iki çiçek motifine yer verilmiş ve çiçekler kıvrık dallarla birbirine bağlanmıştır.

Hünkâr mahfilinin ön cephesini oluşturan eyvan kemerinin karın bölümü de boş bırakılmamış, bu yüzeyde de alçıdan yapılmış geç dönem süsleme anlayışına uygun motiflere yer verilmiştir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfilinin iki kanatlı ahşap kapı ile örtülen düz atkılı geniş bir açıklık şeklindeki kapısı, batı beden duvarında yer almaktadır. Buradan hünkâr dairesine geçilmekte oradan da hem diğer mahfillere ulaşılabilmekte hem de ahşap merdivenlerle alt kata ulaşılabilmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin ön cephesi eyvan şeklinde yapılmış olup burada bir pencereye ihtiyaç duyulmamıştır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Beşiktaş Küçük Mecidiye Camisi hünkâr dairesi ve hünkâr mahfili uygulamasının ufak farklarla bir benzeri olan Hırka-i Şerif Camisinde de hünkâr mahfili küçük bir birim olarak tasarlanmış olmakla birlikte yoğun bir süsleme programına sahiptir. Hünkâr mahfilindeki tamamı ampir üslup anlayışındaki

süslemeler, alçıdan kartonpiyer tekniğinde uygulanmıştır. Hünkâr mahfili duvarlarındaki alçı kuşaklardan yapılan geometrik kompozisyonun haricinde bütün süslemeler bitkisel karakterli olarak yapılmıştır.

Çıkma kaidesi ve çıkmanın harime bakan cephesinde yer alan alçı süslemeler, yapının bütününe hâkim olan motif ve kompozisyonların tekrarından ibarettir. Kendi içerisinde yatayda ve düşeyde simetrik olarak yapılmış süsleme kompozisyonlarında bitkisel motifler tercih edilmiştir. Kaide de ortada iri bir yaprak motifi ve onun çevresinde yaklaşık kırk beş derecelik bir açı ile yerleştirilmiş yaprak ve çiçek motifleri kıvrık dallarla son bulmaktadır. Çıkma yüzeyinde ise ortada çok kollu çiçek ve onun çevresinde ise çiçek ve kıvrık dallardan oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Her iki bölümde de zemin açık kahverengi motifler ise beyaz renklidir.

Eyvan kemerinin, tepe noktasında yüzeyden öne doğru taşan çiçek motifi yer alırken yanlarda benzer çiçek motifinin yanlarına hançere ve bitkisel motifler ilave edilmiştir. Bütün bu kompozisyonlar birbirinden bağımsız kartuşlar içerisinde ele alınmış ve kemer yüzeyinden içeri alınan zemin üzerinde yapılmışlardır.

Kafes bölümünde de bitkisel süslemeler hâkimdir. Alt kısımda yan yana dizilmiş yarım dairelere yer verilirken, taç kısmında orta bağlardan çıkan kıvrık dallar arasına yerleştirilmiş palmet ve iri yaprak motifleri yatay düzlemde yan yana sıralanmıştır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmadığı gibi hünkâr mahfili içinde de herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Ancak yapının beden duvarlarını dolaşan siyah zemin üzerine celi sülüs hatlı yazı panolarından biri de hünkâr mahfilinin ön yüzünde kemer açıklığının üzerinde yer almaktadır. Yatay dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış yazının iki kenarında ayrı çerçeveler içerisinde çiçek buketleri yer almaktadır[441].

[441] Yazı panosunda Enfal Suresinin 3. ayeti yer almaktadır. Kitabelerin hattatı "Mansur Mustafa İzzet"in imzası, harimin kuzey girişi üzerinde yer alan panoda yazının ortasında, alt bölümde yer almaktadır. Diğer duvar yüzeylerinde yer alan yazı panoları F. Gülsüm Ersoy tarafından "*Mihrap çerçevesinin üstünde Bakara Suresi'nin 238. ayeti yer almakta, buradan sola doğru Nisa Suresi'nin 103. ayetinin başından bir bölüm, aynı ayetin son bölümü, aynı surenin 142. ayetinin başından bir bölüm, İsra Suresi'nin 78. ayetinin başından bir bölüm, Taha Suresi'nin 14. ayeti, Enfal Suresi'nin 3. ayeti ve Lokman Suresi'nin 17. ayeti ....*" olarak belirtilmektedir (Ersoy, 2002: 170).

DEĞERLENDİRME: Sekizgen harime kuzeyden eklenen ve üç bağımsız açıklıkla harime açılan hünkâr dairesinin batıdaki bölümü hünkâr mahfili olarak tasarlanmıştır. Ancak ortada ve doğuda kalan açıklıklar da boyut ve süsleme özellikleri açısından benzer şekilde yapılmışlardır. Hünkâr mahfili olarak seçilen bölümün tek ayırt edici özelliği, mahfilin ön cephesinde yer alan metal kafes bölümüdür.

Hırka-i Şerif Camisi ile benzer konumda tasarlanmış hünkâr mahfili örnekleri Küçük Mecidiye, Ortaköy ve Aksaray Valide camilerinde görülmektedir. Söz konusu örneklerden Ortaköy Camisinde hünkâr mahfilinin kuzeyindeki beden duvarı kaldırılarak, bütün mekân mahfil katına dâhil edilmiştir. Aksaray Valide Camisinde ise hünkâr mahfili kuzeybatı yerine kuzeydoğuda yer almaktadır.

Caminin bütününde görülen yoğun alçı süsleme uygulaması hünkâr mahfilinde de görülmekte; geç dönem etkili ampir motifler, hünkâr mahfili çıkması ve örtü elamanlarında yoğun bir şekilde yer almaktadır. Kartonpiyer tekniğinde alçı uygulaması benzer bir yoğunlukta Küçük Mecidiye Camisinde de görülmektedir.

İki katlı hünkâr dairesi, simetrik düzende inşa edilmiştir. Zemin katta birer tanesi kasrın doğu ve batı uçlarında, birer tanesi de caminin kuzeyindeki ana girişin iki yanında yer alan ikişer giriş holü yer almaktadır. Üst katta birer oda, birer salon, birer tuvalet ile harime açılan mahfiller yer almaktadır.

2.1.33. İSTANBUL BÜYÜK MECİDİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ[442]:

(Çizim: 115-116/Fotoğraf: 228-233)

İNCELEME TARİHİ: 30.07.2007

TARİH-DÖNEM: Aynı yerde yapılmış olan üçüncü cami olan Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camisi, giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesine[443] göre 1271/1854'te tamamlanmıştır[444].

YAPTIRAN: Sultan Abdülmecid (1823–1861) tarafından yaptırılmıştır[445].

USTA-SANATÇI: Uzun yıllar Nigoğos Balyan'a[446] (1826–1858) mal edilen caminin, yeni belgeler ışığında Seyyid Abdülhalim Efendi tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır[447].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami, bir kenarı yaklaşık 12.25 m. olan kare plânlı harim ve kuzeyinde bir ara geçiş mekânı niteliğindeki son cemaat yeri ile "U" biçimli bir hünkâr dairesinden meydana gelmektedir[448] (Çizim 115-116). Harim bölümü, pandantiflerle geçilen sağır kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Diğer mekânların üzeri ahşap tavanla örtülmüştür. Bir rıhtım üzerine inşa edilen camiye, iki kollu merdivenle ulaşılmaktadırç Giriş açıklığının iki yanında tek şerefeli birer minare yükselmektedir. Caminin önünde, demir parmaklıklı küçük bir avlusu vardır.

---

[442] Sultanların Cuma Selamlığı'nda sıklıkla kullandığı caminin ilginç bir özelliği, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmeden üç gün önce 26 Mayıs 1876'da son Cuma Selamlığı'na bu camide çıkmış olmasıdır (Özden, 2009: 50).

[443] Giriş açıklığının üzerinde Sultan Abdülmecid'in tuğrasının altında, koyu yeşil zemin üzerine nestalik hattıyla kabartma olarak yazılan ve altınla yaldızlanan, beşer satırlık iki sütun halindeki kitabenin hattatı Ali Haydar Bey'dir. Kitabenin metni ve ayrıntılı tahlili için bkz. Ersoy, 2002: 175–177.

[444] *Hadîka*'da, caminin yerinde daha önce İbrahim Paşa'nın damadı Mahmut Ağa tarafından yaptırılmış 1134/1721 tarihli bir mescidin bulunduğu belirtilmektedir (Ayvansarâyî-vd., 2006: 524–526). Patrona Halil Ayaklanmasından sonra yıkılan bu mescid, Mahmut Ağa'nın damadı Kethüda Divitdâr Mehmet Paşa tarafından 1163/1749'da "*bir şerefeli minare ve mahfel-i hümayun ve bütün levazımatıyla*" yenilenmiştir. Bu yapı, 1810'lardaki Bostancıbaşı Defterleri'nde 'Mehmed Kethüda Cami-i Şerifi' olarak kayıtlıdır (Batur, 1994: 143).

[445] Ayvansarâyî-vd., 2006: 526.

[446] Tuğlacı, 1993: 381.

[447] Can, 2007: 44–45.
Yapının mimarı olarak öne sürülen isimler hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bkz. Can, 2010, s. 108–111.

[448] Yapının ayrıntılı mimari tasviri ve değerlendirmesi için bkz Batur, 1970: 97–112; Batur, 1994: 143–144; Öz, 1997: 51; Ayvansarâyî-vd., 2006: 524-526; Özden, 2009: 42-50.
Yapıda 1970'lerde gerçekleşen restorasyon çalışmaları ve rölöveleri için bkz. Kartın, 1974: 87–98.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Kare planlı tek kubbeli asıl ibadet mekânının kuzeyine eklenmiş olan hünkâr dairesi, harimin arkasında ikinci bir kat oluşturmaktadır (Fotoğraf 233). Basık kemerli üç açıklık ile harime açılan mahfil katı, 6.76x3.39 m. ölçülerinde oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır (Fotoğraf 228).

Mahfil katının harime açılan üç açıklığından batıdaki hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir (Fotoğraf 229). Ancak günümüzde hünkâr mahfilinin kuzeyindeki kemer açıklığının içinin boşaltılması ile hünkâr mahfili de mahfil katına dâhil edilmiştir[449]. Hünkâr mahfili süsleme özellikleri ile harime açılan diğer iki açıklıktan halen ayrılmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr mahfili bütünüyle yapının beden duvarları ve taşıyıcı sistemi üzerinde ikinci bir kat olarak konumlandırılmıştır. Ana kubbeyi taşıyan iki ayak, mahfil katının ön cephesini hem sınırlandırmış hem de döşeme yükünü duvarlarla birlikte zemine aktarmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Basık kemerli üç açıklığın üzerinde yer alan ve üç açıklık ile harime açılan mahfil katının ortadaki bölümü düz, yanlardakiler ise elips şeklinde çıkmalı-balkonlu olarak yapılmıştır. Ortada çıkması olmayan açıklığın cephesinde korkuluk olarak aynı bir birim tasarlanmamış, ancak duvarın devamı niteliğinde bir sınırlandırıcı öge kullanılmıştır. Mahfil katının altındaki basık kemerin hemen üzerinden başlayan yatay dikdörtgen biçimli bir kompozisyonla bezenen bu bölümün aksine yanlardaki açıklıkların önlerinde çıkmalar yapılmıştır. Elips şeklindeki çıkmaların alçıdan yapılmış bitkisel süslemeli kaideleri bulunmaktadır (Fotoğraf 229). Çıkmaların üzerinde yer alan korkuluklar da çıkmanın devamı olarak yapılmışlar ve ortada bir kartuş içerisindeki yüzey boyanarak bırakılmıştır. Hünkâr mahfili batıdaki çıkma ile doğudaki çıkmayı birbirinden ayıran bir cephe özelliği bulunmamaktadır.

[449] Mevcut haliyle harimin kuzeyindeki bütün bir mahfil alanını kaplayan hünkâr mahfili, Sadabad, Teşvikiye ve Dolmabahçe camilerinde de benzer bir uygulama ile özgün halinde harime açılan bir açıklık şeklindeki hünkâr mahfili bölümünün duvarlarının kaldırılarak mahfil katına dâhil edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Ancak bunu kesin olarak ortaya koyabilecek somut bir veri bulunmamaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Mahfil katının bütününde olduğu gibi hünkâr mahfilinin zemininde de ahşap döşeme kullanılmıştır.

Hünkâr mahfilinin harime bakan açıldığı açıklıklarının üzeri basık tonoz şeklinde yapılmışken, bu bölümlerin arkasında kalan ara alanlarda aynalı tonoz ve düz tavanların arkasında çapraz tonozlar tercih edilmiştir.

Harime bakan üç açıklıktan hünkâr mahfili olarak kullanılan batıdaki dekoratif özellikleri yönünden diğerlerinden ayrılmaktadır (Fotoğraf 232). Diğer iki bölümde olduğu gibi bu açıklığın ön bölümü de basık kemerli olarak düzenlenmiş ve arkasında aynalı tonoz örtülü alana yer verilmiştir. Ancak duvarlarda altın yaldızla yapılmış ve üst örtüde alçıdan yapılıp altın yaldızla boyanmış yoğun süsleme programı sadece bu bölümün bir özelliğidir.

Mahfilin alt bölümünde bütünüyle düz tavan kullanılmıştır. Ancak ayaklar ve ayaklarla duvarlar arasınna atılan basık kemerler nedeniyle tavan tek bir birim olmaktan ziyade üç ayrı bölüm halinde yapılmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr dairesine ulaşımı sağlayan ana kapı, batıdaki on basamaklı merdivenle ulaşılan üç açıklıklı sundurmalı bölümde yer almaktadır[450]. Bu ana girişten geçildikten sonra kuzeyde yer alan çift kollu döner bir merdivenle hünkâr dairesinin ikinci katına ulaşılmakta ve hünkâr mahfiline geçilebilmektedir.

Ancak günümüzde mahfil katına ulaşımı sağlayan ikinci bir merdiven sistemi de camiye girildikten sonra asıl ibadet mekânına geçilmeden önce bir kapı ile geçilen doğudaki bölümde yer almaktadır. Buradan mahfil katına çıkılmakta ve hünkâr mahfiline ulaşılabilmektedir.

Hünkâr mahfilinin batı duvarındaki dikdörtgen biçimli düz atkılı açıklık, tek kanatlı ahşap bir kapıya sahiptir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için pencere tasarlanmamıştır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

---

[450] Hünkâr girişinin denize yakın olan batı cephede olması, sultanın camiye deniz yoluyla geldiğini göstermektedir. Batur, 1994: 144.

SÜSLEME: Mahfil katının duvarları sade olarak bırakılmış, hünkâr mahfilinde ise yoğun bir süsleme uygulanmıştır. Bitkisel karakterli motiflerin yoğun olarak kullanıldığı alçıdan yapılmış kompozisyonlar altın yaldızla boyanmıştır.

Hünkâr dairesinin duvarları kalemişi olarak yapılmış kompozisyonlarla kaplanmıştır. Hünkâr dairesi odaların duvar yüzeylerinde naturalist manzara ve yapı resimlerine yer verilmiştir. Ancak çeşitli dönemlerde onarımlar geçiren duvar yüzeylerindeki kompozisyonlar farklılaşmış ve özgün hallerinin hangileri olduğunu tanımlamayı imkânsız hale getirmiştir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfiline ait bir inşa ya da onarım kitabesi olmadığı gibi, mahfil duvarlarında da herhangi bir yazı kuşağı ya da yazılı bezeme bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Hünkâr dairesi uygulaması kapsamında ele alınan örneklerden Sadabad, Teşvikiye ve Dolmabahçe camilerindeki hünkâr mahfilleri, bir bölümden çok cami giriş açıklığı üzerindeki mahfil katının bütünüyle hünkâr mahfili olarak ele alındığı örnekler olarak öne çıkmaktadır. Ancak hünkâr dairesi uygulamasının diğer örneklerinden Küçük Mecidiye, Hırka-i Şerif ve Aksaray Valide camilerinin hünkâr mahfilleri, hünkâr dairesinin cami mekânına açılan balkon-loca şeklinde bir birimi olarak tasarlanmışlardır.

Ortaköy Camisi söz konusu iki grup arasında kalan ilginç bir örnektir. Özgün halinde caminin üzerindeki mahfil katının camiye açılan üç açıklığından batıdaki hünkâr mahfili olarak ele alınmış ve batı beden duvarında yer alan bir kapı ile kasırla bağlantılı hale getirilmiştir. Hünkâr mahfilinin işlevini yitirmesinden sonra kuzeyindeki kemerin içi boşaltılmış ve bu alan mahfil katına dâhil edilmiştir (Fotoğraf 230-231). Bu uygulama ile Sadabad, Teşvikiye ve Dolmabahçe camilerindeki hünkâr dairelerinin durumu da tartışmalı hale gelmektedir. Söz konusu üç örneğin çeşitli restorasyonlar geçirdiği bilinmekte ancak bu uygulamalar esnasında neler yapıldığı tam olarak ortaya konulamamaktadır. Hünkâr mahfili için genel anlamda çok büyük olmayan alanların yeterli olacağı ve büyük alanlardan ziyade farklı işlevlerle kullanılmaya uygun küçük mekânların daha önemli olduğu dikkate alınırsa, söz konusu örneklerin hünkâr dairelerinin özgün halinde harime

açılan üç birimlerinden sadece birinin hünkâr mahfilli olarak kullanıldığı düşünülebilir.

Alçıdan yapılmış ampir etkili motiflerin altın yaldızla boyanması ile oluşturulan süsleme kompozisyonlarına sahip hünkâr mahfili, süsleme programı açısından mahfil katının diğer birimlerinden ayrılmaktadır.

Batı cephede yer alan bir giriş açıklığına sahip hünkâr dairesi, zemin katta iki oda ve iki hol; mahfil katında bir salon, üç oda, iki hol, iki tuvalet ve harime bakan açıklıklardan oluşmaktadır.

2.1.34. İSTANBUL AZİZ MAHMUD HÜDAİ CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 117-119/Fotoğraf: 234-237)

İNCELEME TARİHİ:

TARİH-DÖNEM: 19. yüzyılın ortasına kadar çeşitli eklerle genişletilmiş yapılardan oluşan külliye, 1850'de Üsküdar Çarşısı yangınında türbe haricinde tamamen yanmıştır. 1272/1855–56 yılında külliye yapılarının yerleşim düzeni korunarak yeniden yaptırılmıştır[451].

YAPTIRAN: Külliyenin çekirdeğini oluşturan tekkenin banisi Celveti tarikatının piri Şeyh Aziz Mahmud Hüdaî'dir[452]. Külliyenin ikinci inşası Sultan Abdülmecid tarafından gerçekleştirilmiştir[453].

USTA-SANATÇI: Yapının usta ve sanatçıları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Farklı işlevlere sahip yapılar topluluğunun merkezinde yer alan cami, derinlemesine dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır[454]. Kâgir duvarlı ve ahşap çatılı cami, basık kemerli pencereler ile aydınlatılmaktadır. Bir bodrum kat üzerine yapılmış caminin kuzey ve batı duvarlarına bitişik olarak yapılmış ahşap mahfilleri bulunmaktadır. Kuzeybatıda yer alan minare 20. yüzyıl başında yenilenmiştir.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "L" planlı ikinci kat mahfilinin, kuzeydoğusunda yer alan hünkâr mahfili, doğu ve kuzey beden duvarları tarafından desteklenmekte, birbirine ve beden duvarlarına ahşap kirişlerle bağlanan kare kesitli ahşap sütunlar tarafından taşınmaktadır (Çizim 117, Fotoğraf 234). 2.85x3.79 m. ölçülerindeki, harim kotundan 3.46 m. yüksekliğe yerleştirilmiş

---

[451] Tanman, 1994: 507

[452] Aziz Mahmud Hüdai 1589'da kendi adına bir tekke kurmak için Üsküdar'da arazi satın almış ve 1595'de tekkenin inşaatı tamamlanmıştır. Aziz Mahmud Hüdai'nin hayatı için bkz. Işın, 1994: 505.

[453] Hünkâr mahfili, bu ikinci inşa döneminde camiye eklenmiştir (Tanman, 1991: 340).

[454] Yapının mimari özellikleri için bkz. Konyalı, 1976: 104-107; Tanman, 1991: 340-343; Tanman, 1994: 507-510; Mehmed Râ'if, 1996: 92-93; Öz, 1997: 31; Ayvansarâyî-vd., 2006: 606-612; Dayıoğlu, 2005: 381-390; Barışta, 2005: 531-537.

olan hünkâr mahfilinin güney yönde 0.50 m. taşıntı yapan bir çıkması ve kuzeyinde ise "hünkâr kasrı" bulunmaktadır (Çizim 118, Fotoğraf 237).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Harimin kuzey ve batı cepheleri boyunca yer alan "L" planlı hünkâr mahfili kare kesitli ahşap direklerle taşınmaktadır (Çizim 119, Fotoğraf 234). Direklerin arasına atılmış ahşap kirişler döşemenin yükünü zemine aktarmaktadırlar. Mahfil katının kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, ince bir bağdadi duvarla mahfil katından ayrılmaktadır. Doğu ve kuzey beden duvarları tarafından desteklenen mihraba dikey yönde uzanan dikdörtgen planlı hünkâr mahfili, güney yönde birisi doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış iki ahşap direkle taşınmaktadır. Taş kaidelere oturan direkler sadece döşeme yükünü taşımakla kalmayıp, üst örtüye kadar yükselmekte ve ahşap kirişlerle birbirine ve beden duvarlarına bağlanarak, üst örtü yükünü de zemine aktarmaktadırlar.

Korkuluk ve Kafes: Üç yönde duvarlarla sınırlandırılan hünkâr mahfilinin mihrap yönünde taşıntı yapan elips şeklinde bir çıkması bulunmaktadır. Çıkmanın, bağdadi olarak yapılmış 0.50 m. boyunda bir korkuluğu bulunmaktadır (Fotoğraf 236). Korkuluğun harime bakan cephesi kalemişi olarak yapılmış ortasında bir gülbezekin yer aldığı barok karakterli motiflerden oluşan bir kompozisyonla kaplanırken, iç yüzü caminin geneline hâkim olan açık yeşil renkle badanalanmıştır.

Hünkâr mahfilinin kafesi bulunmamaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Mahfil katı ve hünkâr mahfilini zemini ahşap döşemeli olarak yapılmıştır.

Caminin üzeri içte düz tavan dışarıda kırma çatı ile örtülüdür (Fotoğraf 235). Mahfil katı haricinde harimin üzeri, kalemişi olarak yapılmış barok karakterli bir süsleme anlayışı ile kaplanmıştır. Hünkâr mahfilinin üzeri de düz tavan şeklinde yapılmış ve harim tavanında görülen kalemişi süsleme programında görülen benzer motiflerle bezenmiştir. Alçıdan yapılmış kuşaklarla geçilen tavan yüzeyi iki bölüm halinde ele alınmıştır. Bir çerçeve oluşturan ilk bölümde ana akslara yerleştirilmiş olan bitkisel motiflerin arasında ince bordürlere yer verilmiştir. Dikdörtgenlerin köşelerinin pahlanması ile oluşturulmuş alçı bir çerçeve içerisinde ele alınan ortadaki

bölümde, merkezde gülbezek şeklinde bir çiçek ve bu çiçeğin çevresinde iri yaprak ve kıvrıkdallara yer verilmiştir.

Hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı, mahfil katının döşemealtı tavanı ile bir bütün olarak ele alınmıştır. Alttan çakmalı olarak yapılan pembe renkle badanalanmış tavan yüzeyi mihraba paralel olarak uzanan beyaz renkle boyanmış dikdörtgenler oluşturan çıtalarla hareketlendirilmiştir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım Hekimoğlu Ali Paşa Camisinde olduğu gibi yalnızca hünkâr köşkünden sağlanmaktadır. Hünkâr mahfilinin kuzeyinde doğu beden duvarına bitişik olarak açılmış dikdörtgen biçimli kapı açıklığı, simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmış sade iki kanatla örtülmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin doğu cephesinde basık kemerli bir pencere bulunmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfilinin süsleme programı camininkinden ayrı olarak ele alınmamış ve caminin bütününde hâkim olan üslup, mahfilde de devam ettirilmiştir. Genel anlamda sade durumdaki hünkâr mahfilinin düşey taşıyıcıları, beden duvarları, korkuluk ve tavan yüzeylerinde kalemişi olarak yapılmış geç dönem etkili bitkisel motifler yer almaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi olmadığı gibi herhangi bir yazılı süsleme de görülmemektedir.

DEĞERLENDİRME: Aziz Mahmud Hüdai Camisi hünkâr mahfili, cami hacminin kuzey ve batı cephelerine bitişik olarak yapılmış "L" planlı mahfil katının kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Sadece hünkâr köşkünden ulaşılabilen hünkâr mahfili, mahfil katından bir duvar vasıtasıyla ayrılmaktadır. Elips şeklinde bir çıkma ile harime açılan hünkâr mahfilinin önünde kafes bulunmamaktadır.

Ayazma, Laleli, Beylerbeyi camilerinin hünkâr mahfilleri ile aynı konumda yapılan hünkâr mahfiline en yakın örnek Aksaray Valide Camisinde görülmektedir.

Söz konusu iki örnek birer çıkma ile harime açılmakta ve bu cephelerinde sadece basit korkuluk yer almaktadır.

Geç dönem etkili bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, kalemişi olarak uygulanmış bitkisel motif ve kompozisyonlarla süslenmiştir.

2.1.35. İSTANBUL AKSARAY VALİDE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 120/Fotoğraf: 238-243)

İNCELEME TARİHİ: 22.06.2007

TARİH-DÖNEM: Pertevniyal Valide Sultan tarafından çok beğendiği Ortaköy Camisinin üslubunda olmasını arzuladığı Camisi[455], şehrin işlek bir yerinde Hacı Mustafa Ağa veya Kâtip Camisi olarak anılan yanmış ve harap haldeki mescidin yerine 1288/1871 tarihinde yaptırılmıştır[456].

YAPTIRAN: Caminin Sultan 2. Mahmud'un eşi, Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından mektep, türbe, muvakkithane ve çeşme ile birlikte yaptırılmıştır[457].

USTA-SANATÇI: Cami, Sarkis Balyan (1831–1899) ve Agop Balyan (1837–1875) tarafından yapılmıştır[458].

YAPININ MİMARİ TANIMI: 19. yüzyılda Osmanlı mimarisinde görülen Kuzey Afrika (Mağribi), Endülüs, Hint ve Neo-gotik ağırlıklı motiflerin kullanıldığı eklektik (Seçmeci) üslubun bir örneği olan 10,00x10,00 m. ölçülerindeki kare planlı cami, pandantiflerle geçilen on altı kenarlı oldukça yüksek bir kasnağa sahip kubbe ile örtülüdür[459] (Çizim 120). Dışarıda taş ve içeride kalemişi ağırlıklı yoğun süsleme programı ile öne çıkan yapının kuzeyinde hünkâr dairesi yer almaktadır. Hünkâr dairesinin iki köşesinde tek şerefeli birer minaresi bulunmaktadır[460].

---

[455] Tuğlacı, 1993: 109

[456] Avlunun doğu kapısı üzerinde Sultan Abdülaziz'in tuğrasının altında yer alan beyaz mermere kabartma olarak işlenmiş kitabe, beşer satırlık iki sütundan oluşmaktadır. Günümüzde oldukça kötü durumdaki kitabenin tahlili için bkz. Ersoy, 2002: 181–183.

[457] Açıkyıldız, 1997: 72-77.

[458] Tuğlacı, 1993: 538. Mimar olarak İtalyan asıllı desinatör ve Ressam Pietro Montani'nin adı da geçmektedir (Goodwin, 1971, 425). Tahsin Öz de Montani üzerinde durmaktadır (Öz, 1997: 149; Cezar, 1971: 120). Mimar sorunu konusunda belgelere dayalı genel bir değerlendirme için bkz. Meriç, 1997: 81–102.
Doğan Yavaş, külliyenin 1867-1870-71 tarihleri arasında kaleme alınmış 24 adet evrak halindeki inşaat defterlerine dayanak; külliyenin ustalarının isimleri sıralamış ve Montani Efendi'nin yapıyla alakası olmadığını ortaya koymuştur (Yavaş, 2007: 437-448.).

[459] Yapının eklektik (seçmeci) üslup özelliklerinin genel bir değerlendirmesi için bkz. Saner, 1998: 63-66.

[460] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Aslanapa, 1985: 453; Batur, 1994: 360–362; Öz, 1997: 149-150; Meriç, 1997; Açıkyıldız, 1997: 72–77; Eker, 1997: 14–21.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Kare planlı tek kubbeli asıl ibadet mekânının kuzeyine eklenmiş olan hünkâr dairesinin harimin üzerinde ikinci bir kat oluşturan mahfil bölümü, üç açıklık ile harime açılmaktadır (Fotoğraf 238). Bu açıklıklardan ortadaki ve onun batısında kalan mekânlar yardımcı hizmet mekânı olarak ele alınırken doğuda kalanı hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir (Fotoğraf 239). Eyvan şeklinde harime açılan ve mihraba doğru elips şeklinde bir çıkması-balkonu bulunan hünkâr mahfili, kuzeyinde yer alan bir kapı ile hünkâr dairesine bağlanmaktadır. 5.01x2.99 m. ölçülerindeki hünkâr mahfili, zemin kotundan 3.93 m. yüksekte yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Mahfil katı bütünüyle yapının beden duvarları ve taşıyıcı sistemi üzerinde ikinci bir kat olarak yükselmektedir. Ana kubbeyi taşıyan baldakenin strüktürün kuzeydeki iki birimi ile bu iki birim arasında yer alan iki ayak, mahfil katının ön cephesini hem sınırlandırmış hem de döşeme yükünü duvarlarla birlikte zemine aktarmıştır. Mahfil katının ön cephesini oluşturan üç açıklığın döşeme ve tavanla birleştiği alanlarda ahşap köşebentler yapılarak yatay taşıyıcılar desteklenmiştir. Alt ve üstte ayrı şekillerde yapılan köşebentlerle cephenin görsel etkisi de güçlendirilmiştir.

Korkuluk ve Kafes: Harime bakan üç açıklıktan ortadakinin cephesi düz yanlardakileri ise çıkıntılı olarak yapılmıştır. Bu üç açıklıktan doğudaki daha önce de belirtildiği gibi hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir. Mihraba doğru taşıntı yapan hünkâr mahfilinin çıkmasının şekline uygun olarak yapılmış ampir özellikli 0.84 m. yüksekliğindeki metal döküm tekniğinde yapılmış bir korkuluğu bulunmaktadır. Benzer korkuluk sistemi batı bölümde de uygulanırken orta bölümdeki korkuluk, yan bölümdeki korkuluklara göre daha kısa olarak yapılmış olup, işlenen motifler de değişiklik göstermektedir.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap kaplamalı hünkâr mahfilinin harime açılan cephesi duvar genişliğinde düz tavan olarak ele alınmış, duvar genişliğinin ardında kalan oda bölümünün üzeri ise ortasında elips biçimli bir aydınlık fenerinin olduğu çapraz tonozla örtülmüştür.

Hünkâr mahfilinin beden duvarı ile üst örtünün birleşme alanına doğru kalemişi olarak mukarnas kuşağı yapılmış ve bunun üzerinde de tonoz eteğinde ikili örme kuşağı ve onun da üzerinde salbek ve tığlardan oluşan bir kompozisyona yer verilmiştir. Aydınlık fenerinin çevresinde de benzer uygulama daha küçük boyutlu olarak ve bu kez bakış yönü tam ters istikamette uygulanmıştır. Ancak ne yazık ki bu yoğun süsleme programının bir bölümü ortadan kalkmış ve kalanların bir kısmı da renk ve desen özellikleri kaybetmiş durumdadırlar.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr dairesine batı cephede batıya ve doğu cephede kuzeye bakan özel giriş mekânlarından geçilerek ulaşılmaktadır. Söz konusu girişlerden doğudaki sultanın kullanımına tahsis edilmiş olanıdır. Girişten geçildikten sonra sağ tarafta yer alan oldukça geniş olarak yapılmış metal korkuluklu ahşap merdivenle hünkâr dairesinin üst katına ulaşılmakta ve buradan dar bir holle hünkâr mahfiline ve birkaç basamaklı bir merdivenle de alt kattaki giriş mekânının üzerinde yer alan salona geçilmektedir.

Batıdaki girişten hünkâr dairesinin üst katına ulaşmak için doğudakine göre daha küçük ölçekli ahşap bir merdiven yapılmıştır. Bu merdivenden de üst kattaki dar hole ulaşılmakta ve buradan salona geçilmektedir.

Yapının özgün halinde yer alan bu giriş ve merdivenlere restorasyonlarda yenileri eklenmiştir. Yapının kuzeydeki ana girişinden geçildikten sonra ulaşılan ara mekânın batısına yapılan ahşaptan döner merdivenle üst kattaki salona ulaşma imkânı elde edilmiştir. Cami içerisinde ise girişin doğusunda yer alan ve müezzin mahfili olarak kullanılan alanda ahşap bir merdiven yapılmış ve bu merdivenle hünkâr mahfilinin simetriği durumundaki doğu bölüme ulaşım sağlanmıştır.

Hünkâr mahfilinin kuzey cephesinde doğu köşeye yakın olarak yerleştirilmiş düz atkılı kapı açıklığı, hünkâr dairesinin diğer mekânlarında olduğu gibi simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmış çift kanatlı ahşap kapı kanatları ile örtülmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin kuzey beden duvarında basık kemerli bir penceresi bulunmaktadır. Hünkâr dairesi tarafında metal şebekeli bir parmaklığı bulunan basık kemerli pencere açıklığı sivri kemerli bir çerçeve içerisine

alınmıştır. Hünkâr mahfilinin aydınlatılmasında mahfili örten çapraz tonozun ortasındaki aydınlık fenerinin yanı sıra ön cephedeki çıkma da etkili olmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Hünkâr mahfilinin güney duvarında yarım daire planlı bir niş ve raf bölümünden oluşan kavukluk yer almaktadır (Fotoğraf 241). Kavukluk sade bir halde bırakılmış, yapının duvar ve üst örtüsünde kullanılan kalemişi süslemelerine yer verilmemiştir. Yalnızca raf bölümünün altında duvar yüzeylerinin büyük bir kısmında ortadan kalkmış olan dikdörtgen pano halinde süsleme görülebilmektedir.

SÜSLEME: Aksaray Valide Sultan Camisi, dış cephelerde taş süslemenin çok yoğun olarak kullanıldığı bir yapıdır. Yapının dışındaki taş süsleme iç bölümde kalemişi olarak aynı yoğunlukta kullanılmaya devam edilmiştir[461]. Sade badanalı olarak bırakılmış hünkâr dairesinin aksine hünkâr mahfili de bu uygulamadan nasibini almış ve bütün duvarları ve üst örtüsü kalemişi olarak süslenmiştir (Fotoğraf 240, 242). Kullanılan motif ve kompozisyonlar bitkisel karakterli olup, genellikle panolar halinde ele alınmış ve kırmızı, sarı, altın yaldız, açık mavi gibi renklerle boyanmıştır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfiline ait bir inşa ya da onarım kitabesi olmadığı gibi, mahfil duvarlarında da herhangi bir yazı kuşağı ya da yazılı bezeme bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Yapının kuzeyine büyük bir kütle halinde yerleştirilmiş olan hünkâr dairesinin, cami hacmine bir çıkma vasıtasıyla uzanan hünkâr mahfili, daire ile kıyaslandığında oldukça küçük ölçekli olarak yapılmıştır.

Beşiktaş Küçük Mecidiye, Ortaköy ve Hırka-i Şerif camilerinin hünkâr mahfilleri, hünkâr dairesinin cami mekânına açılan balkon-loca şeklindeki bir birimi olarak tasarlanmış diğer örneklerdir. Ancak bu üç örnekte, mahfil katının camiye açılan üç açıklığından batıdaki hünkâr mahfili olarak ele alınırken; Aksaray Valide Camisinde doğudaki bölüm hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir.

---

[461] Cami içerisinde mermer ve sıva üstüne işlenecek motifler, Oseb Bey ile yamağı Agop Balyan tarafından hazırlanmıştır (Yavaş, 2007: 437).

Caminin bütününde görülen yoğun kalemişi süsleme uygulaması hünkâr mahfilinde de görülmekte; geç dönem etkili motifler, hünkâr mahfili çıkması ve örtü elamanlarında yoğun bir şekilde yer almaktadır. Ancak günümüzde motiflerin büyük bir kısmı tahrip olmuş haldedir.

Caminin, iki katlı olarak yapılmış hünkâr dairesi, zemin katta iki giriş, holler, odalar ve bir tuvalet ile üst katta hünkâr odası, odalar, salon, tuvalet gibi mekânlardan oluşmaktadır (Fotoğraf 243).

2.1.36. İSTANBUL ERTUĞRUL TEKKE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 121-123/Fotoğraf: 244-249)

İNCELEME TARİHİ: 28.07.2007

TARİH-DÖNEM: Hünkâr dairesinin giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 1303/1886 yılında yaptırılan cami-tevhidhane ve selamlığı barındıran esas yapının yanı sıra harem ve misafirhane bölümlerinden meydana gelen tekke 1905-1906'da türbe-kitaplık-çeşme üçlüsü ile donatılmıştır.

YAPTIRAN: 2. Abdülhamid tarafından Şazeli tarikatının ileri gelen şeyhlerinden, bu tarikatın Medeni kolunun kurucusu Şeyh Hamza Zafir Efendi adına yaptırılmıştır[462].

USTA-SANATÇI: Yapının mimarı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yapının yakınında yer alan türbe-kitaplık-çeşme üçlüsü Raimondo d'Aronco tarafından inşa edilmiştir[463].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami, en gösterişlisi güneyde hünkâr dairesine açılan dört girişli bir avlu içerisinde yer almaktadır[464]. Kare planlı cami, güneyinde hünkâr dairesi ve kuzeyinde hünkâr dairesinin simetriği durumundaki selamlık bölümünden oluşmaktadır (Çizim 121-123). Ahşap iskeletli iki katlı yapı, kırma çatı ile örtülüdür. Cami ibadet mekânın üzeri sekiz dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Yapının mihrap ikinci katı ve minberinin olduğu alan dışındaki diğer bölümleri kaplayacak şekilde oluşturulmuş ikinci kat mahfillerinden oluşmaktadır. Yapının kuzeybatı köşesine sonradan ekleniş bir minaresi vardır. Hünkâr dairesi bakımsız durumdaki caminin, selamlık bölümü cami lojmanı olarak kullanılmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin üzerini örten sekizgen kasnaklı kubbenin çevresini mihrap duvarı haricinde bütünüyle kuşatan mahfil katının batısında yer alan hünkâr mahfili, batı beden duvarı tarafından desteklenmekte ve ana kubbeyi taşıyan kare kesitli ayaklar tarafından

---

462 Tanman, 1994: 196.
463 Batur, 1994: 550-551.
464 Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Aslanapa, 1986: 458-459; Öz, 1997: 63; Tanman, 1994: 196-198; Özden, 2009: 76-85.
Yapıda gerçekleştirilen restorasyon çalışması ve rölöveler için bkz. Ergezen, 1974: 69-85.

taşınmaktadır (Çizim 122, Fotoğraf 244). Mahfil katı, hünkâr dairesi ve selamlık bölümü ile irtibatlı iki ayrı bölüm halinde tasarlanmış olup, kuzey ve güney bölümleri arasındaki tek bağlantı, güneydoğu köşede yer alan bir kapı ile sağlanmaktadır. Hünkâr dairesinden ulaşılan hünkâr mahfili, kuzey beden duvarı ile selamlık katının devamındaki mahfil katından bütünüyle ayrılmıştır. 3.05x2.14 m. ölçülerindeki hünkâr mahfili, harim kotundan 3.00 m. yüksekliğe yerleştirilmiştir.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Ahşap iskeletli olarak hazırlanmış yapının, batı beden duvarı tarafından desteklenen hünkâr mahfili, mahfil katını ve sekiz dilimli kubbeyi taşıyan kare kesitli ahşap sütunlarla taşınmaktadır (Fotoğraf 245). Taş malzemeden yapılmış kaidelere oturan sütunların yüzeylerinde çerçeve içerisine alınarak yağlı boya ile yapılmış daire motifleri görülmektedir. Yatay olarak yapılmış silme demetlerinin ardından, sütunların birbirine ve beden duvarlarına bağlanmasında kullanılan ahşap kirişlere geçilmektedir. Belirtilen uygulama sadece hünkâr mahfili için özel olarak ele alınmamış, caminin bütünündeki mahfil katı aynı şekilde taşıtılmıştır.

Korkulukların kaidesi şeklinde devam eden sütunlar, alçıdan yapılmış kompozit başlıklarla sonlanmakta, kubbeyi taşıyan kiriş ve konsollar bu sütun başlıklarının üzerinde yükselmektedir. Alt ve üst kısımlarda yatay silme takımları ile sınırlandırılan sütunların gövdeleri boş bırakılmamış, harime bakan cephelerde ince çıtalarla yapılmış çerçeveler içerisinde alçıdan yapılmış bitkisel kuşaklara yer verilmiştir.

Korkuluk ve Kafes: Kirişin üzerinde yer alan silme kuşaklarının ardından ahşap levhalar şeklinde yapılmış korkuluklara geçilmektedir (Çizim 123, Fotoğraf 246). Mahfilin harime açılan bütün cephelerinde korkuluk panoları aynı şekilde biçimlendirilmişlerdir. Her bölümde üçer adet yatay dikdörtgen pano içerisine delikişi tekniğinde yapılan çiçek ve yaprak motiflerinde oluşan kompozisyonlar aplike edilmiştir. İç içe iki dikdörtgenden oluşan panoların köşelerinde ortalarında elips şeklinde madalyonların yer aldığı köşeliklere yer verilmiştir.

Korkuluğun üzerinde silme takımlarından oluşan iki sıra küpeşteden sonra *gül ağacı*ndan yapılmış kafes bulunmaktadır[465]. Kubbeyi taşıyan kirişlere kadar yükselen kafes, ahşap çıtalardan yapılmış çerçeve ile bu çerçevenin içerisini dolduran yatay ve dikey çıtalardan oluşan çıtakari bölümden oluşmaktadır. Çerçevenin ortası yarım daire kemer şeklinde biçimlendirilmiş ve merkezinde küçük bir pencere kanadına yer verilmiştir. Kafesin üst kısmında delikişi tekniğinde hazırlanmış kıvrıkdal ve çiçek motiflerinden oluşan bir kuşağın aplike edildiği sağır bir friz yer almaktadır. Son derece titiz bir işçilik sergileyen kafeslerin 2. Abdülhamit tarafından yapıldığı düşünülmektedir[466].

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Ahşap döşemeli hünkâr mahfilinin üst örtüsü, bez üzerine alçı ve kalemişi olarak hazırlanmış düz tavandır (Fotoğraf 247). Mihraba dikey yönde uzanan dikdörtgen şeklindeki beyaz zeminli tavan yüzeyi ince kuşaklarla çerçevelenmiş dikdörtgenlerden oluşmaktadır. Merkezde bir daire motifi çevresinde gelişen kompozisyon, dikdörtgenin uzun kenarlarında simetrik olarak düzenlenmiş çiçek demetlerinden oluşmaktadır. Merkezdeki bu kompozisyon üç ayrı kuşakla çevrilmiş ve kuşakların köşelerinde ve kenar ortalarında tam daire gülbezeklere yer verilmiştir.

Hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı, alttan çakmalı olarak yapılmış ve çıtalarla oluşturulmuş dikdörtgenlerden meydana gelen bir kompozisyonla hareketlendirilmiştir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım, caminin güneyinde yer alan hünkâr dairesinden sağlanmaktadır. Hünkâr dairesinin giriş kapısı üzerinde 1305/1887 tarihli inşa kitabesi yer almaktadır. Talik hatlı kitabenin manzum metni Ahmed Muhtar Efendi'ye aittir[467]. Girişin batısında kalan tek kollu döner bir merdivenle ikinci kattaki sofaya çıkılmaktadır. Sofadan önce çokgen planlı yamuk bir odaya ve oradan da hünkâr mahfiline geçilmektedir.

Hünkâr mahfilinin girişindeki tek kanatlı kapı, dört adet dikdörtgen panodan oluşmaktadır.

---

[465] Özden, 2009: 81.
[466] Tanman, 1994: 196.
[467] Tanman, 1994: 197.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin batı cephesini oluşturan beden duvarında yarım daire kemerli ahşap çerçeveli olarak yapılmış pencere bulunmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfili, caminin ve hünkâr dairesinin genel süsleme programına uygun olarak düzenlenmiş; hünkâr mahfilinin bulunduğu bölümde hiçbir özel süsleme uygulamasına gidilmemiştir. 2. Abdülhamid döneminin genel süsleme anlayışı yapının bütününde ve hünkâr mahfilinde de etkindir. Duvar, tavan ve sütunların yüzeylerinde alçıdan yapılmış bitkisel karakterli motifler, ince kalemişi motifler dönemin beğenilerine göre şekillendirilmiştir. Bütünüyle bitkisel kompozisyonların hâkim olduğu hünkâr mahfilinin kafesi, levhaları geometrik bir düzen içerisinde ele alınmıştır (Fotoğraf 248).

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi olmadığı gibi herhangi bir yazılı süsleme de görülmemektedir.

DEĞERLENDİRME: Ertuğrul Tekke Camisi hünkâr dairesi ve onun bir uzantısı durumundaki hünkâr mahfili, konum açısında alışık olmadığımız bir görüntü sergilemektedir (Fotoğraf 249). Bunda caminin, bir tarikat yapısı olarak düzenlenmesinin etkili olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Cami hacminin güneyine hünkâr dairesi ve kuzeyine selamlık bölümü yerleştirilmiş; caminin üzerinde konumlandırılan mahfil katının güneydoğu ucundaki bir geçitle iki mekân arasında bağlantı sağlanmıştır. Adeta bir saray gibi tasarlanmış olan hünkâr dairesinin batı ucunda yer alan hünkâr mahfili, mihraba dikey olarak yerleştirilmiş ve doğu cephesindeki kafesle cami hacmi ile irtibatlandırılmıştır.

Konum ve tasarım açısından ünik bir özellik gösteren hünkâr mahfili ve hünkâr mahfilinin bünyesinde yer aldığı hünkâr dairesinin acilen restore edilmesi gerekmektedir. Üst örtüdeki dönemin ince zevk anlayışını en iyi şekilde yansıtan alçı ve kalemişi ile oluşturulmuş düz tavanların büyük bir kısmı tahrip olmuş olmakla

birlikte halen ihtişamını korumaktadır. Bu nedenle hünkâr dairesinin düştüğü atıl durumdan kurtarılması büyük önem taşımaktadır.

2.1.37. İSTANBUL YILDIZ HAMİDİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 124-126/Fotoğraf: 250-258)

İNCELEME TARİHİ: 31.07.2007

TARİH-DÖNEM: Sözleşmesi 1882'de yapılan cami, hünkâr dairesi, şadırvan ve saat kulesinden oluşan külliye 1885–86 yıllarında tamamlanabilmiştir[468].

YAPTIRAN: Cami, 1877'de Yıldız Sarayı'na yerleştikten sonra Cuma selamlığı, bayram vb. önemli günlerde uzak camilere gitmekten hoşlanmayan Sultan 2. Abdülhamid (1842–1918) tarafından yaptırılmıştır[469].

USTA-SANATÇI: Pars Tuğlacı'nın verdiği bilgilere göre Sarkis Balyan (1831–1899) tarafından yapılan camide Dikran Kalfa (Cüberyan) ikinci kalfa olarak çalışmıştır[470]. Yayınlarda yapının mimarı olarak Nikogos Balyan[471] ve Yanko İoannidis[472] isimleri de verilmektedir. Ancak son yıllarda tespit edilen yeni bilgiler caminin mimarının Ebniye-i Seniyye mimarlarından Rum Nikolaki Kalfa olarak tanınan Nikolaidis Jelpulyo olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır[473].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Yıldız Sarayı yerleşkesinde, açık bir avlu içerisinde yer alan cami, yaklaşık 20.00 x 13.00 m ölçülerinde derinlemesine dikdörtgen plânlı harim ve harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerine bitişik prizmatik dikdörtgen kitleler halindeki hünkâr dairesi katlarından meydana gelmektedir[474]. Harime, iki yanda hünkâr dairesi merdivenleriyle kuşatılmış haldeki dikdörtgen plânlı ara bölümden girilir. Üzeri düz tavanla örtülü caminin, girişe yakın yerleştirilmiş küçük bir kubbesi vardır. Dıştan yüksek bir kasnakla belirtilen bu kubbe, iç mekânda birbirlerine dilimli kemerlerle bağlanan ahşap sütun çiftiyle desteklenmiştir. Yapının kuzeybatı köşesinde, tek şerefeli bir minare yükselmektedir.

---

[468] Duymaz, 2003: 109-110.
[469] Yücel, 1998: 36.
[470] Tuğlacı, 1993:497; Duymaz, 2003: 109.
[471] Çelik, 1996: 115.
[472] Şenyurt, 2006: 185.
[473] Can, 2010: 84–85.
[474] Yapının ayrıntılı mimari tasviri ve değerlendirmesi için bkz. Batur, 1970: 97–112; Batur, 1994: 514-515; Aslanapa, 1985: 464; Öz, 1997: 29; Eker, 1997: 28-34; Açıkyıldız, 1997: 84-88; Yücel, 2009: 205-215.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Caminin kuzeyine yerleştirilmiş olan hünkâr dairesinin doğu bölümünün bir uzantısı durumundaki hünkâr mahfili, mihraba paralel olarak uzanan dikdörtgen şeklinde bir oda olarak tasarlanmıştır (Fotoğraf 254, 256). Bu odanın iki basamakla çıkılan ve harime açılan ahşap bir çıkması ile harimle bağlantı sağlanmıştır (Çizim 124). 8.43x5.61 m. ölçülerindeki hünkâr mahfilinin, harim kotundan 2.78 m. yüksekliğe yerleştirilmiş çıkması 1.39x2.31 m. ölçülerindedir.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr mahfili bütünüyle yapının beden duvarları ve taşıyıcı sistemi üzerinde ikinci bir kat olarak yükselmektedir. Hünkâr mahfilinin harim içerisindeki uzantısı olan çıkması taştan yapılmış sekiz adet konsol ile taşınan yine taştan yapılmış bir platform üzerinde yer almaktadır (Çizim 125, Fotoğraf 250-251). 0.15 m. kalınlığındaki bu platform 0.71x3.28 m. ölçülerindedir.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfili çıkması devrinin en itinalı ahşap işçiliklerinden biri olarak görülmektedir[475] (Fotoğraf 252). Konsollarla taşınan platformun üzerine yerleştirilen ahşap korkuluk ve kafes sistemi üst kısımda tepeliklerden oluşan bir taçla sonlanmaktadır (Çizim 126, Fotoğraf 253). Ortasından geçen bir aks çizgisine göre simetrik olarak düzenlenmiş kafesin alt bölümü sağır halde bırakılmış korkuluk panolarından ibarettir. Üç bölüm halinde düzenlenmiş korkuluğun birbirinin simetriği durumundaki yan bölümleri, kafesi sınırlandıran sütunların kaidesi olarak tasarlanmış ve orta bölümden hafifçe dışarı taşırılmışlardır. Kaidelerde hem yan hem de ön yüzlerde ikişer adet düşey dikdörtgen pano yapılarak kaide yüzeylerinin sağır görünüşü kırılmıştır. Korkuluğun ahşap bir panodan oluşan orta bölümünde ise yatay bir dikdörtgen çerçeve içerisinde, bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon aplike edilmiştir. Delikişi tekniğinde yapılmış ve yatay dikdörtgen şeklinde bir araya getirilmiş kompozisyon, kitap ciltlerini hatırlatır bir tarza dört köşede köşebendler, ortada eliptik bir şemse ve şemsenin iki ucuna yerleştirilmiş salbeklerden oluşmaktadır. Uçları palmetlerle taçlanan şemse ve salbekler girift bir bitkisel örgüden oluşurken, köşebendler daha sade olarak

[475] Hünkâr mahfili kafesleri sedir ağacından olup, bizzat 2. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. Tuğlacı, 1993: 497.

bırakılmıştır. Ahşap yüzeye aplike edilen parçalar, zemini oluşturan yüzeyden daha koyu olarak boyanarak, ahşap yüzeydeki derinlik hissi de arttırılmıştır.

Platformun üzerinde geniş bir kaide ile başlayan korkuluk bölümünden kafese geçişte yatay olarak verilmiş ve dışarı taşırılarak vurgulanmış silme kuşakları ile iki bölüm arasında ayırım keskinleştirilmiştir. Dekoratif bileziklerle kaidelerin üzerine yerleşen içbükey yivli üçer adet sütundan oluşan sütun demetleri yer almaktadır. Sütunların üzerinde ince bir boyun bölümü ile geçilen moresk sütun başlıkları[476], düşey dikdörtgen şeklinde yapılmış ve yüzeyi de iç içe yerleştirilmiş dikdörtgenlerden oluşan yüksek düşey parçaları taşımaktadır. Yanlardaki bu sütun sistemi ortadaki kafesi kuşatmaktadır. Yatay ve düşey akslardan 90°'lik açılarla bir araya getirilen çıtalardan oluşan kafes, daha kalın çıtalardan yapılmış dekoratif kemerlerle bölümlere ayrılmıştır. Kafesin iki palmetle sonlanan üst kısmında, yaklaşık yanlardaki sütunların üzerinde yer alan impostların hizasında, orta ve yanlarda sağır olarak kalan yüzeyler caminin bütününde görüldüğü gibi yıldız motifleri ile kaplanmıştır. Ahşap yüzey üzerine aplike edilmiş yıldızların üzerinde yer alan kafes genişliğindeki yatay bir dikdörtgen çerçeve ile kafes bölümü sonlanmakta ve taç bölümüne geçilmektedir.

Öne taşkın olarak yapılmış taç bölümü yatay olarak düzenlenmiş üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm aplike çıtalarla kenarlarda yatay ve düşey dikdörtgenler ile köşelerde içleri yıldızlarla dolgulanan karelerden oluşan bölümlere ayrılmıştır. Karelerin olduğu bölümlerin alt kısımlarında eliptik küreler yerleştirilmiştir. İki yanda sütunların üst ortasına gelen alanlarda düşey dikdörtgen şeklinde, kafesin üzerinde ise beş açıklık halinde yanlardakilerden daha geniş olarak yapılmış yüzeysel nişler yer almaktadır. Ortadaki nişlerin yüzeyinde korkulukta görülen ve bir tepelikle sonlanan şemsenin uç bölümlerine yer verilmiş, yanlarda ise köşebendlerle kompozisyon tamamlanmıştır. Nişlerin üzerinde mukarnaslardan oluşan bir kuşak üç cepheyi de dolaşmakta cephedeki yatay bölünme hissini güçlendirmektedir. Mukarnasların üzerinde ön cephede onbir tam ve iki yarım yan cephelerde ise iki tam ve ikişer yarım tepelik ile çıkmanın cephe sistemi

[476] Moresk sütun başlıklarının çeşitleri ve görüldüğü yerler için bkz. Saner, 1998: 67.

sonlanmaktadır. Tepeliklerin yüzeyleri boş bırakılmamış, aşağıda nişlerde olduğu gibi karmaşık bitkisel örgüden oluşan kompozisyon aplike edilmiştir.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfili ve hünkâr mahfilinin çıkmasının döşemesi ve tavanı ayrı ayrı ele alınmıştır. Çıkma taş konsollarla taşınan taş platforma otururken; hünkâr mahfili ahşap döşemelidir. Çıkmanın üzeri düz tavan olarak yapılmış ve çıkmanın içerisinde yan bölümlerde yer alan şemse, salbek ve köşebendlerden oluşan bitkisel kompozisyonların aynısı tavan yüzeyine de yerleştirilmiştir. İki çıta kuşağı ile dikdörtgenler içerisine alınmış tavan ve yan yüzeylerdeki aplike kompozisyon, korkuluğun ön cephesindeki kompozisyonun bir çeşitlemesinden ibarettir.

Hünkâr mahfilinin üzeri oldukça gösterişli bir süsleme kompozisyonu ile bezenmiş düz tavandır (Fotoğraf 257). Aralarında yüzeysel nişlere yer verilen altın yaldızla boyanmış konsollarla geçilen dikdörtgen şeklindeki tavan yüzeyi, köşelerde sekiz kollu yıldızdan gelişen dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır. Uzun kenarlarda yine sekiz kollu ve tavanın ortasında oniki kollu yıldızın alçı kuşaklarla bir bütün olarak birleştirilmesi ile oluşturulmuş geometrik örgü altın yaldızla boyanmıştır.

Alçıdan oluşturulmuş kuşakların arasında kalan yüzeyler, çerçeve içerisinde dikdörtgen, daire ve elips biçimli ayrı panolar olarak ele alınmış kalemişi süslemelerle tamamen kaplanmış haldedir. Yan bölümlerde ve yıldızların içlerinde uçuk pembe zemin üzerine açık mavi renkle yapılmış karmaşık bitkisel motifler, tavanın orta bölümünde yıldızlara dönüşmektedir. Dikdörtgen tavanın uzun kenarlarına yakın bölümlerinde çiçek motiflerinden oluşan natürmortlar işlenmiştir.

Kapı ve Merdiven: Bir bodrum kat üzerine yüksek girişli bir zemin kattan oluşan hünkâr dairesine, dairenin kuzey cephesinde iki uca yerleştirilmiş olan özel girişlerden ulaşılmaktadır. Mermer malzemeden yapılmış korkuluk ve basamakları bulunan merdivenlerle her iki cephede de geniş bir hole ulaşılmakta ve buradan da harime açılan çıkmaları bulunan odalara geçilmektedir (Fotoğraf 255). Söz konusu hollerde yer alan birer merdivenle hünkâr dairesinin iki kanadını birbirine bağlayan ve kafeslerle bölünmüş birimlerden oluşan mahfil katına ulaşılmaktadır.

Hünkâr mahfilin birisi kuzey diğeri batıda olmak üzere kapısı bulunmaktadır. Kuzeydeki dört tablalı çift kanatlı kayıt, seren ve panoları mavi zemin üzerine altın yaldızla işlenmiş bitkisel kompozisyonlarla bezenmiş kapı hünkâr mahfiline ulaşımı, doğudaki ahşap çerçeveli çift kanatlı camlı kapı ise hünkâr mahfili çıkmasına ulaşımı sağlamaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilin ikisi güney ikisi de doğu beden duvarında olmak üzere toplam dört adet sivri kemerli penceresi bulunmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Yıldız Camisi hünkâr dairesi ve mahfili, Osmanlı camileri içerisinde en yoğun süsleme programına sahip örneklerden birisidir. Caminin genelinde hâkim olan oryantalist üslup ögelerinin seçmeci bir anlayışla uygulanışı, hünkâr dairesinde de tüm çeşitliliği ile görülmektedir[477]. Hünkâr mahfilinin bütün yüzeyleri boş yer bırakılmamacasına yoğun, hatta insanı yoran bir üslupta bezenmiştir. Duvar yüzeylerinde zeminden başlayan ve pencere altlarına kadar devam eden klasik anlamda çini kaplı duvar yüzeylerine bir gönderme olarak kabul edilebilecek kalemişi bezeme, bitkisel bezemeli iki kuşak arasında tavan başlangıcına kadar devam etmektedir. Duvarların tavanla birleştiği bölümde yer alan gösterişli konsollar ve konsolların arasında kalan nişlerle güçlenen ve nihayet tavandaki alçıdan yapılmış geometrik kompozisyonlar arasındaki yüzeyleri bütünüyle kaplayan karmaşık bitkisel kompozisyonlarla zirve yapan süslemeler, altın yaldız, sarı, mavi ve kırmızı renklerde boyanmıştır.

Bunun yanında daha önceki hünkâr mahfili örneklerinde görmediğimiz aksesuarlarda bu mahfil de görülmektedir. Çini soba olarak adlandırılan beyaz renkli seramik kaplı soba tek başına muhteşem bir eserdir.

Hünkâr mahfilinin çıkmasının oturduğu platformu taşıyan konsollar, sadece taşıyıcı bir öge olarak ele alınmamış daha ziyade görsel yönleri üzerinde durulmuştur. Yan yüzeyleri altın yaldızla boyama olarak yapılmış kafes şeklinde birbirini kesen çapraz çizgilerden oluşan konsolların ön yüzlerinde yine altın yaldızla

[477] Kuban, 2007: 641.

yapılmış düşey istikamette dörder ince çizgi ile hareketlendirilmiştir. Birbirinin tekrarı durumdaki sekiz çıkmanın her birinde platformun oturduğu üst ve konsolun duvar yüzeyinde sonlandığı alt bölümlerde, ön ve yan cephelerde olmak üzere üçer adet çarkıfelek yer almaktadır. Çarkıfeleklerin yer aldığı ve altın yaldızla kare biçiminde bir çerçeve içerisine alınmış yüzeylerden aşağıya doğru sarkan eliptik toplar, konsolların görsel tasarımını güçlendirmektedir. Söz konusu eliptik toplar kafesin taç bölümünün altında da bu kez ahşap olarak tekrarlanmaktadır.

Moresk sütun başlıkları, delikişi tekniğinde yapılmış karmaşık bitkisel motiflerin aplike edildiği yüzeyler, palmetlerle nihayetlenen kafes ve gösterişli tepelik bölümü çıkmanın cephedeki en dikkat çekici bölümlerini oluşturmaktadır.

Genel anlamda yoğun süsleme programının temelinde yıldızlar, karmaşık bitkisel motifler yer almakta ve söz konusu motifler, yüzeyleri bir ağ gibi kaplamaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfiline ait bir inşa ya da onarım kitabesi olmadığı gibi, mahfil duvarlarında da herhangi bir yazı kuşağı ya da yazılı bezeme bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Yıldız Hamidiye Camisi hünkâr mahfili, caminin doğusunda yer alan dairenin cami içerisindeki uzantısı durumunda olup, Üsküdar Selimiye Camisi ile başlayan ve Nusretiye Camisi ile devam eden bir zincirin son halkasını oluşturmaktadır. Üsküdar Selimiye Camisi hünkâr mahfili harim içerisine uzanmak yerine tek cephesi ile harime açılmakta iken son iki örnekte hünkâr mahfilleri caminin beden duvarından öne taşırılmışlar ve cami hacmine uzanan bir çıkma halini almışlardır. Nusretiye Camisi hünkâr mahfili bütünüyle bir çıkma yaparken, Yıldız Hamidiye Camisi hünkâr mahfili bütün bir mekân olarak değil ikinci birim olarak oluşturulmuş balkonla harime bağlanmıştır.

Geç dönem süsleme özelliklerini barındıran yoğun bir süsleme programına sahip hünkâr mahfilinin korkuluk ve kafesin yer aldığı doğu cephesi, beden duvarları, tavanı bitkisel süsleme programına uygun motif ve kompozisyonlarla bezenmiştir.

Caminin kuzey cephesinde yer alan, doğu ve batı kısımlarında dışarıya doğru çıkıntılar meydana getiren iki katlı sivil bir yapı görünümündeki hünkâr dairesi simetrik olarak düzenlenmiştir. Hünkâr mahfili barındıran batı hünkâr kasrı, odalar, hol ve merdivenlerden oluşmaktadır (Fotoğraf 258).

Yıldız Hamidiye Camisindeki yoğun süsleme programlı hünkâr mahfili ve dairesi ile kökleri İslam mimarisinin ilk devirlerine kadar uzanan ve en özgün örnekleri Osmanlı mimarlığında görülen hünkâr mahfili geleneği de son bulmuştur.

2.2. Camilere Sonradan Eklenen Hünkâr Mahfilleri:

Bu grup içerisinde yer alan 12 hünkâr mahfilinden üç tanesi kiliseden camiye çevrilen yapılarda, diğerleri ise Osmanlı döneminde daha önceki yıllarda inşa edilmiş camilerde yer almaktadırlar. Mevcut yapılara eklenen hünkâr mahfilleri, caminin genel karakterinden ziyade dönemin zevk ve süsleme anlayışına uygun olarak biçimlendirilmişlerdir. Bu grupta yer alan örneklerde birkaç istisna haricinde malzemenin de mermer yerine ahşap olarak yaygınlık kazandığı görülmektedir.

2.2.1. İSTANBUL HASEKİ SULTAN CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 127-131/Fotoğraf: 259-263)

İNCELEME TARİHİ: 27.06.2007

TARİH-DÖNEM: Mimar Sinan'ın İstanbul'daki ilk eseri olan medrese, sıbyan mektebi, çeşme, imaret ve darüşşifadan oluşan Haseki Külliyesinin camisi kıble kapısı üzerindeki tamir kitabesine göre 945/1538–39 yılında tamamlanmıştır[478]. Ancak cami, bugünkü görünümüne 1021/1612–13 yılında kavuşturulmuştur.

YAPTIRAN: Haseki Hürrem Sultan (öl. 965/1558) tarafından yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş olan külliyenin camisine daha sonra tek kubbeli bir hacim daha ilave edilmiştir[479].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Haseki Külliyesi, adını verdiği caddenin iki tarafında yoğun bir şekilde planlanan yapılardan oluşmaktadır (Çizim 127).

Caddenin bir tarafında yer alan ve Sinan tarafından yapılan cami, beş bölümlü bir son cemaat yeri ile istiridye yivli tromplarla geçilen tek kubbeli kare mekân ve tek şerefeli bir minareden oluşmaktadır[480].

---

[478] Caminin kitabeleri ve tarihlendirme için bkz. Konyalı, 1950: 112, 114; Kuran, 1974: 65–66, 7. dipnot; Yüksel, 2004: 158-159.

[479] Mevcut hünkâr mahfili, Sinan tarafından inşa edilen yapıya sonradan eklenen doğudaki bölümde yer almaktadır. Bu bölümün ustası bilinmemekle birlikte; kitabede yaptıran olarak cami mütevellisi Hasan Bey'in adı geçmektedir. Oktay Aslanapa ise kaynak belirtmeden mimar olarak Mehmed Ağa'nın adını vermektedir. Aslanapa, 1986: 181. Ayrıca bkz. Çobanoğlu, 1987: 239–240; Küçükkaya, 1987: 151.

[480] Yapının mimari özellikleri için bkz. Kuran, 1974: 57–86; Sözen vd., 1975: 166; Kuban, 1994: 4-6; Öz, 1997: 68; Kuban, 1978: 106-107; Ayvansarâyî-vd., 2006: 147; Yüksel, 2004:158-159; Wiener, 2002: 419-422.

Kitabesine göre mevcut yapının cemaatin ihtiyacını karşılayamaması üzerine 1021/1612–13 yılında kubbeli mekânın doğusuna ikinci bir kubbeli mekân daha eklenmiştir. Bu mekân iki sütun ile ortada büyük yanlarda daha küçük üç sivri kemerle ilk hacme bağlanmıştır. Bu esnada yapının mihrabı da doğuya kaydırılarak iki mekânın birleşme noktasına yerleştirilmiştir.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğuda kalan kubbeli bölümünde kuzey ve doğu duvarlara bitişik olarak yapılmış ikinci kat mahfilinin güneydoğu köşesi hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir (Çizim 128, Fotoğraf 259-260). Harim zemininden 2.98 m. yükseklikte bir konumda yer alan hünkâr mahfili, 3.56x3.77 m. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır (Çizim 129).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Harimin doğu bölümünde, kuzey ve doğu beden duvarları tarafından desteklenen ve ahşap direkler yardımıyla taşınan "L" planlı ikinci kat mahfili yer almaktadır. İkinci kat mahfilin güneydoğu köşesinde ise bu mahfilin bir uzantısı halinde doğu ve güney duvarlara bitişik, batı yönde ahşap dikmelerle taşınan hünkâr mahfili bulunmaktadır (Çizim 130). Hünkâr mahfili, basit bir ahşap paravan ile mahfil katından ayrılmıştır.

Mahfil katının yükünü zemine aktaran kare kesitli 2.62 m. boyundaki ahşap direkler, kaide olmadan doğrudan harim zeminine oturmaktadırlar. Mahfil katının döşemesini taşıyan ahşap kirişler ile direklerin birleşme bölümlerinde ise alçıdan yapılmış dekoratif yastıklar (impost) yer almaktadır. Aynı tarzda yapılmış ahşap direklerden güney tarafta yer alan üç tanesi hünkâr mahfilinin taşınmasına destek olmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Mahfil katının harime bakan cepheleri, 0.91 m. yüksekliğinde çıtakari korkulukla sınırlandırılmıştır.

Hünkâr mahfilin harime bakan batı cephesinde ise farklı bir uygulamaya yer verilmiş ve hünkâr mahfilinin farklılığının vurgulanması sağlanmıştır (Çizim 131). İki eşit birim halinde tasarlanan cephenin her bir bölümünde altta üç bölüm halinde düzenlenmiş 0.63 m. yüksekliğinde korkuluk ve üstte çıtakari olarak yapılmış büyük

boyutlu ikişer pencere ile bu pencerelerin alt bölümlerinde daha küçük boyutlu birer pencereye yer verilmiştir[481]. Günümüzde kafesler beyaz yağlı boya ile kafeslerin oturduğu ahşap bölümler ise yeşil yağlı boya ile boyanmıştır.

Hünkâr mahfilinin kuzey cephesi de iki bölüme ayrılmış ve doğudaki bölümde bir kapı açıklığına yer verilmiştir.

Söz konusu iki cephede de son olarak ikişer adet bitkisel kompozisyonlu ahşap tepeliğe yer verilmiş ve cephe böylece tamamlanmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Ahşap döşemeli ikinci kat mahfilinin ve hünkâr mahfilinin altı, boydan boya kuzey-güney doğrultuda uzanan çıtalarla alttan çakmalı tavan olarak yapılmış ve yağlı boya ile boyanmıştır.

Hünkâr mahfilinin üst bölümü için ise özel olarak bir tavan tasarımına gidilmemiş harimin üzerini örten doğudaki kubbe mahfilin de üst örtüsü olarak kullanılmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hem ikinci kat mahfiline hem de hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan ahşap merdiven, doğu beden duvarına bitişik olarak kuzey-güney doğrultuda yapılmıştır. 15 basamaklı merdivenin girişi kuzeye bakmakta olup, çevresi kapalı olan merdivenin ahşap bir kapısı bulunmaktadır.

İkinci kat mahfilinden ahşap bir sistemle ayrılmış olan hünkâr mahfilinin sade basık kemerli bir giriş açıklığı ve bu açıklığı örten ahşap bir kapı kanadı vardır.

Pencere ve Aydınlatma: Yapının doğu cephesinde, mihrap duvarına en yakın ilk pencere hünkâr mahfilin aydınlatılmasına imkân tanımaktadır. Dikdörtgen biçimli bu pencerenin çevresi yapıdaki bütün pencerelerde olduğu bitkisel karakterli geçmelerden oluşan bir kuşakla bezenmiştir[482].

Mihrabiye: Hünkâr mahfilinin güney duvarında kalemişi olarak yapılmış 2.23x1.42 m. ölçülerinde simgesel bir mihrabiyesi bulunmaktadır (Fotoğraf 262).

---

[481] Bu küçük pencerelerin, cemaate sultanın hünkâr mahfiline geldiği uyarısını yapmak amacıyla tasarlandıkları yaygın olarak kabul gören bir görüştür. Sultan hünkâr mahfiline geldiğinde bu pencereler açılır ve sultan buradan kendini cemaate gösterirlerdi (Karateke, 2004: 203-204).

[482] Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1960–70 yılları arasında caminin bütününde gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları esnasında kalemişleri de elden geçmiştir. Pencere çevresindeki süslemeler de bu dönemde yenilenmiş olmalıdır.

Bütün harim duvarlarında yer alan beyaz zemin üzerine mavi boya ile yapılmış bitkisel karakterli bezemelerden kırmızı renkli bir kuşakla ayrılan mihrabiye; kırmızı zemin üzerine beyaz ve turkuaz renkli boya ile yapılmış bitkisel bezemelerden oluşan bir kuşakla sınırlandırılmıştır. Kıvrık dalların arasına yerleştirilmiş olan narçiçekleri ve hatayilerden oluşan bitkisel kuşağın ardından, beyaz renkli bir zemine sahip olan mihrap nişi gelmektedir. Yarım daire bir kemerle sınırlandırılan mihrap nişinin kemer köşeliklerinde kıvrık dallardan oluşan kompozisyonlara yer ver verilirken; nişin yan kısımlarında turkuaz, kırmızı ve sarı renklerden oluşan perde motifi yer almaktadır.

Kavukluk: Doğu ve güney beden duvarlarının köşesinde hünkâr mahfili döşemesinden 0.70 m. yükseklikte üçgen planlı sade bir kavukluk birimi bulunmaktadır (Fotoğraf 261).

SÜSLEME: Hünkâr mahfilinde yer alan süslemeleri beden duvarlarında yer alan kalemişleri ve mahfil cephelerinde yer alan ahşaba dayalı süslemeler olmak üzere iki ana grupta ele almak mümkündür[483]:

Beden duvarlarında yer alan süslemeler hünkâr mahfili için özel olarak tasarlanmamış, cami genelinde gerçekleştirilmiş çalışmalardır. Sadece kalemişi olarak ele alınmış olan mihrabiye bu konuda istisna teşkil etmektedir. Geç dönemde gördüğümüz perde motifi ile öne çıkan mihrabiye, bitkisel karakterli motif ve kompozisyonlara sahiptir.

Hünkâr mahfili cephelerinde ise özellikle batı cephe, kafes uygulaması ile dikkat çekmektedir. Bunun yanında özellikle kafeslerin üzerinde yer alan dört adet taç, yoğun bir bitkisel süslemenin ahşap oyma tekniğinde uygulandığı alanlardır. Bu kompozisyonlarda ortada beyaz renkli yağlı boya ile boyanmış bir vazodan çıkan çiçek ve kıvrık dallardan oluşan yeşil yağlı boya ile boyanmış bitkisel motifler yer almaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur.

---

[483] Doğan Kuban, 1969-1970 arasında yapılan restorasyonlarda yapının süsleme programının yenilendiğini belirtmektedir. Bkz. Kuban, 1978: 107.

DEĞERLENDİRME: Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırılan caminin 1612–13 yılında ilave edilen doğu bölümünde yer alan hünkâr mahfili, ahşap malzemeden yapılmış olup, caminin geneline nazaran sadedir.

Haseki Sultan Camisi hünkâr mahfili, özellikle Osmanlı mimarisinin klasik döneminde yaygın olarak görülen biçimde yapının güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Buradaki uygulamada hünkâr mahfili bağımsız bir birim olarak değil, ikinci kat mahfilinin bir uzantısı şeklinde yapılmıştır. Ancak hünkâr mahfili, mahfil katından öne taşırılarak, cephede kafes ve tepeliklerle zenginleştirilerek farklılığı ve önemi vurgulanmıştır. Benzer örnekler, klasik dönem uygulamalarında sıklıkla görülmekle birlikte, kullanılan malzeme mermer ve taş olarak değişiklik göstermektedir. İstanbul Süleymaniye, Sultan Ahmet, Eminönü Yeni, Nuru Osmaniye, Fatih, Emirgan Hamid-i Evvel ve Edirne Selimiye camilerinin hünkâr mahfilleri de benzer şekilde mahfil katının uzantısı olarak yapılmışlardır. Ancak bu örneklerden Eminönü Yeni ve Emirgan Hamid-i Evvel camilerinin hünkâr mahfillerinin Haseki Sultan Camisinde olduğu gibi, mahfil katları ile doğrudan bağlantıları vardır. Diğer örneklerde ise hünkâr mahfilleri, mahfil katları ile aynı kotta olmalarına rağmen payanda ve duvarlarla birbirlerinden ayrılmış durumdadırlar.

Yalın bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, duvar yüzeyine uygulanmış bitkisel karakterli kompozisyonlar ve ahşap malzeme üzerine uygulanmış bitkisel motiflerle Osmanlı sanat anlayışının geç dönem özelliklerine uygun olarak süslenmiştir.

Hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren herhangi bir kitabesi ve belgesi bulunmaması mahfilin yapılış tarihine ihtiyatla yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Hünkâr mahfilinin yapım tarihi için verilebilecek en erken tarih 1612–13 yılları olmalıdır. Ancak hünkâr mahfilinin ahşap malzemeden yapıldığı dikkate alınırsa bu tarihe de kesin gözüyle bakılmamalıdır. Yapıdaki süslemelerin de hünkâr mahfilinin yapım tarihine ilişkin bir ayrıntı barındırmadığı görülmektedir. Sadece hünkâr mahfilin taç bölümünde yer alan vazodan çıkan çiçekler dikkate alınarak mahfilin geç dönemde yapılmış olabileceği üstünde durmak mümkündür.

2.2.2. İSTANBUL GALATA ARAP CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 132-136/Fotoğraf: 264-268)

İNCELEME TARİHİ: 04.08.2007

TARİH-DÖNEM: Caminin yapılışı ile ilgili çeşitli rivayetler[484] bulunmakla birlikte yapının bulunduğu alandaki ilk yapı, bir Bizans dönemi kilisesidir. 13. yüzyılda harap haldeki bu kilisenin kalıntıları üzerine Latinler tarafından bir kilise yaptırılmıştır[485]. Dominiken tarikatı tarafından kullanılan kilise, 1475'ten önce Galata Camisi adıyla camiye çevrilmiştir[486].

YAPTIRAN: Kiliseden camiye çevrilen yapı çeşitli dönemlerde onarımlar geçirerek günümüze ulaşmıştır. Ancak Semavi Eyice "*mihrap, hünkâr mahfili ve yan kapıların, barok üslupta olduklarını*" belirtmekte ve söz konusu birimlerin 1734/35'de Saliha Sultan tarafından yapılan tamir dönemine ait olduğunu yazmaktadır[487].

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Derinlemesine dikdörtgen planlı cami gotik üslupta inşa edilmiştir[488]. Düz tavanlı ve kırma çatılı yapının, mihrap bölümü kaburgalı çapraz tonozla örtülüdür. Mihrap duvarının sağında yer alan kare planlı çan kulesi minareye çevrilmiştir. Yapının şadırvanlı avlusuna minarenin altında geçilerek ulaşılmaktadır. Yapı üç yönde mihrap duvarına kadar uzanan ahşap mahfil katı ile sarılmış haldedir.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı ikinci kat mahfilinin güneydoğu ucuna eklenen ahşap hünkâr mahfili, güneyde beden

---

[484] Evliya Çelebi, caminin Ömer İbn Abdülaziz tarafından yaptırıldığını, daha sonra birçok defa kiliseye çevrildiği ve daha sonra tekrar asli şekline döndürüldüğünü yazmaktadır (Evliya Çelebi, 1995: 183).

[485] 1913 yılında gerçekleştirilen tamir sırasında yapının zemininde Latin mezar taşları bulunmuş ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne kaldırılmıştır. Söz konusu mezar taşları için bkz. D'alessio, 1942.

[486] 1492'de İspanya'dan göç eden Arapların, cami çevresine yerleştirilmesi ile cami "Arap Camisi" adını almıştır. Eyice, 1994: 294–295.

[487] Eyice, 1994: 295.

[488] Yapı için bkz. Şehsuvaroğlu, ty: 140; D'alessio, 1942; Eyice, 1994: 294–295; Öz, 1997: 5; Gurlitt, 1999: 41–42; Ayvansarâyî-vd., 2006: 424-427; Wiener, 2002: 79-80.

duvarı, kuzeyde ise mahfil katının ucuna eklenmiş duvar arasında kalmakta ve harime doğru sütunlarla çıkma yapmaktadır (Çizim 132-133, Fotoğraf 264). 4.94x4.30 m. ölçülerindeki hünkâr mahfili, harim kotundan 4.70 m. yüksekliğe yerleştirilmiştir.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr mahfili iki ahşap direkler ve bir mermer sütunla taşınmaktadır. Hünkâr mahfilinin güney cephesini sınırlandıran ayak da mahfilin taşınmasına destek olmaktadır (Çizim 134-135, Fotoğraf 265). Mermer sütun duvara bitişik olarak yapılırken; kuzeydeki mahfil katının devamı niteliğindeki iki ahşap sütunun arasında ahşap çerçeveli bir camekân yer almaktadır.

Damarlı gri mermer sütun, düşey dikdörtgen şeklinde yüksek bir kaideye oturmakta ve bitkisel karakterli bir sütun başlığı ile kirişi taşımaktadır. Kompozit etkili çift kademeli boyun ile üst bölümden oluşan sütun başlığı, dört köşede yer alan volütler ve bu volütlerin arasına yerleştirilmiş girlandlar ile cephelerdeki çiçek motiflerinden oluşmaktadır.

Sekizgen olarak şekillendirilmiş ahşap direkler, sekizgen taş kaideler üzerinde yükselmektedir. Üst kısımda köşeleri pahlanarak kare haline dönüştürülen sütunların üzerinde konsollara oturan yastık ve yastığın üzerinde de ahşap kirişler yer almaktadır. Mermer sütunla kuzeyindeki ahşap direk arasına atılan ahşap kiriş; iki ahşap kiriş üzerinde doğu-batı doğrultuda atılan iki kiriş ve camekânlı bölümü sınırlandıran kuzey-güney doğrultudaki kiriş ile hünkâr mahfilinin oturduğu döşeme sistemini oluşturmaktadır. Ayrıca mermer sütunun bitişik olarak yapıldığı ayak ile bu ayağın doğusundaki ayağın arasına atılan bir kiriş de hünkâr mahfiline destek olmaktadır.

Kirişlerin üzerinde batı cephede ahşap, kuzey cephede alçıdan bir kuşak, mahfil döşemesini belirtmektedir.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin bağdadi olarak yapılmış, ahşap bir küpeşte ile sonlanan sade korkuluğu beyaz renkle boyanmıştır.

Hünkâr mahfilin kuzey ve batı cepheleri üçer bölüm halinde yapılmış ahşap kafes levhaları ile kuşatılmıştır (Çizim 136 Fotoğraf 266). Hünkâr mahfilini taşıyan

sütunların üzerine yerleştirilmiş olan ve yapının üst örtüsüne destek olan kare kesitli ahşap direklerin arasına yine kare kesitli ama bu kez daha ince dikmeler yerleştirilmiş ve direklerden başlayan ahşap kirişler bu dikmelerle de desteklenmiştir.

Düşey olarak simetrik düzende ikişer bölüm halinde yapılmış olan kafes levhalarından batı cephede çıkma yapan bölümün iki ucundakiler dışbükey olarak diğerleri düz levhalar halinde yapılmışlardır (Fotoğraf 268). Geometrik geçmeler ve yaprak motiflerinden oluşan kafes levhaları, delikişi tekniğinde yapılmış motiflerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur.

Hünkâr mahfilinin doğu cephesi ise bağdadi olarak yapılmış bir duvarla sınırlandırılmış, duvarın ortasında bir kapı açıklığına yer verilmiştir.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Yapının üzeri apsis çıkıntısının olduğu kaburgalı çapraz tonozlu bölüm haricinde bütünüyle alttan çakmalı düz tavanla örtülmüş ve mahfil döşemeleri de ahşap malzemeden yapılmıştır. Ancak hünkâr mahfilinin üzeri bağdadi basık bir kubbe ile örtülmüştür. Bütünüyle sıvanmış ve beyaz renkle boyanmış kubbenin köşelerinde çatlaklar ve dökülmeler görülmektedir.

Hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı alttan çakmalı olarak yapılmış ve çıtalarla taksimatlara ayrılmıştır. Hünkâr mahfilinin harime doğru çıkma yaptığı bölümün döşemealtı tavanında ise merkezden çıkan ışınlardan oluşan güneş motifi yer almaktadır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım, yapının doğu beden duvarındaki mermer söve ve düz atkılı açıklıktan sağlanmaktadır. Giriş açıklığının üzerinde yeşil zemin üzerine celi sülüs hatlı yazı panosu yer almaktadır. Çift kanatlı ahşap kapılardan geçilerek önce harimin güneydoğu köşesine geçilmekte ve burada yer alan merdivenle hünkâr mahfili katına ulaşılmaktadır. Bu bölümün güney ve batı cepheleri camekânla sınırlandırılarak camiden koparılmış ve hünkâr mahfili için bağımsız bir giriş haline getirilmiştir (Fotoğraf 267). Ancak her iki cephede yer alan kapılardan da bu bölüme geçiş imkânı bulunmaktadır. Bursa kemerleri ile sonlanan dekoratif korkuluklardan oluşan merdiven korkulukları, mahfil katında sonlanmaktadır. Mahfil katındaki geniş bir sahanlıktan ahşap söve ve düz atkılı

açıklıktan hünkâr mahfiline geçilmektedir. Hünkâr mahfiline girişte kapı kanatları bulunmamaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için pencere tasarlanmamıştır. Ancak hünkâr mahfilinin doğusundaki sahanlığın sivri kemerli iki penceresi bulunmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Duvarları bütünüyle sıvalı ve beyaz renkle badanalanmış olan hünkâr mahfili, oldukça sadedir. Döşemealtı tavanındaki çıtalardan oluşan geometrik uygulamalar, uçları yontularak şekillendirilmiş konsollar ve bitkisel karakterli motiflerle süslenmiş geç dönem etkili mermer sütun başlığı ile kafes haricinde herhangi bir süsleme görülmemektedir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi olmadığı gibi herhangi bir yazılı süsleme de görülmemektedir.

DEĞERLENDİRME: Galata Arap Camisi hünkâr mahfili, kiliseden camiye dönüştürülmüş bir yapıya 1734-35'de Saliha Sultan tarafından gerçekleştirilen tamiratta eklenen ve bütünüyle ahşap malzemeden yapılan bir uygulamadır. Klasik dönemdeki yerine uygun olarak konumlandırılmış olan hünkâr mahfili, galeri katının ucunda özel olarak tasarlanmıştır. Mahfil katı ile hünkâr mahfili arasındaki duvar sayesinde iki bölüm arasında herhangi bir organik bağlantının kurulmaması da sağlanmıştır. Özel olarak tasarlanmış üst örtüsü ve harime açılan çıkması ile vurgulanan hünkâr mahfili, cami hacminden camekânla ayrılmış bir girişe sahip olması ile de öne çıkmaktadır.

Bütünüyle ahşap malzemeden yapılmış olması ile Edirne Eski, Bursa Ulu, Haseki Sultan, Mahmut Paşa ve Emirgan Hamid-i Evvel camilerinin hünkâr mahfilleri ile benzerlik gösteren hünkâr mahfili, konum, malzeme ve kiliseden camiye dönüştürülmüş olması yönünden Gül Cami hünkâr mahfiline benzemektedir.

Yalın bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, ahşap malzeme üzerine uygulanmış bitkisel motif ve kompozisyonlarla Osmanlı sanatının geç dönemi sanat anlayışını yansıtmaktadır.

Camide, apsis çıkıntısının doğusunda kalan hünkâr mahfili ile ilgisi olmayan ve halk arasında "Mesleme'nin makamı" olarak tanımlanan küçük bir oda da hünkâr mahfillerinde görmeye alışık olduğumuz mihrabiye ve kavukluk bulunmaktadır. Söz konusu birimlerin hünkâr mahfili yerine bu oda da yapılmış olması mihrap-apsisin solunda kalan bu bölümün bütünüyle hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

2.2.3. BURSA ULU CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:
(Çizim: 137-143/Fotoğraf: 269-272)

İNCELEME TARİHİ: 28.08.2007

TARİH-DÖNEM: Caminin yapım tarihini veren bir kitabe bulunmamaktadır[489]. Ancak minberin kapısı üzerindeki kitabede geçen 802/1399 tarihi caminin inşa tarihi olarak kabul edilmektedir. Kaynaklarda, Yıldırım Bayezıd'ın Niğbolu Seferi dönüşünde 798/1396 tarihinde caminin yapımını emrettiği bildirilmektedir[490]. Birbirinden farklı rivayetler bulunmakla birlikte kesin olan caminin 798/1396 ile 802/1399 tarihleri arasında yapılmış olduğudur.

YAPTIRAN: Hem batı minare kaidesindeki kitabe hem de minber kitabesine göre cami, Yıldırım Bayezıd (1389–1403) tarafından yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: Yapının mimarı bilinmemekle birlikte, minberinin sanatçısı olarak minberin kapısı üzerinde yer alan kitabede Hacı Muhammed bin Abdülaziz ibnü'd-Dakî'nin adı geçmektedir[491].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Anadolu Selçuklu döneminin çok destekli cami geleneğini devam ettiren Bursa Ulu Camisi[492], Osmanlı mimarisinde çok destekli çok kubbeli cami plan tipinin de en önemli temsilcisidir. Son cemaat yeri bulunmayan yapının, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde tek şerefeli birer minare yer almaktadır (Çizim 137-138). Caminin doğu, batı ve kuzey cephede olmak üzere üç girişi bulunmaktadır. Enine dikdörtgen bir alanı kaplayan yapının üzeri, eş büyüklükte yirmi kubbe ile örtülmüştür. Ancak, taç kapıların kesişme alanında bir şadırvan yer almakta olup, şadırvanın üzerine kubbe yapılmamıştır. Kubbeler oldukça kalın on iki ayak tarafından taşınmaktadır. Caminin mihrabı oldukça

---

[489] Batı minaresinin kaidesinde sülüs yazı ile yazılmış kitabede caminin, Yıldırım Bayezıd tarafından yaptırıldığı belirtilmekte ancak tarih okunamamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baykal, 1950: 16–17.
[490] Baykal, 1950: 19.
[491] 768/1366 tarihli Manisa Ulu Camisinin minberi de Hacı Muhammed bin Abdülaziz ibn-üd-Dakî ustanın eseridir. Sanatçı hakkında bilgi için bkz. Sönmez, 1995: 40, 352.
[492] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Baykal, 1950: 154-155; Baykal, 1950; Çetintaş, 1952: 49-61; Gabriel, 1958: 65-72; Kızıltan, 1958: 121; Yetkin, 1959: 372-373; Kuran, 1964: 35-38; Demiriz, 1979: 319-321; Ayverdi, 1989: 401-419.

gösterişlidir. Ceviz ağacından yapılmış minber, süslemeleri ve işçiliği ile dikkat çekmektedir[493].

Timur'un Bursa'yı işgali sırasında, caminin ahır olarak kullanıldığı; 1413 yılında Karamanoğlu 2. Mehmet Bey'in Bursa işgalinin son günlerinde de etrafına odun yığılarak yakıldığı kaynaklarda geçmektedir[494]. 1950'li yıllarda gerçekleştirilen onarımda, dıştaki kesme taş kaplamanın tamamı yenilenmiştir[495].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır (Çizim 139, Fotoğraf 269-270). Güney ve doğu duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirine ahşap kirişlerle bağlanmış ahşap sütunlar tarafından taşınmaktadır. Harim zemininden 3.00 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, kısa kenarı mihrap duvarına paralel olarak uzanan, 5.85x7.45 m. ölçülerinde dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır (Çizim 140).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr mahfilinin güney ve doğu bölümleri duvara bitişik olarak yapılmış ve direklerle desteklenen ahşap konsollar yardımı ile taş duvarlara taşıtılmakta iken; kuzey ve batı yönlerde ikisi beden duvarlarına bitişik sekiz adet dairesel kesitli, içbükey yivli ahşap sütunla taşınmıştır (Çizim 141-142).

Sade taş kaideye oturan 2.35 m. boyundaki ve 0.22 m. çapındaki ahşap sütunlar, iki kademeli olarak yapılmış olan küçük kenger yapraklarından oluşan altın yaldızla boyanmış korint tarzı başlıklarla son bulmaktadır. 0.30 m. kalınlığındaki ahşap kirişler ise doğrudan sütun başlıklarının üzerine oturmaktadır.

---

[493] Özbek, 2007: 295–314.
[494] Baykal, 1950: 21-29.
[495] Caminin geçirdiği restorasyonlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ayverdi, 1989: 403–409.

Hünkâr mahfilinin alt bölümünün kütüphane[496] olarak kullanılması nedeniyle sütunların arası ahşap çıtalar yardımıyla bölünmüş ve camekân yapılarak sınırlandırılmıştır. Beş bölüm halinde düzenlenen camekân sistemi, alt kısımda yerden 0.71. yüksekliğe kadar ahşap pano ile kapatılmış, üst kısımda ise ince çıtalardan oluşan ikili yarım daire kemerlere yer verilmiştir. Doğu duvarındaki güneyden ikinci pencerenin karşısına gelen kısımda ise hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan bir merdiven yapılmış ve merdivene açılan kısım ahşap camekânla sınırlandırılmak yerine tek kanatlı ahşap bir kapı ile geçit haline dönüştürülmüştür.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin ahşaptan yapılmış korkuluk ve kafesi bulunmaktadır. Taşıyıcı ahşap sütunların üzerindeki kirişe oturan 0.55 m. yüksekliğindeki korkuluk, sütunların üzerine denk gelen ve yüzeyi bitkisel motiflerle kaplı birimler yardımıyla yedi bölüme ayrılmıştır (Çizim 143, Fotoğraf 272). Birbirinin tekrarı şeklindeki yedi pano, ahşap oyma tekniğinde yapılmış ve arkalarındaki düz yüzeye aplike edilmişlerdir.

Korkuluğun üzerinde 1.47 m. yüksekliğinde kafes yer almaktadır (Çizim 143, Fotoğraf 271). Korkulukta olduğu gibi kafes de yedi bölüm halinde yapılmıştır. Ahşap oyma tekniğinde yapılan kafes yalın bir bitkisel kompozisyona sahiptir.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli olarak yapılmış hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı, ahşaptan yapılmış düz tavandır. Sütun başlıklarının üzerindeki ahşap kirişlerin içe bakan kısımları yumurta dizisinden oluşan içbükey silme kuşağı ile hareketlendirilmiş, buradan itibaren de tavan başlamıştır. Tavan yüzeyinde silmelerle dikdörtgen bir alan oluşturulmuş ve

[496] Bursa Ulu Camisi Kütüphanesi, Karaman/Erhal köyü doğumlu el-Hac Abdullah Efendi (ö. 1796) tarafından kurulmuş olup, kurucusunun adına izafeten "Abdullah Münzevi Kütüphanesi" adı ile anılmaktadır. Adnan Ötüken, 1900'lü yılların başında hazırlanmış bir defftere dayanarak Bursa Ulu Cami Kütüphanesinin 1202 /1787–88 tarihinde kurulduğunu ve 2257 adet kitap barındırdığını belirtmektedir (Ötüken, 1962: 156–179). Kazım Baykal, kütüphanenin 1786 tarihli vakfiyesinin ve kitaplarının Karaşeyh Camisine taşındığını bildirmektedir (Baykal, 1950: 5). 1948 yılında yapılan bir çalışmayla Bursa Ulu Cami de dâhil olmak üzere farklı kütüphanelerde bulunan eserler bir araya getirilmiş, sınıflaması ve envanteri yapılarak "Basma Kitaplar" ve "El Yazması Kitaplar" olmak üzere iki temel bölüme ayrılmıştır (Anameriç, 2005: 468). Bir dönem Bursa Orhan Camisi bünyesinde yer alan Yazma Eserler Kütüphanesi, 1969 yılından itibaren İnebey Medresesi'nde Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi ismi ile hizmet vermektedir. Ulu Camisi Kütüphanesi hakkında genel bilgi için bkz. Soysal, 1999: 293–296.

dikdörtgenin köşelerinde, korkulukta kullanılan dairesel biçimli çiçeklere yer verilmiştir.

Hünkâr mahfilinin üst kısmında ise mahfil için tasarlanmış bir tavan bulunmamaktadır. Harimin genelindeki üst örtü sisteminin bir parçası olan güneydoğu köşedeki kubbe, hünkâr mahfilinin de örtüsü durumundadır.

Kapı ve Merdiven: Harimden hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan giriş açıklığı, hünkâr mahfilinin kuzeyinde yer almaktadır. Batıya bakan giriş açıklığı tek kanatlı ahşap bir kapı ile örtülmektedir. Kapıdan geçilerek ulaşılan 1.97x2.56 m. ölçülerindeki ara mekândan merdivene ulaşılmaktadır. Doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış kuzey-güney doğrultuda uzanan 14 basamaklı ahşap merdivenle hünkâr mahfiline çıkılmaktadır. 0.45 m. yüksekliğindeki sade ahşap bir korkulukla sınırlandırılan merdiven sahanlığı, 1.91 m. genişliğindedir.

Günümüzde hünkâr mahfiline ulaşım sadece harim içerisindeki kapıdan sağlanırken bir dönem söz konusu kapının karşısına denk gelen ve caminin doğu cephesindeki güneyden ikinci pencerenin kapıya dönüştürülmesi suretiyle hünkâr mahfiline harim dışından da ulaşım sağlanmıştır.

Günümüzde asli işlevine uygun olarak pencere olarak kullanılan açıklığın, Sedat Çetintaş tarafından 1949 yılında yapılan bir çizimde hünkâr mahfili kapısı olarak kullanıldığı görülmektedir[497]. Yine Sedat Çetintaş tarafından çekilmiş bir fotoğraf[498] ile Albert Gabriel tarafından çekilmiş bir başka fotoğrafta da burada sundurmalı bir kapının yer aldığı izlenebilmektedir[499]. Yapının ilk halinde pencere olarak tasarlanmış olan ve daha sonra hünkâr mahfili için özel bir girişe dönüştürülen açıklığın, 1954 yılındaki restorasyonda eski haline dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Bu değişimin nedeni olarak hünkâr mahfilinin işlevini kaybetmesi ve yapının özgün haline kavuşturulması kaygılarının ağır bastığını düşünmek yersiz olmaz.

Pencereler ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için bağımsız bir pencere tasarlanmamıştır. Harimin cephe sistemi Hünkâr mahfilinin olduğu güneydoğu köşede de aynı şekilde devam etmektedir. Caminin doğu duvarında yer alan

[497] Çetintaş, 1952: Levha: 62.
[498] Çetintaş, 1952: 57, Resim: 76.
[499] Gabriel, 1958: Planche XI.

dikdörtgen biçimli iki alt kat penceresi, hünkâr mahfilinin alt kısmının aydınlatılmasını sağlamaktadır. Güneydoğu köşede yer alan sivri kemerli ikişer üst kat penceresi oldukça loş olan harim ve hünkâr mahfilinin aydınlatılmasında önemli açıklıklardır.

Günümüzde hünkâr mahfilinin aydınlatılmasında kullanılmış olabilecek şamdan, kandil ve lamba gibi taşınabilir aydınlatma araçları bulunmamaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Bursa Ulu Camisi hünkâr mahfili genel anlamda sade bir örnektir. Süsleme programı, içbükey yivli sütunlar ve korint tarzı sütun başlıkları, korkuluk ve kafes ile harim duvarlarındaki kalemişleri ile sınırlıdır. Hünkâr mahfilinin tamamında geç dönem özellikleri gösteren bitkisel süsleme ve az da olsa altın yaldız kullanımı görülmektedir. Kalemişi haricindeki tüm süsleme uygulamaları ahşap üzerinde delikişi ve zemin oyma tekniklerinde yapılmıştır.

Korkuluk panolarını sınırlayan 0.17x0.40 m. ölçüsündeki düşey birimlerin üzerinde altın yaldızla boyanmış, kıvrık dal ve çiçek motiflerine yer verilmiştir. 0.40x3.37 m. ölçüsündeki yatay korkuluk panoları, ortasında bir çiçek motifinin yer aldığı ve bu çiçek motifinin çevresinde yer alan kıvrık dallar ile bunlar arasına yerleştirilmiş palmetlerden oluşmaktadır. Kıvrık dallar ahşabın özgün renginde bırakılmışken kompozisyonun ortasında yer alan çiçek motifleri ve küçük palmetler altın yaldızla boyanmıştır.

Kafes, düşey istikamette eşit aralıklarla yerleştirilmiş üç adet dairesel çiçek motifi ile bu çiçeklerin arasında düşey istikamette simetrik olarak yapılmış stilize lale biçimli kıvrımlardan oluşmaktadır.

Hünkâr mahfilinin kendi bünyesindeki bu süslemeler haricinde harim beden duvarları ve örtü elemanlarında da kalemişi olarak yapılmış çizgi kuşakları ve bitkisel motiflerden oluşan kuşaklar yer almaktadır. Caminin tamamında yer alan bu süslemeler ayaklar, kemer yüzeyleri, kubbeler ve pencere açıklıkları çevresinde yoğunlaşmaktadır. Kahverenginin koyu ve açık tonlarındaki başak ve çiçek motifleri,

üsluplaştırılmış yapraklar, geniş kıvrımlar arasında birbirini tekrar ederek uzanmaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile ilgili doğrudan bir kitabesi yoktur. Ancak caminin doğu beden duvarında hünkâr mahfilinin üstüne gelen alanda Mustafa Şerif'in ve güney beden duvarında hünkâr mahfilinin yanında ise Sultan Mahmut'un imzasını taşıyan büyük boyutlu birer hat levhası bulunmaktadır[500].

DEĞERLENDİRME: Bursa Ulu Camisi hünkâr mahfili, özellikle Osmanlı mimarisinin klasik döneminde yaygın olarak görülen biçimde yapının güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Ancak Bursa Ulu Camisinde ikinci kat mahfili bulunmadığı için hünkâr mahfili bu mahfillerin uzantısı şeklinde değil, bağımsız bir birim olarak ele alınmıştır.

Bursa Ulu Camisi hünkâr mahfiline en benzeyen örnek, hem bünyesinde yer aldığı yapının plan şeması hem konumu ve hem de malzeme özellikleri itibariyle Edirne Eski Camisi hünkâr mahfilidir. Çok destekli çok kubbeli cami plan şemasında inşa edilen her iki örnekte de bağımsız birimler halindeki ahşap malzemeden yapılmış hünkâr mahfilleri, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadırlar. İstanbul Sultan Selim, Edirne 2. Bayezıd, İstanbul Şehzade ve Manisa Muradiye camilerinin hünkâr mahfilleri de yapının güneydoğu köşesinde bağımsız birimler halinde yer almakla birlikte yoğun olarak mermer malzeme kullanımı ile bu örneklerden ayrılmaktadırlar.

Yalın bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, ahşap malzeme üzerine uygulanmış bitkisel motif ve kompozisyonlarla Osmanlı sanatının geç döneminin sanat anlayışına uygun olarak süslenmiştir.

Bursa Ulu Camisi hünkâr mahfili tarihlendirme açısından sorunlu örneklerdendir. Yapının özgün halinde bir hünkâr mahfili bulunup-bulunmadığına

[500] Caminin bütününde harime zenginlik katan Abdülfettah Bey, Hamdi Bey, Hatice Huriye Hanım, Mustafa Şerif, Mehmed Şefik Bey, Ömer Lütfü Bey, Hoca Ali ve Mustafa İzzet Efendi gibi ünlü hattatlar tarafından hazırlanmış ve çoğu 19. yüzyılın ortası ile 20. yüzyıl başlarına tarihlenen birçok hat panosu bulunmaktadır (bkz. Önalan, 1998). Kazım Baykal camideki yazıların hattatları, yerleri ve hat sanatındaki değerleri hakkında geniş bilgi vermektedir (Baykal, 1950). Kazım Baykal, 87'si duvar ve ayaklara yazılmış 105 tanesi levha halinde 192 adet hat panosundan bahsederken günümüzdeki levha sayısı 50'nin altına düşmüştür. Bu konuda güncel bir çalışma için bkz. İhtiyar, 2006.

dair kesin bir belge ya da kayda sahip değiliz. Bununla birlikte günümüzde var olan hünkâr mahfilinin yapının inşa edildiği devirden kalma olasılığı bulunmamaktadır.

Evliya Çelebi, 1640'lı yıllarda Bursa'yı ziyaret ettiğinde Ulu Caminin üç kapısının bulunduğunu ve bu kapılardan sol taraftakinin hünkâr mahfili kapısı olduğunu yazmakta, ancak hünkâr mahfili ile ilgili başka bir bilgi vermemektedir[501].

Bütün bu bilgiler ışığında; yapının özgün halinde ya da daha sonra (1640'dan önce) yapılmış olan bir hünkâr mahfilinin olduğu, ancak bu mahfilin daha sonraki yıllarda onarıldığı ya da yeniden yapıldığı düşünülmelidir. Ayverdi'nin belirttiği ve Bursa Kadı Sicillerinde yer alan *"Aynı senenin 27 Zilhiccesinde (28 Mart 1740) yukarıdaki hücrelerle beraber, garb tarafındaki büyük kapının damı ve tavanı ve şarkdaki* ***küçük kapı tamiri*** *(her halde bu tarihte Hünkâr mahfili kapısı açılmış olacak) ve 11 pencereye cam ve tel, 150 zira murabbaı 52620 akçeye yapılmıştır."* ifadesinden anlaşıldığı üzere 1740 yılında hünkâr mahfili için doğu duvardaki güneyden ikinci pencere giriş açıklığı haline dönüştürülmüştür[502]. Bu bilgiye ve mevcut hünkâr mahfilinin süsleme özelliklerine göre mahfilin bu tarihte yapılmış olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerekir[503].

Kazım Baykal, "*Bursa ve Anıtları*" isimli kitabında hünkâr mahfilinin altında Ulu Camisi kütüphanesi olduğunu belirtmekte ancak başka bir bilgi vermemektedir[504]. Ulu Camisi isimli kitabında ise hünkâr mahfilinden hiç bahsetmemekle birlikte, Sultan Mahmut'a ait hat panosunun hünkâr mahfilinin yanında olduğunu belirtmektedir[505]. Sultana ait bir yazının rast gele bir yere konulamayacağı dikkate alınırsa, hünkâr mahfiline verilen önem dolayısı ile yazının buraya yerleştirildiği kabul edilebilir.

---

[501] "*Üç kapusu var, sol cânibde Hünkâr mahfili kapusu, mahfil-i sultânî tahtânîdir ve Kıble kapusu ve sağ tarafda Mahkeme kapusu…*" Evliya Çelebi, 1999: 12.

[502] Sedat Çetintaş "*Binamızın aslında hünkâr mahfili yokken, doğu cephesinde, mihrap cephesi köşesinden ikinci pencereyi kapı haline sokup önüne ahşap adi tesisler yapmışlar ve muhdes kapıdan içeriye de ahşap bir hünkâr mahfili kondurmuşlardır.*" yazmakta böylece pencerenin kapı haline dönüştürülmesi ile hünkâr mahfilinin aynı dönemde yapıldığını belirtmektedir. Çetintaş, 1952: 57

[503] 1 Mart 1855'de Bursa'yı harap eden depremde Ulu Camisi de büyük hasar görmüştür. Ancak depremde hünkâr mahfilinin hasar görüp-görmediği konusunda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

[504] Baykal, 1950: 100.

[505] Baykal, 1950: 101.

Sonuç olarak; Bursa Ulu Camisinin, özgün halinde bir hünkâr mahfiline sahip olup olmadığı konusunda kesin bir bilgimiz bulunmamakla birlikte; 1600'lü yıllardan itibaren camide bir hünkâr mahfili bulunduğu kesindir. 1740 yılında hünkâr mahfili için özel bir giriş tasarlanmış ve büyük olasılıkla daha önce de ifade edildiği gibi bu esnada hünkâr mahfili ya onarım görmüş ya da tamamen yeniden yapılmıştır.

Bursa Ulu Camisi hünkâr mahfili, tarihlendirme noktasında sorunlu bir örnek olmanın yanı sıra, şu anki işlevi açısından da oldukça kötü durumdadır. Özgün işlevini yitirmiş olan hünkâr mahfili, depo haline dönüştürülmüş ve bu durum da birimin tahrip sürecini hızlandırmıştır. Hünkâr mahfilin altındaki kütüphanenin tekrar hayata geçirilmesi ya da verilecek yeni bir işlevle şu anki harap ve atıl halden kurtarılması, sanat tarihi açısından büyük önem arz etmektedir.

2.2.4. İSTANBUL VANİKÖY CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 144/Fotoğraf: 273-276)

İNCELEME TARİHİ: 12.07.2008

TARİH-DÖNEM: Cami 1076/1665 tarihinde, hünkâr köşkü ise 1730–1754 yılları arasında yaptırılmıştır[506].

YAPTIRAN: Caminin bulunduğu alanı IV. Murad (1623–1640) şeyh-i sultani Vani Mehmed Efendi'ye temlik etmiş, Vani Mehmed Efendi tarafından da cami yaptırılmıştır[507]. Yapının hünkâr köşkü ise 1. Mahmud (1730–1754) tarafından eklenmiştir[508].

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir[509].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Yapı kare planlı harim, harimin batısında yer alan altı direkle taşınan son cemaat yeri ve harimin doğusundaki hünkâr köşkü ile kuzeydoğu köşede yer alan tek şerefeli minareden oluşmaktadır[510] (Çizim 144). Cami kâgir olarak yapılmış, içte düz tavan dışarıda kırma çatı ile örtülmüştür. Hünkâr köşkü ise ahşap malzemeden yapılmıştır. Harime batı duvarın kuzey ucundaki kapıdan girilmektedir. Harimin kuzeyinde ortasında öne doğru bir çıkma yapan, dört direkle taşınan ahşap ikinci kat mahfili bulunmaktadır. Basit bir niş şeklinde mihrabı bulunan yapının, ahşap minberi de sadedir.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin güneydoğu köşesinde yer alan hünkâr mahfili, caminin doğu cephesine bitişik olarak yapılmış 8.40x3.10 m. ölçülerindeki hünkâr köşkünün güneybatı köşesinde yer almaktadır (Fotoğraf 273). Caminin doğu cephesinin üst katı ahşap

---

[506] Yapı daha sonra Sadrazam Divittar Mehmed Paşa ve 2. Mahmud tarafından onartılmıştır (Dişören, 1994: 368).

[507] Konyalı "*Sultan Mahmud'un vezirlerinden Devatdar Mehmed Paşa Küçüksu kasrını yeniledikten sonra 1166/1752 yılında bu Camisi yeniden yaptırmıştır. Sultan Mahmud yaz günlerinde ma'bedde namaz kıldıkları için bir daha tamir ettirmiştir" yazmaktadır*" (Konyalı, 1976: 308).

[508] Ayvansarâyî-vd., 2006: 575.

[509] Osmanlı Arşivi'nde Vaniköy Camisi le ilgili birisi 7 Cemaziyelevvel 1314/14 Ekim 1896 tarihli diğeri 15 Muharrem 1325/28 Şubaat 1907 tarihli iki ayrı çizim yer almaktadır. 1907 tarihli çizimde detaylar olmamakla birlikte caminin bütün müştemilatı görülmekte; ancak çizimde mimar ve sanatçılarla ilgili bilgi bulunmamaktadır (Bkz. Dündar, 2000: 153-154, 289, Şekil: 10).

[510] Yapının mimari özellikleri için bkz. Konyalı, 1976: 307-308; Mehmed Râ'if, 1996: 273-275; Dişören, 1994: 368; Öz, 1997: 69; Ayvansarâyî-vd., 2006: 575-576.

direklerle altı bölüm halinde ele alınmış ve bu altı bölümün güneydeki üç biriminin bulunduğu alan hünkâr mahfili olarak tasarlanmıştır. Hünkâr mahfilinin doğusunda ahşap malzemeden yapılmış ve günümüzde meşruta olarak kullanılan olan hünkâr köşkü bulunmaktadır (Fotoğraf 276).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr köşkünün camiye uzanan bir bölümü halindeki hünkâr mahfili, caminin doğu beden duvarı ile hünkâr köşkünü sınırlandıran duvarlar ile taşınmaktadır (Fotoğraf 274).

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr köşkünün camiye açılan batı cephesinin ikinci katı ahşap direklerle altı bölüme ayrılmış ve bu altı bölümden kuzeydeki üçü ahşap paravanlarla kapatılmıştır (Fotoğraf 275). Bu ara mekânın önünde yer alan hünkâr mahfili ise çıtakari olarak yapılmış kafes levhaları ile sınırlandırılmıştır. Kafes levhaları giyotin pencere sistemi ile yapılmış ve yukarı-aşağı hareket edebilecek şekilde tasarlanmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli hünkâr mahfilinin üzeri ve döşemealtı tavanı düz tavan şeklinde yapılmıştır.

Kapı ve Merdiven: Harimin doğu duvarının kuzey ucunda yer alan bir kapı ile hünkâr köşküne geçilebilmektedir. Harimin kuzeyinde yer alan ikinci kat mahfilinin doğu ucunda yer alan bir kapıdan da hünkâr köşküne ikinci bir ulaşım imkânı elde edilmiştir. Hünkâr köşkünün asıl girişi doğuda yer alan biri deniz tarafına diğeri kara tarafına açılan iki kollu merdivenle sağlanmaktadır. Sahanlıktan geçilerek girilen hünkâr köşkünün merdivenle ikinci katına çıkılmakta ve buradan da hünkâr mahfiline girilmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin güney cephesinde dikdörtgen biçimli bir pencere yer almaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfili bütünüyle sadedir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmadığı gibi hünkâr mahfili içinde de herhangi bir yazıt bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Vaniköy Camisi hünkâr mahfili, harimin doğusunda yer alan hünkâr köşkünün harime açılan bir uzantısı şeklindedir. Klasik konumu ile harimin güneydoğusunda yer alan hünkâr mahfili, harimin değil hünkâr köşkünün bir birimi olarak tasarlanmış ve çıtakari tekniğinde yapılmış kafeslerle sınırlandırılmıştır. Benzer uygulama Defterdar İbrahim Paşa Camisi hünkâr mahfilinde de görülmektedir.

Bütünüyle sade olarak yapılmış hünkâr mahfili ve köşkü, camiye eklenen basit bir sivil mimari yapı görünümünde olup, klasik anlamda bir hünkâr mahfili görünümünden çok uzaktır. İki oda ve bir sofadan oluşan hünkâr köşkü günümüzde lojman olarak kullanılmaktadır.

2.2.5. EDİRNE ESKİ CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:
(Çizim: 145-149/Fotoğraf: 277-280)

İNCELEME TARİHİ: 09.08.2007

TARİH-DÖNEM: Caminin taç kapısı üzerinde yer alan üç satırlık sülüs hatlı inşa kitabesine göre Şevval 816/Ocak 1414 yılında yapım emri verilmiştir[511]. Ancak çeşitli kaynaklarda yapının 1402–1403 yılında inşasına başlandığı kabul edilmektedir[512].

YAPTIRAN: Edirne Eski Camisi'nin inşasına Süleyman Çelebi döneminde başlandığı, kardeşi Musa Çelebi zamanında devam edildiği ve Çelebi Mehmed devrinde tamamlandığı kabul edilmektedir. Ancak, taç kapı ve minber kapısı üzerinde yer alan kitabelerde bani olarak yalnızca Sultan Çelebi Mehmed'in (1389–1421) adı geçmektedir[513].

USTA-SANATÇI: Caminin usta kitabesinde, mimar olarak "*Hacı Alâeddin*" ile mimari uygulamayı gerçekleştiren "*Ömer bin İbrahim*"in isim ve unvanları yer almaktadır[514].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Edirne Eski Camisi, erken Osmanlı mimarisinde Bursa Ulu Camisi ile başlayan çok destekli çok kubbeli cami tipinin diğer bir uygulamasıdır. Kare plânlı harim, ortadaki dört ayağın birbirlerine ve beden duvarları içerisine yerleştirilmiş ayaklara sivri kemerlerle bağlanmasından oluşan, kubbe örtülü dokuz bölümden meydana gelmektedir[515] (Çizim 145). Taşıyıcı ayak ve duvarlardaki celi sülüs ve talik yazılar ile üst kesimlerde yer alan barok karakterli süslemeler 18. yüzyıla aittir.

---

[511] Kitabenin ayrıntılı tahlili için bk. Karamağaralı, 1971: 332–334; Onur, 1972: 80–81; Dijkema, 1977: 15–17; Tüfekçioğlu, 2001: 111–115.

[512] Peremeci, 1940: 54-55; Aslanapa, 1949: 6-7; Gökbilgin, 1952: 196-197; Karamağaralı, 1971: 333-334; Onur, 1972: 80; Ayverdi, 1989: 150; Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 59-61.

[513] Yaptıran (bani) hakkında bkz. Karamağaralı, 1971: 332-334; Ayrıca bk. Evliya Çelebi, 1999: 242.

[514] Sanatçılar ve kitabe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karamağaralı, 1971: 334; Sönmez, 1989: 159; Tüfekçioğlu, 2001: 112-113.

[515] Caminin mimari tanımı ve yapılış süreci için bkz. Aslanapa, 1949: 6-13; Kuran, 1964: 39-43; Demiriz, 1979: 471-473; Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 59-66; Goodwin, 2003: 55-56; Ayverdi, 1989: 150-160.

Harimin önünde yer alan beş bölümlü son cemaat yeri, ortada kubbe ve yanlarda çapraz tonozlarla örtülmüştür[516]. Caminin kuzeydoğu köşesinde tek, kuzeybatı köşesinde ise çift şerefeli iki minaresi bulunmaktadır[517].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır (Çizim 146, Fotoğraf 277). Güney ve doğu duvarlara bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, batı ve kuzey yönlerde ise birbirine ahşap kirişlerle bağlanmış ahşap direkler tarafından taşınmaktadır (Çizim 147-148). Harim zemininden 4.13 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, 8.30x6.87 m. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Caminin güneydoğu köşesinde, taş malzemeden örülmüş doğu ve güney beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan ahşap hünkâr mahfili, batı ve kuzey cephelerde ahşap direkler tarafından taşınmaktadır (Fotoğraf 278-279). Hünkâr mahfilinin 6.58x5.72 m. ölçülerindeki alt bölümü, kâgir bir seki ile bu sekiye oturan dört ahşap direk ve bu direklerin arasına yapılan kafesle harimden bölünmüştür. Hünkâr mahfilinin batı yönde mahfil genişliğinde çıkma yapan üst bölümü de birbirlerine ahşap kiriş ile birleştirilmiş dört ahşap direğe taşıtılmıştır. Kare kesitli 0.45 m. yüksekliğindeki kaidenin üzerinde yer alan, 2.81 m. boyundaki silindirik gövdenin üzerine yerleştirilen bilezik ve ortasında bir gülbezeğin yer aldığı bitkisel bezemeli başlık ile kare bir yastıktan oluşan ahşap sütunların her biri, tek parça ağaçtan şekillendirilerek yapılmışlardır. Alt bölümü sınırlandıran ahşap direklerde da batıdakilerle aynı özelliklere sahip olmakla birlikte kaide bölümleri, kâgir seki içerisine gömülmüşlerdir.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin hem alt kat hem de üst katında kuzey ve batı cephelerde ahşap korkuluk ve kafesler yapılmıştır (Çizim 149).

---

[516] Camide düzgün kesme taş kullanılırken, son cemaat yerinde kesme taşla birlikte almaşık şekilde tuğla hatıl kullanımı ve cami ile son cemaat yeri arasındaki dilatasyon boşluğunu dikkate alan araştırmacılar, son cemaat yerinin daha geç bir tarihte ve muhtemelen 2. Murat döneminde inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Kuran, 1964: 42-43; Karamağaralı, 1971: 334; Özbek, 2002: 237.

[517] Caminin kuzeydoğu köşesinde, beden duvarı üzerine oturtulan tek şerefeli minaresi özgün iken, kuzeybatı köşesinde yer alan çift şerefeli minare, yapısal özellikleri bakımından yine 2. Murad dönemine tarihlendirilmektedir (Kuran, 1964: 43; Karamağaralı, 1971: 334; Uysal, 1990: 518; Özbek, 2002: 237.

Alt katta kâgir sekinin üzerinde çıtalarla dikdörtgenlere ayrılmış sağır bir korkuluk ile korkuluğun üzerinde ahşap kafes yer almaktadır. Kuzey cephe, hünkâr mahfili döşemesine kadar kafesle kapatılırken, batı cephede kafes döşemeye kadar uzatılmamış, arada açık bir alan bırakılmıştır. Üst katta ise döşemeden başlayan ve 0.81 m. yüksekliğinde korkuluk ile onun üzerinde alt kattaki ile aynı şekil özelliklerine sahip 1.35 m. yüksekliğinde kafes yer almaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanı, alttan çakmalı tavan olarak yapılmış ve çıtalarla kare taksimatlara ayrılmıştır.

Hünkâr mahfilinin üst katı için bağımsız bir üst örtü tasarlanmamıştır. Harimin üzerini örten dokuz kubbeden güneydoğu köşedeki kubbe, hünkâr mahfilinin bulunduğu alanın da üzerini örtmektedir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfili girişi, alt katta kuzey cephenin ortasında yer almakta olup, ahşap giriş açıklığı sade tek kanatlı ahşap bir kapıya sahiptir.

Hünkâr mahfilinin alt katında, kuzey cepheye dayalı olarak doğu-batı doğrultuda ahşap bir merdiven, üst kata çıkışı sağlamaktadır. Ahşap merdivenin, basit bir korkuluğu bulunmaktadır. Mahfil katında, merdiven boşluğunun çevresi korkulukla sınırlandırılmış, giriş bölümü ahşap bir kiriş ile vurgulanmıştır (Fotoğraf 280). Ancak merdivenin alt ve üst kattaki konumu, hünkâr mahfilinin kullanım alanı daraltmakta ve mekânın bütüncül görünümüne de pek uygun düşmemektedir.

Pencereler ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için pencere tasarlanmamakla birlikte beden duvarlarına açılmış altlı-üstlü pencere açıklıkları mahfilin aydınlatılmasını da sağlamaktadır. Güney ve doğu duvarlarda yer alan bu pencerelerden alttakiler dikdörtgen biçimli iken, üsttekiler sivri kemerli olarak yapılmışlardır. Bunun yanında kubbe kasnağında yer alan sivri kemerli pencerelerde aydınlatma unsunu olarak önemli açıklıklardır.

Günümüzde hünkâr mahfilinin aydınlatmasında kullanılmış olabilecek suni aydınlatma araçları bulunmamaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME[518]: Oldukça sade olan hünkâr mahfilinin ahşap yüzeyleri, ahşabın özgün renginde bırakılmış, herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Boyalı süsleme yalnızca sütunların taşıdığı konsolların kuzey ve batı yüzeyleri üzerinde yer almaktadır. İçbükey olarak yapılan ve zemini siyah renk ile boyanan konsol silmeleri açık krem renkli yaprak motiflerinden oluşan bir kuşakla süslenmiştir.

Süslemenin yoğunlaştığı alan hiç şüphesiz ki; ahşap direklerdir. Silindirik direklerin başlıklarında, ahşap oyma tekniğinde yapılmış bitkisel karakterli motifler yer almaktadır. Çok kollu çiçek motifinin, bitkisel bir çerçeve içine alındığı başlık, boyanmadan ahşabın özgün renginde bırakılmıştır.

Sade korkulukların üzerinde, ahşap kafesler hünkâr mahfilini sınırlandırmanın yanı sıra cepheye ayrı bir estetik değer kazandırmaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfiline ait yapım ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır[519].

DEĞERLENDİRME: Edirne Eski Camisi hünkâr mahfili, özellikle Osmanlı mimarisinin klasik döneminde yaygın olarak görülen biçimde yapının güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Bursa Ulu ve İstanbul Şehzade camilerinde olduğu gibi yapıda ikinci kat mahfili bulunmadığı için hünkâr mahfili bu mahfillerin uzantısı şeklinde değil, bağımsız bir birim olarak ele alınmıştır. Bursa Ulu Camisi hünkâr mahfili tanıtılırken belirtildiği üzere bu iki örnek bünyesinde yer aldıkları yapıların plan özelliği, hünkâr mahfillerinin bulundukları konum ve malzeme özellikleri açısından birbirlerine benzemektedirler.

Sade bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, ahşap malzeme üzerine uygulanmış bitkisel motif ve kompozisyonlarla süslenmiştir.

Edirne Eski Camisi ilk yapıldığı dönemde bir hünkâr mahfilinin bulunup-bulunmadığına dair kesin bir belge yoktur. Ancak günümüzdeki hünkâr mahfili yapıya sonradan eklenmiştir. Abdurrahman Hibrî'nin 1635 yılında tamamladığı

---

[518] Tezimizin arazi çalışması tamamlandıktan sonra, yapıda gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında, hünkâr mahfilinin ahşap yüzeylerinde Edirnekâri süsleme kompozisyonları ortaya çıkarılmıştır.

[519] Yapıdaki yazılı süsleme ve kitabeler için yukarıdaki yayınlara ek olarak bkz. Dikici, 2003: 30-47.

Edirne üzerine yazılmış önemli çalışmalardan Enîsü'l-Müsâmirîn'de, hünkâr mahfilinin H. 1010/ M. 1601 yılına yakın Filibeli Ramazan Ağa adında bir kişi tarafından yaptırıldığını belirtmektedir[520].

Cami, 1748'de yangın ve 1752'de depremden zarar görmüş ve 1753 yılında büyük bir onarım görmüştür[521]. Ancak bu onarımlar sırasında hünkâr mahfili ile ilgili bir çalışmanın yapıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Rif'at Osman, Edirne Üç Şerefeli Camisini tanıtırken, yapıda günümüzde mevcut olmayan bir hünkâr mahfili bulunduğunu belirtir. Ancak bu hünkâr mahfilinin yapıya, Eski Cami ile birlikte H. 1176/ M. 1762 tarihinde Sultan 3. Mustafa tarafından eklendiği yazmaktadır[522]. Rif'at Osman, giriş kapısının iki yanında yer alan ikinci kat mahfillerinin H. 1020/ M. 1611 yılında Filibeli Ramazan Ağa tarafından yaptırıldığını[523]; hünkâr mahfilinin ise 1762 yılında yapıldığı ve bu esnada pencerelerden birinin kapıya dönüştürüldüğünü belirtmektedir[524]. Ancak günümüzde hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan giriş açıklığı, hünkâr mahfilin kuzey cephesinde yer almaktadır. Caminin doğu beden duvarındaki güneyden ilk pencere hünkâr mahfilinin altına denk gelmekte olup, mahfil zemin kotundan bir basamak yüksekliktedir. Bursa Ulu Camisinde olduğu gibi buradaki pencerenin de hünkâr mahfili için girişe dönüştürüldüğü daha sonra ise tekrar özgün haline kavuşturulduğu düşünülebilir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında camide mevcut olmayan bir hünkâr mahfilinin en erken 1601 yılında yapıldığını kabul etmek gerekmektedir. Bu mahfilin harap olması ya da yangında ortadan kalkmasının ardından günümüze ulaşan hünkâr mahfili yapılmıştır. 1763 yılında 3. Mustafa döneminde hünkâr mahfilinin yapımı esnasında caminin doğu cephesindeki ilk pencere de kapıya dönüştürülmüştür. Bu giriş daha sonraki yıllarda tekrar özgün haline kavuşturulmuştur.

---

[520] Abdurrahman Hibrî, 1999: 25.
[521] 1. Mahmut dönemindeki onarımı belgeleyen 1753 tarihli kitabe yapının son cemaat yeri ana kemeri arasına yerleştirilen ikinci kemer duvarında yer almaktadır. Kitabenin metni için bkz. Dijkema, 1977: 115-116.
[522] Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 55-56.
[523] Osman Nuri Peremeci, yapının içerisindeki kadınlar mahfilini 1020/1612 yılında Filibeli Ramazan Ağa'nın yaptırdığı yazmaktadır. Peremeci, 1939: 55. Ahmet Bâdi de kadınlar mahfilinin 1020/1611 yılında Filibeli Ramazan Ağa tarafından yaptırıldığını yazmakta, hünkâr mahfili ile ilgili bilgi vermemektedir. Ahmet Bâdi, 2000: 44.
[524] Rif'at Osman Tosyavî-zade, 1999: 63.

İbadet alanı içerisinde atıl bir birim olan bakımsız haldeki hünkâr mahfilinin yeni bir işleve kavuşturularak mevcut halinden kurtarılması gerekmektedir.

2.2.6. İSTANBUL GÜL CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 150-154/Fotoğraf: 281-285)

İNCELEME TARİHİ: 26.06.2007

TARİH-DÖNEM: Bir Bizans kilisesinden 895/1499'da camiye çevrilen yapının, eski adı ve yapım tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Yapının 1509 depreminde çöken kubbesi 2. Selim (1566–1574) döneminde yan cephelerle birlikte yeniden inşa edilmiştir[525].

YAPTIRAN: Yapının banisi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak hünkâr mahfili, Sultan 2. Mahmud (1808–1839) tarafından gerçekleştirilen tamiratta eklenmiştir[526].

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: "Kapalı haç planlı" yapı, bir bodrum katı üzerine inşa edilmiştir[527]. Sadece bir duvarı kalmış olan narteksten (son cemaat yeri) ulaşılan naos (harim), dört kolu beşik tonozla örtülü bir haç şeklindedir (Çizim 150). Orta bölümün üzeri sekizgen kasnaklı sağır bir kubbe ile örtülüdür. Yapının apsis cephesi haricinde üç yönde yüksek galerileri (mahfilleri) bulunmaktadır. Doğu cephede ortada daha büyük, yanlarda küçük olmak üzere üç adet apsis bulunmaktadır. Caminin kuzeybatısında tek şerefeli bir minaresi vardır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesinde yapının üzerinde "U" şeklinde ikinci bir kat oluşturan ve yarım daire kemerlerle taşınan galeri katına eklenmiş ahşap bir bölüm şeklindedir (Çizim 151, Fotoğraf 281). Merkezi kubbeyi taşıyan ayağa bitişik olarak yapılmış olan hünkâr mahfili, apsis-mihrap çıkıntısına paralel olarak uzanmaktadır. Harim zemininden 7.54 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, 3.62x3.55 m. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

---

[525] Eyice, 1994: 434-435.
[526] Ayvansarâyî-vd., 2006: 250.
[527] Yapı için bkz. Eyice, 1963: 59; Eyice, 1994: 434-435; Evliya Çelebi, 1995: 91; Gurlitt, 1999: 41; Ayvansarâyî-vd., 2006: 250; Wiener, 2002: 140-143.

Taşıyıcılar: Galeri katında yer alan hünkâr mahfili, galeriyi taşıyan kare kesitli ayaklar ve yarım daire kemer sistemi üzerinde konumlandırılmıştır. Üst örtüyü taşıyan ayağa bitişik olarak yapılmış hünkâr mahfilinin, harime doğru çıkma yapan bölümü, ahşap bir konsolla desteklenmektedir (Çizim 152-153, Fotoğraf 282). Çıkma yapan bölümün döşemesini oluşturabilmek için hünkâr mahfili galeri katından 0.30 m yükseltilerek yapılmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Bütünüyle ahşap malzemeden yapılmış olan hünkâr mahfilinin, torna işi korkulukları bulunmaktadır (Fotoğraf 283). Mihrap cephesi ve giriş açıklığı haricinde üç yönde hünkâr mahfilini kuşatan korkulukların üzerinde ise çıtakari tekniğinde yapılmış levhalardan oluşan kafes yer almaktadır (Çizim 154, Fotoğraf 285). Bitkisel karakterli kompozit başlıklara sahip sütunlar arasına yerleştirilmiş olan kafes levhaları, açılabilen kanatlara sahip olarak yapılmışlardır.

Kafesin üzerinde eliptik bir gülbezekin çevresinde gelişen kıvrıkdallar arasına yerleştirilmiş gül motiflerinden oluşan ve bir deniztarağı ile sonlanan taç bölümü yer almaktadır (Fotoğraf 284).

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli galeri katının üzerine yerleştirilmiş olan hünkâr mahfilinin döşemesi de ahşaptandır.

Hünkâr mahfilinin apsis çıkıntısına dikey yönde uzanan çıkmasının döşemealtı tavanı alttan çakmalı olarak yapılmıştır. İnce çıtalarla oluşturulan altıgenler ile altıgenlerin arasında kalan üçgen şeklindeki alanlardan oluşan kompozisyon, bir silme ile kuşatılmış haldedir.

Hünkâr mahfilinin üst bölümü için özel olarak tasarlanmış bir üst örtü sistemi bulunmamaktadır. Merkezi kubbeyi dört yönde kuşatan tonozlardan doğudaki hünkâr mahfilinin de üzerini örtmektedir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfilinin bulunduğu galeri katına girişin doğusunda yer alan merdivenlerden ulaşılmakta; merdivenlerden çift kanatlı ahşap kapı ile örtülü yarım daire kemerli bir açıklıktan galeri katına geçilmektedir. Dilimli kemerli bir açıklıktan galeri katından bir basamak daha yüksek olarak yapılmış mahfil döşemesine çıkılmaktadır.

Dikdörtgen levhalarla çerçeve içerisine alınmış giriş açıklığının simetrik olarak düzenlenmiş köşeliklerinde, kıvrıkdallar arasında vazo içerisine yerleştirilmiş meyveler ve gül motiflerinden oluşan bir kompozisyon işlenmiştir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için pencere tasarlanmamıştır. Ancak kafes levhalarının ortadaki birimleri açılır-kapanır şekilde yapılmışlardır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Ahşap malzemeden yapılmış hünkâr mahfilinde giriş açıklığının köşeliklerinde, sütun başlıkları ve taç bölümlerinde bitkisel motifler işlenmiştir. Geç dönem etkili bitkisel kompozisyonların tamamında caminin adını aldığı "gül" motifi dikkat çekmektedir.

Çıtakari kafesler ve çıkmanın döşemealtı tavanında çokgenlerden oluşan geometrik süslemeler görülmektedir.

Yapının beden duvarlarında kalemişi olarak yapılmış kuşaklar yer almaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi olmadığı gibi herhangi bir yazılı süsleme de görülmemektedir.

DEĞERLENDİRME: Gül Camisi hünkâr mahfili, kiliseden camiye dönüştürülmüş bir yapıya Sultan 2. Mahmud (1808–1839) tarafından gerçekleştirilen tamiratta eklenen ve bütünüyle ahşap malzemeden yapılan bir uygulamadır. Klasik dönemdeki yerine uygun olarak konumlandırılmış olan hünkâr mahfili, galeri katının harim içine taşan bir uzantısı şeklinde yapılmıştır.

Bütünüyle ahşap malzemeden yapılmış olması ile Edirne Eski, Bursa Ulu, Haseki Sultan, Mahmut Paşa ve Emirgan Hamid-i Evvel camilerinin hünkâr mahfilleri ile benzerlik gösteren hünkâr mahfili, çıkması ile Nusretiye ve Yıldız Hamidiye camilerinin hünkâr mahfillerine benzemektedir. Gerek konum, malzeme ve gerekse kiliseden camiye dönüştürülmüş olması yönünden Gül Camisi hünkâr mahfiline en çok benzeyen örnek Galata Arap Camisi hünkâr mahfilidir.

Yalın bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, ahşap malzeme üzerine uygulanmış bitkisel motif ve kompozisyonlarla Osmanlı sanatının geç dönemi süsleme programının bir temsilcisidir.

2.2.7. İSTANBUL HACI BEŞİR AĞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 155-156/Fotoğraf: 286-291)

İNCELEME TARİHİ: 26.08.2010

TARİH-DÖNEM: Cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane[528], tekke, sebil ve iki çeşmeden meydana gelen Hacı Beşir Ağa Külliyesi giriş kapısı üzerinde yer alan talik hatlı tamir kitabesine göre 1157–58/1744–45 yıllarında yapılmıştır[529].

YAPTIRAN: Külliye, 3. Ahmed ve 1. Mahmud dönemlerinde otuz yıl kadar darüssaade ağalığı yapan Hacı Beşir Ağa[530] tarafından yaptırılmıştır[531]. Ancak hünkâr mahfili 2. Mahmud (1808–1839) zamanında yapılan onarımlarda eklenmiştir[532].

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami, her bir kenarı 9.45 m uzunluğunda kare planlı, pandantiflerle geçilen tek kubbe ile örtülü harim ile üçer birimden oluşan, çift revaklı bir son cemaat yerinden oluşmaktadır[533] (Çizim 155-156). Fevkani olarak inşa edilmiş yapının altında dükkânlar bulunmaktadır. Duvarlar almaşık örgü, kubbe ve tonozlar ise tuğla ile örülmüştür. Tek şerefeli minare caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin kuzey cephesinde beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan ikinci kat mahfili üç bölüm halinde ele alınmıştır (Fotoğraf 286). Batıda ön cephesi korkuluklar ile sınırlandırılmış bir mekân, ortada kafesle sınırlandırılmış ara bir mekân ile doğu uçta yamuk planlı elips şeklinde bir çıkması bulunan hünkâr mahfili bulunmaktadır.

---

[528] Şahin, 1997.

[529] Yesârizâde Kazasker Mustafa İzzet tarafından kabartma olarak hakkedilmiş talik hatlı kitabe, siyah zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır. Altışar satırlık üç sütundan oluşan kitabenin dili Türkçedir. Kitabenin metni için bkz. Günal, 2003: 22–24.

[530] Hacı Beşir Ağa'nın hayatı ve eserleri için bkz. Özcan, 1992: 555.

[531] 1158/1745 tarihli Hacı Beşir Ağa Vakfiyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa Bölümü, 682 numarada kayıtlıdır. Hacı Beşir Ağa'nın vakıf eserlerine ait üç vakfiye ile birlikte aynı cilt içerisinde yer almaktadır. Vakfiyede, Hacı Beşir Ağa hakkında kısa bir girişin ardından külliyeyi oluşturan yapılar, burada görevlendirileceklerin özellikleri ve alacakları ücretler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

[532] Tanman, 1994: 471.

[533] Tanman, 1994: 469–473. Kuban, 1945: 106; Öz, 1997: 19, Arel, 1975: 52-53; Sözen, vd. 1975: 74-75; Aslanapa, 1986: 386-388; Ertem, 1988; Eyice, 1992: 1-3; Günal, 2003.

Kuzey ve doğu beden duvarlarına yaslanan hünkâr mahfili, mahfil katını taşıyan mermer sütunlarla da desteklenmektedir. Hünkâr mahfilinin kuzeyinde, son cemaat yerinin doğusundaki bölümü kaplayan asma kat[534] ve caminin doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış sıbyan mektebine geçişi sağlayan mekânlar yer almaktadır.

Mahfil katının altında yerden bir basamak yükseltilmiş ve korkuluklarla çevrilmiş maksure-sekiler yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Beden duvarları tarafından desteklenen mahfil katı, ikisi doğu ve batı beden duvarlarına bitişik, ikisi giriş açıklığı hizasında toplam dört adet mermer sütunla taşınmaktadır (Fotoğraf 287).

Sütunların oturduğu mermer kaideler, doğrudan cami zeminine değil giriş açıklığının iki yanına yerleştirilmiş olan sekilere oturmaktadır. Kare kesitli düşey dikdörtgen şeklindeki kaideler, alt ve üst kısımlarında gövdeden taşkın şekilde yapılmış silmelere sahiptirler. Sütun başlıklarından duvara bitişik olanlar, akantus yapraklı olarak yapılmışlar ve üzerlerine yastıklar yerleştirilmiştir. Ortadaki iki sütunda ise korint tarzı başlıklar tercih edilmiştir.

Sütunların birbirine ve beden duvarlarına bağlanmasında ahşap kirişler kullanılmıştır. Kirişin üzerinde yer alan hafifçe öne taşkın olarak yerleştirilmiş ikinci bir kiriş döşemeyi oluşturmakta kullanılmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Mahfilin batı bölümünde torna işi ahşap bir korkuluk yer almaktadır. Giriş açıklığının batısında kalan sütundan itibaren ise hünkâr mahfilinin ön cephesini sınırlandıran ahşap levhalardan oluşan sağır korkuluk başlamaktadır. Korkuluk ve üzerindeki çıtakari kafes levhaları ahşaptan yapılmış çerçeveler içerisine yerleştirilmiştir (Fotoğraf 288-289). Elips şeklinde çıkma yapan hünkâr mahfilinin ön cephesinde üç ayrı levhadan oluşan kafesin üzerinde üç adet taç yer almaktadır. Vazo içerisinden yukarı ve yanlara doğru açılan yaprak motiflerinden oluşan kafes, oyma tekniğinde yapılmış ve altın yaldızla boyanmıştır.

[534] Eyice, 1992: 2.

Hünkâr mahfilin batı cephesinde yer alan düşey dikdörtgen şeklinde ahşap levhalardan oluşan bir paravanla yan taraftaki ara mekândan ayrılmıştır. İki mekânın arasındaki bağlantı kuzey cepheye bitişik olarak yapılmış tek kanatlı bir gibi ile sağlanmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli hünkâr mahfili için bağımsız bir üst örtü tasarlanmadığı gibi döşeme altı tavanı da mahfil katının bütünlüğünü bozmayacak şekilde yapılmıştır. Alttan çakmalı olarak yapılan tavan, mihraba paralel olarak uzanan çıtalarla hareketlendirilmiştir. Hünkâr mahfili çıkması ise merkezden çıkan ışınları temsil eden, alttan çakmalı çıtalı tavan şeklinde yapılmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım iki ayrı yoldan sağlanmaktadır. İlk yol son cemaat yerinin batı ucunda yer alan ve mahfil katı ile bağlantılı mükebbireye çıkılan merdivenle sağlanmaktadır. Buradan önce mahfil katının batı ucuna oradan da ara mekândan geçilerek hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır. İkinci yolda ise son cemaat yerinin kuzeydoğusunda yer alan ve sıbyan mektebine açılan kapılardan sağlanmaktadır. Buradaki tek kanatlı kapıdan sıbyan mektebinin alt katına, çift kanatlı kapıdan ise sıbyan mektebi ve hünkâr mahfiline geçit veren sofaya ulaşılmaktadır. Sofanın doğusunda son cemaat yerinin doğusundaki bölümü işgal eden cepheleri kafeslerle kaplı mekâna da geçilebilmektedir. Sofadan hünkâr mahfiline mermerden yapılmış dilimli kemerli bir açıklıktan geçilerek ulaşılmaktadır. Söz konusu açıklık tek kanatlı ahşap bir kapı ile örtülmektedir.

Hünkâr mahfilinin doğu cephesinde yer alan diğer bir kapı ile de doğrudan sıbyan mektebine geçmek mümkündür.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için pencere tasarlanmamıştır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Hünkâr mahfilinin kuzey duvarında seki şeklinde yükseltilmiş bir raf ve yüzeysel bir nişten oluşan kavukluk bulunmaktadır (Fotoğraf 290). Raf ve niş bölümlerinde alçıdan yapılmış motifler görülmektedir. Raf bölümünde çerçeve içerisine alınmış güneş, nişte kurdele ile demet yapılmış çiçek-yapraklar, nişin üst kısmında ise yine kurdele, çiçek ve yaprak motiflerine yer verilmiştir.

SÜSLEME: Caminin bütününde barok karakterli olarak yapılmış kalemişi motif ve kompozisyonlar yer almaktadır. Ancak söz konusu kompozisyonlar 1970'li yıllarda bütünüyle elden geçmiştir. Hünkâr mahfilinin süsleme programı, kafesin üzerinde yer alan taç ve kavukluk bölümü haricinde camideki süslemelerin tekrarından ibarettir[535]. Kavukluk bölümünde yer alan çiçek, yaprak ve kurdele motifleri de camide pencere çevresindeki bordürlerde kullanılan motiflerin alçıdan yapılmış örnekleridir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi olmadığı gibi herhangi bir yazılı süsleme de görülmemektedir.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyinde yer alan ikinci kat mahfilinin doğu köşesinde yer alan ve bir çıkma ile harime açılan Beşir Ağa Camisi hünkâr mahfili, 2. Mahmud (1808–1839) döneminde yapılan onarımlar esnasında eklenmiştir.

Mahfil katının uzantısı şeklinde ahşap malzemeden yapılmış olan hünkâr mahfili, bu özellikleri ile Haseki Sultan Camisi hünkâr mahfilini hatırlatmaktadır. Ancak bu örneğe en çok benzeyen uygulama hem konum hem de malzeme açısından Zeynep Sultan Camisi hünkâr mahfilidir. Her iki uygulamada harimin kuzey cephesi boyunca uzanan mahfil katının doğusuna yerleştirilmiş ve çıkmalarla harime açılmaktadırlar. İstanbul Ayazma Camisi, Laleli, Beylerbeyi, Aziz Mahmud Hüdai, Küçük Selimiye camilerinin hünkâr mahfilleri de aynı konumda yapılmış örneklerdendir.

Sade bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, caminin bütününe hâkim olan bitkisel motif ve kompozisyonlarla Osmanlı barok döneminin sanat anlayışına uygun olarak süslenmiştir.

[535] Caminin genel süsleme uygulamaları için bkz. Günal, 2003: 20–22.

2.2.8. İSTANBUL ÜSKÜDAR ATİK VALİDE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 157-160/Fotoğraf: 292-299)

İNCELEME TARİHİ: 26.07.2007

TARİH-DÖNEM: Medrese, tekke, sıbyan mektebi, darülhadis, darülkurra, imaret (aşhane, tabhane, kervansaray), darüşşifa ve hamamdan oluşan bir külliye içerisinde tasarlanan cami, günümüzdeki görünümüne üç inşa döneminde kavuşmuştur[536].

YAPTIRAN: İlk yapı, Sultan 3. Murad'ın annesi, Sultan 2. Selim'in eşi Nurbanu Sultan (öl. Yaklaşık 1580) tarafından 1570–79 tarihleri arasında yaptırılmıştır[537].

USTA-SANATÇI: Mimar Sinan tarafından inşa edilen cami, daha sonra Davut Ağa tarafından genişletilerek günümüzdeki görünümüne kavuşturulmuştur[538].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Enine dikdörtgen planlı caminin, güney yönünde çıkıntı yapan mihrabı ve kuzeyde altı sütunla taşınan beş kubbeli bir son cemaat yeri bulunmaktadır[539] (Çizim 157). Altı sütun ile taşınan merkezi kubbe, doğu ve batıda ikişer yarım kubbe ile desteklenmiş ve mihrap çıkıntısı yarım kubbe ile örtülmüştür. Harimin güney bölümü hariç diğer üç bölümünde toplam 32 sütun ile taşınan üst kat mahfillerine yer verilmiştir.

---

[536] Mimar Sinan tarafından tasarlanan ve 1570–79 tarihleri arasında uygulanan, altıgen şemaya oturan kubbeli hacim ve bu hacmin kuzeyinde bir son cemaat yerine sahip ilk yapı, vakfın ilk mütevellisi Pir Ali bin Mustafa tarafından 1582–83 tarihleri arasında yanlarına ikişer kubbe eklenmesi suretiyle genişletilmiştir. Caminin günümüzdeki görünümüne kavuşmasını sağlayan son inşa faaliyeti ise 2. Mahmut zamanında 1834–35 tarihlerinde caminin güneybatı köşesine hünkâr kasrı ve bu kasırla bağlantılı olarak hünkâr mahfili eklenmesidir. Tanman, 1993: 408.
Pek çok araştırmada caminin inşa kitabesi olarak kabul edilen ve ebced hesabı ile 991/1583 tarihini veren kitabe de yapının ikinci evresine ait bir onarım kitabesidir. Kitabe için bkz. Ersoy, 2002: 75–76.

[537] Ayvansarâyî-vd., 2006: 588.

[538] Tanman, 1993: 408.

[539] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Konyalı, 1976: 141-149; Mehmed Râ'if, 1996: 186-187; Ayvansarâyî-vd., 2006: 588-599; Kuban, 1961: 33-36; Yücel, 1971: 5300-5303; Kuran, 1984: 231-248; Tanman, 1993: 407-412; Öz, 1997: 68-69; Yılmaz, 2001; Erol, 1991: 58-63; Evliya Çelebi, 1995: 203; Wiener, 2002: 402-403.

Yapının tek kubbeli ve etrafının yarım kubbeli olarak yapıldığı[540], ancak daha sonra Mimar Davud Ağa tarafından günümüzdeki şekline kavuşturulduğu da kaynaklarda geçmektedir.

Caminin üç tarafı medrese odaları ile çevrilidir.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan "U" planlı ikinci kat mahfilinin güneybatı ucuna yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, güney ve batı beden duvarlarına yaslanırken; kuzeydoğu köşede üst örtüyü taşıyan büyük ayağa oturmaktadır (Çizim 158, Fotoğraf 292-293). Ahşaptan yapılmış hünkâr mahfili, aynı zamanda mermer sütunlarla da desteklenmektedir. 7.40x5.93 m. ölçülerindeki harim kotundan 2.68 m. yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfilinin batısında ahşap "hünkâr kasrı" yer almaktadır (Fotoğraf 299).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Batı ve güney yönlerde beden duvarları tarafından taşınan hünkâr mahfili, güneydoğu köşede mihrap duvarına bitişik olarak yapılmış olan payandaya kuzeydoğu köşede ise kare kesitli büyük ayağa oturmaktadır (Çizim 159). Ayak ile payanda arasında kalan açıklık iki kalın ahşap kiriş ile geçilmiş ve mahfil döşemesi bu kirişlerin üzerine yerleştirilmiştir.

"U" planlı ikinci kat mahfilini taşıyan baklava dilimli başlıklara sahip sütunlar ve bu sütunların üzerine yerleştirilmiş olan mermer kirişlerden oluşan taşıyıcı sistem, hünkâr mahfilinin olduğu bölümde de kesintiye uğramadan devam etmektedir. Sade kaideli gri renkli bu sütunlardan kuzey-güney doğrultuda uzanan üç tanesi hünkâr mahfilin altında yer almakta ve hünkâr mahfiline destek olmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilin bir bütün halinde tasarlanmış olan ahşap korkuluk ve kafesi, mahfilin camiye açılan batı cephesini bütünüyle kaplamaktadır (Fotoğraf 294). Yeşil boya ile boyanmış 0.55 m. yüksekliğindeki sade haldeki korkuluğunun üzerinde 1.45 m. yüksekliğinde altın yaldızla boyanmış gösterişli kafes yer almaktadır (Çizim 160).

[540] Ayvansarâyî-vd., 2006: 588.

Beş bölüm halinde tasarlanmış olan kafesin her iki yandaki ilk bölümleri düz bir cephe oluştururken, ortada kalan bölüm, öne doğru çıkma yapmaktadır. Arada kalan iki bölümde bu geçişi hazırlayacak şekilde içbükey kavisli olarak yapılmışlardır. Hünkâr mahfilindeki bu elips şeklinde çıkmanın haricinde diğer bir farklı uygulama da sade korkuluğun üzerine yerleştirilen kafesin bir taç bölümü ile sonlandırılması ve bu tacın üzerinde ahşap bir kuşağın tüm cepheyi dolanmasıdır.

Hünkâr mahfilinin kuzey cephesinde, hünkâr mahfilini ikinci kat mahfilinden ayırmak için hünkâr mahfilin kuzeydoğu köşesinde yer alan kare ayak ile batı beden duvarı arasındaki kemer boşluğunda 0.10 m. kalınlığında ince bir perde duvarı yapılmıştır. 2.25 m. yüksekliğindeki duvarın üzeri kemer üzengi seviyesinden kemer karnına kadar camekânla kaplanmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli hünkâr mahfilinin üzeri, pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülü olup, harim üst örtü şeması herhangi bir değişikliğe uğramadan burada da devam ettirilmiştir.

Döşeme altı tavanı ise üç ana bölüm halinde tasarlanmış olup, ayak ile payandayı bağlayan kirişlerin arasında kalan dar bölüm çıtalarla bölünmüş ve yine çıtalarla baklava dilimlerinden oluşan bir kuşakla süslenmiştir. Bu bölümün batısında kalan ve hünkâr mahfilinin tam altına gelen bölümde alttan çakmalı çıtalı tavan yapılmış ve tavan bütünüyle kare taksimatlara ayrılmıştır. Duvarın hemen yanında yer alan bölümde ise ahşap parçaların tavana aplike edilmesi ile farklı bir görünüm elde edilmiştir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım iki yoldan sağlanmaktadır. Bu yollardan ilki ikinci kat mahfilinde yer almaktadır. İkinci kat mahfilin bir devamı niteliğindeki hünkâr mahfiline, hünkâr mahfilinin kuzey cephesini oluşturan duvarın kuzeybatı köşesinde yer alan ahşap kirişli tek kanatlı ahşap bir kapıya sahip giriş açıklığından geçilerek girilebilmektedir. İkinci kat mahfilinden camiye bitişik olarak yapılmış olan ahşap hünkâr kasrına da bir geçiş bulunmaktadır.

Hünkâr mahfile ulaşmanın ikinci yolu ise kasırda yer alan giriş açıklığıdır. Kasırla mahfil katı arasındaki kot farkından dolayı iki basamaklı bir merdiven kullanılarak hünkâr mahfiline inilmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili katı için özel olarak tasarlanmış pencereler bulunmamaktadır. Simetrisinde de yer aldığı üzere, mahfilin alt katında mermer kirişli iki pencere, üst katında yine mermer kirişli iki pencere ile bu pencerelerin üzerinde kemer açıklığı içerisinde üç adet üst kat penceresi yer almaktadır.

Mihrabiye: Hünkâr mahfilinin güney duvarında iki pencerenin arasında kalan alanda yarım daire nişli, sade kavsaralı bir mihrabiyesi bulunmaktadır (Fotoğraf 296).

Sade mihrap nişinin yüzeyi iki faklı dönemde yapılmış olan kalemişi süsleme ile kaplıdır. İki dönem süslemesinin bir arada görüldüğü niş, ortadan iki bölüme ayrılmış ve her iki bölümdeki farklı kompozisyonlar korunmuştur. Niş yüzeyi genel olarak sade bırakılırken, kavsara da farklı üslupta yapılmış perde motifleri yer almaktadır. Kavsara köşeliklerinde ise bitkisel karakterli kıvrık dallardan oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır.

Kavukluk: Hünkâr mahfilinin batı beden duvarında elips biçimli bir niş şeklinde tasarlanmış alçıdan kavukluğu yer almaktadır (Fotoğraf 297).

Kavukluk, geç dönemde yaygın olarak kullanılan alçıdan yapılmış gösterişli tepelik ile mermer bir raf bölümünden oluşmaktadır. Elips planlı nişin yüzeyi de bir vazo içerisinde verilmiş kaba biçimli çiçek demetlerinden oluşan kalemişi bir kompozisyonla bezenmiştir.

Alçıdan yapılmış bir kaide üzerine yerleştirilmiş burmalı sütuncelerle sınırlandırılan nişin üzerine yerleştirilmiş olan taç bölümü oldukça gösterişli olarak yapılmıştır. Sütuncelerin üzerine yerleştirilen iki küçük vazodan çıkan çiçekle başlayan taç bölümü ortada daha büyük bir vazo çiçek kompozisyonu ile güçlendirilmiştir. Arada kalan bölümlerde kıvrık dallardan oluşan motifler, “S” ve “C” kıvrımları ile vazoların arasını doldurmaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfilinin harime bakan doğu cephesinde yer alan kafes uygulaması, mahfilin beden duvarlarında yer alan mihrap ve kavukluk ile duvarlarda yer alan kalemişleri ve naturalist resim programları olmak üzere süsleme kompozisyonlarına üç ana bölümde toplanmak mümkündür.

Kafes, korkuluktan ayrı olarak tasarlanmamış, onun bir uzantısı olarak yapılmıştır. Sade korkuluk bölümünün üzerinde altın yaldızla boyanmış beş bölümlü kafes, ahşap oyma tekniğinde yapılmıştır. Elips şeklindeki birimlerin düşey yönde yerleştirilerek bir örgü içerisinde verildiği kafesin üzerinde gösterişli taçlar yer almaktadır. Ortada yer alan sekiz kollu bir çiçeğin çevresinde yer alan yaprak motifleri ve çiçeğin üzerindeki yaprak demetlerinde oluşan taçlar da atın yaldızla boyanmıştır.

Mihrap da kalemişi olarak yapılmış motifler, kavukluk da ise alçıdan yapılmış ve altın yaldızla boyanmış bitkisel motifler yer almaktadır.

Hünkâr mahfilinin duvar yüzeyleri adeta boş yer bırakılmamak istenmişçesine kalemişi olarak yapılmış motif ve kompozisyonlarla bezenmiştir. Mihrap duvarı içerisine gömülü olarak yapılmış olan payandanın yüzeyinde merkezi kubbeli bir cami ve mahfilin kuzey duvarında bir yapının iç görünüşünün[541] verildiği iki panonun[542] haricinde geç dönem özellikleri gösteren bitkisel motifler tüm beden duvarlarında görülmektedir[543] (Fotoğraf 298).

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur.

DEĞERLENDİRME: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi hünkâr mahfili, yapının güneybatı köşesine yerleştirilerek, konum açısından genel uygulama şemasının dışına çıkmış bir örnektir. Benzer uygulama İstanbul 2. Bayezıd Camisinde görülmekle birlikte burada hünkâr mahfili bağımsız bir birim olarak ele alınmıştır. Atik Valide Camisinde ise ikinci kat mahfilin devamı niteliğinde ve mahfil katından basit bir duvarla ayrılan bir hünkâr mahfili uygulaması görülmektedir. Bu özelliği ile Eyüp Sultan Camisi hünkâr mahfilini hatırlatmaktadır.

---

[541] Godfrey Goodwin bu resimleri kaynak ve herhangi bir ölçüt belirtmeden 3. Osman dönemine tarihlemektedir (Goodwin, 2003: 289).
Günsel Renda ise söz konusu resimlerin 3. Osman döneminde değil, hünkâr mahfilinin yapıldığı 2. Mahmud dönemine tarihlendirilebileceğini kesin bir dille belirtmektedir (Renda, 1997: 119-120).

[542] *Resimde saray benzeri bir yapının iç mekânı konu edilmiştir. Resmin en ilgi çekici yanı, tromp l'oeil kullanılarak derin bir perspektif ile betimlenmesidir. Yerdeki dama şeklindeki karolar, birbiri ardına açılan odala perspektifi kuvvetlendiren bir unsur olarak kullanılmıştır. Resmin sol köşesinde kordonlarla toplanmış bir perde yer alır* (Okçuoğlu, 2000: 106).

[543] Metin Sözen, duvarlardaki resimlerin 19. yüzyılda eklenmiş olması gerektiğini belirtmektedir (Sözen vd., 1975: 333).

Üç farklı yapım evresi geçiren caminin hünkâr mahfili, hünkâr kasrı ile birlikte 2. Mahmut zamanında 1834–35 yıllarında yaptırılmıştır[544]. Caminin batısında yer alan ahşap hünkâr kasrı hem hünkâr mahfili hem de mahfil katı ile irtibatlı olarak yapılmıştır.

Yalın bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfili, bitkisel motif ve kompozisyonlarla Osmanlı sanatının geç dönemi sanat anlayışını yansıtmaktadır. Hünkâr mahfilinde görülen iki manzara resminin benzer bir örneği, Beylerbeyi Camisinde de görülmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi kafes, korkuluktan ayrı olarak tasarlanmamış, onun bir uzantısı olarak yapılmıştır. Klasik dönemde inşa edilmiş hünkâr mahfillerinde sadece korkuluğun bulunduğu, ancak daha sonra korkuluğun üzerine kafeslerin yapıldığı görülmektedir[545]. Nuru Osmaniye Camisi ile başlayan süreçte ise kafes ve korkulukların bir bütün olarak tasarlandığını görülmektedir. Üsküdar Atik Valide Camisi'inin hünkâr mahfilinin ahşap malzemeden yapılmış korkuluk ve kafesi de bu genel eğilime uygun olarak bir bütün olarak tasarlanmıştır.

[544] Tanman, 1993: 408.
[545] Sudalı, 1958: 89.

2.2.9. İSTANBUL MAHMUT PAŞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 161-165/Fotoğraf: 300-305)

İNCELEME TARİHİ: 22.06.2007

TARİH-DÖNEM: İstanbul'un fethinden sonra yapılan ilk büyük vezir külliyesi olan yapılar topluluğu, giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 1462–1463/867 tarihinde yaptırılmıştır[546].

YAPTIRAN: Fatih Sultan Mehmet'in Sadrazamı Mahmut Paşa tarafından hamam, türbe, medrese, cami ve bunlara ek olarak mektep, imaret, çeşme ve bitişikteki Kürkçü Hanı ile birlikte bir külliye olarak vakfedilmiştir[547]. Camiye sonradan eklenen hünkâr mahfili ise 2. Mahmud tarafından yaptırılmıştır[548].

USTA-SANATÇI: Külliye Mimar Atik Sinan (Sinaneddin Yusuf bin Abdullah) tarafından yapılmıştır[549]. Sonradan ilave edilen hünkâr mahfilinin ustası hakkında ise bir kayıt bulunmamaktadır.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Arka arkaya yerleştirilmiş iki büyük kubbenin örttüğü dikdörtgen biçimli harimin, mihrap duvarı hariç üç yönde kubbeli medrese odaları ile çevrilmesi ile oluşturulmuş caminin kuzeyinde beş bölümlü son cemaat yeri ve batı köşesinde de sonradan eklenmiş bir minaresi bulunmaktadır[550] (Çizim 161-162). Son cemaat yeri 19. yüzyıl onarımlarında yenilenmiştir. Plan itibariyle "zaviyeli cami" şemasını yansıtan yapı, bu plan tipinin İstanbul'daki ilk örneğidir.

Kesme taştan yapılmış olan yapı, çeşitli yangın ve depremlerin arkasından yenilenmiş ve bu arada bazı değişikliklere de gidilmiştir. Mihrap ve minberi 18. yüzyılda yenilenen caminin, eski kalemişleri ortadan kalkmış, 1939'da bugünkü mevcut nakışlar yapılmıştır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Mihrap önündeki ilk kubbenin altında, doğu beden duvarına bitişik olarak yapılmış

---

[546] Caminin inşa kitabesinin tahlili için bkz. Erbaş, 1990: 14-18.
[547] Ayvansarâyî-vd., 2006: 256.
[548] 2. Mahmud tarafından yaptırılan hünkâr mahfilinin yapımı ile ilgili olarak *1244/1828–29* (Öz, 1997: 99) ve *1251/1835–36* (Wiener, 2002: 435) tarihleri öne çıkmaktadır.
[549] Ayvansarâyî-vd., 2006: 256.
[550] Caminin mimari ve süsleme özellikleri hakkında bkz. Ayverdi, 1973: 443-450; Kuban, 1994: 268-271; Kuban, 1978: 91; Ayvansarâyî-vd., 2006: 256-257. Wiener, 2002: 433–435.

sütunlarla taşınan ahşap hünkâr mahfili[551], ikisi duvara bitişik toplam sekiz adet sütunla taşınmaktadır (Çizim 163, Fotoğraf 300-302). 8.80x3.20 m. ölçülerindeki hünkâr mahfili, iki bölüm halinde tasarlanmış olup dikdörtgen planlı arka odanın önünde güney ve batı cephelerinde elips şeklinde kavisli çıkmaları bulunan asıl hünkâr mahfili yer almaktadır (Çizim 164).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Taş malzemeden yapılmış beden duvarına yaslanan hünkâr mahfilinin ana taşıyıcıları ikisi duvara bitişik toplam sekiz adet mermer sütundur. Mihrap duvarına yakın olan bölümde çıkmaları desteklemek amacıyla sütunlar birbirine daha yakın yapılırken arka bölümde sütunların arasındaki mesafe de artmaktadır (Çizim 165).

Kare planlı 0.54 m. yüksekliğinde mermer kaidelere oturan sütunların üzerinde ince bir boyun ve tepe bölümünden oluşan sade başlıklar yer almaktadır. Bu başlıkların üzerine yerleştirilmiş olan 0.23 m. kalınlığındaki ahşap kiriş hünkâr mahfilinin yükünü sütunlara ve oradan da zemine aktarmakta ve mahfil döşemesini taşımaktadır.

Kirişin üzerinde oturan ahşap dikme ve çerçeveler sade korkuluk ve kafesler ile birlikte hünkâr mahfilin cephelerini oluşturmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Kalın ahşap çerçevenin içerisinde daha ince olarak yapılan korkuluk bölümünün üzerinde çıtakari tekniğinde yapılmış ahşap kafes yer almaktadır (Çizim 165). Kafesin üstünde geniş bir çerçeve ile hünkâr mahfilinin harime bakan cepheleri tamamlanmaktadır. Ancak ahşap direklerin üzerinde enginarlar ve mahfilinin çıkmalarının bulunduğu ön bölümde iki adet taçla hünkâr mahfilin görünüşü zenginleştirilmiştir. Bu taçların özgün durumda kaç tane olduğu

---

[551] Wiener, Mahmut Paşa Camisini tanımlarken, "*1835/1251 tarihinde Sultan 2. Mahmud'un emriyle bir hünkâr mahfili yapılmış, ancak bu mahfil onarım sırasında kaldırılmıştır.*" şeklinde bilgi vermektedir (Wiener, 2002: 435).
Ekram Hakkı Ayverdi de hünkâr mahfilinin 1936 yılındaki tamirde söküldüğünü belirtemektedir (Ayverdi, 1973: 450).
Ancak günümüzdeki hünkâr mahfilinin tam olarak ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi bulunmadığı gibi, bu mahfilin yerinden sökülüp kaldırılan mahfilin yeniden kurulması ile elde edilip-edilmediğine dair de bilgi bulunmamaktadır.

ya da her kafesin üzerinde yer alıp almadıklarına dair bir iz yada kayıt bulunamamıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli olarak yapılmış hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı ise mihraba dikey istikamette uzanan çıtalarla alttan çakmalı tavan olarak yapılmıştır.

Kapı ve Merdiven: Muzaffer Sudalı'nın araştırmasını yaptığı 1950'li yıllarda hünkâr mahfiline ulaşım sağlayan bir merdiven sisteminin olmadığından söz eder ve Halil Ethem'in "Camilerimiz" adlı çalışmasını kaynak olarak göstererek "*Hünkâr mahfiline çıkan rampa sonradan yapılmıştır*" ifadesine yer vererek burada bir rampanın olabileceğini belirtir[552]. Ancak günümüzde hünkâr mahfiline ulaşım caminin doğusuna bitişik odalarının olduğu bölümde yer alan, beden duvarına dayalı olarak yapılmış 13 basamaklı ahşap bir merdivenle sağlanmaktadır. Hünkâr mahfilinin görkemine uyum sağlamayan merdiven son yıllardaki onarımlar esnasında yapılmıştır (Fotoğraf 303).

Hünkâr mahfilinin kaş kemerli mermer çerçeveli giriş açıklığı günümüzde pencereye dönüştürülmüş ve önüne sade ahşap bir korkuluk yapılmıştır. Giriş açıklığının kuzeyinde yer alan basık kemerli açıklık ise girişe dönüştürülmüştür. Giriş açıklıklarında kapı bulunmamaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin bulunduğu bölümde caminin doğu beden duvarı içerisinde kaş kemerli bir pencere bulunmaktadır. Günümüzde önüne ahşap bir korkuluk yapılmış olan açıklık caminin yan kanadındaki mekâna açılmaktadır. Söz konusu pencere üzerinde yer alan inşa kitabesi dikkate alındığında hünkâr mahfilinin özgün halindeki kapısının burası olması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak hünkâr mahfilinin ön bölümüne açılması nedeniyle pencere dönüştürülmüş ve arkasına bugünkü basık kemerli açıklık yapılmış olmalıdır.

Mihrabiye: Hünkâr mahfilini iki bölüme ayıran bağdadi duvarın kuzeyinde alçıdan yapılmış yüzeysel bir mihrabiyesi bulunmaktadır (Fotoğraf 304). Geç dönem süsleme anlayışına uygun olarak yapılmış olan mihrabiye iki sütunçe ile sınırlandırılmış yarım daire kavsaralı olarak yapılmıştır. Bitkisel bezemeli geniş bir

[552] Sudalı, 1958:86

taç bölümü ile sonlanan mihrabiyenin, nişinin ortasına gelen alanda da bir kandil motifine yer verilmiştir.

Kavukluk: Hünkâr mahfilinin ön bölümünde doğu beden duvarına yerleştirilmiş sade bir niş halinde kavukluk bulunmaktadır (Fotoğraf 305).

SÜSLEME: Genel anlamda sade olan ve bütünüyle yeşil renge boyanmış olan hünkâr mahfilinin çıtakari olarak yapılmış ahşap kafesi, birkaç bölümde kalmış olan tacı ve enginar motifleri ile geç dönem süsleme anlayışını sade bir üslupta sürdürmektedir.

Özgün halinde dilimli kemerli olarak tasarlanmış mermer giriş açıklığı ve alçı mihrabiyesi de süsleme açısından öne çıkan alanlardır.

KİTABE-YAZILAR: Muzaffer Sudalı, özgün halinde kapı açıklığı olarak tasarlanan ancak günümüzde pencereye çevrilmiş açıklığın üzerinde yer alan ve günümüzde okunamayan inşa kitabesinin sadece 2. Mahmut tarafından yapıldığını belirten kısmına yer vermektedir:

Dedi şevk ile Rasih bendesi

Bu balâ lûtfile ihya eyledi Han Mahmut[553]

Talik hatla yazılmış inşa kitabesi ikişerli kartuşlar halinde beş satırdan oluşmaktadır. Bu kitabeliğin altında ise iki kartuşla birbirinden ayrılmış tek satırlık bir kitabe daha yer almaktadır. Sudalı tarafından "İstanbul Abideleri" adlı çalışmadan alıntılanan kitabe bu satır olmalıdır[554].

Hünkâr mahfilinde bu inşa kitabesi haricinde herhangi bir yazılı süsleme bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Özgün halinde bulunmayıp yapıya sonradan eklenen mermer sütunlarla taşınan ahşap hünkâr mahfili, yapı ile büyük bir uyum sağlamıştır. Bağımsız bir birim olarak tasarlanmış hünkâr mahfili, mihrap ve minbere hâkim konumu ile de dikkat çekicidir. İbadet alanının doğusunda ve mihraba yakın olarak

[553] Sudalı, 1958: 86

[554] Oldukça karanlık olan harim içerisinde koyu renkli zemin üzerine yazılmış olan kitabenin fotoğraflanması da bir sonuç getirmemektedir. Yapılacak bir restorasyon çalışması ile kitabenin tekrar okunabilecek hale getirilmesi ancak mümkün olabilecektir.

tasarlanmış hünkâr mahfili, konumu açısından istisna teşkil etmektedir. Doğu beden duvarına bitişik olarak yapılan örnekler genellikle güney beden duvarına bitişik ya da geç dönem örneklerinde görüldüğü üzere kuzey beden duvarına yakın olarak yapılmışlardır.

Yapım kitabesi tam olarak okunamayan, giriş ve merdiven sisteminin de özgün durumu bilinmeyen hünkâr mahfili, geç dönem etkili süsleme programı ile yapıldığı dönemin üslup özelliklerini sade bir anlayışla ortaya koymaktadır.

2.2.10. İSTANBUL DEFTERDAR İBRAHİM PAŞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Fotoğraf: 306-312)

İNCELEME TARİHİ: 15.02.2011

TARİH-DÖNEM: Defterdarburnu, İbrahim Paşa ya da İhmal Paşa Camisi adıyla da bilinen cami, 17. yüzyıl eseri olup, 1661'de yaptırılmıştır[555].

YAPTIRAN: Banisi, Defterdar İbrahim Paşa'dır[556]. Ancak Defterdar İbrahim Paşa Camisi, farklı zamanlarda üç defa tamir görmüştür[557]. Caminin ilk tamiri Sultan 2. Mahmud (1808–1839) devrinde 1833 yılında; İkincisi Sultan 2. Abdülhamid (1886–1905) döneminde 1885 yılında; Üçüncüsü ise 1941 yılında Vakıflar İdaresince yapılmıştır[558]. Hünkâr mahfilinin genel özellikleri dikkate alındığında 2. Mahmud döneminde 1833 yılında yapılan onarımda eklenmiş olması makul görünmektedir.

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Kâgir üzerine ahşap kaplama olarak inşa edilen cami, dikdörtgene yakın kare planlı harim, enine dikdörtgen planlı son cemaat yeri ve harimin doğusunda kıble istikametinde girişi olan, sivil mimaride kullanılan ahşap konsollarla taşınan hünkâr köşkünden oluşmaktadır[559]

Harimin üstü ahşap bir tavanla örtülüdür ve ahşap işçiliğinin nadide örneklerindendir. Ahşap tavanın ortasında kalın çıtalarla sekizgen bir tavan göbeği içine altın yaldızlı bitkisel motifler aplike edilmiş, tavanın geri kalan bölümünde

---

[555] Okçuoğlu, 1994: 127.

[556] Caminin bitişiğindeki sahil sarayın ilk sahibi de İbrahim Paşa'dır. Paşa Mısır Valisi iken 1663-1664'de orada ölmüştür. Sultan 3. Ahmet'in saltantı zamanında (1718-1730) Lâle devrinde Sadr-ı Azam Nevşehirli İbrahim Paşa aynı yerdeki sahil sarayın yerine Neşatabat adıyla bilinen ve padişahın da çok beğendiği yeni bir saray yaptırır (1726). Daha sonraki dönemlerde bu sarayın da yerine Sultan 2. Mahmud döneminde (1808–1839) Melling'e Hatice Sultan için bir saray yaptırılır. Günümüzde bu saraylar tamamen ortadan kalkmıştır. Ayvansarâyî-vd., 2006: 527.

[557] Kıble yönündeki harim kapısının üzerinde H.1248/M.1832–1833 tarihli celi talik hatla yazılmış Antepli şair Aynî'nin 2. Mahmud'a ait manzum tamir kitabesi bulunur. İkinci tamire ait olan yine talik hatla yazılmış H.1303/M.1885–1886 tarihli onbir beyitlik (Sultan Abdülhamid devrindeki) manzum kitabe ise harim kapısı ile pencere arasındadır.

[558] Özden, 2009: 55.

[559] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Okçuoğlu, 1994: 127-128; Öz, 1997: 19-20; Ayvansarâyî-vd., 2006: 527; Wiener, 2002: 399; Özden, 2009: 55-60.

ahşap çıtalarla asimetrik çerçeveler oluşturulmuş ve çerçevelerin arasında kalan tavan yüzeyleri kalemişi ile kaplanmıştır.

Mihrapta kalemişi, ahşap minberde iri ölçekte yapılmış yaldızlı bitkisel süslemeler görülmektedir. Doğusunda küçük bir haziresi bulunan caminin taş malzemeden yapılmış silindirik gövdeli tek şerefeli minaresi kuzeybatıdadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğusundaki giriş bölümü ile kuzeyindeki son cemaat yerinin üzerindeki "L" planlı ikinci kat mahfilinin güneydoğu köşesi hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir (Fotoğraf 306-307). Caminin doğu beden duvarı tarafından taşınan hünkâr mahfili, batı cephesi ile harime açılan küçük bir mekândan ibarettir. Hünkâr mahfilinin doğusunda ahşap malzemeden yapılmış, hünkâr mahfili ile bağlantılı hünkâr köşkü bulunmaktadır (Fotoğraf 311).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Caminin doğusundaki hünkâr köşkü, geniş bir giriş bölümünün üzerinde ahşap konsollarla taşınan bir çıkma şeklinde tasarlanmıştır. Caminin doğu beden duvarı da hünkâr köşkünün taşınmasına imkân tanımaktadır. Hünkâr köşkünün, camiye açılan bir uzantısı durumundaki hünkâr mahfili, caminin doğu beden duvarının güneydeki ilk iki penceresinin üzerinde yer almakta, böylece beden duvarlarıyla taşınmaktadır.

Hünkâr mahfilinin batı cephesini üç eşit parçaya bölen iki ahşap direk, mahfil döşemesine oturmakta aynı zamanda da üst örtüye destek olmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Sadece hünkâr mahfilinin değil bütün mahfil katının korkuluğu bağdadi duvar şeklinde yapılmıştır. Korkuluğun harime bakan cephesi kalemişi olarak yapılmış motiflerle kaplıdır. Söz konusu kalemişi motifler, harimin üzerinde bütün cepheleri boydan boya dolanmaktadır.

Hünkâr mahfilinin üç eşit parçaya ayrılmış doğu cephesinde aynı şekilde biçimlendirilmiş ahşap kafes levhaları yer almaktadır (Fotoğraf 308-310). Delikişi ve yüzeysel oyma tekniklerinin birlikte kullanılması ile yapılmış olan kafes levhaları, zengin bitkisel örgülü geçmelerden ibarettir. Motifler altın yaldızla boyanarak, kafesin görsel etkisi arttırılmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli hünkâr mahfilinin üzeri alttan çakmalı düz tavanla örtülüdür. Tavan mihraba dikey yönde çakılan çıtalarla hareketlendirilmiştir. Döşeme altı tavanı da benzer şekilde alttan çakmalı olarak yapılmış ve mihraba dikey yönde uzanan dikdörtgenlerle bölümlere ayrılmıştır. Her iki tavanda da yüzeyler beyaz, çıtalar açık sarı renkli yağlı boya ile boyanmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım iki ayrı yoldan sağlanmaktadır. Caminin güney cephesinde yer alan çift kanatlı kapıdan geçilerek hünkâr köşkünün alt katını oluşturan sofaya ulaşılmaktadır. Sofanın kuzeyinde yer alan oymalı ahşap korkuluklu merdivenle köşkün ikinci katına çıkılmakta ve buradan da tek kanatlı bir kapı ile hünkâr mahfiline girilmektedir. İkinci yolda ise son cemaat yerinin doğusunda yer alan tek kanatlı bir kapıdan geçilerek hünkâr köşkünün alt kat sofasına ulaşılmakta ve aynı merdivenle üst kata çıkılmaktadır.

Hünkâr mahfiline ulaşım imkânı sağlayan tali bir yol daha bulunmaktadır. Son cemaat yerinin batısındaki imam meşrutasından ikinci kat mahfiline geçişi sağlayan merdiven sistemi, mahfil katının uzantısı durumundaki hünkâr mahfiline de ulaşımı sağlamaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili güney beden duvarındaki dikdörtgen biçimli bir pencere ile aydınlatılmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Yapının süsleme programı genel anlamda 2. Mahmud döneminin ampir üslubunu yansıtmaktadır[560]. Hünkâr mahfili ise sade olarak yapılmış, kafes haricinde herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Kafesteki kıvrıkdal ve yapraklardan oluşan bitkisel motifler, caminin genel karakteri ile uyum içindedir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmadığı gibi hünkâr mahfili içinde de herhangi bir yazıt bulunmamaktadır.

---

[560] Okçuoğlu, 1994: 128.

DEĞERLENDİRME: Defterdar İbrahim Paşa Camisi hünkâr mahfili, yapının güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Buradaki uygulamada hünkâr mahfili bağımsız bir birim olarak değil, ikinci kat mahfilinin bir uzantısı şeklinde yapılmıştır. Benzer örnekler, klasik dönem uygulamalarında sıklıkla görülmekle birlikte, kullanılan malzeme mermer ve taş olarak değişiklik göstermektedir. İstanbul Süleymaniye, Sultan Ahmet, Eminönü Yeni, Nuru Osmaniye, Fatih, Emirgan Hamid-i Evvel ve Edirne Selimiye camilerinin hünkâr mahfilleri de benzer şekilde mahfil katının uzantısı olarak yapılmışlardır. Ancak bu örneklerden Eminönü Yeni, Emirgan Hamid-i Evvel ve Haseki Sultan camilerinin hünkâr mahfillerinin Defterdar İbrahim Paşa Camisinde olduğu gibi, mahfil katları ile doğrudan bağlantıları vardır. Diğer örneklerde ise hünkâr mahfilleri, mahfil katları ile aynı kotta olmalarına rağmen duvar ve payandalarla birbirlerinden ayrılmış durumdadırlar. Ancak Defterdar İbrahim Paşa Camisi hünkâr mahfilini aynı gruptaki diğer örneklerden ayıran en önemli özelliği, mahfilin harim içerisinde değil, hünkâr köşkü içerisinde yer alması ve harime açılmasıdır. Diğer örneklerin tamamında hünkâr mahfilleri harim içerisinde yer almaktadırlar. Bu konudaki ikinci bir istisna da Vaniköy Camisi hünkâr mahfilidir.

Defterdar İbrahim Paşa Camisi hünkâr köşkü, çıkmalarla genişletilen ikinci katı ve uzun bir koridor şeklinde ele alınan giriş bölümü ile ilginç bir tasarım anlayışını ortaya koymaktadır.

Yalın bir süsleme programına sahip olan hünkâr mahfilinin kafesi, geç dönem etkili bitkisel motiflerle Osmanlı sanat anlayışının son dönem özelliklerini göstermektedir.

Günümüzde son cemaat yerinin üstündeki kadınlar mahfili olarak kullanılan ikinci kat mahfili ile hünkâr mahfili bitişiğindeki imam ve müezzin meşrutası, Vakıflar İdaresi tarafından iptal edilmiştir ve kullanılmamaktadır[561].

[561] Özden, 2009: 60.

2.2.11. İSTANBUL KAYMAK MUSTAFA PAŞA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Fotoğraf: 313-316)

İNCELEME TARİHİ: 24.08.2010

TARİH-DÖNEM: Cami 1133/1720 yılında yaptırılmıştır. Son cemaat yerinin girişi üzerinde yer alan Şair Pertev'in hazırladığı dört satırlık kitabe, caminin inşa kitabesi olmayıp, 1253/1837 tarihinde yapıya eklenen son cemaat yeri ve hünkâr köşkünün inşa kitabesidir[562].

YAPTIRAN: Cami, 3. Ahmed döneminde Nevşehir'li İbrahim Paşa'nın damadı Kaymak Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır[563]. Yapıya sonradan eklenen son cemaat yeri ve hünkâr köşkü ise 2. Mahmud'un eseridir[564].

USTA-SANATÇI: Bilinmemektedir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Fevkani olarak yapılmış kareye yakın dikdörtgen planlı cami, kâgir olarak yapılmıştır. Bir merkezi kubbe ve bu merkezi kubbenin köşelerinde yer alan dört adet bağdadi kubbecik ile örtülü yapının üzeri, dışarıdan kurşun kaplı kırma çatı ile kapatılmıştır[565]. Caminin mihrabı ampir üslup özellikleri göstermektedir. Caminin minberi Hattat Hasan Efendi tarafından yaptırılmıştır[566]. Camiye bitişik olarak yapılmış tek şerefeli taş minare, caminin kuzeydoğusunda yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Harimin doğu-batı ve kuzey beden duvarlarına bitişik olarak yapılmış ve son cemaat

---

[562] Kitabe metni için bkz. Konyalı, 1976: 192.

[563] Kaymak Mustafa Paşa ya da Atlamacı Mustafa Paşa (ö. 1 Ekim 1730) Lale Devri sırasında Kaptan-ı Derya olarak Osmanlı Donanmasına kumanda etmiş bir devlet adamıydı. Gelibolu'da dünyaya gelen Kaymak Mustafa Paşa'nın babası Boşnak asıllı bir vezir olan Kara İbrahim Paşa'ydı. Annesi ise 2. Viyana Kuşatmasını yapan Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kızı Fatma Hanım'dı. 1717 yılında İkinci İmrahor ve Kapıcılar Kethüdası oldu. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kızıyla evlendi. 1718 yılında İstanbul Kaymakamı oldu. 1721 yılında ise Kaptan-ı Derya görevine getirildi. Gelibolu'daki Telli Çeşme'yi yaptırmıştır. Ayrıca Üsküdar'daki Kaptanpaşa Camisi ve Kuruçeşme'de Kasr-ı Süreyya camilerini yaptırmıştır. Kaymak Mustafa Paşa 1730 yılında çıkan Patrona Halil İsyanı sonunda kayınpederi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile birlikte görevden alındı ve 1 Ekim 1730 günü idam edildi (Ayvansarâyî-vd., 2006: 577).

[564] Öz, 1997: 42.

[565] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Konyalı, 1976: 191-192; Çelebi, 1994: 117; Mehmed Râ'if, 1996: 272-273; Öz, 1997: 42; Ayvansarâyî-vd., 2006: 577–578.

[566] Ayvansarâyî-vd., 2006: 578.

yerinin üzerini de bütünüyle kaplayan "U" planlı ikinci kat mahfilinin güneybatı ucunda yer alan hünkâr mahfili, mahfil katını destekleyen kare kesitli ahşap sütunlar tarafından taşınmakta, batı ve kuzey beden duvarları tarafından da desteklenmektedir (Fotoğraf 313). Hünkâr mahfili, güney cephede mihraba doğru elips şeklinde bir çıkma yapmaktadır (Fotoğraf 315). Hünkâr mahfilinin batısında ahşap malzemeden yapılmış, hünkâr mahfili ile bağlantılı günümüzde imam evi (lojman) olarak kullanılan hünkâr köşkü bulunmaktadır (Fotoğraf 316).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Harimin kuzeybatısında yer alan hünkâr mahfili, batı ve kuzey beden duvarları tarafından desteklenmektedir. İkinci kat mahfili ikisi beden duvarlarına bitişik toplam sekiz adet kare kesitli ahşap direk tarafından taşınmakta; hünkâr mahfilinin bulunduğu bölümde ise birisi batı beden duvarına bitişik üç adet sütun taşıyıcı olarak görev yapmaktadır. Doğrudan harim zeminine oturan direkler, birbirlerine ve beden duvarlarına ahşap kirişlerle bağlanmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Mahfil katının bütününde torna işi ahşap korkuluklar kullanılmıştır. Ancak hünkâr mahfilinin bulunduğu bölümde korkulukların arkasına ahşap bir paravan yapılmıştır. Korkuluğun üzerinde ahşap malzemeden delikişi tekniğinde yapılmış ahşap direklerle sınırlandırılan kafes yer almaktadır (Fotoğraf 315). Hünkâr mahfilinin güney ve doğu cephelerinde üçer adet levhadan oluşan kafes, güney cephede çıkmanın şekline uyarak elips şeklinde biçimlendirilmiştir.

Kafes levhalarında ortada bir daire motifinden gelişerek yanlara doğru açılan "C" şeklinde yarım ve bazen biraz daha büyük bazen de biraz daha küçük dairelere yer verilmiştir. Ortadaki bu kompozisyon, köşelerde ortasında dört kollu çiçeklerin yer aldığı daireler ile bu daireler arasında uzanan baklava dilimlerinden oluşan kuşaklarla sınırlandırılmıştır. Levhalardaki kompozisyon aynı olmakla birlikte güney cephedekiler çıkmanın şekline uygun biçimde ve daha dar olarak kullanılmışladır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli hünkâr mahfilinin üzerinde küçük bir bağdadi kubbe yer almaktadır. Ancak bu kubbe hünkâr mahfili için özel olarak tasarlanmamış caminin genel üst örtü şemasının devamı

niteliğindedir. Kubbe yüzeyinde, merkezdeki ana kubbe ve diğer küçük kubbelerde görülen kompozisyonlar tekrar edilmiştir.

Döşemealtı tavanı ise alttan çakmalı tavan şeklinde yapılmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfilinin kuzey cephesinde bağdadi bir duvar yapılmış ve mahfil katı ile bağlantı ortadan kaldırılmıştır. Hünkâr mahfilinin batı beden duvarında yer alan büyük boyutlu dikdörtgen kapı ile hünkâr köşkünü geçilebilmekte ve böylece hünkâr mahfiline ulaşım sadece köşkten sağlanmış olmaktadır.

İkinci kat mahfiline ise son cemaat yerinin doğusunda yer alan bir merdivenle çıkılmaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için özel bir pencere tasarlanmamıştır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Bütünüyle sade olarak yapılmış olan hünkâr mahfilinin sadece kafesinde, ampir üslupta yapılmış geometrik ağırlıklı kompozisyonlar görülmektedir. Kubbede görülen kompozisyonlar ise caminin genelindeki uygulamaların tekrarında ibarettir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmadığı gibi hünkâr mahfili içinde de herhangi bir yazıt bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyinde yer alan "U" planlı ikinci kat mahfilinin uzantısı durumundaki Kuleli Kaymak Mustafa Paşa Camisi hünkâr mahfili, caminin kuzeybatı köşesine yakın bir konumda yapılmış ve hemen batısında yer alan ahşap hünkâr köşkü ile bağlantılı olarak tasarlanmıştır.

Ayazma Camisi, Laleli, Abbas Ağa ve Tevfikiye camileri ile aynı şekilde ikinci kat mahfilinin bir bölümünü kaplayan hünkâr mahfili, kuzeybatı köşeye yakın konumu ile Hırka-i Şerif ve Küçük Mecidiye camileri ile benzerlik göstermektedir.

Abbas Ağa ve Tevfikiye camilerinin hünkâr mahfili ile konum, süsleme, hünkâr köşkü gibi pek çok açıdan benzerlikler göstermektedir.

Osmanlı sanatının Batılılaşm döneminin özelliklerine göre süslenen hünkâr mahfili, genel anlamda yalın üslup sergilemekte ve selâtin camilerde görülen hünkâr mahfillerinde ayrılmaktadır.

Caminin batısında bulunan ahşap hünkâr köşkünün biri kuzeyde biri güneyde olmak üzere iki girişi bulunmaktadır. İki katlı ahşap köşkü günümüzde lojman olarak kullanılmaktadır.

2.2.12. İSTANBUL AYASOFYA CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 166-170/Fotoğraf: 317-322)

İNCELEME TARİHİ: 07.07.2008

TARİH-DÖNEM: 15 Şubat 360 tarihinde ibadete açılan ilk Ayasofya, üzeri ahşap çatı ile örtülü derinlemesine gelişen bir bazilika şeklindedir. 20 Haziran 404'de meydana gelen ayaklanma esnasında kısmen yanan bu yapı, 2. Teodosios tarafından yenilenerek 10 Ekim 415'de açılmıştır. 13 Ocak 532'de başlayan Nika İsyanında ikinci defa yanan bazilika, İmparator I. İustinianos tarafından günümüzdeki şeklinde yeniden inşa ettirilmiş ve 27 Aralık 537'de ibadete açılmıştır. Ancak içinin süslemesi yıllarca sürmüş ve 2. İustinianos döneminde tamamlanabilmiştir[567].

1453 yılında İstanbul'un fethi ile Osmanlı hâkimiyetine geçen şehirle birlikte Ayasofya da "fetih sembolü" olarak camiye dönüştürülmüş ve İslam dinide ait litürjik ögelerle bezenmiştir[568].

YAPTIRAN: Yapıda Fatih dönemine ait bir hünkâr mahfili bulunup-bulunmadığına dair kesin bir bilgi yoktur. Bilinen ilk hünkâr mahfili 3. Murad zamanında yaptırılmıştır[569]. Ancak bu hünkâr mahfili daha sonra kaldırılarak Sultan Abdülmecid tarafından bugünkü hünkâr mahfili yaptırılmıştır[570].

USTA-SANATÇI: Tralles'li Antemios ile Miletoslu İsidorus adlı ustalar[571] tarafından inşa edilen Ayasofya'ya ilk hünkâr mahfilini yapan usta ya da ustalar hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu hünkâr mahfili Fossati kardeşlerin yaptığı onarımda kaldırılarak, günümüze ulaşan yeni hünkâr mahfili yapılmıştır[572].

---

[567] Eyice, 1994: 446-447.
[568] Akar, 1971: 277-290.
[569] Tahsin Öz, hünkâr mahfilinin 3. Ahmet (1703-1730) tarafından top kandili (avize) ile birlikte yaptırıldığı yazmaktadır (Öz, 2007: 29). Ancak, 3. Ahmed, sadece mevcut hünkâr mahfili üzerinde değişiklik yaptırmıştır. 3. Ahmet 1712 yılında mahfili genişletmiş, 1728 yılında dışa çıkıntılı hale getirmiştir. 1847 yılında kaldırılan top kandil ise 3. Ahmet tarafından 1717 yılında astırılmıştır (Akgündüz ve Öztürk ve Baş, 2006: 211-213).
[570] Hadika'da günümüzdeki hünkâr mahfilinin 2. Mahmud döneminde yaptırıldığı yazmaktadır (Ayvansarâyî-vd., 2006: 42.) Ancak, 2. Mahmud döneminde 160920 kuruşluk bir giderle eski hünkâr mahfili onarılmıştır (Akgündüz ve Öztürk ve Baş, 2006: 240).
[571] Eyice, 1994: 447.
[572] Akar, 1971: 280.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Uzun, ahşap bazilika tipli yapılar ile üstü kağir kubbe ile örtülü merkezi tipte yapı tipini birleştiren Ayasofya'nın narteks ve apsis çıkıntısı hariç içten uzunluğu 73,50 m, genişliği ise 69,50 metredir[573] (Çizim 166). Avludan üzeri çapraz tonozlarla örtülü dış nartekse ve buradan da beş kapı ile dokuz bölüm halinde tasarlanmış ve yanlarında kuzey ve güney rampaları yer alan iç nartekse girilir. Narteks ve yan neflerin üzerinde yer alan galeri katına bu rampalardan ulaşılmaktadır. Ayasofya'nın ana mekânı iki tarafında dört büyük ayak ve bunların aralarında sıralanan sütunlar ile yan neflerden ayrılmıştır. Ortada çapı 31,24 m ile 32,81 m arasında değişen kubbe ve doğu-batı doğrultusunda birer yarım kubbe ile ana mekânın üzeri örtülmektedir. Fetihten sonra yapıya mihrap, minber, vaaz kürsüsü, müezzin mahfili, minare gibi çeşitli eklentiler yapılmış ve söz konusu eklentiler sürekli yenilenerek ve değişerek günümüze ulaşmışlardır[574].

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, apsisin kuzeybatısındaki ayağa batı yönde bitişik olarak yapılmıştır (Çizim 167, Fotoğraf 317-318). Zeminden 4.70 m. yüksekliğe yerleştirilmiş altıgen planlı hünkâr mahfili, mermer sütunlarla taşınmaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Doğu yönde ayağa bitişik olarak yapılmış hünkâr mahfilinin altıgen planlı ana bölümü, birisi ayağa bitişik durumda beş adet damarlı-hareli mermer sütunla taşınmaktadır. Hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan hol bölümü ise benzer özellikte dört sütun ile galeri katını destekleyen kare kesitli iki ayakla desteklenmektedir (Çizim 168).

Kubik bir kaidenin üzerine içbükey-dışbükey silme kuşaklarından oluşan mermer bir bileziğin üzerine oturan sütunlar, pirinçten yapılmış bir bilezikle bitkisel oymalı sütun başlıklarını taşımaktadırlar. Sütun başlıklarının yüzeyi, aşağıdan yukarıya doğru uzanan altın yaldızla boyalı çapraz çizgilerle üçgenlere ve baklava dilimi şeklinde bölümlere ayrılmış ve bu bölümler zemin oyma tekniğinde bitkisel

[573] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Eyice, 1984; Evliya Çelebi, 1995: 50-53; Öz, 2007: 26-30; Eyice, 1981: 206-210; Ayvansarâyî-vd., 2006: 42-45; Eyice, 1994: 446-457; Gurlitt, 1999: 22-29; Wiener, 2002: 84-96; Akgündüz ve Öztürk ve Baş, 2006.
[574] Akar, 1971: 277-290.

motiflerle dolgulanmıştır. İnci dizileri ile sonlanan başlıkların genel karakteri Bizans başlıklarını hatırlatmakta ve yapının genel silueti ile uyum sağlamaktadır.

Sütunların üzerine oturan sade mermer kiriş ve üzerindeki öne doğru taşıntı yapan altın yaldızla boyalı palmet kuşağı, hünkâr mahfilinin ve hol bölümünün cephesini bütünüyle kuşatmaktadır. Mahfilin ahşap döşemesi ile korkuluk, kafes ve üst örtü bu taşıyıcı sistemin üzerine yerleştirilmiştir.

Korkuluk ve Kafes: Altıgen planlı hünkâr mahfilinin doğu cephesi ayağa bitişik olarak yapılmış olup, sağır haldedir (Fotoğraf 320). Ayağın kuzeyindeki ilk bölüm ise hünkâr mahfiline geçit veren hol bölümü ile bağlantının olduğu alan olduğu için açık olarak bırakılmıştır. Geriye kalan dört cephe ise bütünüyle benzer şekilde yapılmıştır (Fotoğraf 319). Her bölümün köşelerinde içi düşey dikdörtgenlerle hareketlendirilmiş kaidelere oturan ve bitkisel dekorlu başlıklarla üst örtüyü taşıyan ince mermer sütunlar yer almaktadır. Cephelerin ortasına yanlardaki sütun kaidelerinin aynısından yapılarak cephe yatay dikdörtgen şeklinde iki eşit bölüme ayrılmış ve her bölüme yüzeyi delikişi tekniğinde işlenmiş mermer levhalar yerleştirilmiştir. Düz satıhlı olarak bırakılmış iki kuşağın arasındaki kıvrımlardan sonra küçük akant yapraklarından bir çerçeve içerisine alınmış orta bölüme geçilmektedir. Altın yaldızla boyalı geçmelerle altta ve üstte dörder, ortada ise üç adet tam pano oluşturulmuştur (Çizim 170). Levhanın kenarlarında ise yarım ve köşelerde çeyrek panolar yer almaktadır. Levhanın ortasında ve kenarlardaki yarım olan bölümlerde üsluplaştırılmış bir akant işlenirken; diğer panolarda dört kollu çiçeklere yer verilmiştir. Zeminin boşaltılarak uygulandığı levhalarda, sonsuzluk prensibine uygun olarak tasarlanan geçme ve motifler, birbiri ile bağlantılı olarak işlenmişlerdir. Dış yüzde motiflerde yüzeysel oyma tekniği de kullanılarak görsel etki arttırılmış; iç yüzde yüzeysel oymaya ve altın yaldıza yer verilmemiştir. Korkuluk levhaları, kaidelerin üzerinde de yer alan silme takımından oluşan bir küpeşte ile sonlanmaktadır.

Küpeştenin üzerinden başlayan delikişi tekniğinde yapılmış ahşap kafes levhaları, korkuluk levhalarında olduğu gibi iki eş birim olarak tasarlanmışlardır (Çizim 169). Ortada düşey istikamette simetrik olarak uygulanmış yürek motifleri

yanlarda yarım olarak uygulanmıştır. Simetrik olarak düzenlenmiş levhalar, zeminin boşaltılması ile elde edilen zengin bir bitkisel kompozisyon halinde işlenmiştir.

Kafeslerin üzerinde yine ahşap malzemeden yapılmış sade bir taç yer almaktadır. Korkuluk ve kafesler sadece hünkâr mahfilinin cephelerinde değil aynı zamanda hünkâr mahfilinin kuzeyindeki hol bölümünün batı cephesinde de benzer şekilde uygulanmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı kalın kirişlerin birbirine bağlanması ile oluşturulmuş üçgenlerden oluşan bir altıgen şeklinde oluşturulmuş ve yağlıboya ile boyanarak sade halde bırakılmıştır (Fotoğraf 321). Mahfil döşemesi de kalın kirişlerin üzerine yerleştirilen ahşap tahtalarla oluşturulmuştur.

Bağımsız birimler halinde tasarlanmış hünkâr mahfillerinin hiçbirinde bağımsız bir üst örtü tasarımı söz konusu değildir. Ancak Ayasofya Camisi hünkâr mahfili, bu konuda bir istisna teşkil etmektedir.

Korkuluk levhalarını sınırlandıran kaidelere oturan sütunlar, birbirlerine ahşap kirişlerle bağlanarak hünkâr mahfilinin üst örtüsünü taşımaktadırlar. Kirişlerin üzeri dış yüzde daire ve baklavaların dönüşümlü olarak sıralandığı ve aralarında kalan yüzeylerin bitkisel motiflerle bezendiği bir kuşak; iç yüz ise mavi zemin üzerine beyaz renkle boyanmış kıvrıkdallardan oluşan bitkisel kuşakla kaplanmıştır. Dışa doğru taşıntılı iki sıralı saçağın ardından sağır kubbeye geçilmektedir. Saçağın üzerinde sütunların üzerine gelen alanlarda yüksek bir palmet ile palmetler arasında bitkisel motiflerden oluşan bir kuşak yer almaktadır. Basık kubbenin tepesinde ise merkezden çıkan ışınlarla taçlanan bir alem bulunmaktadır.

Hünkâr mahfilin yamuk altıgen planlı tavanı, geniş bir daire şeklinde kalemişi olarak kaplanmıştır. Yamuk köşede açık mavi zemin üzerine yine kalemişi olarak işlenmiş kıvrıkdallar arasına yerleştirilmiş bitkisel motiflere yer verilmiştir. Açık krem renkli tavan yüzeyinin ortasında altın yaldızla boyanmış daire şeklinde bir tavan göbeği ve bu tavan göbeğinin çevresinde altın yaldız, mavi, kırmızı, yeşil, kahverengi, sarı renklerde yapılmış küpe, gül, yıldız, lale gib çiçekler, çelenkler,

yaprak ve kıvrık dallar yerleştirilmiştir[575]. Merkezdeki göbekten kenarlara doğru oniki eşit birim olarak yerleştirilen söz konusu kompozisyonların renkleri solmaya yüz tutmuştur.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline kuzeydeki nefin doğu ucuna yerleştirilmiş ahşap bir merdivenle ulaşılmaktadır. Beş basamaklı ahşap bir merdivenle ulaşılan iki kanatlı sade bir kapıdan geçilerek iki kollu, ahşap trabzanlı merdivene ulaşılmakta ve buradan da hünkâr mahfiline götüren hole ulaşılmaktadır. Holde doğu beden duvarında yer alan basık kemerli bir açıklıktan geçilerek hünkâr kasrına ulaşılmaktadır[576]. Hünkâr mahfili tarafında demir bir parmaklık ile kapalı tutulan çift kanatlı kapı, simetrik düzende üç panolu olarak düzenlenmiş ve bitkisel motiflerle bezenmiştir. Orta panonun merkezinde bir daire içerisinde "ay-yıldız"a yer verilmiştir.

Alt katta yer alan bir kapıdan da hünkâr kasrına ve buradaki rampalara ulaşılabilmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Yapıya sonradan eklenen hünkâr mahfili için özel olarak pencere söz konusu olmuştur.

Mihrabiye: Hünkâr mahfilinin doğu cephesini oluşturan ayağın, güney köşesinde bir mihrabiye yer almaktadır (Fotoğraf 322). Yerden hafifçe yükseltilmiş bir seki üzerinde yer alan mihrabiye sade bir kaide üzerinde yükselen ayaklarla sınırlandırılan yarım daire planlı bir nişe sahiptir. Ayakların yüzeyi zemin oyma tekniğinde yapılmış, beş adet silme ile hareketlendirilmiş, yaprak motiflerinden oluşan yüzeysel başlıkla sonlanmıştır. Yarım daire kemerli nişin üzerinde iki kuşak halinde bitkisel motifler yer almaktadır. Kemer köşeliklerinde ortada bir daire içerisinde dört kollu çiçek ile bu çiçeğin iki ucunda yaprak motifleri yer almaktadır. Yeşil zemin üzerine altın yaldızla yazılmış mihrap ayetinin üzerindeki yatay silme kuşaklarından oluşan tepelikten sonra taç bölümüne geçilmektedir.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

---

[575] Barışta, 2009: 339.

[576] 1. Mahmud tarafından yaptırılan hünkâr kasrı, Fossati kardeşler tarafından yenilenmiştir. Hünkâr kasrı için bkz. Akgündüz ve Öztürk ve Baş, 2006: 272–275.

SÜSLEME: Hünkâr mahfilinin bütününde geç dönem Osmanlı motif repertuarına ek olarak Bizans dönemi süsleme anlayışına uygun motif ve kompozisyonlar da yer almaktadır. Oymalı sütun başlıkları, delikişi tekniğinde işlenen geçme ve bitkisel motiflerden oluşan korkuluk levhaları, hünkâr mahfilini yapının bütünü ile kaynaştırma çabalarının bir ürünü olarak düşünülmelidir. Fossati'nin hünkâr mahfili ile ilgili olarak "*Bizans stilinde yapılmıştır*" dediği bilinmektedir[577]. Bu sözün özellikle süsleme programı ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Gaspare T. Fossati yapının genel özelliklerini dikkate alarak, yapının içerisinde gözü rahatsız edecek bir tasarıma gitmemiştir. Kullanılan motiflere aşırı bir stilizasyona gidildiği ve bolca altın yaldız kullanıldığı görülmektedir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Ayasofya'nın ilk hünkâr mahfili hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Eski resimlerden, apsisin sol (kuzey) tarafındaki iki ana payenin arasında ve tek cephesi ile apsis yönüne açılan, yerden yaklaşık 2.30 m. yükseklikte yer alan bir mahfil olduğu görülmektedir. Söz konusu hünkâr mahfilinin 3. Murad zamanında yaptırıldığı düşünülmektedir. 1. İbrahim hünkâr mahfiline bir kafes ekletirken; 1. Mahmud yapının dışında bir hünkâr kasrı inşa ettirmiştir. 1. Ahmed ve 3. Ahmed'de hünkâr mahfilini onartmış ve değişiklikler yapmışlardır. Bu mahfil çeşitli onarımlarla 19. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır[578]. Günümüzdeki mahfilin yapılması ile birlikte eski hünkâr mahfilinin çıkması, yer döşemesi ve merdiveni kaldırılmıştır[579].

Günümüzdeki hünkâr mahfili, Sultan Abdülmecid tarafından 1847-1851 tarihleri arasındaki büyük tamir-bakım çalışmaları esnasında Gaspare T. Fossati ve

---

[577] Akar, 1971: 280.

[578] Ayasofya'daki eski hünkâr mahfili 3. Selim döneminde başarısız bir suikast girişimine sahne olmuştur. *1206 (1791) senesi Rebiülahirinin 20 Cuma günü 3. Selim Ayasofya Camisine Cuma selamlığına çıkmış ve mahfile girmişti. Caminin mihrap tarafında bulunan cemaat arasından mağribi bir adam sünnetler kılınmakta iken cebinden demir bir misket güllesi çıkarıp (Türkçe bilmediğinden kendi lisanile tezallüm ve istika suretinde hezeyanlar ederek) gülleyi mahfilin kafesine doğru fırlatmış, diğerini de atmak üzereyken zabitler tarafından yakalanıp camiden çıkarılmıştı* (Şehsuvaroğlu ty., 1946: 49-50).

[579] Akar, 1971: 280.

Giuseppe Fossati'ye yaptırılmıştır[580]. Genel konumu ve sütunlar üzerinde bulunması açısından Osmanlı klasik dönemindeki örneklerle benzerlik göstermektedir. Ancak süsleme programındaki yoğun Bizans etkisi ve altıgen planı hünkâr mahfiline farklı bir üslup kazandırmaktadır.

Çeşitli onarımlarla günümüze ulaşan hünkâr mahfili, yapının genel mimari anlayışı ve süsleme programı ile uyumlu bir eklenti olarak varlığını sürdürmektedir[581].

[580] Akgündüz ve Öztürk ve Baş, 2006: 272.

[581] Sultan Abdülaziz devrinde 1291/1874'de hünkâr mahfilinin tamirine 2700 kuruş harcanmıştır. Hünkâr mahfilinin 2. Abdülhamid devrinde de 1299/1881 onarım gördüğü ve 1309/1893 tarihinde de uzun süreli bir onarıma başlandığı bilinmektedir. Akgündüz ve Öztürk ve Baş, 2006: 308, 312.

2.3. Yayın ve Araştırmalarda Hünkâr Mahfili Olarak Tanımlananlar:

Bu grup içerisinde ele alınan üç örnekte bulunan mahfiller, işlev açısından tartışmaya açıktırlar. Yayın ve araştırmalarda genellikle hünkâr mahfili olarak tanımlanan bu birimler, caminin içerisinden ulaşılabilen, girişin hemen üzerinde konumlanmış mekânlar olmaları ve yalın süsleme anlayışlarından dolayı klasik anlayışta hünkâr mahfili oluşumu yansıtmamaktadırlar. Ancak bu birimlerin özel olarak biçimlendirildikleri göz önünde bulundurularak, genel kanaat de dikkate alınarak hünkâr mahfili olarak tanımlanmışlardır.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisinde batı galerinin, kafes ve mihrabiye ile donatılması ile hünkâr mahfiline dönüştürüldüğü, ancak bu bu dönüşüm esnasında mimari dokunun değiştirilmediği görülmektedir.

Bu grup içerisindeki son örnekler, hünkâr dairesi bölümü bulunan ancak hünkâr dairesi içerisinde hünkâr mahfili olarak tanımlanabilecek ayrı bir bölümü olmayan birimlerdir.

2.3.1. AMASYA 2. BAYEZID CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:
(Çizim: 171/Fotoğraf: 323-328)

İNCELEME TARİHİ: 28.08.2008

TARİH-DÖNEM: Cami, giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre, 891/1486 yılında tamamlanmıştır[582].

YAPTIRAN: Şehzadelik dönemini Amasya'da geçiren Sultan 2. Bayezıd'ın (1447–1512), tahta çıkışından sonra yaptırdığı cami, medrese, mektep, aşhâne-imaret ve tabhâneden oluşan külliyenin inşası, Amasya valisi Şehzâde Ahmed'in gözetiminde gerçekleştirilmiştir[583].

[582] Kitabenin ayrıntılı tahlili için bkz. Gün, 1993: 34–39; Tüfekçioğlu, 2001: 407–411; Yüksel, 2006: 23–26.
[583] Yüksel, 2006: 21–23.

USTA-SANATÇI: Caminin mimarı hakkında kesin bir bilgi bulunmamasına karşın, yayınlarda farklı isimler öne sürülmektedir[584].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Yeşilırmak Nehri'nin kıyısında, bir dış avlunun ortasında yer alan cami, kuzey-güney doğrultuda iki büyük kubbeyle örtülü dikdörtgen plânlı bir hacim ile bunun iki yanında üçer küçük kubbeyle örtülü yan kanatlardan meydana gelmektedir[585] (Çizim 171). Mihrap önündeki 15 m. kuzeyindeki ise yaklaşık 13 m. çapında olan büyük kubbeler, köşelerden tromplarla geçilen sekizgen kasnaklar üzerine oturmaktadır. Harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde tek şerefeli birer minare ile önünde beş kubbeli son cemaat yeri bulunmaktadır. Caminin ayrı bir iç avlusu bulunmamakla birlikte, caminin kuzeyinde yuvarlak bir havuzu bulunan ve oniki adet ahşap direkle taşınan dıştan sivri külahla içten kubbe ile örtülü şadırvanı yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Amasya 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfili, harimin kuzey giriş kapısı üzerinde kuzey beden duvarına dayalı olarak yapılmıştır (Fotoğraf 323-324). Özgün halinde giriş kapısının her iki tarafında, kuzey beden duvarı içerisine yerleştirilen merdivenle ulaşılan hünkâr mahfilinin, yerden yüksekliği 6.00 m. olup, 14.05x1.30 m. ölçüsünde mihrap duvarına paralel uzanan dar bir alanı kaplamaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Harimin kuzey cephesinde, giriş açıklığının üzerinde konumlandırılmış olan hünkâr mahfili, kuzeyde beden duvarı tarafından taşınmakta ve güneyde taş konsollar tarafından desteklenmektedir (Fotoğraf 325). 18 adet taş konsol, hünkâr mahfili döşemesini taşımanın yanı sıra harimin kuzey cephesinde estetik bir unsur olarak da değerlendirilmiştir.

Hünkâr mahfilinin batı ucunda, sivri kemerli tonozla örtülü bir mekân yer almaktadır. Tonozlu mekânın kuzeyinde mükebbire şeklinde son cemaat yerine

---

584 Oktay Aslanapa ve Mehmet Önder, Amasya Bayezıt Camisi'nin mimarı olarak "*Hayreddin*"i gösterirler (Aslanapa, 1986: 124; Önder, 2000: 42–43). Birtakım yayınlarda ise mimar olarak "*Şemseddin Ahmed*" adı geçmektedir. (Erken, 1972: 218; Anonim, 2002: 69).

585 Külliye'nin mimari özellikleri için bkz. Gabriel, 1934: 33–41; Kuran, 1964, s.94–98; Erken, 1972: 218-224; Aslanapa, 1986: 122-125; Eyice, 1992: 40-42; Anonim, 2002: 69-78; Goodwin, 2003: 153-155; Yüksel, 2006: 15-30; Evliya Çelebi, 1999: 96.

açılan balkon yer almaktadır. Taştan korkuluklarla sınırlandırılan balkon iki taş konsolla taşınmaktadır[586].

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin güney cephesinde mahfil döşemesinden başlayan 0.56 m. yüksekliğinde sade ahşap bir korkuluk ve korkuluğun üzerinde 0.94 m.. yüksekliğinde seyrek çıtalı ahşap bir kafes yer almaktadır (Fotoğraf 326). Kahverengi yağlı boya ile boyanmış olan korkuluk ve kafes, ikisi doğu ve batı beden duvarlarına bitişik üçü ortada yer alan toplam beş ayrı direk tarafından desteklenmektedir. 2.30 m. yüksekliğindeki, üst kısmı kaba bir şekilde işlenmiş olan bu direkler, kuzey-güney doğrultuda uzanan kirişlerle kuzey beden duvarına bağlanmıştır.

Hünkâr mahfilinin son cemaat yerine açılan balkonu, taş korkuluklara sınırlandırılmıştır (Fotoğraf 327-328). Korkuluk olarak tasarlanan üç adet taş levha, alt ve üst kısımlarda silme kuşakları ile hareketlendirilmişlerdir.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin taş malzemeden yapılmış zemini, yine taş malzemeden yapılmış konsollarla desteklenmektedir. Hünkâr mahfili için tasarlanmış özgün bir tavan bulunmamaktadır. Harimin üzerini örten iki büyük kubbeden kuzeydekine geçişte kullanılan eksedralar ve bu kubbenin bir bölümü hünkâr mahfilinin de üst örtüsü olarak işlev yapmaktadır.

Hünkâr mahfilinin batı köşesinde kuzey beden duvarı içerisine yerleştirilmiş bölümünde ise kuzey-güney doğrultuda uzanan sivri tonoz örtü yer almaktadır.

Kapı ve Merdiven: Taç kapıdan girildikten sonra girişin batısında, kuzey cephede yer alan sivri kemerli bir açıklıktan geçilerek ulaşılan döner merdivenle hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır[587].

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için tasarlanmış bir pencere bulunmamaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

---

[586] İ. Aydın Yüksel, bu balkonun sonradan yapıldığını belirtmektedir. Yüksel, 2006: 20.

[587] Özgün halde giriş açıklığının iki yanında yer alan sivri kemerli açıklıklardan ulaşılan döner merdivenlerden hünkâr mahfiline ulaşılmaktaydı. Ancak günümüzde giriş açıklıklarından doğudaki kapatılmış sadece batıdaki işlevini korumaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Amasya 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfili sade bir örnektir. Hünkâr mahfilinin süsleme programı çıtaların farklı açılarla birbirine paralel çakılması ile oluşturulan kafes ve hünkâr mahfili döşemesi ile balkon döşemesini taşıyan taş konsollarda toplanmaktadır. Konsolların yüzeyi içbükey ve dışbükey silmelerle hareketlendirilerek masif görünümleri yumuşatılmaya çalışılmıştır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur.

DEĞERLENDİRME: Amasya 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfili, konum açısından farklı bir örnektir. Harimin kuzeyinde konsollarla taşınan hünkâr mahfili uygulaması yaygınlık göstermez. Bu örnekte görülen hünkâr mahfili, zaviyeli camilerdeki örneklerden daha yüksek bir kotta yapılmış olması, yardımcı hizmet mekânlarının bulunmaması ve mihrap duvarına paralel bir yayılma alanı göstermesi ile ayrılmaktadır. Ancak Konya Selimiye ve Üsküdar Mihrimah Sultan camilerinde benzer özellikte hünkâr mahfilleri bulunmaktadır.

Amasya 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfili, hünkâr mahfili geleneğinin mekânsal olarak tam ortaya konulmadığı bir dönemde yapılmış bir gezinti koridorunu hatırlatan biçim özelliği, son cemaat yerine açılan balkonu ve yalın süsleme programı ile farklı bir hünkâr tasarım anlayışının ürünüdür.

2.3.2. İSTANBUL ÜSKÜDAR MİHRİMAH SULTAN CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 172/Fotoğraf: 329-332)

İNCELEME TARİHİ: 24.07.2007

TARİH-DÖNEM: Üsküdar İskele Meydanına hâkim bir konumda yer alan Mihrimah Sultan Külliyesi, günümüze ulaşamamış imaret ve tabhane binaları ile günümüze ulaşmış haldeki cami, medrese ve sıbyan mektebinden oluşan bir külliye halinde 1548/954 tarihinde yaptırılmıştır[588].

YAPTIRAN: Kanuni'nin Hürrem Sultandan olma kızı Mihrimah Sultan[589] tarafından yaptırılmıştır[590].

USTA-SANATÇI: Mimarbaşı Sinan tarafından inşa edilmiştir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camisi, merkezi kubbesi üç yönden genişleyen camiler grubu içerisinde yer almaktadır. Enine dikdörtgen bir plan şemasına göre düzenlenmiş olan caminin üzeri kubbe ile örtülü beş bölümlü son cemaat yeri, çift revaklı olarak yapılmış ve dış revakı geniş saçaklı olarak uygulanmıştır[591] (Çizim 172). Camisin kuzey köşelerine yerleştirilmiş, kapıları son cemaat yerine açılan muntazam kesme taşla yapılmış tek şerefli iki minaresi vardır.

Klasik dönem özelliği olarak kabul edilen revaklı avlusu bulunmayan caminin kuzeyinde ortasında mermerden fıskiyeli bir çanağın yer aldığı şadırvanı yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Mihrimah Sultan Camisi hünkâr mahfili, harimin kuzey giriş kapısı üzerinde kuzey

---

[588] Caminin giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesi için bkz. Konyalı, 1950: 169; Konyalı, 1976: 216–217.

[589] Mihrimah Sultanın kişiliği ve vakfiyeleri için bkz. Zülfikar, 1989; Sakaoğlu, 1994: 453-554.

[590] Evliya Çelebi, "*Mihrimah Sultan Cami İskele başındadır. Bu Camisi Sultan Süleyman H.954 M.1548 tarihinde yaptırıp sevabını kerimesi Sultan merhumenin ruhuna hediye etmiştir.*" yazmaktadır. Ancak caminin kitabesinde camiyi bizzat Mihrimah Sultan'ın yaptırdığı belirtilmiştir. Evliya Çelebi, 1995: 202.

[591] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Konyalı, 1976: 213-221; Kuran, 1975: 43-72; Kuban, 1994: 456-457; Mehmed Râ'if, 1996: 145-147; Öz, 1997: 47; Kuban, 1978: 97-100; Ayvansarâyî-vd., 2006: 592-594; Wiener, 2002: 424–426; Yüksel, 2004: 328-343.

beden duvarına bitişik olarak yapılmıştır (Fotoğraf 329-330). Kuzey beden duvarı içerisine yerleştirilmiş ve ana kubbenin taşıyıcısı durumundaki ayakları birbirine bağlayan kuzeydeki sivri kemerin altına yerleştirilen hünkâr mahfili, sivri tonozlu bir eyvan şeklinde harime açılmaktadır (Fotoğraf 331-332). Hünkâr mahfilinin, yerden yüksekliği 8.74 m. olup, 9.96x1.60 m. ölçüsünde bir alanı kaplamaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr mahfili, kubbeyi taşıyan dört ayaktan kuzeydeki ikisini birleştiren sivri kemerin altında, kuzey beden duvarının önünde, ana giriş açıklığının üzerinde yer almaktadır[592]. Kemer üzengi seviyesinde yer alan ve mihrap duvarına paralel dikdörtgen planlı bir alan ile bu alanın giriş açıklığı üzerine 0.54 m. öne taşırılması ile oluşturulan bir çıkmadan oluşan hünkâr mahfili, beden duvarları arasına yerleştirilmiş taş döşeme yardımıyla taşınmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilinin, harime açılan tek cephesi 0.85 m. yüksekliğinde sade ahşap bir korkulukla çevrilmiştir. Korkuluğun yüzeyi iç içe geçmiş dikdörtgenlerin yatay doğrultuda sıralanması ile oluşturulmuştur.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini taş kaplamalı hünkâr mahfilin üst örtüsü, sivri beşik tonoz şeklinde olup, yüzeyi sıvalıdır. Sıva üzerine yapılmış şemse ve salbeklerden oluşan kalemişi süslemeler kemer karnını süslemektedir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım kuzey giriş kapısının batısında yer alan, merdivenle sağlanmaktadır. Günümüzde camekânla çevrilmiş bir alandan geçilerek ulaşılan basık kemerli bir açıklıktan caminin kuzey beden duvarı içerisine yerleştirilmiş taş merdivene ulaşılmakta ve bu merdivenle müezzin mahfiline çıkılmaktadır. Müezzin mahfilinin kuzeydoğu köşesinde yer alan ilk basamakları ahşap, sonraki basamakları taş olan bir merdivenle hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır.

Hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan açıklıklarının hiç birinde kapı kanadı bulunmamaktadır.

---

[592] Konyalı, camiyi tanımlarken *"... ayrıca sekiz renkli mermer sütun üzerine ahşap oyma korkuluklu hünkar mahfili vardır"* yazmaktadır. Ancak yapıda renkli sütunları bulunan tek birim, girişin sağındaki müezzin mahfili olmakla birlikte müezzin mahfilinde sekiz değil, yedi sütun bulunmakta ve korkuluk da ahşap değil mermerdendir. Bkz. Konyalı, 1976: 221.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili katında kuzey cephede yedi adet pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden beşi sivri kemerli, bunların arasındaki ikisi ise daire biçimlidir. Alçı şebekelere sahip pencerelerin çevresi rumî dallardan oluşan kuşaklarla çevrilidir.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfili oldukça sadedir. Kemer karnındaki ve pencerelerin çevresindeki bitkisel motif ve kompozisyonların ele alındığı kalemişleri haricinde başka bir süsleme bulunmamaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur.

DEĞERLENDİRME: Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi hünkâr mahfili, konum açısından farklı örneklerden birisidir. Hünkâr mahfili, caminin kuzeyinde mihrap-taç kapı ekseni üzerinde yer almaktadır. Benzer örnekler hem bünyesinde yer aldıkları camilerin plan şemalarının farklı olmaları hem de uygulama ayrıntılarındaki çeşitliliğe karşın Amasya 2. Bayezıd ve Konya Selimiye camilerinde görülmektedir.

Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi hünkâr mahfili, atıl durumdaki bir mekânın değerlendirilmesi amaçlayan bir uygulama özelliği göstermektedir. Yaptıranın Sultan ailesinden olmakla birlikte, bir hanım sultan olması daha gösterişli bir hünkâr mahfilinin yapılmasının önüne geçilmiş olmalıdır. Bağımsız birimler halinde tasarlanan hünkâr mahfili yapabilmek ancak bizzat Sultan'a ait bir ayrıcalıktır.

2.3.3. İSTANBUL EDİRNEKAPI MİHRİMAH CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ:

(Çizim: 173/Fotoğraf: 333-338)

İNCELEME TARİHİ: Tezimizin arazi çalışmasını gerçekleştirdiğimiz dönemde restorasyonda olan camide, ölçü alma ve yeteri kadar fotoğraf çekme imkânımız olmamıştır.

TARİH-DÖNEM: Külliyeyi oluşturan yapıların hiçbirinde kitabe bulunmamaktadır[593]. Caminin yapımı ile ilgili farklı tarihler verilmekle birlikte İbrahim Hakkı Konyalı'nın belirttiği 1562-65 yılları genel kabul görmektedir[594].

YAPTIRAN: Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Rüstem Paşa'nın eşi Mihrimah Sultan tarafından[595] medrese, çite hamam, mektep, türbe ve dükkânlardan (çarşı) oluşan bir külliye halinde yaptırılmıştır[596].

USTA-SANATÇI: Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Enine dikdörtgen bir plan şemasında inşa edilen caminin 20,00 m. çapındaki merkezi kubbesi kare bir taşıyıcı sistem üzerine yerleştirilmiştir[597]. Merkezi kubbeli orta hacim mukarnaslı başlıklara sahip ikişer granit sütunun taşıdığı üçlü kemer açıklıkları ile yan sahınlara açılmaktadır (Çizim 173). Ortada daha geniş olan üçlü açıklıkların üzeri üçer adet küçük kubbe ile örtülmüş ve kubbelerin altlarına ikinci kat mahfilleri yapılmıştır. Caminin, Sinan çağının en güzel örneklerinden olarak kabul edilenmihrap ve minberi mermer malzemeden yapılmıştır.[598]. Batısında tek şerefeli bir minarenin yer aldığı caminin, sekiz mermer ve granit sütuna oturan yedi bölümlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Şadırvanlı avlunun güney cephesi haricinde üç yönde medrese odaları yer almaktadır.

---

[593] Yapının tarihlendirme sorunu ile ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Kuban, 1978: 127-129.
[594] Konyalı, 1943: 70-72.
[595] Evliya Çelebi, külliyenin bütün masraflarının 1. Süleyman (Kanuni) tarafından karşılandığı külliyenin, cami ile birlikte odaları avlunun dört tarafını işgal eden bir medrese, hamam ve çarşısının olduğunu, fakat darüzziyafe ve darüşşifası ile hünkâr mahfilinin olmadığını belirtmektedir (Evliya Çelebi, 1995: 68).
[596] Ayvansarâyî-vd., 2006: 65
[597] Yapının mimari tasviri için bkz Sözen vd., 1975: 184-185; Eyice, 1994: 446-449; Kuban, 1994: 454-456; Öz, 1997: 50; Kuban, 1978: 127-130; Yüksel, 2004: 348-350; Wiener, 2002: 441-442.
[598] Kuban, 1994: 455.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Hünkâr mahfili, yapının doğu cephesinde yer alan mahfil katını bütünüyle kaplamaktadır (Fotoğraf 333-334).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Üç yönde kuzey, güney ve doğu beden duvarları tarafından desteklenen hünkâr mahfili, batı yönde ise birbirine ve doğu beden duvarına sivri kemerlerle bağlanan altı adet mermer sütunla taşınmaktadır (Fotoğraf 335).

Sütunların üzerine baklava dilimli sütun başlıkları yerleştirilmiştir. Başlıkların üzerinde beyaz ve siyah renkli mermerlerden dönüşümlü olarak örülmüş kemerler başlamaktadır. Güney beden duvarından başlayan kemer dizisi altıncı sütunun üzerinde doksan derecelik bir kırılma yaparak harimin kuzeydoğu köşesindeki ayakta sonlanmaktadır. Bu yedinci kemerin, kemer açıklığı diğerlerinden daha kısa olduğu için, doğu cephedeki kemerlere göre daha alçak olarak yapılmıştır. Birbirlerine geçmeli oyuklarla bağlanmış mermerlerle örülmüş kemerlerin arasında gergiler yer almaktadır. Kemerlerin arasında sütunların üzerine gelen alanlarda vişneçürüğü renkli mermer gülbezekler yerleştirilmiştir. Kemerlerin üzerinde döşeme seviyesinde baklava dilimlerinden oluşan bir kuşak mahfil katını boydan boya kat etmektedir. Bu kuşağın üzerinde sade mermer korkuluk ve ahşap kafes yer almaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Mermer korkuluk sade olarak yapılmış, alt ve üst kısımlarda ince birer silme kuşağına yer verilmiştir. Korkuluk panolarının devamı olan geniş bir küpeştenin üzerine yerleştirilmiş olan ahşap kafes, yapının özgün halinden kalma değildir[599]. Birbirini tekrar eden eş birimlerden oluşan kafes panoları delikişi tekniğinde motiflerin içlerinin boşaltılması suretiyle yapılmıştır (Fotoğraf 336-338). Kafesin ana kompozisyonu altı kollu yıldızların yatay ve düşey akslarda daire motifleri ile çevrildiği panolardan oluşmaktadır. Üç adet düşey dikdörtgenin yan yana sıralanması ile oluşan panolardan ortadaki sivri kemerli olarak yapılmıştır. Bu panoların üzerine yatay bir dikdörtgen yerleştirilmiş ve bu dikdörtgenin içinde şemse ve salbeklerden oluşan büyük bir motif işlenmiştir. Hünkâr mahfilinin iç

[599] Kuban, 1994: 455.

cephesinde sade olarak bırakılan şemse ve salbekler, harime bakan cephede kıvrıkdallardan oluşan bitkisel motiflerle kaplanmıştır. Kafes palmetlerden oluşan bir tepelikle sonlanmaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini taş kaplamalı hünkâr mahfilinin üzeri, harimin yan sahnını oluşturan pandantiflerle geçilen üç adet kubbe ile örtülüdür. Kemer karınları, pandantif ve kubbe yüzeyleri kalemişi olarak yapılmış motiflerle kaplanmıştır.

Düz tavan şeklinde yapılmış döşemealtı tavanı da kalemişi kompozisyonlarla kaplanmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline yapının doğu cephesinde yer alan merdivenle ulaşılmaktadır. Hünkâr mahfilinin kapısı, ahşaptan yapılmış çift kanatlı kapılara sahiptir. Kapı kanatlarının yüzeyi dikdörtgen panoların yatay ve düşey olarak bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili için özel olarak tasarlanmış pencereler bulunmamaktadır. Her kubbenin altında alt sırada iki adet düz atkılı dikdörtgen pencere ile üstte üçer adet sivri kemerli pencere yer almaktadır. Söz konusu uygulama sadece mihrap duvarında farklılık göstermektedir. Burada alt sırada yer alan iki pencere yerine tek pencereye yer verilmiştir.

Mihrabiye: Hünkâr mahfilinin mihrap duvarında kalemişi olarak yapılmış basit bir niş şeklinde mihrabiye bulunmaktaydı. Ancak son dönemde yapılan restorasyon çalışmalarında bu mihrabiye ortadan kaldırılmıştır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Caminin bütününde hâkim olan süsleme kompozisyonları, hünkâr mahfilinde de aynı şekilde uygulanmıştır[600]. Beden duvarlarından başlayan kalemişi dekor, pencere çevreleri ve pencere alınlıkları, kemer yüzeyleri, kubbeye

[600] İ. Yüksel Aydın, camideki hiç boşluk bırakmasızın gerçekleştirilen yoğun süslemelerin 1957 yılında yapılmış olduğunu belirtmektedir (Yüksel, 2004: 350).
Nitekim Cornelius Gurlitt'in 20. yüzyılın başlarına tarihlenen fotoğraflarında da cami içerisinde süsleme bulunmadığı görülmektedir (Bkz. Gurlitt, 1999: Levha: CXXIII, 20b).

geçiş elemanları ile devam etmekte ve nihayet kubbe merkezinde zirve yapmaktadır[601].

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi olmadığı gibi herhangi bir yazılı süsleme de bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi hünkâr mahfili, özel olarak tasarlanmış bir alan değildir. Caminin doğuda yer alan ikinci kat mahfilinin, güney duvarına yüzeysel bir mihrabiye eklenmesi ve mahfilin harime açılan yüzündeki mermer korkulukların üzerine ahşap bir kafes eklenmesi ile hünkâr mahfili haline dönüştürülmüştür. Söz konusu uygulamalar haricinde batıda yer alan mahfil katı ile bu bölüm arasında genel tasarım ve süsleme programı açısından herhangi bir ayırım söz konusu değildir.

Evliya Çelebi, yapının hünkâr mahfilinin olmadığını belirtmektedir[602]. Ahşap kafesin de yapıya sonradan eklendiği düşünülürse, mahfil katının bir ihtiyaç ya da özel bir ilgi nedeniyle hünkâr mahfiline dönüştürüldüğünü düşünmek gerekmektedir. Kafesin üzerindeki motifler ve Evliya Çelebi'nin camiyi ziyaret tarihi düşünülürse, hünkâr mahfili için en erken tarih 18. yüzyıl olarak verilebilir[603].

---

[601] Caminin bütününde ve mahfil katındaki kalemişlerinin tamamı yapılan son restorasyon çalışmalarında ortadan kaldırılarak yapı, asli görünümüne kavuşturulmuştur.

[602] Evliya Çelebi, 1995: 68.

[603] *Hadika*'da caminin mahfil-i hümâyûnu olduğu belirtilmektedir. Ayvansaraylı Hüseyin Efendi kitabını 1182/1768 yılına kadar İstanbul ve civarını gezerek kaleme aldığına göre, hünkâr mahfilinin de bu tarihten önce yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 65.

2.3.4. KONYA SELİMİYE (Sultan Selim) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ[604]:

(Çizim: 174/Fotoğraf: 339-343)

İNCELEME TARİHİ: 26.03.2005/02.04.2005

TARİH-DÖNEM: 1567 yılında yaptırılmıştır[605].

YAPTIRAN: Sultan 2. Selim tarafından yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: Pek çok araştırmacı caminin, Mimar Sinan tarafından yapıldığını kabul etmektedir. Ancak yapıdaki çeşitli aksaklıklardan dolayı bazı araştırmacılar bunu kabul etmemektedirler[606].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami, imaret ve hamamıyla birlikte bir külliye olarak tasarlanmıştır[607]. Klasik dönem Osmanlı camileri arasında merkezi kubbesi tek yönden yarım kubbe ile genişletilmiş olan gruba girmektedir[608] (Çizim 174). Tamamen kesme taştan yapılmış olan cami, yedi bölümlü bir son cemaat yeri ve harimden oluşmaktadır. Son cemaat yerinin doğu ve batı köşelerinde tek şerefeli birer minaresi bulunmaktadır.

Harime giriş kuzey, doğu ve batıda yer alan kapılardan sağlanmaktadır. Harim ortada yer alan dört büyük ayağın sivri kemerlerle birbirine bağlanmasıyla oluşan kare kaide üzerine oturtulan büyük bir kubbe ile örtülüdür. Dört büyük ayağın arasında doğu ve batıda birer adet ayak daha bulunmaktadır. Bu ayaklar kuzey güney istikametinde büyük ayaklara bağlanırken, doğu batı istikametinde beden duvarlarına bağlanmaktadır. Merkezi kubbe, güney yönde bir yarım kubbe ile genişletilmiş, bu alanın doğu ve batısına üçer adet küçük kubbe yerleştirilmiştir.

---

[604] Çetinaslan, 2005: 20-22.

[605] Selimiye Camisi'nin yapım tarihini gösteren bir kitabe ya da yazılı belge bulunmamaktadır. Ancak genel düşünce, 2. Selim'in Konya valiliği sırasında külliyenin yapımına başlandığı ve saltanatının ilk yıllarında tamamlandığı yönündedir.

[606] Baş, 2003: 254

[607] Caminin mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Riefstahl, 1930: 311–318; Uzluk, 1971: 173-181; Önder, 1976: 237-239; İbrahim Hakkı Konyalı, 1997: 528-535; Baş, 2003: 251–276; Baş, 2006: 217-218.

[608] Merkezi kubbenin tek yönden yarım kubbe ile genişletildiği plan şeması ilk olarak 1470 yılında Eski Fatih Camisinde uygulanmış, ardından 1552 yılında Kırım Tatar Han Camisinde görülmüştür. Konya Selimiye Camisinden sonra 17. yüzyıl başlarına tarihlenen Konya Şerafettin Camisinde de bu şema uygulanmıştır.

Mihrap ve minber mermerden, pencere kapakları ahşaptandır.

Batı duvarının güneydeki penceresi 1796 yılında batı duvarına bitişik olarak yapılan Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne geçit verecek şekilde kapı haline dönüştürülmüştür[609]. Çeşitli onarımlar[610] geçiren cami, Konya'daki en önemli klasik dönem Osmanlı mimarisi eserlerindendir.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Konya Selimiye Camisi hünkâr mahfili, harimin kuzey giriş kapısı üzerinde kuzey beden duvarının geriye çekilmesi ile oluşturulan alanda iki payanda arasında yer almaktadır (Fotoğraf 339-341). Kubbenin ana taşıyıcısı durumundaki ayakları birbirine bağlayan askı kemerlerinden kuzeydekinin üzerine yerleştirilen hünkâr mahfili, sivri tonozlu bir eyvan şeklinde harime açılmaktadır. Giriş kapısının her iki tarafına, kuzey beden duvarı içerisine açılan iki kapı ile ulaşılan hünkâr mahfilin, yerden yüksekliği 9.80 m. olup, 4.00x12.80 metrelik bir alanı kaplamaktadır (Fotoğraf 342-343).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr mahfili, kubbeyi taşıyan dört ayaktan kuzeydeki ikisini birleştiren sivri kemerin üzerinde yer almaktadır. Mihrap yönü hariç diğer üç yönde kubbeyi taşıyan ayakları birbirlerine bağlayan ilk kemerlerden sonra ikinci bir hafifletme kemeri daha yapılmıştır. Bu kemerlerden doğu ve batıdakinin içi duvar olarak değerlendirilmiş ve pencereler açılmıştır. Kuzeydeki ise bir eyvan şeklinde tasarlanarak kuzey beden duvarı 4.00 m. geriye çekilerek hünkâr mahfili için mihrap duvarına paralel olarak uzanan bir alan oluşturulmuştur.

Korkuluk ve Kafes: Hünkâr mahfilin, harime açılan tek cephesi 1.00 m. yüksekliğinde sade ahşap bir korkulukla çevrilmiştir.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini taş döşemeli hünkâr mahfilinin üst örtüsü, sivri beşik tonoz şeklinde olup, sıvalı ve tamamen sadedir.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr mahfiline ulaşım, kuzey giriş kapısının sağında ve solunda yer alan, kuzey beden duvarı içerisine yerleştirilmiş taş merdivenlerle

[609] Eroğlu, 2003: 195–206.
[610] Caminin geçirdiği onarımlar için bkz. Uzluk, 1971: 183–184.

sağlanmıştır. Oldukça dar olan ve dönerek çıkılan bu merdivenler, yarım daire biçimli kemeri olan açıklıklarla hünkâr mahfiline açılmaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili katında kuzey cephede beş adet pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden üçü sivri kemerli, bunların arasındaki ikisi ise yarım daire şeklindedir. Alçı şebekelere sahip pencerelerin çevresi rumî dallardan oluşan kuşaklarla çevrilidir. Hünkâr mahfili katında, mahfile çıkış için kuzey beden duvarı içine açılmış olan kapılar haricinde, kubbeye çıkmaya imkân veren iki kapı daha bulunmaktadır. Doğu ve batıda kuzey beden duvarına yakın olarak yapılmış bu kapılardan yanlardaki mekânlara geçilmekte ve buradan son cemaat yerinin üzerine çıkılabilmektedir.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfil oldukça sadedir. Süsleme unsuru olarak değerlendirilebilecek tek ayrıntı pencerelerin çevresinde yer alan kalemişi olarak yapılmış bitkisel kuşaklardır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi olmadığı gibi herhangi bir yazılı süsleme de bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Konya Selimiye Camisi hünkâr mahfili, konum açısından farklı örnekler arasındadır. Özellikle Bursa Yıldırım, Yeşil ve Muradiye camileri gibi zaviyeli camilerde görülen, mihrap-taçkapı ekseninde ve kuzey beden duvarına bitişik hünkâr mahfili uygulamasının; Amasya 2. Bayezıd ve İstanbul Üsküdar Mihrima Sultan camilerinde olduğu gibi farklı arayışlar içerisinde ele alındığı örnekler arasında yer almaktadır. Bu örnekte görülen hünkâr mahfili, zaviyeli camilerdeki örneklerden daha yüksek bir kotta yapılmış olması, yardımcı hizmet mekânlarının bulunmaması ve mihrap duvarına paralel bir yayılma alanı göstermesi ile ayrılmaktadır.

Harimin kuzeyinde, zeminden 9.80 m. yüksekte yapılmış olan hünkâr mahfili bugün işlevini yitirmiş durumda olmakla birlikte harime hâkim konumu ve sadeliği ile dikkat çekmektedir.

2.3.5. İSTANBUL TEŞVİKİYE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 175-176/Fotoğraf: 344-348)

İNCELEME TARİHİ: 02.08.2007

TARİH-DÖNEM: Caminin inşa kitabesi 1209/1794–95 tarihlidir[611]. Bu tarihten sonra harap olan yapı, mevcut onarım kitabesine göre 1270/1853-54'te yeniden inşa ettirilmiştir[612].

YAPTIRAN: İlk cami, Sultan 3. Selim tarafından yaptırılmış olup, bugünkü cami Sultan Abdülmecid'e (1823–1861) aittir[613].

USTA-SANATÇI: Yapının mimarı hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır[614]. Yapı 2. Abdülhamit döneminde 1877 ve 1892–92 yıllarında iki defa onarım görmüştür. İlk onarım Küçük Yorgi Kalfa tarafından, ikincisi ise Yuvan Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir[615].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Geniş bir avlu içerisinde yer alan cami, güneyde bir bodrum kat üzerine fevkani olarak inşa edilmiştir. Cami; 13.00 x 12.00 m ölçülerinde, kareye yakın dikdörtgen plânlı bir harim bölümü ile kuzeyinde yaklaşık 24.00 x 15.00 m boyutlarında, zemin katı giriş holü olarak ayrılmış bir hünkâr dairesinden meydana gelmektedir[616] (Çizim 175-176). Harim, ahşaptan sekiz dilimli kasnaksız bir kubbeyle örtülüdür. Caminin kuzey cephesi ortasında düzenlenen üç açılıklı giriş sahanlığının batısında tek şerefli bir minare yer almaktadır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Kare planlı tek kubbeli asıl ibadet mekânının kuzeyine eklenmiş olan hünkâr dairesinin harimin üzerinde ikinci bir kat oluşturan mahfil bölümü, Sadabad ve

---

[611] Batur, 1994: 257; Öz, 1997: 66.
[612] Onarım kitabesi için bkz. Ayvansarâyî-vd., 2006: 522.
[613] Caminin avlusunda Sultan 3. Selim'in 1205/1790-91 ve Sultan 2. Mahmut'un 1126/1811 tarihli 'nişan taş'ları vardır (Öz, 1997: 66; Ayvansarâyî-vd., 2006: 522).
[614] Gözde Çelik "Caminin 1794 yılındaki ilk mimarının muhtemelen Krikor Amira Balyan olduğunu; Abdülmecid zamanında ise Garabet Balyan ve oğlu Nigoğos Balyan birlikte çalıştıklarını" yazmaktadır. Bkz. Çelik, 2003: 76.
[615] Batur, 1994: 257.
[616] Yapının ayrıntılı mimari tasviri için bkz. Batur, 1970: 97–112; Batur, 1994: 257–258; Öz, 1997: 66; Ayvansarâyî-vd., 2006: 522.

Dolmabahçe Camisinde olduğu gibi bütünüyle hünkâr mahfili olarak ele alınmıştır (Fotoğraf 346-347). Üç açıklık ile harime açılan hünkâr mahfili, oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır (Fotoğraf 344-345).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr mahfili bütünüyle yapının beden duvarları ve taşıyıcı sistemi üzerinde ikinci bir kat olarak yükselmektedir. Hünkâr mahfilinin harime bakan ön bölümünde ikisi beden duvarlarına bitişik dört ayak ile duvara bitişik ayakların kuzeyindeki iki ayak mahfil katının ana taşıyıcılarıdır. Köşeleri pahlanarak sekizgen görünüm verilmiş ayaklardan öndeki dördü doğu-batı doğrultusunda uzanan kirişlerle, duvara bitişik ayaklarla kuzeyindekiler ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan kirişlerle birbirlerine ve beden duvarlarına bağlanarak mahfil katının yükünün dağıtılmasını sağlamışlardır.

Korkuluk ve Kafes: Düşey dikdörtgen biçimli üç açıklık ile harime açılan hünkâr mahfilinin açıklıkların bulunduğu ön yüzlerinde dikdörtgen biçimli üç adet ahşap çıkması bulunmaktadır. Çıkmaların ön cepheleri ortada geniş yanlarda dar olmak üzere üç bölüm halinde biçimlenen korkuluklar yer almaktadır. Çıkmaların alt yüzleri de benzer şekilde üç bölüm halinde biçimlendirilmiştir.

Bu sade korkuluk sisteminin üzerinde kafes bulunmamaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Ahşap döşemeli hünkâr mahfilinin üzeri düz tavan şeklinde tasarlanmıştır. Doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda atılan kirişlerle dokuz ayrı birime ayrılan tavan yüzeyinde, harime bakan ön cephedeki üç birim diğerlerine göre daha yüksek olarak yapılmışlardır.

Bütünüyle düz tavan olarak ele alınan tavan yüzeylerinde orta bölümler mihraba dikey yönde, yan bölümler ise bir çerçeve içerisinde ele alınmış mihrap duvarına paralel olarak uzanan alçı kuşaklarla dekore edilmiştir. Alçı kuşaklar beyaz renkli olarak, arada kalan dikdörtgen yüzeyler ise caminin beden duvarlarında olduğu gibi açık ya da koyu sarı renkle boyanmıştır. Merdiven sahanlığının olduğu bölümde kirişlerin yan yüzlerinden itibaren kalemişi motiflerin olduğu ve alçı kuşaklar arasında da geç dönem etkili kalemişlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu alandaki

kalemişi uygulamasının bütün tavan yüzeylerinde yer aldığını düşünmek yanlış olmasa gerektir.

Hünkâr mahfilinin alt bölümünü oluşturan ara mekânın üzeri de düz tavan şeklinde yapılmıştır. Tavan yüzeyi alçıdan yapılmış geometrik bir kompozisyonla kaplanmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr dairesine ulaşımı sağlayan girişler, üç bölümlü olarak tasarlanmış olan giriş açıklığının iki yanına yerleştirilmiştir. Basık kemerli giriş açıklıkları üzerinde Sultan Abdülmecid'in tuğraları yer almaktadır.

Harim giriş açıklığının iki yanına yerleştirilmiş olan iki özel girişten doğudakinde yer alan, basamak ve korkulukları ahşaptan yapılmış merdiven sistemi ile hünkâr dairesine çıkılmaktadır. Son cemaat yeri de olarak değerlendirilebilecek holün doğusunda yer alan bir kapıdan geçilerek de merdivenlere ulaşmak mümkündür. Doğudaki girişte yer alan merdivenin yerini batı girişte minare kaidesi almıştır. Böylece yapının geneline hâkim olan simetri doğudaki merdiven ve batıdaki minare sebebiyle aksamaktadır.

Hünkâr dairesinin girişlerinde ve holden giriş bölümlerine geçişte düz atkılı giriş açıklıklarını örten tek kanatlı sade ahşap kapı kanatları yer almaktadır.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili, hünkâr dairesi ile birlikte tasarlandığı ve arada herhangi bir bölme olmadığı için bol pencereleri bir hünkâr mahfili söz konusudur. Basık kemerli olarak yapılmış 21 adet pencereden ışık alan mahfil katı oldukça aydınlıktır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Günümüzde sade bir halde olan duvar, ayak ve üst örtü sistemi açık sarı renkle badana edilmiş hünkâr mahfilinin duvar ve ayak yüzeyleri ile alçı kuşaklarla hareketlendirilmiş tavanında kalemişi tekniğinde yapılmış süslemeler yer almaktadır. Restorasyonlarla değişikliğe uğramış olan kalemişlerinin özgün durumu hakkında yorum yapabilmek çok güçtür. Ancak restorasyonlarda bir önceki döneme ait anlayışın olduğu gibi bırakılan duvar yüzeylerinde pencerelerin alt ve üst hizasına

gelen alanlarda üçgen bir tepelik şeklinde bir çerçeve içerisine alınmış barok karakterli bitkisel süslemeler görülmektedir. Merdiven sahanlığının olduğu bölümde tavan yüzeyinin alçı kuşaklarla dikdörtgen birimlere ayrıldığı ve kalemişi olarak dışta geometrik geçmelerden oluşan bir kuşak ile iç kısımlarda ortasında gülbezeklerin yer aldığı çiçek ve yapraklardan oluşan motiflerle kaplandığı görülmektedir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfiline ait bir inşa ya da onarım kitabesi olmadığı gibi, mahfil duvarlarında da herhangi bir yazı kuşağı ya da yazılı bezeme bulunmamaktadır. Ancak hünkâr dairesi giriş kapıları üzerinde Sultan Abdülmecid'in tuğraları bulunmaktadır.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyine yerleştirilmiş olan hünkâr dairesi hiçbir bölünme olmaksızın bütünüyle hünkâr mahfili olarak düzenlenmiştir. İlk kez Teşvikiye Camisi ile görülen uygulama Dolmabahçe, 3. Mustafa ve Sadabad camilerinde de devam ettirilmiştir. Bu kadar geniş bir alanın (cami hariminden daha büyük bir alanın) hünkâr mahfili olarak ayrılması ve farklı ihtiyaçlara cevap verebilecek bölümler yerine bütün alanın tek bir birim olarak bırakılmış olması, restorasyonlar sonucu ortaya çıkmış bir görünüm olma olasılığı akla yakın gelmektedir. Hünkâr dairesi ve hünkâr mahfilinin işlevini yitirmesinin ardından, yer kazanmak amacıyla böyle bir uygulamaya gidilmiş olmalıdır (Fotoğraf 348).

Genel anlamda sade bir eser olan Teşvikiye Camisi hünkâr dairesi-mahfilinin duvar yüzeyleri kalemişi kompozisyonlarla kaplanmış, ancak tahrip olmuş motifler zamanla çeşitli restorasyonlarla yenilenmiştir.

2.3.6. İSTANBUL DOLMABAHÇE CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 177-178/Fotoğraf: 349-353)

İNCELEME TARİHİ: 02.08.2007

TARİH-DÖNEM: İki yılı aşkın bir yapım sürecinin sonunda 23 Mart 1855 tarihinde bir Cuma töreniyle ibadete açılmıştır[617].

YAPTIRAN: 2. Mahmud'un eşi ve Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Alem Valide Sultan tarafından başlatılıp, ölümü üzerine Sultan Abdülmecid tarafından tamamlattırılmıştır[618].

USTA-SANATÇI: Garabed Amira Balyan (1800–1866) tarafından inşa edilmiştir[619].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami, bir kenarı yaklaşık 25,00 m. olan ve üzeri kubbe ile örtülü kare plânlı harim ile bu kütlenin kuzeyine eklenmiş olan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve daha alçak olarak yapılmış hünkâr dairesinden oluşmaktadır[620] (Çizim 177).

Kubbeyi taşıyan baldeken bir strüktür içerisine yerleştirilmiş dairesel pencere dizisi ile öne çıkan cami, bu döneme kadar görülmemiş farklı bir pencere sisteminin uygulandığı bir örnektir. Kırmızı renkli somaki mermerden yapılmış olan mihrap ve minberi olan caminin süslemesinde barok ve ampir üslup etkileri ağır basmaktadır. Hünkâr dairesinin iki ucuna yerleştirilmiş tek şerefeli iki minaresi olan caminin dış avlusu yol yapım çalışmalarında ortadan kaldırılmıştır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Kare planlı tek kubbeli asıl ibadet mekânının kuzeyine eklenmiş olan hünkâr dairesi, son cemaat yeri ile bütünleşmiş bir görünümdedir (Fotoğraf 353). Dairenin harim üzerinde ikinci bir kat oluşturan mahfil bölümü, bütünüyle hünkâr mahfili olarak ele

---

[617] Günümüzde caminin güney cephesine taşınmış olan kitabe, Sultan Abdülmecid'in tuğrasının altında iki bölüm halinde dörder satırlık birer sütundan oluşmaktadır. Ali Haydar Bey tarafından beyaz mermer üzerine nestalik hatla kabartma olarak yazılan kitabe için bkz. Ersoy, 2002: 172–173.

[618] Batur, 1994: 88–89.

[619] Tuğlacı, 1993: 109. Öz, mimar olarak "*Balyan Serkiz Kalfa*" ismini vermektedir (Öz, 1997: 20).

[620] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Batur, 1970: 97–112; Batur, 1994: 88–89; Öz, 1997: 20; Ayvansarâyî-vd., 2006: 490–491.

alınmıştır[621] (Fotoğraf 349-352). Basık kemerli üç açıklık ile harime açılan hünkâr mahfili harim kotundan 4.48 m. yüksekliğinde olup mevcut durumu ile oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır (Çizim 178).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Mahfil katı bütünüyle yapının beden duvarları ve taşıyıcı sistemi üzerinde ikinci bir kat olarak konumlandırılmıştır. Ana kubbeyi taşıyan baldakenin kuzeydeki iki birimi ile bu iki birim arasında yer alan iki ayak, mahfil katının ön cephesini hem sınırlandırmış hem de döşeme yükünü duvarlarla birlikte zemine aktarmıştır.

Korkuluk ve Kafes: Mahfil katının harime bakan üç açıklıklı ön cephesinde kafes bulunmamakta, ancak 0.66 m. yüksekliğinde bir korkuluk yer almaktadır (Fotoğraf 350). Ampir üslupta süsleme anlayışına göre metalden döküm tekniğinde yapılmış olan korkuluğun üzerinde ahşap bir küpeşte boydan boya uzanmaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr dairesinin bütünü ahşap döşemeli olarak yapılmıştır. Mahfil katının ön yüzünü sınırlandıran büyük ayakların birbirilerine ve kuzeydeki beden duvarına bağlayan basık kemerlerin arasında kalan tavan yüzeyleri, üç eş birim halinde pandantiflerle geçilen düz tavanlarla örtülüdür. Düz tavanlar mihrap aksına göre kırk beş derecelik açı yapacak şekilde yerleştirilmişler ve yüzeyleri boş bırakılmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr dairesine, yapının doğu ve batı uçlarının denize bakan güney tarafında yer alan dört sütunla taşınan sundurmalı giriş açıklıklarından girilmektedir[622]. Girişlerin karşısında yer alan çift kollu merdivenlerle üst kata ulaşılmaktadır.

Caminin kuzeyinde son cemaat yeri işlevi gören ve genel anlamda bir dağılım alanı olarak tanımlanabilecek ara mekânın doğusunda yer alan tek kollu ahşap bir

---

[621] Doğan Kuban hünkâr mahfilini "*Osmanlı camilerinin hünkâr mahfilleriyle karşılaştırıldığı zaman, bir mahfilden çok bir tiyatro balkonu kimliğini taşır*" şeklinde tanımlamaktadır. Bkz. Kuban, 2007: 634.

[622] Giriş açıklıklarından doğu cephede yer alan ve Dolmabahçe Sarayı'na bakan sultanın kullandığı giriş olmalıdır. Batur, 1994: 89.

merdivenle mahfil katının kuzeyindeki ara bölümüne ulaşılmakta ve buradan da hünkâr mahfiline geçilmektedir.

Hünkâr dairesinden hünkâr mahfiline geçişi sağlayan biri kuzeyde diğer ikisi doğu ve batı uçlarda olmak üzere toplam üç ayrı açıklık bulunmaktadır. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir husus yapının çeşitli dönemlerde farklı işlevlerle kullanıldığı gerçeğidir. Arkadaki bölüme açılan kapının ve pencerelerin yapının özgün halinde olup-olmadığı konusunda bir kayıt bulunmamaktadır. Hünkâr mahfili olarak tasarlanmış mekânların güvenlik sebebiyle çok fazla giriş-çıkışı ve penceresi olması alışılageldik bir uygulama değildir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfilinin kuzeyindeki kapının ikisi sağında ikisi de solunda olmak üzere dört penceresi bulunmaktadır. Düz atkılı olarak yapılmış pencereler, hünkâr mahfilinin arkasında yer alan hünkâr dairesinin holüne açılmaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Dolmabahçe Camisi hünkâr mahfili duvar ve örtü elemanları açık sarı renkle badanalanmış oldukça sade bir örnektir. Süsleme ögesi olarak tanımlanabilecek tek bölüm mahfilin ön yüzündeki metal döküm korkuluk ve korkuluğun altındaki basık kemerlerin üzerine yapılmış olan bitkisel karakterli ampir üsluptaki kalemişleridir.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfiline ait bir inşa ya da onarım kitabesi olmadığı gibi, mahfil duvarlarında da herhangi bir yazı kuşağı ya da yazılı bezeme bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeyine yerleştirilmiş olan hünkâr dairesinin harime açılan mahfil bölümü, bütünüyle hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir Teşvikiye, Sadabad ve 3. Mustafa camilerinde görülen uygulamadan farklı olarak burada, dairenin tamamı değil sadece, üç açıklıkla harime açılan bölüm hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir. Hünkâr mahfilinin kuzeyinde doğu ve batı kanatlarını birbirine bağlayan bir hol ve holün iki yanında dörder adet oda yer almaktadır.

Genel anlamda sade bir eser olan hünkâr dairesi, zemin katta son cemaat yeri ile en iyi bütünleşmeyi sağlayan örnek olarak da öne çıkmaktadır. Doğudaki bölümü sultan tarafından kullanılan hünkâr dairesi neorönesans denebilecek klasik mimari ögelere sahip, sade ve resmi görünümlü bir yapıdır[623].

27 Eylül 1948 tarihinden itibaren Deniz Müzesi'ne dönüştürülen cami, 27 Mayıs İhtilali sonrasında askeri yönetim tarafından Yassıada İrtibat Kurulu'na verilmiş, kurul da müzenin camiyi boşaltmasını istemiş ve cami tekrar eski işlevine kavuşturulmuştur. Bu dönemde caminin asıl ibadet mekânı değil ama hünkâr dairesi, müzenin sergi salonu ve yardımcı hizmet mekânı olarak kullanılmıştır.

[623] Batur, 1994: 88.

2.3.7. İSTANBUL 3. MUSTAFA (İskele) CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Fotoğraf: 354-357)

İNCELEME TARİHİ: 01.01.2011

TARİH-DÖNEM: Aynı yerdeki ilk cami 1174/1761'de yapılmıştır[624]. Caminin giriş kapısı üzerinde Sultan Abdülmecid'in tuğrasının altında 1275/1858 tarihli talik hatlı kitabe yer almaktadır.

YAPTIRAN: Sultan 3. Mustafa tarafından yaptırılan ilk cami, 1270/1853'te yangın geçirmiş ve harap olmuştur. Bugünkü cami Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır[625].

USTA-SANATÇI: İlk yapı dönemin hassa başmimarı Mehmed Tahir Ağa tarafından inşa edilmiştir. Ancak günümüzdeki yapının mimar ve sanatçıları hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

YAPININ MİMARİ TANIMI: Cami, üzeri pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülü kare planlı harim ile harimin kuzeybatısında yer alan hünkâr dairesi olarak tanımlanan ek bölümden oluşmaktadır[626]. Caminin tek şerefeli minaresi harimin kuzeybatı cephesinin batısında yükselmektedir. Caminin beden duvarları üstteki pencere sırasına kadar yeşil, lacivert, firuze ve kırmızı renkli bitkisel motiflerin hâkim olduğu Kütahya çinileri ile kaplıdır.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Kare planlı tek kubbeli asıl ibadet mekânının kuzeybatısına eklenmiş olan kesme taştan yapılmış "U" planlı hünkâr dairesinin harimin üzerinde ikinci bir kat oluşturan mahfil bölümü, Sadabad, Dolmabahçe, Teşvikiye camilerinde olduğu gibi bütünüyle hünkâr mahfili olarak ele alınmıştır (Fotoğraf 355). Harime kuzeybatıdan eklendiği için simetrik olarak düzenlenmemiş yamuk planlı hünkâr mahfili, oldukça geniş bir alanı kaplamakta ve üç açıklık ile harime açılmaktadır (Fotoğraf 354, 356).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

---

[624] Ayvansarâyî-vd., 2006: 662.
[625] Akın, 1994: 554.
[626] Erdoğan, 1956: 159-178; Akın, 1994: 554-555; Öz, 1997: 61; Ayvansarâyî-vd., 2006: 662.

Taşıyıcılar: Beden duvarları tarafından taşınan mahfil katı, hünkâr dairesinin ortasında yer alan daire kesitli bir ayakla da desteklenmektedir. Zemin kattan başlayan ayak, üst örtüye kadar yükselmekte ve üst örtüye de destek olmaktadır.

Korkuluk ve Kafes: Yarım daire kemerli üç açıklık ile harime açılan mahfil katının, yanlardakilere daha geniş ve yüksek tutulmuş olan ortadaki bölümünün önünde elips şeklinde yapılmış bir çıkma yer almaktadır. Çıkmanın harime açılan cephesinde çıkmanın şekline uygun olarak yerleştirilmiş alçak bir korkuluk bulunmaktadır. Korkuluğu oluşturan düşey ahşap parçalarının yüzeyinde dörtgenler motifler aplike edilmiştir. Yan bölümlerde çıkmaya yer verilmemiş, daha ince olarak yapılan korkulukların yüzeyi de sade olarak bırakılmıştır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Zemini ahşap döşemeli mahfil katının üzeri düz tavan şeklinde yapılmış ve sıvanıp, boyanmıştır.

Kapı ve Merdiven: Hünkâr dairesine giriş açıklığının sağ tarafında yer alan merdivenden girilmektedir.

Harimin kuzeyinde yer alan ara mekânın kuzeydoğu köşesine sonradan eklenmiş bir merdivenle de mahfil katına çıkılabilmektedir.

Pencere ve Aydınlatma: Mahfil katı basık kemerli pencerelerle aydınlatılmaktadır. Zemin kattaki pencereler ise dikdörtgen biçimli olarak yapılmışlardır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Hünkâr mahfilinde süsleme bulunmamaktadır.

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfilin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Harimin kuzeybatısına yerleştirilmiş olan hünkâr dairesi hiçbir bölünme olmaksızın bütünüyle hünkâr mahfili olarak değerlendirilmiştir. İlk kez Teşvikiye Camisi ile görülen uygulama Dolmabahçe ve Sadabad camilerinde de devam ettirilmiştir.

Sultan Abdülmecid tarafından 1275/1858'de bütünüyle yenilenen yapının özgün hali ve hünkâr mahfili bulunup-bulunmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Sultan Abdülmecid döneminde harim ve hünkâr dairesinden ibaret olarak yapılan caminin mahfil katının şu anki görünümü, 1975 yılında gerçekleştirilen restorasyonun sonucudur. Hünkâr dairesi ve hünkâr mahfilinin işlevini yitirmesinin ardından, yer kazanmak amacıyla bütünüyle mahfil olarak kullanılmaya başlanmış, harime geçiş mekânınında özgün halinde olmayan bir merdiven eklenerek hünkâr mahfili ile bağlantı sağlanmıştır.

3. Mustafa (İskele) Camisi hünkâr dairesi-mahfili bütünüyle sade bir eserdir (Fotoğraf 357).

2.3.8. İSTANBUL SADABAD CAMİSİ HÜNKÂR MAHFİLİ: (Çizim: 179-181/Fotoğraf: 358-361)

İNCELEME TARİHİ: 06.08.2007

TARİH-DÖNEM: Giriş kapısı üzerinde yer alan Sultan Abdülaziz'in tuğrası ve altında yer alan inşa kitabesine göre 1279/1862 yılında yaptırılmıştır[627].

YAPTIRAN: Sadabad Camisinin bugünkü yerinde ilk cami Sadabad Sarayı ile birlikte Lale devrinde 3. Ahmet zamanında 1135/1722 yılında inşa edilmiştir. Bu yapı daha sonra 3. Selim (1789-1807) ve 2 Mahmut (1808-1839) dönemlerinde iki kez büyük onarım geçirmiştir[628]. Günümüzde mevcut olan yapı ise Sultan Abdülaziz (1881-1876) tarafından yaptırılmıştır.

USTA-SANATÇI: Yapının mimarı olarak Sarkis Balyan'ın (1846-1894) adı geçmektedir[629]. Birçok yapı da olduğu gibi Sarkis Balyan'ın bu yapı da kardeşi Agop Balyan (1837-1875) ile çalıştıkları düşünülmektedir[630].

YAPININ MİMARİ TANIMI: Sadabad Camisi, ahşap bir kubbe ile örtülü 11,50x11,50 m. ölçülerinde kare bir harim ile bu hacme kuzeyden eklenen kırma çatı ile örtülü hünkâr dairesi ve hünkâr dairesinin altındaki ara geçiş mekânı ile batıda yer alan minareden oluşmaktadır[631]. Cami harimi ile hünkâr dairesi arasında sıkı bir mimari ilişki kurulmak yerine bağımsız olarak tasarlanmış iki ayrı yapının birbirine eklendiği izlenimi uyandıran bir görünüm dikkat çekmektedir.

Mihrap ve mihrap duvarında yoğun bir süsleme programına sahip olan yapının bugün sadece mihrabında kalan süsleme unsurları görülebilmektedir. Tek şerefeli minare, genel biçimlenişi ve dekoratif ögeleri açısından Mecidiyeköy Camisi minaresinin bir tekrarını yansıtmaktadır[632].

---

[627] Üçer satırlık dört sütun halinde hattat Abdülfettah Efendi tarafından koyu yeşil zemine kabartma talik hatlı olarak yazılmış inşa kitabesi, ebced hesabı ile 1279/1862 tarihini vermektedir. Kitabenin ayrıntılı tahlili için bkz. Ersoy, 2002: 152–154.
[628] Ayvansarâyî-vd., 2006: 385.
[629] Tuğlacı, 1993:485.
[630] Batur, 1994: 386.
[631] Yapının mimari ve süsleme özellikleri için bkz. Aslanapa, 1985: 454–455; Batur, 1994: 386–388; Açıkyıldız, 1997:64-68; Öz, 1997: 117; Ayvansarâyî-vd., 2006: 384-385.
[632] Batur, 1994: 387.

HÜNKÂR MAHFİLİNİN YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KONUMU: Kare planlı tek kubbeli asıl ibadet mekânının kuzeyine eklenmiş olan hünkâr dairesinin harimin üzerinde ikinci bir kat oluşturan mahfil bölümü, bütünüyle hünkâr mahfili olarak ele alınmıştır (Fotoğraf 358, Fotoğraf 361). Üç açıklık ile harime açılan hünkâr mahfili 12.46x5.65 m. ölçülerinde oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır (Çizim 179-180).

HÜNKÂR MAHFİLİ ELEMANLARI:

Taşıyıcılar: Hünkâr mahfili bütünüyle yapının beden duvarları ve taşıyıcı sistemi üzerinde ikinci bir kat olarak konumlandırılmıştır (Çizim 181).

Korkuluk ve Kafes: Alt kattaki ortada basık kemerli giriş açıklığı ile iki yanda dikdörtgen biçimli pencerelerin üzerinde yer alan düşey dikdörtgen biçimli üç açıklık ile harime açılan hünkâr mahfilinin 0.85 m. yüksekliğinde ahşap korkulukları bulunmaktadır.

Ortada yarım daire şeklindeki çıkmanın korkuluğu, çıkma ile uyumlu olarak yatay düzlemde yarım daire olarak yapılırken, yan bölümlerdeki ortadakinden daha geniş olan açıklılıkların önüne çıkma yapılmadığı için bu açıklıkların ön yüzleri düz bir korkulukla sınırlandırılmıştır. Bu sade korkuluk sisteminin üzerinde kafes kullanılmamıştır.

Ancak bu korkuluk ve çıkma sistemi yapılan restorasyonlara ait olduğu için hünkâr mahfilinin, harime açılan ön cephesinin özgün durumu ile ilgili kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü: Hünkâr mahfilinin zemini ahşap döşemelidir

Hünkâr mahfilinin ön cephesi ile kuzey cephesinde yer alan payandalar arasında atılan kirişlerle üç bölüme ayrılan mahfilin üst örtüsü düz tavan şeklindedir. Hünkâr mahfilin alt bölümünü oluşturan ara mekânın üzeri de düz tavan şeklinde olup, burada kirişlerin yerini basık kemerler almıştır.

Alt ve üst her iki tavan da beyaz badanalı olup, tavan yüzeyinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Kapı ve Merdiven: Harimin kuzeyindeki ana girişden geçilerek girilen ve mahfil katının altına denk gelen doğu-batı doğrultusunda uzanan 4.40x8.60 m. ölçülerindeki ara mekânın batı köşesine yapılmış ahşap bir merdivenle ulaşılan mahfil katının özgün girişi hünkâr dairesindendir (Fotoğraf 359). Hünkâr mahfilinin kuzeyinde doğu ve batı beden duvarlarına yakın olarak konumlandırılmış basık kemerli iki giriş açıklığı ile hünkâr dairesinden mahfile geçilebilmektedir. Hünkâr dairesine giriş ise doğu cephede yer alan dört sütun ile taşınan sundurmanın altında yer alan giriş açıklığı ile sağlanmaktadır[633] (Fotoğraf 361).

Hünkâr dairesi ile hünkâr mahfili arasındaki bağlantıyı sağlayan basık kemerli giriş açıklıkları iki kanatlı ahşap kapılara sahiptir.

Pencere ve Aydınlatma: Hünkâr mahfili katında pencere bulunmamaktadır. Ancak hünkâr mahfilinin harime açılan ön cephesinde yer alan açıklıklar mahfilin aydınlatılmasına imkân tanımaktadır.

Mihrabiye: Bulunmamaktadır.

Kavukluk: Bulunmamaktadır.

SÜSLEME: Duvarları sıvalı ve badanalı haldeki hünkâr mahfilinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır[634].

KİTABE-YAZILAR: Hünkâr mahfiline ait bir inşa ya da onarım kitabesi olmadığı gibi, mahfil duvarlarında da herhangi bir yazı kuşağı ya da yazılı bezeme bulunmamaktadır.

DEĞERLENDİRME: Hünkâr dairesi ile hünkâr mahfili birleşiminin sade bir uygulaması olan Sadabad Camisi, hünkâr mahfilinden çok daire bölümü ile öne çıkan bir örnektir. Hünkâr dairesi uygulaması kapsamında ele alınan örneklerinin bir kısmında hünkâr mahfili, bir bölümden çok cami giriş açıklığı üzerindeki mahfil

---

[633] Ana hatlarıyla simetrik bir düzenlemeye sahip olan yapının simetrisi bozan iki öge, minarenin tek oluşu ile hünkâr kasrının doğu cephesine eklenen girişin ve üzerindeki çıkmanın varlığıdır. Batur, 1994: 386.

[634] Selçuk Batur, "*iç yüzeylerin özgün hallerinde, kalemişleri ile bezenmiş olmaları ihitamali vardır*" yazmaktadır. Ancak günümüzde beden duvarları açık sarı renkli, silme takımları ve kemerler beyaz renkte badana edilmişlerdir. Pandantifler ve kubbe yüzeyleri ise halen kalemişi motiflerle kaplı haldedir. Batur, 1994: 388.

katının bütünüyle hünkâr mahfili olarak ele alınması ile ortaya çıkmaktadır[635]. Ancak söz konusu uygulama hünkâr dairesi bulunan bütün örneklerde geçerli değildir. Beşiktaş Küçük Mecidiye, Hırka-i Şerif ve Aksaray Valide camilerinin hünkâr mahfilleri, hünkâr dairesinin cami mekânına açılan balkon-loca şeklinde bir birimi olarak tasarlanmışlardır. Hünkâr dairesi bulunan Ortaköy Camisinin hünkâr mahfili katında bir bölüntü olmamakla birlikte, harime açılan üç açıklıktan batıdakinin bulunduğu bölümün özgün halinde duvarlarla bölünmüş, hünkâr kasrından girişi olan bir mekân olduğu ve burasının hünkâr mahfili olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zamanla işlevini yitiren hünkâr mahfilinin kuzeyindeki kemerin içi boşaltılarak, bütün alan mahfil katına dâhil edilmiştir. Benzer bir uygulamanın Sadabad Camisi ve benzer örneklerden Teşvikiye, Dolmabahçe ve 3. Mustafa camilerinde de görülmesi mümkün olmakla birlikte bunu kesin olarak ortaya koyacak bir veri bulunmamaktadır.

Caminin hünkâr dairesi, günümüzde cami lojmanı olarak kullanılmaktadır[636].

Birçok onarımla günümüze ulaşan Sadabad Camisi, geç dönem yapı geleneklerini sürdüren ve hünkâr dairesi uygulaması ile öne çıkan bir yapıdır.

---

[635] Selçuk Batur, *"... orta holün kuzeyindeki odanın hünkar odası olarak, galerinin doğu açıklığının da hünkar locası olarak düşünülmesi mümkündür"* şeklinde belirttiği üzere, mahfil katının bütününden ziyade bir bölümünün hünkar mahfili olarak kullanılmış olması akla yakın gelmektedir. Batur, 1994: 387.

[636] Hünkâr kasrının zemin katında iki oda, iki hol ve iki merdiven; üst katta ise iki oda, iki salon, iki tuvalet, bir hol ve hünkâr mahfili yer almaktadır.

3. DEĞERLENDİRME:

15. yüzyılın başından 19. yüzyılın ortalarına kadar, yaklaşık 450 yıllık geniş bir zaman dilimi içerisinde başta selâtin camiler olmak üzere çeşitli camilerde karşımıza çıkan hünkâr mahfilleri; mimari tasarım, malzeme, teknik ve süsleme anlayışları yönünden, inşa edildikleri dönemin genel özelliklerini yansıtırlar.

Osmanlı mimarlığındaki ilk örnekleri Bursa'daki zaviyeli camilerde uygulanan hünkâr mahfillerinin, klasik üslubu işaret eden öncüsü Edirne'de inşa edilen 2. Bayezıd Camisinde (1484-88) görülür. İstanbul 2. Bayezıd Camisi (1500-06) ile birlikte başkent camilerinde de yapılmaya başlayan hünkâr mahfillerinin en abidevi örnekleri de burada ortaya konulmuştur.

Mimar Koca Sinan'la birlikte harimin güneydoğu köşesinde mermer sütun ve kemerlerle taşınan, özel bir girişi bulunan hünkâr mahfilleri; Sultan Ahmet Camisi (1609-17) ile birlikte hünkâr kasrı ile irtibatlı birimler haline gelmiştir. Geç dönemle birlikte hünkâr mahfillerinin cami içerisinde farklı konumlarda yapılma denemeleri görülmekte ve ardından hünkâr dairelerinin camilerin kuzey cephelerindeki hâkimiyeti başlamaktadır. İlk denemesi Üsküdar Selimiye Camisinde (1801-05) görülen hünkâr daireleri, Nusretiye (1826) ve Ortaköy (1854) camileri ile birlikte caminin kuzey cephesini bütünüyle kaplamıştır. Bu uygulama ile birlikte hünkâr mahfilleri harimin içerisinde bağımsız bir birim olma özelliklerini kaybetmişler ve hünkâr dairesinin harime açılan bir çıkması-balkonu haline gelmişlerdir.

Osmanlı Camilerindeki hünkâr mahfillerini konu alan bu çalışmada dördü Bursa, üçü Edirne, biri Amasya, biri Konya, biri Manisa ve kırkaltısı İstanbul'da olan toplam ellialtı adet hünkâr mahfili ele alınmıştır[637]. Hünkâr mahfillerinin bir bölümü yapı ile eş zamanlı olarak yapılırken, bir kısmı yapıların tasarım sürecinde olmamakla birlikte ihtiyaca göre daha sonra eklenmiştir. Bu bölümde yapı ile birlikte eş zamanlı olarak yapılan örnekler ile sonradan yapıya eklenen örnekler gerekli görüldükçe ayrı ayrı ele alınarak, iki grup arasındaki farklar ortaya konulacaktır. İncelenen örnekler "malzeme ve teknik", "hünkâr mahfili elemanları", "süsleme" ve

[637] İstanbul Cezayirli Hasan Paşa (Kalyoncular Kışlası) ve Zeyrek camilerinde birer hünkar mahfili bulunmakla birlikte söz konusu örneklerdeki restorasyon çalışmaları sebebiyle çalışma imkanımız olmamış, bu nedenle bu yapılar kataloga dahil edilmemiştir.

"hünkâr mahfillerinin cami içerisindeki yer ve konumları" başlıkları altında karşılaştırmalı olarak ele alınarak; hünkâr mahfillerinin Osmanlı mimarlığındaki tasarım ve süsleme özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

3.1. Malzeme ve Teknik:

Osmanlı Camilerinde yer alan hünkâr mahfillerinde, mermer ve ahşap olmak üzere iki temel yapım malzemesi ve bu malzemelere bağlı olarak farklı teknik ve uygulamalar görülmektedir. Ancak özellikle bu temel yapım malzemelerinin bir arada kullanılması ya da bu malzemelerin yardımcı malzemelerle zenginleştirilmesi daha güçlü etkiler bırakan tasarımların üretilmesine imkân tanımıştır.

Uygulanan inşa ve süsleme teknikleri, yapıların-hünkâr mahfillerinin inşa edildikleri zamanın imkânlarına ve malzeme türlerine göre belirlenmiştir.

3.1.1. Mermer:

Mermer, hünkâr mahfillerinde geniş bir uygulama alanına sahip temel yapım malzemesidir. Sütun, kiriş-kemer, korkuluk-kafes ve yüzey kaplaması gibi farklı alanlarda çeşitli renk ve ebatta mermer malzeme tercih edilmiştir[638]. Söz konusu çeşitlilik uygulanan tekniklere de yansımış, zemin oyma, delikişi ve boyama gibi pek çok teknik birlikte ya da ayrı ayrı kullanılmıştır.

Anadolu Selçuklu ve Beylikler devirlerinde hünkâr-bey mahfili yapımında birkaç istisna haricinde ahşap malzeme tercih edilmişken[639], Osmanlı mimarlığında mermer malzemenin öne çıktığı ancak ahşabın da terk edilmediği görülmektedir. Özellikle yapı ile eş zamanlı olarak yapılan hünkâr mahfillerinde mermerin öne çıktığı, sonradan eklenen örneklerde ise ahşaba ağırlık verildiği görülmektedir. Osmanlı mimarisinde tamamen mermer malzemeden inşa edilmiş ilk örnek Edirne 2. Bayezıd Camisi (1484-88) hünkâr mahfilidir. Hünkâr mahfilini taşıyan sütunlar, sütunların oturduğu kaideler ve sütun başlıkları ile kemerler ve korkuluk levhaları bütünüyle mermer malzemeden yapılmışlardır.

---

[638] Sanat tarihi ve mimarlık tarihinde mermer ve granit malzeme, bazen çıkarıldıkları bölgelere göre bazen de renk ve dokularına göre tanımlanmaktadır. Osmanlı mimarlığında kullanılan mermer çeşitleri, isimleri, renk ve özellikleri için bkz. Sönmez, 1997: 76-77.

[639] Beyşehir Eşrefoğlu, Niğde Alâeddin, Divriği Ulu, Divriği Kale camilerinin hünkâr mahfilleri bütünüyle ahşap malzemeden yapılmış örneklerdir. Konya Alâeddin Camisi hünkâr mahfili ise tuğladan ayaklar üzerine ahşap kirişli olarak yapılmıştır.

Değişik renkli mermer *sütun*lar, İstanbul 2. Bayezıd Camisi (1501-06) hünkâr mahfili örneğinde olduğu gibi devşirme olarak elde edilmişler[640], genelde ise yapının yakın çevresindeki farklı mermer ocaklarından ham olarak çıkarılıp, şekillendirilmişlerdir.

Taşkesen breji, serpantin breji, Mısır graniti, eski kırmızı porfir, Malikî, Kapudağ, Marmara mermeri[641] vs. mermerler, sütunlarda ve özellikle hünkâr mahfilinin harime bakan cephelerindeki sütunlarda tercih edilmiştir. Süleymaniye Camisi (1550-57) hünkâr mahfilinin alt kısmında beyaz ve gri renkli taşkesen breji ve Marmara mermerinden sütunlar; harim cephelerinde ise yeşil ve kırmızı renkli serpantin breji, Mısır graniti ve eski kırmızı porfirden mermer sütunlar tercih edilmiştir[642]. Benzer uygulama Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfilinde de görülmektedir. Burada da hünkâr mahfilinin alt bölümünde beyaz-gri renkli Marmara mermeri, cephelerde ise somaki, serçe-gözü olarak adlandırılan benekli mermerden sütunlara yer verilmiştir[643]. İstanbul Sultan Selim (1522), Şehzade (1543-48), Süleymaniye (1550-57), Edirne Selimiye (1568-74), Manisa Muradiye (1583-86), Eminönü Yeni (1663), Üsküdar Yeni Valide (1708-10), Nuru Osmaniye (1748-55), Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), Fatih (1767), Eyüp Sultan (1800) camilerinin hünkâr mahfilleri de mermer sütunlarla taşınmaktadır.

Beylerbeyi Hamid-i Evvel (1778) ve Mihrişah Valide Sultan (1803-04) camilerinin hünkâr mahfilleri, mermer sütunlar üzerine bütünüyle ahşap olarak yapılmıştır. Yapıya sonradan eklenen Mahmud Paşa Camisi (1828-35) hünkâr mahfili de benzer şekilde mermer sütunlarla taşınan ahşap bir uygulamadır.

---

[640] Hünkâr mahfilini taşıyan on adet sütun beyaz, kırmızı, siyah-beyaz benekli, hareli mermer ve granitten yapılmışlardır (Yüksel, 2006: 196).

[641] Laleli Külliyesinde kullanılan mermerler, Marmara Adasından satın alınmıştır (Neffci, 2002: 122). Üsküdar Yeni Valide Camisinde de yine Marmara Adasından getirilen mermerler kullanılmıştır (Akbulut, 2003: 41). Fatih Camisinde de Marmara Adasından getirilen mermer bloklar kullanılmıştır (Erdoğan, 1962: 166-168). Fatih Camisinde kullanılan mermerlerin getirildiği yerler ve kullanım alanları için bkz. Şahin, 1997: 19-21.

[642] Hünkâr mahfilinde taşkesen breji (Bilecik-Vezirhan), serpantin breji (laciverde yakın koyu yeşil iri çakıllı), Mısır graniti, eski kırmızı porfir ve Marmara mermerinden yapılmış sekiz adet sütun kullanılmıştır. Bkz. Çelik, 2009: 50

[643] *Risale-i Mimariyye*'de, Sultan Ahmet Camisi'nde on iki çeşit mermer kullanıldığı belirtilmektedir. Ancak bu mermerlerin yapının neresinde kullanıldıklarına daire bilgi bulunmamaktadır. Gökyay, 1988: 173-178.

Yapıya sonradan eklenen Üsküdar Atik Valide (1834-35) ve Ayasofya (1847-51) hünkâr mahfilleri ile ikinci kat mahfilinin dönüştürülmesi ile elde Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi (18. yy ilk yarısı) hünkâr mahfilleri de mermer sütunlarla taşınmaktadır.

Osmanlı mimarisinin klasik döneminde sütunlar, özel olarak yapılmış *kaide*lere oturmaktadırlar[644]. Ancak pek çok yapıda ahşap sekilerin yapılması nedeniyle sütun kaideleri kısmen ya da tamamen izlenemez hale gelmiştir. Süleymaniye Camisi (1550-57) hünkâr mahfilini taşıyan sütunlar doğrudan 0.21 m. yüksekliğindeki sekiye oturmaktadır. Benzer uygulama İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), Edirne Selimiye (1568-74), Sultan Ahmet (1609-17) camilerinde de görülmektedir. Ancak Manisa Muradiye Camisi (1583-86) hünkâr mahfilinin sütunları ise mermer kaidelere oturmaktadır. Fakat son yıllarda yapılan restorasyonda hünkâr mahfilinin altına ahşap bir seki yapılmış ve hünkâr mahfilinin kuzeybatı ucundaki hariç kaidelerin görülmesi imkânsız hale gelmiştir. Bu nedenle ahşap sekiler nedeniyle görülemeyen kaidelere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Geç dönemde sütun kaidelerinin boyutlarında ciddi bir büyüme görülmekte ve kaideler asli işlevleri olan sütunu taşımanın yanında görsel bir boyut da kazanmaktadırlar.

*Sütun başlıkları*nda[645] genellikle işlenmesi kolay ve rengi beyaz olan Marmara/Kapudağ mermeri tercih edilmiştir. İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), Sultan Selim (1522), Şehzade (1543-48), Süleymaniye[646] (1550-57), Edirnekapı Mihrimah Sultan (18. yy ilk yarısı), Edirne Selimiye (1568-74), Üsküdar Atik Valide (1834-35), Manisa Muradiye (1583-86), Sultan Ahmet (1609-17), Eminönü Yeni (1663), Ayasofya (1857-51), Üsküdar Yeni Valide[647] (1708-10), Nuru Osmaniye (1758-55), Ayazma[648] (1758-61), Laleli (1759-63), Fatih (1767), Beylerbeyi Hamid-i Evvel

[644] Edirne 2. Beyazıd Camisi hünkâr mahfilini taşıyan sütunlar, kaidelerle birlikte tek parça mermerden işlenmişlerdir.
[645] Türk sanatında kullanılan sütun başlıkları için bkz. Cansever, 2009.
[646] 0.50x0.x50x0.50 m ölçülerinde mukarnaslı sütun başlıkları Marmara mermerinden yapılmıştır. Çelik, 2009: 229
[647] Üsküdar Yeni Camisi hünkâr mahfilini taşıyan sütunların başlıkları, mukarnaslı olarak yapılmıştır. Akbulut, 2003: 41–42.
[648] Ayazma Camisi hünkâr mahfilinin sütun başlıklarında taş üzerine taş kakma tekniği uygulanmıştır. Açık renkli Marmara mermerinden yapılmış başlıklara siyah renkli mermer parçalar yerleştirilmiştir.

(1778), Eyüp Sultan (1800), Mahmud Paşa (1828-35) ve Mihrişah Valide Sultan (1803-04) camilerinin hünkâr mahfillerinde yapıldıkları dönemin sanat ve zevk anlayışına uygun olarak yapılmış mermer sütun başlıkları yer almaktadır.

İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), İstanbul Sultan Selim (1522), Ayasofya (1847-51) camilerinin hünkâr mahfillerinde sütunların birbirine bağlanmasında ve döşeme yükünün taşınmasında mermer *kiriş*ler kullanılırken; Edirne 2. Bayezıd (1482-88), Şehzade (1543-48), Süleymaniye[649] (1550-57), Edirne Selimiye (1568-74), Manisa Muradiye (1583-86), Sultan Ahmet (1609-17), Eminönü Yeni (1663), Üsküdar Yeni Valide (1708-10), Nuru Osmaniye (1748-55), Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), Fatih (1767), Eyüp Sultan (1800) camilerinin hünkâr mahfillerinde mermerden örülmüş *kemer*ler kullanılmıştır.

Mermer malzemenin sütun haricinde en yaygın kullanımı *korkuluk* levhalarında görülmektedir. Korkuluklarda genellikle beyaz ve gri renkli mermer levhalar tercih edilmiş ve bu levhalarda geometrik geçmelerden oluşan kompozisyonlar ya da geç dönemle birlikte şemse-salbek kompozisyonları işlenmiştir[650]. Edirne 2. Bayezıd (1484-88), İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), İstanbul Sultan Selim (1522), Şehzade (1543-48), Süleymaniye (1550-57), Edirnekapı Mihrimah Sultan (18. yy ilk yarısı), Edirne Selimiye (1568-74), Manisa Muradiye (1583-86), Sultan Ahmet (1609-17), Eminönü Yeni (1663), Ayasofya (1847-51), Üsküdar Yeni Valide (1708-10), Nuru Osmaniye (1748-55), Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), Fatih (1767), Eyüp Sultan (1800), Üsküdar Selimiye (1801-05), Nusretiye (1826) camilerinin hünkâr mahfillerinde mermer malzemeden yapılmış korkuluklara yer verilmiştir.

Korkuluklarda delikişi tekniği Edirne 2. Bayezıd (1484-88), Süleymaniye (1550-57), Eminönü Yeni (1663), Manisa Muradiye (1583-86) camilerinde; zemin oyma tekniği ise İstanbul Sultan Selim (1522), Beylerbeyi Valide (1778), Eyüp Sultan (1800), Fatih (1767), Laleli (1759-63), Ayazma (1758-61), Üsküdar Yeni

---

Üsküdar Ayazma, Laleli, Nusretiye, Hırka-i Şerif ve Ortaköy camilerinin mihraplarında da çeşitli renklerde taş kakma uygulamaları görülmektedir. Bkz. Bozkurt, 2007: 216

[649] Süleymaniye Camisi hünkâr mahfilini taşıyan kemerler Marmara mermerinden örülmüştür. Çelik, 2009: 56.

[650] Sultan Ahmet, Ayasofya ve Nusretiye camilerinin hünkâr mahfillerinin mermer korkulukları genel uygulamanın aksine bitkisel motiflerle bezenmiştir.

Valide (1708-10) camilerinde görülmektedir. İstanbul 2. Bayezıd (1500-06) ve Şehzade (1543-48) camilerinde ise zemin oyma tekniği kullanılmış ancak oyulan zeminler kırmızı renkle boyanmak suretiyle görsel etkinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Sultan Ahmet (1609-17) ve Ayasofya (1847-51) hünkâr mahfillerinde delikişi ve zemin oyma teknikleri altın yaldızla boyama tekniği ile birlikte uygulanmıştır.

Edirnekapı Mihrimah (18. yy ilk yarısı), Nuru Osmaniye, (1748-55) Üsküdar Selimiye (1801-05) camileri gibi örneklerde mermer levhalar düz plakalar halinde üzerinde herhangi bir işlemeye yer verilmeden ya da korkuluğun alt ve üst kısımlarında hafifçe dışa taşıntı yapan basit silme kuşakları işlenerek de kullanılabilmiştir.

Mermer malzemeden yapılmış *kafes* uygulamaları, Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni (1663) camilerinin hünkâr mahfillerinde görülmektedir. Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfilinin batı cephesinin bir bölümünde yer alan mermer kafeste delikişi, zemin oyma ve eğri kesim teknikleri altın yaldız boyama ile birlikte kullanılmıştır. Eminönü Yeni Camisi (1663) hünkâr mahfilinde ise delikişi tekniği altın yaldızla birlikte uygulanmıştır. Ancak Sultan Ahmet Camisinde (1609-17 bitkisel motifler, Eminönü Yeni Camide (1663) ise batı cephede bitkisel kuzey cephede ise geometrik motifler tercih edilmiştir.

Edirne Selimiye (1568-74), Manisa Muradiye (1583-86), Süleymaniye (1550-57), Sultan Ahmet (1609-17), Ayasofya (1847-51), Fatih (1767), Eyüp Sultan (1800) camilerinin hünkâr mahfillerinde mermer malzemeden yapılmış *mihrabiye*ler bulunmaktadır. Bunlardan Manisa Muradiye Camisindeki (1583-86) mihrabiye oldukça yüzeysel olarak işlenmiştir. Mihrabiyelerin tamamı yapıldıkları dönemin süsleme anlayışına uygun olarak tasarlanmışlardır. Fatih Camisinin (1767) Marmara mermerinden yapılmış mihrabiyesinde kavsara ve kemer köşeliklerinde renkli taş kakma uygulamaları da görülmektedir.

Nuru Osmaniye (1748-55), Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63) ve Nusretiye (1826) camilerinin hünkâr mahfillerinde mermer malzemeden yapılmış *kavukluk* birimleri vardır. Ayazma Camisindeki (1758-61) kavukluk bütünüyle mermer

malzemeden yapılmış ve delikişi tekniğinde işlenmiş köşeliklere sahiptir. Laleli Camisinde (1759-63) ise farklı renklerde mermer levhalar kullanılarak zengin bir renk armonisine ulaşılmıştır. Basit bir niş şeklinde yapılmış Beylerbeyi Valide Camisi (1778) hünkâr mahfili kavukluğunda sadece raf bölümü mermerden yapılmıştır.

3.1.2. Ahşap:

Ahşap malzeme Anadolu Selçuklu ve Beylikler devirlerinde yapılan hünkâr mahfillerinde yaygın bir kullanıma sahipken, özellikle klasik dönem Osmanlı mimarlığında biraz daha geri plana itilmiştir. Ancak söz konusu bu uygulama sadece bütünüyle ahşaptan yapılan hünkâr mahfilleri ile sınırlıdır. Çünkü ahşap ana yapım malzemesi olmasının yanı sıra özellikle döşemealtı tavanı, kafes, kapı, pencere ve dolap kanadı olarak da kullanılmıştır. Ayrıca geç dönemde özellikle küçük ölçekli yapılarda bütünüyle ahşap malzemeden yapılan hünkâr mahfilleri de bulunmaktadır.

Yapıya sonradan eklenen hünkâr mahfillerinin bulunduğu Bursa Ulu (18. yy ilk yarısı), Edirne Eski (1753), Haseki Sultan (1612-13), Üsküdar Atik Valide (1834-35), Galata Arap (1734-35) ve İzmit Orhan (1843) camilerinde ana yapım malzemesi (taşıyıcılar, kirişler, korkuluk, kafes ve taç) durumundaki ahşap; İstanbul Mahmut Paşa Camisinde (1828-35) ise taşıyıcılar haricinde bu özelliğini sürdürmektedir. Yapı ile eş zamanlı olarak yapılan Emirgan Hamid- Evvel Camisi (1838) hünkâr mahfili pirinç döküm tekniğinde yapılan kafes haricinde bütünüyle ahşap olarak yapılırken; Hekimoğlu Ali Paşa (1734-35) ve Yıldız Hamidiye (1882-86) camilerindeki hünkâr mahfillerinin ise sadece çıkmaları ahşap malzemeden inşa edilmiştir.

Ahşaptan yapılmış *korkuluk* örnekleri çok fazla olmamakla birlikte Konya Sultan Selim (1567), Amasya 2. Bayezıd (1486), Üsküdar Mihrimah (1548) camileri gibi hünkâr mahfili birimlerinin tartışmalı olduğu örnekler ile İstanbul Sadabad (1862), Bursa Ulu (18. yy ilk yarısı), Edirne Eski (1753), İstanbul Mihrişah Valide Sultan (1803-04) ve İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel (1838) camilerinde görülmektedir. Teşvikiye Camisinin (1853) harime üç açıklıkla açılan mahfil katında ise bütünüyle ahşap malzemeden yapılmış çıkmalar yer almaktadır.

Ahşabın en yaygın kullanım alanlarının başında *kafes* levhaları gelmektedir. Ancak ahşap malzemeden yapılmış kafeslerin özgünlüğü her zaman tartışıla gelmiştir. İstanbul 2. Bayezıd Camisi (1500-06) hünkâr mahfiline sonradan eklenen çıtakari tekniğinde yapılmış kafes uygulamasının benzerleri Fatih (1767) ve Nuruosmaniye (1748-55) camilerinde de görülmektedir. Ancak bu iki örnekteki kafes levhaları, hünkâr mahfilleri ile birlikte tasarlanmışlardır.

Beylerbeyi Valide (1778), Eyüp Sultan (1800), Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), Nusretiye (1826), Üsküdar Selimiye (1801-05), Ayasofya (1847-51) camilerinin delikişi tekniğinde yapılmış ahşap kafesleri, mahfillerin özgün hallerinden kalmadırlar. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisinde (18. yy ilk yarısı) ise doğudaki mahfil katının korkuluklarının üzerine delikişi tekniğinde yapılmış bir kafes eklenmiştir. Şehzade (1543-48) ve Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinin özgün olmayan ahşap kafesleri ise bitkisel bezemeli olarak yapılmışlardır.

Sultan Ahmed Camisinde (1609-17) hünkâr mahfilinin batı cephesinde mermer kafesin yanında bronz döküm tekniğinde yapılmış metal kafes yer almaktadır. Kuzey cephe ise metal kafesin tekrarı olarak biçimlendirilmiş ahşap kafesle sınırlandırılmıştır.

Süleymaniye Camisi (1550-57) hünkâr mahfilinin mermer korkuluğunun üzerine sonradan yerleştirilen ve Muzaffer Sudalı'nın çizim ve fotoğraflarında görülen ahşap kafes günümüzde kaldırılmıştır[651]. Benzer şekilde Eminönü Yeni Camisi (1663) hünkâr mahfilinde mermer kafesin üzerine sonradan yerleştirilmiş ahşap kafes de kaldırılmıştır[652].

Mermer malzemeden yapılmış hünkâr mahfillerinin büyük bir kısmında *döşeme ve döşemealtı tavanları* ahşap malzemeden yapılmıştır. Alttan çakmalı olarak yapılan tavan yüzeylerinde çıtalarla geometrik kompozisyonlar oluşturulmuş ve arada kalan tavan yüzeyleri kalemişiyle renklendirilmiş ya da sade halde bırakılmıştır.

---

[651] Sudalı, 1958: 36, Pl. VI, Şekil: 28b.

[652] Eski bir fotoğrafta hünkâr mahfilini mahfil katından ayıran mermer korkuluk ve kafes sisteminin üzerinde, kubbeyi taşıyan haçvari ayaktaki mukarnaslı kuşağın altına kadar yükselen kemerli ahşap bir kafes sistemi görülmektedir. Fotoğraf için bkz. Şenocak, 2009: 242, Resim 5.15.

Edirne Eski Camide (1753) çıtalarla kare; İzmit Orhan (1843) ve Emirgan Hamid-i Evvel (1838) camilerinde dikdörtgenlerden oluşan taksimatlar yapılmıştır. Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35) hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı ise üç ayrı birim halinde tasarlanmıştır. Doğudan batıya doğru ilk bölümde özel olarak hazırlanmış ahşap panolar tavan yüzeyine çakılmıştır. İkinci bölüm ince çıtalarla kare taksimatlara ayrılırken; üçüncü bölümde yine ince çıtalarla baklava dilimlerinden meydana gelen bir kuşak oluşturulmuştur.

İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), Şehzade (1543-48), İstanbul Sultan Selim (1522), Manisa Muradiye (1583-86), Sultan Ahmet (1609-17) camilerinde döşemealtı tavanlarında ahşap çıtalarla yapılan geometrik bölümler arasında ise zengin kalemişi süsleme kompozisyonlarına yer verilmiştir.

Döşeme altı tavanı kirişlerle altı bölüme ayrılan Ayasofya (1847-51) hünkâr mahfili bağdadi olarak yapılmış sağır bir *kubbe* ile örtülüdür. Kalemişi olarak yapılmış bitkisel motiflerle kaplı tavan, tepeliklerle kuşatılmış ve ortasında yüksek bir alemin yer aldığı basık bir kubbe ile sonlandırılmıştır. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi (1734-35) hünkâr mahfili çıkmasında ise iki birim halinde tasarlanmış bağdadi tekne tavanlar kullanılmıştır.

Ahşabın yaygınlıkla kullanıldığı bir alan da *kafes tepelikleri ve taç bölümleri*dir. Korkulukların üzerine kafes yapılmaya başlanması ile birlikte çıtakari ya da delikişi tekniğinde yapılan kafes levhalarının üst bölümlerinde hotoz-tepelik şeklinde taçlar da görülmeye başlanmıştır. Söz konusu taçlar genellikle altın yaldızla boyanarak vurgulanmışlardır. İstanbul Haseki Sultan (1612-63), Fatih (1767), Üsküdar Atik Valide (1834-35), Ayasofya (1847-51), Eyüp Sultan (1800), Mahmud Paşa (1828-35) camilerin hünkâr mahfillerin cephelerinde kafeslerin üzerinde taç bölümleri yer almaktadır.

Nuruosmaniye Camisi (1748-55) hünkâr mahfili ile cephe tasarımlarındaki değişimle birlikte Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), Beylerbeyi Valide (1778), Emirgan Hamid-i Evvel (1838), Üsküdar Selimiye (1801-05) camilerinin harime açılan cephelerinde kafesin üzerinde geniş bir ahşap kirişe yer verilmiş ve bu kirişin

üzerinde de oldukça gösterişli olarak yapılmış taç ve tepelikler yerleştirilmiştir[653]. Hekimoğlu Ali Paşa (1734-35), Yıldız Hamidiye (1882-86) ve Nusretiye (1826) camilerinin hünkâr mahfili çıkmalarında da ahşap malzemeden yapılmış taçlar yer almaktadır.

Hünkâr mahfillerinin en zengin süsleme ayrıntıları, ahşap malzemeden yapılan *pencere kanatları*nda görülmektedir. Ihlamur, abanoz ve ceviz ağaçlarından yapılan pencere kanatları fildişi, sedef ya da açık renkli ağaçların kakma tekniğinde yüzeye işlenmesi ile zengin tasarımlara dönüşmüşlerdir. Yine Ihlamur[654], abanoz ve daha yaygın olarak ceviz ağaçlarından yapılan *kapı kanatları* ise daha sadedirler.

3.1.3. Çini:

Hünkâr mahfillerinde çini, özellikle sultanların kendileri adına yaptırdıkları yapılarda yoğunluk kazanmaktadır. Bulundukları yapıya sonradan eklenen hünkâr mahfillerinin Ayasofya Camisi (1847-51) haricinde hiçbirinde çini kullanılmamıştır. Ayasofya Camisindeki (1847-51) uygulama ise günümüzdeki mevcut hünkâr mahfilinde değil; bu mahfilinin yapımından önce hizmet veren mahfilin, güney beden duvarında ve sembolik mihrabiyesinde görülmektedir.

Hünkâr mahfillerinin beden duvarları, pencere alınlıkları, mihrabiye ve kemer köşelikleri gibi alanlarda tercih edilen çini uygulama, Bursa Yeşil Camisinde (1419-20) mahfilin zemin döşemesi, tavanı ve korkuluğunu da içine alacak bir yoğunluğa ulaşmaktadır.

Edirne Selimiye (1568-74), Eminönü Yeni (1663), Hekimoğlu Ali Paşa (1734-35) ve Ayazma (1758-61) camilerinin *beden duvarları*nda bitkisel motif ve kompozisyonlardan oluşan plaka çiniler yer almaktadır. Ayazma Camisi (1758-61) hünkâr mahfilinde mihrabiyenin çevresinde çiniye yer verilerek mihrabiyeye dikkat çekilmiştir. Sultan Ahmet (1609-17) Camisinde ise pencerelerin üzerinde lale, karanfil ve yaprak gibi bitkisel motiflerden oluşan bir çini kuşağın ardından yazı kuşağına geçilmektedir.

---

[653] Beylerbeyi Valide Camisi hünkâr mahfilinde sütunlarla taşınan ve mahfil cephelerini dolaşan ahşap kirişe yer verilmiş ancak taç kullanılmamıştır. Eyüp Sultan Camisinde ise kafesin üzerinde taca yer verilmiş, kiriş sade olarak bırakılmıştır.

[654] Bursa Yeşil Camisi hünkâr mahfiline geçit veren kapı kanatları ıhlamur ağacındandır. Bkz. Ersoy, 1993: 20.

Manisa Muradiye Camisinin (1583-86) bütününde olduğu gibi hünkâr mahfilinin *pencere alınlıkları*nda da çiniye yer verilmiştir. Sultan Ahmet[655] (1609-17) ve Eminönü Yeni (1663) camilerinde sadece pencere alınlıklarında değil, pencerelerinin üst kısmında mahfilin bütününü kuşatan çini kuşakları bulunmaktadır. Manisa Muradiye (1583-86) ve Eminönü Yeni (1663) camilerinde lacivert zemin üzerine beyaz renkle, Sultan Ahmet Camisinde (1609-17) turkuaz zemin üzerine altın yaldızla celi sülüs hatlı yazı kuşakları oluşturan çini levhalar kullanılmıştır[656].

Eminönü Yeni Camisi (1663) hünkâr mahfilinin bütünüyle çini kaplı beden duvarlarında yer alan iki *mihrabiye*nin, nişlerinde de çini levhalar tercih edilmiştir.

Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilini taşıyan sütunların birbirine ve beden duvarlarına bağlanmasında oluşan *kemerlerin köşelikleri*nde çini plakalardan yapılmış kompozisyonlara yer verilmiştir.

Bursa Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfili çini programının zenginliği yanında uygulanan farklı tekniklerle de öne çıkmaktadır. Beden duvarlarında kabartma tekniğinde yapılmış ve mahfili sofa/iç avludan ayıran korkuluk ile kemerlerde çini mozaik tekniğinde yapılmış çini uygulamaları görülmektedir. Diğer örneklerin beden duvarlarında, pencere alınlıkları ve kemer köşeliklerinde ise sıraltı tekniğinde yapılmış çini levhalardan oluşan uygulamalar görülmektedir.

Klasik dönemde İznik'te üretilen çiniler tercih edilirken; Osmanlı mimari ve sanat anlayışındaki değişimle birlikte Ayazma Camisi (1758-61) hünkâr mahfilinde İtalyan çinilerinin uygulandığı görülmektedir.

3.1.4. Taş:

Taş malzeme, hünkâr mahfillerinin bitişik olarak yapıldığı ve hünkâr mahfilini destekleyen beden duvarları ve taşıyıcılarda kullanılan, hünkâr mahfilinin olmasa bile binaların ana yapım malzemesidir. Ancak özellikle geç dönem örneklerinde hünkâr mahfillerinin, hünkâr dairesinin harim içerisindeki bir uzantısı halini almaya başlaması ile birlikte taş malzemenin uygulamadaki ağırlığı da artmış duvar ve döşemede de taş malzeme görülmeye başlanmıştır. Yıldız Hamidiye Camisi

[655] Sultan Ahmet Camisi, Osmanlı mimarisinde en zengin çini kaplaması olan yapıdır. Resmi kayıtlara göre yirmi bin çini kullanılmıştır. Kuban, 2007: 445.
[656] Öz, 1938: 27

hünkâr mahfili çıkması taş malzemeden yapılmış konsollarla taşınan bir platform üzerine oturmaktadır.

Renkli taş malzemenin mozaik tekniğinde bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş panolar yüzey kaplaması olarak görsel zenginliği destekleyecek biçimde uygulanmıştır. Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni (1663) camilerindeki hünkâr mahfillerinin duvar yüzeylerinde taş malzemeden panolar yer almaktadır. Ayrıca klasik dönemde yapılmış camilerin tamamına yakınında görülen pencere açıklığının alt ve üst kısımlarında renkli taşlardan oluşturulan kompozisyonlar hünkâr mahfili pencerelerinde de görülmektedir.

3.1.5. Metal:

Metal malzeme genel olarak sütunların kaide ve başlıklarla birleştirilmesinde kullanılan pirinç-tunç bileziklerde ve çok daha sınırlı olmak üzere korkuluk ve kafeslerde kullanılmaktadır.

İstanbul 2. Bayezıd Camisi (1500-06) hünkâr mahfilinin batı cephesinin bir bölümüne yapının özgün halinde olmayan metal bir kafes eklenmiştir. Emirgan Hamid-i Evvel Camisi (1838) hünkâr mahfilinin doğu cephesi üç bölüm halinde yapılmış metal kafesle sınırlandırılmıştır. Sultan Ahmed Camisinde (1609-17) de mermer kafesin yanında mahfil cephesine sonradan eklenmiş bronzdan kafes levhaları görülmektedir.

Aksaray Valide (1871) ve Dolmabahçe (1855) camilerinin hünkâr mahfillerinin harime bakan açıklıkları, üzeri ahşap küpeşte ile birleştirilmiş döküm tekniğinde yapılmış metal korkuluklarla çevrelenmiştir.

Metal malzemenin bir diğer kullanım alanı ise kapı ve pencere kanatlarında görülmektedir. Kapı ve pencere kanatlarında kabara şeklinde başlıklı çiviler ile kilit ve kulplarda malzeme olarak metal tercih edilmiştir. İstanbul 2. Bayezıd Camisi (1500-06) hünkâr kasrından hünkâr mahfiline geçişte çift kanatlı ve lokmalı[657] metal şebeke ise ünik bir örnektir.

---

[657] Osmanlı mimarlığında kullanılan metal şebekelerde "*yarmalı, lokmalı ve sarmalı*" olmak üzere üç farklı uygulama görülmektedir. Bkz. Duran, 2007: 291–312.

3.1.6. Tuğla:

Tuğla malzeme yaygınlık göstermemekle birlikte, Bursa Muradiye Camisi (1424-26) hünkâr mahfilinde duvar örgüsünde, Hacı Beşir Ağa Cami (1809-39) beden duvarlarında taşla birlikte dönüşümlü olarak ya da Bursa Yıldırım Camisi (1385-99) hünkâr mahfilinde olduğu gibi üst örtüde kullanılmıştır. Çok daha sade bir örnek Manisa Muradiye Camisi hünkar mahfilinin giriş açıklığında görülmektedir.

3.1.7. Alçı:

Alçı malzeme duvar ve tavan yüzeylerinde, çıkmaların alt yüzeylerinde süsleme unsuru olarak tercih edilmiştir. Beşiktaş Küçük Mecidiye (1848) ve Hırka-i Şerif (1847-51) camilerinin çıkmalarının alt kısımlarında ve duvarlarında alçı kalıp tekniğinde yapılmış bitkisel karakterli süslemeler yer almaktadır. Emirgan Hamid-i Evvel Camisi (1838) hünkâr mahfilinin duvar yüzeylerinde bitkisel karakterli; Yıldız Hamidiye Camisi (1882-86) hünkâr mahfilininde ise tavan yüzeylerinde yine alçıdan yapılmış geometrik kuşaklar görülmektedir. Alçı malzemenin tavan yüzeylerinde kullanıldığı diğer uygulamalar Edirne Selimiye (1568-74), İstanbul Tevfikiye (1832-38), Beşiktaş Büyük Mecidiye (1854), Aziz Mahmud Hüdai (1855-56), Beşiktaş Ertuğrul Tekke (1887) ve Galata Arap (1734-35) camileri olarak sıralanabilir.

Alçı malzemenin kullanıldığı diğer bir alanda *pencere şebekeleri*dir. Bursa Yıldrım Camisinden (1385-99) itibaren Bursa Yeşil (1419-20) ve Muradiye (1424-26) camileri ile devam eden süreç İstanbul'daki camilerde de devam ettirilmiştir. Manisa Muradiye Camisinde (1583-86) olduğu gibi özellikle tepe pencerelerinde alçı kullanımı yaygınlık kazanmaktadır.

İstanbul Mahmut Paşa (1828-35) ve Abbas Ağa (1834-35) camilerinin *mihrabiye*leri de alçı malzemeden yapılmışlardır.

Özellikle geç dönemde ortaya çıkan kavukluların yaşmak ve tepeliklerinde alçı malzemeden yapılmış ve altın yaldızla boyanmış süsleme ögeleri-taçlar yer almaktadır. İstanbul Küçük Selimiye (1834-36) ve Mahmut Paşa (1828-35) camilerinin basit birer niş şeklindeki kavukluklarının yüzeylerinde alçı kalıplama tekniğinde yapılmış bitkisel kompozisyonlar yer alırken; Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35) kavukluğu bu konuda öne çıkan bir örnektir. Taç bölümü

bütünüyle alçıdan yapılmış ve altın yaldızla boyanmış ortada bir vazo içerisinden çıkan çiçek, iri yaprak motifleri ve kıvrık dallardan oluşmaktadır.

3.2. Hünkâr Mahfili Elemanları:

Osmanlı mimarlığında görülen hünkâr mahfilleri, düşey taşıyıcılar, kaide-sütun başlığı, kiriş-kemer, döşeme-üst örtü, korkuluk, kafes, giriş, merdiven, pencere, mihrabiye ve kavukluk gibi çeşitli birimlerinden oluşmaktadırlar. Osmanlı öncesi örneklerinde görülmeyen mihrabiyeler, Osmanlı mimarisinin klasik döneminden itibaren yapılmaya başlanırken kavukluklar geç dönemle birlikte ortaya çıkmışlardır.

3.2.1. Düşey Taşıyıcılar (Sütun ve Ayaklar):

Çeşitli malzemelerden yapılan *sütun ve ayak*lar, özellikle bağımsız olarak yapılmış hünkâr mahfillerinin en önemli taşıyıcı elemanları olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı mimarisinin zaviyeli camilerinde görülen ilk hünkâr mahfili örnekleri ile geç dönemde hünkâr dairesinin gelişimi ile ortaya çıkan zaman aralığı arasında sütunlar, hünkâr mahfilinin ana taşıyıcıları olarak; taş malzemeden örülen ayaklar ise genellikle beden duvarları ile birlikte sütunlara destek olarak kullanılmışlardır.

Sütunlar genellikle mermer malzemeden tek parça halinde şekillendirilmiş; mermerden kaide ve başlıklarla bir arada kullanılmışlardır. Bu konuda Edirne 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfilini taşıyan sütunlar, kaideleri ile birlikte tek parçadan şekillendirilmiş olmaları ile diğer uygulamalardan ayrılmaktadırlar. Edirne Selimiye (1568-74), Manisa Muradiye (1583-86), Ayasofya (1847-51), İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), Beylerbeyi Valide (1778), Edirnekapı Mihrimah (18. yy ilk yarısı), Eminönü Yeni (1663), Eyüp Sultan (1800), Fatih (1767), Laleli (1759-63), Mahmut Paşa (1828-35), Nuru Osmaniye (1748-55), İstanbul Sultan Selim (1522), Süleymaniye (1550-57), Şehzade (1543-48), Üsküdar Atik Valide (1834-35), Ayazma (1758-61) ve Mihrişah Valide Sultan (1803-04) camilerinin hünkâr mahfilleri mermer ve granitten yapılmış çeşitli çap ve boylarda sütunlarla taşınmaktadır. Hünkâr mahfillerinde 0.21-0.35 m arasında değişen çaplar ve 2.00-2.70 m arasında değişen boylarda mermer sütunlar görülmektedir.

Genellikle daire kesitli olarak ve aşağıdan yukarıya doğru daralan bir şekilde biçimlendirilmiş olan mermer sütunlar yaygın bir kullanıma sahip iken; Edirne 2.

Bayezıd Camisi (1484-88) hünkâr mahfilinde sekiz köşeli olarak çokgen şeklinde tasarlanmışlardır.

Ahşap malzemeden üretilen direkler Edirne Eski Camisinde (1753) olduğu gibi kaide ve başlıkları ile birlikte bir bütün olarak tasarlanabildikleri gibi, Haseki Sultan (1612-13) ve İzmit Orhan Camisinde (1843) olduğu gibi kare kesitli basit bir dikme olarak da uygulanmışlardır. Emirgan Hamid-i Evvel Camisinde (1838) ise oldukça kalın olarak kullanılmış olan ahşap direkler, yeşil renkle boyanarak somaki mermeri andıran bir görünüme kavuşturulmuşlardır. Bursa Ulu Camisinde (18. yy ilk yarısı) kullanılan beyaz renkle boyanmış ahşap sütunlar ise düşey yivlerle hareketlendirilmiştir. Şehzade Camisinde (1543-48) hünkâr mahfilinin güneydoğu köşesinde yer alan üç adet ahşap direk, kaide ve başlıkları ile birlikte bir bütün olarak tasarlanmışlar ve bağdadi kemerlerle birbirine bağlanarak döşeme yükünün taşınmasına destek olmaları sağlanmıştır.

Hünkâr mahfilini taşıyan ana taşıyıcı durumundaki sütunlar haricinde özellikle kafesleri sınırlandırmak ve mahfilin taç bölümünü taşımak için daha küçük ölçekli *dekoratif sütun* ve *direk*lerde kullanılmıştır[658]. Ayasofya (1847-51), Beylerbeyi Valide (1778), Ayazma camilerinde dairevi kesitli; Nuru Osmaniye (1748-55) ve Nusretiye (1826) camilerinde kare kesitli mermer sütunlar; Yıldız Hamidiye Camisinde (1882-86) dairevi kesitli ve Üsküdar Atik Valide Camisinde (1834-35) ise kare kesitli ahşap direkler kullanılmıştır.

Cami hacmi içerisinde üst örtüden gelen yükü zemine aktaran *ayak*ların, ikinci bir görevle hünkâr mahfiline-mahfil katına destek olmaları sıklıkla görülen bir uygulamadır. Hünkâr mahfiline destek olan beden duvarları gibi ayaklar da ana taşıyıcı durumundaki sütunlara destek olarak hünkâr mahfilinin yükünü paylaşmaktadırlar. Taş malzemeden örülen ayaklar Eminönü Yeni (1663), Nuru Osmaniye (1748-55), Şehzade (1543-48), Üsküdar Atik Valide (1834-35), Ayazma (1758-61) ve Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinin hünkâr mahfillerinin taşınmasına destek olmaktadır. Laleli Camisinde (1759-63) ise üst örtü yükünü

[658] Emirgan Hamid-i Evvel Caminin hünkâr mahfili katındaki, zemindeki ahşap sütunların üzerinde yer alan sütunlar, dekoratif olmaktan ziyade üst örtü yükünü zemine aktardıkları için oldukça kalın olarak kullanılmışlardır.

zemine aktaran daire kesitli ayağın arkasına gizlenmiş ikinci bir ayak hünkâr mahfili ve devamındaki mahfil katının taşınmasında, sütunlarla birlikte ana taşıyıcı durumundadır.

3.2.2. Kaide ve Başlıklar:

Hünkâr mahfillerinin genellikle mermer ya da taştan yapılan sütun kaideleri ve sütun başlıkları, yapıldıkları dönemin üslubuna uygun olarak şekillendirilmişlerdir. Sütunların kaide ve başlıklarla birleştiği alanlarda yer alan metal bilezikler ise ufak farklılıklarla her dönemde birbirini tekrar etmektedirler.

Erken ve klasik dönem hünkâr mahfillerinde sütunlar, sade kaidelere ya da doğrudan sekilere oturmaktadır. Geç dönemde ise gösterişli kaideler görülmeye başlanmıştır. Sütunlarla taşınan hünkâr mahfillerinden 21 tanesinin sütun kaidesi bulunmaktadır.

Klasik dönem hünkâr mahfillerini taşıyan sütunların oturduğu kaidelerin büyük bir bölümü yenilenen seki kotlarının altında kaldıkları için görülememektedirler. İstanbul 2. Bayezıd Camisi (1500-06) hünkâr mahfilinde farklı çap ve boylardaki sütunları aynı kota getirebilmek için farklı yüksekliklerde kaideler yapılmıştır. Ancak bu kaideler, seki kotunun altında kaldığı için yalnızca bir kısmı görülebilmektedir. İstanbul Şehzade (1543-48), Edirne Selimiye (1568-74), İstanbul Sultan Ahmet (1609-17) ve İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan (18. yy ilk yarısı) camilerinin hünkâr mahfillerinde de durum aynı olup, kısmen bilezikler izlenebilmektedir.

İstanbul Sultan Selim (1522), Süleymaniye (1550-57), Eminönü Yeni (1663), Üsküdar Yeni Valide (1708-10), İstanbul Fatih (1767), Eyüp Sultan (1800), İstanbul Haseki Sultan (1612-13) ve İstanbul Üsküdar Atik Valide (1834-35) camilerinin hünkâr mahfillerini taşıyan sütunlar, seki seviyesinin altında kaldıkları için kaideleri olup-olmadığı varsa ne şekilde oldukları görülememektedir.

Manisa Muradiye Camisi (1583-86) hünkâr mahfilinde yatay silme kuşakları ile oluşturulan klasik anlayıştaki kaideler, son dönemde yapılan sekinin altında kalmış, yalnızca kuzeybatı köşedeki kaidenin bir kısmı izlenebilmektedir. Bursa Ulu

(18. yy ilk yarısı) ve İstanbul Mihrişah Valide Sultan (1803-04) camilerinde de aşağıdan yukarıya doğru daralan sade kaideler yer almaktadır (Tablo 2).

Geç dönemde mimari elemanlarda meydana gelen değişimin en rahat izlenebildiği alanların başında sütun kaideleri ve başlıkları gelmektedir. İstanbul Galata Arap (1734-35), İstanbul Nuru Osmaniye (1748-55), İstanbul Laleli (1759-63), İstanbul Zeynep Sultan (1769), İstanbul Beylerbeyi Valide (1778), İstanbul Hacı Beşir Ağa (1809-39), İstanbul Mahmut Paşa (1828-35) ve İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) (1834-36) camilerinin hünkâr mahfili sütunları, kare kesitli, düşey dikdörtgen biçimli yüksek yapılı kaidelerce taşınmaktadır (Tablo 4). Yatay silmelerle hareketlendirilen bu kaidelerden İstanbul Beylerbeyi Valide (1778) Camisindekiler her cephede içi altın yaldızla boyanmış üçer adet düşey yiv, İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) (1834-36) Camisindekiler ise dekoratif basık kemerlerle zenginleştirilmiştir.

Klasik anlayıştaki sade olarak biçimlendirilmiş sütun kaideleri, 1734-35 tarihli Galata Arap Camisi ile birlikte değişime uğramış ve görsel olarak daha dikkat çekici, daha uzun olarak yapılmaya başlanmışlardır. Bu süreçte kaideler asli işlevleri olan sütunlara altlık oluşturmanın yanı sıra süsleme unsuru olarak da ele alınmaya başlanmış ve dikkat çekici mimari elemanlar halini almışlardır.

İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel (1838), İstanbul Tevfikiye (1832-38), İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) (1843), İstanbul Aziz Mahmud Hüdai (1855-56) ve İstanbul Ertuğrul Tekke (1886) camilerinin hünkâr mahfillerinde diğer örneklerin aksine sütunlar, sade kare bir kaide üzerine oturmaktadırlar (Tablo 5). Edirne 2. Bayezid (1484-88) ve Edirne Eski (1753) camilerinin hünkâr mahfilleri de sütunla birlikte tek parça olarak şekillendirilmiş kare kesitli sade kaidelere sahiptirler (Tablo 3).

Üsküdar Ayazma Camisi (1758-61) hünkâr mahfilinde farklı tarzda armudi olarak yapılmış sütun kaideleri, mermer korkuluklarla kuşatılmış haldedir (Tablo 6). Ayasofya Camisi (1847-51) hünkâr mahfilini taşıyan sütunlar ikili kaideleri ile farklı bir uygulamanın eseridirler. Kübik bir altlık üzerine klasik anlayışa yakın olarak yapılan kaideler yatay olarak verilmiş içbükey ve dışbükey silme kuşakları ile

hareketlendirilmiştir. İstanbul Yıldız Hamidiye Camisinin (1882-86) çıkmasında yer alan üçlü sütun demetlerinin oturduğu kaideler düşey dikdörtgen biçimde yapılmış ve iç içe geçmiş dikdörtgen levhalarla dolgulanmıştır.

Erken ve klasik dönemde yapılan hünkâr mahfillerinin *sütun başlıkları*nda mukarnaslar ağırlıkta olup, sadece Edirnekapı Mihrimah Sultan (18. yy ilk yarısı) ve Üsküdar Atik Valide (1834-35) camilerinde baklava dilimli başlıklar görülmektedir[659] (Tablo 8). Bu iki caminin mahfil katını taşıyan sütunların üzerinde görülen sütun başlıkları *iki baklavalı gruplardan oluşan* baklava dilimli başlıklardır[660].

Sütun başlığına sahip toplam 29 hünkâr mahfili örneğinden 10 tanesinde mukarnaslı sütun başlıkları tercih edilmiştir.

Hünkâr mahfillerinde kullanılan en erken tarihli mukarnaslı sütun başlığı Edirne 2. Bayezıd Camisinde (1484-88) görülmektedir. Ardından İstanbul 2. Bayezıd[661] (1500-06), İstanbul Sultan Selim (1522), Şehzade (1543-48), Süleymaniye (1550-57), Edirne Selimiye (1568-74), Sultan Ahmet (1609-17), Eminönü Yeni (1663) ve Manisa Muradiye (1583-86) camilerinin hünkâr mahfillerinde görülen farklı varyasyonlar halinde biçimlendirilmiş mukarnaslı sütun başlıkları, İstanbul Üsküdar Yeni Valide Camisinde[662] (1708-10) son bulmaktadır[663] (Tablo 7). Söz konusu örnekler içerisinde Şehzade Camisi (1543-48) hünkâr mahfilinde diğerlerine göre daha yüzeysel olarak işlenmiş mukarnaslı başlıklar; Eminönü Yeni Camisinin (1663) hünkâr mahfilinde ise mukarnaslı başlıklarda altın

---

[659] Edirne 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfilinin, harime açılan batı ve kuzey yönlerinde dört sıra mukarnaslardan oluşan başlıklar kullanılırken; mahfilin alt kısmında baklava dilimlerinden oluşan başlıklara yer verilmiştir. Hünkâr mahfilindeki söz konusu başlıklar, baklava dilimlerinin farklı şekillerde bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş tek, iki ve üç baklavalı gruplardan oluşan zengin bir görünümdedir.

[660] "*İki baklavalı gruplardan oluşan başlıklar*" ilk defa Edirne Süleyman Paşa ve Edirne 2. Bayezıd camilerinde görülmektedir (Cansever, 2010: 139).

[661] İstanbul 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfilinin kısa kenarı oluşturan alanda kullanılan dört sütun başlığı birbirinden ufak farklarla ayrılacak şekilde biçimlendirilmiştir. Diğer cephedeki sütunlar ise bu sütunları tekrarı niteliğindedir.

[662] Üsküdar Yeni Valide Camisinin yapı ile birlikte inşa edilen ahşap hünkâr köşkünü taşıyan mermer sütunlarda, mahfilde kullanılan mukarnaslı başlıkların yerine baklava dilimli başlıklar tercih edilmiştir.

[663] Osmanlı mimarisinde mukarnaslı sütun başlıklarının görüldüğü son örnek 1193/1779 tarihli İstanbul Murad Molla Kütüphanesi revaklarıdır. Ancak bu örnek de klasik dönemde görmeye alışılan oran ve biçim özelliklerinden uzaktır. Cansever, 2010: 129.

yaldızla boyama görülmektedir. Hünkâr mahfillerinde görülen mukarnaslı sütun başlıkları, üç-dört kademe halinde farklı badem ve sarkıt tiplerine sahip olarak biçimlendirilmişlerdir.

Hünkâr mahfillerinin mukarnaslı sütun başlıkları içerisinde yer aldıkları camilerin başlık tiplerini devam ettirmekte ve caminin geneli ile uyum sağlamakla birlikte; mukarnas kademelerinde ve sarkıtların biçiminde farklılıklar olduğu da görülmektedir. Edirne 2. Bayezıd Camisi (1484-88) hünkâr mahfilinin sütun başlıklarında mukarnaslar dört kademeli düzenlenirken, son cemaat yeri sütun başlıklarında ise beş kademeli olarak hazırlanmışlardır. Benzer uygulama Süleymaniye Camisinde (1550-57) de görülmekte ancak bu örnekte kademe sayıları hünkâr mahfilinde üç, son cemaat yerinde dört olarak uygulanmaktadır. Bu farklılığın temel sebebi başlık boyutlarının değişmesidir.

Geç dönemde kaidelerde görülen değişime paralel olarak sütun başlıkları da değişmiş[664], sade bir boyun bölümünün üzerinde şişkince uygulanan üst bölümlerden oluşan başlıklar yaygınlaşmıştır[665]. Sade örneklerin yanında köşelerde küçük yaprak motifleri ve üsluplaştırılmış iri akantus yaprakları öne çıkmaya başlamıştır. Üç ana tip içerisinde ele alınabilecek bu gruptaki toplam 12 adet başlık, 1740 - 1834 tarihleri arasında görülmektedir (Tablo 9).

İstanbul Nuru Osmaniye[666] (1748-55), İstanbul Mihrişah Valide Sultan (1803-04) ve İstanbul Mahmut Paşa (1828-35) camilerinin hünkar mahfili sütun başlıkları ince bir boyun bölümünün ardından şişkin ama sade bir şekilde sonlanırken (9. Tablo); İstanbul Üsküdar Ayazma (1758-61), İstanbul Laleli[667] (1759-63), İstanbul Fatih (1767), İstanbul Zeynep Sultan (1769) ve İstanbul Eyüp Sultan (1800)

---

[664] Emine Önel, 18. Yüzyılda İstanbul'da inşa edilen çeşitli yapılarda yer alan sütun başlıklarını incelememiş ve bu konuda genel bir değerlendirme hazırlamıştır. Çalışmaya göre bu yüzyılda İstanbul yapılarında görülen sütun başlıkları şu ana başlıkları altında ele alınmaktadır: Mukarnaslı, Baklavalı, Bezemesiz, Akanthus Yapraklı, Yaprak Motifli, Yivli, Volütlü Sütun Başlıkları ve Tek örnekler. Özellikle Baklavalı ve Akanthus Yapraklı başlıklar pek çok alt gruba ayrılarak tanımlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Önel, 1996.

[665] "*İlk Osmanlı Barok başlıkların müşterek unsuru çan şeklini andıran bir alt kısımdır*" (Cansever, 2010: 155).

[666] Nuru Osmaniye Camisinin son cemaat yeri sütun başlıkları, sade olarak yapılmış hünkâr mahfili sütun başlıklarından farklı olarak köşelerinde volütlerle sonlanmaktadır.

[667] Doğan Kuban, Laleli Camisinin sütun başlıklarını "*Taşıyıcı sütun başlıklarının büyük silmelerden oluşan profili, mahfilleri taşıyan başlıkları ve mekânın düşey gelişmesiyle Türk mimarlar elinde Batılı akımların yorumunu sergilemektedir.*" şeklinde tanımlamaktadır (Kuban, 2007: 541).

camilerinde şişkin bölümün köşelerinde yaprak motiflerine yer verilmiştir (Tablo 9). Bu grup içerisinde yer alan üçüncü tipte ise boyun bölümü şişkinliğini kaybetmiş, bir önceki grupta köşelerde yer alan küçük yapraklar daha iri akantus yapraklarına dönüşmüştür. Uçları kıvrılarak volütlerle sonlandırılan akantus yapraklarının arasına yumurta dizileri, kıvrık dal ya da girland eklenen bu başlıklar, İstanbul Galata Arap (1734-35), İstanbul Beylerbeyi Valide (1778), İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) (1834-36) ve İstanbul Hacı Beşir Ağa (1809-39) camilerinin hünkâr mahfili sütunlarında görülmektedir (Tablo 9).

Geç dönemde görülen diğer bir uygulamada Bursa Ulu (1740) ve İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel (1838) camilerinin hünkâr mahfillerini taşıyan sütun başlıklarında görülen akantus yapraklarının kademeli olarak yerleştirilmesi ile oluşturulmuş sütun başlıklarıdır (Tablo 10).

Geç dönem sütun başlıkları içerisinde Edirne Eski Camisi (1753) ortasında bir çiçek motifinin yer aldığı sütun başlıkları, İstanbul Yıldız Hamidiye Camisinin (1882-86) moresk sütun başlığı[668] ve İstanbul Ayasofya Camisinin (1847-51) Bizans üslubunda yapılmış sütun başlıkları da tekil uygulamalar olarak dikkat çekmektedir (Tablo 11).

Hünkâr mahfillerinde görülen geç dönem etkili sütun başlıkları caminin bütünüyle uyumlu ve camideki diğer sütun başlıklarıyla aynı biçim özelliklerinde yapılmışlardır.

Sütun başlıklarının yanında sütunlarla kirişler arasında yastıklara yer verilen uygulamalar da görülmektedir. İstanbul Haseki Sultan (1612-13), İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) (1843) ve İstanbul Ertuğrul Tekke (1886) camilerinin hünkâr mahfillerini taşıyan ahşap direklerin üzerinde başlık yerine yatay silmelerden oluşan basit yastıklara yer verilmiştir (Tablo 12).

3.2.3. Kiriş ve Kemer:

İstanbul Şehzade Camisi'ne (1543-48) kadar olan kâgir hünkâr mahfili örneklerinde sütun açıklıklarının geçilmesinde mermer *kiriş*ler kullanılırken (Edirne 2. Bayezıd Camisi (1484-88) bu konuda bir istisnadır), bu yapıdan itibaren bütün

[668] Moresk sütun başlıklarının çeşitleri ve görüldüğü yerler için bkz. Saner, 1998: 67.

kâgir hünkâr mahfillerinde kiriş yerine kemer kullanılmaya başlanmıştır[669]. Ayasofya (1847-51) hünkâr mahfili, yapıya kiriş uygulamaların terk edildiği bir dönemde eklenmiş olmakla birlikte sütun açıklıklarının geçilmesinde kemer yerine ahşap kirişlerin tercih edildiği bir örnektir.

Taşıyıcıları ve üst sistemi bütünüyle ahşap malzemeden yapılmış hünkâr mahfillerinin hepsinde ahşap kirişler kullanılmıştır. Bursa Ulu (18. yy ilk yarısı), Edirne Eski (1753), Haseki Sultan (1612-13), Mahmut Paşa (1828-35), Üsküdar Atik Valide (1834-35), Emirgan Hamid-i Evvel (1838) ve İzmit Orhan (1843) camilerinin hünkâr mahfillerinde sütunlar arasındaki mesafe ahşap kirişlerle geçilerek, döşemenin yükü sütunlar vasıtasıyla zemine aktarılmıştır.

Kâgir malzemeden yapılan hünkâr mahfillerindeki *kemer*ler, genel anlamda inşa edildikleri dönemin mimari ve tasarım özelliklerine uygun olarak yapılmışlardır. Klasik dönemde sivri ve sivri teğet kemerler; geç dönemde yarım daire ve dilimli kemerler öne çıkmaktadır. Hünkâr mahfillerinde kullanılan tek Bursa kemeri, Bursa Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfilinin harime açılan ön cephesinde ve hünkâr mahfilinin arkasındaki sofaya geçişte görülmektedir.

Edirne 2. Bayezıd (1484-88), Şehzade (1543-48), Edirne Selimiye (1568-74), Edirnekapı Mihrimah Sultan (18. yy ilk yarısı), Eminönü Yeni (1663), Üsküdar Yeni Valide (1708-10) ve Manisa Muradiye (1583-86) camilerinin hünkâr mahfillerinde sivri kemerler; Süleymaniye (1550-57) ve Sultan Ahmet (1609-17) camilerinde ise sivri teğet kemerler tercih edilmiştir.

Geç dönemde inşa edilen Beylerbeyi Valide (1778), Fatih (1767), Beşiktaş Küçük Mecidiye (1848), Ayazma (1758-61) ve Laleli (1759-63) camilerinin hünkâr mahfillerinde yarım daire kemer; Eyüp Sultan Camisinde (1800) yarım daire biçimli dekoratif dilimli kemer ve Nuru Osmaniye (1748-55) Camisinde dilimli kemerler görülmektedir. Dolmabahçe (1855) ve Ortaköy (1854) camilerinde ise basık kemerlere yer verilmiştir.

Özellikle geç dönemde cephelerde farklı kemer biçimleri öne çıkarken, hünkâr mahfilinin alt bölümünde basık kemerler kullanılmıştır. Üsküdar Yeni Valide

[669] Sudalı, 1958: 31.

(1708-10), Fatih (1767), Ayazma (1758-61) ve Laleli (1759-63) camilerinin hünkâr mahfillerinin alt bölümlerinde basık kemerler bulunmaktadır[670]. Nuru Osmaniye Camisi (1748-55) hünkâr mahfilin alt kısmında, sütunların üzerinde yüksek yastıklara yer verilmesi sebebiyle cephedeki dilimli kemerlerin daha basık olarak yapılmış şekilleri uygulanmıştır.

Edirne Selimiye (1568-74), Sultan Ahmet (1609-17), Edirne 2. Bayezıd (1484-88), Edirnekapı Mihrimah (18. yy ilk yarısı) ve Eminönü Yeni (1663) camilerinin hünkâr mahfillerinde çift renkli taşların dönüşümlü olarak uygulanması ile kemerler örülmüştür. Edirne Selimiye (1568-74) ve Sultan Ahmet (1609-17) camileri haricinde kemer taşları birbirine geçmeli olarak birleştirilmişlerdir.

Şehzade (1543-48), Süleymaniye (1550-57), Manisa Muradiye (1583-86), Eyüp Sultan (1800), Fatih (1767), Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), Nuru Osmaniye (1748-55) ve Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinin hünkâr mahfillerindeki kemerler mermer kaplamalı olarak yapılırken; Beylerbeyi Valide Camisinde (1778) kemer yüzeyi mermer görünümü verecek şekilde boyanmıştır.

Kemer kilit taşları, Şehzade Camisi (1543-48) hünkâr mahfilinde diğer taşlarla aynı ölçüde yapılırken, Süleymaniye (1550-57), Sultan Ahmet (1609-17), Eminönü Yeni (1663) ve Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinin kilit taşlarında gülbezeklere yer verilmiştir. Fatih (1767), Ayazma (1758-61) ve Laleli (1759-63) camilerinin hünkâr mahfili kemerlerinde kilit taşları vurgulanmazken, Nuru Osmaniye Camisinde (1748-55) kilit taşı hafifçe öne taşıntılı olarak verilmiştir. Eyüp Sultan Camisi (1800) hünkâr mahfilinin kemer sisteminde ise kilit taşlarında üsluplaştırılmış akantus yaprakları görülmektedir.

3.2.4. Döşeme, Döşemealtı Tavanı ve Üst Örtü:

Hünkâr mahfili döşemeleri, cami ve hünkâr mahfili tasarım dönemlerine bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Zaviyeli Cami plan şemasında yapılmış Bursa Yıldırım (1385-99), Muradiye (1424-26) ve Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfilleri ile mahfil katının uzantısı durumundaki hünkâr mahfilleri ve hünkâr

[670] Klasik dönem örneklerinden Şehzade Camisinde de hünkâr mahfilinin altındaki ahşap sütunlar bağdadi olarak yapılmış basık kemerlerle birbirine bağlanmıştır.

dairesinin harim içerisindeki uzantısı şeklinde yapılan hünkâr mahfillerinde döşeme, inşa malzemesine göre taş ve tuğla olarak tercih edilmiştir. Bağımsız olarak yapılan hünkâr mahfillerinde ise genellikle ahşap döşeme ve bu döşemeye bağlı olarak alttan çakmalı ahşap tavan uygulaması öne çıkmaktadır. Ahşap döşemeli olarak yapılan hünkâr mahfillerinde ahşap iskelet üzerine çeşitli genişliklerdeki döşeme tahtaları yerleştirilmektedir. Söz konusu döşeme tahtaları, mihrap duvarına dikey ya da paralel olarak kullanılabilmektedir.

Bursa Ulu (18. yy ilk yarısı), Edirne Eski (1753), İzmit Orhan (1843), İstanbul 2. Bayezıd[671] (1500-06), Emirgan Hamid-i Evvel (1738), Haseki Sultan (1612-13), Mahmut Paşa (1828-35) ve Üsküdar Atik Valide (1834-35) camilerinin hünkâr mahfillerinde alttan çakmalı *döşemealtı tavanları* sade olarak boyanırken; Manisa Muradiye (1583-86), Sultan Ahmet (1609-17), İstanbul Sultan Selim (1522) ve Şehzade (1543-48) camilerinde alttan çakmalı tavanlar kalemişi ile kaplanmışlardır[672].

Hünkâr mahfillerinin tamamına yakını için özel olarak tasarlanmış üst örtüler bulunmamaktadır. Harimin üst örtü sistemi, hünkâr mahfilinin bulunduğu alanda da olduğu gibi devam ettirilmiştir. Ancak Ayasofya (1847-51) hünkâr mahfilinde basık, sağır bir kubbe kullanılmış, Hekimoğlu Ali Paşa Camisi (1734-35) hünkâr mahfilinde güneydeki daha büyük boyutlu olarak yapılmış tekne tavanlara yer verilmiştir. Yıldız Hamidiye Camisi (1882-86) hünkâr mahfilinin çıkmasında ise ahşaptan düz bir tavan tercih edilmiştir.

---

[671] Muzaffer Sudalı, "*mevcut yağlıboyanın altında tezhip işi bulunduğu söylenmektedir*" şeklinde bilgi vermekte ve İstanbul Abideleri adlı çalışmanın 23. sayfasındaki Müezzin Mustafa Remzi'nin rivayetini kaynak göstermektedir. Sudalı, 1958: 23.

[672] Osmanlı mimarisinde tavanların kalemişleri ile süslenmesi yaygın bir uygulamadır. Galeri/ikinci kat mahfillerinin ve özellikle müezzin mahfillerinin tavanlarında bazen çıtakari geometrik kompozisyonlar arasında bazen de tavan yüzeyini bütünüyle kaplayacak şekilde kalemişi kompozisyonlar görülmektedir. Rüstem Paşa, Atik Valide Sultan, Kılış Ali Paşa, Gazi Ahmet Paşa ve Kadırga Sokullu camilerinin müezzin mahfili tavanları yüzeyin bir bütün olarak ele alındığı zengin kalemişi kompozisyonları ile öne çıkan örneklerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. H. Örcün, 2009: 145-152. Konya Şerafeddin Camisi (1048/1636) müezzin mahfilinin alttan çakmalı tavanı, çıtalarla oluşturulmuş kare ve çok kollu yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyonun kalemişi olarak dolgulanması ile oluşturulmuş zengin bir süsleme programına sahiptir (Çetinaslan, 2009: 131-132).

3.2.5. Korkuluk:

Erken ve klasik dönem hünkâr mahfillerinin büyük bir çoğunluğunun korkulukları[673], çok kollu yıldız ve çokgenlerin yatay eksende sıralanması ile oluşturulmuş geometrik kompozisyona sahip birimlerdir (Tablo 13). Bursa Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfili haricinde hepsi mermer malzeme kullanılarak üretilen bu tarz korkuluk levhaları Edirne 2. Bayezıd (1484-88), İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), İstanbul Sultan Selim (1522), Manisa Muradiye (1583-86), Eminönü Yeni (1663) ve Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinde görülmektedir.

Söz konusu örneklerden Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfili korkuluğu sıratlı tekniğindeki çini plakaların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş ve çokgenlerin arasında kalan yüzeyler boşaltılmıştır. Edirne 2. Bayezıd (1484-88), Manisa Muradiye (1583-86), Eminönü Yeni (1663) ve İstanbul Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinin hünkâr mahfili korkulukları delikişi tekniğinde biçimlendirilmiş ve geometrik kompozisyonların arasında kalan bölümler boşaltılmıştır. İstanbul 2. Bayezıd (1500-06) ve İstanbul Sultan Selim (1522) camilerinin hünkâr mahfili korkuluklarında ise delikişi tekniği yerine zemin oyma tekniği kullanılmış ve geometrik örgünün arasındaki alanlar hafifçe oyulmuştur. Ancak İstanbul 2. Bayezıd (1500-06) camisinde diğer örneklerde görülmeyen farklı bir uygulama olarak oyulan bölümlerde kırmızı renkli boya kullanılmıştır.

İstanbul Eminönü Yeni (1663) Camisi hünkâr mahfili korkuluk levhaları, mahfilin iki cephesinde farklı şekillerde uygulanmıştır. Batı cephede altıgenlerden oluşan korkuluk levhaları, kuzey cephede alternatifli olarak yerleştirilmiş baklava dilimlerinden oluşmaktadır.

Mermerden yapılmış korkuluk levhalarında klasik dönemde görülen bir uygulama da dekoratif Bursa kemerlerinin yatay eksende sıralanmasıdır (Tablo 14). Süleymaniye Camisi (1550-57) hünkâr mahfilinin mermer korkulukları, içi boşaltılmış Bursa kemerlerinin yatay düzlemde yan yana sıralanması ile oluşturulmuştur. Benzer uygulama Edirne Selimiye Camisinde (1568-74) de görülmektedir. Ancak bu örnekte korkuluk, iki bölüm halinde yapılmış alt kısımda

---

673 "*Balkon ya da teras kenarındaki duvar ya da parmaklık*". Sözen ve Tanyeli, 1996: 137. Ayrıca bkz. Anonim, 1997: 1048-1049.

zemin oyma tekniğinde işlenmiş düşey dikdörtgenler, üst kısımda ise içi boşaltılmış dekoratif Bursa kemerleri kullanılmıştır.

Geç dönemle birlikte mermerden yapılmış korkuluk levhalarında yeni bir üslubun ortaya çıktığı görülmektedir. İlk örneklerde korkuluk levhalarının alt ve üst kısımlarında silmelerle hareketlendirilmeye gidilirken; sonraki örneklerde korkuluk yüzeylerinde yatay olarak düzenlenmiş eliptik göbek, palmet, şemse ve salbekler görülmektedir (Tablo 15). İstanbul Nuru Osmaniye (1748-55), İstanbul Üsküdar Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), İstanbul Fatih Camisi (1767), İstanbul Beylerbeyi Valide (1778) ve İstanbul Eyüp Sultan (1800) camilerinin hünkâr mahfili korkuluklarında bu tarz düzenlemeler görülmektedir.

İstanbul Fatih Camisi (1767) hünkâr mahfili korkuluk levhaları haricindeki diğer uygulamalarda iç ve dışta aynı kompozisyona yer verilmektedir. İstanbul Fatih Camisi (1767) hünkâr mahfili korkuluklarının iç kısmında iki yanda küçük şemseler ortada ise vazoya benzer şekilde biçimlendirilmiş bir göbek motifi yer alırken; dış kısımda üzeri yarım daire kemerle biten dikdörtgenlerin, yatay düzlemde sıralanması ile oluşturulan bir kompozisyon yer almaktadır.

Bu grup içerisinde yer alan İstanbul Beylerbeyi Valide (1778) Camisinin hünkâr mahfili korkuluklarında ikili bir uygulama görülmektedir. Mahfilin batı cephesinde ikinci kat mahfilinin devamı niteliğinde yüzeyinde geniş bir şemse motifinin yer aldığı mermer korkuluk levhası bulunmaktadır. Hünkâr mahfilinin hafifçe öne taşırılmış güney cephesinde ise mermer taklidi olarak boyanmış bağdadi bir duvar biçiminde korkuluk bulunmaktadır.

Hünkâr mahfillerinde görülen diğer bir korkuluk tipi ise ahşap ya da mermer malzemeden zemin oyma ya da delikiği tekniğinde işlenmiş, yüzeyi bitkisel karakterli motif ve kompozisyonlardan oluşan korkuluklardır (Tablo 16). İstanbul Sultan Ahmet[674] (1609-17) ve İstanbul Ayasofya (1847-51) camilerinde delikişi tekniğinde yapılmış bitkisel kompozisyonlu mermer korkuluk levhalarına; Nusretiye

[674] Korkuluğun kuzey cephesinin bütünü ve batı cephesinin yarısı delikişi tekniğinde işlenmiş, ancak batı cephenin yarıdan sonrasında zemin oyma tekniğinde sadece motiflerin arasında yüzey hafifçe boşaltılarak bırakılmıştır.

Camisinde (1826) ise girland ve iri akantus yaprakları ile bezenmiş mermer korkuluk levhalarına yer verilmiştir.

İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel (1838) ve Bursa Ulu (1740) camilerinin hünkâr mahfili korkulukları delikişi tekniğinde yapılmış olan korkuluk panolarından oluşmaktadır. Ancak delikişi tekniğindeki bu panoların arkalarına ikinci bir korkuluk düzeni oluşturacak şekilde ahşap levhalar eklenmiştir.

Hünkâr mahfili korkuluklarının sekiz tanesi parmaklıklı olarak yapılmıştır (Tablo 17). Konya Selimiye (1567), İstanbul Gül (1809-39) ve Kaymak Mustafa Paşa (1837) camilerinin hünkâr mahfili korkulukları ahşap malzemeden torna işi olarak İstanbul 3. Mustafa (İskele) (1858) ve Sadabad (1862) camilerinin korkulukları ise yine ahşap malzemeden ama bu kez sade olarak üretilmişlerdir.

İstanbul Zeynep Sultan Camisinin (1769) mahfil katının bütününde geç dönem etkili "C" kıvrımları ve akantus yapraklarından oluşan ahşap korkuluk; Dolmabahçe (1855) ve Aksaray Valide (1871) camilerinde ise geç dönem etkili metal döküm korkuluklar kullanılmıştır.

Hünkâr mahfili korkulukları içerisindeki en fazla örnek, sağır bir yüzey şeklinde biçimlendirilmiş korkuluklarda görülmektedir (Tablo 18). Bu örneklerde korkuluk, ahşap levhalardan oluşturulabildiği gibi, mermer, örme ya da bağdadi duvar olarak yapılabilmektedir.

Amasya 2. Bayezid (1486), Üsküdar Mihrimah Sultan (1548), İstanbul Haseki Sultan (1612-13), İstanbul Abbas Ağa (1834-35), Hekimoğlu Ali Paşa (1734-35), Galata Arap (1734-35), Üsküdar Atik Valide (1834-35), İstanbul Hacı Beşir Ağa (1744-45), Edirne Eski (1753), Vaniköy (1730-54), Mihrişah Valide Sultan (1803-04), Mahmut Paşa (1828-35), Küçük Selimiye (Çiçekçi) (1834-36), İstanbul Tevfikiye (1832-38), İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) (1843), Teşvikiye (1853), Beşiktaş Ertuğrul Tekke (1886-87) ve Yıldız Hamidiye (1882-86) camilerinin hünkâr mahfili korkulukları ahşap malzemeden üretilmiştir.

Yıldız Hamidiye Camisi (1882-86) hünkâr mahfili çıkmasında korkuluk yüzeyine delikişi tekniğinde hazırlanmış bitkisel kompozisyon çakma tekniği kullanılarak eklenmiştir.

Beşiktaş Küçük Mecidiye (1848), Ortaköy (1854), Hırka-i Şerif (1847-51) camilerinin balkon şeklinde yapılmış çıkmalarının, çıkmanın şekline uygun olarak tasarlanmış korkulukları vardır ve korkuluk yüzeyleri alçıdan yapılmış süsleme kompozisyonlarına sahiptirler. İstanbul Teşvikiye Camisi (1853) mahfil katında da çıkmalara yer verilmiş, bu çıkmaların döşemesi ve korkuluğu bütünüyle ahşap malzemeden yapılmıştır.

İstanbul Beylerbeyi Valide (1778), Defterdar İbrahim Paşa (1833), İstanbul Asâriye (1839), Beşiktaş Küçük Mecidiye (1848), Hırka-i Şerif (1847-51), Büyük Mecidiye (Ortaköy) (1854) ve İstanbul Aziz Mahmud Hüdai (1855-56) camilerinin hünkâr mahfili korkulukları bağdadi olarak düzenlenirken; Şehzade (1543-48), Edirnekapı Mihrimah (1562-65), İstanbul Fatih (1767) ve Üsküdar Selimiye (1801-05) camilerinin hünkâr mahfili korkulukları mermer malzemeden üretilmiştir.

Şehzade Camisi (1543-48) hünkâr mahfili korkuluğunda da Edirne Selimiye Camisinde görülen yüzeysel olarak yapılmış düşey dikdörtgenlere yer verilmiştir. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi (1562-65) hünkâr mahfilinde yatay silme kuşakları ile hareketlendirilmiş sağır mermer levhalardan oluşan korkuluklar, mahfilin batı cephesini bütünüyle kuşatmaktadır.

3.2.6. Kafes:

Osmanlı camilerindeki hünkâr mahfillerinde Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfili öncesine ait özgün kafes uygulamaları görülmemektedir[675]. Sultan Ahmet Camisinde (1609-17) sadece hünkâr mahfilinin doğu cephesinin bir bölümünü kaplayan mermer kafes, Eminönü Yeni Camide (1663) hünkâr mahfilinin iki cephesini de kaplayacak şekilde genişletilmiştir. Sultan Ahmet Camisinde (1609-17) ilk kez kafese yer verilmesi ile birlikte başlayan süreçte yeni yapılan hünkâr mahfillerinde kafesler yapılmaya başlanırken; önceden yapılmış ve özgün halinde kafesi bulunmayan örneklere de kafes eklendiği görülmektedir. İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), Şehzade (1543-48) ve Edirne Selimiye (1568-74) camilerinde görülen kafesler, hünkâr mahfillerine sonradan eklenmişlerdir[676]. Süleymaniye Camisi (1550-

[675] Sudalı, 1958: 89-90.

[676] Muzaffer Sudalı, söz konusu mahfillerin kafeslerinin tamamının sonradan eklendiğini belirtmekte ama kesin bir tarih vermemektedir. Ancak özgün olarak yapılan ilk hünkâr mahfili kafeslerinin Sultan

57) hünkâr mahfiline eklenen kafes ise kaldırılarak, mahfil özgün görünümüne kavuşturulmuştur.

Nuru Osmaniye Camisine (1748-55) gelene kadar yapılan örneklerde kafesler korkuluk üzerine yerleştirilen ve korkuluklardan bağımsız olarak ele alınan birimler halindedir. Nuru Osmaniye Camisinde (1748-55) doğrudan mahfil döşemesine oturtulmuş olan mermer sütunlar, yeni bir üslubun başlangıcına işaret etmektedirler. Daha önceki örneklerde korkuluk ya da korkuluk babaları döşemelere oturmakta ve kafes de bu korkuluğun üzerine yerleştirilmekteydi. Bu dönemden itibaren korkuluk ve kafes levhaları mahfil döşemesine oturan sütunların arasında kalan birimler haline gelmişlerdir. Bu uygulama Ayazma (1758-61) ve Laleli (1759-63) gibi camilerle gelişerek devam etmiş ve ilerleyen süreçte gösterişli taç bölümlerinin oluşmasına imkân hazırlamıştır.

Hünkâr mahfillerinin cephelerinde görülen en yaygın kafes uygulamaları ahşap çıtaların belirli açılarla bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş olan çıtakari levhalardır. 39 adet kafes uygulamasından 17 tanesi çıtakari olarak düzenlenmiştir (Tablo 19).

Amasya 2. Bayezıd (1486), İstanbul 2. Bayezıd[677] (1500-06), Edirne Selimiye (1568-74), Haseki Sultan (1612-13), Hekimoğlu Ali Paşa (1734-35), Vaniköy (1730-54), Nuru Osmaniye (1748-55), Edirne Eski (1753), İstanbul Fatih (1767), Zeynep Sultan (1769), Mahmut Paşa (1828-35), Küçük Selimiye (Çiçekçi) (1834-36), İstanbul Gül (1809-39), Hacı Beşir Ağa (1809-39), İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) (1843), Beşiktaş Ertuğrul Tekke (1886) ve Yıldız Hamidiye (1882-86) camilerinin hünkâr mahfillerinde çıtakari kafes levhaları görülmektedir.

Haseki Sultan Camisinde (1612-13) çıtakari tekniğinde yapılmış açılıp-kapanabilen kanatlarla oluşturulan cepheler doğu ve kuzey cephelerde ikişer tane olmak üzere dört *taç*la sonlanmaktadır. Fatih Camisi (1767) hünkâr mahfilinin

---

Ahmet ve Eminönü Yeni camilerinde görüldüğü dikkate alındığında bu tarihten önceki yapılardaki kafeslerin sonradan yapılarak mahfil cephelerine yerleştirildiğini kabul etmek uygun görülmektedir. Ayrıca kafes levhalarının geç dönem süsleme özellikleri göstermesi de bu durumu desteklemektedir (Sudalı, 1958: 23, 31, 36).

[677] İstanbul 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfilinin doğu cephesinin güney kısmında çıtakari kafes yerine metal malzemeden döküm tekniğinde hazırlanmış geç dönem özellikli bir parmaklık yer almaktadır.

kafesi, çıtakari tekniğinde yapılmış panolardan oluşmakta ve kafesin üst kısmında yanlara doğru sarkacak şekilde düzenlenmiş geç dönem etkili kıvrık dallar yer almaktadır. Ahşap direk ve mermer sütunların dönüşümlü olarak kullanılması ile sınırlandırılan kafes, gösterişli bir taçla sonlanmaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa Camisinde (1734-35) de aynı uygulama görülmekte ancak bu kez kafes panolarında, küçük çerçeveler içerisine alınmış çıtakari pencereler[678] görülmektedir. Üst örtüyü taşıyan sütunlarla sınırlandırılan kafes, yaprak motiflerinden oluşan bir taçla sonlanmaktadır. Nuru Osmaniye Camisi (1748-55) hünkâr mahfilinde sütunlar arasında yer alan çıtakari tekniğindeki kafes levhaları altın yaldızla boyanmış taçlarla sonlanmaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi (1734-35) hünkâr mahfilinde görülen küçük pencereler, Nuru Osmaniye Camisinde (1748-55) de tekrarlanmaktadır. Çıtakari tekniğinin en farklı uygulaması İstanbul Ertuğrul Tekke (1886) ve İstanbul Yıldız Hamidiye (1882-86) camilerinin hünkâr mahfilerinde görülmektedir. Genellikle düşey eksende 35–45 derecelik açıyla bir araya getirilen çıtaların yerine, bu örneklerde yatay ve düşey eksende dik olarak bir araya getirilmiş çıtalar kullanılmıştır.

Kafes levhalarında bitkisel süslemenin ağırlıkta olduğu 13 adet hünkâr mahfili bulunmaktadır (Tablo 20). Bu örneklerden İstanbul Şehzade Camisinin (1543-48) kafesi sonradan eklenmiş, diğerleri mahfille birlikte tasarlanmışlardır. İstanbul Sultan Ahmet[679] (1609-17) ve Eminönü Yeni (1663) camilerinde mermer, Emirgan Hamid-i Evvel (1838) ve Nusretiye (Tophane) (1826) camilerinde pirinç dökümden kafesler tercih edilirken diğer örnekler ahşaptandır.

Nusretiye Camisi (1826) hünkâr mahfilinin çıkması ikisi duvara bitişik toplam altı mermer sütunla beş bölüm halinde tasarlanmıştır. Kafes levhalarından ortadaki üçü birbirinin tekrarı, iki yandakiler ise birbirinin simetriğidirler. Levhaların tamamında simetrik olarak düzenlenmiş kıvrık dal ve çiçeklerden oluşan altın

[678] Bu küçük pencerelerin, cemaate sultanın hünkâr mahfiline geldiği uyarısını yapmak amacıyla tasarlandıkları yaygın olarak kabul gören bir görüştür. Sultan, hünkâr mahfiline geldiğinde bu pencereler açılır ve sultan buradan kendini cemaate gösterirlerdi (Karateke, 2004: 203-204).

[679] Sultan Ahmet Camisi hünkâr mahfilinin batı cephesinde delikişi tekniğinde yapılmış bitkisel motiflerden oluşan mermer bir kafes yer almaktadır. Mermer kafesten sonra ise mahfilin kuzeybatı köşesinde metal bir kafese yer verilmiştir. Döküm tekniğinde bitkisel motiflerin yer verildiği kafesten sonra ise aynı görsel özelliklerde ama bu kez ahşap malzemeden yapılmış bir kafesle cephe tamamlanmaktadır. Mermer kafesin haricindeki diğer bölümlerin, geç dönemde eklendiği açıktır.

yaldızla boyanmış ve düşey dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış kompozisyon tekrarlanmaktadır. Söz konusu levhalar yanlarda dışbükey olarak ikişer adet, ortadaki levhalarda ise altlı üstlü üçer olmak üzere altışar birim halinde yerleştirilmiştir.

Emirgan Hamid-i Evvel Camisinin (1838) hünkâr mahfili kafes levhaları ampir etkili olarak biçimlendirilmiştir. 1.13x1.43 m. ölçülerindeki kafes levhalarının üst bölümü 2. Mahmud döneminin tipik süsleme ögelerinden olan ışınsal doğrulardan oluşan bir taç bölümü ile son bulurken; tacın altında kalan alan ortada bir meşale ve onun çevresine serpiştirilmiş buğday başakları, kurdele ve çiçek motifleri ile doldurulmuştur.

İstanbul Üsküdar Yeni Valide (1708-10), Galata Arap (1734-35), Bursa Ulu (1740), Beylerbeyi Valide (1778), Eyüp Sultan (1800), İstanbul Tevfikiye (1832-38), İstanbul Asâriye (1839) ve İstanbul Ayasofya (1847-51) camilerinin hünkâr mahfili kafeslerinde geç dönem etkili bitkisel motifler kullanılmıştır.

Bursa Ulu Camisi (1740) hünkâr mahfilinin batı ve kuzey cepheleri ahşap sütunlarla sınırlandırılmış ve sütunlar arasında bitkisel bezemeli ahşap kafese yer verilmiştir.

Ayasofya Camisi (1847-51) hünkâr mahfilinin delikişi tekniğinde yapılmış iri bitkisel motiflerden oluşan ahşap kafesi üst örtüyü taşıyan sütunlarla sınırlandırılmış ve her cephede ikişerli panolar halinde düzenlenmiştir.

Beylerbeyi Valide Camisi (1778) hünkâr mahfilinin iki cephesini kuşatan ve dört panodan oluşan ahşap kafesi, mahfilin çıkmasına uygun olarak dışbükey-içbükey olarak biçimlendirilmiştir. Altın yaldızla boyanan kafeste elipslerin arasına yerleştirilmiş çiçekler görülmektedir. İstanbul Tevfikiye (1832-38) Camisi hünkâr mahfilinde de aynı özellikte kafes levhaları bulunmaktadır. Bu durum Beylerbeyi Camisi (1778) hünkâr mahfilinin kafes levhalarının daha sonra yenilendiği ya da İstanbul Tevfikiye Camisi hünkâr mahfili yapılırken, Beylerbeyi Valide Camisinin (1778) örnek alınmış olabileceği şeklinde iki farklı olasılığı düşündürmektedir. Ancak bu durumu açıklığa kavuşturabilecek kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Eyüp Sultan Camisi (1800) hünkâr mahfilinin doğu ve kuzey cephelerini kuşatan ahşap kafes levhaları, geniş bir çerçeve içerisine yerleştirilmiştir. Kıvrık dallı bitkisel geçmelerden oluşan kafes bir taçla sonlanmaktadır.

Kafes levhalarından dokuz tanesinde geometrik kompozisyonlar, elipsler, ok uçları, çokgenler ve çok kollu yıldızların ağırlıkta olduğu görülmektedir (Tablo 21).

İstanbul Üsküdar Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), Mihrişah Valide Sultan (1803-04), Üsküdar Selimiye (1801-05), İstanbul Defterdar İbrahim Paşa (1833), İstanbul Abbas Ağa (1834-35), Üsküdar Atik Valide (1834-35), Kaymak Mustafa Paşa (1837) ve İstanbul Edirnekapı Mihrimah (18. yy ilk yarısı) camilerinde geometrik kompozisyonlu ahşap kafes levhaları yer almaktadır.

Ayazma Camisi (1758-61) hünkâr mahfilinin güney ve doğu cepheleri beş bölüm halinde tasarlanmış ve sütunlarla sınırlandırılmıştır. Her birimde altın yaldızla boyanmış daire ve elipslerden oluşan ahşap kafesler yer almaktadır. Sütun başlıklarının üzerinden itibaren ise oldukça gösterişli bir taç bölümü tüm ihtişamıyla yükselmektedir. Yalnızca Ayazma Camisinde (1758-61) görülen uygulamada sütun başlıklarının üzerinden itibaren sütun açıklıklarında üst kısımda bir kirişle sonlanan delikişi tekniğinde yapılmış zengin bitkisel örgülü bir kompozisyon yer almaktadır. Kirişin üzerinde sütun açıklıklarında taçlar ve sütunların üzerine gelen alanlarda ise yüksek sorguçlar kullanılmıştır.

Laleli Camisi (1759-63) hünkâr mahfilinin güney ve doğu cepheleri dört eş birim halinde tasarlanmıştır. Sütunlarla sınırlandırılan kafes levhaları delikişi tekniğinde yapılmış sekiz kollu yıldızlar ve kırık çizgilerden oluşmaktadır. Sütun başlıkları seviyesindeki bezemeli bir kuşağın ardından altın yaldızla boyanmış taçlar yer almaktadır. Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35) hünkâr mahfilinin doğu cephesi beş bölüm halinde tasarlanmış ve altın yaldızla boyanmış kafes yer almaktadır. Ahşap dikmelerle sınırlandırılan kafes levhaları “S” ve “C” şeklindeki kıvrımlardan oluşmaktadır. Üsküdar Selimiye Camisinin (1801-05) cami hacmine açılan eyvan şeklindeki hünkâr mahfilinin batı cephesi üçü geniş ikisi dar olma üzere beş bölüme ayrılmış ve ahşap kafesle kuşatılmıştır. Uçları palmetlerle sonlanan çubuklardan oluşan kafesi sınırlandıran kirişin üzerinde ise taç yer almaktadır.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi (18. yy ilk yarısı) hünkâr mahfilinde delikişi tekniğindeki altıkollu yıldızlar ve bu yıldızların çevresini kuşatan dairelerden oluşan ahşap kafes, mahfilin batı cephesini bütünüyle kuşatmaktadır. Mihrişah Valide Sultan Camisi (1803-04) hünkâr mahfilinde de benzer şekilde sekiz kollu yıldız ve daire motiflerinin dönüşümlü olarak kullanılması ile oluşturulmuş, delikişi tekniğindeki kafes, mahfilin ön cephesini sınırlandırmaktadır.

Beylerbeyi Valide (1778), Üsküdar Atik Valide (1834-35) ve Ayazma (1758-61) camilerinin hünkâr mahfillerinin kafeslerinde kafes levhalarının üzerinde cepheyi ya da cepheleri bütünüyle dolaşan kirişler yer almaktadır. Üsküdar Selimiye (1801-05), Eyüp Sultan (1800) ve Emirgan Hamid-i Evvel (1838) camilerinde ise kafesler çerçeve içerisinde verilmiştir.

Hünkâr mahfillerinin cephelerindeki görsel zenginliğini arttıran önemli bir süsleme ögesi olan taçlar ya doğrudan kafes levhalarının üzerinde bir hotoz şeklinde ya da kafes levhalarını sınırlandıran sütun ve direklerle taşınan kirişlerin üzerinde olmak üzere iki farklı şekilde görülmektedir.

Hekimoğlu Ali Paşa (1734-35), Nuru Osmaniye (1748-55), Laleli (1759-63), Fatih (1767), Eyüp Sultan (1800), Üsküdar Selimiye (1801-05), Üsküdar Küçük Selimiye (1834-36), Emirgan Hamid-i Evvel (1838), Haseki Sultan (1612-13), Gül (1809-39), Mahmud Paşa (1828-35), Ayasofya (1847-51), Atik Valide (1834-35), Hacı Beşir Ağa (1809-39) camilerinin hünkâr mahfillerinde doğrudan kafes levhalarının üzerine oturan taçlar yer alırken; İstanbul Ayazma (1758-61) ve Nusretiye (1826) camilerinde ise kirişlerin üzerinde daha büyük boyutlu taçlara yer verilmiştir.

3.2.7. Giriş-Kapı ve Merdiven:

Osmanlı camilerindeki hünkâr mahfillerine, ahşap ya da beden duvarları içerisine yerleştirilmiş taş merdivenlerle ulaşılmaktadır. Merdivenleri oluşturan basamak sayıları ve ölçüleri yapının durumuna ve malzeme çeşidine göre farklılık göstermektedir.

Bursa Yıldırım (1385-99), Bursa Ulu (18. yy ilk yarısı), Muradiye (1424-26), Yeşil (1419-20), Amasya 2. Bayezıd (1486), Edirne Eski (1753), Edirne 2. Bayezıd

(1484-88), Haseki Sultan (1612-13), Konya Selimiye (1567), Üsküdar Mihrimah (1548), Edirnekapı Mihrimah Sultan (18. yy ilk yarısı) ve İstanbul Mahmut Paşa (1828-35) camilerinin hünkâr mahfillerine yalnızca harim içerisinde yer alan merdivenlerle ulaşılmaktadır[680].

Şehzade Camisinde (1543-48) ilk defa dışa açık yan revakların kullanılması ile birlikte hünkâr mahfilleri için özel olarak tasarlanmış tören girişleri görülmeye başlamıştır. Şehzade Camisinin (1543-48) doğu cephesindeki ilk iki payandanın arasında kalan bölüm, hünkâr mahfili için özel bir girişe dönüştürülmüş ve bu bölüm mermer korkuluklar ve gösterişli tepeliklerle vurgulanmıştır. Benzer uygulama Süleymaniye[681] (1550-57), Edirne Selimiye (1568-74), Sultan Ahmet (1609-17), Eminönü Yeni (1663) camilerinde de görülmektedir. Ancak son iki örnekte tasarıma hünkâr kasırları da dâhil edilmiştir. Fatih Camisinde (1767) ise vurgulanmış bir tören girişi bulunmamakla birlikte kasrın altında kalan bölümün kuzeyindeki payanda içerisinde yer alan merdivenle hünkâr mahfiline geçilmektedir. Tören girişi olan ve olmayan pek çok örnekte hünkâr mahfillerinin altına isabet eden alandaki pencerelerden birisi geçit haline dönüştürülmüş ve revaklara geçiş imkânı sağlanmıştır. Büyük bir kısmı sonradan gerçekleştirilen bu uygulama ile revaklardaki geçitlerden ulaşılan merdivenlere cami içerisinden de ulaşılabilme imkânı temin edilmiştir.

Beylerbeyi Valide (1778), Ayasofya (1847-51), Emirgan Hamid-i Evvel (1838), Laleli (1759-63), Nuru Osmaniye (1748-55), Üsküdar Atik Valide (1834-35), Üsküdar Ayazma (1758-61), Üsküdar Yeni Valide (1708-10), Eminönü Yeni (1663) ve Eyüp Sultan (1800) camilerinin hünkâr mahfillerine ulaşım hem harim içerisindeki mahfil katlarından hem de hünkâr köşk ve kasırlarından sağlanmaktadır.

---

[680] Bursa Ulu Camisinde hünkâr mahfili yapımı esnasında doğu beden duvarındaki güneyden ikinci pencere, kapı haline dönüştürülmüştür. Ancak günümüzde hünkâr mahfilinin işlevinin ortadan kalkması ile birlikte söz konusu kapı asli işlevine uygun olarak pencereye dönüştürülmüştür. Benzer uygulamanın Edirne Eski Camisinde de olması mümkün görünmektedir.

[681] Süleymaniye Camisi hünkâr mahfiline özgün halinde sadece tören girişinden geçilerek ulaşılmaktadır. Tören girişinden geçilerek Manisa Muradiye ve İstanbul Sultan Selim camilerinde olduğu gibi pencere açıklığı içerisine yerleştirilmiş bir merdivenle hünkâr mahfiline ulaşılmaktadır. Ancak sonrada hünkâr mahfilinin kuzeyindeki payanda içerisine açılan bir kapı ile hünkâr mahfili, mahfil katı ile bağlantılı hale getirilmiştir.

Manisa Muradiye Camisi (1583-86) hünkâr mahfiline yapının doğu cephesindeki revaklardan geçilerek, pencere içerisine yerleştirilmiş merdivenle ulaşılmaktadır[682].

Hünkâr dairelerinin bir birimi halinde tasarlanan hünkâr mahfillerine ulaşım, hünkâr dairesi içerisinde yer alan özel giriş ve merdiven sistemleri ile sağlanmıştır[683]. Ancak bu örneklerin hemen tamamında camiye geçişi sağlayan ara mekânda yer alan merdivenlerle de hünkâr dairesinin üst katına ulaşılmaktadır. Ancak ara mekânda yer alan merdivenlerin büyük bir kısmı hünkâr dairelerinin işlevlerini kaybetmelerinden sonra, yer kazanmak amacıyla bu bölümlerin mahfil katı olarak değerlendirilmesi amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Aksaray Valide Camisi (1871) hünkâr dairesinin doğu ve batı uçlarında yer alan özel girişler ve bu girişlerden üst kata ulaşımı sağlayan merdivenlere ek olarak hem harim içerisinde hem de giriş bölümünde ahşap merdivenler yapılmıştır. Söz konusu merdivenler malzeme ve tasarım özellikleri ile sonradan yapıldıklarını açık bir şekilde ortaya koydukları gibi güvenlik amacıyla tasarlanan bir mekânda dört ayrı merdiven olamayacağı da kesindir. Bu uygulama tamamıyla bir işlev değişiminin sonucunda ortaya çıkmıştır. Sadabad Camisinde (1862) de benzer şekilde harimden önceki ara mekânın kuzeybatı köşesine sonradan yapılmış bir merdivenle doğrudan hünkâr mahfiline ulaşım sağlanmış ve bu sayede cami hacmine geniş bir ek alan sağlanmıştır.

Dolmabahçe (1855), Küçük Mecidiye (1848), Nusretiye (1826), Ortaköy (1854), Teşvikiye (1853), Hırka-i Şerif (1847-51), Üsküdar Selimiye (1801-05) ve Yıldız Hamidiye (1882-86) camilerinin hünkâr mahfillerine, hünkâr dairelerine ek olarak harimin kuzeyindeki mahfil katından da ulaşılmaktadır.

Hekimoğlu Ali Paşa Camisi (1734-35) hünkâr mahfiline ilginç bir uygulama olarak sadece hünkâr kasrından ulaşılabilmektedir. Ancak kasrın yıkılması ile birlikte hünkâr mahfiline ulaşım imkânı da ortadan kalkmıştır. İzmit Orhan Camisi (1843)

---

[682] İstanbul Sultan Selim Camisi hünkâr mahfiline de doğu beden duvarında yer alan pencere içerisine yerleştirilmiş bir merdivenle ulaşılmaktadır. Ancak günümüzde pencere açıklığının dış tarafında metal parmaklıklar bulunmaktadır.

[683] Hünkâr köşkü ve hünkâr kasırlarına girişler, tasarımda özel önem verilen bir alandır. Girişler, Sultanın yaşadığı saraya ve külliyenin saraya en kolay ulaşılabilecek yerine göre konumlandırılırdı (Bakır, 2003: 58). Girişlerin konumlandırılışında Sultanın camiye gelişte kara ya da deniz yolundan hangisini tercih edeceği de belirleyici olmaktadır.

hünkâr mahfiline özgün halinde sadece son cemaat yerinin batısında, dışarıya açılan ahşap bir merdivenle ulaşılmaktadır. Ancak hünkâr mahfili ile mahfil katının birleştirilmesi sonucunda artık son cemaat yerinde yer alan ikinci bir merdivenle de hünkâr mahfiline ulaşım sağlanmıştır.

Kapı açıklıklarında genellikle basık ve yarım daire kemerler tercih edilmiş, ancak pencereden kapıya dönüştürülen açıklıklarda mermer kirişler olduğu gibi bırakılarak düşey dikdörtgen şeklinde kapılar yapılmıştır. Simetriyi bozmamak için de kapıların, pencereler ile aynı ölçü ve şekillerde yapılmaları yaygınlık göstermektedir. Söz konusu açıklıklar boyutlarına bağlı olarak genellikle çift kanatlı bazı örneklerde tek kanatlı ahşap kapılarla örtülmüş, nadiren de kapı kanadı yapılmadan bırakılmıştır. Manisa Muradiye (1583-86) ve İstanbul Sultan Selim (1522) camilerinde ise kapı açıklıklarının harim dışına bakan bölümlerinde metal şebekelere yer verilmiştir[684]. Çoğu örnekte özgün kapı kanatlarının ortadan kalktığı ya da yenilendikleri görülmektedir.

Bursa Ulu (18. yy ilk yarısı), İzmit Orhan (1843), Amasya 2. Bayezıd (1486), Edirne Eski (1753), Ayasofya (1847-51), Beylerbeyi Valide (1778), Emirgan Hamid-i Evvel (1838), Eyüp Sultan (1800), Haseki Sultan (1612-13), Hırka-i Şerif (1847-51), Küçük Mecidiye (1848), Laleli (1759-63), Nuru Osmaniye (1748-55), Nusretiye (1826), Üsküdar Atik Valide (1834-35), Ayazma (1758-61), Üsküdar Selimiye (1801-05) ve Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinin *kapı kanatları* oldukça sade olarak yapılmışlardır.

Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinin simetrik düzende üçer panolu olarak düzenlenmiş ve dikdörtgenlerin yatay ve düşey olarak sıralanması ile dolgulanmış çift kanatlı ahşap kapısı tören girişindeki açıklığı örtmektedir.

Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni (1663) camilerinde simetrik düzende üçer panolu olarak düzenlenmiş ve sedef kakmalı olarak dolgulanmış çift kanatlı ahşap kapılar ile hünkâr kasırlarıyla irtibat sağlanmıştır. Fatih Camisi (1767) hünkâr mahfili ile hünkâr kasrı arasında bu kez ahşap üzerine ahşap kakmalı bir kapı yapılırken, revak bölümünden sağlanan girişte daha sade kapı kanatları tercih

[684] İstanbul Beyazıd Camisi hünkâr köşkünden hünkâr mahfiline geçişte de çift kanatlı metal kanatlar bulunmaktadır.

edilmiştir. Yıldız Hamidiye Camisi (1882-86) hünkâr mahfilinin büyük boyutlu kapı kanatları, simetrik düzende dörder panolu olarak düzenlenmişlerdir. Kayıt ve serenleri sade olarak tutulan kanatların panoları altın yaldızla yapılmış bitkisel motif ve kompozisyonlarla dolgulanmıştır.

Edirne 2. Bayezıd (1484-88) ve Mahmut Paşa (1828-35) camilerinin hünkâr mahfillerini harimden ayıran kapı kanatları bulunmamaktadır. Nuru Osmaniye (1748-55) ve Laleli (1759-63) camilerinin hünkâr mahfillerini ise kuzeyindeki mahfil katından ayıran birer kapı açıklıkları bulunmamaktadır.

3.2.8. Pencere:

Hünkâr mahfilleri için özel olarak tasarlanmış pencere açıklıkları görülmemektedir. Ancak yapının genel mimari anlayışına uygun olarak tasarlanan pencereler, hünkâr mahfillerinin bitişik olarak yapıldığı beden duvarlarında bulunabilmektedir. Bu pencereler genellikle düşey dikdörtgen form olarak yapılırken, duvarların üst kısımlarında sivri kemerli tepe pencerelerine de yer verilmiştir. Tasarımdaki simetrinin bozulmaması için Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinin mihrabiyesinin içerisine dahi pencere yapılabilmesi, pencere açıklıklarının hünkâr mahfilleri için özel olarak tasarlanmadıklarını ortaya koymaktadır. Ancak pencere açıklıklarında yer alan ahşap pencere kanatlarının özel olarak tasarlandıkları ve Sultan'ın şanına yaraşır şekilde bezendikleri anlaşılmaktadır.

Düşey dikdörtgen şeklindeki pencereler, mermerden söve ve düz atkılara sahiptirler. Ancak sivri ve yarım daire kemerli pencereler de görülmektedir[685]. Dönemin tasarım anlayışına uygun olarak silme takımları ile bezenen ya da sade olarak bırakılan pencere açıklıklarının tavan ve tabanlarında süslemeler görülmektedir. Tabanlarda çeşitli renkli taşlar mozaik tekniğinde bir araya getirilerek geometrik örgülü kompozisyonlar oluşturulmuş, tavan yüzeylerinde ise kalemişlerine yer verilmiştir.

[685] Yıldız Hamidiye Camisi hünkâr dairesi ve mahfilindeki pencereler gotik denilebilecek yükseklikte ve sivri kemerli olarak yapılmışlardır.

Tepe pencereleri ve kubbe kasnaklarında yer alan pencereler ise genellikle sivri ya da yarım daire kemerli olarak yapılmışlardır. Revzen şeklinde alçı şebekeli olarak yapılan bu pencerelerde farklı renklerdeki camlarla ışık oyunlarına yer verilmiştir.

Hünkâr mahfillerinin en zengin süsleme ayrıntıları, ahşap *pencere kanatları*nda görülmektedir. Genel olarak simetrik düzende üçer panolu olarak düzenlenen pencere kanatları ceviz ve abanoz ağaçlarından yapılmışlardır. Fildişi, sedef ya da açık renkli ağaçların kakma tekniğinde yüzeye işlenmesi özellikle klasik dönem örneklerinde yaygın bir uygulamadır. Söz konusu uygulamalarda dönemin zevk ve tasarım anlayışına uygun motif ve kompozisyonlar tercih edilmiştir.

İstanbul Şehzade (1543-48) ve Sultan Selim Camisi (1522) hünkâr mahfillerinin pencere kanatları klasik üslupta geometrik geçmelerden oluşan panolara sahiptirler.

Süleymaniye (1550-57) ve Fatih (1767) camilerinin hünkâr mahfillerinin pencere kanatlarında, sade bir üslupta yapılmış ahşap üzerine ahşap kakma tekniği görülmektedir. Koyu renkli ahşap yüzeye açık renkli ahşaptan hazırlanmış motiflerin yerleştirildiği uygulama, Laleli Camisi (1759-63) hünkâr mahfilin doğu beden duvarında yer alan tek pencere açıklığında da bulunmaktadır.

Önceki örneklerde ahşap üzerine ahşap kakma tercih edilirken; Edirne Selimiye Camisi (1568-74) ile birlikte daha değerli malzemelerinde tercih edildiği görülmektedir. Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinde yalnızca mihrabiyenin içerisindeki küçük pencerenin abanoz ağacından yapılmış fildişi kakmalı pencere kanatları bulunmaktadır. Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni (1663) camilerin hünkâr mahfilindeki düşey dikdörtgen biçimli pencereler sedef kakmalı kanatlara sahiptirler.

Manisa Muradiye Camisi (1583-86) hünkâr mahfilinde simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmış, kayıt ve serenlerinde metal kabaralara yer verilen çift kanatlı sade pencere kanatları kullanılmıştır. Ayazma Camisi (1758-61) hünkâr mahfilin doğu cephesinde yer alan tek penceresi, kapı kanatlarında olduğu gibi yatay ve düşey dikdörtgenlerden oluşmaktadır.

Nuru Osmaniye (1748-55), Nusretiye (1826) ve Üsküdar Selimiye (1801-05) camilerinin hünkâr mahfili pencere açıklıklarında ise pencere kanatları kullanılmamıştır. Yıldız Hamidiye Camisi (1882-86) hünkâr dairesi ve mahfilinde ise pencere kanatları yerine pencerelerin dış kısmında ahşap kepenklere yer verilmiştir.

3.2.9. Mihrabiye:

Hünkâr mahfillerinde mihrabiye yapılması Sultanı ikinci bir "*imam*" olarak onurlandırma düşüncesi sonucunda ortaya çıkmış olmalıdır. Anadolu'da Osmanlı öncesi örneklerin sadece Eşrefoğlu Camisinin hünkâr mahfilinde iki pencere arasında özgün durumu hakkında bilgi bulunmayan basit bir niş şeklinde mihrabiye bulunmaktadır. Osmanlı mimarlığında ise ondört farklı yapıda mihrabiye görülmektedir[686].

Caminin ana mihrabına göre daha küçük boyutlu olarak yapılan hünkâr mahfili mihrabiyelerinde kullanılan motif ve kompozisyonlar, ana mihraba göre ya daha sade olarak ya da Sultan Ahmet Camisi (1609-17) mihrabiyesinde olduğu gibi aynen tekrar edilmiştir. Ancak Eminönü Yeni Camisi (1663) hünkâr mahfilinde durum tam tersidir. Caminin mermer malzemeden yapılmış sade mihrabına karşın, hünkâr mahfili mihrabiyeleri mermer kavsaralı ve çini kaplamalı niş bölümleri ile öne çıkmaktadır. Ayrıca mihrabın kemer köşelikleri sade olarak bırakılmışken, mihrabiyelerin köşeliklerinde rumi ve kıvrıkdallardan oluşan altın yaldızla boyanmış zengin kompozisyonlara yer verilmiştir.

İlk kez Şehzade Camisi (1543-48) hünkâr mahfilinde yüzeysel bir şekilde belirtilen sembolik mihrabiye, Süleymaniye Camisinde (1550-57) daha büyük boyutlu ve beden duvarından öne doğru taşkın olarak tekrarlanmıştır. Mermer malzemeden yapılan bu örnekten sonraki mihrabiyeler genellikle mihrap duvarındaki pencereler arasında ya da payandaya gömülü olarak ve mermer malzeme ile yapılmaya başlanmışlardır. Ancak yüzeysel olarak yapılan mihrabiyeler de devam ettirilmiş Haseki Sultan'da kalemişi, Manisa Muradiye'de (1583-86) mermer,

[686] Edirne Üç Şerefeli Cami'de yapının güneydoğu köşesinde zeminden yüksekte basit bir niş görülmektedir. Söz konusu nişin, burada yapılmış olan bir mihrabiyeye ait olduğu düşünülmektedir. Ayasofya'da ise ilk hünkâr mahfilinin çiniden mihrabiyesi halen görülmektedir.

Mahmut Paşa (1828-35) ve Abbas Ağa camilerinin hünkâr mahfillerinde (1834-35) alçı ve Edirnekapı Mihrimah'ta (18. yy ilk yarısı) taş-kalemişi olarak yapılmıştır.

Süleymaniye (1550-57), Edirne Selimiye (1568-74), Sultan Ahmet (1609-17), Eminönü Yeni (1663), Üsküdar Yeni Valide (1708-10), Fatih (1767), Eyüp Sultan (1800) ve Ayasofya (1847-51) camilerinin hünkâr mahfillerinde dönemin tasarım ve süsleme anlayışını en iyi şekilde yansıtan mihrabiyeler bulunmaktadır. Eminönü Yeni Cami (1663) hünkâr mahfilinde diğer örneklerden farklı olarak birisi payanda içerisinde birisi de beden duvarındaki iki pencere arasında olmak üzere iki adet mihrabiye yapılmıştır. Birbirinin tekrarı şeklindeki mihrabiyelerden pencerelerin arasındaki diğerine göre daha dar olarak tasarlanmıştır.

Süleymaniye (1550-57), Edirne Selimiye (1568-74), Sultan Ahmet (1609-17), Eminönü Yeni (1663), Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinin mihrabiyeleri mukarnas kavsaralı olarak yapılırken; Fatih (1767), Eyüp Sultan (1800) ve Ayasofya'da (1847-51) geç dönem etkili kavsara ve motifler kullanılmıştır. Fatih Camisindeki (1767) mihrabiyede taş kakmalı dilimli bir kavsara ile kavsara köşeliklerinde renkli mermer kaplamalar görülür. Oldukça sade olarak yapılmış Eyüp Sultan (1800) örneğinde yarım daire planlı bir niş ve yarım daire kemerli kavsara üzerinde geç dönem etkili bir başlık yer almaktadır. Ayasofya (1847-51) hünkâr mahfili mihrabiyesi ise sembolik olarak yapılmış, küçük ölçekli bir örnektir. Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35) hünkâr mahfilinde içerisi kalemişi olarak yapılmış perde motifleri ile kaplanmış yarım daire şeklinde bir nişten ibaret mihrabiye yer almaktadır.

3.2.10. Kavukluk:

Osmanlı mimarisinde görülen hünkâr mahfillerinden dokuzunda kavukluk bulunmaktadır. İstanbul Haseki Sultan (1612-13), Nuru Osmaniye (1748-55), Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), Beylerbeyi Valide (1778), Nusretiye (1826), Aksaray Valide (), Üsküdar Atik Valide (1834-35) ve İzmit Orhan (1843) camilerin hünkâr mahfillerinde, yapıldıkları dönemin süsleme anlayışına uygun olarak tasarlanmış kavukluklar bulunmaktadır. Özgün olarak günümüze ulaşmış ilk kavukluk, 3. Mustafa döneminde yapılan Ayazma (1758-61) ve Laleli (1759-63)

camilerinin hünkâr mahfillerinde görülmektedir. Söz konusu iki yapıdan daha erken tarihli Nuru Osmaniye Cami (1748-55) hünkâr mahfilinde de bir kavukluk bulunmakla birlikte, kavukluğun alınlığında Sultan 2. Mahmud'un tuğrasının yer alması bu kavukluğu daha geç bir döneme tarihlendirmektedir.

İstanbul Haseki Sultan Camisi (1612-13) hünkâr mahfilinde basit bir raf, Aksaray Valide (1871) ve İzmit Orhan (1843) camilerinde birer niş, Beylerbeyi Valide Camisinde (1778) basit bir niş ve mermer raf bölümünden oluşan kavukluların aksine Nuru Osmaniye (1748-55), Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), Nusretiye (1826) camilerinde mermer malzemeden gösterişli örnekler yapılmıştır. Üsküdar Atik Valide Camisinde (1834-35) ise alçı malzemenin yoğun olarak kullanıldığı kavukluk, altın yaldızla boyanmış gösterişli bir taçla sonlanmaktadır.

Nuru Osmaniye Camisi (1748-55) hünkâr mahfilindeki kavukluk haricindeki bütün kavukluklar, hünkâr mahfilinin konumuna göre doğu ya da batı beden duvarlarına bitişik olarak yapılmışlardır. Nuru Osmaniye Camisinde (1748-55) ise klasik anlayışta mihrabiyenin bulunması gereken alanda ayaklarla taşınan raf ve taç bölümlerinden oluşan bir kavukluğa yer verilmiştir.

3.3. Süsleme:

Hünkâr mahfilleri ve hünkâr mahfillerini oluşturan birimler, yapıldıkları dönemin mimari ve tasarım anlayışlarının ince bir işçilikle ele alındıkları, ayrıntı kalitesine önem verilen mimari kuruluşlardır. Ayrıntı kalitesine ve işçiliğe verilen önem süsleme programlarına yansıtılmış, dönemin zevk ve beğenilerine uygun motif ve kompozisyonlar, Sultanın şanına yaraşır şekilde uygulanmıştır[687]. Yapılara sonradan eklenen örneklerde, yapıların inşa edildikleri dönemin süsleme programları dikkate alınmadan, hünkâr mahfillerinin yapıldıkları dönemin zevk ve tasarım anlayışına uygun süsleme programları tercih edilmiştir.

[687] Doğan Kuban, çinileri ile öne çıkan Eminönü Yeni Camisinin süsleme programını tanımlarken; "*Yenicami içinde çini desenlerinin en güzelleri Hünkâr Mahfili'nde kullanılmıştır*" şeklinde bilgi vermekte bu alandaki uygulamanın caminin genelinden daha güzel ve itinalı olarak tasarlandığını ifade etmektedir. Bkz. Kuban, 2007: 446.

Hünkâr mahfillerinde süsleme programlarının belirgin ve ayırt edici özelliklerinin ortaya konulmasının amaçlandığı bu bölümde, süslemede kullanılan motifler üzerinden bir değerlendirmeye gidilmemiştir. Çalışmanın kapsamını aşan böyle bir deneme yerine, motif ve kompozisyonların bulunduğu, mahfil birimleri üzerinden bir analiz yapılması tercih edilmiştir.

Malzeme üzerinden kesin bir ayırıma gitmenin mümkün olmamasına rağmen klasik ve geç dönemin ilk örneklerinde özellikle cephelerde mermer malzemenin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Farklı renk ve özellikteki sütunlar üzerine kurulan hünkâr mahfillerinin korkuluk ve yüzey kaplaması olarak kullanılan mermer bölümlerinde daha ziyade beyaz renkli mermere yer verilerek renk etkisinin arttırılması amaçlanmıştır. Klasik dönemde duvar yüzeylerinde ve pencere alınlıklarında çini, kemer ve üst örtü elemanlarında kalemişi süslemenin ağırlıkta olduğu izlenmektedir. Kafesin, mahfil elemanları arasına dâhil olması ile birlikte süslemede ahşap kullanımında da artış görülmüştür.

Hünkâr mahfilini oluşturan birimlerle, süslemede kullanılan motif ve kompozisyonlar arasında belirli bir dağılım izlenebilmektedir. Klasik dönemde başlıklarda mukarnaslara yer verilirken; geç dönemde rokoko ve ampir üslupların devreye girmesi ile birlikte üsluplaştırılmış akantus yapraklarıyla süslü başlıklar görülmeye başlanmıştır. Erken ve klasik dönem korkuluklarında çok kollu yıldızlardan oluşan geometrik geçmelerin yaygın olarak kullanıldığı, geç dönemde ise bitkisel kompozisyonlara yer verildiği görülmektedir. Duvar yüzeylerinde bitkisel motiflerden oluşan çini uygulamaları yaygın olmakla birlikte tamamen sade olarak bırakılmış duvar yüzeyleri ya da mozaik tekniğinde taş malzemeden oluşturulmuş panolar da bulunmaktadır.

Erken dönem örneklerinden çini süslemeleri ile Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfili önce ve sonra yapılan tüm hünkâr mahfilleri içerisinde bütünüyle çini ile kaplanmış tek örnek olarak öne çıkmaktadır. Bursa Yıldırım (1385-99), Muradiye (1424-26) ve Amasya 2. Bayezıd (1486) camilerinin hünkâr mahfilleri ise oldukça sade örneklerdir. Ancak özellikle Bursa Muradiye Camisinin (1424-26) yoğun süsleme programı göz önünde tutulursa hünkâr mahfilinin ve yardımcı mekânlarının

bu derece sade bırakılmasının ardında yatan farklı sebeplerin olabileceği akla gelmektedir.

Klasik dönemin öncüleri durumundaki Edirne 2. Bayezıd (1484-88) ve İstanbul 2. Bayezıd (1500-06) ile İstanbul Sultan Selim (1522) camilerinin hünkâr mahfilleri mermer malzemenin yoğun bir şekilde kullanıldığı, korkuluklarında geometrik geçmelerin uygulandığı örneklerdir. Edirne 2. Bayezıd (1484-88)hünkar mahfili kemer köşeliklerinde zengin bitkisel geçmelere yer verilirken, İstanbul 2. Bayezıd (1500-06) hünkar mahfilindeki kafes ve duvarlardaki kalemişleri sonradan yapılmışlardır. İstanbul Sultan Selim Camisi (1522) hünkâr mahfili ise özellikle döşeme altı tavanındaki zengin kalemişi uygulamalar ile öne çıkmaktadır[688].

Klasik dönemde bağımsız birimler halinde ya da mahfil katının uzantısı şeklinde yapılan hünkâr mahfilleri, farklı malzemeler üzerine farklı tekniklerle yapılan zengin görsel tasarımlar halini almışlardır. Mimar Sinan tarafından inşa edilen Şehzade (1543-48), Süleymaniye (1550-57) ve Edirne Selimiye (1568-74) camilerinde yapının genelinde çini kullanımını oldukça sınırlıdır. Söz konusu yapıların hünkâr mahfillerinde ise sadece Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinde çini kullanıldığı görülmektedir.

Hünkâr mahfillerinin cephelerinde sütun başlıkları, kaideler, kemerler ve döşeme seviyesi hizasında yer alan silme takımları, korkuluklar ile Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni Cami (1663) hünkâr mahfillerinde ortaya çıkan kafeslerle zengin bir görselliğe ulaşılmıştır.

Hünkâr mahfillerinin iç bölümlerinde duvar yüzeylerinde görülen kaplamalar, pencere alınlıkları, üst örtü ve üst örtüye geçiş elemanlarında, mihrabiye ve geç dönemde ortaya çıkan kavukluk birimleri süslemenin yoğunlaştığı bölümlerdir.

Üsküdar Yeni Valide Camisi (1708-1710) ve özellikle caminin hünkâr mahfili klasik dönemin sınırlarını zorlayan bir yapı olarak dikkat çekmektedir[689]. Ancak bu yapıdan kısa bir süre sonra Osmanlı süsleme sözlüğüne Batılı kökenli motif ve kompozisyonların yoğun bir şekilde girdiği görülmektedir. Nuru Osmaniye

[688] İstanbul Beyazıd Cami hünkâr mahfilinin döşeme altı tavanında da kalemişlerinin olduğu, ancak günümüze ulaşamadığı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır.
[689] Kuban, 2007: 505.

Camisi (1748-1755) ile başlayan süreçte akant motifleri, "S" ve "C" kıvrımları, deniztarağı motifleri, dekoratif kemer biçimleri, silme değişiklikleri ve sütun başlıklarındaki çeşitlenme barok ve rokoko üslupların yöresel anlayışla biçimlendirilmesi ile oluşturulmuş yeni görsel tasarımlar olarak dikkat çekmektedir.

Hünkâr dairelerinin ortaya çıktığı ilk örneklerle birlikte hünkâr mahfillerinin, bu mekânların cami içerisine uzanan çıkmaları durumuna indirgenmesi ile birlikte süsleme programlarındaki geniş uygulama alanları da daralmıştır. Süslemeler cephelerde ve duvar yüzeylerinde uygulanır hale gelmiştir.

Osmanlı camilerindeki hünkâr mahfillerinin süslemeleri başta bitkisel ve geometrik olmak üzere, yazı, mukarnas ve günlük kullanım eşyaları ile manzara resimlerinden oluşmaktadır.

3.3.1. Bitkisel Süsleme:

Bitkisel süsleme kemer köşelikleri, gülbezekler, pencere alınlıkları, kafesler ve kafeslerin taç bölümlerinde nadir olarak da korkuluk levhalarında görülmektedir. Erken örneklerde palmet-rumi kompozisyonu klasik dönemle birlikte zengin bir motif repertuarı ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Geç dönemde ise batılı anlayıştaki üslupların devreye girmesi ile birlikte üsluplaştırılmış akantus yapraklarının öne çıktığı bir bitkisel süsleme anlayışı yaygınlık kazanmışıtır.

Bitkisel süslemenin en yaygın olarak görüldüğü malzeme ahşap, çini ve kalemişidir. Mermer daha ziyade işlenme özelliğinden dolayı geometrik uygulamalar da tercih edilmiş olmakla birlikte; az da olsa bitkisel kompozisyonlarda da kullanılmıştır. Kullanılan malzemelere göre teknikler de çeşitlilik göstermektedir. Delikişi, aplike, kakma, zemin oyma, boyama gibi pek çok teknik tek başına ya da diğer tekniklerle bir arada kullanılmıştır.

Edirne Eski Cami (1753) hünkâr mahfilinin *sütun başlıkları*nda çiçek motifleri işlenmiştir. Geç dönemle birlikte akantus yaprakları da sütun başlıklarına görülmeye başlanmıştır. İlk örneklerde küçük boyutlu ve başlığın köşelerinde yer alan yapraklar, zamanla başlığın bütününe hâkim olmaya başlamıştır. Beylerbeyi Valide Camisi (1778) hünkâr mahfilinde kıvrımlı akantus yapraklı; Emirgan Hamid-i Evvel'de (1838) yumurta dizileri ile sonlanan akantus yapraklı başlıklar

görülmektedir. Fatih Camisi (1767) hünkâr mahfilinde ince bir boyun bölümünün ardından şişkin ve köşelerinde bitkisel motiflerin yer aldığı başlık uygulamaları; Laleli Camisinde (1759-63) ince, dilimli bir boyun bölümünün ardından şişkin ve köşelerinde bitkisel motifli olarak; Eyüp Sultan Camisinde (1800) ise dilimli bir boyun bölümünün ardından şişkin ve köşelerinde önceki örneklere göre daha iri bitkisel motiflerin yer aldığı başlıklar halini almıştır.

Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfillinin *kemer köşeliklerin*de üzeri bitkisel kompozisyonlarla kaplanmış çini plakalar kullanılmıştır. Bütünüyle çini kaplamalı olarak yapılan Bursa Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfilinde de kemer köşeliklerinde bitkisel kompozisyonlu çini plakalar görülmektedir.

Edirne 2. Bayezıd Camisi (1484-88) hünkâr mahfilinin kemer köşeliklerinde zemin oyma tekniğinde yapılmış palmet ve rumilerden oluşan kompozisyon, zeminin kırmızı, motiflerin altın yaldızla boyanması ile renklendirilmiştir.

Beşiktaş Küçük Mecidiye (1848) ve Hırka-i Şerif (1847-51) camilerinin hünkâr mahfillerinin kemer köşeliklerinde ise alçıdan yapılmış iri bitkisel motifler yer almaktadır.

Beylerbeyi Valide Camisi (1778) hünkâr mahfilinde kemer köşelikleri boş bırakılmış, motif işlenmemiştir. Fatih (1767), Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63) ve Nuru Osmaniye (1748-55) camilerinin hünkâr mahfillerinde kemer köşelikleri mermer kaplamalı olarak yapılmıştır.

Gülbezekler kilit taşlarında tam, kemer köşeliklerinde tam ya da duruma göre yarım olarak kullanılmışlardır. Edirnekapı Mihrimah Sultan (18. yy ilk yarısı) ve Eminönü Yeni Cami (1663) örneklerinde olduğu gibi tam daire şeklinde renkli taştan uygulamalar da görülmekle birlikte asıl olan daire şeklindeki gülbezekin içerisinin bitkisel motiflerle dolgulanmasıdır.

Şehzade Camisi (1543-48) hünkâr mahfilinin kemer köşeliklerinde içi bitkisel motiflerle dolgulanmış gülbezekler görülürken, Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinin kemer köşeliklerinde çini plakalar yer almaktadır. Ancak çini plakaların ortasında çini plakalardan yapılmış gülbezek şeklinde dairesel motifler

bulunmaktadır. Ortada tam olarak verilen dairenin içerisi çin bulutları, yanlarda yarım olarak verilen dairelerin içerisi ise bitkisel motiflerle dolgulanmıştır.

Süleymaniye Camisi (1550-57) hünkâr mahfilin kemer kilit taşlarında altın yaldızla boyanmış ve hafifçe öne doğru taşırılan çiçek yapraklarından oluşan gülbezekler yer almaktadır. Geç dönemle birlikte kemer kilit taşlarında akantus etkili bitkisel yaprakların kullanılmaya başlandığı da görülmektedir. Eyüp Sultan Camisi (1800) hünkâr mahfilinin kemer kilit taşlarında iri yaprak motifleri bulunmaktadır.

Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfilinin kemer köşeliklerinde ve kilit taşlarında gülbezekler yer almaktadır. Benzer uygulama Üsküdar Yeni Valide Camisi (1708-10) hünkâr mahfilinin kemer köşeliklerinde ve kemer kilit taşlarında da görülmektedir. Kemer köşeliğinde yer alan ve yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış haldeki gülbezek, merkezde yer alan çiçek motifinin çevresindeki rumi-palmet kompozisyonundan oluşmaktadır. Kemer kilit taşlarındaki gülbezekler birbirinden farklı olarak yapılmışlardır. Ancak her iki gülbezekte de ortada hafifçe öne doğru taşan kabara şeklinde bir çiçek motifi görülmektedir. Kemer taşlarını vurgulayan ince silme kuşağı, sütun başlığı üzerinde baş aşağı durur şekilde bir palmetle sonlanmaktadır.

Hünkâr mahfillerinin genellikle döşeme seviyesinde yer alan bazen silme takımları bazen de mukarnas kuşaklarından oluşan *döşeme kuşakları* az sayıda örnekle bitkisel motiflerden oluşan kuşaklar halini almaktadır. Edirne Eski Cami (1753) hünkâr mahfilinin döşeme seviyesindeki içbükey kuşak yüzeyinde siyah zemin üzerine beyaz renkli iri yaprak motifleri işlenmiştir. Ayasofya (1847-51) hünkâr mahfilinin kirişlerinin üzerinde altın yaldızla boyanmış yaprak motiflerinden oluşan kuşak yer almaktadır. Diğer örneklerde ise mukarnas ve bitkisel süslemeli kuşak birlikte kullanılmıştır. Nitekim Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfilinde mukarnas kuşağın üzerinde altı kollu çiçek ve palmetlerin dönüşümlü olarak yan yana sıralanması ile oluşturulan kuşak cepheyi bütünüyle dolanmaktadır. Üsküdar Yeni Valide Camisi (1708-10) hünkâr mahfilinde ise döşeme seviyesindeki

mukarnas kuşağın üzerinde yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış palmet ve rumilerden oluşan bitkisel süsleme kuşağı yer almaktadır[690].

Bursa Ulu (18. yy ilk yarısı) ve Emirgan Hamid-i Evvel (1838) camileri ile Yıldız Hamidiye Camisinin (1882-86) hünkâr mahfili çıkmasında delikişi tekniğinde yapılmış ve ahşap levhalara aplike edilmiş ahşap *korkuluk*lar kullanılmıştır. Sultan Ahmet (1609-17) ve Ayasofya (1847-51) hünkâr mahfillerinde ise yine delikişi tekniği görülmekle birlikte bu örneklerde kullanılan malzeme mermer olarak değişmiştir. Ancak Ayasofya'da (1847-51) bütünüyle delikişi tekniği görülürken; Sultan Ahmet Camisi hünkar mahfilinin (1609-17) doğu cephesinin bir bölümünde delikişi yerine zemin oyma tekniği kullanılmıştır. Benzer uygulama Nusretiye Camisi (1826) hünkâr mahfilinin çıkmasının yüzeyinde de görülmektedir. Girlandlar ve akantus yaprakları altın yaldızla konturlanarak da vurgulanmıştır.

Ayasofya (1847-51), Eyüp Sultan (1800) ve Nusretiye (1826) camilerinin ahşap *kafes* levhaları bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni (1663) camilerinde ise mermer malzemeden delikişi tekniğinde yapılmış kıvrıkdal ve bitkisel motiflerden oluşan kafes levhaları kullanılmıştır. Emirgan Hamid-i Evvel Camisi (1838) kafes levhalarında ise pirinç döküm olarak hazırlanmış bitkisel motiflerin yer aldığı kafes levhaları görülmektedir[691].

Fatih (1767), Haseki Sultan (1612-13), Hekimoğlu Ali Paşa (1734-35), Laleli (1759-63), Mahmut Paşa (1828-35), Nuru Osmaniye (1748-55), Nusretiye (1826), Üsküdar Atik Valide (1834-35), Ayazma (1758-61), Üsküdar Selimiye (1801-05) ve Yıldız Hamidiye (1882-86) camilerinin hünkâr mahfillerinde genellikle altın yaldızla boyanmış, zengin kıvrık dal ve çiçek kompozisyonlarından oluşan *taç*lar bulunmaktadır.

---

[690] H. 1141/1728-29 tarihli Üsküdar 3. Ahmed Çeşmesinin saçak altı frizlerinde, Üsküdar Yeni Valide Camisi (1708-10) hünkâr mahfili döşeme seviyesi kuşağında görülen süsleme anlayışı bu kez batı kökenli motiflerle tekrarlanmıştır. Klasik anlayıştan uzaklaşmaya başlamış bademler ve sarkıtlardan oluşan mukarnas kuşağının üzerinde "S" ve "C" kıvrımları ile zenginleştirilen süsleme programına yeni dahil olan akantus yaprakları ile bir sıra oluşturulmuştur. Bkz. Kuban, 2007: 511.

[691] Kafes levhalarının yaygın olarak kullanıldığı bir alan olan sebillerde de metal malzemeden hazırlanmış kafesler görülmektedir. 3. Ahmed'in Bâb-ı Hümayun önünde yer alan çeşmesinin köşelerinde yer alan palmet motiflerinin yatay ve düşey eksende sıralanması ile oluşturulmuş metal kafesleri bu konuda önemli bir örnektir.

*Pencere alınlıkları*ndaki sağır kemer yüzeyinin bütünüyle bitkisel kompozisyonla dolgulanmasının yanında, söz konusu alandaki yazı panosunun çevresinde bir çerçeve olarak da bitkisel süslemenin kullanıldığı görülmektedir.

İstanbul Sultan Selim Camisi (1522) hünkâr mahfili kapı ve pencere alınlıklarında çini plakalardan yapılmış bitkisel kompozisyonlar yer almaktadır. Edirnekapı Mihrimah Sultan (18. yy ilk yarısı), Nusretiye (1826) ve Fatih (1767) camilerinin hünkâr mahfillerinde pencere alınlıklarında tepelik şeklinde kalemişi olarak yapılmış bitkisel kompozisyonlar görülmektedir.

Bursa Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfilinin kuzeyinde yer alan sofa bölümünde kapıların alınlıklarında yazı panolarına yer verilmiştir. Yazı panosunun çevresinde ise palmet ve rumilerden oluşan bir çerçeve bulunmaktadır. Yazı panosunun içinde de kıvrık dallar görülmektedir.

Şehzade Camisi (1543-48) hünkâr mahfili pencere alınlıklarında yazı panolarının çevresinde kalemişi olarak yapılmış rumi ve palmet kuşağı yer almaktadır.

Manisa Muradiye Camisinde (1583-86) pencere alınlıklarındaki yatay dikdörtgen şeklindeki çini yazı panolarının çevresinde kırmızı renkli zemin üzerine beyaz, turkuaz ve lacivert renkli kıvrık dal ve hatailerden oluşan bitkisel çerçeveler yer almaktadır. Çerçevenin üst kısmında lotus ve palmetlerden oluşan bir tepelik yükselmektedir.

Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinin alt kısmında pencere alınlıklarında bütünüyle bitkisel kompozisyonlara yer verilirken; mahfil katında alınlıklar yazı panolarına ayrılmış ve bitkisel motifler çerçeve olarak kullanılmıştır.

*Döşemealtı tavanları*nda bitkisel süsleme iki farklı şekilde görülmektedir. İlk uygulamada alttan çakmalı olarak yapılan tavan yüzeyinde çıtalarla geometrik kompozisyonlar oluşturulmuş ve araları bitkisel motiflerle dolgulanmıştır. İstanbul Sultan Selim (1522), Manisa Muradiye (1583-86) ve Sultan Ahmet (1609-17) camilerin hünkâr mahfili tavanlarında çıtalardan yapılmış geometrik kompozisyonlar arasında bitkisel uygulamalar görülmektedir. Diğer bir uygulama da ise tavan yüzeyleri bütünüyle bitkisel kompozisyonlarla kaplanmıştır. Eyüp Sultan Camisi

(1800) hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı bütünüyle kalemişi olarak yapılmış bitkisel motiflerle kaplanmış bir örnektir.

Hünkâr mahfili *mihrabiye*leri çerçeve ve özellikle kemer köşeliklerinde kullanılan bitkisel motif ve kompozisyonlara sahiptirler. Kıvrıkdallar, rumi-palmetler, karanfil ve çok kollu çiçek motifleri ile zenginleştirilerek kullanılmışlardır. Mermer yüzeylerde, zemin oyma tekniğinde şekillendirilen örneklerin yanında kalemişi ve alçı uygulamalara da yer verilmiştir.

Şehzade Camisi (1543-48) hünkâr mahfilinin yüzeysel olarak yapılmış mihrabiyesinin ortasında kandil motifi yer almaktadır. Kandil motifinin içerisinde rumi-palmetlerden oluşan kompozisyonlar, siyah renkle kalemişi olarak işlenmiştir. Ancak çoğu ortadan kalkmış olmakla birlikte bu kompozisyonun altında farklı bitkisel motiflerin olduğu görülebilmektedir.

Manisa Muradiye Camisi (1583-86) mihrabiyesinin kemer köşeliklerinde yer alan altın yaldızla boyanmış gülbezekler, yaprak motiflerinden oluşmaktadır.

Kalemişi olarak belirlenmiş İstanbul Haseki Sultan Camisi (1612-13) hünkâr mahfili mihrabiyesinde dış çerçevede hatai ve kıvrık dallar kullanılmış, kemer köşeliklerinde ise rumi ve palmetler tercih edilmiştir.

Sultan Ahmet Camisi (1609-17) mihrabiyesinin kemer köşeliklerinde altın yaldızla boyanmış hatai ve kıvrık dallardan oluşan zengin bir kompozisyona yer verilmiştir. Mihrap nişinin kavsara ile birleştiği üst kısımda ise çok kollu çiçekler ve aralarında ince bir çerçeve ile sınırlandırılmış rumilere yer verilmiştir.

Eminönü Yeni Camisi (1663) mihrabiyesinin kemer köşeliklerinde altın yaldızla boyanmış rumi-kıvrıkdal kompozisyonları görülmektedir. Bütünüyle çini ile kaplı durumdaki niş yüzeyinde, vazodan çıkan hatai ve kıvrıkdallı kompozisyonlar üst kısımda niş içerisinde verilmiş kandil motiflerine kadar uzanmaktadır. Nişin üst bölümünde yatay olarak yerleştirilmiş karanfillerle zenginleştirilmiş hatai ve kıvrıkdallardan oluşan kuşakla kavsaraya geçilmektedir.

Üsküdar Yeni Valide Camisi (1708-10) mihrabiyesi iki yanda servi ağaçları ile başlayan bitkisel bir çerçeve ile kuşatılmıştır. Kemer köşeliklerinde rumi-

kıvrıkdal kompozisyonları, kavsara başlangıcında ise küçük gülbezekler halinde küçük çiçek motifleri yer almaktadır.

Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35) mihrabiyesi, sade bir niş olarak yapılmış ve kalemişi olarak süslenmiştir. Ancak çeşitli dönemlerdeki onarımlar nedeniyle özgün süsleme kompozisyonu hakkında bilgi sahibi olma imkânı da ortadan kalkmış olmakla birlikte, bordürlerde bitkisel kuşaklara yer verildiği de anlaşılmaktadır.

İstanbul Mahmut Paşa Camisi (1828-35) hünkâr mahfilinin alçıdan yapılmış yüzeysel mihrabiyesinin sütun başlıkları ve taç bölümünde kıvrıkdallar görülmektedir.

Ayasofya (1847-51) hünkâr mahfilinin mermer mihrabiyesinde kavsara çevresinde altın yaldızla boyanmış bitkisel motifler yer almaktadır. Kemer kavisinde kıvrıkdallar arasında çiçek motifleri, köşeliklerde gülbezek şeklinde dört kollu çiçek ve yapraklar; sütun başlıklarında akantus yaprakları ve alınlıktaki yazı panosunun iki yanında kıvrıkdallar görülmektedir. Söz konusu motiflerin tümü altın yaldızla boyanmıştır.

Bütünüyle mermer malzemeden yapılmış Süleymaniye (1550-57) ve Edirne Selimiye (1568-74) camilerinin hünkâr mahfili mihrabiyelerinde ise bitkisel süsleme yer almamaktadır.

Hünkâr mahfillerinde *kavukluk* uygulamaları geç dönemde görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle kullanılan motif ve kompozisyonlarda da geç dönem etkileri, barok ve rokoko kıvrımları, üsluplaştırılmış akantus yaprakları görülmektedir. Alçı ve mermer malzemeden yapılan örnekler altın yaldızla boyanmış, kalemişi örneklerde ise sarı, kırmızı, mavi renkler tercih edilmiştir.

Nuru Osmaniye Camisi (1748-55) hünkâr mahfilinin 2. Mahmut tarafından eklenen kavukluğu akantus etkili yaprak motiflerinden bir tepelikle sonlanmaktadır.

Üsküdar Ayazma Camisi (1758-61) hünkâr mahfili kavukluğunun yaşmağı delikişi tekniğinde yapılmış geç dönem etkili kıvrıkdallardan oluşmaktadır.

Nusretiye Camisi (1826) hünkâr mahfilinin mermer malzemeden yapılmış kavukluğunun taç bölümünde üsluplaştırılmış akantus yaprakları kullanılmıştır. Sütunce kaidelerinde ve raf bölümünün alt kısmında da çiçek motiflerine yer verilmiştir.

Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35) hünkâr mahfili kavukluğu alçı malzemeden yapılmış ve altın yaldızla boyanmış bitkisel motiflerle dekore edilmiştir. Sütuncelerde çiçeklerden oluşan şeritlerle başlayan bitkisel motifler, taç bölümünde vazodan çıkan çiçekler ve kıvrıkdallardan oluşan bir kompozisyonla sonlanmaktadır. Ayrıca niş bölümünde kalemişi olarak yapılmış bitkisel motifler de yer almaktadır.

Hünkâr mahfillerinin *pencere kanatları*nda geometrik panolar içerisinde ya da kayıt ve serenlerin üzerinde çiçek ve palmet-rumi ağırlıklı bitkisel süslemelerin ahşap ya da sedef-fildişi kakma olarak uygulandıkları görülmektedir.

Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinin mihrabiye nişinin içerisinde yer alan küçük pencerenin simetrik düzende üçer panolu olarak yapılmış pencere kanatları üzerinde fildişi kakma olarak yapılmış bitkisel motifler yer almaktadır. Kayıt ve serenlerde çiçekler, ortadaki panonun köşebendlerinde ve merkezinde yer alan şemse ile üst panonun merkezinde palmet-rumi kompozisyonları ince bir işçiliğin ürünü olarak yer almaktadırlar.

Süleymaniye Camisi (1550-57) hünkâr mahfilinin çintemaniler ile çerçevelenmiş panolarının ve binisinin üzerinde ahşap üzerine ahşap kakma tekniğinde yapılmış şemselerin salbekleri palmet şeklinde yapılmıştır. Fatih (1767) ve Laleli (1759-63) camileri hünkâr mahfillerinin pencere kanatlarında da ağaç üzerine ağaç kakma şeklinde yapılmış, salbekleri palmet şeklinde biçimlendirilmiş şemselere yer verilmiştir. Benzer uygulama bu kez sedef kakma olarak ve daha sınırlı bir alanda Sultan Ahmet Camisi (1609-17) pencere kanatlarının kayıtları üzerinde görülmektedir.

Edirne Selimiye (1568-74), Manisa Muradiye (1583-86) gibi yapıların hünkâr mahfillerindeki kapı ve pencere kanatlarında metal kabara ve kilitler üzerinde de bitkisel motifler görülmektedir. Genellikle daire şeklinde biçimlendirilen kabaralar, delikişi tekniğinde yapılmış palmet-rumilerle bezenmiştir. Şehzade Camisinde

(1543-48) ise kademeli olarak dizilmiş yapraklardan oluşan çiçek motifi şeklinde kabaralar kullanılmıştır.

İstanbul 2. Bayezıd Camisi (1500-06), hünkâr kasrından mahfile geçişte yer alan metal parmaklığın üzerinde hem kilitte hem de demir çubukların kesiştiği alanlardaki çokgenlerin yüzeyinde palmet-rumiler görülmektedir.

3.3.2. Geometrik Süsleme:

Hünkâr mahfillerinin özellikle korkuluklarında yaygın olarak görülen geometrik motiflerden oluşan kompozisyonlar, döşemealtı tavanlarında, kafeslerde ve duvar yüzeylerindeki panolarda da kullanılmıştır. Çini, mermer, taş, ahşap gibi çeşitli malzemeler kullanılarak meydana getirilen kompozisyonlarda sonsuzluk prensibinin hâkim olduğu; çok kollu yıldız, çokgen ve kırık çizgilerin birlikte kullanılması ile zengin tasarımların oluşturulduğu görülmektedir.

Bursa Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfilinin bütünüyle plaka çinilerden yapılmış duvar kaplamalarında, üst örtüsünde ve ajur tekniğinde hazırlanmış çini korkuluğunda çokgen ve kırık çizgilerden oluşan kompozisyonlar bitkisel motiflerle dolgulanmıştır.

Edirne 2. Bayezıd (1484-88), Manisa Muradiye (1583-86), Eminönü Yeni (1663) ve Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinin hünkâr mahfillerinin *korkuluk*ları mermer malzemeden delikişi tekniğinde yapılmışlardır. Çokgenlerin yatay olarak yan yana sıralanması ile oluşturulan kompozisyonlarda arada kalan yüzeyler boşaltılmıştır. İstanbul 2. Bayezıd Camisi (1500-06) hünkâr mahfilinde ise delikişi yerine zemin oyma ve boyama teknikleri kullanılmıştır.

*Döşemealtı tavanları*nda geometrik uygulamalar iki şekilde gerçekleştirilmiştir. İstanbul Sultan Selim (1522), Manisa Muradiye (1583-86) ve Sultan Ahmet (1609-17) camilerin hünkâr mahfillerinin döşemealtı tavanları çıtalarla bölümlere ayrılmış ve bu geometrik taksimatın arasında kalan tavan yüzeyleri kalemişi olarak yapılmış bitkisel motiflerle dolgulanmıştır. İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), Şehzade (1543-48), Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinde ise çıtaların arasında kalemişi uygulamalarına yer verilmemiştir.

Ahşap çıtaların belirli açılarla çakılması ile oluşturulan çıtakari tekniğindeki bütün *kafes* levhaları, aynı zamanda geometrik bir kompozisyon meydana getirmektedirler. Edirne Eski (1753), İstanbul 2. Bayezıd (1500-06-muhdes), Fatih (1767), Haseki Sultan (1612-13), Hekimoğlu Ali Paşa (1734), Mahmut Paşa (1828-35), Nuru Osmaniye (1748-55) ve Yıldız Hamidiye (1882-86) camilerin hünkâr mahfillerinde çıtakari olarak yapılmış ahşap kafesler bulunmaktadır.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi (18. yy ilk yarısı) hünkâr mahfilinin delikişi tekniğinde yapılmış olan kafesinde, altı kollu yıldızların çevresini kuşatan dairelerden oluşan; Mihrişah Valide Sultan Camisi (1803-04) hünkâr mahfilinde de sekiz kollu yıldız ve dairelerden oluşan geometrik kompozisyonlar görülmektedir. Ayazma Camisi (1758-61) hünkâr mahfili kafesinde elipsler ve daireler; Beylerbeyi Valide Camisi (1778) hünkâr mahfili kafesinde elipsler arasında çiçek motifleri; Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35) hünkâr mahfili kafesinde elipslerden oluşan geçmeler ve Üsküdar Selimiye Camisi (1801-05) hünkâr mahfili kafesinde ise uç kısımları ok (palmet) motifleri ile biten çıtalara yer verilmiştir.

Eminönü Yeni Camisi (1663) hünkâr mahfilinin mermer malzemeden yapılmış kafeslerinde doğu cephede bitkisel kompozisyona, kuzeyde ise altı kollu yıldızların çevresinde gelişen çokgenlerden oluşan bir kompozisyona yer verilmiş ve söz konusu kompozisyonlar delikişi tekniğinde işlenmiştir.

Geometrik süsleme programının uygulandığı alanlardan birisi de *kapı ve pencere kanatları*dır. Genellikle üç panoya ayrılan kanatlar, yatay ve düşey olarak yerleştirilmiş dikdörtgenler ile karelerden oluşmakta ya da kanat yüzeyi bütünüyle yatay ve düşey dikdörtgenlerle dolgulanmaktadır. Kakma tekniği ile zenginleştirilen yüzeylerde sedef, fildişi ve açık renkli ahşap malzemeler kullanılmıştır.

Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni (1663) camilerindeki hünkâr mahfillerinin pencere kanatlarında ortadaki panonun merkezine yerleştirilen on kollu yıldızdan gelişen geçmelerden oluşan geometrik kompozisyon sedef kakma olarak yapılmıştır. Eminönü Yeni Cami (1663) hünkâr mahfili pencere kanatlarında alt ve üst panolarda da geometrik motif ve geçmelerden oluşan kompozisyonlara yer

verilirken; Sultan Ahmet Camisinde (1609-17) alt panolarda geometrik üst panolarda ise yazılı süsleme yer almaktadır.

Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni (1663) camilerinin hünkâr mahfillerinde farklı bir uygulama da duvar yüzeylerine yerleştirilmiş mozaik tekniğindeki panolarda görülmektedir. Farklı renk ve özelliklerdeki taşlar, çeşitli geometrik şekiller oluşturacak biçimde bir araya getirilerek duvar yüzeylerine yerleştirilmiştir.

Hırka-i Şerif Camisi (1847-51) hünkâr mahfilinin duvar yüzeylerinde alçı kuşaklarla yapılmış geometrik kuşaklar yer almaktadır.

3.3.3. Yazı:

Hünkâr mahfillerinde görülen yazılı süslemeleri, mihrabiyelerin alınlıklarındaki yazılar, kapı-pencere alınlıklarındaki yazılar, cami içerisindeki kuşak yazıları ve hünkâr mahfillerine ait inşa kitabeleri olarak gruplandırmak mümkündür. Söz konusu yazılar çini üzerinde görülebildikleri gibi, ahşap üzerine sedef kakma, mermer yüzeylerde zemin oyma, kalemişi ya da revzen tekniklerinde de karşımıza çıkmaktadırlar. Erken ve klasik dönemde sülüs hat tercih edilirken, geç dönemde sülüs hatla birlikte talik hattın da uygulandığı görülmektedir. 18. yüzyılda çininin önemini yitirmesi ile birlikte camilerde yazılı süslemenin arttığı ve yazılı levhaların yaygınlık kazandığı görülmektedir[692]. Hünkâr mahfilleri de bu genel anlayıştan nasibini almışlardır[693].

Üsküdar Yeni Valide (1708-10), Fatih (1767), Ayasofya (1847-51), Eyüp Sultan (1800) camilerinin hünkâr mahfili *mihrabiyelerinin alınlıkları*nda Al-i İmran Suresi 37. ayet, Süleymaniye Camisinde (1550-57) Al-i İmran Suresi 39. ayet, Edirne Selimiye Camisinde (1568-74) Şuara Suresi 88–89. ayeti ve Sultan Ahmet Camisinde (1609-17) ise Cin Suresi 18. ayet yer almaktadır. Şehzade (1543-48), Manisa Muradiye (1583-86), Haseki Sultan (1612-13), Mahmut Paşa (1828-35) ve Eminönü Yeni (1663) camilerinin mihrabiye alınlıklarında ise yazı panosu bulunmamaktadır. Onüç adet mihrabiyeden beş tanesinde mihrap ayetine yer

[692] Kuban, 2007: 536.
[693] Bursa Ulu Camisinde yer alan yazılı levhalar bu uygulamanın en dikkat çekici örneklerindendir.

verilmemiş olması ilginç bir özelliktir. Ancak bu örneklerden Haseki Sultan Camisindeki (1612-13) hünkâr mahfili mihrabiyesi kalemişi olup, sonradan eklenmiştir. Mahmut Paşa Camisindeki (1828-35) mihrabiye ise alçı kalıplama tekniğinde ve küçük boyutlu olarak yapılmıştır. Diğer taraftan ilk mihrabiye örneği olarak öne çıkan Şehzade Camisinin (1543-48) hünkâr mahfili mihrabiyesinde ve Manisa Muradiye (1583-86) ve Eminönü Yeni (1663) camilerinin mihrabiyelerinde mihrap ayetine yer verilmemiş olmasının sebebi belli değildir.

Mihrabiyelerin alınlıklarında yer alan mihrap ayetleri, camilerin ana mihraplarında görülen ayetlerle büyük oranda aynıdır. Mihrap ayetinin bulunduğu sekiz örnekten dördünde Al-i İmran Suresinin 37. ayeti tercih edilmiştir[694]. Dört mihrabiye örneğinde de farklı ayetlere yer verilmiştir. Bu dağılım genel olarak camilerin ana mihraplarındaki dağılıma da uymaktadır[695].

Üsküdar Yeni Valide (1708-10), Fatih (1767), Ayasofya (1847-51), Süleymaniye (1550-57) ve Sultan Ahmet (1609-17) camilerinin mihrabiyelerinde sülüs, Edirne Selimiye Camisi (1568-74) mihrabiyenin üzerinde kemer açıklığında celi sülüs ve Eyüp Sultan'da (1800) talik hat kullanılmıştır. Eyüp Sultan Camisinde (1800) farklı bir uygulama ile mihrap alınlığının üzerinde mihrap ayeti ile aynı özelliklerde ikinci bir yazı panosuna daha yer verilmiştir.

Kapı ve pencere alınlıklarında çini, taş ve kalemişi olarak hazırlanmış yazı panoları görülmektedir[696]. Alınlığı oluşturan kemer şekillerine uygun olarak yapılan örneklerin yanında yatay dikdörtgen şeklinde bir çerçeve içerisinde ele alınan yazı panoları da bulunmaktadır.

---

[694] Anlamı, "*Zekeriya, onun mabetteki bölmesine (mihraba) her girişinde*" olan Al-i İmran Suresinin 37. ayeti Osmanlı mihraplarında en sık rastlanan ayettir. Yine Al-i İmran Suresinin 38-39 ayetleri ile Cin Suresinin 18. ayeti de sıklıkla kullanılmaktadır (Sülün, 2006: 255-258).

[695] Tolga Bozkurt'un Osmanlı selatin camilerinin mihraplarını konu alan tezindeki 36 örnekten 21 tanesinde Al-i İmran Suresi 37. ayete yer verildiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi ve mihrap ayetlerinin genel dağılımı için bkz. Bozkurt, 2007: 254-257, 7-9. Tablo.

[696] Osmanlı mimarisinde pencere alınlıklarında Allah, Muhammed, Kelime-i Tevhid, Esma-i Hüsna, Çehar yar-i Güzin, Fatiha ve İhlas sureleri başta olmak üzere çeşitli ibare, dua ve ayetler yazılmaktadır (Sülün, 2006: 316).

Bursa Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfilinin kuzeyinde yer alan sofanın pencere alınlıklarında ve bu mekâna geçit veren iki yandaki kapıların alınlıklarında mavi zemin üzerine beyaz renkle yazılmış sülüs hatlı yazı panoları yer almaktadır[697].

Şehzade Camisi (1543-48) hünkâr mahfili pencere alınlıklarında ve pencerelerin arasında kalan duvar yüzeylerinde kalemişi olarak hazırlanmış yazı panoları bulunmaktadır. Pencere alınlıklarında beyaz zemin üzerine kırmızı renklerle yazılmış sülüs hatlı "Ayet-el Kürsü" okunmaktadır[698]. Pencerelerin arasında kalan duvar yüzeylerinde ise daire şeklinde panolar halinde güney duvarda *Allah'ın varlığını, birliğini ve eşi-benzeri olmadığını konu alan*[699] "İhlâs Suresi", doğu duvarda ise "Esma-ül Hüsna"dan isimler yer almaktadır.

Süleymaniye Camisi (1550-57) hünkâr mahfilinin pencere alınlıklarında siyah zemin üzerine altın yaldızla hazırlanmış sülüs hatlı yazı panoları görülmektedir.

Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinin doğu beden duvarındaki üç adet pencere açıklığının üzerinde sağır kemerler içerisinde lacivert zemin üzerine beyaz renkle sülüs hatlı olarak yazılmış, Esma'ül Hüsna'dan isimler görülmektedir. Bu panoların arasında kare şeklinde tasarlanmış makili yazı panoları yer almaktadır[700]. Hünkâr mahfilinin güneyindeki hücreye girişin iki yanında ise lacivert zemine beyaz renkle yazılmış celi sülüs hatlı çini "Kelime-i Tehvid" panoları yer almaktadır. Ancak girişin solundaki bölümde hem alt kısımdaki hem de yazı panosundaki çiniler eksiktir.

Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfilinde pencere alınlıklarında bitkisel motiflerden oluşan çini kuşağı yer almaktadır. Pencerelerin arasında kalan duvar yüzeylerinde de taş zemin üzerine altın yaldızla uygulanmış yazı panoları görülmektedir. Ayrıca hünkâr mahfilini hünkâr kasrına ve alt kattaki revağa bağlayan basık kemerli açıklıkların alınlıklarında da yatay dikdörtgen çerçeveler içerisinde yazı panoları görülmektedir.

---

[697] Yazıların içerikleri için bkz. Tüfekçioğlu, 2001: 143-144.
[698] Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 255. ayet.
[699] Tüfekçioğlu, 2001: 469.
[700] Pencere aralarında yer alan yazı panolarının ayrıntılı değerlendirmeleri için bkz. Doğanay, 2008: 133–142.

Manisa Muradiye Camisinin (1583-86) yatay dikdörtgen şeklinde tasarlanmış pencere alınlıklarında Kur'an-ı Kerim'den alınmış ayetler yer almaktadır[701]. Lacivert zemin üzerine beyaz renkli sülüs hatla yazılmış panolar, kalemişi olarak yapılmış çiçek motifleri ile çerçeve içerisine alınmıştır. Dört pencere açıklığından güneybatı köşedekinin alınlığında yer alan çiniler sökülmüş, diğerleri özgün hallerini korumaktadırlar.

Ayazma Camisi (1758-61) hünkâr mahfilinin doğu beden duvarındaki pencerenin alınlığında "*Cennet anaların ayakları altındadır"* anlamındaki hadis-i şerif, siyah zemin üzerine altın yaldızla hazırlanmış ve sülüs hatla yazılmıştır. Laleli Camisi (1759-63) hünkâr mahfili ile hünkâr köşkü arasındaki yarım daire kemerli kapının alınlığında ise siyah zemin üzerine altın yaldızla boyanmış celi sülüs hatlı dikdörtgen bir çerçeve içerisinde Fatiha Suresinin ilk ayeti yer almaktadır.

Nuru Osmaniye Camisi (1748-55) hünkâr mahfilinin güney beden duvarındaki pencere açıklığının üzerinde yer alan tepe penceresinde revzen tekniğinde yapılmış "*Maşallah*" yazısı görülmektedir. Üsküdar Yeni Valide Camisi (1708-10) hünkâr mahfilinde pencere açıklıklarının üzerinde yer alan sivri kemerli alınlıklar içerisinde daire şeklinde revzen tekniğinde hazırlanmış yazı panoları yer almaktadır.

Nusretiye Camisi (1826) hünkâr dairesi ile hünkâr mahfili arasında yer alan kapı alınlığının iki tarafında da dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yazı kuşakları bulunmaktadır.

Bursa Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfilinin harime açılan cephesinde müezzin mahfillerinin zemin seviyesinden itibaren başlayan bir yazı kuşağı bulunmaktadır. Çiniden yapılmış içbükey silme kuşağı üzerine koyu lacivert zemin üzerine beyaz renkle sülüs hat kullanılmıştır. Hünkâr mahfilinin alınlığında ise celi sülüs hatlı bir Hadis-i Şerif kuşağı görülmektedir.

Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinde mihrabiyenin üzerinden başlayan yazı kuşakları doğudaki kemerlerin alınlıklarında da devam etmektedir.

---

[701] Hünkâr mahfilinin altında yer alan güneydeki pencerenin alınlığındaki "Besmele" ile başlayan yazı panoları pencere alınlıklarında " Ayet-el Kürsü" ile devam etmektedir.

Mihrabiyenin üzerinde çiniden iki kartuş içerisinde doğudaki kemerlerin üzerinde ise kalemişi olarak yapılmış üç kartuş içerisindeki yazı panoları lacivert zemin üzerine beyaz renkli celi sülüs hatla yazılmışlardır[702].

Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfilinde pencere alınlıkları seviyesinde dolaşan bitkisel kuşağın üzerinde turkuaz zemin üzerine altın yaldızla yazılmış celi sülüs hatlı yazı kuşağı dolaşmaktadır.

Eminönü Yeni Camisi (1663) hünkâr mahfilinin mihrabiyesinden başlayan yazı kuşağı, pencere alınlıkları seviyesinde devam ederek, kuzeybatı köşedeki ayakta sonlanmaktadır. Lacivert zemin üzerine beyaz renkli celi sülüs hatlı kuşak "Besmele" ile başlamakta ve Kur'an-ı Kerim'in 48. suresi olan Fetih Suresinin 27-29. ayetleri ile 15. sure olan Hicr Suresinin 9. ayeti ile sonlanmaktadır.

Nuru Osmaniye Camisinde (1748-55) caminin bütün cephelerini dolaşan yazı kuşağı hünkâr mahfilinin üzerinde de devam ettirilmiştir. Koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızla celi sülüs hatlı olarak hazırlanan kuşakta Kur'an-ı Kerim'in 48. suresi olan Fetih Suresi yazılıdır.

Nusretiye Camisi (1826) hünkâr mahfili çıkmasının güneyinden başlayan ve hünkâr mahfilinin korkuluğu ile aynı genişlikteki yazı kuşağında "Besmele" ve Kur'an-ı Kerim'in 78. suresi olan Nebe Suresi yazılıdır. Üsküdar Selimiye Camisi (1801-05) hünkâr mahfilinin çıkması seviyesinde de bir yazı kuşağı görülmektedir. Ancak bu kez yazı kuşağı korkuluk seviyesinden daha aşağıya yerleştirilmiştir.

Hırka-i Şerif Camisi (1847-51) hünkâr mahfili alınlılığında, cami cephelerini dolaşan ayet panolarından birisi yer almaktadır.

Hünkâr mahfillerinin inşa tarihlerini veren *kitabe*ler oldukça azdır. Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfili, inşa kitabesi görülen ilk hünkâr mahfilidir. Giriş açıklığının yanında 1025/1617 tarihli iki satır halinde düzenlenmiş inşa kitabesi yer almaktadır. Zemin oyma tekniğinde hazırlanan panoda sülüs hatlı yazılar altın yaldızla boyanmıştır.

---

[702] Edirne Selimiye Cami hünkâr mahfilindeki farklı bir uygulama tavan yüzeyinde eliptik kartuşlar içerisinde yazı panolarına yer verilmesidir. Hadis-i Şerif'in yazıldığı panolarda celi sülüs hat kullanılmıştır.

Beylerbeyi Valide Camisi (1778) hünkâr mahfili kafesinin üzerinde yer alan mahfil cephelerini dolaşan kirişin üzerinde talik hatla yazılmış inşa kitabesi görülmektedir. Hünkâr mahfili ile köşk arasındaki basık kemerli açıklığın üzerinde de sülüs hatlı bir pano yer almaktadır.

Mahmut Paşa Camisi (1828-35) hünkâr mahfilinin siyah zemin üzerine altın yaldızla yazılmış talik hatlı kitabesi günümüzde oldukça kötü bir durumda olup, okunamamaktadır.

Bursa Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfili ile sofayı ayıran kemerin üzengisinde caminin çini işlerini yapan ustaya ait kitabesi yer almaktadır.

Nuru Osmaniye Camisi (1748-55) hünkâr mahfilinde kuzeydeki ayağın yüzeyinde 3. Osman'ın, kavukluk alınlığında ise 2. Mahmut'un tuğraları bulunmaktadır.

Yazılı süslemenin görüldüğü bir diğer alan *pencere kanatları*dır. Pencere kanatlarının üst panolarında kakma tekniğinde yapılmış yazılı süslemeler görülmektedir. Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfilinin pencere kanatlarının üst panolarında sedef kakma olarak yapılmış yazı kuşakları yer almaktadır. Büyük oranda dökülmüş olan yazı panolarını tam olarak okumak mümkün olamamaktadır[703].

Türk-İslam sanatında yazılı süsleme de Fatiha, İhlâs, Nebe, Fetih Surelerinin tamamı ya da bazı ayetleri, Besmele, Kelime-i Tevhid ve Ayet-el Kürsü gibi Kur'an-ı Kerimden alınan ayetler, çeşitli Hadis-i Şerifler ile Esma-ül Hüsna'dan alınan isimler yapıların yazı programının oluşturulmasında önemli bir yere sahiptirler[704]. Hünkâr mahfilleri de bu geleneği sürdürmekte ve özellikle Besmele, Ayet-el Kürsü ve Esma-ül Hüsna'dan alınan isimler hünkâr mahfillerinde sıklıkla tekrarlanmaktadır.

---

[703] Başta Şehzade Camisi hünkâr mahfilinin pencere kanatları olmak üzere pek çok pencere kanadının özellikle üst panoları yenilenmiş durumdadır. Söz konusu durum bu bölümlerde de yazı panolarının olabileceğini akla getirmektedir.

[704] Mimari süsleme programlarında yer alan ayetler ve kullanım alanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sülün, 2006.

Hünkâr mahfillerinde yer alan yazılar, genellikle caminin diğer bölümleri ile uyum sağlayacak biçim ve içerikte hazırlanmıştır. Manisa Muradiye Camisi (1583-86) pencere alınlıklarında yer alan yazı panoları, hünkâr mahfilinin bulunduğu güneydoğu köşeden başlamakta ve bütün cepheleri dolaşmaktadır. Benzer uygulama Süleymaniye (1550-57), Nuru Osmaniye (1748-55), Hırka-i Şerif (1847-51) camilerinin hünkâr mahfilleri gibi diğer örneklerde de görülmektedir. Yazı uygulamaları açısından tek farklı örnek Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinin doğu duvarında görülmektedir. Pencerelerin arasında kalan iki adet makılı yazı panosu araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmışlardır[705]. Bu panoların usta kitabesi haricinde farklı anlamlar taşıdığı düşünüldüğünde, hünkâr mahfili için özel olarak tasarlandıklarını kabul etmek gerekecektir. Ancak bu konu henüz tam olarak netliğe kavuşturulabilmiş değildir.

3.3.4. Mukarnas:

İslam sanatına ait üç boyutlu süsleme tekniği olan *mukarnas*, Osmanlı mimarlığında yaygın bir kullanıma sahiptir[706]. Hünkâr mahfillerinde sütun başlıklarında ve duvarlardaki üzengilerde, döşeme seviyesindeki kuşaklar ile mihrabiyelerin kavsaralarında yoğun bir şekilde kullanıma sahiptir. Geç dönemde rokoko ve ampir üsluplarının Osmanlı mimarlık terminolojisine girmesi ile mukarnas uygulamaları da yerini yeni motif ve uygulamalara bırakmıştır. Mukarnas uygulamalarında genellikle işlenmesi kolay ve rengi beyaz olan Marmara mermeri tercih edilmiştir. Ancak Bursa Yeşil Camisi (1419-20) hünkâr mahfilini sofa ile harimden ayıran kemerlerin üzengilerinde çini mozaik tekniğinde yapılmış mukarnas bademleri de görülmektedir. İki yüzeysel nişin üzerine yerleştirilen üç sıralı mukarnasların yüzeylerinde bitkisel motiflere yer verilmiştir.

---

[705] Nissen soldaki levhanın Allah'ın "Âli Yüce" ismine ya da Hz. Ali'ye işaret edebileceğini, sağdakinin ise anlamlı bir ifadeden ziyade hurûf-ı mukatta'a benzeri bir uygulama olabileceğini ifade eder (Zick-Nissen, 1996: 203).
M. Baha Tanman ise bu levhalarda "Muhammed" ve "Ali" isimlerinin yer aldığını belirtmektedir (Tanman, 2001: 159-161).
Doğanay ise levhaların bir usta kitabesi oluşturduğunu ve "amilehû Ali" ibaresinin okunduğu yazmaktadır (Doğanay, 2008: 136).

[706] Mukarnas, taş ustasının hayalgücü çerçevesinde küçük değişikliklerle zenginleştirilebilen geniş bir uygulama alanına sahiptir. En çok tercih edilen bazı mukarnas uygulamaları ile ilgili bir kesit çalışması için bkz. Ödekan, 1986: 115-124.

Sütun başlıklarında genellikle dört ya da beş sıra mukarnas kullanılmıştır. Tek, çift ya da çoklu yüzeylere sahip bademlerin arasında yer yer yüzeysel ya da iri püsküller de kullanılmıştır. Üzengilerde ise daha sade olarak birkaç sıradan oluşan ve genellikle başlıklara göre daha yüzeysel olarak işlenmiş mukarnas dizileri görülmektedir. Ancak Şehzade Camisi (1543-48) hünkâr mahfilinde sütun başlıkları yüzeysel ve sade olarak işlenirken, üzengilerde iri bademlerle zenginleştirilen mukarnaslar tercih edilmiştir. Edirne 2. Bayezıd (1484-88), İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), Edirne Selimiye (1568-74) örneklerinde olduğu gibi sütunların duvara gömüldüğü durumlarda ise üzengi olarak yarım sütun başlıkları da kullanılabilmiştir.

Edirne 2. Bayezıd Camisi (1484-88) hünkâr mahfilinde mahfilin harime bakan cephelerinde dört sıralı mukarnaslardan oluşan başlıklar kullanılmıştır. İstanbul Bayezıd Camisinde (1500-06) birbirinden farklı çaplardaki sütunların üzerinde farklı kalınlıklarda ve birbirinin çeşitlemesi durumundaki mukarnaslar tercih edilmiştir. İstanbul Sultan Selim Camisi (1522) hünkâr mahfilinde alttaki iki sırası adeta kavsara şeklinde tasarlanmış, üstteki son sırası ise yüzeysel nişlere yer verilmiş mukarnaslı başlık görsel tasarımın zirvelerindendir. Şehzade (1543-48) ve Süleymaniye (1550-57) camilerinin hünkâr mahfillerinde daha yüzeysel mukarnaslardan oluşan başlıklar tercih edilmiştir. Özellikle Şehzade Camisinde (1543-48) sütun başlıklarının sütun kalınlığına yakın tutulması çok sık rastlanan bir uygulama değildir. Manisa Muradiye Camisinde (1583-86) mukarnaslı sütun başlıklarında iri bademlere yer verilirken kuzeydoğu köşede yer alan mukarnaslı üzengide bademlere yer verilmemiştir. Edirne Selimiye Camisinde (1568-74) zarif bir boyun bölümünün ardından iki sıralı mukarnaslardan oluşan başlıklar, Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfilinde ise dört köşesinde bademlerin yer aldığı mukarnaslı başlıklar kullanılmıştır. Eminönü Yeni Camisi (1663) hünkâr mahfilinde Edirne Selimiye (1568-74) örneğini hatırlatır şekilde boyun bölümü ile başlayan mukarnaslı başlıklarda altın yaldız ve siyah renklerle boyama tekniği uygulanmıştır. Üsküdar Yeni Camisi Valide (1708-10) hünkâr mahfilinde ise mukarnaslı başlık ve kuzeybatı köşede üçgen şeklinde püsküllü bademlerden oluşan mukarnaslı üzengi yer almaktadır.

Sultan Ahmet (1609-17) ve Üsküdar Yeni Valide (1708-10) camilerinin hünkâr mahfillerinde püskül ve bademlerden oluşan kuşağın üzerinde bitkisel motiflerden oluşan ikinci bir kuşağa daha yer verilmiştir. Eminönü Yeni Camisi (1663) hünkâr mahfilinde döşeme seviyesinde mahfilin cephelerini bütünüyle dolaşan çift sıra mukarnaslardan oluşan *kuşak*, ikinci kat mahfilinde de devam ettirilmiştir. İri püskül ve bademlerden oluşan altın yaldızla ve siyah renkle boyanan kuşak, taç bölümünde ufak değişikliklerle tekrarlanmıştır[707].

Hünkâr mahfillerinde yer alan mihrabiye örneklerinde, yüzeysel olarak yapılanlar ile geç dönem örnekleri haricindeki dört örnekte mukarnaslı kavsaraların bulunduğu görülmektedir.

Süleymaniye Camisi (1550-57) hünkâr mahfilinde yedi sıra mukarnastan oluşan kavsarada üçüncü sırada yer alan püsküller altın yaldızla boyanmış ve ilk sırada yüzeysel gülbezeklere yer verilmiştir. Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfilinin beş sıra mukarnastan oluşan kavsarasında ikici sırada iri püsküller kullanılmıştır. Sultan Ahmet Camisi (1609-17) hünkâr mahfilinin mihrabiyesinde sekiz sıra mukarnastan oluşan kavsara yapılmış ve iki sıra halinde yapılan bademlerde altın yaldızla boyanmıştır. Yedi sıra mukarnastan oluşan Üsküdar Yeni Valide Camisi (1708-10) hünkâr mahfilinin mihrabiyesinde ise altın yaldızla boyanmış püsküllerin yanında ilk sırada çiçek ve köşeliklere yer verilmiştir.

3.3.5. Günlük Kullanım Eşyaları ve Manzara Resimleri:

Günlük kullanım eşyaları olarak tanımlanabilecek kandil[708] ve perde motifleri[709] daha ziyade hünkâr mahfillerinin mihrabiyelerinde görülmektedir.

---

[707] Hünkâr mahfilinin batı cephesinde iki kademeli mukarnas sırasının üzerinde baklava dilimlerinden oluşan bir kuşak ve ardından inci dizisinden oluşan üçüncü bir kuşağa daha yer verilmiştir. Kuzey cephede ve ikinci kat mahfilinde ise inci dizisi ortadan kalkmıştır. Taç bölümü ve müezzin mahfilinde ise iki kademeli mukarnas sırasının üzerinde doğrudan inci dizisine geçilmiştir.

[708] İlahi nuru-ışığı-aydınlığı simgeleyen kandil tasvirleri, İslam sanatında 13. yüzyıldan itibaren mihrap nişi içerisinde kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Kalfazade ve Özkan, 1989: 29–31. Özgün olmamakla birlikte Bursa Orhan, Hüdavendigar, Bursa Ulu ve İstanbul Laleli Camisi (1763) mihraplarında ve daha sonra yine boyalı süslemeyle gerçekleştirilmiş olan İstanbul Emirgan Camisi (1838) mihrabında niş içerisinde geleneksel tarzda kandil motifleri yer almaktadır (Bozkurt, 2007: 257–258).

[709] Bursa Yıldırım Camisi (14. yy. sonu) mihrabının ikinci mihrap nişi içerisinde izlenen perde dekorları, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yapılan onarımlarda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Teşvikiye Camisi (1854) mihrap nişinde de perde motifleri görülmektedir (Bozkurt, 2007: 258–259).

Manzara resimleri ise Beylerbeyi Valide (1778) ve Üsküdar Atik Valide (1834-35) camilerinin hünkâr mahfillerinde duvar yüzeylerinde görülmektedir. Beylerbeyi Camisi (1778) hünkâr mahfilinin kuzey cephesinde çerçeve içerisine alınmış halde tasarlanan manzara resmi, Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35) hünkâr mahfilinin güney ve kuzey duvarlarında çerçeve olmaksızın ele alınmıştır. Hünkâr mahfilinin güney duvarında bir cami tasviri, kuzey duvarında ise bir sarayın içini hatırlatan perspektifli bir sahne yer almaktadır[710].

3.4. Hünkâr Mahfillerinin Cami İçerisindeki Yerleri ve Konumları:

Osmanlı öncesinde cami içerisinde farklı yerlerde yapılan hünkâr mahfilleri; Osmanlı mimarisinde görülen ilk örneklerle birlikte belirli yer ve konumlarda yapılmaya başlanmıştır. Bursa Yıldırım (1385-99), Yeşil (1419-20) ve Muradiye (1424-26) gibi zaviyeli camilerde ortaya çıkan ilk uygulamalarda mihrap-taçkapı ekseninde, cami hacminin kuzeyinde yapılmaya başlanan hünkâr mahfilleri[711], klasik dönemle birlikte mihrap duvarına bitişik olarak -İstanbul 2. Bayezıd Camisi (1500-06) haricinde- caminin güneydoğu köşesinde yapılmışlardır[712]. Edirne 2. Bayezıd (1484-88), İstanbul Sultan Selim (1522), Şehzade (1543-48), Süleymaniye (1550-57), Edirne Selimiye (1568-74), Manisa Muradiye (1583-86), Edirne Eski (1753), Haseki Sultan (1612-13), Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni Cami (1663) hünkâr mahfilleri klasik dönemde yapılmış ve caminin güneydoğu köşesine yerleştirilmişlerdir. Daha geç örneklerden Üsküdar Yeni Valide (1708-10), Bursa Ulu (18. yy ilk yarısı), Nuru Osmaniye (1748-55), Fatih (1767) ve Emirgan Hamid-i Evvel (1838) camileri ile Ayasofya (1847-51) hünkâr mahfili de yapının güneydoğu köşesinde yer alan örneklerdendir. Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami (18. yy ilk yarısı) hünkâr mahfili ise yapının doğu cephesindeki ikinci kat mahfilini bütünüyle

---

[710] Günsel Renda kuzey duvardaki resmin "*hayali bir barok cami ve mahfeli*" olabileceğini belirtmektedir (Renda, 1997: 119).

[711] Cami hacminin kuzeyine yerleştirilen ancak tasarım açısında zaviyeli camilerdeki örneklerden farklı olan Amasya 2. Beyazıd, Konya Selimiye ve Üsküdar Mihrimah Sultan camilerinin hünkâr mahfilleri hem konum hem de özellikleri açısından aykırı örneklerdir. Söz konusu örneklerin hünkâr mahfili olarak adlandırılan mekânlarının işlevleri de tartışmalıdır. Ancak bu uygulamalar, klasik dönem camilerinde görülen sütunlarla taşınan hünkâr mahfillerinin sadece Sultan tarafından yapılabileceğini, şehzade ve hanım sultanların daha basit birimlerle yetinmek zorunda olduğunu da düşündürmektedir. Bununla birlikte ilerleyen dönemlerde bu kuralın da yumuşatıldığı anlaşılmaktadır.

[712] Eyüp Sultan ve Üsküdar Atik Valide camilerinin hünkâr mahfilleri de cami hacminin güneybatısında yer alan diğer örneklerdir.

kaplamaktadır. Yapının özgün halinde olmayan hünkâr mahfili, ikinci kat mahfilinin camiye bakan bölümünün kafesle çevrilmesi ve güney duvarına yüzeysel bir mihrabiye konulması ile oluşturulmuştur.

Sultan Ahmet Camisi (1609-17) ile başlayan süreçte hünkâr mahfiline cami hacminin dışında yer alan bir hünkâr kasrı-köşkü ile bağlantı sağlanmıştır[713].

Geç dönemde inşa edilen Hekimoğlu Ali Paşa Camisi (1734-35) hünkâr mahfili konum ve tasarım açısından farklı bir örnektir. Caminin mihrap sofasının doğusunda, beden duvarında bir çıkma şeklinde yapılan ahşap hünkâr mahfili, Nusretiye (1826) ve Yıldız Hamidiye (1882-86) camilerinin hünkâr mahfili çıkmalarının öncüsü durumundadır. Mahmut Paşa Camisine (1828-35) sonradan eklenen hünkâr mahfili de konum açısından Hekimoğlu Ali Paşa Camisi (1734-35) hünkâr mahfilinin hatırlatmaktadır. Caminin doğu beden duvarına bitişik olarak yapılan hünkâr mahfili bu kez çıkma şeklinde değil, sütunlarla taşınan bir birim olarak yapılmıştır.

Üsküdar Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63) ve Mihrişah Valide Sultan (1803-04) camileri ile birlikte hünkâr mahfili caminin güneydoğu köşesindeki yerinden ayrılarak daha kuzeye alınmış ve ikinci kat mahfilinin ucuna eklenen bir birim şeklinde tasarlanmaya başlanmıştır.

Üsküdar Selimiye Camisi[714] (1801-1805) ile plan düzleminde başarılı bir şekilde uygulanan, İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi (1810-11) ile tekrarlanan ve Nusretiye Camisiyle (1826) son şekline ulaşan hünkâr dairesi[715] uygulaması ile birlikte son cemaat yeri bir geçiş mekânına dönüştürülmüş ve bu geçiş mekânının üzerinde yer alan mahfil katı ile harimin kuzeybatı ve kuzeydoğu uçlarındaki hünkâr köşkleri birleştirilmiştir. Bu uygulama ile birlikte hünkâr mahfilleri bağımsız birimler olarak tasarlanmak yerine hünkâr dairesinin birer bölümü halini almışlardır. Bu yeni tasarım anlayışının sonucunda mihrap duvarına bitişik olarak yapılan hünkâr

[713] Üsküdar Yeni Valide, Nuru Osmaniye, Ayazma, Laleli, Fatih, Beylerbeyi Valide, Eyüp Sultan, Üsküdar Atik Valide, Emirgan Hamid-i Evvel ve İzmit Orhan camilerinin hünkâr mahfilleri ile bağlantılı köşk ve kasırları bulunmaktadır. İstanbul Beyazıd Cami hünkâr köşkü yapıya sonradan eklenmiş, Hekimoğlu Ali Paşa Cami hünkâr kasrı ise ortadan kalkmıştır.

[714] "*Bu cami kompozisyonu, klasik cami tipolojisi ile 19. yy'da hünkâr Dairesi cephesinin egemen olduğu yeni camiler arasında bir geçit dönemi tasarımıdır.*" Bkz. Kuban, 2007: 545.

[715] Hünkâr dairelerinin gelişimi hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. Bakır, 2003: 57-60.

mahfilleri ortadan kalkmış; bunların yerine mihrap duvarından bağımsız, sultanın camiyi bir tiyatro sahnesi gibi arkadan seyredebildiği mahfiller görülmeye başlanmıştır[716].

Hünkâr dairelerinin ortaya çıkması ile birlikte hünkâr mahfillerinin konumlarında da değişiklikler olmuş, Üsküdar Selimiye (1801-05), Nusretiye (1826) ve Yıldız Hamidiye (1882-86) hünkâr mahfilleri, caminin batı beden duvarında kuzeye yakın bir konumda yapılmışlardır. Beşiktaş Küçük Mecidiye[717] (1848), Ortaköy (1854) ve Hırka-i Şerif (1847-51) camilerinin hünkâr mahfilleri yapının kuzeyinde girişin batısında, Aksaray Valide Camisi (1871) hünkâr mahfili ise girişin doğusuna yerleştirilmiştir. Teşvikiye (1853), Dolmabahçe (1855) ve Sadabad (1862) camilerinde ise yapının kuzeyindeki giriş mekânının üzerindeki mahfil katı bütünüyle hünkâr mahfili olarak ele alınmıştır.

Osmanlı mimarisinde görülen hünkâr mahfillerini, cami hacmi içerisindeki ve hünkâr kasrı içerisinde yer alıp cami hacmine açılan örnekler olarak iki ana grupta ele almak da mümkündür. Bu iki ana grup, kendi içlerinde çeşitli alt başlıklara ayrılarak daha kolay tanımlanabilmektedir.

Cami hacmi içerisinde yer alan hünkâr mahfilleri bağımsız olarak tasarlanan birimler ve cami içerisindeki ikinci kat mahfilinin uzantısı durumundaki birimler olmak üzere iki farklı şekilde tasarlanmaktadırlar. Bağımsız birim halinde yapılan Edirne 2. Bayezıd (1484-88), İstanbul 2. Bayezıd (1500-06), İstanbul Sultan Selim (1522), Şehzade (1543-48), Edirne Selimiye (1568-74), Manisa Muradiye (1583-86), Edirne Eski (), Sultan Ahmet (1609-17), Bursa Ulu (18. yy ilk yarısı), Hekimoğlu Ali Paşa (1734-35), Fatih (1767), Mahmut Paşa (1828-35) camilerinde görülen hünkâr mahfilleri bağımsız birimler olarak tasarlanmışlardır. Bu örneklerin ayırıcı özelliği, mahfil katları ile organik bağlantılarının olmaması ve iki bölümün arasında kot farkı olmasıdır. Edirne Selimiye (1568-74), Sultan Ahmet (1609-17) ve Fatih (1767) camilerinin hünkâr mahfilleri, mahfil katı ile aynı kotta yapılmış olmakla birlikte aralarında organik bir bağlantı bulunmamaktadır. Süleymaniye Camisi (1550-57)

---

[716] Kuban, 2007: 629.

[717] Beşiktaş Küçük Mecidiye Camisinde ibadet hacminden daha büyük bir alan hünkâr dairesi olarak ele alınmıştır. Bkz.- Kuban, 2007: 643.

hünkâr mahfili ise mahfil katından düşük kotta yapılmış ve aradaki payanda ile iki birimin arasındaki bağlantı ortadan kaldırılmıştır. Ancak daha sonra payanda içerisine açılan bir geçitle söz konusu iki birim arasında bağlantı sağlanmıştır. İzmit Orhan Camisi (1843) hünkâr mahfili de bağımsız bir birim olarak tasarlanmış olmakla birlikte geçirdiği onarımlarda mahfil katı ile birleştirilmiştir.

Bağımsız birim olarak tasarlanan diğer örnekler ise farklı konumlarda yapılmış olan Amasya 2. Bayezıd (1486), Konya Selimiye (1567), Üsküdar Mihrimah (1548) ve Edirnekapı Mihrimah Sultan (18. yy ilk yarısı) camilerinin hünkâr mahfilleridir.

Mahfil katının devamı durumundaki hünkâr mahfilleri, genel olarak basit bir duvar ya da paravanlarla mahfil katından ayrılmışlar, cephede bazen bütünüyle bazen de kısmen öne doğru taşırılarak yapılmışlardır. Haseki Sultan (1612-13), Eminönü Yeni (1663), Üsküdar Yeni Valide (1708-10), Nuru Osmaniye (1748-55), Ayazma (1758-61), Laleli (1759-63), Beylerbeyi Valide (1778), Eyüp Sultan (1800), Üsküdar Atik Valide (1834-35) ve Emirgan Hamid-i Evvel (1838) camilerinin hünkâr mahfilleri, ikinci kat mahfillerinin uzantısı durumundaki örneklerdir.

Hünkâr kasrı içerisinde yer alan ve cami hacmine açılan örnekleri ise çıkma şeklinde harime açılanlar ve giriş bölümünün üzerini kaplayan örnekler olarak sınıflandırılabilir.

İstanbul Üsküdar Selimiye (1801-05), Nusretiye (1826) ve Yıldız Hamidiye (1882-86) camilerinin hünkâr mahfilleri, içerisinde yer aldıkları hünkâr dairelerinin cami hacmine açılan birer çıkması şeklide tasarlanmışlardır. Üsküdar Selimiye'de (1801-05) hünkâr mahfili öne doğru çıkma yapmazken, Nusretiye (1826) ve Yıldız Hamidiye (1882-86) camilerinin hünkâr mahfilleri caminin yan cephesinden harime doğru taşıntı yapmaktadır. Bu grupta ele alınabilecek diğer örnekler, hünkâr dairesinin iki cephesini birleştiren mahfil katı içerisinde yer almaktadırlar. Bunlardan Küçük Mecidiye (1848), Hırka-i Şerif (1847-51), Ortaköy (1854) ve Aksaray (1871) camilerinin hünkâr mahfilleri, mahfil katından harime doğru açılan çıkma-balkon şeklindedirler. Erken dönem örneklerinden Bursa Yıldırım (1385-99), Yeşil (1419-

20) ve Muradiye (1424-26) camilerinin hünkâr mahfilleri de bu kapsamda değerlendirilebilecek örneklerdendir.

Teşvikiye (1853), Dolmabahçe (1855) ve Sadabad (1862) camilerinin hünkâr mahfilleri, harimin kuzeyindeki geçiş bölümünün üzerindeki mahfil katını bütünüyle kaplamaktadırlar[718].

3.5. Hünkâr Mahfillerinin Bani ve Sanatkârları:

Yıldırım Bayezıd (Bursa Yıldırım), Çelebi Mehmet (Bursa Yeşil), Sultan 2. Murat (Bursa Muradiye), Mihrimah Sultan (Üsküdar ve Edirnekapı Mihrimah Sultan), 3. Murat (Manisa Muradiye), Hürrem Sultan (Haseki Hürrem Sultan), I. Ahmet (Sultan Ahmet), Hatice Turhan Sultan (Eminönü Yeni); Gülnuş Emetullah (Üsküdar Yeni Valide), Saliha Sultan (Galata Arap), Hekimoğlu Ali Paşa (Hekimoğlu Ali Paşa), 3. Osman (Nuru Osmaniye), Zeynep Sultan (Zeynep Sultan), I. Abdülhamit (Beylerbeyi Valide), Bezm-i Alem Valide Sultan (Dolmabahçe), Sultan Abdülaziz (Sadabad), Pertevniyal Valide Sultan (Aksaray Valide Sultan) camilerinde birer adet hünkâr mahfili yaptırmışlardır. 2. Selim (Konya ve Edirne Selimiye), 2. Abdülhamit (Ertuğrul Tekke, Yıldız Hamidiye) camilerinde ikişer adet; 2. Bayezıd (Amasya, Edirne ve İstanbul Bayezıd) ve Kanuni Sultan Süleyman (Sultan Selim, Şehzade, Süleymaniye), 3. Selim (Eyüp Sultan, Üsküdar Selimiye, Mihrişah Valide sultan), ve 3. Mustafa (Ayazma, Fatih, Laleli) camilerinde toplam üçer adet hünkâr mahfili yaptırmışlardır (Tablo 1).

2. Mahmud (Nusretiye, Gül, Hacı Beşir Ağa, Üsküdar Atik Valide, Mahmut Paşa, Üsküdar Küçük Selimiye, Emirgan Hamid-i Evvel); Sultan Abdülmecid (İzmit Orhan, Beşiktaş Küçük Mecidiye, Hırka-i Şerif, Ayasofya, Teşvikiye, Ortaköy, Aziz Mahmud Hüdai) camilerinde olmak üzere toplam yedişer hünkâr mahfili yaptırmışlardır. Bursa Ulu Cami, Edirne Eski ve Edirnekapı Mihrimah Sultan

[718] Hünkâr dairelerinin mekânsal olarak büyümesi ve öne çıkması ile şekillenen mimari kuruluştaki değişiklik, siyasi otoritenin dini otorite karşısında ön plana çıkmasının doğal bir sonucudur. Nitekim Selçuk Batur ve Doğan Kuban da, "*Hünkâr dairesinin caminin kuzey cephesinde konumlanması ve cami ile bütünleşerek alan olarak camiyi geçmesinin, dinin simgeselliğinin sultanın simgeselliğinin arkasında kalmasının dolaylı bir göstergesi olduğunu*" düşünmektedirler. Bkz. Kuban, 2007: 643; Batur, 1970: 97–112.

camilerindeki mevcut hünkâr mahfillerinin banileri hakkında ise kesinleşmiş bilgiler bulunmamaktadır.

Hünkâr mahfilleri cami ile birlikte tasarlanabildikleri gibi camiye daha sonradan da eklenen birimler olmaları sebebiyle bazı örneklerde caminin banisi ile hünkâr mahfilinin banisi arasında isim farklarının yanı sıra dönemsel olarak da farklılıklar görülmektedir. Gül, Hacı Beşir Ağa, Üsküdar Atik Valide, Mahmud Paşa, Emirgan Hamid-i Evvel camilerine 2. Mahmut tarafından, İzmit Orhan, Ayasofya ve 3. Mustafa İskele camilerine ise Sultan Abdülmecid tarafından hünkâr mahfili eklenmiştir. Bu yapılardan Emirgan Hamid-i Evvel, İzmit Orhan ve 3. Mustafa İskele camileri bütünüyle yeniden yapılırken diğerlerine sadece hünkâr mahfili yapılması ile yetinilmiştir. Bursa Ulu ve Edirne Eski camilerinin hünkâr mahfilleri de yapıya sonradan eklenmişlerdir. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisinde ise doğudaki ikinci kat mahfili bir kafes eklenmek suretiyle hünkâr mahfiline dönüştürülmüştür.

Hünkâr mahfillerinin usta-sanatçıları hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Yapı ile birlikte tasarlanan hünkâr mahfillerinde usta-sanatçı olarak caminin mimarının kabul edilmesi akla yakın gelmektedir. Mimarın yanında süsleme programlarını tasarlayan ve uygulayan sanatçılar da caminin genelindeki süsleme kompozisyonlarının uygulayıcıları olmalıdır. Mimar ile ustaları bilinmeyen camilerde ve yapıya sonradan eklenen hünkâr mahfillerinde ise sanatçılar hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır.

Hacı İvaz Paşa (Bursa Yeşil), Mimar Hayreddin ya da Yakup Şah (Edirne ve İstanbul Bayezid), Acem Ali (Sultan Selim), Mimar Sinan (Şehzade Süleymaniye, Edirne Selimiye, Manisa Muradiye (Mimar Mahmut ve Mehmet Ağa tarafından tamamlanmıştır)), Sedefkâr Mehmet Ağa (Sultan Ahmet), Mustafa Ağa (Mimar Davud Ağa tarafından tasarlanmış, onun vefatı ile yerine geçen Dalgıç Ahmed Ağa tarafından devam ettirilen Eminönü Yeni), kesin bir kayıt olmamakla birlikte dönemin baş mimarı Kayserili Mehmed Ağa (Üsküdar Yeni Valide), Ömer Ağa (Hekimoğlu Ali Paşa), Simeon Kalfa (Nuru Osmaniye), Mehmet Tahir Ağa (Laleli, Fatih, Zeynep Sultan ve Beylerbeyi), Ahmed Nureddin Efendi (Üsküdar Selimiye), Mehmed Rasim Ağa (Nusretiye), Garabed Amira ya da Nigogos Balyan (Küçük Mecidiye), Sarkis Balyan (Aksaray Valide), Seyyid Abdülhalim Efendi (Hırka-i Şerif

ve Ortaköy), Nikolaidis Jelpulyo (Yıldız Hamidiye) hünkâr mahfili bulunan camileri inşa eden mimarlardandır. Bu yapılarda hünkâr mahfili yapı ile birlikte tasarlandığı için hünkâr mahfillerinin tasarımlarının da camiyi programlayan mimarlar tarafından gerçekleştirildiğini kabul etmek gerekmektedir.

Bursa Yıldırım ve Muradiye, İstanbul Ayazma, Abbas Ağa, Küçük Selimiye, Eyüp Sultan, Emirgan Hamid-i Evvel, Tevfikiye, Asariye, Aziz Mahmud Hüdai, Ertuğrul Tekke ile İzmit Orhan camilerinin mimar ve sanatçıları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Hünkâr mahfilleri işlev açısından tartışmalı olan örneklerden Amasya Bayezid Camisi Mimar Hayreddin, Üsküdar ve Edirnekapı Mihrimah Sultan camileri ile Konya Selimiye Camisi Mimar Sinan, Dolmabahçe Cami Garabed Amira Balyan ve Sadabad Cami ise Sarkis Balyan tarafından inşa edilmiştir. Mehmet Tahir Ağa tarafından yaptırılan İskele (3. Mustafa) Camisini ise günümüzdeki şekline ulaştıran mimar bilinmemektedir.

Sonradan hünkâr mahfili eklenen örneklerden sadece Ayasofya Camisinde yer alan hünkâr mahfilinin mimarları hakkında bilgi bulunmaktadır. Yapıdaki günümüze ulaşan hünkâr mahfili Fossati Kardeşler tarafından tasarlanmıştır.

Mimarlar dışında hünkâr mahfillerinin süsleme programını tasarlayan ve uygulayan sanatçılar hakkında çok daha az bilgiye ulaşabilmekteyiz. Bursa Yeşil Camisinde çeşitli yerlerindeki usta kitabelerinde Nakkaş Ali bin İlyas Ali ve Çini ustası Mehmed el-Mecnun'un isimleri geçmektedir. Sultan Ahmet Camisi hünkâr mahfilinin pencere ve kapı kanatlarındaki sedef kakmalar, caminin mimarı olan Sedefkâr Mehmet Ağa'nın uygulamaları ya da özel tercihi olmalıdır. Sultan 2. Abdülhamid'in yaptırdığı Ertuğrul Tekke ve Yıldız Hamidiye camilerinin hünkâr mahfili kafeslerini bizzat kendisinin yaptığı bilinmektedir.

Yukarıda sayılan örneklerin dışındaki pek çok yapıda ise hünkâr mahfilinin kim tarafından tasarlandığı ya da inşa edildiği konusunda kesinleşmiş bilgiler bulunmamaktadır.

Mimar ve sanatçıların yanında yapıların yapıların inşa sürecini kontrol eden bina emini (harcama sorumlusu), bina nazırı ve bina kâtibi gibi kişiler ile ilgili bazı isimlere de ulaşmak mümkündür.

Süleymaniye Camisi bina nazırı Mehmet Paşa, bina emini Sinan Bey ve kâtip olarak Halil'in adları da bilinmektedir. Nuru Osmaniye Camisi bina Kâtibi *Ahmet Efendi*, bina nazırı *Derviş Efendi*, bina emiri *Ali Ağa*'dır. Beylerbeyi Camisinin bina emini "Şehremini Hafız el-Hac Mustafa Efendi"dir. Eyüp Sultan Camisi bina nazırı olarak "Uzun Hüseyin Efendi"nin adı geçmektedir. Üsküdar Selimiye Camisi bina emini olarak Eyüp Sultan Camisinde olduğu gibi "Uzun Hüseyin Efendi"nin adı geçmektedir. Ayazma Camisi bina nazırı *İshak Ağa*'dır.

4. SONUÇ:

Osmanlı camilerindeki hünkâr mahfillerini konu alan bu doktora çalışmasında Bursa Yıldırım Camisinde (1385-99) görülen ilk örnekten başlayarak Yıldız Hamidiye Camisine (1882-86) kadar toplam 59 adet hünkâr mahfili tespit edilmiş ve bu örneklerin Osmanlı mimarlığı ile sanatındaki yerleri irdelenmiş, genel özellikleri ortaya konulmuştur. Bu hünkâr mahfillerinden restorasyon nedeniyle gerekli inceleme ve çalışmalar yapılamayan 2 tanesi (Zeyrek ve Cezayirli Hasan Paşa (Kalyoncular Kışlası) camileri) haricindekiler kataloga alınmış ve katalog, cami ile birlikte eş zamanlı olarak yapılan 37, camilere sonradan eklenen 12 ve işlevleri tartışmalı olan 8 örnekten oluşacak şekilde düzenlenmiştir.

Bulundukları konum ve inşa edildikleri dönemin tasarım anlayışına göre çeşitlilik gösteren hünkâr mahfilleri, tasarım ve süsleme programları açısından caminin mihrap, minber ve vaaz kürsüleri gibi diğer önemli litürjik ögeleri ile büyük farklar göstermemektedirler. Hitap ettikleri seçkin zümrenin yansıması olarak en değerli ve kaliteli malzemeler ile dönemin zevk anlayışının en ileri noktasını temsil eden süsleme programlarının itinalı bir işçilikle ele alındıkları söz konusu diğer uygulamalar gibi hünkâr mahfilleri de dekoratif sanatların zengin bir uygulama alanı olmuşlardır.

Anadolu'da Osmanlı öncesinde ilk örnekleri verilen hünkâr mahfilleri, Osmanlı mimarlığının klasik dönemi ile birlikte mihrabın solunda, harimin güneydoğu köşesinde yerlerini almışlardır. Edirne Selimiye Camisi (1568-74) hünkâr mahfili ile başlayan mekânsal büyüme Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni Camisi (1663) hünkâr mahfillerinde devam ettirilmiş aynı zamanda daha önceki örneklerde görülen sade tasarım anlayışının yerini daha dekoratif bir üslup almaya başlamıştır. Batılı üslupların Osmanlı mimarlığına taşınması ile caminin dışında yapılmaya başlanan hünkâr köşkleri ile birlikte tasarlanmaya başlayan hünkâr mahfilleri, daha sonra caminin kuzey cephesine yerleştirilen hünkâr dairelerinin cami hacmi içerisindeki bir uzantısı halini almışlardır.

Genellikle caminin köşelerinde ya da köşeye yakın olarak konumlanan hünkâr mahfillerinin bu konumlanışlarında sultanın camiye geleceği yön ve vasıtanın

da dikkate alındığı görülmektedir. Özellikle boğaz boyunca sıralanan camilerde sultanın deniz yoluyla rahatça ulaşabilmesi için hünkâr mahfilleri ve köşkleri en yakın iskele tarafında yapılmış, giriş kapıları da bu yöne uygun olarak yerleştirilmiştir.

Bulundukları camiye daha sonraki tarihlerde, ihtiyaç ya da sembolik sebeplerle eklenen hünkâr mahfilleri bulundukları caminin süsleme özellikleri dikkate alınmadan, yapıldıkları dönemin süsleme anlayışına uygun olarak dekore edilmişlerdir. Ancak bu mahfillerde de malzeme kalitesi ve işçilik genellikle üst düzeyde tutulmuştur.

Şehzade Camisi (1543-48) hünkâr mahfili ile başlayan ve sultanı ikinci bir imam gibi onurlandırmaya yönelik mihrabiye uygulamaları, Süleymaniye (1550-57), Edirne Selimiye (1568-74), Sultan Ahmet (1609-17) ve Eminönü Yeni (1663) camileri gibi örneklerde caminin ana mihrabı ile yarışır ölçülere ve süsleme uygulamalarına ulaşmıştır.

Mihrabiyelerin yanında daha dekoratif amaçlı olarak yapılan kavukluklar, hünkâr mahfilinin en zengin görsel etki bırakan bölümleri olarak tasarlanmışlar ve özellikle geç dönemde üretilen hünkâr mahfillerinde mihrabiyelerin yerini almışlardır.

Bu çalışmada, Osmanlı camilerinde inşa edilen hünkâr mahfillerinin tarihsel süreç içerisinde gösterdikleri tasarım ve süsleme anlayışı incelenmiş; bu birimlerin malzeme ve teknik özellikleri, elemanlarının biçimlendiriliş esasları ve süsleme kompozisyonları üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak; Osmanlı camilerinin özellikle sultanlar tarafından yaptırılan seçkin örneklerinde görülen hünkâr mahfillerinin tespit edildiği ve özelliklerinin ortaya konulduğu çalışma, Osmanlı mimarlığının yapı elemanları konusunda zengin bilgiler sağlamaktadır.

KAYNAKÇA:

Abdurrahman Hibri (1999), *Enîsü'l-Müsâmirîn (Edirne Tarihi 1360–1650)*, (Çev. Ratip Kazancıgil), İstanbul.

ACAR, Gevher (1992), *Osmanlı Merkezi Planlı Cami Mimarisinde Sekiz Destekli Şemanın Gelişimi*, İstanbul, (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ACUN, Hakkı (1999), *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara.

AÇIKYILDIZ, Birgül (1997), *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığı'nda Neo-gotik Üslup*, Ankara, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

AFACAN, Akgün (1996), *Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi ve Çevresi Mimari Değerlendirilmesi*, İstanbul, (Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

AFYONCU, Erhan (1999), "XVI. Yüzyılda Hassa Mimarları", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 207–216.

AĞAOĞLU, Mehmed (1930), "The Fatih Mosque at Constantinople", *Art Bulletin*, XII, New York, s. 179-195.

AĞIR, Aygül (1994), "Mehmed Tahir Ağa", *DBİA*, Cilt: 5, İstanbul, s. 367–368.

Ahmed b. Ali Kalkaşendî (1987), *Subhu'l-Aşa fi Sına'ati'l-İnşâ*, Cilt: 4, Beyrut.

Ahmed Efendi (1918), "Tarih-i Cami-i Şerif-i Nur-u Osmanî, Dersaadet (İstanbul) 1335-37", *TOEM*, 1918 ilavesi.

Ahmet Bâdi (2000), *Riyâz-ı Belde-i Edirne –Edirne Şehri Bahçeleri*, Cilt: I, (Çev. Ratip Kazancıgil), İstanbul.

Ahmet Refik (1933), *Türk Mimarları*, İstanbul.

AHUNBAY, Zeynep (1994), "Sultan Ahmed Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 7, İstanbul, s. 55–61.

AKAR, Azade (1971), "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *VD*, Sayı: IX, Ankara, s. 277–290.

AKBULUT, Müşfika (2003), *Üsküdar Yeni Cami ve Külliyesi*, İstanbul, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

AKGÜNDÜZ Ahmet - ÖZTÜRK Said - BAŞ Yaşar (2006), *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camisi*, İstanbul.

AKIN, Günkut (1995), "Türk Mimarlığında Yükseltilmiş Mekân", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler*, Cilt: I, Ankara, s. 47–54.

AKIN, Günkut (1998), "Edirne Selimiye Camisi'ndeki Müezzin Mahfili Üzerine Düşünceler", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu*, Ankara, s. 27–38.

AKIN, Tülay (1994), "Mustafa 3 Camisi", *DBİA*, Cilt: 5, İstanbul, s. 554-555.

AKOK, Mahmut (1962), "XII. ve XVII. Yüzyıllarda Yapılmış Türk Camilerinin İç Mimarisi", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, s. 12-16.

AKSOY, İ. H. (1979), "Nur-ı Osmaniye Camisi Temellerinin İncelenmesi", *Zemin Mekaniği ve Temel Mühendisliği Türk Milli Komitesi Bülteni*, Sayı: 4, s. 200–213.

AKTUĞ, İlknur (1995), "Ayazma Camisi İnşaat Defteri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Cilt: I, Ankara, s. 79–89.

Ali Seydi Bey (ty), *Teşrifat ve Teşkilatımız*, (Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), İstanbul.

ALİKILIÇ, Dündar (2004), *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, İstanbul.

ALTAN, Kemal (1936), "Edirne'de Türk Eserleri", *Arkitekt*, Sayı: 6 (10–11), İstanbul, s. 307–309.

ALTAN, Kemal (1937), "Selimiye ve Mimari Manzumeleri", *Arkitekt*, Yıl: 7, Sayı: 10–11, s. 294–297.

ALTAN, Kemal (1937), "Yeni Cami Mahfili ve (Hazerfen İbrahim)", *Arkitekt*, Cilt: 7-12, İstanbul, s. 344-345.

AMICIS, Edmondo de (2006), *İstanbul (1874)*, (Çev. Beynun Akyavaş), Ankara.

ANAMERİÇ, Hakan(2005), "Bursa Yazma ve Eski Eserler Kütüphanesi". *Türk Kütüphaneciliği*, Sayı: 19 (4), s. 468.

ANONİM (1978), *Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası*, (Derleyenler: Yılmaz Önge, İbrahim Ateş ve Sadi Bayram), Ankara.

ANONİM (1992), *Tevarih-i Al-i Osman*, (Çev. F. Giese/N. Azamat), İstanbul.

ANONİM (1994), *İstanbul Yeni Camisi ve Hünkâr Kasrı*, Ankara.

ANONİM (1997), "Mahfil", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul, s. 1153.

ANONİM (2002), *"Tacın Gizemli Şehri" Amasya*, Ankara.

ANONİM (ty), *Fâtih Câmileri ve Diğer Tarihi Eserler*, İstanbul.

AREL, Ayda (1973), "Üç Şerefeli Camisi ve Osmanlı Mimarisinde Tipolojik Sınıflandırma Sorunu", *Mimarlık*, Sayı: 6, İstanbul, s. 17–20.

AREL, Ayda (1975), *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul.

ARPAT, A. (1984), "Sinan Camilerinde Kutsal (Mistik) Boyutlar ve Modüler Düzen", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 28, s. 1–28.

ARSEVEN, Celal Esat (1939), *L'Art Turc*, İstanbul.

ARSEVEN, Celal Esat (1966), "Mahfil", *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt:3, İstanbul, s. 1260.

ASLAN, H.Ç. (1997), "Erken Osmanlı Mimarisinde Bani Mimar İlişkisi", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, Sayı: XX, Ankara, s. 23–63

ASLANAPA, Oktay (1949), *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay (1986), *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul

ASLANAPA, Oktay (1988), *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara.

ASLANAPA, Oktay (1988), "Manisa Sultan Camisi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: 26 (1), Ankara, s. 19–31.

ASLANAPA, Oktay (1997), *Türk Sanatı*, İstanbul.

Âşık Paşazade (2003), *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), İstanbul.

Âşıkpaşaoğlu (1985), *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Nihal Atsız) Ankara.

AYTAÇOĞLU, Lale Zaide (1993), *İstanbul Lale Devri (1703–1730) Mimari Bezemesi*, Ankara, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi (2001), *Hadîkatü'l-Cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1969), "Yıldırım Bayezıd'ın Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", *VD*, Sayı: VIII, Ankara, s. 37-46.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1973), *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)*, Cilt: 3, İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1989), *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve 2. Sultan Murad Devri 806–855 (1403–1451)*, Cilt: 2, İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1989), *İstanbul Mi'mâri Çağının Menşe'i Osmanlı Mimarisinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gaazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402)*, Cilt: I, İstanbul.

BAKIR, Betül (2003), *Mimaride Rönesans ve Barok, Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*, Ankara.

BAKIRER, Ömür (1981), "Erken Dönem Mimari Süslemesinde Geometrik Düzen Denemesi", *V3. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1981, s. 951–959.

BANOĞLU, N.A. (1966), "Aksaray Valide ve Ortaköy Camileri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 9, s. 62–67.

BARIŞTA, H. Örcün (2005), "Aziz Mahmud Hüdayi Camisindeki Ağaç İşleri Üzerine", *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildirileri 20-22 Mayıs 2005*, Cilt: 2, İstanbul, s. 531-537.

BARIŞTA, H. Örcün (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinde Ağaç İşleri*, Ankara.

BARKAN, Ömer Lütfi (1972-1979), *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550–1557)*, Cilt: I-2, Ankara.

BAŞ, Ali (2003), "Konya'daki Osmanlı Camileri", *Osmanlı Döneminde Konya*, Konya, s. 251–276.

BAŞ, Ali (2006), "Konya'daki Klasik Dönem Osmanlı Yapıları", *Yeni İpek Yolu Konya Kitabı IX*, Konya, s. 217-218.

BATES, Ü. (1978), "The Patronage of Sultan Suleyman –The Suleymaniye Complex in İstanbul", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi –in Memoriam Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı*, Ankara, s. 65–74.

BATUR, Afife (1994), "Ortaköy Camisi", *DBİA*, Cilt:6, İstanbul s. 143–144

BATUR, Afife (1994), "Valide Camisi", *DBİA*, Cilt: 7, İstanbul,s. 360–362.

BATUR, Afife (1994), "D'Aronco, Raimondo Tommaso", *DBİA*, Cilt: 2, İstanbul, s. 550-551.

BATUR, Afife (1994), "Teşvikiye Camisi", *DBİA*, Cilt:7, İstanbul, s.257-258.

BATUR, Afife (1994), "Dolmabahçe Camisi", *DBİA*, Cilt: 3, İstanbul, s. 88–89.

BATUR, Afife (2010), "19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Etkin Bir İsim: Balyanlar", *Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları*, (Yayına Hazırlayan: Hasan Kuruyazıcı), İstanbul.

BATUR, Selçuk (1970), "Ondokuzuncu Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, Cilt: 2, s. 97-112.

BATUR, Selçuk (1970), "XIX. Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, Cilt: 2, s. 97–112.

BATUR, Selçuk (1976), "Bir Geç Osmanlı Yapısı Üsküdar'da Selimiye Camisi", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, s. 377-396.

BATUR, Selçuk (1982), "Mecidiye Camisi", *Prof. H. Kemali Söylemezoğlu'na Armağan*, İstanbul, s. 61-78.

BATUR, Selçuk (1988), "Bir Geç Osmanlı Yapısı Üsküdar'da Selimiye Camisi", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, s. 375–376.

BATUR, Selçuk (1994), "Beylerbeyi Camisi", *DBİA*, Cilt: 2, İstanbul, s. 203-205.

BATUR, Selçuk (1994), "Selimiye Kışlası", *DBİA*, Cilt: 6, İstanbul, s. 512-515.

BATUR, Selçuk (1994), "Mecidiye Camisi", *DBİA*, Cilt: 5, İstanbul, s. 314-316.

BATUR, Selçuk (1994), "Yıldız Camisi", *DBİA*, Cilt:7, İstanbul, 1994, s. 514-515.

BATUR, Selçuk (1994), "Sa'dâbâd Camisi", *DBİA*, Cilt: 6, İstanbul, s. 386-388.

BAYKAL, Kazım (1950), *Bursa ve Anıtları*, Bursa.

BAYKAL, Kazım (1950), *Bursa'da Ulu Camisi*, İstanbul.

BAYRAKAL, Sedat (2001), *Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler*, Ankara.

BAYRAM, Sadi-TÜZEN, Adnan (1991), "İstanbul-Üsküdar Ayazma Camisi ve Ayazma Camisi İnşaat Defteri (Üsküdar, Sultan 3. Mustafa Camisi)", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XX2, Ankara, s. 199–288.

Belâzurî (1987), *Fütuhu'l-Buldan*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara.

Beliğ Efendi (Bursavi) (1870), *Güldeste-i Riyâz-i İrfan*, Bursa, 1287.

BERK, Süleyman (2002), "Eyüpsultan'da Celi Sülüs Kuşak Yazıları", *V. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler (11-13 Mayıs 2001)*, İstanbul, s. 106-111.

BİLGİ, Şerife (2010), "Selimiye Camisi Kalemişleri", *IV. Uluslar Arası Türk Kültürü ile Sanatları Kongresi / Sanat Etkinlikleri*, Konya, s. 435–446.

BLOOM, Jonathan M.- BLAIR, Sheila S. (2009), "Maqsura", *The Grove Encyclopedia of Islamic Art and Architecture*, Volume: 2, New York.

BOMBA, Didem Ersoy (2006), *Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Modülerlik ve Şehzade Mehmet Camisi'nin Modülerlik Açısından İncelenmesi*, Antalya, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BORAN, Ali (2001), *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara.

BOZER, Rüstem (1998), "Edirne Selimiye Camisi'nin Ahşap Kapı ve Pencere Kanatları", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, Ankara, s. 31–33.

BOZER, Rüstem (2007), "Süleymaniye'nin Ahşapları", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, (Ed. Selçuk Mülayim), Ankara, s. 329–353.

BOZKURT, Tolga (2007), *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, Konya, (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

CAN, Arzu (2005), *Risâle-i Mi'mâriyye'de Kavramlar ve Terminoloji*, İstanbul, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

CAN, Selman (2002), *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri ile Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi*, İstanbul, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

CAN, Selman (2007), "XIX. Yüzyıl Mimarları ve Ermeniler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:167, İstanbul, s. 40-45.

CAN, Selman (2010), *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, İstanbul.

CANCA, Gülçin Erol(1999), *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da 3. Ahmet Devri Mimarisi (1703–1730)*, İstanbul, (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

CANSEVER, Turgut (2009), *Sonsuz Mekânın Peşinde Selçuklu ve Osmanlı Sanatında Sütun Başlıkları*, İstanbul, 2009.

CANTAY, Gönül (1995), "Günümüze Gelemeyen Hünkâr Kasırları", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri*, 1. Cilt, Ankara, s. 439–449.

CANTAY, Gönül (2000), "Sultan I. Selim Külliyesi Hünkar Köşkü", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, (7-14 Mart 1994 Mimar Sinan Üniversitesi Oditoryumu), İstanbul, s. 118-123.

CANTAY, Tanju (1989), *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camisi ve Bağlı Yapıları*, İstanbul.

CANTAY, Tanju (1991), "Asariye Camisi", *TDVİA*, Cilt: 3, İstanbul, s. 461.

CERASİ, M. M. (1999), *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, (Çev. A. Ataöv), İstanbul.

CEZAR, Mustafa (1971), *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey*, İstanbul.

CIDA, İsa (2005), *İstanbul Bayezıd (1500-06)Camisi Taş Süslemeleri*, İstanbul, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

CORBETT, Spencer (1962), "Sinan, Kanuni Süleyman'ın Baş Mimarı", (Çev. Nermin Sinemoğlu), *Vakıflar Dergisi*, Sayı: V, Ankara, s. 193–198.

CRESWELL, K. A. C. (1979), *Early Muslim Architecture*, Volume 1, Part 1, Newyork.

ÇAM, Nusret (1997), *İslamda Sanat Sanatta İslam*, Ankara.

ÇAMAY, Nil (1989), *Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Camilerinde Mahfiller*, İstanbul, (İTÜ Fen Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÇAYCI, Ahmet (2008), *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İstanbul.

ÇELEBİ, M. Elif (2004), *18. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğunda batılılaşma ve Bir 18. Yüzyıl Örneği Üsküdar Ayazma Külliyesi*, İstanbul, (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÇELEBİ, Rezan (1994), "Kuleli Bahçe Camisi", *DBİA*, Cilt: 5, İstanbul, s. 117.

ÇELİK, Gözde (2003), "Sultan Abdülmecid Camileri ve Süslemeleri", *Sanat Tarihi Defterleri*, Sayı: 7, İstanbul, s. 76.

ÇELİK, Serpil (2001), *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*, İstanbul, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

ÇELİK, Serpil (2009), *Süleymaniye Külliyesi Malzeme, Teknik ve Süreç*, Ankara.

ÇELİK, Zeynep (1996), *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul.

ÇETİN, E. (1985), Selimiye Camisi", *Vakıf Haftası*, Ankara, s. 168–169

ÇETİN, E. (1986), "Günümüzde Yapılan Edirne Selimiye Camisi Restorasyonu", *2. Uluslar arası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, Bildiriler*, C.2, İstanbul, s. 217-220.

ÇETİNASLAN, Mustafa (2005), *Konya Camilerinde Mahfiller*, Konya, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÇETİNASLAN, Mustafa (2011), "Muezzin Mahfils in Otoman-Period Mosques in Konya", *SOMA 2009, Proceedings of the XIII Symposium on Mediterranean Archaeology, Selcuk University of Konya, Turkey 23-24 April 2009*, Oxford.

ÇETİNTAŞ, Sedat (1946), *Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri, Bursa'da İlk Eserler*, İstanbul.

ÇETİNTAŞ, Sedat (1952), *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezıd I Binaları*, İstanbul.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa (1987), *Mimar Mehmed Ağa ve Eserleri*, İstanbul, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa (2003), "Laleli Külliyesi", *TDVİA*, Cilt: 27, Ankara, s. 86.

ÇULPAN, Cevdet (1971), "İstanbul Süleymaniye Camisi Kitabesi", *Kanuni Armağanı*, Ankara, s. 291-292.

D'ALESSİO, Dalleggio Eugenio (1942), *Le Pietre Sepolcralli Di Arab Giamî (Antica Chiesa di S. Paolo a Galata)*, Genova.

DANİŞMEND, İsmail Hami (1971), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: 2, İstanbul.

DAYIGİL, Feyzullah (1974), "İstanbul Çinilerinde Lale", *VD*, Sayı: 2, İstanbul, s. 225-226.

DAYIOĞLU, Server (2005), "Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi", *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildirileri 20-22 Mayıs 2005*, Cilt: 2, İstanbul, s. 381-390.

DEMİRİZ, Yıldız (1979), *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I: Erken Devir (1300–1453)*, İstanbul.

DEMİRİZ, Yıldız (1980), "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camisi", *Sanat Dünyamız*, Cilt:7, Sayı: 20, İstanbul, s. 16–23.

DEMİRSAR, Belgin (1994), "Emirgân Camisi", *DBİA*, Cilt:3, İstanbul, s.169-170.

DEMİRSAR, Belgin (1998), "Edirne Yapılarında Çini Bezeme", *Edirne, Serhattaki Payitaht*, İstanbul, s. 417-426.

DERMAN, Çiçek. - BİROL, A. İnci (1995), *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, İstanbul.

DIEZ, Ernst (1946), *Türk Sanatı, Başlangıcından Günümüze Kadar*, İstanbul.

DİJKEMA, Th. F. (1977), *The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne*, Leiden.

DİKİCİ, Ziya (2003), *Edirne Camilerinde Yazı*, İzmir, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 147-149.

DİŞÖREN, N. Esra (1994), "Mihrişah Valide Sultan Camisi", *DBİA*, Cilt: 5, İstanbul, s. 458-459.

DİŞÖREN, N. Esra (1994), "Vaniköy Camisi", *DBİA*, Cilt: 7, İstanbul, s. 368.

DOĞAN, Mehmet (2003), "Müezzin mahfili", *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, s. 955.

DOĞAN, Tuncer (2001), *Osmanlı Cami Mimarisinde Aydınlatma Düzen Gelişimi (XIV.-XV2. Yüzyıl)*, Van, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

DOĞANAY, Aziz (2008), "Edirne Selimiye Camisi Hünkâr Mahfili Kâşilerindeki Ma'kılı Kitabe Üzerine", *Uluçam Armağanı*, Ankara, s. 133–142.

DUMLUPINAR, Fatma Zehra (2008), *Yeni Valide Camisi Çini Kitabeleri Bezemeleri*, İstanbul, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

DURAN, Remzi (2007), Osmanlı Dönemi Konya Yapılarında Madeni Pencere Şebekeleri", *Konya Kitabı X –Rüçhan Arık-M. Oluş Arık'a Armağan*, Konya, s. 291–312.

DUYMAZ, A.Şevki (2003), *2. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, (SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta.

DÜLGERLER, Osman Nuri (2006), *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*, Ankara.

DÜNDAR, Abdulkadir (2000), *Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. Ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara.

EKER, Beyhan (1997), *19. ve 20. Yüzyıl İstanbul Yapılarında Neo-gotik*, İstanbul, (İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

EMECEN, Feridun M. (1987), "Manisa Muradiye Camisi İnşasına Dair", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XIII, İstanbul, s. 178.

ENGİN, Süha (1987), "Beylerbeyi Hamid-i Evvel (1778) Camisi", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı:6, Ankara, s. 121.

ERBAŞ, Aynur (1990), *Fatih ve 2. Beyazid Devrinden Günümüze Ulaşan İstanbul Camilerinin Kitabe ve Celi Yazıları*, İstanbul, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ERDEMİR, Yaşar (1999), *Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camisi ve Külliyesi*, Beyşehir.

ERDEMİR, Yaşar (2009), *Konya Alâeddin Camisi ve Türbeleri*, Konya.

ERDENEN, Orhan (2003), *Lâle Devri ve Yansımaları*, İstanbul.

ERDOĞAN, Ceren Üstüner (2006), *Manisa Cami ve Mescitlerinin Cephe Düzeni*, İzmir, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ERDOĞAN, Muzaffer (1956), Mehmed Tahir Ağa, Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, X, İstanbul, s. 158-180.

ERDOĞAN, Muzaffer (1962), *Lale Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa*, İstanbul.

ERDOĞAN, Muzaffer (1962), "Son İncelemelere Göre Fatih Camisinin Yeniden İnşası Meselesi", *VD*, Sayı: V, Ankara, s. 161-192.

ERDOĞAN, Üstüner Ceren (2006), *Manisa Cami ve Mescitlerinin Cephe Düzeni*, İzmir, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ERGEZEN, H. R. (1974), "Ertuğrul Camisi Restorasyonu", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: I, s. 69-85.

ERKEN, S. (1972), *Türkiye Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, Cilt: I, Ankara, s.218.

EROĞLU, Bahtiyar (2003), "Konya'da Yusuf Ağa Kütüphanesi", *Osmanlı Döneminde Konya*, Konya, s. 195–206.

EROL, Gülçin (1991), *Osmanlı Cami Mimarisinde Altı Destekli Şemanın Gelişimi*, İstanbul, (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ERSOY, Ayla (1993), *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği*, İstanbul.

ERSOY, F. Gülsüm (2002), *İstanbul'daki Selâtin Camilerinin Kitabeleri*, İstanbul, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ERTEM, Can (1988), *Hacı Beşir Ağa Külliyesi*, İstanbul, (Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ERZEN, Jale N. (1981), *Mimar Sinan Dönemi Cami Cepheleri*, Ankara.

Esad Efendi (1979), *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât- Kadime)*, (Sadeleştiren Yavuz Ercan), İstanbul.

ETTINGHAUSEN, Richard and GRABAR, Oleg, (1994), *The Art and Architecture of Islam (659-1250)*, New Haven and London.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî (1999), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkipsiyonu-Dizini*, 2. Kitap, (Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî (1999), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu - Dizini*, 3. Kitap, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), İstanbul.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî (2005), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 463, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*, 9. Kitap, (Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), İstanbul.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllî (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, 1. Kitap: İstanbul, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, 1995.

EYİCE, Semavi (1963), *Son Devir Bizans Mimarisi İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları*, İstanbul.

EYİCE, Semavi (1963), "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 23, Sayı: 1–2, İstanbul, s. 1–80.

EYİCE, Semavi (1990), "İstanbul'da Sultan 2. Bayezid Külliyesi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, s. 11-15.

EYİCE, Semavi (1991), "Ayazma Camisi", *TDVİA*, Cilt:4, İstanbul, s. 231.

EYİCE, Semavi (1991), "Ayasofya", *TDVİA*, Cilt: 4, İstanbul, s. 206-210.

EYİCE, Semavi (1992), "Bayezıd 2 Camisi ve Külliyesi", *TDVİA*, Cilt: 6, İstanbul, s. 45–56.

EYİCE, Semavi (1992), "Bayezıd 2 Camisi ve Külliyesi", *TDVİA*, Cilt: 6, İstanbul, s. 40-42.

EYİCE, Semavi (1994), "Bayezid Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 2, İstanbul, s.87-96.

EYİCE, Semavi (1994), "Ayazma Camisi", *DBİA*, Cilt: 1, İstanbul, s. 471-472.

EYİCE, Semavi (1994), Fatih Külliyesi, *DBİA*, Cilt: 3, İstanbul, s. 265-270.

EYİCE, Semavi (1994), "Arap Camisi", *DBİA*, Cilt: 1, İstanbul, s. 294–295.

EYİCE, Semavi (1994), "Gül Camisi", *DBİA*, Cilt: 3, İstanbul, s. 434-435.

EYİCE, Semavi (1994), "Ayasofya", *DBİA*, Cilt: 1, İstanbul, s. 446-457.

EYİCE, Semavi (1994), "Edirnekapı Camisi ve Külliyesi", *TDVİA*, Cilt: 10, İstanbul, s. 446-449.

EYİCE, Semavi (1995), "Fatih Camisi ve Külliyesi", *TDVİA*, Cilt: 12, İstanbul, s.244-249.

EYİCE, Semavi (1995), "Eyüp Sultan Külliyesi", *TDVİA*, Cilt:12, İstanbul, s. 9-12.

GABRİEL, Albert (1934), *Monuments Turcs D'anatolie*, Paris.

GABRİEL, Albert (1958), *Une Capitale Turque Brousse*, I Texte, Paris.

GABRİEL, Albert (1962), *Niğde Türk Anıtları*, (Çev. A. A. Tütenk), Ankara.

GOODWİN, Godfrey (2003), *A History of Ottoman Architecture*, London.

GÖK, Sevinç (2000), *Bursa'daki Türk Yapılarında Yer Alan Çini Süslemeli Örnekler*, İzmir, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 26–48.

GÖKBİLGİN, M. T. (1952), *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1988), "Risale-i Mimariyye –Mimar Mehmet Ağa– Eserleri", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, s. 158-178.

GRABER, Oleg (1998), *İslam Sanatının Oluşumu*, İstanbul.

GURLITT, Cornelius (1999), *İstanbul'un Mimari Sanatı*, (Çev. Rezzan Kızıltan), Ankara.

GURLITT, Cornelius (2006), *Edirne'deki Yapılar*, (Çev. Mustafa Özer), Edirne.

GÜLENDAM, Nuran (1988), "Selimiye Camisi – Müezzinler Mahfeli**",** Mimar Sinan ve Selimiye Camisi, İstanbul, s. 29–36.

GÜLENDAM, Nuran (1988), "Selimiye Camisi – Müezzinler Mahfeli", *Mimar Sinan ve Selimiye Camisi*, İstanbul, s. 29–36.

GÜLENDAM, Nuran (1994), *Edirne Selimiye Camisi Kalem İşleri ve Devir Üslubu*, İstanbul, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

GÜLTEKİN, Gülbin (1994), "Zeynep Sultan Camisi ve Sıbyan Mektebi", *DBİA*, Cilt: 7, İstanbul, s. 550-551.

GÜN, Recep (1993), *Amasya ve Çevresindeki Mimari Eserlerde Yazı Kullanımı*, Samsun, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 34–39.

GÜNAL, Munise (2003), *İstanbul'da Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarlık Eseri: Beşir Ağa Külliyesi*, İstanbul, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GÜNGÖR, İ. H. (1998), "Mimar Koca Sinan'ın Üç Büyük Camisinde Mekân-Strüktür İlişkileri", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul, s. 135–167.

H. Baki Kunter-A. Saim Ülgen (1938), "Fatih Camisi", *VD*, Sayı: I, Ankara, s. 91-101.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1988), "Abbas Ağa", *TDVİA*, Cilt: 1, İstanbul, s. 20.

HILLENBRAND, Robert (1994), *Islamic Architecture, Form, Function and Meaning*, New York.

Hoca Sadettin Efendi (1992), *Tacü't-Tevârih*, Cilt: I, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara.

IŞIN, Ekrem (1994), "Aziz Mahmud Hüdai", *DBİA*, Cilt: 1, İstanbul, s. 505.

İbni Haldun (2004), *Mukaddime*, (Haz: Süleyman Uludağ), Cilt:1, İstanbul.

İHTİYAR, Zafer (2006), *Bursa Ulu Cami (Bir Hüsn-i Hat Sergisi)*, İstanbul.

İNCİ, Nurcan (1985), 18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 19, Ankara, s. 223–236.

İPŞİRLİ, Mehmet (1993), "Cuma Selamlığı", *TDVİA*, Cilt: 8, İstanbul, s. 90-92.

İRTEŞ, Semih (2007), "Kalemişi, Cam ve Revzen", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, (Ed. Selçuk Mülayim), Ankara, s. 301.

KALFAZADE, Selda –ÖZKAN, Ertuğrul (1989), "Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 5, s. 29–31.

KARAÇAĞ, Abdullah (2002), *Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler*, Konya, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

KARAHASAN, P. (1965), "İstanbul Sultan Selim Camisi Hakkında", *Sanat Tarihi Yıllığı (1964–1965)*, İstanbul, s. 183–187

KARAMAĞARALI, Beyhan (1971), "Edirne Eski Camisin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri", *VD*, Sayı: IX, s. 332–334.

KARATEKE, Hakan T. (2004), *Padişahım Çok Yaşa!, Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul.

KARTIN, Faruk (1974), "Ortaköy Camisi Tamir ve Onarımı", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 1, Ankara, s. 87–98.

KAYA, Şennur (2009), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti (1839-1938)*, Kocaeli, 112-113.

KAYRA, Cahit-ÜYEPAZARCI, Erol (1992), *İkinci Mahmut'un İstanbul'u (Bostancıbaşı Sicilleri)*, İstanbul.

KAZANCIGİL, Ratip (1997), *Edirne Sultan 2. Bayezid Külliyesi*, Edirne.

KERAMETLİ, C. (1962), "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, bağa ve Fildişi Kakmalar", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, Sayı:4, Ankara, s. 5–13

KIZILTAN, Ali (1958), *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul.

Kolağası Mehmed Râ'if (1996), *Mir'ât-ı İstanbul*, 1. Cild Asya Yakası, (Haz. Günay Kut-Hatice Aynur), İstanbul.

KOLAY, İlknur Aktuğ (2000), "Ayazma Camisi İnşaat Defterine Göre Yapıda Kullanılan Bezeme ve Tefrişat Malzemeleri", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, (7-14 Mart 1994 Mimar Sinan Üniversitesi Oditoryumu), İstanbul, s. 211-217.

KONYALI, İ. Hakkı (1943), *İstanbul Abideleri*, İstanbul.

KONYALI, İ. Hakkı (1950), *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, İstanbul.

KONYALI, İ. Hakkı (1953), *Fatih'in Mimarlarından Azadlı Sinan (Sinan-ı Atik)*, İstanbul.

KONYALI, İ. Hakkı (1976), *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, Cilt: I-2, İstanbul.

KONYALI, İ. Hakkı (1997), *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Ankara.

KÖYLÜOĞLU, Neriman (1998), "Selimiye Camisi", *Mimar Sinan ve Selimiye Camisi*, İstanbul, s. 21–28.

KUBAN, Doğan (1958), *Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü (Rönesansla bir mukayese)*, İstanbul.

KUBAN, Doğan (1954), *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul.

KUBAN, Doğan (1993), *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul, s. 136.

KUBAN, Doğan (1994), "Sultan Selim Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 7, İstanbul, s. 62-63.

KUBAN, Doğan (1994), "Şehzade Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 7, İstanbul, s. 152–155.

KUBAN, Doğan (1994), "Süleymaniye Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 7, İstanbul, s. 104.

KUBAN, Doğan (1994), "Yeni Cami Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 7, İstanbul, s. 464-467.

KUBAN, Doğan (1994), "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 4, İstanbul, s. 43-46.

KUBAN, Doğan (1994), "Nuruosmaniye Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 6, İstanbul, s. 100-103.

KUBAN, Doğan (1994), "Haseki Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 4, İstanbul, s. 4-6.

KUBAN, Doğan (1994), "Mahmud Paşa Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 5, İstanbul, s. 268-271.

KUBAN, Doğan (1994), "Mihrimah Sultan Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 5, İstanbul, s. 454-457.

KUBAN, Doğan (1995), "Tarih-i Cami-i Şerif-i Nur-ı Osmanî ve XV3. Yüzyıl Osmanlı Yapı Tekniği Üzerine Gözlemler*", Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, s.143.

KUBAN, Doğan (1997), *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye,* İstanbul.

KUBAN, Doğan (1998), *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, İstanbul.

KUBAN, Doğan (1998), *İstanbul Yazıları,* İstanbul, s.153.

KUBAN, Doğan (2007), *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul.

KUBAN, Doğan (haz.) (1990), *Edirne Selimiye Camisi*, Restorasyon Belgeleri Dizisi 1, İstanbul.

KULÇAY, A. Zeynep (1984), *Osmanlı Camilerinde Hünkâr Daireleri,* İstanbul, (İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

KUNTER, Baki H. –ÜLGEN, Ali Saim (1938), "Fatih Camisi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: I, Ankara, s. 97-99

KUNTER, Halim Baki (1942), "Kitabelerimiz", *VD*, Sayı: 2, Ankara, s. 439.

KURAN, Abdullah (1984), "Üsküdar Atik Valide Külliyesi'nin Yerleşim Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine*", Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara, s. 231-248.

KURAN, Aptullah (1964), *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami,* Ankara.

KURAN, Aptullah (1974), "Haseki Külliyesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol. 2, İstanbul, s. 57–86.

KURAN, Aptullah (1975), "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi*", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hümaniter Bilimler*, Sayı: 3, s. 73–90

KURAN, Aptullah (1975), Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi*", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi,* Vol. 3, İstanbul, s. 43-72.

KÜÇÜKAŞÇI, M. Sabri – BOZKURT, Nebi (2004), "Mescid-i Nebevi", *TDVİA*, Cilt: 29, s. 281–290.

KÜÇÜKKAYA, Ayşe Gülçin (1987), *Mimarbaşı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın Yaşamı ve Türk Osmanlı Mimarisine Katkısı*, İstanbul, (Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

LINGS, Martin (1997), *Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul.

MANTRAN, Robert (1954), "Les Inscriptions Arabes de Brousse", *Bulletin D'Etudes Orientales,* Sayı: XIV, s. 92.

Mehmed Neşri (1995), Kitab-ı Cihan-Nümâ, Cilt: I-2, (Yay. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara.

MERİÇ, Orhan (1997), *Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camisi ve Külliyesi,* İstanbul, (İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

MERİÇ, R. Melül (1957), "Bayezid Camisi Mimarı 2. Sultan Bâyezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları"*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, Ankara, s. 4-76.

MERİÇ, R.Melül (1965), *Mimar Sinan Hayatı, Eseri I Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler*, *Ankara*.

MONTEGU, Mary Wortley, (ty), *Türkiye Mektuplar*, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), İstanbul.

Muhammed Abdülhay el-Kettâni (1993), *Et-Terâtîbu'l-İdâriyye, Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, (Çev. Ahmet Özel), 3 Cilt, İstanbul.

MÜDERRİSOĞLU, Fatih (1991), "Edirne 2. Bayezid Külliyesi", *VD*, Sayı: XX2, Ankara, s. 151-198.

MÜLAYİM, Selçuk (1982), *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler – Selçuklu Çağı*, Ankara.

MÜLAYİM, Selçuk (1992), "Beylerbeyi Camisi ve Külliyesi", *TDVİA*, Cilt: 6, İstanbul, s. 191.

MÜLLER Georgina Max, (1978), *İstanbul'dan Mektuplar*, (Çev. Afife Buğra), İstanbul.

NAR, Nuran (2001), *İstanbul Camilerinde Hünkâr Kasırlarının Tarihsel Gelişimi ve Nusretiye Cami Hünkâr Kasrı***,** İstanbul, (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

NAYIR, Zeynep (1975), *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul.

NAYIR, Zeynep (1982), "İstanbul'da İtalyalı Bir Mimar: Raimondo D'Aronco (1857–1932)", *Belleten*, Sayı: 69, Ankara, s. 10–15

NAYIR, Zeynep A. (1982), "Süleymaniye Külliyesi ve Sorunları", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı:4, s. 107–120.

NECİPOĞLU, Gülru (2005), *The Age Of Sinan*, London.

NEFTÇİ, Aras (1996), "Nuruosmaniye Külliyesi'nin Yazıları", *Sanat Tarihi Defterleri I*, İstanbul, s. 7-34

NEFTÇİ, Aras (2002), *Laleli Külliyesi'nin İnşaat Süreci*, İstanbul, (İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi).

NERVAL, Gerard de (2004), *Doğu'da Seyahat*, (Çev. Sebahattin Hilav), İstanbul.

NUTKU, Özdemir (1992), "Bayram Alayı", *TDVİA*, Cilt: 5, İstanbul, s. 265-266.

OKÇUOĞLU, Tarkan (1994), "Abbas Ağa Camisi", *DBİA*, Cilt: 1, İstanbul, s. 7-8

OKÇUOĞLU, Tarkan (1994), "Asariye Camisi", *DBİA*, Cilt: 1, İstanbul, s. 339.

OKÇUOĞLU, Tarkan (1994), "İbrahim Paşa Mescidi", *DBİA*, Cilt: 4, İstanbul, s. 127-128

OKÇUOĞLU, Tarkan (2000), *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*, İstanbul, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 106).

ONUR, Oral (1972), *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul.

Oruç Beğ (1972), *Oruç Beğ Tarihi*, (Çev. Nihal Atsız), İstanbul.

Osman Nuri Dülgerler-Yaşar Kaltakcı (1996), "Konya Alaeddin Camisi Restorasyon Projesi Uygulamaları", *X3. Vakıf Haftası Kitabı (5-6 Aralık 1995 Ankara)* ,Ankara, s. 107.

ÖDEKAN, Ayla (1986), "Some Observations on Mukarnas Decoration at the Portal Coverings of the Sinan Period", II**.** *Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, Bildiriler*, İstanbul, s. 115-124.

ÖGEL, Semra (1989), "İstanbul'da 19. Yüzyılın Sekizgen Camileri", *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya/Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, s. 65–66.

ÖGEL, Semra (1989), "Sinan'ın Eserlerinde Süsleme ve Mimarinin Bütünlüğü", *VI. Vakıf Haftası Kitabı*, İstanbul, s. 347-360

ÖNALAN, Cemalettin (1998), *Bursa Ulu Cami Yazıları*, Ankara, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÖNDER Mehmet (1976), *Mevlana Şehri Konya*, Ankara.

ÖNDER Mehmet (2000), *Şaheser Camilerimiz*, Ankara.

ÖNEL Emine (1996), *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Yapılarında Sütun Başlıkları*, İstanbul, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÖNEY, Gönül (1976), *Türk Çini Sanatı*, İstanbul.

ÖNGE, Yılmaz (1968), "Sultan Ahmed Camisi", *Önasya*, Cilt: 3, Sayı: 30, s. 10-11;

ÖNGE, Yılmaz (1969), "Divriği Ulu Camisi'nin Hünkâr Mahfeli ", *Önasya*, Cilt: IV, Sayı:49, Ankara, s. 8-9-20.

ÖNGE, Yılmaz (1978), "Divriği Ulu Camisi Hünkâr Mahfeli", *Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası*, Ankara, s. 416–418

ÖNGE,Yılmaz (1968)**,** "İstanbul Camilerinde Hünkâr Köşkleri", *Önasya*, Cilt: IV, Sayı:40, Ankara, s. 8–9.

ÖNGÜL, Ali (1994), "Tarih-i Cami-i Nur-u Osmani", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XXIV, Ankara, s. 127-145.

ÖNKAL, Ahmet (1998), "Hicret", *TDVİA*, Cilt: 17, s. 458–462.

ÖNKAL, Hakkı (1992), *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara.

Örikağasızade Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, (Haz. Ali Adem Yörük), İstanbul, 2007

ÖTÜKEN, Adnan (1962), "Eski Bir Defter 60 Yıl Önceki Kütüphaneler", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Sayı: 11 (3–4), Ankara, s. 156–179.

ÖZ, Tahsin (1938), "Sultan Ahmed Camisi", *VD*, Sayı: I, Ankara, s. 25-28.

ÖZ, Tahsin (1942) "Sultanahmet Camisi'nin Tezyini Hususiyetleri 2", *VD*, Sayı: 2, Ankara, s. 209–210.

ÖZ, Tahsin (1997), *İstanbul Camileri*, Cilt: I-2, Ankara.

ÖZBAYRAM, Gamze (1988) *Nuruosmaniye Complex*, İstanbul, (Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÖZBEK, Yıldıray (2002), *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Ankara.

ÖZBEK, Yıldıray (2007), "Bursa Ulu Camisi Minberi", *Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan*, Konya, s. 295–314.

ÖZDEN, Süleyman İlhami (2009), *Geçmişten Günümüze, Dünden Bugüne Beşiktaş Camileri*, Ankara.

ÖZKARCI, Mehmet, (2001) *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara.

ÖZSAYINER, Z. Cihan (1988) "Selimiye Camisi Yazıları", *İlgi*, Sayı: 55, İstanbul, s. 9-14

ÖZSAYINER, Z. Cihan (1990), "Üsküdar Atik Valide Camisi Yazıları", *İlgi*, Sayı: 60, İstanbul, s. 8-13

ÖZSAYINER, Z. Cihan (2002), "Mimar Sinan'ın Camilerinde Ana Kubbe Hatları", *Türkler*, Cilt: X2, Ankara, s. 121-123

ÖZSAYINER, Z. Cihan, (1990), "Bursa Ulu Camisi Yazıları", *İlgi*, Sayı: 62, İstanbul, s. 21-27

ÖZTÜRK, Nuran (2009), *Küçük Mecidiye Camisi'ndeki Süsleme Özellikleri*, İstanbul, (Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: 2, İstanbul.

PARVILLE, Leon (1874), *Architecture et Decoration Turque au siecle*, Paris.

PAY, Salih (1996) "Baş Mimar Hacı İvaz Paşa", *Bir Masaldı Bursa*, (Haz. Engin Yenal), İstanbul, s. 177–186.

PAZAN, İbrahim (2007), *Padişah Anneleri –Eserleriyle Valide Sultanlar*, İstanbul.

PEDERSEN, Johannes (1960), "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul.

PEREMECİ, Osman Nuri (1940) *Edirne Tarihi*, İstanbul.

RENDA, Günsel (1997) *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara.

RIEFSTAHL, Rudolf M. (1930), "The Selimiyeh in Konya", *Art Bulletin*, Volume: X2, No: 4, s. 311–318;

Rif'at Osman Tosyavî-zade (1999)x *Edirne Evkâf-ı İslamiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, (Sadeleştiren Ülkü (Ayan) Özsoy), Ankara.

SAATÇİ, Suphi (1988), *Mimar Sinan'ın Yapılarındaki Kitabeler*, İstanbul, Kat. No: 13.

Sadi Bayram-Adnan Tüzen (1991), "İstanbul-Üsküdar Ayazma Camisi ve Ayazma Camisi İnşaat Defteri (Üsküdar, Sultan 3. Mustafa Camisi)", *VD*, Sayı: XX2, Ankara, s. 199–288.

Sâî Mustafa Çelebi (2003), *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın anıları)*, (Haz. Hayati Develi), İstanbul.

SAKAOĞLU, Necdet (1994) "Mihrişah Valide Sultan", *DBİA*, Cilt: 5, İstanbul, s. 453-458.

SAKAOĞLU, Necdet (1994), "Cuma Selamlığı", *DBİA*, Cilt: 2, İstanbul, s. 443-444

SAKAOĞLU, Necdet (1994), "Bayram Alayı", *DBİA*, Cilt: 2, İstanbul, s. 99-101

SANER, Turgut (1998), *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında "Oryantalizm"*, İstanbul.

SARICAOĞLU, Fikret (2001), *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul.

SEÇKİN, Nadide (1994), "Yeni Valide Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 7, İstanbul, s. 468–470.

SERTOĞLU, Midhat (1986), "Hünkâr Mahfili", *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul, s. 157.

SERTOĞLU, Midhat (1986), Maksure", *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul, s. 207

SIRRI, Hasan (2007), *Sultan Abdülhamit Devri Hatıları ve Saray İdaresi*, (Haz. Ali Adem Yörük), İstanbul.

Silâhdar Fındıklı Mehmet Ağa (1969), *Nusretnâme*, Cilt: I-2, (Sadeştiren İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul.

SOYSAL, Özer (1999), *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: V, Ankara.

SÖNMEZ, Neslihan (1997), *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, İstanbu, s. 76-77.

SÖNMEZ, Zeki (1988), "Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul, s. 251–254

SÖNMEZ, Zeki (1995), *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara.

SÖYLEMEZOĞLU, H. Kemali (1955), *İslam Dini, İlk Camiler ve Osmanlı Camileri*, İstanbul

SÖZEN, Metin - vd. (1975) *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul

SÖZER, Metin (1943), "Milli Süslerimizden Rozetlere Dair", *Arkitekt*, Sayı: 5/6, İstanbul, s. 111–116

SU, Kamil (1940), *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Camisi*, İstanbul.

SUDALI, Muzaffer (1958), *Hünkâr Mahfilleri*, İstanbul.

SULUN, Murat (1958), *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, İstanbul.

SUNER, Yasemin (1994) "Nusretiye Camisi", *DBİA*, Cilt: 6, İstanbul, s. 105-107.

ŞAHİN, Alime (1997), *İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi*, İstanbul, (Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ŞAHİN, Şeyma (Usta) (1997), *Fatih Camisi'nin Yeniden İnşası*, İstanbul, (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ŞEHSUVAROĞLU, Haluk Y. (ty), *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul.

ŞENEL, Volkan (2007), *İzmit'in Fetih Simgesi Orhan Camisi (Gazi Süleyman Paşa Camisi)*, Kocaeli.

ŞENOCAK, Lucienne Thys (2009), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler-Hadice Turhan Sultan*, (Çev. Ayla Ortaç), İstanbul.

ŞENYURT, Oya (2009), *Türkiye'de Yapı Üretiminde Modernleşme ve Taahhüt Sisteminin Oluşumu*, İstanbul, (Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

TANMAN, M. Baha – TÜKEL, Uşun (2001), "Edirne Selimiye Camisi'nin Hünkâr Mahfilindeki Bazı Ayrıntılardan 2. Selim'in ve Mimar Sinan'ın "Dünyalarına", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları Yıldız Demiriz'e Armağan*, İstanbul, s. 151–161.

TANMAN, M. Baha (1991), "Aziz Mahmud Hüdai Külliyesi", *TDVİA*, Cilt: 4, İstanbul, s. 340-343.

TANMAN, M. Baha (1993), "Atik Valide Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 1, İstanbul, s. 407-412.

TANMAN, M. Baha (1994), "Hünkar Mahfilleri", *DBİA*, Cilt: 4, İstanbul, s. 483-484;

TANMAN, M. Baha (1994), "Eyüp Sultan Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 3, İstanbul, s. 237-243

TANMAN, M. Baha (1994), "Selimiye Tekkesi", *DBİA*, Cilt: 6, İstanbul, s. 516-518.

TANMAN, M. Baha (1994), "Aziz Mahmud Hüdai Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 1, İstanbul, s. 507-510.

TANMAN, M. Baha (1994), "Ertuğrul Tekkesi", *DBİA*; Cilt: 3, İstanbul, s. 196-198.

TANMAN, M. Baha (1994), "Hacı Beşir Ağa Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 3, İstanbul, s. 469-473.

TANMAN, M. Baha (1996), "Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'ne İlişkin Bazı Gözlemler", *Aslanapa Armağanı*, Ankara, s. 253-280

TANMAN, M. Baha (2003), "Mahfil", *TDVİA*, Cilt: 27, Ankara, s. 331–333.

TANMAN, M. Baha (2003), "Mahfil", *TDVİA*, Cilt: 27, Ankara.

TANMAN, M. Baha ,1994), "Hırka-i Şerif Camisi", *DBİA*, Cilt:4, İstanbul, s. 68–69.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1999), *Beş Şehir*, İstanbul.

TANYELİ, Gülsün (1994), "Laleli Külliyesi", *DBİA*, Cilt: 5, İstanbul, s. 190-193.

TANYELİ, Gülsün (2000), "18. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Yapım Süreci: Laleli Külliyesi Örneği", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, (7-14 Mart 1994 Mimar Sinan Üniversitesi Oditoryumu), İstanbul, s, 317-326.

TEKİNDAĞ, Ş.(1974–1975), "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide Yeni Camisi Külliyesi", *Tarih Dergisi*, Sayı: 28–29, s. 167–191.

TOURNEFORT, Joseph de (2005), *Tournefort Seyahatnamesi*, (Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktay-Teoman Tunçdoğan), İstanbul.

TUĞLACI, Pars (1993), *Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü*, İstanbul.

TUNCA, Ayhan (2005), *Mimar Sinan, Edirne ve Selimiye*, İstanbul.

TUNCAY, R (1969), "Edirne'de Selimiye Camisi", *Belgelerle Türk Tarihi*, 23, s. 3-12.

TUNCER, Orhan Cezmi (1997), "Niğde Alaaddin Camisi Doğu Taçkapısı", *VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (16–17 Mayıs 1996)*, Konya, s. 113.

TURAN, Ş. (1988), "Mimar Sinan ve Hassa Mimarları Ocağı", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 10/56, İstanbul, s. 9–11

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit (2001), *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara.

TÜZÜN, Kerem (1997), *Eyüp Semtinde 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Devri Anıtsal Mimarisi*, İstanbul,(İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ULUENGİN, Yöney Nihal (1998), *Osmanlı Türk Sivil Mimarisinde Pencere Açıklıklarının Gelişimi*, İstanbul.

UYSAL, Ali Osman)1990), "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler", *AÜDTCF Dergisi*, Sayı: XXX3, Ankara, s. 18.

UZLUK, Şehabeddin (1971), "İstanbul'daki Eski Fatih Camisi'nin Bir Benzeri Konya'da Selimiye Camisi", *VD*, Sayı: IX, Ankara, s. 173-184.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1958), "Sultan 2. Murat'ın Vasiyetnamesi", *VD*, Sayı: IV, Ankara, s. 14.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara.

ÜLGEN, Ali Saim (1942), "Yenicami", *VD*, Sayı: 2, s. 387-399.

ÜLGEN, Ali Saim (1948), "Bursa Anıtları, *Bursa*, İstanbul.

ÜLGEN, Ali Saim (1952), "Şehzade Camisi ve Heyeti", *Mimarlık*, Ankara, Sayı: 5–6, s. 13–16

ÜLKÜCÜ, Mehtap (1998), "Edirne Selimiye Camisi Çinilerindeki Lâle Motifleri", *Mimar Sinan ve Selimiye Camisi*, İstanbul, s. 37–68.

ÜNVER, A. Süheyl (1952), *Edirne Muradiye Camisi*, ,İstanbul.

WILDE, H, (1909), *Brussa*, Berlin.

WİENER, Wolfgang Müler (2002), *İstanbul'un Tarihsel Topografyası, 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*, (Çev. Ülker Sayın), İstanbul.

YALMAN, Bedri (1977), *Bursa*, İstanbul.

YALMAN, Bedri (1991), *Bursa Yeşil Cami Pencere Parmaklıklarındaki Gümüş Kakma Motifler*, Bursa, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

YANAR, Buket (1989), *Süleymaniye Külliyesi Süslemelerinde Üslup Birliği*, İstanbul, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YAVAŞ, Doğan (2007), "Aksaray Valide Külliyesi İnşaat Defterleri", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 13, Bursa, s. 437-448.

YAVUZ, Ayşıl Tükel (1978) "Divriği Ulu Camisi Hünkâr Mahfeli Tonozu", *Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası*, (Derleyenler: Yılmaz Önge, İbrahim Ateş ve Sadi Bayram), Ankara, s. 139-144.

YENİŞEHİRLİOĞLU, F (1989), "Sinan Yapılarında Çini Kullanımı", *VI. Vakıf Haftası Dergisi, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu (5-8 Aralık 1988)*, İstanbul, s. 301-314

YENİŞEHİRLİOĞLU, F. (1982), " 16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Yapılarında Mimari Süsleme Programlarında Mimar Sinan'ın Katkısı Var mıdır?", *Mimarlık*, Sayı: 5–6, s. 29–35

YETKİN, Suut Kemal (1959), *İslam Mimarisi*, Ankara.

YETKİN, Şerare (1993), "Bursa Yeşil Camisi'nin Hünkâr Mahfilindeki Çiniden Zemin Döşemesi", *Prof. Dr. Yılmaz Önge*

YETKİN, Şerare (1986), *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, s. 202–204. *Armağanı*, Konya, s. 97–102.

YILDIRIM, Savaş (2007), "Bursa Yeşil Camisi Mihrabı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 47, Ankara, s. 170.

YILDIZ, Salim Tayfun (2001), *Bursa Yıldırım Bâyezid Külliyesi*, İzmir, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YILMAZ, Ahmet (2001), *Osmanlı Mimarisinde Külliye Olgusu ve Atik Valide Külliyesi Örneği*, İstanbul, (Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YILMAZ, Yasin (2008), *Kanûnî Vakfiyesi –Süleymaniye Külliyesi*, Ankara.

YÜCEL, Erdem (1965), "Manisa Muradiye Camisi ve Külliyesi", *VD*, Sayı: V2, Ankara, s.207–214.

YÜCEL, Erdem (1971), "Eski Valide Camisi ve Külliyesi", *İSTA*, Sayı: X, s. 5300-5303.

YÜCEL, Erdem (1972) "Yenicami Hünkâr Kasrı", *Türkiyemiz*, Sayı: 6, s. 16–27.

YÜCEL, Sermin (1998), *Yıldız Hamidiye Camisi*, İstanbul, (İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 36.

YÜKSEL, İ. Aydın (2004), *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul*, Cilt: VI, İstanbul.

YÜKSEL, İ. Aydın (2006), *Osmanlı Mimarisinde 2. Bâyezid-Yavuz Sultan Selim Devri (886-926/1481-1520)*, Cilt: V, İstanbul.

YÜZEREROĞLU, Uğur (2006), *Batılılaşma Dönemi Erken Örneklerinde Bezeme Programalarının İrdelenmesi ve Koruma Sorunları: Nuruosmaniye Camisi Örneği*, İstanbul, (Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ZICK-NISSEN, Johanna (1996), "The Choice Compositions of Tilework-in View to the Patron as to the Function of the Room", *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, İstanbul, s. 202–208.

ZÜLFİKAR, F. Cangüzel (1989), *Mihrimah Sultan'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Vakfiyelerinin Değerlendirilmesi*, Ankara, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Mustafa ÇETİNASLAN
Doğum Yeri:	Bursa
Doğum Tarihi:	08.05.1980
Medeni Durumu:	Evli
Öğrenim Durumu	
Derece	Okulun Adı
İlköğretim	**Cumhuriyet İlk Okulu**
Ortaöğretim	**İnegöl İHL**
Lise	**İnegöl İHL**
Lisans	**Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü**
Yüksek Lisans	**Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı**
Becerileri:	**Rölöve alımı** **Fotoğraf çekimi** **Bilgisayar Teknoloji Uygulamaları**
İlgi Alanları:	**Osmanlı Mimarisi** **Türk ve İslam Sanatları** **Sanat Tarihinde Teknoloji Kullanımı**
İş Deneyimi: (Doldurulması isteğe bağlı)	**31.12.2002 yılından itibaren Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.**
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar: (Doldurulması isteğe bağlı)	**Prof. Dr. Remzi DURAN** **Prof. Dr. Ali BAŞ** **Prof. Dr. Haşim KARPUZ** **Prof. Dr. Osman ERAVŞAR** **Doç. Dr. Hüseyin MUŞMAL** **Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEKOCAK**
Tel:	**0535 626 75 95 / 0332 223 13 90**
Adres	**S. Ü. Edebiyat Fakültesi** **Sanat Tarihi Bölümü** **Kampus Selçuklu / KONYA**

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

OSMANLI CAMİLERİNDE HÜNKÂR MAHFİLLERİ

MUSTAFA ÇETİNASLAN

DOKTORA TEZİ
2. Cilt
(Tablo, Çizim ve Fotoğraflar)

DANIŞMAN:
PROF. DR. REMZİ DURAN

Konya 2012

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

OSMANLI CAMİLERİNDE HÜNKÂR MAHFİLLERİ

MUSTAFA ÇETİNASLAN

DOKTORA TEZİ
2. Cilt
(Tablo, Çizim ve Fotoğraflar)

DANIŞMAN:
PROF. DR. REMZİ DURAN

Bu çalışma Selçuk Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından 07103004 nolu Doktora tez projesi olarak desteklenmiştir.

Konya 2012

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Hünkâr Mahfillerinin bulundukları camileri ve hünkâr mahfilleri yaptıranların listesi 20
Tablo 2: Hünkâr Mahfillerinin klasik üslupta aşağıdan yukarıya doğru daralan dairelerden oluşan sütun kaideleri 21
Tablo 3: Hünkâr Mahfillerinin kare kesitli, düşey dikdörtgen biçimli sütun kaideleri 21
Tablo 4: Hünkâr Mahfillerinin kare kesitli, düşey dikdörtgen, yatay silmeli geç dönem sütun kaideleri 22
Tablo 5: Hünkâr Mahfillerinin basit altlık şeklindeki sütun kaideleri 23
Tablo 6: Hünkâr Mahfillerinin münferit şekillerdeki sütun kaideleri 23
Tablo 7: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Mukarnaslı Sütun Başlıkları 24
Tablo 8: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Baklava Dilimli Sütun Başlıkları 25
Tablo 9: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Geç Dönem Etkili Sütun Başlıkları 26
Tablo 10: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Geç Dönem Etkili Sütun Başlıkları 27
Tablo 11: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Geç Dönem Etkili Muhtelif Sütun Başlıkları 27
Tablo 12: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Yastık (İmpost) Biçimli Sütun Başlıkları 27
Tablo 13: Hünkâr Mahfillerinin geometrik geçmeli korkulukları 28
Tablo 14: Hünkâr Mahfillerinin Bursa kemerli korkulukları 29
Tablo 15: Hünkâr Mahfillerinin silmelerle süslü korkulukları 29
Tablo 16: Hünkâr Mahfillerinin delikişi-zemin oyma tekniğinde bitkisel bezemeli korkulukları 30
Tablo 17: Hünkâr Mahfillerinin parmaklıklı korkulukları 31
Tablo 18: Hünkâr Mahfillerinin düz yüzeyli korkulukları 32
Tablo 19: Hünkâr Mahfillerinin çıtakari kafes levhaları 35
Tablo 20: Hünkâr Mahfillerinin bitkisel kompozisyonların ağır bastığı kafes levhaları 38
Tablo 21: Hünkâr Mahfillerinin geometrik kompozisyonların ağır bastığı kafes levhaları 40

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Bursa Yıldırım Camisi planı (Ayverdi'den). 43
Çizim 2: Bursa Yıldırım Camisi mahfil katı planı (Ayverdi'den). 43
Çizim 3: Bursa Yıldırım Camisi kesiti (Ayverdi'den). 44
Çizim 4: Bursa Yeşil Camisi planı (Ayverdi'den). 44
Çizim 5: Bursa Yeşil Camisi mahfil katı planı (Ayverdi'den)..... 45
Çizim 6: Bursa Yeşil Camisi kesiti (Ayverdi'den). 45
Çizim 7: Bursa Muradiye Camisi planı (Ayverdi'den). 46
Çizim 8: Bursa Muradiye Camisi kesiti (Ayverdi'den). 46
Çizim 9: Edirne 2. Bayezıd Camisi planı (A. Yüksel'den) 47
Çizim 10: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 47
Çizim 11: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan.) 48
Çizim 12: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü..... 49
Çizim 13: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü. (Çetinaslan). 50
Çizim 14: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili detay (Çetinaslan). 51
Çizim 15: İstanbul 2. Bayezıd Camisi planı (A. Yüksel'den)..... 51
Çizim 16: İstanbul 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfili planı (Sudalı'dan) 52
Çizim 17: İstanbul 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Sudalı'dan)..... 53
Çizim 18: İstanbul 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfili korkuluk ve kafes çizimi (Sudalı'dan) 54
Çizim 19: İstanbul Sultan Selim Camisi planı (A. Yüksel'den) 55
Çizim 20: İstanbul Sultan Selim Camisi, hünkâr mahfili zemin kat planı (Çetinaslan). 56
Çizim 21: İstanbul Sultan Selim Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin görünüşü (Çetinaslan). 57
Çizim 22: İstanbul Sultan Selim Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephesinin görünüşü (Çetinaslan). 58
Çizim 23: İstanbul Sultan Selim Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve sütun başlığının görünüşü (Çetinaslan). 59
Çizim 24: İstanbul Şehzade Camisi planı (A. Kuran'dan) 60
Çizim 25: İstanbul Şehzade Camisi kesiti (Sözen'den). 60
Çizim 26: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesinin görünüşü (Çetinaslan). 61
Çizim 27: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephesinin görünüşü (Çetinaslan). 62
Çizim 28: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili ahşap kafesinin görünüşü (Çetinaslan).. 63
Çizim 29: İstanbul Süleymaniye Camisi planı (A. Kuran'dan) 64
Çizim 30: İstanbul Süleymaniye Camisi hünkâr mahfili planı (Sudalı'dan) 64
Çizim 31: İstanbul Süleymaniye Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Sudalı'dan)..... 65
Çizim 32: İstanbul Süleymaniye Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Sudalı'dan)..... 66
Çizim 33: İstanbul Süleymaniye Camisi hünkâr mahfili korkuluk ve kafes görünüşü (Sudalı'dan) 67
Çizim 34: Edirne Selimiye Camisi planı (Kuban'dan). 68
Çizim 35: Edirne Selimiye Camisi kesiti (Kuban'dan). 69
Çizim 36: Edirne Selimiye Camisi hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 70
Çizim 37: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü (Çetinaslan). 71
Çizim 38: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili detay görünüşü (Çetinaslan). 72
Çizim 39: Manisa Muradiye Camisi planı (Kuran'dan)..... 73
Çizim 40: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili planı (Acar'dan). 74
Çizim 41: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü (Acar'dan). 75

Çizim 42: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin genel görünüşü (Acar'dan). 76
Çizim 43: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanı (Acar'dan). 77
Çizim 44: İstanbul Sultan Ahmet Camisi planı (Z. Nayır'dan) 78
Çizim 45: İstanbul Sultan Ahmed Camisi hünkâr mahfili planı (Sudalı'dan) 79
Çizim 46: İstanbul Sultan Ahmed Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Sudalı'dan 80
Çizim 47: İstanbul Sultan Ahmed Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Sudalı'dan 81
Çizim 48: İstanbul Sultan Ahmed Camisi hünkâr mahfili korkuluk ve kafes görünüşü (Sudalı'dan) 82
Çizim 49: Eminönü Yeni Camisi planı (Sözen'den). 83
Çizim 50: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili planı (Sudalı'dan) 84
Çizim 51: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili batı cephesi genel görünüşü (Sudalı'dan) 85
Çizim 52: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili kuzeyı cephesi genel görünüşü (Sudalı'dan) 86
Çizim 53: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili batı cephesi detay görünüşü (Sudalı'dan) 87
Çizim 54: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili kuzey cephesi detay görünüşü (Sudalı'dan) 88
Çizim 55: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili tören girişi genel görünüşü (Sudalı'dan) 89
Çizim 56: İstanbul Üsküdar Yeni Valide (Valide-i Cedit) Camisi, hünkâr mahfili batı cephesi genel görünüşü (Çetinaslan). 90
Çizim 57: İstanbul Üsküdar Yeni Valide (Valide-i Cedit) Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes detayı (Çetinaslan). 91
Çizim 58: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi planı (Bakır'dan) 92
Çizim 59: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi kesiti (Bakır'dan) 92
Çizim 60: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi planı (Wiener'den). 93
Çizim 61: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi hünkâr mahfili katı çizimi (VGM Arşivinden) ... 93
Çizim 62: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (VGM Arşivinden) 94
Çizim 63: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi hünkâr mahfili kavukluğu (VGM Arşivinden). ... 95
Çizim 64: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi planı (Kuban'dan). 96
Çizim 65: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi kesiti (Kuban'dan). 96
Çizim 66: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. (Kuban'dan). 97
Çizim 67: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi hünkâr mahfili korkuluk ve kafes detayı. (Kuban'dan). 98
Çizim 68: İstanbul Laleli Camisi planı (Bakır'dan) 99
Çizim 69: İstanbul Laleli Camisi kesiti (Bakır'dan) 99
Çizim 70: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 100
Çizim 71: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan). 100
Çizim 72: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan). 101
Çizim 73: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes detayı (Çetinaslan). 102
Çizim 74: İstanbul Fatih Camisi planı (Gurlitt'den) 103
Çizim 75: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 104
Çizim 76: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan). 105
Çizim 77: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili doğu-batı doğrultusunda kesiti (Çetinaslan). 106
Çizim 78: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafesinden detay (İç kısım) (Çetinaslan). 107

Çizim 79: İstanbul Zeynep Sultan Camisi planı (Bakır'dan) 108
Çizim 80: İstanbul Zeynep Sultan Camisi kesiti (Bakır'dan) 108
Çizim 81: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi planı (Bakır'dan) 109
Çizim 82: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi kesiti (Bakır'dan) 109
Çizim 83: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili görünüşü. (Çetinaslan). 110
Çizim 84: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan). 111
Çizim 85: İstanbul Eyüp Sultan Camisi planı (Ayverdi'den) 112
Çizim 86: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 113
Çizim 87: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan). 114
Çizim 88: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili, genel görünüşü (Çetinaslan). 115
Çizim 89: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili doğu cephesinden detay görünüşü (Çetinaslan). 116
Çizim 90: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi planı (Bakır'dan) 117
Çizim 91: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi kesiti (Bakır'dan) 117
Çizim 92: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi hünkâr mahfili katı planı (VGM Arşivinden) 118
Çizim 93: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (VGM Arşivinden) 119
Çizim 94: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi hünkâr mahfili çıkması (VGM Arşivinden) .. 120
Çizim 95: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi hünkâr mahfili kafesinden detay (VGM Arşivinden) 121
Çizim 96: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi hünkâr mahfili çıkması genel görünüşü (Çetinaslan). 122
Çizim 97: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan). . 123
Çizim 98: İstanbul Üsküdar Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi planı (İÜ Arşivin'den). 124
Çizim 99: İstanbul Üsküdar Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı. (Çetinaslan). 124
Çizim 100: İstanbul Üsküdar Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfili güney cephe görünüşü (Çetinaslan). 125
Çizim 101: İstanbul Üsküdar Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü. (Çetinaslan). 126
Çizim 102: İstanbul Üsküdar Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan). 127
Çizim 103: İstanbul Emirgan Camisi planı (Bakır'dan) 128
Çizim 104: İstanbul Emirgan Camisi kesiti (Bakır'dan) 128
Çizim 105: İstanbul Emirgan Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (İstanbul 3 Nolu K.K Arşivin'den) 129
Çizim 106: İstanbul Emirgan Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (İstanbul 3 Nolu K.K Arşivin'den) 130
Çizim 107: İstanbul Emirgan Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan). 131
Çizim 108: İstanbul Emirgan Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes detayı (Çetinaslan). 132
Çizim 109: İzmit Orhan Camisi planı (ayverdi'den) 133
Çizim 110: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi planı (Batur'dan) 134
Çizim 111: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi zemin ve mahfil katı planı (Batur'dan) 135
Çizim 112: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi kesiti (Batur'dan) 136
Çizim 113: İstanbul Hırka-i Şerif Cami zemin alt kat planı (Kulçay'dan) 137
Çizim 114: İstanbul Hırka-i Şerif Cami zemin mahfil katı planı (Kulçay'dan) 138
Çizim 115: İstanbul Ortaköy Camisi üst kat planı (Kartın'dan) 139
Çizim 116: İstanbul Ortaköy Camisi kesiti (Kartın'dan) 140

Çizim 117: İstanbul Üsküdar Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 141
Çizim 118: İstanbul Üsküdar Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan). 142
Çizim 119: İstanbul Üsküdar Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan). 143
Çizim 120: İstanbul Aksaray Valide Cami planı (Sözen'den) 144
Çizim 121: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi zemin kat planı (Ergezen'den) 145
Çizim 122: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi mahfil katı planı (Ergezen'den) 145
Çizim 123: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi kesiti (Ergezen'den) 146
Çizim 124: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfilinin çıkma cephesinin genel görünüşü (Çetinaslan). 147
Çizim 125: İstanbul Yıldızı Hamidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkması (Çetinaslan). 148
Çizim 126: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkması alınlık bölümü detayı (Çetinaslan). 149
Çizim 127: İstanbul Haseki Külliyesi genel yerleşim planı (Kuran'dan) 150
Çizim 128: İstanbul Haseki Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 151
Çizim 129: İstanbul Haseki Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 152
Çizim 130: İstanbul Haseki Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan). 153
Çizim 131: İstanbul Haseki Camisi, hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan). 154
Çizim 132: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 155
Çizim 133: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan). 156
Çizim 134: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü (Çetinasalan). 157
Çizim 135: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü (Çetinaslan). 158
Çizim 136: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan). 159
Çizim 137: Bursa Ulu Camisi planı (Ayverdi'den) 160
Çizim 138: Bursa Ulu Camisi kesiti (Ayverdi'den) 160
Çizim 139: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili harim katı planı (Çetinaslan). 161
Çizim 140: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan). 161
Çizim 141: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili, batı cephesi genel görünüşü. 162
Çizim 142: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü (Çetinaslan). 163
Çizim 143: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes detayı (Çetinaslan). 164
Çizim 144: İstanbul Vaniköy Camisi planı (Dündar'dan) 165
Çizim 145: Edirne Eski Camisi planı (Kuran'dan). 165
Çizim 146: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 166
Çizim 147: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü (Çetinaslan). 167
Çizim 148: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü (Çetinaslan). 168
Çizim 149: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfili kafes levhalarından detay (Çetinaslan). 169
Çizim 150: İstanbul Gül Camisi planı. 170
Çizim 151: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfili katı planı (Çetinaslan). 170
Çizim 152: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü (Çetinaslan). 171
Çizim 153: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü (Çetinaslan). 172
Çizim 154: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfili kuzey korkuluk ve kafes detayı (Çetinaslan). 173
Çizim 155: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi planı (Bakır'dan) 174
Çizim 156: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi kesiti (Bakır'dan) 174
Çizim 157: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi planı (Ülgen'den). 175
Çizim 158: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan). 175

Çizim 159: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan). 176
Çizim 160: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan). 177
Çizim 161: İstanbul Mahmud Paşa Camisi planı (Ayverdi'den). 178
Çizim 162: İstanbul Mahmud Paşa Camisi kesiti (Ayverdi'den)..... 178
Çizim 163: İstanbul Mahmud Paşa Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan). 179
Çizim 164: İstanbul Mahmud Paşa Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan). 179
Çizim 165: İstanbul Mahmud Paşa Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. (Çetinaslan) ... 180
Çizim 166: İstanbul Ayasofya Camisi planı (Wiener'den). 181
Çizim 167: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili planı. 182
Çizim 168: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan). 183
Çizim 169: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan). 184
Çizim 170: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili korkuluk detayı (Çetinaslan). 184
Çizim 171: Amasya II. 2. Bayezıd Camisi planı (Ayverdi'den)..... 185
Çizim 172: İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi planı (Kuran'dan). 185
Çizim 173: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi planı (Kuran'dan). 186
Çizim 174: Konya Sultan Selim (Selimiye) Camisi planı (Sözen'den). 186
Çizim 175: İstanbul Teşvikiye Camisi planı (Bakır'dan) 187
Çizim 176: İstanbul Teşvikiye Camisi kesiti (Bakır'dan)..... 187
Çizim 177: İstanbul Dolmabahçe Camisi planı (Batur'dan) 188
Çizim 178: İstanbul Dolmabahçe Camisi mahfil katı genel görünüşü. 188
Çizim 179: İstanbul Sadabad Camisi, hünkâr mahfili alt planı..... 189
Çizim 180: İstanbul Sadabad Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı. 189
Çizim 181: İstanbul Sadabad Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 190

FOTOĞRAF LİSTESİ:

Fotoğraf 1: Bursa Yıldırım Camisi, harimin kuzey cephesinin genel görünüşü. 192
Fotoğraf 2: Bursa Yıldırım Camisi, hünkâr mahfilinin ön cephesi. 192
Fotoğraf 3: Bursa Yıldırım Camisi, hünkâr mahfili pencere detayı. 193
Fotoğraf 4: Bursa Yıldırım Camisi, hünkâr mahfili kapısı. 193
Fotoğraf 5: Bursa Yıldırım Camisi, hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan merdiven. 194
Fotoğraf 6: Bursa Yıldırım Camisi, taçkapı ve hünkâr mahfilinin kuzey cephesi. 195
Fotoğraf 7: Bursa Yıldırım Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephedeki penceresi. 196
Fotoğraf 8: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 196
Fotoğraf 9: Bursa Yeşil Camisi, harim kuzey cephesi ve mahfillerin genel görünüşü. 197
Fotoğraf 10: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfili sofasının üst örtüsü. 198
Fotoğraf 11: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfilini sofadan ayıran kemer ve mahfilin üst örtüsü. 198
Fotoğraf 12: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfilini, cami sofasından ayıran kemer. 199
Fotoğraf 13: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfili, duvar kaplamalarının görünüşü. 199
Fotoğraf 14: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan merdiven. 200
Fotoğraf 15: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfilinin çini zemin döşemesi. 200
Fotoğraf 16: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfilini, sofadan ayıran kemer üzerindeki çini ustasının imzası. 201
Fotoğraf 17: Bursa Yeşil Camisi, kuzey cephenin genel görünüşü. 201
Fotoğraf 18: Bursa Muradiye Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü. 202
Fotoğraf 19: Bursa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili katının önüne sonradan eklenmiş mahfilin görünüşü. 202
Fotoğraf 20: Bursa Muradiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 203
Fotoğraf 21: Bursa Muradiye Camisi, taçkapı ve hünkâr mahfilinin kuzey cepheye açılan penceresi. 203
Fotoğraf 22: Bursa Muradiye Camisi, hünkâr mahfilinin alt bölümü. 204
Fotoğraf 23: Bursa Muradiye Camisi, hünkâr mahfilinin önündeki mahfil tavanının orta bölümü. 204
Fotoğraf 24: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 205
Fotoğraf 25: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesinin görünüşü. 205
Fotoğraf 26: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin kemer sistemi. 206
Fotoğraf 27: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili kemer köşeliklerinin detay görünüşü. 206
Fotoğraf 28: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfiline açılan geçit. 207
Fotoğraf 29: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin çıkmasının bulunduğu güney cephe. 207
Fotoğraf 30: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 208
Fotoğraf 31: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephesinin görünüşü. 208
Fotoğraf 32: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili sütun ve sütun başlıklarından detay. 209
Fotoğraf 33: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin geç dönemde yapılmış döküm korkuluğu. 209
Fotoğraf 34: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin korkuluk ve kafesi. 210
Fotoğraf 35: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin içten genel görünüşü. 211
Fotoğraf 36: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin içten genel görünüşü. 211
Fotoğraf 37: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr kasrından, hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan geçit. 212
Fotoğraf 38: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü. 212

Fotoğraf 39: İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. . 213
Fotoğraf 40: İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi, hünkâr mahfilinin taşıyıcı sistemi... 214
Fotoğraf 41: İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephesi.... 215
Fotoğraf 42: İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi, hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı. 215
Fotoğraf 43: İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi, hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan geçit. 216
Fotoğraf 44: İstanbul Şehzade Camisi, mihrap ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 216
Fotoğraf 45: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephesinin genel görünüşü. 217
Fotoğraf 46: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesinin genel görünüşü. . 217
Fotoğraf 47: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili kemer köşeliğindeki gülçe..... 218
Fotoğraf 48: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafesi. 218
Fotoğraf 49: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanı..... 219
Fotoğraf 50: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili tören girişinin genel görünüşü..... 219
Fotoğraf 51: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili duvarındaki kalemişi süsleme. 220
Fotoğraf 52: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfilinin güney cephesi..... 220
Fotoğraf 53: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi..... 221
Fotoğraf 54: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü..... 222
Fotoğraf 55: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili batı cephesi genel görünüşü..... 222
Fotoğraf 56: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü..... 223
Fotoğraf 57: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü..... 223
Fotoğraf 58: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü..... 224
Fotoğraf 59: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili güney cephesinin genel görünüşü. 224
Fotoğraf 60: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi. 225
Fotoğraf 61: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili pencere kanatları. 226
Fotoğraf 62: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanı. 227
Fotoğraf 63: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili tören girişi. 227
Fotoğraf 64: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü..... 228
Fotoğraf 65: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin genel görünüşü..... 228
Fotoğraf 66: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili, kemer köşeliklerinden detay..... 229
Fotoğraf 67: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili katı genel görünüşü..... 229
Fotoğraf 68: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü ve itikaf hücresi geçiti. 230
Fotoğraf 69: Edirne Selimiye Camisi, Ruslar tarafından sökülen çinilerin bulunduğu bölüm. 230
Fotoğraf 70: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili duvar çinilerinden detay. 231
Fotoğraf 71: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsünden bir bölüm..... 231
Fotoğraf 72: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin mihrabiyesi. 232
Fotoğraf 73: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesinin nişinde yer alan pencere kanatları. 233
Fotoğraf 74: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili tören girişinin genel görünümü..... 234
Fotoğraf 75: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 234
Fotoğraf 76: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili batı cephesi genel görünüşü. 235
Fotoğraf 77: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili katı genel görünüşü. 235
Fotoğraf 78: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili katı doğu cephesinin görünüşü..... 236
Fotoğraf 79: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili güney cephesinin görünüşü. 236
Fotoğraf 80: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanının görünüşü..... 237
Fotoğraf 81: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili tören girişi. 238

Fotoğraf 82: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin genel görünüşü. 239
Fotoğraf 83: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili döşeme altı tavanı. 240
Fotoğraf 84: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanından detay... 241
Fotoğraf 85: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili taşıyıcı sisteminin genel görünüşü. 241
Fotoğraf 86: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 242
Fotoğraf 87: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 242
Fotoğraf 88: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili güney cephesi. 243
Fotoğraf 89: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesinde yer alan korkuluk..... 243
Fotoğraf 90: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfilinin mihrabiyesi. 244
Fotoğraf 91: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfilinin kitabesi. 245
Fotoğraf 92: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü. 245
Fotoğraf 93: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr kasrından hünkâr mahfiline geçiş bölümü. 246
Fotoğraf 94: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 247
Fotoğraf 95: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin görünüşü. 247
Fotoğraf 96: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin genel görünüşü. 248
Fotoğraf 97: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili katı genel görünüşü. 249
Fotoğraf 98: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfilinin güney cephesi. 249
Fotoğraf 99: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi ve pencere kanatları. 250
Fotoğraf 100: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephesini sınırlandıran korkuluk..... 250
Fotoğraf 101: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili batı cephesini sınırlandıran korkuluk..... 251
Fotoğraf 102: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili pencereleri arasındaki mihrabiye. 252
Fotoğraf 103: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili payanda içerisindeki mihrabiye. 253
Fotoğraf 104: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili çini duvar kaplamaları. 254
Fotoğraf 105: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfilini kasırla irtibatlandıran galeri katı. 255
Fotoğraf 106: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili tören girişi. 256
Fotoğraf 107: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 257
Fotoğraf 108: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin genel görünüşü. 257
Fotoğraf 109: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr mahfili korkuluğundan detay. 258
Fotoğraf 110: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr mahfilini mahfil katından ayıran ahşap paravan. 258
Fotoğraf 111: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi. 259
Fotoğraf 112: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü. 260
Fotoğraf 113: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 261
Fotoğraf 114: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin görünüşü. 261
Fotoğraf 115: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin görünüşü. 262
Fotoğraf 116: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı... 263
Fotoğraf 117: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, mahfil katının genel görünüşü. 263

Fotoğraf 118: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin dış cephedeki izleri. 264
Fotoğraf 119: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 265
Fotoğraf 120: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin görünüşü. .. 265
Fotoğraf 121: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfili kafes levhaları. 266
Fotoğraf 122: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 266
Fotoğraf 123: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 267
Fotoğraf 124: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu. 267
Fotoğraf 125: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfilinde payanda üzerindeki tuğra. 268
Fotoğraf 126: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfilinin dış cephe görünüşü. 269
Fotoğraf 127: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 270
Fotoğraf 128: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 270
Fotoğraf 129: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 271
Fotoğraf 130: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, güney cephesinin görünüşü. 272
Fotoğraf 131: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin görünüşü. 272
Fotoğraf 132: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili taç bölümünden detay görünüşü. 273
Fotoğraf 133: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü. 273
Fotoğraf 134: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu. 274
Fotoğraf 135: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 275
Fotoğraf 136: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfilinin güney cephesinin görünüşü. 275
Fotoğraf 137: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili taşıyıcı sistemi. 277
Fotoğraf 138: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili kafes levhalarının görünüşü. 277
Fotoğraf 139: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 277
Fotoğraf 140: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 278
Fotoğraf 141: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu. 279
Fotoğraf 142: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr kasrının girişi ve genel görünüşü. 280
Fotoğraf 143: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 280
Fotoğraf 144: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesi. 281
Fotoğraf 145: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 281
Fotoğraf 146: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili katı güney cephesi. 282
Fotoğraf 147: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili korkuluk levhaları. 282
Fotoğraf 148: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi. 283
Fotoğraf 149: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü. 284
Fotoğraf 150: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 285
Fotoğraf 151: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 286
Fotoğraf 152: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel grünüşü. 287
Fotoğraf 153: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, hünkâr mahfili görünüşü. 288
Fotoğraf 154: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes levhaları. 288
Fotoğraf 155: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, hünkâr mahfili korkuluklarından detay 289
Fotoğraf 156: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 289
Fotoğraf 157: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 290
Fotoğraf 158: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili güney cephesi. 291
Fotoğraf 159: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili batı cephesi. 292
Fotoğraf 160: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 292

Fotoğraf 161: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephesindeki manzara resmi. 293
Fotoğraf 162: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili kitabesinden bir bölüm. . 293
Fotoğraf 163: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü. 294
Fotoğraf 164: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, minber ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. . 294
Fotoğraf 165: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin görünüşü..... 295
Fotoğraf 166: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin görünüşü..... 295
Fotoğraf 167: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin doğu cephesi. 296
Fotoğraf 168: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili korkuluk detayı. 296
Fotoğraf 169: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin taşıyıcı sistemi..... 297
Fotoğraf 170: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanı. 297
Fotoğraf 171: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 298
Fotoğraf 172: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi..... 299
Fotoğraf 173: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 300
Fotoğraf 174: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Camisi, hünkâr mahfili kafes levhaları. 301
Fotoğraf 175: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Camisi, hünkâr mahfili güney cephesi. 302
Fotoğraf 176: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 303
Fotoğraf 177: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 303
Fotoğraf 178: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 304
Fotoğraf 179: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü... 305
Fotoğraf 180: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi, hünkâr mahfili üst örtüsü..... 305
Fotoğraf 181: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 306
Fotoğraf 182: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 306
Fotoğraf 183: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfilinin örünüşü. 307
Fotoğraf 184: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfili korkuluk detayı..... 308
Fotoğraf 185: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının üst örtüsü. 308
Fotoğraf 186: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü. 309
Fotoğraf 187: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfili ile hünkâr dairesi arasındaki kapı..... 310
Fotoğraf 188: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu. 311
Fotoğraf 189: İstanbul Abbas Ağa Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 312
Fotoğraf 190: İstanbul Abbas Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin kafes levhaları. 312
Fotoğraf 191: İstanbul Abbas Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin harime açılan güney cephesi. 313
Fotoğraf 192: İstanbul Abbas Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü..... 313
Fotoğraf 193: İstanbul Abbas Ağa Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü. 314
Fotoğraf 194: İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 314
Fotoğraf 195: İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 315
Fotoğraf 196: İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 316
Fotoğraf 197: İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu. 317
Fotoğraf 198: İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 318
Fotoğraf 199: İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesi..... 318

Fotoğraf 200: İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 319
Fotoğraf 201: İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi, hünkâr mahfilinin ampir etkili kafes levhası. 319
Fotoğraf 202: İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü. 320
Fotoğraf 203: İstanbul Tevfikiye Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 320
Fotoğraf 204: İstanbul Tevfikiye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 321
Fotoğraf 205: İstanbul Tevfikiye Camisi, hünkâr mahfili kafes levhaları. 321
Fotoğraf 206: İstanbul Tevfikiye Camisi, hünkâr mahfili katının görünüşü. 322
Fotoğraf 207: İstanbul Tevfikiye Camisi, hünkâr mahfili kafes levhası. 322
Fotoğraf 208: İstanbul Tevfikiye Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü. 323
Fotoğraf 209: İstanbul Asariye Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 323
Fotoğraf 210: İstanbul Asariye Camisi, hünkâr mahfili ön cephesi. 324
Fotoğraf 211: İstanbul Asariye Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü. 324
Fotoğraf 212: İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi, mahfil katının genel görünüşü. 325
Fotoğraf 213: İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 325
Fotoğraf 214: İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi, mahfil katının genel görünüşü. 326
Fotoğraf 215: İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü. 327
Fotoğraf 216: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, harim kuzey cephesinin görünüşü. 328
Fotoğraf 217: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, mahfil çıkmaları. 328
Fotoğraf 218: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının alt bölümündeki süslemeler. 329
Fotoğraf 219: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfili ile mahfil katını ayıran siperlik. 329
Fotoğraf 220: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 330
Fotoğraf 221: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfili üst örtüsü. 331
Fotoğraf 222: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü. 331
Fotoğraf 223: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, hünkâr mahfilinin harime açılan ön cephesi. 332
Fotoğraf 224: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, hünkâr mahfili ön cephesi. 333
Fotoğraf 225: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının alt yüzündeki süslemeler. 333
Fotoğraf 226: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, hünkâr mahfili üst örtüsü. 334
Fotoğraf 227: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, hünkâr mahfilinden harime bakış. 334
Fotoğraf 228: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, kuzey cephesinin genel görünüşü. 335
Fotoğraf 229: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının altındaki süslemeler. 335
Fotoğraf 230: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 336
Fotoğraf 231: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfilinden mahfil katına bakış. 336
Fotoğraf 232: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfili üst örtüsü. 337
Fotoğraf 233: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, genel görünüşü ve hünkâr dairesi. 338
Fotoğraf 234: İstanbul Aziz Mahmud Hüdai Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 339
Fotoğraf 235: İstanbul Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü. 339
Fotoğraf 236: İstanbul Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr mahfilinin genel grünüşü. 340
Fotoğraf 237: İstanbul Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü. 341
Fotoğraf 238: İstanbul Aksaray Valide Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü. 341
Fotoğraf 239: İstanbul Aksaray Valide Camisi, hünkâr mahfili çıkması. 342
Fotoğraf 240: İstanbul Aksaray Valide Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 343

Fotoğraf 241: İstanbul Aksaray Valide Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu. 343
Fotoğraf 242: İstanbul Aksaray Valide Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü. 344
Fotoğraf 243: İstanbul Aksaray Valide Camisi, hünkâr dairesinin girişi ve genel görünüşü. 344
Fotoğraf 244: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, mahfil katının genel görünüşü. 345
Fotoğraf 245: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 345
Fotoğraf 246: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, hünkâr mahfili korkuluk detayı. 346
Fotoğraf 247: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü. 346
Fotoğraf 248: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, hünkâr mahfili duvar yüzeylerinde yer alan kalemişleri. 347
Fotoğraf 249: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, hünkâr dairesi girişi. 347
Fotoğraf 250: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü. 348
Fotoğraf 251: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfilinin çıkması. 349
Fotoğraf 252: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının genel görünüşü. 350
Fotoğraf 253: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının taç bölümünden detay. 351
Fotoğraf 254: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 351
Fotoğraf 255: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının kapı kapısı. 352
Fotoğraf 256: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfilinin iç görünüşü. 352
Fotoğraf 257: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü. 353
Fotoğraf 258: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, genel görünüşü. 354
Fotoğraf 259: İstanbul Haseki Sultan Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 354
Fotoğraf 260: İstanbul Haseki Sultan Camisi, hünkâr mahfili. 355
Fotoğraf 261: İstanbul Haseki Sultan Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu. 355
Fotoğraf 262: İstanbul Haseki Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin kalemişi mihrabiyesi. 356
Fotoğraf 263: İstanbul Haseki Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin tören girişi. 356
Fotoğraf 264: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 357
Fotoğraf 265: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephesi. 357
Fotoğraf 266: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili çıkması. 358
Fotoğraf 267: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan merdiven sistemi. 358
Fotoğraf 268: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 359
Fotoğraf 269: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 359
Fotoğraf 270: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili. 360
Fotoğraf 271: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes. 360
Fotoğraf 272: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 361
Fotoğraf 273: İstanbul Vaniköy Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 361
Fotoğraf 274: İstanbul Vaniköy Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 362
Fotoğraf 275: İstanbul Vaniköy Camisi, hünkâr mahfili harime açılan batı cephesi. 362
Fotoğraf 276: İstanbul Vaniköy Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü. 363
Fotoğraf 277: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 363
Fotoğraf 278: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfilin kuzey cephesi. 364
Fotoğraf 279: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesi. 364
Fotoğraf 280: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 365
Fotoğraf 281: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 366
Fotoğraf 282: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 367
Fotoğraf 283: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfilini mahfil katından ayıran ahşap kafes sistemi. 368
Fotoğraf 284: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfili kafesinin taç bölümü. 368
Fotoğraf 285: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü. 369

Fotoğraf 286: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 369
Fotoğraf 287: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin ön cephesinin genel görünüşü. 370
Fotoğraf 288: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr mahfili çıkması. 370
Fotoğraf 289: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü. 371
Fotoğraf 290: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr mahfil kavukluğu. 372
Fotoğraf 291: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr köşkünün girişi. 373
Fotoğraf 292: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 374
Fotoğraf 293: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 375
Fotoğraf 294: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfili çıkması. 375
Fotoğraf 295: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfili içten genel görünüş.... 376
Fotoğraf 296: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfili güney cephesi. 376
Fotoğraf 297: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfili içten görünüşü. 377
Fotoğraf 298: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfilindeki duvar resimlerinden örnek. 378
Fotoğraf 299: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü. 379
Fotoğraf 300: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, harim ve hünkâr mahfili genel görünüşü. 379
Fotoğraf 301: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, hünkâr mahfili ve mihrabın genel görünüşü.. 380
Fotoğraf 302: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesinin genel görünüşü. 380
Fotoğraf 303: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, hünkâr mahfili geçi bölümü. 381
Fotoğraf 304: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, hünkâr mahfili sembolik mihrabiyesi. 381
Fotoğraf 305: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 382
Fotoğraf 306: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, genel görünüşü. 383
Fotoğraf 307: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin görünüşü. 383
Fotoğraf 308: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 383
Fotoğraf 309: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 384
Fotoğraf 310: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü. . 384
Fotoğraf 311: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, hünkâr mahfili kafes levhaları. 385
Fotoğraf 312: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü. . 385
Fotoğraf 313: İstanbul Kaymak Mustafa Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü... 386
Fotoğraf 314: İstanbul Kaymak Mustafa Paşa Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. 387
Fotoğraf 315: İstanbul Kaymak Mustafa Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin güney cephesi görünüşü. 388
Fotoğraf 316: İstanbul Kaymak Mustafa Paşa Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü. ... 388
Fotoğraf 317: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 389
Fotoğraf 318: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 390
Fotoğraf 319: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes levhaları. 390
Fotoğraf 320: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili içten genel görünüşü. 391
Fotoğraf 321: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili üst örtüsü. 391
Fotoğraf 322: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi. 392
Fotoğraf 323: Amasya 2. Bayezıd Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü. 393
Fotoğraf 324: Amasya 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 393
Fotoğraf 325: Amasya 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilini destekleyen konsolloar. 394
Fotoğraf 326: Amasya 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü. 394
Fotoğraf 327: Amasya 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin son cemaat yerine çıkma yapan mükebbiresi. 395
Fotoğraf 328: Amasya 2. Bayezıd Camisi, mükebbirenin genel görünüşü. 396
Fotoğraf 329: İstanbul Mihrimah Sultan Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü. . 397

Fotoğraf 330: İstanbul Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 397
Fotoğraf 331: İstanbul Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. ... 398
Fotoğraf 332: İstanbul Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. ... 398
Fotoğraf 333: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, mahfil katının genel görünüşü. 399
Fotoğraf 334: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü. 399
Fotoğraf 335: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfili kemerleri ve kafes levhaları. 400
Fotoğraf 336: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfili restorasyon gerçekleştirilirken. 400
Fotoğraf 337: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, restorasyon sonrası. 401
Fotoğraf 338: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfili kafes levhası. . 402
Fotoğraf 339: Konya Selimiye Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü. 403
Fotoğraf 340: Konya Selimiye Camisi, hünkâr (bey) mahfilinin genel görünüşü. 403
Fotoğraf 341: Konya Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü..... 404
Fotoğraf 342: Konya Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü. 404
Fotoğraf 343: Konya Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü. 405
Fotoğraf 344: İstanbul Teşvikiye Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü..... 405
Fotoğraf 345: İstanbul Teşvikiye Camisi, mahfil çıkmalarının genel görünüşü. 406
Fotoğraf 346: İstanbul Teşvikiye Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 406
Fotoğraf 347: İstanbul Teşvikiye Camisi, hünkâr mahfili katından harime bakış. 407
Fotoğraf 348: İstanbul Teşvikiye Camisi, hünkâr dairesinin genel görünüşü. 407
Fotoğraf 349: İstanbul Dolmabahçe Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü. 408
Fotoğraf 350: İstanbul Dolmabahçe Camisi, mahfil katının genel görünüşü..... 408
Fotoğraf 351: İstanbul Dolmabahçe Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 409
Fotoğraf 352: İstanbul Dolmabahçe Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 409
Fotoğraf 353: İstanbul Dolmabahçe Camisi, hünkâr dairesinin genel görünüşü. 410
Fotoğraf 354: İstanbul III.Mustafa (İskele) Camisi, mahfil katının genel görünüşü. 410
Fotoğraf 355: İstanbul III.Mustafa (İskele) Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü. 411
Fotoğraf 356: İstanbul III.Mustafa (İskele) Camisi, hünkâr mahfilinden harime bakış..... 411
Fotoğraf 357: İstanbul III.Mustafa (İskele) Camisi, hünkâr dairesinin genel görünüşü. 412
Fotoğraf 358: İstanbul Sadabad Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü. 412
Fotoğraf 359: İstanbul Sadabad Camisi, harim mahfil katına ulaşımı sağlayan merdiven sistemi..... 413
Fotoğraf 360: İstanbul Sadabad Camisi, hünkâr mahfilinden harime bakış. 413
Fotoğraf 361: İstanbul Sadabad Camisi, hünkâr dairesinin genel görünüşü. 414

TABLOLAR

Tablo 1: Hünkâr Mahfillerinin bulundukları camileri ve hünkâr mahfilleri yaptıranların listesi (hünkâr mahfili yapılış tarihine göre)

YAPI				HÜNKÂR MAHFİLİ	
İnşa Tarihi	Şehir	Adı	Yaptıran	Yapılış Tarihi	Yaptıran
1385-1399	Bursa	Yıldırım Camisi	Yıldırım Bayezıd	1385-1399	Yıldırım Bayezıd
1419-1420	Bursa	Yeşil Camisi	Çelebi Mehmed	1419-1420	Çelebi Mehmed
1424-1426	Bursa	Muradiye Camisi	Sultan 2. Murat	1424-1426	Sultan 2. Murat
1486	Amasya	2. Bayezıd Camisi	2. Bayezıd	1486	2. Bayezıd
1484-1488	Edirne	2. Bayezıd Camisi	2. Bayezıd	1484-1488	2. Bayezıd
1500-1506	İstanbul	2. Bayezıd Camisi	2. Bayezıd	1500-1506	2. Bayezıd
1522	İstanbul	Sultan Selim (Selimiye) Camisi	Kanuni Süleyman (Babası adına)	1522	Kanuni Süleyman
1543-1548	İstanbul	Şehzade Camisi	Kanuni Süleyman	1543-1548	Kanuni Süleyman
1548	İstanbul	Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi	Mihrimah Sultan	1548	Mihrimah Sultan
1550-1557	İstanbul	Süleymaniye Camisi	Kanuni Süleyman	1550-1557	Kanuni Süleyman
1567	Konya	Selimiye Camisi	2. Selim	1567	2. Selim
1568-1574	Edirne	Selimiye Camisi	2. Selim	1568-1574	2. Selim
1583-1586	Manisa	Muradiye Camisi	3. Murat	1583-1586	3. Murat
1538-1539	İstanbul	Haseki Sultan Camisi	Haseki Hürrem Sultan	1612-1613	Haseki Hürrem Sultan
1609-1617	İstanbul	Sultan Ahmet Camisi	1. Ahmet	1609-1617	1. Ahmet
1597-1663	İstanbul	Eminönü Yeni Camisi	Safiye Sultan-Hatice Turhan Sultan	1663	Hatice Turhan Sultan
1708-1710	İstanbul	Üsküdar Yeni Valide Camisi	Gülnuş Emetullah Sultan	1708-1710	Gülnuş Emetullah Sultan
13. yüzyıl	İstanbul	Galata Arap Camisi	Bilinmemektedir.	1734-1735	Saliha Sultan
1734-1735	İstanbul	Hekimoğlu Ali Paşa Camisi	Hekimoğlu Ali Paşa	1734-1735	Hekimoğlu Ali Paşa
1396-1399	Bursa	Ulu Camisi	Yıldırım Bayezıd	18. yy ilk yarısı (1740)	Bilinmemektedir.
1562-1565	İstanbul	Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi	Mihrimah Sultan	18. yy ilk yarısı	Bilinmemektedir.
1414	Edirne	Eski Camisi	Çelebi Mehmed	1753	3. Mustafa
1665	İstanbul	Vaniköy Camisi	Vani Mehmed Efendi	1730-1754	1. Mahmut
1748-1755	İstanbul	Nuru Osmaniye Camisi	1. Mahmud-3. Osman	1748-1755	3. Osman
1758-1761	İstanbul	Üsküdar Ayazma Camisi	3. Mustafa	1758-1761	3. Mustafa
1759-1763	İstanbul	Laleli Camisi	3. Mustafa	1759-1763	3. Mustafa
1767	İstanbul	Fatih Camisi	Fatih Sultan Mehmet/3. Mustafa	1767	3. Mustafa
1769	İstanbul	Zeynep Sultan Camisi	Zeynep Sultan	1769	Zeynep Sultan
1778	İstanbul	Beylerbeyi Valide Camisi	1. Abdülhamit	1778	1. Abdülhamit
1458-1800	İstanbul	Eyüp Sultan Camisi	3. Selim	1800	3. Selim
1803-04	İstanbul	Mihrişah Valide Sultan Camisi	3. Selim (Annesi adına)	1803-1804	3. Selim
1801-1805	İstanbul	Üsküdar Selimiye Camisi	3. Selim	1801-1805	3. Selim
1826	İstanbul	Nusretiye Camisi	2. Mahmut	1826	2. Mahmut
1661	İstanbul	Defterdar İbrahim Paşa Camisi	İbrahim Paşa	1833	2. Mahmut
1665-1666	İstanbul	Abbas Ağa Camisi	Abbas Ağa/2. Mahmut	1834-1835	2. Mahmut
1573-1583	İstanbul	Üsküdar Atik Valide Camisi	Nurbanu Sultan	1834-1835	2. Mahmut
1462-1463	İstanbul	Mahmut Paşa Camisi	Mahmut Paşa	1828-1835	2. Mahmut
1834-1836	İstanbul	Üsküdar Küçük Selimiye Camisi	2. Mahmud	1834-1836	2. Mahmut
1720	İstanbul	Kaymak Mustafa Paşa Camisi	Mustafa Paşa	1837	2. Mahmut
1781-1838	İstanbul	Emirgan Hamid-i Evvel Camisi	1. Abdülhamit-2. Mahmut	1838	2. Mahmut
1832-1838	İstanbul	Tevfikiye Camisi	2. Mahmut	1832-1838	2. Mahmut
Bizans ?	İstanbul	Gül Camisi	Bilinmemektedir.	1809-1839	2. Mahmut
1839	İstanbul	Asariye Camisi	2. Mahmut	1839	2. Mahmut
1744-1745	İstanbul	Hacı Beşir Ağa Camisi	Hacı Beşir Ağa	1809-1839	2. Mahmut
1843	İzmit	Orhan Camisi	Abdülmecid	1843	Abdülmecid
1848	İstanbul	Beşiktaş Küçük Mecidiye Camisi	Abdülmecid	1848	Abdülmecid
1847-1851	İstanbul	Hırka-i Şerif Camisi	Abdülmecid	1847-1851	Abdülmecid
537	İstanbul	Ayasofya Camisi	1. İustinianos	1847-1851	Abdülmecid
1853	İstanbul	Teşvikiye Camisi	Abdülmecid	1853	Abdülmecid
1854	İstanbul	Ortaköy (Büyük Mecidiye) Camisi	Abdülmecid	1854	Abdülmecid
1855	İstanbul	Dolmabahçe Camisi	Bezm-i Alem Valide Sultan-Abdülmecid	1855	Bezm-i Alem Valide Sultan-Abdülmecid
1855-1856	İstanbul	Aziz Mahmud Hüdai Camisi	Abdülmecid	1855-1856	Abdülmecid
1760-1858	İstanbul	3. Mustafa (İskele) Camisi	3. Mustafa/Abdülmecid	1858	Abdülmecid
1862	İstanbul	Sadabad Camisi	Abdülaziz	1862	Abdülaziz
1871	İstanbul	Aksaray Valide Camisi	Pertevniyal Valide Sultan	1871	Pertevniyal Valide Sultan
1886-1887	İstanbul	Beşiktaş Ertuğrul Tekke Camisi	2. Abdülhamid	1886-1887	2. Abdülhamid
1882-1886	İstanbul	Yıldız Hamidiye Camisi	2. Abdülhamid	1882-1886	2. Abdülhamid

Tablo 2: Hünkâr Mahfillerinin klasik üslupta aşağıdan yukarıya doğru daralan dairelerden oluşan sütun kaideleri

Manisa Muradiye Camisi (1583-86)	Bursa Ulu Camisi (1740)	İstanbul Mihrişah Valide Sultan Camisi (1803-04)		

Tablo 3: Hünkâr Mahfillerinin kare kesitli, düşey dikdörtgen biçimli sütun kaideleri

Edirne 2. Bayezid Camisi (1484-88)	Edirne Eski Camisi (1753)			

Tablo 4: Hünkâr Mahfillerinin kare kesitli, düşey dikdörtgen, yatay silmeli geç dönem sütun kaideleri

İstanbul Galata Arap Camisi (1734-35)	İstanbul Nuru Osmaniye Camisi (1748-55)	İstanbul Laleli Camisi (1759-63)	İstanbul Zeynep Sultan Camisi (1769)
İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi (1778)	İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi (1809-39)	İstanbul Mahmut Paşa Camisi (1828-35)	İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi (1834-36)

Tablo 5: Hünkâr Mahfillerinin basit altlık şeklindeki sütun kaideleri

İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi (1838)	İstanbul Tevfikiye Camisi (1832-38)	İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi (1843)	İstanbul Aziz Mahmud Hüdai Camisi (1855-56)	İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi (1886)

Tablo 6: Hünkâr Mahfillerinin münferit şekillerdeki sütun kaideleri

İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi (1758-61)	İstanbul Ayasofya Camisi (1848-51)	İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi (1882-86)

Tablo 7: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Mukarnaslı Sütun Başlıkları

Edirne 2. Bayezid Camisi (1484-88)	İstanbul 2. Bayezid Camisi (1500-06)			
İstanbul Sultan Selim Camisi (1522)	İstanbul Şehzade Camisi (1543-48)	İstanbul Süleymaniye Camisi (1550-57)	Edirne Selimiye Camisi (1568-74)	Manisa Muradiye Camisi (1583-86)
	İstanbul Sultan Ahmet Camisi (1609-17)	İstanbul Eminönü Yeni Camisi (1663)	İstanbul Üsküdar Yeni Valide Camisi (1708-10)	

Tablo 8: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Baklava Dilimli Sütun Başlıkları

<table>
<tr><td colspan="4">Edirne 2. Bayezıd Camisi (1484-48)</td></tr>
<tr><td></td><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">Edirne 2. Bayezıd Camisi (1484-48)</td><td></td></tr>
<tr><td></td><td> </td><td> </td><td></td></tr>
<tr><td colspan="4"></td></tr>
<tr><td></td><td>İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi (1562-65)</td><td>İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35)</td><td></td></tr>
<tr><td></td><td> </td><td> </td><td></td></tr>
</table>

Tablo 9: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Geç Dönem Etkili Sütun Başlıkları

İstanbul Nuru Osmaniye Camisi (1748-55)	İstanbul Mihrişah Valide Sultan Camisi (1803-04)	İstanbul Mahmut Paşa Camisi (1828-35)		
İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi (1758-61)	İstanbul Laleli Camisi (1759-63)	İstanbul Fatih Camisi (1767)	İstanbul Zeynep Sultan Camisi (1769)	İstanbul Eyüp Sultan Camisi (1800)
İstanbul Galata Arap Camisi (1734-35)	İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi (1778)	İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi (1834-36)	İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi (1809-39)	

Tablo 10: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Geç Dönem Etkili Sütun Başlıkları (Akantus yapraklarından oluşanlar)

Bursa Ulu Camisi (1740)	İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi (1838)

Tablo 11: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Geç Dönem Etkili Muhtelif Sütun Başlıkları

Edirne Eski Camisi (1753)	İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi (Moresk Sütun Başlığı) (1882-86)	İstanbul Ayasofya Camisi (Bizans Üslubunda) (1847-51)

Tablo 12: Hünkâr Mahfillerinde Kullanılan Yastık (İmpost) Biçimli Sütun Başlıkları

İstanbul Haseki Sultan Camisi (1612-13)	İzmit Orhan(Gazi Süleyman Paşa) Camisi (1843)	İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi (1886)

Tablo 13: Hünkâr Mahfillerinin geometrik geçmeli korkulukları

Bursa Yeşil Camisi (1419-20)	Edirne 2. Bayezid Camisi (1484-88)
İstanbul 2. Bayezid Camisi (1500-06)	İstanbul Sultan Selim Camisi (1522)
Manisa Muradiye Camisi (1583-86)	
İstanbul Eminönü Yeni Camisi (1663)	
İstanbul Üsküdar Yeni Valide Camisi (1708-10)	

Tablo 14: Hünkâr Mahfillerinin Bursa kemerli korkulukları

İstanbul Süleymaniye Camisi (1550-57)	Edirne Selimiye Camisi (1568-74)

Tablo 15: Hünkâr Mahfillerinin silmelerle süslü korkulukları

İstanbul Nuru Osmaniye Camisi (1748-55)	İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi (1758-61)
İstanbul Laleli Camisi (1759-63)	İstanbul Fatih Camisi (1767)
	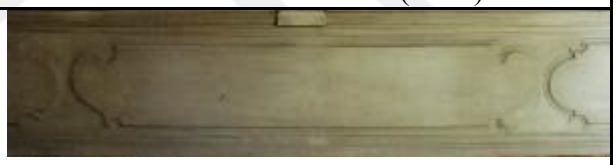
İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi (1778)	İstanbul Eyüp Sultan Camisi (1800)

Tablo 16: Hünkâr Mahfillerinin delikişi-zemin oyma tekniğinde bitkisel bezemeli korkulukları

İstanbul Sultan Ahmet Camisi (1609-17)	İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi (1838)
Bursa Ulu Camisi (1740)	İstanbul Ayasofya Camisi (1857-51)
	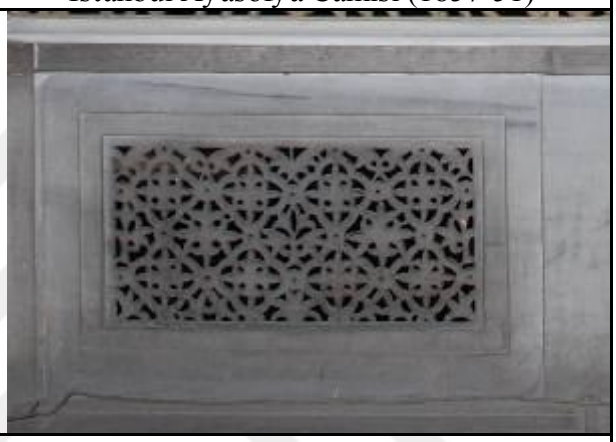
İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi (1826)	

Tablo 17: Hünkâr Mahfillerinin parmaklıklı korkulukları

Konya Selimiye Camisi (1567)	İstanbul Zeynep Sultan Camisi (1769)
İstanbul Gül Camisi (1809-39)	İstanbul Kaymak Mustafa Paşa Camisi (1837)
İstanbul Dolmabahçe Camisi (1855)	İstanbul 3. Mustafa (İskele) Camisi (1858)
İstanbul Sadabad Camisi (1862)	İstanbul Aksaray Valide Camisi (1871)

Tablo 18: Hünkâr Mahfillerinin düzyüzeyli korkulukları

Amasya 2. Bayezid Camisi (1486)	İstanbul Şehzade Camisi (1543-48)
İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi (1548)	İstanbul Edirnekapı Mihrimah Camisi (1562-65)
İstanbul Haseki Sultan Camisi (1612-13)	İstanbul Abbas Ağa Camisi (1834-35)
İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi (1734-35)	İstanbul Galata Arap Camisi (1734-35)
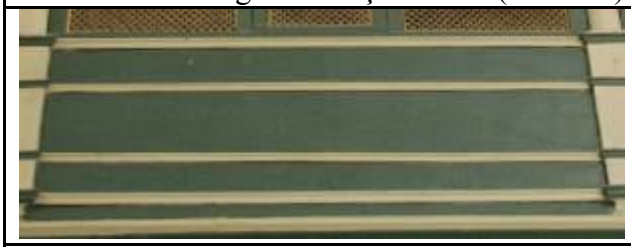	
İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35)	İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi (1744-45)
Edirne Eski Camisi (1753)	İstanbul Vaniköy Camisi (1730-54)

İstanbul Fatih Camisi (1767)	İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi (1778)
İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi (1801-05)	İstanbul Mihrişah Valide Sultan Camisi (1803-04)
İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi (1833)	İstanbul Mahmut Paşa Camisi (1828-35)
İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi (1834-36)	İstanbul Tevfikiye Camisi (1832-38)
İstanbul Asâriye Camisi (1839)	İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi (1843)

İstanbul Küçük Mecidiye Camisi (1848)	İstanbul Hırka-i Şerif Camisi (1847-51)
İstanbul Teşvikiye Camisi (1853)	İstanbul Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camisi (1854)
İstanbul Aziz Mahmud Hüdai Camisi (1855-56)	İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi (1886)
İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi (1882-86)	

Tablo 19: Hünkâr Mahfillerinin çıtakari kafes levhaları

Amasya 2. Bayezid Camisi (1486)	İstanbul 2. Bayezid Camisi (1500-06)	Edirne Selimiye Camisi (1568-74)
İstanbul Haseki Sultan Camisi (1612-13)	**İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi (1734-35)**	**İstanbul Vaniköy Camisi (1730-54)**
	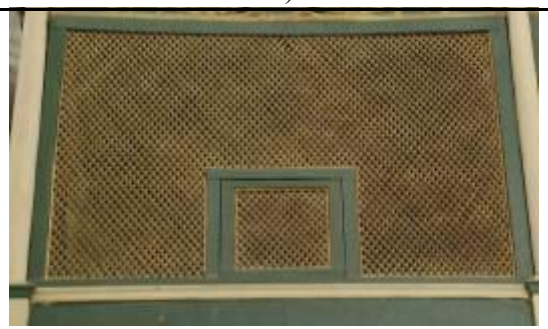	

İstanbul Nuru Osmaniye Camisi (1748-55)	Edirne Eski Camisi (1753)	İstanbul Fatih Camisi (1767)
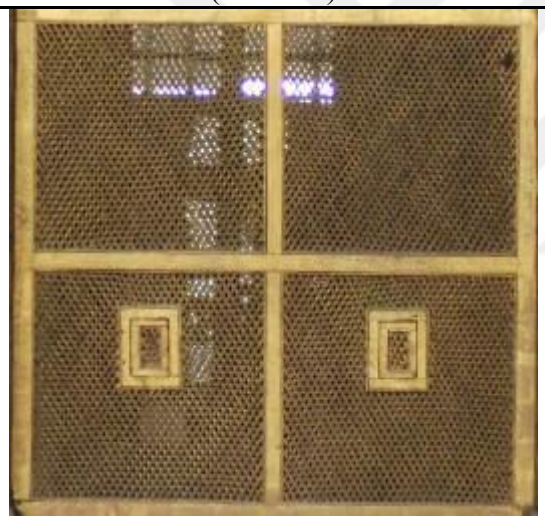		
İstanbul Zeynep Sultan Camisi (1769)	İstanbul Mahmut Paşa Camisi (1828-35)	İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi (1834-36)

İstanbul Gül Camisi (1809-39)	İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi (1809-39)	İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi (1843)
		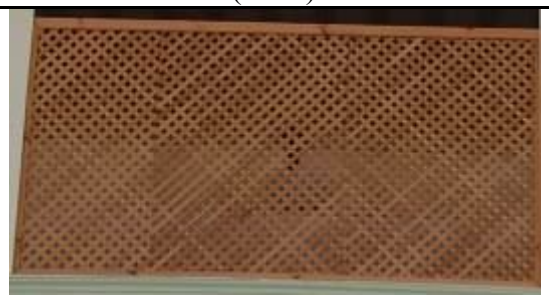
İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi (1886)	İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi (1882-86)	
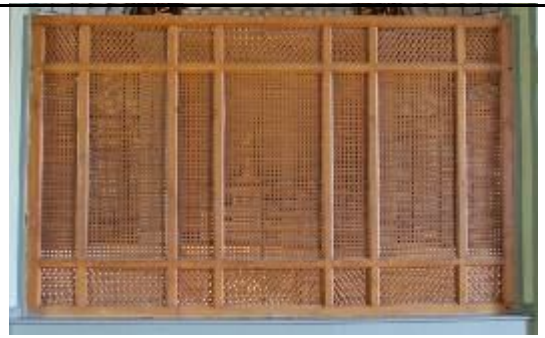	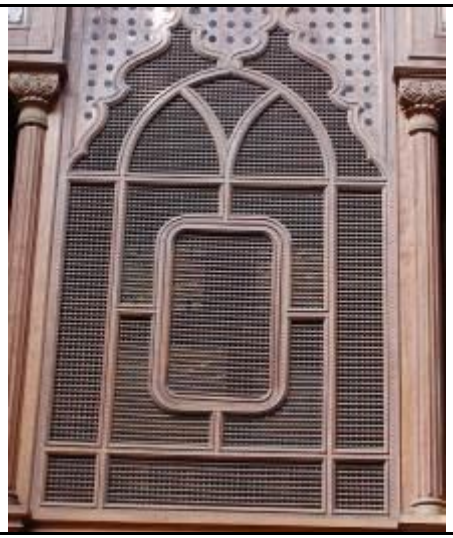	

Tablo 20: Hünkâr Mahfillerinin bitkisel kompozisyonların ağır bastığı kafes levhaları

İstanbul Şehzade Camisi (1543-48)	İstanbul Sultan Ahmet Camisi (1609-17)	İstanbul Eminönü Yeni Camisi (1663)
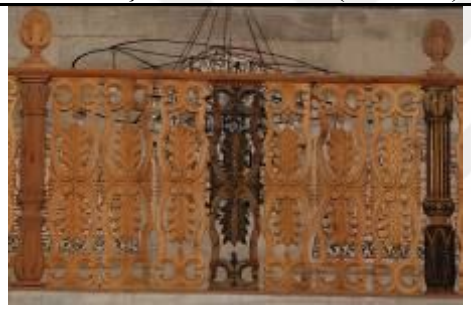		
İstanbul Üsküdar Yeni Valide Camisi (1708-10)	İstanbul Galata Arap Camisi (1734-35)	Bursa Ulu Camisi (1740)
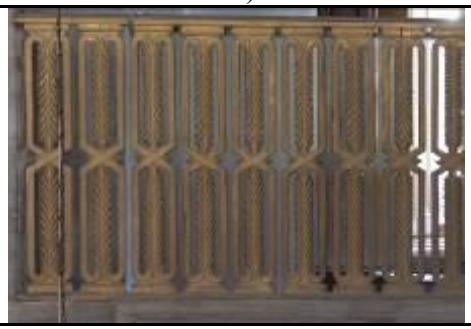		
İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi (1778)	İstanbul Eyüp Sultan Camisi (1800)	İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi (1826)
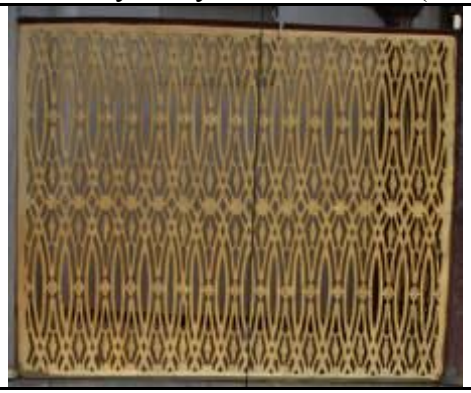		

İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi (1838)	İstanbul Tevfikiye Camisi (1832-38)	İstanbul Asâriye Camisi (1839)
	İstanbul Ayasofya Camisi (1847-51)	

Tablo 21: Hünkâr Mahfillerinin geometrik kompozisyonların ağır bastığı kafes levhaları

İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi (1758-61)	İstanbul Laleli Camisi (1759-63)	İstanbul Mihrişah Valide Sultan Camisi (1803-04)
İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi (1801-05)	**İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi (1833)**	**İstanbul Abbas Ağa Camisi (1834-35)**

İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi (1834-35)	İstanbul Kaymak Mustafa Paşa Camisi (1837)	İstanbul Edirnekapı Mihrimah Camisi (?)

ÇİZİMLER

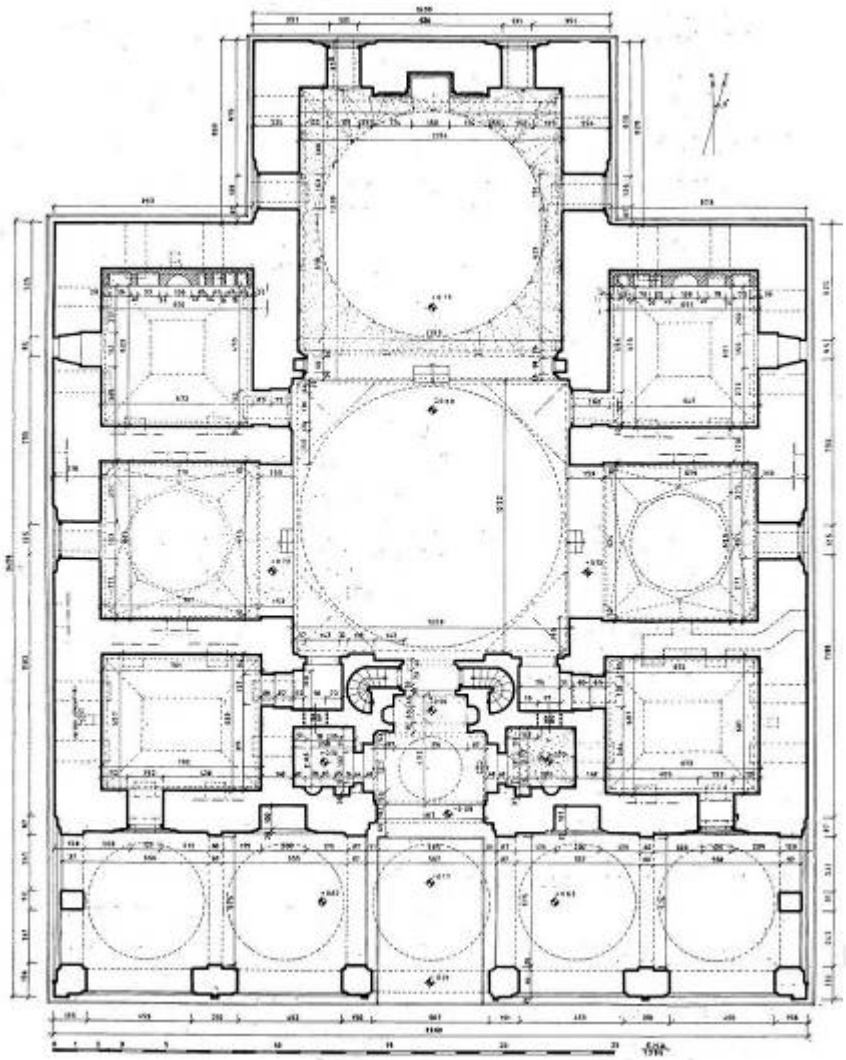

Çizim 1: Bursa Yıldırım Camisi planı (Ayverdi'den).

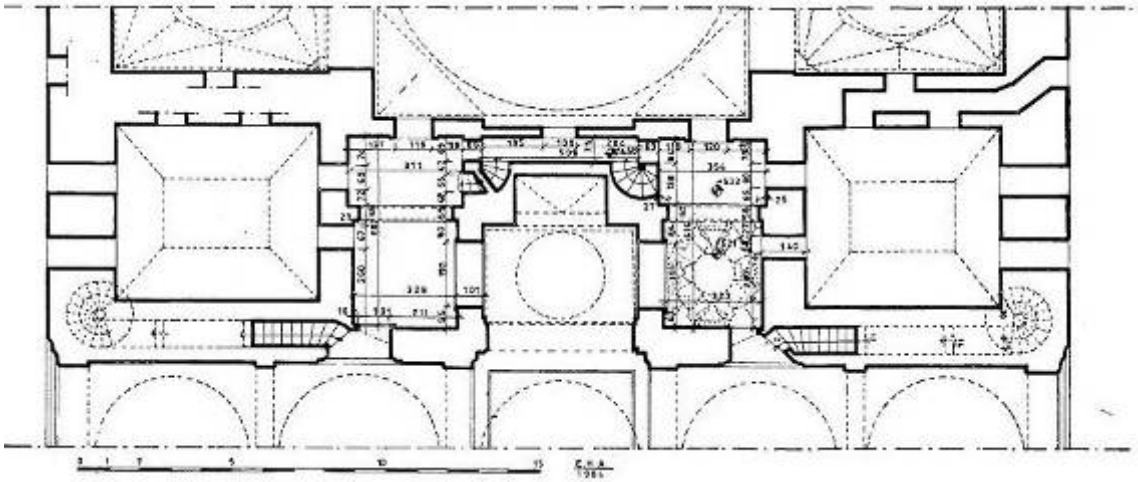

Çizim 2: Bursa Yıldırım Camisi mahfil katı planı (Ayverdi'den).

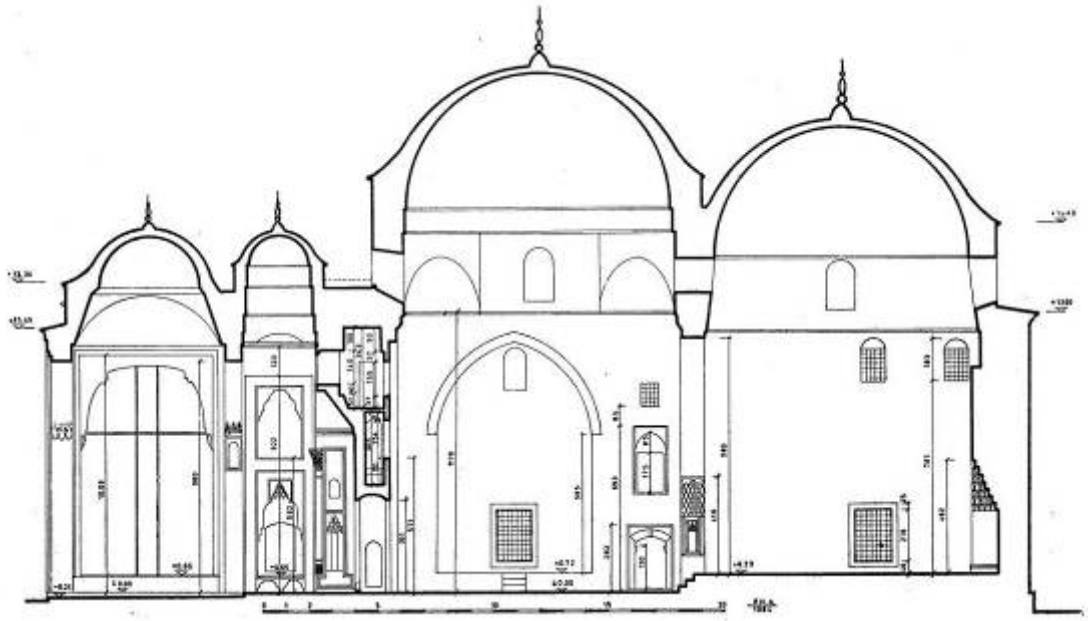

Çizim 3: Bursa Yıldırım Camisi kesiti (Ayverdi'den).

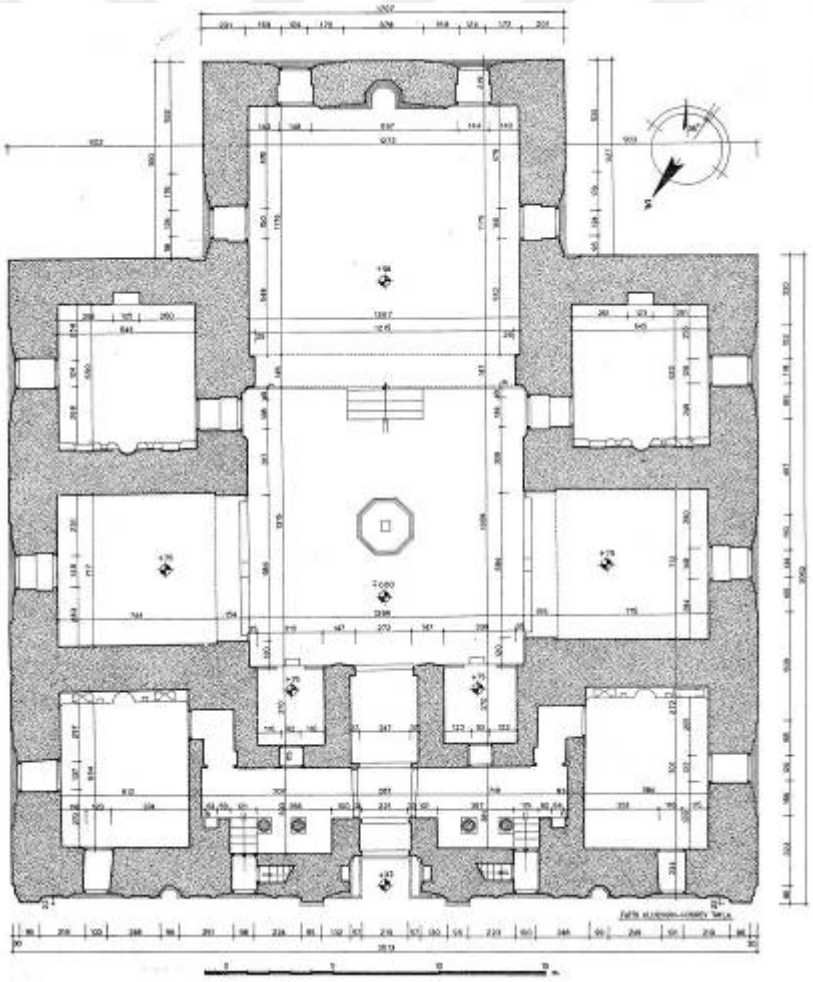

Çizim 4: Bursa Yeşil Camisi planı (Ayverdi'den).

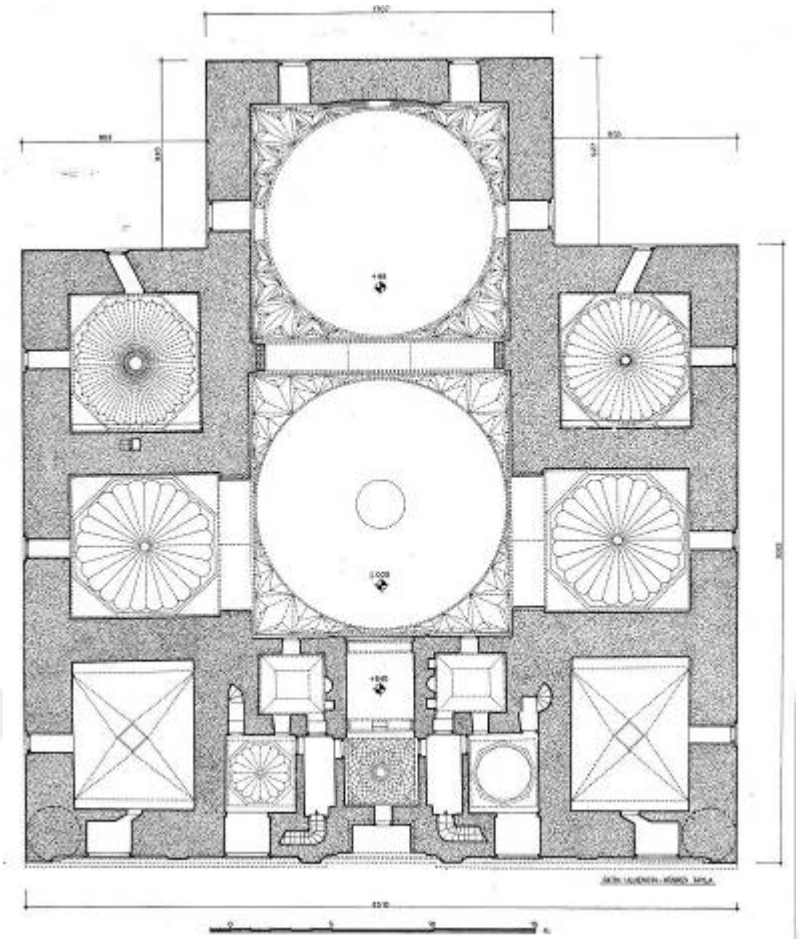

Çizim 5: Bursa Yeşil Camisi mahfil katı planı (Ayverdi'den).

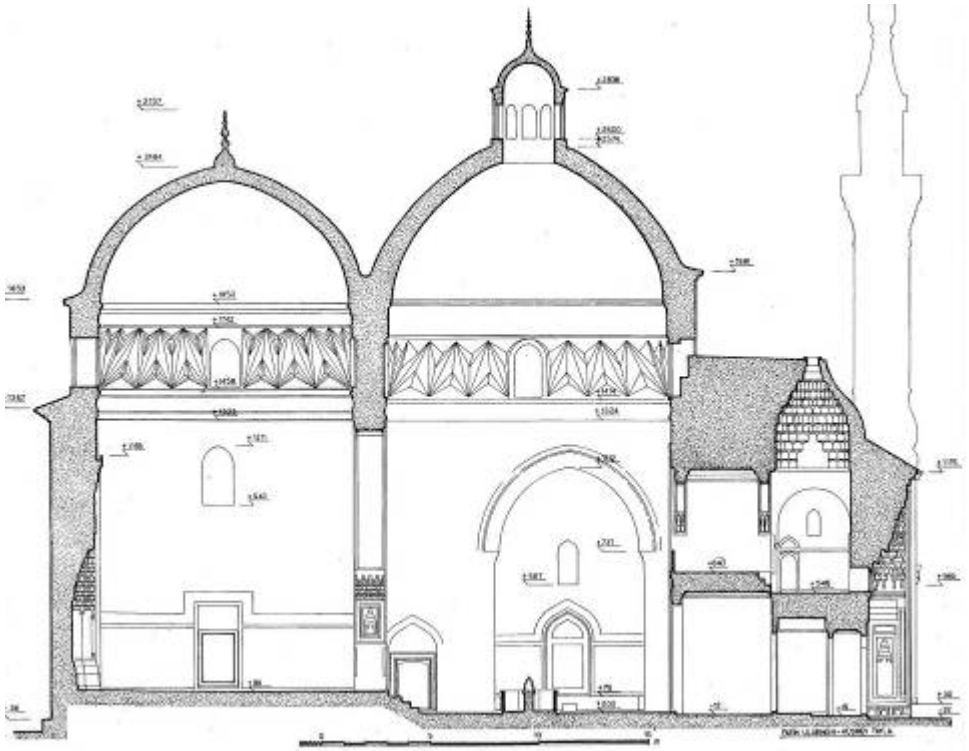

Çizim 6: Bursa Yeşil Camisi kesiti (Ayverdi'den).

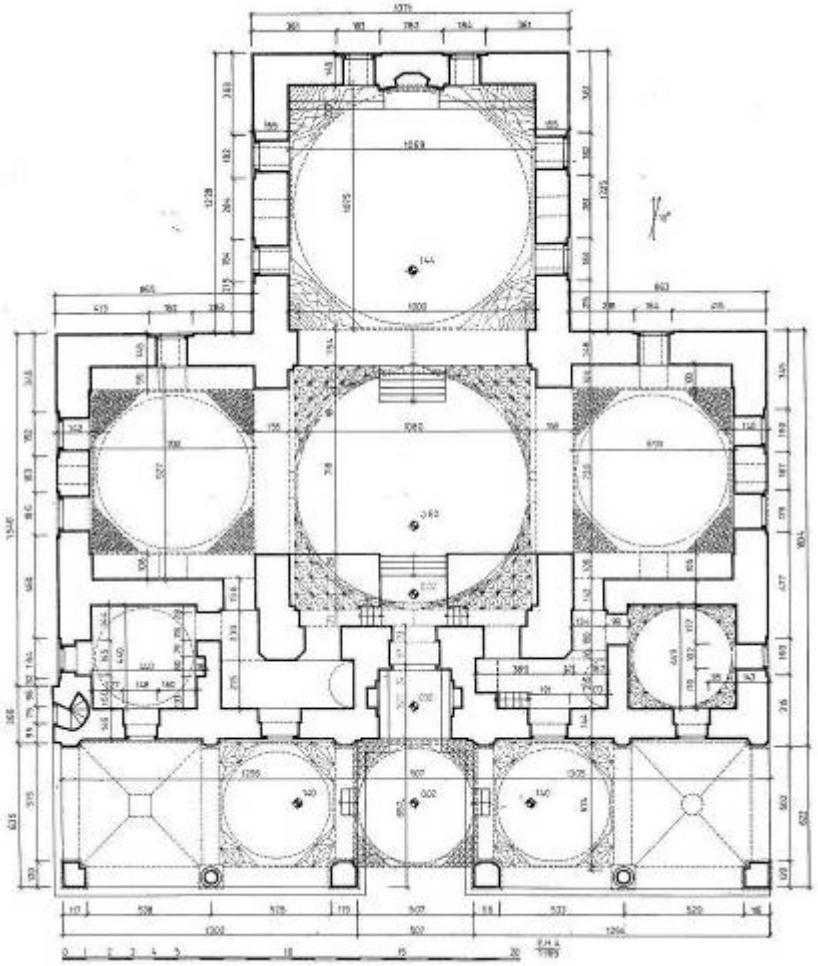

Çizim 7: Bursa Muradiye Camisi planı (Ayverdi'den).

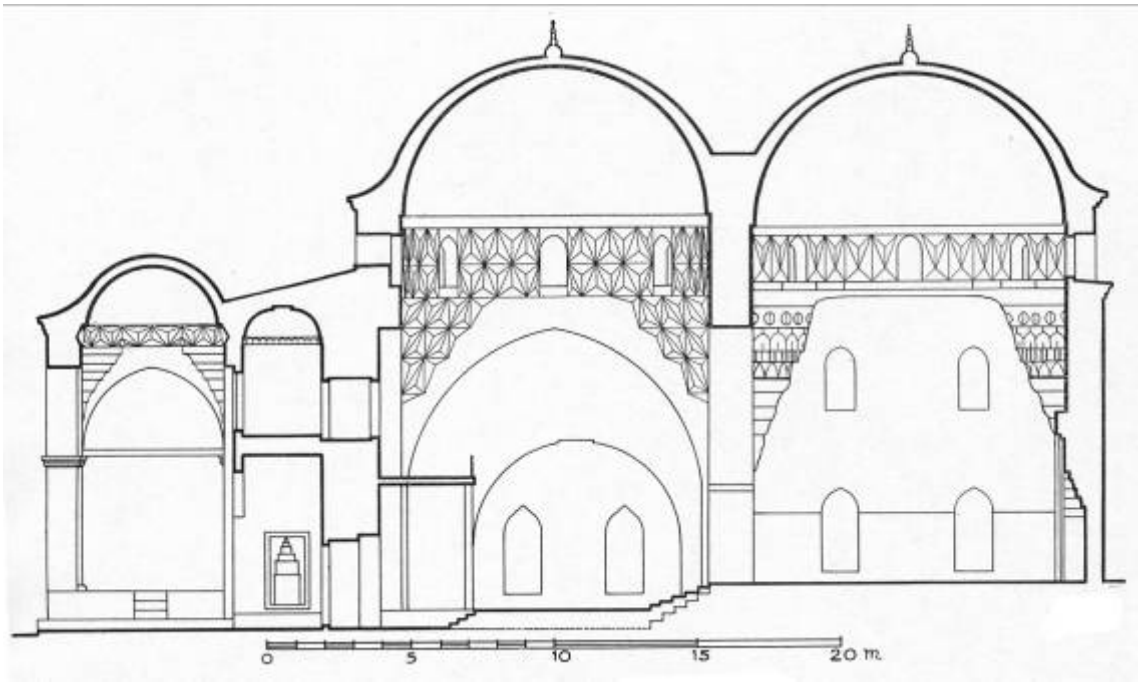

Çizim 8: Bursa Muradiye Camisi kesiti (Ayverdi'den).

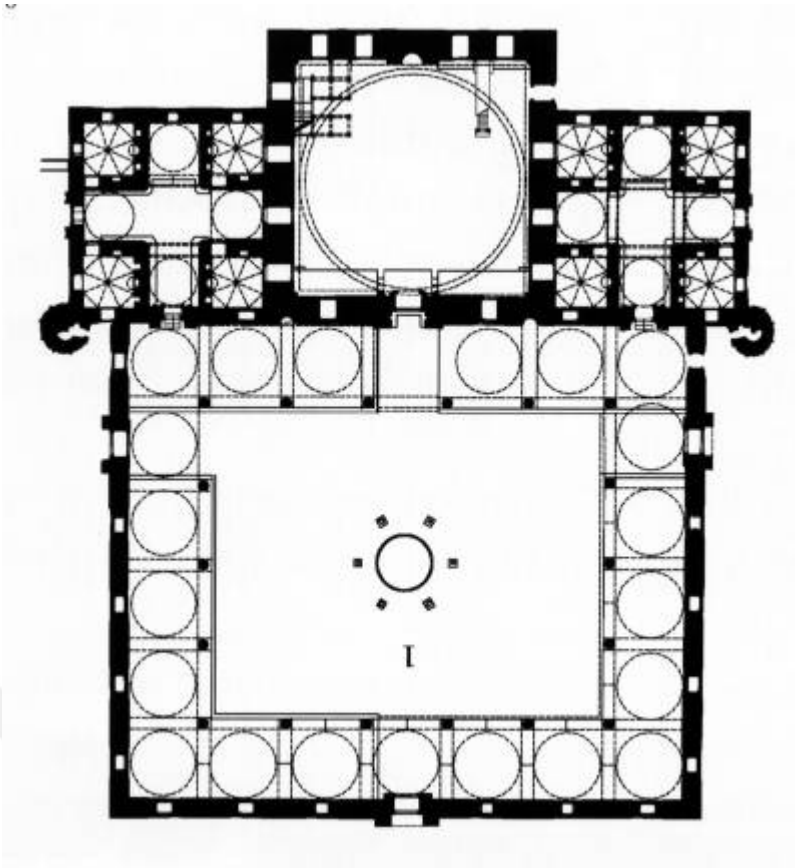

Çizim 9: Edirne 2. Bayezıd Camisi planı (A. Yüksel'den)

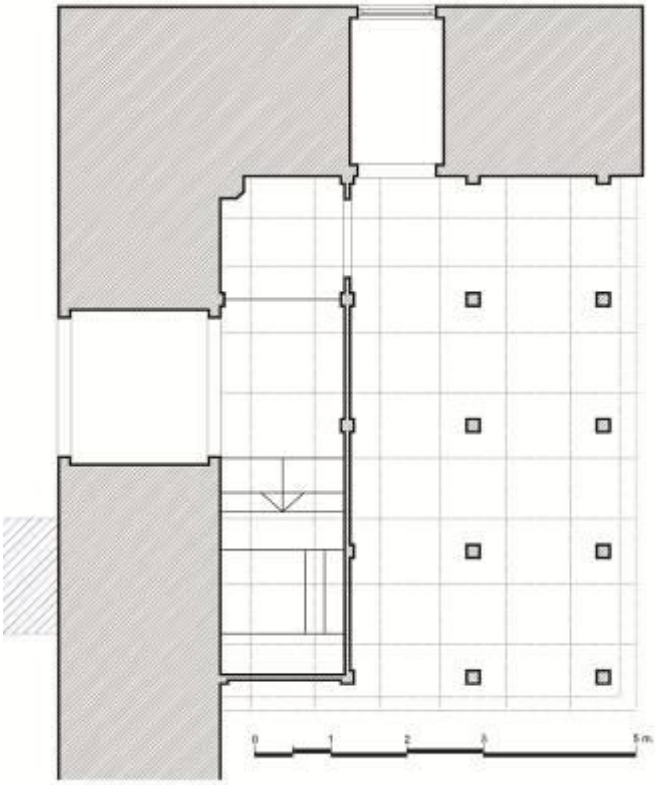

Çizim 10: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

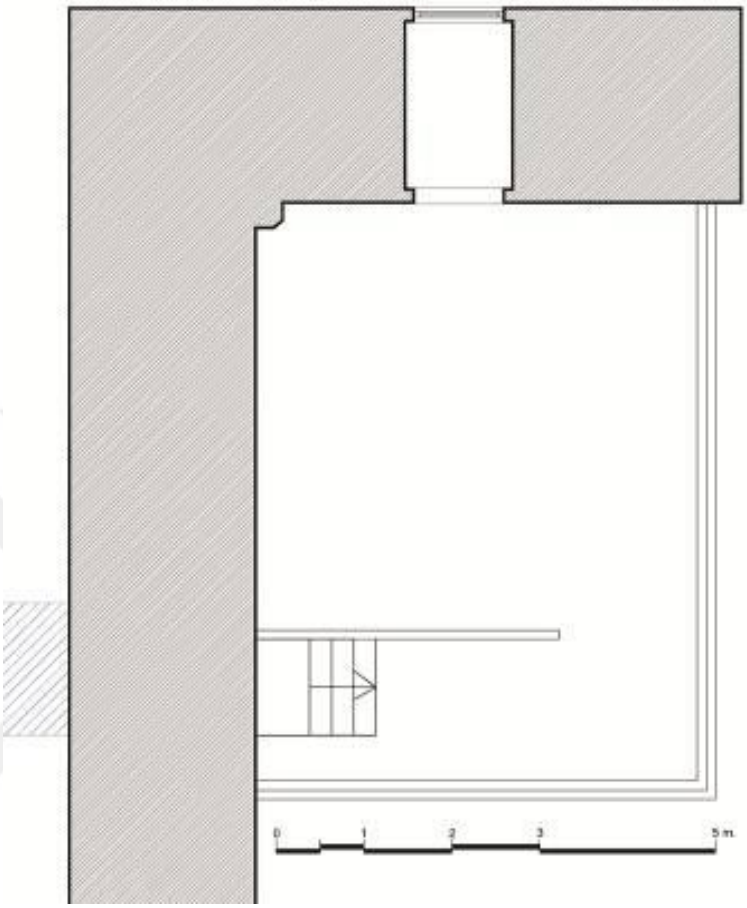

Çizim 11: Edirne 2. Bayezid Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan.)

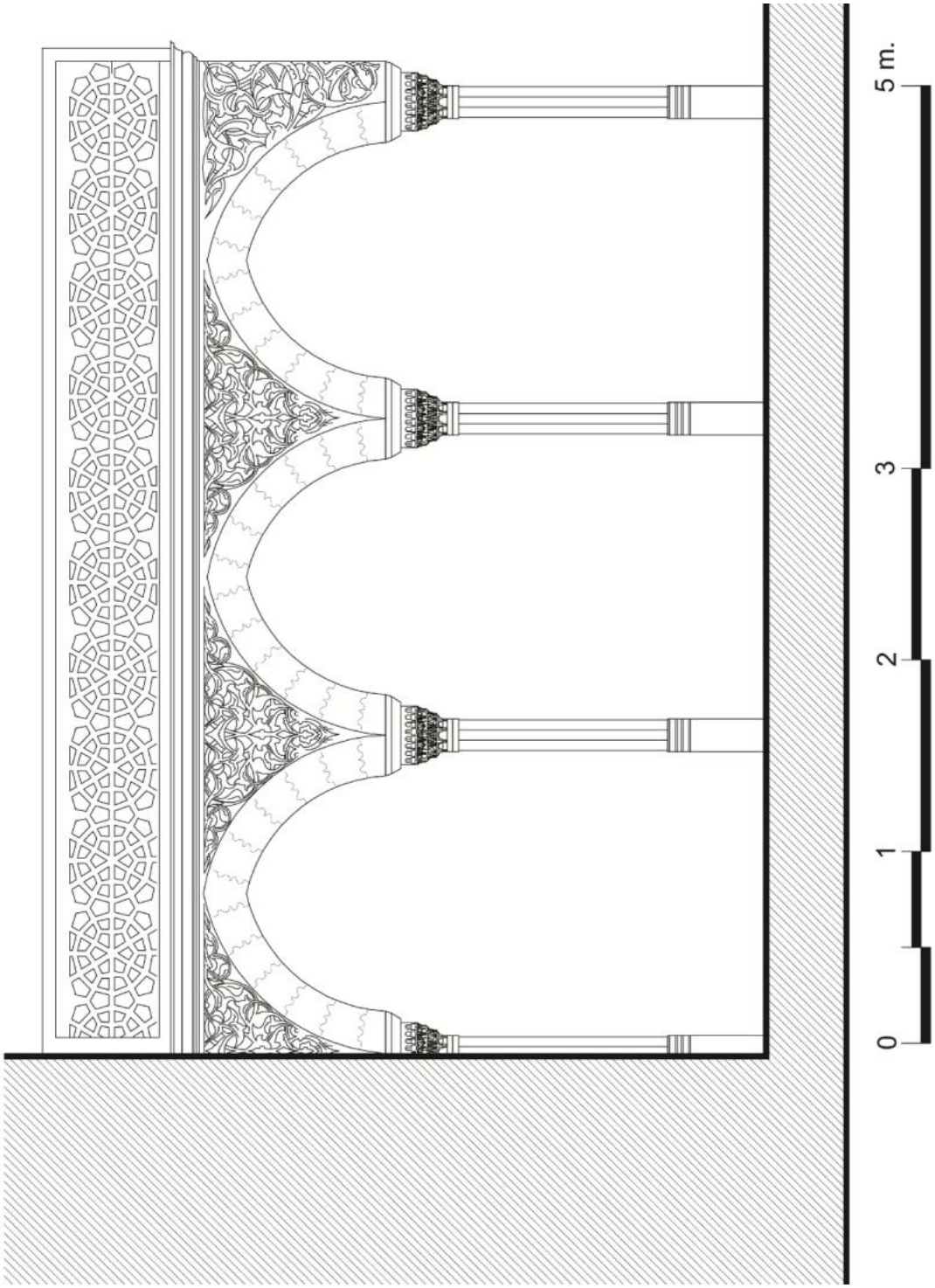

Çizim 12: Edirne 2. Bayezid Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü.

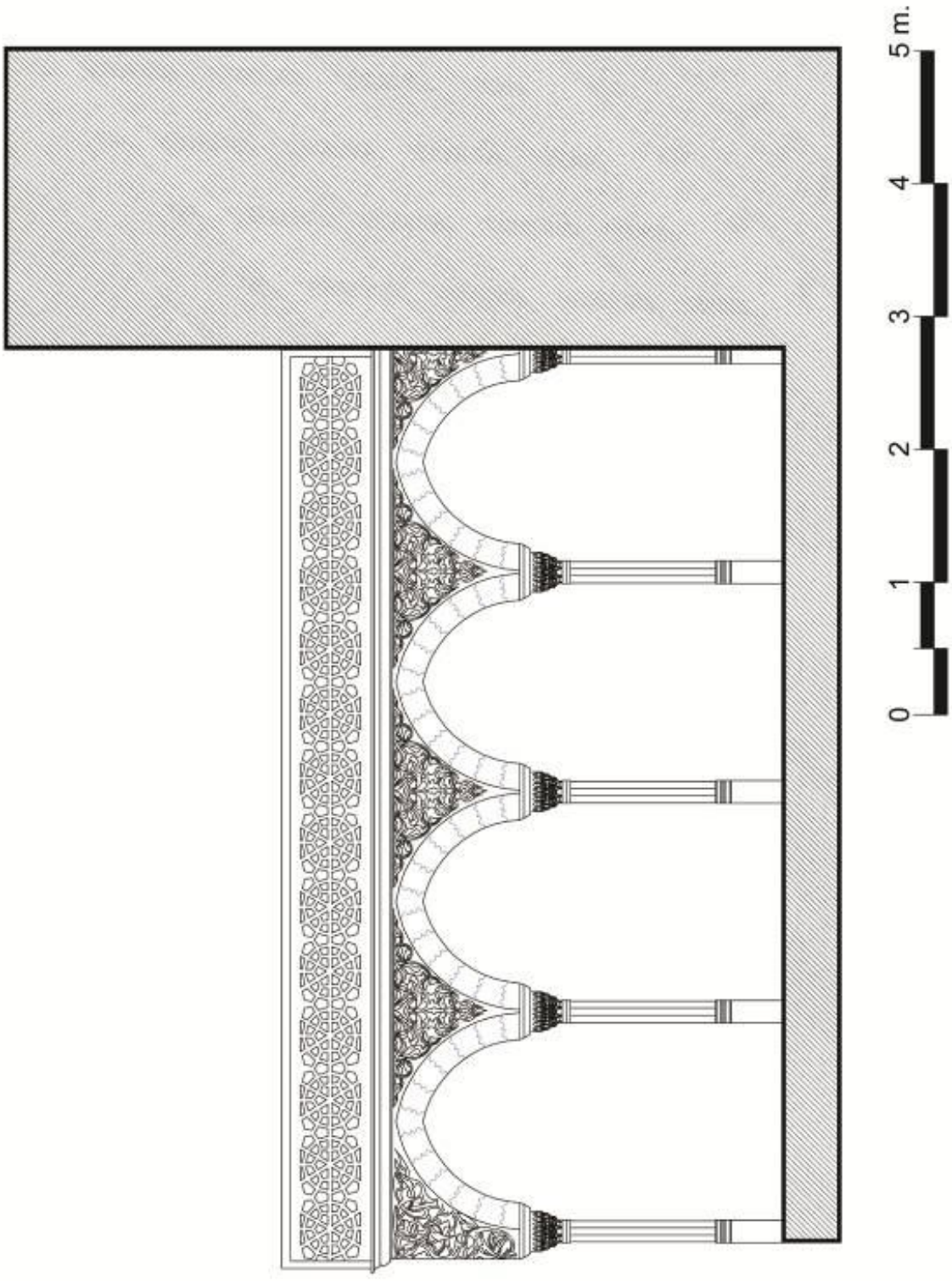

Çizim 13: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü. (Çetinaslan).

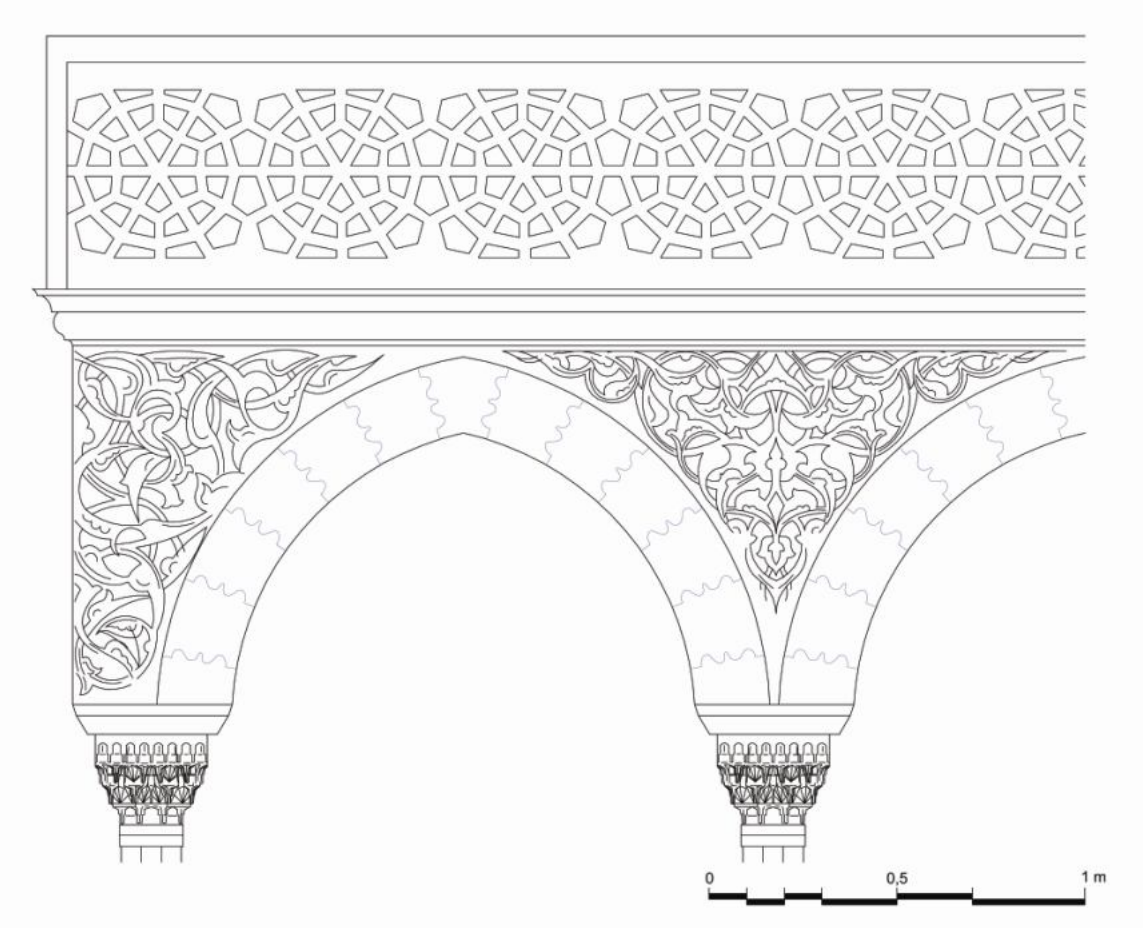

Çizim 14: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili detay (Çetinaslan).

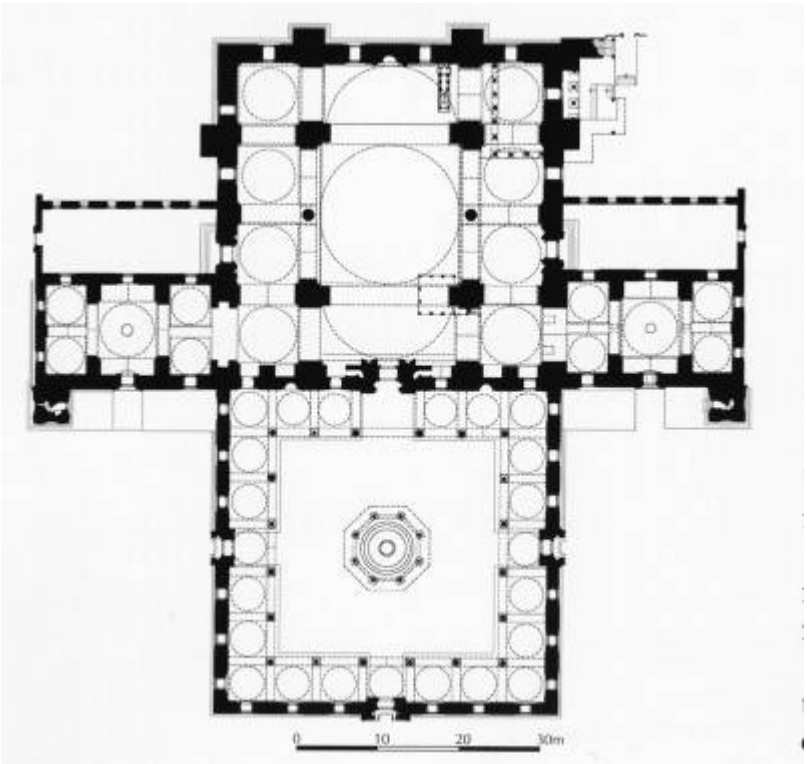

Çizim 15: İstanbul 2. Bayezıd Camisi planı (A. Yüksel'den)

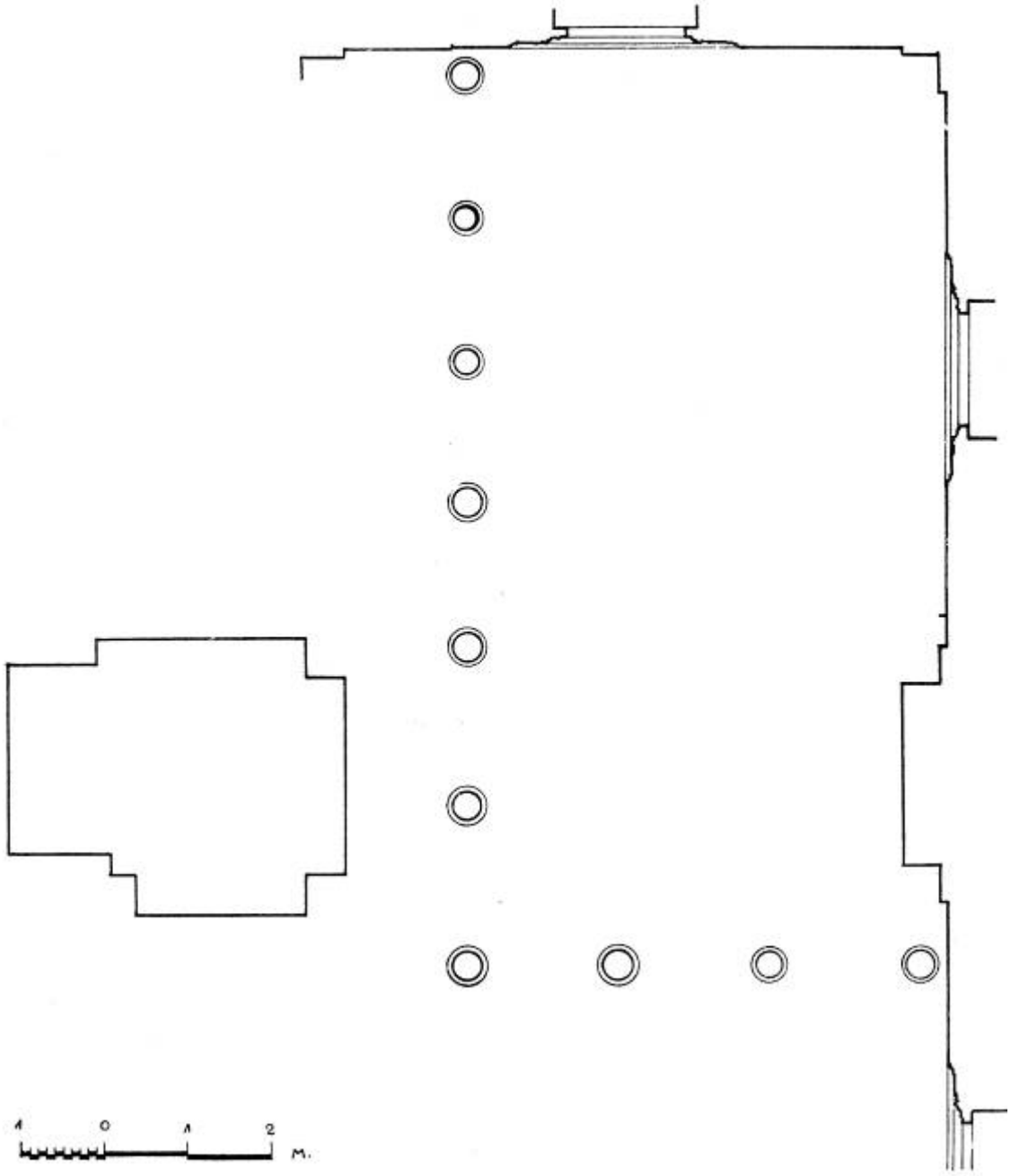

Çizim 16: İstanbul 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfili planı (Sudalı'dan)

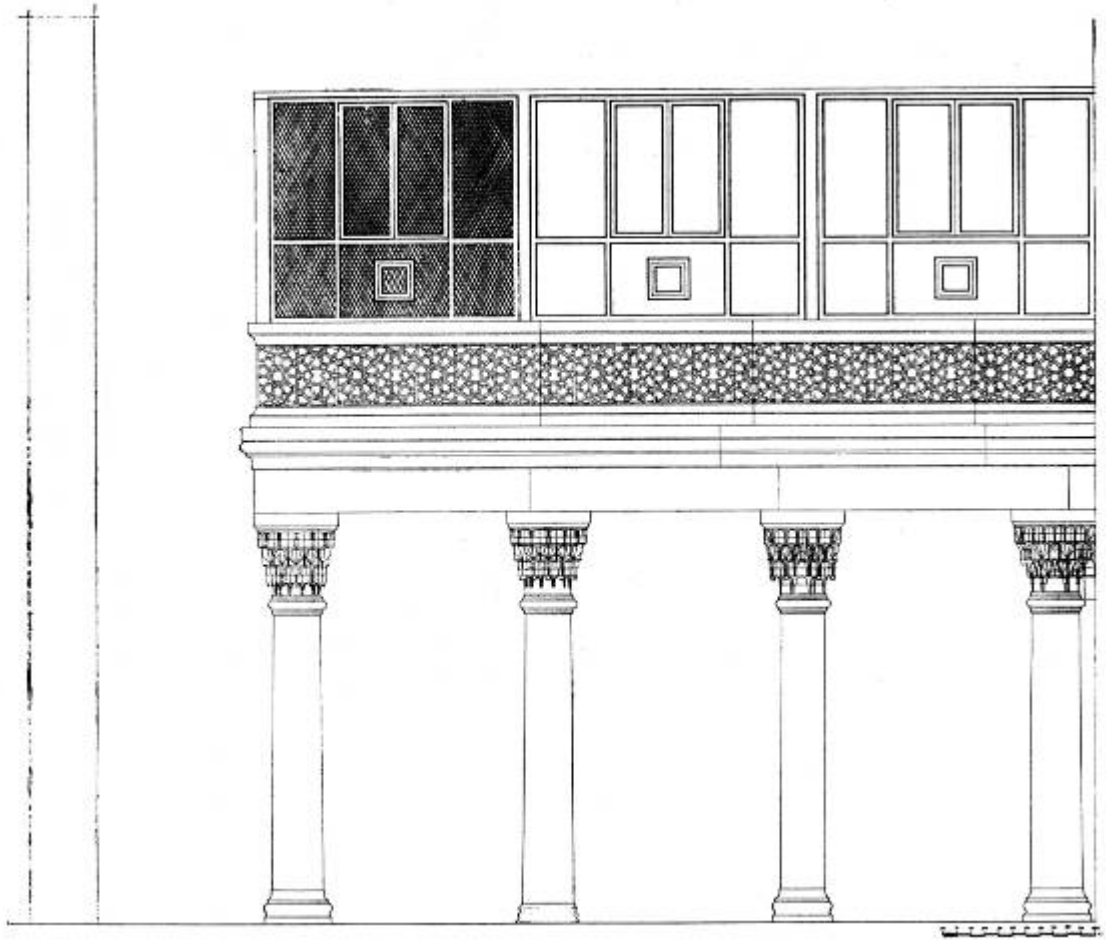

Çizim 17: İstanbul 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Sudalı'dan)

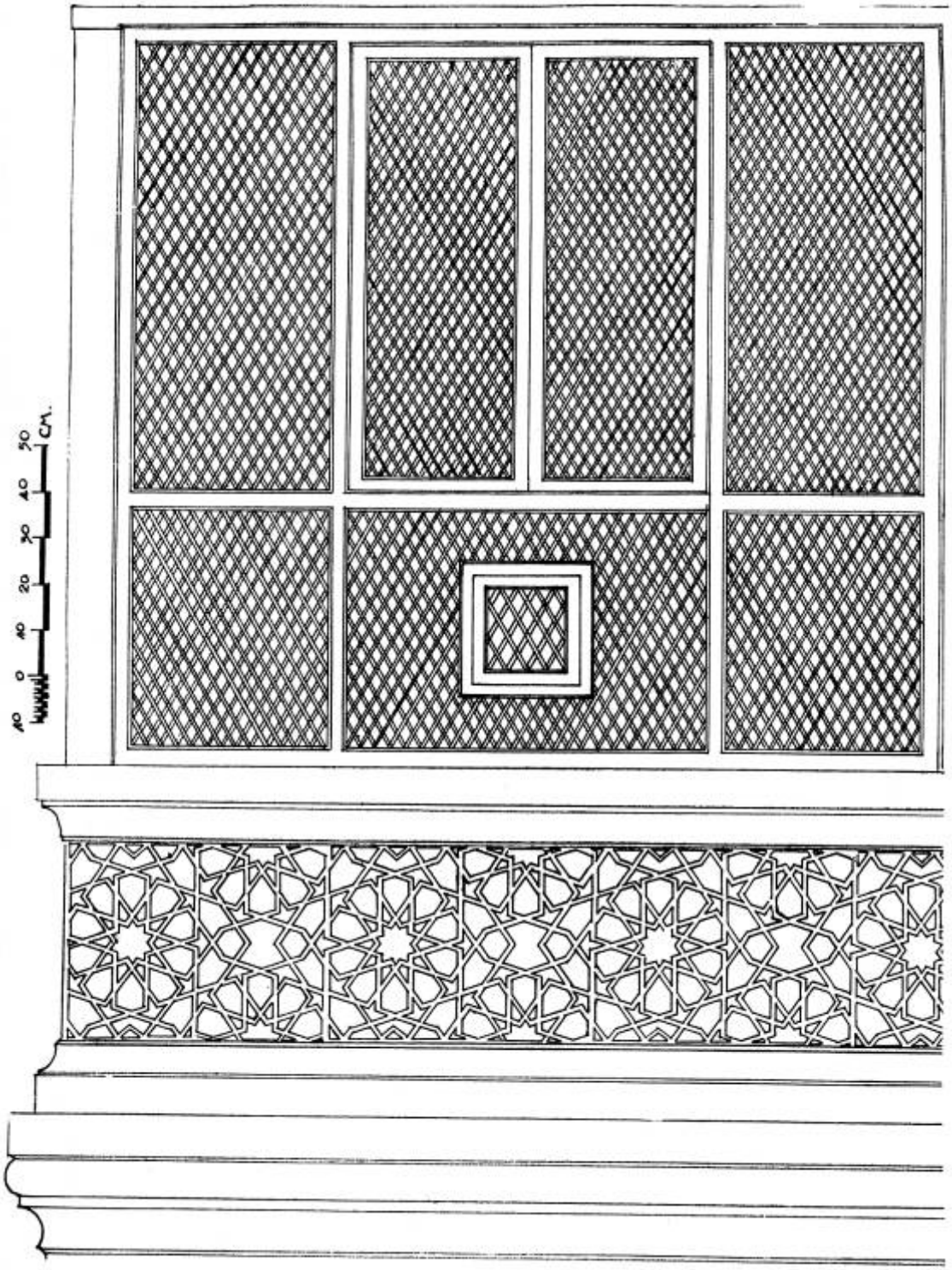

Çizim 18: İstanbul 2. Bayezıd Camisi hünkâr mahfili korkuluk ve kafes çizimi (Sudalı'dan)

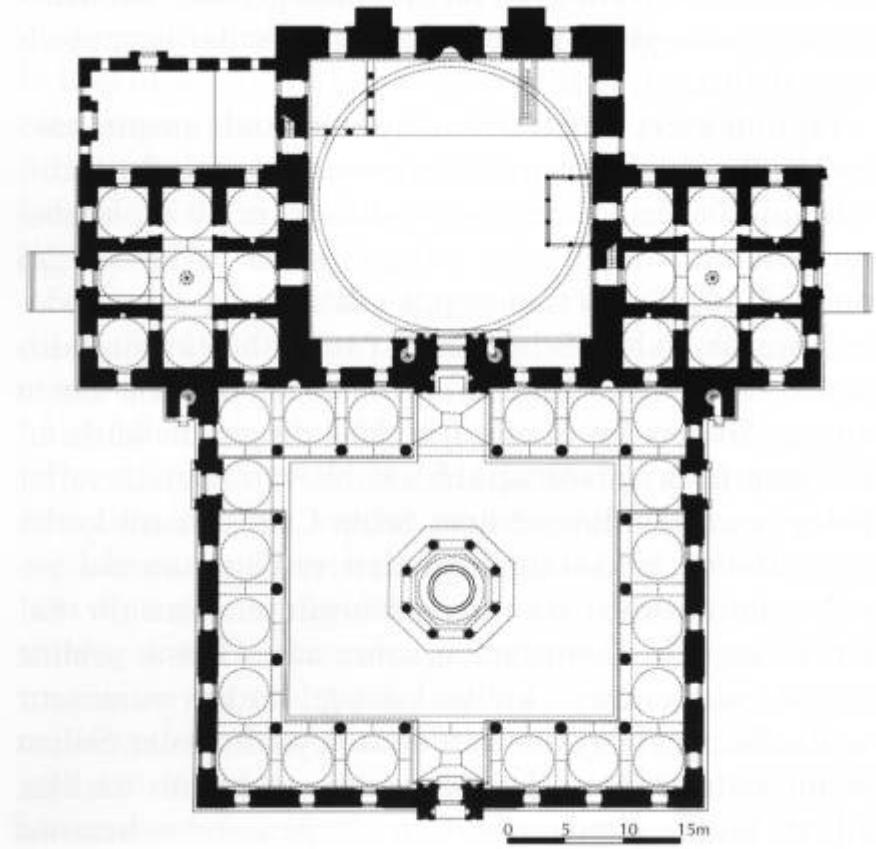

Çizim 19: İstanbul Sultan Selim Camisi planı (A. Yüksel'den)

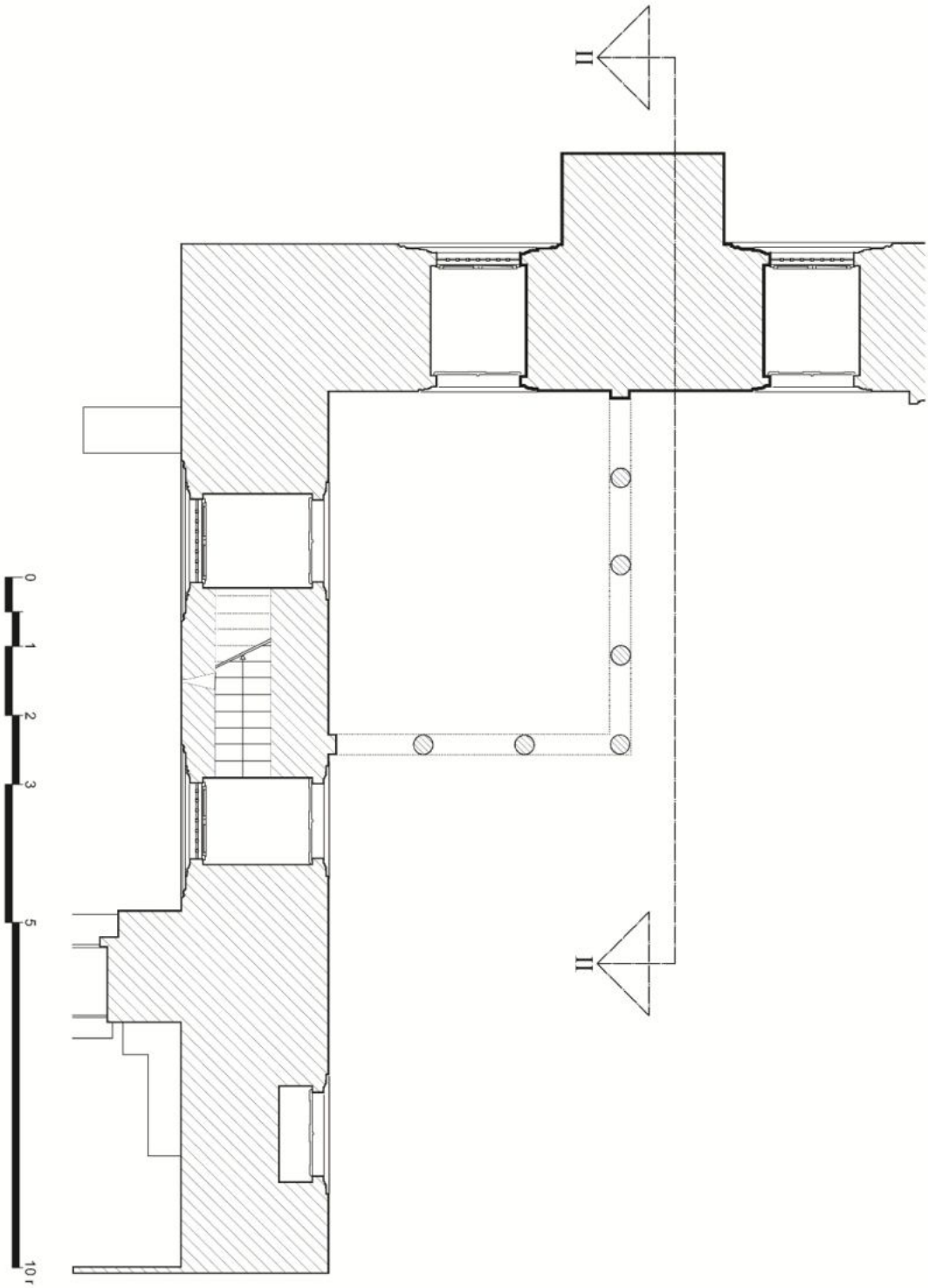

Çizim 20: İstanbul Sultan Selim Camisi, hünkâr mahfili zemin kat planı (Çetinaslan).

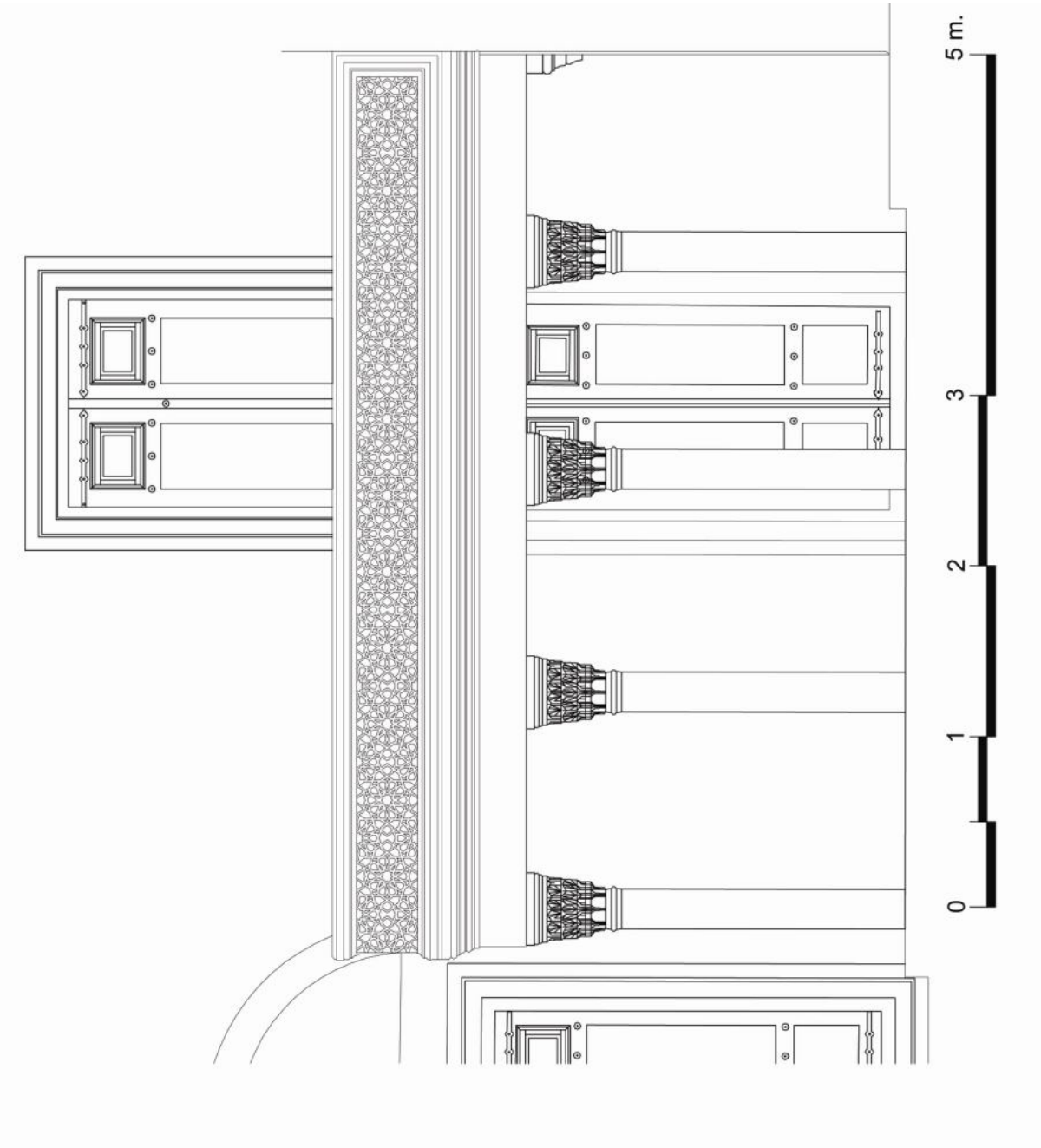

Çizim 21: İstanbul Sultan Selim Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin görünüşü (Çetinaslan).

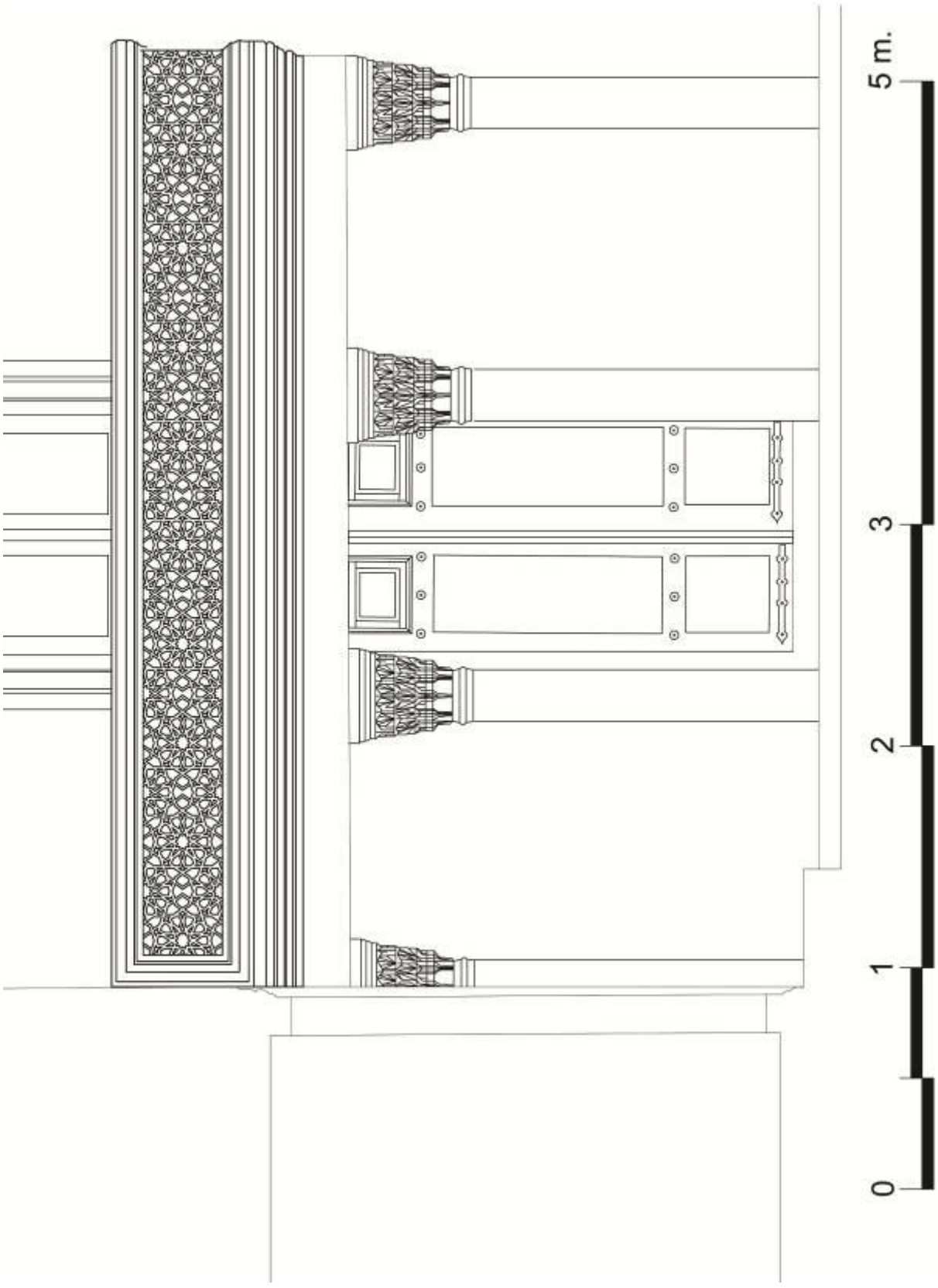

Çizim 22: İstanbul Sultan Selim Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephesinin görünüşü (Çetinaslan).

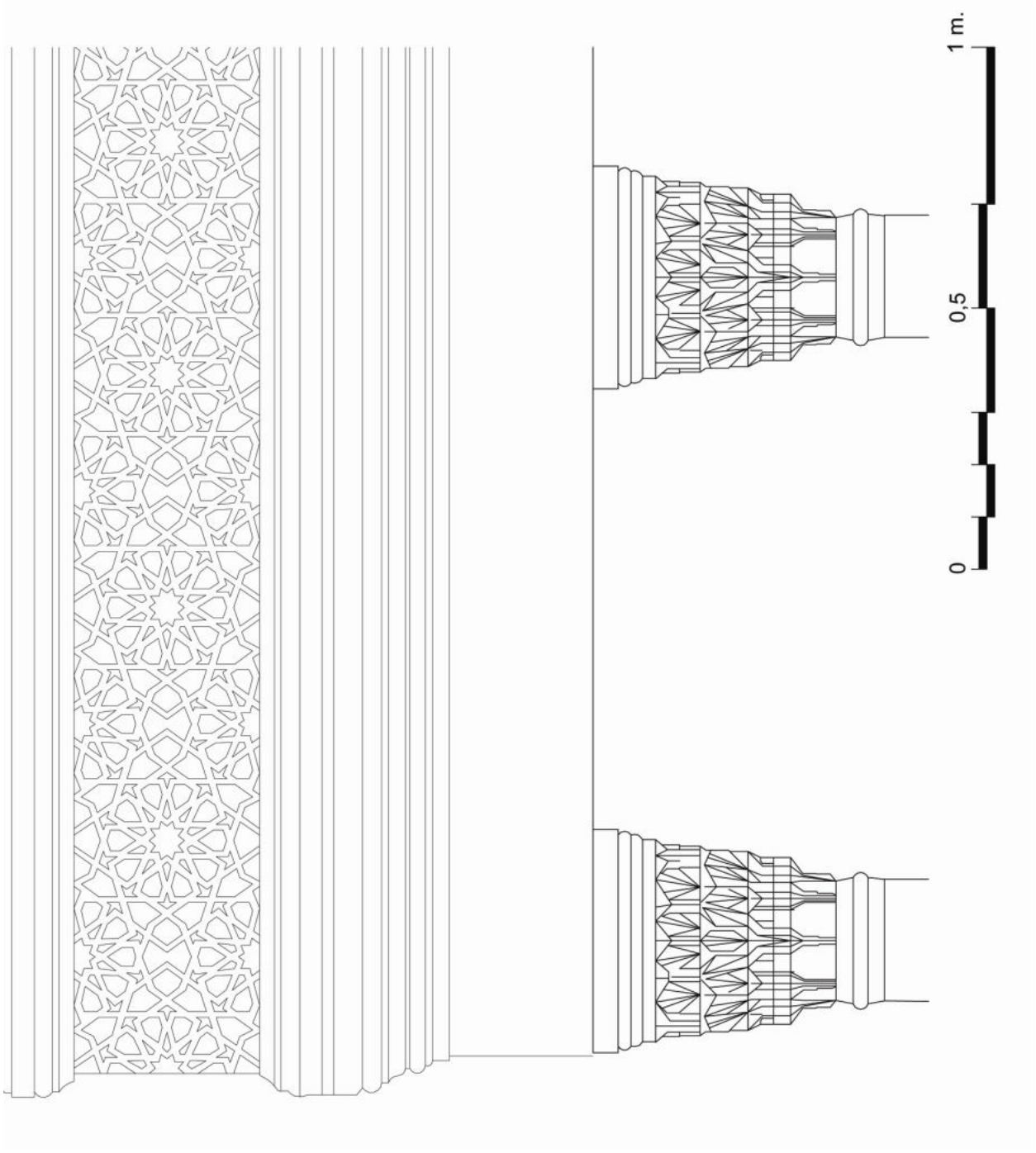

Çizim 23: İstanbul Sultan Selim Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve sütun başlığının görünüşü (Çetinaslan).

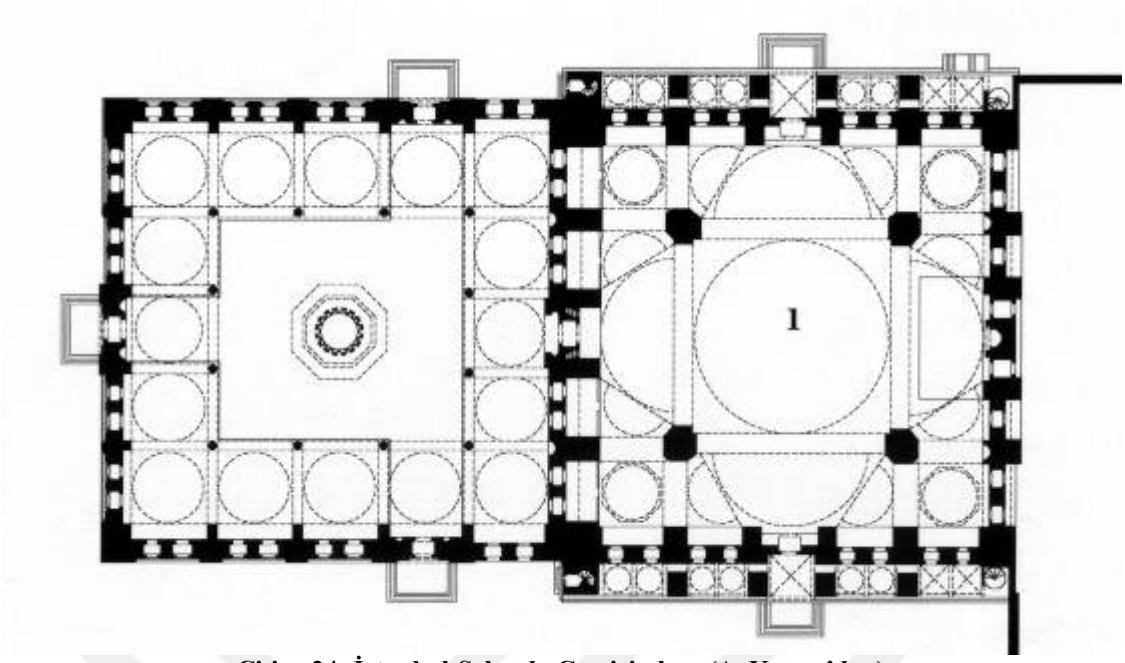

Çizim 24: İstanbul Şehzade Camisi planı (A. Kuran'dan)

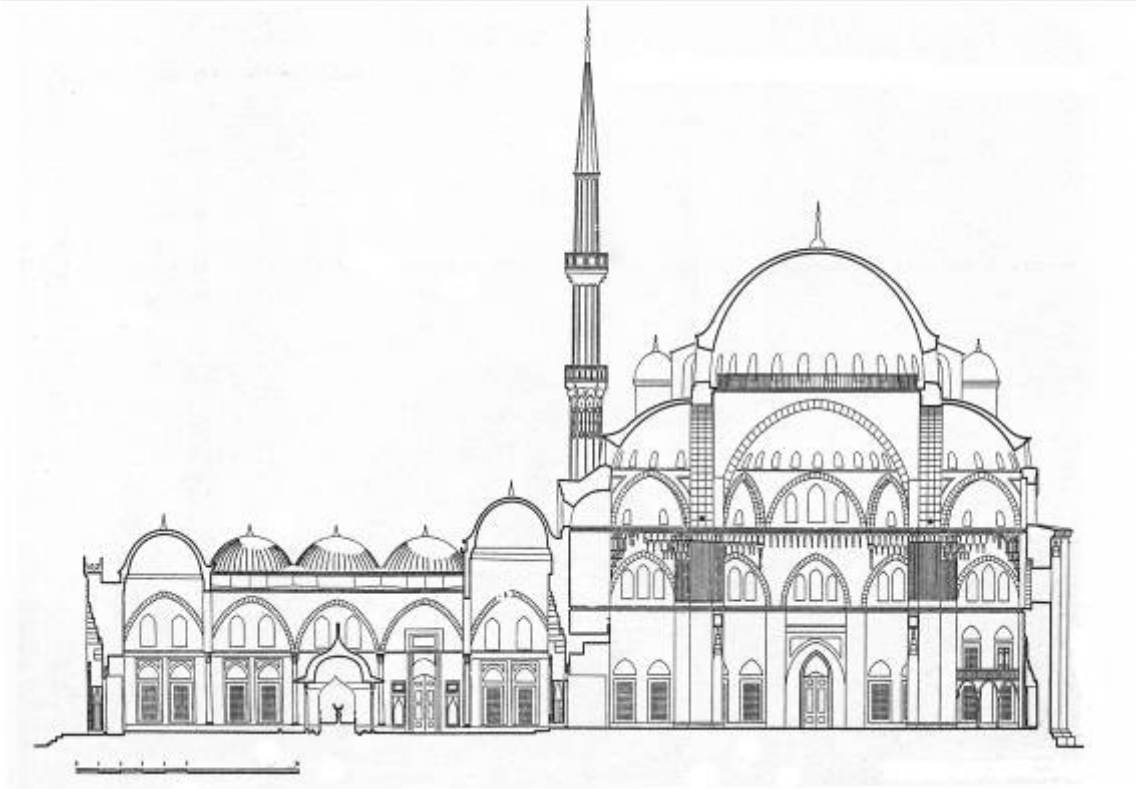

Çizim 25: İstanbul Şehzade Camisi kesiti (Sözen'den).

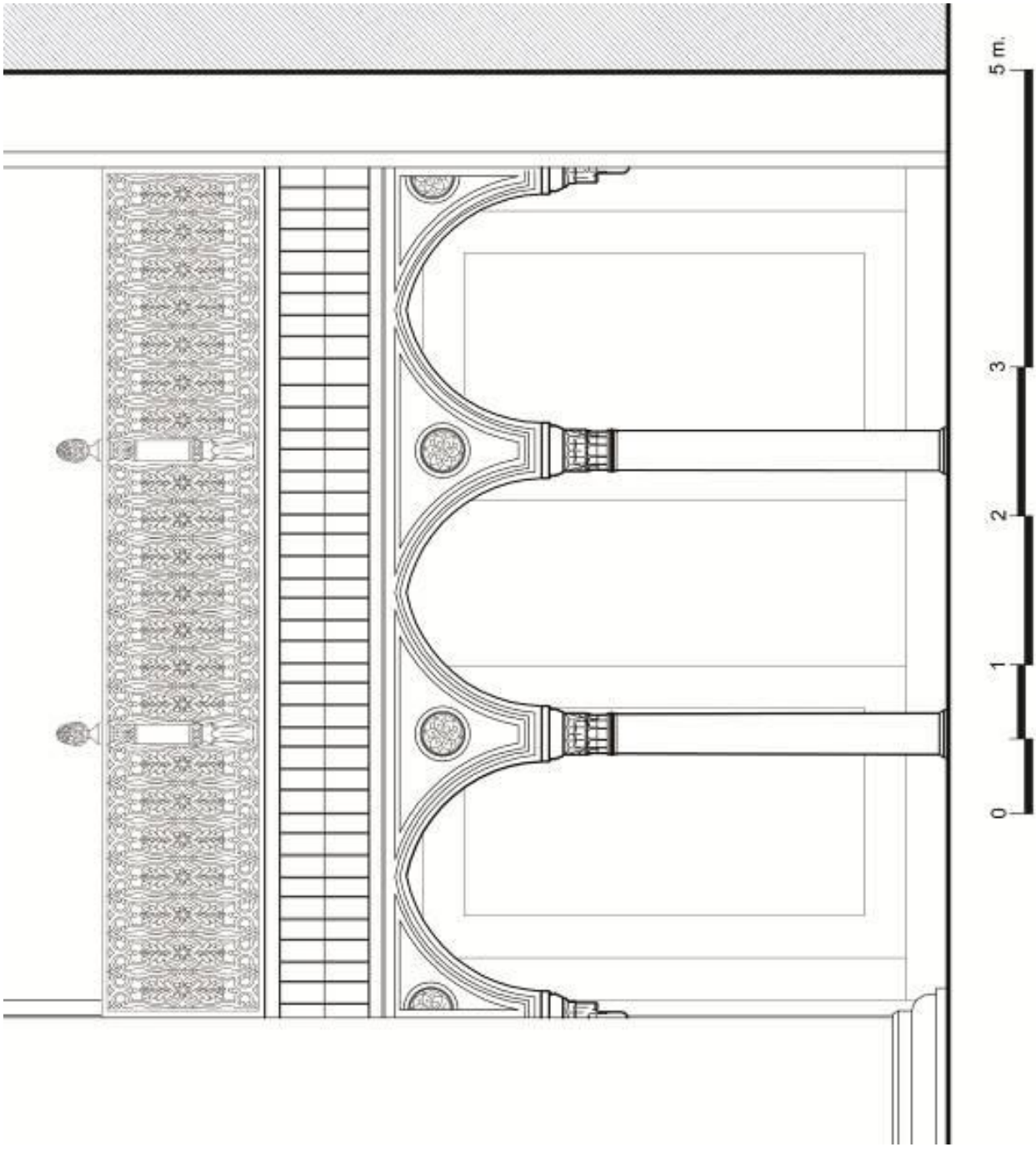

Çizim 26: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesinin görünüşü (Çetinaslan).

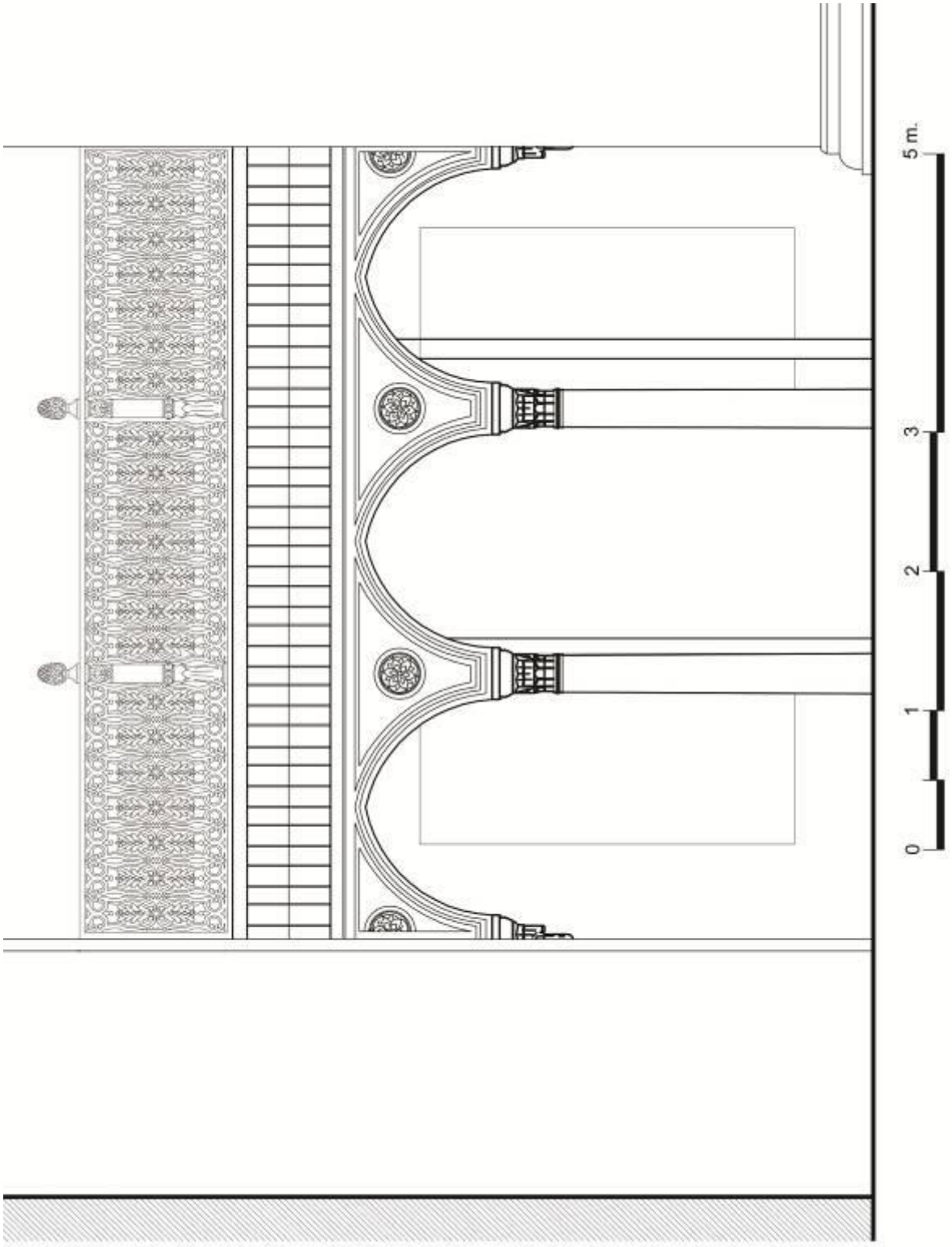

Çizim 27: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephesinin görünüşü (Çetinaslan).

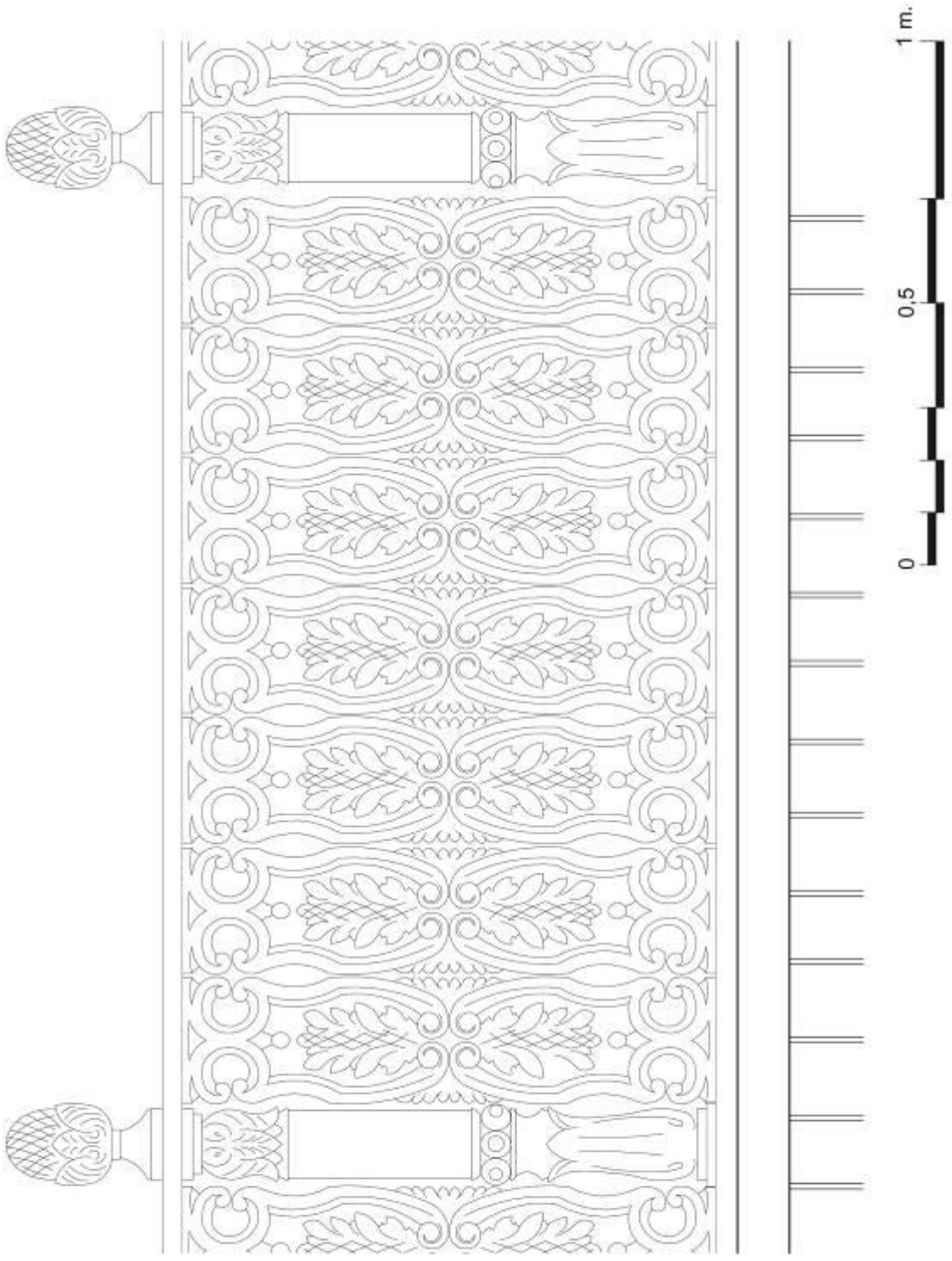

Çizim 28: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili ahşap kafesinin görünüşü (Çetinaslan).

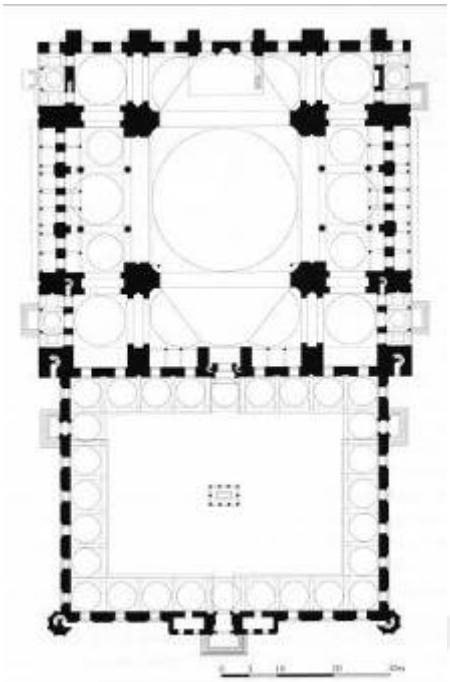

Çizim 29: İstanbul Süleymaniye Camisi planı (A. Kuran'dan)

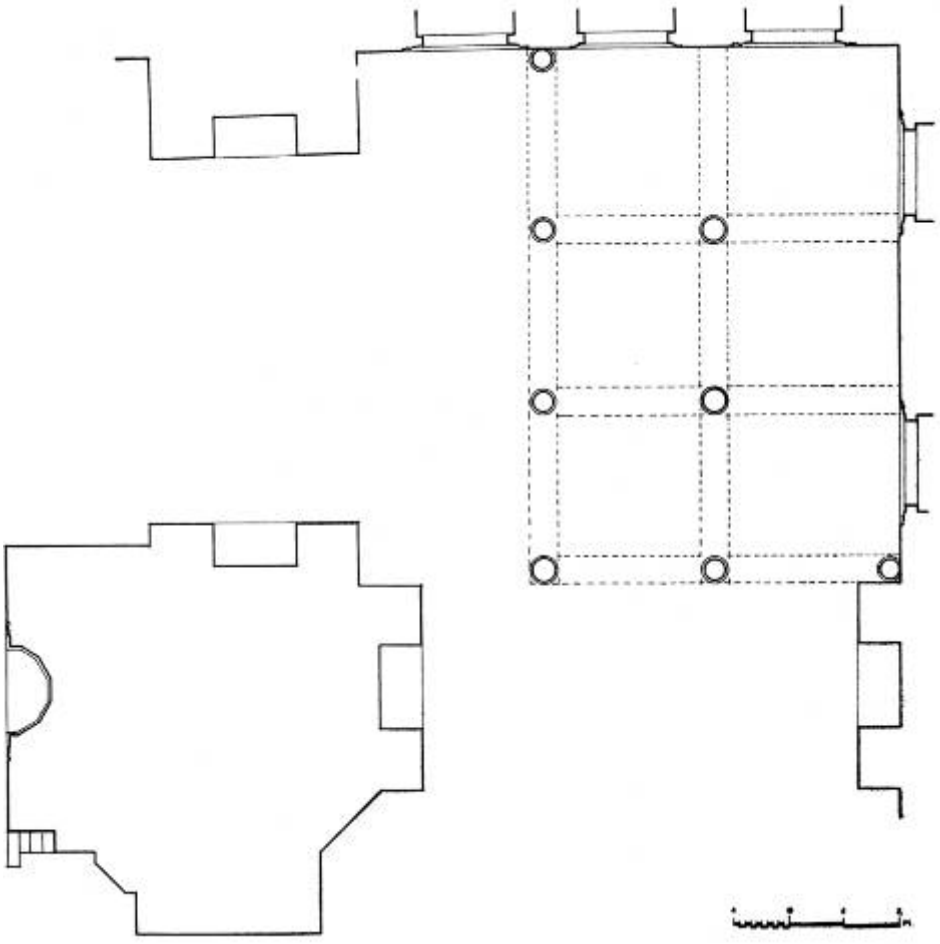

Çizim 30: İstanbul Süleymaniye Camisi hünkâr mahfili planı (Sudalı'dan)

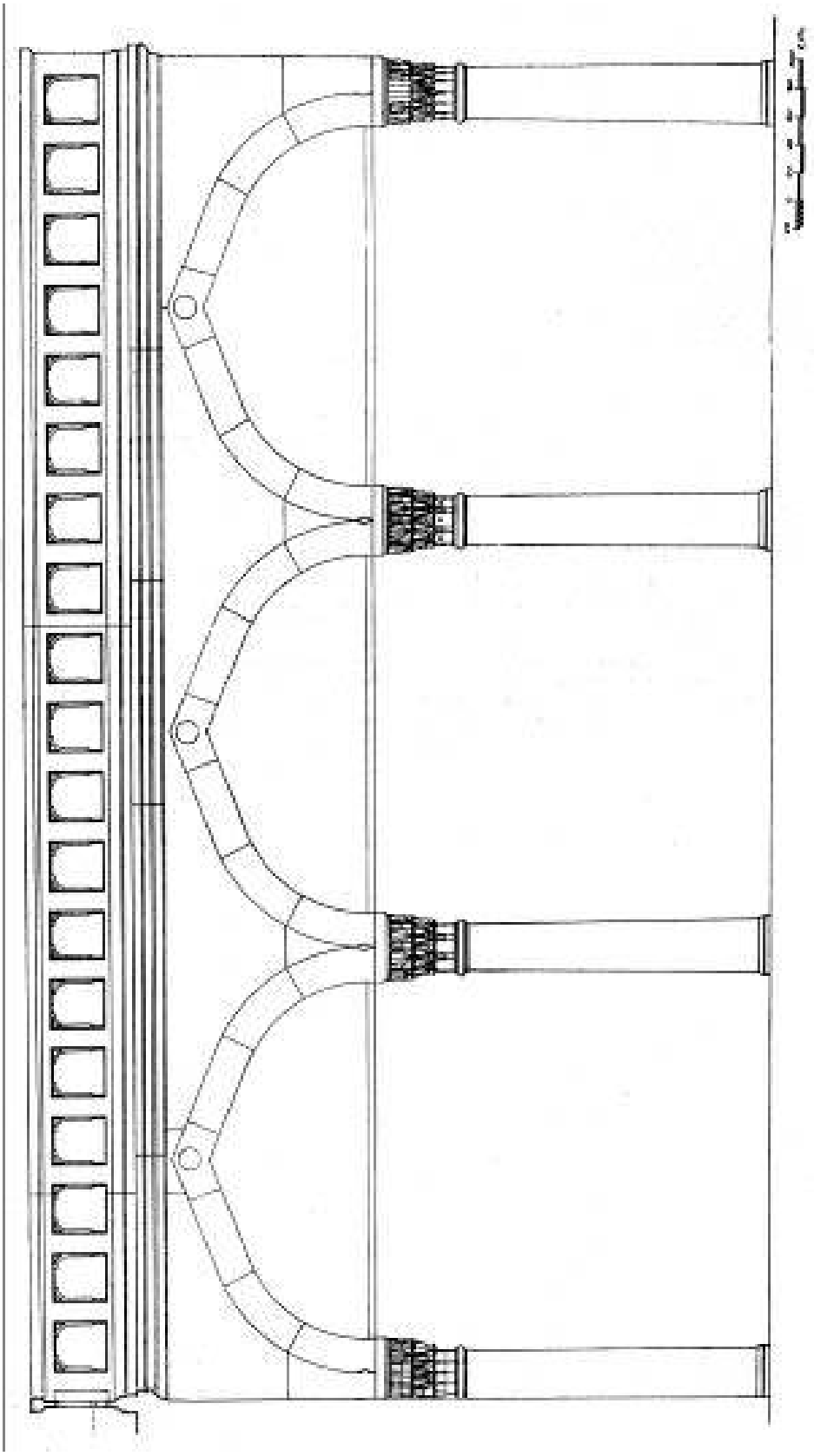

Çizim 31: İstanbul Süleymaniye Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Sudalı'dan)

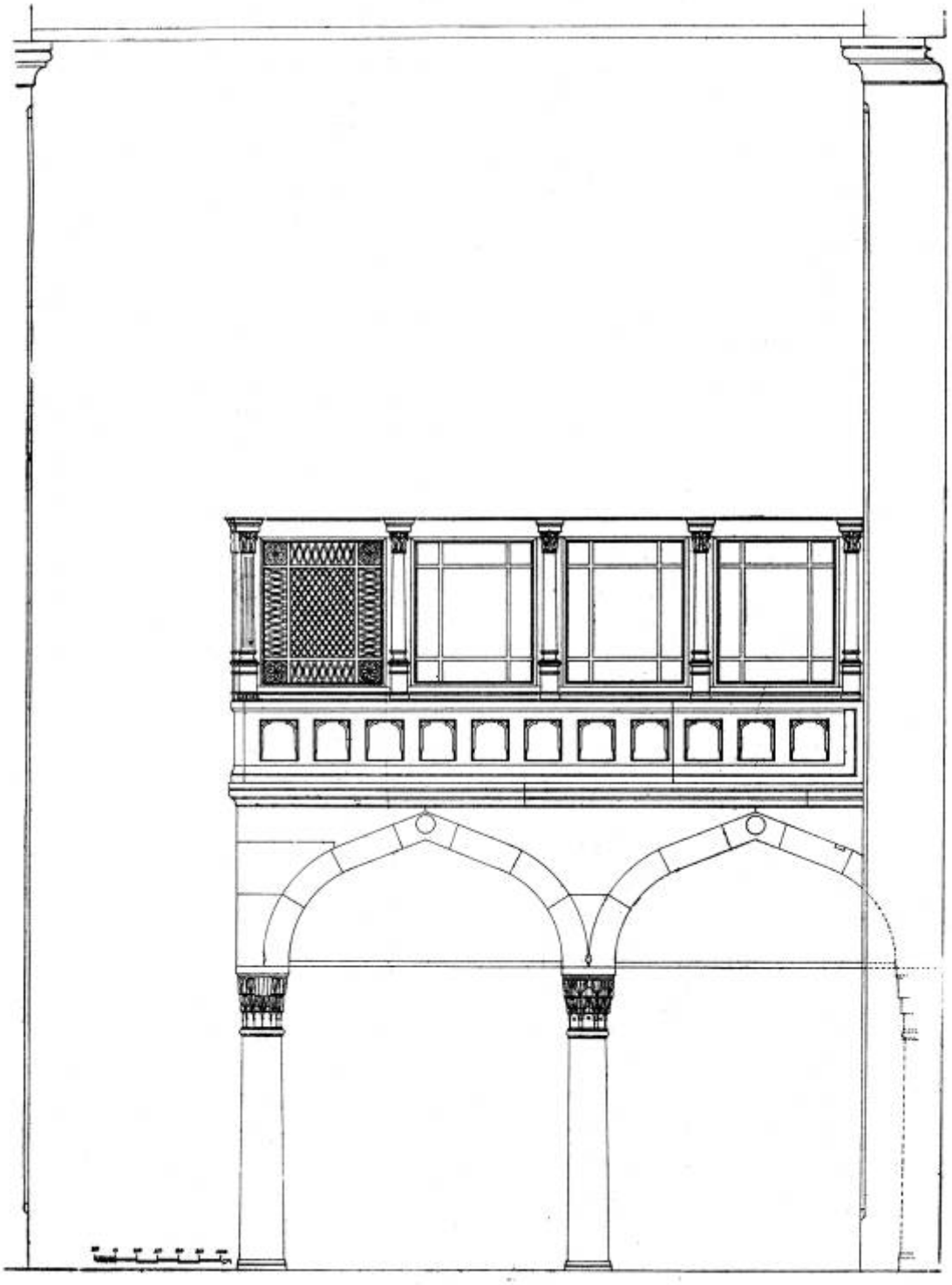

Çizim 32: İstanbul Süleymaniye Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Sudalı'dan)

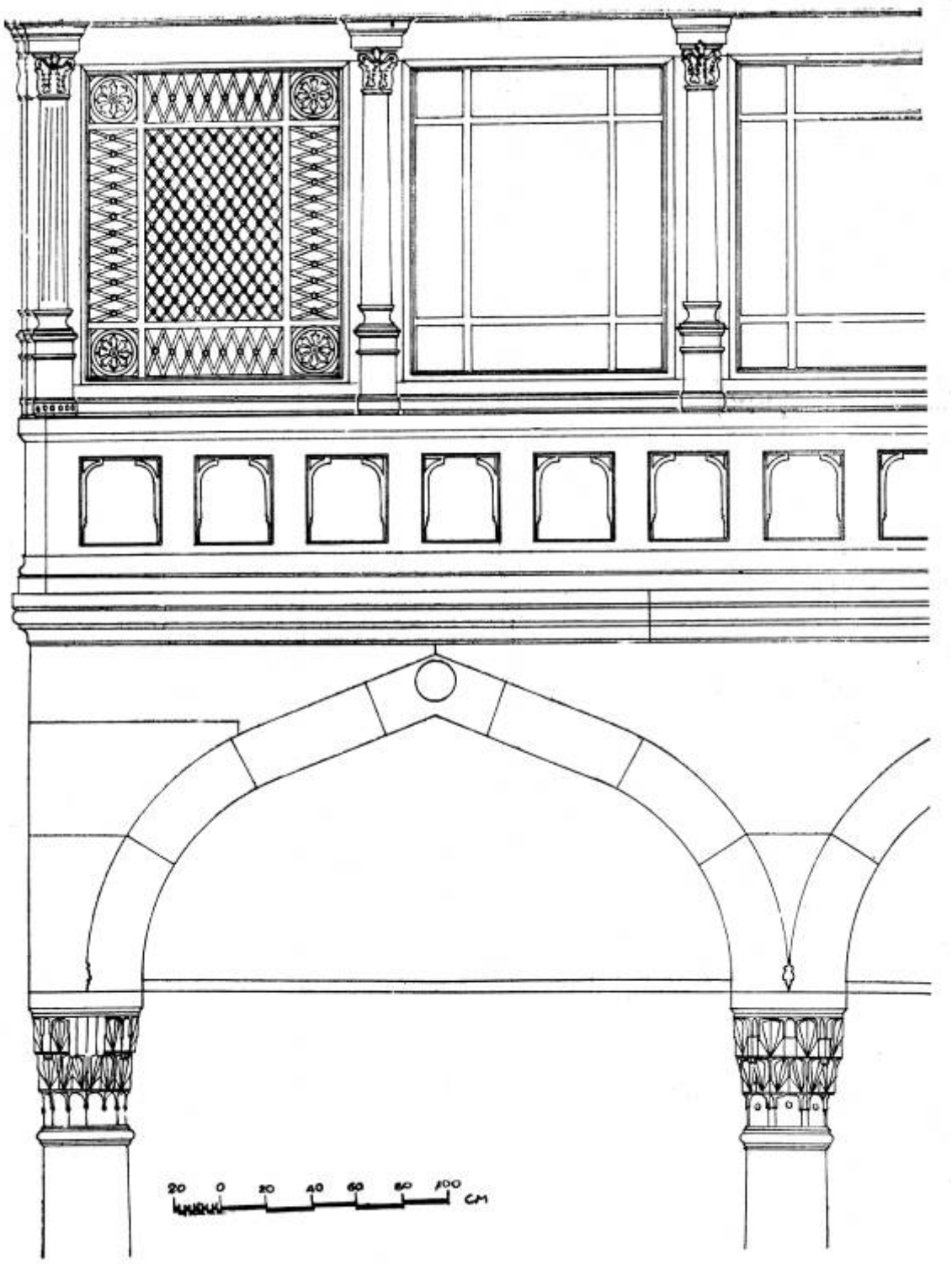

Çizim 33: İstanbul Süleymaniye Camisi hünkâr mahfili korkuluk ve kafes görünüşü (Sudalı'dan)

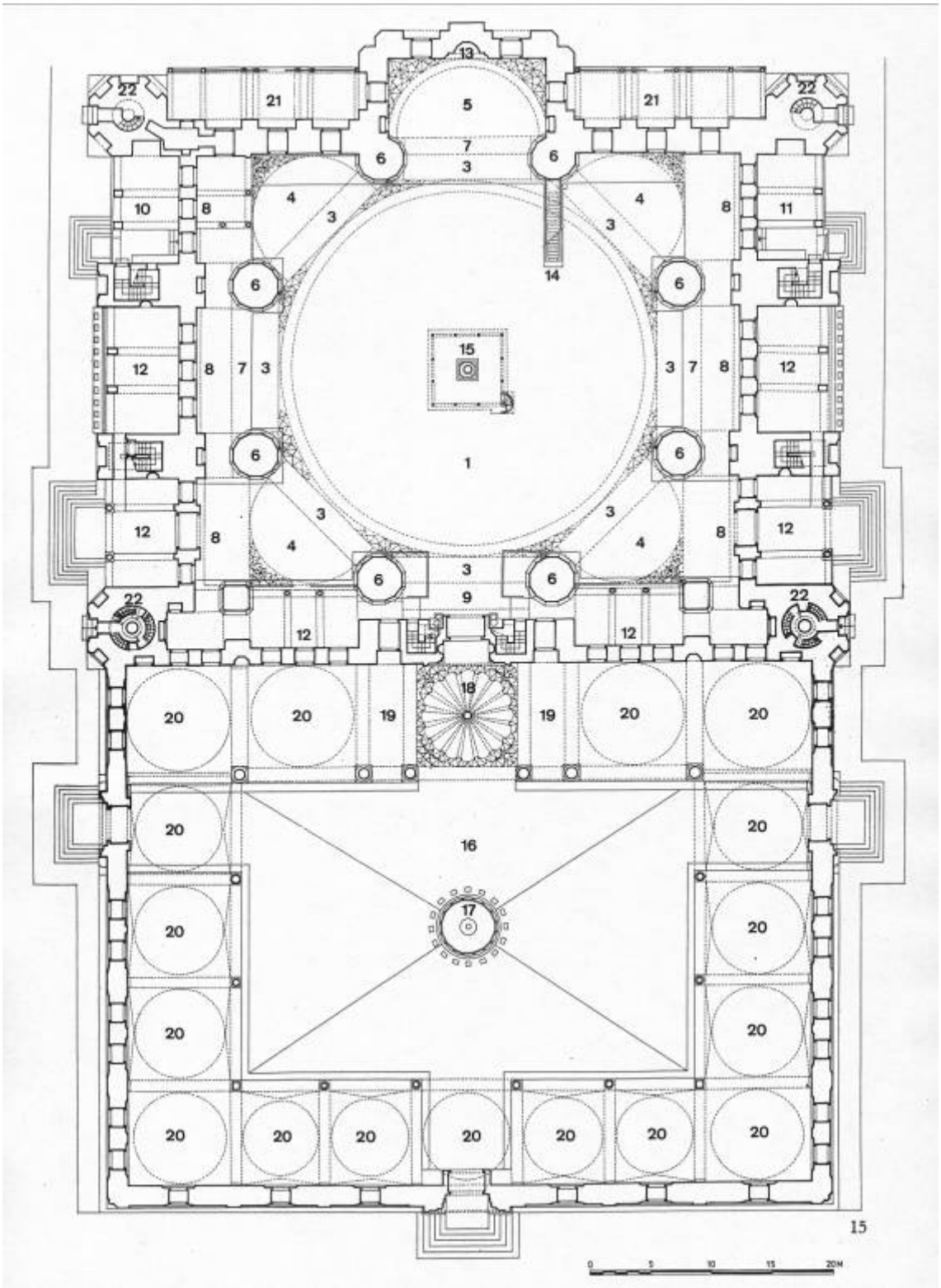

Çizim 34: Edirne Selimiye Camisi planı (Kuban'dan).

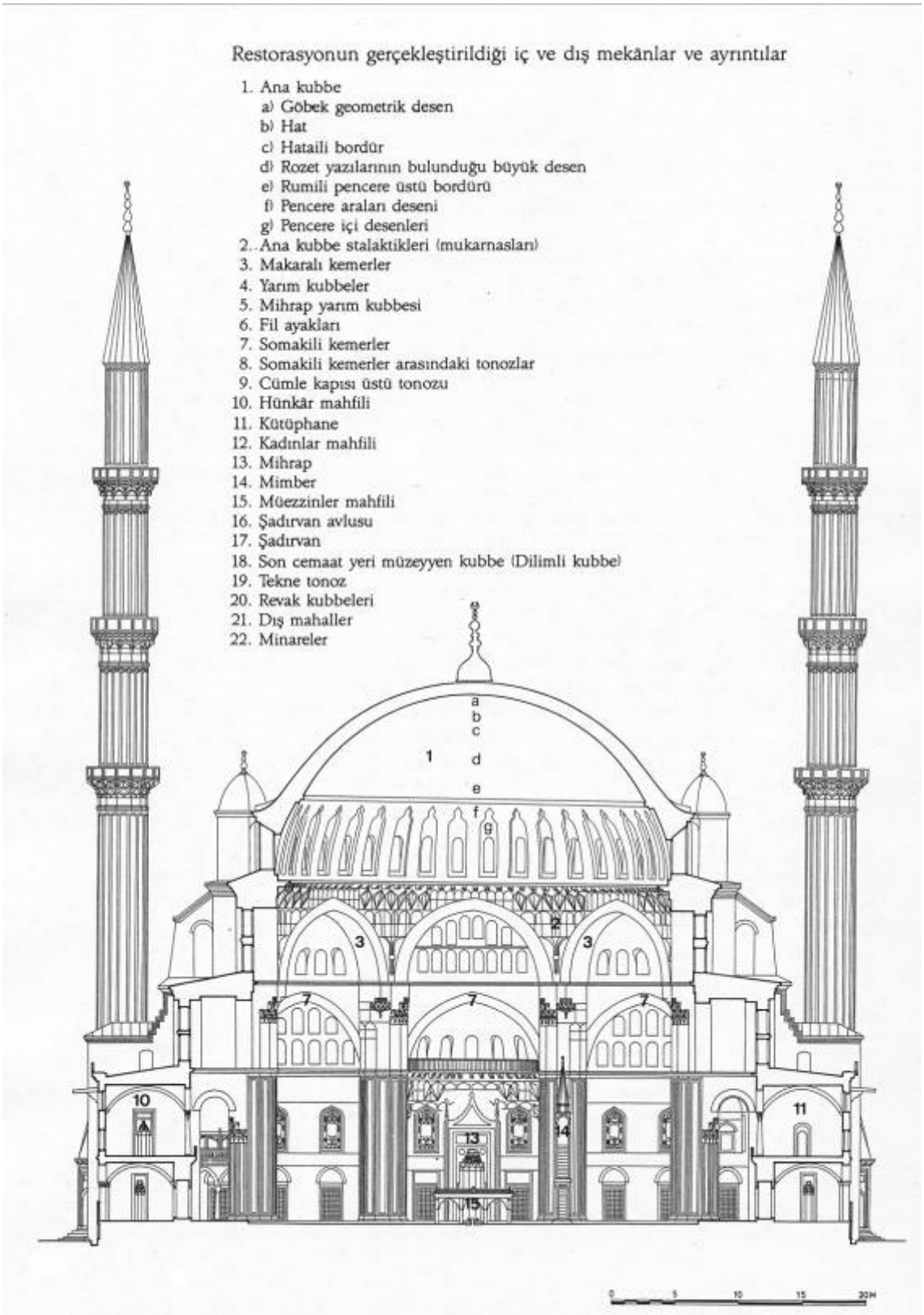

Çizim 35: Edirne Selimiye Camisi kesiti (Kuban'dan).

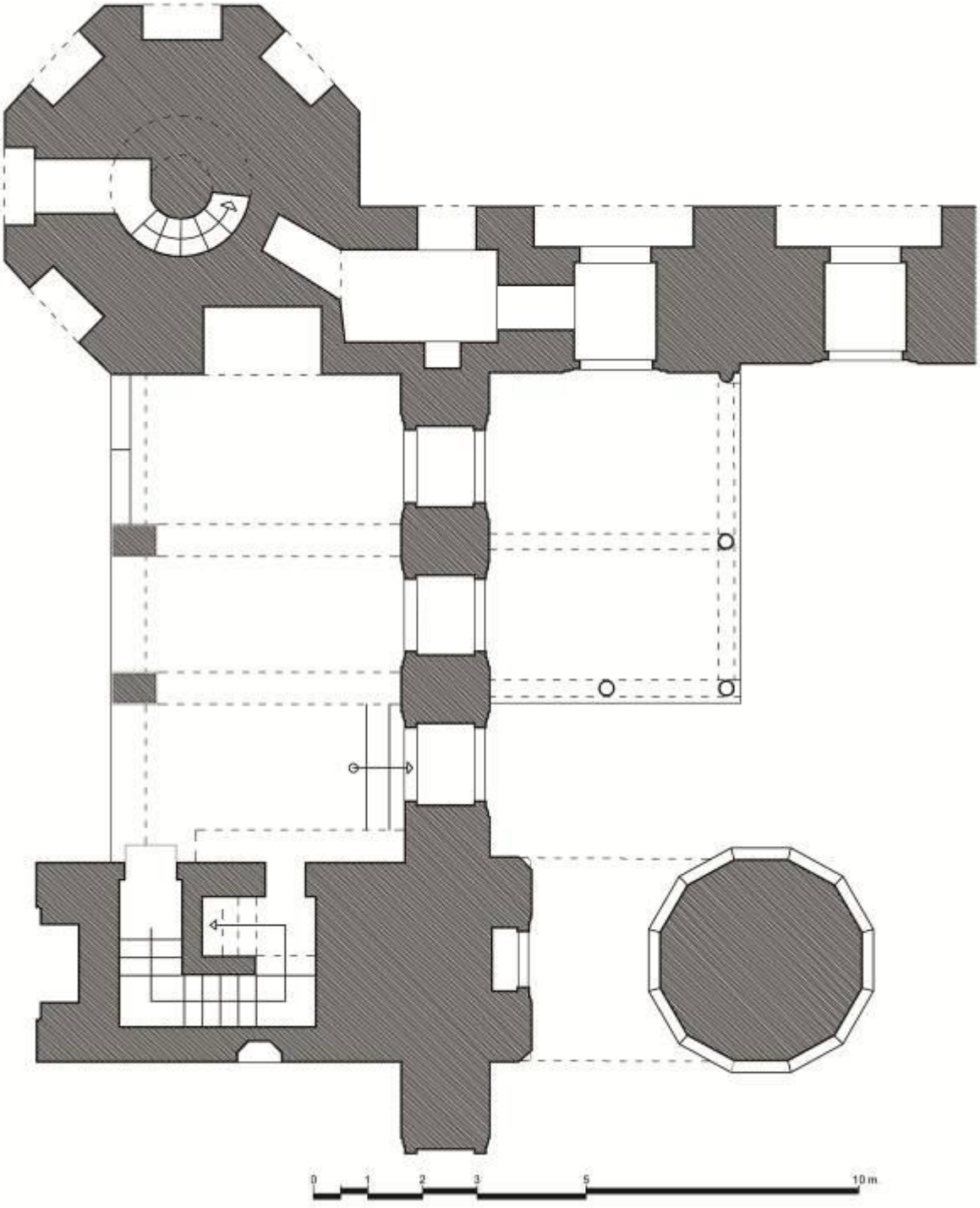

Çizim 36: Edirne Selimiye Camisi hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

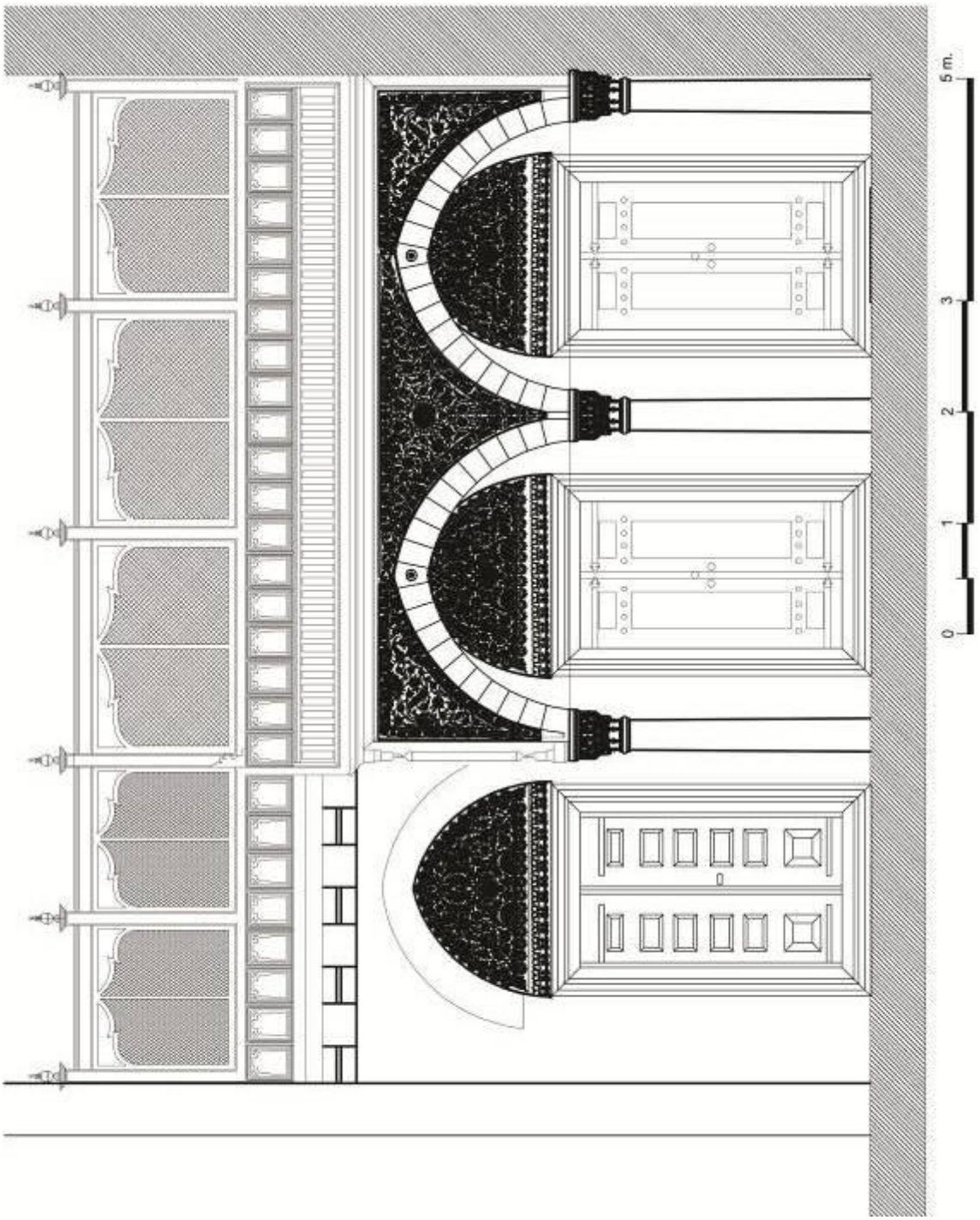

Çizim 37: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü (Çetinaslan).

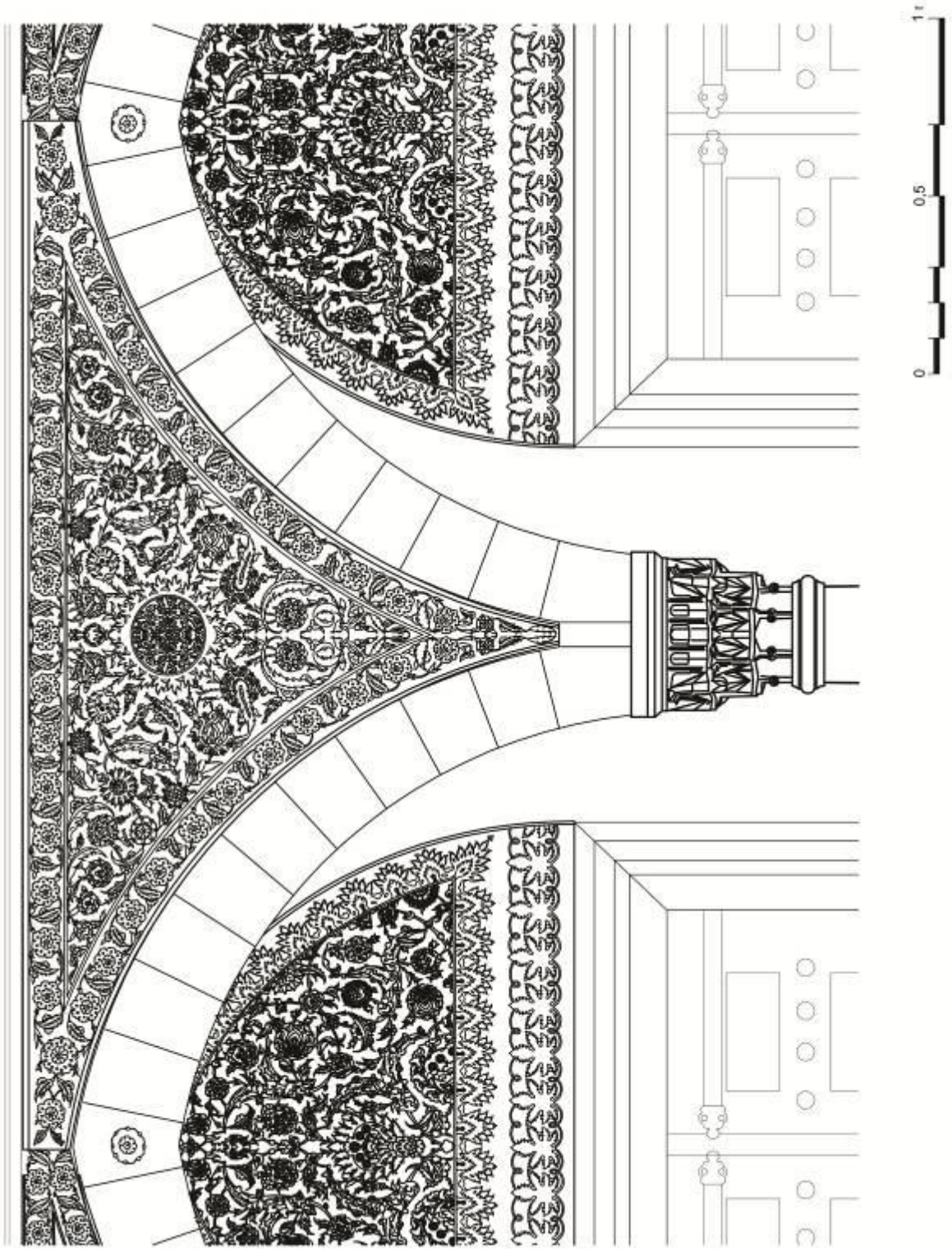

Çizim 38: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili detay görünüşü (Çetinaslan).

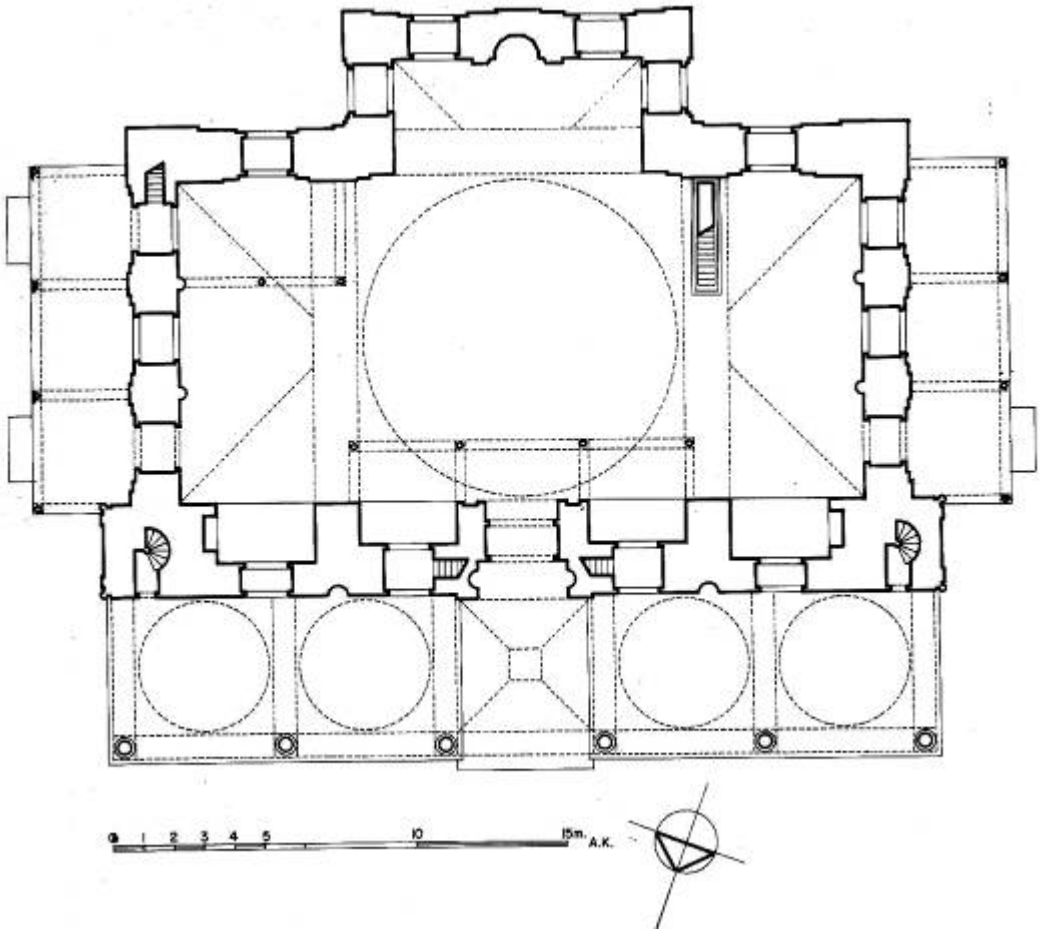

Çizim 39: Manisa Muradiye Camisi planı (Kuran'dan)

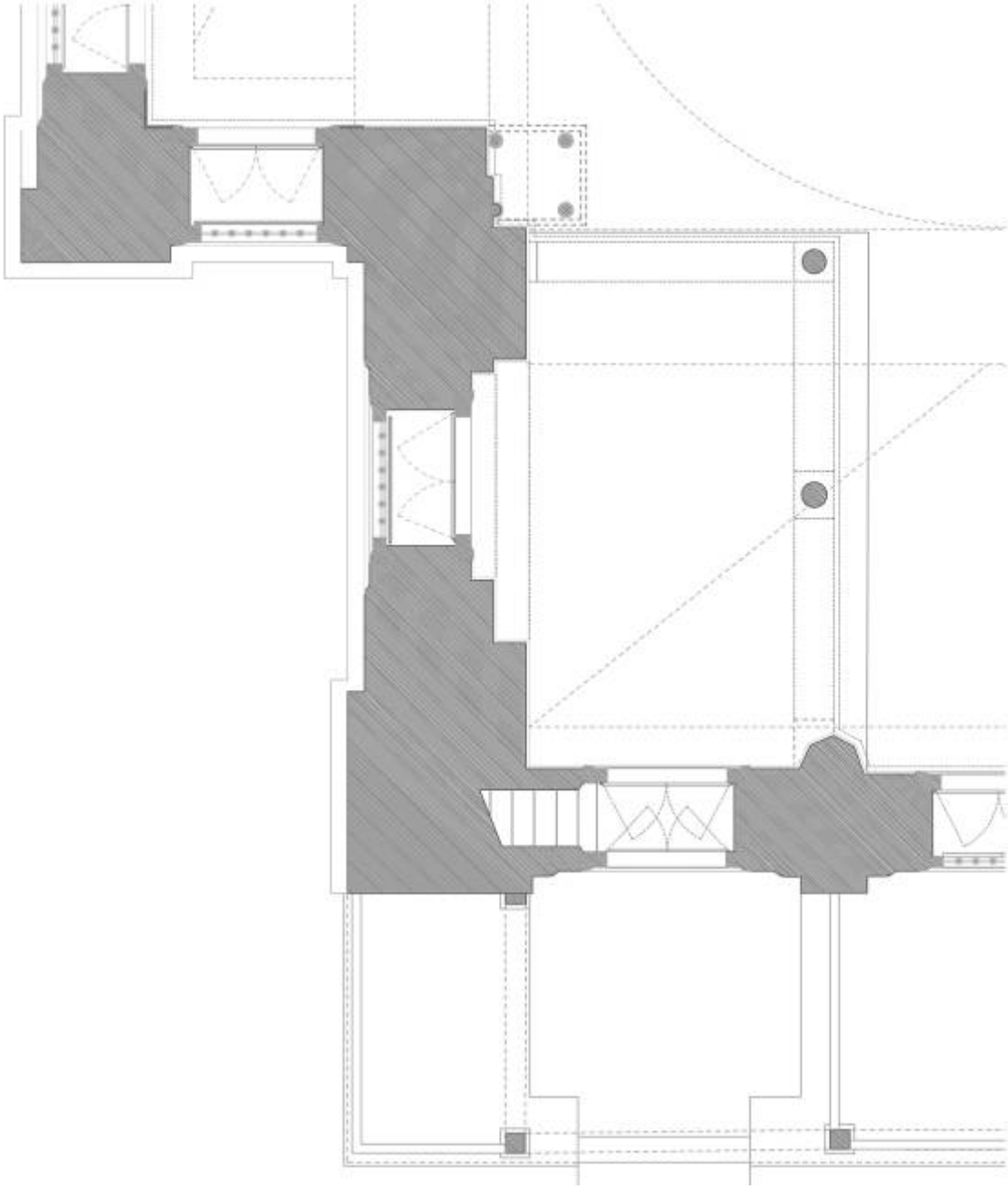

Çizim 40: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili planı (Acar'dan).

Çizim 41: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü (Acar'dan).

Çizim 42: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin genel görünüşü (Acar'dan).

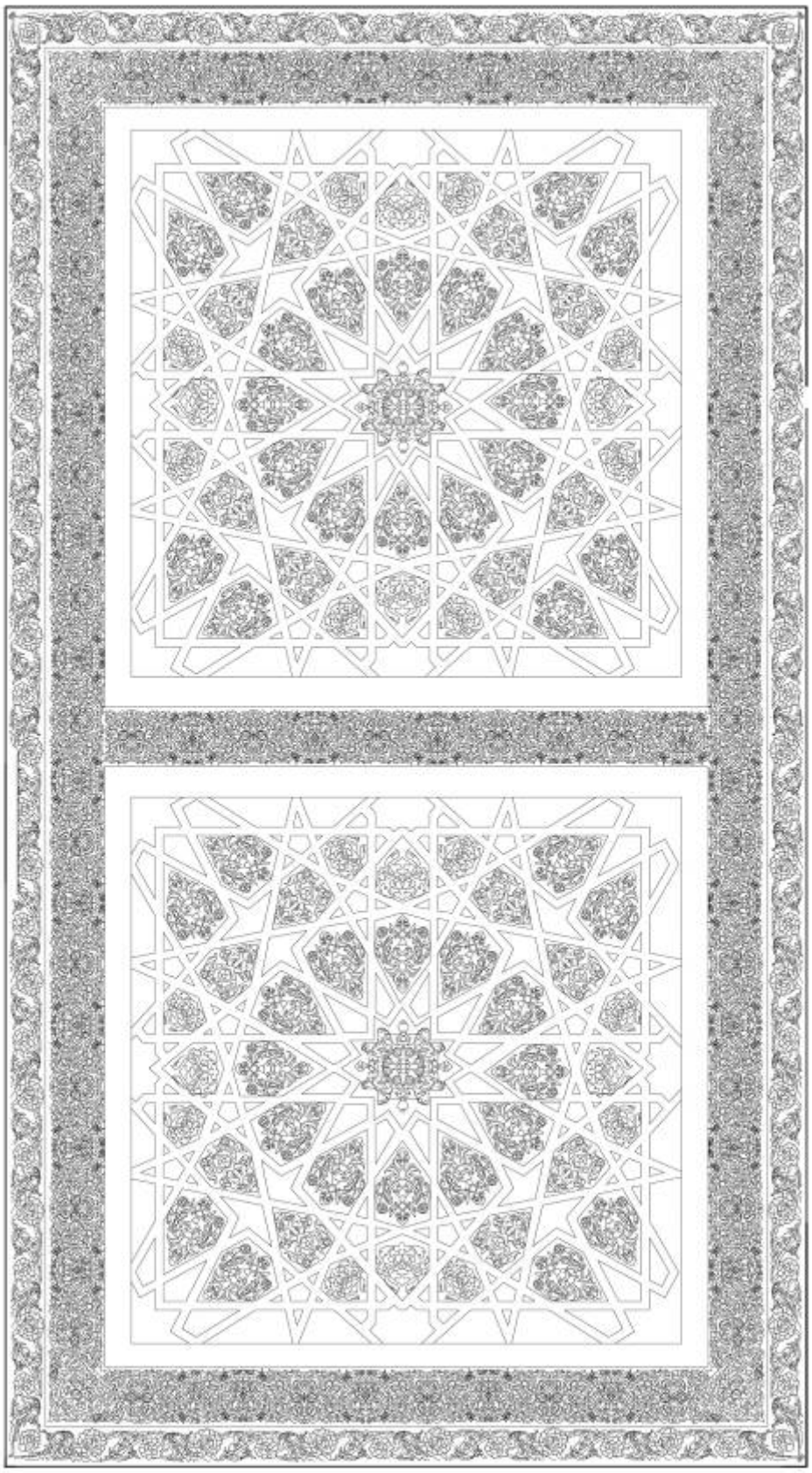

Çizim 43: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanı (Acar'dan).

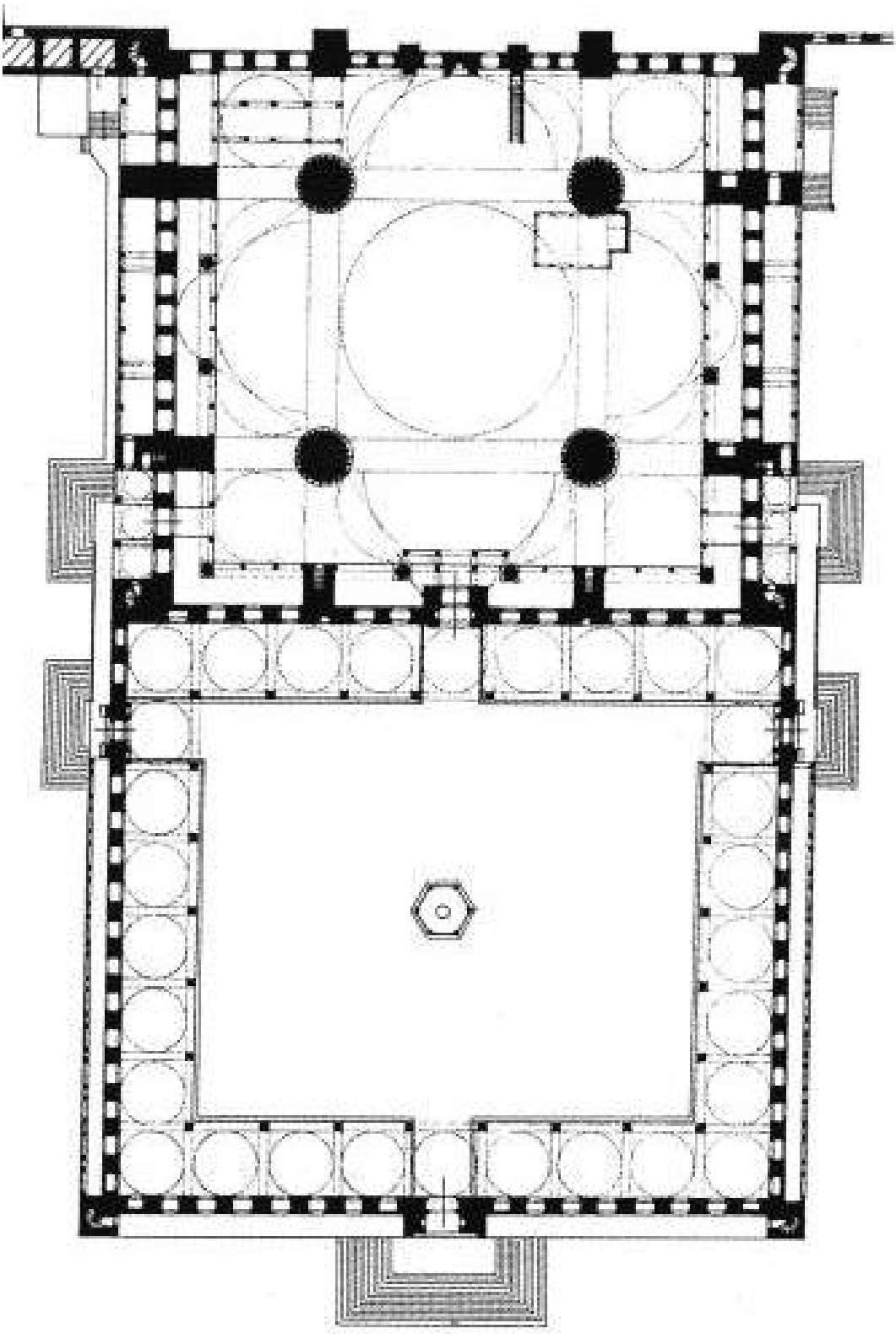

Çizim 44: İstanbul Sultan Ahmet Camisi planı (Z Nayır'dan)

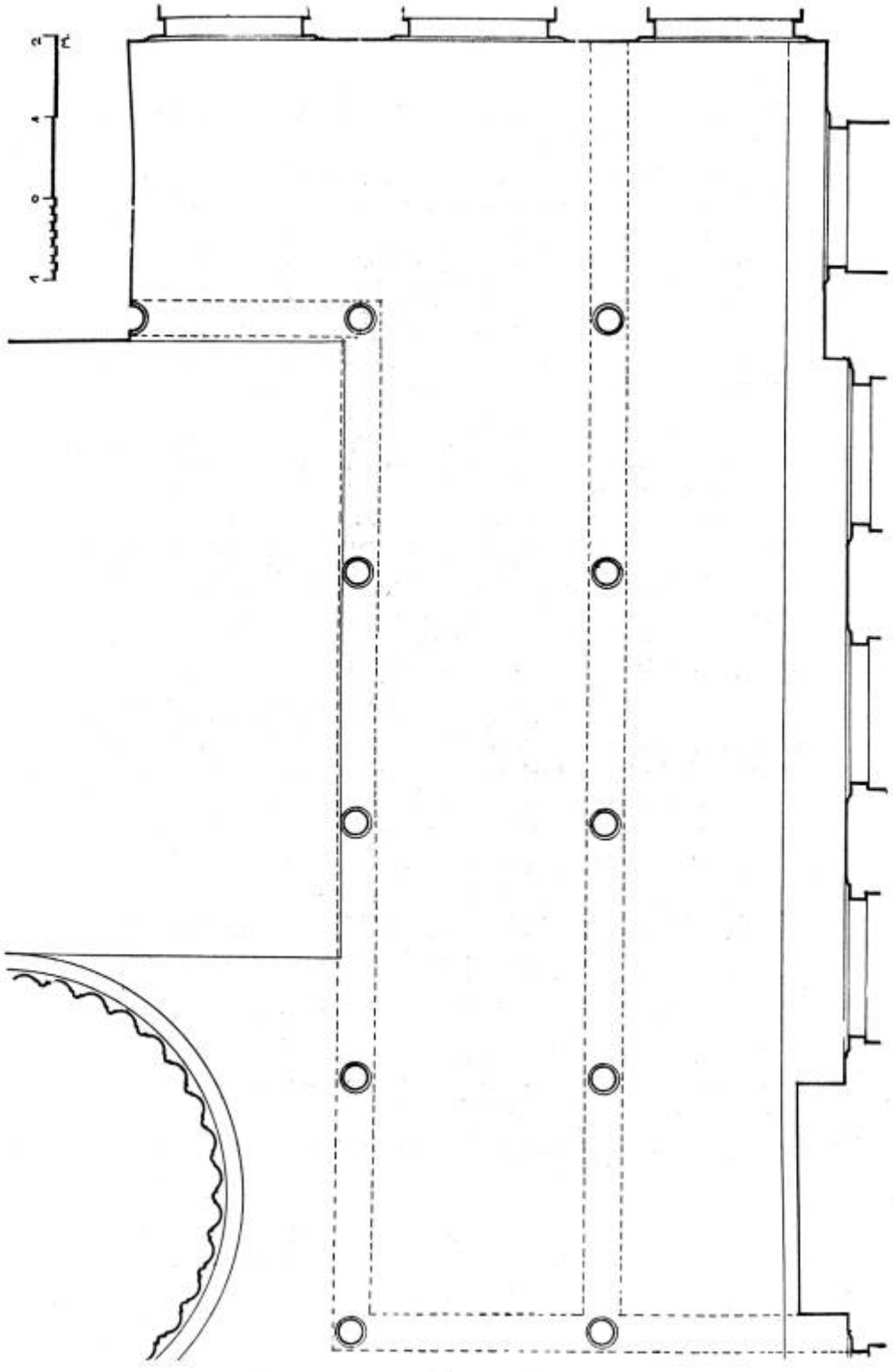

Çizim 45: İstanbul Sultan Ahmed Camisi hünkâr mahfili planı (Sudalı'dan)

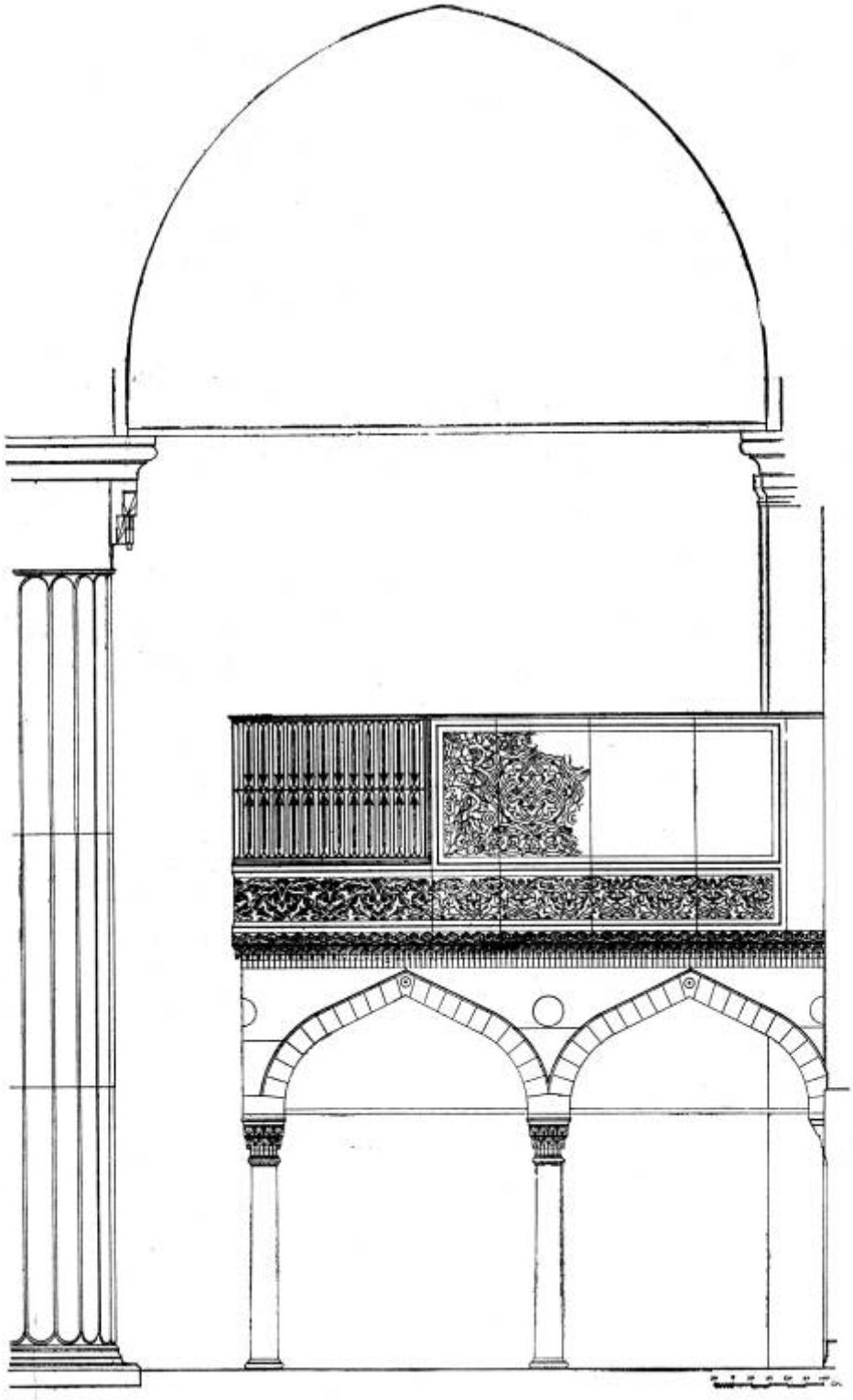

Çizim 46: İstanbul Sultan Ahmed Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Sudalı'dan

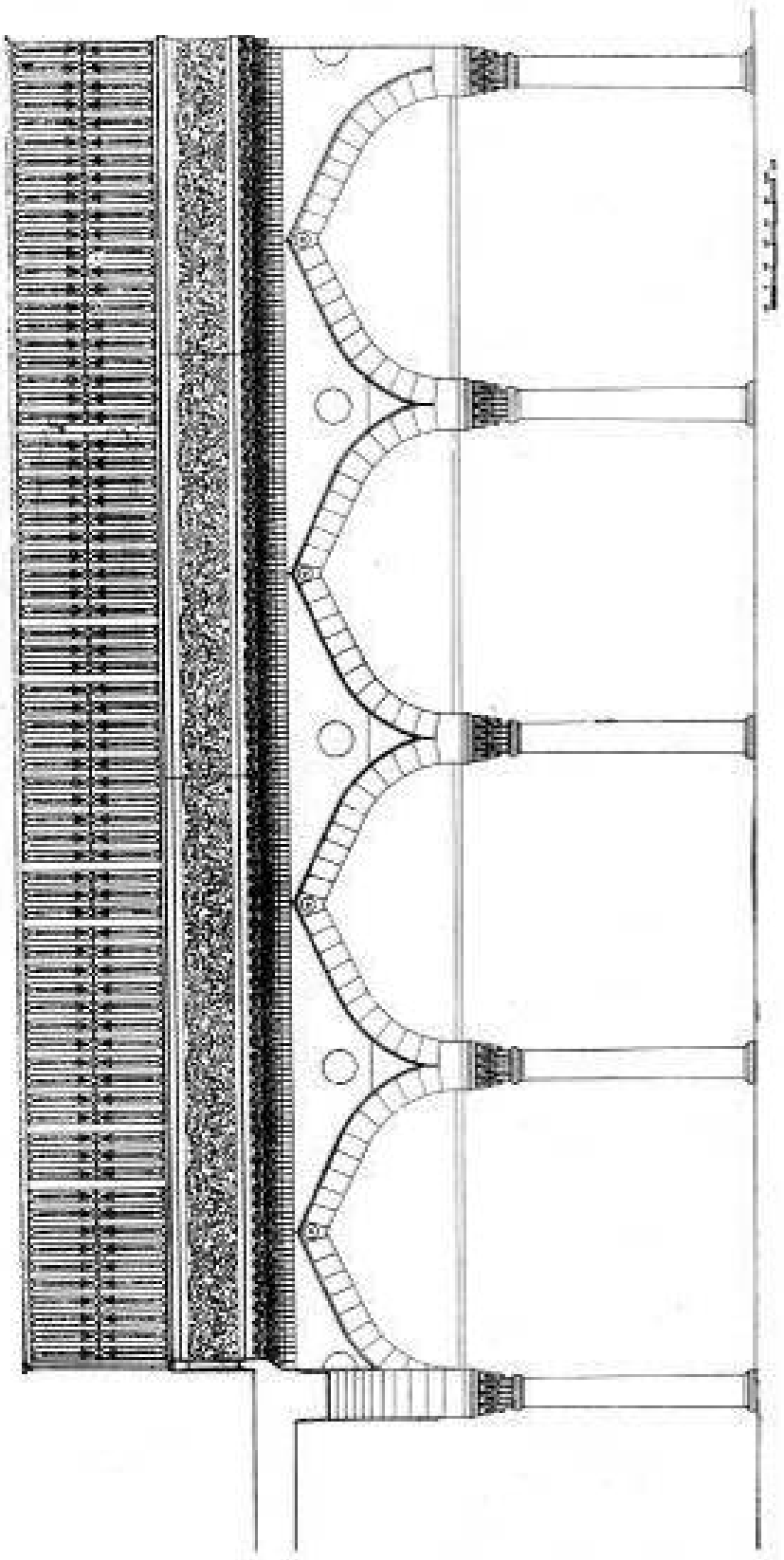

Çizim 47: İstanbul Sultan Ahmed Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Sudalı'dan

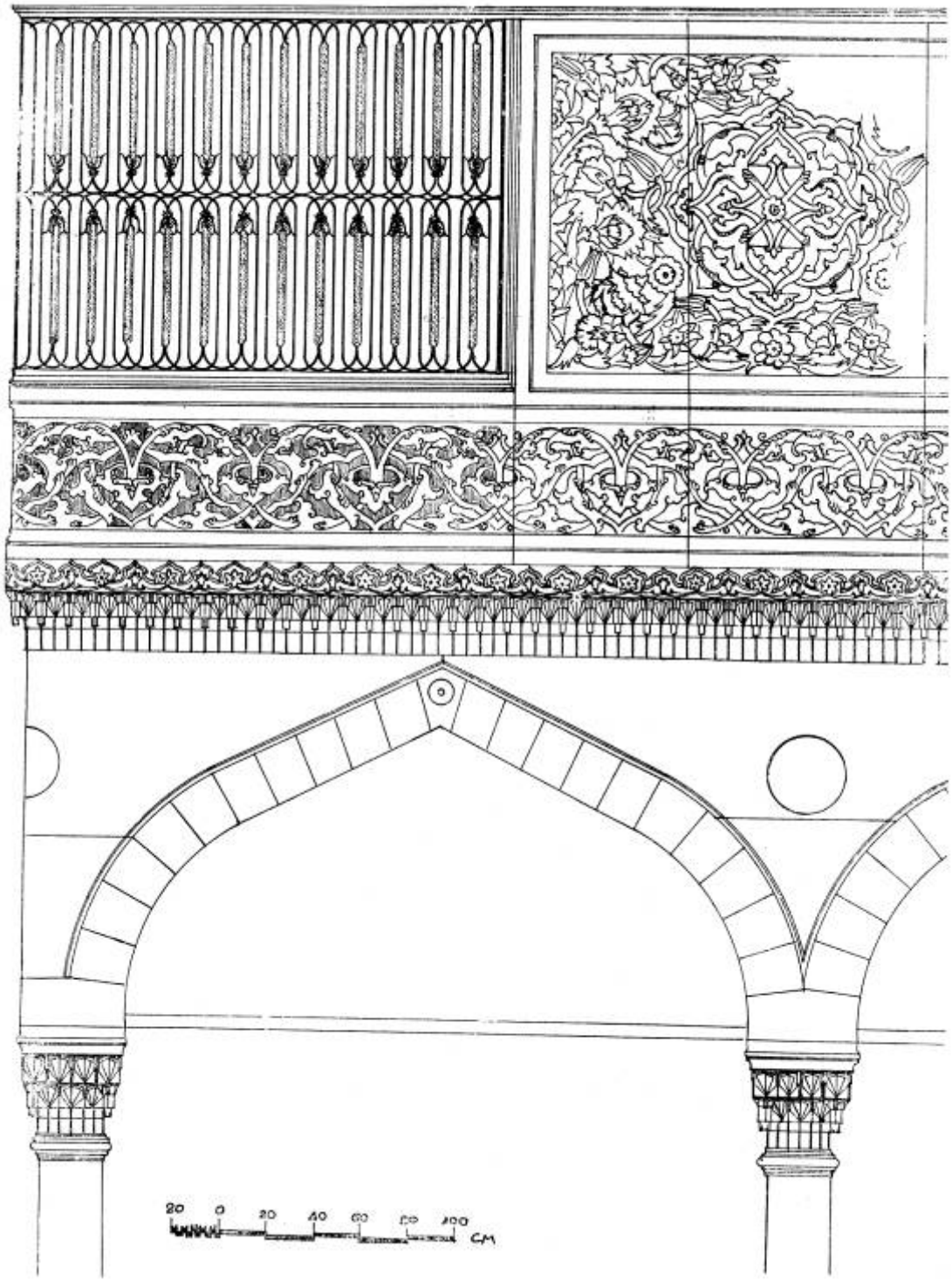

Çizim 48: İstanbul Sultan Ahmed Camisi hünkâr mahfili korkuluk ve kafes görünüşü (Sudalı'dan)

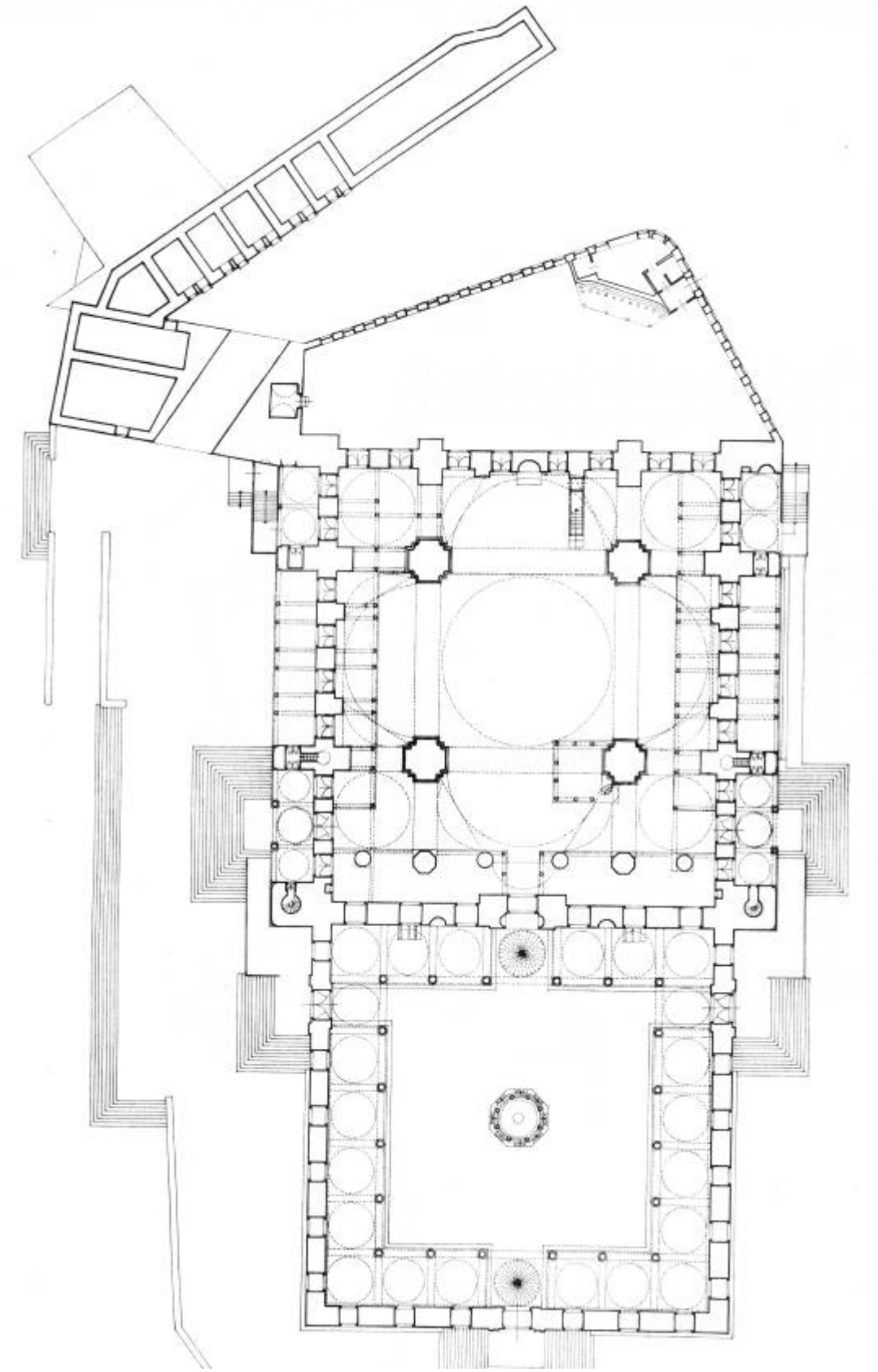

Çizim 49: Eminönü Yeni Camisi planı (Sözen'den).

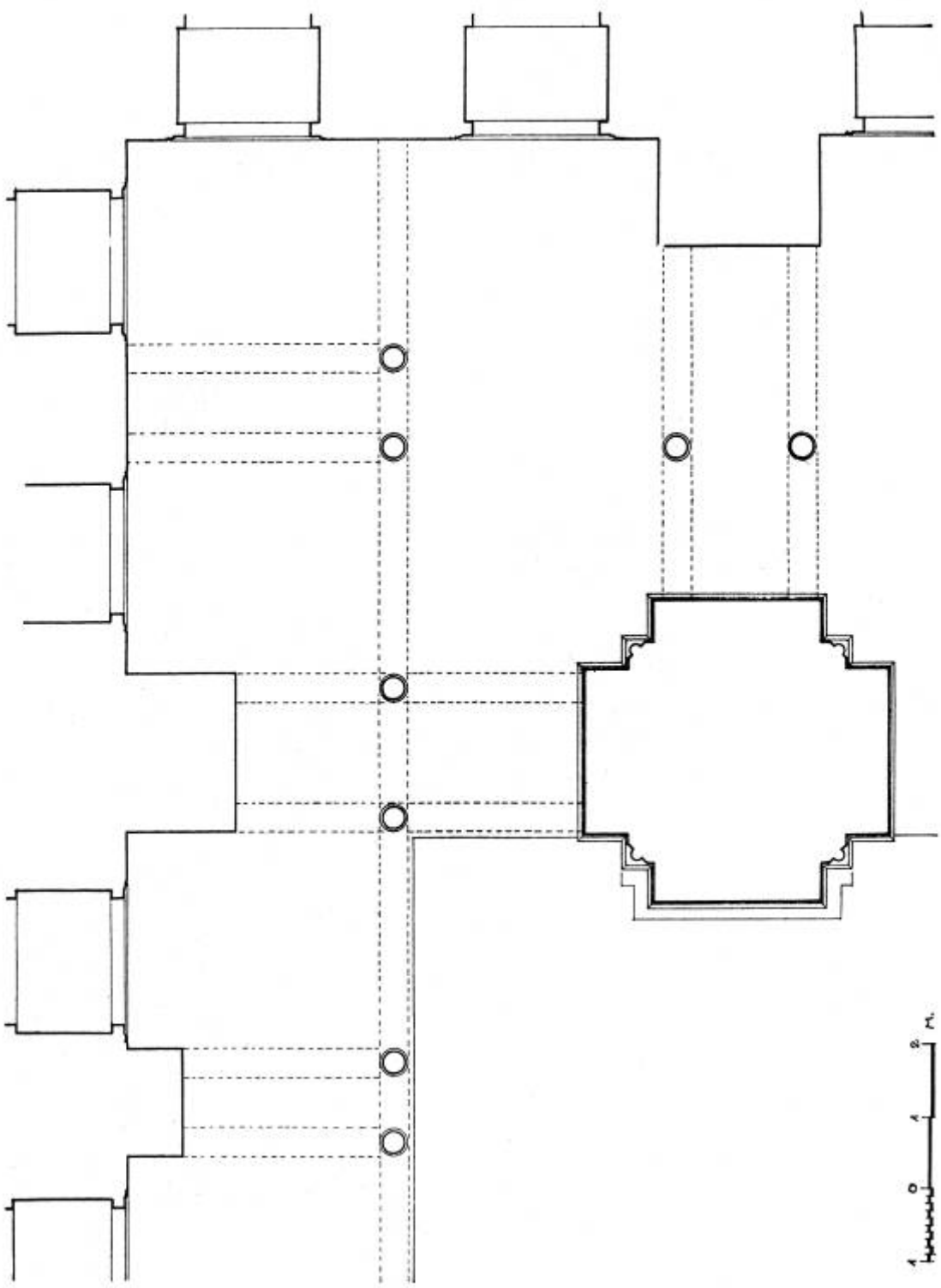

Çizim 50: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili planı (Sudalı'dan)

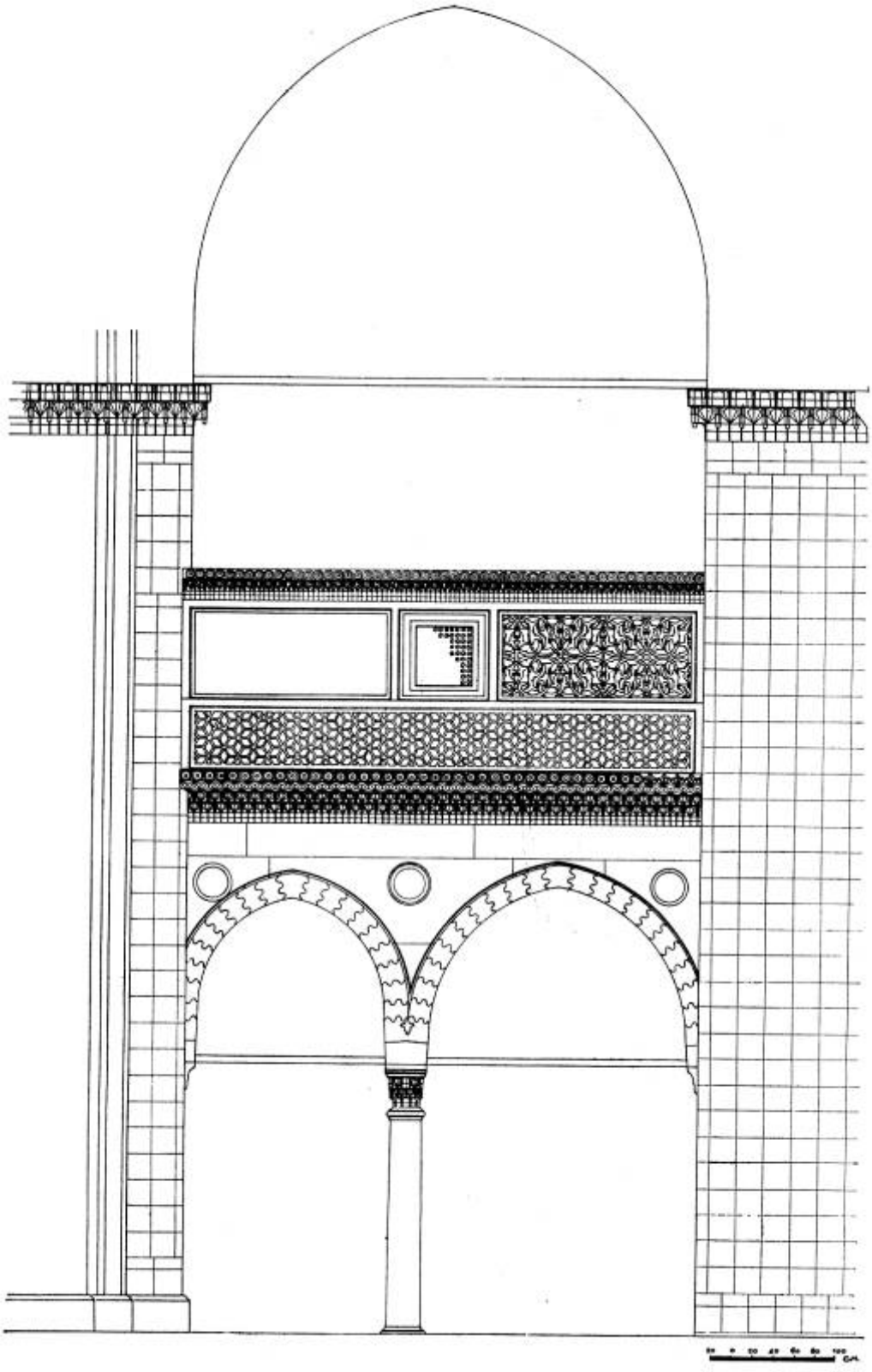

Çizim 51: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili batı cephesi genel görünüşü (Sudalı'dan)

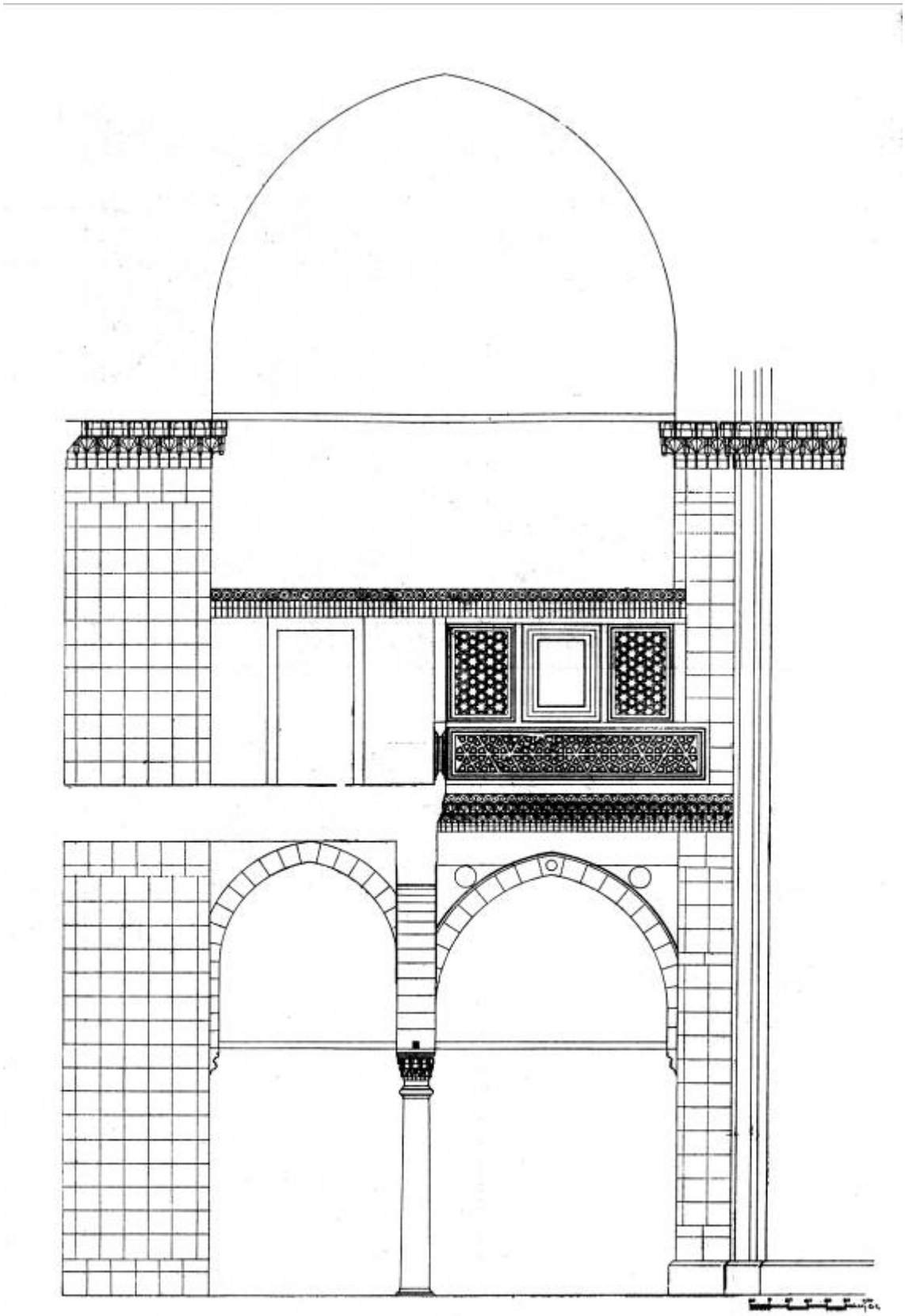

Çizim 52: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili kuzeyı cephesi genel görünüşü (Sudah'dan)

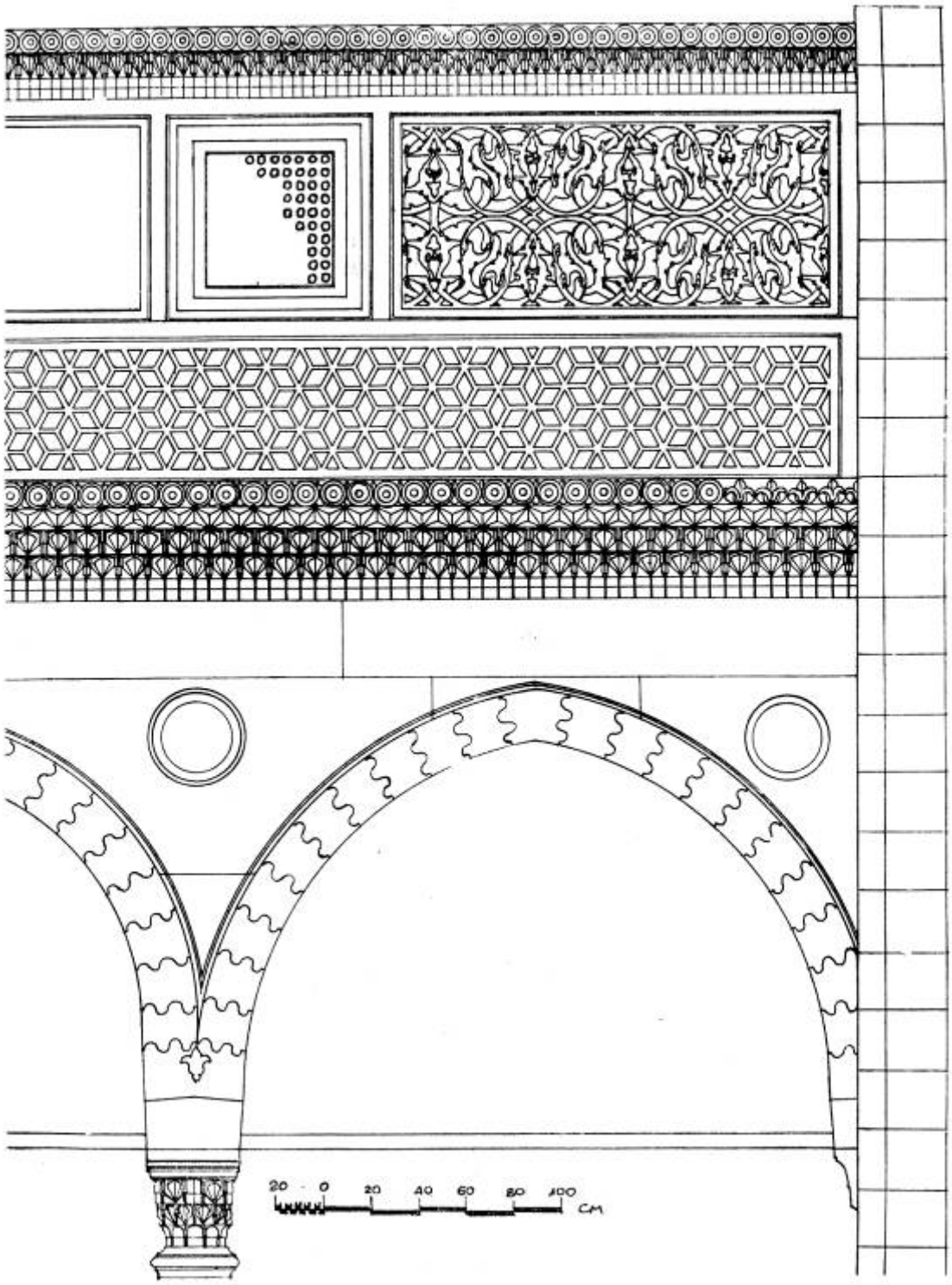

Çizim 53: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili batı cephesi detay görünüşü (Sudalı'dan)

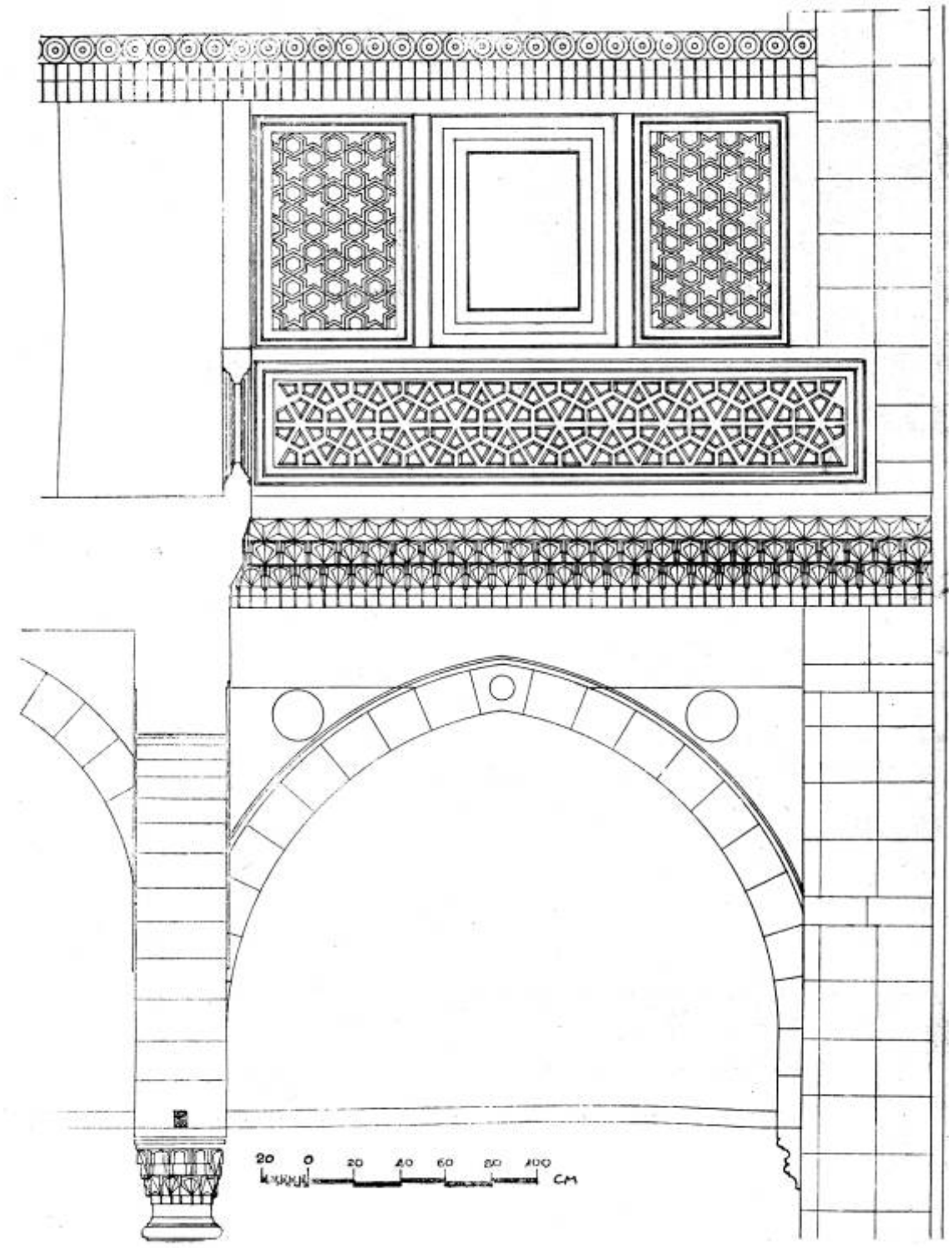

Çizim 54: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili kuzey cephesi detay görünüşü (Sudalı'dan)

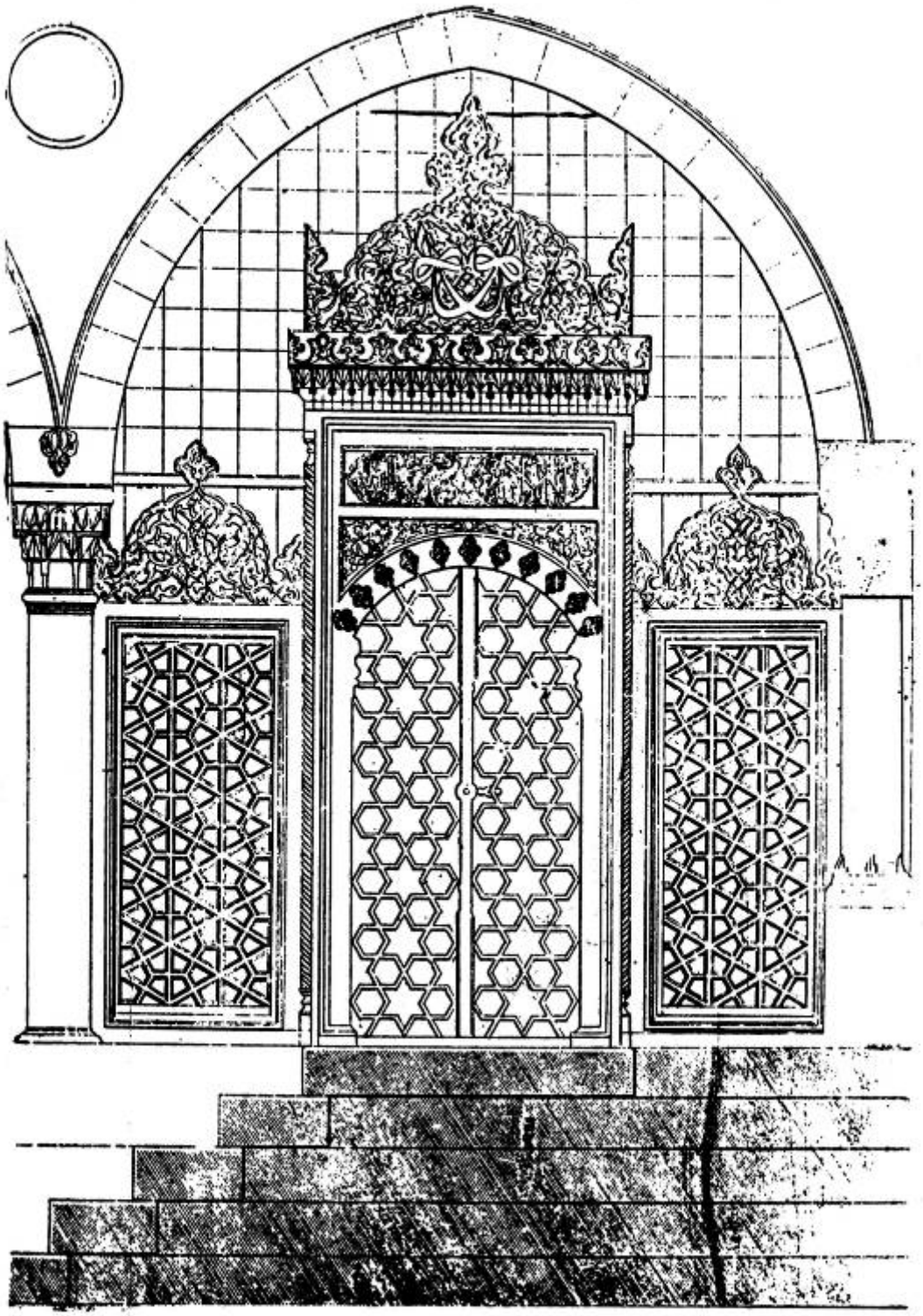

Çizim 55: İstanbul Eminönü Yeni Camisi hünkâr mahfili tören girişi genel görünüşü (Sudalı'dan)

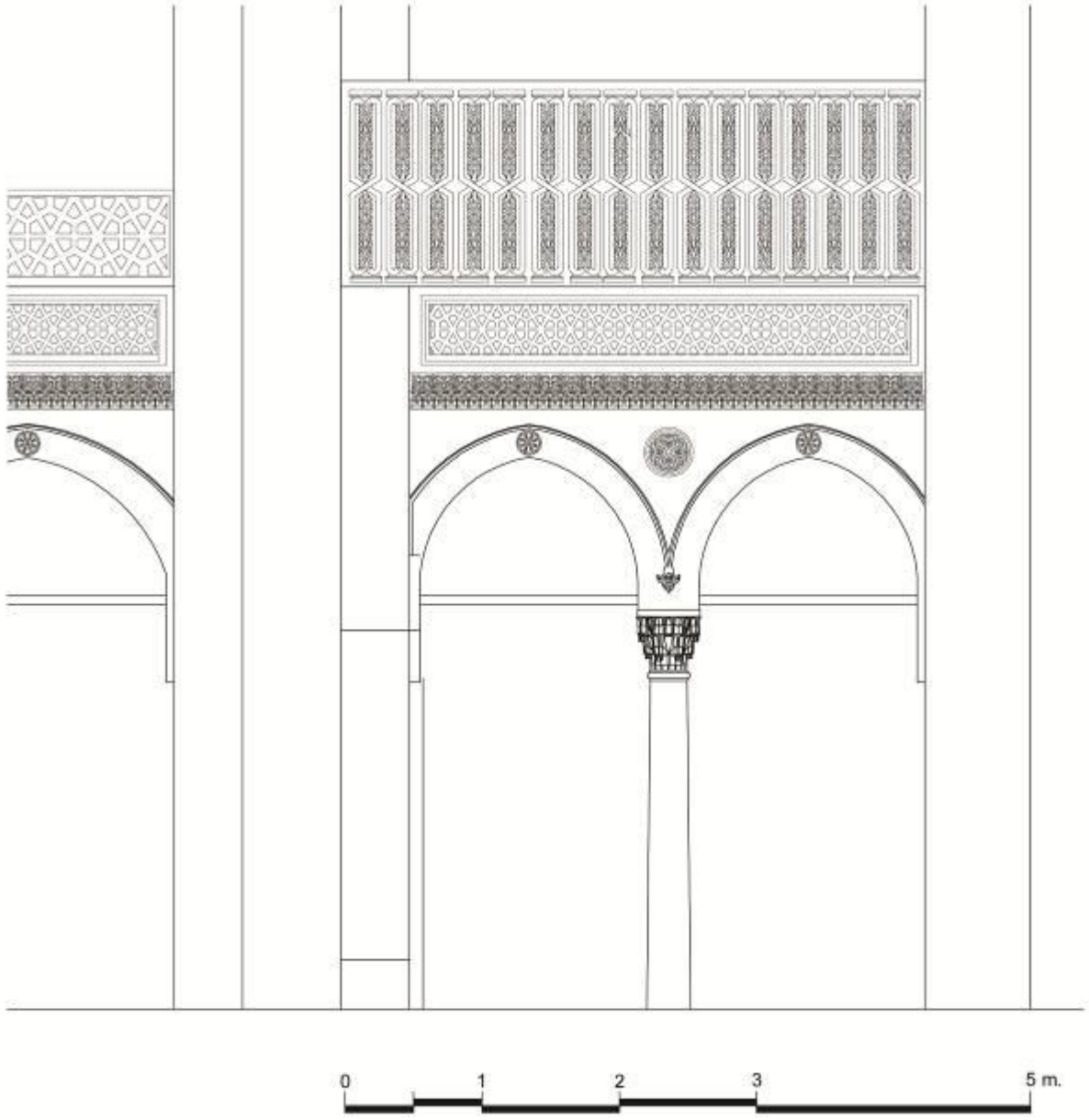

Çizim 56: İstanbul Üsküdar Yeni Valide (Valide-i Cedit) Camisi, hünkâr mahfili batı cephesi genel görünüşü (Çetinaslan).

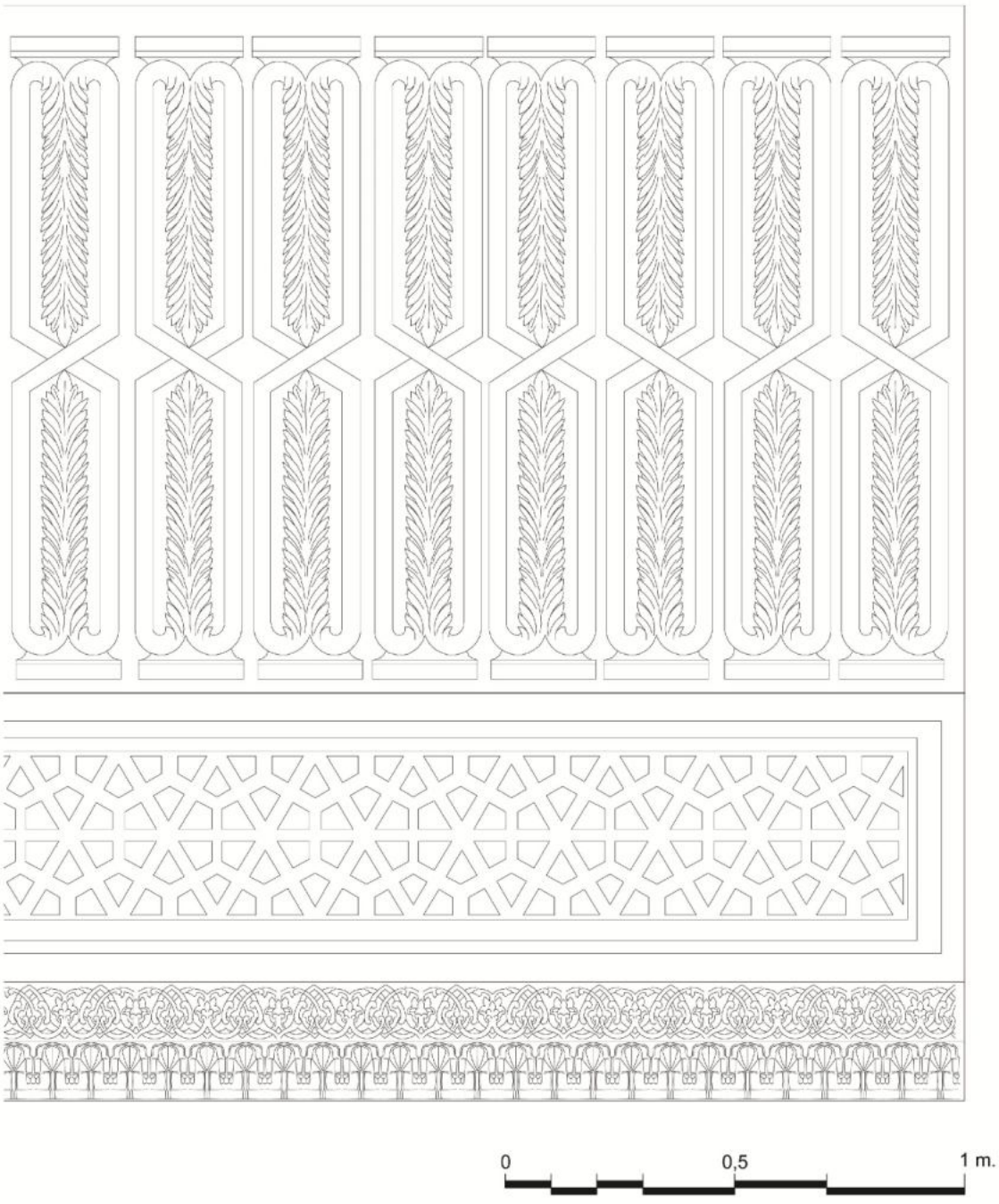

Çizim 57: İstanbul Üsküdar Yeni Valide (Valide-i Cedit) Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes detayı (Çetinaslan).

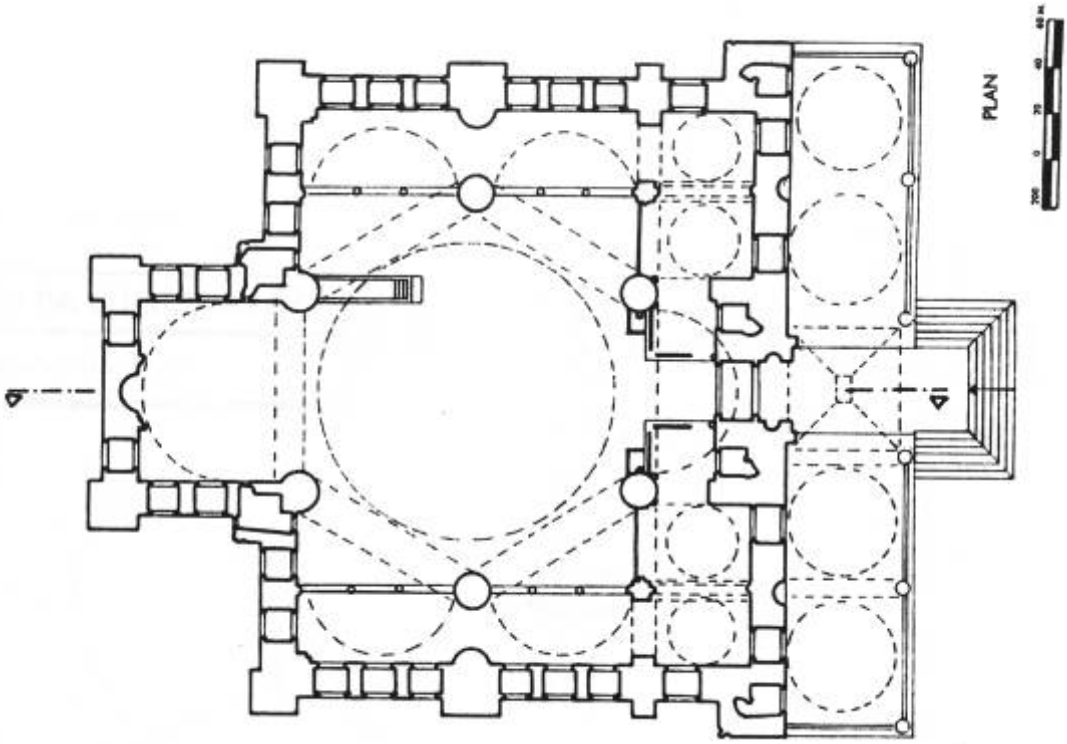

Çizim 58: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi planı (Bakır'dan)

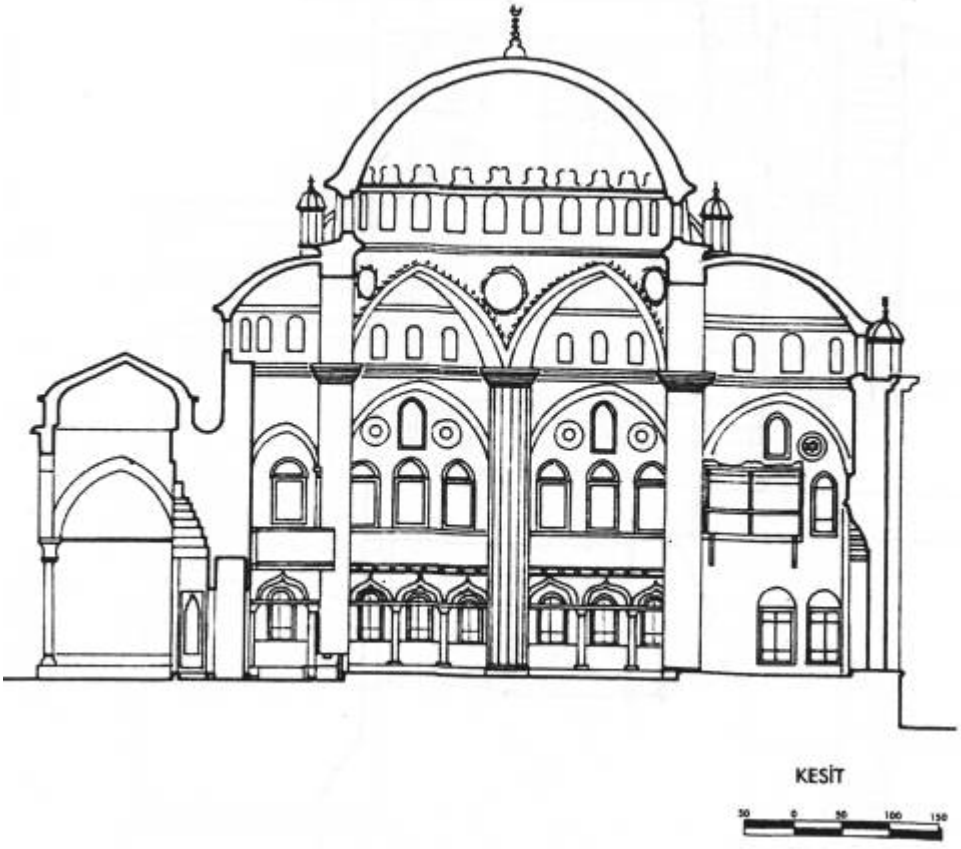

Çizim 59: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi kesiti (Bakır'dan)

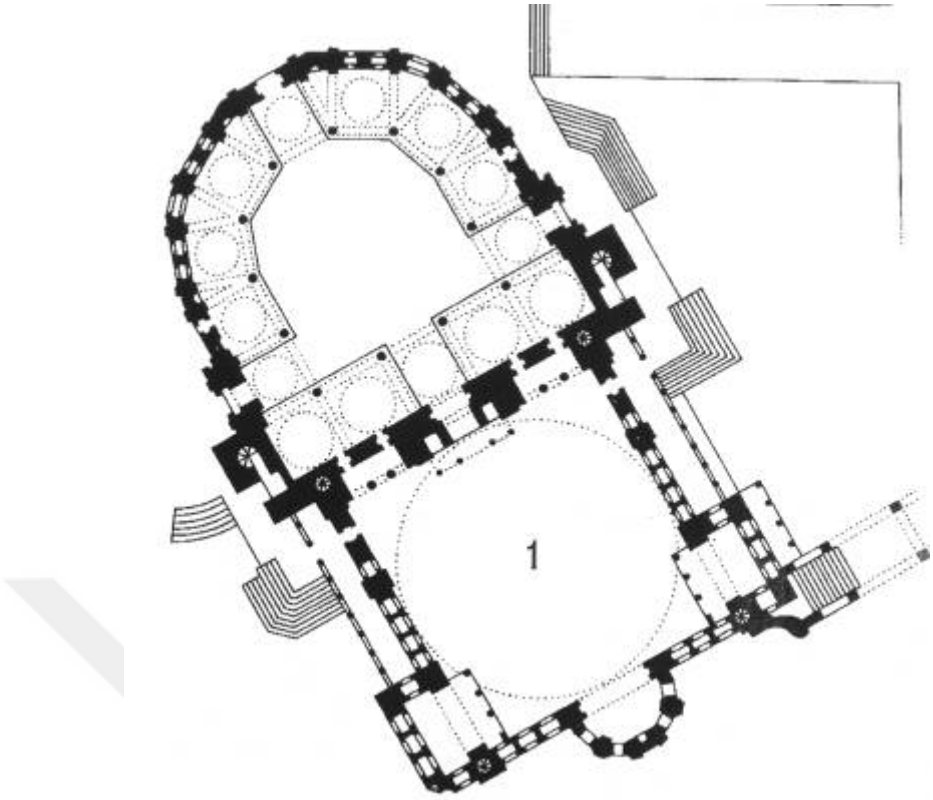

Çizim 60: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi planı (Wiener'den).

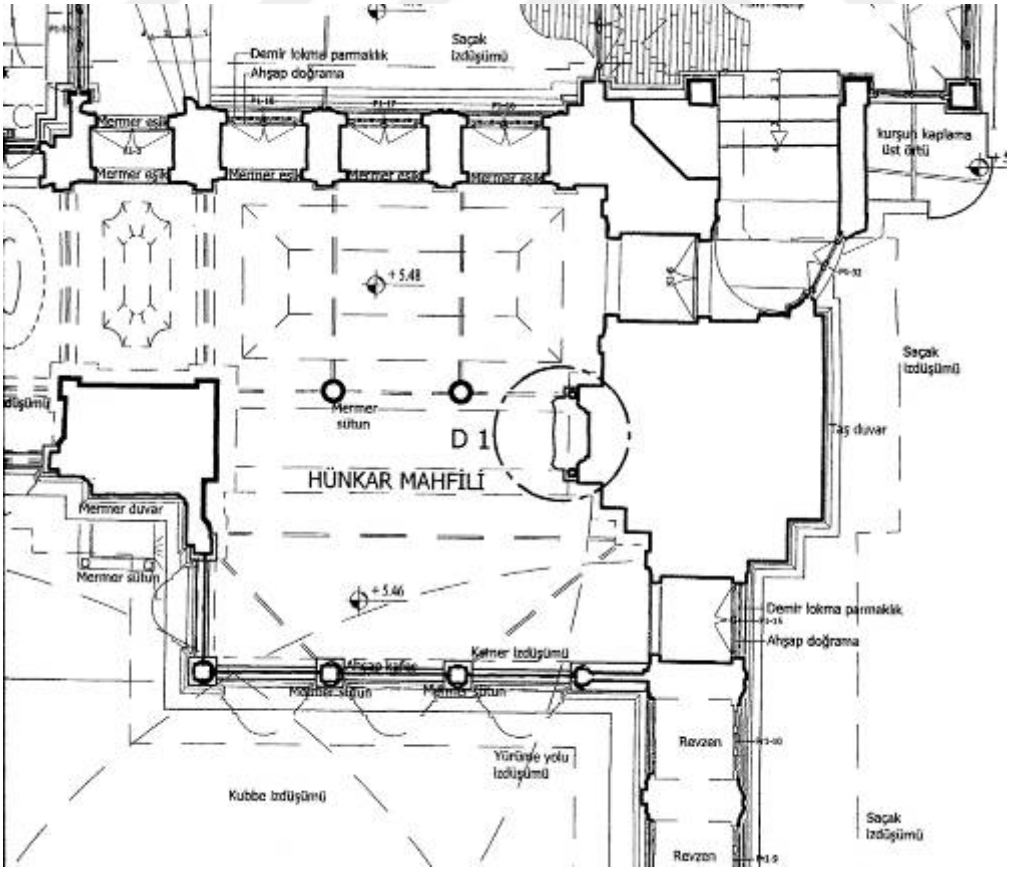

Çizim 61: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi hünkâr mahfili katı çizimi (VGM Arşivinden)

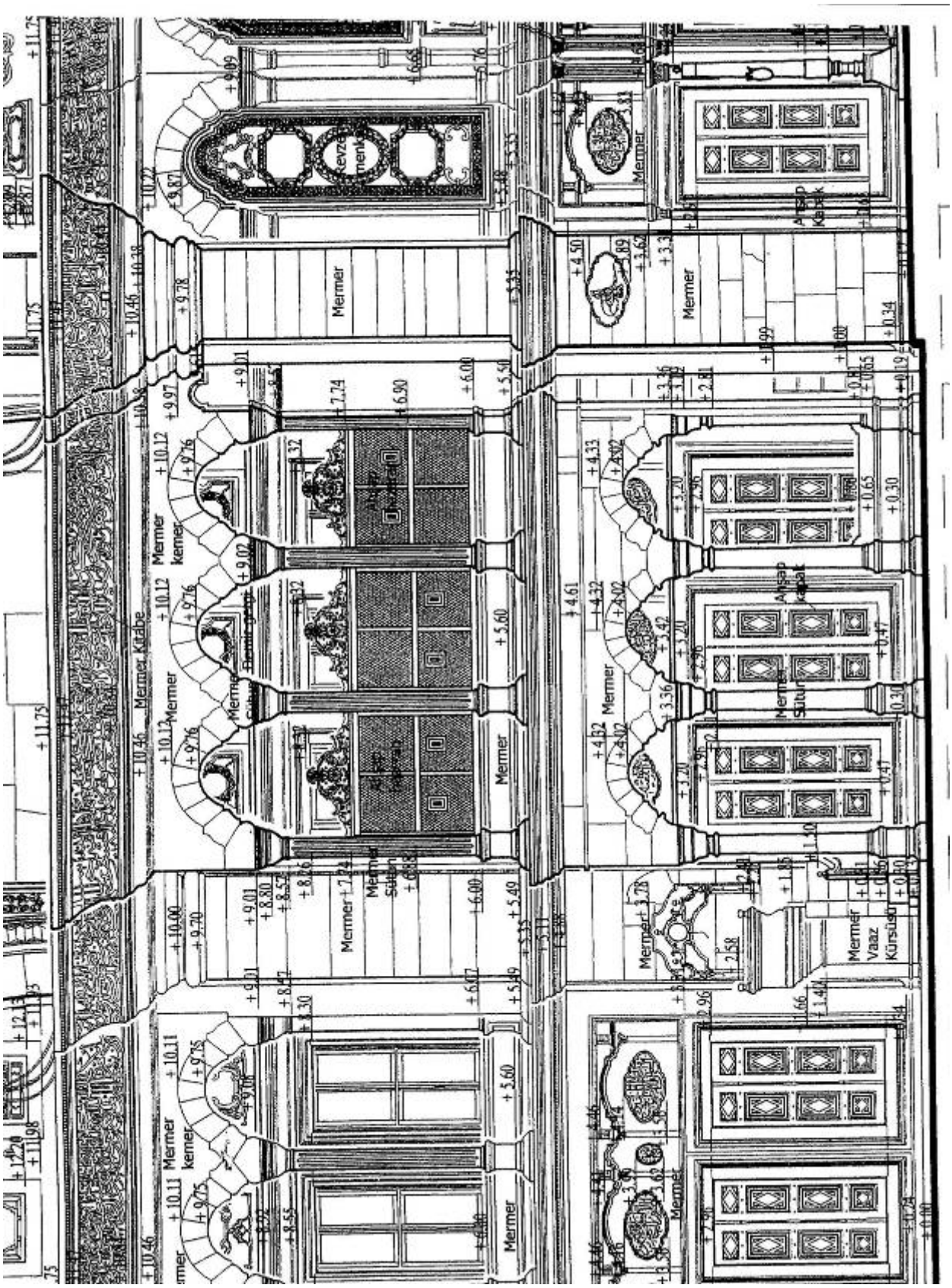

Çizim 62: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (VGM Arşivinden)

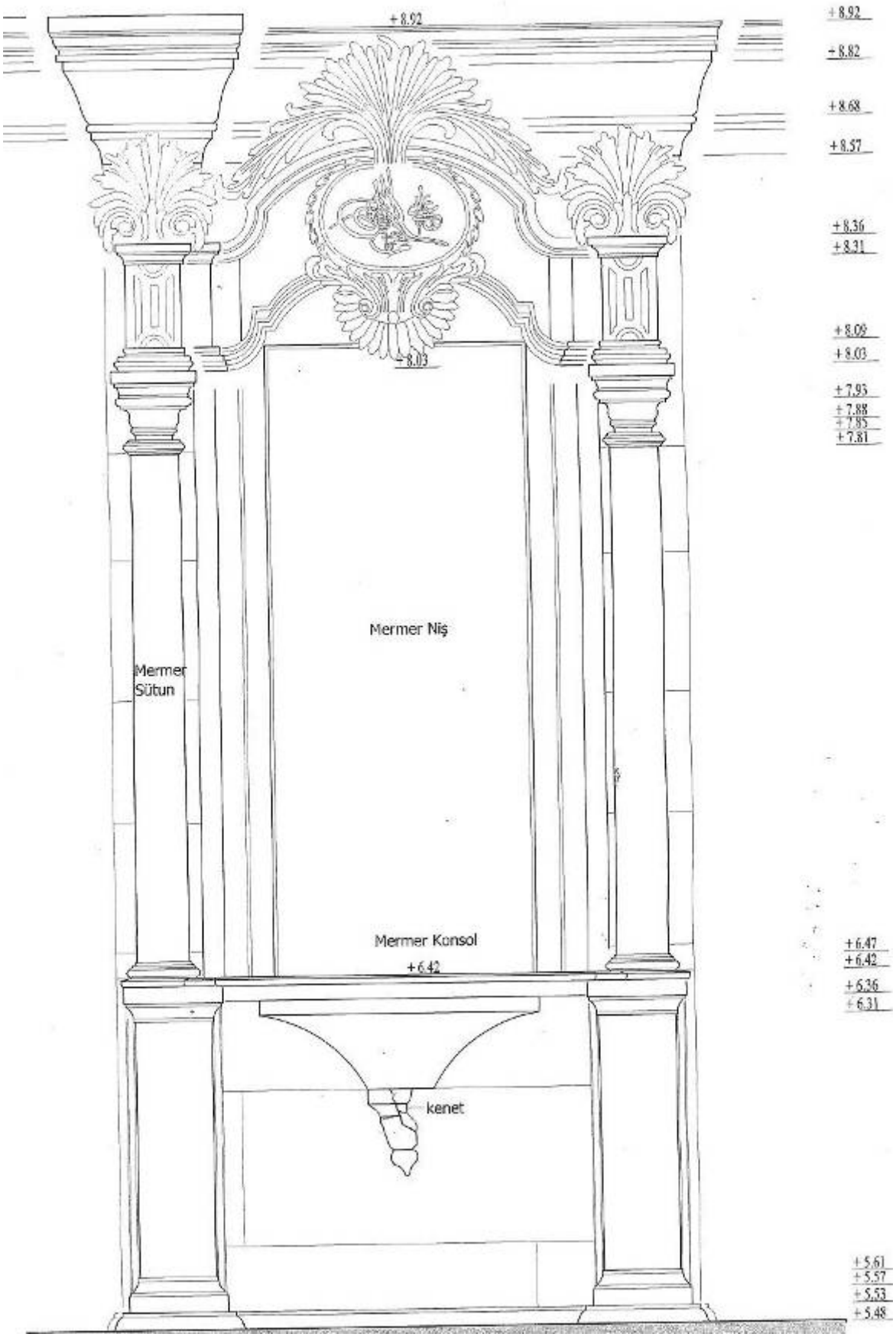

Çizim 63: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi hünkâr mahfili kavukluğu (VGM Arşivinden).

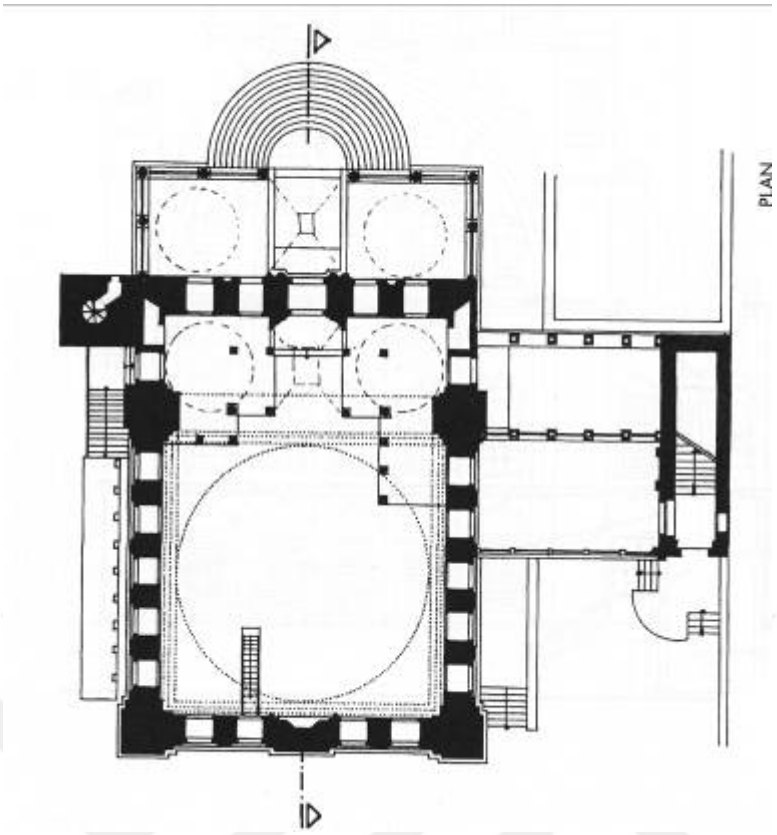

Çizim 64: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi planı (Kuban'dan).

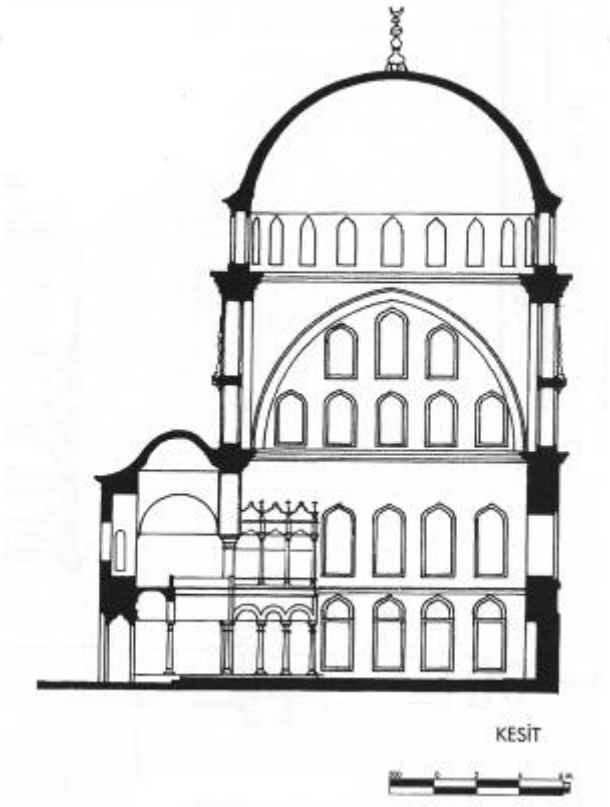

Çizim 65: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi kesiti (Kuban'dan).

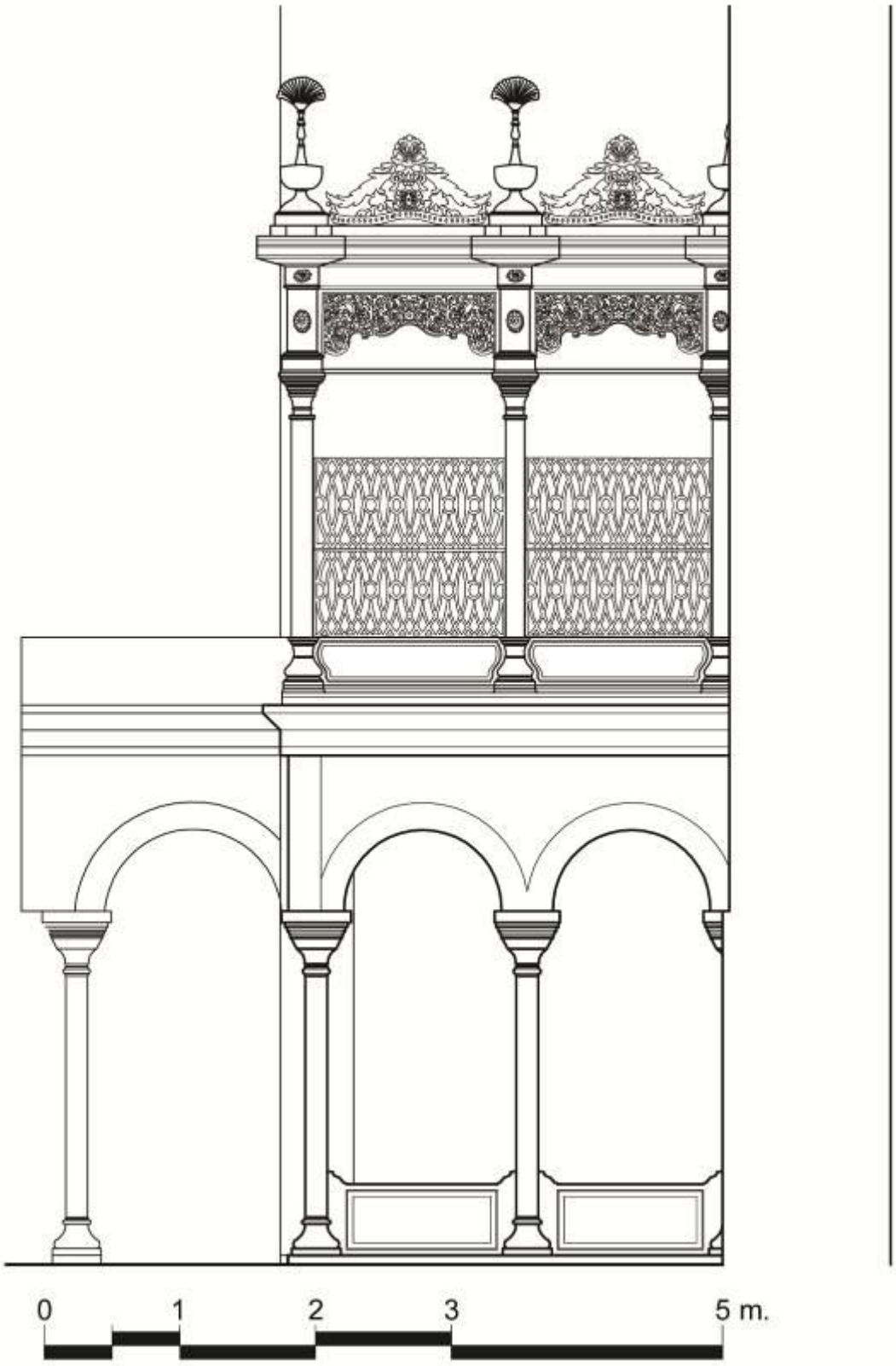

Çizim 66: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. (Kuban'dan).

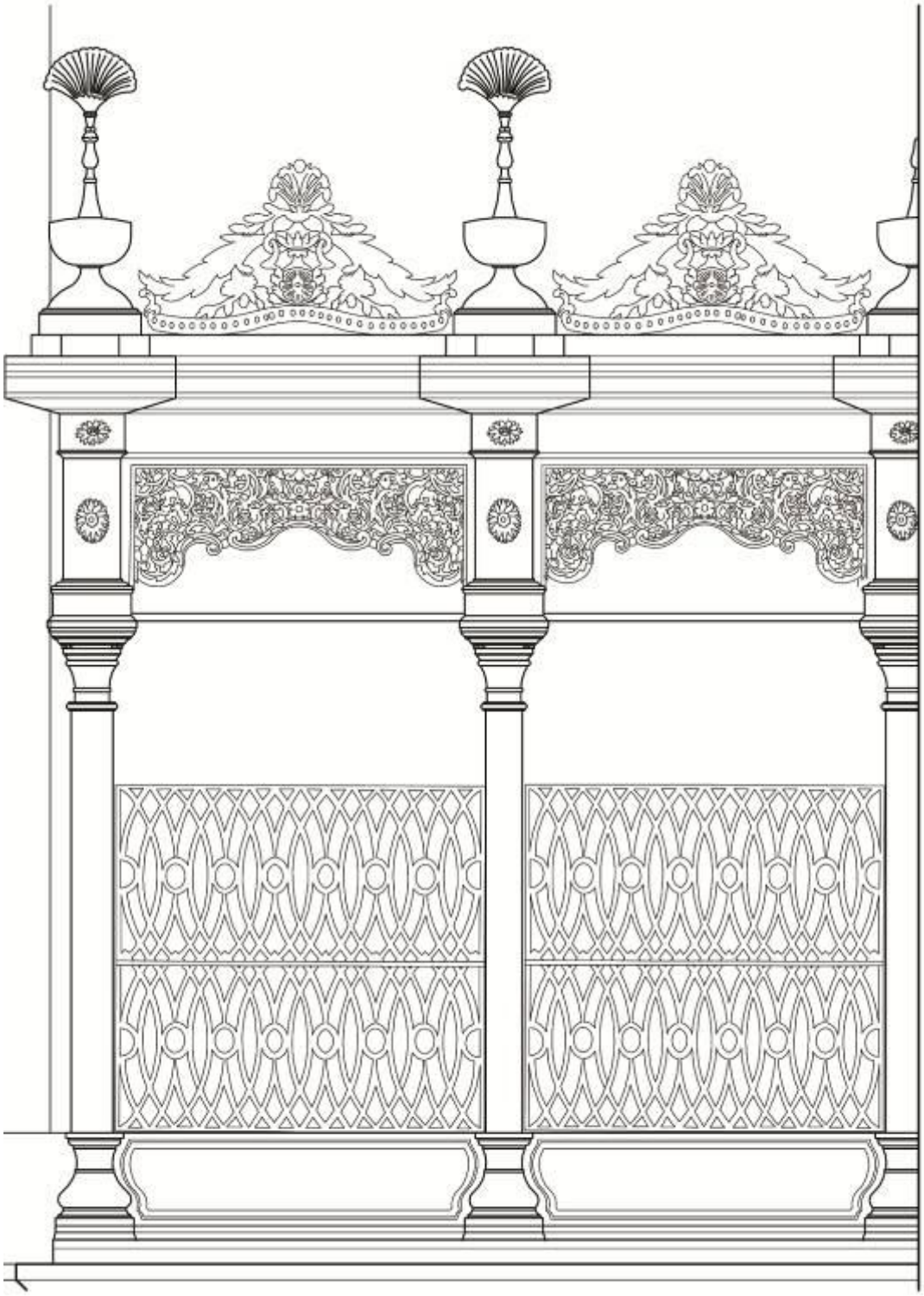

Çizim 67: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi hünkâr mahfili korkuluk ve kafes detayı. (Kuban'dan).

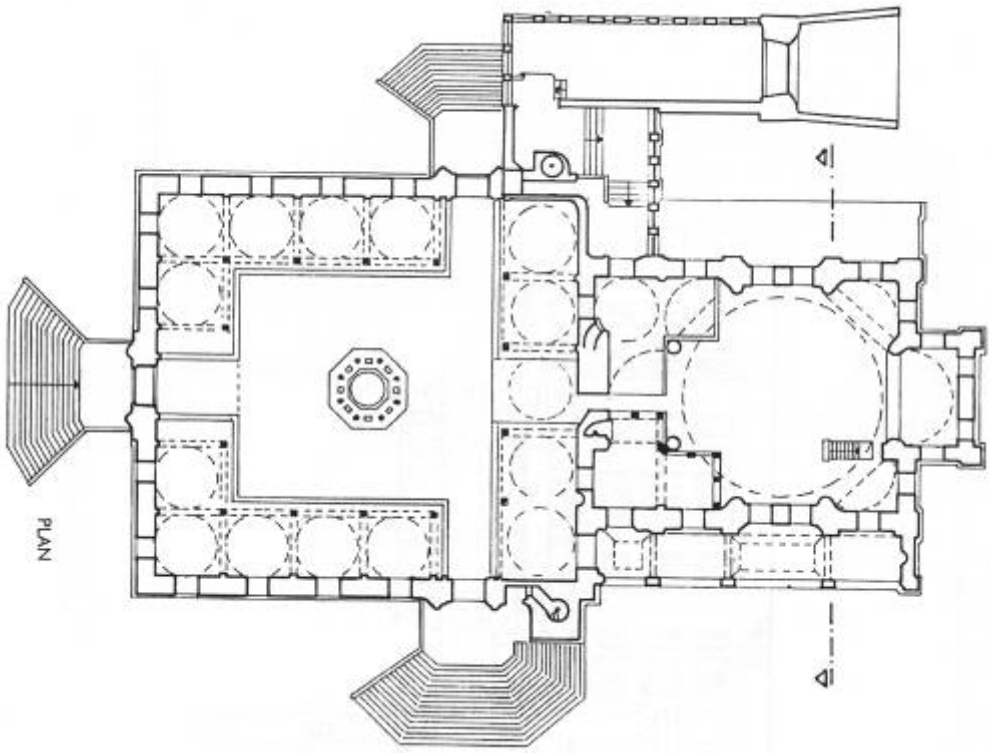

Çizim 68: İstanbul Laleli Camisi planı (Bakır'dan)

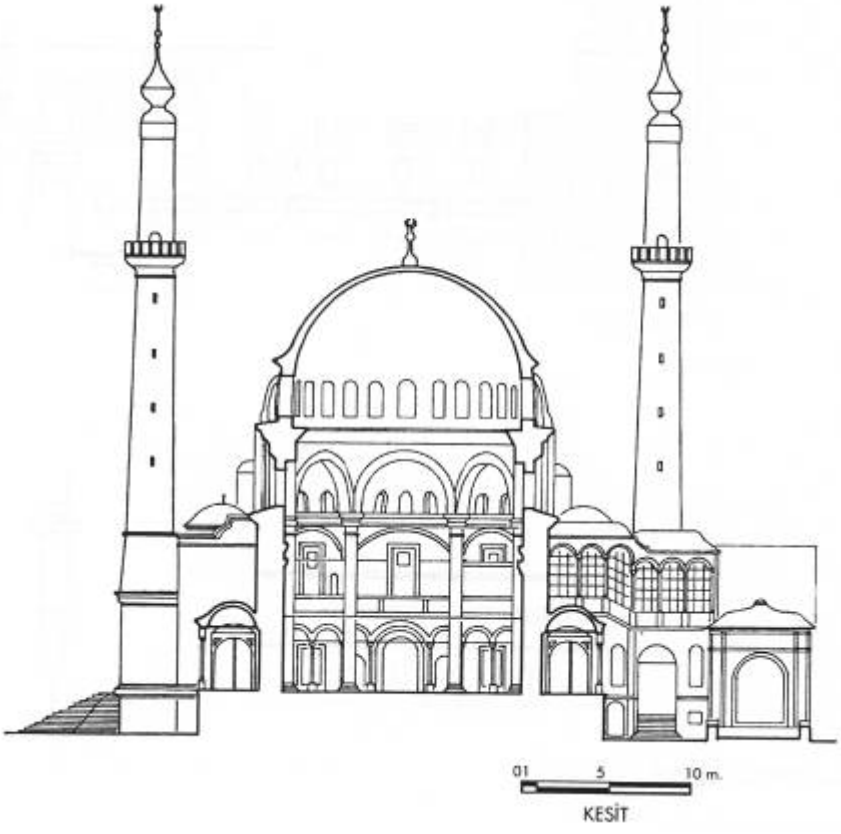

Çizim 69: İstanbul Laleli Camisi kesiti (Bakır'dan)

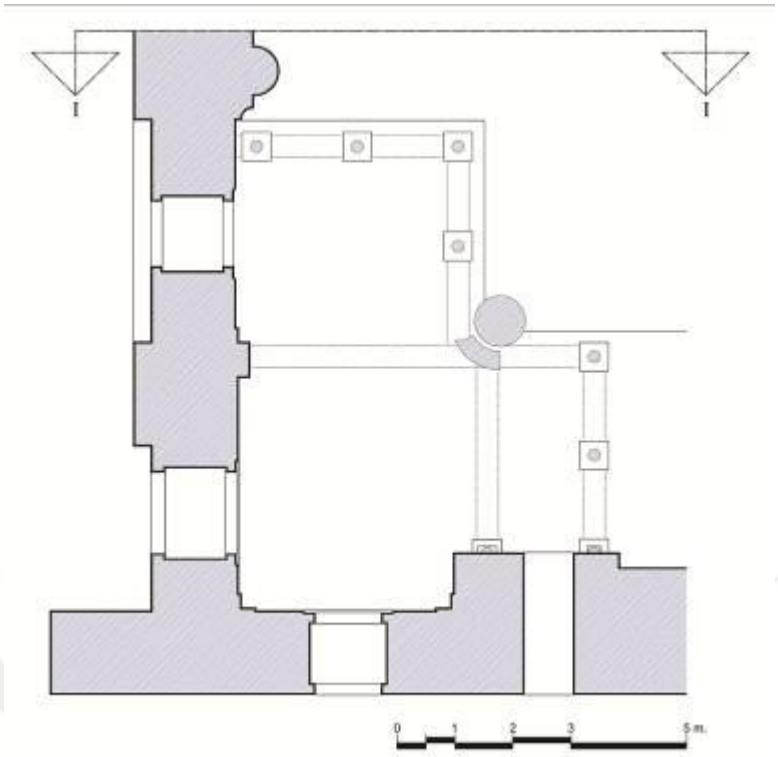

Çizim 70: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

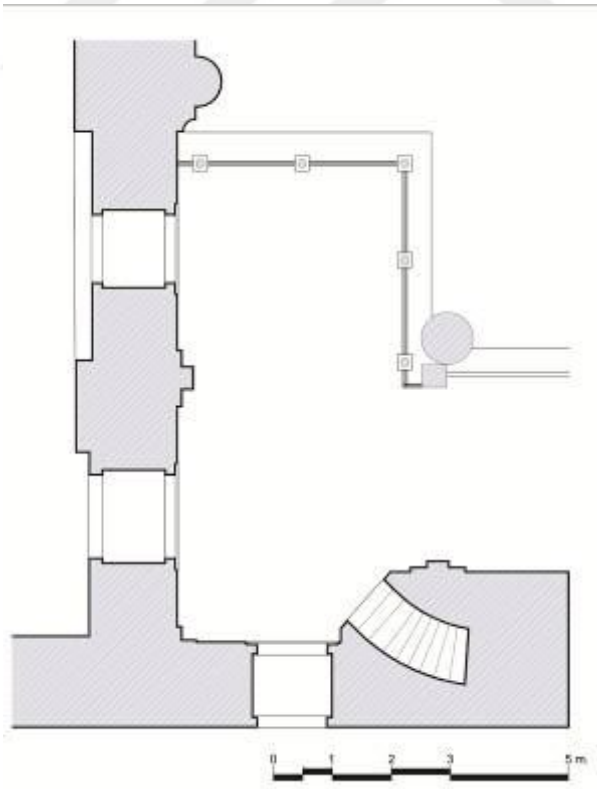

Çizim 71: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan).

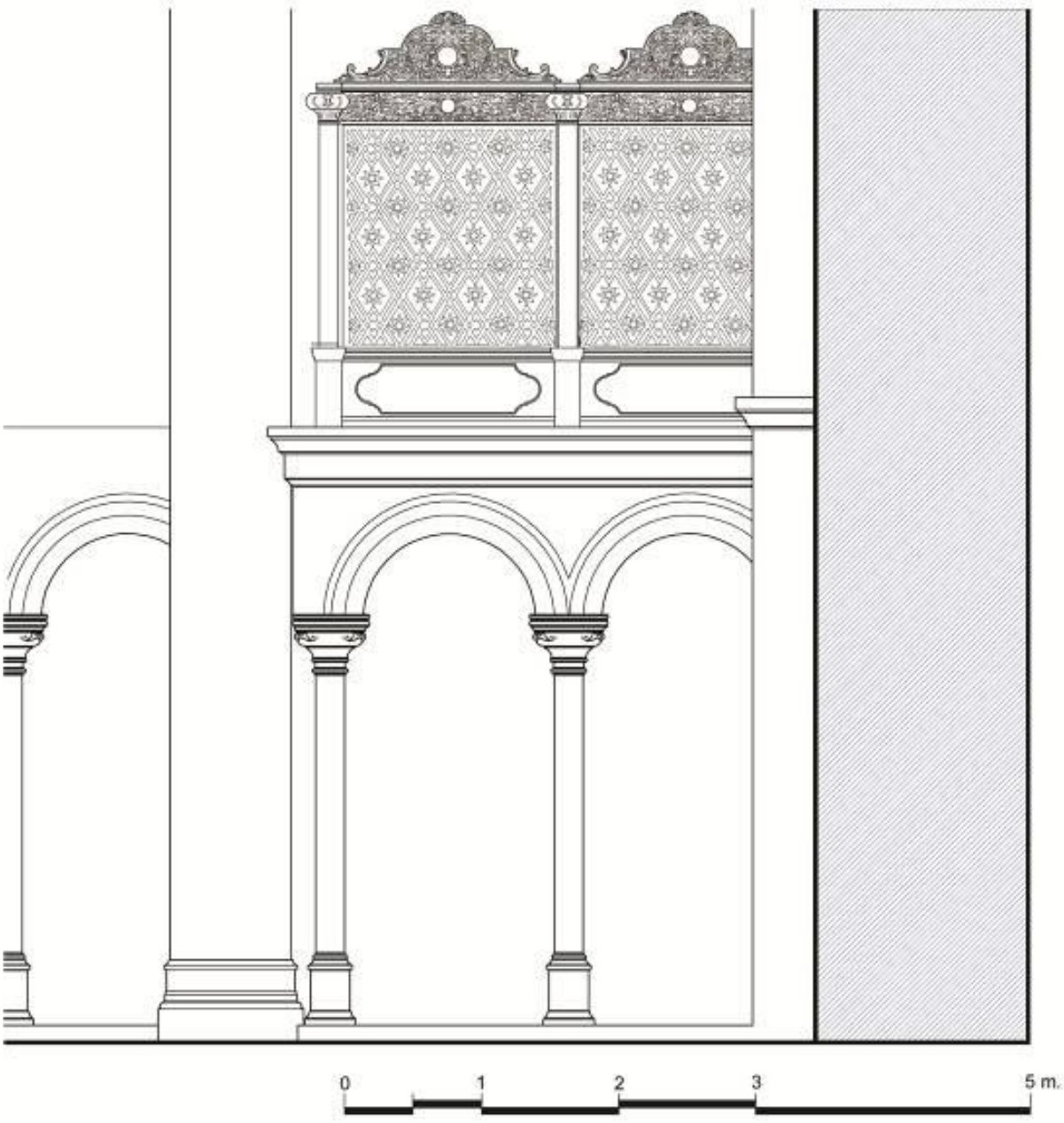

Çizim 72: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan).

Çizim 73: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes detayı (Çetinaslan).

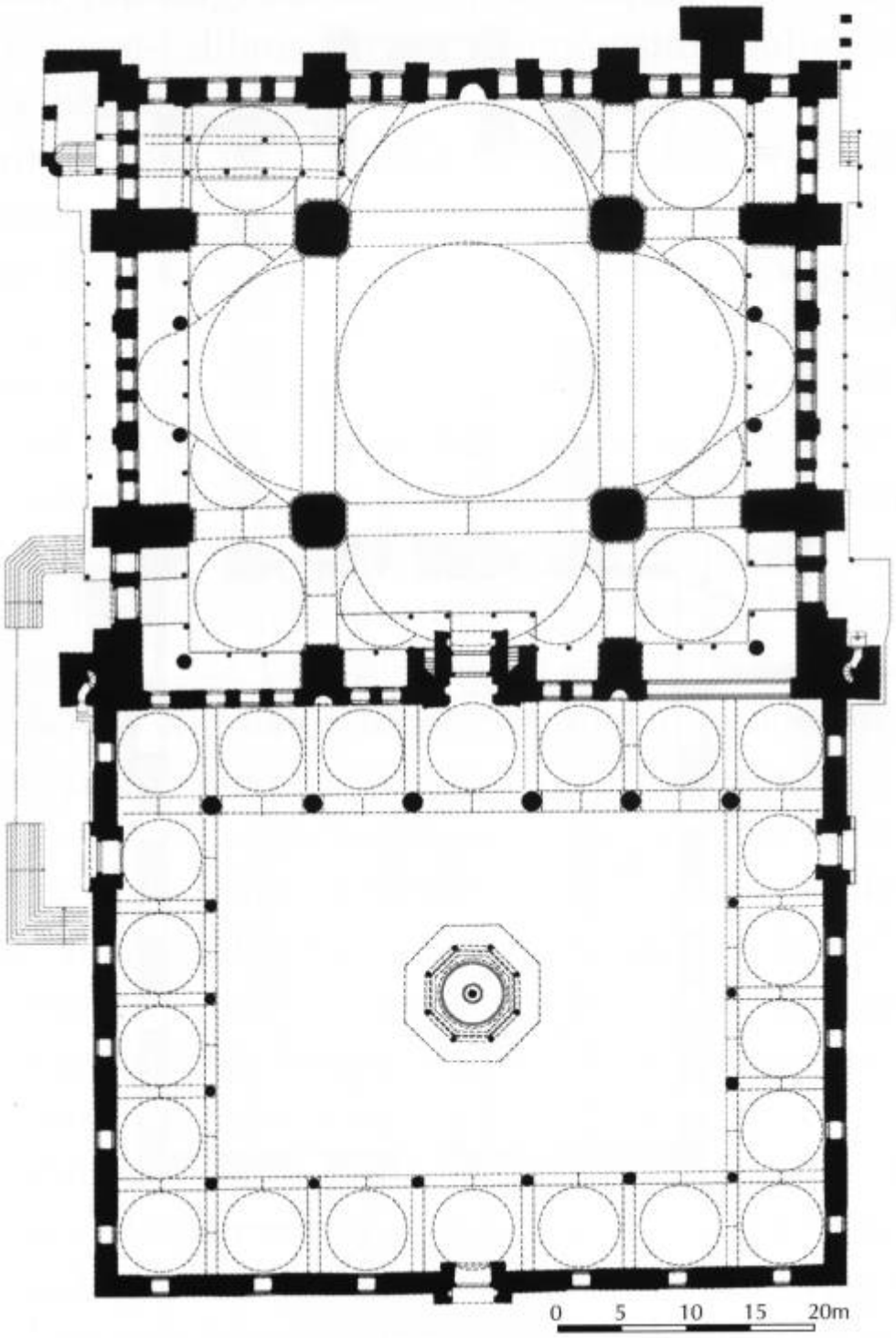

Çizim 74: İstanbul Fatih Camisi planı (Gurlitt'den)

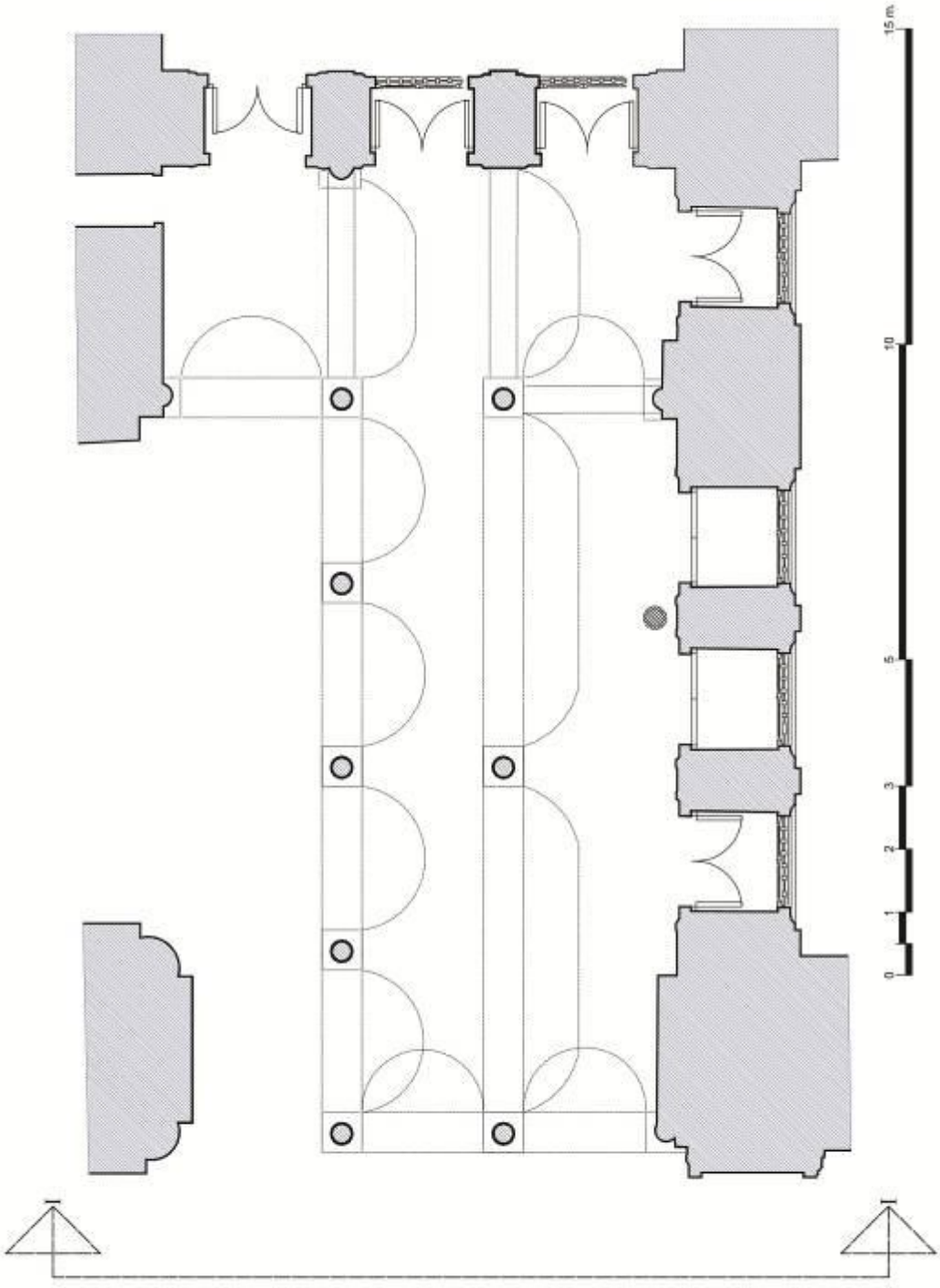

Çizim 75: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

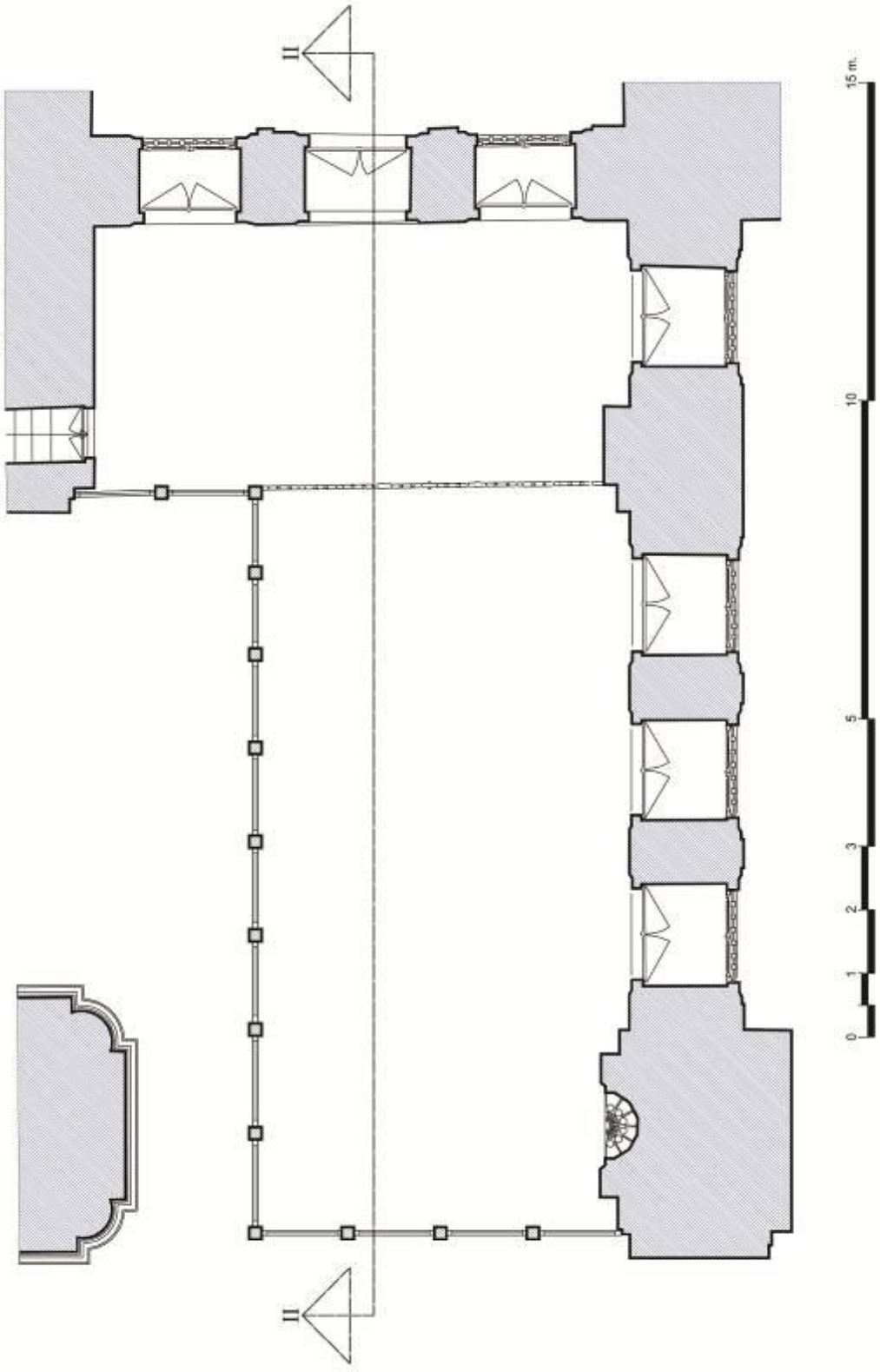

Çizim 76: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan).

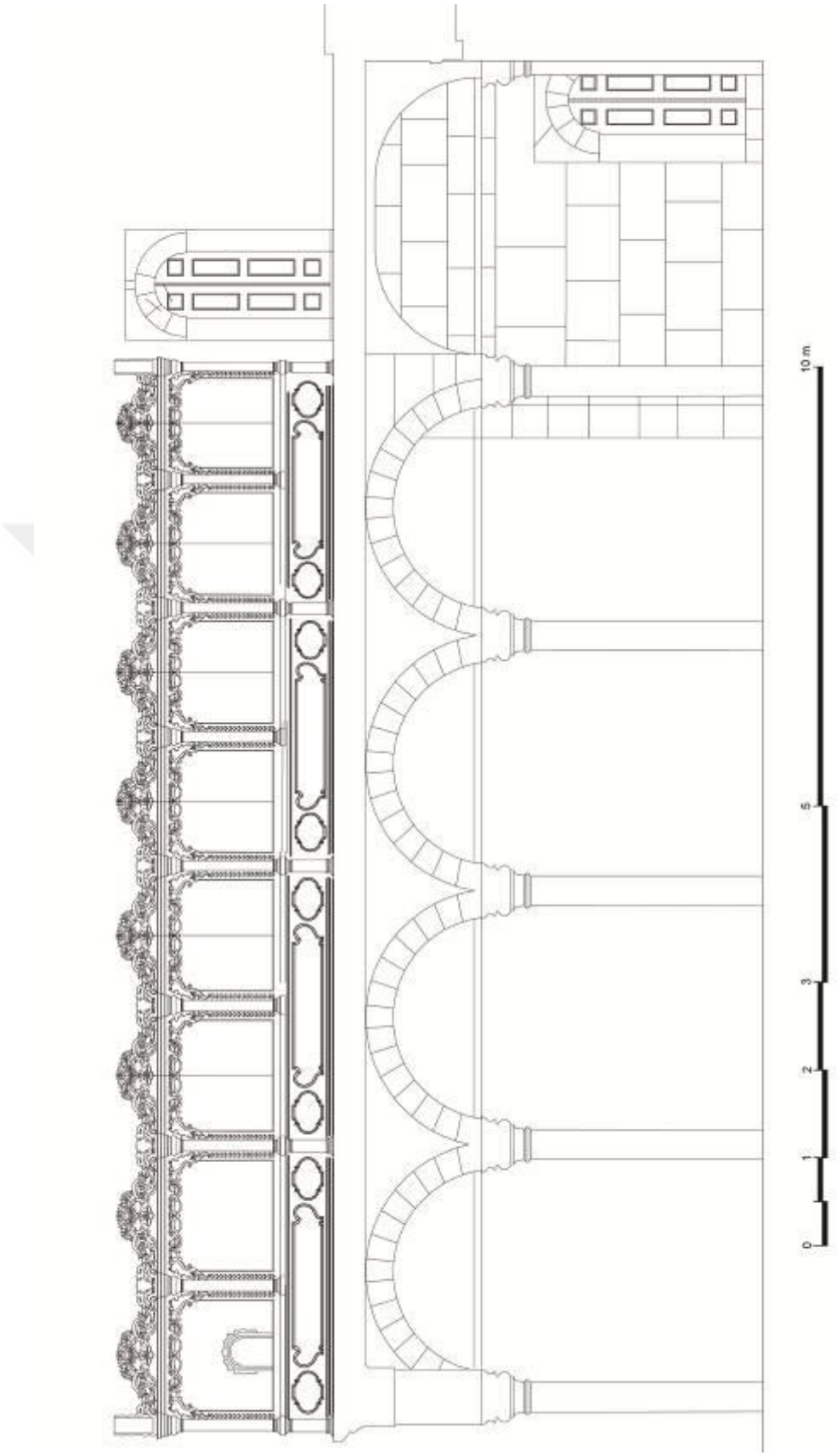

Çizim 77: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili doğu-batı doğrultusunda kesiti (Çetinaslan).

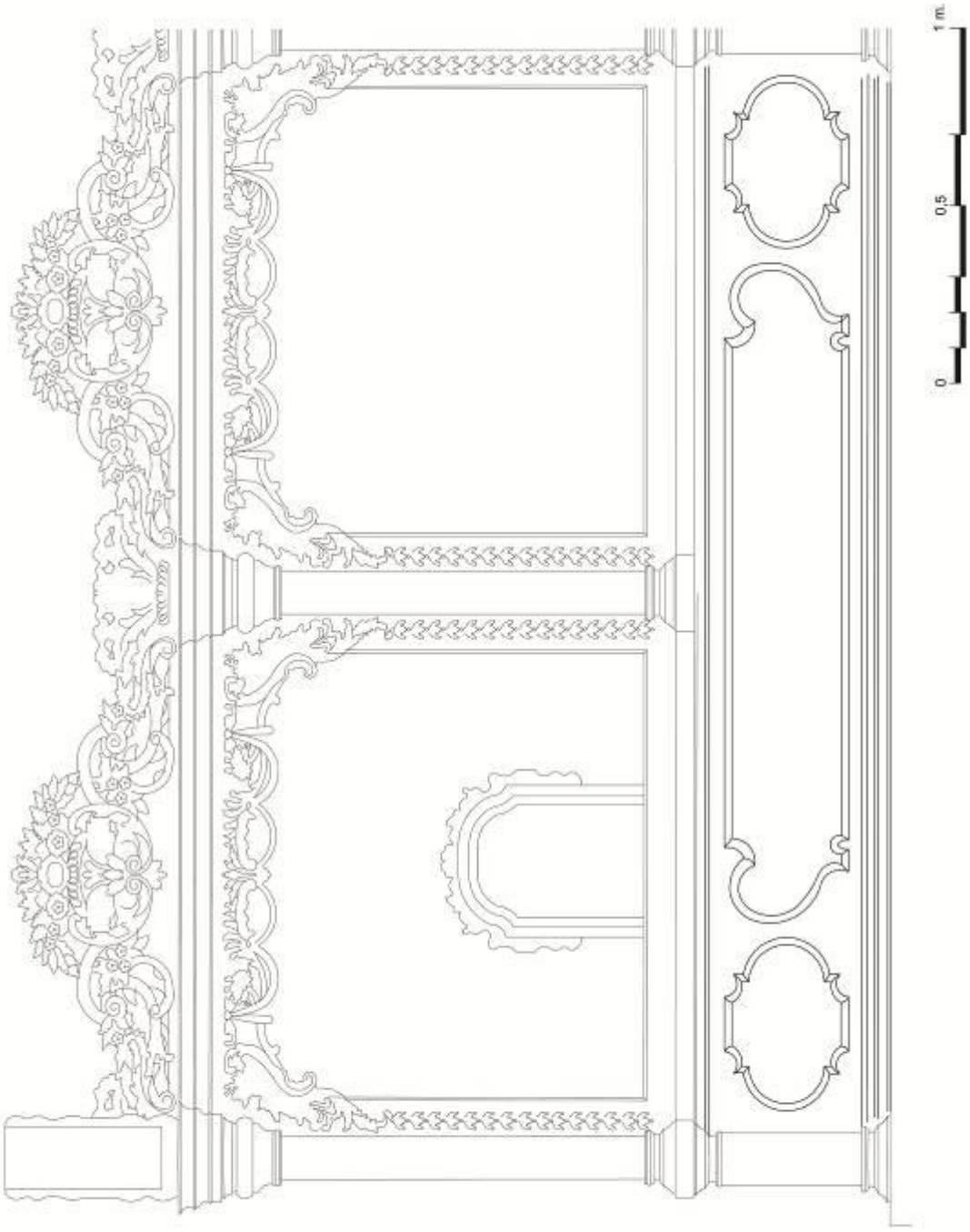

Çizim 78: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafesinden detay (İç kısım) (Çetinaslan).

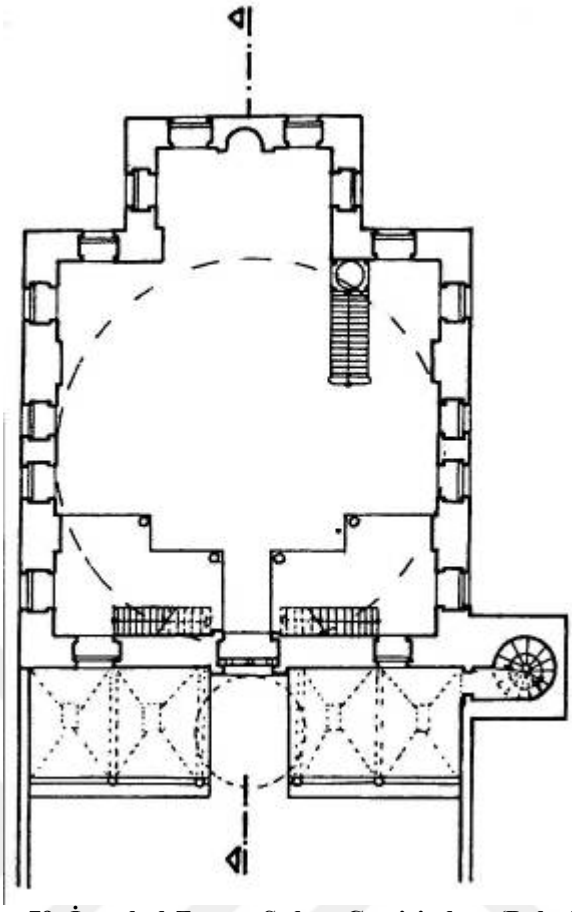

Çizim 79: İstanbul Zeynep Sultan Camisi planı (Bakır'dan)

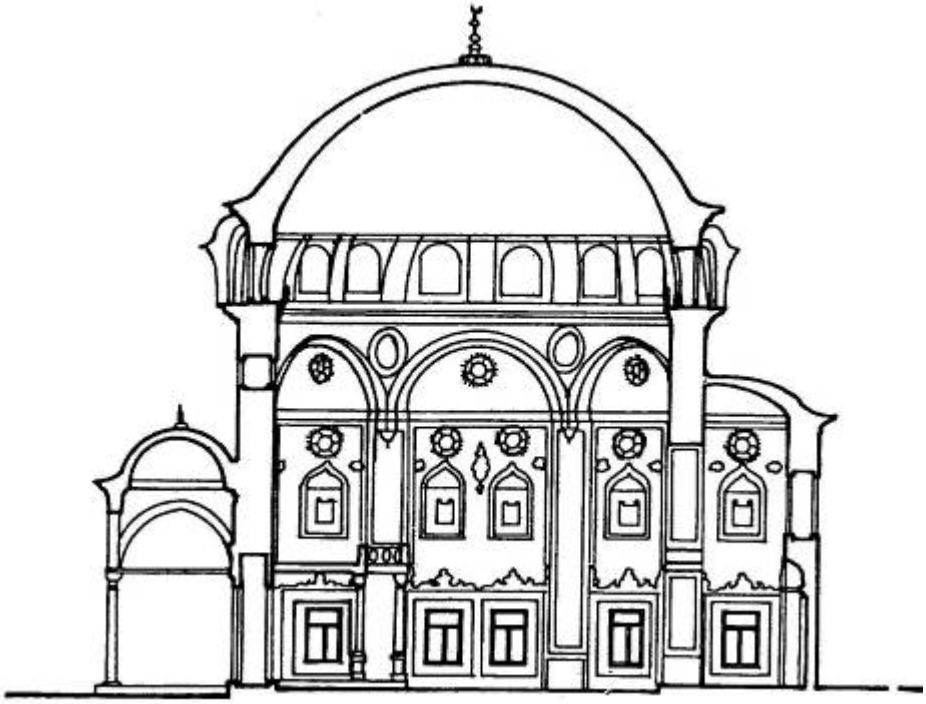

Çizim 80: İstanbul Zeynep Sultan Camisi kesiti (Bakır'dan)

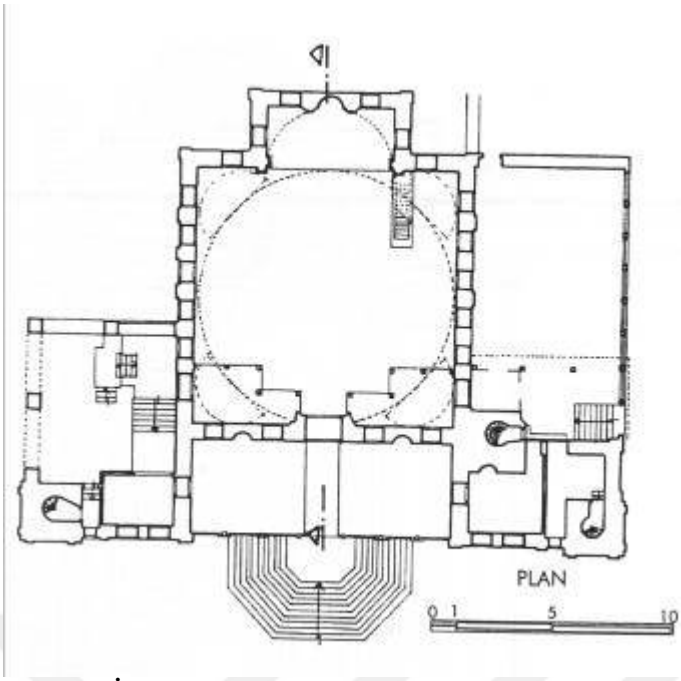

Çizim 81: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi planı (Bakır'dan)

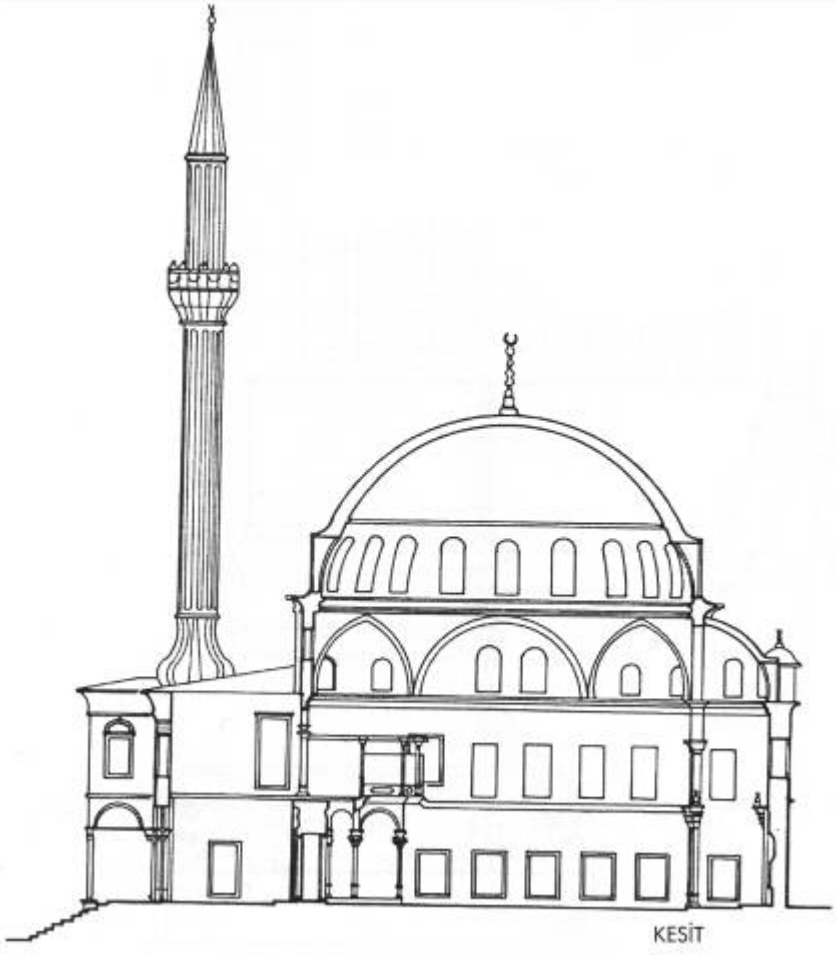

Çizim 82: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi kesiti (Bakır'dan)

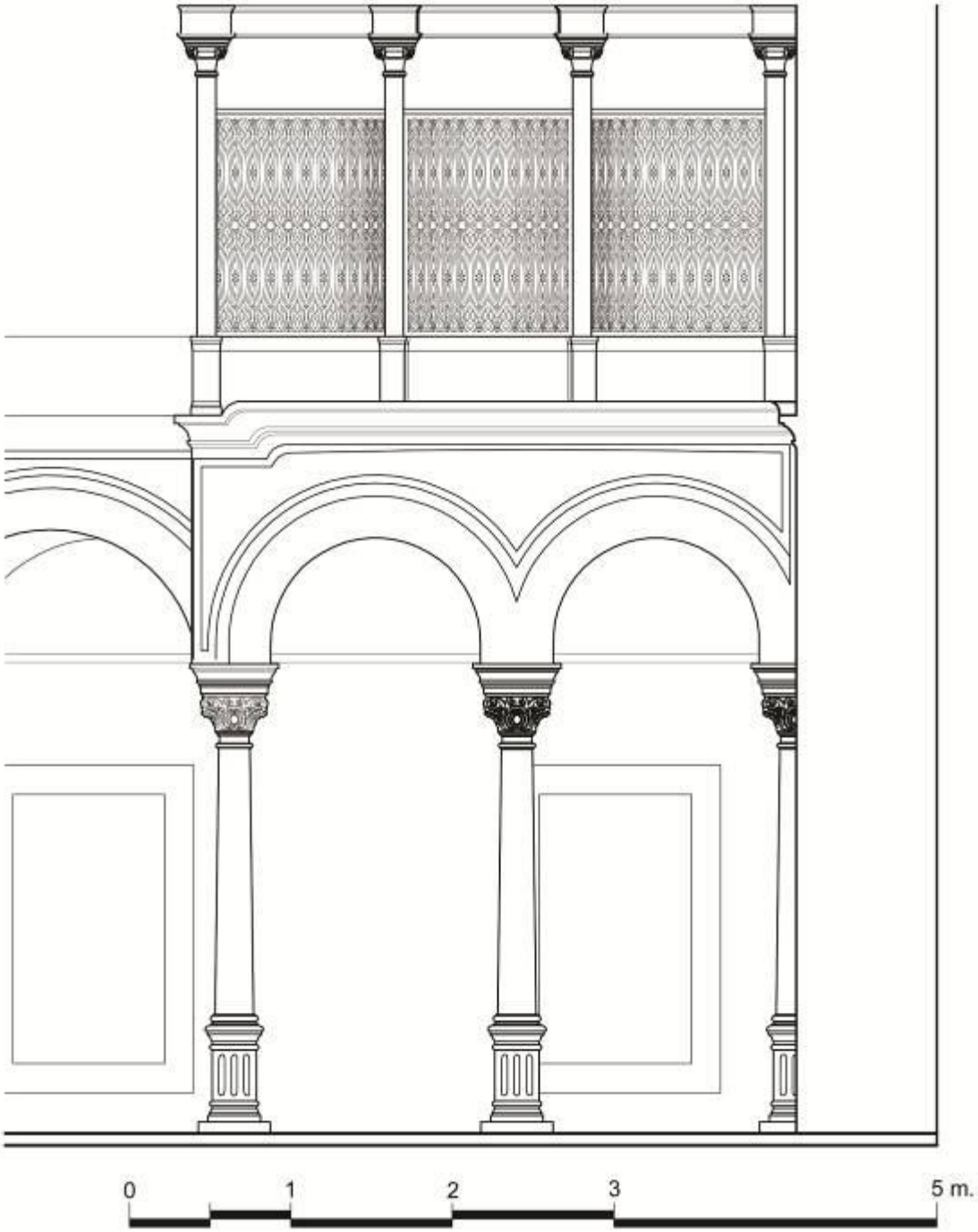

Çizim 83: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili görünüşü. (Çetinaslan).

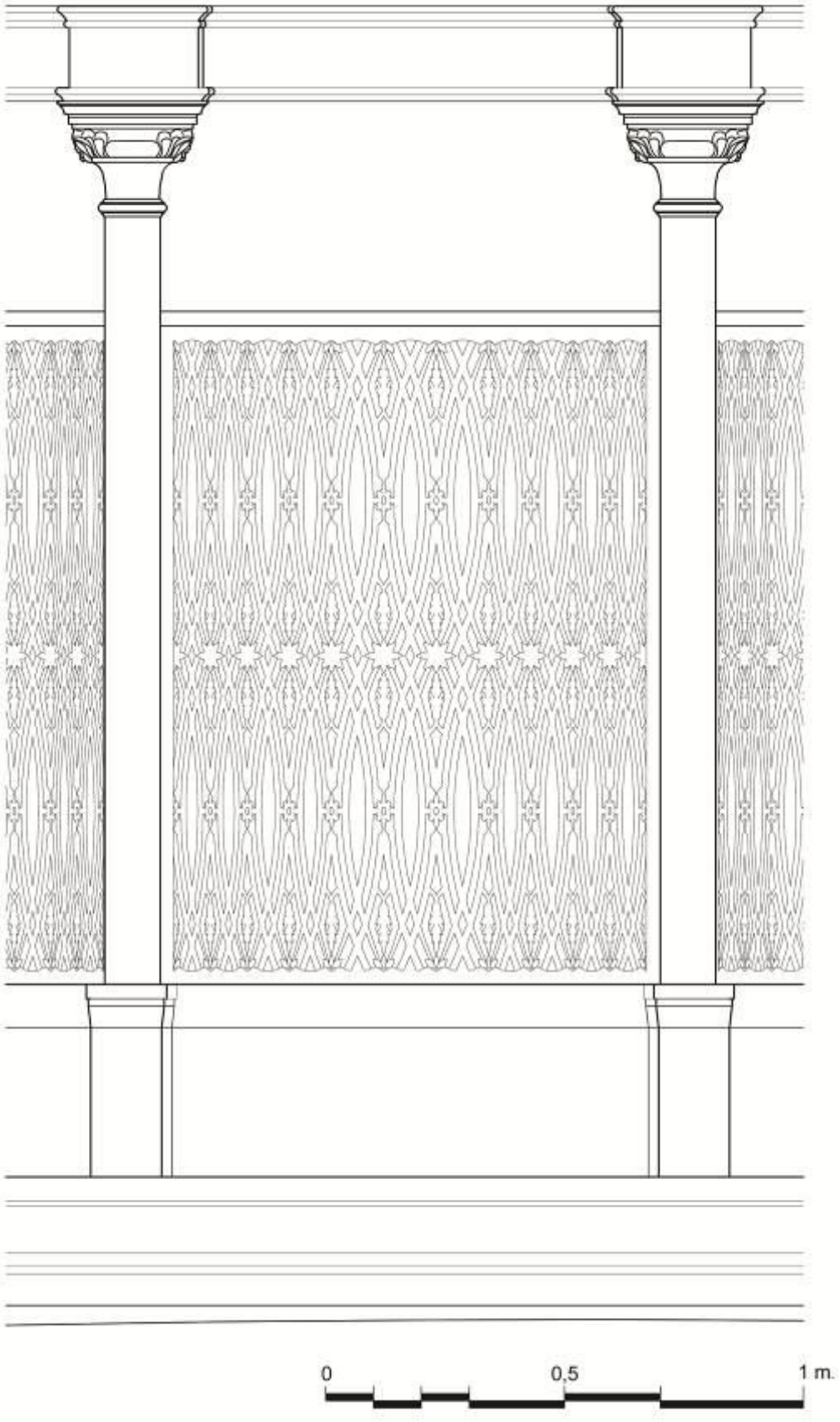

Çizim 84: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan).

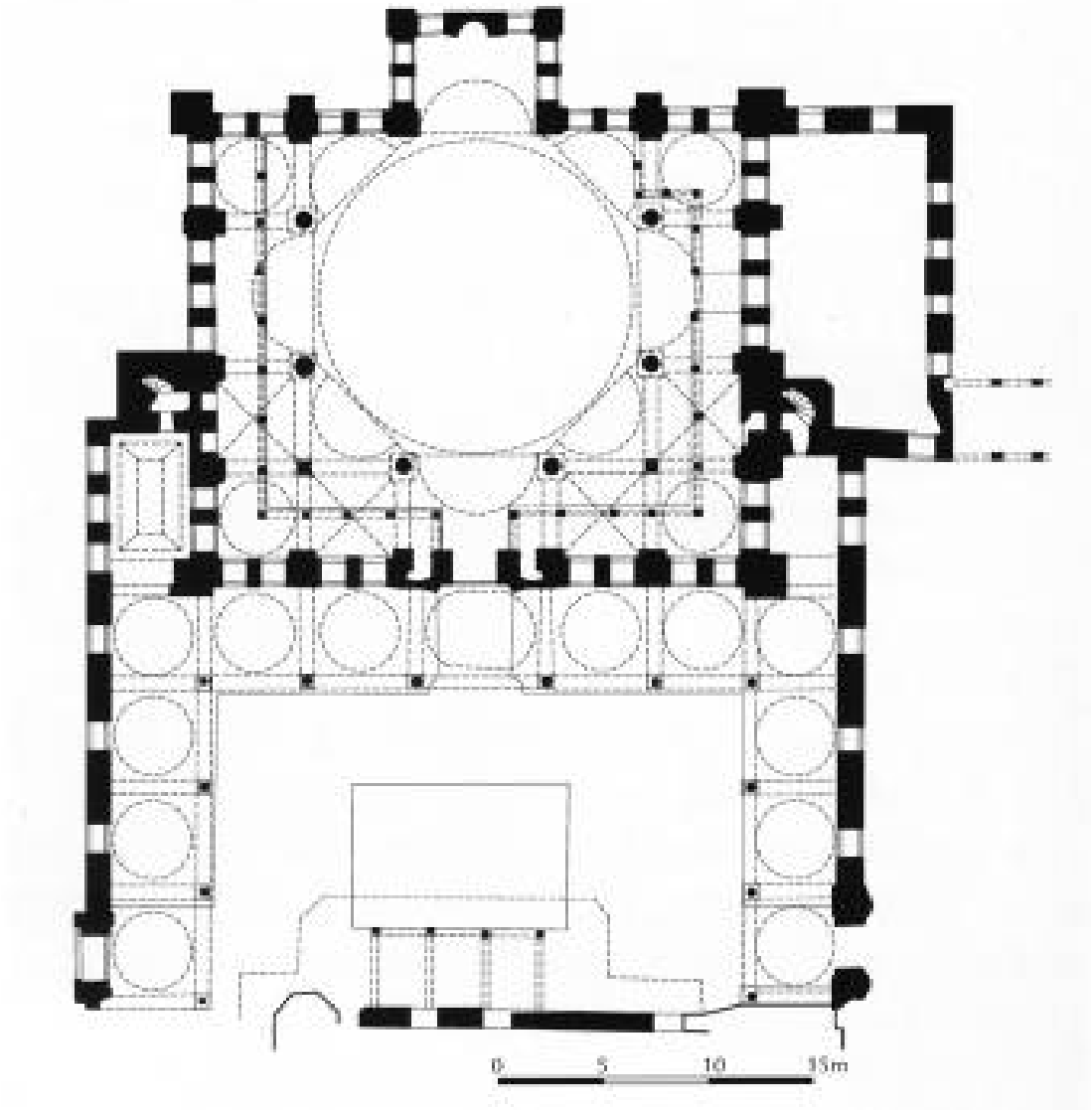

Çizim 85: İstanbul Eyüp Sultan Camisi planı (Ayverdi'den)

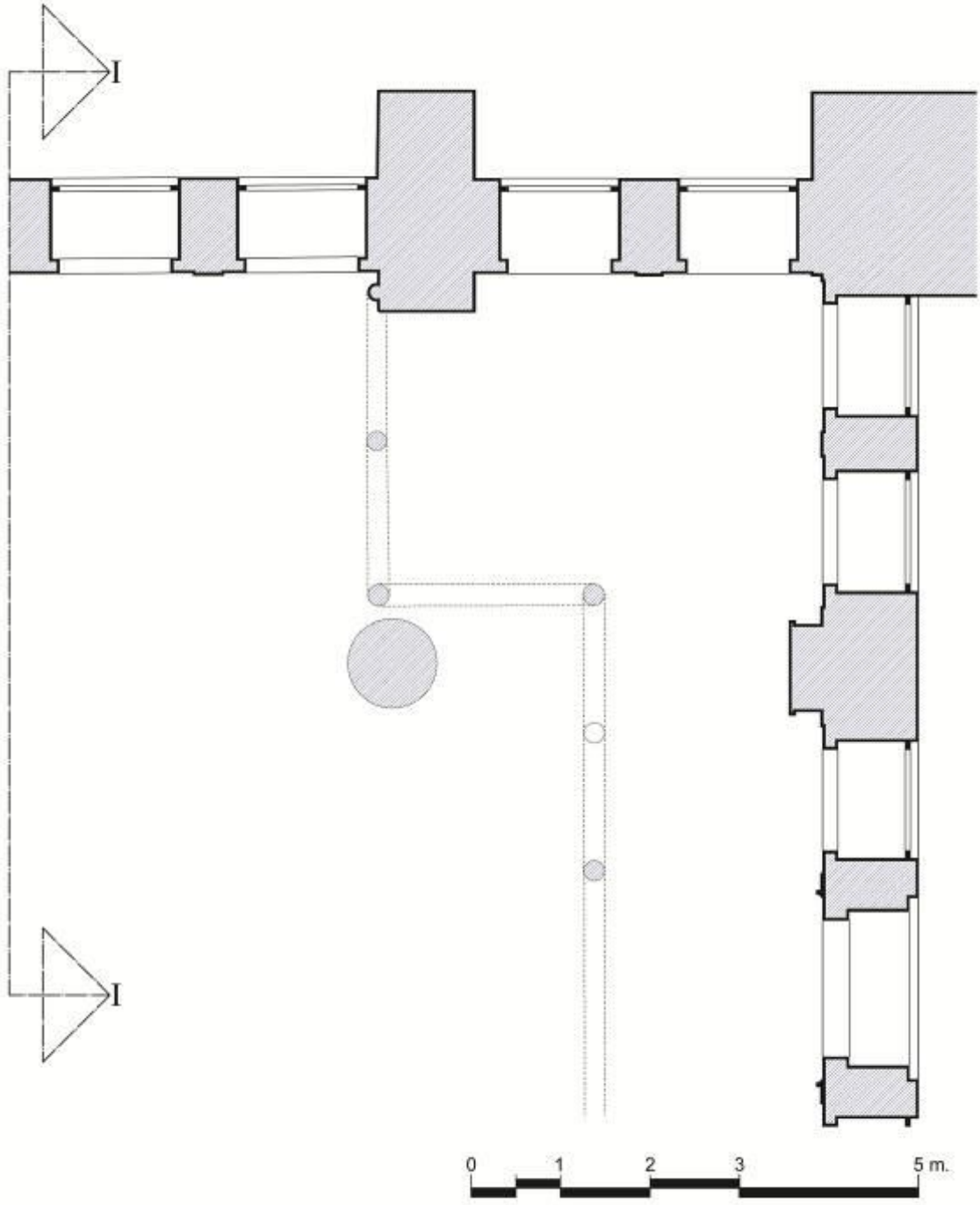

Çizim 86: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

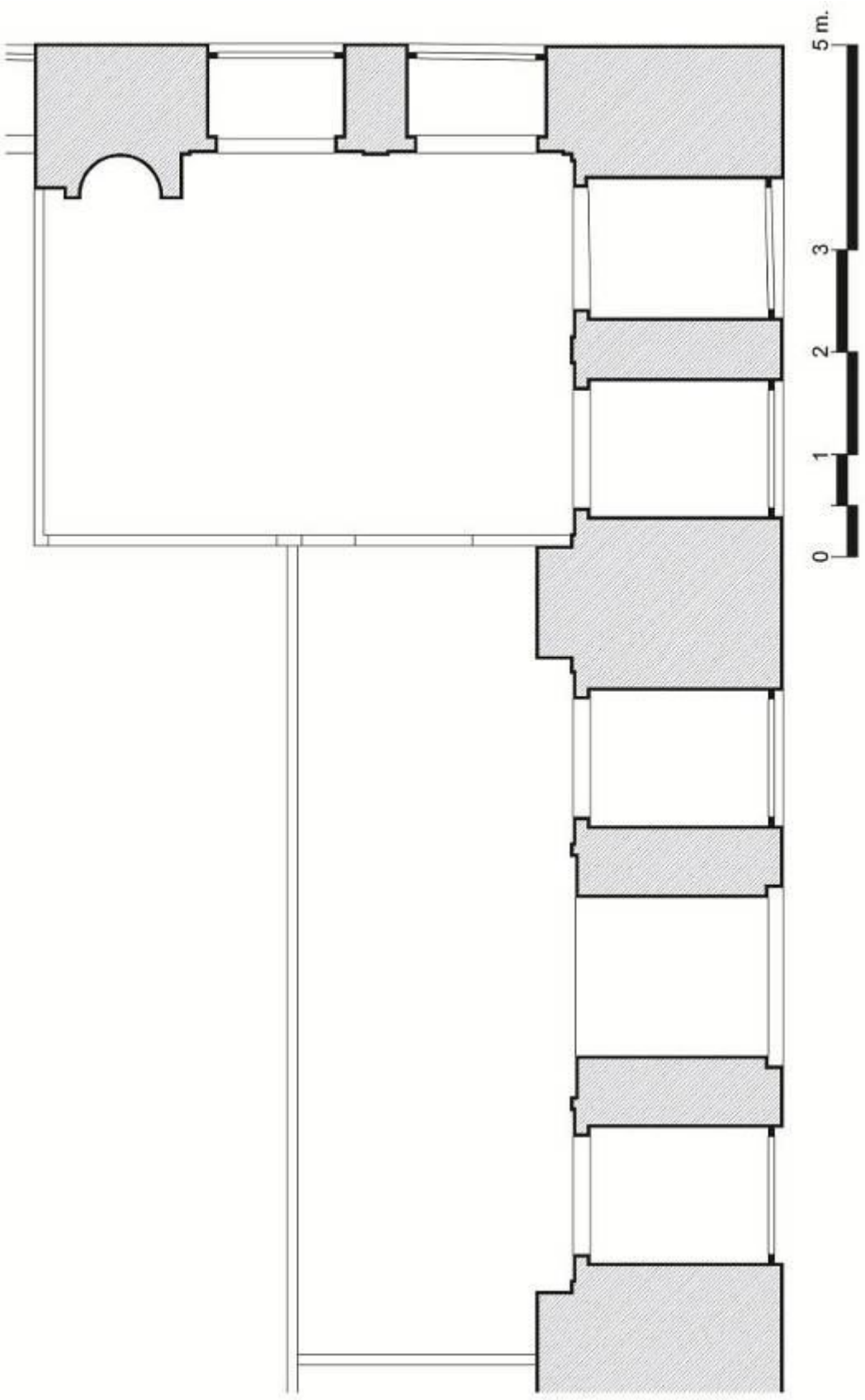

Çizim 87: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan).

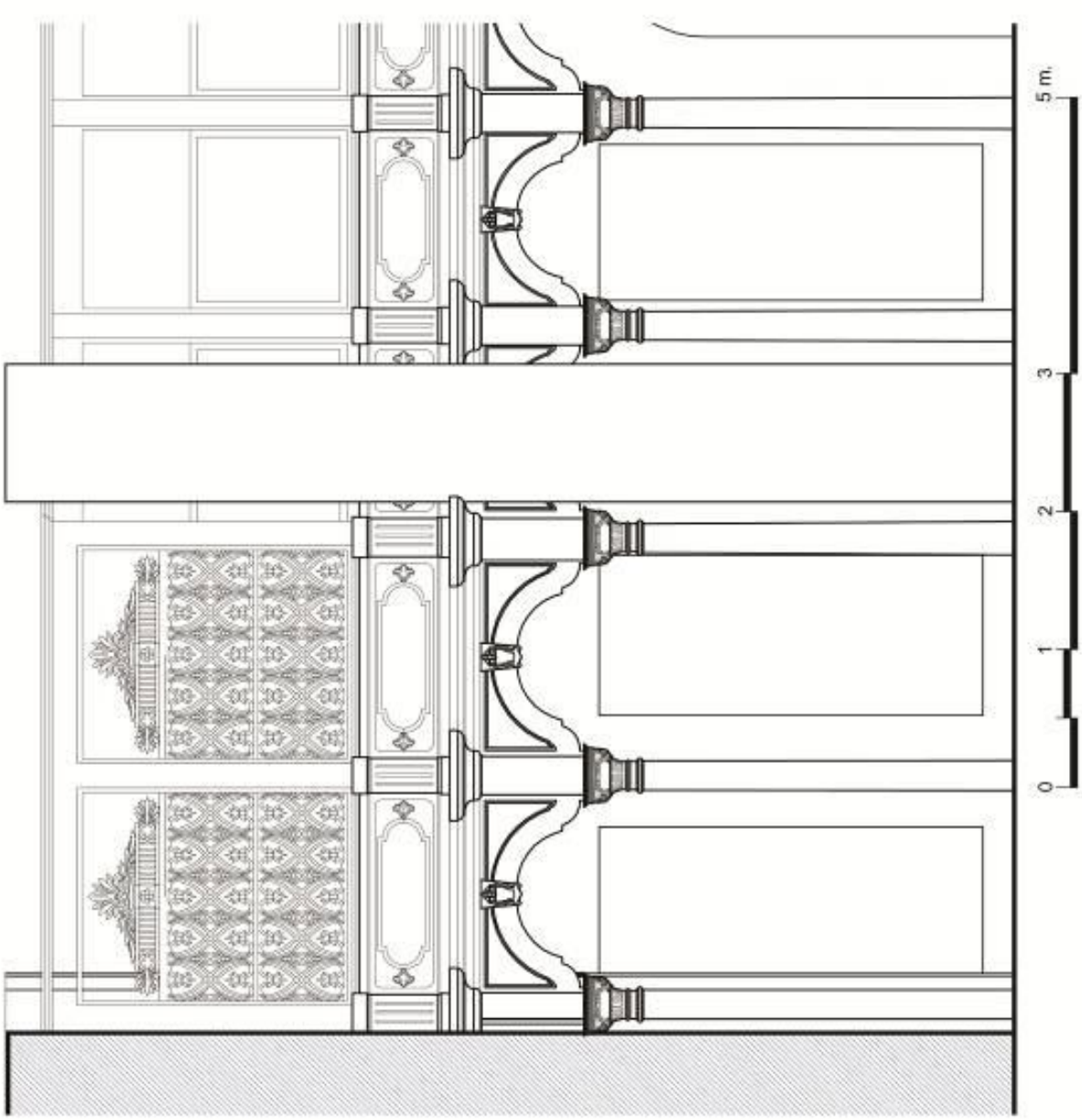

Çizim 88: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili, genel görünüşü (Çetinaslan).

Çizim 89: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili doğu cephesinden detay görünüşü (Çetinaslan).

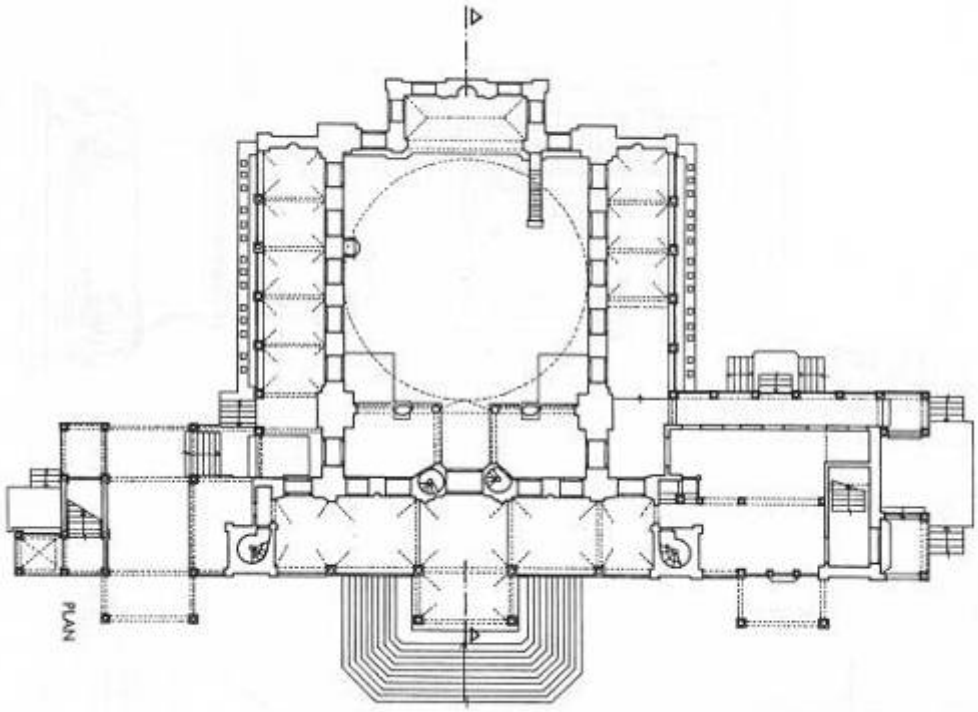

Çizim 90: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi planı (Bakır'dan)

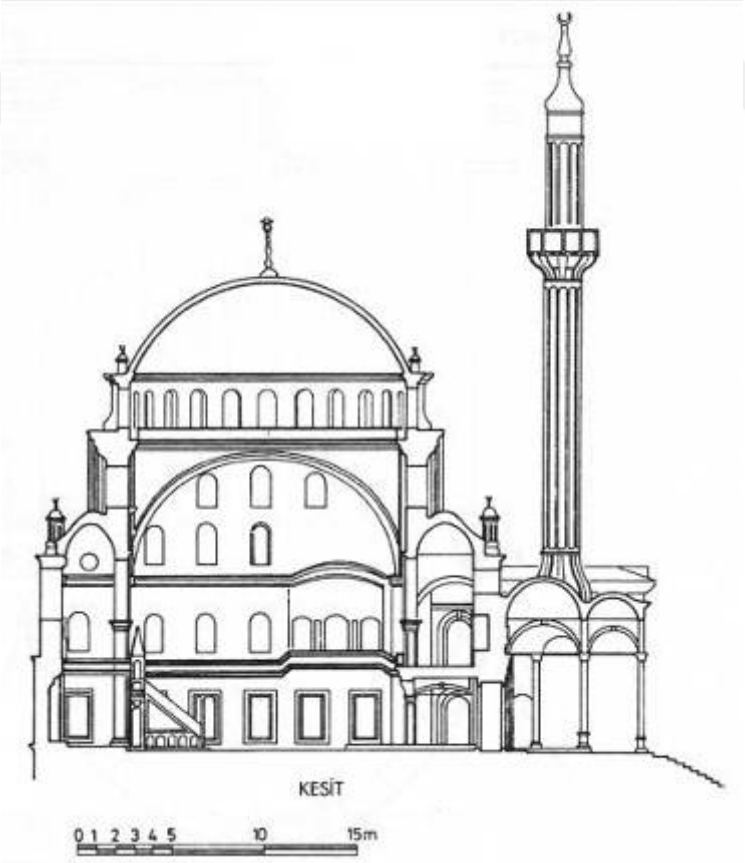

Çizim 91: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi kesiti (Bakır'dan)

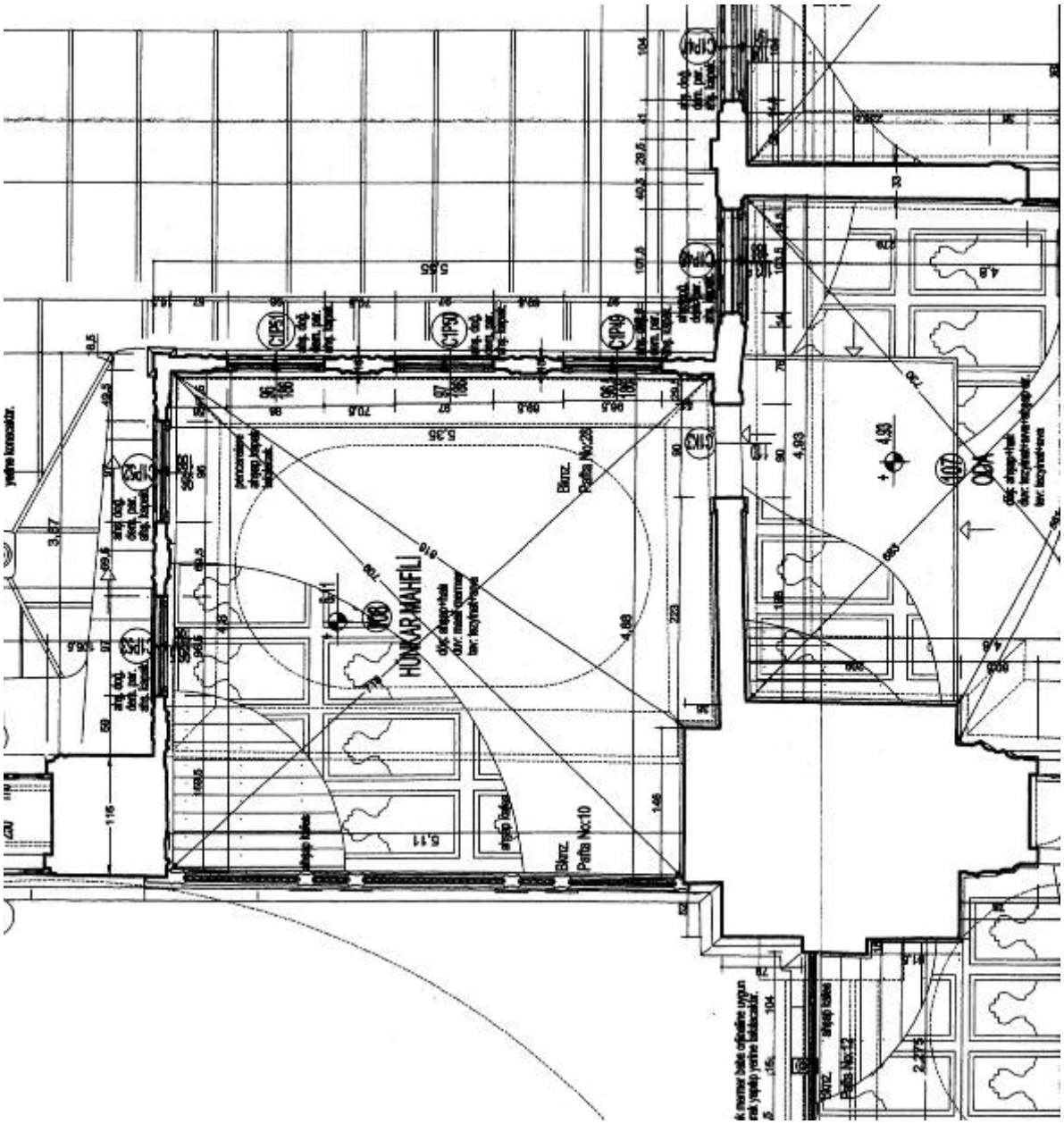

Çizim 92: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi hünkâr mahfili katı planı (VGM Arşivinden)

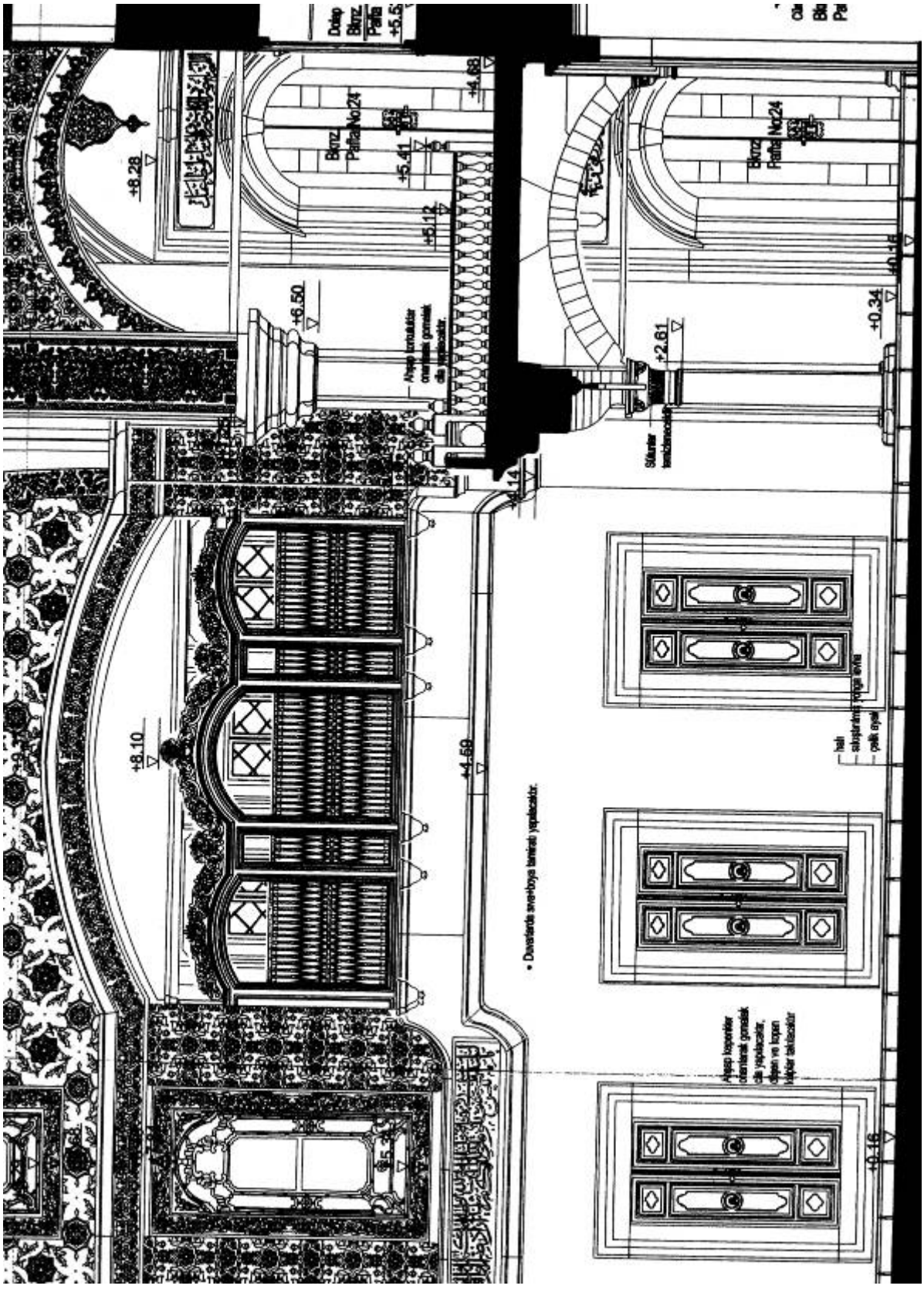

Çizim 93: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (VGM Arşivinden)

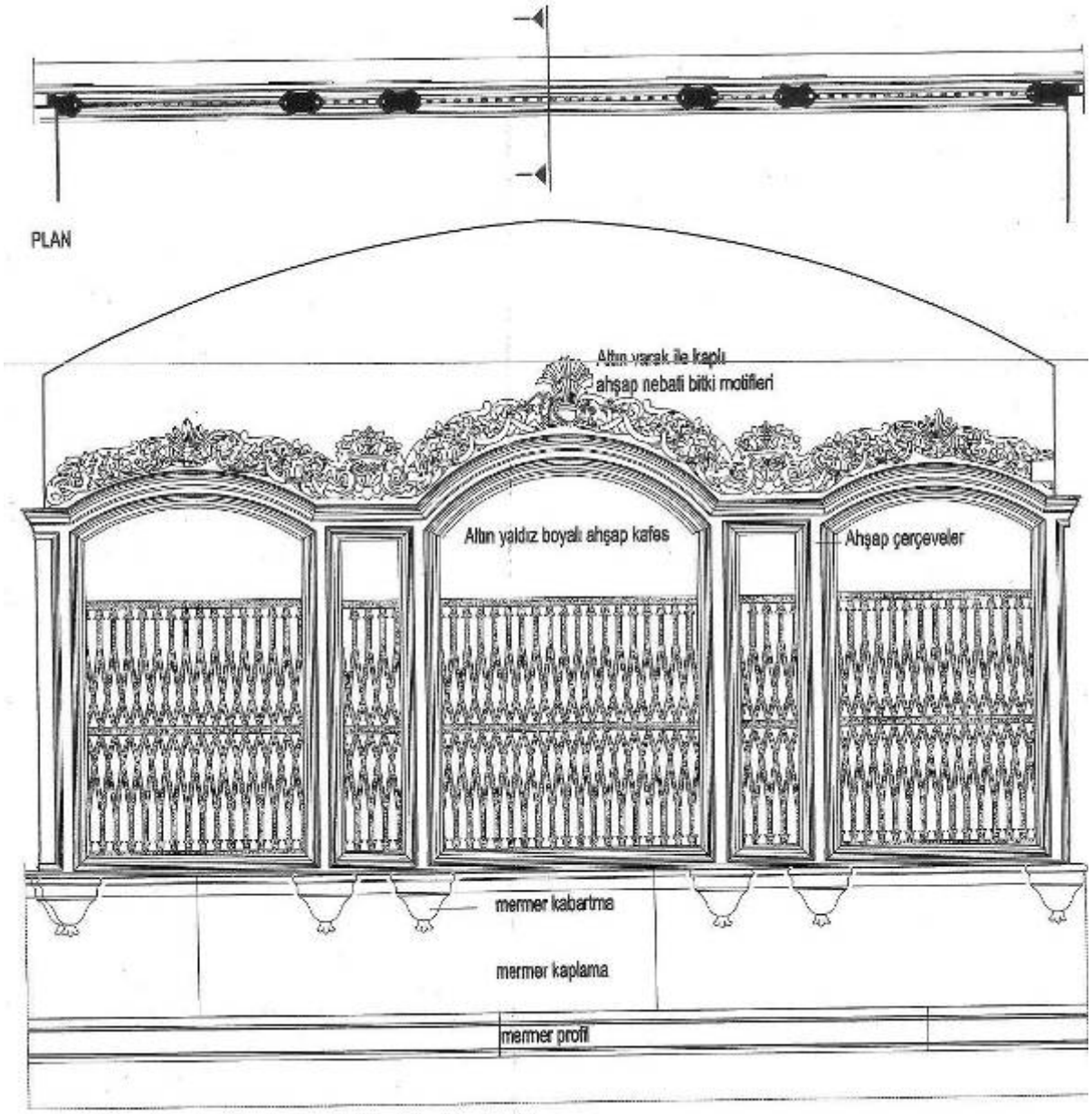

Çizim 94: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi hünkâr mahfili çıkması (VGM Arşivinden)

Çizim 95: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi hünkâr mahfili kafesinden detay (VGM Arşivinden)

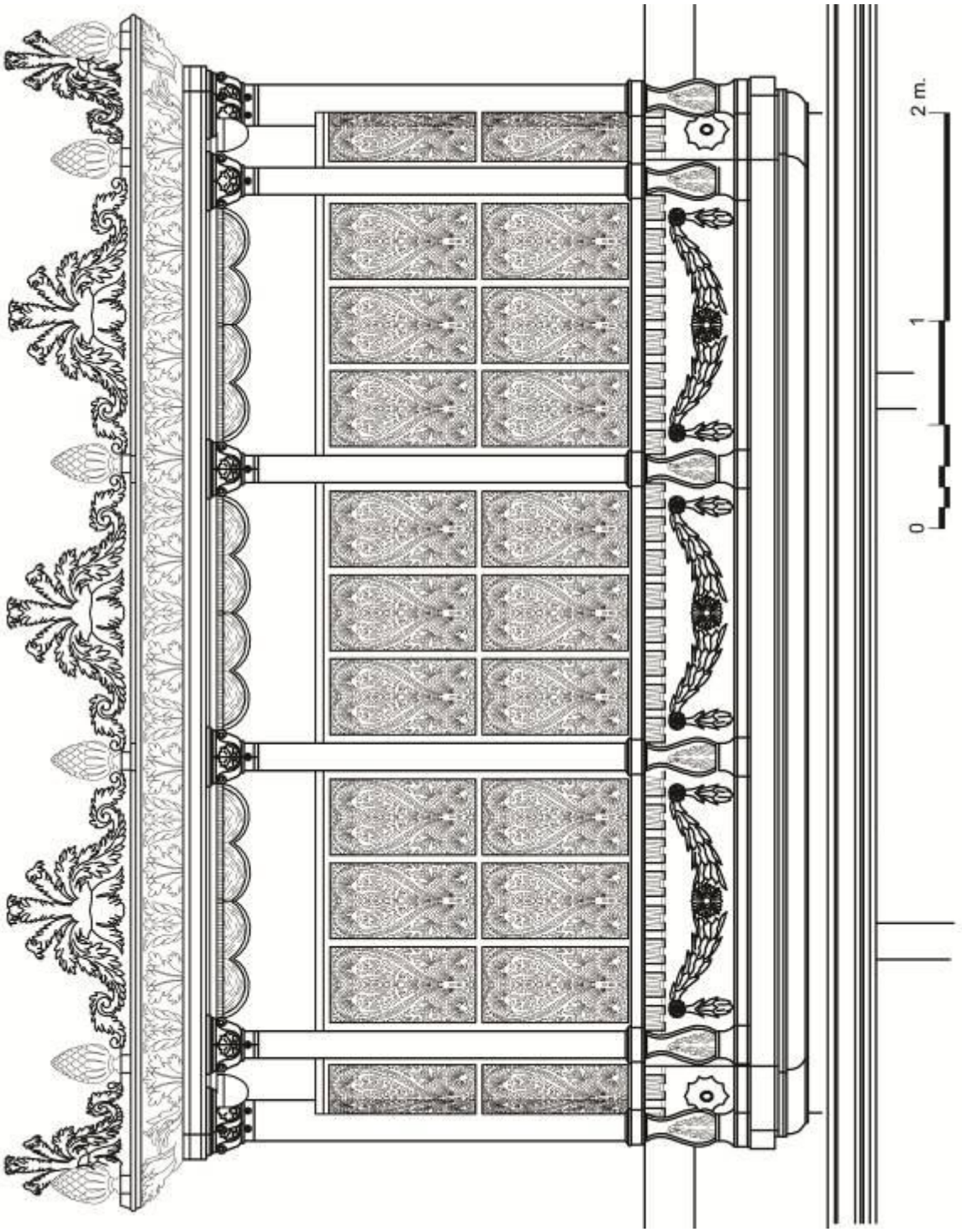

Çizim 96: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi hünkâr mahfili çıkması genel görünüşü (Çetinaslan).

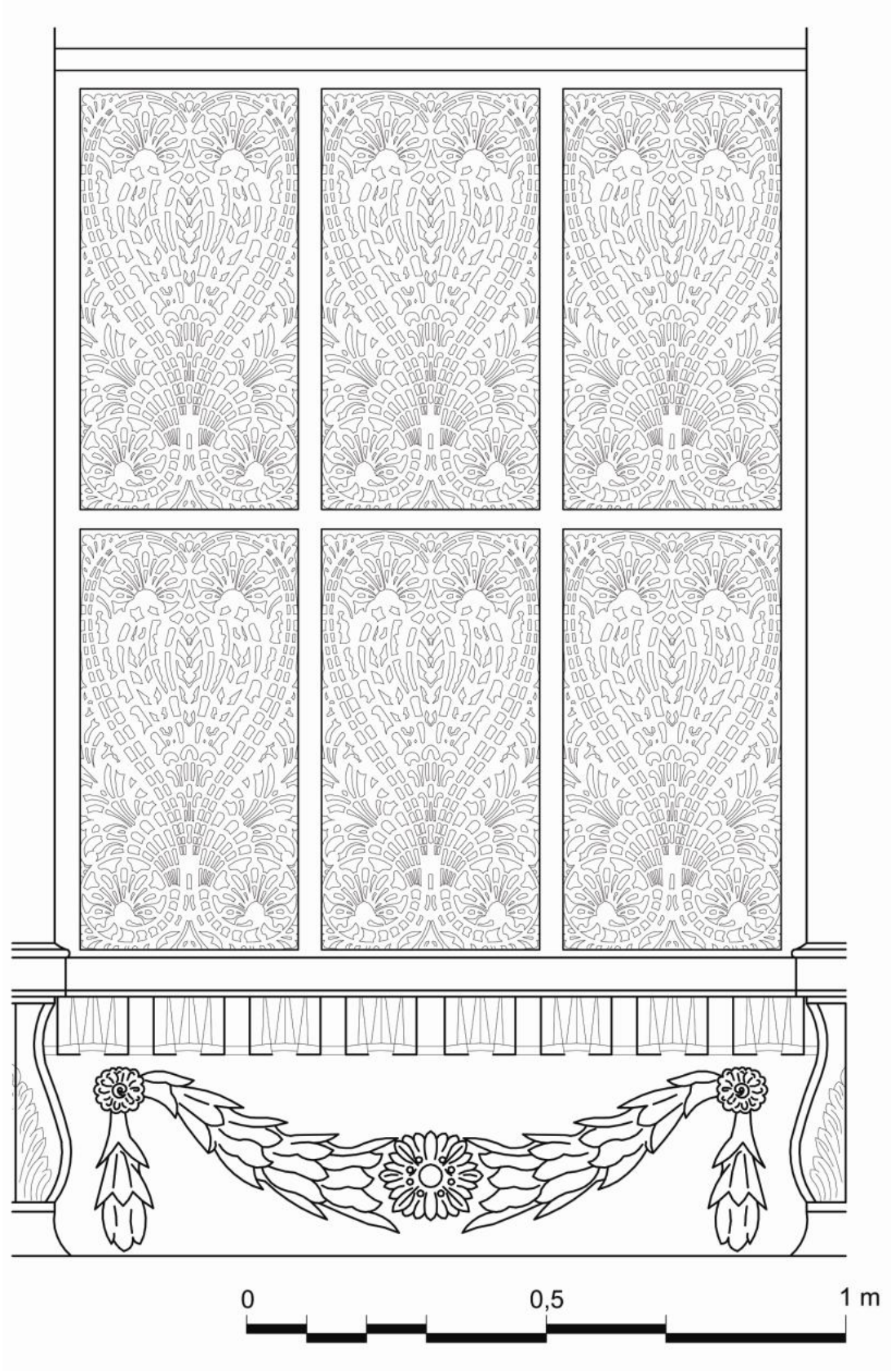

Çizim 97: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan).

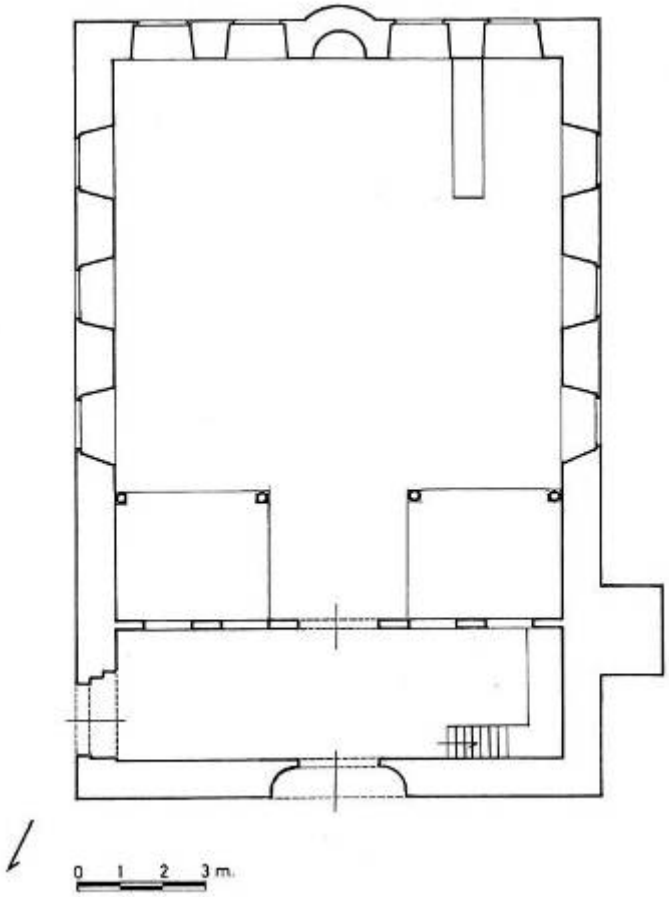

Çizim 98: İstanbul Üsküdar Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi planı (İÜ Arşivin'den).

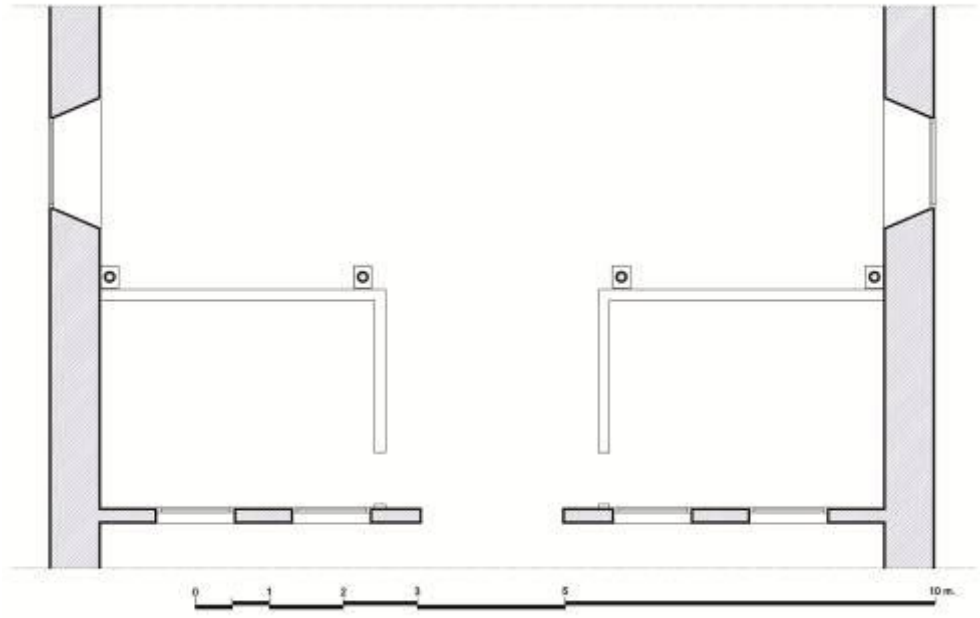

Çizim 99: İstanbul Üsküdar Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı. (Çetinaslan).

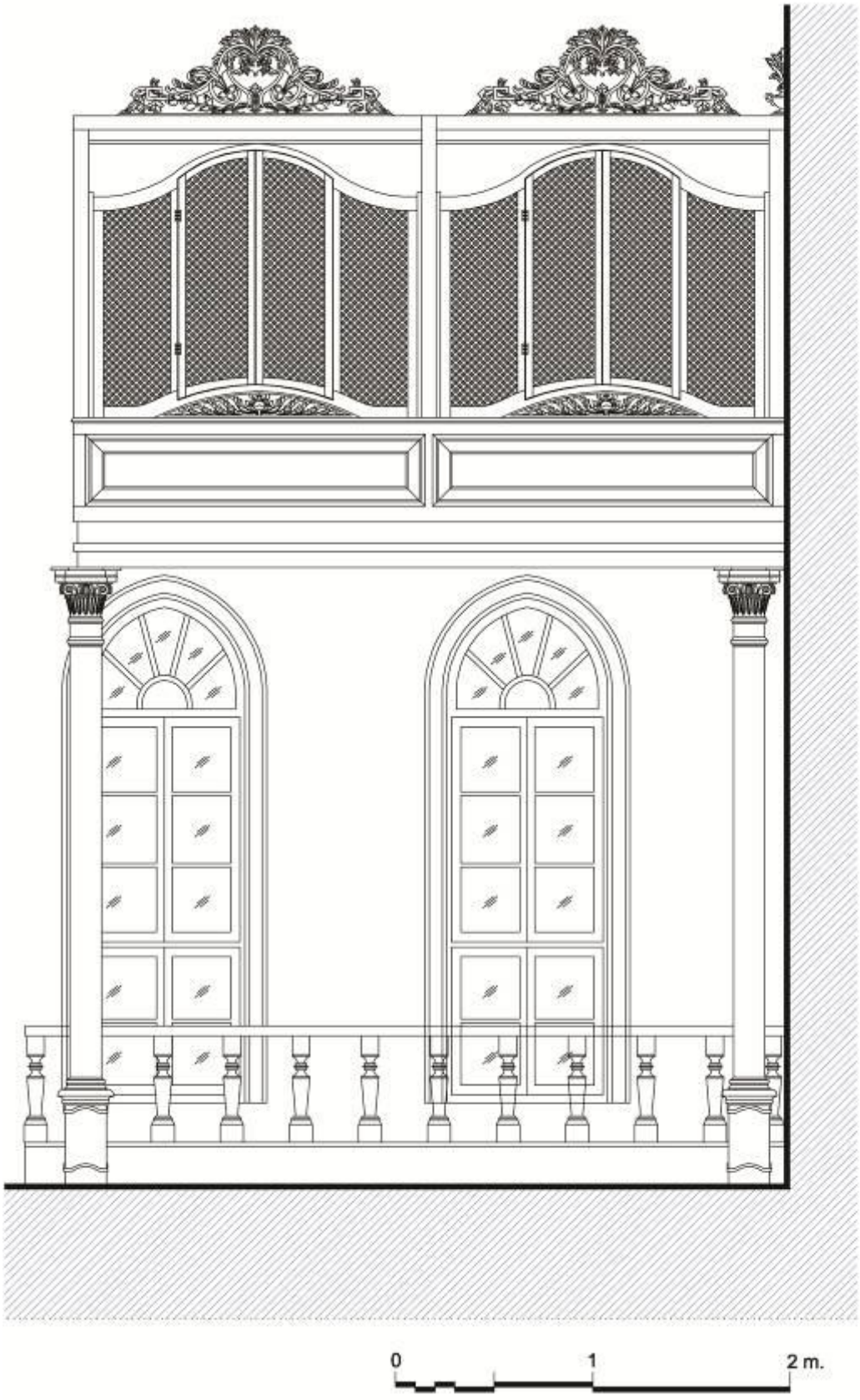

Çizim 100: İstanbul Üsküdar Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfili güney cephe görünüşü (Çetinaslan).

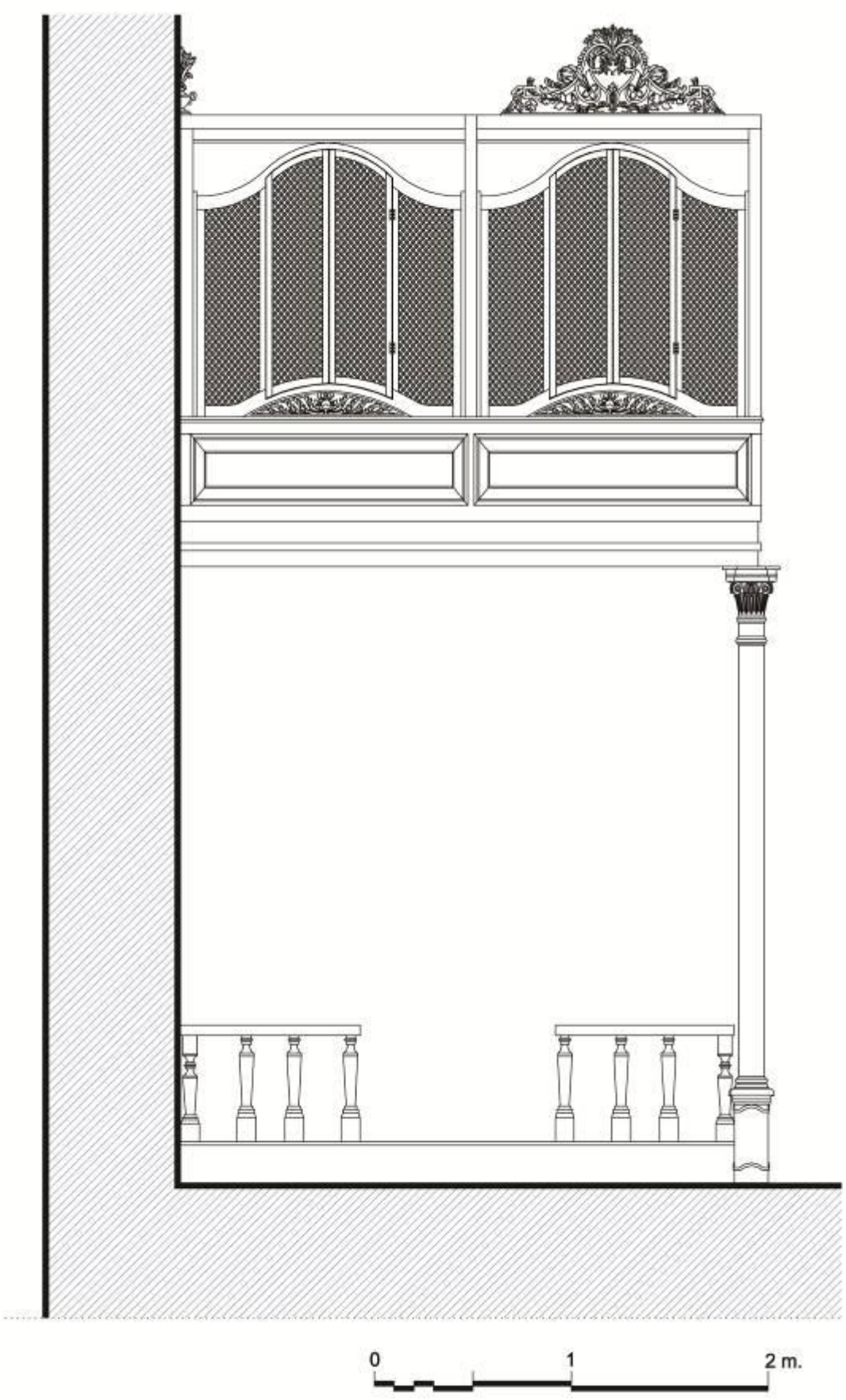

Çizim 101: İstanbul Üsküdar Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü. (Çetinaslan).

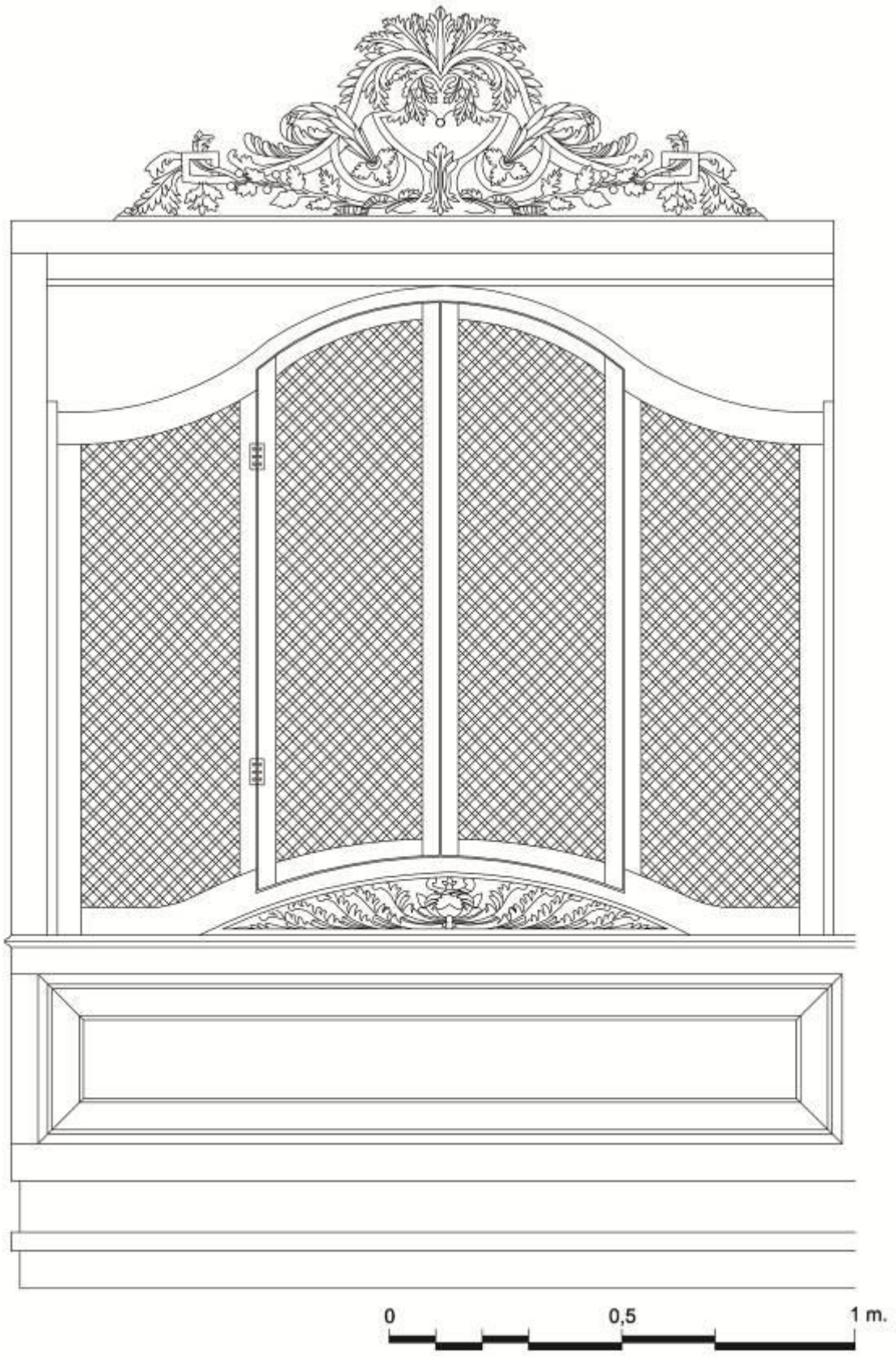

Çizim 102: İstanbul Üsküdar Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan).

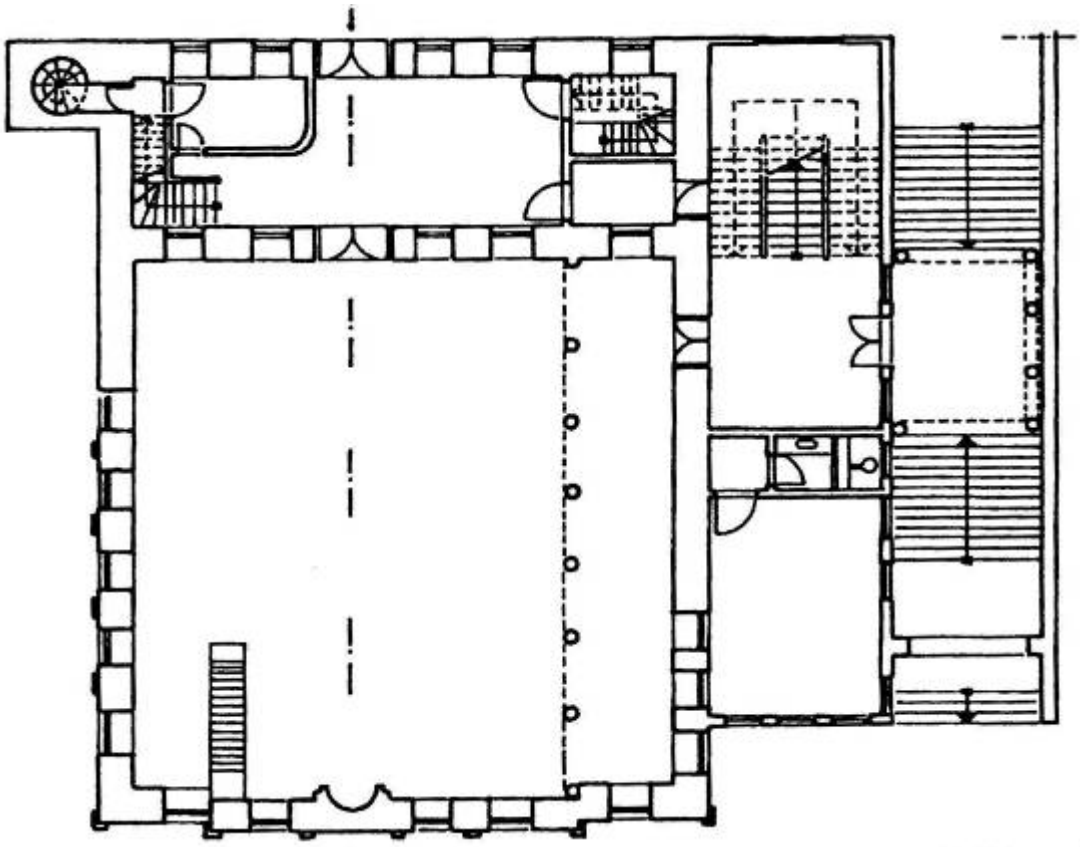

Çizim 103: İstanbul Emirgan Camisi planı (Bakır'dan)

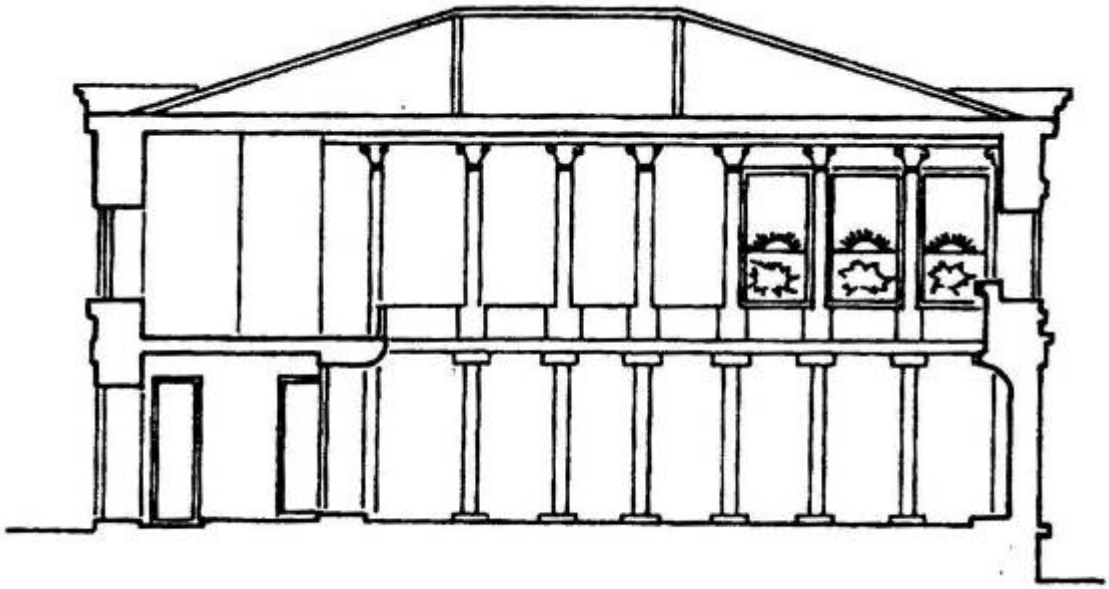

Çizim 104: İstanbul Emirgan Camisi kesiti (Bakır'dan)

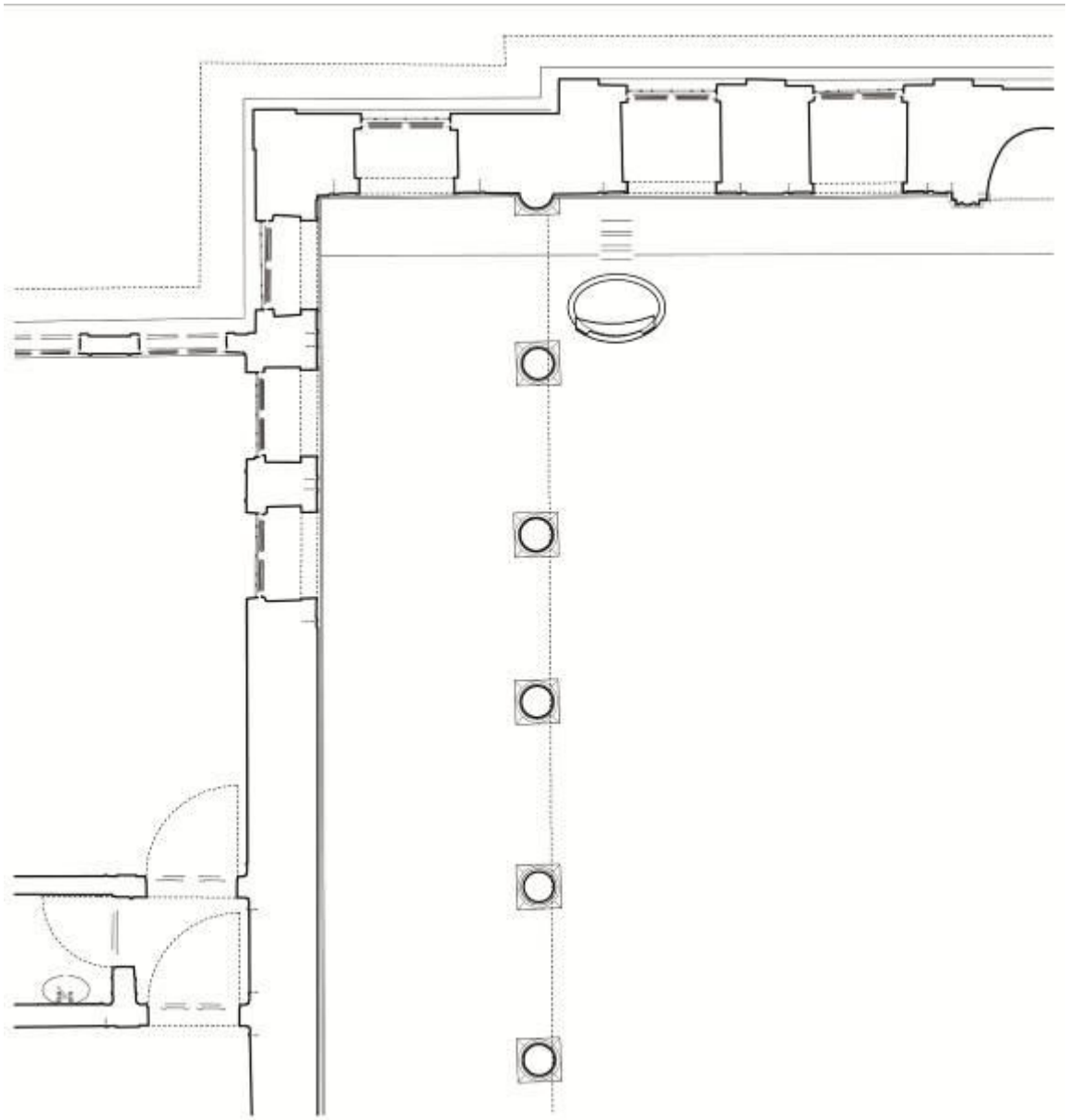

Çizim 105: İstanbul Emirgan Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (İstanbul 3 Nolu K.K Arşivin'den).

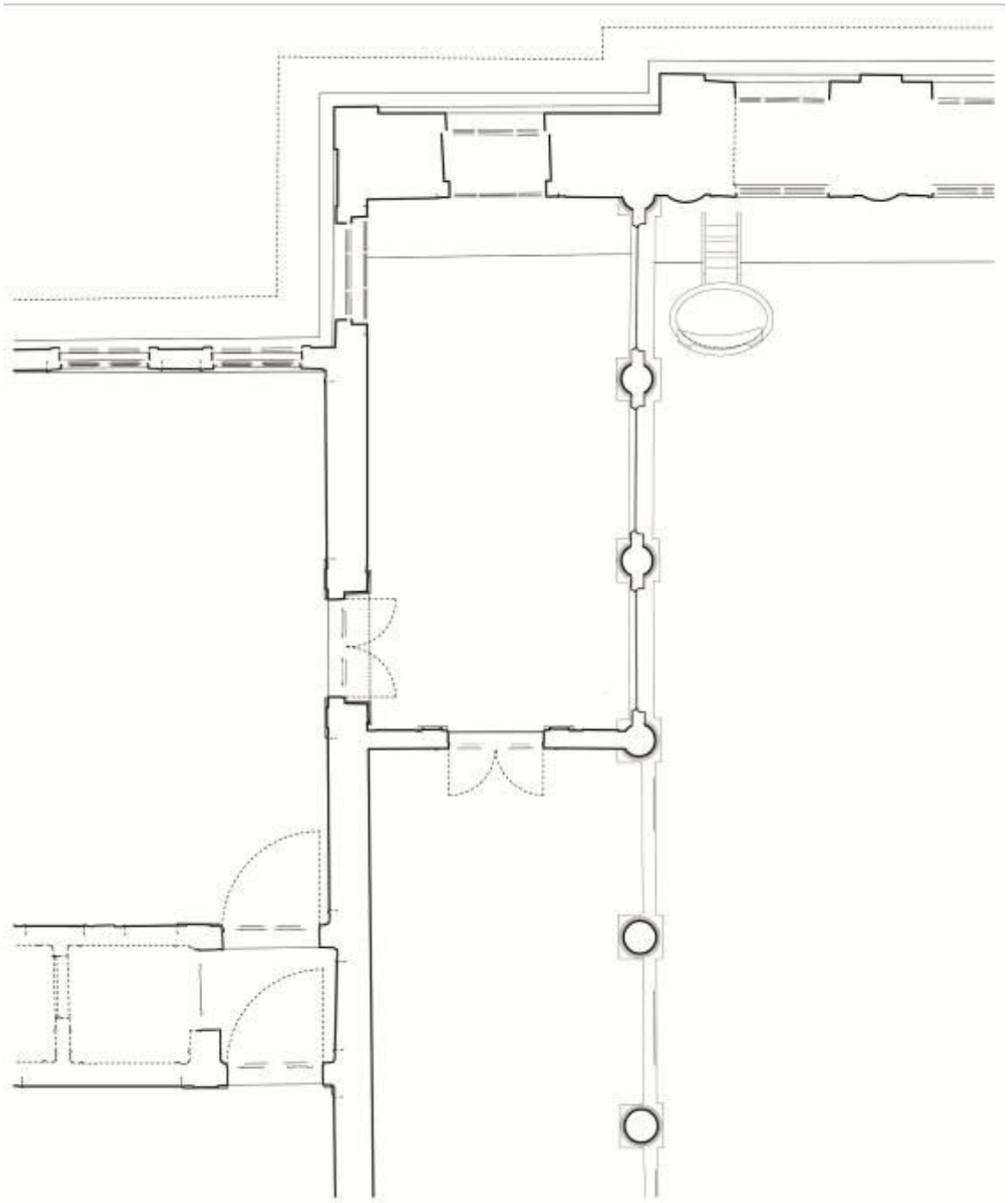

Çizim 106: İstanbul Emirgan Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (İstanbul 3 Nolu K.K Arşivin'den).

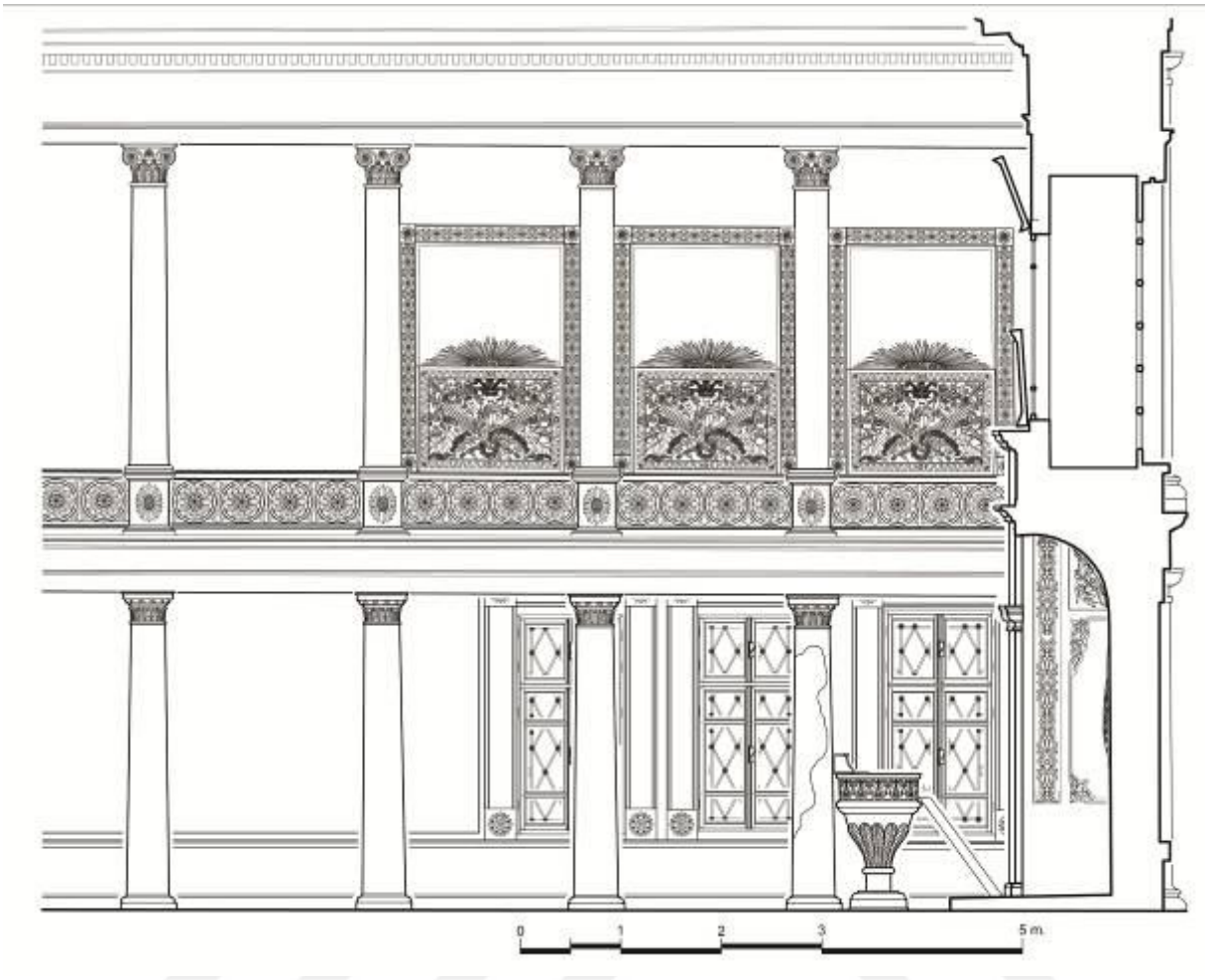

Çizim 107: İstanbul Emirgan Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan).

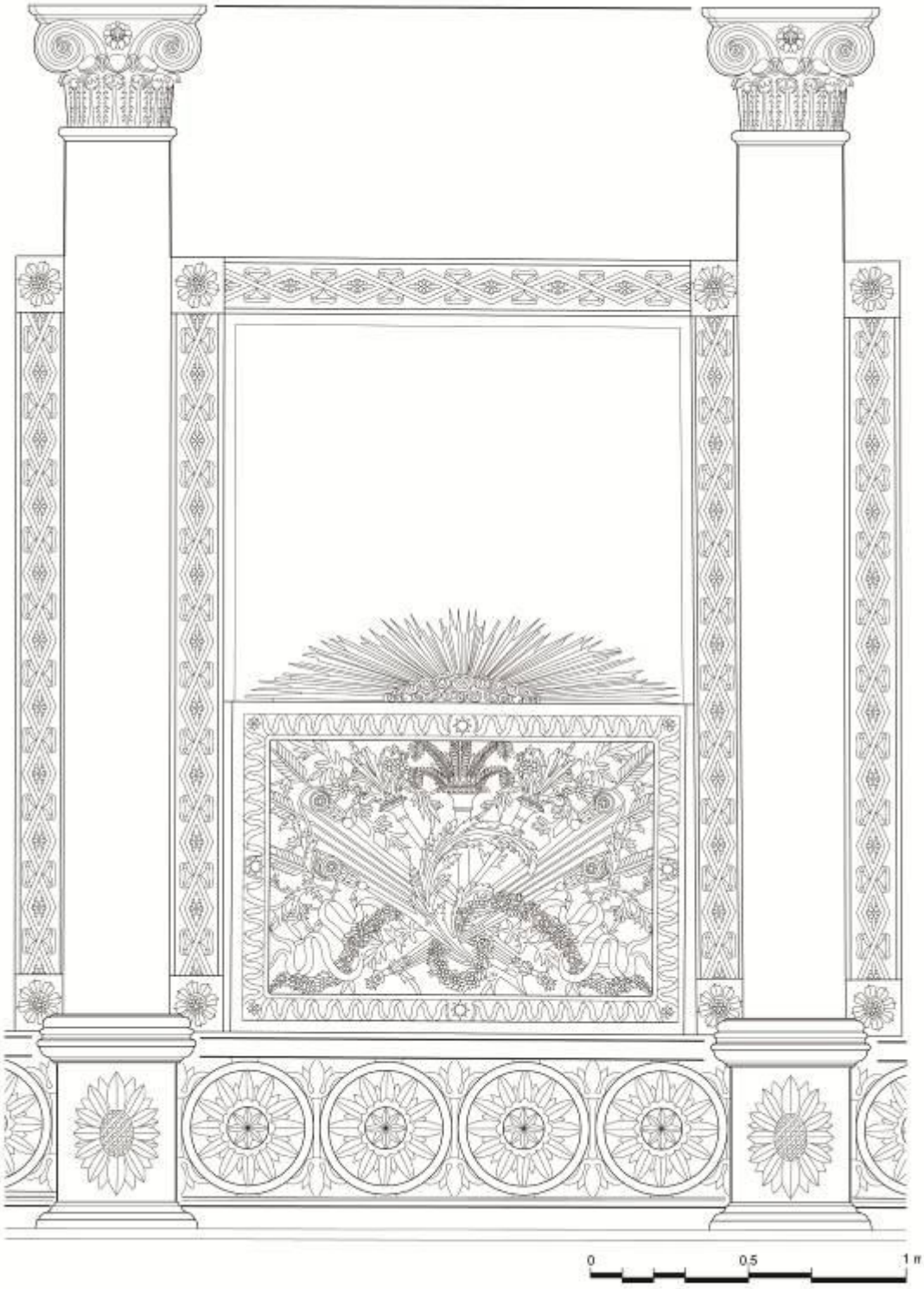

Çizim 108: İstanbul Emirgan Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes detayı (Çetinaslan).

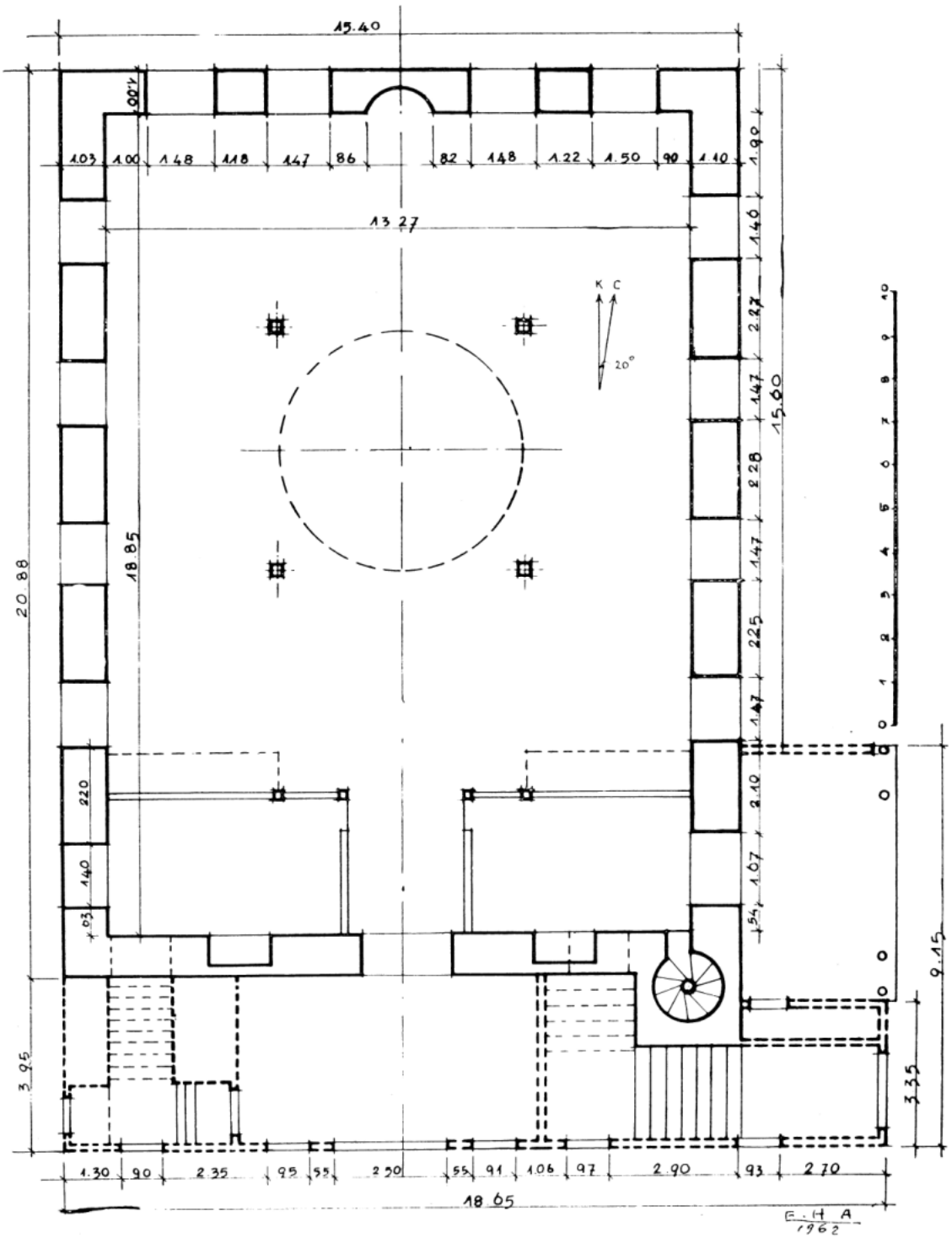

209. R. : İzmit'de Orhan Gaazi Câmi'i plânı

Çizim 109: İzmit Orhan Camisi planı (ayverdi'den)

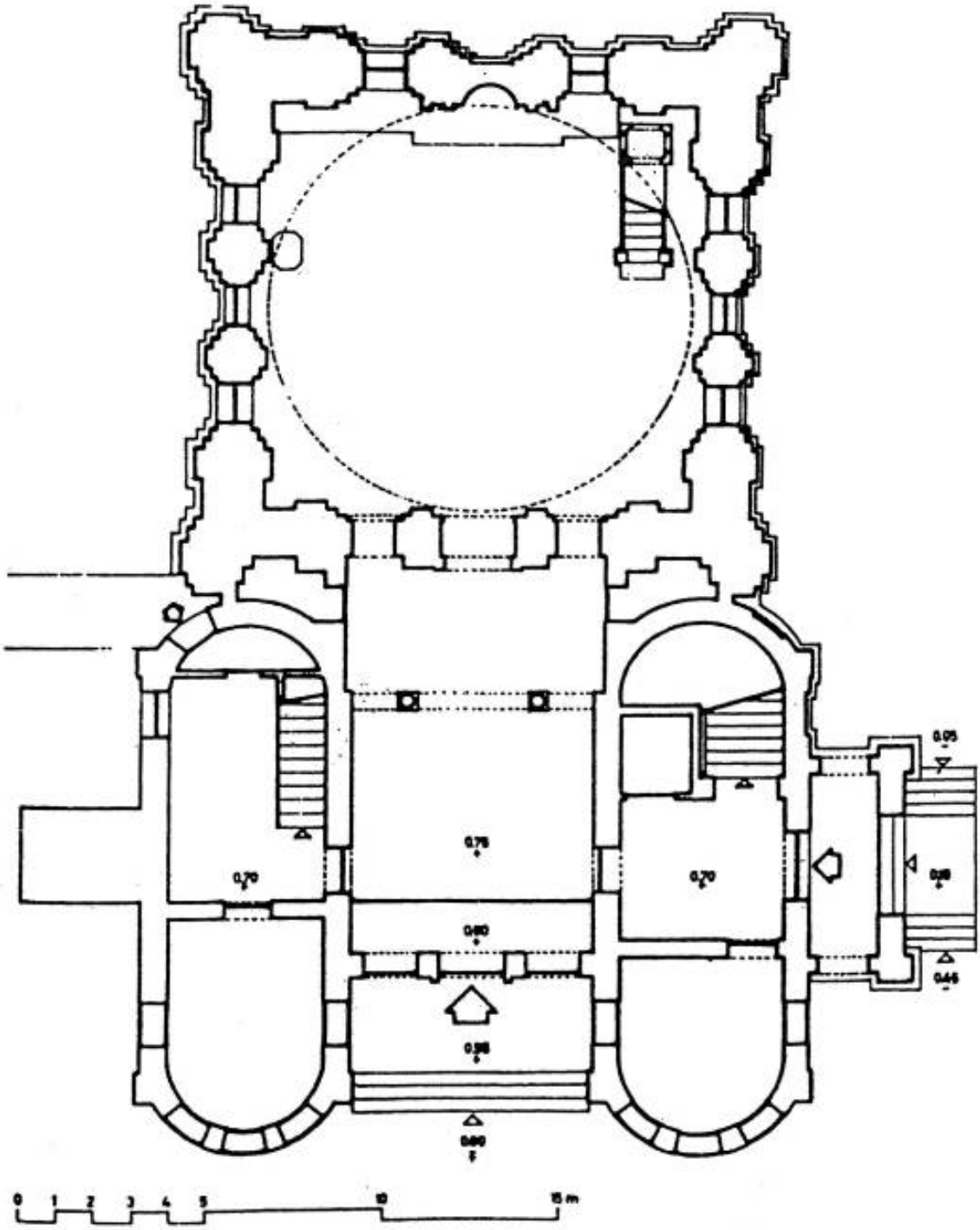

Çizim 110: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi planı (Batur'dan)

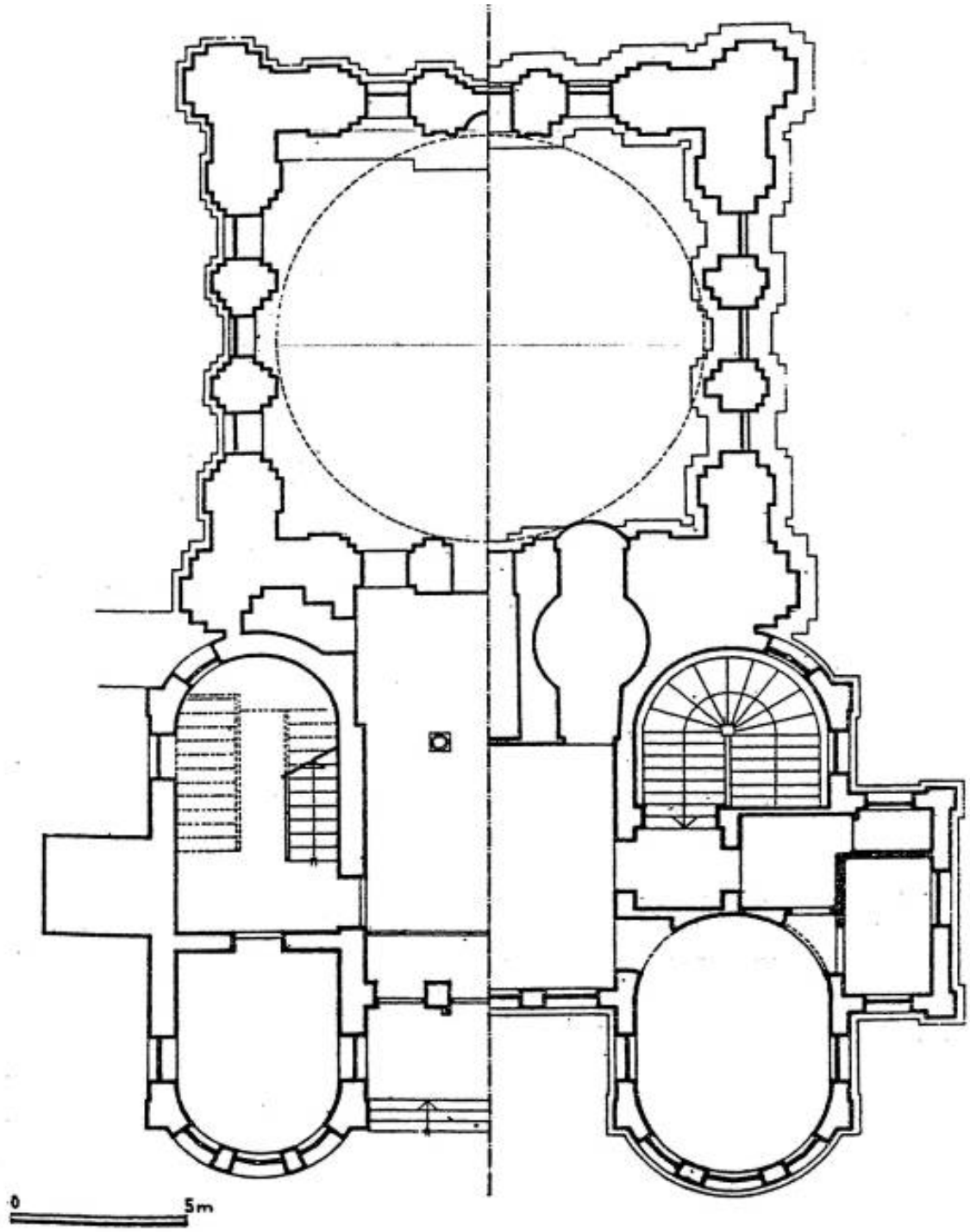

Çizim 111: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi zemin ve mahfil katı planı (Batur'dan)

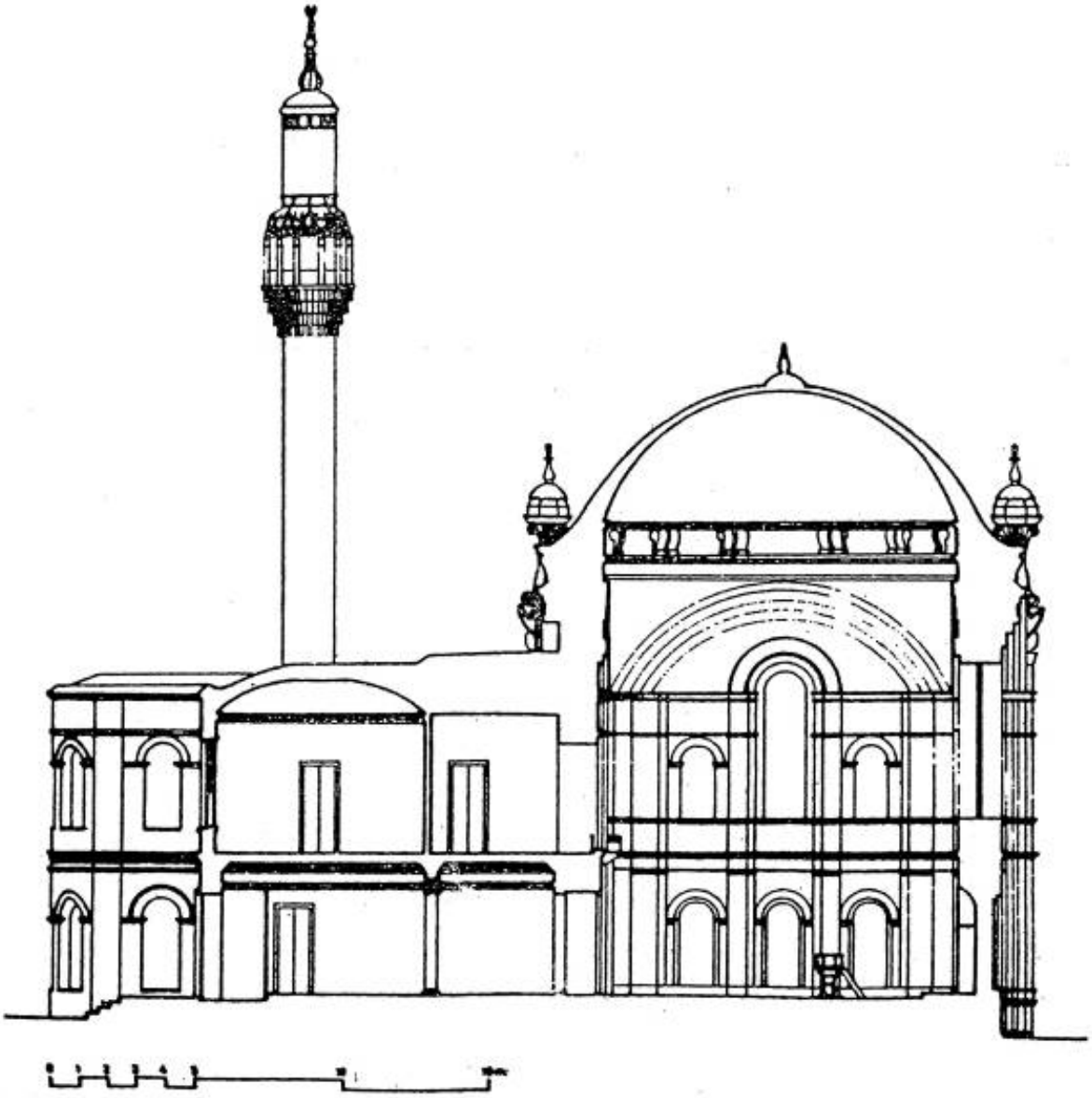

Çizim 112: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi kesiti (Batur'dan)

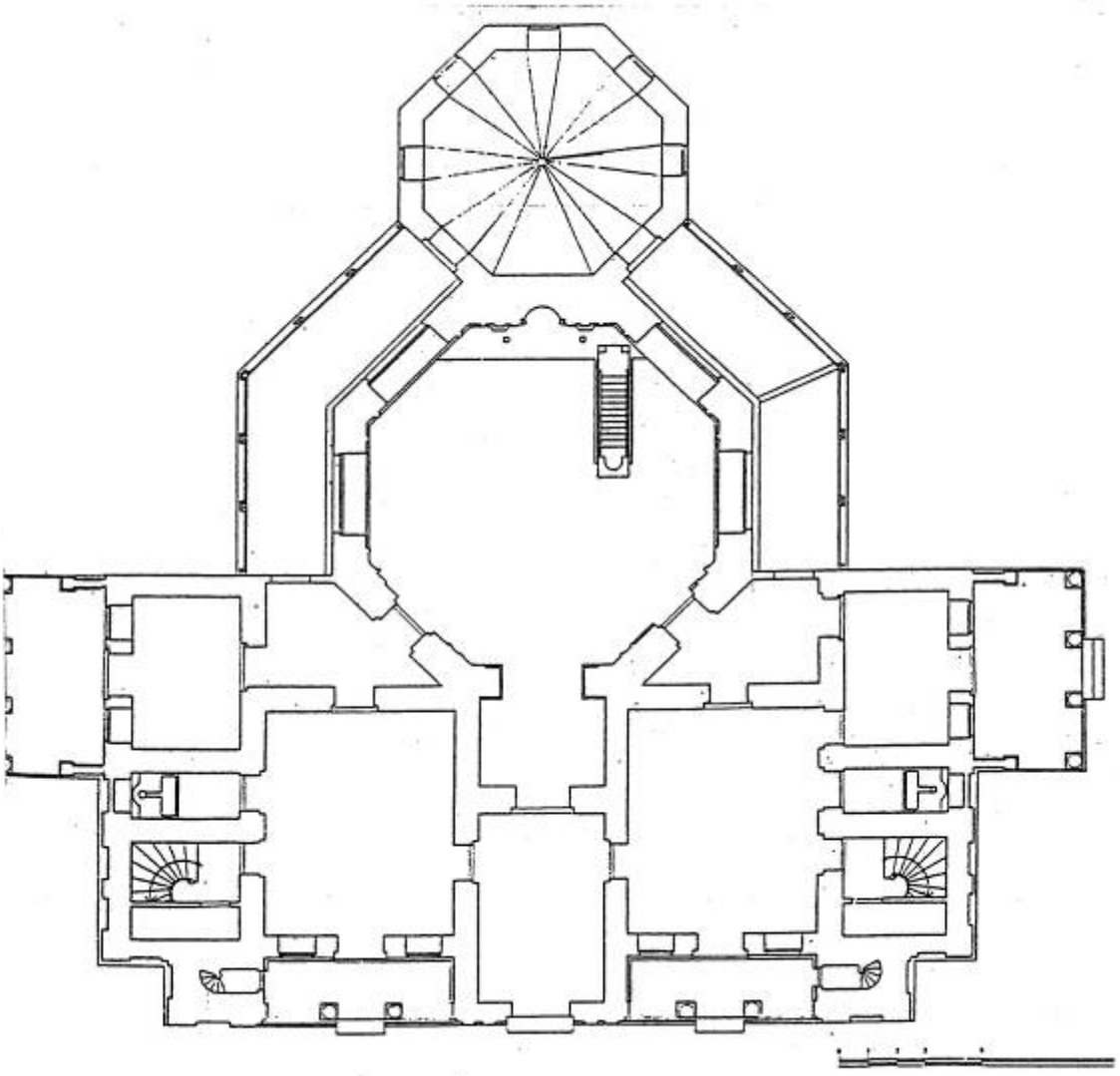

Çizim 113: İstanbul Hırka-i Şerif Cami zemin alt kat planı (Kulçay'dan)

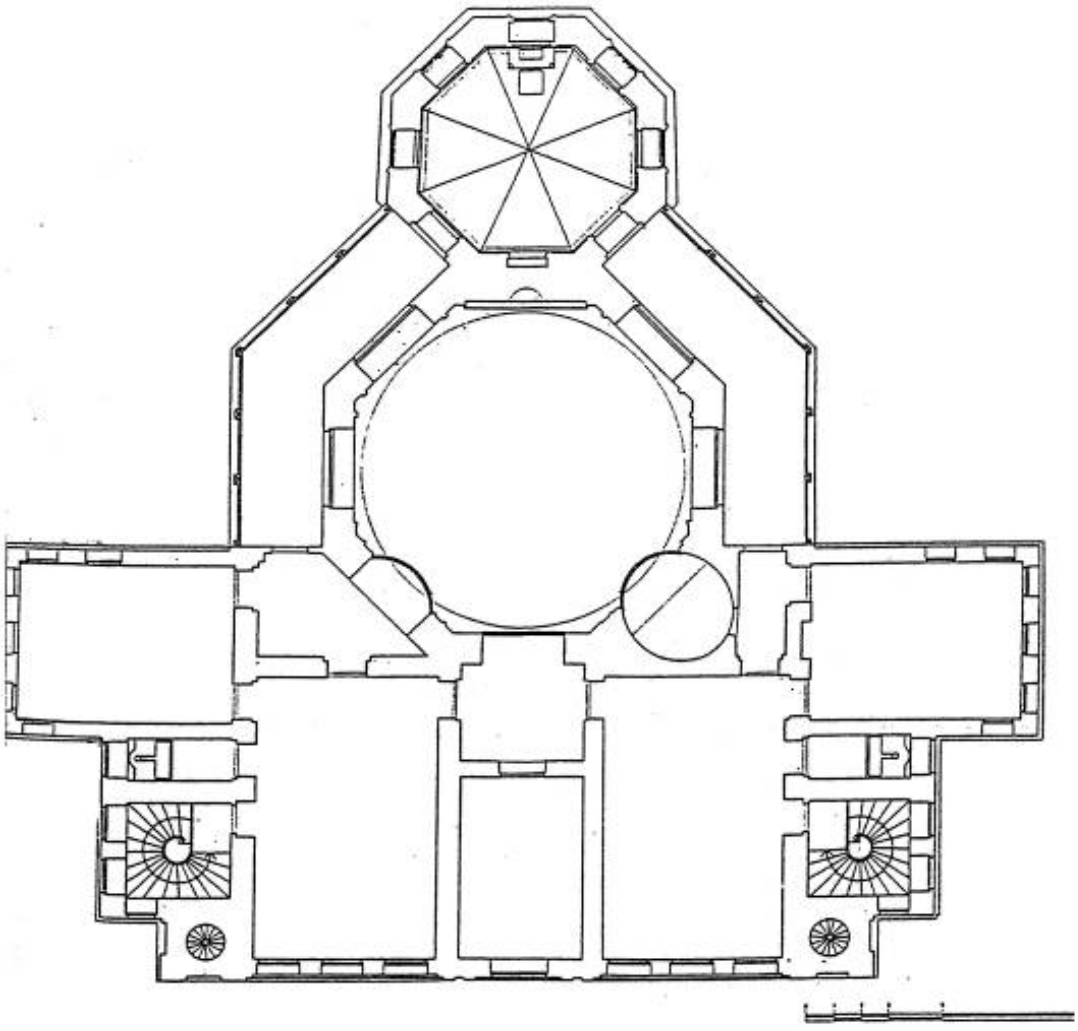

Çizim 114: İstanbul Hırka-i Şerif Cami zemin mahfil katı planı (Kulçay'dan)

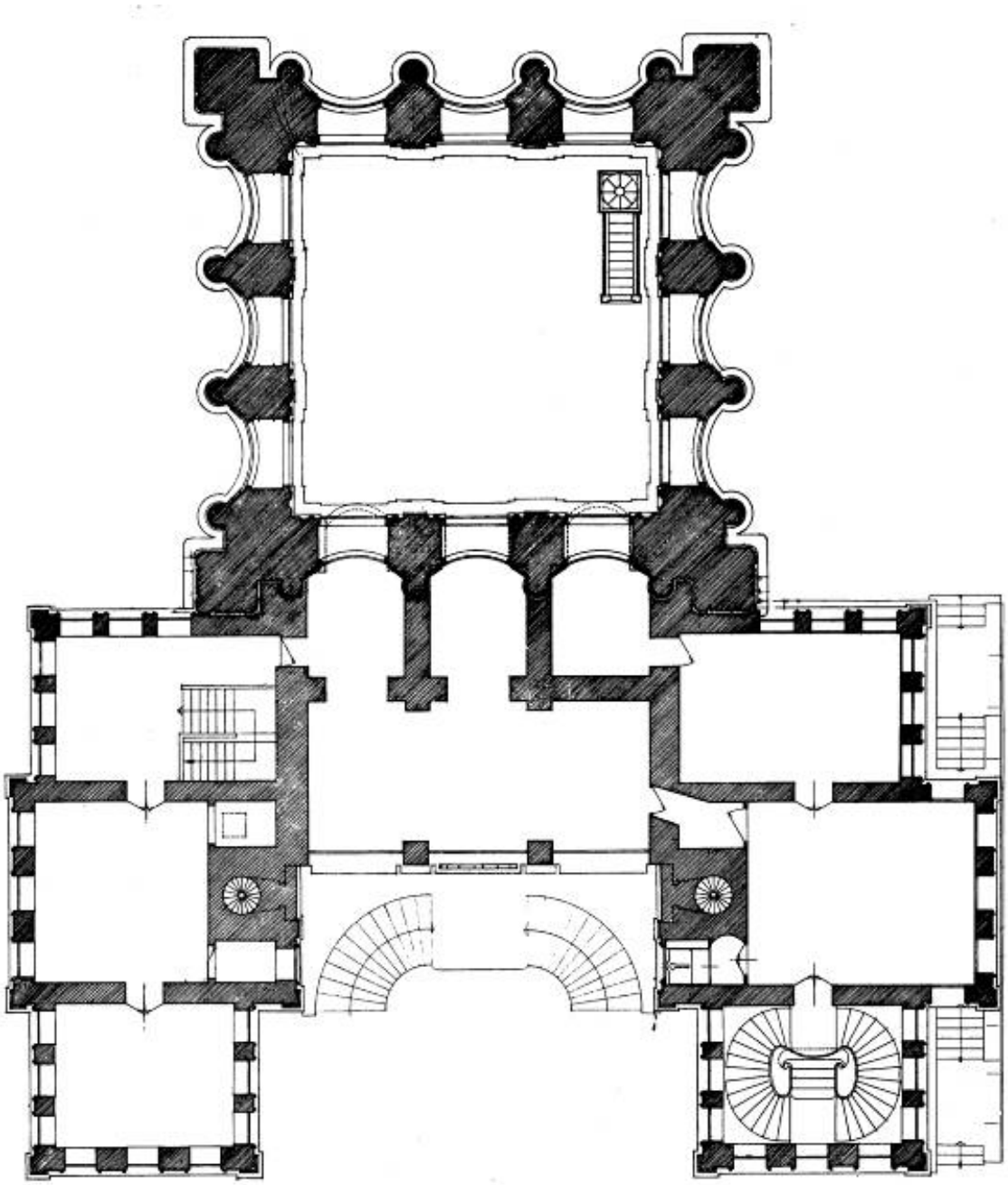

Çizim 115: İstanbul Ortaköy Camisi üst kat planı (Kartın'dan)

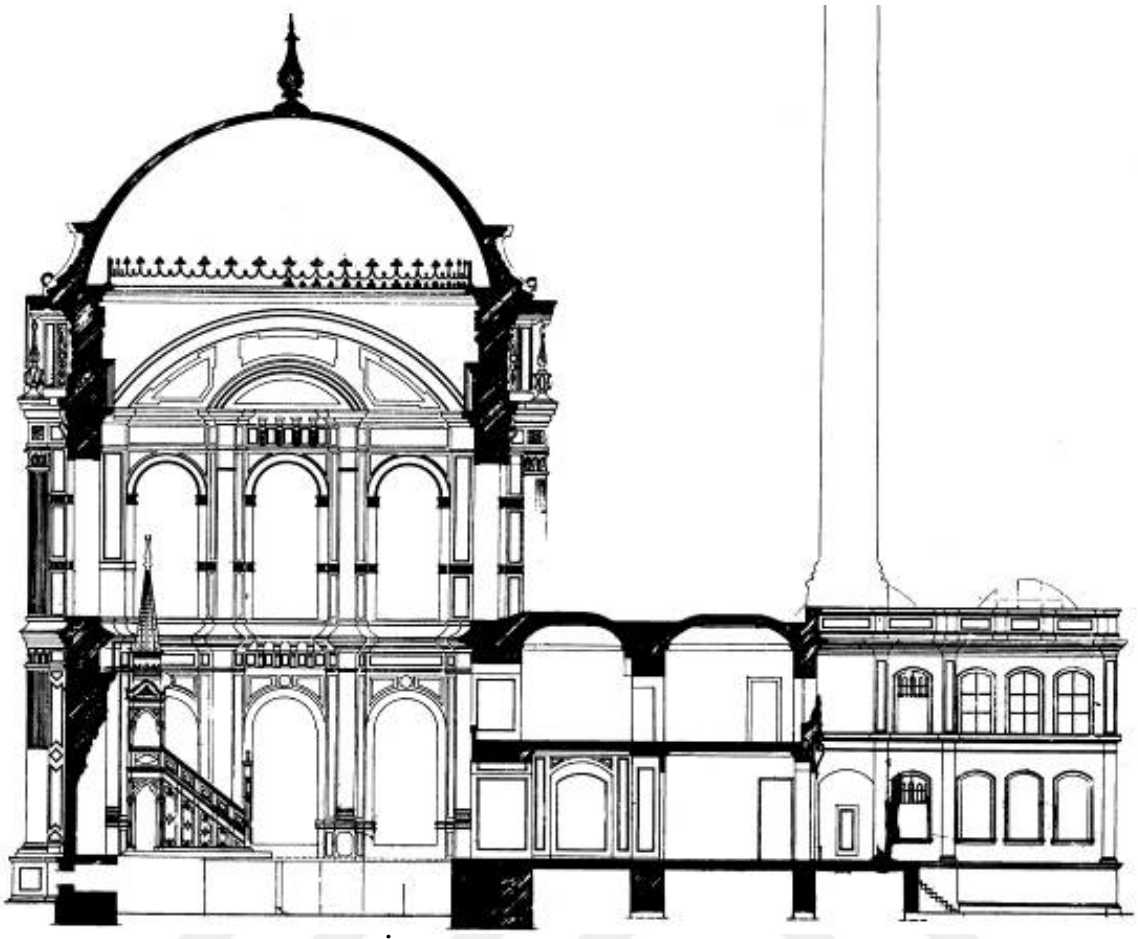

Çizim 116: İstanbul Ortaköy Camisi kesiti (Kartın'dan)

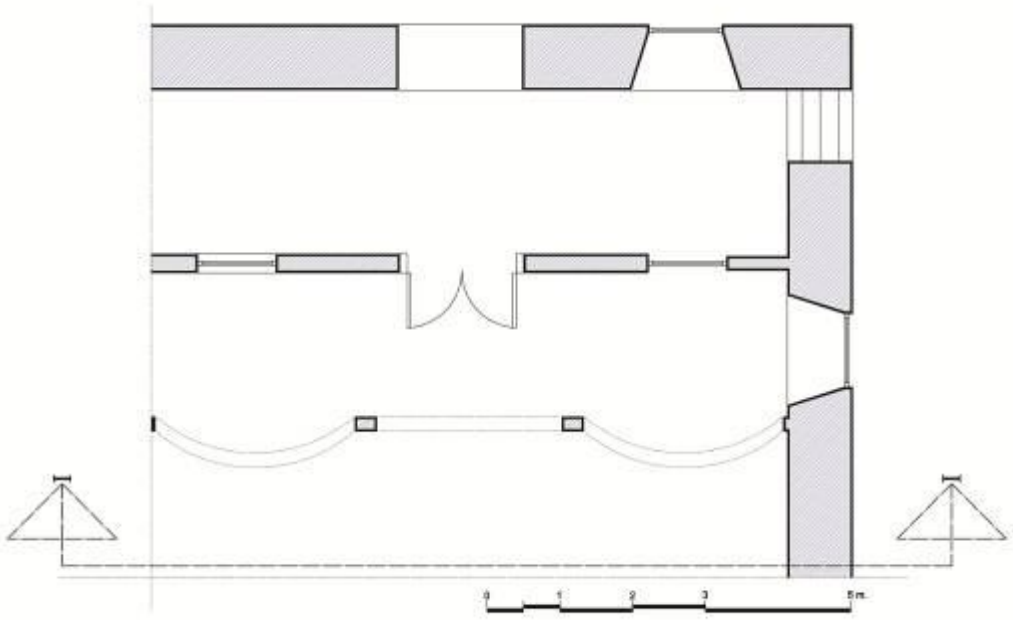

Çizim 117: İstanbul Üsküdar Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

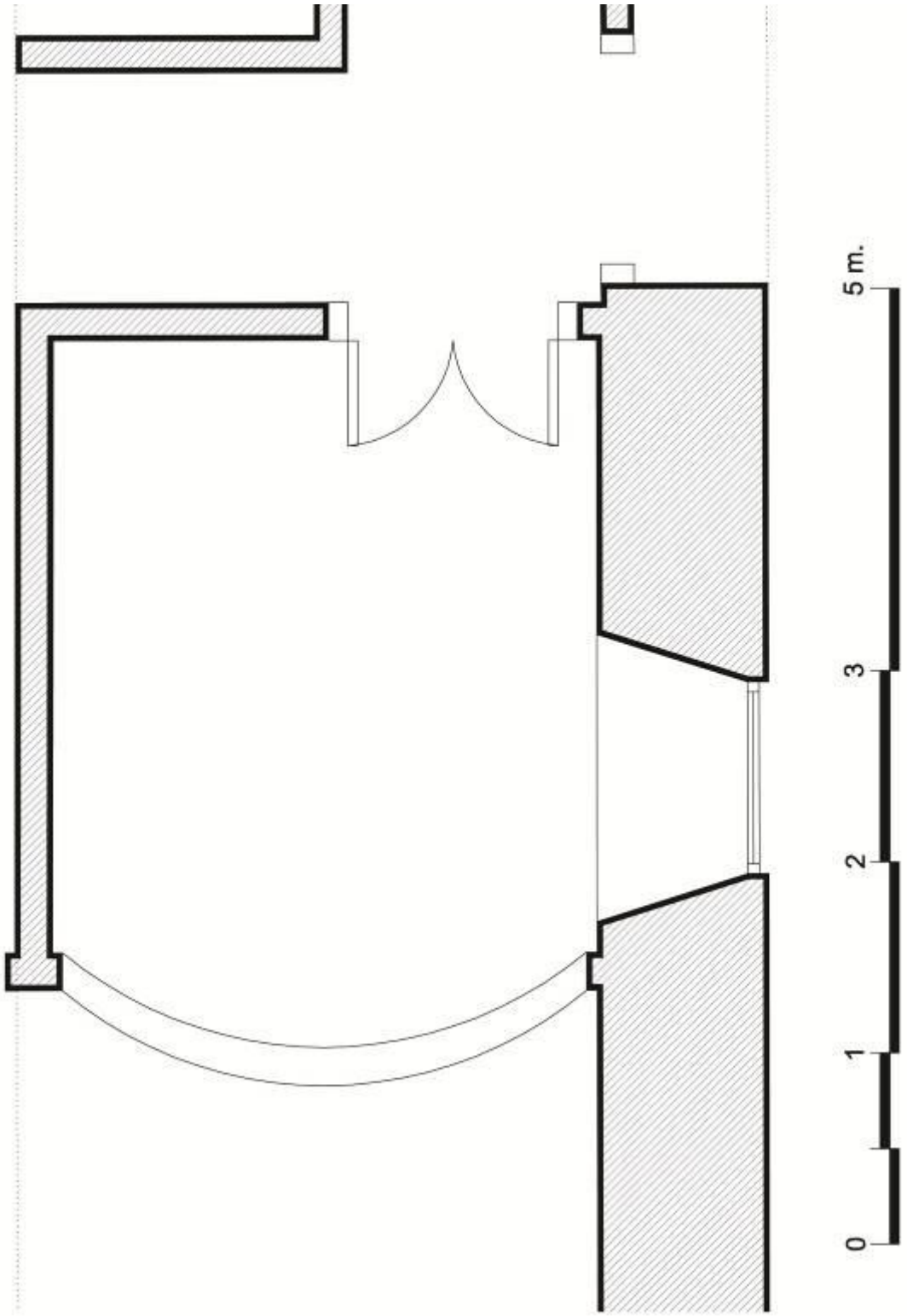

Çizim 118: İstanbul Üsküdar Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan).

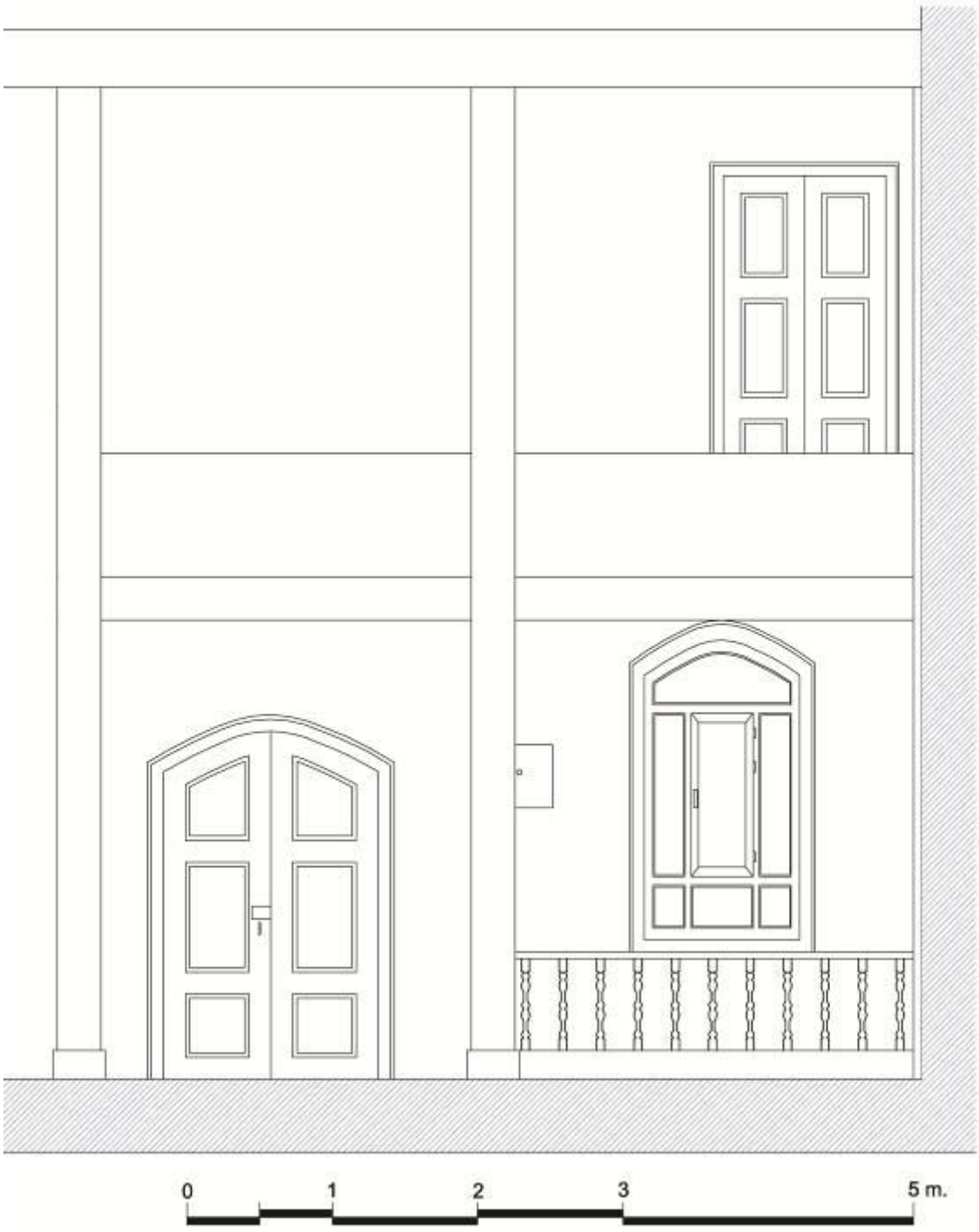

Çizim 119: İstanbul Üsküdar Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan).

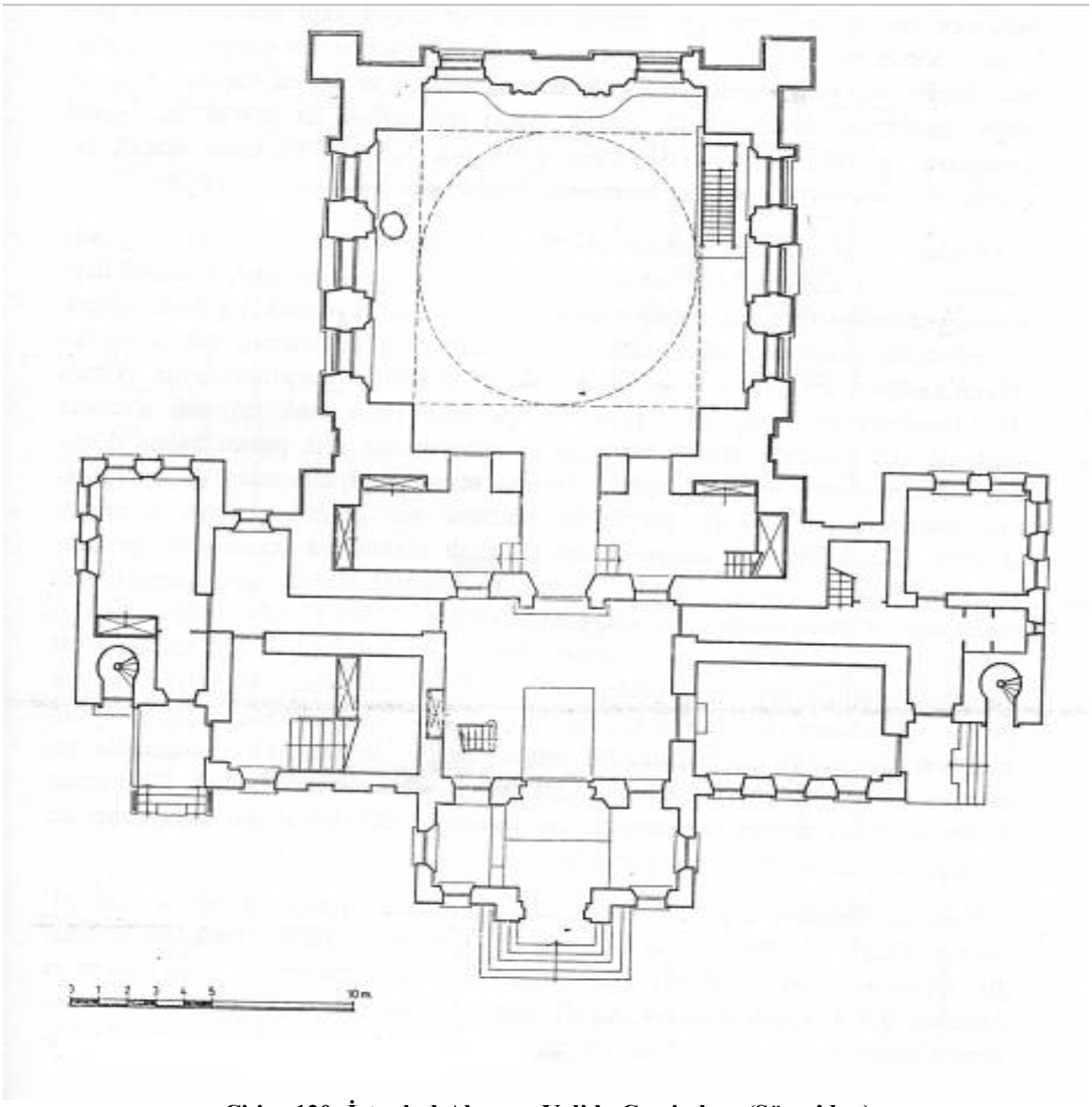

Çizim 120: İstanbul Aksaray Valide Cami planı (Sözen'den)

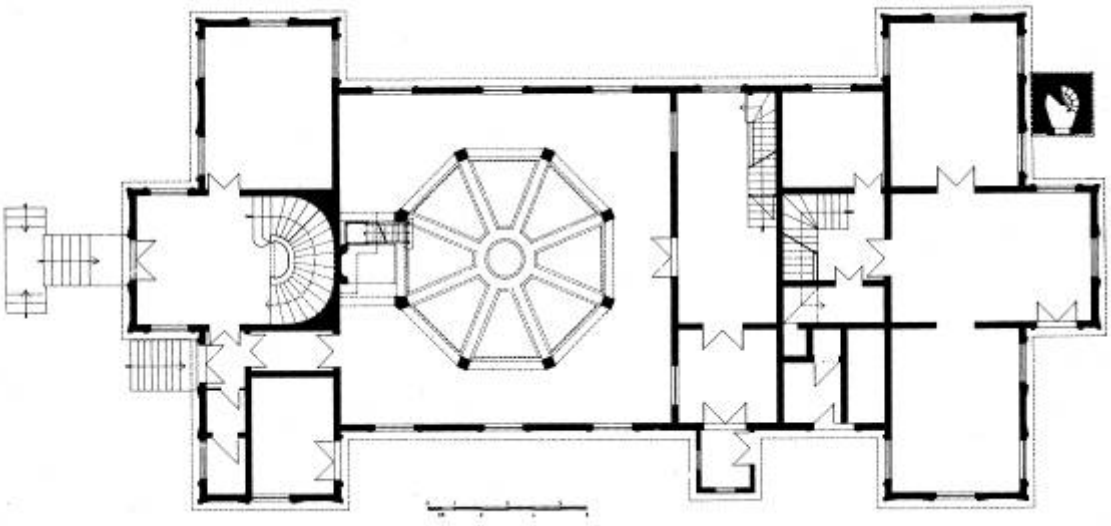

Çizim 121: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi zemin kat planı (Ergezen'den)

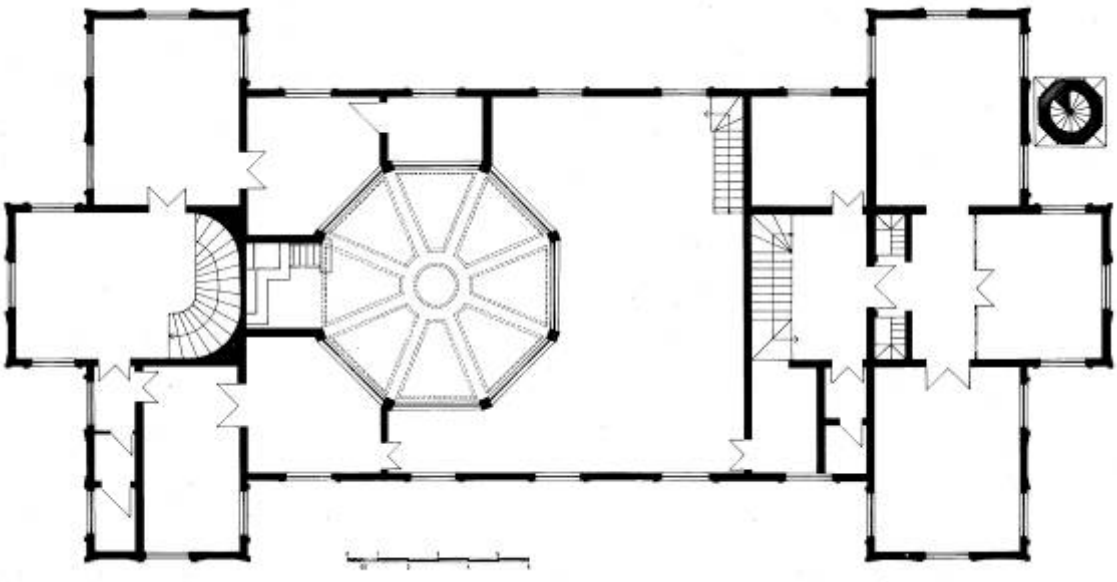

Çizim 122: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi mahfil katı planı (Ergezen'den)

Çizim 123: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi kesiti (Ergezen'den)

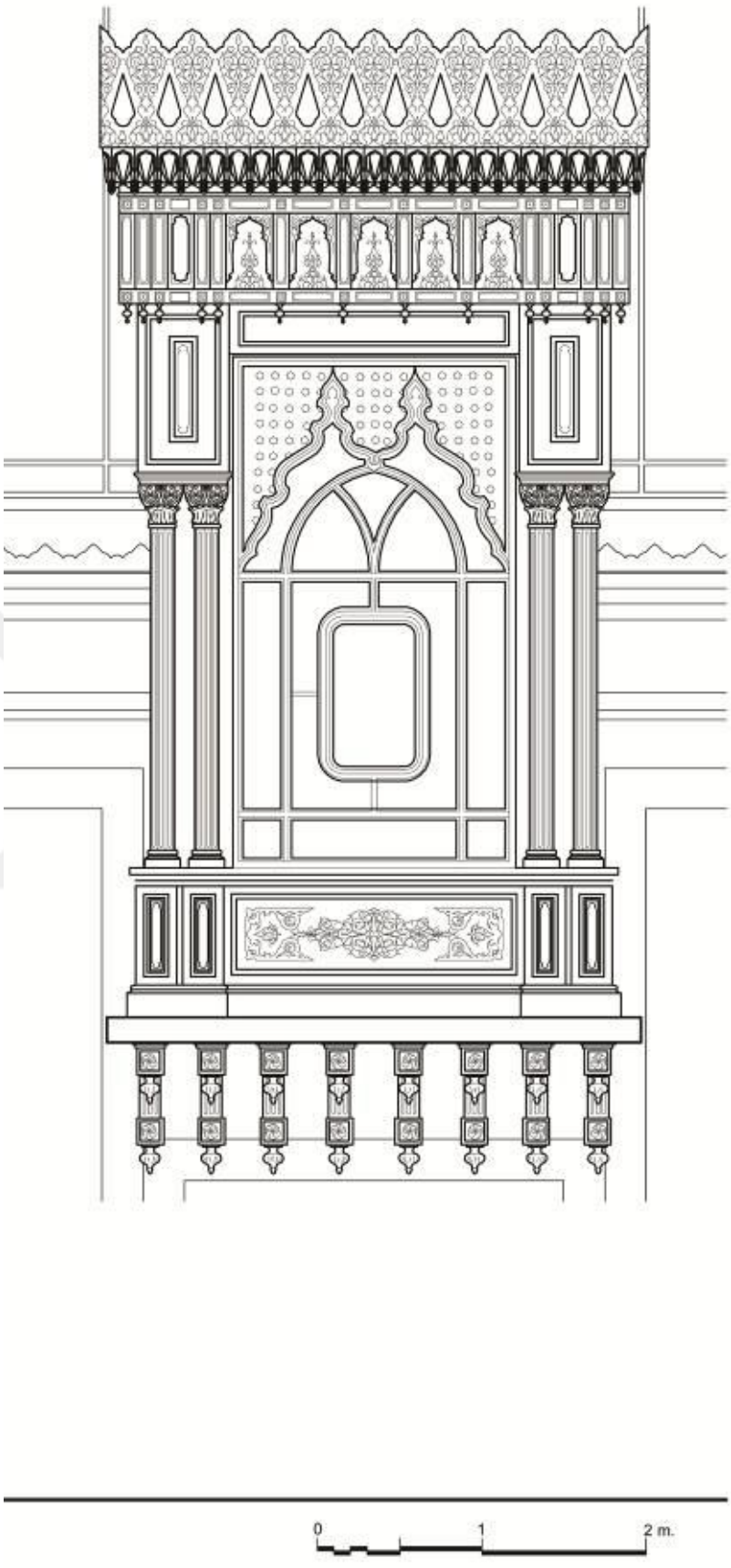

Çizim 124: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfilinin çıkma cephesinin genel görünüşü (Çetinaslan).

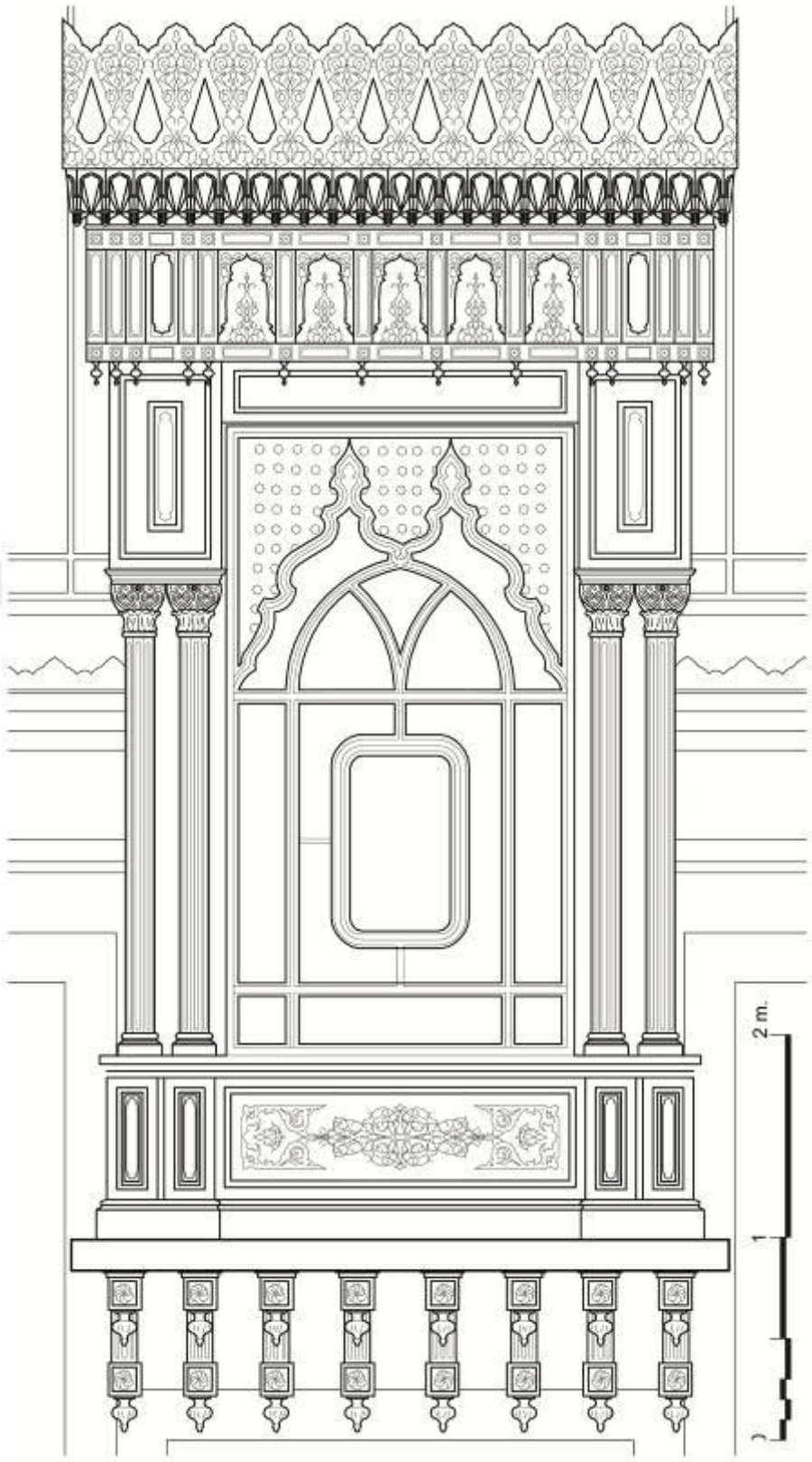

Çizim 125: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkması (Çetinaslan).

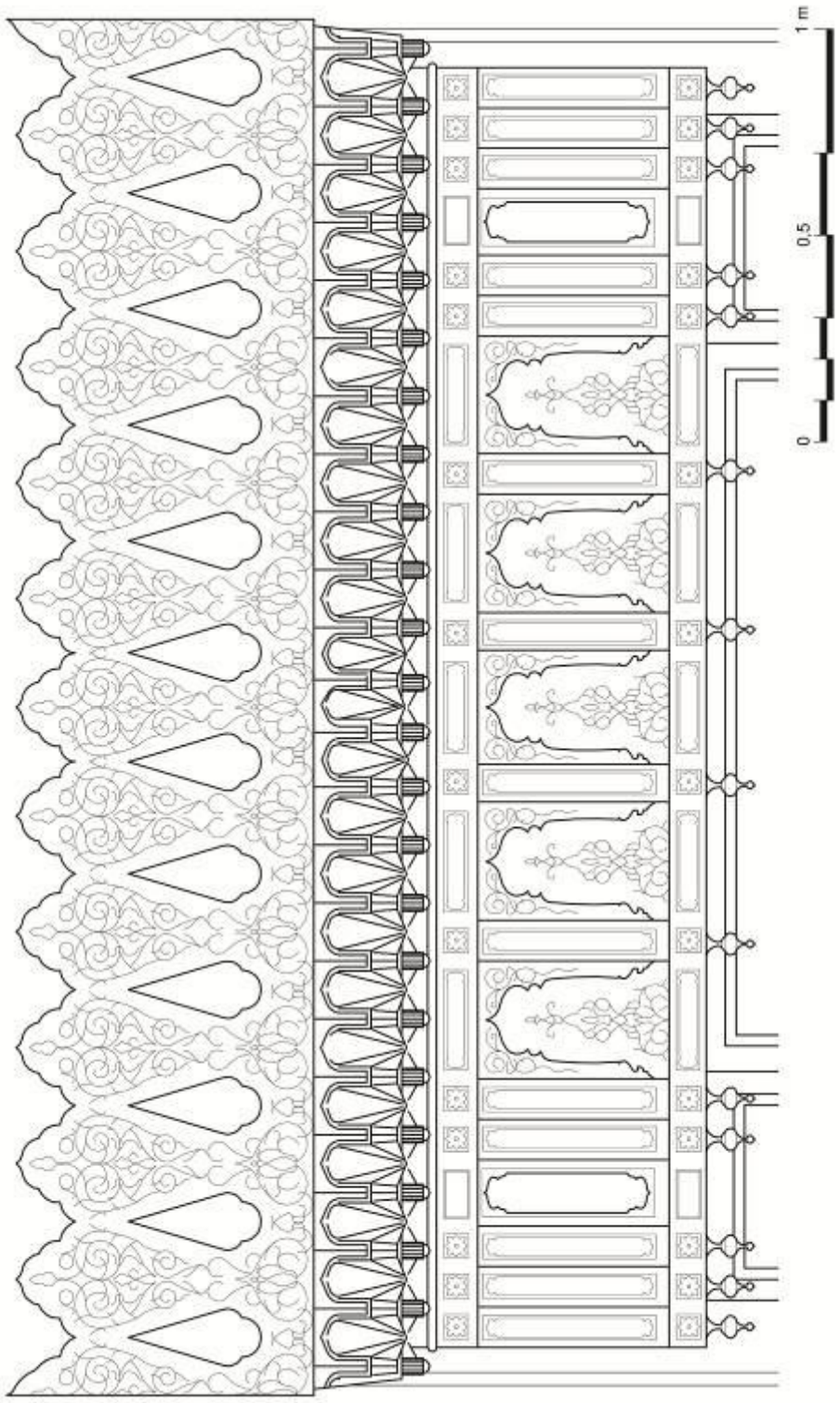

Çizim 126: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkması alınlık bölümü detayı (Çetinaslan).

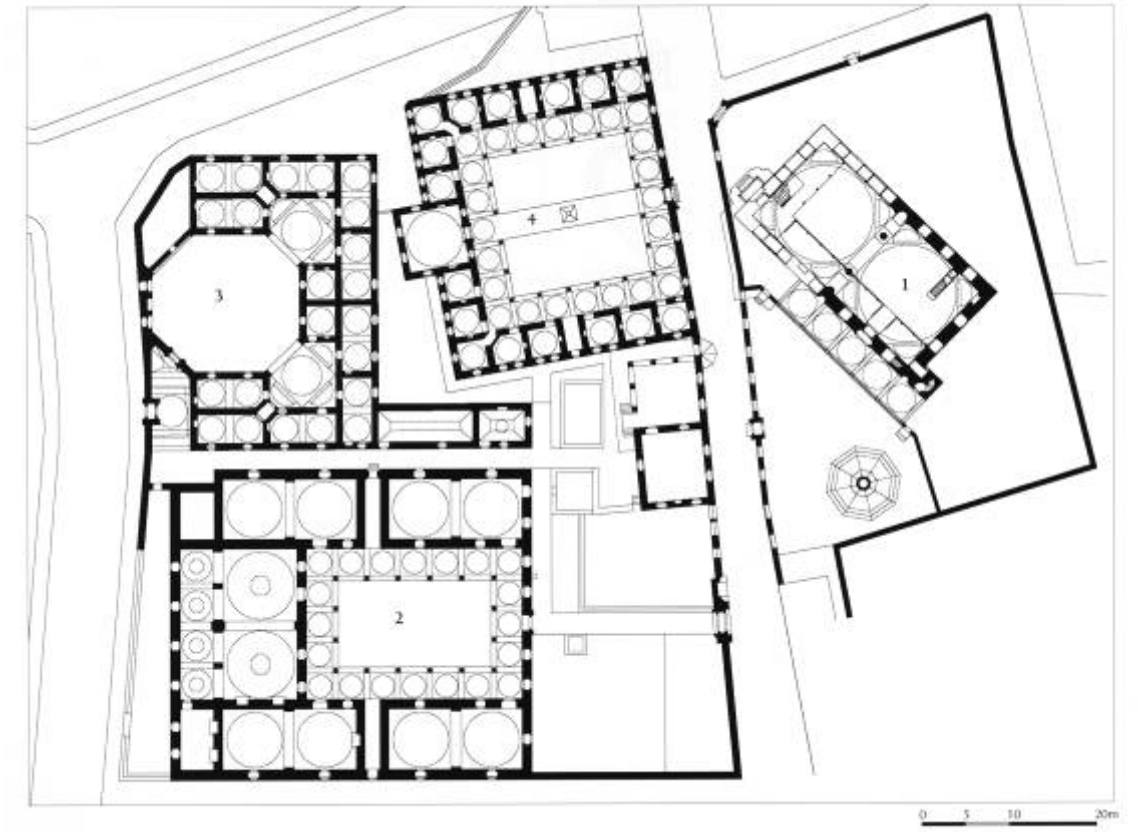

Çizim 127: İstanbul Haseki Külliyesi genel yerleşim planı (Kuran'dan)

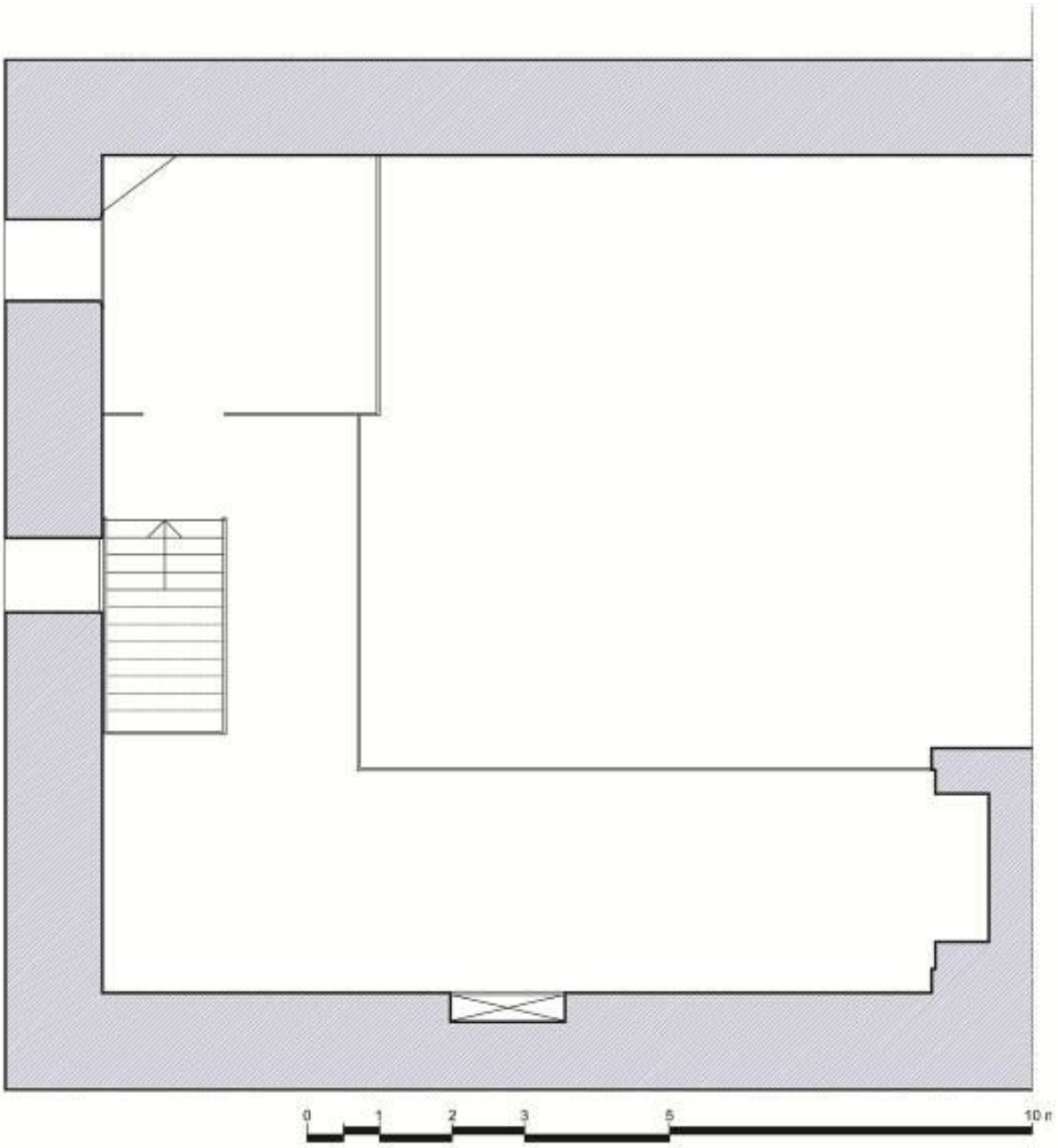

Çizim 128: İstanbul Haseki Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

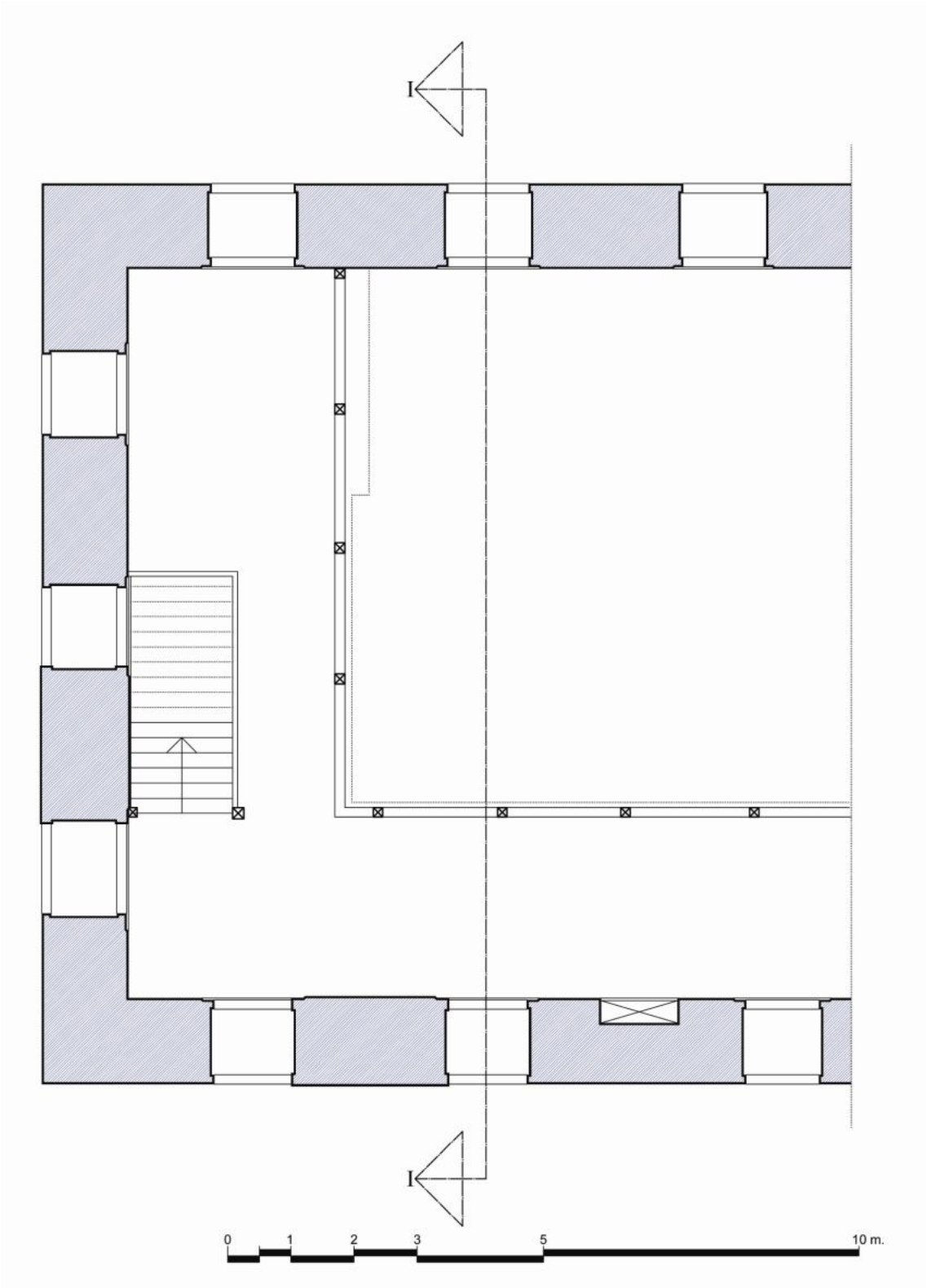

Çizim 129: İstanbul Haseki Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

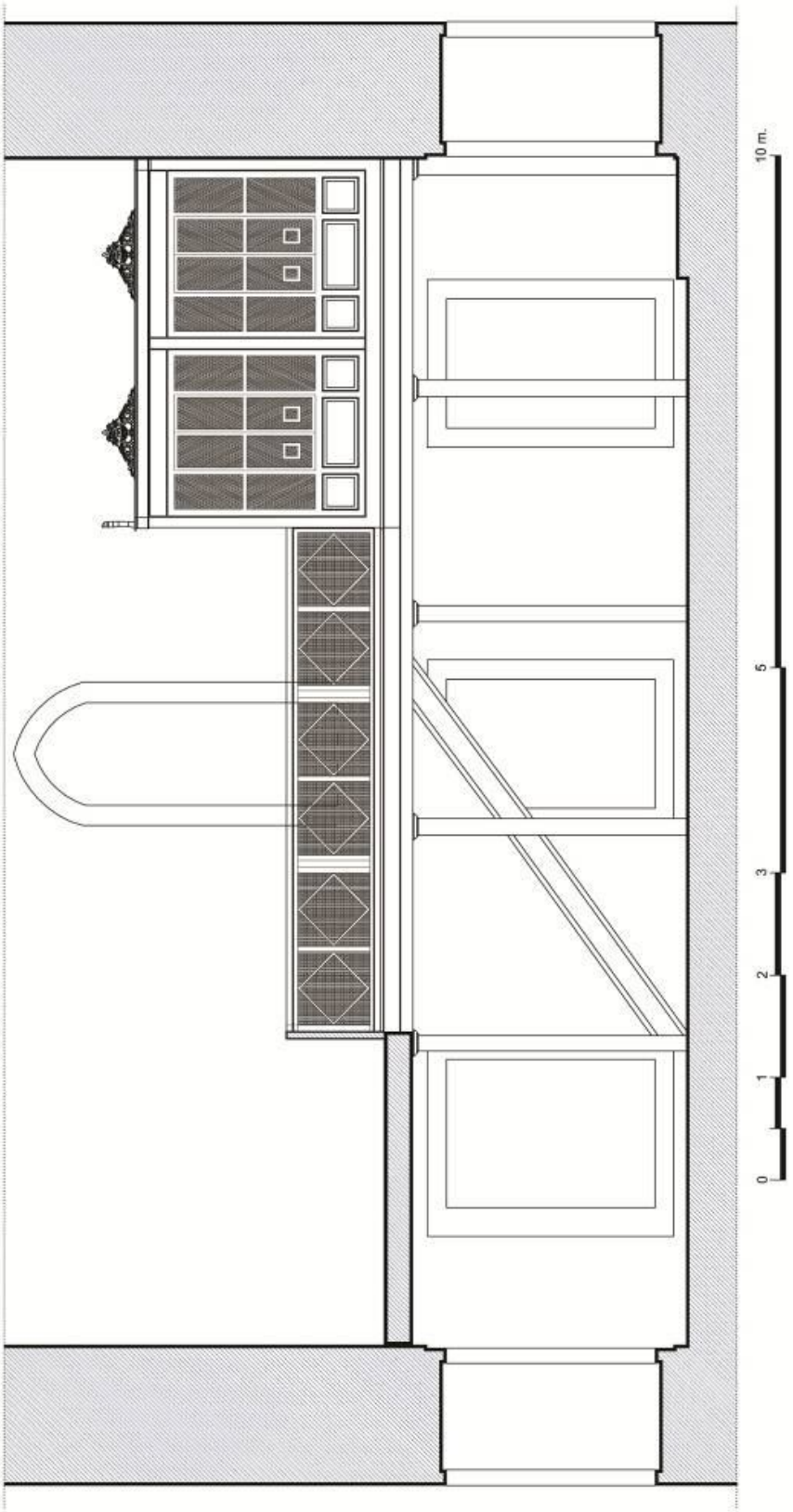

Çizim 130: İstanbul Haseki Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan).

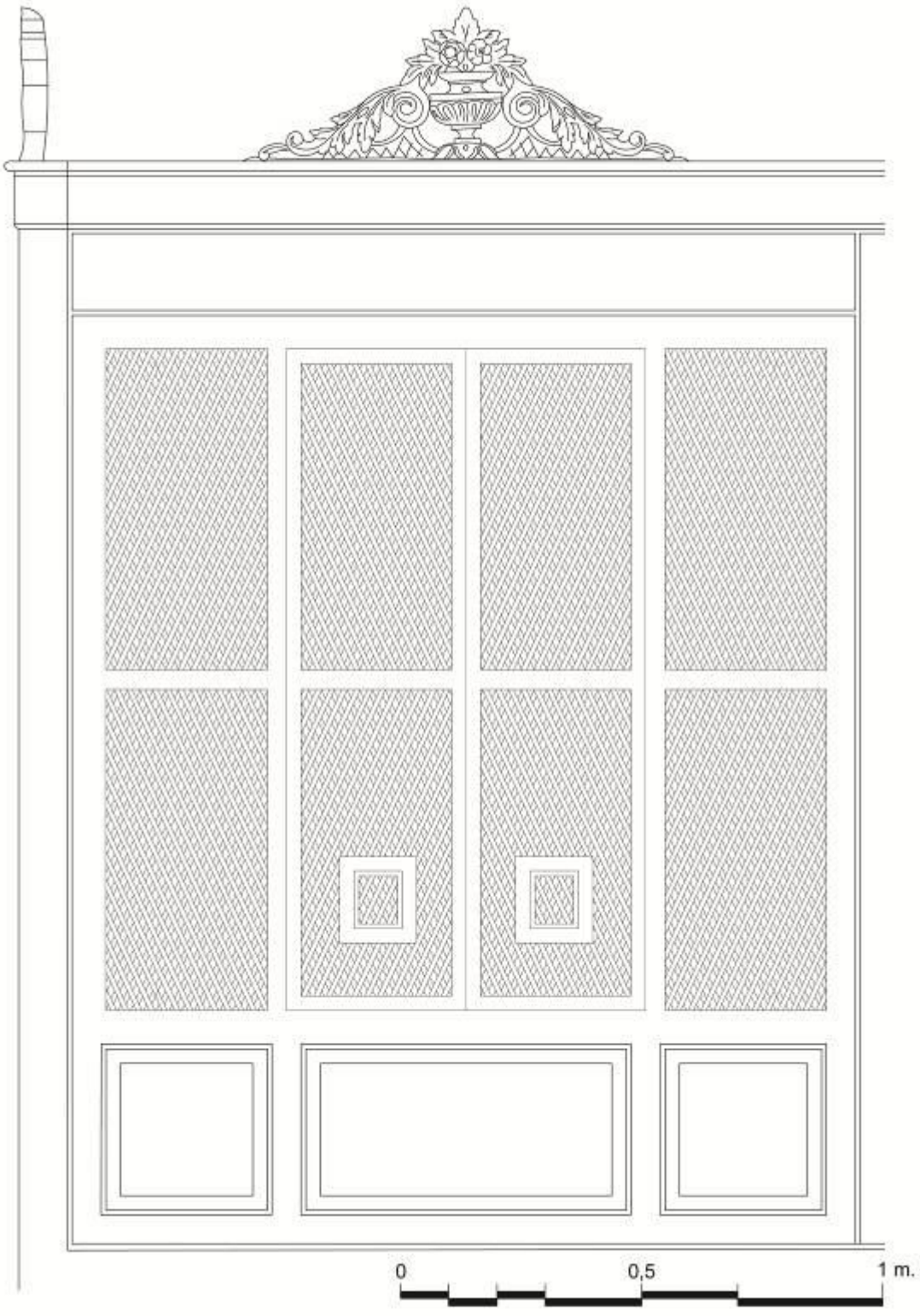

Çizim 131: İstanbul Haseki Camisi, hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan).

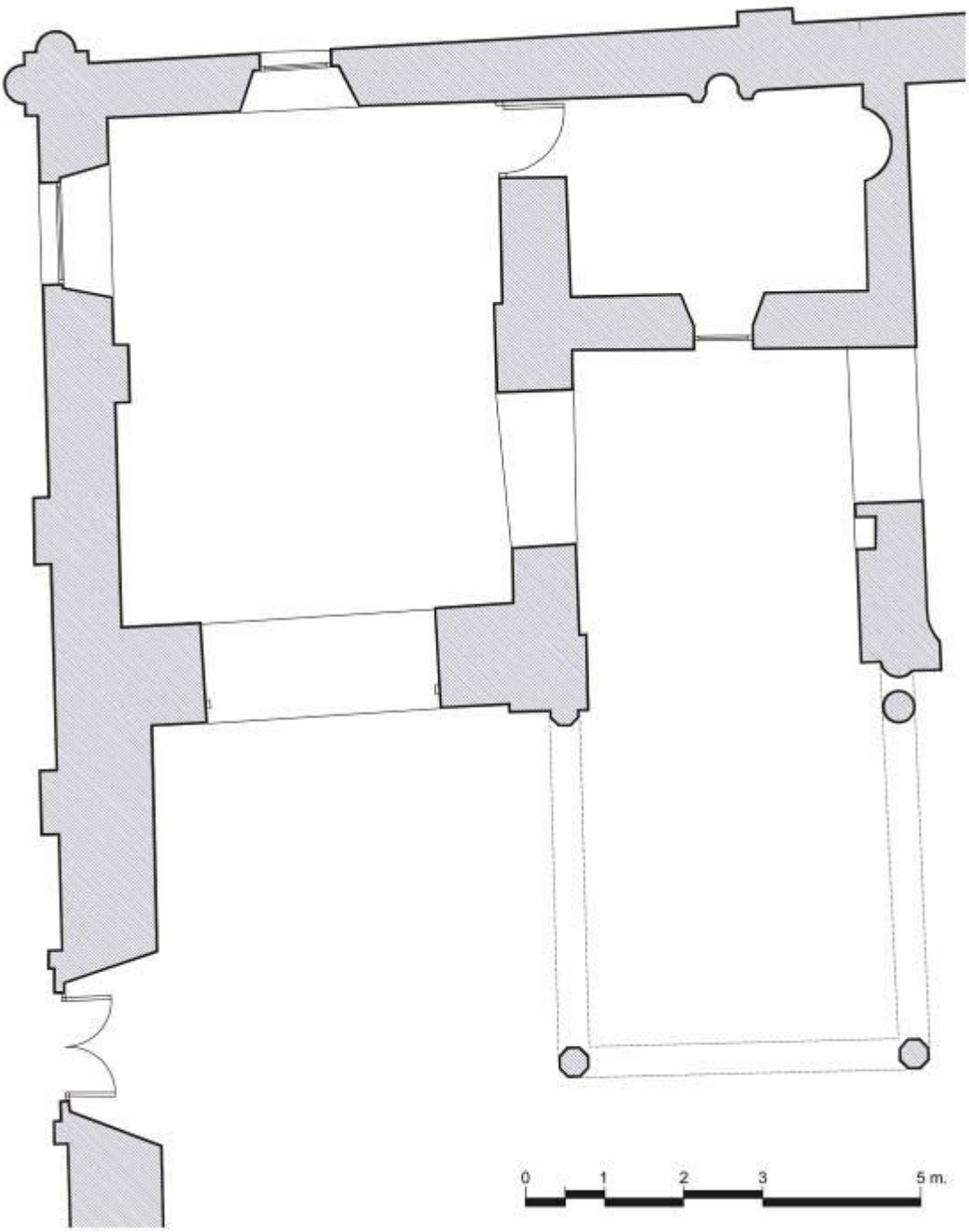

Çizim 132: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

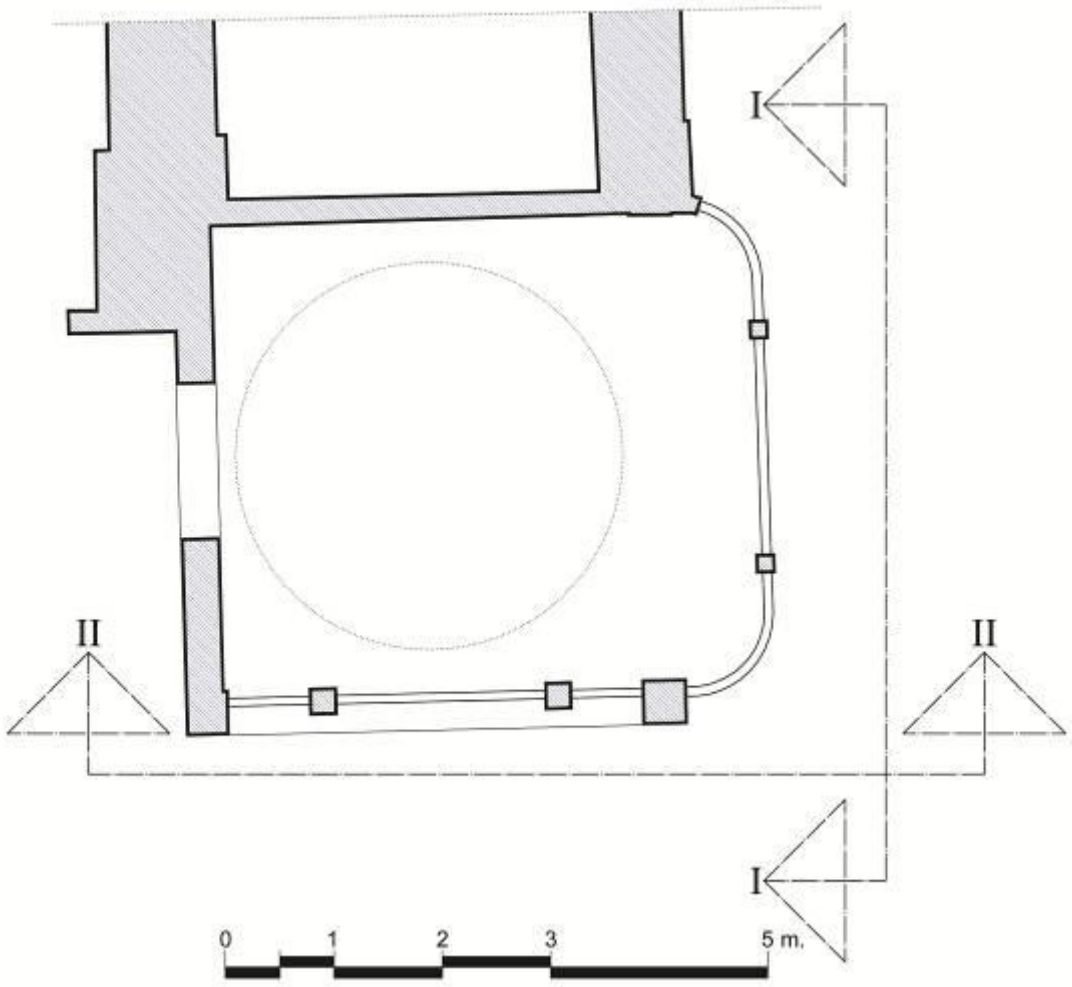

Çizim 133: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan).

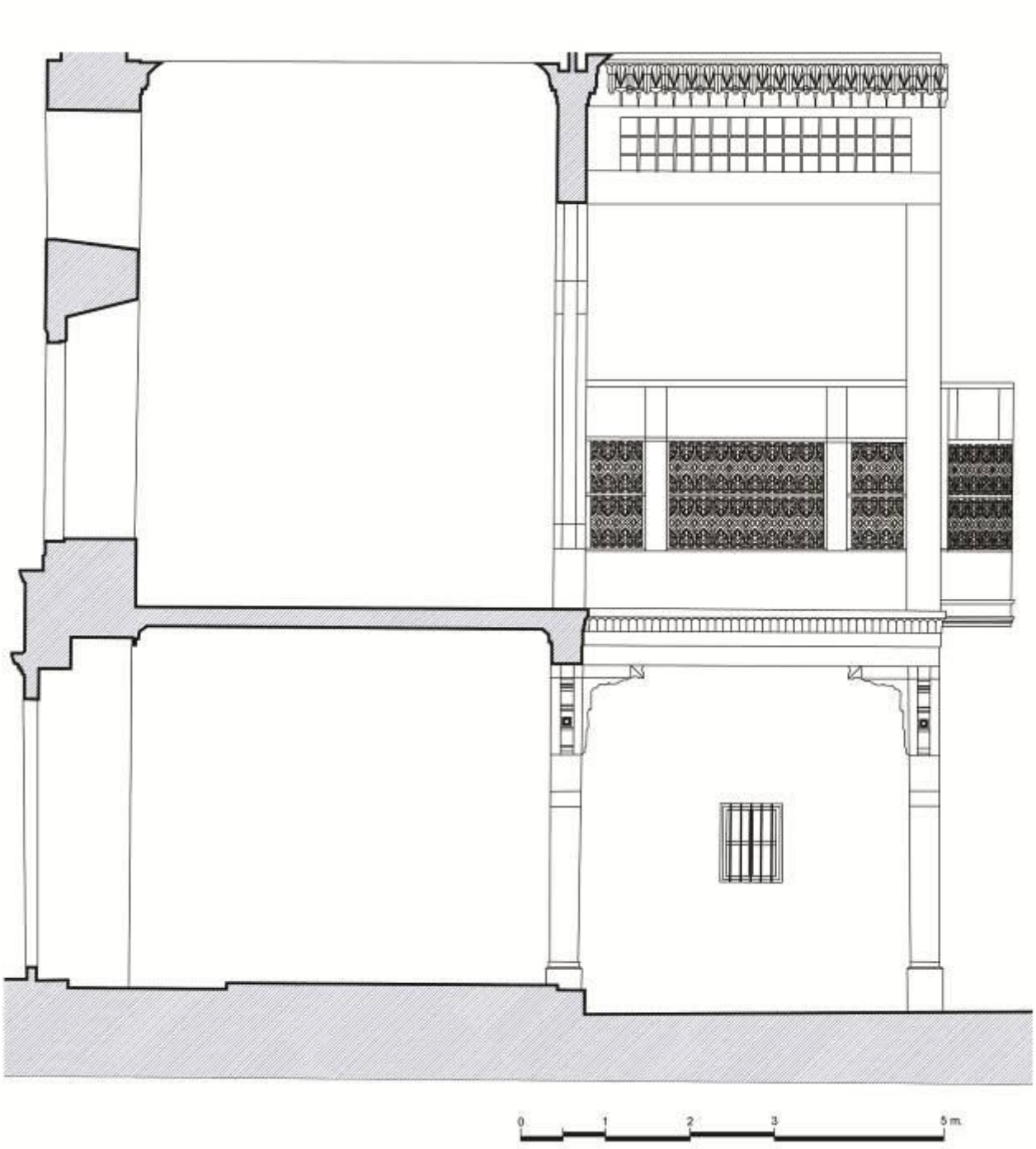

Çizim 134: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü (Çetinasalan).

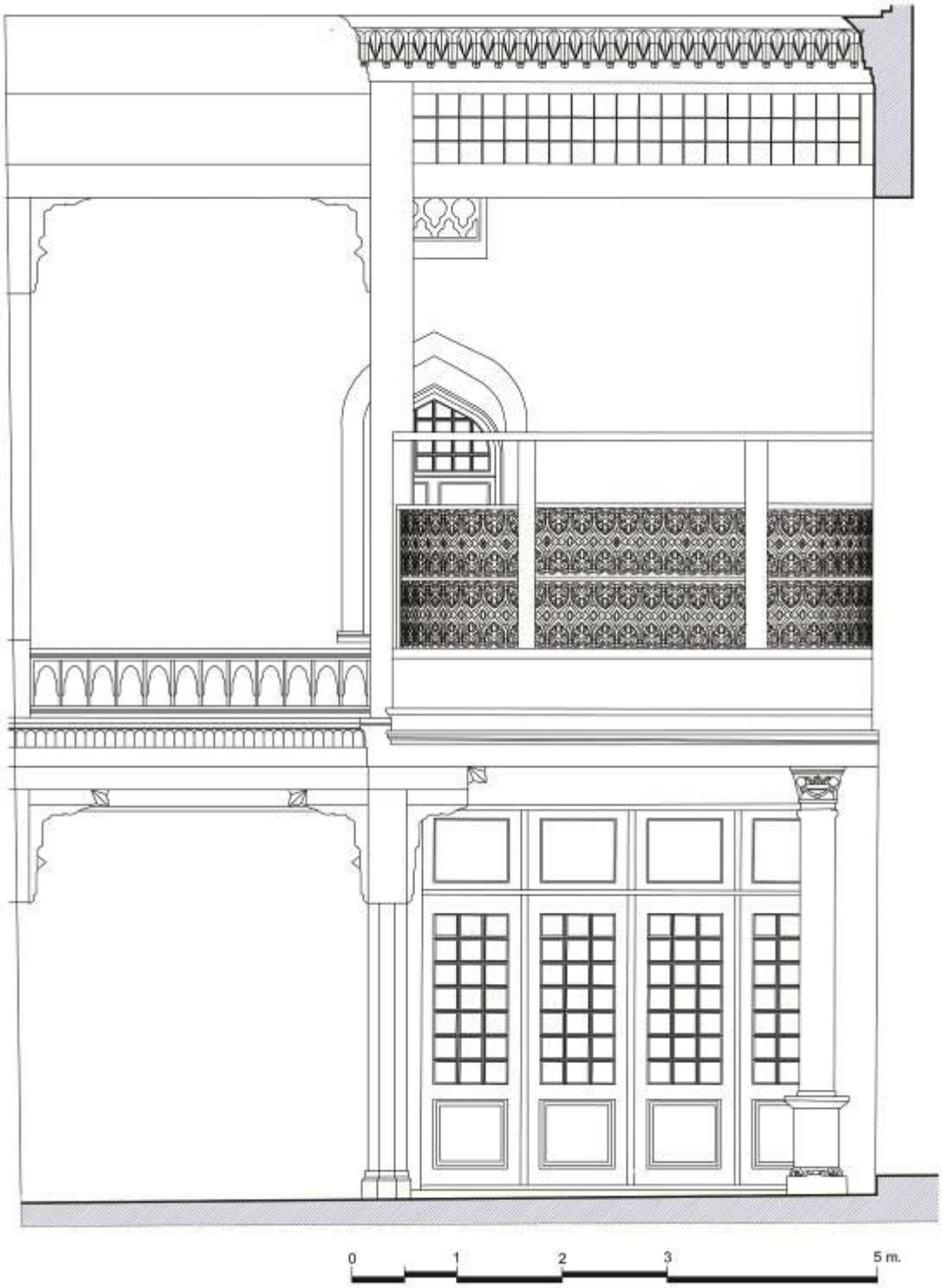

Çizim 135: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü (Çetinaslan).

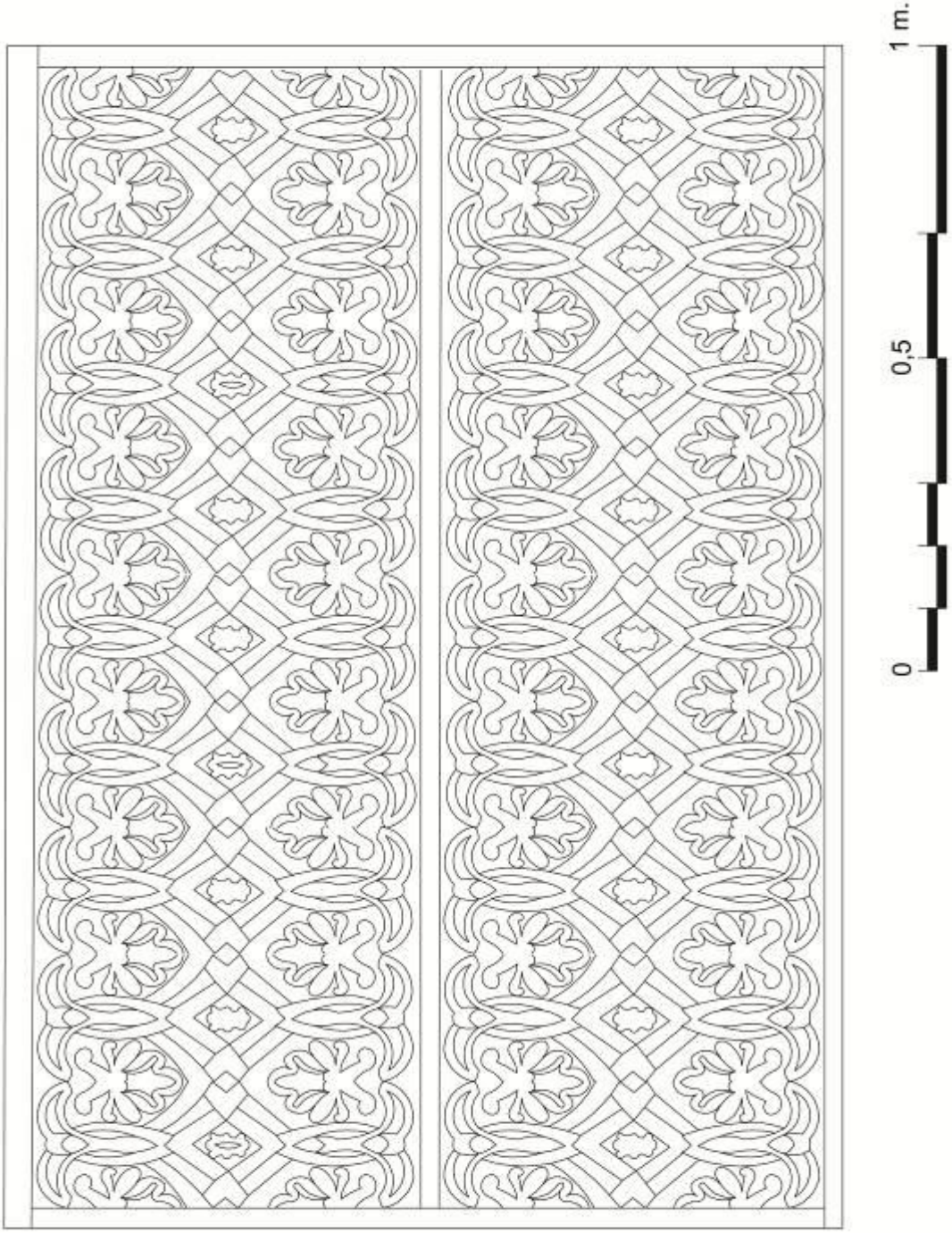

Çizim 136: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan).

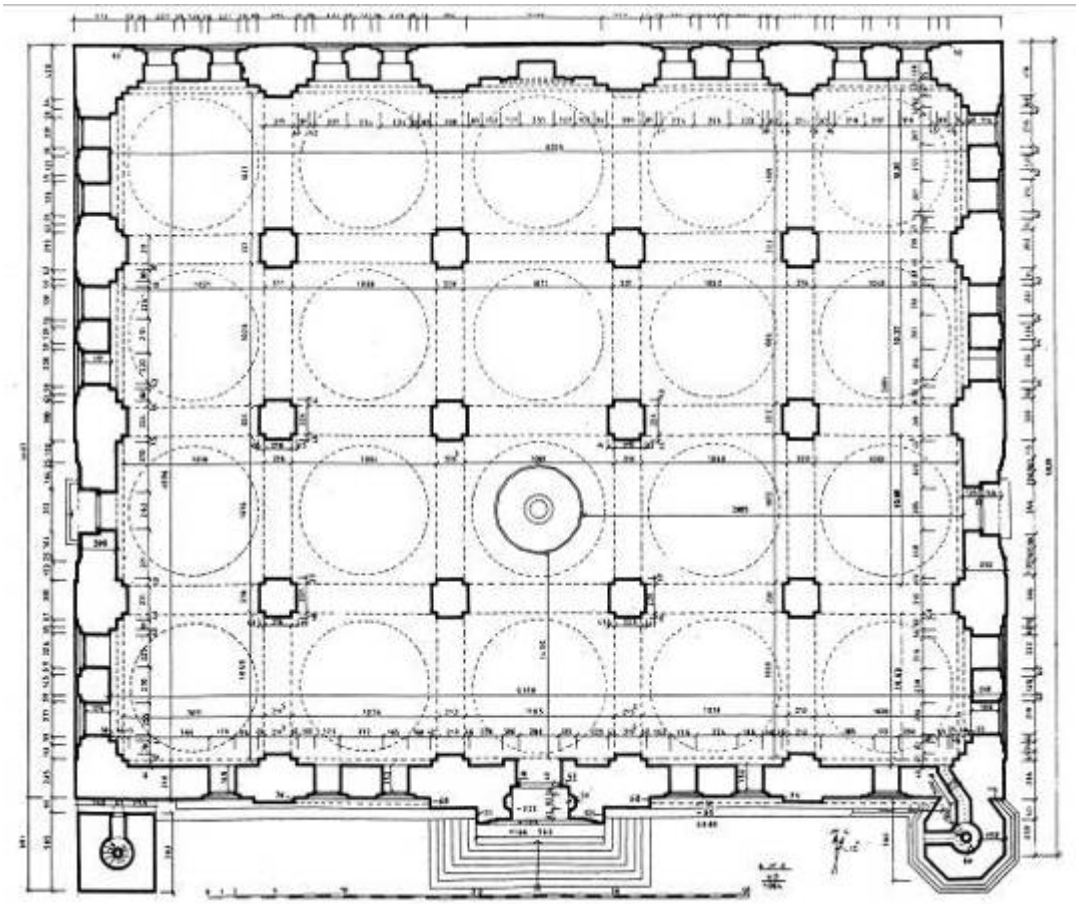

Çizim 137: Bursa Ulu Camisi planı (Ayverdi'den)

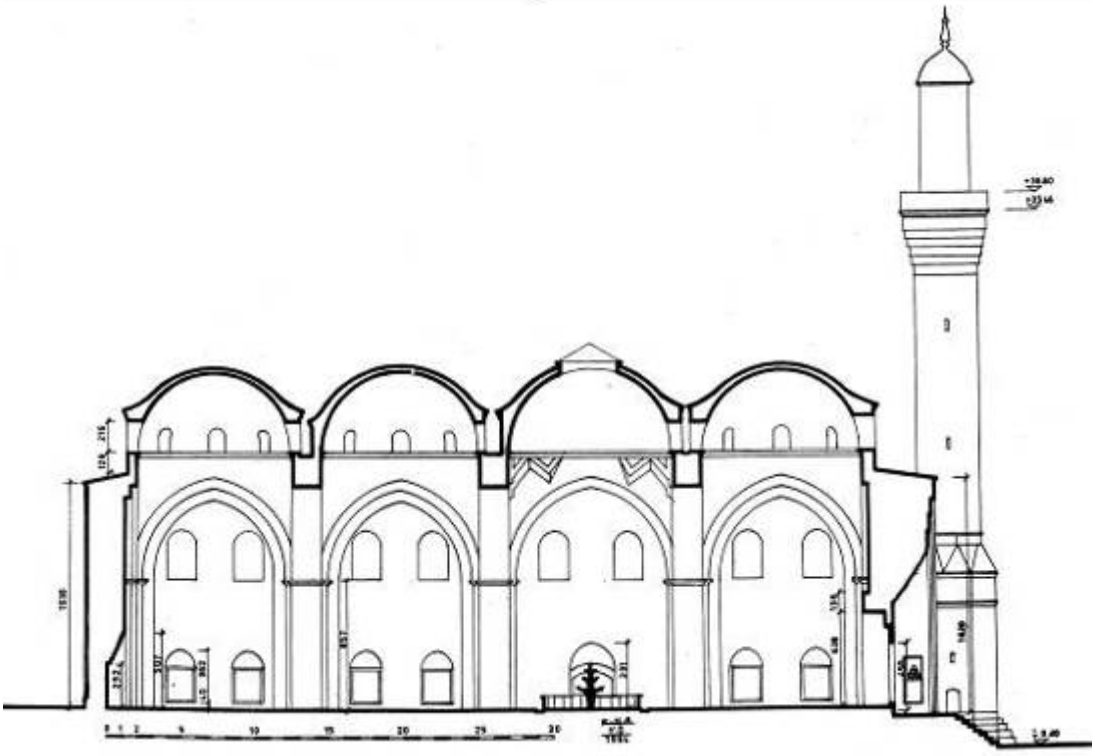

Çizim 138: Bursa Ulu Camisi kesiti (Ayverdi'den)

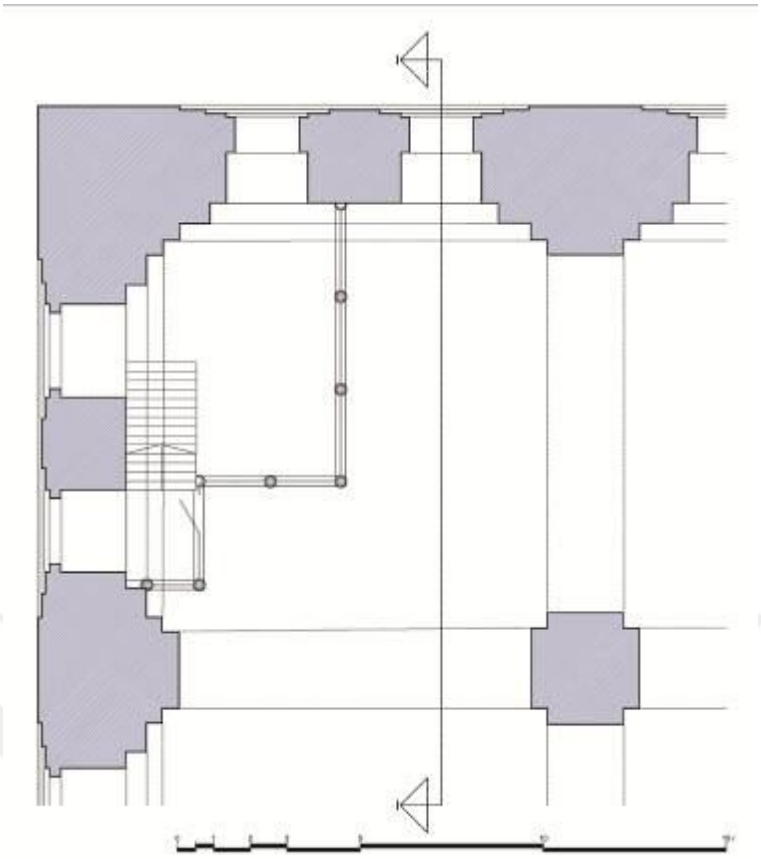

Çizim 139: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili harim katı planı (Çetinaslan).

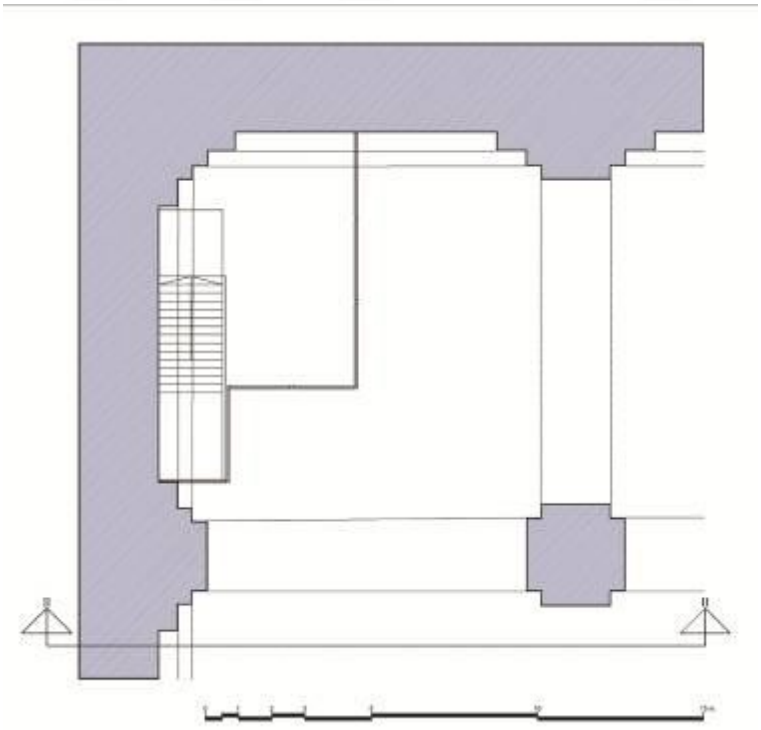

Çizim 140: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan).

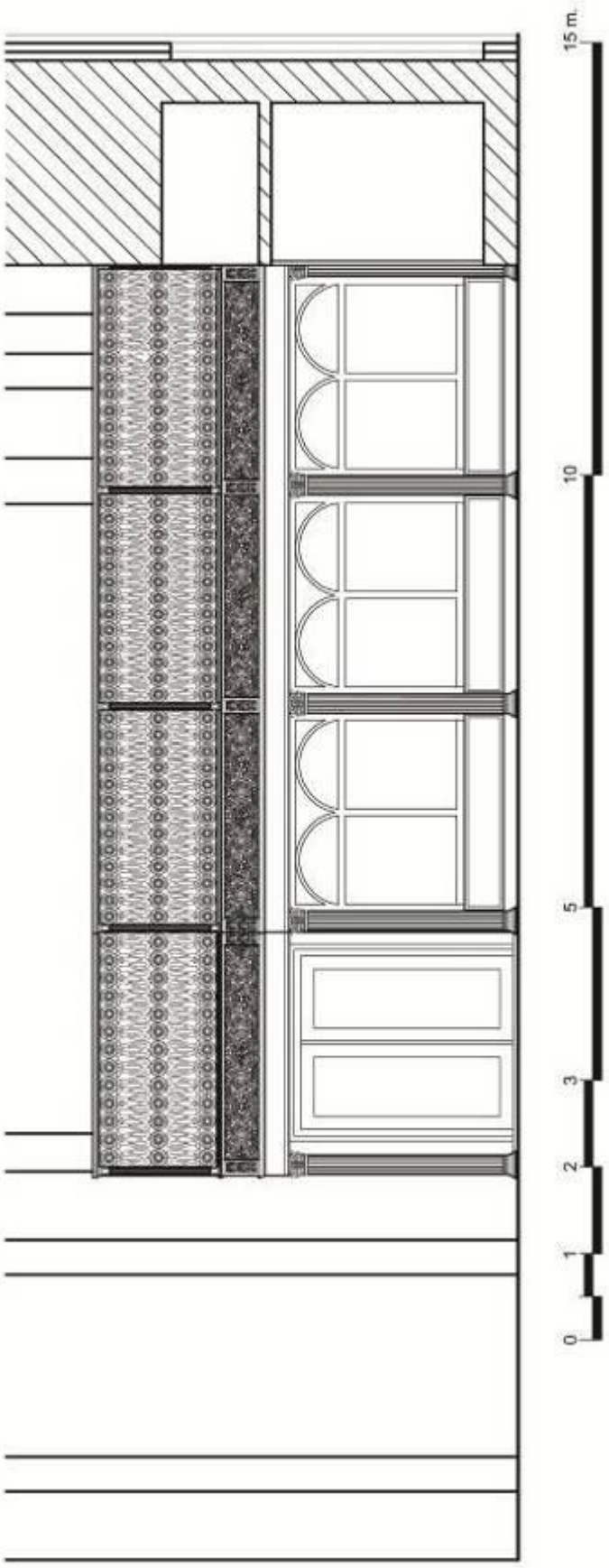

Çizim 141: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili, batı cephesi genel görünüşü.

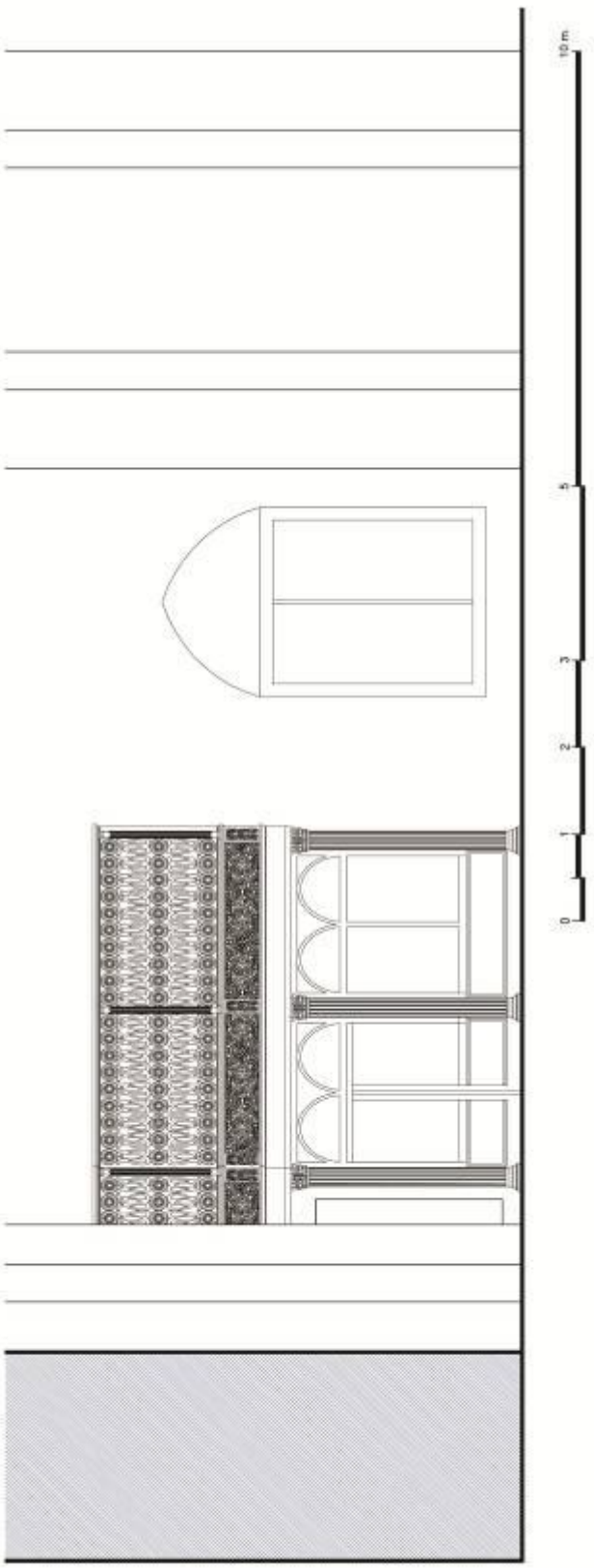

Çizim 142: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü (Çetinaslan).

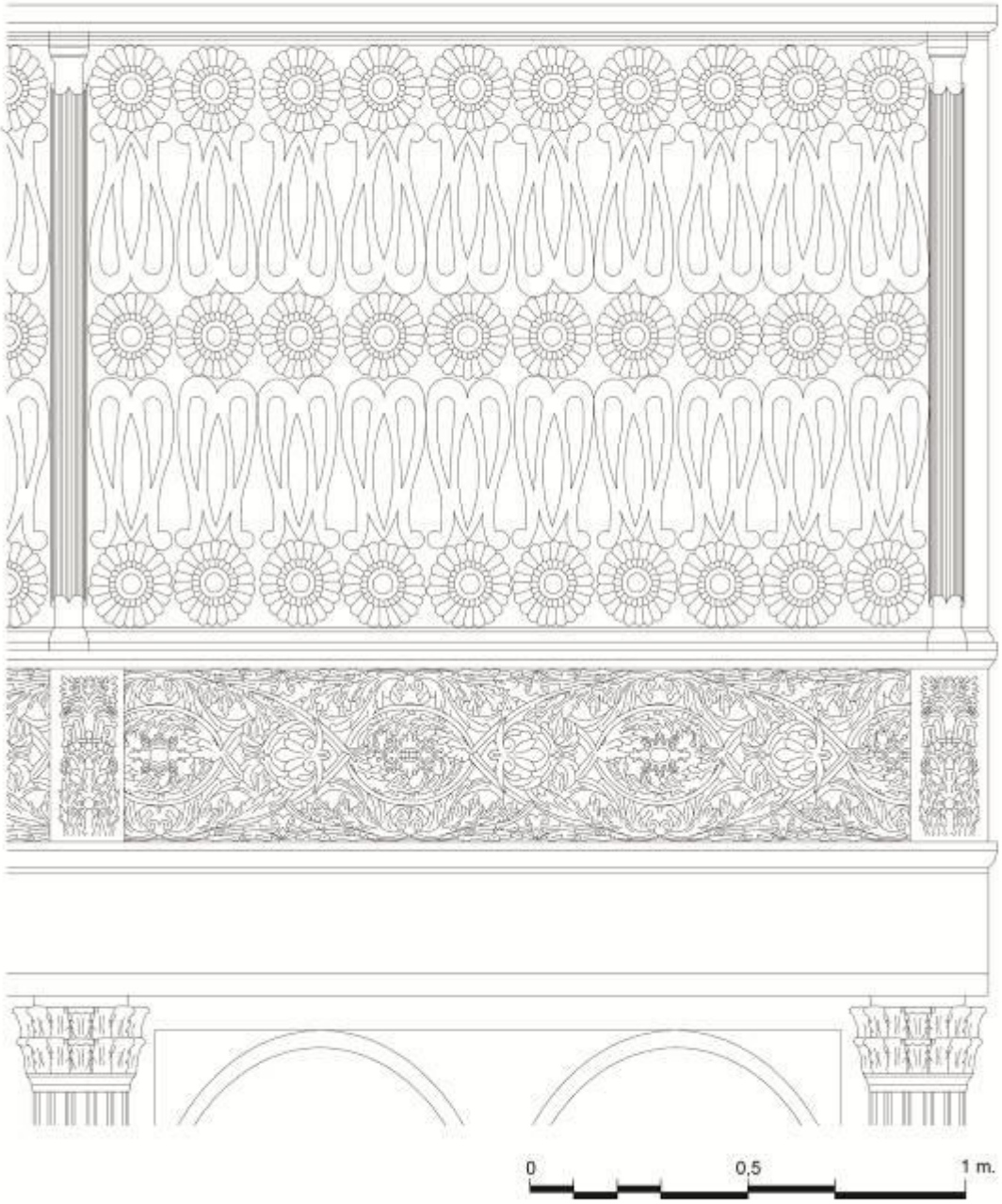

Çizim 143: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes detayı (Çetinaslan).

Çizim 144: İstanbul Vaniköy Camisi planı (Dündar'dan)

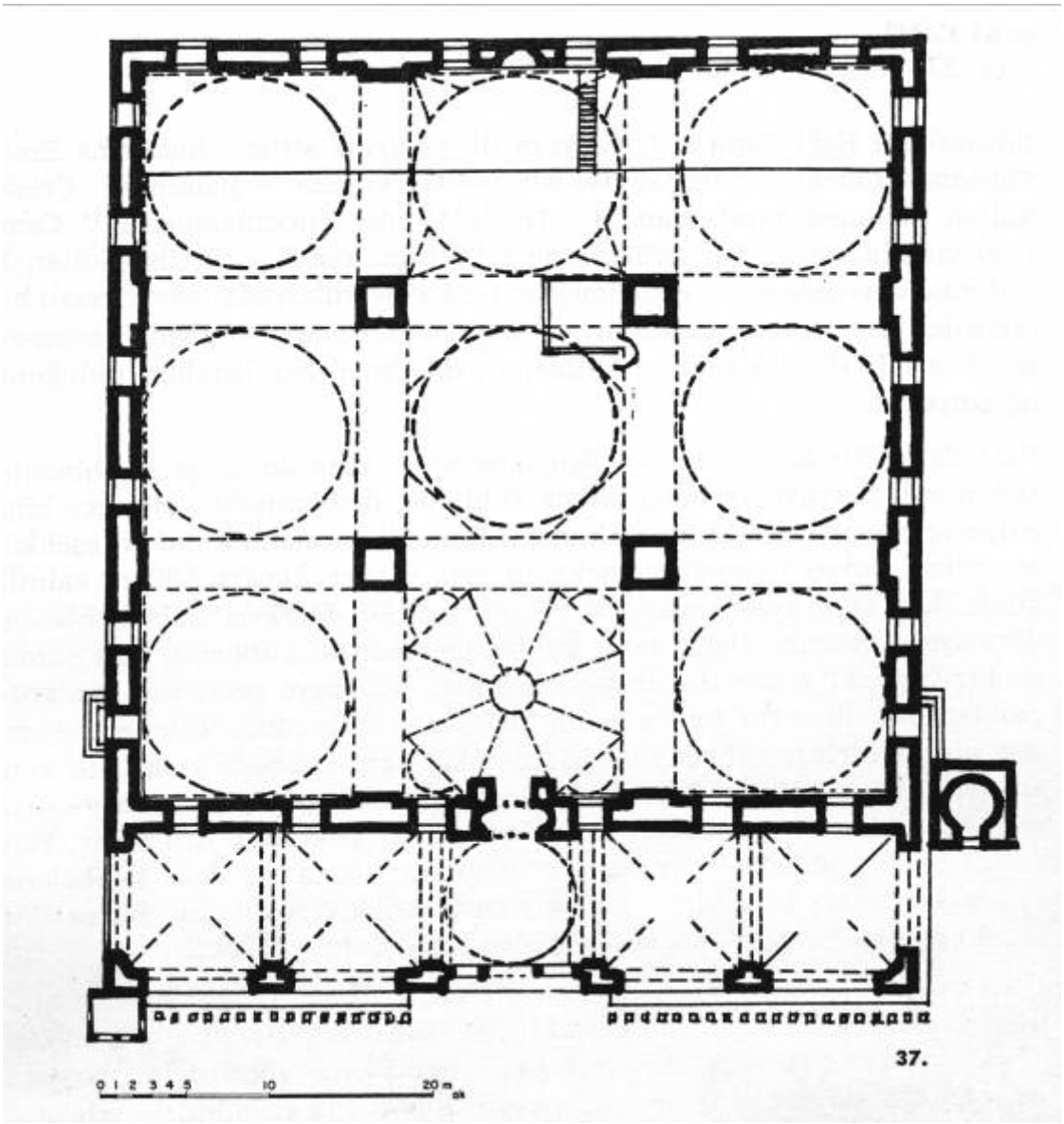

Çizim 145: Edirne Eski Camisi planı (Kuran'dan).

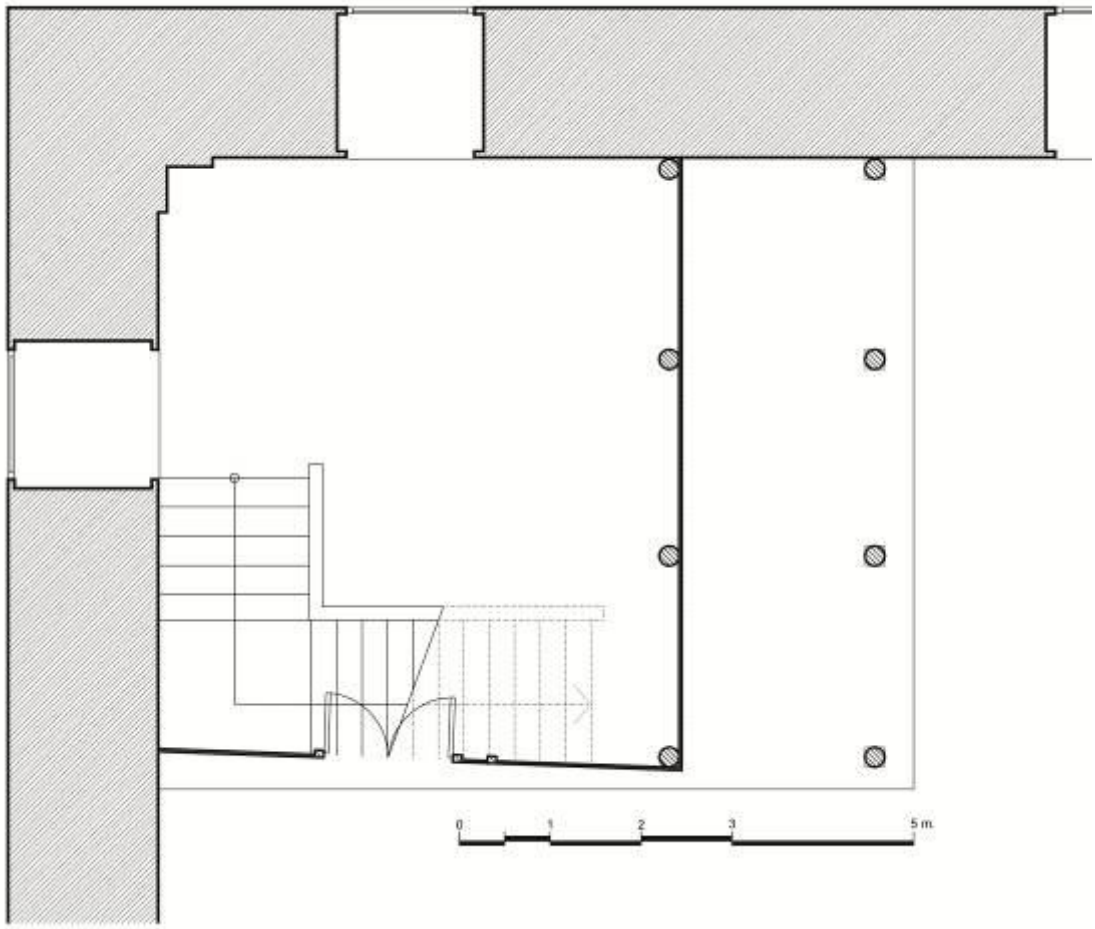

Çizim 146: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

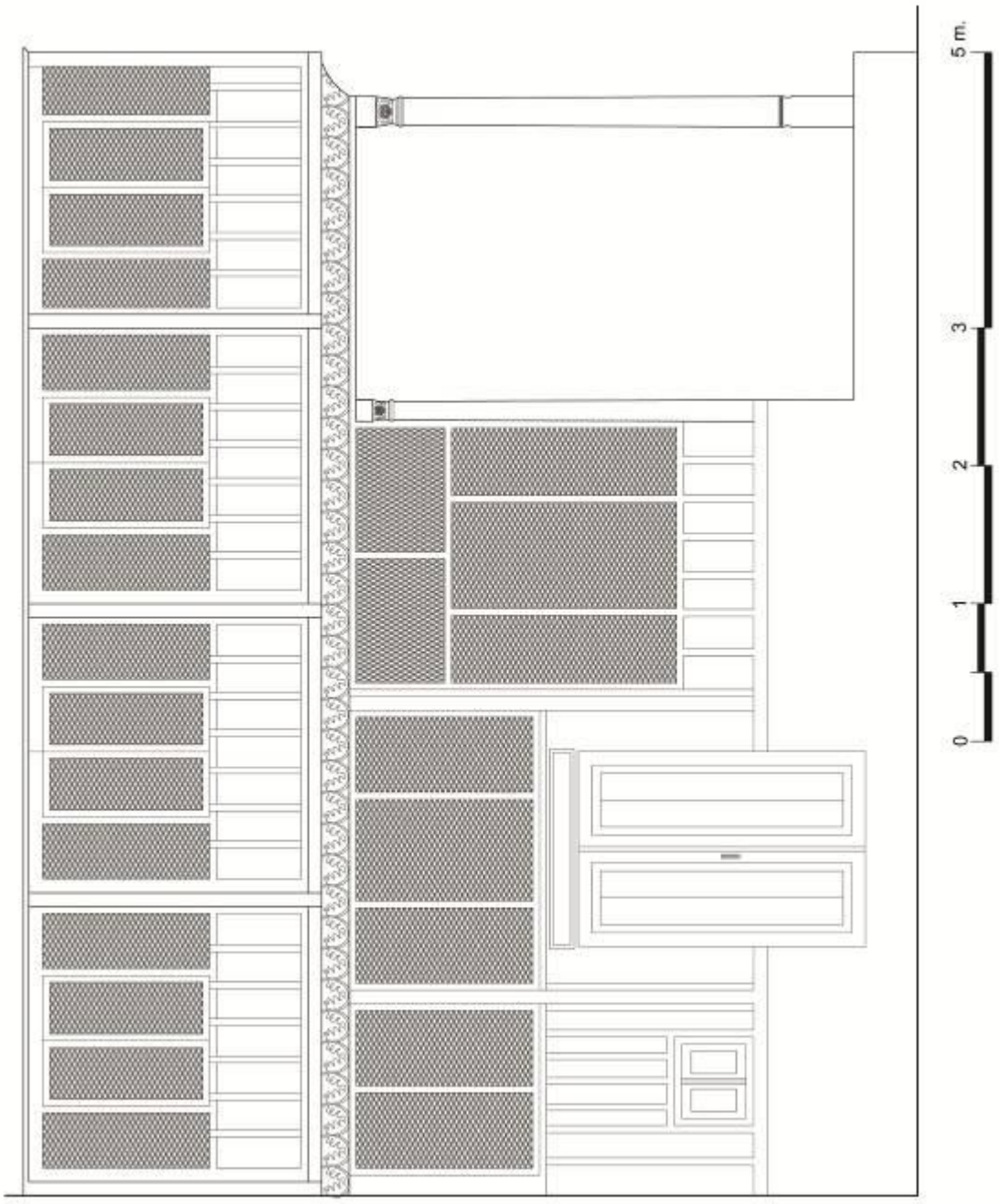

Çizim 147: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü (Çetinaslan).

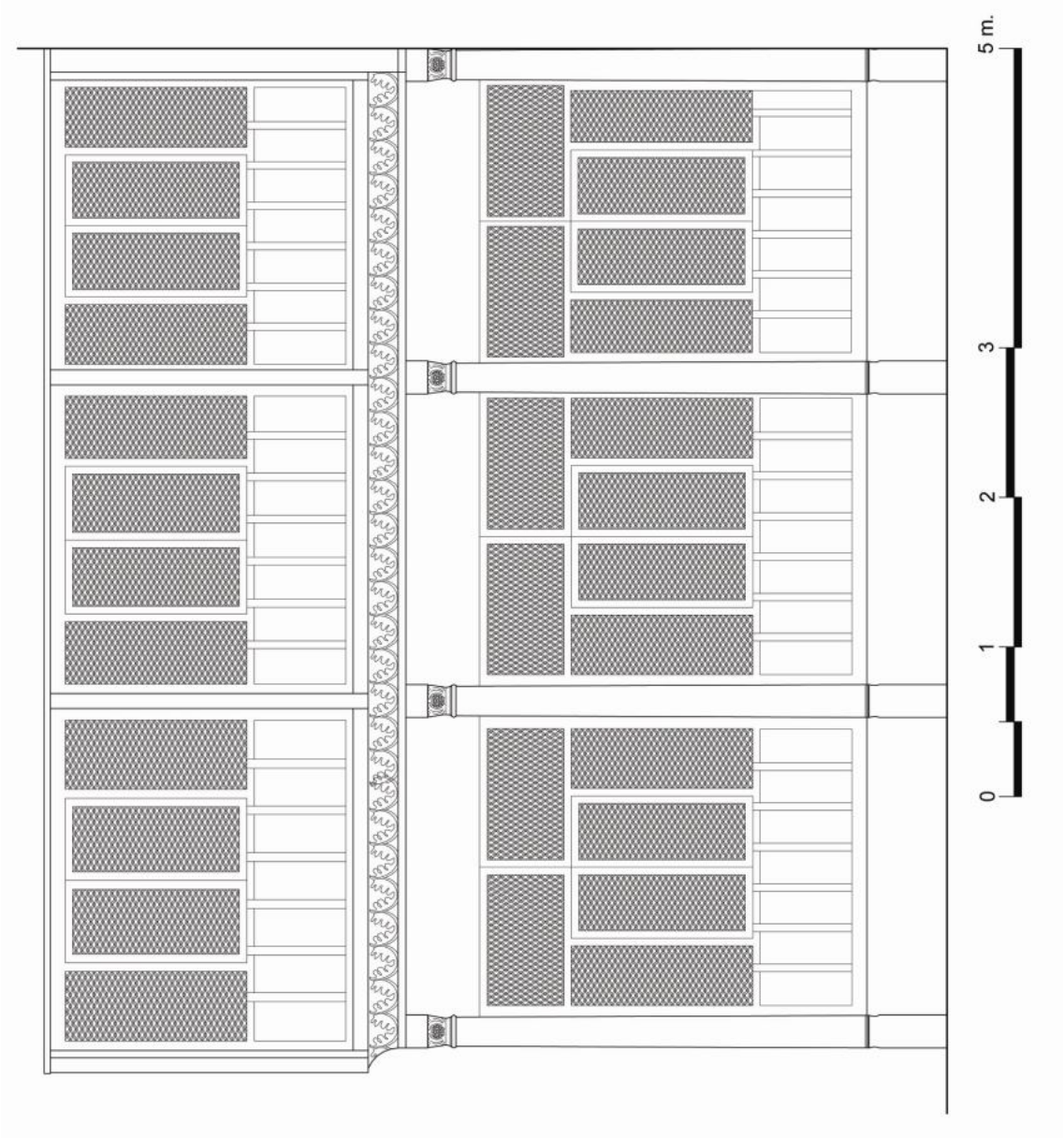

Çizim 148: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü (Çetinaslan).

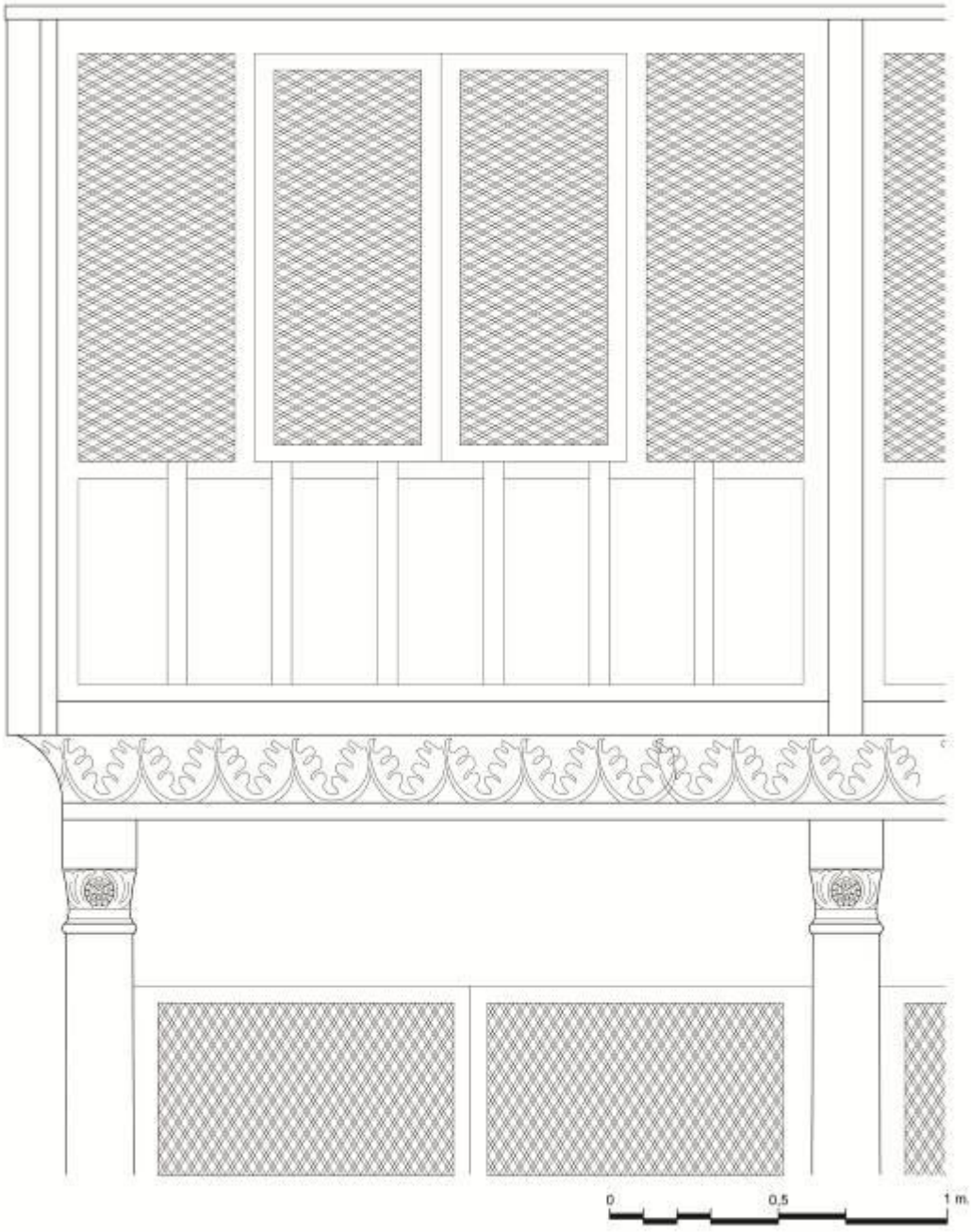

Çizim 149: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfili kafes levhalarından detay (Çetinaslan).

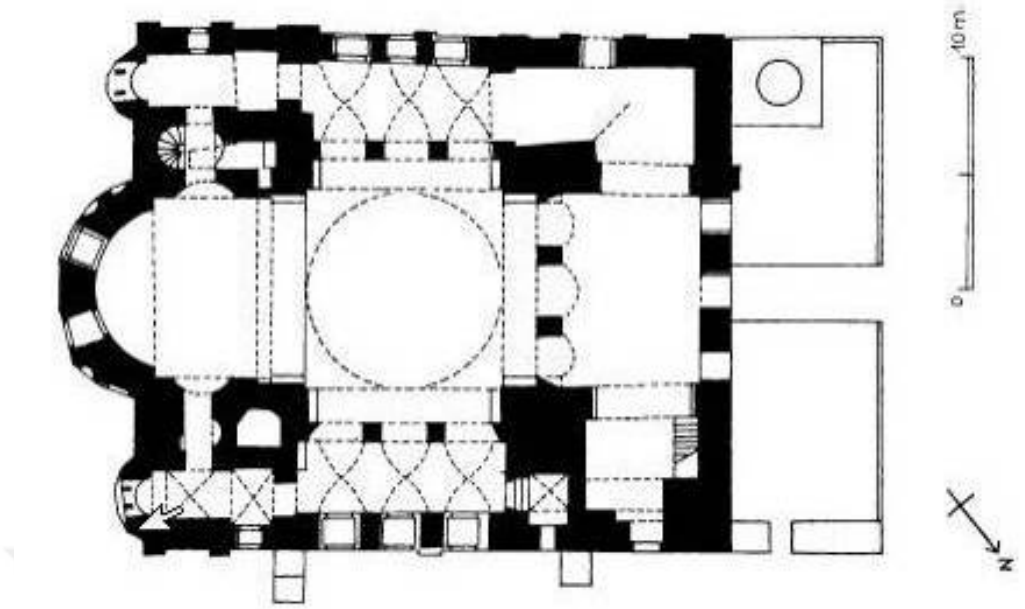

Çizim 150: İstanbul Gül Camisi planı.

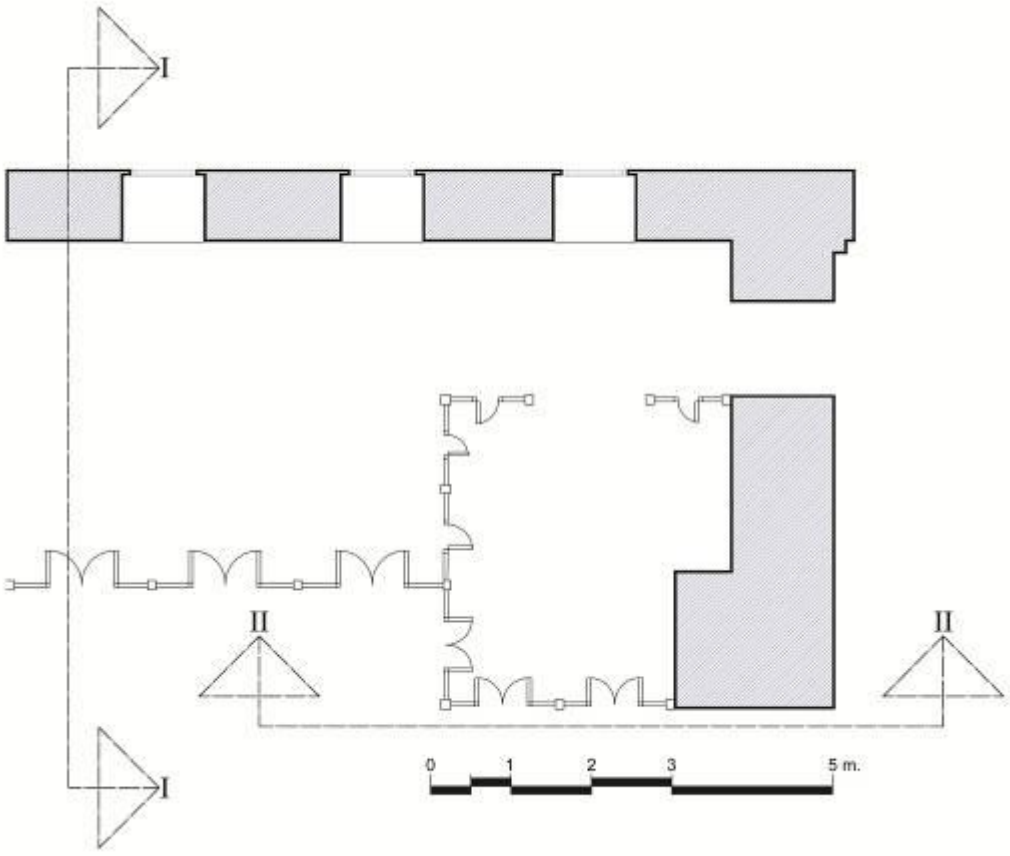

Çizim 151: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfili katı planı (Çetinaslan).

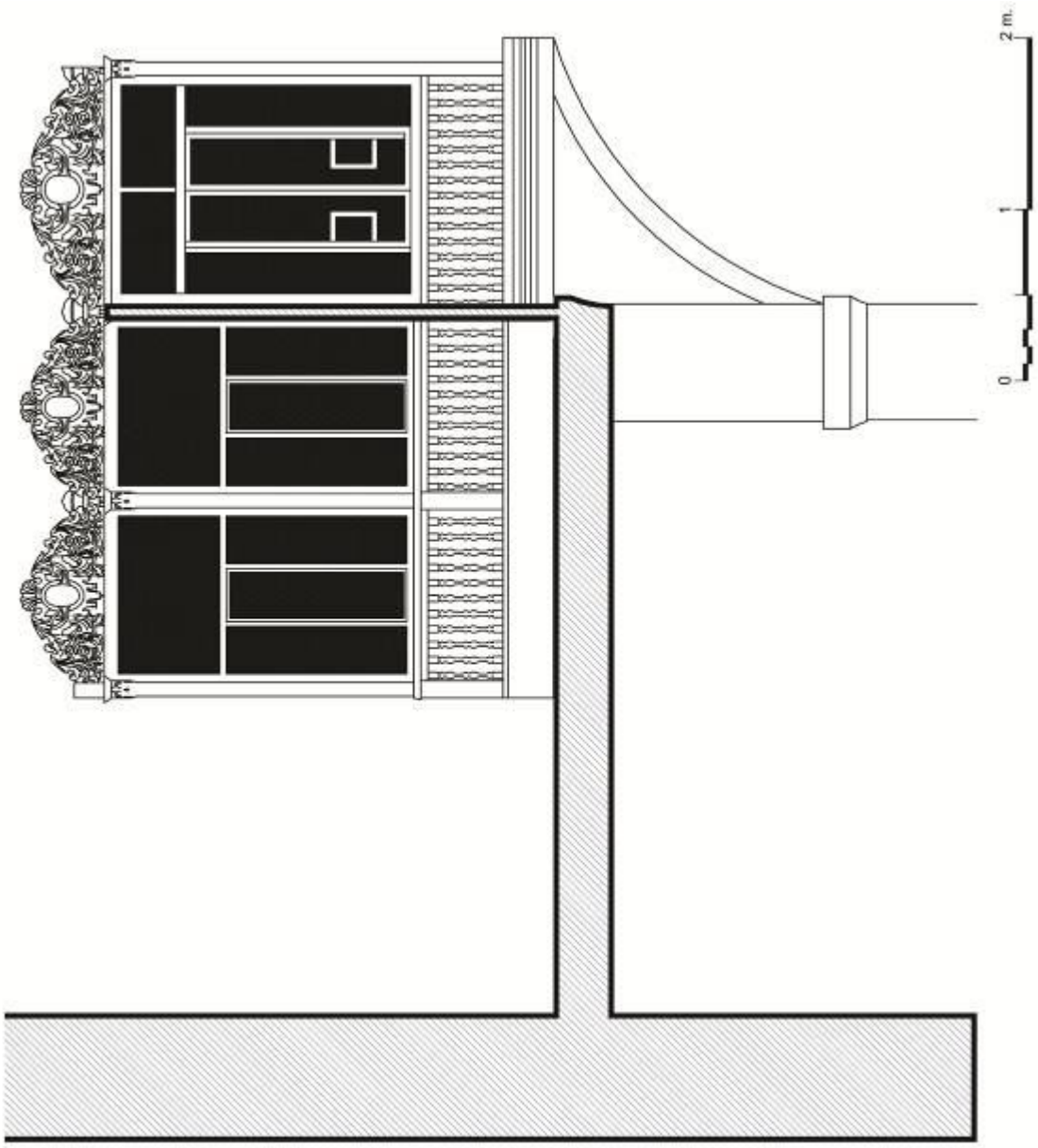

Çizim 152: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephe görünüşü (Çetinaslan).

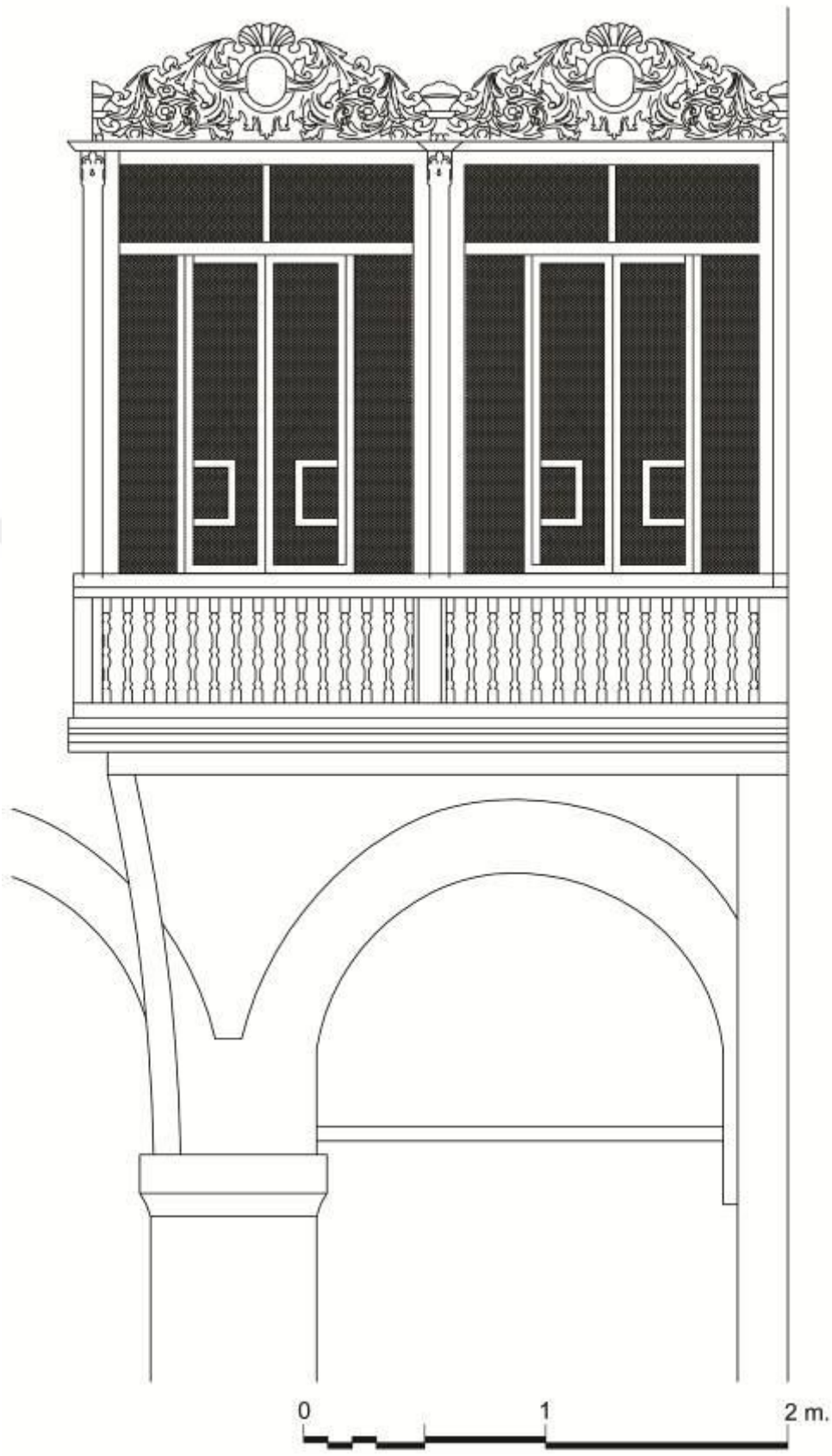

Çizim 153: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfili batı cephe görünüşü (Çetinaslan).

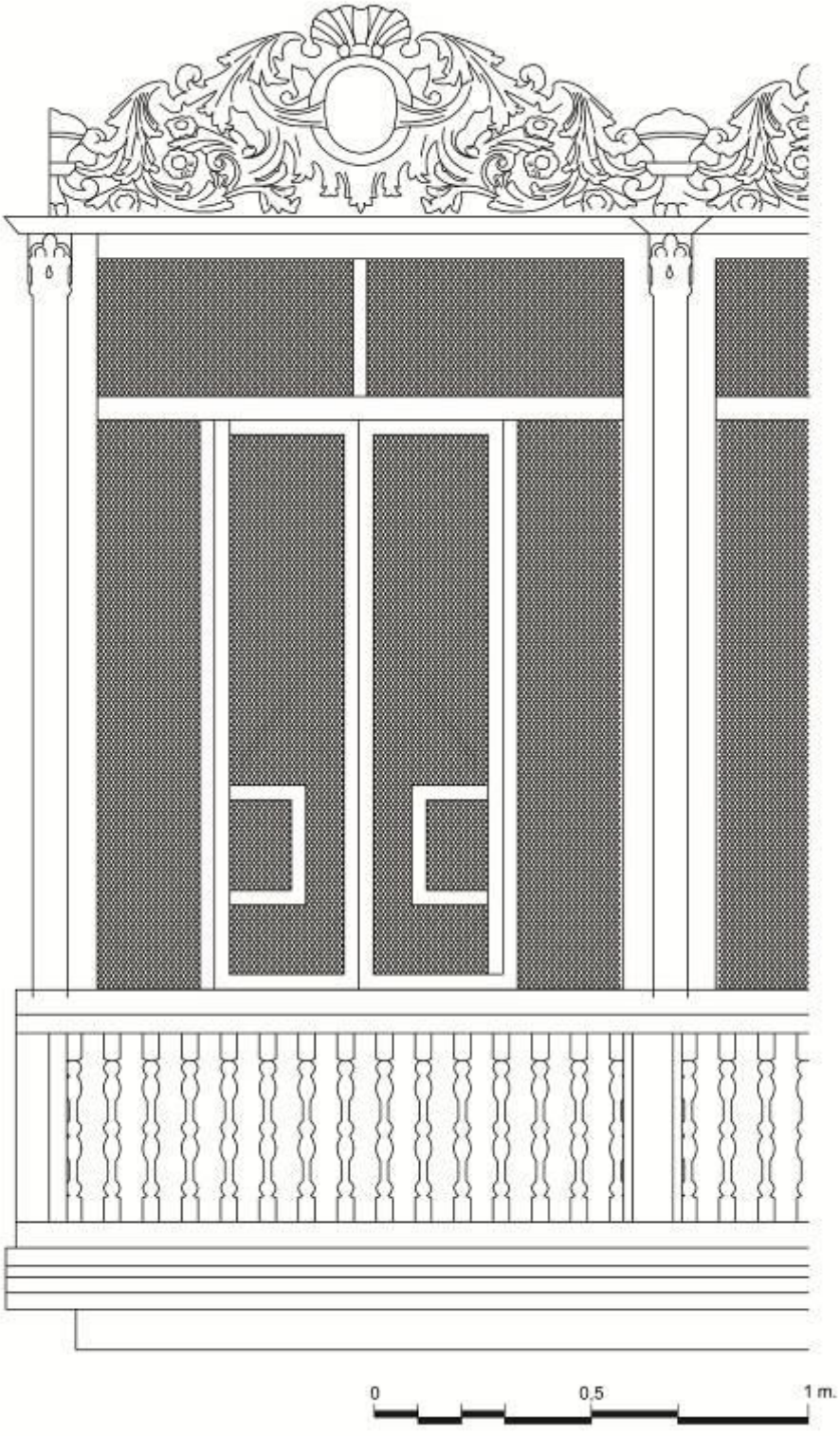

Çizim 154: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfili kuzey korkuluk ve kafes detayı (Çetinaslan).

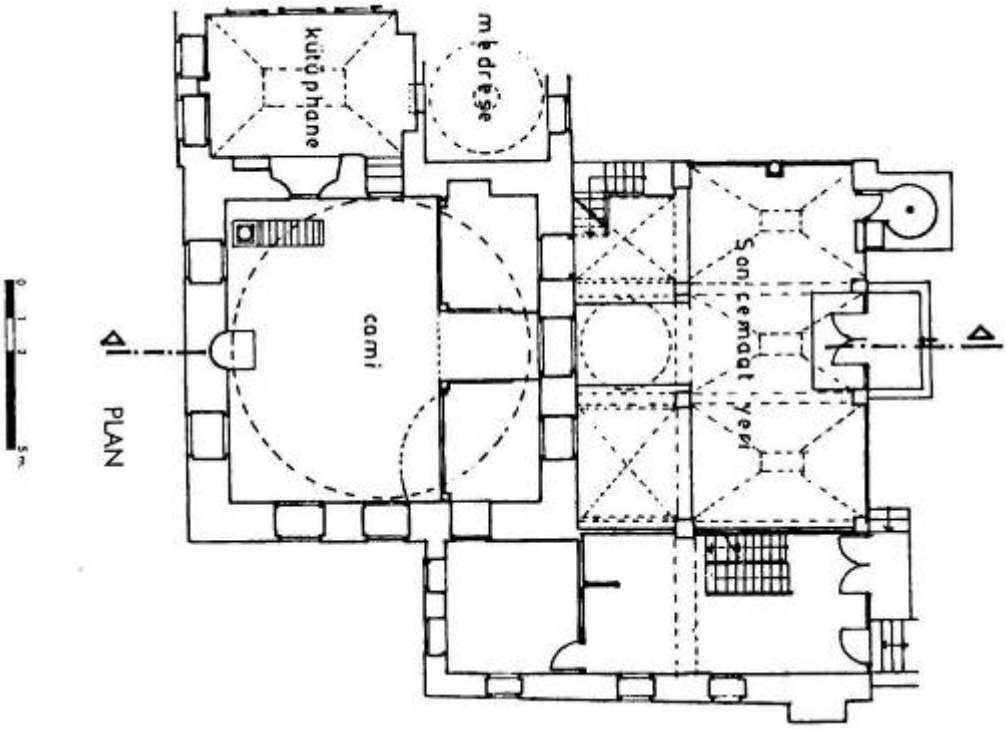

Çizim 155: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi planı (Bakır'dan)

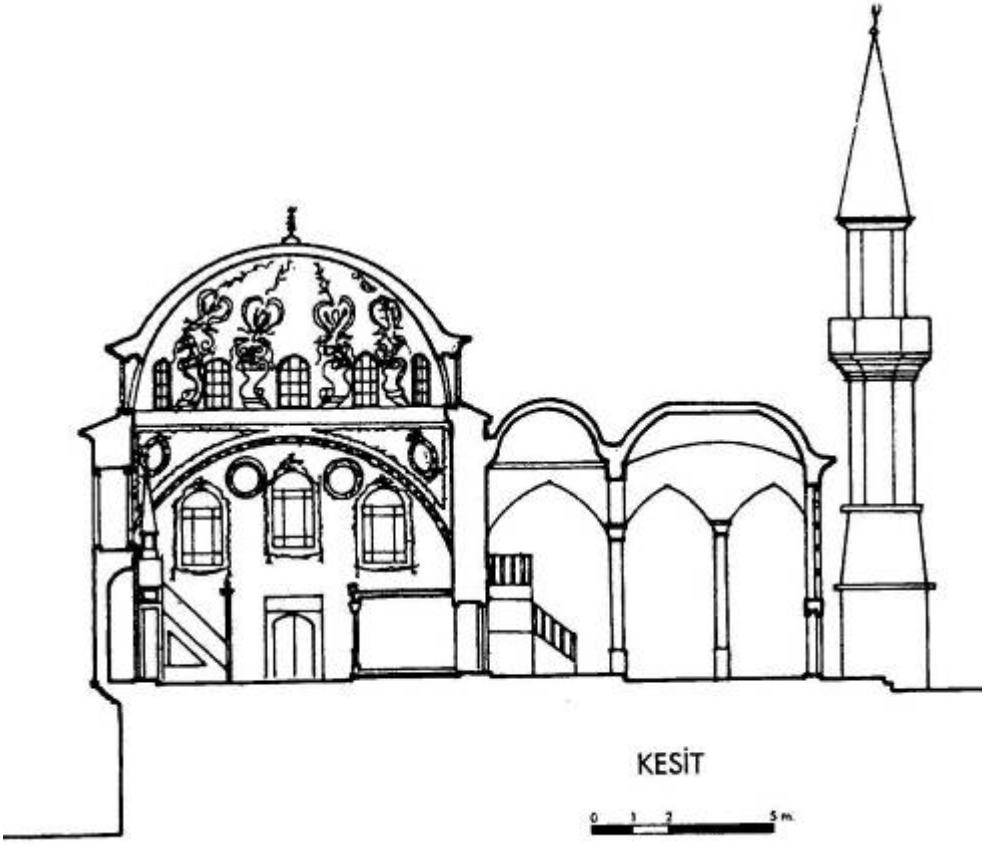

Çizim 156: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi kesiti (Bakır'dan)

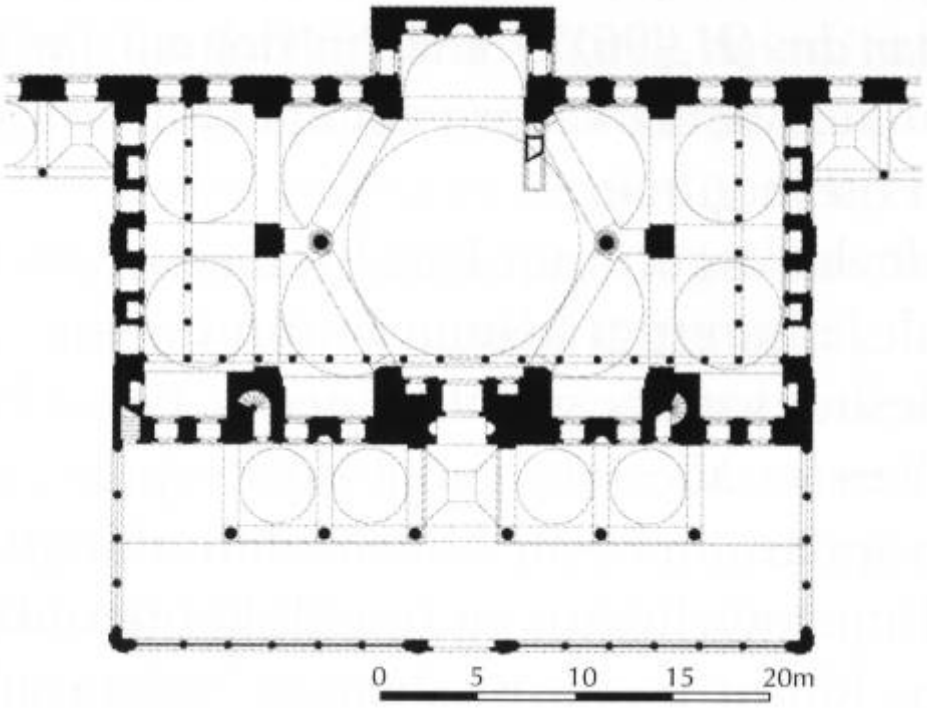

Çizim 157: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi planı (Ülgen'den).

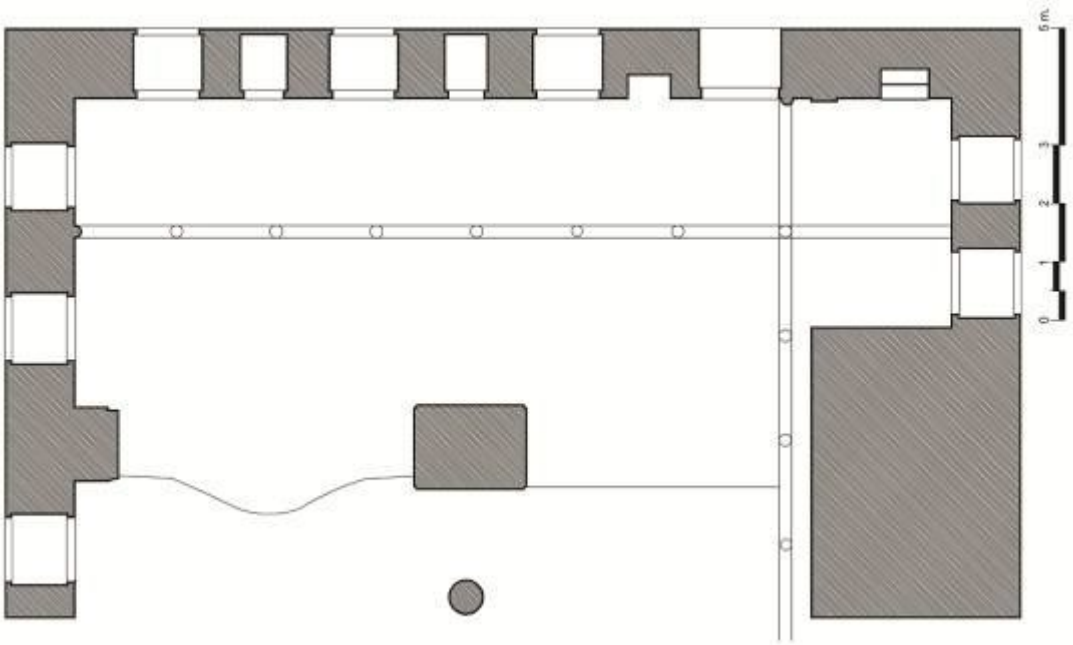

Çizim 158: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan).

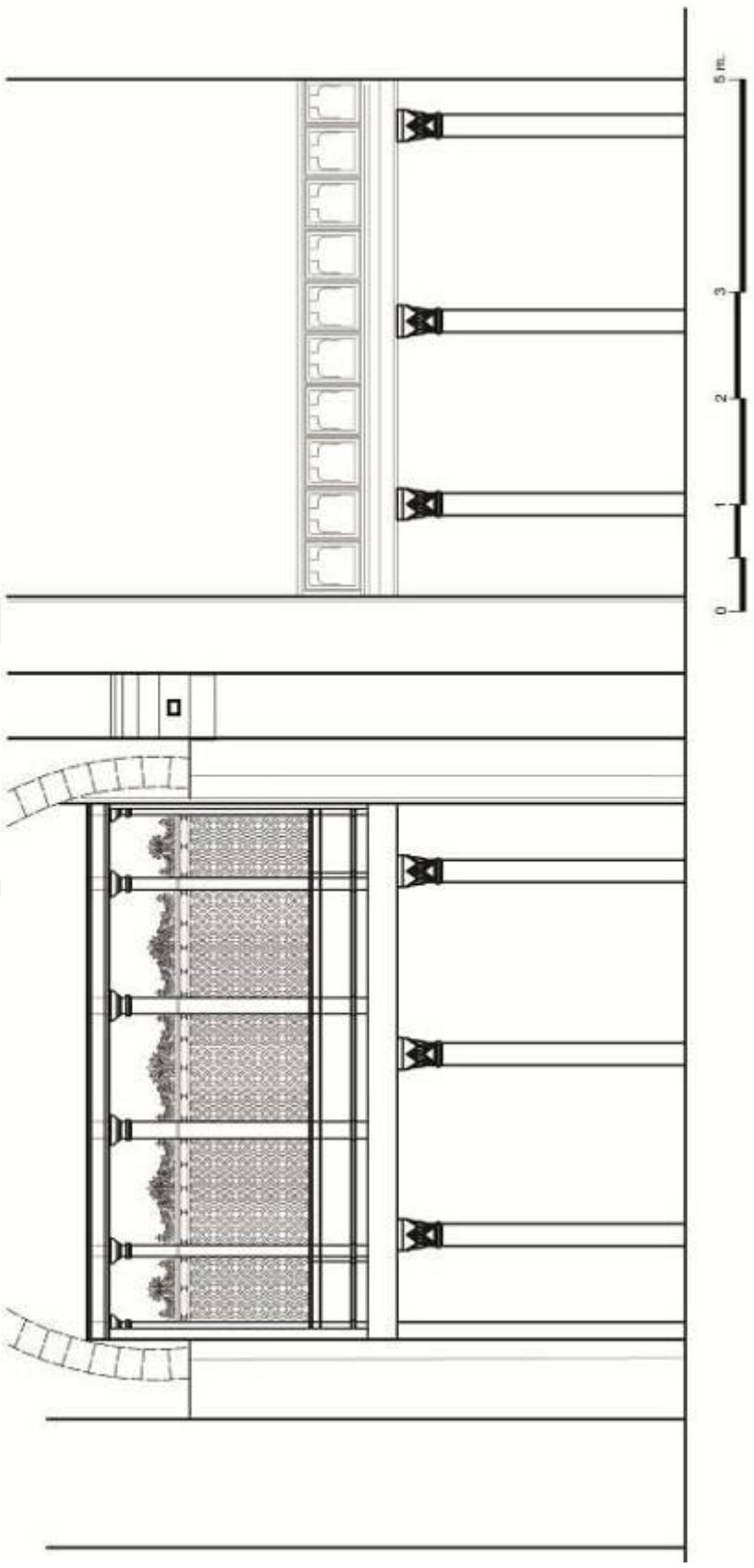

Çizim 159: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan).

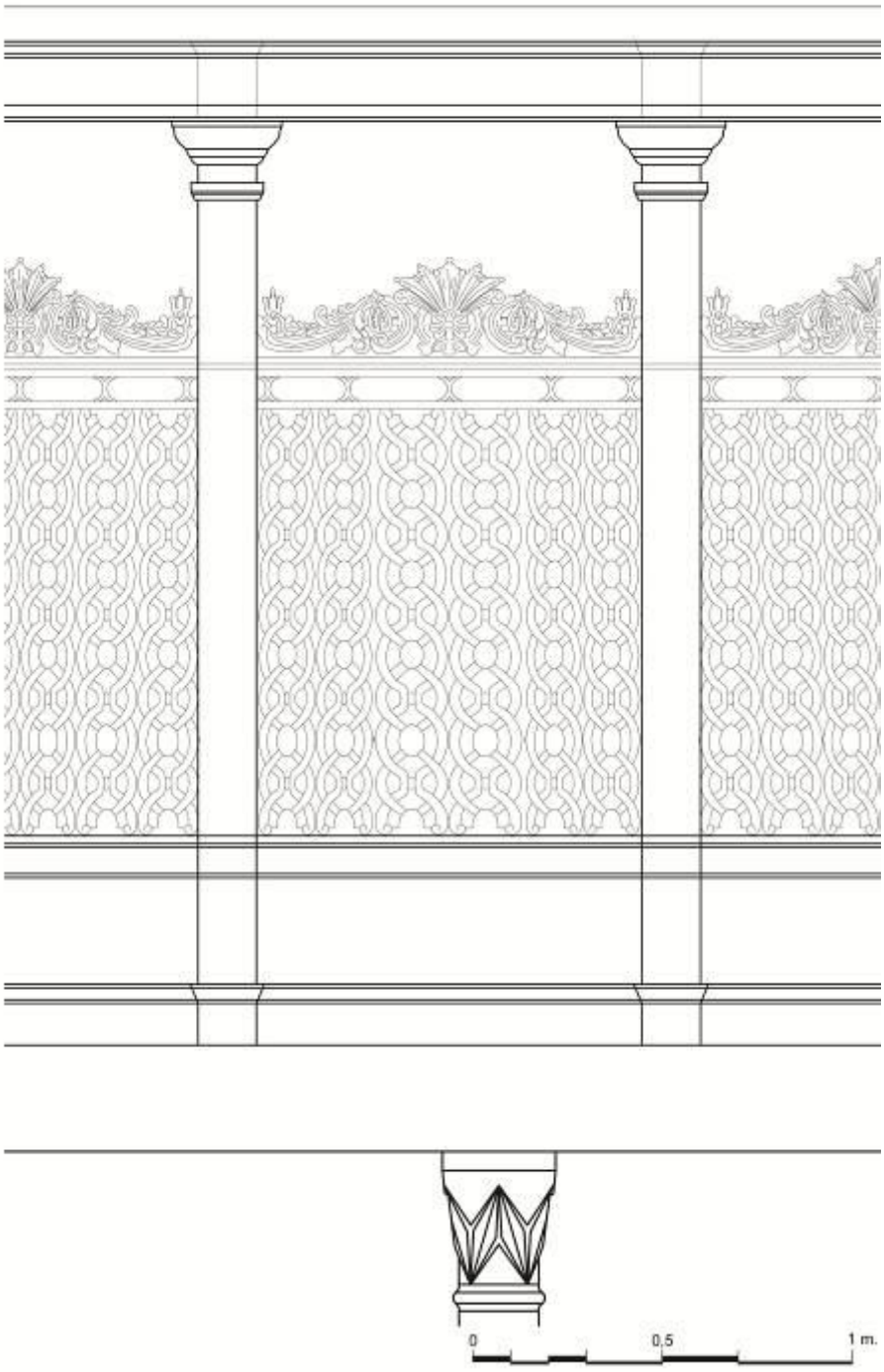

Çizim 160: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan).

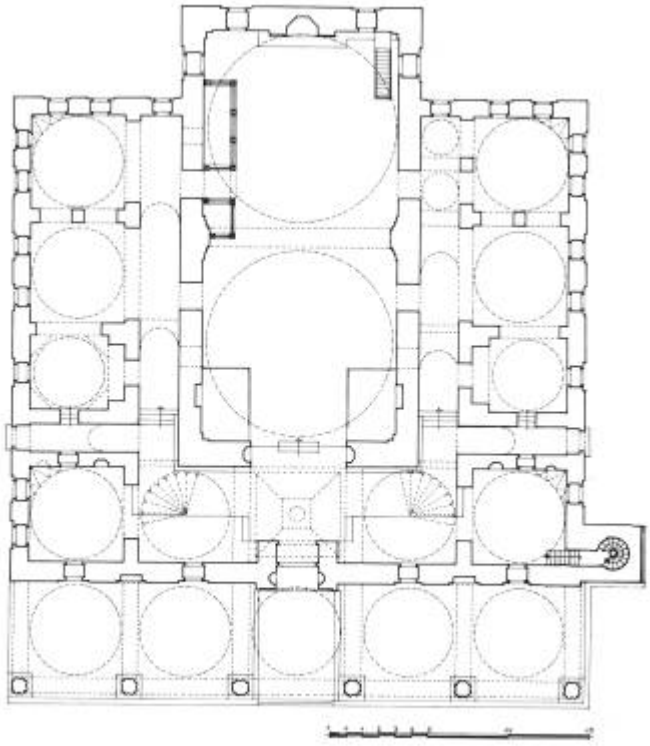

Çizim 161: İstanbul Mahmud Paşa Camisi planı (Ayverdi'den).

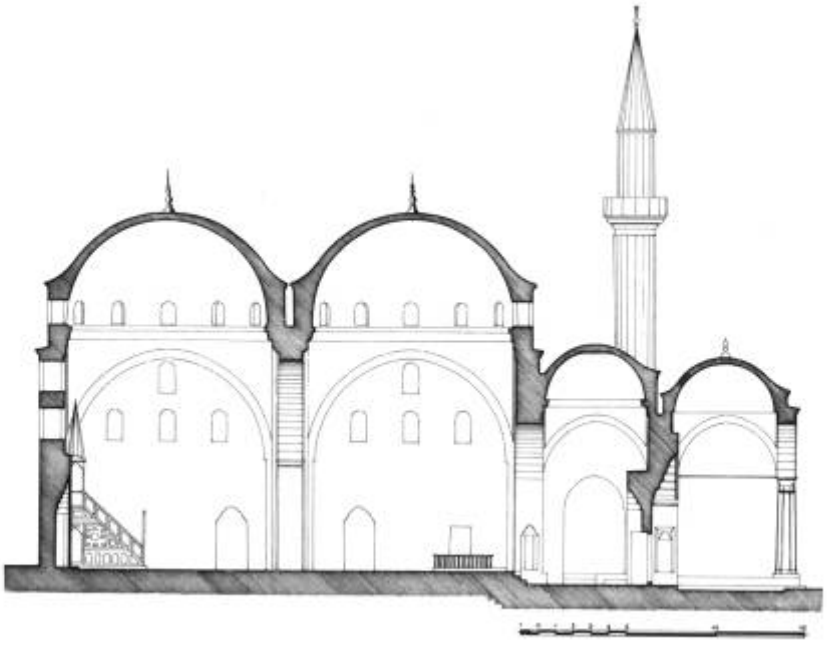

Çizim 162: İstanbul Mahmud Paşa Camisi kesiti (Ayverdi'den).

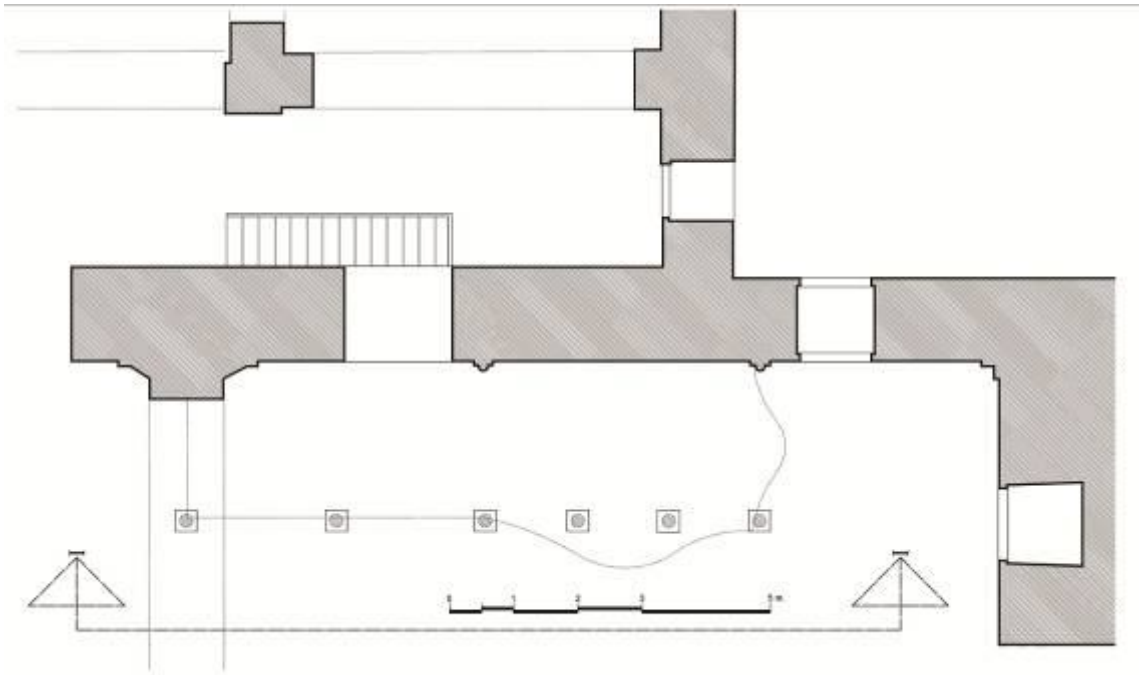

Çizim 163: İstanbul Mahmud Paşa Camisi, hünkâr mahfili alt kat planı (Çetinaslan).

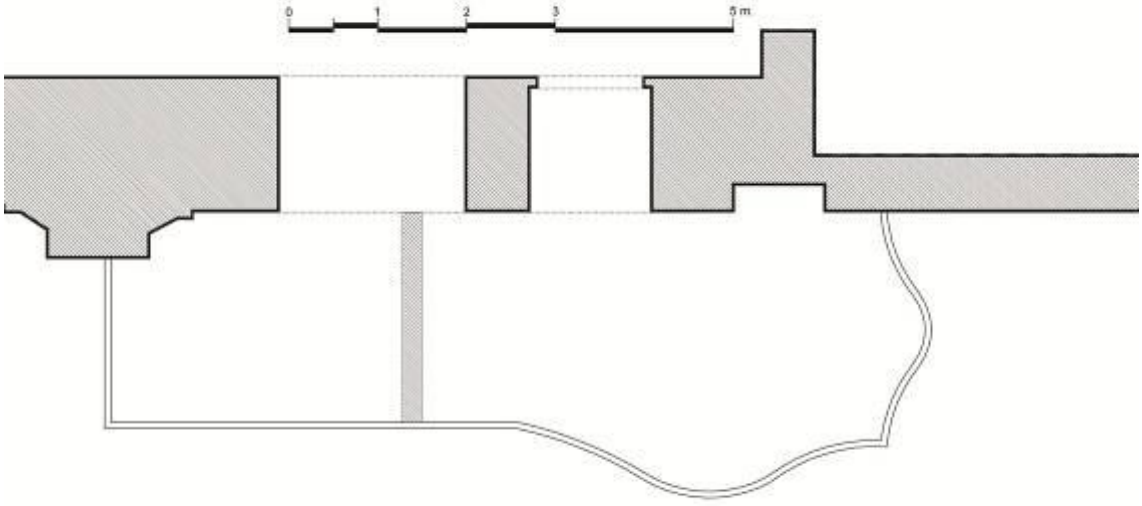

Çizim 164: İstanbul Mahmud Paşa Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı (Çetinaslan).

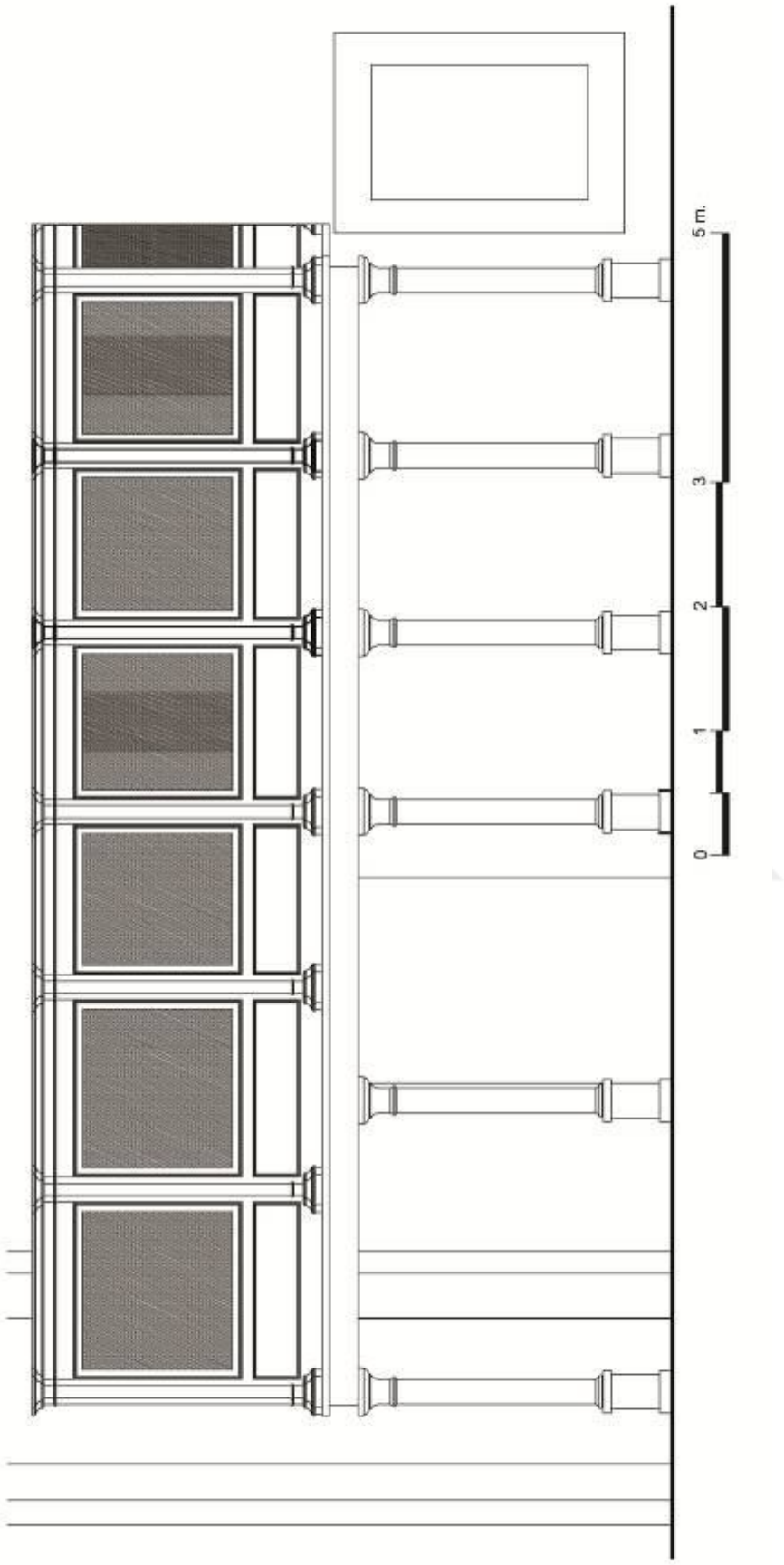

Çizim 165: İstanbul Mahmud Paşa Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü. (Çetinaslan)

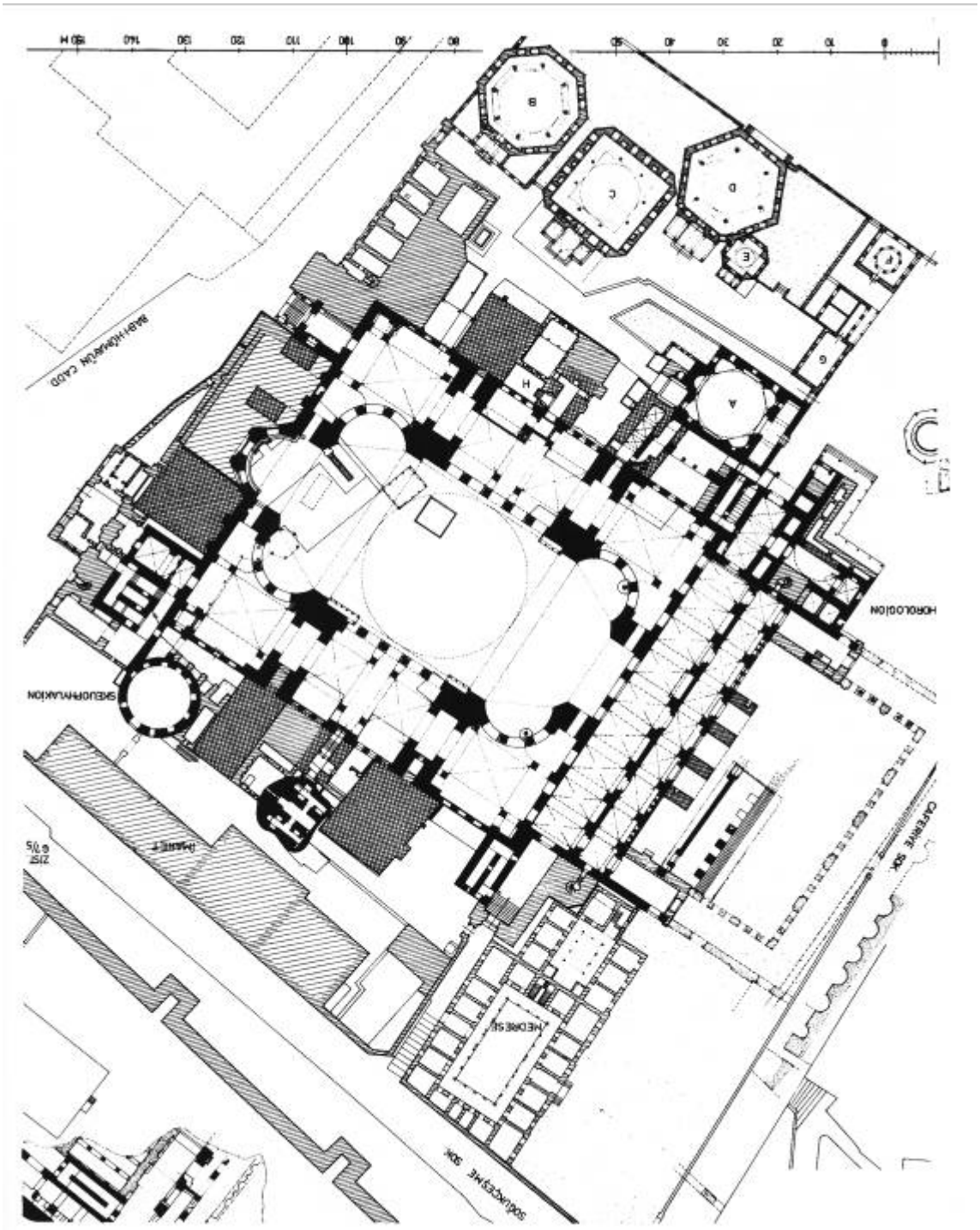

Çizim 166: İstanbul Ayasofya Camisi planı (Wiener'den).

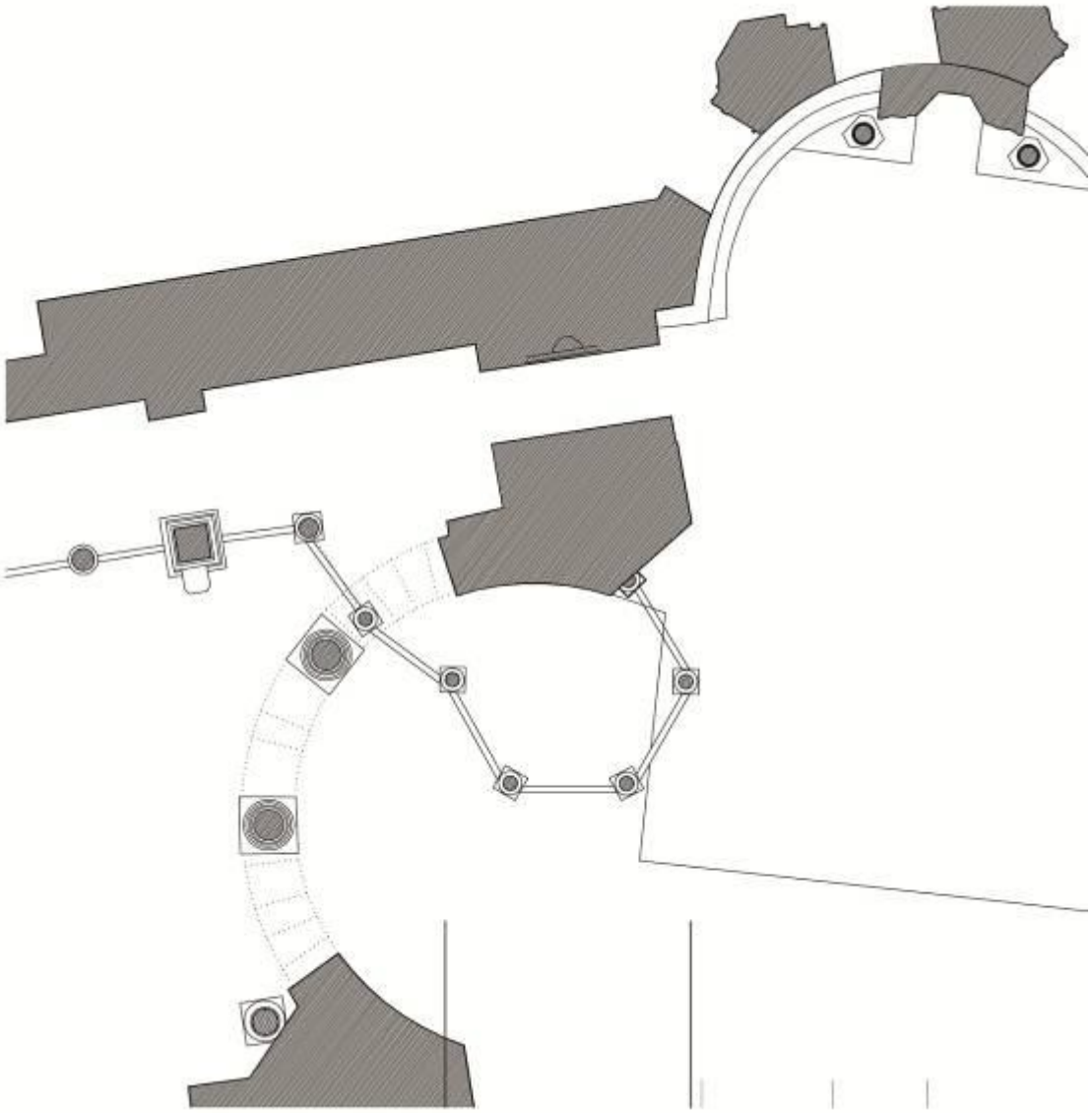

Çizim 167: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili planı.

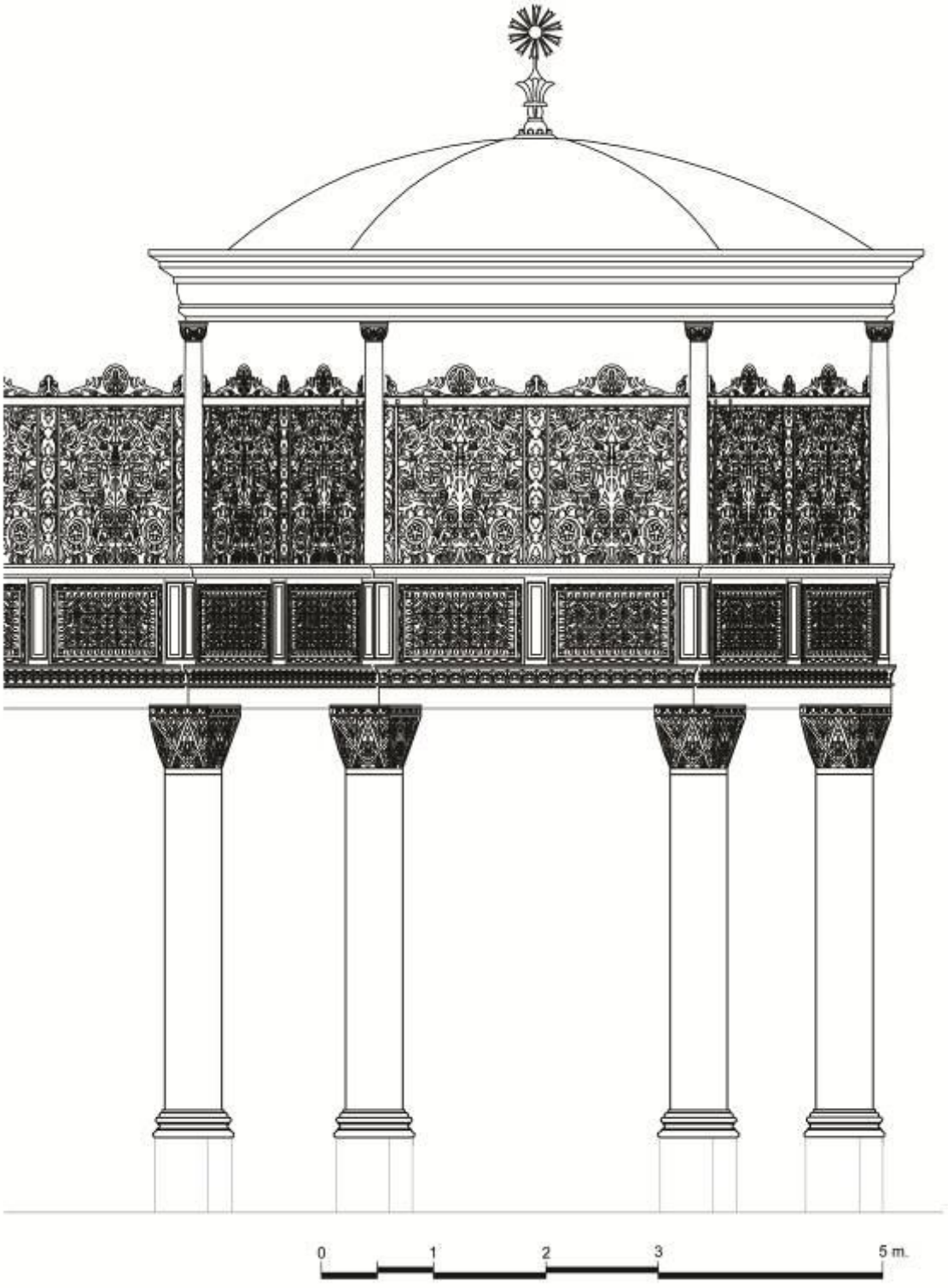

Çizim 168: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü (Çetinaslan).

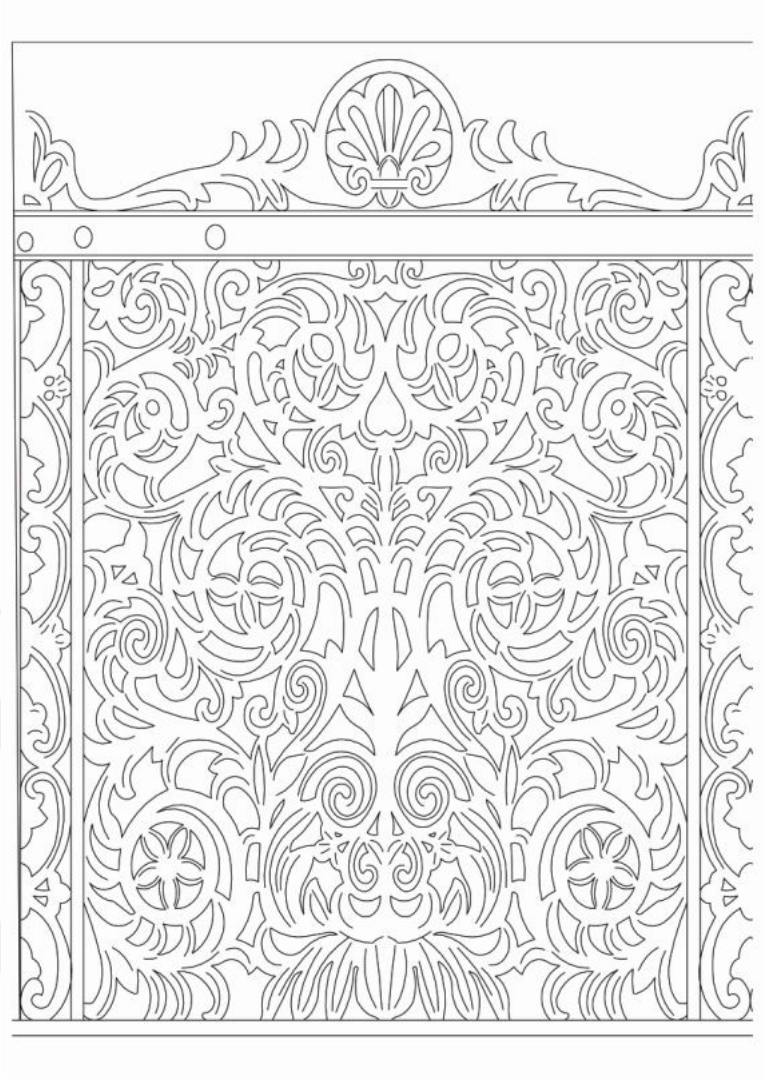

Çizim 169: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili kafes detayı (Çetinaslan).

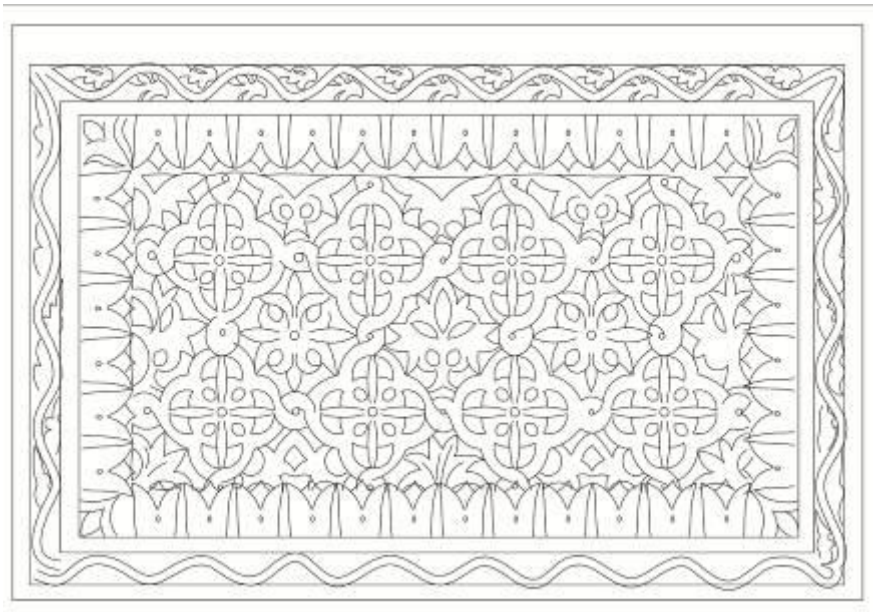

Çizim 170: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili korkuluk detayı (Çetinaslan).

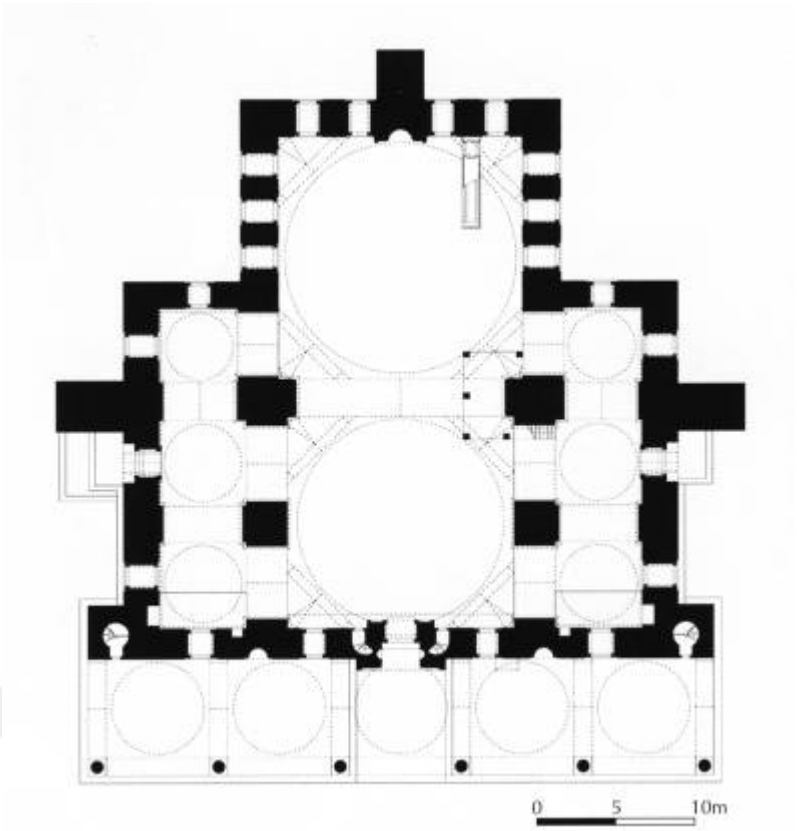

Çizim 171: Amasya II. 2. Bayezıd Camisi planı (Ayverdi'den)

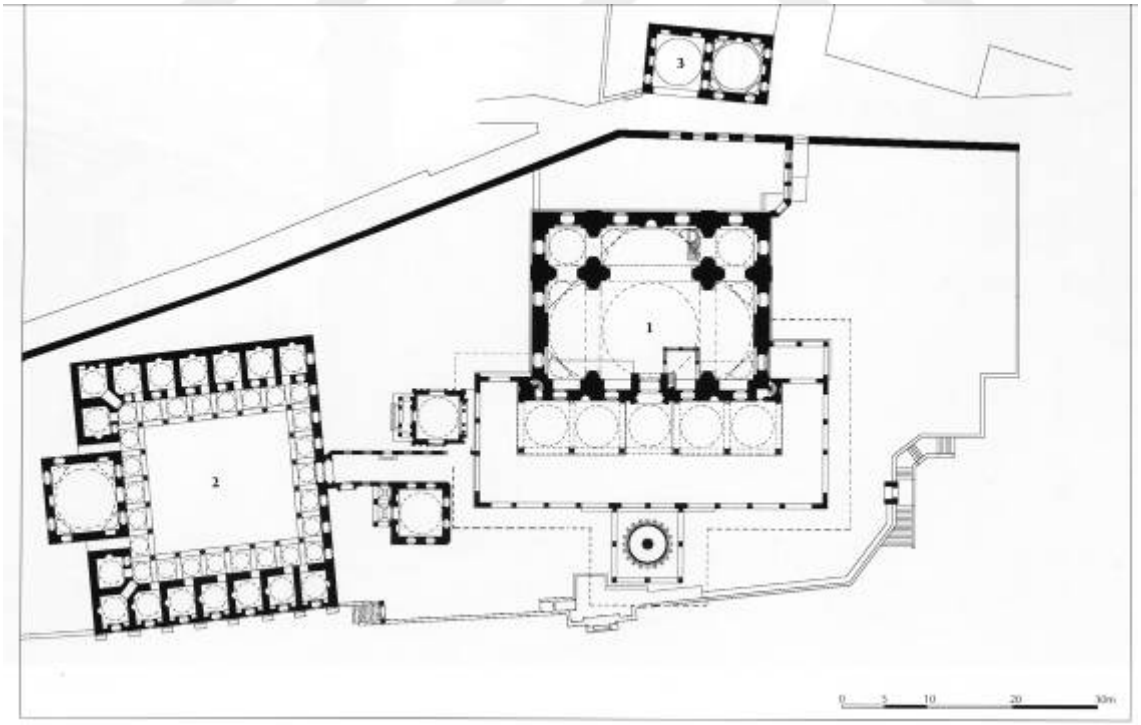

Çizim 172: İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi planı (Kuran'dan).

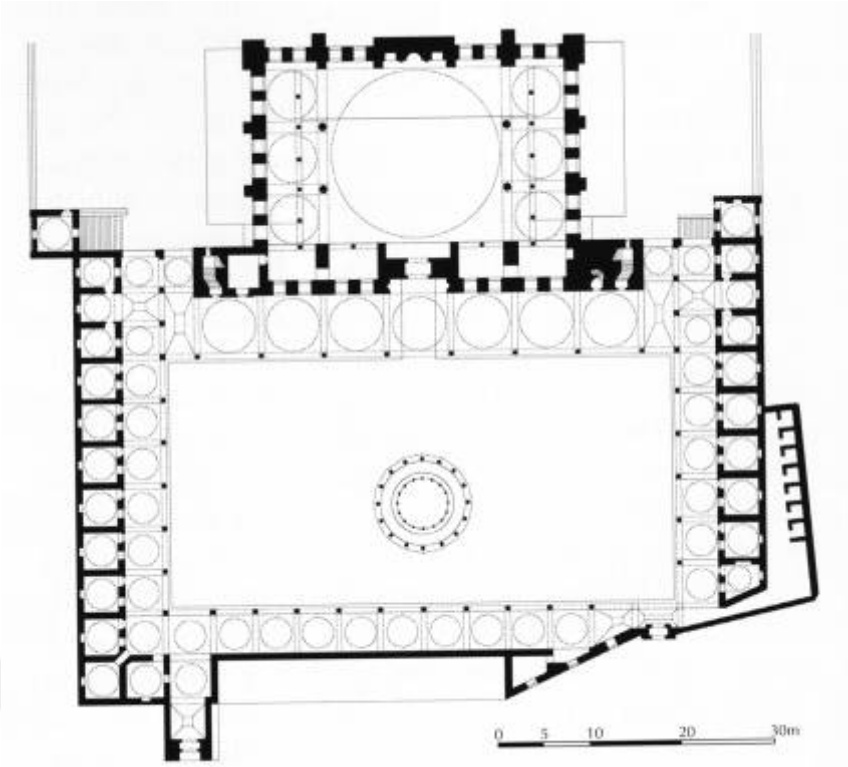

Çizim 173: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi planı (Kuran'dan).

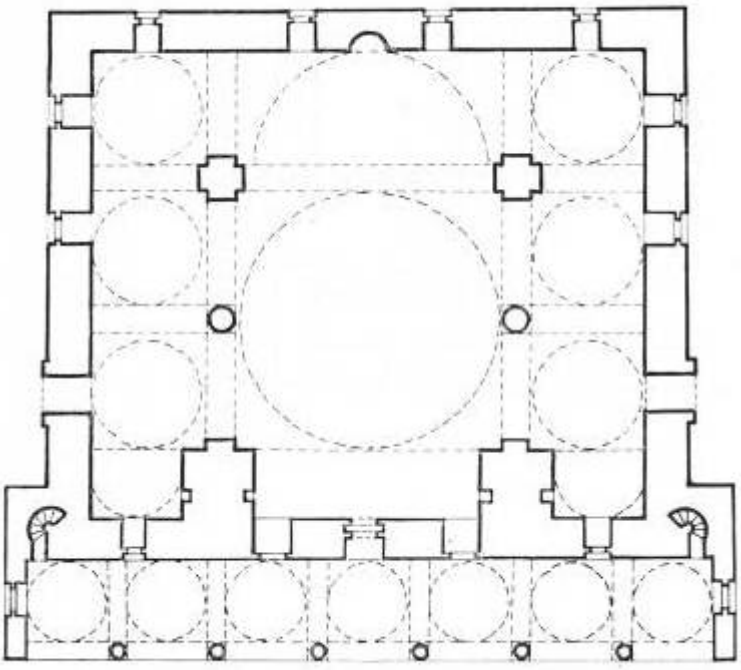

Çizim 174: Konya Sultan Selim (Selimiye) Camisi planı (Sözen'den).

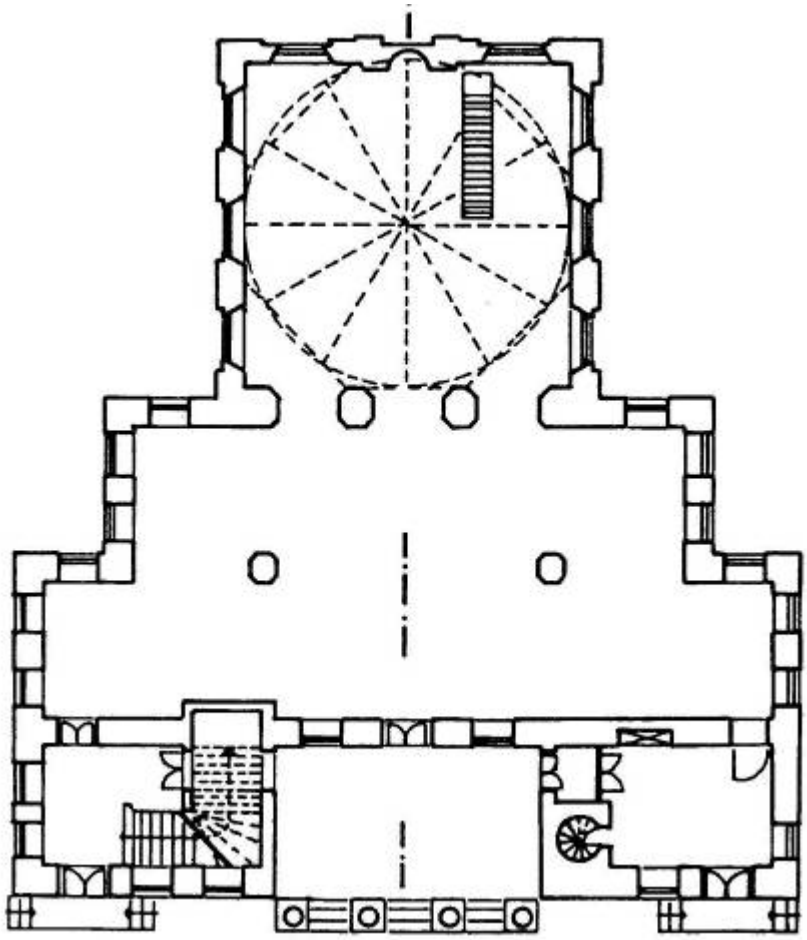

Çizim 175: İstanbul Teşvikiye Camisi planı (Bakır'dan)

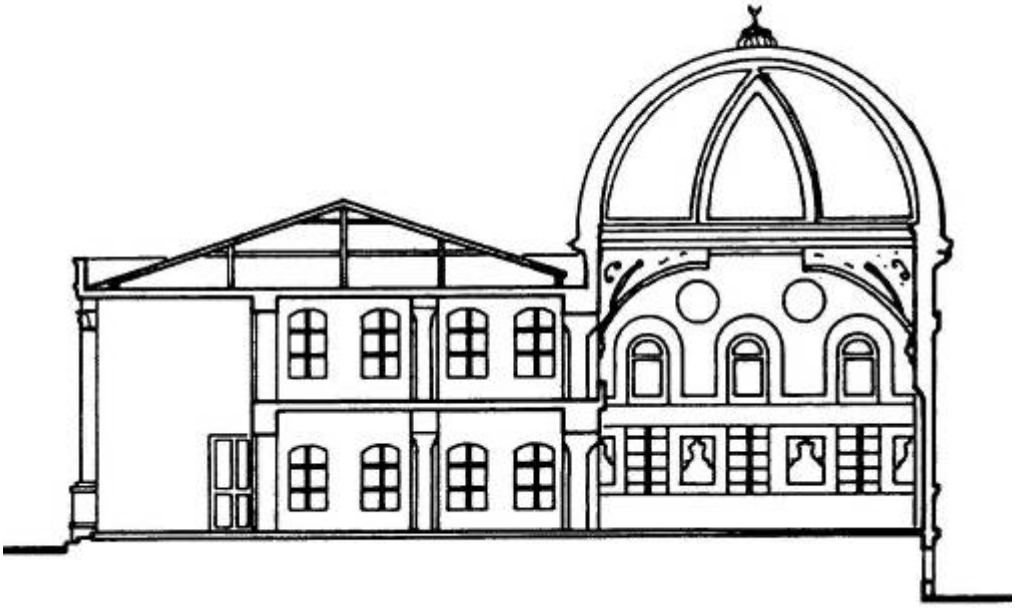

Çizim 176: İstanbul Teşvikiye Camisi kesiti (Bakır'dan)

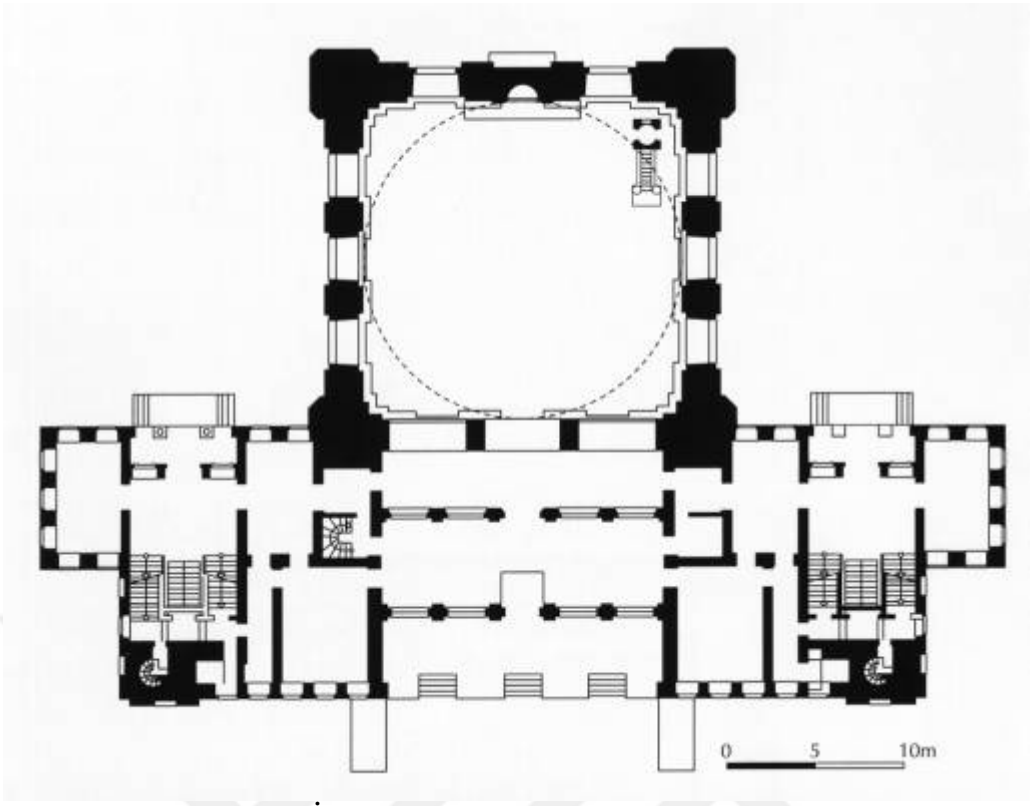

Çizim 177: İstanbul Dolmabahçe Camisi planı (Batur'dan)

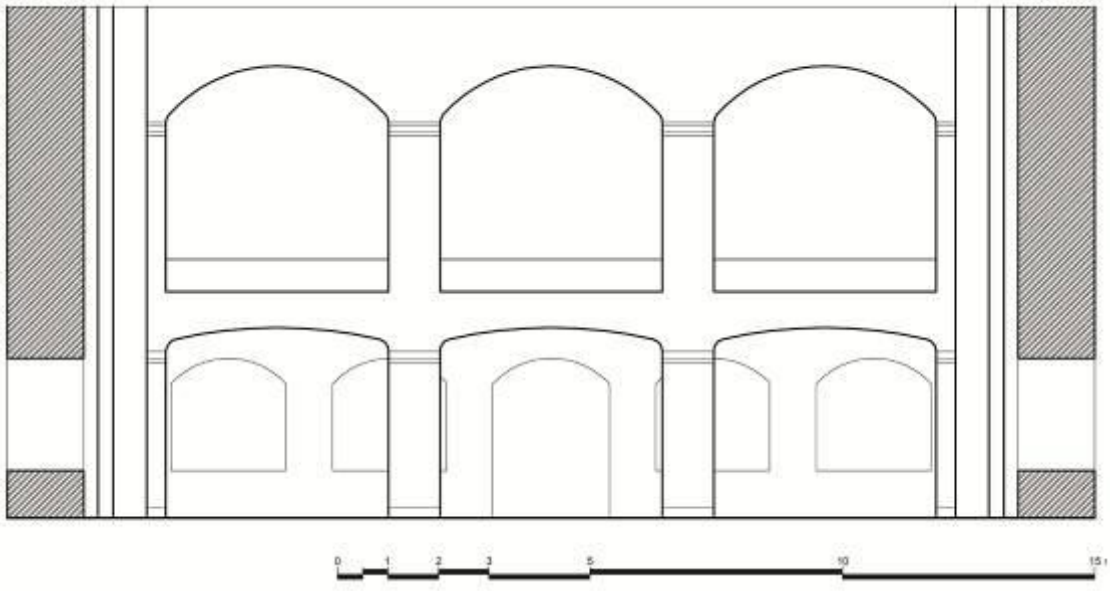

Çizim 178: İstanbul Dolmabahçe Camisi mahfil katı genel görünüşü.

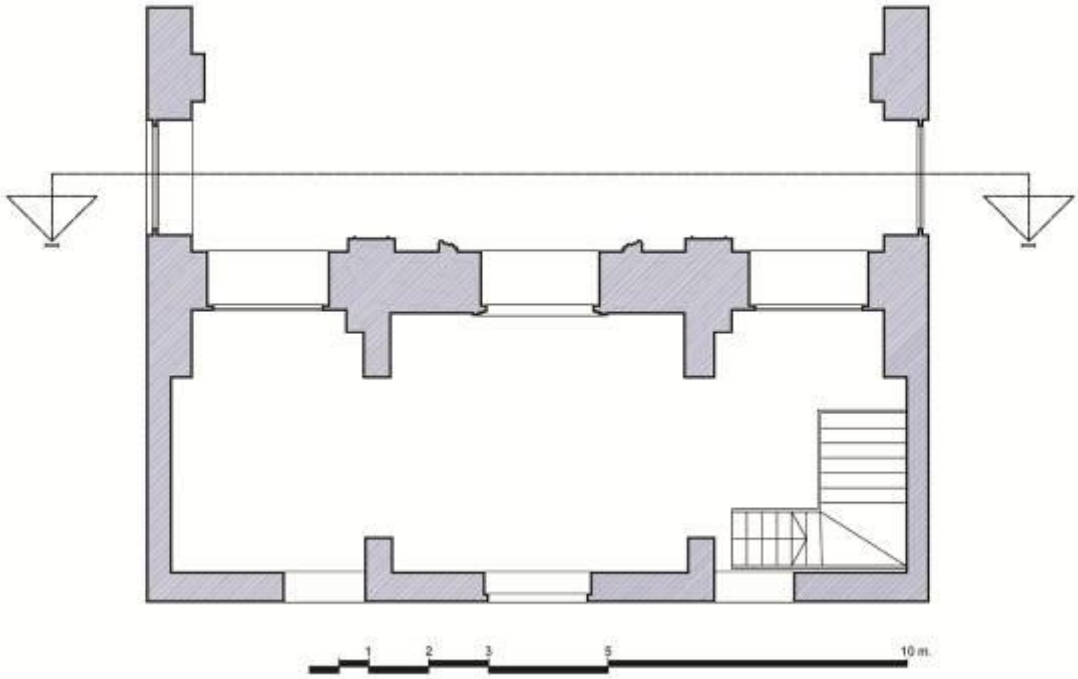

Çizim 179: İstanbul Sadabad Camisi, hünkâr mahfili alt planı.

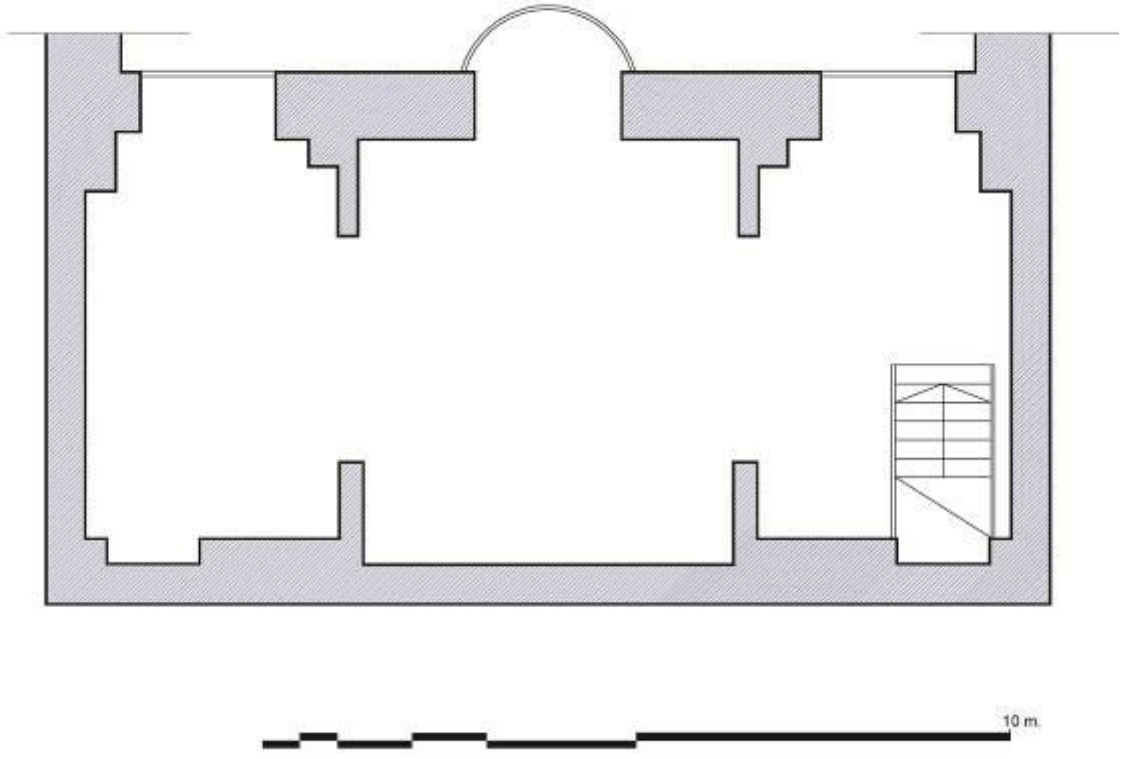

Çizim 180: İstanbul Sadabad Camisi, hünkâr mahfili üst kat planı.

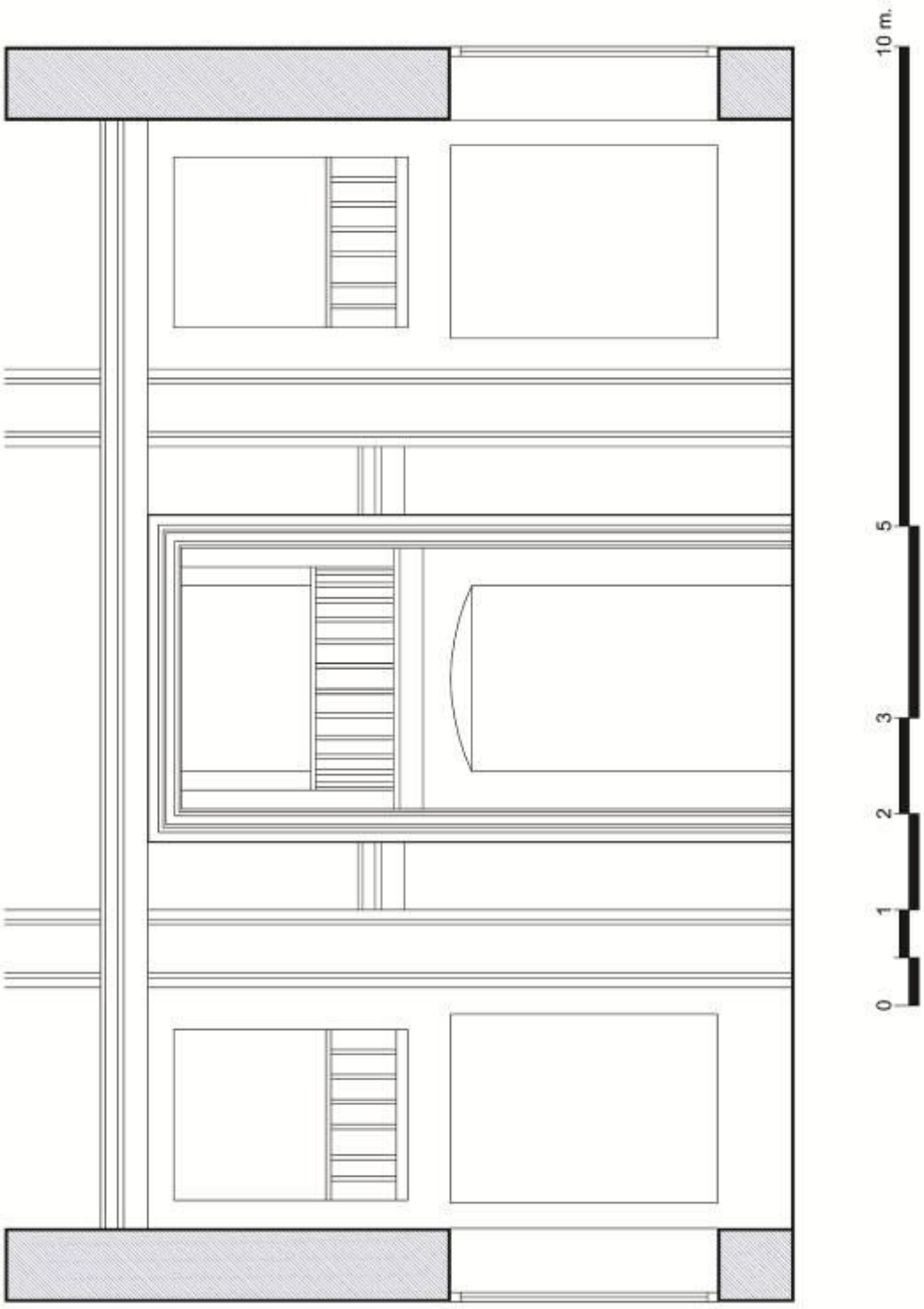

Çizim 181: İstanbul Sadabad Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Bursa Yıldırım Camisi, harimin kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 2: Bursa Yıldırım Camisi, hünkâr mahfilinin ön cephesi.

Fotoğraf 3: Bursa Yıldırım Camisi, hünkâr mahfili pencere detayı.

Fotoğraf 4: Bursa Yıldırım Camisi, hünkâr mahfili kapısı.

Fotoğraf 5: Bursa Yıldırım Camisi, hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan merdiven.

Fotoğraf 6: Bursa Yıldırım Camisi, taçkapı ve hünkâr mahfilinin kuzey cephesi.

Fotoğraf 7: Bursa Yıldırım Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephedeki penceresi.

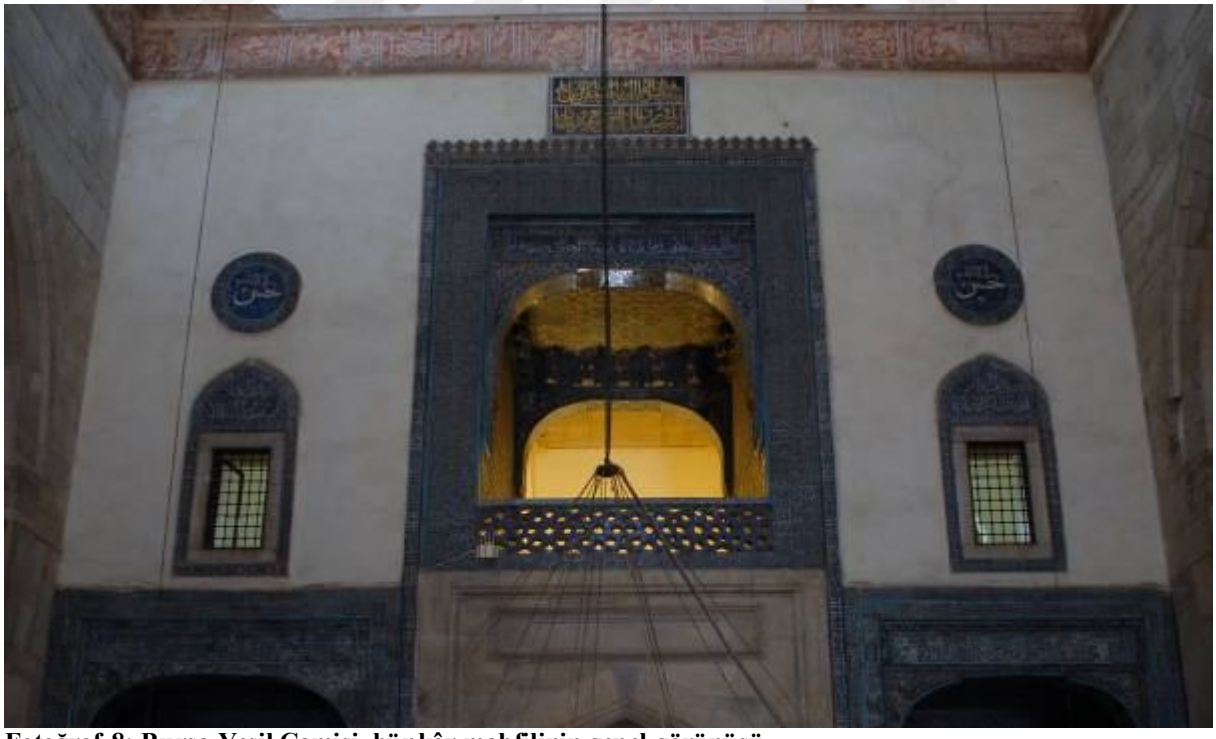

Fotoğraf 8: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 9: Bursa Yeşil Camisi, harim kuzey cephesi ve mahfillerin genel görünüşü.

Fotoğraf 10: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfili sofasının üst örtüsü.

Fotoğraf 11: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfilini sofadan ayıran kemer ve mahfilin üst örtüsü.

Fotoğraf 12: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfilini, cami sofasından ayıran kemer.

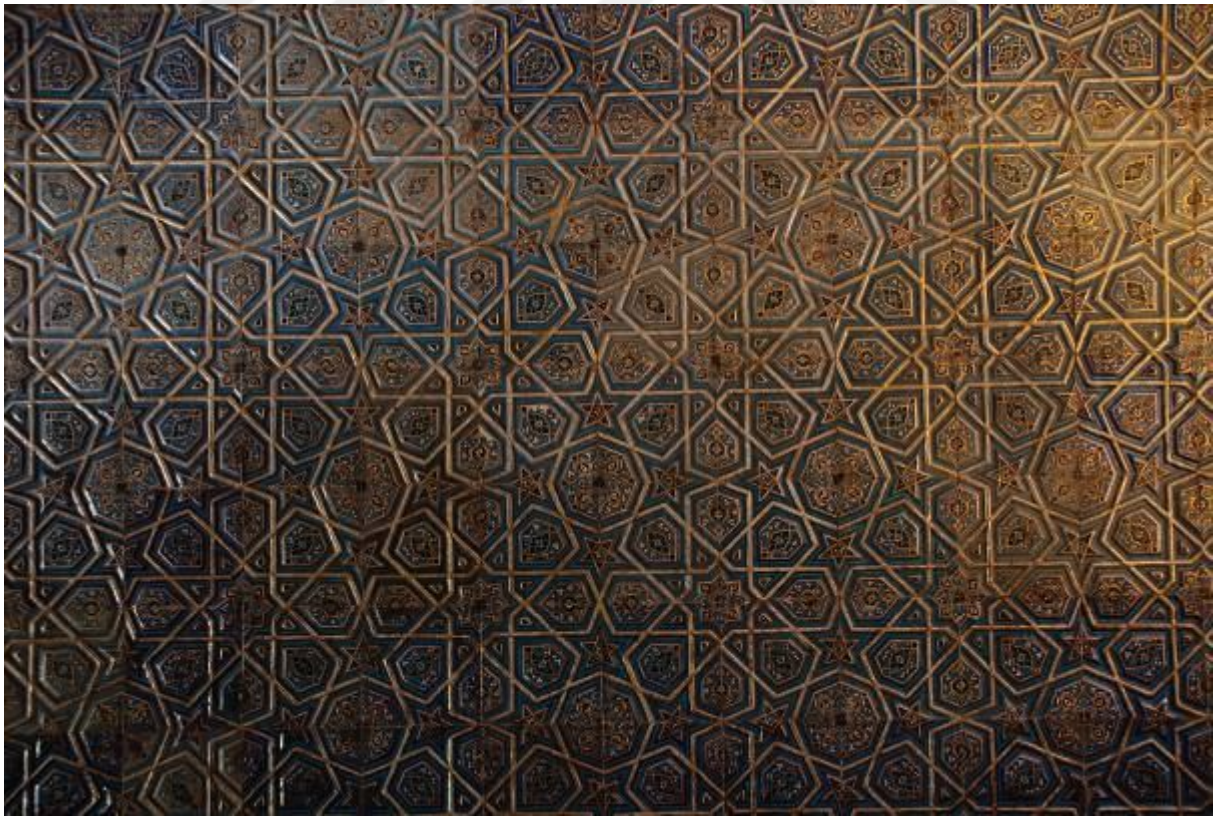

Fotoğraf 13: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfili, duvar kaplamalarının görünüşü.

Fotoğraf 14: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan merdiven.

Fotoğraf 15: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfilinin çini zemin döşemesi.

Fotoğraf 16: Bursa Yeşil Camisi, hünkâr mahfilini, sofadan ayıran kemer üzerindeki çini ustasının imzası.

Fotoğraf 17: Bursa Yeşil Camisi, kuzey cephenin genel görünüşü.

Fotoğraf 18: Bursa Muradiye Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 19: Bursa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili katının önüne sonradan eklenmiş mahfilin görünüşü.

Fotoğraf 20: Bursa Muradiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 21: Bursa Muradiye Camisi, taçkapı ve hünkâr mahfilinin kuzey cepheye açılan penceresi.

Fotoğraf 22: Bursa Muradiye Camisi, hünkâr mahfilinin alt bölümü.

Fotoğraf 23: Bursa Muradiye Camisi, hünkâr mahfilinin önündeki mahfil tavanının orta bölümü.

Fotoğraf 24: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 25: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesinin görünüşü.

Fotoğraf 26: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin kemer sistemi.

Fotoğraf 27: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili kemer köşeliklerinin detay görünüşü.

Fotoğraf 28: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfiline açılan geçit.

Fotoğraf 29: Edirne 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin çıkmasının bulunduğu güney cephe.

Fotoğraf 30: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 31: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephesinin görünüşü.

Fotoğraf 32: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfili sütun ve sütun başlıklarından detay.

Fotoğraf 33: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin geç dönemde yapılmış döküm korkuluğu.

Fotoğraf 34: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin korkuluk ve kafesi.

Fotoğraf 35: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin içten genel görünüşü.

Fotoğraf 36: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin içten genel görünüşü.

Fotoğraf 37: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr kasrından, hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan geçit.

Fotoğraf 38: İstanbul 2. Bayezıd Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü.

Fotoğraf 39: İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

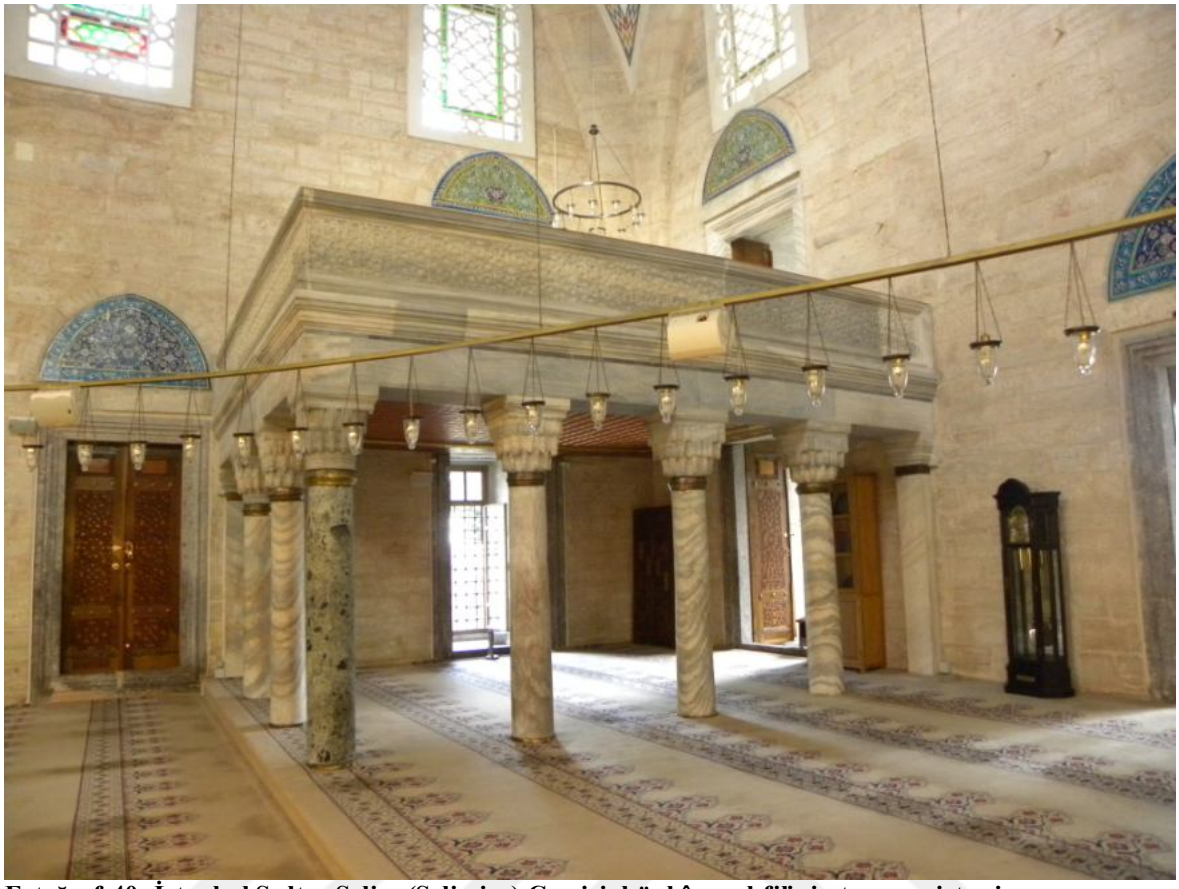

Fotoğraf 40: İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi, hünkâr mahfilinin taşıyıcı sistemi.

Fotoğraf 41: İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephesi.

Fotoğraf 42: İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi, hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı.

Fotoğraf 43: İstanbul Sultan Selim (Selimiye) Camisi, hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan geçit.

Fotoğraf 44: İstanbul Şehzade Camisi, mihrap ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

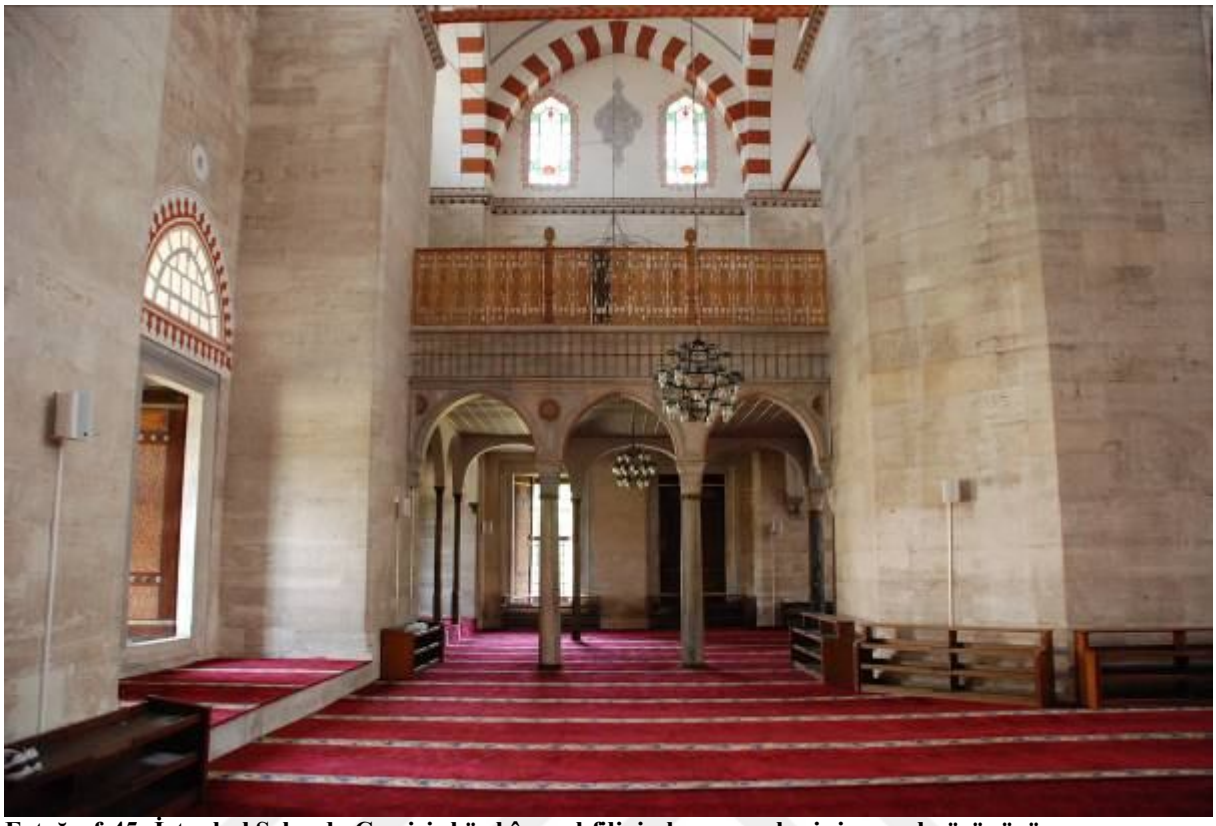

Fotoğraf 45: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 46: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 47: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili kemer köşeliğindeki gülçe.

Fotoğraf 48: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafesi.

Fotoğraf 49: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanı.

Fotoğraf 50: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili tören girişinin genel görünüşü.

Fotoğraf 51: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili duvarındaki kalemişi süsleme.

Fotoğraf 52: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfilinin güney cephesi.

Fotoğraf 53: İstanbul Şehzade Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi.

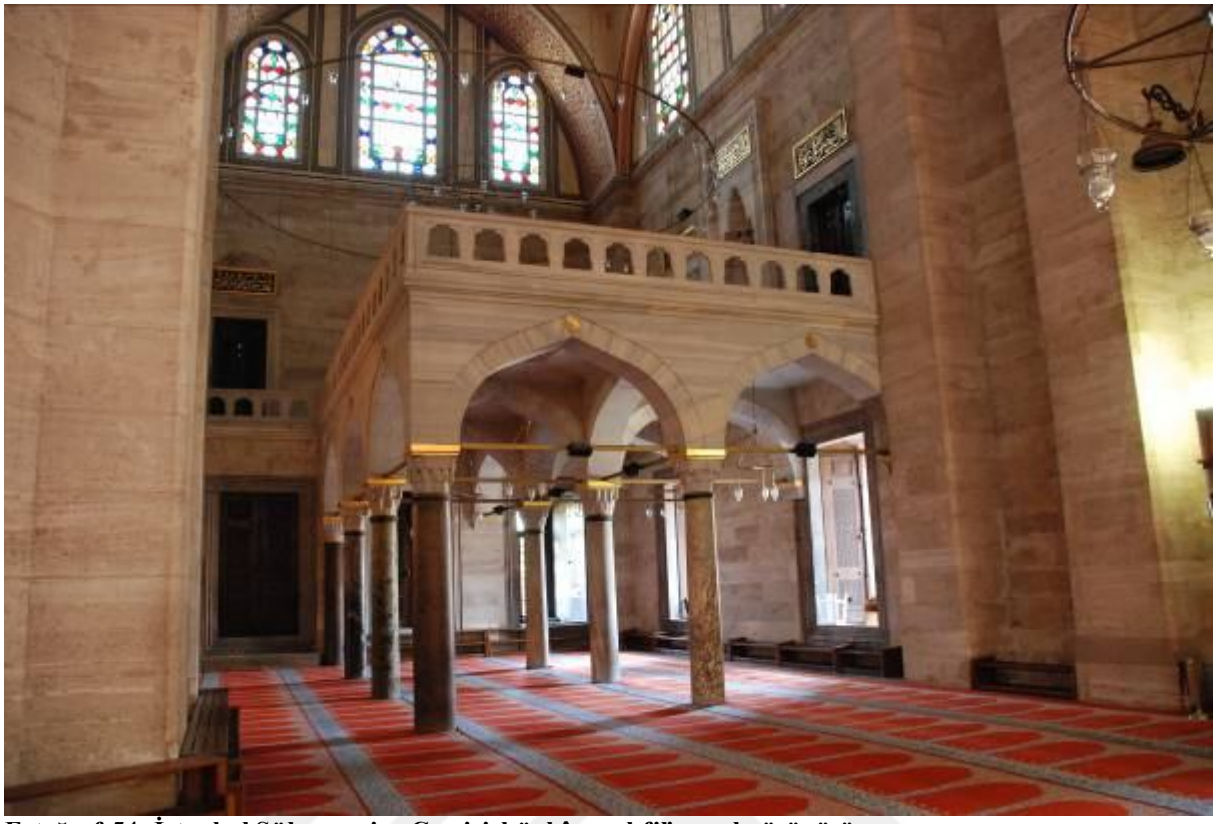

Fotoğraf 54: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

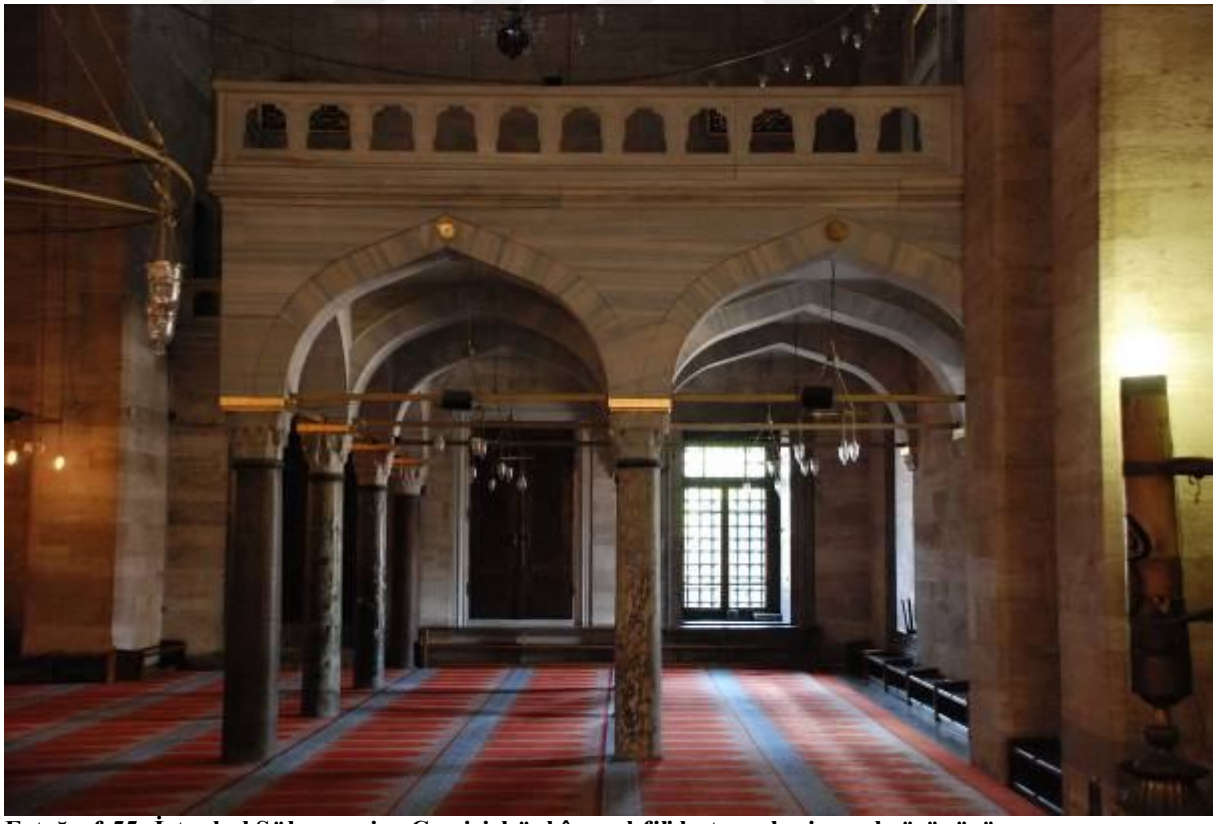

Fotoğraf 55: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili batı cephesi genel görünüşü.

Fotoğraf 56: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 57: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 58: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 59: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili güney cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 60: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi.

Fotoğraf 61: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili pencere kanatları.

Fotoğraf 62: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanı.

Fotoğraf 63: İstanbul Süleymaniye Camisi, hünkâr mahfili tören girişi.

Fotoğraf 64: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 65: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 66: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili, kemer köşeliklerinden detay.

Fotoğraf 67: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili katı genel görünüşü.

Fotoğraf 68: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü ve itikaf hücresi geçiti.

Fotoğraf 69: Edirne Selimiye Camisi, Ruslar tarafından sökülen çinilerin bulunduğu bölüm.

Fotoğraf 70: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili duvar çinilerinden detay.

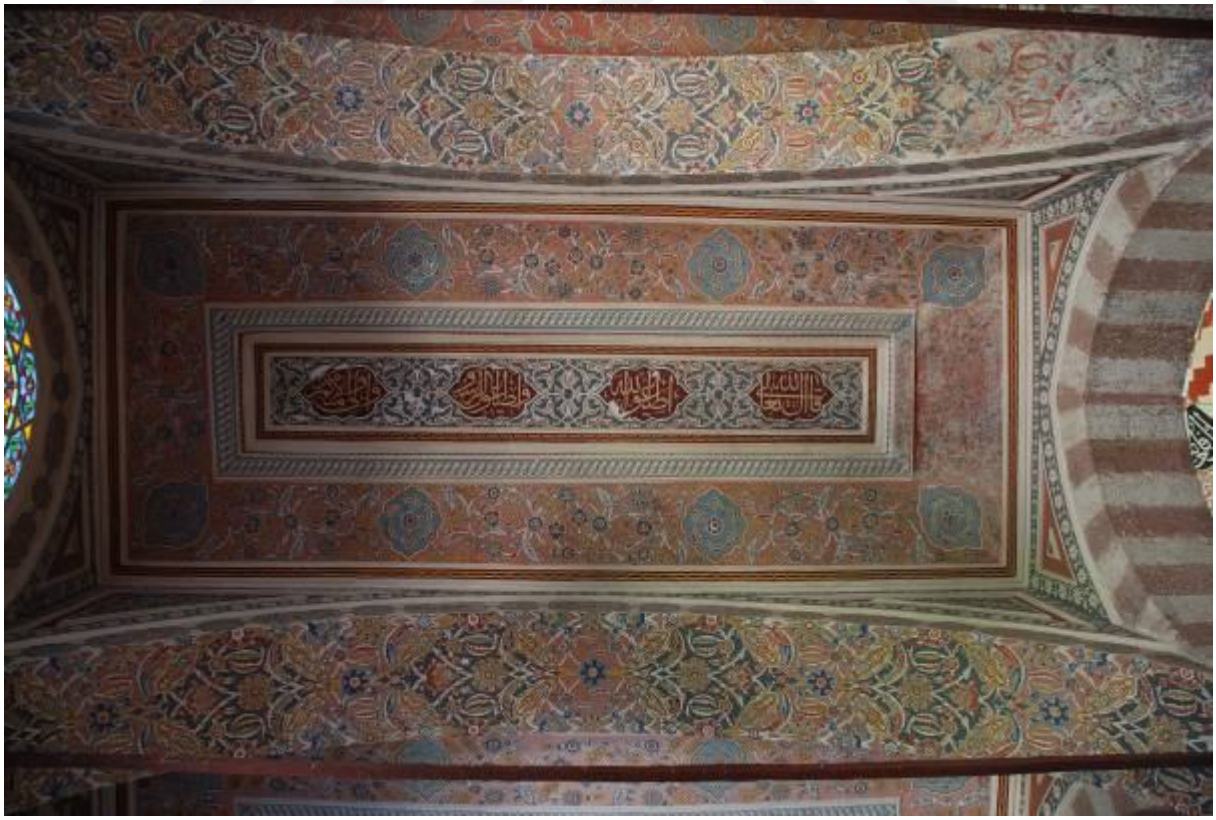

Fotoğraf 71: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsünden bir bölüm.

Fotoğraf 72: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin mihrabiyesi.

Fotoğraf 73: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesinin nişinde yer alan pencere kanatları.

Fotoğraf 74: Edirne Selimiye Camisi, hünkâr mahfili tören girişinin genel görünümü.

Fotoğraf 75: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 76: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili batı cephesi genel görünüşü.

Fotoğraf 77: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili katı genel görünüşü.

Fotoğraf 78: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili katı doğu cephesinin görünüşü.

Fotoğraf 79: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili güney cephesinin görünüşü.

Fotoğraf 80: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanının görünüşü.

Fotoğraf 81: Manisa Muradiye Camisi, hünkâr mahfili tören girişi.

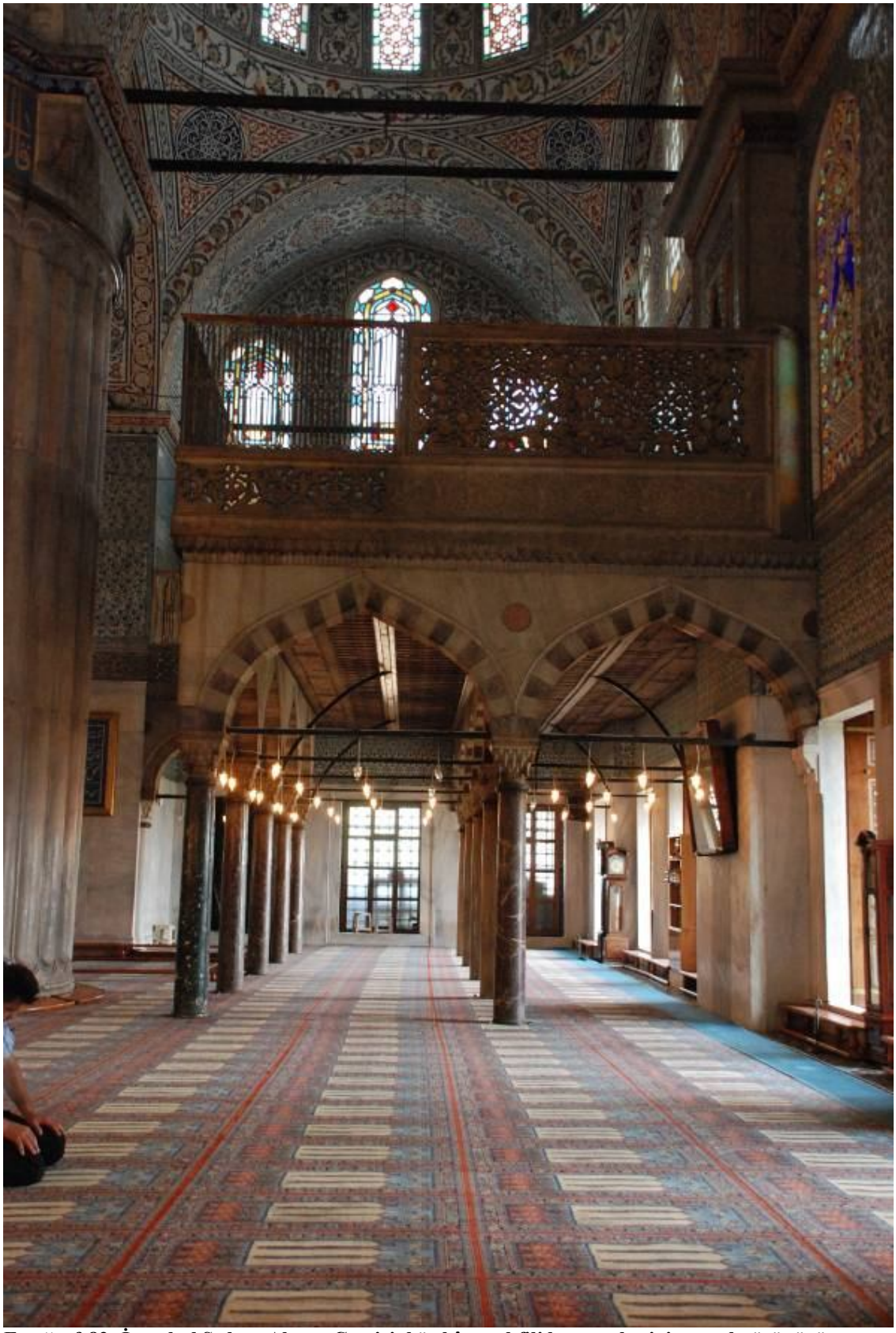

Fotoğraf 82: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 83: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili döşeme altı tavanı.

Fotoğraf 84: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanından detay.

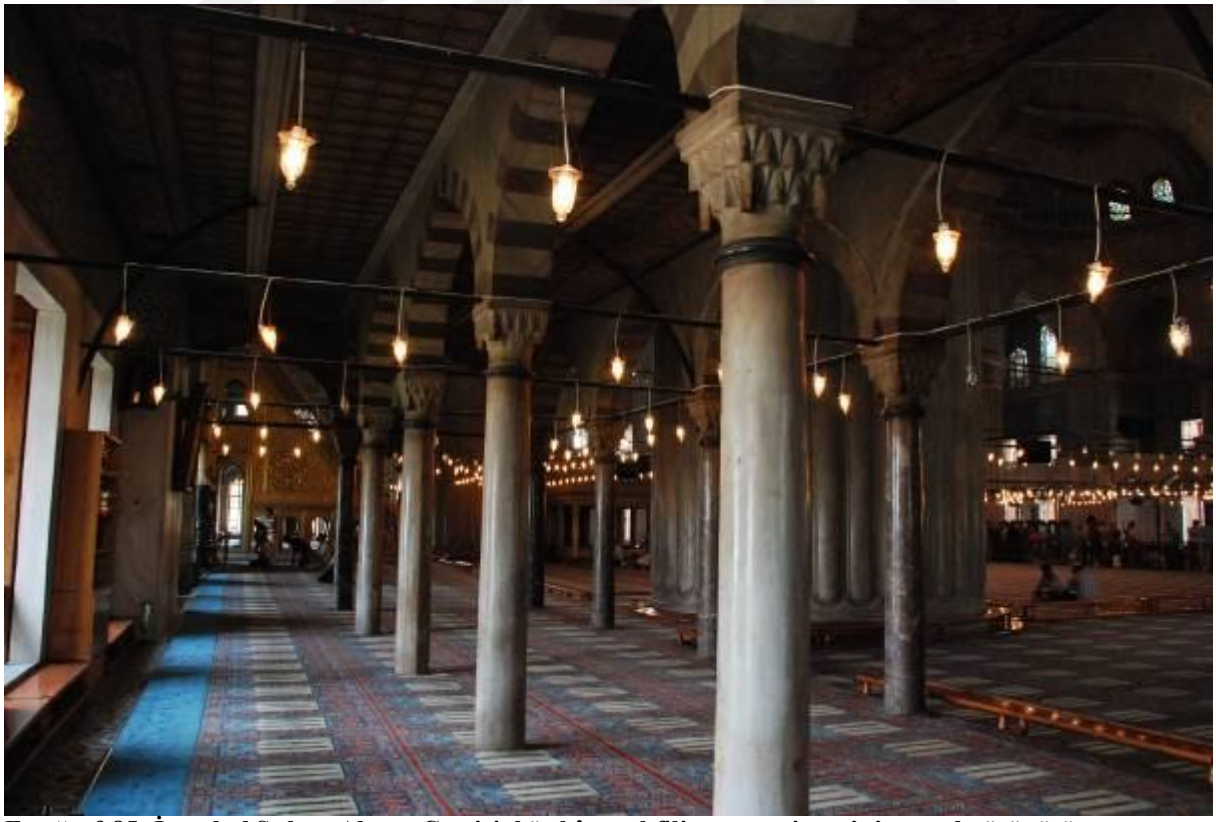

Fotoğraf 85: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili taşıyıcı sisteminin genel görünüşü.

Fotoğraf 86: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 87: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 88: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfili güney cephesi.

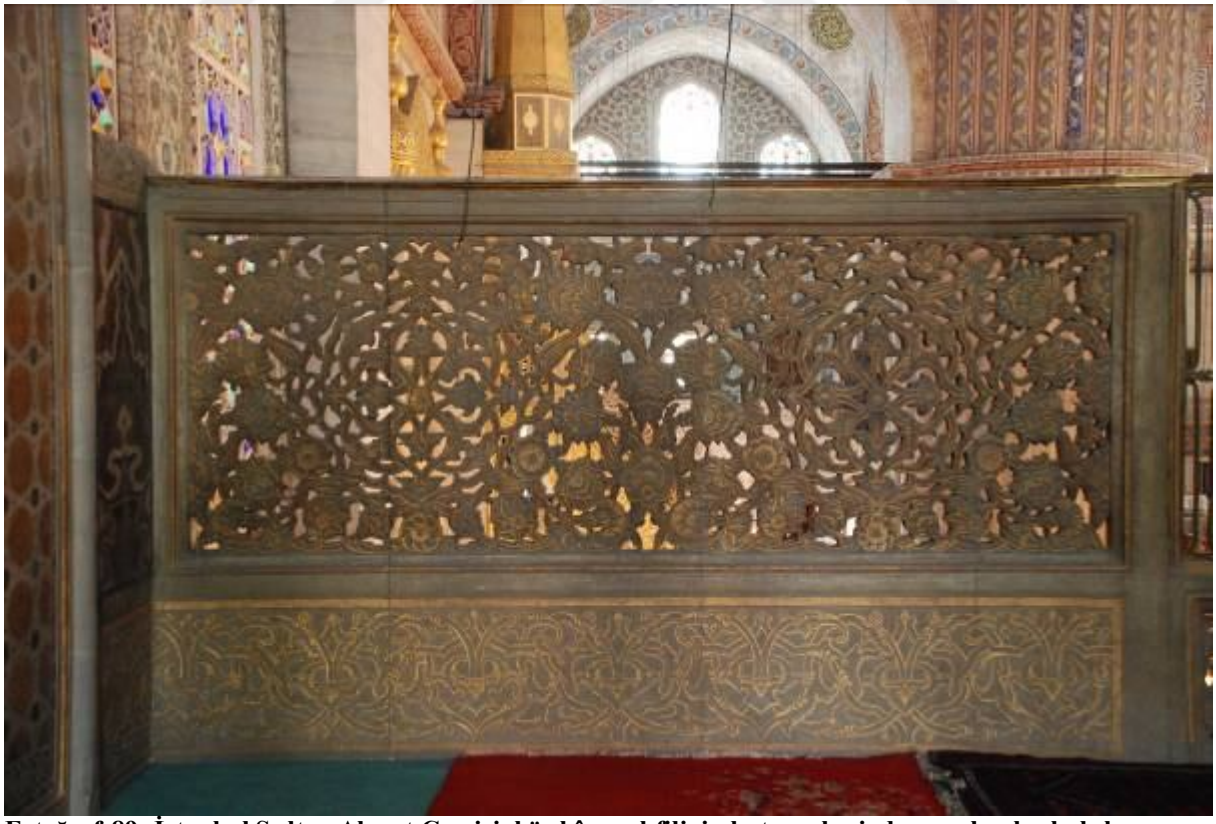

Fotoğraf 89: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesinde yer alan korkuluk.

Fotoğraf 90: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfilinin mihrabiyesi.

Fotoğraf 91: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr mahfilinin kitabesi.

Fotoğraf 92: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü.

Fotoğraf 93: İstanbul Sultan Ahmet Camisi, hünkâr kasrından hünkâr mahfiline geçiş bölümü.

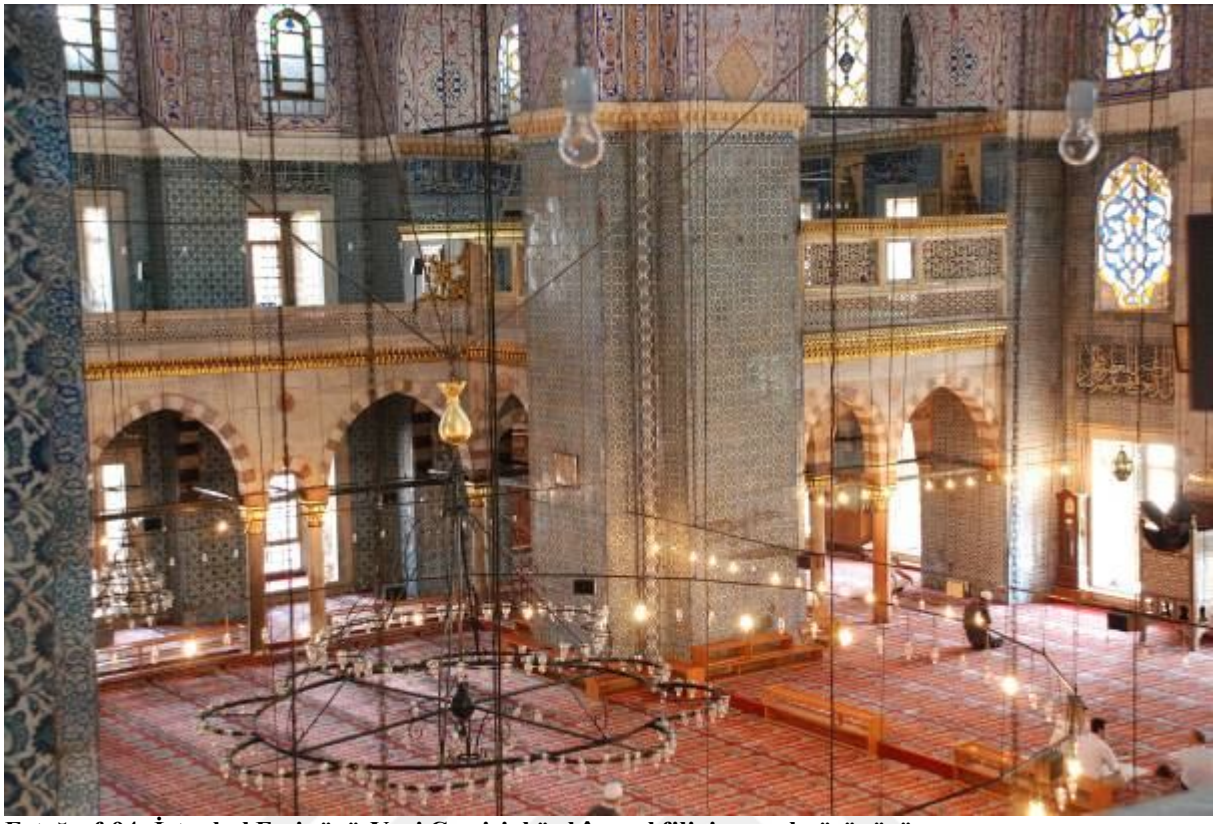

Fotoğraf 94: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 95: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin görünüşü.

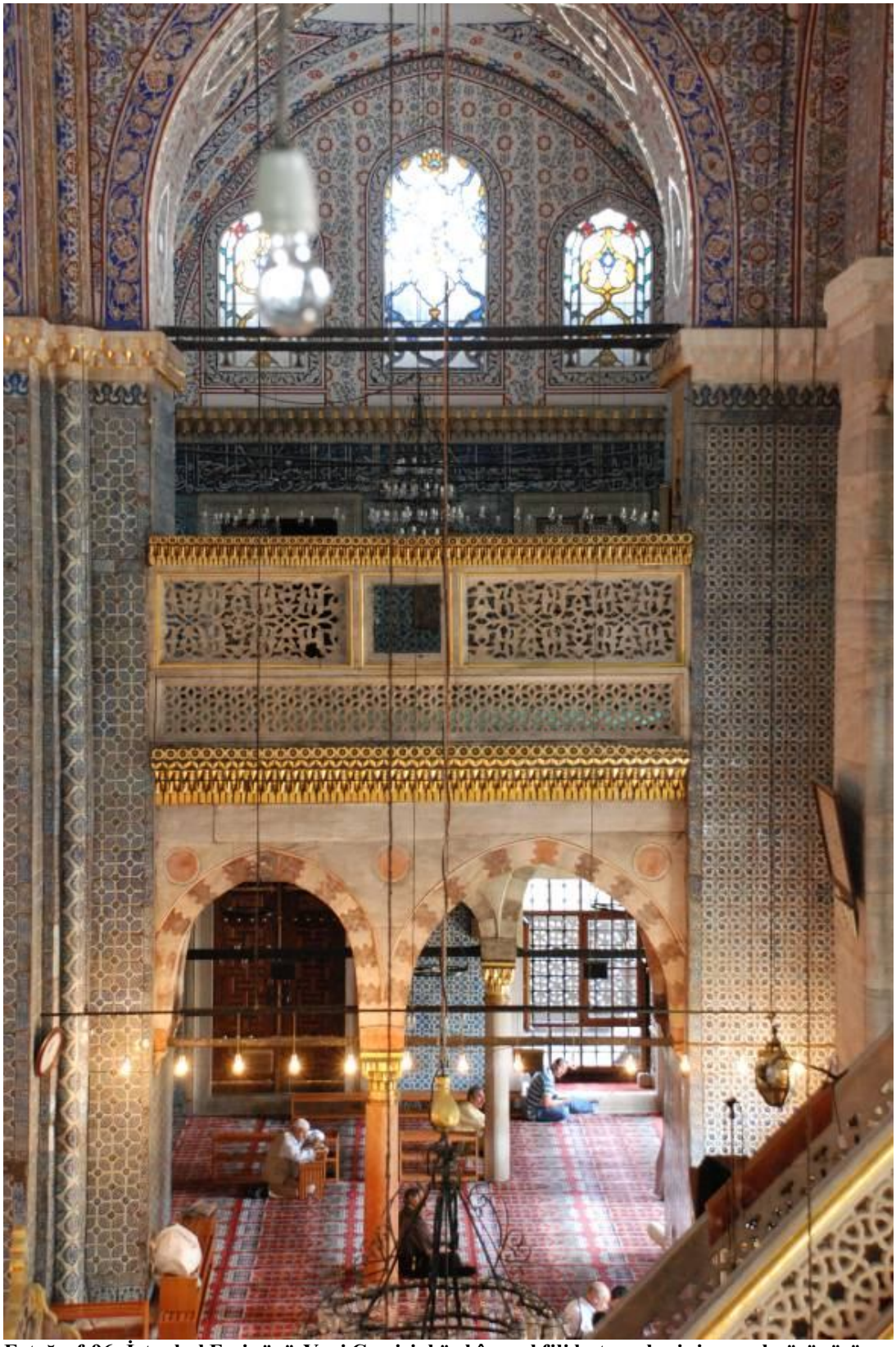

Fotoğraf 96: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 97: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili katı genel görünüşü.

Fotoğraf 98: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfilinin güney cephesi.

Fotoğraf 99: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi ve pencere kanatları.

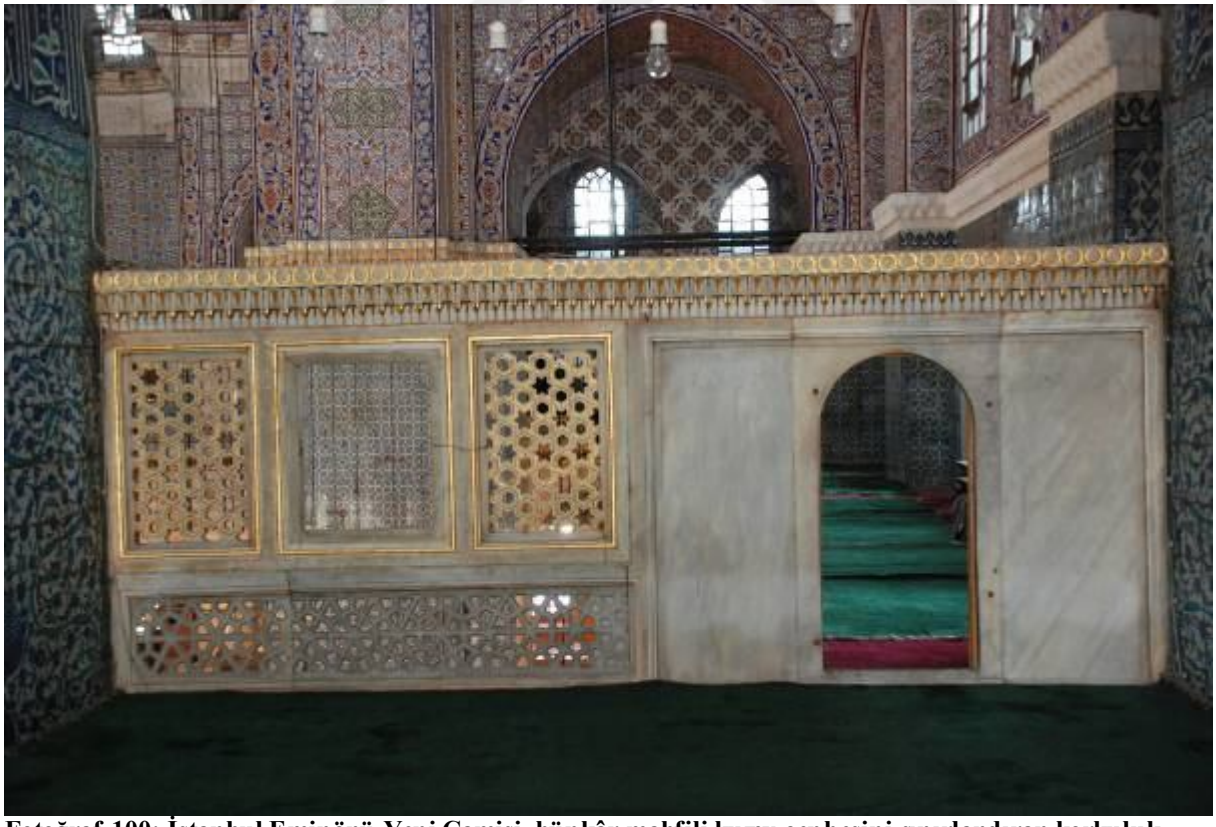

Fotoğraf 100: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephesini sınırlandıran korkuluk.

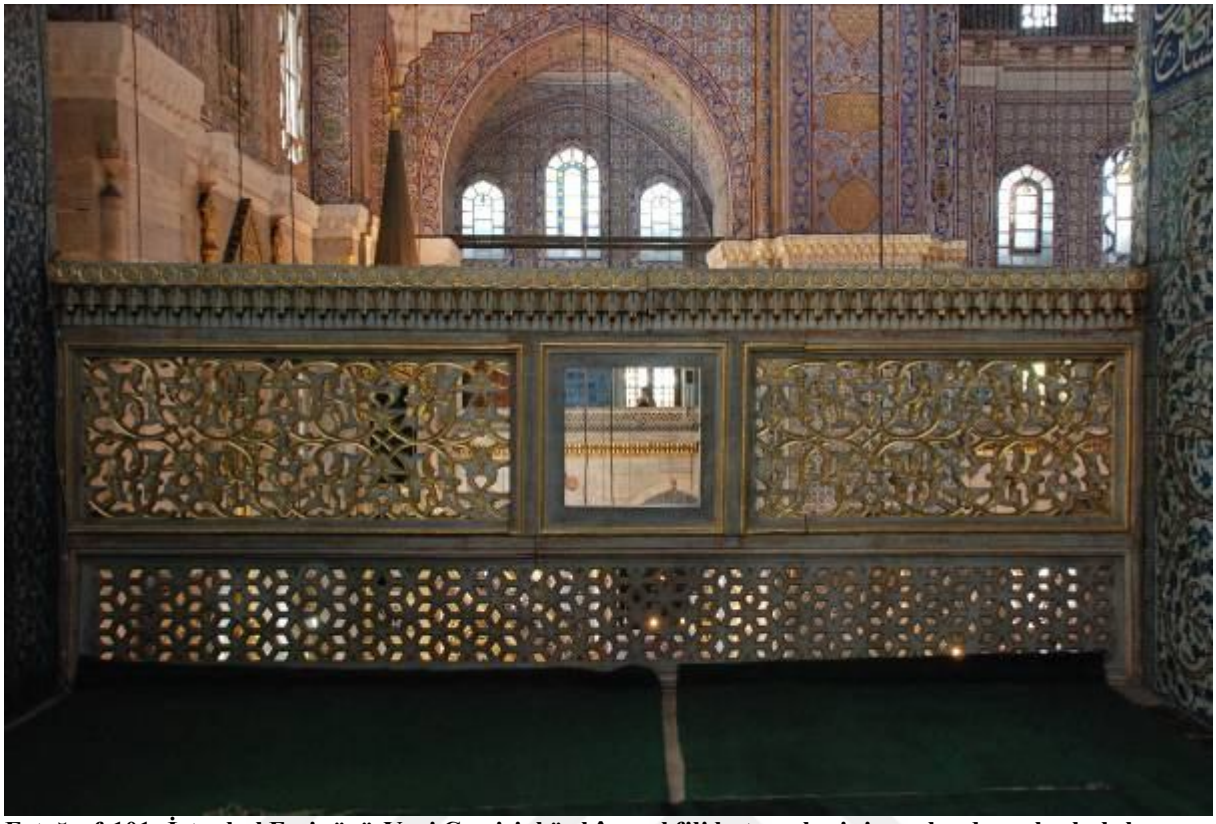

Fotoğraf 101: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili batı cephesini sınırlandıran korkuluk.

Fotoğraf 102: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili pencereleri arasındaki mihrabiye.

Fotoğraf 103: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili payanda içerisindeki mihrabiye.

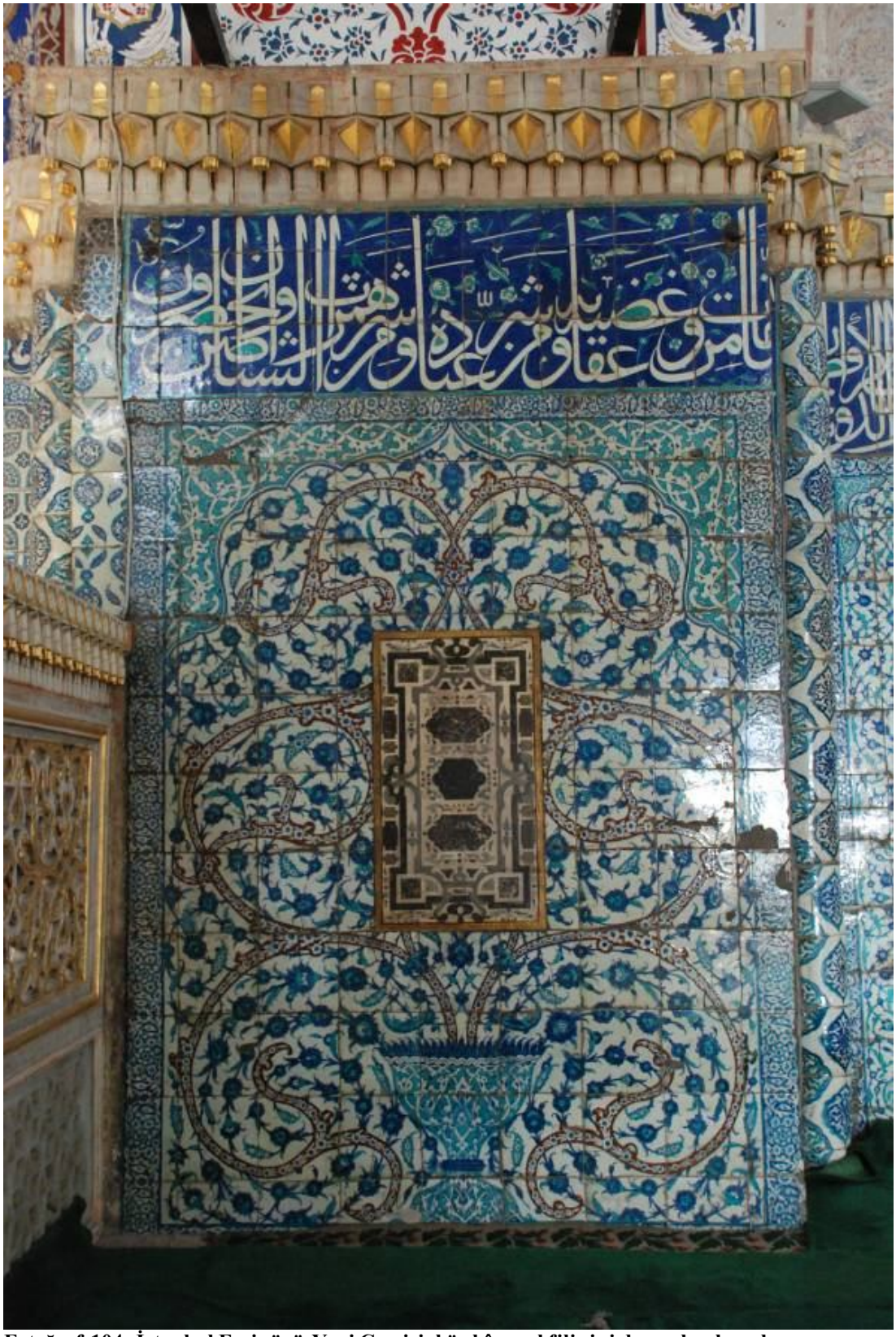

Fotoğraf 104: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili çini duvar kaplamaları.

Fotoğraf 105: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfilini kasırla irtibatlandıran galeri katı.

Fotoğraf 106: İstanbul Eminönü Yeni Camisi, hünkâr mahfili tören girişi.

Fotoğraf 107: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 108: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 109: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr mahfili korkuluğundan detay.

Fotoğraf 110: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr mahfilini mahfil katından ayıran ahşap paravan.

Fotoğraf 111: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi.

Fotoğraf 112: Üsküdar Yeni Valide Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü.

Fotoğraf 113: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 114: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin görünüşü.

Fotoğraf 115: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin görünüşü.

Fotoğraf 116: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin döşemealtı tavanı.

Fotoğraf 117: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, mahfil katının genel görünüşü.

Fotoğraf 118: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin dış cephedeki izleri.

Fotoğraf 119: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 120: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin görünüşü.

Fotoğraf 121: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfili kafes levhaları.

Fotoğraf 122: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 123: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 124: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu.

Fotoğraf 125: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfilinde payanda üzerindeki tuğra.

Fotoğraf 126: İstanbul Nuru Osmaniye Camisi, hünkâr mahfilinin dış cephe görünüşü.

Fotoğraf 127: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 128: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 129: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 130: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, güney cephesinin görünüşü.

Fotoğraf 131: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili batı cephesinin görünüşü.

Fotoğraf 132: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili taç bölümünden detay görünüşü.

Fotoğraf 133: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü.

Fotoğraf 134: İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu.

Fotoğraf 135: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 136: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfilinin güney cephesinin görünüşü.

Fotoğraf 137: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili taşıyıcı sistemi.

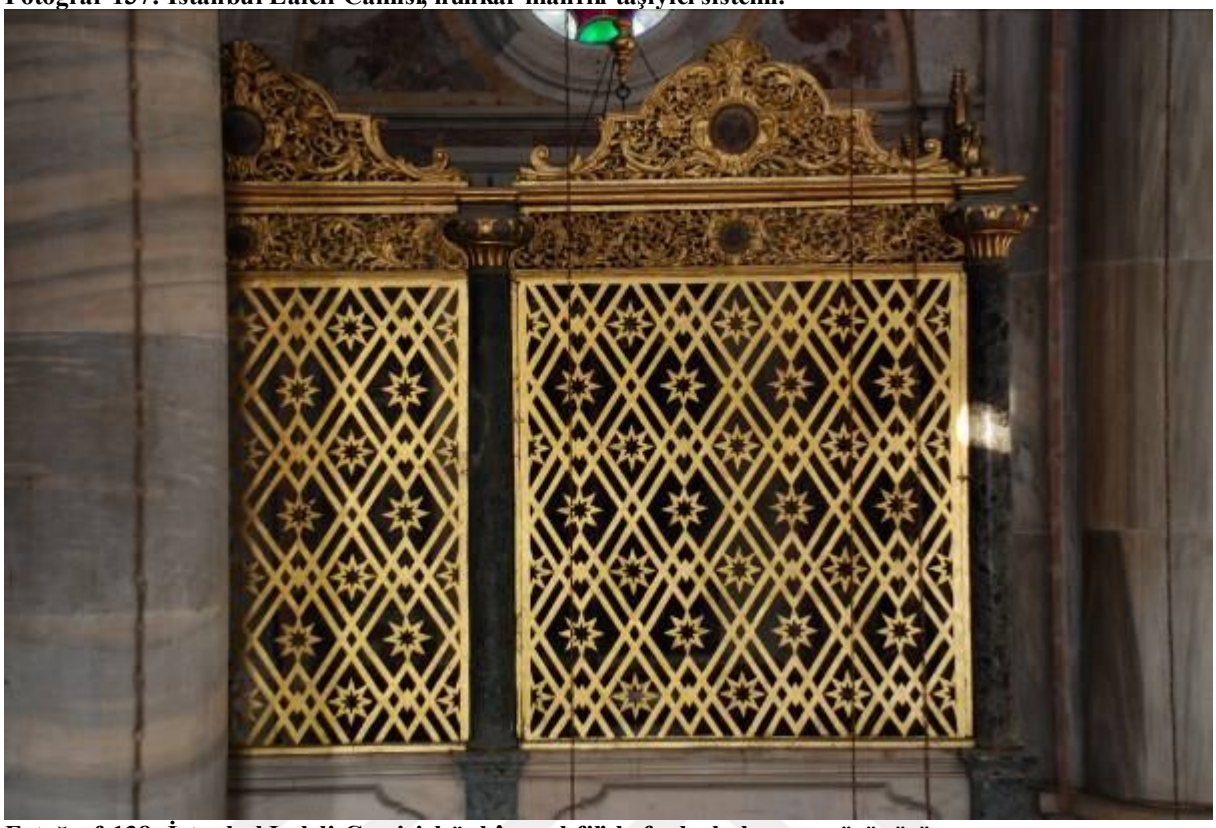

Fotoğraf 138: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili kafes levhalarının görünüşü.

Fotoğraf 139: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 140: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 141: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu.

Fotoğraf 142: İstanbul Laleli Camisi, hünkâr kasrının girişi ve genel görünüşü.

Fotoğraf 143: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 144: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesi.

Fotoğraf 145: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 146: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili katı güney cephesi.

Fotoğraf 147: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili korkuluk levhaları.

Fotoğraf 148: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi.

Fotoğraf 149: İstanbul Fatih Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü.

Fotoğraf 150: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 151: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 152: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel grünüşü.

Fotoğraf 153: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, hünkâr mahfili görünüşü.

Fotoğraf 154: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes levhaları.

Fotoğraf 155: İstanbul Zeynep Sultan Camisi, hünkâr mahfili korkuluklarından detay.

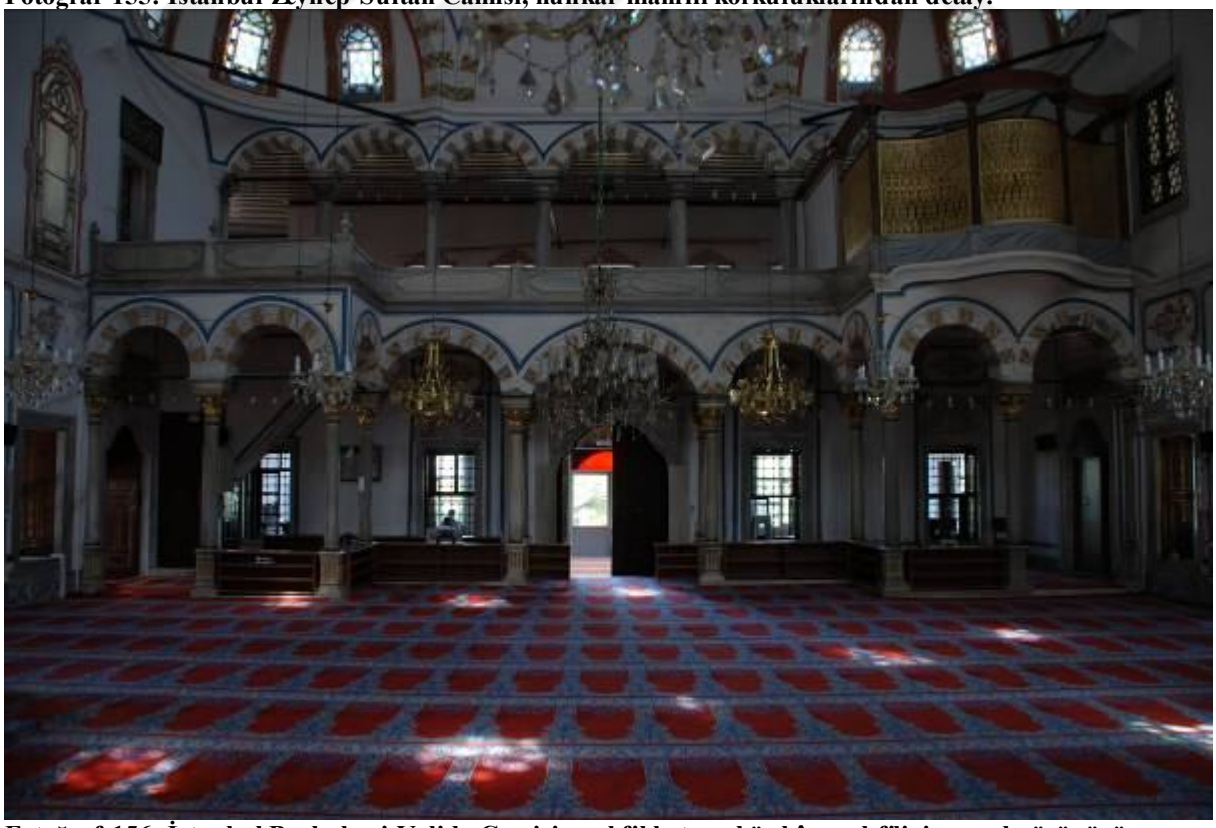

Fotoğraf 156: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 157: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 158: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili güney cephesi.

Fotoğraf 159: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili batı cephesi.

Fotoğraf 160: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 161: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili kuzey cephesindeki manzara resmi.

Fotoğraf 162: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr mahfili kitabesinden bir bölüm.

Fotoğraf 163: İstanbul Beylerbeyi Valide Camisi, hünkâr kasrının genel görünüşü.

Fotoğraf 164: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, minber ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 165: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin görünüşü.

Fotoğraf 166: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin görünüşü.

Fotoğraf 167: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin doğu cephesi.

Fotoğraf 168: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili korkuluk detayı.

Fotoğraf 169: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin taşıyıcı sistemi.

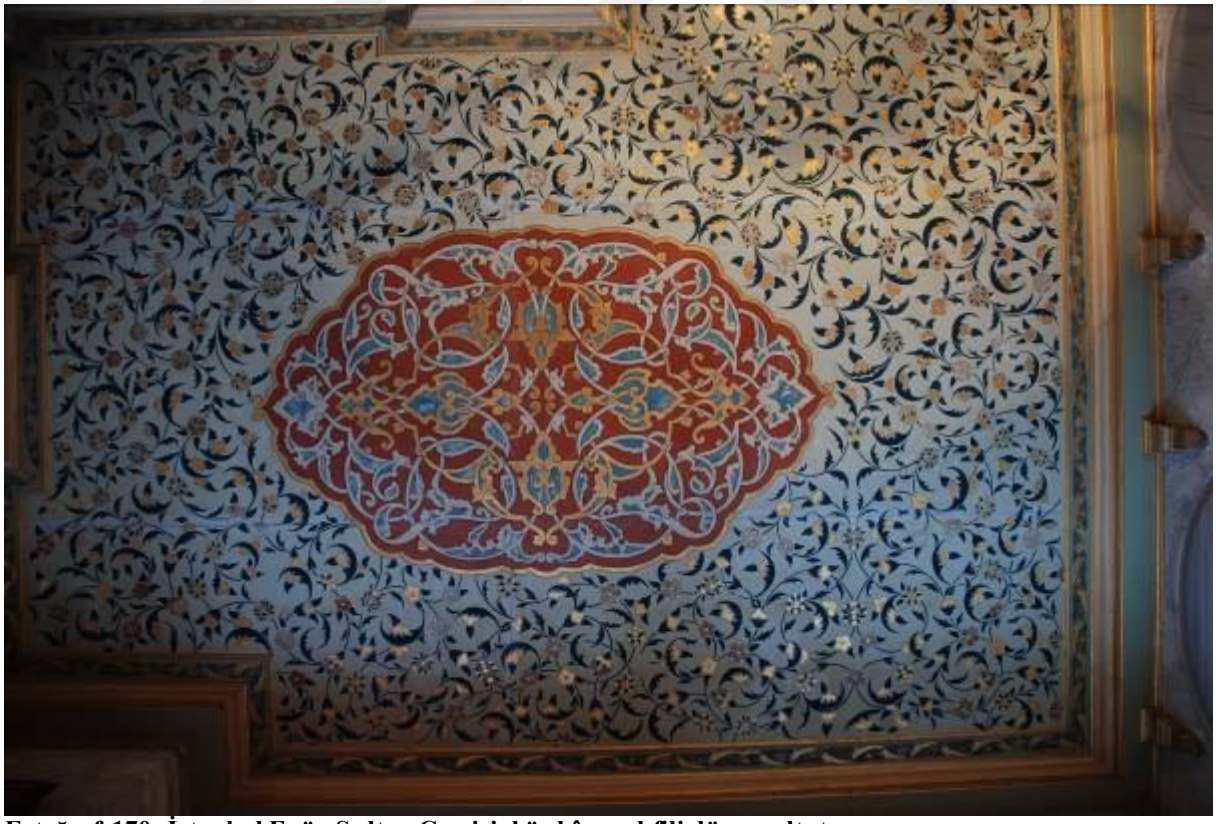

Fotoğraf 170: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili döşemealtı tavanı.

Fotoğraf 171: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 172: İstanbul Eyüp Sultan Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi.

Fotoğraf 173: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

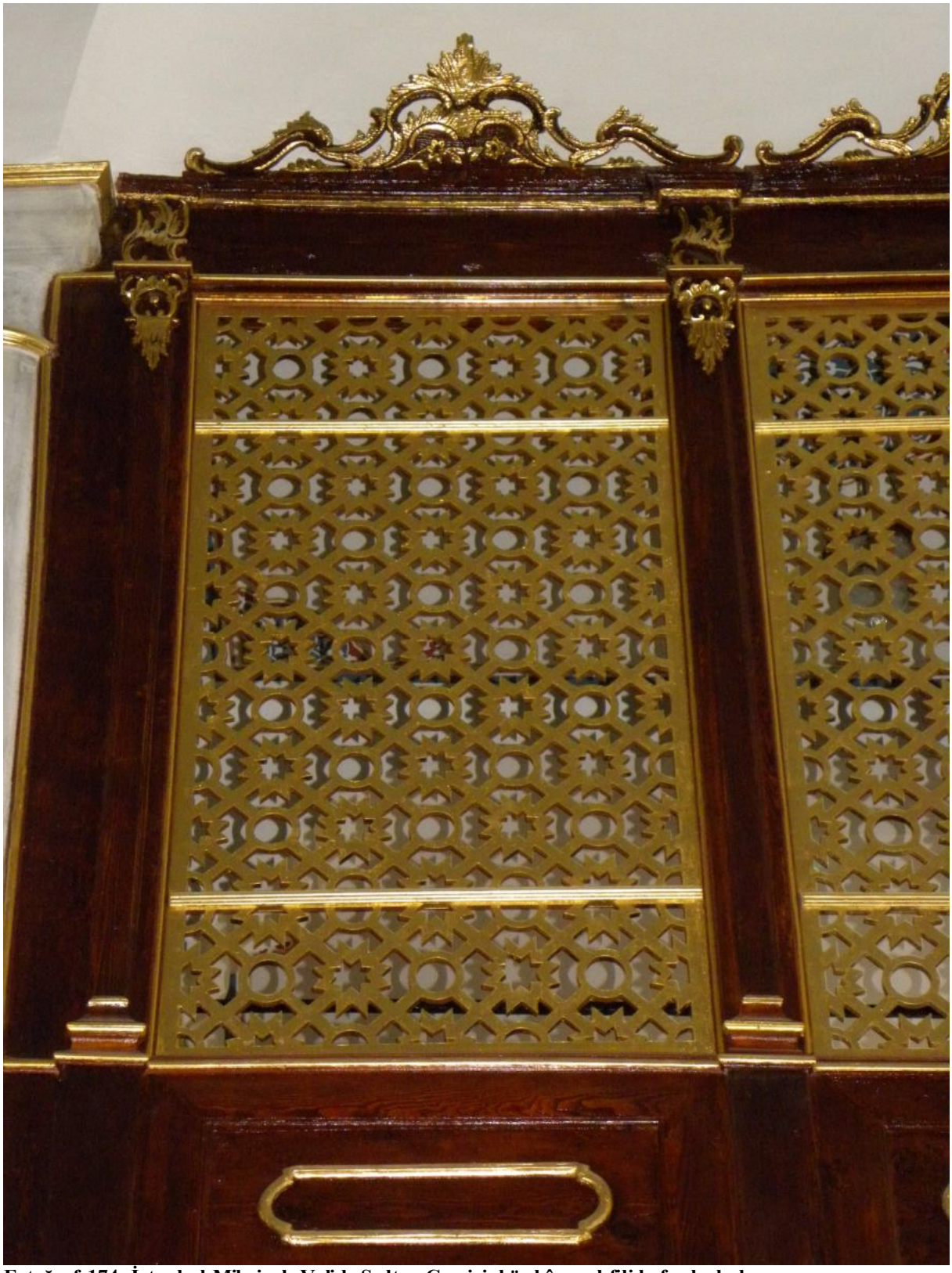

Fotoğraf 174: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Camisi, hünkâr mahfili kafes levhaları.

Fotoğraf 175: İstanbul Mihrişah Valide Sultan Camisi, hünkâr mahfili güney cephesi.

Fotoğraf 176: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 177: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 178: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 179: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 180: İstanbul Üsküdar Selimiye Camisi, hünkâr mahfili üst örtüsü.

Fotoğraf 181: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 182: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 183: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfilinin örünüşü.

Fotoğraf 184: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfili korkuluk detayı.

Fotoğraf 185: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının üst örtüsü.

Fotoğraf 186: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü.

Fotoğraf 187: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfili ile hünkâr dairesi arasındaki kapı.

Fotoğraf 188: İstanbul Nusretiye (Tophane) Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu.

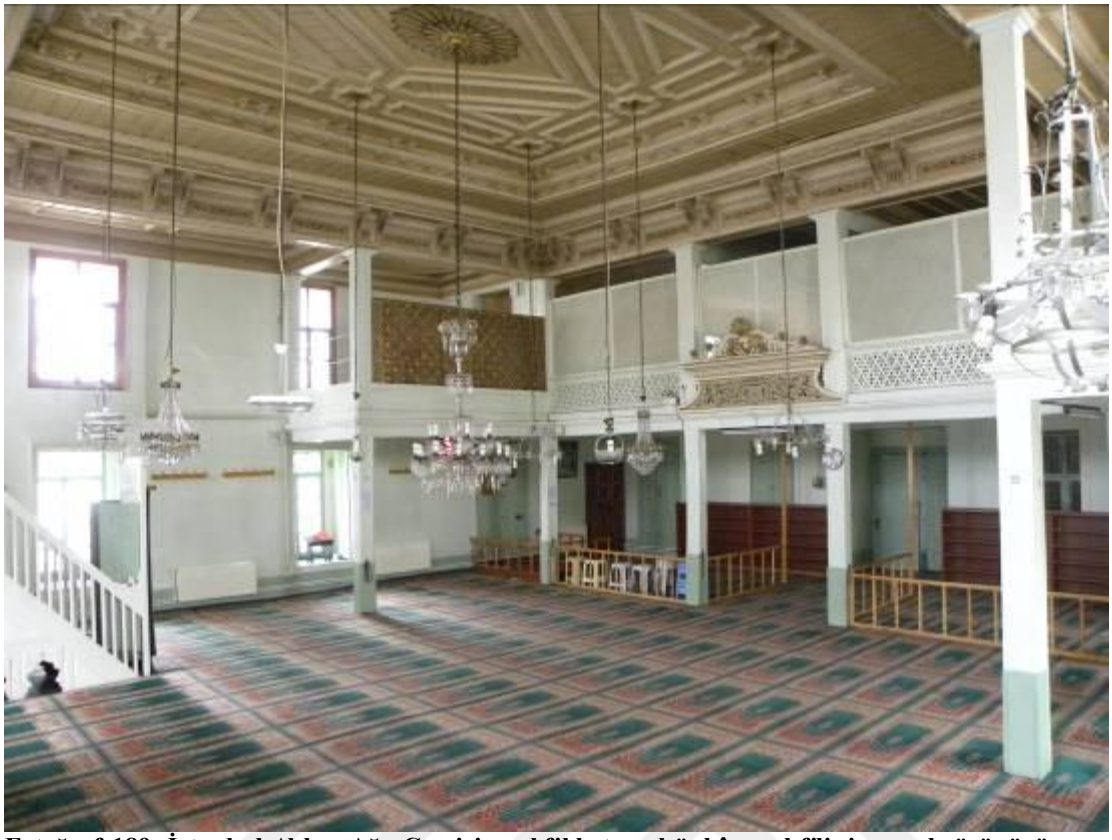

Fotoğraf 189: İstanbul Abbas Ağa Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 190: İstanbul Abbas Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin kafes levhaları.

Fotoğraf 191: İstanbul Abbas Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin harime açılan güney cephesi.

Fotoğraf 192: İstanbul Abbas Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü.

Fotoğraf 193: İstanbul Abbas Ağa Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü.

Fotoğraf 194: İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 195: İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 196: İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 197: İstanbul Küçük Selimiye (Çiçekçi) Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu.

Fotoğraf 198: İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 199: İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesi.

Fotoğraf 200: İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 201: İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi, hünkâr mahfilinin ampir etkili kafes levhası.

Fotoğraf 202: İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü.

Fotoğraf 203: İstanbul Tevfikiye Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 204: İstanbul Tevfikiye Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 205: İstanbul Tevfikiye Camisi, hünkâr mahfili kafes levhaları.

Fotoğraf 206: İstanbul Tevfikiye Camisi, hünkâr mahfili katının görünüşü.

Fotoğraf 207: İstanbul Tevfikiye Camisi, hünkâr mahfili kafes levhası.

Fotoğraf 208: İstanbul Tevfikiye Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü.

Fotoğraf 209: İstanbul Asariye Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 210: İstanbul Asariye Camisi, hünkâr mahfili ön cephesi.

Fotoğraf 211: İstanbul Asariye Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü.

Fotoğraf 212: İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi, mahfil katının genel görünüşü.

Fotoğraf 213: İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 214: İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi, mahfil katının genel görünüşü.

Fotoğraf 215: İzmit Orhan (Gazi Süleyman Paşa) Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü.

Fotoğraf 216: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, harim kuzey cephesinin görünüşü.

Fotoğraf 217: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, mahfil çıkmaları.

Fotoğraf 218: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının alt bölümündeki süslemeler.

Fotoğraf 219: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfili ile mahfil katını ayıran siperlik.

Fotoğraf 220: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 221: İstanbul Küçük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfili üst örtüsü.

Fotoğraf 222: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 223: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, hünkâr mahfilinin harime açılan ön cephesi.

Fotoğraf 224: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, hünkâr mahfili ön cephesi.

Fotoğraf 225: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının alt yüzündeki süslemeler.

Fotoğraf 226: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, hünkâr mahfili üst örtüsü.

Fotoğraf 227: İstanbul Hırka-i Şerif Camisi, hünkâr mahfilinden harime bakış.

Fotoğraf 228: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 229: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının altındaki süslemeler.

Fotoğraf 230: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 231: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfilinden mahfil katına bakış.

Fotoğraf 232: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, hünkâr mahfili üst örtüsü.

Fotoğraf 233: İstanbul Büyük Mecidiye Camisi, genel görünüşü ve hünkâr dairesi.

Fotoğraf 234: İstanbul Aziz Mahmud Hüdai Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 235: İstanbul Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü.

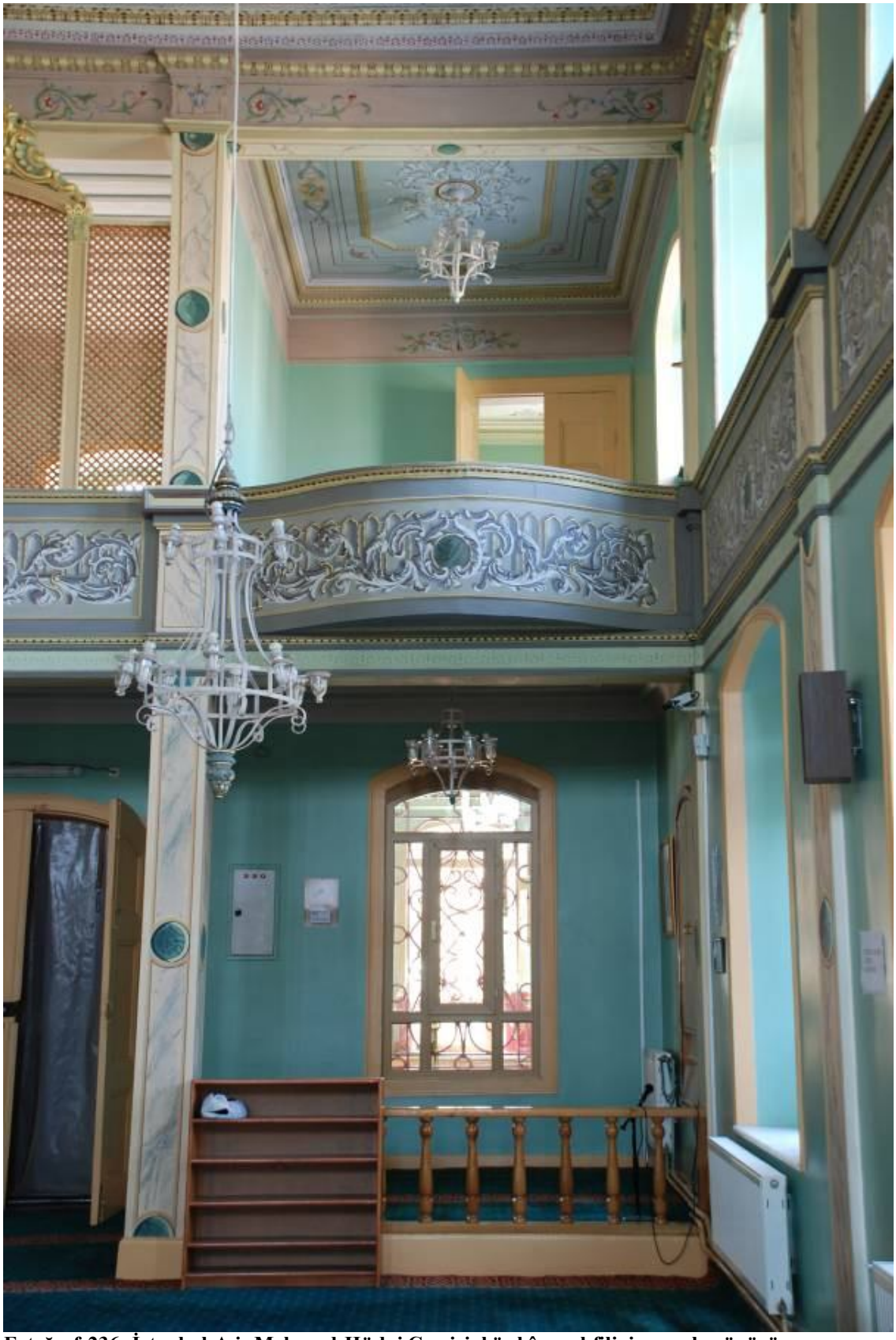

Fotoğraf 236: İstanbul Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr mahfilinin genel grünüşü.

Fotoğraf 237: İstanbul Aziz Mahmud Hüdai Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü.

Fotoğraf 238: İstanbul Aksaray Valide Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 239: İstanbul Aksaray Valide Camisi, hünkâr mahfili çıkması.

Fotoğraf 240: İstanbul Aksaray Valide Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 241: İstanbul Aksaray Valide Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu.

Fotoğraf 242: İstanbul Aksaray Valide Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü.

Fotoğraf 243: İstanbul Aksaray Valide Camisi, hünkâr dairesinin girişi ve genel görünüşü.

Fotoğraf 244: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, mahfil katının genel görünüşü.

Fotoğraf 245: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 246: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, hünkâr mahfili korkuluk detayı.

Fotoğraf 247: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü.

Fotoğraf 248: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, hünkâr mahfili duvar yüzeylerinde yer alan kalemişleri.

Fotoğraf 249: İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi, hünkâr dairesi girişi.

Fotoğraf 250: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 251: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfilinin çıkması.

Fotoğraf 252: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının genel görünüşü.

Fotoğraf 253: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının taç bölümünden detay.

Fotoğraf 254: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 255: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfili çıkmasının kapı kapısı.

Fotoğraf 256: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfilinin iç görünüşü.

Fotoğraf 257: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, hünkâr mahfilinin üst örtüsü.

Fotoğraf 258: İstanbul Yıldız Hamidiye Camisi, genel görünüşü.

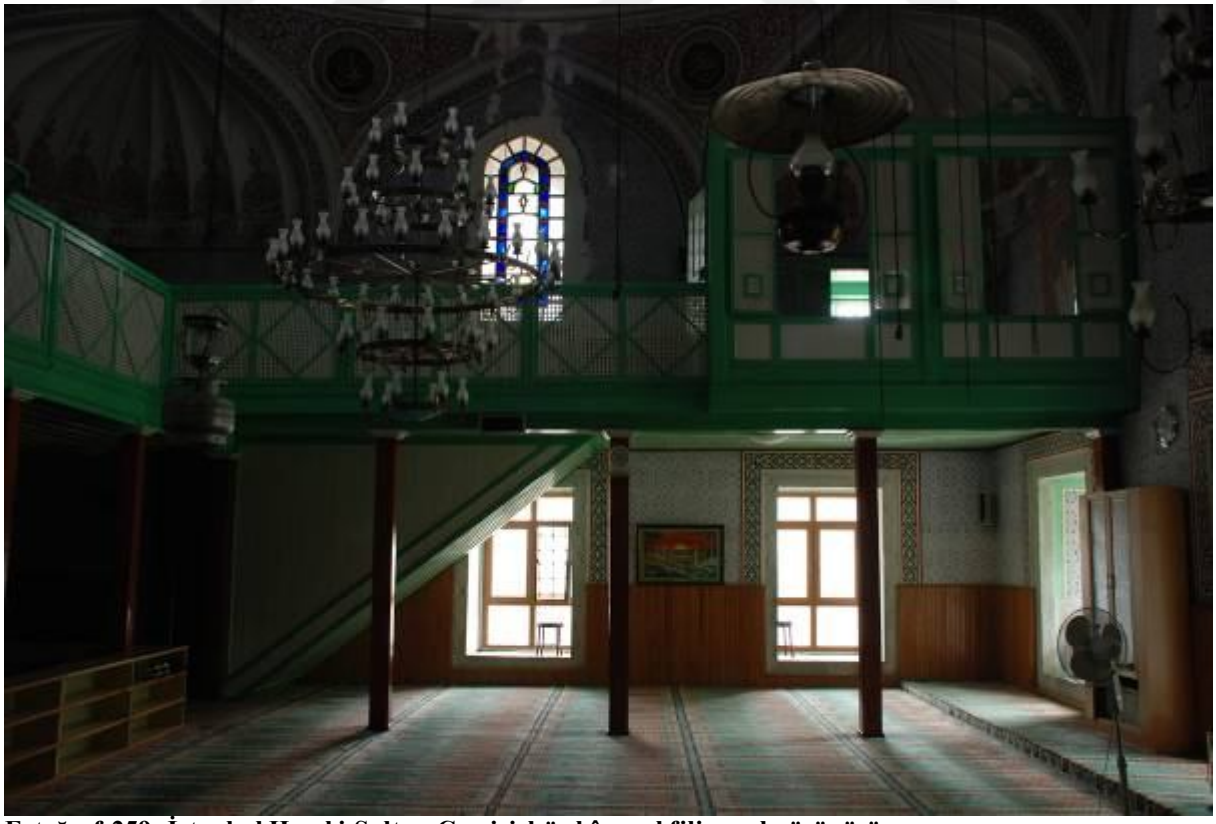

Fotoğraf 259: İstanbul Haseki Sultan Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 260: İstanbul Haseki Sultan Camisi, hünkâr mahfili.

Fotoğraf 261: İstanbul Haseki Sultan Camisi, hünkâr mahfili kavukluğu.

Fotoğraf 262: İstanbul Haseki Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin kalemişi mihrabiyesi.

Fotoğraf 263: İstanbul Haseki Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin tören girişi.

Fotoğraf 264: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

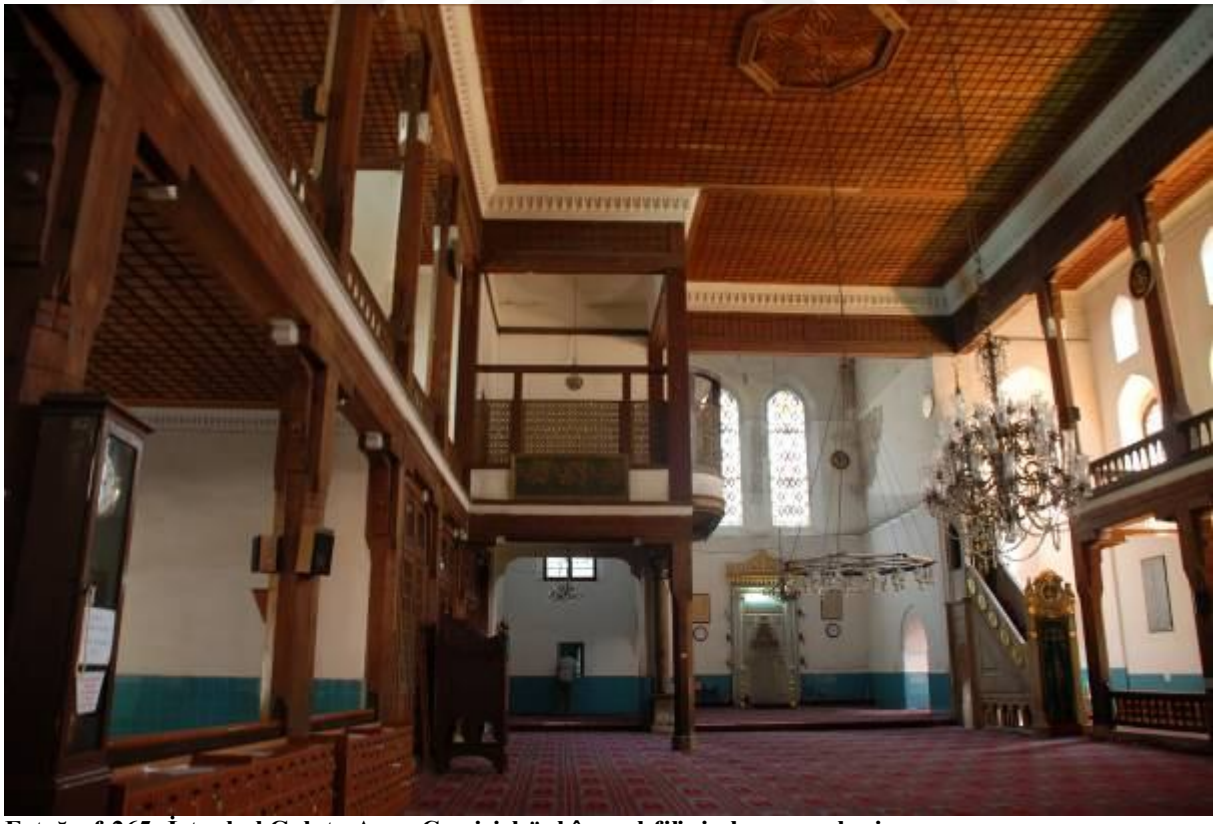

Fotoğraf 265: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfilinin kuzey cephesi.

Fotoğraf 266: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili çıkması.

Fotoğraf 267: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfiline ulaşımı sağlayan merdiven sistemi.

Fotoğraf 268: İstanbul Galata Arap Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 269: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 270: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili.

Fotoğraf 271: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes.

Fotoğraf 272: Bursa Ulu Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 273: İstanbul Vaniköy Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 274: İstanbul Vaniköy Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 275: İstanbul Vaniköy Camisi, hünkâr mahfili harime açılan batı cephesi.

Fotoğraf 276: İstanbul Vaniköy Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü.

Fotoğraf 277: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 278: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfilin kuzey cephesi.

Fotoğraf 279: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesi.

Fotoğraf 280: Edirne Eski Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 281: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 282: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 283: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfilini mahfil katından ayıran ahşap kafes sistemi.

Fotoğraf 284: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfili kafesinin taç bölümü.

Fotoğraf 285: İstanbul Gül Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü.

Fotoğraf 286: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 287: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin ön cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 288: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr mahfili çıkması.

Fotoğraf 289: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü.

Fotoğraf 290: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr mahfil kavukluğu.

Fotoğraf 291: İstanbul Hacı Beşir Ağa Camisi, hünkâr köşkünün girişi.

Fotoğraf 292: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 293: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 294: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfili çıkması.

Fotoğraf 295: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfili içten genel görünüş.

Fotoğraf 296: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfili güney cephesi.

Fotoğraf 297: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfili içten görünüşü.

Fotoğraf 298: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr mahfilindeki duvar resimlerinden örnek.

Fotoğraf 299: İstanbul Üsküdar Atik Valide Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü.

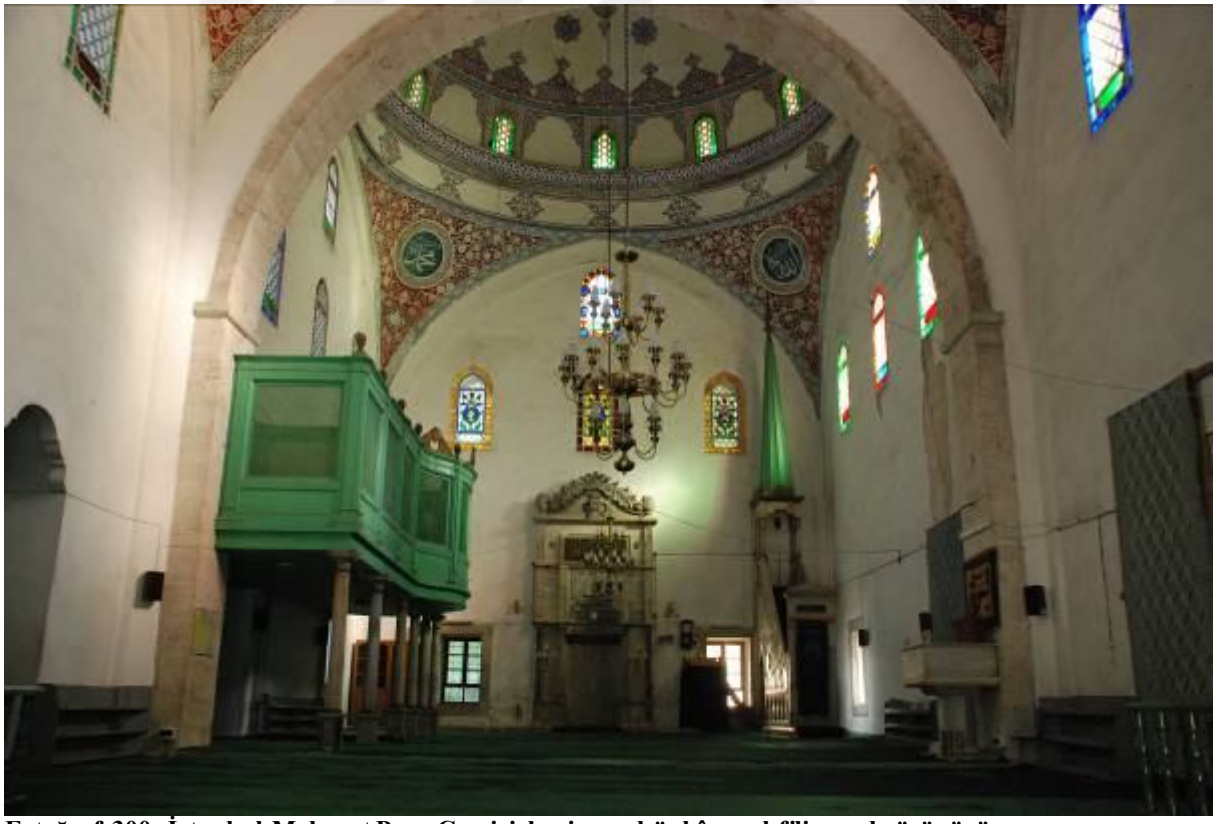

Fotoğraf 300: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, harim ve hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 301: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, hünkâr mahfili ve mihrabın genel görünüşü.

Fotoğraf 302: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin batı cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 303: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, hünkâr mahfili geçi bölümü.

Fotoğraf 304: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, hünkâr mahfili sembolik mihrabiyesi.

Fotoğraf 305: İstanbul Mahmut Paşa Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 306: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, genel görünüşü.

Fotoğraf 307: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, mahfil katı ve hünkâr mahfilinin görünüşü.

Fotoğraf 308: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 309: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 310: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü.

Fotoğraf 311: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, hünkâr mahfili kafes levhaları.

Fotoğraf 312: İstanbul Defterdar İbrahim Paşa Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü.

Fotoğraf 313: İstanbul Kaymak Mustafa Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 314: İstanbul Kaymak Mustafa Paşa Camisi, hünkâr mahfili genel görünüşü.

Fotoğraf 315: İstanbul Kaymak Mustafa Paşa Camisi, hünkâr mahfilinin güney cephesi görünüşü.

Fotoğraf 316: İstanbul Kaymak Mustafa Paşa Camisi, hünkâr köşkünün genel görünüşü.

Fotoğraf 317: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 318: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 319: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili korkuluk ve kafes levhaları.

Fotoğraf 320: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili içten genel görünüşü.

Fotoğraf 321: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili üst örtüsü.

Fotoğraf 322: İstanbul Ayasofya Camisi, hünkâr mahfili mihrabiyesi.

Fotoğraf 323: Amasya 2. Bayezıd Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 324: Amasya 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 325: Amasya 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilini destekleyen konsolloar.

Fotoğraf 326: Amasya 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü.

Fotoğraf 327: Amasya 2. Bayezıd Camisi, hünkâr mahfilinin son cemaat yerine çıkma yapan mükebbiresi.

Fotoğraf 328: Amasya 2. Bayezıd Camisi, mükebbirenin genel görünüşü.

Fotoğraf 329: İstanbul Mihrimah Sultan Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 330: İstanbul Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 331: İstanbul Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

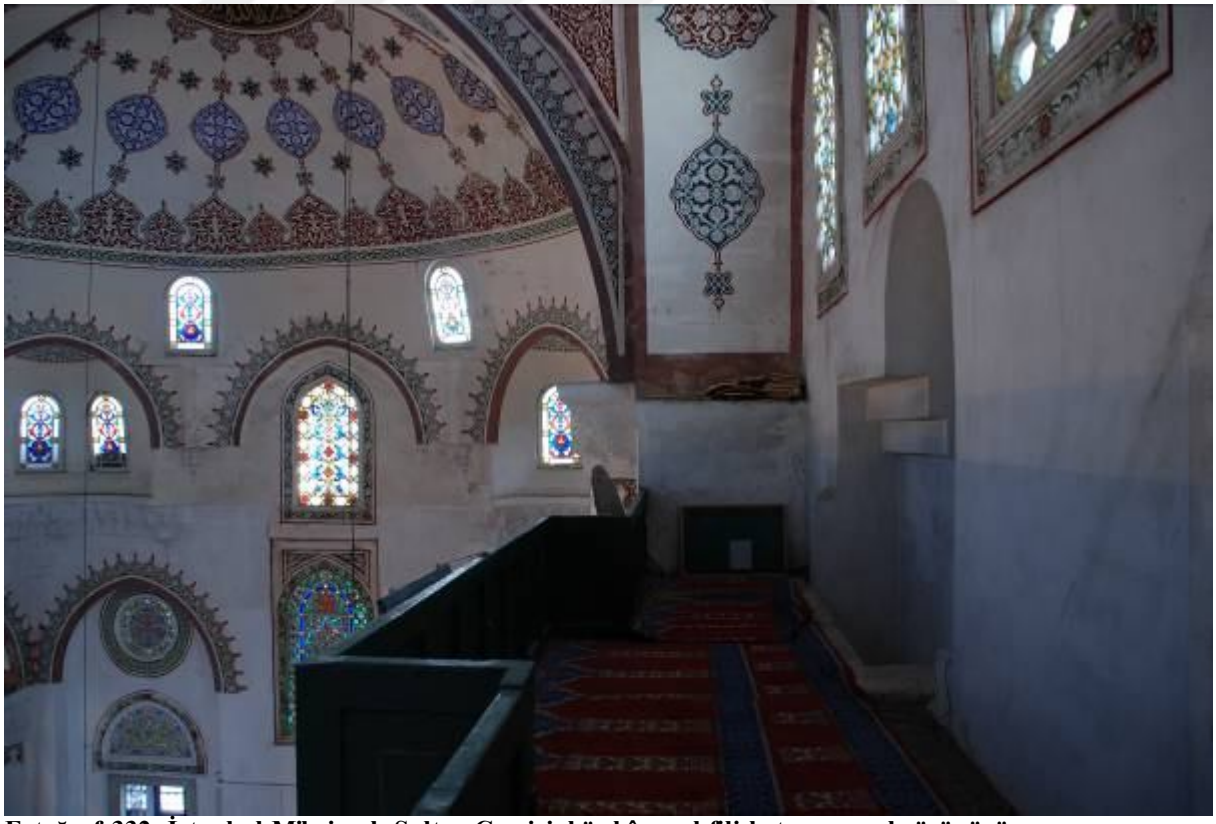

Fotoğraf 332: İstanbul Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 333: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, mahfil katının genel görünüşü.

Fotoğraf 334: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 335: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfili kemerleri ve kafes levhaları.

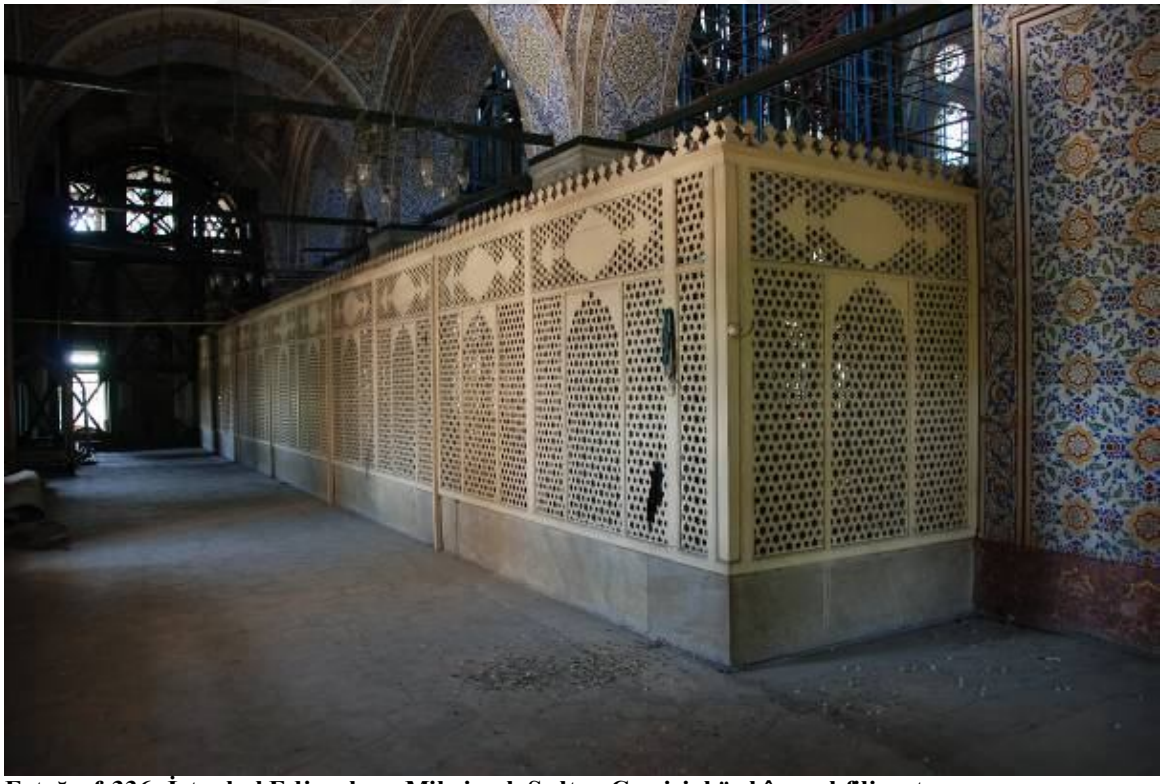

Fotoğraf 336: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfili restorasyon gerçekleştirilirken.

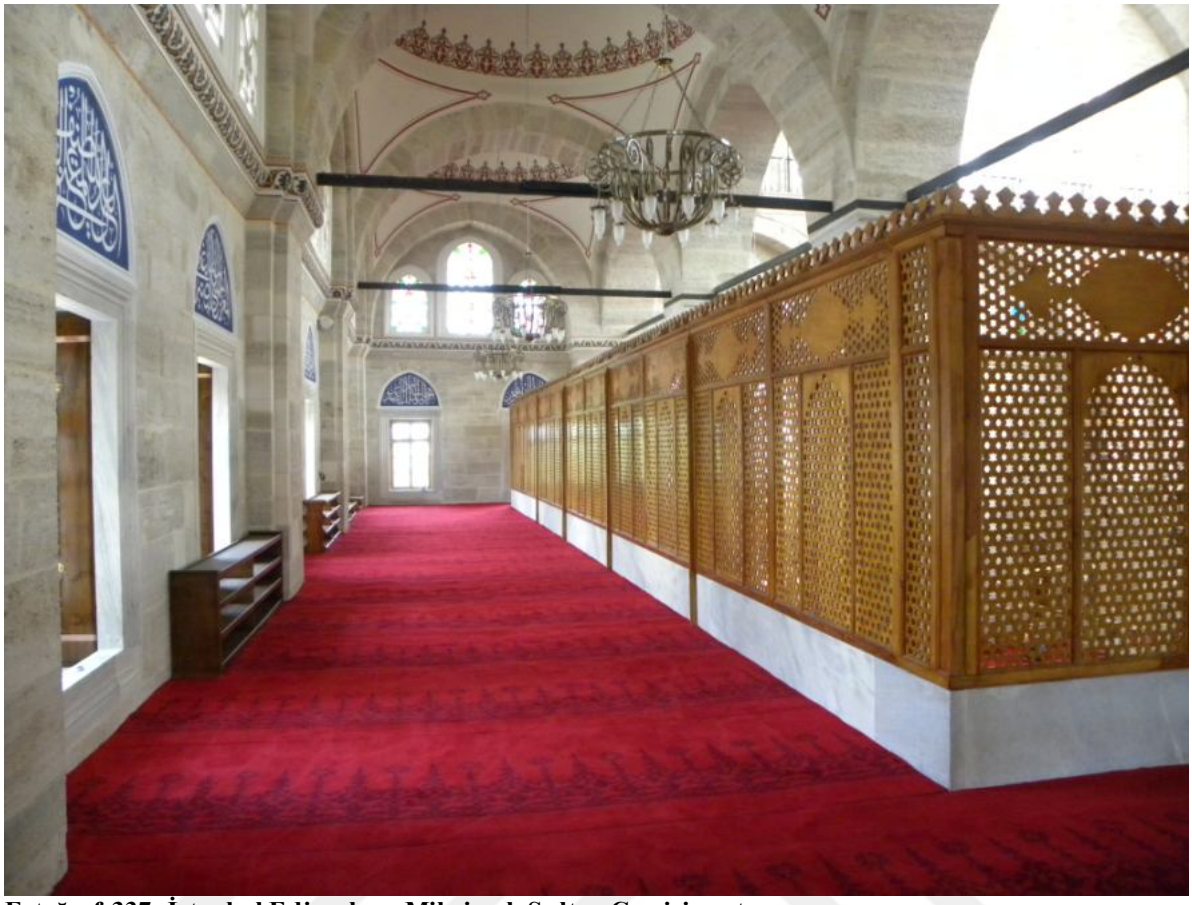

Fotoğraf 337: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, restorasyon sonrası.

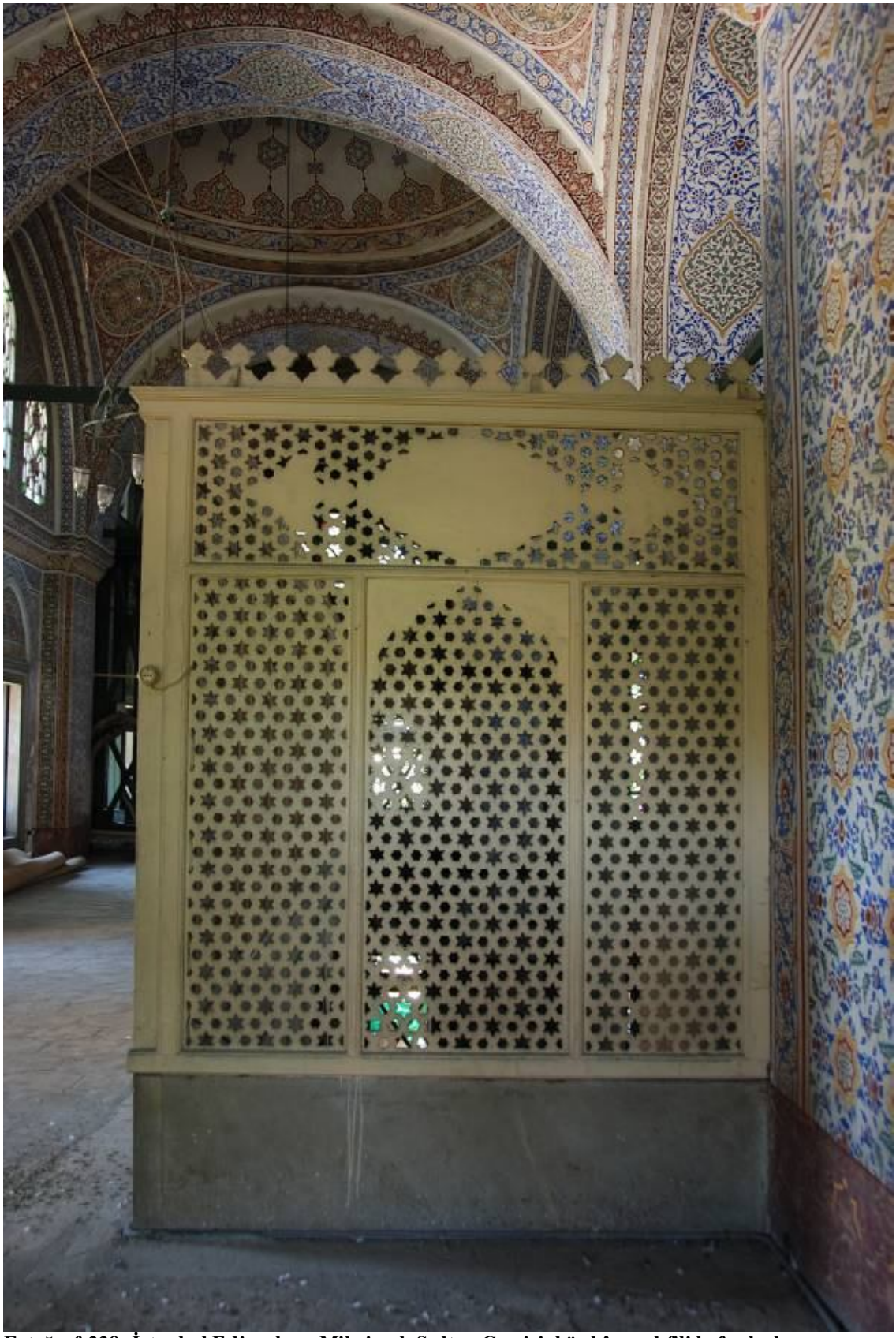

Fotoğraf 338: İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, hünkâr mahfili kafes levhası.

Fotoğraf 339: Konya Selimiye Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 340: Konya Selimiye Camisi, hünkâr (bey) mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 341: Konya Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin genel görünüşü.

Fotoğraf 342: Konya Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü.

Fotoğraf 343: Konya Selimiye Camisi, hünkâr mahfilinin içten görünüşü.

Fotoğraf 344: İstanbul Teşvikiye Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 345: İstanbul Teşvikiye Camisi, mahfil çıkmalarının genel görünüşü.

Fotoğraf 346: İstanbul Teşvikiye Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 347: İstanbul Teşvikiye Camisi, hünkâr mahfili katından harime bakış.

Fotoğraf 348: İstanbul Teşvikiye Camisi, hünkâr dairesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 349: İstanbul Dolmabahçe Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 350: İstanbul Dolmabahçe Camisi, mahfil katının genel görünüşü.

Fotoğraf 351: İstanbul Dolmabahçe Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

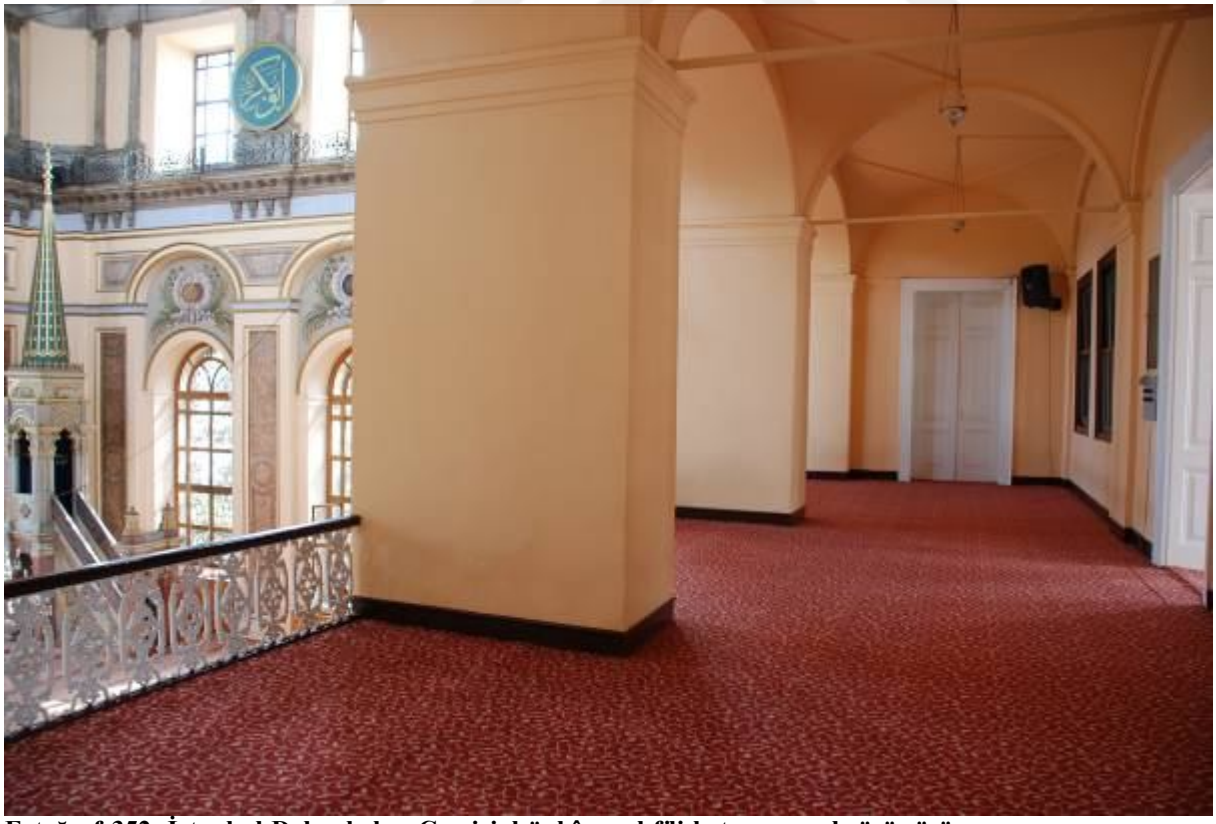

Fotoğraf 352: İstanbul Dolmabahçe Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 353: İstanbul Dolmabahçe Camisi, hünkâr dairesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 354: İstanbul III.Mustafa (İskele) Camisi, mahfil katının genel görünüşü.

Fotoğraf 355: İstanbul III.Mustafa (İskele) Camisi, hünkâr mahfili katının genel görünüşü.

Fotoğraf 356: İstanbul III.Mustafa (İskele) Camisi, hünkâr mahfilinden harime bakış.

Fotoğraf 357: İstanbul III.Mustafa (İskele) Camisi, hünkâr dairesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 358: İstanbul Sadabad Camisi, harim kuzey cephesinin genel görünüşü.

Fotoğraf 359: İstanbul Sadabad Camisi, harim mahfil katına ulaşımı sağlayan merdiven sistemi.

Fotoğraf 360: İstanbul Sadabad Camisi, hünkâr mahfilinden harime bakış.

Fotoğraf 361: İstanbul Sadabad Camisi, hünkâr dairesinin genel görünüşü.